

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Cilt:12 Sayı:3

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SBE DERGİSİ

EYLÜL 2022

EYLÜL SAYISI

E-ISSN: 2149-3871

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergi olup, Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, Sparc Indexing J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor ve SOBIAD veri tabanlarında indekslenmektedir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published twice a year. The journal is indexed in Ulakbim TR Dizin, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Open Academic Journals Index, ASOS Index, SPARC Indexing, J-Gate, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor and SOBIAD.

Eylül 2022
September 2022

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almancadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Dergide yayımlandıktan sonra, yayımlanan yazıların telif hakkı Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne aittir. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün yazılı izni olmaksızın dergide yayımlanan hiçbir materyal herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez. Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Nevşehir, TÜRKİYE
Tel: +90 384 228 10 00 Faks: +90 384 228 10 39
e-posta: sbdergi@nevsehir.edu.tr

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archaeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behaviour, Entrepreneurship, Economics, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published four times a year.

Copyright: After publication, the copyrights of articles belong to Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. No material published in this journal may be reproduced, stored, transmitted or disseminated in any forms or by any means without obtaining written permission from Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences. Legal and scientific responsibility for articles belongs to the authors themselves.

Correspondence and Subscription Address

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir, TURKEY
Tel: +90 384 228 10 00 Fax: +90 384 228 10 39
e-mail: sbdergi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

SAHİBİ (OWNER)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi adına
(on behalf of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)
Prof. Dr. Semih AKTEKİN (Rektör/Rector)

EDİTÖR KURULU (EDITORIAL BOARD)

Editör (Editor)

Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ

Editör Yardımcısı (Assistant Editor)

Arş. Gör. Serkan DERİCİ

Mizanpaj Editörü (Layout Editor)

Arş. Gör. Serkan DERİCİ
Öğr. Gör. Mustafa Cihan YARALI
Öğr. Gör. Züleyha GÖKÇE

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Doç. Dr. Ali Osman KURT	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Alper KAŞKAYA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ERGİNER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe BUDAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar İŞİGÜZEL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bakytgul KULZHANOVA	El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Bengü AKSU ATAÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Berrin GÜZEL	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Çağrı ÖZTÜRK DEMİRBAŞ	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Didem KOBAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Durdağı AKAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu EREN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru UZUNKOL	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇOŞKUN	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Kürşat KOÇAK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Lokman TANRIKULU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet UZMAN	National Cheng Chi University
Doç. Dr. Mevlüt GÜNDÜZ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Muhittin ÇALIŞKAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray KURTDEDE FİDAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay GULIYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Günay KÖPRÜLÜ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Stevo POPOVIC	University of Montenegro
Doç. Dr. Tekin ÇELİKKAYA	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Yener BEKTAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı GÜNDOĞAN	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayberk Nuri BERKMAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can Eyüp ÇEKİÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel Tüzel İŞERİ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARSLAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DAĞ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevim GÜVEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Soner METE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER	Akdeniz Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Barış ERİÇOK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Serkan DERİCİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

DANIŞMA KURULU (ADVISORY BOARD)

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite
Prof. Dr. A. Celil ÇAKICI	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Abdibaet MAMASIDIKOV	University of Economy and Enterprise
Prof. Dr. Abdullah SAYDAM	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ÖGER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet SABAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ali MEYDAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. András RÓNA-TAS	Szeged University
Prof. Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cesur PEHLEVAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet KIRPIK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Emre ÜNAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Eren YÜRÜDÜR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ferruh AĞCA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. H. Abdullah ŞENGÜL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Vahit ERKUTLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Handan DEVECİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YAVUZER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKYOL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ÖZTÜRK	Çağ Üniversitesi
Prof. Dr. Irina NEVSKAYA	Goethe University
Prof. Dr. Joanne HUGHES	Queen's University
Prof. Dr. Kadir KARATEKİN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Marufjon YULDASHEV	O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Institutie
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜLTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer ŞAHİN PERÇİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri BALOĞLU	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan SEVER	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KAYMAKCI	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Şule AYDIN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Turhan ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ünal İBRET	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**2022 YILI- EYLÜL SAYISI (CİLT:12 SAYI:3)****Web:** <http://dergipark.org.tr/nevsosbilen> **E-Mail:** sbedergi@nevsehir.edu.tr**BU SAYININ HAKEM LİSTESİ**

Unvanı - Adı - Soyadı	Görev Yaptığı Üniversite/Kurum
Prof. Dr. Abdurrahman Bozkurt	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Canan Aslan	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut Doğan	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Yakar	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Nezir Temur	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem Sertkaya Doğan	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Sezai Balcı	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay Yılmaz	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Yiğit	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Adem Çalışkan	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Çakırbaş	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Bora Dedeoğlu	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ceren Yeğen	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Ersin Müezzinoğlu	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Funda Varnacı Uzun	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Özdemir	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. İlhami Günay	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan Gök	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Khalid el-Awaisi	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Kudret Gül	Balikesir Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Tan	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Metin Kaplan	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Kılıç	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Serdar	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Taşkiran	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat Artuç	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Seher Arslankaya	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Serap Erkoç	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz Akbaş	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz Akgündüz	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Polat	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Zübeyir Ovacık	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Zülbiye Kaçay	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim Oflaz	İğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Anıl Müngen	Ostim Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Emrah Siyavuş	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysel Nazlı Soykan	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış Eriçok	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cumhuriyet Bekar	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Ümit Yazgan	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif Akgün Kaya	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eray Çetin	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Değirmenci	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Erdem	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül Güney Masalçı Şahin	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil Yavaş	Hitit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Çolak Üniversitesi	TOBB Ekonomi ve Teknoloji
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ergun	KTO Karatay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Erol	Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kansu Ekici	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Murat Gutnu	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mesut Şimşek	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mikail Kolutek	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhsine Sekmen	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilay Ağırnaslı	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nimet Pınar Özgüner Gülhan	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur Usta	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Orhan	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ozan Güler	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Sargın	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Ahmet Kızılkaya	Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Ahmet Murat Kadioğlu	Ostim Teknik Üniversitesi
Dr. Bedirhan Elden	Kayseri Üniversitesi
Dr. Burak Yolaçan	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Fulya Seviç	Trakya Üniversitesi
Dr. Göknur Ersarı	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Hazal Akbal	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Ömer Uzunel	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Seher Ulu	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Şule Ardiç Yetiş	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Araş. Gör. Aykan Akçay	Akdeniz Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	Sayfa / Page
TÜRKİYE'DEKİ ALAN YAZINDA GİRİŞİMCİ EĞİLİMİ PROFİLİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA / A QUALITATIVE STUDY ON THE PROFILE OF ENTREPRENEURIAL TENDECY IN TURKEY'S LITERATURE	1284
Melike TURHAN	
TURİST REHBERLİĞİNDE MESLEKİ YATKINLIK VE KARIYER SÜRDÜRME İLİŞKİSİNİN CİNSİYET DEĞİŞKENİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ / EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN OCCUPATIONAL ORIENTATION AND CAREER MAINTENANCE ON TOURIST GUIDING IN REGARD TO GENDER VARIABLE	1314
Yurdanur YUMUK Nilgün DEMİREL İLİ	
SAĞLIK İŞLETMELERİNDE ETİK LİDERLİĞİN DİLE GETİRME DAVRANIŞLARI ARACILIĞIYLA İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: ÖRGÜTSEL AİDİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ / THE EFFECT OF ETHICAL LEADERSHIP ON JOB PERFORMANCE VIA THE ROLE OF VOICE BEHAVIORS IN HEALTHCARE BUSINESSES: THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION	1334
Ayşe Tuğba YILDIZ Özgür DEMİRTAŞ	
REPATRIATION FROM THE PERSPECTIVE OF TURKS AND SYRIANS LIVING IN ANKARA / ANKARA'DA YAŞAYAN TÜRKLER VE SURİYELİLERİN BAKIŞ AÇISINDAN GERİ DÖNÜŞ	1347
Safure CANTÜRK Zahide ERDOĞAN	
POST-TRUTH KAVRAMI ÖZELİNDE HAKİKATİN MAGAZİNLEŞMESİ: "DON'T LOOK UP" FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME / MAGAZINE OF TRUTH SPECIALLY WITH THE CONCEPT OF POST-TRUTH: A REVIEW ON THE FILM "DON'T LOOK UP"	1359
Semra KOTAN	
SEÇİM KANUNLARI VE UYGULAMALARI ÜZERİNDEN 1946 ve 1950 SEÇİMLERİNE BAKIŞ / AN OVERVIEW OF THE ELECTIONS OF 1946 AND 1950 THROUGH ELECTORAL LAWS AND THEIR PRACTICES	1372
Tekin İDEM	
İNANÇ TURİZM KORİDORUNDA YER ALAN KONAKLAMA İŞLETMELERİ WEB SİTESİ İÇERİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ / EVALUATION OF THE WEBSITE CONTENTS OF ACCOMMODATION ENTERPRISES IN FAITH TOURISM CORRIDOR	1390
Ahmet ÇAVUŞ Gökhan KADIRHAN	

AKADEMİK İYİMSERLİK VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ İLİŞKİSİNDE SOSYAL AYLAKLIĞIN ROLÜ / THE RELATIONSHIP BETWEEN ACADEMIC OPTIMISM AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: THE ROLE OF SOCIAL LOAFING	1407
Fethullah BATTAL Emre SEYREK	
YABANCI/İKİNCİ DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ALANYAZININDA SURİYELİLER: BİR EĞİLİM ARAŞTIRMASI / YRIANS IN THE LITERATURE OF TEACHING TURKISH AS A FOREIGN/SECOND LANGUAGE: A TRENDING RESEARCH	1427
Gülnur AYDIN İlke ALTUNTAŞ GÜRSOY	
ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN MEKÂNSAL DÜŞÜNME BECERİLERİNİN İNCELENMESİ / EXAMINATION OF SECONDARY STUDENTS' SPATIAL THINKING ABILITIES	1448
Hüseyin SERİNCİ Nevin ÖZDEMİR	
DOM KADINLARDA ENFORMEL BİR GEÇİNME STRATEJİSİ: TOPLAYICILIK / AN INFORMAL LIVELIHOOD STRATEGY IN DOM WOMEN: GATHERING	1469
Muhammet FIRAT	
LSTM YÖNTEMİ İLE EKONOMİK GÖSTERGELER KULLANILARAK OTOMOBİL SATIŞ TAHMİNİ / AUTOMOBILE SALES FORECAST USING ECONOMIC INDICATORS WITH LSTM METHOD	1481
Mustafa YURTSEVER	
HAÇLI SEFERLERİNDEN GÜNÜMÜZE DÜŞMAN İSLAM VE HZ. MUHAMMED ALGISI / FROM THE CRUSADES TO PRESENT ENEMY ISLAM AND PROPHET MUHAMMAD PERCEPTION	1506
Ayşe ÇEKİÇ	
PKK TERÖR ÖRGÜTÜ İLE MÜCADELE STRATEJİSİ OLARAK “BELEDİYE BAŞKAN VEKİLLİĞİ” UYGULAMASI / THE APPLICATION OF “DEPUTY MAYOR” AS A STRATEGY FOR FIGHTING THE PKK TERRORIST ORGANIZATION	1520
Selahaddin BAKAN Olgun ÖNER	
ORTA ÇAĞ ALMANYA’SINDA EĞİTİM / EDUCATION IN MEDIEVAL GERMANY	1538
Banu Çetin ÜNAL	

ÜLKELERİN İNOVASYON PERFORMANSINA GÖRE KÜMELENMESİ; ENTROPI, COPRAS VE ARAS YÖNTEMLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ / CLUSTERING COUNTRIES ACCORDING TO INNOVATION PERFORMANCE; EVALUATION WITH ENTROPI, COPRAS AND ARAS METHODS.....1546

Hande EREN

Emel GELMEZ

İŞ OTONOMİSİNİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE ETKİSİ: PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACI ROLÜ / THE EFFECT OF JOB AUTONOMY ON PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE1566

Merve KAPLAN

Mehtap ÖZTÜRK

1940'LI YILLARDA İSTANBUL'DA FUHUŞ PROBLEMİ / THE PROSTITUTION PROBLEM IN ISTANBUL IN 1940s1579

Barış CELEP

İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERİ SÖR HENRY CONWAY DOBBS'UN RAPORLARINDA IRAK 1920-1925 / IRAQ IN THE REPORTS OF BRITISH HIGH COMMISSIONER SIR HENRY CONWAY DOBBS 1920-19251599

Can DEVECİ

ŞAHİNEFENDİ (SOBESOS) GEÇ ANTİK ÇAĞ HAMAMI / LATE ANTIQUE PERIOD BATH OF ŞAHİNEFENDİ (SOBESOS)1621

Can ERPEK

DAMAD HALİL PAŞA (ö. 1603): "MUTEDİL" BİR OSMANLI PAŞASININ HAYATI VE KARIYERİ / DAMAD HALIL PASHA (d. 1603): THE LIFE AND CAREER OF A "MODERATE" OTTOMAN PASHA1638

Evrin TÜRKÇELİK

TOPLUMDA DİN GÖREVLİSİ ALGISI: NEVŞEHİR İLİ ÖRNEĞİ / THE PERCEPTION OF RELIGIOUS OFFICIALS IN SOCIETY: CASE STUDY OF NEVŞEHİR PROVINCE1653

Hasan YAVUZER

DIFFERENCES IN THE DEPRECIATION POLICY: THE CASE OF AZERBAIJAN AND TURKEY / AMORTİSMAN POLİTİKASI FARKLILIKLARI: AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ1674

Hafıza HAJIYEVA

Mehmet GÜNEŞ

Neriman YALÇIN

HİTİT METİNLERİNDE GEÇEN ^{GIŠ}TÚĞ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER / *SOME OBSERVATIONS ON ^{GIŠ}TÚĞ IN HITTITE TEXTS*1691

Hasan TUNCER

“UYUYAN EROS” KABARTMALI URNE KAPAKLARINA NYSA KENTİNDEN BİR ÖRNEK / *AN EXAMPLE OF CINERARY URN LIDS WITH “SLEEPING EROS” RELIEF FROM NYSA*1701

Hava KESKİN

MONTREUX SONRASI TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE İNÖNÜ-POTEMKİN GÖRÜŞMESİ (23 KASIM 1938) / *INONU-POTEMKIN MEETING (23 NOVEMBER 1938) IN THE FRAMEWORK OF TURKISH-SOVIET RELATIONS AFTER MONTREUX CONVENTION*1711

İrşat SARIALİOĞLU

THE FORMATION OF THE SILK ROAD BEFORE THE MONGOL EMPIRE / *MOĞOL İMPARATORLUĞU ÖNCESİ İPEKYOLU'NUN OLUŞUMU*1727

Kubilay ATİK

PLATON'UN POLİTİKA FELSEFESİNDEKİ SINIF AYRIMI VE YÖNETİM BİÇİMLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME / *AN EVALUATION OF CLASS DIVISION AND REGIMES IN PLATO'S POLITICAL PHILOSOPHY*1735

Mehmet EVREN

18. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET: DİMYAT LİMANI ÖRNEĞİ / *COMMERCE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN IN THE 18TH CENTURY: THE CASE OF DAMIETTA PORT* 1748

Mehtap NASIROĞLU AYDIN

ODYSSEIA'NIN APOLLONİK SÖYLEM EKSENİNDE ANALİZİ / *ANALYSIS OF ODYSSEY ON THE CONTEXT OF APOLLONIAN DISCOURSE*1760

Deniz AKDENİZ

Nurşah ÇOKBANKİR ŞENGÜL

SURİYE'DE KALAN TOPRAKLARI VE KİLİS HALKI / *THE REMAINING TERRITORIES IN SYRIA AND THE PEOPLE OF KİLİS*1772

Osman TAŞKIN

KAPADOKYA KÜLTÜR YOLU'NUN ALTERNATİF TURİZM ROTASI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ / *THE EVALUATION OF THE CAPPADOCIA CULTURE ROAD WITHIN THE CONTEXT OF ALTERNATIVE TOURISM ROUTE*1783

Şenay GÜNGÖR

COVID-19 SALGINININ KUZAY EGE BÖLGESİ'NDEKİ TURİZM İŞLETMELERİ ÜZERİNE ETKİLERİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA / *A RESEARCH TO DETERMINE THE EFFECTS OF THE COVID-19 EPIDEMIC ON TOURISM ENTERPRISES IN THE NORTH AEGEAN REGION*.....1803

Yasin KARADENİZ

Çiğdem ÖZKAN

EĞİTİM TURİZMİ KAPSAMINDA DESTİNASYON SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER / *FACTORS AFFECTING DESTINATION SELECTION WITHIN THE SCOPE OF EDUCATION TOURISM*.....1815

Fatih Hasan HANÇER

Şule AYDIN

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE NEVŞEHİR'DE MEYDANA GELEN DOĞAL AFETLER VE YAPILAN YARDIMLAR / *NATURAL DISASTERS IN NEVŞEHİR IN THE REPUBLIC PERIOD AND AID GIVEN*1834

Ali ÇAKIRBAŞ

“GELİN CANLAR BİR OLALIM” TÜBİTAK 4004 PROJESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ / *EVALUATION of a TÜBİTAK-4004 PROJECT: "COME, SOULS, LET'S BE ONE"*.....1844

Gökçe BECİT İŞÇİTÜRK

Gökhan SEÇME

Sevil SUNGUR

Erdoğan ÇİÇEK

KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA HACI BEKTAŞ VELİ TÜRBESİ VE ÇEVRESİNİN PEYZAJ ANALİZİ / *THE LANDSCAPE ANALYSIS OF HACI BEKTAS VELI SHRINE AND ITS SURROUNDINGS IN THE CONTEXT OF CULTURAL HERITAGE*.....1863

Aslıhan TIRNAKÇI

Meliha AKLIBAŞINDA

Esra ÖZHANCI

Murat YÜCEKAYA

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARI KAPSAMINDA İŞLETMELERİN SERA GAZI SALIMI: BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA / *GREENHOUSE GAS EMISSIONS OF BUSINESSES WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABILITY REPORTS: A STUDY OF THE BİST SUSTAINABILITY INDEX*.....1876

Ahmet TANÇ

Fatih EKİNLER

DÜZELTME

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi *Cilt: 2 Sayı 12: s. 110-137*de yayımlanan “**Kamu Yönetimi Alanında Düzenlenen Bilimsel Toplantıların Gelişimi ve Kurumsallaşması Süreci: Kamu Yönetimi Forumu (Kayfor) Örneği**” adlı makalenin başlığında yer alan dipnot sehven eklenmemiştir.

KAMU YÖNETİMİ ALANINDA DÜZENLENEN BİLİMSEL TOPLANTILARIN GELİŞİMİ VE KURUMSALLAŞMASI SÜRECİ: KAMU YÖNETİMİ FORUMU (KAYFOR) ÖRNEĞİ¹

Araş. Gör. Ezgi SEÇKİNER Hacettepe Üniversitesi, İİBF seckiner@hacettepe.edu.tr

Doç. Dr. Mete YILDIZ Hacettepe Üniversitesi, İİBF myildiz@hacettepe.edu.tr

ÖZ

Bu çalışmada, 2003 yılından beri düzenli olarak yapılan Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR) toplantıları, kamu yönetimi alanındaki bilimsel toplantıların ortaya çıkış nedenleri ile kurumsallaşma ve sürdürülebilirlik süreçlerini anlamak için bir örnek olay olarak incelenmektedir. Bu amaçla bilimsel toplantılardaki kurumsallaşma ve sürdürülebilirlik ölçütlerini belirleyebilmek için KAYFOR’un ortaya çıkış sürecinde etkilendiği tespit edilen bazı toplantılar tespit edilerek incelenmiş, KAYFOR’un kuruluşunda rol oynamış ve/veya bu sürece şahit olmuş dokuz kişi ile yapılan derinlemesine mülakatlar ve arşiv/belge incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Ortaya çıkan analizin kamu yönetimi alan yazınında önemli bir eksikliği doldurduğu ve hem KAYFOR’un hem de alandaki diğer bilimsel toplantıların daha yüksek düzeyde kurumsallaşması ve sürdürülebilirliği konusunda katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR), Bilimsel Toplantı, Kurumsallaşma, Sürdürülebilirlik.

¹ Bu çalışma, 2009 senesinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nde düzenlenen VII. Kamu Yönetimi Forumu’nda bildiri olarak yazarların sunduğu: “Küreselleşme, Kurumsallaşma ve Kamu Yönetimi Alanında Düzenlenen Bilimsel Toplantılar: KAYFOR Örneği” başlıklı bildirinin geliştirilmiş ve çeşitli görüşler doğrultusunda yeniden düzenlenmiş halidir. Bildiri o tarihte özet ya da tam metin halinde basılmamış yalnızca sunulmuştur.

¹ Bu çalışma, 2009 senesinde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nde düzenlenen VII. Kamu Yönetimi Forumu’nda bildiri olarak yazarların sunduğu: “Küreselleşme, Kurumsallaşma ve Kamu Yönetimi Alanında Düzenlenen Bilimsel Toplantılar: KAYFOR Örneği” başlıklı bildirinin geliştirilmiş ve çeşitli görüşler doğrultusunda yeniden düzenlenmiş halidir. Bildiri o tarihte özet ya da tam metin halinde basılmamış yalnızca sunulmuştur.

TÜRKİYE'DEKİ ALAN YAZINDA GİRİŞİMCİ EĞİLİMİ PROFİLİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

A QUALITATIVE STUDY ON THE PROFILE OF ENTREPRENEURIAL TENDECY IN TURKEY'S LITERATURE

Melike TURHAN
Amasya Üniversitesi
melike.cetiner@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6030-8184

ÖZ

Geliş Tarihi:
27.08.2022

Kabul Tarihi:
29.09.2022

Yayın Tarihi:
30.09.2022

Anahtar Kelimeler
Girişimcilik Eğilimi
Girişimcilik
Girişimci Davranış
Girişimci Birey

Keywords
Entrepreneurship
Tendency
Entrepreneurship
Entrepreneurial
Behaviour
Entrepreneur

Bu çalışmada, Türkiye'deki alan yazında bireydeki girişimcilik eğilimi davranışını ön plana çıkaran akademik çalışmaların profilinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu amaçla kavramın genel görünümü ve örüntüsünü sunabilmek adına çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verisini ULAKBİM-Dergipark, Tr Dizin ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında konuyla ilgili son on yılda yazılmış 240 akademik araştırma oluşturmaktadır. Nitel araştırmada dokümanlar yoluyla elde edilen veriler, MAXQDA 2021 lisanslı nitel analiz programıyla betimsel içerik analizine tabi tutularak incelenmiştir. Detaylı okumaların sonucunda analizlerde yapılan kodlamaların bazı temalar altında yoğunlaştığı görülmüştür. Araştırmaların, uygulama sahasında Türkiye'nin tüm bölgelerinde kavramın araştırıldığı fakat örneklem grubunda ise ağırlıklı öğrencilerin incelendiği görülmüştür. Alan yazında girişimcilik eğiliminde bireyin demografik özelliklerinin, kişiliğin, eğitimin ve niyetinin etkisinin vurguladığı sonuçlar arasındadır. Elde edilen bulguların, kavramın literatürdeki gelişiminde tekrara düşülmesinin önlenmesi ve uygulayıcılara ışık tutacağı beklenmektedir.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to reveal the profile of academic studies that highlight the entrepreneurial tendency behavior of the individual in the literature in Turkey. For this purpose, qualitative research method was used in the present study in order to present the general outlook and pattern of the concept. The data draws on 240 academic studies from databases of ULAKBİM-Dergipark, Tr Dizin and Council of Higher Education Thesis Centre which were published in the last decade. The data obtained from documents in the qualitative research were examined through descriptive content analysis, by using MAXQDA 2021, a licensed qualitative research software. As a result of close reading, it was observed that the codes determined through analysis were centred around certain themes. It has been found that the concept was researched in all regions of Turkey, and that the sample groups studied consisted mainly of students. In the field of entrepreneurial behaviour of the individual; Among the results that emphasize the effect of the individual's demographic characteristics, disposition, personality, education and intention. The findings are expected to prevent repetition in the literature and to guide practitioners in future studies.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.987707>

Atf/Cite as: Turhan, M. (2022). Türkiye'deki Alan Yazında Girişimci Eğilimi Profili Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1284-1313.

Giriş

Girişimcilik ekonomik büyümenin önemli aktörleri arasında görülmektedir (Acs & Audretsch, 2006; McMullan vd. 1986; Fellnhofer & Kraus, 2015; Van Stel vd. 2005; Galindo & Méndez, 2014; Kuratko, 2005; Baron, 2006; Bjørnskov & Foss, 2013; Timmons & Spinelli, 2002; Audretsch, 2007; Maden, 2015). Bu durum girişimciliğin, geçmiş teoriler temelinde ele alınarak gelecek araştırmalarla da kavramın gelişiminin gerekliliğine işaret etmektedir (Ferreira vd. 2017: 182). Girişimcilik kavramı ilk teorilerde ekonomik aktörler içerisinde ele alınarak girişimci birey özelliklerinden ziyade ekonomideki işlevleri üzerinden tanımlamalar yapılmıştır (Hebert & Link, 2009: 12). Girişimcilik ekonomik anlamda, ilk kez yapılan tanımlamada belirsizlik ve riskle yakından ilişkilendirilmiştir (Cantillon, 1931; Knight, 1921). Girişimcilikteki ilk teorilerde ekonomik çevrede girişimci bireyin; risk ve belirsizliği üstlenen (Cantillon, 1931), yeni kombinasyonları hayata geçiren (Schumpeter, 1934), kâr fırsatlarını yakalamada uyanık olan (Kirzner, 1985) ve iyi bir yönetici (Say, 1845) işlevlerinden bahsedilmiştir. Girişimcilik kavramı; yeni üretim süreçleri ve fırsatların keşfedildiği (Shane & Venkataraman, 2000: 218), büyüme ve yeni yatırımlar sağlayan (Phan vd. 2010: 176); yaratıcılık, inovasyon ve risk içeren (Jelonek, 2015: 1015) bir süreçtir. Aynı zamanda bu süreçte girişimcilik, durumsal faktörlerin yanı sıra; girişimcinin niyetleri, motivasyonları ve bakış açıları gibi bireysel değişkenleri de baz alarak bir bütün olarak ele alınması gereken bir faaliyettir (Busenitz, 2007: 184). Girişimci olma süreci; girişimci niyeti, iş kurma ve geliştirmeye kadar birçok iç ve dış faktörlerden etkilenen karmaşık bir yapıya sahiptir (Gieure vd. 2015: 545; Krueger vd. 2000: 426; Nzembayie & Buckley, 2020: 804; Fayolle & Liñán, 2014).

Davranışsal bir süreç olarak girişimcilikte, firmanın sahip olduğu kültür ve organizasyon yapısı içerisinde girişimci eylemi olmadan sürecin bir anlam ifade etmediği belirtilmekle birlikte girişimci eylemi vurgulanmaktadır (Covin & Lumpkin, 2011: 858). Girişimci davranış temelinde, bireysel farklılıklarla birlikte sahip olunan kişilik ve beceri faktörleriyle girişimcilik sürecine dâhil olan bir eylemdir (Rauch & Frese, 2007: 353). Girişimci davranış; fikirlerle yeni girişim yaratmayı sağlayan, fikirleri eylemlere dönüştürebilmeyi içeren bireysel becerileri ifade etmektedir (Shirokova vd. 2015: 6). Geçmişten günümüze girişimcilik araştırmalarında; girişimci davranışını anlama, açıklama ya da girişimci davranış potansiyelini ortaya koyma çabaları ile modeller geliştirilmeye devam edilmektedir. Ortaya koyulan temel modeller, girişimci davranışın niyet temelli olduğuna dikkat çekmektedir (Vamvaka vd. 2020: 2). Girişimcilik süreci niyetli bir süreç olarak; girişimci bu süreçte fırsatları görme ve yatırıma dönüştürmeye yönelik davranışını planladığı bilişsel eylemleri ifade etmektedir (Lortie & Castogiovanni, 2015: 936). Girişimci davranışlarında bireylerin sahip olduğu niyetler; yeni girişime başlama eylemine dönüşmesinde en önemli değişken olarak ifade edilmektedir (Krueger vd. 2000: 412; Mahfud vd. 2019: 37). Literatürde yapılan çalışmalarda da; önemli ölçüde girişimci tutum ve davranışın girişimci niyet ve eğilim üzerindeki etkisine vurgu yapıldığı görülmektedir (Wach vd. 2021; Olmos & Castillo, 2015; Dileo & Pereiro, 2018; Sheeran, 2002; Nzembayie & Buckley, 2020; Ratan & Lenartowicz, 2019; Hatthakijphong & Ting, 2019; Micozzi & Lucarelli, 2016; Mahfud vd. 2019; Liñán & Fayolle, 2015; Ahmed vd. 2020; Shirokova vd. 2015; Do & Dadvari, 2017; Fayolle vd. 2006; Liñán vd. 2013; Lortie & Castogiovanni, 2015; McGee vd. 2009; Rotefoss & Kolvereid, 2005; Zhang vd. 2014; Meoli vd. 2019; Vamvaka vd. 2020; Alam vd. 2019; Bernardus vd. 2020).

Davranışa yönelik tutumlar için, kişinin davranışı gerçekleştirmeye yönelik karar vermesi ya da niyetinin olması gerekir. Birey olarak bir eylemi gerçekleştirmeye yönelik olumlu tavrımız olabilir fakat niyet gösterilmeyebilir veya bazı sebeplerden dolayı eylemi gerçekleştirmekten çekinilebilir. Bireyler tutumlarını ya amaçsız otomatik olarak gerçekleştirmekte ya da amaçlı bir tepki olarak bir niyet sonucu gerçekleştirmektedir (Bagozzi vd. 1989). Fakat mevcut çalışmalar, farklı faktörler sebebiyle her girişimci niyetlerinin girişimi başlatma yönünde eyleme dönüşmediğini göstermektedir (Shirokova vd. 2015; Neneh, 2019). Girişimci niyeti; bireydeki kişisel, sosyal ve kültürel faktörlerden etkilendiği gibi (Autio vd. 2001); aynı zamanda ekonomik faktörlerden de etkilenmektedir (Kibler vd. 2014). Bireylerin yeni girişime başlama niyetinde; aile, arkadaş, rol modeller veya mentorlar gibi yakın sosyal ilişkilerin etkisiyle birlikte; bireyin içinde bulunduğu ekonomik çevredeki fırsatlar ve kaynakların da süreçte etkisi söz konusudur (Meoli vd. 2019). Araştırmalar girişimciliğe yönelmedeki itici güçlerde; kişilik özellikleri, aile ve eğitim geçmişi, cinsiyet sorunları ve girişimci rol model etkisine odaklanma eğilimindedir (Liñán & Fayolle, 2015).

Girişimcilik faaliyetleri sürecinin temelini, girişimci tutum ve davranışları oluşturmaktadır (Begley & Boyd, 1987; Koh, 1996). Niçin bazı bireyler girişimcilik kariyerini seçerken diğerleri seçmez? ya da niçin

bazı girişimciler başarılı olurken diğerleri olmaz? ya da bazıları fırsatları görebiliyorken diğerleri görmez? gibi sorular girişimcilik sürecinde girişimci birey eylemine ve bilişsel sürece vurgu yapmaktadır (Baron, 2004; Baum vd. 2007; Hisrich vd. 2007; Krueger, 2007; McGrath & MacMillan, 2000; McMullen & Shepherd, 2006). Bu açıdan bakıldığında girişimcilik sürecinin ekonomik yaklaşım içerisinde ele alınmasının yanında; psikolojik ve bilişsel davranış bakış açısıyla da bir bütün olarak ele alınması gerektiğini işaret etmektedir (Busenitz, 2007: 183; Wiley, 2017: 231). Girişimci eylemi olmadan hiçbir girişimin başlaması, sürdürülmesi ve büyümesi mümkün değildir (Bird vd. 2012: 889). Girişimcilik üzerine yapılan çalışmalarda, girişimci birey özellikleri olarak tanımlanmış düzenli davranışlar bulunmamaktadır. Bu durumun girişimciden girişimciye değişebilmekte olduğunu; bu noktada da girişimciyi tanımlamak yerine, girişimci bireyin tüm yanlarını anlama ve ortaya koyabilme çabasını ön plana çıkarmaktadır (Bygrave, 2011: 7).

Genel olarak çalışmalar insan deneyimlerinin girişimcilik araştırmalarında yer almasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Gerek bireyler gerekse bireyler arası farklılıkların, girişimcilik davranış sürecinin nedenleri ve nasıl ilerlediğinin değerlendirilmesi noktasına önem arz etmektedir (Arora vd. 2011: 2). Girişimci birey davranışta bireyin sahip olduğu psikolojik yapının önemiyle (Stevenson & Jarillo, 1990); süreçte belirli motivasyon ve koşulların sağlanmasının da girişimci davranış sergilemesinde önemine vurgu yapılmaktadır (Mazzarol & Reboud, 2020: 35-58). Araştırmalarda bireydeki psikolojik yapı ve motivasyon koşullarında girişimcilik eğilimi (Smith vd., 2014; Caird, 1991, 1992; Kuratko & Hodgetts, 2004; Brockhaus, 1987; Cromie & O'Donoghue, 1992; Lyons vd., 2015; Mazzarol, 2007) ve yönelimi (Lumpkin & Dess, 1996; Covin & Slevin, 1989; Kreiser vd., 2002; Certo vd., 2009) gibi psikolojik etmenlerin, davranışı etkileyen faktörler arasında ön planda olduğu görülmektedir. Alan yazında girişimci eğilimleri, bireysel farklılıklar, aile ve çevre farklılıkları girişimcilik çalışmalarının araştırma konularında dinamik bir şekilde yer almaktadır (Tuan vd. 2019: 190). Aynı zamanda literatürde, hala girişimci davranış-niyet-eğilim çalışmalarında boşluklar olduğu ifade edilmektedir (Fayolle & Liñán, 2014; Liñán & Fayolle, 2015; Gieure vd. 2015; Kautonen vd. 2013; Lortie & Castogiovanni, 2015; Meoli vd. 2019; Alam vd. 2019; Gelderen vd. 2017).

Girişimcilik literatüründe sürecin odağında girişimci eylem ve davranışlarının öneminin vurgulanması ve hala literatürde araştırmaya ihtiyacının olması; bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu amaçla bu araştırmada; Türkiye'deki bireyi girişimciliğe yönlendiren girişimcilik eğiliminin profili ortaya koyulması hedeflenmiştir. Literatürde girişimcilik üzerine, doküman veri kaynaklı nitel çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Örneğin; Öрге vd. (2009) yaptıkları çalışmada 1999-2008 yıllarında Yönetim ve Organizasyon kongresindeki 20 bildiriye *girişimci birey*; Eser & Yıldız (2015) son on yılın YÖK Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM ve Yönetim ve Organizasyon kongresi üzerinde 79 çalışmada *girişimcilik*; Maksüdünov (2016) Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi 2006-2016 yıllarında Girişimcilik Kongresi üzerinde 360 bildiri inceleme; Aydemir & Ortay (2017) 2007-2017 yıllarındaki turizm dergilerinde 19 çalışmada *turizm ve girişimcilik*; Karadal vd. (2017) 1988-2005 YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinde 199 lisans üstü tezlerde *girişimcilik*; Gözüm (2019) 2002-2018 yıllarında ULAKBİM üzerinde 106 çalışmada *girişimcilik*; Işık vd. (2019) 1988-2019 YÖK Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM, Google Scholar üzerinde 118 tezde *girişimcilik*; 96 çalışmada *turizm ve girişimcilik*; Akyar & Sarıkaya (2020) 2013-2019 YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinde *girişimcilik* taramasına ve Yalçın & Işcan (2021) ise 2009-2018 ULAKBİM üzerinde 315 çalışmada *KOBİ ve girişimcilik* odaklı akademik araştırmalar yapmışlardır. Yapılan araştırmaların bulguları incelendiğinde ise, *girişimcilik* alan yazının; gelişim seyri, odak noktası ve özelliklerini ortaya koyan temaların genel olarak yorumlandığı görülmüştür. Bu çalışmada ise; Türkiye'deki alan yazında girişimcilik eğilimiyle ilgili çalışmalara odaklanılarak bireydeki girişimci eğilimi profilinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada, *girişimci eğilimi görünümü nasıl olur?* araştırma sorusundan yola çıkılarak; alan yazındaki girişimcilik eğilimi çalışmaları hakkındaki örüntü ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Araştırma sorusu ve amacı doğrultusunda arama başlığı *girişimcilik eğilimi* olarak belirlenerek; veri kaynakları üzerinden yapılan taramalar sonucunda ilgili dokümanlar veri setine dahil edilmiştir. Araştırma verileri analizinde, kodlamalar sonucu oluşan temaların detaylı örüntüsünün MAXQDA nitel veri analiz programının kullanımıyla ortaya koyulması çalışmanın özgün yanı olarak düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarının aynı zamanda literatürdeki boşluğa katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırma Metodolojisi

Araştırma Yöntemi

Girişimcilik sürecinin, birçok iç ve dış çevre faktörlerini barındıran karmaşık bir yapıya sahip bir kavram olarak (Gieure vd. 2015: 545; Krueger vd. 2000: 426; Nzembayie & Buckley, 2020: 804; Fayolle & Liñán, 2014); ekonomik yaklaşım içerisinde ele alınmasının yanında, psikolojik ve bilişsel davranış bakış açısıyla da bir bütün olarak ele alınması gerektiğinin de önemi ifade edilmektedir (Busenitz, 2007: 183; Wiley, 2017: 231). Bu bakış açısı çerçevesinde araştırmada; Türkiye’deki alan yazında bireydeki girişimcilik eğilimi profilinin değerlendirilmesi amacıyla; okuyucuya konuyla ilgili bir çerçeve sunabilmek adına nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmaların amacının sayılarla sonuçlara ulaşmak değil; asıl hedefinin konuyla ilgili okuyucuya betimsel ve gerçekçi bir resim sunmaya çalışmak olduğu belirtilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016: 48). Nitel araştırma; verilerin gözlem, görüşme ve dokümanlar yoluyla toplanarak (Miles & Huberman 1994; Sharan, 2009; Berg & Lune, 2015) çevrelerindeki olayları, kavramları, nesnelere, kişi ya da süreçleri; anlama, deneyimleme, yorumlama ve analiz etme sürecini ifade etmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2008). Çalışmanın amacı doğrultusunda, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel içerik analizi, metin içeriğini anlama ve yorumlama amacıyla yaygın olarak kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biridir (Forman & Damschroder, 2007; Hsieh & Shannon, 2005; Elo & Kyngas, 2007). Metin verilerinin kod, tema veya örüntülerin sistematik bir sınıflandırma süreciyle öznel olarak yorumlanmasını ifade etmektedir (Hsieh & Shannon, 2005: 1278). Metin içeriklerinin incelenmesiyle kullanım bağlamlarına yönelik tekrarlanabilir ve geçerli çıkarım yapmak üzere kullanılan bir araştırma tekniğidir (Krippendorff, 2004: 18).

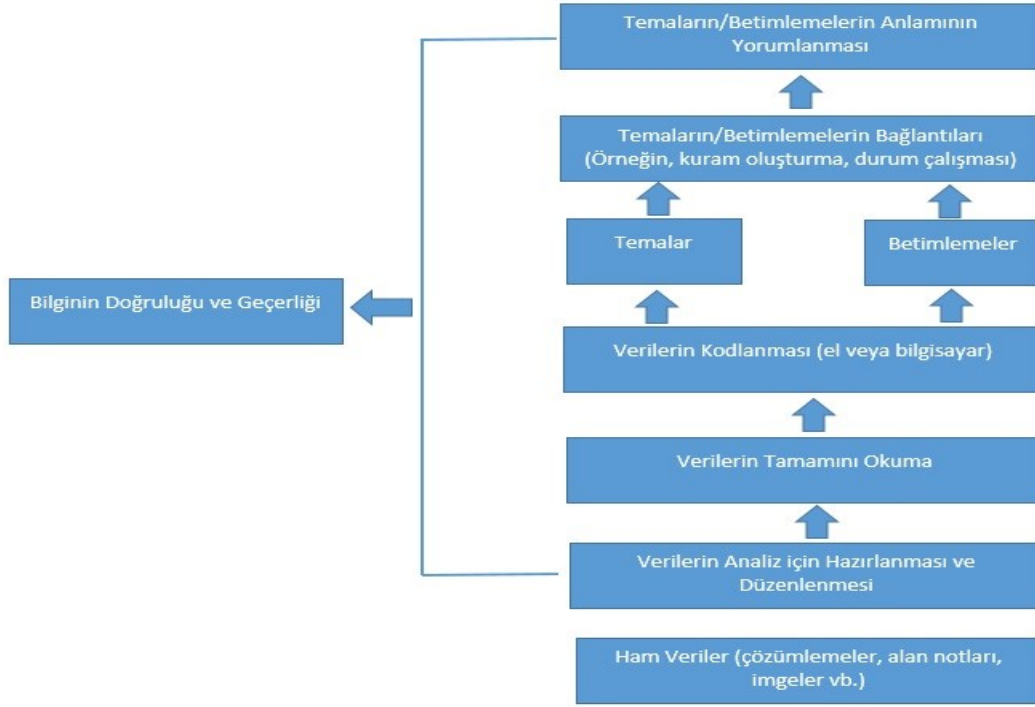
Veri Toplama Aracı ve Örneklem

Nitel çalışmalarda veriler gözlem, görüşme ve dokümanlar yoluyla elde edilebilmektedir (Berg & Lune, 2015). Bu çalışmanın verileri dokümanlar yoluyla toplanarak alan yazında girişimcilik eğilimiyle ilgili yazılmış akademik çalışmaları kapsamaktadır. Doküman incelemeleri yoluyla yapılan nitel araştırmalar, araştırılması hedeflenen olgu veya olaylar hakkında yazılı materyallerin analizini içermektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Çalışmanın veri setinin oluşturulmasında nitel araştırmada kullanılan amaçlı örneklem modeli kullanılmıştır. Amaçlı örneklem araştırmanın amacı doğrultusunda kişi, durum, olgu veya olaylar hakkında derinlemesine bilgi toplamayı ifade etmektedir (Maxwell, 1996; Patton, 1990). Veri setinin oluşumunda örneklem büyüklüğüne karar verilmesi çalışmanın iç ve dış geçerliliğinin sağlanması noktasında önemlidir (Şimşek & Yıldırım, 2016). Bu süreçte dikkat edilmesi gereken ilkeler; araştırmanın odağı, veri miktarı ve kuramsal çerçevesi olarak belirtilmektedir (Cropley, 2002). Aynı zamanda araştırma konusuna ve literatüre uygun belgelerin seçimine özen gösterilmesi çalışmanın bütüncül değerlendirebilmesi noktasında da önem arz etmektedir (Hodder, 2000). Bu araştırmanın odak noktasını, alan yazındaki akademik çalışmalarda girişimci eğilimi profilinin ortaya koyulması oluşturmaktadır. Hedeflenen amaç doğrultusunda veri setinin olgu ve olayı açıklayabilme, anlamlandırabilme, nitelik ve nicelik gücü (Hodder, 2000; Cropley, 2002; Patton, 1990) gibi hususlar göz önüne alınarak 2010 yılı öncesi akademik çalışmalar dahil edilmemiştir. Araştırmanın veri kaynağını, son on yıl (2010-2020) içerisindeki çalışmalar baz alınarak; ULAKBİM (Dergipark, TR Dizindeki araştırma makaleleri) ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında (başlık, konu, anahtar); *girişimcilik eğilimi* şeklinde yapılan taramalar oluşturmaktadır. Yapılan taramalar sonucunda; Dergipark üzerinde 207, Tr Dizin üzerinde 52, YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinde 106 çalışma listelendiği görülmüştür.

Veri Toplama Süreci ve Analiz

Araştırmanın bu aşamasında Şekil 1’ de belirtilen nitel araştırmalarda veri analiz süreci adımları takip edilmiştir (Creswell, 2014: 197).

Şekil 1. Nitel Araştırmalarda Veri Analizi

İlk aşamada araştırmanın ham verilerini Dergipark (başlık, anahtar kelime ve özetle listelenen toplam 207 araştırma makaleleri), TR Dizin (tüm alanlarda listelenen toplam 52 araştırma makaleleri) ve YÖK Ulusal Tez Merkezi (tüm alanlarda listelenen 106 çalışma) veri kaynaklarında 2010-2020 yılları seçilerek *girişimcilik eğilimi* taraması sonucunda elde edilen 365 çalışma oluşturmuştur.

İkinci aşamada verilerin analiz için hazırlanması ve tasniflenmesi gerçekleştirilmiştir. Veri kaynağından listelenen kaynaklar bilgisayar ortamına indirilerek dosyalama işlemi yapılmıştır. Daha sonra üçüncü adım olan verilerin detaylı okunması sürecinde; araştırmanın konusu doğrultusunda örneklemin uygulamayı en iyi temsil edebilmesine odaklanılarak (Bogdan & Biklen, 2007); kaynaklar incelenerek ayıklanmıştır (Patton, 2014; Miles & Huberman, 2016; Creswell, 2014; Guest vd., 2012). Çalışmanın amacı ve konusu gereği özellikle birey odaklı; girişimcilik eğilimini araştıran akademik çalışmaların veri setine dâhil edilmesine önem verilmiştir. Veri tabanında farklı tarama seçeneklerinde keşif araştırmalar ve erişime kapalı çalışmalar veri setinden çıkartılarak; araştırmanın amacına en yakın katkı sağlayacak çalışmaların seçilmesine özen gösterilmiştir. Bu titizlikle araştırmanın içeriğinin de detaylı okunması sonucunda; konuyla ilgili 160 araştırma makalesi (Dergipark 113; TR Dizin 47 çalışma), YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden 80 lisans üstü tez çalışması araştırmaya dâhil edilmiştir. Genel olarak araştırmanın veri setini koynuyla ilgili alan yazındaki 240 akademik çalışma oluşturmaktadır.

Dördüncü aşamada veri kaynağından elde edilen, araştırma setini oluşturan çalışmalar MAXQDA 2021 Pro nitel analiz programına aktararak kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda; anlam taşımayan verilerin görsel hale getirilerek tablo ve grafikler yoluyla örüntünün anlamlı halde sunulmasında (Miles & Huberman, 1994); bilgisayar destekli analiz programının bu alandaki güçlü işlevselliğinden faydalanılmıştır. Nitel çalışmalarda kodlamalar, verinin düzenlenmesi noktasında ilgili kategoriye temsil eden kelime yazma işlemi olarak ifade edilmektedir (Rossman & Rallis, 2012). Veriler üzerinde yapılan kodlamalar; açık, eksen ve seçici kodlama çerçevesinde (Strauss, 1987) oluşturulmuştur.

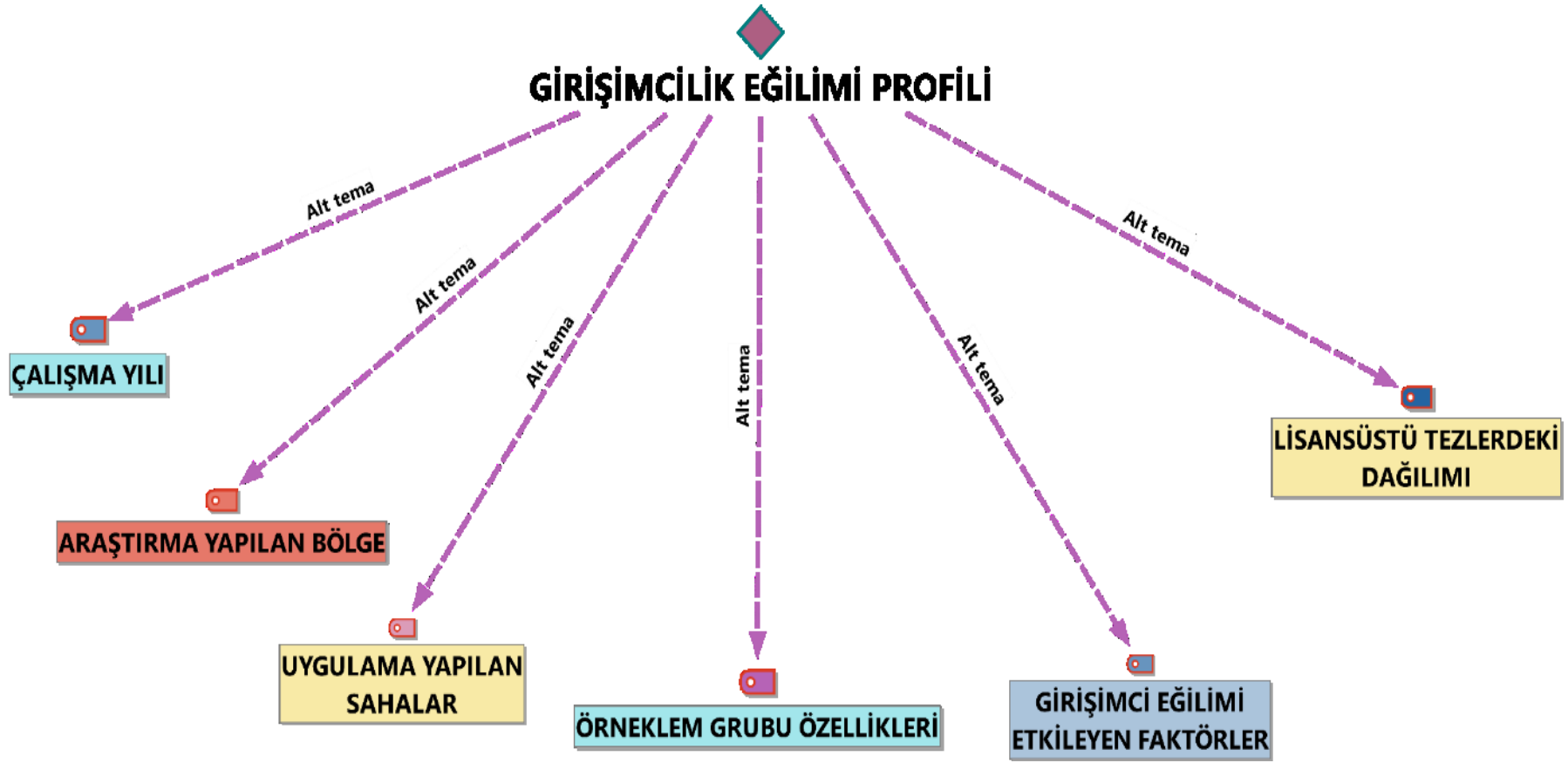
Üç aylık bir periyotta, ilk önce kaynaklar üzerinde genel okumalar yapılarak açık kodlama hatları belirlenmiştir. Daha sonra açık kodlamalar üzerinden kaynakların tekrar ele alınmasıyla detaylandırılarak yapılmış kodlamalarla, ilgili kategori ve temaların oluşumu sağlamıştır. Çalışmanın son hali; kaynakların nedensellik, ilişki gibi örüntüsünün seçici kodlamayla değerlendirilmesi sonucunda ana temalar oluşturulmuştur. Bu aşamada çalışmanın geçerliliği ve doğrulunun sağlanmasında titiz hareket edilmiştir. Nitel çalışmaların doğası gereği geçerlilik konusu özellikle iç geçerlilik, güveni belirleyen önemli bir etken olarak vurgulanmakta ve sürecin detaylı ele alınması gerekliliği belirtilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016: 270). Çalışmanın iç geçerliliğin sağlanması noktasında; veri toplama süreci, analizi ve sonuçları; araştırma metodolojisi ve bulgularda detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Son halini alma sürecinde, araştırmacı tekrar tekrar okumalar gerçekleştirerek kodlamaları incelemiştir; ayrıca iki nitel araştırma uzman görüşüne başvurulmuştur. LeCompte & Goetz (1982) ise dış güvenilirliğin sağlanmasında araştırmacının konumunu ve rolünü ön plana çıkarmaktadır. Bu çalışmada araştırmacı süreçteki sosyo demografik, kültür, tarih gibi sosyal ortam ve koşulların etkisinde kalmadan çalışmayı objektif, ön yargısız ve tarafsız yürütmeye özen göstermiştir.

Çalışmanın analizleri sonucunda ortaya çıkan temalar ve örüntü; teorik çerçevede ele alınarak yorumlanmıştır. Araştırmada girişimcilik eğilimi profilinin ortaya koyulmasında; temaları oluşturan kategoriler ve kodlamaların kendi içerisinde de analiz edilmesi konuyla ilgili nesnel çıkarımların yapılabilmesine olanak tanıyacağı düşünülmektedir.

Bulgular

Alan Yazında Girişimcilik Eğilimi Görünümü

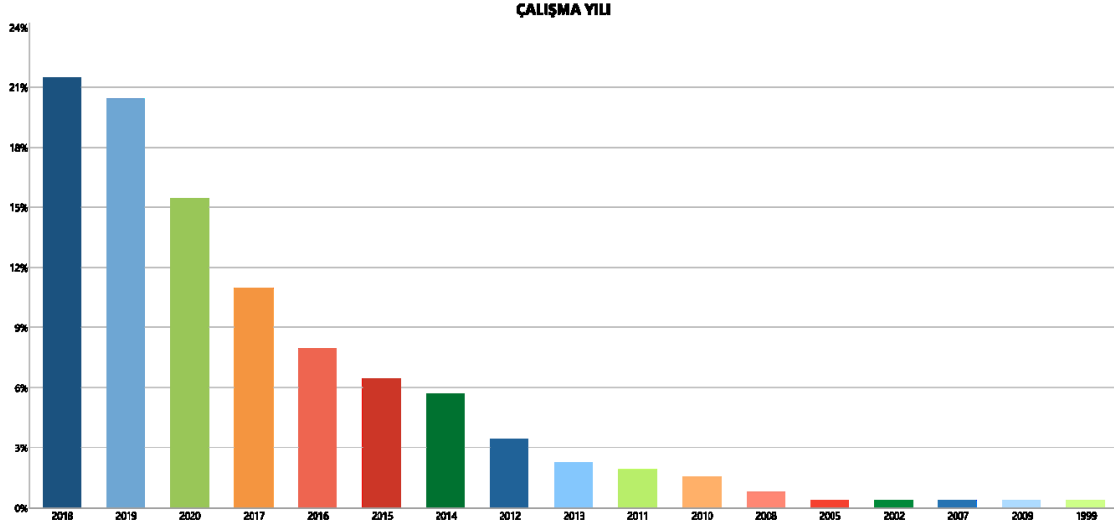
İncelenen akademik çalışmaların MAXQDA 2021 nitel analiz sonuçlarındaki ana temalar Şekil 2’de hiyerarşik tek vaka analizinde gösterilmiştir.

Şekil 2. Alan Yazında Girişimci Davranış Çalışmalarının Görünümü

Şekil 2’de alan yazındaki 240 girişimcilik eğilimi çalışmalarının incelenmesi sonucunda kodlamaların bazı ortak temalarda toplandığı görülmektedir. Bu temalar *çalışmaların yılı, araştırma yapılan bölgeler, uygulama yapılan sabahlar, örnekleme grubu özellikleri, girişimci eğilimi etkileyen faktörler* ve *lisansüstü tezlerdeki dağılımı* şeklinde tek vaka analizi sonucunda ortaya koyulmuştur. Girişimcilik eğilimi profilinin değerlendirilebilmesi noktasına; temaları oluşturan kategori ve kodlamaların analizleri, ayrı olarak MAXQDA 2021 programında incelenerek yorumlanmıştır.

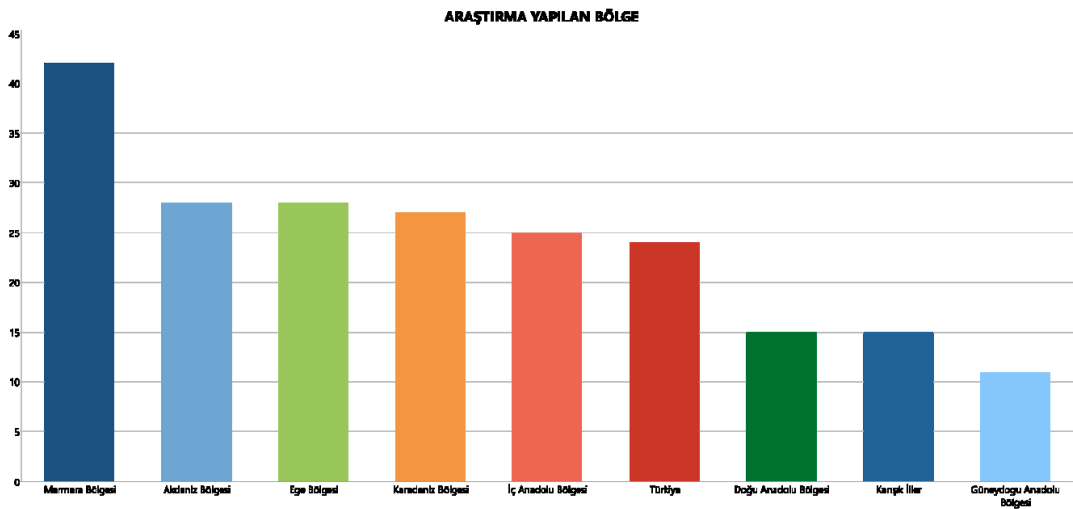
Akademik Çalışmalarda Çalışma Yılı Temasının İncelenmesi

Şekil 3. Çalışma Yıllarının Akademik Çalışmalardaki Görünümü

Şekil 3’te çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde; son beş yıl içindeki yoğunluk dikkat çekmektedir. Özellikle 2018 ve 2019 yıllarında; devamında ise 2020, 2017 ve 2016 yıllarındaki çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir.

Akademik Çalışmalarda Araştırma Yapılan Bölge Temasının İncelenmesi

Şekil 4. Araştırma Yapılan Bölgelerin Akademik Çalışmalardaki Görünümü

Şekil 4'te görüldüğü üzere akademik çalışmaların uygulama alanları; Türkiye'deki tüm bölgeler bazında kavramın ele alındığını göstermektedir. Özellikle Marmara Bölgesi'ndeki uygulamalar ön plandayken; akabinde Akdeniz ve Ege Bölgesi'ndeki çalışmaların yapıldığı dikkat çekmektedir. Yine benzer bir yoğunlukta Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Genel Türkiye bazında çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Türkiye'deki çalışmalarda geride kalan bölgeler arasında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin geldiği analiz sonuçlarında yer almaktadır. Bölgelerdeki iller bazındaki dağılımı ve yoğunluğu görebilmek için bölgeler bazında kod matris tarayıcı ile her bir bölge ayrı olarak analiz edilmiştir.

Tablo 1. Marmara Bölgesi Dağılımını Gösteren Kod Matris Tablosu

Kod Sistemi	ALANYAZINDA GİRİŞİMCİ DAVRANIŞ ÇALIŞMALARI	TOPLAM
ARAŞTIRMA YAPILAN BÖLGE		216
Marmara Bölgesi		42
İstanbul ve Kocaeli		1
Sakarya ve İstanbul		2
Kırklareli		1
İstanbul		15
Balıkesir		2
Sakarya		3
Çanakkale		2
Edirne		4
Bursa		4
Düzce		6
Kocaeli		2
Σ TOPLAM	300	300

Tablo 1'de akademik çalışmaların uygulama sahasında yoğunlukta öne çıkan ilk bölge olan Marmara Bölgesi'nin iller bazındaki dağılımı incelenmiştir. Analiz sonuçlarında çalışmaların İstanbul ilinde gerçekleştirildiği; devamında ise Düzce ve Edirne ilinin geldiği görülmektedir.

Tablo 2. Akdeniz Bölgesi Dağılımını Gösteren Kod Matris Tablosu

Kod Sistemi	ALANYAZINDA GİRİŞİMCİ DAVRANIŞ ÇALIŞMALARI	TOPLAM
ARAŞTIRMA YAPILAN BÖLGE		216
Akdeniz Bölgesi		27
Antalya ve Burdur		1
Hatay		1
Kahramanmaraş		3
Osmaniye		2
Osmaniye ve Kahramanmaraş		1
Mersin		8
Burdur		3
Adana		5
Isparta		5
Σ TOPLAM	272	272

Tablo 2'de Akdeniz Bölgesi'ndeki iller bazında akademik çalışmaların uygulama sahasında; Mersin, Adana, Isparta, Burdur ve Kahramanmaraş illerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 3. Ege Bölgesi Dağılımını Gösteren Kod Matris Tablosu

Kod Sistemi	ALANYAZINDA GİRİŞİMCİ DAVRANIŞ ÇALIŞMALARI	TOPLAM
ARAŞTIRMA YAPILAN BÖLGE		216
Ege Bölgesi		28
İzmir ve Manisa		1
İzmir		2
Manisa,Uşak,Kütahya,Afyon		1
Muğla		5
Denizli,Uşak,Kütahya		1
Uşak		1
Ege bölgesi		1
Aydın		3
Kütahya		3
Denizli		5
Uşak ve Kütahya		1
Manisa		1
Afyon		2
Σ TOPLAM	271	271

Tablo 3'te Ege Bölgesi'ndeki dağılımlarda ise yoğunluğun Muğla, Denizli, Aydın, Kütahya ve İzmir illerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Karadeniz Bölgesi Dağılımını Gösteren Kod Matris Tablosu

Kod Sistemi	ALANYAZINDA GİRİŞİMCİ DAVRANIŞ ÇALIŞMALARI	TOPLAM
ARAŞTIRMA YAPILAN BÖLGE		216
Karadeniz Bölgesi		27
Bolu		2
Artvin		1
Rize ve Artvin		1
Tokat		2
Gümüşhane ve Bayburt		1
Karabük		3
Trabzon		1
Batman		1
Kastamonu-Çankır-Sinop-TR82 E		1
Sinop		1
Kastamonu		3
Zonguldak		2
Rize		2
Samsun		4
Ordu ve Trabzon		1
Trabzon-Ordu-Giresun		1
Σ TOPLAM	270	270

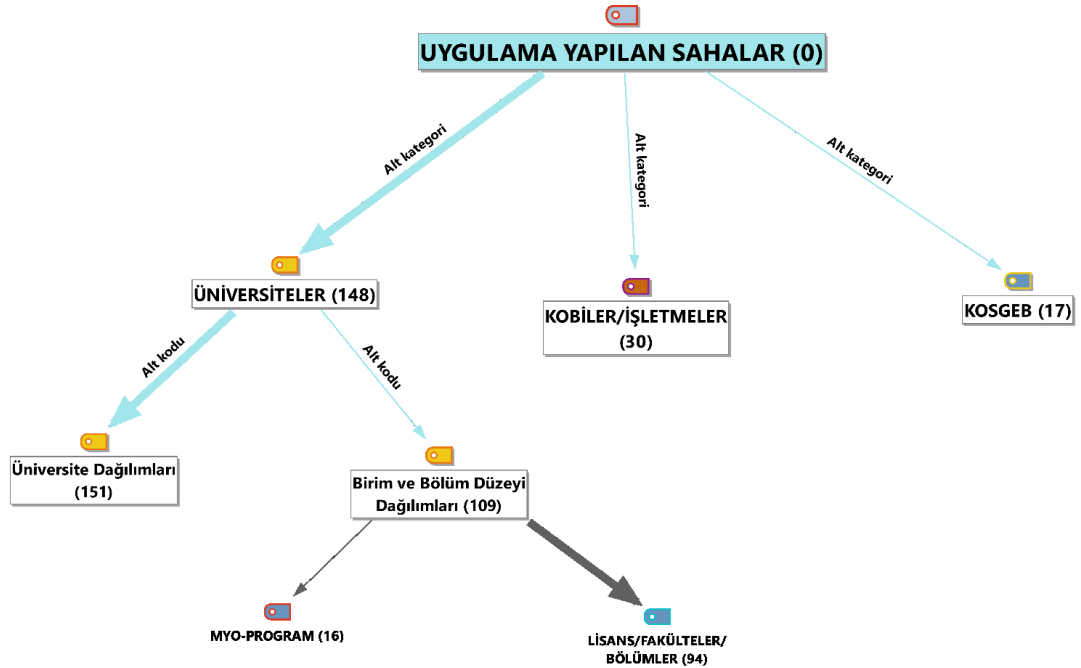
Tablo 4'te akademik çalışmaların Karadeniz Bölgesi'nin geneline yayıldığı; Samsun ilinde çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 5. İç Anadolu Bölgesi Dağılımını Gösteren Kod Matris Tablosu

Kod Sistemi	ALANYAZINDA GİRİŞİMCİ DAVRANIŞ ÇALIŞMALARI	TOPLAM
ARAŞTIRMA YAPILAN BÖLGE		216
İç Anadolu Bölgesi		27
Nevşehir		1
Ankara		1
Çankır		2
Konya		7
Sivas		1
Eskişehir		2
Ankara ve Eskişehir		1
Niğde		1
Aksaray		6
Kayseri		4
Kırkkale		1
TOPLAM	270	270

Tablo 5'te İç Anadolu Bölgesi'nde Konya ilinin ön plana çıktığı devamında ise Aksaray ve Kayseri'nin geldiği görülmektedir.

Akademik Çalışmalardaki Uygulama Sahası Temasının İncelenmesi

Şekil 5. Uygulama Yapılan Sahaların Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Alan yazında yapılan çalışmaların uygulama sahalarında dikkat çeken bulgular ise; çalışmaların ağırlıklı olarak Üniversiteler üzerinde gerçekleştirildiği sonucudur. Şekil 5'teki analiz sonucunda, Üniversiteler sonrasında işletmeler ve KOSGEB üzerinde çalışmaların gerçekleştiği görülmüştür. Çalışmaların

uygulama sahalarında üniversitelerin ön planda olması; *üniversite dağılımları* alt kodlamasını analizlerine yer verilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Kodlamaların incelemeleri Tablo 6 sunulmuştur.

Akademik Araştırmalarda Uygulama Yapılan Üniversitelerin Dağılımı Alt Kodunun İncelenmesi

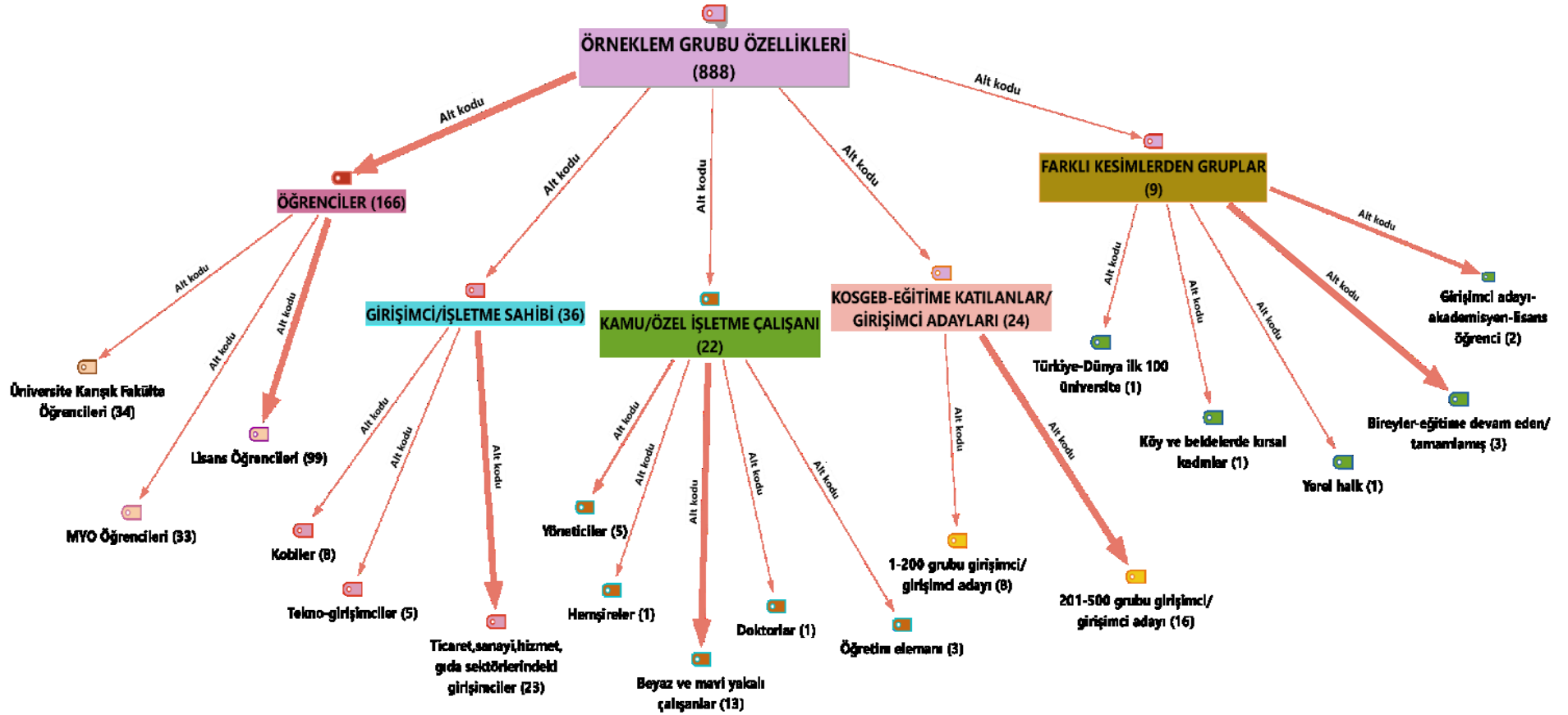
Tablo 6'da görüldüğü üzere, girişimcilik eğilimi çalışmalarının Türkiye'deki birçok üniversitede araştırıldığı görülmektedir. Yoğunluğun *birden fazla çalışılan üniversiteler* kodlamasında ön plana çıktığı; genel görünümde ise Türkiye'deki hemen hemen her bölge üniversitelerinde kavramın ele alındığı dikkat çekmektedir. Kodlamalardaki yoğunlukta ise; Aksaray Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi ve Samsun 19 Mayıs Üniversitesi ön plana çıkmaktadır.

Tablo 6. Uygulama Yapılan Üniversitelerin Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Kod Sistemi	ALANYAZINDA GİRİŞİMCİ DAVRANIŞ ÇALIŞMALARI	TOPLAM
UYGULAMA YAPILAN ÜNİVERSİTELER		148
Farklı Üniversitelerde Birlikte Yürütülenler		38
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi		1
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi		2
Iğdır Üniversitesi		1
Halıç Üniversitesi		1
Bartın Üniversitesi		1
Fırat Üniversitesi		1
Abant İzzet Baysal Üniversitesi		1
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi		1
Kayseri Üniversitesi		1
Çankırı Karatekin Üniversitesi		1
Uşak Üniversitesi		1
Selçuk Üniversitesi		2
Gaziosmanpaşa Üniversitesi		2
Ege Bölgesinde Bir Üniversite		1
Adnan Menderes Üniversitesi		2
Çukurova Üniversitesi		2
Bitlis Eren Üniversitesi		1
Şırnak Üniversitesi		1
Karadeniz Teknik Üniversitesi		1
Batman Üniversitesi		1
Mersin Üniversitesi		3
Uludağ Üniversitesi		2
Niğde Üniversitesi		1
Sakarya Üniversitesi		2
Hasan Kalyoncu Üniversitesi		1
Trakya Üniversitesi		3
Düzce Üniversitesi		6
Σ TOPLAM	229	229

Kod Sistemi	ALANYAZINDA GİRİŞİMCİ DAVRANIŞ ÇALIŞMALARI	TOPLAM
▼ UYGULAMA YAPILAN ÜNİVERSİTELER		148
Artuklu Üniversitesi	1	1
Balıkesir Üniversitesi	1	1
Kafkas Üniversitesi	4	4
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	2	2
Artvin Çoruh Üniversitesi	1	1
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	3	3
Sinop Üniversitesi	1	1
Dumlupınar Üniversitesi	3	3
Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	1	1
Dicle Üniversitesi	2	2
Atatürk Üniversitesi	2	2
Kastamonu Üniversitesi	2	2
Karabük Üniversitesi	1	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	5	5
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	2	2
Kocaeli Üniversitesi	2	2
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	3	3
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	2	2
Karabük Üniversitesi	2	2
Pamukkale Üniversitesi	5	5
Hakkari Üniversitesi	2	2
Samsun 19 Mayıs Üniversitesi	4	4
Elazığ /Ticaret ve sanayi odasına Kayıtlı	1	1
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1	1
Adıyaman Üniversitesi	3	3
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	1
Aksaray Üniversitesi	7	7
> Sadece bir üniversite olduğu belirtilenler	7	7
Σ TOPLAM	219	219

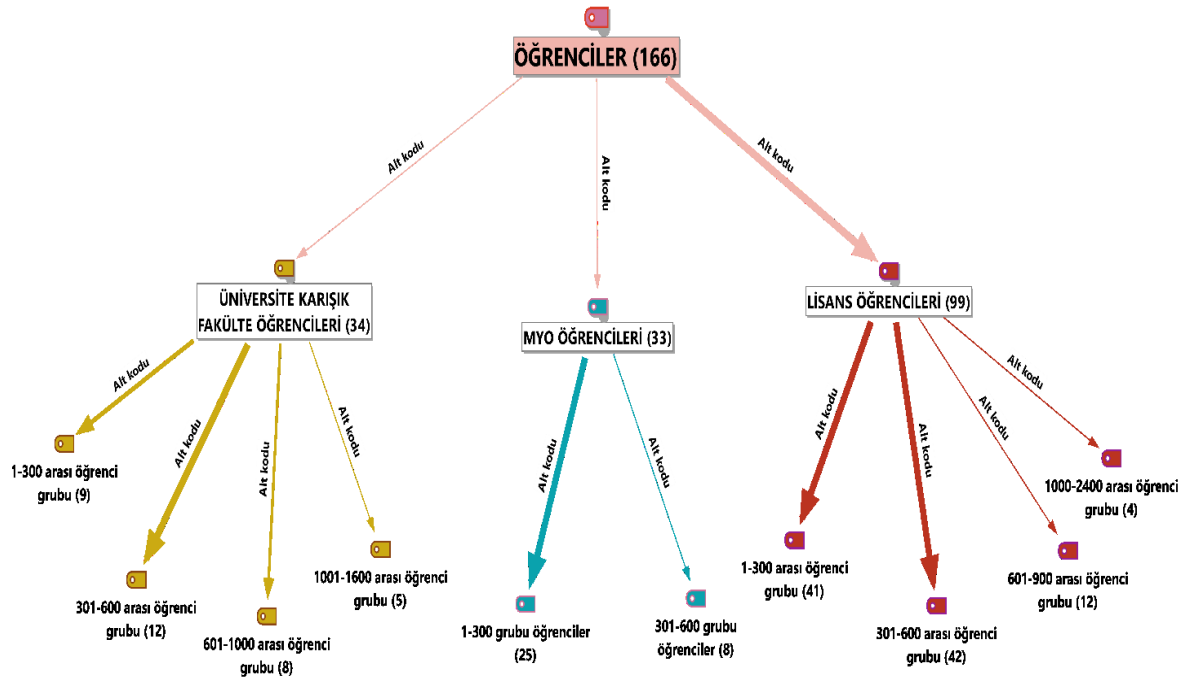
Akademik Çalışmalardaki Örneklem Grubunun Özellikleri Temasının İncelenmesi

Şekil 6. Akademik Çalışmalarda Örneklem Grubunun Özelliklerinin Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Girişimcilik eğilimi çalışmaları incelenmesi sonucunda; Şekil 6'daki analiz kodlama yoğunluklarında bazı örneklem gruplarını ön plana çıkarırken, önemli noktalara işaret etmektedir. Buradaki ilk nokta, oklardaki kod frekans yoğunluklarının; alan yazındaki girişimcilik eğilimi profilinde özellikle *öğrencilerin* incelenmiş olduğunu sonucudur. Öğrenciler alt kodlamasında ise ağırlıklı *lisans öğrencilerinin* yer aldığı görülmüştür. İkinci nokta ise örneklem gruplarında; *girişimci/işletme sahipleri, kamu veya özel kesim çalışanları, KOSGEB eğitimine katılan girişimci adayları ve farklı kesimlerden oluşan diğer gruplar* kodlamalarının varlığı sonucudur. Girişimciler üzerine yapılan çalışmaların alt kodları incelendiğinde; bu girişimcilerin çoğunluğunun özellikle ticaret, sanayi, hizmet ve gıda sektöründeki girişimciler olduğu görülmektedir. Aynı zamanda çalışmaların tekno-girişimciler ve Kobiler üzerinde de yürütülmüş olduğu analiz sonuçlarında yer almaktadır. Kamu veya özel sektör çalışanları üzerinde yapılan akademik çalışmaların ise ağırlıklı beyaz ve mavi yakalı çalışanların üzerinde yoğunlaştığı; devamında yöneticiler, öğretim elemanları, hemşireler ve doktorların yer aldığı sonuçlar içerisinde görülmektedir. KOSGEB eğitim grupları üzerinde girişimci adayların incelendiği çalışmalarda ise yoğunluğun örneklem sayılarında 201-500 grubu üzerinde olduğu sonuçlar arasındadır.

Analiz sonucunda özellikle öğrenciler üzerinde çalışmaların yoğunluğu sebebiyle bu kodlama tekrar analizlerde ele alınmış ve sonuçlar detaylandırılarak sunulmuştur. Özellikle öğrenci sayılarının dağılımı, öğrenim düzeyleri gibi durumlar tekrar analiz edilmiş olup model olarak Şekil 7'de ilişki gösterilmiştir.

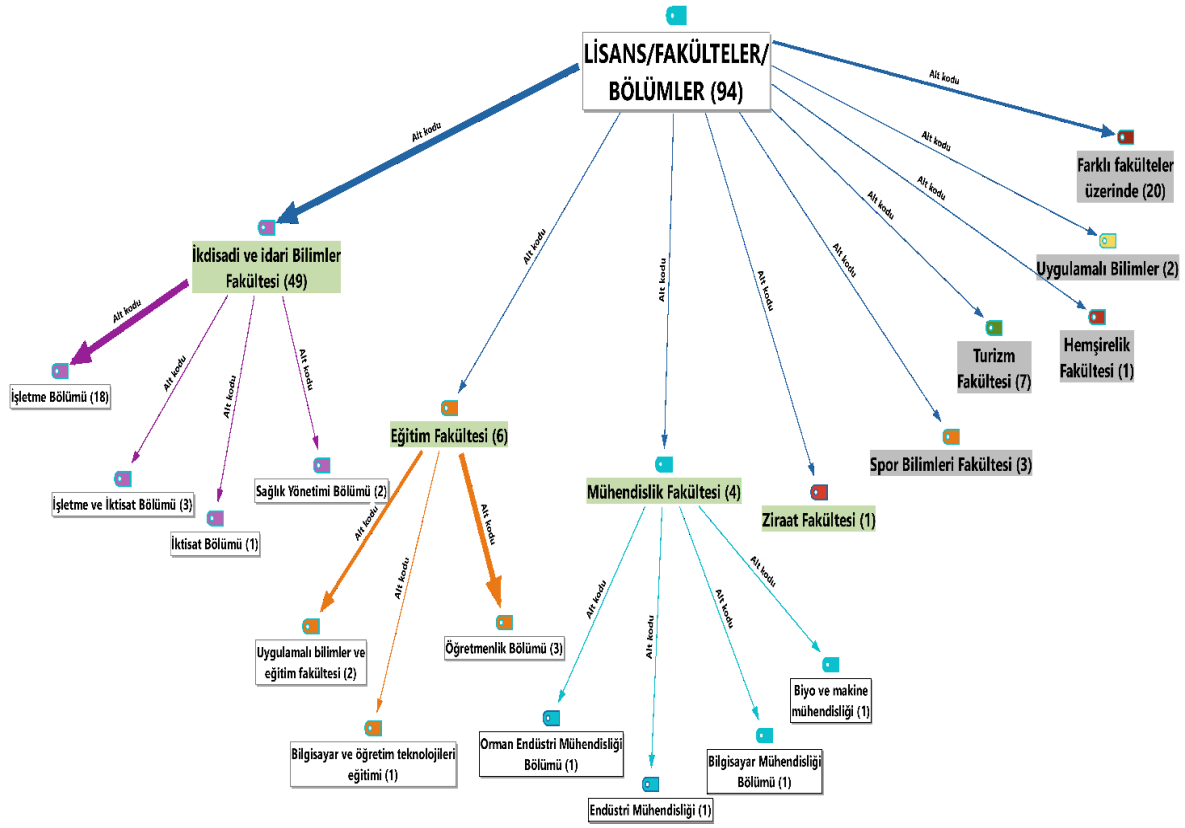

Şekil 7. Örneklem Grubu Özelliklerinde Öğrenciler Kodunun Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Şekil 7'de akademik çalışmalarda girişimcilik eğiliminin yapılan analiz sonuçlarında oklardaki kod frekans yoğunluklarında *lisans öğrencileri* ön plana çıkmaktadır. Ağırlıklı örneklem grubu büyüklüğünde ise *1-300* ve *301-600* sayı grubu öğrencilerinin üzerinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda *601-1000* ve *1001-1600* sayı grupları öğrencileriyle de akademik araştırmaların yapıldığı; fakat MYO öğrencilerinde ise büyük örneklem grubu üzerinde çalışmaların olmadığı; sadece *1-300* ve *301-600* grubu öğrencilerinin varlığının söz konusu olduğu görülmüştür.

Akademik çalışmalarda girişimcilik eğiliminin araştırıldığı gruplar arasında öğrencilerin ciddi kod frekans yoğunluğunda olması; yapılan okumalar sonucunda bazı bölüm ve fakültelerin kodlanması gerekliliğini sağlamıştır. Yapılan kodlamalarda da belirli bölümlerin ön planda olduğu Şekil 8'de analiz sonuçlarında görülmektedir.

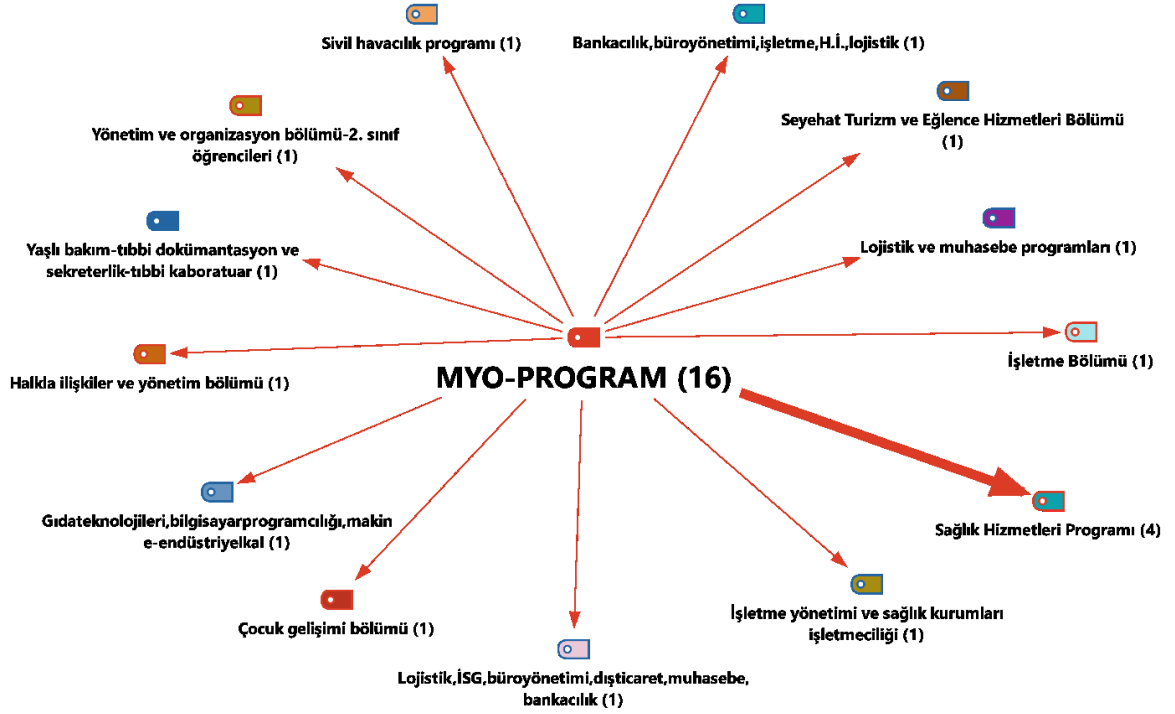
Akademik Araştırmalarda Uygulama Yapılan Üniversitelerin Birim ve Bölüm Dağılımları Alt Kodunun İncelenmesi

Şekil 8. Uygulama Yapılan Fakültelerin Birim ve Programların Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Şekil 8’de yapılan analiz sonucunda kod frekans yoğunlukları çalışmaların, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, *İşletme Bölümü* öğrencileri üzerinde yürütüldüğünü göstermektedir. Diğer bölümlerde ise ağırlık olarak *Farklı Fakülteler* üzerindeki uygulamalar; devamında ise *Turizm*, *Eğitim*, *Mühendislik*, *Ziraat*, *Spor Bilimleri* ve *Hemşirelik* fakülteleri geldiği görülmektedir.

Kod-Alt kod-Bölümler Modeli

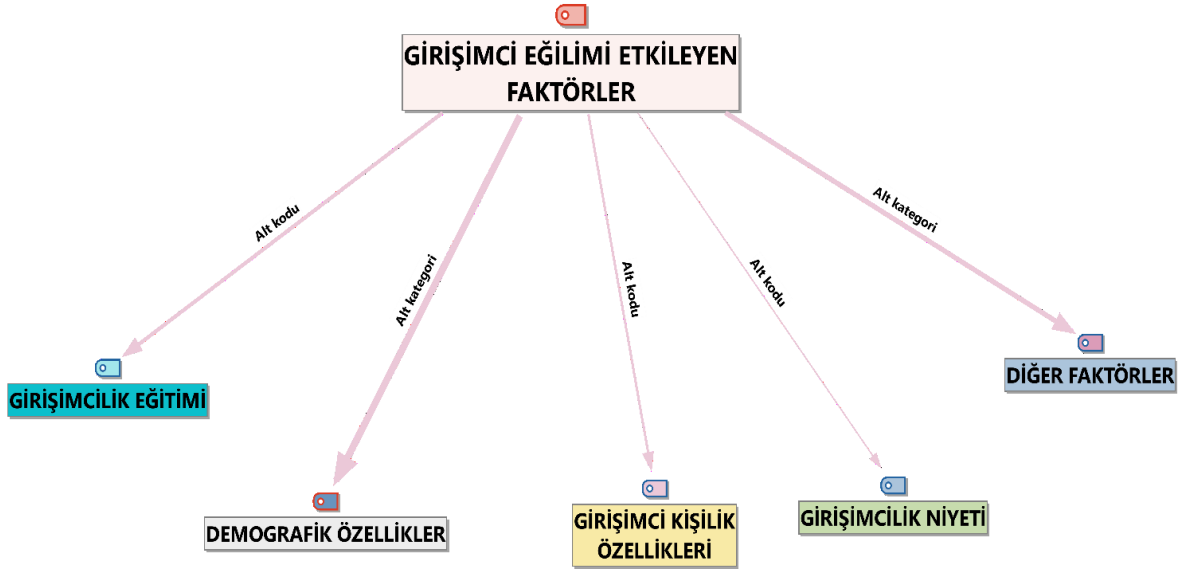

Şekil 9. Uygulama Yapılan Meslek Yüksekokulu Bölüm ve Programların Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Meslek yüksekokullarında yapılan araştırmalarda ise Şekil 9'da yapılan analizde; ağırlıklı olarak öne çıkan kodlamanın *Sağlık Hizmetleri Programı* olduğu; genel olarak birçok farklı programda okuyan öğrencilerin girişimcilik eğilimi araştırıldığı görülmektedir.

Akademik Çalışmalarda Girişimci Eğilimi Etkileyen Faktörler Temasının İncelenmesi

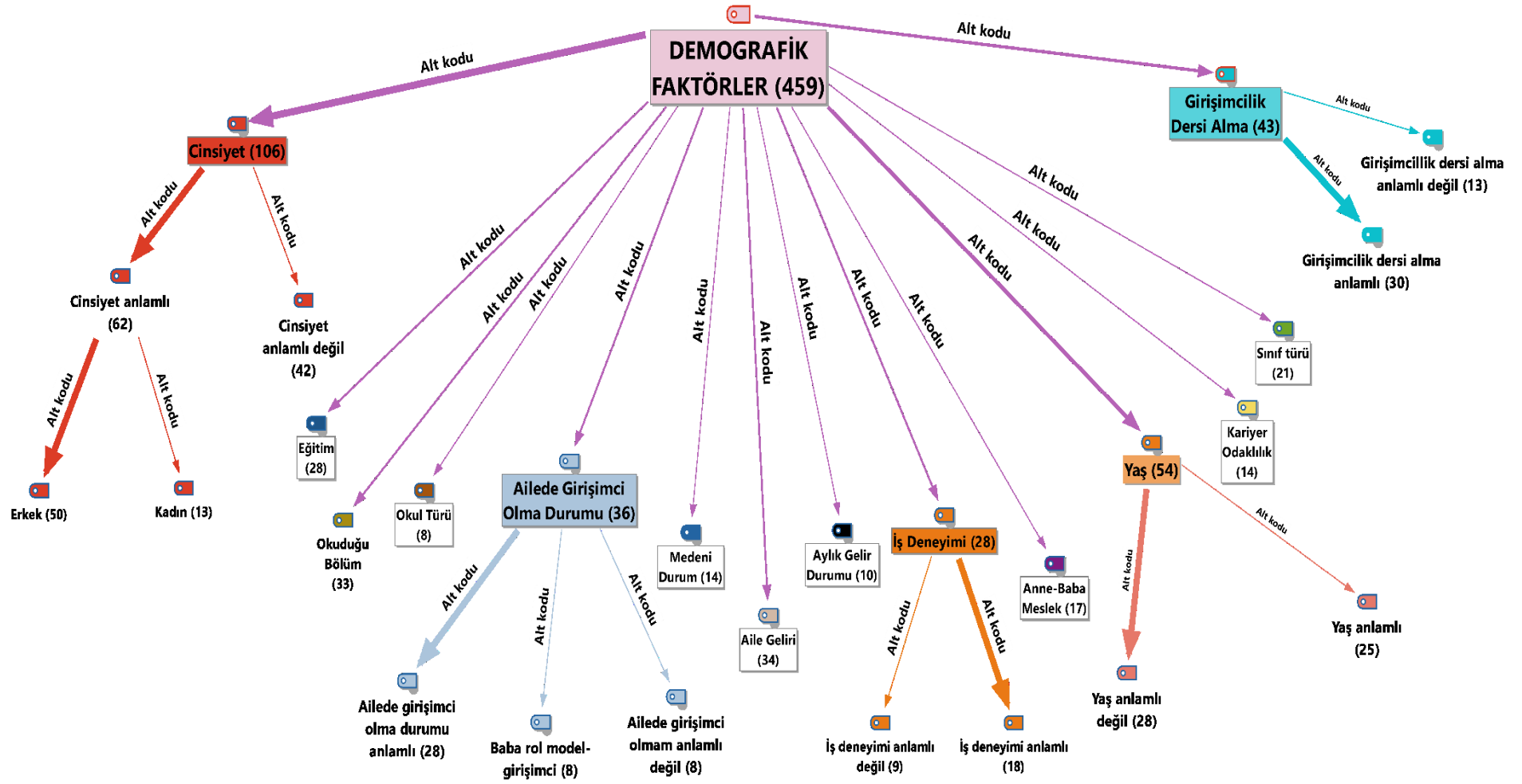
Şekil 10'da girişimcilik eğilimine etki eden faktörlerin hiyerarşik kod alt kod modeli ile analizi yer almaktadır. Alan yazın üzerinde incelenen akademik çalışmaların, girişimcilik eğilimine etki eden faktörlerde bazı kodlamalarda yoğunlaştığı görülmüştür.

Şekil 10. Girişimci Eğilimi Etkileyen Faktörlerin Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Analiz edilen akademik çalışmaların incelenmesi sonucunda; girişimin eyleme dönüşmesi veya bireyin girişime yönelmede, bazı faktörlerin anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Çalışmalar, bireydeki girişimci davranış eğiliminde; bireylerin sahip olduğu *demografik özellikleri*, bireydeki *girişimcilik eğitimi*, *girişimci kişilik özellikleri* ve *girişimcilik niyetinin* de anlamlı etkisinin olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreçte, bireylerin sahip olduğu *demografik özelliklerin* de girişimcilik eğilimine anlamlı etkisinin olduğu altının çizilmesi gereken sonuçlar arasındadır. Bireyin girişimci davranış sergilemesinde öne çıkan kodlamalarla birlikte birçok faktörün girişimcilik eğilimine etkisi çalışmalarda görülmüş olup; bu faktörler *diğer faktörler* altında kodlanarak modele dâhil edilmiştir.

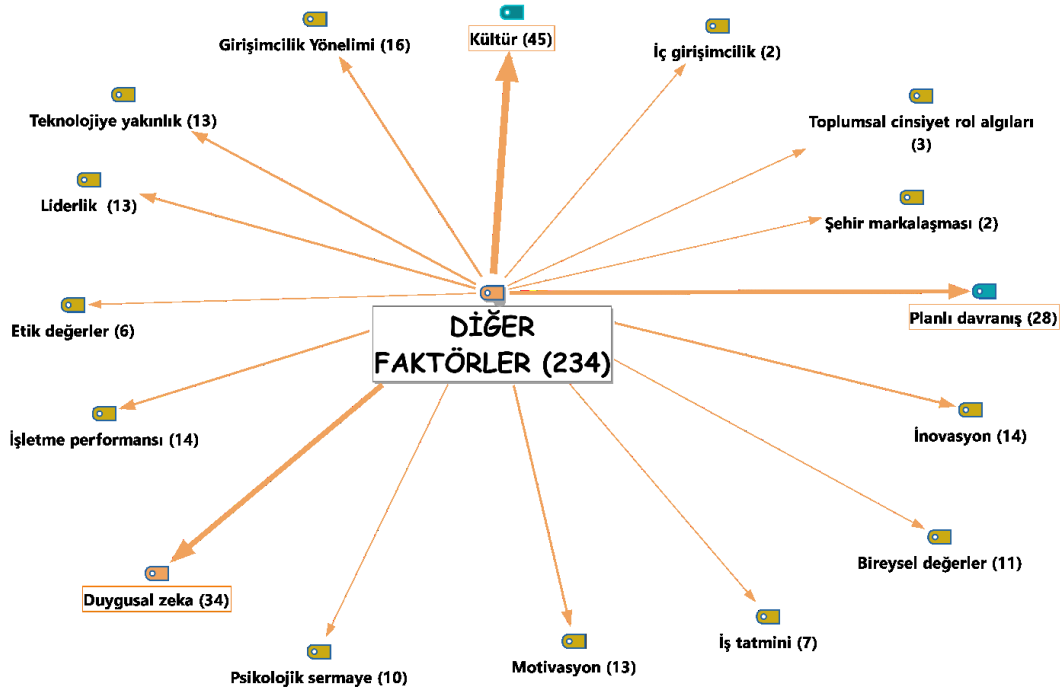
Bireyin girişim davranış eğilimini arttıran *demografik özellikler* ve *diğer faktörler* kodlaması; yoğunluk ve çeşitliliğin çalışmalardaki görünümünün ortaya koyulabilmesi amacıyla sırasıyla Şekil 11 ve Şekil 12'deki modelde tekrar analiz edilerek detaylandırılmıştır.

Şekil 11. Demografik Faktörlerin Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Şekil 11’de yer alan analiz sonuçları araştırmanın en önemli çıktıları arasında yer almaktadır. Alan yazındaki incelenen akademik çalışmaların nitel içerik analizi sonucunda, Türkiye’deki girişimcilik eğilimi profilinde bazı demografik özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Analizdeki dikkat çeken noktaların başında; akademik çalışmalarda demografik özelliklerden ağırlıklı kod frekans yoğunluğunda okların *yaş*, *cinsiyet*, *girişimcilik eğitimi alma*, *ailede girişimci olma durumu* ve *iş deneyimi* kodlarına işaret etmesi sonucudur. *Cinsiyet* kodlamasında araştırma sonuçları, yoğunlukla cinsiyetin girişimcilik eğilimindeki anlamlı ilişkisine işaret etmekle birlikte; özellikle erkeklerin kadınlara göre girişimcilik eğiliminin yüksek bulunmuş olduğu görülmektedir. Fakat çalışmalar aynı zamanda cinsiyetin anlamlı bir fark oluşturmadığı yönündeki kodlamanın yoğunluğuna da işaret etmektedir. Benzer bir durumunda, demografik özelliklerden *yaş* kodlaması için de geçerli olduğu görülmektedir. Akademik çalışmaların özellikle yaş faktörüne işaret ettiği, yapılan kodlama yoğunluklarında görülmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer sonuç ise; yaşın girişimcilik eğilimi noktasında anlamlı fark oluştururken; anlamlı fark yaratmayan çalışmalarının da gerisinde kalması durumudur. Bu durum, yaş faktörünün çalışmalarda anlamlı bir demografik özellik olup olmaması noktasında hala araştırılması gereken bir değişken olduğunu işaret etmektedir. Yoğunlukta öne çıkan bir diğer kodlama ise *girişimcilik dersi alan* bireylerin eğilimlerinin yüksek olması sonucudur. Aynı zamanda araştırmalar girişimcilik eğiliminde *ailede girişimci olma durumuna* yoğunlukla işaret etmektedir ve bu girişimci olma durumunda *babanın rol model* alındığı görülmüştür. Bireydeki girişimcilik eğiliminde, *iş tecrübesi/deneyiminin* önemli olduğunu ve anlamlı etki yarattığı sonuçlarda önemli bulgular arasındadır. Bahsedilen bu kodlarla birlikte girişimci davranış eğiliminde birçok demografik değişkenin varlığı söz konusudur. Bu süreçte olumlu etki sağlayan; *sınıf türü*, *kariyer odaklı olma*, *aile geliri*, *eğitim*, *medeni durum*, *aylık gelir*, *anne-baba meslek*, *okuduğu meslek* gibi kodlamaların yer aldığı demografik özellikler içerisinde yoğunlukla görülmektedir.

Kod-Alt kod-Bölümler Modeli

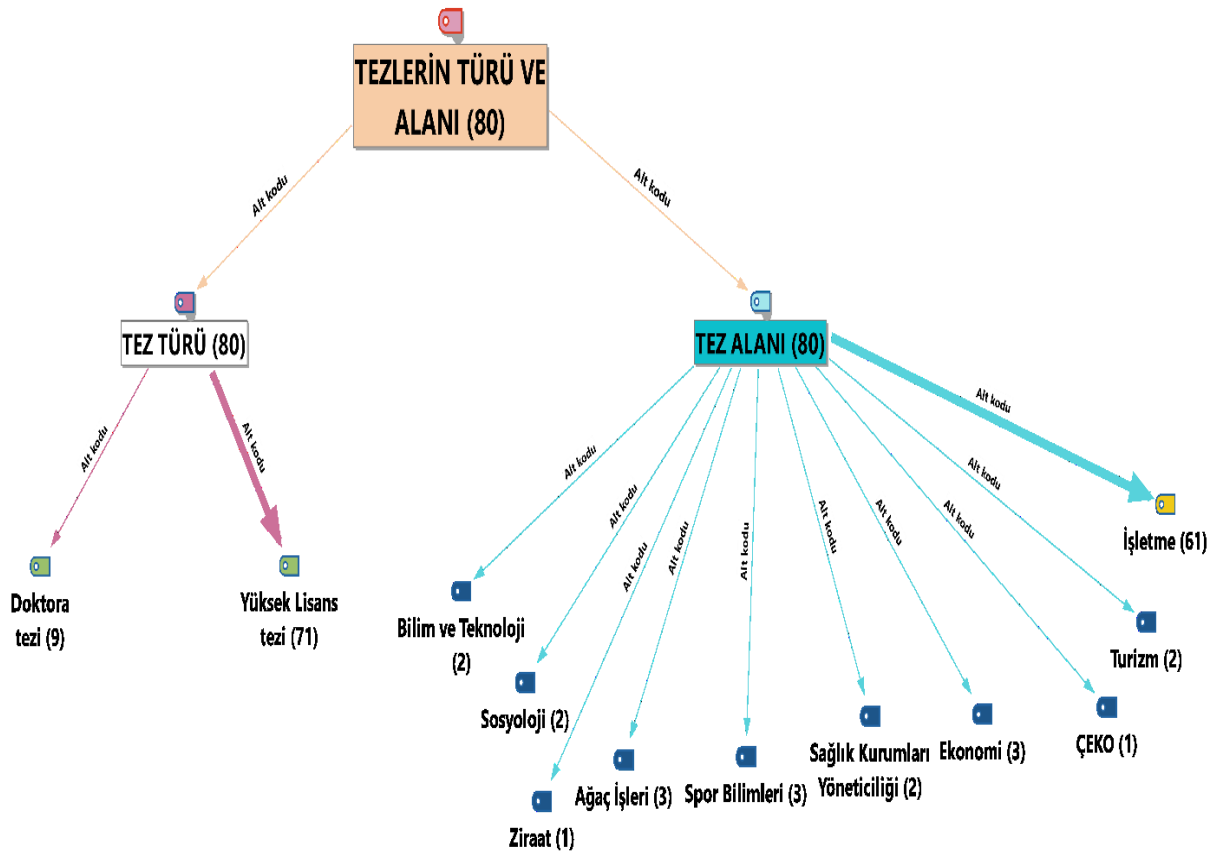

Şekil 12. Diğer Faktörlerin Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Şekil 12’de yapılan analiz sonucunda, girişimcilik eğilimini anlamlı etkileyen birçok faktörün akademik çalışmalarda ön plana çıktığı görülmektedir. Kod frekans yoğunluklarının *duygusal zekânın* etkisi ilk dikkat çeken değişkenlerin başında gelmektedir. Devamında ise *planlı davranış, kültür, girişimcilik yönelimi, inovasyon, işletme performansı, liderlik, motivasyon, teknolojiye yatkınlık, bireysel değerler ve psikolojik sermayenin* bireylerdeki girişimcilik eğilimini arttırdığı; akademik araştırma sonuçları üzerinde yapılan kodlamalarda dikkat çekmektedir.

Akademik Çalışmalarda Lisansüstü Tezler Temasının İncelenmesi

Araştırmanın son bulguları olarak Şekil 13’te, girişimcilik eğilimi profilinde alan yazına dâhil edilen lisansüstü tezlerin analizi yer almaktadır. Analiz sonuçları, girişimcilik eğiliminin ağırlıklı olarak *Yüksek Lisans* düzeyinde çalışıldığını göstermektedir. Ana bilim dalı yoğunluğunda ise *İşletme* ön plandayken; *Bilim ve Teknoloji, Spor Bilimleri, Sosyoloji, Ziraat, Sağlık Kurumları İşletmeciliği, Ekonomi* gibi alanlarda da çalışıldığı görülmektedir.

Şekil 13. Tezlerin Türü ve Alanlarının Hiyerarşik Kod-Alt-Kod Modeli

Lisansüstü tezlerin ana bilim dalı yoğunlukları karşılaştırması Tablo 7’ de çapraz tablo analizi ile verilmiştir.

Tablo 7. Tez Türlerini Ana Bilim Dalı Yoğunluklarının Çapraz Tablosu

	TEZ TÜRÜ = Doktora tezi	TEZ TÜRÜ = Yüksek Lisans tezi	Toplam
TEZ ALANI	9	71	80
Bilim ve Teknoloji		2	2
Sosyoloji		2	2
Ziraat		1	1
Ağaç İşleri		3	3
Spor Bilimleri	1	2	3
Sağlık Kurumları Yöneticiliği		2	2
Ekonomi		3	3
ÇEKÖ	1		1
Turizm		2	2
İşletme	7	54	61
Σ TOPLAM	18	142	160
# N = Belgeler	9 (11,3%)	71 (88,8%)	80 (100,0%)

Tablo 7’de görüldüğü üzere tezlerde özellikle *Yüksek Lisans* düzeyinde ve *İşletme* Ana Bilim Dalı’nda girişimcilik eğilimi çalışmalarının ele alındığı görülmektedir. Dikkat çeken noktalar arasında *Yüksek Lisans* düzeyinde ana bilim dalı çeşitliliğinin benzer şekilde *Doktora* düzeyinde görülmemesidir. Doktora çalışmalarında kavramın ağırlıklı *İşletme* alanıyla sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Girişimcilik gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin kalkınma kaynağı olarak görülmektedir. Ülkelerin girişimcilik faaliyetlerinin artırılmasında, girişimcilik ekosistemin yaratılması ve desteklenmesi önem arz etmektedir. Bu ekosistem içerisinde girişimcilik sürecine etki eden birçok iç ve dış çevre faktörlerinin etkisi söz konusudur. Girişimcilik sürecinin başlatılması ve devamlılığın sağlanmasında ise girişimci birey eylemi, sürecin öznesi konumunda olarak girişimci davranışı ön plana çıkarmaktadır. Bu noktada çalışmada Türkiye’deki alan yazında girişimci bireydeki girişimcilik eğilimi çalışmalarının profilini değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Alan yazında yapılan girişimcilik eğilimi çalışmalarının ağırlıklı olarak son üç yılda (2018, 2019 ve 2020) arttığı gözlemlenmiştir. Araştırmaların uygulama noktasında, Türkiye’deki görünümünde ağırlıklı Marmara Bölgesi’nin (İstanbul ili) ön planda olduğu; devamında ise yoğunluk durumuna göre Ege Bölgesi (Muğla, Denizli, Aydın, İzmir illeri), Akdeniz Bölgesi (Mersin, Isparta ve Adana), Karadeniz Bölgesi (Samsun ili) ve İç Anadolu Bölgesi’nin (Aksaray ve Kayseri) geldiği analiz sonuçlarında görülmüştür. Bu durum çalışmaların Türkiye genelinde yürütüldüğünü gösterirken; ağırlıklı genelin Üniversiteler olduğuna da işaret etmiştir. Çalışılan örneklem grubunda ise ciddi yoğunluğun öğrencilerde olması, girişimci eğiliminde ağırlıklı öğrencilere odaklanıldığını aynı zamanda İİBF İşletme bölümü öğrencilerinin olması da belirtilmesi gereken sonuçlar arasındadır. Çalışma gruplarının devamında ise; girişimci/işletme sahipleri, KOSGEB eğitimine katılan girişimci adayları ve kamu/özel işletme çalışanları geldiği görülmüştür.

Girişimcilik eğiliminin lisans üstü tezlerdeki görünümünde ağırlıklı olarak Yüksek Lisans düzeyinde ve İşletme Ana Bilim Dalı’nda girişimcilik eğilimi çalışmalarının ele alındığı görülmektedir. Tezlerdeki diğer ana bilim dallarından Bilim ve Teknoloji, Spor Bilimleri, Sosyoloji, Ziraat, Sağlık Kurumları İşletmeciliği, Ekonomi gibi alanlarda da girişimcilik eğilimi üzerindeki çalışmaların yapılmış olması; girişimciliğin disiplinler arası bir kavram olarak ele alındığını göstermektedir. Kavramın farklı disiplinler çerçevesinden ele alınmasının Doktora düzeyindeki çalışmalara yansımadağı, yoğunluğun İşletme Ana Bilim Dalında; devamında ise sadece Turizm ve Spor Bölümü Ana Bilim Dalında yapılan çalışmalarla sınırlı kaldığı

görülmüştür. Literatürde de girişimciliğin ağırlıklı Yüksek Lisans tezlerinde olduğu (Akyar & Sarıkaya, 2020); Doktora düzeyinde sınırlı kaldığı (Küçüköglü & Berber, 2018) tartışmaları yer almaktadır.

Araştırma sonuçları, bireydeki girişimcilik eğilimini etkileyen bazı faktörlerin ön planda olduğunu göstermektedir. Çalışmanın önemli bulgusu girişimci bireyin girişimcilik eğiliminde; ağırlıklı kodlamalar bireyin sahip olduğu sosyo-demografik özelliklerin etkisine işaret etmektedir. Çalışılan demografik değişkenlerin yoğunlukla öne çıkan kodlamalarının başında cinsiyet kodunun geldiği; cinsiyet değişkeninin anlamlı etkisinde ise erkeklerin ağırlıklı olarak kodlamalarda ön plana çıktığı görülmüştür. Devamındaki yoğunlukta ikinci sırada yaş faktörünün etkisinin geldiği; fakat bu anlamlılık kadar sonuçların anlamlı olmadığı sonucu da dikkat çekmektedir. Bu durum çalışmalarda bireyin girişimcilik eğilimi sergilemesinde, yaş faktörünü hala araştırılmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda süreçte bireylerin almış olduğu girişimcilik dersi, ailedeki girişimci baba rol modeli ve bireyin sahip olduğu iş tecrübesinin etkisi vurgulanmaktadır. Aynı zamanda girişimcilik sürecinde bireyin girişim eylemine yönelmesinde; almış olduğu girişimcilik eğitimi, sahip olduğu kişilik özellikleri ve niyetinin de anlamlı etkisine vurgu yapmaktadır. Girişimcilik alan yazında yapılan literatür taramalarının içerik analizi sonuçlarında da yoğunlukla; girişimci birey eğilimi (Karadal vd. 2017; Eser & Yıldız, 2015; Gözüm, 2019), demografik özellikler (Liñán & Fayolle, 2015; Meyer vd. 2013), girişimci davranış ve girişimci birey (Örge vd. 2009; Aydemir & Ortay, 2017; Yalçın & Işcan, 2021) ve girişimci kişilik (Maksüdünov, 2016; Işık vd. 2019) temalarının ön plana çıktığı görülmüştür. Bu çalışmanın sonuçları önceki çalışmalarla paralellik göstermekle birlikte; Türkiye’deki alan yazında akademik çalışmaların girişimci eğilimi profiline içeriği ve örüntüsünün yansıtılması bakımından özgün ve kapsamlı sonuçlar ortaya koymuştur.

Yapılan bu çalışmanın teoriye sağladığı katkı noktasında bazı tespitlerin altının çizilmesinin gerekliliği söz konusudur. Değerlendirmeler içerisinde ilk olarak belirtilmesi gereken nokta, akademik çalışmaların Türkiye’deki tüm bölgeler bazında ele alınmış olmasıyla birlikte çalışılan örneklem grubunda ise bu dağılımın yansımadağı durumudur. Çalışmadaki bu sonuç literatürle paralellik göstermekle birlikte (Karadal vd. 2017; Gözüm, 2019); çalışılan kavramın girişim eylemine dönüşmemiş öğrenci davranışlarında ele alınması, literatürde de katkısı tartışılan bir durumun (Eser & Yıldız, 2015) tekrar sorgulanması ihtiyacına işaret etmektedir. Bu noktada bir sonraki çalışmaların ağırlıklı olarak girişime başlamış ve bir işletme sahibi kişiler üzerinde araştırılması gerekliliği önerilmektedir. Bir diğer husus, bireyin girişimcilik eğiliminde anlamlı etkisi vurgulanan demografik özelliklerden yaş ve cinsiyet faktörlerinin; alan yazında özellikle araştırılması ihtiyacının varlığıdır. Bu faktörlerin çalışmalarda, girişim eğiliminde birey üzerinde anlamlı etkisi kadar anlamsız etkisinin de varlığı söz konusu olduğu nitel analiz sonuçlarında görülmüştür. Bu noktada araştırmacıların; örneklem grubunda daha fazla girişimcilere yer vermesi, girişimci birey eğilimini anlama ve açıklamayı sağlayacak araştırma yöntemlerini kullanabilmesi; girişimci birey yetiştirilebilmesi ve girişimciliğin kariyer tercihi olabilmesi noktasında sağlıklı geri bildirimlerin uygulanmasına dayanak sağlayacağı öngörülmektedir. Aksi halde benzer değişkenler, benzer örneklem grubu ve benzer demografik özelliklerin anlamlı etkisinin sürekli teyit edilmesi; kavramın sadece araştırma sayısı olarak büyümesini sağlayacağı, gelişimi noktasını ise sorgulatmaktadır.

Bu araştırma sonuçlarının, teorik olarak alan yazındaki araştırmacılara farklı bakış açıları kazandırabileceği gibi uygulamada da girişimci birey yetiştirilmesinde ya da desteklenmesinde; girişimcilik ekosistemindeki tüm aktörlerin de bazı çıkarımlar yapmasını sağlayacağı kanaat edilmektedir. Girişimcilik eğiliminde bireyin içinde bulunduğu sosyo demografik özellikler, aldığı eğitim ve bireyin kişiliğinin de önemli etkisi düşünüldüğünde; girişimcilik eğitimi veren kamu kurum ve kuruluşların, girişimcilik sürecinin sosyo-psikolojik boyutlarına da ağırlık vererek eğitim içeriklerini güncellenmesinin gerekliliği düşünülmektedir. Aynı zamanda girişimcilik eğitimi sürecinde uygulamalı derslerin yürütülmesi noktasında da farklı alan uzmanlarından yararlanılması gerekmektedir. Süreçte bireyin, sahip olduğu işletme ve yönetim fonksiyonlarına hâkim olmasıyla birlikte girişime başlama ve sürdürebilme noktasında; niyeti, kişiliği ve eğilimlerini arttırılmasına yönelik sosyo-psikolojik yeterliliklerinin desteklenmesi de aynı düzeyde önem arz etmektedir. Bu çalışmada, nitel çalışmanın doğası gereği genelleme amacı olmadan; veri kaynakları üzerinden bir durum, algı ve bakış açısı ortaya koyabilme çabası söz konusudur. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da kısıtları mevcuttur. Nitel yöntemle yürütülen bu çalışmada konuyla ilgili verilerin doküman yoluyla toplanması ve analizi sürecinde; araştırmacıların belgeleri aynı düzeyde algılama ve ifade etmede benzer beceriye sahip olmaması (Creswell, 2014) ve yazar tarafından seçilen veri kaynakları üzerinden çalışmanın yürütülmesi araştırmanın kısıtları olarak gösterilebilir.

Kaynakça

- Acs, Z. & Audretsch, D. (2006). *Handbook of Entrepreneurship Research: An Interdisciplinary Survey and Introduction*. Springer Science and Business Media.
- Ahmed, T., Chandran, V.G.R., Klobas, J.E., Liñán, F. & P. Kokkalis (2020). Entrepreneurship Education Programmes: How Learning, Inspiration and Resources Affect Intentions for New Venture Creation in a Developing Economy. *The International Journal of Management Education*, 18(1), 1-13.
- Akyar, D. & Sarkaya, R. (2020). Türkiye’deki Girişimcilik Kavramına Yönelik Eğitim Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(3), 979-1018.
- Alam, M. Z., Kousar, S. & Rehman, C.A. (2019). Role of Entrepreneurial Motivation on Entrepreneurial Intentions and Behaviour: Theory of Planned Behaviour Extension on Engineering Students in Pakistan. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 9(50), 1-20.
- Arora, P., Haynie, J.M. & Laurence, G.A. (2011). Counterfactual Thinking and Entrepreneurial Self-Efficacy: The Moderating Role of Self-Esteem and Dispositional Affect. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 37(2), 359-385.
- Audretsch, D.B. (2007). Entrepreneurship Capital and Economic Growth. *Oxford Review of Economic Policy*, 23(1), 63-78.
- Autio, E., Keeley, R.H., Klofsten, M., Parker, G.G.C. & Hay, M. (2001). Entrepreneurial Intent Among Students in Scandinavia and in the USA. *Enterprise and Innovation Management Studies*, 2(2), 145-160.
- Aydemir, B. & Ortay, S. (2017). Otelcilik ve Turizm Yönetimi Dergilerinde Yayınlanan Girişimcilik Araştırmalarının Gelişimi (2007-2015). *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 12(2), 91-97.
- Bagozzi, R.P., Baumgartner, J. & Yi, Y. (1989). An Investigation into the Role of Intentions as Mediators of the Attitude-Behavior Relationship. *Journal of Economic Psychology*, 10(1), 35-62.
- Baron, R.A. (2004). The Cognitive Perspective: A Valuable Tool for Answering Entrepreneurship’s Basic “Why” Questions. *Journal of Business Venturing*, 19(2), 221-239.
- Baron, R.A. (2006). Opportunity Recognition as Pattern Recognition: How Entrepreneurs “Connect the Dots” to Identify New Business Opportunities. *Academy of Management Perspectives*, 20(1), 104-119.
- Baum, J.R., Frese, M., Baron, R.A. & Katz, J.A. (2007). Entrepreneurship as an Area of Psychology Study: An Introduction. Baum, J.R., Frese, M. and Baron, R.A. (eds.), *The Psychology of Entrepreneurship*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 1-18.
- Begley, T. & Boyd, D. (1987). Psychological Characteristics Associated with Performance in Entrepreneurial Firms and Smaller Businesses. *Journal of Business Venturing*, 2(1), 79-93.
- Berg, B. & Lune, H. (2015). Qualitative Research Methods for the Social Sciences. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Çev. Hasan Aydın. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bernardus, D., Murwani, F.D., Ardyan, E., Padmawidjaja, L., Aji, I.D.K., Jatiperwira, S.Y., Kusumojanto, D.D., Wardoyo, C. & Hermanto, Y.B. (2020). Which Psychological Characteristics Strengthen “The Entrepreneurial Intention-Action Relationship”? An Extension of the Theory of Planned Behavior. *Cogent Business and Management*, 7(1), 1-19.
- Bird, B., Schjoedt, L. & Baum, J.R. (2012). Editor’s Introduction. Entrepreneurs Behavior: Elucidation and Measurement. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(5), 889-913.
- Bjørnskov, C. & Foss, N. (2013). How Strategic Entrepreneurship and the Institutional Context Drive Economic Growth. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 7(1), 50-69.
- Bogdan, R. C. & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theories and Methods*. Boston: Pearson.
- Brockhaus, R. (1987). Entrepreneurial Folklore. *Journal of Small Business Management*, 25(1), 1-6.
- Busenitz, L. (2007). Progress in Understanding Entrepreneurial Behavior. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1(1-2), 183-185.
- Bygrave, W.D. (2011). *The Portable MBA in Entrepreneurship*, Fourth Edition, 1-26.
- Caird, S. (1991a). Research Note: The Enterprising Tendency of Occupational Groups. *International Small Business Journal*, 9(4), 75-181.

- Caird, S. (1992). Problems with The Identification of Enterprise Competencies and The Implications for Assessment and Development. *Management Education and Development*, 23(1), 6-17.
- Cantillon, R. (1931). Essai Sur La Nature Du Commerce En generale. Higgs, H. (ed.), *Essay on the Nature of Trade in General*. London: Macmillan for Royal Economic Society.
- Certo, S. T., Moss, T. W., & Short, J. C. (2009). Entrepreneurial Orientation: An Applied Perspective. *Business Horizons*, 52(4), 319-324.
- Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1989). Strategic Management of Small Firms in Hostile and Benign Environments. *Strategic Management Journal*, 10(1), 75–87.
- Covin, J. & Lumpkin, T. (2011). Entrepreneurial Orientation Theory and Research: Reflections on a Needed Construct. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(5), 855-872.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Los Angeles, USA: Sage.
- Cromie, S., Callaghan, I., & Jansen, M. (1992). The Entrepreneurial Tendencies of Managers: A Research Note. *British Journal of Management*, 3(1), 1-5.
- Cropley, A. (2002). *Qualitative Research Methods: An Introduction for Students of Psychology and Education*. University of Latvia: Zinatne.
- Dileo, I. & Pereiro, T.G. (2018). Assessing The Impact of Individual and Context Factors on The Entrepreneurial Process. A Cross-Country Multilevel Approach. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 15(1), 1-49.
- Do, B.-R. & Dadvari, A. (2017). The Influence of The Dark Triad on The Relationship Between Entrepreneurial Attitude Orientation and Entrepreneurial Intention: A Study Among Students in Taiwan University. *Asia Pacific Management Review*, 22(4), 185-191.
- Elo, S. & Helvi, K. (2007). The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115.
- Eser, G. & Yıldız, M. (2015). Türkiye’de Girişimcilik Araştırmalarının Odağı Nedir? – Yazın Üzerine Bir İnceleme – . *Öneri Dergisi*, 11(43), 91-117.
- Fayolle, A., Gailly, B. & Lassas-Clerc, N. (2006). Assessing The Impact of Entrepreneurship Education Programmes: A New Methodology. *Journal of European Industrial Training*, 30(9), 701-720.
- Fayolle, A. & Liñán, F. (2014). The Future of Research on Entrepreneurial Intentions. *Journal of Business Research*, 67(5), 663-666.
- Fellnhöfer, K. & Kraus, S. (2015). Examining Attitudes Towards Entrepreneurship Education: A Comparative Analysis Among Experts. *International Journal of Entrepreneurial Venturing*, 7(4), 396-411.
- Ferreira, J.J.M., Fernandes, C.I. & Kraus, S. (2017). Entrepreneurship Research: Mapping Intellectual Structures and Research Trends. *Review of Managerial Science*, 13(1), 181-205.
- Forman, J. & Damschroder, L. (2007). Qualitative Content Analysis. *Advances in Bioethics*, 11(1), 39-62.
- Galindo, M.-A. & Méndez, M.T. (2014). Entrepreneurship, Economic Growth, and Innovation: Are Feedback Effects at Work?. *Journal of Business Research*, 67(5), 825-829.
- Gelderen, M.V., Kautonen, T., Wincent, J. & Biniari, M. (2017). Implementation Intentions in the Entrepreneurial Process: Concept, Empirical Findings, and Research Agenda. *Small Business Economics*, 51(4), 923-941.
- Gieure, C., Espinosa, M.M.B. & Dobon, S.R. (2015). The Entrepreneurial Process: The Link Between Intentions and Behavior. *Journal of Business Research*, 112(1), 541-548.
- Gözüm, A. (2019). Girişimcilik Alanında Yazılan Akademik Makalelerin Kategorik Olarak Değerlendirilmesi: Girişimciliğin Türkiye’deki Akademik Örüntüsü. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 367-385.
- Guest, G., MacQueen, K.M. & Namey, E.E. (2012). *Applied Thematic Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hatthakijphong, P. & Ting, H.I. (2019). Prioritizing Successful Entrepreneurial Skills: An Emphasis on The Perspectives of Entrepreneurs Versus Aspiring Entrepreneurs. *Thinking Skills and Creativity*, 34(1), 1-13.

- Hebert, R. & Link, A. (2009). *A History of Entrepreneurship*. London, Routledge.
- Hisrich, R., Langan-Fox, J & Grant, S. (2007). Entrepreneurship Research and Practice: A Call to Action for Psychology. *American Psychologist*, 62(6), 575-589.
- Hodder, I. (2000). The Interpretation of Documents and Material Culture. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Edts.) *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks: Sage.
- Hsieh, H.-F. & Shannon, S. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- Işık, C., Çelebi, S.K., Enser, İ., Küçükaltan, E.G., Çalkın, Ö. & Çelik, A. (2019). Turizm ve Girişimcilik Alanında Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 119-149.
- Jelonek, D. (2015). The Role of Open Innovations in The Development of E-Entrepreneurship. *Procedia Computer Science*, 65(1), 1013-1022.
- Karadal, H., Duman, N. & Saygın, M. (2017). Girişimcilik Yazını: Türkiye'deki Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 137-148.
- Kautonen, T., Gelderen, M.V. & Fink, M. (2013). Robustness of The Theory of Planned Behavior in Predicting Entrepreneurial Intentions and Actions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(3), 655-674.
- Kibler, E., Kautonen, T. & Fink, M. (2014). Regional Social Legitimacy of Entrepreneurship: Implications for Entrepreneurial Intention and Start-Up Behaviour. *Regional Studies*, 48(6), 995-1015.
- Kirzner, I. (1985). *Discovery and The Capitalist Process*. Chicago, University of Chicago Press.
- Knight, F. (1921). *Risk, Uncertainty and Profit*. Washington, DC, Beard Books.
- Koh, H.C. (1996). Testing Hypotheses of Entrepreneurial Characteristics: A Study of Hong Kong MBA Students. *Journal of Managerial Psychology*, 11(3), 12-25.
- Kreiser, P. M., Marino, L. D., & Weaver, K. M. (2002). Assessing The Psychometric Properties of The Entrepreneurial Orientation Scale: A Multi-Country Analysis. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 26(4), 71-94.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (2nd. Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Krueger, N.F., Reilly, M.D. & Carsrud, A.L. (2000). Competing Models of Entrepreneurial Intentions. *Journal of Business Venturing*, 15(5-6), 411-432.
- Krueger, N.F. (2007). What Lies Beneath? The Experiential Essence of Entrepreneurial Thinking. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 31(3), 123-138.
- Kuratko, D.F. (2005). The Emergence of Entrepreneurship Education: Development, Trends and Challenges. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(5), 577-598.
- Kuratko, D., & Hodgetts, R. (2004). *Entrepreneurship: Theory, Process, Practice* (6th ed.). Mason: Thomson South-Western.
- Le Compte, M.D. & Goetz, J.P. (1982). Problems of Reliability and Validity in Ethnographic Reserach. *Review of Educational Research*, 52(1), 31-60.
- Liñán, F., Nabi, G. & Krueger, N.F. (2013). British and Spanish Entrepreneurial Intentions: A Comparative Study. *Revista de Economía Mundial*, 33(1), 73-103.
- Liñán, F. & Fayolle, A. (2015). A Systematic Literature Review on Entrepreneurial Intentions: Citation, Thematic Analyses and Research Agenda. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 11(4), 907-933.
- Lortie, J. & Castogiovanni, G. (2015). The Theory of Planned Behavior in Entrepreneurship Research: What We Know and Future Directions. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 11(1), 935-957.
- Lumpkin, G. T., & Dess, G. G. (1996). Clarifying The Entrepreneurial Orientation Construct and Linking it to Performance. *Academy of Management Review*, 21(1), 135-172.
- Lyons, R., Lynn, T., & Bhaird, C. (2015). Individual Level Assessment in Entrepreneurship Education: An Investigation of Theories and Techniques. *Journal of Entrepreneurship Education*, 18(1), 136-156.

- Maden, C. (2015). A Gendered Lens on Entrepreneurship: Women Entrepreneurship in Turkey. *Gender in Management: An International Journal*, 30(4), 312-331.
- Mahfud, T., Triyono, M.B., Sudira, P. & Mulyani, Y. (2019). The Influence of Social Capital and Entrepreneurial Attitude Orientation on Entrepreneurial Intentions: The Mediating Role of Psychological Capital. *European Research on Management and Business Economics*, 26(1), 33-39.
- Maksudunov, A. (2016). Girişimcilik Kongresinin Bildiri Kitaplarında Yer Alan Araştırmaların İçerik Analizi ve Genel Değerlendirmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 75-86.
- Maxwell, J. A. (1996). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mazzarol, T. (2007). *Awakening The Entrepreneur: An Examination of Entrepreneurial Orientation Among MBA Students*. Paper Presented at The EFMD 37th Entrepreneurship, Innovation & Small Business (EISB) Annual Conference, 13-14 September 2007, Ljubljana, Slovenia.
- Mazzarol, T. & Reboud, S. (2020). *Entrepreneurship and Innovation*. Fourth Edition, Singapore: Springer.
- McGee, J.E., Peterson, M., Mueller, S.L. & Sequeira, J.M. (2009). Entrepreneurial Self-efficacy: Refining The Measure. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(4), 965-988.
- McGrath, R.G. & MacMillan, I. (2000). *The Entrepreneurial Mindset*. Boston, Harvard Business School Press.
- McMullan, W.E., Long, W.A. & Graham, J.B. (1986). Assessing Economic Value Added by University-Based New Venture Outreach Programs. *Journal of Business Venturing*, 1(2), 225-240.
- McMullen, J. & Shepherd, D. (2006). Entrepreneurial Action and The Role of Uncertainty in The Theory of The Entrepreneur. *Academy of Management Review*, 31(1), 132-152.
- Meoli, A., Fini, R., Sobrero, M. & Wiklund, J. (2019). How Entrepreneurial Intentions Influence Entrepreneurial Career Choices: The Moderating Influence of Social Context. *Journal of Business Venturing*, 35(3), 1-20.
- Meyer, M., Libaers, D., Thijs, B., Grant, K., Glanzel, W. & Debackere, K. (2013). Origin and Emergence of Entrepreneurship as a Research Field. *Scientometrics*, 98(1), 473-485.
- Micozzi, A. & Lucarelli, C. (2016). Heterogeneity in Entrepreneurial Intent: The Role of Gender Across Countries. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 8(2), 173-194.
- Miles, M. & Huberman, M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA, Sage.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2016). *Genişletilmiş Bir Kaynak Kitabı: Nitel Veri Analizi* (S. Akbaba-Altun & A. Ersoy, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.
- Nzembayie, K.F. & Buckley, A.P. (2020). Entrepreneurial Process Studies Using Insider Action Research: Opportunities and Challenges for Entrepreneurship Scholarship. *European Management Review*, 17(3), 803-815.
- Neneh, B. N. (2019). From Entrepreneurial Intentions to Behavior: The Role of Anticipated Regret and Proactive Personality. *Journal of Vocational Behavior*, 112(1), 311-324.
- Olmos, R. & Castillo, M. (2015). Personality Traits Versus Work Values: Comparing Psychological Theories on Entrepreneurial Intention. *Journal of Business Research*, 68(7), 1595-1598.
- Örge, Ö., Yener, M.İ., Aykol, S. & Göğüş, C.I. (2009). *Girişimci mi, Girişimcilik mi? Girişimcilik Çalışmalarında Bireyin Yüceltilmesi*. 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, 21-23 Mayıs, Eskişehir. 72-76.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.
- Phan, P., Zhou, J. & Abrahamson, E. (2010). Creativity, Innovation, and Entrepreneurship in China. *Management and Organization Review*, 6(2), 175-194.
- Ratan, J.S.D. & Lenartowicz, T. (2019). Cognitive Flexibility: Impact on Entrepreneurial Intentions. *Journal of Vocational Behavior*, 115(1), 1-17.

- Rauch, A. & Frese, M. (2007). Let's Put The Person Back into Entrepreneurship Research: A Meta-Analysis on The Relationship Between Business Owners' Personality Traits, Business Creation and Success. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 16(4), 353-385.
- Rossmann, G.B. & Wilson, B.L. (1985). Numbers and Words: Combining Quantitative and Qualitative Methods in a Single Large-Scale Evaluation Study. *Evaluation Review*, 9(5), 627-643.
- Rotefoss, B. & Kolvereid, L. (2005). Aspiring, Nascent and Fledgling Entrepreneurs: An Investigation of The Business Start-Up Process. *Entrepreneurship and Regional Development*, 17(2), 109-127.
- Say, J.B. (1845). *A Treatise on Political Economy*. 4th Edition, Philadelphia, Grigg and Elliot.
- Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economic Development*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Shane, S. & Venkataraman, S. (2000). The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226.
- Sharam, M. (2009). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. San Francisco, John Wiley-Sons.
- Sheeran, P. (2002). Intention-Behavior Relations: A Conceptual and Empirical Review. *European Review of Social Psychology*, 12(1), 1-36.
- Shirokova, G., Osiyevskyy, O. & Bogatyreva, K. (2015). Exploring The Intention-Behavior Link in Student Entrepreneurship: Moderating Effects of Individual and Environmental Characteristics. *European Management Journal*, 34(4), 1-14.
- Smith, R., Bell, R., & Watts, H. (2014). Personality Trait Differences Between Traditional and Social Entrepreneurs. *Social Enterprise Journal*, 10(3), 200-221.
- Stevenson, H., & Jarillo, J. (1990). A Paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management. *Strategic Management Journal*, 11 (Special Issue), 17-27.
- Timmons, J. & Spinelli, S. (2002). *New Venture Creation: Entrepreneurship for The 21st Century*. Boston, Irwin McGraw-Hill.
- Tuan, N.A., Ha, D.T.H., Thao, V.T.B., Anh, D.K. & Long, N.H. (2019). Factors Affecting Entrepreneurial Intentions Among Youths in Vietnam. *Children and Youth Services Review*, 99(1), 186-193.
- Vamvaka, V., Stoforos, C., Palaskas, T. & Botsaris, C. (2020). Attitude Toward Entrepreneurship, Perceived Behavioral Control, and Entrepreneurial Intention: Dimensionality, Structural Relationships, and Gender Differences. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 9(5), 1-26.
- Van Stel, A., Carree, M. & Thurik, R. (2005). The Effect of Entrepreneurial Activity on National Economic Growth. *Small Business Economics*, 24(3), 311-321.
- Wach, D., Kruse, P., Costa, S. & Moriano, J.A. (2021). Exploring Social and Commercial Entrepreneurial Intentions from Theory of Planned Behaviour Perspective: A Cross-Country Study Among Namibian and German Students. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1-22.
- Wiley, B. (2017). The Wiley Handbook of Entrepreneurship. Ahmetoğlu, G., Chamorro-Premuzic, T. (eds.), *An Individual Differences Approach to Studying Entrepreneurial Tendencies* NY: John Wiley and Sons Inc. 231-255.
- Yalçın, İ. & İşcan, Y.M. (2021). Türkiye'de 2009-2018 Yılları Arasında KOBİ'ler ve Girişimcilik Üzerine Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 244-260.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Zhang, Y., Duysters, G. and Cloudt, M. (2014). The Role of Entrepreneurship Education as a Predictor of University Students' Entrepreneurial Intention. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 10(3), 623-641.

EXTENDED SUMMARY

Purpose: The foundation of entrepreneurial process consists of entrepreneurial attitude and behaviours (Begley and Boyd, 1987; Koh, 1996). Why do some individuals opt for an entrepreneurial career while others do not? Or why do some entrepreneurs succeed while others cannot? Why are some entrepreneurs able to notice opportunities while others are unable to do so? Such questions remark individual's entrepreneurial action and cognitive process (Baron, 2004; Baum et al., 2007; Krueger, 2007; McGrath & MacMillan, 2000; McMullen & Shepherd, 2006). In this context, this outlook indicates that, in addition to the economic approach, entrepreneurial process should be considered in terms of psychological and cognitive approach as well (Busenitz, 2007: 183; Wiley, 2017: 231). Without entrepreneurial action, it is impossible to initiate, maintain, and grow any entrepreneurial attempt (Bird et al., 2012: 889). Studies on entrepreneurship have determined a set of regular behaviours as entrepreneurial traits. These traits may vary from an entrepreneur to another; thus, rather than seeking to define the entrepreneur, the attempt to understand and present the entrepreneur with all their aspects (Bygrave, 2011: 7). Arguing from this perspective and by focusing on the socio-psychological aspect of entrepreneurship, the present study aims to evaluate the profile of entrepreneurial tendency in individuals as presented in Turkish literature on the subject.

Methodology: Qualitative research methodology was employed in the present study. In accordance with the aim of the study, content analysis method was used. Since the aim of the study is to evaluate the profile of entrepreneurial tendency in individuals in the Turkish literature, the focal point of the study is the individual. The relevant dataset of this study consists of documents dated to the previous decade (2010-2020) which were obtained from databases such as ULAKBIM (Dergipark, TR Dizin) and YOK Ulusal Tez Merkezi (Council of Higher Education Thesis Centre) by looking up the key word 'entrepreneurial tendency'. Following the close-reading of these resources, 160 research articles, and 80 graduate theses from CoHE Thesis Centre were included in the study. The study's dataset comprises of 240 academic studies from the literature. The documents were analyzed with the MAXQDA 2021 Pro software; and according to the codifications, results were found to concentrate under certain themes. Patterns determined through these themes were interpreted in the findings section.

Findings: Results of the computer-assisted analysis of studies on entrepreneurial tendency through the qualitative analysis software Maxqda have shown that the codes that were found concentrated under certain themes. 6 main themes were identified as *distribution of academic studies according to publication year, application regions, application fields, sample group traits, factors affecting entrepreneurial tendency, and distribution in graduate theses*. The analysis of the categories and codes under these main themes has shown that studies on entrepreneurial tendency in the literature increased in the last 3 years (2018,2019 and 2020). Among application regions, it is found that, in accordance with the intensity rate, Marmara Region (İstanbul province) is in the lead, followed respectively by Aegean Region (provinces of Muğla, Denizli, Aydın and İzmir), Mediterranean Region (provinces of Mersin, Isparta, and Adana), Black Sea Region (Samsun province), and Central Anatolian Region (provinces of Aksaray and Kayseri). It is found that sample groups were mostly comprised by students. When the application fields of the academic studies are analysed, it is found that application fields cover all regions of Turkey. Studies in the literature indicate that several factors have a significant impact on individual's entrepreneurial tendency. The specifically noteworthy findings of the study are the diversity of demographic variables, entrepreneurial personal traits, entrepreneurial education, and entrepreneurial intent.

Conclusion and Discussion: Entrepreneurship is considered as the resource of development for developed and developing countries. To increase entrepreneurial activities in a country, it is vital to create and support an entrepreneurial ecosystem. In such an ecosystem, there are several internal and external factors affecting the entrepreneurial process. In terms of initiating and maintaining the entrepreneurial process, the individual's entrepreneurial action is the focal element as the individual is the subject of the process. At this point, it is aimed to evaluate the profile of entrepreneurial tendency in individuals as presented by studies that make up the Turkish literature on the subject.

The results of the study have shown that studies increased in the last 3 years, that master theses –making up the majority of the theses analysed in this study – were written mainly by graduates of Business Administration department, but there were theses written by graduates of other disciplines as well, which indicates that entrepreneurial tendency is an inter-disciplinary research area. It is observed that the concept is researched in a limited manner at the doctoral level. Nationwide application fields were mainly

universities, followed by businesses and KOSGEB (Small and Medium Enterprises Development Organization of Turkey). In terms of the distribution of sample group traits, it is noted that the highest concentration of the codes is centred on students, followed respectively by entrepreneurs/business owners, and entrepreneur candidates. It is found that the individual's demographic traits, personal traits, educational background, and intent are important. The content analysis of the documents obtained through the literature review on the subject have shown that themes such as entrepreneurial tendency of the individual (Karadal et al. 2017; Eser & Yıldız, 2015; Gözüm, 2019), demographic traits (Liñán & Fayolle, 2015; Meyer et al. 2013), entrepreneurial behaviour and entrepreneur individual (Örge et al. 2009; Aydemir & Ortay, 2017; Yalçın & İşcan, 2021), and entrepreneurial personality (Işık et al. 2019) were prominent. That students of Business Administration from Economics and Administrative Sciences Faculties are prominent in the sample groups parallels the findings of the literature (Karadal et al., 2017; Gözüm, 2019). Additionally, that the concept is investigated in student behaviour yet to transform into entrepreneurial attempt remarks the need for revisiting a topic whose contribution to the literature is contested (Eser & Yıldız, 2015). At this point, it is recommended that further research could be done mainly on business owners who have initiated the entrepreneurial process. It is hoped that the findings of this study can theoretically provide fellow researches in the field with different perspectives, can help train and support entrepreneur individuals in application, and also lead all actors within the entrepreneurial ecosystem to reach some conclusions. Researchers' varying degrees of perceiving the content of documents and expressing themselves during the obtainment of documents and their analysis (Creswell, 2014) as well as the fact that research was conducted solely on datasets selected by the author can be considered the limitations of the study.

**TURİST REHBERLİĞİNDE MESLEKİ YATKINLIK VE KARIYER SÜRDÜRME
İLİŞKİSİNİN CİNSİYET DEĞİŞKENİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**
**EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN OCCUPATIONAL ORIENTATION
AND CAREER MAINTENANCE ON TOURIST GUIDING IN REGARD TO GENDER
VARIABLE**

Yurdanur YUMUK

Karabük Üniversitesi Safranbolu Turizm Fakültesi
Turizm rehberliği Bölümü
yumukyurdanur16@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9859-4393

Nilgün DEMİREL İLİ

İğdır Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği
Bölümü
nilgun.demirel@igdir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2407-9932

ÖZ

Bu araştırma toplumsal cinsiyet algısı kapsamında turist rehberliği mesleğinde mesleki yatkinlik ve kariyer devamlılığı ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Turist rehberliği mesleğinde kadınlar üzerinde cinsiyete dayalı toplumsal bir baskının söz konusu olduğu; kadınların kişilik özelliklerinin ve iletişim becerilerinin erkekler için mesleğe daha uygun olmasına rağmen; erkeklerin fiziksel olarak daha dayanıklı olmaları ve anne olma, eş olma gibi çoklu rol ve görevlere sahip olmamaları nedeniyle kadınlara oranla daha fazla tercih edildikleri ve mesleği daha uzun süre yapabildikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Literatürde turist rehberliğinde mesleki yatkinlik ve kariyeri devam ettirme ilişkisinin cinsiyet değişkeni açısından incelendiği herhangi bir araştırmaya rastlanmaması sebebiyle araştırmanın önemli olduğu; profesyonel turist rehberleri, seyahat acenteleri ve mesleki eğitim alan turist rehberi adaylarına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda kadınların sahip oldukları kişilik özellikleri ve rolleri nedeniyle turist rehberliği mesleğini yapmak için erkekler için daha uygun oldukları; ancak aile ve toplum onayının mesleği sürdürebilme önündeki en büyük engeli teşkil ettiğine ulaşılmıştır. Örneklemin İstanbul'da turist rehberliği eğitimi veren bir vakıf üniversitesi öğrencilerinden oluşması araştırmanın en önemli kısıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

ABSTRACT

This research aims to discover the relationship between occupational orientation and career maintenance on tour guiding profession within the scope of gender perception. It was discovered that there was gender-based social pressure on women; though women's personality characteristics and communication skill are more favorable to the profession, men are preferred and they can continue their career mostly because of physical endurance and not having multiple roles and duties such as motherhood, wifehood etc. This research is thought to be noteworthy because there hasn't been any research examining the relationship between occupational orientation and career maintenance on tour guiding in term of gender variable and it also will contribute to professional tour guides, travel agencies and future tour guides undergoing professional training. The most crucial limitation of the research is that the students in the department of tourism guidance at a vakıf university in İstanbul constituted the sample.

Geliş Tarihi:

20.04.2022

Kabul Tarihi:

30.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

**Anahtar
Kelimeler**

Mesleki Yatkinlik
Kariyer Devamlılığı
Turist Rehberliği
Cinsiyet

Keywords

Occupational
Orientation
Career
Maintenance
Tourist Guiding
Gender

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1106689>

Atıf/Cite as: Yumuk, Y. ve Demirel İli, N. (2022). Turist Rehberliğinde Mesleki Yatkinlik ve Kariyer Sürdürme İlişkisinin Cinsiyet Değişkeni Açısından Değerlendirilmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1314-1333.

Giriş

Üretim ve tüketimin eş zamanlı olarak gerçekleştiği turizm sektöründe işletmelerin rekabet edebilme güçleri işgörenin almış olduğu mesleki eğitimler kadar mesleki yatkınlık düzeylerinden ve tutumlarından da etkilenmektedir. Mesleki yatkınlığın ve mesleğe yönelik tutumun gelişmesinde ise toplumsal cinsiyet algısının mesleki eğitim, bilgi ve deneyim gibi faktörler kadar etkili olduğu görülmektedir. Toplum tarafından kadınlara ve erkeklere atfedilen farklı roller onların iş hayatında da ayrımcılığa maruz kalmasına yol açmaktadır. Toplumda annelik ve eşlik temel rollerini üstlenen kadınlara erkeklere göre daha alt kademelerde çalışma imkânı sunulmakta ve kadınlar erkeklerle eşit olmayan özlük haklarına sahip olabilmektedir. Fiziki güç ve sürekli kişisel gelişim gerektiren, hareketli bir yaşam tarzı öngören ve düzensiz çalışma saatleri vadeden turist rehberliğinde de toplumsal cinsiyet algısı bireylerin meslek seçimleri ve mesleki devamlılıkları üzerinde etkili olmaktadır. Uzun ve düzensiz çalışma saatleri, aile hayatında üstlenilen roller, düşük ücret, ayrımcılık ve taciz gibi etmenler turist rehberliğinde toplumsal cinsiyet algısına bağlı olarak özellikle kadınların sorun yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Köroğlu vd., 2007; Bayram vd., 2018; Yumuk vd., 2020).

Bu çerçevede, araştırmanın amacı; turist rehberliğinde mesleki yatkınlık ve kariyer devam ettirme ilişkisinde cinsiyetin rolünü turist rehberliği eğitimi alan lisans öğrencilerinin nasıl değerlendirdiklerini belirlemektir. Alan yazında turist rehberliği öğrencilerinin mesleğe yönelik tutumları ve kariyer hedefleri ile ilgili çok sayıda araştırma (Tolga vd., 2015; Şahin ve Acun, 2016; Çınar ve Yenipınar, 2019; Çeşmeci vd., 2020) bulunmasına karşın; mesleki yatkınlık ve kariyer sürdürme ilişkisini cinsiyet temelinde inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamış olması söz konusu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda söz konusu araştırmanın turist rehberliği mesleğine yönelik toplumsal önyargıların kırılmasına ve böylece kadınların mesleklerini daha özgür bir ortamda icra edebilmelerine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Mesleki Yatkınlık/ Hizmet Verme Yatkınlığı

Mesleki yatkınlık, bireylerin belirli meslek türlerine yönelik tutumlarını ve eğilimlerini ifade etmektedir. Mesleki yatkınlık yapılan iş, çalışma ortamı, iş rolleri ve maaş gibi ayrıntılarla birlikte söz konusu işin tercih edilmesini etkileyen faktörlerle de yakından ilişkilidir (Zhao ve Deng, 2011). Bu bağlamda birey-iş uyumu kavramı ortaya çıkmakta ve birey ile yaptığı iş arasında görülen yüksek düzeydeki uyum; bireyin mesleki yönelimini ve tercihini etkilemekte, bireyde keşfetme ve yaratıcı olma arzusunu tetiklemekte ve mesleğe adapte olmasına ve mesleği sürdürmesine destek olmaktadır (Yang, 2013).

Turizm sektöründe mesleki yatkınlık işgörende bulunması beklenen kişilik özelliklerinden biridir. Çünkü mesleki yatkınlık düzeyi yüksek olan bireylerin hizmet odaklı bir sektör olan turizmde daha yüksek düzeyde performans sergilemeleri olasıdır (Teng & Barrows, 2009; Kuşlvan vd., 2010). Walsh vd. (2015) konaklama işletmeciliği eğitimi alan öğrenciler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında, mesleki yatkınlığın sektörde kariyer yapmayı etkilediğini göstermektedir. Seymen vd. (2017) turizm eğitimi alan üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada; mesleki yatkınlığın turizm sektöründe çalışma koşulları ve mesleki yabancılaşma algısı ilişkisi üzerinde düzenleyici etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çoban ve Seymen (2019) tarafından otel çalışanları üzerinde gerçekleştirilen araştırmada; hizmet verme yatkınlığının duygusal emeğin alt boyutlarından biri olan derin davranış üzerinde etkisinin bulunduğu; söz konusu etkinin duygusal zekâ düzeyi yüksek işgörenlerde, duygusal zekâ düzeyi düşük olan işgörenlere göre daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.

İkili ilişkilerin yoğun olarak gözlemlendiği turizmde kişilerarası etkileşim özellikle işgörenin sahip olduğu kişilik yapısından oldukça etkilenmektedir (Nguyen, 2006). Turist rehberliği de turistlerle doğrudan ve sürekli iletişim halinde bulunan mesleklerden biridir. Turist rehberlerinden mesleğin gereklerine uygun kişilik özellikleri taşımaları beklenmektedir. Çünkü kişilik özellikleri turist rehberinin performansını ve buna bağlı olarak da tur kalitesi algısını etkilemektedir. Aynı zamanda turist rehberinin sahip olduğu kişilik özelliklerinin yaptığı işe uygun olmaması iş tatminsizliğini de beraberinde getirmektedir (Tsaur ve Teng, 2017).

Turist rehberlerinin kişilik özelliklerinin ilgili literatürde turist rehberleri yeterli mesleki bilgi ve beceriye sahip olmakla birlikte; dışadönük, fiziksel olarak dayanıklı, problem çözme becerisi bulunan, toplum önünde kendini iyi ifade edebilen, liderlik vasıflarını taşıyan, güler yüzlü, yaratıcı bireyler olarak tanımlanmaktadır (Black ve Weiler, 2005; Ormsby ve Mannle, 2006; Özoğul, 2017). Temizkan ve Arı (2019) turist rehberliği tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin kişilik özelliklerini belirlemeye yönelik gerçekleştirdikleri araştırmada; öğrencilerin sahip oldukları kişilik özelliklerinin mesleğin doğasıyla uyumlu olduğunu ve katılımcıların rasyonel, sosyal, sıcakkanlı, pratik, lider ve kolay iletişim kurabilen gibi karakteristik özelliklere sahip

olduklarını tespit etmişlerdir. Özsoy ve Tayfun (2020) tarafından turist rehberlerinin kişilikleri ile sundukları hizmetin kalite düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan araştırmada; sahip olunan kişilik özellikleri ile sunulan hizmet kalitesi düzeyi arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu; turist rehberlerinin geçimlilik (uyumluluk) ve sorumluluk düzeyleri arttıkça turistlerin rehberlere yönelik güven algılarının olumlu etkileneceği saptanmıştır.

Bireylerin utanmaya yatkınlık düzeylerinin düşük olması turist rehberliği mesleğinde sahip olunması gereken niteliklerden biri olarak kabul edilmektedir. Çünkü bir turist rehberinden tüm bilgi ve deneyimini grup önünde doğru ve anlaşılır bir şekilde aktarması beklenmektedir. İlgili bölüm öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırma; öğrencilerin utanmaya yatkınlık düzeylerinin genel olarak düşük olduğunu; ancak kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre utanmaya daha fazla eğilim gösterdiklerini; son sınıflarda bulunan ve bölümü isteyerek tercih eden öğrencilerde ise utanmaya yatkınlık düzeyinin daha düşük düzeyde görüldüğünü ortaya koymaktadır (Koroğlu ve diğerleri, 2017).

Kariyer Sürdürme/Kariyer Devamlılığı

Fransızca “carriere” sözcüğünden dilimize geçen ve meslek, ulaşılmaması gereken bir pozisyon ve aynı zamanda yaşamda takip edilen bir yol gibi anlamlarda kullanılan kariyer kavramı (Çavuş ve Kaya, 2015); Türk Dil Kurumu (2020)’na göre; meslekte zaman gerektiren ve çalışmayla elde edilebilecek olan aşama, başarı ve uzmanlıktır. Kariyer, bireylerin bilgi birikimlerini ve becerilerini kullanarak meslekte uzmanlaşması ve zamanla iş tecrübesi kazanmasına anlamına gelmektedir (Karakaya vd., 2013). Bingöl’e (2003) göre kariyer, iş hayatı boyunca gerçekleştirilen işleri, iş yaşamına dair gelişme ve ilerlemeleri içeren bir kavramdır. Bireylerin kariyer eğilimlerinin oluşmasında motivasyon, ihtiyaç ve kişilik gibi bireysel faktörlerle birlikte kültürel ve ailevi değerler gibi çevresel faktörlerin de etkisi bulunmaktadır (Gezen ve Koroğlu, 2014). Bireylerin kariyer tercihlerinin tüm yaşamlarını doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu nedenle kariyer tercihi yapılırken beklentiler, idealler, kişilik özellikleri, güçlü ve zayıf yönler göz önünde bulundurulmalıdır (Temeloğlu ve Aksu, 2016).

Emek-yoğun bir sektör olma niteliği taşıyan turizmde hizmet kalitesi işgörenlerin sahip oldukları özelliklerle doğrudan ilişkilidir. Çalışma saatlerinin uzun ve çalışma şartlarının ağır olması, istihdamın mevsimsel özellik göstermesi gibi temel faktörler turizm sektöründe kariyer yapmanın önüne geçmektedir (Olçay ve Düzgün, 2015). Aynı zamanda, kişilik özellikleri ve duygusal zekâ gibi faktörlerin de turizmde kariyer yapma isteği üzerinde etkisinin bulunduğu görülmektedir. Yenilikçi, uyumlu, dışa dönük ve duygusal zekâ düzeyi yüksek bireylerin turizmde kariyer yapmaya daha istekli oldukları ortaya çıkmaktadır (Tanrıverdi ve diğerleri, 2019). Turist rehberliğinin bir meslek olarak görülmemesi, kaçak rehberlik sorunu, rehberlik eğitimi ile ilgili sorunlar, mesleki denetim eksikliği, iş güvencesinin olmayışı ve meslek yasası gibi sorunlar ise turist rehberlerinin mesleklerini sürdürme konusunda olumlu düşüncelerine sebebiyet vermektedir (Koçak ve Kabakulak, 2018).

Güçlütürk Baran (2019) turist rehberlerinin mesleği tercih etme nedenlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği nitel araştırmada, rehberlerin yaptıkları işten memnuniyet duydukları; mesleği tercih etme nedenleri üzerinde liderlik vasfını taşımanın, turizm eğitimi almanın ve meslekten elde edilebilecek maddi manevi kazançların etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çakıcı ve Eser (2017) 1105 turizm rehberliği öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen araştırmada; öğrencilerin eğitim süreçlerinin sonlarına doğru turist rehberliği mesleğine yönelik tutumlarında kararsızlık eğilimi gösterdikleri ortaya konmuştur. Çeşmeci ve diğerleri (2020) turizm rehberliği bölümü öğrencileri üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada; öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun turist rehberliğine yönelik tutumunun olumlu olduğu ve bu alanda bir kariyer hedefledikleri ortaya konmuştur. Ayrıca, turizm rehberliği bölümünü tercih eden ve sektörel deneyime sahip olan öğrencilerin mesleğe ilişkin tutumlarının diğer öğrencilere göre daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet, yaş ve mezun olunan okul gibi değişkenler açısından mesleğe yönelik tutumda ise anlamlı bir farklılığın bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, turist rehberliği mesleğinde kariyer yapmayı amaç edinen öğrencilerin tutumlarının turizm sektöründe diğer iş ve pozisyonlarda kariyer yapmak isteyenlere göre daha olumlu olduğuna ulaşılmıştır. Tolga ve diğerleri (2015) tarafından turist rehberliği öğrencilerinin mesleğe yönelik tutumlarını ölçmeyi amaçlayan bir diğer araştırmada; öğrencileri mesleğe yönelik tutumlarının olumlu yönde olduğu ve meslekte kariyer yapmak istedikleri belirtilmiştir.

Toplumsal Cinsiyet Algısı

Kadınlar ve erkekler arasındaki anatomik ve fizyolojik farklılıkları cinsiyet kavramını ifade ederken; toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkek arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıklarla ilgilidir. Toplumsal cinsiyet daha çok toplum tarafından kadın ve erkeklere atfedilen erillik ve dişillik özellikleriyle bağdaştırılmaktadır (Giddens, 2013). Toplum tarafından kadınlara ve erkeklere atfedilen bu ayrım davranışları, statüleri ve yaşam biçimlerini belirlemektedir (Kargiglioğlu ve Özer, 2018). Savaş (2018) tarafından 70 farklı ilde yaşayan bireylerin toplumsal cinsiyet eşitliği algısını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen araştırmada, cinsiyet, yaşanan bölge, eğitim düzeyi ve çalışma durumu faktörlerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algı üzerindeki temel belirleyiciler olduğu ortaya konmuştur. Araştırmada kadınların temel sorumluluklarının evlilik ve aile olduğu düşünülmektedir. Erkeklerin kadınlara göre toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik algısının daha düşük olduğu; ancak bireylerin eğitim ve gelir düzeyleri arttıkça toplumsal cinsiyet eşitliği algılarının da arttığı bulgular arasındadır.

Toplumsal cinsiyet algısı bireylerin çalışma hayatları üzerinde de etkili olmakta ve iş ortamında yatay ve dikey ayrımcılığa maruz kaldıkları gözlemlenmektedir. Kadınların ve erkeklerin yaptıkları işlerin toplumsal cinsiyet normları dolayısıyla farklılık gösterebildiği ve cinsiyet ayrımcılığının olmadığına inanılan meslek gruplarında dahi yöneticilik pozisyonlarında erkeklere öncelik verildiği ortaya çıkmaktadır (Elnur, 2013; Bozkurt ve Akpınar, 2018; Güven 2018). Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÇ-KAM)'nin yayınlamış olduğu rapor (2019); kadınların 2018 yılında istihdamdaki payını %31,4 olarak açıklamaktadır. Yönetici pozisyonunda çalışan kadınların oranının ise %14,7 olduğu görülmektedir.

Turizmde istihdamla ilgili olarak en çok karşılaşılan sorun toplumsal cinsiyet algısına bağlı olarak kadınların iş hayatında erkeklere göre daha zor yükselmelerinin önüne geçen cam tavan sendromudur. Kadınların aile içi rolleri, iş koşullarının ağır ve çalışma saatlerinin düzensiz olduğu turizm sektöründe kadınların iş-aile çatışması yaşamasına sebebiyet vermektedir (Tüzünkan, 2019). Uzun çalışma saatleri, uzun süreli turlar kısacası düzensiz yaşam tarzı turist rehberleri açısından da sorun teşkil etmekte; özellikle kadın rehberler toplumsal cinsiyet algısına bağlı olarak aile içi çatışmalar ve turist ve acente yetkilileri tarafından tacizlerle karşı karşıya kalmaktadır (Şahin, 2019).

Literatürde toplumsal cinsiyet algısının meslek tercihi ve iş yaşamı açısından incelendiği araştırmalar göze çarpmaktadır. Demir (2000) üniversiteye hazırlanan lise mezunu kadınlar üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada; kadınların toplumsal norm ve değerlere bağlı olarak kariyer tercihinde buldukları ve bu doğrultuda öğretmenlik, hemşirelik ve doktorluk gibi meslekler üzerinde yoğunlaştıkları sonucuna ulaşmıştır. Arslan ve Şimşek (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırmada kadın turist rehberlerinin yaşadıkları sorunların temelini cinsiyet ayrımcılığına dayandığı ortaya konmuştur. Turist rehberliği mesleğinin erkeklerin yapabileceği bir meslek olarak görülmesi ve kadın turist rehberlerinin ailedeki rolleri nedeniyle erkeklere kıyasla daha az tur almaları söz konusu sorunların başında gelmektedir. Köroğlu ve diğerleri (2020) de araştırmalarında kadın turist rehberlerinin toplumsal rol kalıplarının dışına çıkmadığını kanıtlamaktadır. Turist rehberliğinin kadınlara uygun bir meslek olmadığı düşüncesi, erkek turistler tarafından ciddiye alınmamak ve tacize uğramak, seyahat acentelerinin iş paylaşımında ayrımcılık yapması ve araç şoförlerinin saygısız davranışları kadın rehberlerin yaşadığı önemli sorunlar olarak belirtilmektedir.

Turist Rehberliğinde Mesleki Yatkinlık Kariyer Sürdürme ve Cinsiyet Değişkeni İlişkisi

Toplumsal cinsiyet algısı toplumun bireyden beklentilerine ve özellikle bireyin meslek seçimine yön veren temel faktördür. Cinsiyetlere yüklenen roller, bazı mesleklerin kadınlara uygun bazılarının ise erkeklere uygun olarak algılanmasına yol açmıştır. Söz konusu algının temelinde ise erkeklerin doğumundan itibaren erillik, bağımsızlık ve ataklık; buna karşın kadının dişillik ve topluma hizmet etme gibi değerlerle özdeşleştirilmesi yatmaktadır (Uyguç, 2003; Altuntaş vd., 2016).

Cinsiyet turizm sektöründe kariyer algısını etkileyen önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir. Özellikle kadınların üst düzey görevleri yerine getirebilecek beceri ve yeteneklere sahip olmadıkları yönündeki inanç; onları cam tavan sendromuyla karşı karşıya bırakmakta ve sektörde kariyer yapmalarına ve terfi almalarına engel oluşturmaktadır. Ayrıca erkek işgücünün de yiyecek hazırlama ve oda temizleme gibi belirli işlerle bağdaştırılması sektöre yönelik ilgilerinin azalmasına sebebiyet vermektedir. Özetle, cinsiyet ayrımcılığı, aile desteğinin olmaması, kültürel baskı ve düzensiz çalışma saatleri gibi pek çok faktör iş-aile çatışmasına ve

buna bağı olarak kadınların turizmde kariyer yapmalarına yönelik negatif tutumların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Fominiene ve Svagzdiene, 2017).

Literatürde kadınların ve erkeklerin turizmde kariyerlerini devam ettirebilmelerinin çalışma koşulları, kültürel zekâ, sosyal zeka, empati ve çatışma çözme becerisi düzeyleri gibi faktörlere bağı olarak değişkenlik gösterebileceğini ortaya koyan çalışmalara rastlanmaktadır. Bayram (2017) turist rehberleri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada; düzenli maaş, sağılık güvencesi, maddi ödüller ve diğer özlük hakları gibi koşulların mesleği icra etmede kadın rehberler için daha önemli olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ilgaz ve Güzel (2019) tarafından turizm rehberliği lisans öğrencilerinin mezun olduktan sonra kariyerlerine devam etme isteklerinin demografik ve sosyolojik değişkenlerle ilişkilendirildiği araştırmada; kadınların kariyere devam etme konusunda kararsızlık yaşadıkları ve kariyer devamlılığı düşünenlerin ise bölümü isteyerek seçen öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Eren ve Demirel (2017) Nevşehir’de görev yapan turist rehberleri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada; kadın turist rehberlerinin turistlerle kişisel ilişki kurma ve onları daha yakından tanıma eğilimlerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Köksal ve Türker (2019) tarafından profesyonel turist rehberlerinin kültürel zekâ düzeylerinin mesleki açıdan değerlendirildiği araştırmada kültürel zekâ düzeyinin mesleğe yönelik bakış açısını pozitif yönde etkilediği ve kadın turist rehberlerinin farklı kültürlere ait bilgiler edinme ve farklı kültürlerle uyum sağlayabilme konusunda erkek turist rehberlerine oranla kendilerini geliştirmeye daha yatkın oldukları tespit edilmiştir. Dursun ve Yücefaydalı (2020) turist rehberliği öğrencilerinin sosyal zekâ seviyeleri ve stresle başa çıkma becerileri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmada; bireylerarası iletişim ve işbirliği için bir araç olarak kabul edilen sosyal zekâ ile stresle başa çıkabilme arasında bir ilişki bulunduğunu; ancak söz konusu ilişkinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediğini ifade etmektedir.

Büyük ölçüde insan ilişkilerine dayalı bir meslek olan turist rehberliğinde; turist rehberlerinin empati kurma becerisine sahip olmaları tur grupları ve kendileri arasında ortaya çıkabilecek her türlü iletişim sorunlarının ve çatışmaların kısa sürede ve herkesin yararına olacak şekilde çözümlenmesine imkân vermektedir. Kılıç ve Şahin (2019) tarafından turist rehberlerinin empati düzeyleri ve sorun çözme davranışları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ortaya konmuştur. Kadın rehberlerinin empati düzeyleri ve sorun çözme becerisi düzeylerinin erkek rehberlere göre daha yüksek olduğu belirtilmektedir.

Metodoloji

Araştırmada nitel araştırma yöntemi olan fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma, konunun derinlemesine araştırılmasına imkân tanıyan açık uçlu sorular, gündelik sohbetler, yönlendirilme içermeyen sorular ile gerçekleşen grup veya odak grup görüşme, katılımcı gözlem, etnografya, durum çalışması, fotoğraf veya hikâye anlatımı gibi teknikleri içeren kişisel görüşmelere dayalı yöntemler bütünüdür (Levy, 2006). Fenomenolojik araştırma ise, araştırmacının bir fenomene yönelik, onu deneyimleyenlerin anlattığı birikimlerin özünü anlamaya yönelik yapılan araştırmalardır (Moustakas, 1994).

Nitel araştırmalarda veri toplama aşamasında dikkat edilmesi gereken önemli noktalarından biri verilerin doygunluğa ulaşmasıdır (O’Reilly ve Parker, 2012: 190; Lowe vd., 2018:192). Ancak birbirini tekrarlayan verilerin doygunluk noktasının ölçüsünü tahmin etmek ve örnekleme nicel olarak hesaplamak zordur (Lowe vd., 2018:195). Bu nedenle araştırmacıların, çalışmanın şeffaflık ve tarafsızlık ilkesine dayalı olarak veri doyum noktasını belirlemeleri yol gösterici olmaktadır (Mason, 2010: 1). Doygunluğu değerlendirmek için yapılan çalışmalarda mülakatlar için 9-17 katılımcı, odak grup görüşmeleri için ise 4-8 katılımcının yeterli olabildiğini gösteren çalışmalar mevcuttur (Hennink ve Kaiser, 2021: 9). Cinsiyet değişkeninin temel alındığı çalışmada; örneklemin karşılaştırma yapmaya uygun olması önemli bir husustur. Bu nedenle verilerin tarafsız bir şekilde değerlendirilmesi ve iki ayrı örneklem grubunun eşitliği dikkate alınarak; 11 kadın ve 11 erkek öğrenci ile iki ayrı örneklemden eşit sayıda seçilen katılımcının veri doyum noktasına ulaşılmasında yeterli olduğu düşünülmüştür.

Araştırmanın evrenini İstanbul’da eğitim veren bir vakıf üniversitesi bünyesindeki Turizm Rehberliği bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. 28’i kadın 56’sı erkek olmak üzere toplam 84 öğrenci içerisinde 11’i kadın ve 11’i erkek olmak üzere 22 öğrenci ile gönüllülük esasına dayalı mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Örneklemin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Konunun toplumsal cinsiyet açısından ele alınması sebebiyle eşit sayıda kadın ve erkek öğrenciye ulaşılmasına özen gösterilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi nitel araştırma tasarımı içerisinde en çok kullanılan örnekleme yöntemi olmakla birlikte durumların derinlemesine incelenmesine olanak tanımaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemleri içerisinde ölçüt örnekleme ile araştırma kurgusu içerisindeki kriterleri sağlayan katılımcılar araştırmaya dâhil edilmektedir. Ölçüt

örnekleme, araştırmacı tarafından belirleyen veya daha önceden hazırlanan ölçütleri karşılayan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Turizm rehberliği bölümü öğrencileri içerisinde kadın ve erkeklerin eşit sayıda seçilmesi ve karşılaştırmaya elverişli hale gelecek verilerin elde edilmesi için tercih edilen ölçüt örnekleme araştırmanın amacına ulaşmasında önemli kriteri sağlamaktadır.

Veri toplama süreci mülakatlar ve doküman incelemeleri ile sürdürülmüştür. Mesleki yatkınlık ve kariyer sürdürme literatürü incelenmesi sonucu yapılandırılmış mülakat soruları elde edilmiştir (Doğan vd., 2010; Cömert, 2014; Tolga vd., 2015; Savaş, 2018; Ilgaz ve Güzel, 2019; Temizkan ve Arı, 2019; Toksöz ve Çapar, 2019; Çeşmeci vd., 2020; Demir, 2020; Dursun ve Yücefaydalı, 2020; Özsoy ve Tayfun, 2020). Veri toplama sürecinde yüz yüze ve telefonla mülakat tercih edilmiştir. Mülakat araştırmacının, katılımcılar ile yüz yüze veya telefon ile görüşerek bilgi elde etmesi sürecidir. Bu süreçte araştırmaya katılanların belli bir konuda duygu ve düşüncelerinin açığa çıkarılması, iç dünyalarına girilerek onların kavrama veya olaya ilişkin bakış açılarının, zihinsel algılamalarının, tecrübelerinin, tepkilerinin ve yorumlarının ortaya koyulması amaçlanmaktadır (Karagöz, 2017). 30.08.2020 ve 03.10.2020 tarihleri arasında katılımcılarla yapılan mülakatlar ortalama 40 dakika sürmüştür.

Veri analiz yöntemi olarak araştırma desenine en uygun olduğu düşünölen içerik analizi tercih edilmiştir. İçerik analizi, yazılı dokümanları, videoları, fotoğrafları ve ses kayıtlarını kapsayabilmekte, çeşitli iletişim şekilleri kullanılarak uygulanabilmektedir (Berg & Lune, 2015). Nesnel araçlar vasıtasıyla elde edilen fenomenlere ilişkin verileri sistematik olarak tanımlamak ve ölçmek için kullanılmaktadır. Ayrıca bilgi, yeni fikirler ve gerçekleri temsil eden kavram rehberi sağlamak amacıyla veriler ve bağlamalarına yönelik geçerli çıkarımlarda bulunmak için kullanılan bir yöntemdir. Bu nedenle içerik analizi fenomenlere ilişkin geniş çaplı bir tanımlama, özet veya kategoriler sunmaktadır (Krippendorff, 1980). Ses kaydı yoluyla elde edilen veriler yazıya geçirilmiş sonrasında içerik analizine tabi tutulmuştur. Verilerin analizini kolaylaştırmak için oluşturulan ana ve alt temalar açık ve kapalı kod sistemine uygun olarak analiz edilmiş hem saha verileri hem de ilgili literatür kullanılmıştır.

Geçerlilik ve Güvenilirlik

Nitel araştırmalarda sonuçların inandırıcılığı, önemli bir konudur. Bu nedenle geçerlik ve güvenilirlik araştırmalarda yaygın olarak başvuru olan iki ölçüt olarak kabul edilmektedir. Patton (2001), geçerlik ve güvenilirliğin, nitel araştırma tasarlarken, sonuçları analiz ederken ve çalışmanın kalitesini değerlendirirken analiz sonuçlarında ve sonuçları sorgulamada çalışma kalitesine etkide bulunduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Seale (1999), nitel araştırmalarda tutarlılık kavramı ile güvenilirlik kavramını desteklemektedir. Verilerin tutarlılığı, ham verileri değerlendirme ve veri azaltma yöntemleri, süreç notları gibi öğelerin incelenmesiyle araştırmanın adımları doğrulandığında sağlanabilmektedir (Campbell, 1996). Bu nedenle birçok araştırma üçgenleme yöntemini kullanmaktadır. Üçgenleme; araştırmacıların bir çalışmada temalar veya kategoriler oluşturmak için birden fazla ve farklı bilgi kaynakları arasında yakınsama aradıkları bir geçerlilik prosedürü olarak tanımlanmaktadır (Creswell & Miller, 2000). Çalışmada araştırmacı üçgenleme tercih edilmiştir. Verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması sürecinde yazarlar ve uzman görüşleri ile birden fazla araştırmacı yer almıştır.

Bulgular

Mülakatlar sonucu elde edilen veriler (ses kayıtları) deşifre edilerek MAXQDA programına belge halinde tanımlanmıştır. Öncelikle ana ve alt temalar kod sistemi üzerinde tanımlanmış ve veriler tek tek okunarak sistem üzerinden kodlama gerçekleştirilmiştir. Mesleki yatkınlık ve kariyer sürdürmeye ilişkin literatür ve mülakatlar ile sağlanan veriler doğrultusunda aşağdaki ana ve alt temalar belirlenmiştir.

Tablo 1. Ana ve Alt Temalara İlişkin Açıklamalar

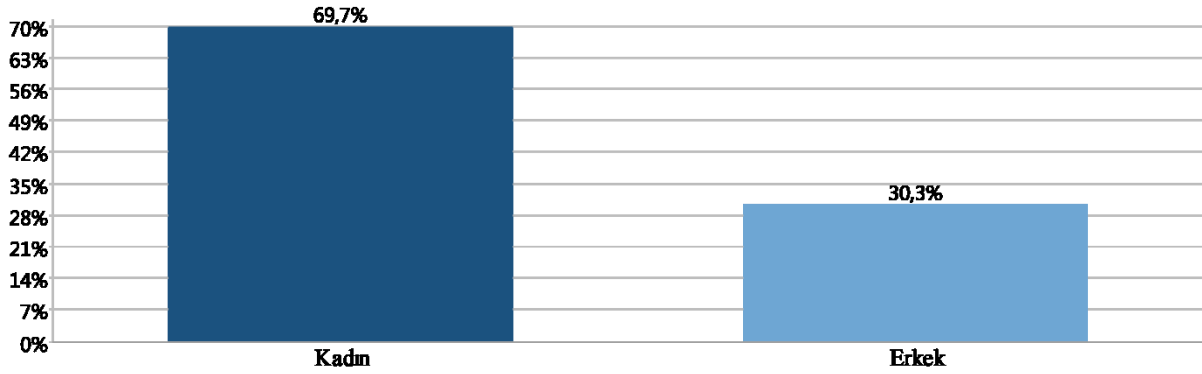
Ana Temalar ve Alt Temalar	Açıklamalar
Mesleki Yatkınlık- Kariyer Sürdürme İlişkisi	Kadın veya erkek öğrencilerin mesleki yatkınlıklarına bağlı olarak kariyerlerini sürdürme eğilimlerine yönelik ilişkileri ifade etmektedir.
Kişisel Özellikler	
Kişilik	Kadın veya erkek öğrencilerin sahip oldukları dışadönüklük, özverili olma, kibarlık, utangaç olma gibi davranışa yansıyan kişilik özelliklerini ifade etmektedir.
Fiziksel Özellikler	Tur süresince uykusuzluk, yorgunluk, uzun süre çalışma gibi tüm zorlu koşullara dayanma, kuvvetli ve dayanıklı olma, tura çıkabilmek için bedensel olarak hazır olma durumlarını ve özelliklerini ifade etmektedir.
Yönetme Becerisi	
Kriz Yönetme	Tur süresince yaşanan aksaklıklara yönelik krizleri hızlıca çözebilme, kriz sürecini yönetme ve geribildirimde bulunmayı ifade etmektedir.
Turu Yönetme	Tur zamanını ayarlama, tur sürecinde anlatım yapma, turistlerin turu kaliteli algılayabileceği şekilde hizmet sunmayı ifade etmektedir.
İletişim	
Sosyal İlişkiler-Aile Hayatı	Tur süresince sosyal ilişkiler kurabilme ve mesleki yoğunluk gereği aile ilişkilerini dengede tutabilmeyi ifade etmektedir.
Empati	Turistleri anlayabilme, turistler ile iletişim sürecinde empatik davranabilmeyi ifade etmektedir.
Dil Becerisi	Turist rehberliği mesleğinin bir gereği olan bir yabancı dili ileri düzeyde konuşabilme, iletişim sürecinde yabancı dile hâkim bir şekilde bilgileri aktarabilme yeteneğini ifade etmektedir.
Mesleki Gereklikler	
Eğitim- Kendini Geliştirme	Turist rehberlerinin, mesleğinin gerekliliklerine göre kendilerini geliştirip geliştirmeme durumlarını ifade etmektedir.
Mesleği Uygulama	Tura çıkabilecek motivasyona ve gönüllülüğe sahip olmayı ifade etmektedir.
Meslek Koşullarına Uygunluk	Hem fiziksel hem de entelektüel bağlamda mesleği yapabilecek potansiyele sahip olmayı ifade etmektedir.
Meslek Süresi	Turist rehberliği mesleğini uzun süre yapabilecek kadar dayanıklı ve hevesli olmayı ifade etmektedir.

Tablo 1'e bakıldığında; 4 ana temanın (Mesleki Yatkınlık- Kariyer Sürdürme İlişkisi ana tema olarak değerlendirilmemektedir) ve 11 alt temanın belirlendiği görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin Bilgiler

	Mezun olduğunuz lise türünü belirtiniz	Turist Rehberliği bölümünü isteyerek mi tercih ettiniz	Yakın çevrenizde turizm sektöründe çalışan var mı?	Bölüm hakkında daha önceden bilgi sahibi miydiniz?
E1	Özel Anadolu Lisesi	Evet	Hayır	Evet
E2	Anadolu Lisesi	Evet	Evet	Evet
E3	Anadolu Lisesi	Evet	Hayır	Hayır
E4	Açık Öğretim Lisesi	Hayır	Evet	Hayır
E5	Anadolu Lisesi	Evet	Evet	Evet
E6	Açık Öğretim Lisesi	Evet	Evet	Evet
E7	Anadolu Lisesi	Hayır	Hayır	Hayır
E8	Anadolu Lisesi	Evet	Hayır	Evet
E9	Anadolu Lisesi	Hayır	Hayır	Hayır
E10	Anadolu Lisesi	Evet	Evet	Evet
E11	Denizcilik Lisesi	Evet	Hayır	Evet
K1	Anadolu Lisesi	Evet	Hayır	Hayır
K2	Anadolu Lisesi	Evet	Evet	Evet
K3	Meslek Lisesi	Evet	Evet	Evet
K4	Turizm Meslek Lisesi	Evet	Evet	Evet
K5	Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	Evet	Hayır	Hayır
K6	Meslek Lisesi	Evet	Hayır	Evet
K7	Anadolu Meslek Lisesi	Evet	Hayır	Hayır
K8	Anadolu Lisesi	Evet	Hayır	Evet
K9	Anadolu Lisesi	Evet	Hayır	Evet
K10	Anadolu Lisesi	Evet	Evet	Evet
K11	Anadolu Lisesi	Hayır	Hayır	Hayır

Cinsiyete İlişkin Görüşler

Şekil 1. Cinsiyete İlişkin Ana ve Alt Temalarının Yüzde Grafiği

Araştırmada lisans öğrencilerinin daha çok kadın turist rehberleri hakkında konuştukları tespit edilmiştir. Kadınların özellikle toplumdaki yeri ve önemi üzerinde durulmuş, kadınların güçlü yönleri vurgulanmıştır. Mesleki anlamda kadınların daha iyi olduğu belirtilmekle birlikte özellikle empatik yaklaşımlarına bağlı olarak kriz yönetme süreçlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri belirtilmektedir. Özellikle erkeklerin kadınlar hakkında daha fazla konuşmak istediği ortaya çıkmıştır. Kadınların rehberlik mesleği ile olan ilişkisi hakkında yorumlarda bulunulmuştur. Buna ilişkin katılımcı yorumları şu şekildedir;

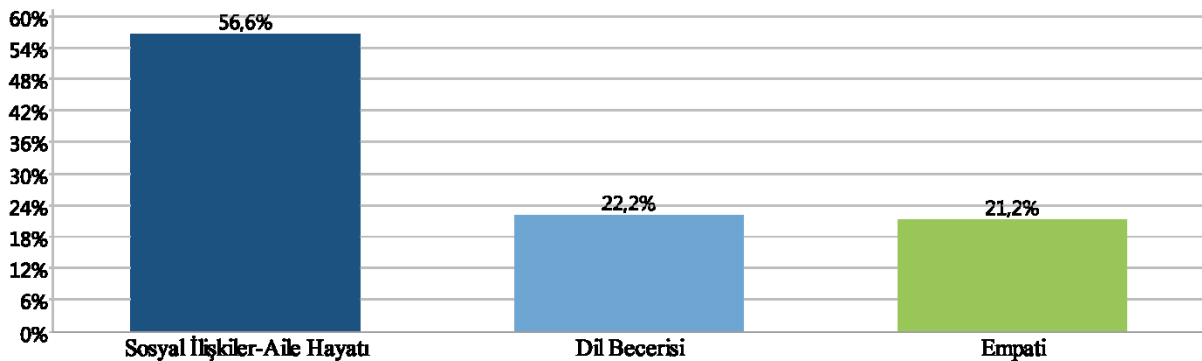
"Kadınlarda doğuştan gelen bir annelik içgüdüüsü olduğundan erkeklere nazaran empatik eğilim düzeylerinin daha fazla olduğu düşüncesindeyim". (K4)

"Kadınların sahip oldukları avantajlardan biri de iletişim becerisidir. Tabii ki eğitimi almış insanlar arasında bir fark olacağını düşünmüyorum fakat genel manada kadınlar erkeklere göre iletişim sürecinde biraz daha nazik olabilmektedir". (E2)

"İnsan yaşlandıkça fiziksel aktiviteleri daha zor yapabildiğinden erkeklerin uzun vadede daha verimli çalışabileceklerine inanıyorum". (E1)

"Erkeklerin daha uzun süre mesleği icra edebileceklerini düşünüyorum çünkü kadınların evlendikten sonra aile içerisinde çocuğuna bakmak gibi nedenlerle belirli bir süreyi evde geçirmek zorunda olmaları mesleği uzun süre yapmalarına engel olmaktadır" (E5)

İletişim

Şekil 2. İletişim Ana ve Alt Temalarının Yüzde Grafiği

İletişim ana teması incelendiğinde %56,6'lık bir oranla sosyal ilişkiler- aile hayatı alt teması ön plana çıkmaktadır. Özellikle kadınların sosyal ilişkileri ve aile yaşantısı üzerinde durulmuştur. Nitel verilere göre kadınlar sosyal yaşantılarında dezavantajlı konumdadırlar. Dil becerisi %22,2 ve empati %21,2 alt temaları birbirine yakın oranlara sahiptir. Dil becerisi açısından kadın veya erkekler arasında tamamen bir ayrım bulunmadığı dil beceri düzeyinin cinsiyet fark etmeksizin yetenek ve ilgiye bağlı olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Empati yeteneğinin ise kadınlarda daha fazla olduğu belirtilmiştir. Bunun kadınların

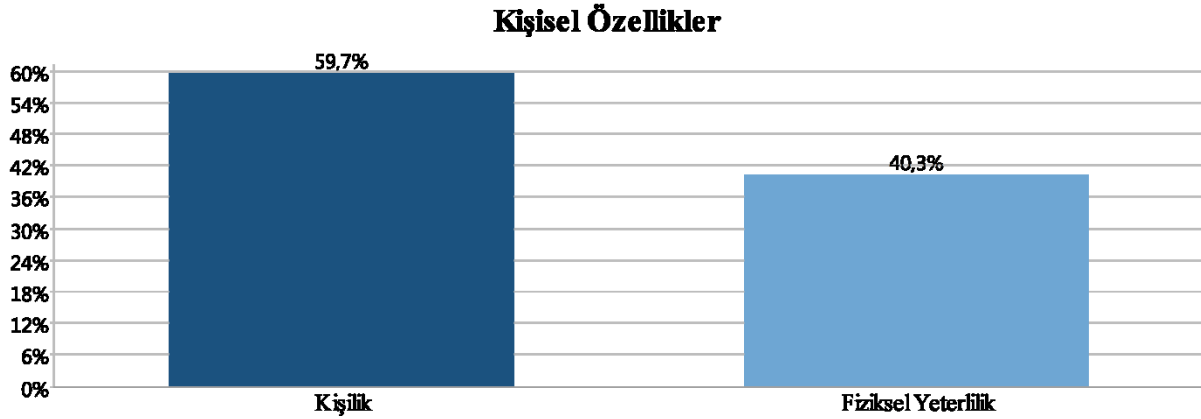
doğası gereği ortaya çıktığı ve anne olan kadınlarda daha fazla olabileceği yönünde fikirler öne sürülmüştür. Buna ilişkin değerlendirmeler şu şekildedir;

“Bence sosyal yaşamda da kadın daha olumsuz etkileniyor. Az önce de belirttim “el alem ne der” denen sibirli kelimeyi... bizim insanımız meraklıdır dedikoduya. Hiç de düşünmezler biz ne yapıyoruz diye. Belki de sırf bu yüzden kaç tane kadın ailesinden onay aldığı halde çalışmadı. Onay alacak yaşa geçmiş olmalarına rağmen ailelerin hala çocukları üzerinde söz sahibi olmak istemelerini de hoş karşılamıyorum bir yerde ama toplumumuz işte” (E4)

“Kadınları etkiler. Çünkü ailesi pek taraftar olmaz kadının evlilik sürecinde bu mesleği yapmasına. E tabi çocuk faktörü de işin içine girince kadın daha çok çocuğuna önem verir, zaman ayırır.” (K2)

“Kadınların erkeklere kıyasla her zaman daha empatik olduğu kanaatindeyim. Bu nedenle empatik eğilim düzeyi yüksek olan kadınların mesleği daha iyi icra edebileceklerini düşünüyorum.” (E1)

“Kadınlar konuşmayı sever, arkadaş çevrelerinde ve sosyal yaşamda daha aktiftirler, empati yapabilme özellikleri nedeniyle iletişim becerileri de yüksektir. Bundan dolayı da bilgi ve becerilerini daha iyi aktarabilirler.” (K10)

Şekil 3. Kişisel Özellikler Ana ve Alt Temalarının Yüzde Grafiği

Kişisel özellikler ana temasının alt teması olan kişilik (%59,7) en çok bahsedilen alt tema olmuştur. Turist rehberliğini mesleğini yaparken kişiliğin önemi ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte kadınların, erkeklere göre kişilik olarak bu mesleğe daha yatkın olduğu yorumlar çerçevesinde anlaşılmaktadır. Fiziksel yeterlilik alt teması (%40,3) ise kişiliğe göre daha az bahsedilmektedir. Erkeklerin fiziksel olarak ve yorucu koşullara karşı dayanıklılık bakımından bu mesleğe daha yatkın oldukları fakat kimi zaman fiziksel özelliklerin öneminin olmadığı belirtilmektedir.

“Kişiden kişiye göre değişmekle birlikte; kadınların kişilik özelliklerinin mesleği icra etmeye daha elverişli olduğunu düşünüyor. Çünkü kadınlar doğuştan gelen annelik, korumacılık içgüdüleri ile daha düşünceli ve daha dikkatli bir yapıya sahip olabiliyorlar.” (E2)

“Bence turist rehberliği mesleği kadınlara daha uygundur. Çünkü kadınların erkeklere göre sosyal beceri düzeylerinin daha yüksek olduğunu düşünüyorum.” (K2)

“Kadınların hamilelik dönemi gibi zorlu bir dönemde bu mesleği icra etmeleri durumunda çok zorlanacaklarını düşünüyorum.” (E1)

“Fiziksel özelliklerin mesleği icra edebilme ile ilişkili olduğunu düşünmüyorum. Daha doğrusu ilgilendirmemesi gerektiğini ama tabi ki toplum tarafından erkekler için daha uygun bir meslek olarak düşünülebilmektedir.” (K3)

Tablo 3. Cinsiyet Ana Temasına İlişkin Kod İlişkiler Tarayıcısı

Kod Sistemi		Cinsiyet	
Ana Temalar ve Alt Temalar		Erkek	Kadın
Mesleki Yatkınlık- Kariyer Sürdürme İlişkisi		12	34
Kişisel Özellikler		21	21
	Kişilik	7	16
	Fiziksel Özellikler	14	5
Yönetme Becerisi		14	21
	Kriz Yönetme	7	14
	Turu Yönetme	7	7
İletişim		9	72
	Sosyal İlişkiler-Aile Hayatı	7	36
	Empati	1	18
	Dil Becerisi	1	12
Mesleki Gereklilikler		12	21
	Eğitim- Kendini Geliştirme	2	-
	Mesleği Uygulama	-	10
	Meslek Koşullarına Uygunluk	7	9
	Meslek Süresi	3	2
Σ TOPLAM		69	164

İlişkisel analize olanak tanıyan kod ilişkiler tarayıcısı cinsiyet değişkenini diğer alt temalar ile ilişkilendirmiş ve Tablo 3'teki sonuçlar elde edilmiştir. Mesleki yatkınlık ve kariyer sürdürme ilişkisi en çok kadınlara yönelik değerlendirilmiştir. Özellikle erkek katılımcılar tarafından kadınlara yönelik değerlendirmelerin sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Kadınların özellikle toplum yapısı nedeniyle turist rehberliği mesleğinde zorlanacakları düşünülmektedir. Seyahat işletmelerinin, erkeklerin gerek fiziksel dayanıklılıkları gerekse uzun süreli turlara çıkabilme imkânına sahip olmaları nedeniyle kadınlara tur verme konusunda çekimser kaldıkları belirtilmiştir. Evli olan turist rehberlerinin mesleği icra ederken aile hayatları sebebiyle zorlanacakları düşünülmektedir. Kadınların çoklu rolleri nedeniyle mesleği devam ettirme eğilimlerinin düşük olacağı yönünde fikir sunulmuştur. Bu nedenle erkeklerin mesleği daha uzun süre icra edebilecekleri fikri çoğunluktadır;

"Yani kadınlar için de erkekler için de yerleşik hayata ters düşmesi, aile hayatını zorlaştırması, sezonluk bir meslek olması bakımından zor bir meslek. Fakat bizim kültürümüzde olduğu gibi erkek egemen toplumlar göz önüne alındığında, kadınlar için bu mesleği yapmanın daha zor olacağı düşünüyordum." (E8)

"Erkekler daha kolay iş bulabilir. Günümüzde hala kadınların çalışmasına ön yargıyla yaklaşanlar var. Bu nedenle cinsiyete dayalı karar ala birçok işletme ortaya çıkıyor ve kadınlara iş vermek yerine mesleki yeterliliği olmayan erkek bir rehberle dahi iş vermeyi yeğliyorlar." (K1)

"Ortalama evlenme yaşına bakıldığında kadınların erkeklerle oranla daha genç yaşta evlendiklerini görüyoruz. Evlilik ülkemizde az da olsa bu mesleği icra etmeye engel oluşturan etkenlerden biri. Bu nedenle evliliği erteleyen erkeklerin mesleği daha uzun süre icra edebileceklerini düşünüyorum." (E2)

"Kadınlar erkeklerle göre daha fazla sorumluluğa sahip oldukları için (ev işleri, çocuk bakımı vb) fiziksel olarak daha çabuk yıpranabiliyorlar. Ataerkil bir toplumda yaşadığımız için (maalesef) kadının iş yükü daha da artabiliyor. Bu yüzden daha erken yorulup daha erken mesleği bırakma yoluna gidebiliyorlar. Bu yüzden erkekler daha uzun süre yapabilir bu mesleği." (K6)

"Turist rehberliği her iki cinsiyeti de negatif yönde etkiliyor. Gerek aile kurmak gerek sosyal yaşantıda her iki cinsiyetin de eşit düzeyde etkileneceğini düşünüyorum." (E1)

“Turizm sektöründe kadının objeleştirilmesinin, eşi rahatsız edeceği raddeye çıkabildiği durumları da göz önünde bulundurursak, yani mesleğin kadınları daha çok yıpratılabileceği göz önünde bulundurulduğunda, erkeklerin bu mesleği daha uzun süre yapma ihtimallerinin olduğu söylenebilir.” (E8)

Fiziksel özellik alt temasına bakıldığında erkeklerin mesleği icra etmede kadınlara göre daha ön planda oldukları görülmektedir. Erkeklerin uzun süre tura çıkabilme, zorlu koşullara ayak uydurma, saat ve süreye bakılmadan tur dışındaki etkinliklere katılabilme gibi mesleki gereklilikler bağlamında avantajlı konumda olduğu düşünülmektedir. Kadınların, doğası gereği özel durumlarda zorluk yaşamaları, hamilelik gibi süreçlerde sektörden uzak kalmaları gibi nedenlerle erkeklere göre daha az tercih edildiği belirtilmektedir. Fakat kadınların kişilik özellikleri sebebiyle mesleği icra etmeye daha yatkın oldukları da açıktır. Empati yapabilme, turda daha hassas ve düşünceli davranabilme, sorunları hızlıca çözebilme gibi nedenlerden dolayı olumlu izlenimlere sahiptirler. Özellikle erkek katılımcılar tarafından değerlendirilen bu durum şu şekilde ifade edilmektedir;

“Belirli fiziksel özelliklere sahip olmaları erkekler için avantajdır çok güçlü kadınlar olduğu gibi zayıf erkekler de vardır fakat genel olarak erkekler fiziksel olarak daha kuvvetli ve dayanıklıdır bu da onların mesleği yapmak için daha uygun oldukları anlamına gelir.” (E2)

“Dile getirilmese de kadınlar üzerinde toplumsal bir baskı var. Ailesinden uzak, çalışma saatleri belirli olmayan bir meslek yaptıkları için çevreleriyle sorun yaşarlar.” (E2)

“Evlence yaş, hamilelik, aileden uzak olma, sürekli gezme ve çalışma saatlerinin belli olmaması gibi nedenlerle acenteler riske girmeyip genellikle erkek rehberleri tercih ederler.” (E3)

Kadınların mesleki yatkınlık düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu, ancak turu yönetme konusunda kadınların erkeklerle aynı yeterliliğe sahip oldukları düşünülmektedir. Fakat kriz yönetme bakımından kadınlar daha yetkin konumdadırlar. Kadınların günlük hayattaki rolleri gereği sorunları çözme yeteneklerinin daha gelişmiş olduğu belirtilmiştir.

“Bence kadınlar bu mesleği yapmak için daha isteklidir çünkü onlarla bağdaştırılmış bazı toplumsal ön yargıları kırmak istiyorlar. Bu meslek kadınlara toplum tarafından biçilen roller dışında olduğu için kadınlar bu bakış açısını değiştirmek istiyorlar. Kadınların istediği mesleği yapabileceğini kanıtlamak için erkeklerden daha çok çalışıp daha istekli olacaklarını düşünüyorum.” (E3)

İletişim ana teması altında ele alınan “sosyal ilişkiler-aile hayatı” alt teması kadının turist rehberliği mesleğini sürdürebilmesine ilişkin değerlendirmelerin en çok olduğu alt temadır. Bu alt tema kadının toplumsal cinsiyet algısı sebebiyle geri planda kalabileceği düşüncesini barındırmakta fakat kadının kendi gücünü ortaya çıkararak bu algıyı değiştirebileceğini vurgulayan bir alt temadır. Katılımcılar, kadının her ne kadar toplumsal baskı altında olsa da rehberlik mesleğinde kadınlara yönelik algıyı değiştirebilme olanağının bulunduğu konusunda hem fikirdirler. Ataerki toplum yapısı ve toplumsal baskının kadın turist rehberlerini olumsuz etkilemesi onların başarıma ve mesleği sürdürebilme azmini son zamanlarda tetiklemektedir.

“Kadınlar işini daha titizlikle yapıyor, buna her alanda şahit oldum hatta bazı kız arkadaşlarım da öyle söylüyor. Yani demek istediğim rehberlik mesleğini de kadınlar daha iyi icra edecektir diye düşünüyorum, erkekler de işini iyi yapar şüphem yok ama kadın kadar üzerine düşer mi tartışılır.” (E4)

“Ben her cinsiyete göre uygun bir meslek olduğunu düşünüyorum, daha çok kişilik ile önemli bir meslek ama bulunduğumuz ülke de kadınların çoğu meslekte birazcık daha zorlanabildiğini, özellikle iletişim gerektiren meslekler de kadınların daha zorlandığını düşünüyorum. Erkek egemen toplum olduğumuzdan, bazı turist rehberi kadınlar eşleri tarafından kısıtlanabiliyor, ama bunun Türk toplumuyla ilgili bir sorun olduğunu düşünüyorum biraz da...” (K3)

“İşin kadınlara uygun olduğunu düşünen bir coğrafyada yaşamıyoruz. Kadın çalışmaz, evinde oturur falan filan. Bu sebeple kadınlar meslek edinmeye daha hevesli ve bu rehberlik işinde de erkeklere istinaden daha istekli davranırlar diye düşünüyorum.” (E5)

“Kadınlara çocukluklarından beri aile kurmanın zorunlu olduğu ve kadının görevinin çocuk bakmak olduğu aşlanmaktadır, turizm rehberliği mesleği de çoğu zaman aileden uzak kalmayı gerektirdiği için kadınların genel olarak bu mesleği yapma isteğinin daha az olduğunu düşünüyorum. TUREB' in yayınlamış olduğu rehber istatistiklere bakıldığında erkek turist rehber sayısının kadın turist rehberlerinden iki kat fazla olduğunu görüyoruz. Bu durumu göz önüne alırsak kadınların mesleği yapmada daha isteksiz olduğunu söyleyebiliriz.” (K7)

“Sosyokültürel nedenlerden dolayı kadına çok sorumluluk yüklenmiştir. Turist rehberi kadın ailesine ve varsa çocuklarına daha fazla zaman ayıramaması kadın turist rehberi olumsuz etkilemektedir.” (E6)

“Bence bu meslek kadınların sorumlulukları ve yükü daha fazla olması nedeniyle kadınların sosyal yaşantılarını negatif etkiler. Örneğin; evlilik, sürekli çalıştığı için kolayca evlenemeyebilir, zaman alabilir. Evlendikten sonra eşine çok fazla zaman ayıramayabilir, çocuk sahibi ise çocuğuna bakmakta zorlanabilir, ev yaşantısına zaman ayıramayabilir gibi vs vs uzur gider. Çünkü kadının sorumlulukları çok fazla. Bir erkekten daha fazla sorumluluk alırlar. Evi temizle, çocuk bak, yemek yap aynı anda çalış durumu... Ve yoğun çalıştığı için arkadaş çevresine de zaman ayıramaz. Pek bir sosyal yaşantısı da olacağını düşünmüyorum, bu nedenle negatif etkilenir.” (K9)

“Kadınların iş hayatına erkeklere oranla 1-0 geride başladığını düşünüyorum. İşverenlerin toplumsal ön yargılar nedeniyle kadınların bu işte devamlılık sağlayabileceklerini düşünmemelerinden (hamilelik gibi) dolayı erkeklerin daha kolay iş bulabileceklerine inanıyorum.” (K7)

Mesleki gereklilikler bakımından kadın veya erkek ayrımının yapılmadığı dikkat çekmektedir. Mesleği kadın turist rehberlerinin daha titizlikle, sabırla ve uzun süre yapacağı belirtilmiş fakat genel olarak her iki cinsiyetin de turist rehberi olmak için gerekli koşulları yerine getirdiği takdirde mesleği devam ettirebilecekleri konusunda hem fikir olunmuştur. Buna ilişkin katılımcı ifadeleri şu şekildedir;

“Turist rehberliği mesleğine atılmak için insanın dil becerisi, özgüveni, çözüm odaklı olması ve iletişim becerisinin yüksek olması gerekir yani bu durumda bunları karşılayan her insan meslekte iş bulabilir. Cinsiyet ayrımı yapamam.” (E5)

“Kişi fiziksel olarak mesleğini icra edebilecek yeterliliğe sahip olduktan ve mesleğini sevdiikten/ benimsedikten sonra cinsiyetin bir önemi yoktur. Kadınlar da, erkekler de gereklilikleri sağladıktan sonra rehber olmaya uygundur.” (K7)

“Turist rehberliği mesleği kadınlara veya erkeklere uygun bir meslektir ayrımını yapamayız fakat bu mesleği yapabilecek kişisel özelliklere sahip olmamız gerekir eğer liderlik vasfımız varsa yönetme becerimiz, sorunlara kısa sürede çözüm üretme kabiliyetimiz varsa bu meslek kadın için de erkek için de uygundur.” (E9)

“Erkeklerin daha uzun süre bu mesleği yapabileceğini düşünüyorum. Çünkü evlilik faktörü bu meslek için biraz zordur; kadının doğumu, hamileliği, çocuk bakımı vs.” (K2)

“Bence kadınlar bu mesleği daha uzun süre yapabilir. Çünkü benim fikrime göre kadınlar erkeklerden daha sabırlıdır ve bu yüzden daha uzun süre bu işi yapabilirler.” (K5)

Araştırma sonuçlarına göre; kadınların sahip oldukları kişisel özelliklerin mesleği icra etmek için erkeklere göre daha uygun olduğu; toplumsal cinsiyet algısına rağmen meslekte başarılı olabilecekleri düşünülmektedir. Turist rehberliği mesleğinde fiziksel özellikler bakımından erkeklerin daha avantajlı oldukları kabul edilse de empati yetenekleri ve iletişim becerileri kadınları meslekte bir adım ileri taşımaktadır. Aile hayatının getirdiği sorumluluklar ve sosyal çevre kadın turist rehberlerinin mesleği devam ettirmesinin önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Kadınlara yönelik önyargılara rağmen erkeklerle eşit fırsatlar sunulması gerektiği ve kadın turist rehberlerinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Toplumsal cinsiyet algısının aile içerisinde olduğu kadar iş hayatında da etkileri görülmektedir. İşlerin “kadın işi” ya da “erkek işi” olarak ayrılması ve “kadın işi” olarak ifade edilen işlerin tekdüze ve düşük ücretli işler olması iş ortamında kadın erkek eşitsizliğini tetiklemektedir (Dedeoğlu, 2000). Turizmde kadın istihdamının her geçen yıl arttığı görülmesine rağmen; toplumsal cinsiyet algısına bağlı olarak kadınlara feminen özelliklerine uygun işlerde çalıştırıldıkları; daha çok mutfak ve kat hizmetleri gibi fazla yetenek gerektirmeyen departmanlarda erkeklere göre daha düşük ücretle istihdam edildikleri ortaya çıkmaktadır. Düzensiz çalışma saatleri, iş koşullarının ağır olması ve belki de en önemlisi kadının aile içindeki rolleri sektörde yükselememelerine ve kariyerlerini devam ettirememelerine gerekçe gösterilmektedir (Tüzünkan, 2019). Turizmde tanıtma, bilgilendirme, danışmanlık yapma, aracılık etme ve eğlendirme gibi sorumlulukların üstlenildiği turist rehberliğinde de mesleğin fiziksel güç gerektirmesi, uzun ve düzensiz çalışma saatleri, özel ve sosyal hayatın kısıtlanması ve aile yaşamındaki roller gibi nedenlerle kadın mesleğini sürdürmekte zorlanmaktadır (Wang ve diğerleri, 2000; Ahıpaşaoğlu, 2006; Eser, 2018).

Turist rehberliği eğitimi alan öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı kapsamında mesleki yatkınlık ve kariyeri devam ettirme ilişkisine yönelik tutum ve düşüncelerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada da; kadınların empati yapabilmeleri, iletişim becerileri ve annelik rolleri gibi nedenlerle mesleğe daha uygun oldukları düşünülmelerine rağmen (Koç, 2020); mesleği icra edebilmeleri için aile ve toplum onayının gerektiği ve aile içindeki rollerin mesleği sürdürmenin önündeki en büyük engeli oluşturduğunu ve tüm bunlara bağlı olarak seyahat acentelerinin daha çok erkek rehber tercih ettikleri vurgulanmaktadır.

Araştırma bulguları literatürde konu ile ilgili çalışmaları destekler niteliktedir (Demirbulat, 2014; Eren ve Demirel, 2017; Fominiene ve Svagzdiene, 2017; Kılıç ve Şahin, 2019; Demirel ve diğerleri, 2021).

Araştırmada turist rehberliği mesleğinde negatif ve pozitif cinsiyet ayrımcılığının yapılp yapılmadığına dair yöneltilen soruları katılımcıların dolaylı olarak cevaplandıkları anlaşılmaktadır. Erkek öğrenciler mesleğin fiziksel güç gerektirmesi nedeniyle erkeklerle daha uygun olduğunu; çalışma koşullarının, evlilik hayatının ve aile içindeki rollerin kadınların mesleği icra edebilmesinin önünde engel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Ancak, mesleki gereklilikleri yerine getiren her erkeğin ve her kadının mesleği rahatlıkla yapabileceğini ve mesleğin yapısal özelliklerinden kaynaklı olarak her iki cinsiyetin de aile ve sosyal hayatının negatif yönde etkilenebileceği belirten görüşlere de bulunmaktadır. Literatürde de ülkemizde toplumsal cinsiyet algısı eşitsizliğini ortaya koyan ve özellikle kadınların rollerine ilişkin basmakalıp yargıların söz konusu olduğunu; toplumsal cinsiyet rollerinin öğrencilerin kariyer kararlarını ve uyumlarını etkilediğini ileri süren araştırmalara rastlanmaktadır (Öztürk ve Coşar, 2017; Gökçen ve Kavas, 2018; Savaş, 2018; Yiğit, 2018; Belli ve Aynacı, 2020; Demir, 2020).

Konu ile ilgili yapılan açıklamalar ve gerçekleştirilen araştırmalar doğrultusunda; turist rehberliği mesleğine yönelik cinsiyet ayrımcılığının önüne geçebilmek için şu öneriler sunulmaktadır:

- Turizm konusunda toplumun bilinçlendirilmesi adına yerel yönetimlerce ücretsiz seminerler düzenlenmeli ve kamu spotları yaygınlaştırılmalıdır.
- Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan halkı turizmde işgücüne dâhil etmek için düşük faizli krediler verilmeli ve girişimcilik özendirilmelidir.
- Her tur operatörü ve seyahat acentesi personeline hizmet vermek üzere bünyesinde ücretsiz psikolojik danışma birimleri kurulmalıdır.
- Meslek yasası geçerli bir neden olmaksızın keyfi içten çıkarmaların önüne geçebilecek şekilde düzenlenmelidir.
- Öğrencilere kişilik özellikleri ve mesleki yatkınlık düzeyleri doğrultusunda bir meslek seçmeleri konusunda rehberlik edilmeli ve ebeveynler çocuklarının kariyer tercihleri üzerinde fazla etkili olmamaya özen göstermelidir.
- Üniversitelerin ilgili bölüm müfredatlarında belirli süre zorunlu mesleki staja yer verilmelidir. Çünkü staj deneyiminin mesleği tanımak ve mesleki yatkınlık düzeyinin farkına varmak açısından önemli bir fırsat olduğu düşünülmektedir.
- Turist rehberleri kişisel ve mesleki gelişimlerine önem vermeli; birden fazla yabancı dili iyi kullanabilmeli, alan bilgilerini güncel tutmalı ve daha fazla tercih edilmelerini sağlayacak farklı turizm türlerine ve destinasyonlara yönelik uzmanlık eğitimlerine katılmalıdır.

Uygulamanın İstanbul'da eğitim veren bir vakıf üniversitesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiş olması araştırmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Gelecekte seyahat acenteleri üzerinde gerçekleştirilecek bir araştırmanın işverenlerin konu ile ilgili bakış açılarını ortaya koymak açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Yine, ebeveynlerin mesleğe yönelik tutumlarını belirlemek de toplumsal cinsiyet algısının kariyer seçimi üzerindeki etkisinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ahipaşaoğlu, S. (2006). *Turizmde rehberlik*. 2. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Altuntaş, S., Atlı A. ve Kış, A. (2016). Öğrencilerin mesleki olgunluk düzeylerinin cinsiyetlerine göre meta analizi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 88-106.
- Arslan, A. ve şimşek, G. (2018). Kadın turist rehberlerinin yaşadıkları mesleki sorunlar: Aydın turist rehberleri örneği. *Journal of Travel and Tourism Research*, 13, 23-49.
- Bayram, G. E. (2017). Motivasyonun demografik ve mesleki özelliklere göre farklılaşması: Turist rehberleri üzerine bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 12(48), 257-271.
- Bayram, G. E., İpar, M. S., Keskin, M. ve Ak, S. (2018). Kadın rehberlerin toplumsal rolleri ve çalışma yaşamında karşılaştıkları cinsiyet temelli sorunlar. Necdet Hacıoğlu, Cevdet Avcıkurt, Arzu Kılıç ve Hasret U. Yıldırım (Ed.), *Turist Rehberliği Üzerine Güncel Araştırmalar içinde* (s. 456-467). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Belli, A. ve Aynacı, G. (2020). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri algısı: Kadınlar kendilerini nasıl güçlendirebilir? *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15 (26), 4208-4229.
- Berg, L. B., ve Lune, H. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (*qualitative research methods in the social sciences*). Çev: H. Aydın, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bingöl, D. (2003). İnsan kaynakları yönetimi. 5. Baskı. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Black, R. ve Weiler, B. (2005). Quality assurance and regulatory mechanisms in the tour guiding industry: A systematic review. *The Journal of Tourism Studies*, 16(1), 24-37.
- Bozkurt, B. ve Akpınar, A. (2018). Bilişim sektöründe toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2, 17-28.
- Büyükkuru, M. ve Çokal, Z. (2018). Turizm rehberliği eğitimi alan öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri ile meslek seçimleri arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 443-474.
- Campbell, T. (1996). Technology, multimedia, and qualitative research in education. *Journal of Research on Computing in Education*, 30(9), 122-133. <https://doi.org/10.1080/08886504.1997.10782219>
- Cömert, M. (2014). Turizm eğitimi alan öğrencilerin sektörde çalışmak istedikleri alanlar ve sektördeki istihdamda cinsiyet ayrımcılığıyla ilgili düşünceleri. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1, 50-62.
- Creswell, J. W. ve Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice*, 39 (3), 124-131. https://doi.org/10.1207/s15430421tip3903_2
- Çakıcı, C. ve Eser, S. (2017). Lisans düzeyindeki turizm rehberliği öğrencilerinin mesleğe dönük tutumlarına göre kümelendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 48-66.
- Çavuş, ř. ve Kaya, A. (2015). Turizm lisans eğitimi alan öğrencilerin kariyer planları ve turizm sektörüne yönelik tutumu. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (5), 101-117.
- Çeşmeci, N., Çalışkan, N. ve Özsoy, A. (2020). Turizm rehberliği öğrencilerinin bireysel kariyer hedefleri ve mesleğe yönelik tutumları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (2), 852-869.
- Çınar, B. ve Yenipınar, U. (2019). Turizm rehberliği bölümü öğrencilerinde genel öz yeterlilik algısı, mesleki kaygı ve mesleği yapma niyeti ilişkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (3), 153 – 162.
- Çoban, M. ve Seymen, O. A. (2019). Hizmet verme yatkınlığının duygusal emek üzerindeki etkisinde duygusal zekânın rolü: Kuşadası'nda beş yıldızlı otel çalışanları örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30 (1), 7 – 18.
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86, 139-170.
- Demir, A. (2020). Toplumsal cinsiyet algısı ve kariyer kararsızlığı: Sinop örneği. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8 (22), 1-17.
- Demirbulat, Ö. G. (2014). Profesyonel turist rehberliği mesleğinin aile yaşantısı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir inceleme. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 3 (2), 21-41.
- Demirel, N., Yumuk, Y. ve Hacıoğlu, N. (2021). İş-aile rol çatışması ve kariyer devamlılığı ilişkisi: Kadın turist rehberleri üzerine bir değerlendirme. *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 4 (1), 48-63.
- Doğan, H., Üngüren, E. ve Keşgin, D. D. (2010). Meslek ve aile yaşamı ilişkisi: Profesyonel turist rehberlerine yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(5), 3430-3442.

- Dursun, M. ve Yücefaydalı, A. R. (2020). Sosyal zekâ ve stresle başa çıkma tarzı arasındaki ilişki: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi turizm rehberliği öğrencileri üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, (4), 538-553.
- Elnur, A. (2013). *Küreselleşme sürecinde toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü*. Uluslararası Katılımlı VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar, ss.121-127.
- Eren, D. ve Demirel, N. (2017). Nevşehir Bölgesi'ndeki turist rehberlerinin hizmet verme yatkınlığı düzeylerinin ölçülmesi. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 2 (1), 5-22.
- Eser, S. (2018). Meslek olarak turist rehberliği. Seçkin Eser ve Seda Şahin ve A. Celil Çakıcı (Ed). *Turist Rehberliği içinde* (s. 25-46). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Fominiene, V.B. ve Svagzdienne, B. (2017). Future professionals' perception of career in tourism sector – the challenges of human resource management. *Transformations in Business & Economics*, 16 (1), 211-222.
- Gezen, T. ve Köroğlu, Ö. (2014). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer seçimine etki eden kariyer çapalarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 213-234.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji içinde "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet"* (ss. 478-527) Çev. İsmail Yılmaz. 1. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökçen, M. ve Kavas, A. (2018). Meslek seçiminde toplumsal cinsiyetin rolü: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 1 (1), 48-67.
- Güçlütürk Baran, G. (2019). Turist rehberliği mesleğini seçme nedenleri. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 12, 26-34.
- Güven, F. (2018). Kadınlığın inşa otoriteleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 400-414.
- Hennink, M. ve Kaiser, B. N. (2021). Sample sizes for saturation in qualitative research: A systematic review of empirical tests. *Social Science and Medicine*, 114523.
- Ilgaz, B. ve Güzel, Ö. (2019). Turist rehberliği bölümü öğrencilerinin kariyer devamlılığı: Çoklu uyum analizi çalışması. *Turizm Akademik Dergisi*, 6 (2), 61-74.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karakaya, Y. E., Karataş, Ö., Özdenk, Ç. ve Karataş, F. (2013). Üniversiteli sporcu öğrencilerin kariyer değeri algıları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14 (1), 86-94.
- Kargıoğlu, Ş. ve Özer, E. Z. (2018). Toplumsal Roller ve Kadın. Gül Erkol Bayram, Ali Turan Bayram ve Özlem Altınöz Sürücü (Ed.). *Turizm ve Kadın içinde* (s. 5-14). 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kılıç, A. ve Şahin, B. (2019). Empatik eğilim ve çatışma çözme davranışı ilişkisi: Turist rehberleri üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 853-884.
- Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÇ-KAM) (2019). 2018 Verileriyle Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, 1-45.
- Koç, E. (2020). Do women make better in tourism and hospitality? A conceptual review from a customer satisfaction and service quality perspective. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 21 (4). 402-429.
- Koçak, B. ve Kabakulak, A. (2018). Turist rehberlerinin meslekten beklentileri üzerine bir araştırma. *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 1 (1), 24-30.
- Köksal, G. ve Türker, A. (2019). Profesyonel turist rehberlerinin kültürel zekâ seviyelerinin mesleğe bakış açıları üzerine etkisi. *Journal of Travel and Tourism Research*, 15, 111-132.
- Köroğlu, Ö., Dumanlı, Ş. ve Şalk, S. (2017). Turizm rehberliği öğrencilerinin utanmaya yatkınlık düzeylerinin belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, (51), 1314-1320.
- Köroğlu, Ö., Şahin, S. ve Tetik, N. (2007). Turizm Sektöründe Bayan Çalışanların Sorunları: Bayan Profesyonel Turist Rehberlerinin Karşılaştıkları Sorunları Belirlemeye Yönelik Sınırlı bir Örneklem Üzerinde Araştırma. 1. Ulusal Turizm Kongresi, Sakarya.
- Köroğlu, Ö., Yıldırım, H. U. ve Balıkoğlu, A. (2020). Kadın turist rehberlerinin mesleki sorunlarının belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 26-40.
- Krippendorff K. (1980). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Sage Publications, Newbury Park.

- Kuşluyan, S., Kuşluyan, Z., İlhan, İ. ve Buyruk, L. (2010). The human dimension a review of human resources management issues in the tourism and hospitality industry. *Cornell Hospitality Quarterly*, 51(2), 171-214. DOI: 10.1177/1938965510362871
- Levy, D. (2006). Qualitative methodology and grounded theory in property research. *Pacific Rim Property Research Journal*, 12(4), 369-388. <https://doi.org/10.1080/14445921.2006.11104216>
- Lowe, A., Norris, A. C., Farris, A. J. ve Babbage, D. R. (2018). Quantifying thematic saturation in qualitative data analysis. *Field Methods*, 30(3), 191-207.
- Mason, M. (2010, August). Sample size and saturation in PhD studies using qualitative interviews. In Forum qualitative Sozialforschung/Forum: qualitative social research (Vol. 11, No. 3).
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage Publications.
- Nguyen, N. (2006). The collective impact of service workers and servicescape on the corporate image formation. *Hospitality Management*, 25, 227-244. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2005.06.001>
- Olçay, A. ve Düzgün, M. (2015). Turizm sektörünün istihdam niteliğinin öğrencilerin kariyer planları üzerindeki etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12 (3), 49-72.
- O'Reilly, M. ve Parker, N. (2013). 'Unsatisfactory Saturation': a critical exploration of the notion of saturated sample sizes in qualitative research. *Qualitative Research*, 13(2), 190-197.
- Ormsby, A. ve Mannle, K. (2006). Ecotourism benefits and the role of local guides at masoala national park, Madagascar. *Journal of Sustainable Tourism*, 14(3), 271-287. <https://doi.org/10.1080/09669580608669059>
- Özoğul, G. (2017). *Profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile mesleki bağlılık arasındaki ilişki üzerine psikolojik sermayenin aracılık etkisi*, (Doktora Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Aydın.
- Özsoy, A. ve Tayfun, A. (2020). Profesyonel turist rehberlerinin kişilik özellikleri ile sundukları hizmet kalitesi arasındaki ilişki. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (2), 1101-1116.
- Öztürk, S. ve Coşar, K. (2017). İşgücüne katılmama kararında toplumsal cinsiyetin rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 527-543.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative evaluation and research methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Savaş, G. (2018). Türkiye'de Yaşayan bireylerin toplumsal cinsiyet eşit(siz)liği algısı. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1 (2), 101-121.
- Seale, C. (1999). Quality in qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465-478.
- Seymen, O., Bolat, T., Bolat, O. İ. ve Kinter, O. (2017). Turizm sektöründe çalışma koşulları algısı, hizmet verme yatkınlığı ve mesleki yabancılaşma ilişkisi: Turizm eğitimi alan öğrenciler açısından bir değerlendirme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (3), 401-430.
- Şahin, S. Ş. (2019). Turist Rehberliğinde Kadının Yeri ve Sorunları. Ahmet Vatan (Ed.) *Turizmde Kadın Olmak içinde* (s. 177-190). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Şahin, S. ve Acun, A. (2016). Turizm rehberliği öğrencilerinin mesleğe yönelik tutumları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 563-580.
- Tanrıverdi, H., Yılmaz, A., Pala, B. ve Ercan, F. Z. (2019). Kişilik özellikleri, duygusal zekâ, kariyer uyum yeteneği ve turizmde kariyer yapma isteği arasındaki ilişkilerin incelenmesi: İstanbul Üniversitesinde turizm işletmeciliği eğitimi alan öğrenciler üzerine bir araştırma. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 3(1), 41-56.
- Temeloğlu, E. ve Aksu, M. (2016). Turizm eğitimi alan öğrencilerin kişilik özelliklerinin turizmde kariyer yapma istekleri üzerindeki etkisi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 1512-1521.
- Temizkan, S. P. ve Arı, Ö. (2019). Turist rehberi adaylarının kişilik özelliklerinin mesleğin gerekleri açısından değerlendirilmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*, 2 (1), 65-79.
- Teng, C.C. ve Barrows, C.W. (2009). Service orientation. antecedents, outcomes, and implications for hospitality research and practice. *The Service Industries Journal*, 29 (10), 1413-1435. <https://doi.org/10.1080/02642060903026247>
- Toksöz, D. ve Çapar, G. (2019). Birey-meslek uyumunun meslek seçimine etkisi: eğitim gezilerine katılan turist rehberi adayları üzerine bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 257-278.

- Tolga, Ö., Korkmaz, H. ve Atay, L. (2015). Lisans düzeyindeki turist rehberliği öğrencilerinin mesleki tutumlarına yönelik bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12 (2), 26-41.
- Tsaur, S. ve Teng, H. (2017). Exploring tour guiding styles: the perspective of tour leader roles. *Tourism Management*, 59, 438-448. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.09.005>
- Tüzünkan, D. (2019). Turizmde Kadın İstihdamı. Ahmet Vatan (Ed.) *Turizmde Kadın Olmak içinde* (ss. 67-84). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Uyguç, N. (2003). Cinsiyet, bireysel değerler ve meslek seçimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18, 93-103.
- Walsh, K., Chang, S. ve TSE, E.C.Y. (2015). Understanding students' intentions to join the hospitality industry: The role of emotional intelligence, service orientation, and industry satisfaction. *Cornell Hospitality Quarterly*, 56(4), 369-382. DOI: 10.1177/1938965514552475
- Wang, K. C., Hsieh, A. T. ve Huan, T. C. (2000). Critical service features in group package tour: An exploratory research. *Tourism Management*, 21 (2), 177-189. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(99\)00047-3](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00047-3)
- Yang, Q. (2013). Study of Relationship Between Occupational Orientation and Occupational Interest. Wenjiang Du (Ed.) *Informatics and Management Science II., Lecture Notes in Electrical Engineering içinde* (s. 405-412). Volume 205, Springer.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. 9. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, S. (2018). *Üniversite öğrencilerinde kariyer uyumu, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılar ve kariyer kararsızlığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Yumuk, Y., Demirel, N., Ozdemir, M. A. ve Cokal, Z. (2020 20-21-22 November). Female Tour Guides' Perceptions of Gender-Based Discrimination: A Feminist Approach in Turkey. 3rd Economics, Business And Organization Research Conference, Italy, ss. 43.
- Zhao, Y. D. ve Deng, D. S. (2011). The Occupational Orientation Of Doctoral Graduates In China. W. John Morgan ve Bin Wu (Ed.). *Higher Education Reform in China: Beyond the expansion* (109-118), China Policy Series, Routledge.

EXTENDED SUMMARY

In the tourism sector, where production and consumption occur simultaneously, the competitiveness of enterprises is influenced by the level of professional predisposition and attitudes of the employee as well as the professional trainings he has received. It is seen that gender perception is as effective as factors such as vocational education, knowledge and experience in the development of professional predisposition and attitude to the profession. Women who take on the main roles of motherhood and accompaniment in society are offered the opportunity to work at lower levels than men, and women have personal rights that are not equal to men. Under the guidance of tourists who require physical strength and constant personal development, who lead an active lifestyle and who are promised irregular working hours, gender perception also has an impact on the professional choices and professional continuity of individuals (Koroğlu et al., 2007; Bayram et al., 2018; Yumuk et al., 2020). Professional predisposition refers to the attitudes and inclinations of individuals towards certain types of professions. Occupational predisposition is closely related to the factors affecting the choice of the job in question, as well as details such as the job performed, the working environment, job roles and salary (Zhao and Deng, 2011). Occupational predisposition in the tourism sector appears as one of the personality traits that should be present in the employee. Because individuals with a high level of professional predisposition are likely to perform at a higher level in tourism, a service-oriented sector (Teng and Barrows, 2009; Kuşluvan et al., 2010). It is observed that the career preferences of individuals directly affect their entire lives. Therefore, expectations, ideals, personality traits, strengths and weaknesses should be taken into account when making a career choice (Temeloğlu and Aksu, 2016). At the same time, it is seen that factors such as personality traits and emotional intelligence also have an effect on the desire to make a career in tourism. It turns out that people who are innovative, compatible, extroverted and have a high level of emotional intelligence are more willing to make a career in tourism (Tanrıverdi et al., 2019).

In this context, the aim of the research is to determine how undergraduate students studying tourist guidance evaluate the role of gender in the relationship between professional predisposition and career continuation in tourist guidance. Although there are many studies related to the attitudes and career goals of students studying tourist guidance in the field of summer tourism (Tolga et al., 2015; Şahin and Acun, 2016; Çınar and Yenipınar, 2019; Çeşmeci et al., 2020), the fact that there are no studies examining the relationship between professional predisposition and career continuation on the basis of gender reveals the importance of this study.

In the study where qualitative research method was used, face-to-face and telephone interviews were conducted with 22 students, 11 of whom were female and 11 of whom were male, on a voluntary basis. The interviews with the participants lasted an average of 40 minutes. As a data analysis method, content analysis, which is considered to be the most appropriate for the research pattern, was preferred. In order to facilitate the analysis of the data, the main and sub-themes created were analyzed in accordance with the open and closed code system, both field data and related literature were used. The most frequently repeated word in the study, the analysis of which was carried out using the MAXQDA program, is the word "women". The second most repeated word is the word "men". In particular, the place and importance of women in society was emphasized and the strengths of women were emphasized. It is noted that women successfully carry out crisis management processes, especially due to their empathetic approach. It has been stated that there is no complete distinction between men or women in terms of language decency, and that language skill level should be evaluated depending on ability and interest regardless of gender. It is understood within the framework of the comments that women are more prone to this profession as a personality than men. In addition, it is noted that men are more prone to this profession physically and in terms of resistance to strenuous conditions, but sometimes physical characteristics are not important. The relationship between occupational predisposition and career continuation was most evaluated for women. It is believed that women will have difficulty in the profession of tourist guidance, especially due to the structure of society. The idea is presented that women will have a low tendency to continue the profession due to their multiple roles. That is why the idea that men can perform the profession for a longer period of time is in the majority. It is stated that women are less preferred than men for reasons such as having difficulties in special situations due to their nature, staying away from the sector in processes such as pregnancy. The participants agree that although women are under social pressure, there is an opportunity to change the perception of women in the guidance profession. In this direction, it is proposed to make efforts to raise public awareness about tourism, to carry out encouraging activities to involve people living in rural areas in the tourism workforce, and to create a professional law that can prevent arbitrary dismissals without a valid reason.

**SAĞLIK İŞLETMELERİNDE ETİK LİDERLİĞİN DİLE GETİRME DAVRANIŞLARI
ARACILIĞIYLA İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: ÖRGÜTSEL AİDİYETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ**
**THE EFFECT OF ETHICAL LEADERSHIP ON JOB PERFORMANCE VIA THE ROLE OF
VOICE BEHAVIORS IN HEALTHCARE BUSINESSES: THE MEDIATING ROLE OF
ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION**

Ayşe Tuğba YILDIZ

Kayseri Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık
Yönetimi
Doktora Öğrencisi
yildizaysetugba@gmail.com
ORCID: [0000-0002-5348-4219](https://orcid.org/0000-0002-5348-4219)

Özgür DEMİRTAŞ

Kayseri Üniversitesi, SBBF, Sağlık Yönetimi
demirtasozgur@yahoo.com
ORCID: [0000-0002-2495-2124](https://orcid.org/0000-0002-2495-2124)

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
04.07.2022

Kabul Tarihi:
12.09.2022

Yayın Tarihi:
30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Etik Lider Davranışları,
Dile Getirme Davranışı,
İş Performansı,
Örgütsel Aidiyet.

Keywords

Ethical Leadership
Behavior,
Voice Behaviors,
Job Performance,
Organizational
Identification.

Bu çalışmanın amacı dile getirme davranışı aracı (mediating) rolde iken etik liderlik davranışlarının iş performansı üzerindeki etkisini incelemektir. İlave olarak günümüzde bireylerin iş performansının artırılmasında etkili bir algı olan örgütsel aidiyet değişkeni de düzenleyici rolde çalışmada yer almaktadır. Bu amaç doğrultusunda Kayseri’de bulunan sağlık kurumlarında tam zamanlı olarak çalışan 415 sağlık çalışanı üzerinde anket tekniği ile veriler yüz yüze toplanmıştır. Çalışma sonucunda etik liderliğin iş performansını pozitif yönde etkilediği, dile getirme davranışlarının ise bu ilişkide kısmi aracı role sahip olduğu tespit edilmiştir. İlave olarak da örgütsel aidiyetin etik liderlik ve dile getirme davranışları ilişkisinde düzenleyici rolde olmadığı bulunmuştur.

The aim of this study is to examine the effect of ethical leadership behaviors on job performance via the mediating role of voice behavior. In addition, organizational identification, which is an effective perception in improving the job performance of individuals today, is involved in the study as a moderator. For the purpose, data was collected from 415 health workers, which are working full-time in healthcare businesses, via face to face survey in Kayseri. As a result of this study, it is found that ethical leadership positively effects the job performance, while voice behavior has a partial mediator role on this relationship. In addition, it has been found that organizational identification does not play a moderator role on the relationship between ethical leadership and voice behavior.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1140486>

Atıf/Cite as: Yıldız, A.T. ve Demirtaş, Ö. (2022). Sağlık İşletmelerinde Etik Liderliğin Dile Getirme Davranışları Aracılığıyla İş Performansına Etkisi: Örgütsel Aidiyetin Düzenleyici Rolü. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1334-1346.

Giriş

Lider; artan rekabet koşullarında, değişen ve gelişen teknoloji ortamında, örgütün yaşaması ve hedeflerine ulaşabilmesi açısından faaliyetleri yürüten, ortaya çıkan olumsuz durumlarla başa çıkan kişidir (Tengilimoğlu, 2005: 2). Her duruma veya her örgüte uyan liderlik tarzı tek bir tarz ile açıklanamaz. Liderlik tarzlarının şekillenmesi ihtiyaçlara göre oluşmuş ve benimsenmiştir. Son zamanlarda yaşanan etik sorunların çoğalması ile etiğin öneminin farkına varılmıştır. Liderin etik davranışlar sergilemesinin öneminin anlaşılması ile liderin etik davranışları biçimlendirmesindeki rolü artan sayıda araştırmaya konu olmuştur (Demirtaş, Hannah, Gok, Arslan ve Çapar, 2017; Arslantaş ve Dursun, 2008: 112). Etik liderler, etik kurallara dikkat etmenin yanı sıra etik davranışları örnekledirerek açıklar (Brown, 2005: 117).

Liderlerin önemli oranda katkısının bulunduğu bir değişken olan ve örgütlerin hedeflerine ulaşabilmesinde ele alınan bir kavram örgütsel aidiyettir. Örgütsel aidiyet kavramı psikoloji ve davranış bilimi konularına ait önemli bir kavram olup araştırmalarda sıkça yer almaktadır. Örgütsel aidiyet; işe ve örgüte tutum ve niyetlerin davranışa yansımalarıdır (Loke, 2001). Örgütsel aidiyet duygusunun yüksek olması, örgüt ortamında etik davranışlara uyulmasını da etkiler. Aidiyet duygusu yüksek bireyler örgütün çıkarlarını kendi çıkarlarından öncelikli görecektir, daha fazla çaba ile örgütün amaçlarına ulaşılmasına katkı sağlayacaktır (Gül, 2002: 51). Örgüt üyeleri kendilerini örgüte ait hissettikleri derecede sonuca yansıtacak, performansları artacaktır (Çakınberk ve Demirel, 2010: 107; Özutku, 2008: 197).

Çalışanların işyerlerinde fikirlerini ve sorunlarını çeşitli iletişim kanalları ile ifade etmesini vurgulayan dile getirme davranışları da liderlik açısından önemli diğer bir örgütsel davranış unsurudur. Dile getirme davranışı örgüt için geliştirici, yapıcı bir davranıştır (LePine ve Van Dyne, 1998: 854). Dile getirme davranışı ile bireyler örgütte söz hakkı elde edebileceği için bu davranışın eleştirel boyutta olması bile örgüte faydalı olacaktır. Örgütte düzeltilmesi gereken yanlışlıkların farkına varılması, daha yüksek verimlilik için adımlar atılmasını sağlayarak iyileştirmeler yapılacaktır (Morrison, 2011: 383).

Örgütsel alanda liderlerin odaklandığı diğer bir konu da amaca ulaşılma derecesinin ele alındığı performans değişkenidir. Örgüt için performans; çıktının verimliliği, birey için ise bireysel etkinlik göstergesidir (Tutar ve Altınöz, 2010: 201). Performans, psikolojik durumların fiziksel çıktısı olarak düşünülürse; örgüt üyelerinin iş performansları örgütsel performansı oluşturacak ve örgütün kişilere sağlayacağı uygun psikolojik ve fiziksel şartlar örgüte yapılacak bir yatırımdır (Bayyurt, 2007: 578). Bu kapsamda performans boyutunun da liderliğin önemli bir çıktısı olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle liderlik türlerinden de etik liderlik, yaşanan skandallar ve etik değerlerin öneminin farkına varılmasıyla örgütlerde daha çok önem kazanmıştır. Çünkü günümüz organizasyonlarında artık çevreye daha duyarlı ve yeşil dönüşüm odaklı bir anlayış çerçevesinde stratejik planlamalar yapılmaktadır. Bu da etik liderlerin varlığını ön plana çıkarmaktadır. Bu amaçla çalışmada liderlik tarzı olarak etik liderlik belirlenmiş ve ele alınmıştır. Çalışmada dile getirme davranışları aracılığıyla etik liderliğin iş performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. İlave olarak da günümüzde bireylerin iş performansının artırılmasında çok etkili bir algı olan örgütsel aidiyet bu çalışmada etik liderlik ve dile getirme davranışları ilişkisinde düzenleyici değişken olarak yer almaktadır.

Kavramsal Çerçeve Ve Araştırmanın Hipotezleri

Etik Liderlik

Etik, arzulanmış yaşamın araştırılması ve anlamını içermektedir. Amaçlara ulaşılması, neyin yapıp yapılmayacağı veya neyin istenip istenmeyeceğinin bilinmesi etiğin amacını oluşturmaktadır (Aydın, 2012: 8). Son zamanlarda yaşanan etik skandallar yönetim alanında etiğin önemini artırmıştır. Örgütlerin liderlikle ilgili doğru- yanlış, iyi – kötü kavramlarının neler olduğu tartışma konusu olmaktadır (Brown, 2006; aktaran Çeken, Sormaz, ve Yeşiltaş, 2012: 19). Etiğin temel amacı; ahlakın, iyi ve kötü kavramının, doğru ve yanlışın, ahlaklı olmak, onurlu davranmak kavramının temelini oluşturmak, bu kavramları açıklamak ve anlamlandırarak belirli bir kurallar oluşturabilmektir.

Günümüz dünyasında yaşanan etik sorunlar (Enron, Parmalat, Worldcom, Dupont), kültürel yozlaşmalar ve kötü yönetimler sonucu etik dışı davranışlar gerçekleşmiştir ve dünya gündemini meşgul eden birçok ekonomik krizin nedeni olarak düşünülmektedir. Etik sorunların yayılması ile etiğin aslında her alanda olması gerektiğinin farkına varılmıştır. Liderin etik davranışlar sergilemesinin öneminin anlaşılması ile liderin etik davranışları biçimlendirmesindeki rolü incelenmeye başlamıştır (Arslantaş ve Dursun, 2008: 112).

Örgütsel davranışın bir değişkeni olan etik pek çok kavramı da beraberinde etkilemektedir. Etik kavramı insanla birlikte yaşantımızın her alanında etkilidir. Örgütlerde üyeleri etkilemekte liderlerin etik davranışları örnek oluşturmaktadır. Yaşanılacak etik sorunların yöneticisi olarak liderler göz önünde yer alır (Uğurlu ve Üstüner, 2011: 435).

Etik ortamın hazırlanmasında liderin davranışları önemli bir belirleyicidir (Dickson, 2001). Örgütlerde etik değerlerin oluşturulması ve uygulanmasında liderlerin önemli rolleri vardır. Liderler konumu sebebiyle insanları etkileyen, liderler etik konulara ve kararlara yönelik güce sahiptir. Etik lider aynı zamanda örgüt üyelerine örnek olarak onların etik olmaları yönündeki değişimlerine destek olur. Ödül ve ceza ile örgüt amaçlarını destekleyerek örgüt üyelerini cesaretlendirmektedirler (Özdemir, 2003: 157).

Etik lider; etik davranışlarda bulunarak bireylerin haklarını gözetip adil davranan kişidir. Etik liderler etik kurallara dikkat etmenin yanı sıra etik davranışları örneklendirerek açıklar (Brown, 2005). Etiğe uygun davranışları ödüllendirip teşvik ederken, etik olmayan davranışları cezalandırma yöntemini seçebilir (Durgut, 2020: 35). Etik liderler için dürüstlük çok önemlidir ve iş yaşantılarında dürüstlükten ödün vermezler (Bass, 1999). Etik liderlerin davranışlarında ahlak kuralları da önemli bir temeldir. Etik liderler, kişisel özellikleri, sergilediği eylemler ile örgüt üyeleri tarafından kendisine güven duyulmasını sağlar ve işlerinin daha verimli ilerlemesi için güven ortamı hazırlarlar (Brown, 2005: 120).

Örgütsel verimlilik adına da etik davranışlar gereği liderlerin süreç esnasında bilgi aktarımını zamanlı ve eksiksiz olarak paylaşması önem arz etmektedir. Etik liderler ayrıca örgüt üyelerinin yeteneklerinin bilincindedir ve üyelerini cesaretlendirerek çalışanların kendilerini geliştirmelerine destek olmak suretiyle örgüt performansına katkı sağlamaktadırlar. Örgüt üyeleri de rol model olarak kabul ettiği etik liderlerin davranışlarını içselleştirir ve etik iklimin oluşmasını kolaylaştırmaktadırlar.

Bu bulgular ve değerlendirmeler kapsamında etik liderlik davranışları ile örgütün performansında iyileşmeler yapılmasının önemi ortaya konulmaktadır. Çünkü, etik liderler; davranışları, kişisel özellikleri, sergilediği eylemler ile örgüt üyeleri tarafından kendisine güven duyulan liderler olarak örgütsel performansa ve verimliliğe önemli katkılar sağlamaktadır (Brown, 2005: 120).

Dile Getirme Davranışı

Dile getirme davranışı örgüt üyelerinin bir algı veya tutum olarak değil, bir davranış olarak kavramsallaştırılmıştır (LePine ve Van Dyne, 1998: 854). Örgütlerde etkinliği artırmak amaçlı yapılan çalışmalarda örgüt üyelerinin fikirlerini söylemeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Orjinali Voice Behavior olan bu davranış; Garner 2011 yılında örgütsel ses, Wang ve Hsieh (2013) çalışanın sessizliği, Botero ve Van Dyne (2009) çalışanın sesi, Crant (2011), Raub ve Robert (2012) konuşma davranışı gibi tanımlamış ancak mevcut çalışmamızda Çavmak ve Demirtaş (2020) yılında Türkçe olarak kavramsallaştırdığı şekli ile Dile Getirme Davranışı olarak ifade kullanılması uygun değerlendirilmiştir.

Dile getirme davranışı Detert ve Burris tarafından 'örgüte olumlu katkıları olacak gönüllü davranışlar' şeklinde tanımlanmıştır (2007). Dile getirme davranışı örgüt içerisinde üyelerin memnun olmadığı veya iyileştirilmesi gereken durumlardan kaynaklanmaktadır. Üyelerin bu durumu dile getirme davranışı ile belirtebilmeleri için ve durumu değiştirebilmeleri için imkanları olduğuna inanmaları ve örgütün buna uygun olması gerekmektedir. Uygun ortam ve şartlar sağlanmadığı takdirde üyeler dile getirme davranışını risk olarak görecektir (Çavmak ve Demirtaş, 2020: 19).

Dile getirme davranışı liderlerin örgüt içerisinde başvurduğu önemli bir araçtır (Morrison, 2011; aktaran Çelik, 2008: 16). Çünkü örgütlerde üyelerin özgürce düşüncelerini dile getirebilmesi ile kendilerine değer verildiğini hissedebildiği bir örgüt ortamının oluşmasında liderlerin ve yöneticilerin sorumlulukları fazladır. Liderlerin örgüt üyeleri ile ilişkileri ve beklentilerinin açıkça dile getirilmesi karşılığında üyelerin de geri bildirimleri sorumluluk bilincinde ve geliştirici fikirler düşünüp dile getirmeleri arasında olumlu ilişki bulunmaktadır. Örneğin dile getirme davranışının artışına bağlı olarak örgüte duyulan sadakat duygusunun boyutuna göre işten ayrılma niyetinde azalmalar olduğu ifade edilmiştir (Garner, 2011; Morrison, 2011: 383).

Dile getirme davranışını sergileyen üyeler, örgüte olan katkılarının yanında bireysel fayda da sağlamaktadır. Örneğin, örgüt üyelerinin düşünce ve önerilerini yöneticilerine veya liderlerine gönüllü olarak dile getirmeleri iş performanslarını artırmaktadır (Morrison, 2011: 383). Dile getirme davranışını sergileyen bireylerin sorunla

karşılması durumunda sorunla baş edebilmede ve olabilecek sorunları önceden fark edip üstlerine bildirmede de olumlu katkılar sağlandığı vurgulanmaktadır (Feldman, 2012; aktaran Gürkan, Koçoğlu ve Pekdemir, 2013: 87).

Örgütsel Aidiyet

Günümüzde Z kuşağının daha çok iş yaşamında yer alması ve sadakat, bağlılık, aidiyet gibi kavramların örgütsel alanda yeni dönüşümlerle birlikte bu kavramların daha fazla ele alınmasına neden olmuş ve liderlerin üzerinde durması gereken konular arasında önceliğini almıştır. Çünkü artık çalışanların başarısı, yeteneklerini geliştirmelerinin yanı sıra örgüte olan aidiyet ve bağlılıklarını da teşviki ile mümkün olmaktadır (Özutku, 2008: 197).

Küreselleşme arttıkça örgütler açısından rekabetin artması, yaşanan teknolojik gelişmeler, örgütlerde bulunan kişilerin eğitim seviyelerindeki yaşanan artışlar ile örgütlerde değişimler yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu değişimler ile örgütlerin yapıları karmaşıklaşmaya başlamış ve örgütte aidiyet duygusunun gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi rekabet ortamında örgütlerin varlığının devam ettirilmek istenmesi ve üyelere örgüte daha fazla katkı sağlamlarının beklenmesidir. Aidiyet ile performans birbiri ile ilişkili bir kavram olmakla beraber örgüt için stratejik önem taşıyan kavramlar arasındadır (Arı ve Şahin, 2016).

Aidiyet kavramı, kişinin ait olma algısı ve hissini anlatan kavramdır. Aitlik nesneye, örgüte veya herhangi bir şeye karşı gelişebilir. Aidiyet duygusunun örgüte karşı gelişmesi durumunda örgüt çalışanları kendilerini örgütün bir parçası olarak görmektedir (Masterson ve Stamper, 2002; aktaran Akdoğan ve Köksal, 2014: 27). Örgütsel aidiyet örgüt ve üye arasındaki psikolojik bağ ve örgüte olan sadakati gösteren, değer verilen bir ilişkinin devamlılık isteğini vurgulayan, uzun süreli, isteğe bağlı ve fayda sağlamayı amaçlayan bir kavramdır (Cihangiroğlu, 2010: 83).

Örgütsel aidiyet örgütün etkililiğinde pozitif etkili bir davranış olup, bu duygunun yüksek olması ile birlikte örgütte bireylerin daha çok yer kazanıp, kabul görüldüğü hissini oluşturduğu ve örgüt içerisinde kimlik oluşturduğu ifade edilmektedir. Çeşitli bulgular aynı zamanda iş performansının ve iş tatmininin de bu duygu düzeyi ile ilişkisini vurgulamıştır (Stamper, 2009; aktaran Akdoğan ve Köksal, 2014: 27). Aidiyet duygusunun yüksek olması ile üyelerin hem işini hem de örgüte karşı değerleri benimsediği, kendini örgüte adadığı anlamına gelmektedir (Er, 2016: 32; Gül, 2003: 51). Aidiyet, çalışanları yaratıcılığa teşvik etmesi ile daha yaratıcı fikirlerin oluşmasında etkilidir. Örgüt üyeleri örgütte memnuniyet ve örgütün liderine olan güveni artıran aidiyet duygusu sayesinde kendini örgütün bir parçası olarak görecektir ve bu aidiyet duygusu üyelerin örgüte karşı olumlu bakış açısına sahip olmasını tetikleyecektir (Öztop, 2014: 306). Ters koşullarda ise düşük örgütsel aidiyet duygusunun örgüt ile üyenin ilişkisinin zayıflığını dolayısı ile bağlarının zayıflığını işaret ettiğini ifade etmek mümkündür. Bu da neticede örgütün amaçları doğrultusunda daha isteksiz davranışları, devamsızlık oranlarının artmasını ve verimlilikte düşüşleri beraberinde getirmektedir (Er, 2016: 31; Gül, 2003: 51). Düşük aidiyet duygusuna sahip bireyler yaratıcı davranışlar sergilemekten kaçınacak ve örgütün hedeflerini göz ardı edecek davranış sergileyecektir (Öztop, 2014: 305).

İş Performansı

Performans kelime olarak İngilizce 'performance' kelimesine dayanmaktadır. Anlam olarak herhangi bir işte yapılabilecek en iyisi, başarı anlamlarını taşımaktadır (Kayabaşı, 2019: 84). Performans örgütsel alanda önemli bir kavram olup üretkenlik, başarı, verim konularında çeşitli etkileri vardır. Artan rekabet ortamında performansın yönetimi önem kazanmış, araştırmalara daha çok konu olmaya başlamıştır.

Performans kavramı örgütler için örgütteki üyelerin belirlenmiş hedeflere ulaşabilmek için çaba sarf etmesi olarak ifade edilmektedir (Türkoğlu ve Yurdakul, 2017: 89). 1990'lı yıllarda performans yönetimine olan ilgi artmıştır. Çalışmalar uzun bir süre performans yönetim kavramını çalışanların davranışlarının yönetimi olarak ele almışlardır. Taylor'un bilimsel yönetim temeline dayanmakta olan performans yönetimi aslında 13.yüzyıla kadar uzanan bir kavramdır. 1970'lere kadar yönetim kontrol sistemleri ile olsa da asıl ilgi insan kaynakları yönetimi ile gerçekleşmiştir. 1990'lara gelindiğinde örgütün stratejik yönetimi ile başlayan ilgi ile performans yönetimi fazlaca kullanılmaya başlamıştır (Smith, 2002: 247). Performans yönetimi örgütler için personelin, finansal kaynaklarının

hedeflenen verimlilik düzeyine ulaşması ve devamlılığının sağlanabilmesi sürecini ifade etmektedir (Türkoğlu ve Yurdakul, 2017: 89).

Örgüt üyelerinin performansının yüksek olması ile örgütsel performansın artacağı ve örgütün rekabet gücünün yüksek olacağı vurgulanmıştır (Turunç, 2010; aktaran Çelik, Kandemir, Şantaş ve Uğurluoğlu, 2016: 871). İş performansı bu kapsamda örgüt verimliliğinde önemli bir girdi sağlayacaktır. İş kalitesinde hataların önüne geçmek ve zaman planına uymak iş performansının bir diğer önemli katkısıdır. İş performansına verilen önem ile örgütte iş birliklerini artırmak mümkün olacak, performansa dayalı ödüllendirmeler ile devamsızlık oranları ve işten kaytarmalar azaltılabilecek, iş performansına önem veren örgütlerde ödül sistemi ile ayrıca bireyin örgüte daha çok destek vermesi sağlanabilecektir. Bu da neticede bireyin örgüte daha fazla katılımını sağlayacak ve olumlu örgüt iklimi oluşmasında anlamlı katkılar sağlayacaktır (Kayabaşı, 2019: 86-87).

Literatür incelendiğinde günümüz şartlarında etik öneminin farkına varılması ile araştırmalarda sıkça yer alan etik liderlik, aidiyet, iş performansı, dile getirme davranışları ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin Chang, Cheng, Cheung ve Kuo (2014) yaptığı çalışma etik liderlik ile dile getirme davranışı arasındaki ilişkiyi incelemiş; etik liderlik davranışı ve dile getirme davranışının pozitif anlamlı ilişkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Chen ve Hou' nun (2015) yaptığı diğer çalışma, dile getirme davranışının etik liderlik davranışı ile pozitif ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Çalışmanın sonucunda etik liderlik davranışı ve dile getirme davranışı arasında anlamlı ilişki tespit edilmiş; aralarındaki ilişkiyi yaratıcılığın daha da güçlendirdiği vurgulanmıştır. Sağnak'ın (2017) yaptığı çalışmada da benzer şekilde etik liderlik ve dile getirme davranışı arasında ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Cuong Vu, Nhung Nguyen, Yuan'ın (2018) da etik liderliğin dile getirme davranışını teşvik ettiğini vurgulamıştır.

İncelenen çalışmalar ışığında araştırmamızda aşağıda belirlenen hipotez kurulmuştur.

Hipotez 1: Etik Liderlik Davranışları Dile Getirme Davranışlarını pozitif olarak etkilemektedir.

Bello (2012) yaptığı çalışma ile etik liderliğin iş performansına olan etkisini gözlemlemeyi amaçlamıştır. Yapılan analizler sonucunda etik liderlik ile iş performansı arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Bouckenoghe, Zafar, Raja'nın (2014) yaptığı çalışma da etik liderliğin iş performansını olumlu etkilediğini, Ahn, Lee, Yun (2016) etik liderliğin örgüt üyelerinin rol içi ve rol dışı performansları konusunda teşvik edilmesinde önemli rolü olduğunu, Shafique, Kalyar, Ahmad'ın (2018) yaptığı çalışma ile etik liderliğin, örgütün performanslarına ulaşmada önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymuştur. İncelenen çalışmalar sonucunda araştırmamızda aşağıda belirlenen hipotez kurulmuştur.

Hipotez 2: Etik Liderlik Davranışları İş Performansını pozitif olarak etkilemektedir.

Giri ve Kumar'ın (2009) yaptığı çalışma, örgüt içi iletişimin iş performansına olan etkisini gözlemlemeyi amaçlamıştır. Yapılan analizler sonucunda örgüt içi iletişim ile iş performansı arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. NG ve Feldman (2011) yaptığı çalışma ile dile getirme davranışının iş performansına olan etkisini ve dile getirme davranışının örgüt içi performansı olumlu etkilediğini, Christensen, Morrison, Walumbwa (2012) etik liderliğin dile getirme davranışına teşvik ettiğini ve etik liderliğin dile getirme davranışı aracılığıyla iş performansını olumlu etkilediğini, Avey, Palanski ve Wernsing (2012) etik liderliğin dile getirme davranışı üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Literatür bulguları çerçevesinde aşağıda belirlenen hipotez kurulmuştur.

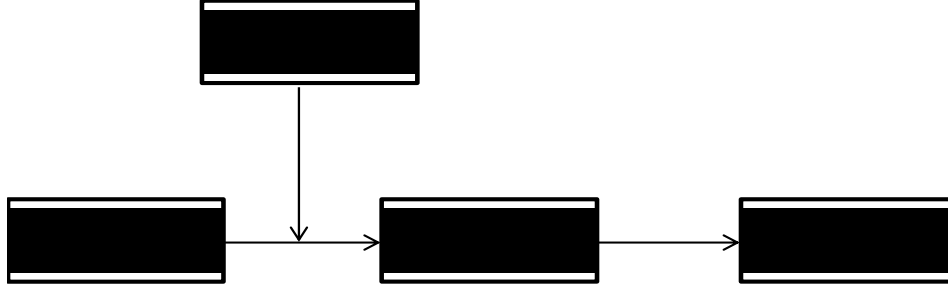
Hipotez 3: Dile Getirme Davranışları Etik Liderlik ve İş Performansı ilişkisinde aracı role sahiptir.

Wiener'in (1980) yaptığı çalışma, aidiyetin iş çıktısına olan etkilerini gözlemlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma modelinde örgütsel aidiyetin iş performansında etkili olduğu öne sürülmüş ve yapılan analizler sonucunda anlamlı ilişkiler elde edildiği vurgulanmıştır. Paralel bir şekilde Colarelli, Dean ve Konstans (1987); DeCottis ve Summers (1987); Blau (1988); Brett, Cron, Slocum (1995); Luchak ve Gellatly'in (2007) örgütsel aidiyet ve performansın ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Yousef in (1999) yaptığı çalışma, liderlik davranışı ve iş performansında örgütsel aidiyetin düzenleyici rolde olduğunu öne sürmüştür. Yapılan analizler sonucunda liderlik davranışları ile aidiyetin ilişkili olduğu gözlemlenmiştir ve yüksek aidiyetin yüksek performans göstergesi olduğu tespit edilmiştir. Meyer, Stanley, Herscovitch, Topolnytsky'ın (2002) yaptığı çalışma, örgütsel aidiyetin iş çıktılarına olan ilişkisi gözlemlemeyi amaçlamıştır. Yapılan analizler sonucunda örgütsel aidiyetin iş tatmini ve iş performansını olumlu etkilediği saptanmıştır. Kim ve Brymer'ın (2011) yaptığı çalışma, aidiyet ile etik liderliğin ilişkisini gözlemlemeyi amaçlamıştır. Yapılan analizler sonucunda etik liderlik ile örgütsel aidiyet arasında olumlu ilişki olduğu ve performansı olumlu etkilediği saptanmıştır. Zhu, He, Trevino, Chao ve Wang (2015) yaptığı

çalışma sonucunda etik liderlik ile örgütsel aidiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, etik liderlerin, dile getirme davranışına ve iş performansına olan etkisinde örgütsel aidiyetin aracı rolde olduğunu tespit etmişlerdir. Sari (2019) yaptığı çalışma ile örgütsel aidiyet aracılığıyla etik liderlik ve dile getirme davranışı arasında olumlu etkiler olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda örgütsel aidiyetin düzenleyici rolüne ilişkin aşağıda belirtilen hipotez kurulmuştur.

Hipotez 4: Örgütsel Aidiyet Etik liderlik ve Dile Getirme Davranışları ilişkisinde düzenleyici role sahiptir.

Şekil 1. Çalışmanın Modeli

Araştırmanın Metodolojisi

Çalışma kapsamında öne sürülen hipotezlerin test edilmesi amacıyla kullanılan veriler, sağlık işletmelerinde tam zamanlı çalışanlardan, anket uygulaması ile elde edilmiştir. Çalışanlardan; etik liderlik davranışları, örgütsel aidiyet, dile getirme davranışı ve iş performansı algılamalarını ölçen değerlendirme formlarını doldurmaları istenmiştir. Araştırmanın uygulama bölümü için veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket formları alınan etik kurul onayı doğrultusunda ve işletmelerin izinlerine bağlı olarak işletmelere gidilerek veya işletmenin kendi uygulaması suretiyle yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın veri toplama aşamasında kullanılan ölçekler geçerlilik ve güvenilirliği onaylanmış ölçeklerden seçilmiş, örneklem grubuna verdikleri cevapların gizli tutulacağı, açıklanmayacağı ve paylaşılmayacağı ifade edilmiştir.

Örneklem

Araştırmanın evrenini Kayseri’de faaliyet gösteren sağlık işletmelerinde bulunan tam zamanlı sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Bu işletmelerde çalışan 750 kişi tesadüfi olarak seçilmiştir ve anket uygulanmıştır. Uygulama esnasında geri gönderilmeyen anketlerin olması, eksik veriler olması ve yanlış kodlamaların bulunması nedeniyle 415 (n) adet anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Ölçekler

Anket; ölçek sorularının yer aldığı dört bölüm, demografik ifadeleri içeren bir bölümün yer aldığı toplamda beş bölümden oluşmaktadır. Anket formunda toplamda 39 ifade bulunmaktadır. Kullanılan ölçekler, daha önce birçok çalışmada kullanılarak geçerlilik ve güvenilirliği sağlanmıştır. 5’li Likert tipinde oluşturulan ölçeklerde 1: kesinlikle katılmıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum’ u ifade etmektedir.

- Etik Liderlik ölçmek için Brown ve diğerlerinin (2006) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek 10 ifadeden oluşmaktadır.
- Dile Getirme Davranışı ölçmek için Lepine ve VanDyne’in (1998) geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Ölçek 6 ifadeden oluşmaktadır.
- İş Performansı ölçmek için Rodwell, Kienzle ve Shadur (1998) tarafından geliştirilmiş olan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 9 ifadeden oluşmaktadır.

- Örgütsel Aidiyet ölçmek için Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilmiş olan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 6 ifadeden oluşmaktadır..

Çalışmada ölçeklerin güvenilirliği (α) Etik Liderlik için .926, Dile Getirme Davranışı için .914, İş Performansı için .710 ve Örgütsel Aidiyet için .859 olarak tespit edilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan 415 kişi ile yapılan anket sonucunda elde edilen bulgular tablo haline getirilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Araştırmada hipotezlerin (hipotez 1'den hipotez 4'e kadar) test edilmesi için ilk olarak Değişkenler arası ilişkinin varlığını gösteren korelasyon analizi, daha sonra ise değişkenler arası etkinin tespitine yönelik regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizinde sonuçların yorumu için standardize katsayı (beta) değeri kullanılmıştır.

Tablo 1. Değişkenlerle İlgili Ortalama, Standart Sapma Değerleri ve Korelasyon Analizi

	Ortalama	Standart Sapma	Etik Liderlik	Dile Getirme Davranışı	İş Performansı	Örgütsel Aidiyet
Etik Liderlik	3,41	,83	.926			
Dile Getirme Davranışı	3,52	,85	,813**	.914		
İş Performansı	3,45	,50	,410**	,372**	.710	
Örgütsel Aidiyet	3,72	,87	,417**	,407**	,426**	.859

** p<0,01 ve çift yönlü

Yukarıdaki korelasyon değerleri incelendiğinde etik liderlik ile dile getirme davranışları (r: 0,813; p< 0,01), iş performansı (r: 0,410; p< 0,01) ve örgütsel aidiyet (r: 0,417; p< 0,01) arasında anlamlı pozitif ilişkiler olduğu görülmektedir. Ayrıca dile getirme davranışının; iş performansı ile (r: 0,372; p< 0,01) ve örgütsel aidiyet ile (r: 0,407; p< 0,01); iş performansı ve örgütsel aidiyet (r: 0,426; p< 0,01) arasında pozitif anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenler arası korelasyonların, sonraki aşama olan mevcut ilişkilerinin anlamlı etki oluşturup oluşturmadığını incelemek amacıyla regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Hipotez 1'den hipotez 4'e kadar analiz ve değerlendirme sonuçları ele alınmıştır.

Tablo 2. Aracı Değişkene Ait Regresyon Analizi

Değişkenler	Model 1 (β) EL - DG	Model 2 (β) EL- İP	Model 3 (β) EL/ DG - İP
Etik Liderlik (EL)	,813**	,410**	,316**
Dile Getirme Davranışı (DG)			,116**
Düzeltilmiş R²	,660	,166	,168
F değişimi	805,5	83,3	42,9

**p<0,01

Hipotezlerin analizine yönelik yapılan regresyon analizi yukarıdaki tabloda özetlenmiştir. Birinci hipotez; etik liderlik davranışının sağlık çalışanlarının dile getirme davranışı üzerinde pozitif etkili olduğu varsaymaktadır. Tablo incelendiğinde etik liderlik davranışının dile getirme davranışları üzerinde anlamlı pozitif etkiye (β :0,813; p<0,01) sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda çalışmanın birinci hipotezi desteklenmektedir. Çalışmanın ikinci hipotezi, etik liderlik davranışlarının iş performansı üzerinde pozitif etki oluşturduğu varsayımının da, (β :0,410; p<0,01) anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durumda çalışmamızın ikinci hipotezi de desteklenmektedir.

Model kapsamında yer alan dile getirme davranışının etik liderlik davranışları ve iş performansı ile ilişkisinde aracılık etme durumunu analiz etmek amacıyla üçüncü hipotez oluşturulmuştur ve hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. Analizde dile getirme davranışı modele eklenmiştir; etik liderliğin iş performansı üzerindeki etkisi $\beta:0,316$ ($p<0,01$) azalmış ama yine de anlamlılığını korumaya devam etmiştir. Sonuç olarak etik liderliğin iş performansı üzerindeki etkisinde dile getirme davranışının kısmi aracı etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Aracı değişken eklenmesi ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkide meydana gelen düşüş ile aracılık etkisinin anlamlılığını ölçmek amacıyla Sobel testi yapılmıştır ve kısmi aracı roldeki dile getirme davranışının ($z:12,3$; $p<0,05$) etik liderlik davranışlarının iş performansı ile ilişkisinde anlamlı olduğu bulunmuştur.

Tablo 3. Düzenleyici değişkene yönelik regresyon analizi

	İş Performansı	Düzeltilmiş R ²	ΔR^2	F değişimi
Model 1				
Etik Liderlik (EL)	,813**	,660		805,9
Model 2				
Etik Liderlik (EL)	,779**			
Örgütsel Aidiyet (ÖA)	,083*	,665	,006	6,9
Model 3				
Etkileşim Terimi (El x ÖA)	,042	,666	,002	1,9

* $p<0,05$, ** $p<0,01$

Çalışmanın düzenleyici değişkeninin analizine yönelik tablo 3 de sunulan analizler yapılmıştır. Regresyon analizinden önce dile getirme davranışı ve örgütsel aidiyet değişkenlerinin değerleri merkezileştirilmiştir. Merkezileştirilen iki değişken değerinin çarpımını sonucunda ulaşılan etkileşim terimi modele dâhil edilmiştir. Regresyon analizine dâhil edilen etkileşim teriminin (Etik liderlik x Örgütsel aidiyet) iş performansı üzerinde anlamlı ($\beta:0,042$; $p< 0,05$) etki saptanamamıştır. Bu durumda etik liderlik ve iş performansı ilişkisinde örgütsel aidiyetin düzenleyici rolü olduğu söylenemez. Çalışmanın dördüncü hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Etik liderlik, örgüt içinde pozitif liderlik davranışları sergilenmesi ve örgüt üyelerinin performansını olumlu etkilemesi adına son yılların önemli kavramları arasında yer almaktadır. Son günlerde yaşanan etik skandallar sonrası örgütler için etik kavramının önemi daha da artmıştır. Etik davranışların sergilenmesi örgüt hayatında olduğu kadar günlük yaşantıda da dikkat edilen ve aranılan davranışlar arasındadır. Etik lider; etik davranışların sergilenmesinde teşvik edici rolü ile davranışların benimsenmesi ve yaygınlaşmasında etkilidir. Etik davranışların sergilenmesi, örgüt ortamında oluşacak etik örgüt iklimi ile birçok pro-sosyal davranışa olumlu etkileri bulunmaktadır. Son yıllarda birçok araştırma, etik liderlik kavramının pro-sosyal davranışlara ve iş çıktılarına olan olumlu etkilerini göstermektedir (Bello, 2012; Chang, Cheng, Cheung ve Kuo, 2014; Chen ve Hou, 2015; Sağnak, 2017). Etik liderliğin iş performansına olan olumlu etkilerini gösteren çalışmalarla birlikte araştırmamız da göstermektedir ki etik liderlik davranışlarının sergilenmesi iş performansı üzerinde olumlu etkileri vardır.

Performans kavramı günümüz rekabet koşullarında önemli olduğundan dolayı, performansı olumlu etkileyen her koşulun desteği örgütün devamlılığı için önemli roledir. Etik liderlik davranışlarının iş performansını artırdığı literatürde kanıtlanmış (Bouckennooghe, ve Zafar, 2014; Ahn, Lee ve Yun, 2016; Ahmad, Kalyar ve Shafique, 2018) ve araştırmamızda da bu sonuçları destekler nitelikte bulgulara ulaşılmıştır. Etik liderliğin iş performansına etkisi düşünüldüğünde örgüt işleyişinde etik davranışların desteklenmesi gerektiğini ifade etmek mümkündür.

Liderler örgütlerin iş performansını artırarak fayda sağlamak amacıyla, pozitif liderlik özelliklerine sahip etik liderlik özelliklerini benimsemesinin yanında örgüt üyelerinin düşüncelerini de dikkate almalıdır. Bu sebeple dile getirme davranışlarının teşvik edilmesi ve öne sürülecek geliştirici fikirler örgütün yararına olacağı düşünülmektedir. İlave olarak, örgütlerde liderlerin etik davranışlar sergilemesinin iş performansı artırdığı vurgulanmaktadır (Giri, Kumar, 2009; Christensen, Morrison ve Walumbua, 2012). Etik liderler, örgüt üyelerinin dile getirme davranışlarını sergilemelerinde teşvik edici katkısı bulunmaktadır. Etik liderlik ve dile getirme davranışının iş performansına olan katkısı göz önüne alındığında, örgütlerde etik davranışların sergilenmesi teşvik edilmelidir ve bu kapsamda örgüt üyelerinin dile getirme davranışlarını artırmaları yönünde güven verici ve destekleyici davranışlar ortaya konmalıdır.

Dile getirme davranışı, örgüt ortamında liderlik davranışlarından etkilenen bir kavramdır. Birçok araştırmaya konu olan dile getirme davranışının sergilenmesinde etik liderlik davranışlarının olumlu etkileri bulunmaktadır. Daha önce yapılan birçok araştırma ile birlikte (Coung Vu, Nhung Nguyen ve Yuan, 2018; Chen, 2016; Sağnak, 2017) araştırmamız da göstermektedir ki dile getirme davranışlarının sergilenmesinde etik liderliğin olumlu etkisi bulunmaktadır. Örgütlerin fayda sağladığı dile getirme davranışı ile örgütün işleyişinde iyileştirmeler yapılması mümkündür. Çalışmamızda etik liderlik davranışlarının dile getirme davranışlarının sergilenmesinde teşvik edici olumlu katkılarının bulunması ve iş çıktılarını etkilemesi ile yönünde dile getirme davranışının aracı olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları da benzer şekilde, dile getirme davranışının, etik liderlik davranışları ve iş performansı ile anlamlı düzey pozitif ilişkilerini desteklemektedir (Gri ve Kumar, 2009; Ng ve Feldman, 2011; Avey, 2012).

Bir örgütün hedeflerine ulaşılmasında, çalışanlarının örgüt hedeflerini kendi hedefleri gibi benimsemesi aidiyet duygularını ifade etmektedir. Çalışanlar ile örgüt arasında oluşan bağlılık duygusu temeline dayanan örgütsel aidiyet ile performans arasında birçok araştırma (Blau, 1988; Wiener, 1980; Luchak ve Gellatly, 2007; Meyer ve Stanley, 2002; Colarelli ve Dean, 1987) sonucunda olumlu ilişkiler olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bazı araştırmalarda da örgütsel aidiyetin, etik liderlik ve dile getirme davranışları arasındaki ilişkide de düzenleyici rolü vurgulanmıştır (Brett, Cron ve Slocum, 1985; Yousef, 1999; Kim ve Brymer, 2011). Bu çalışmaların sonucu göstermektedir ki örgütsel aidiyet etik liderlik ve performans arası ilişkide etkilidir. Ancak yaptığımız çalışmada örgütsel aidiyetin etik liderlik ile dile getirme davranışı arasındaki ilişkide düzenleyici rolde yer almadığı gözlemlenmiştir. Literatüre paralel bir sonuç elde edilememişinin sebepleri arasında ele alınan örneklem olan sağlık çalışanlarının değerlendirmelerinin bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda yeni araştırmalar da benzer model üzerinde farklı sektör veya farklı şehirlerde yeni çalışmaların yapılması literatüre katkı adına önem arz etmektedir.

Mevcut araştırmanın sonuçlarına dayanarak bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Örneğin, işletmeler etik konusunda daha duyarlı davranmalı ve etik ilkeleri işletmelerinde benimsenen davranış biçimi haline getirmeleri uzun dönemli sürdürülebilirlikleri adına günümüzde daha önemli bir konu haline gelmiştir. Etik davranışlar örgütler için hedeflere ulaşmada önem teşkil etmektedir. Etik kurallara uygun davranışlar sergilenmesi örgütsel ve bireysel açıdan da birçok fayda sağlamaktadır. Çalışanların benimsediği ve gözlemlediği etik ilke ve değerler ile performansta yaşanacak artış, örgütün rekabet ortamında devamlılığında önemli bir faktördür. Bu kapsamda birer rol model olarak etik liderlerin davranışları, çalışanların daha fazla dile getirme davranışları sergilemelerinde önemlidir. Sadece sorunların önlenmesi açısından değil, örgütlerin gelişimi için farklı bakış açılarının gerekliliği ile örgütün gelişimi için her ihtimal değerlendirilmelidir. Etik ortamın yaratılması ile örgütte oluşacak güven ortamı, üyelerin örgütsel aidiyet düzeylerinde önemli bir girdi durumundadır. Çünkü aidiyet duygusunun artması ile; üyelerin daha çok dile getirme davranışları sergileyeceği değerlendirilmektedir. Örgüt üyelerinin fikirlerine gösterilen değer ile üyeler kendilerini örgüt içinde değerli ve güvende hissedecek, böylelikle örgütsel ve bireysel performansa olumlu yönde katkılar sağlanabilecektir. Bütün bu olumlu sonuçlar doğrultusunda işletmeler ve yöneticiler, etik ortamın yaratılması ve etik davranışların sergilenmesini teşvik ederek, üyelerine daha güvenli iş ortamlarında yüksek aidiyet duyguları ile daha çok fikirler üretmelerini ve sonuçta da iş performansını artırıcı davranışları örgüt kültürlerine yerleştirmeye çalışmalıdır.

Bu araştırmanın kısıtları kapsamında da gelecek araştırmalara bazı önerilerde bulunulabilir. Bu araştırma sağlık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde yapılan bir çalışmadır. Etik liderlik davranışlarının iş performansına olan etkisini farklı değişkenler kullanarak aracı ve düzenleyici rolünün incelenmesi gerektiği, sağlık sektörü

dışında insan unsurunun ön planda tutulduğu hizmet sektöründe yapılacak araştırmalar ile de bireysel ve örgütsel çıktılarının değerlendirilmesinin literatüre anlamlı kazanımlar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak rekabet ortamında örgütlerdeki etik liderlik uygulamalarının benimsenmesi, çalışanların daha çok dile getirme davranışları sergilenmesinde ve nedensellik ilişkisinde iş performanslarına daha olumlu katkılar sağlanması, işletmelerin sürdürülebilir gelişme ve rekabet avantajı sağlamasında önemli role sahiptir.

Kaynakça

- Abay, P. (2019). *Etik liderlik ve örgütsel adalet algısının çalışanların örgütsel sınızm davranışlarına etkisi üzerine bir sağlık kuruluşunda uygulama* [Doktora tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ahmad, B., Kalyar, M., ve Shafique, I. (2018). The nexus of ethical leadership, job performance and turnover intention: The mediating role of job satisfaction. *Interdisciplinary Derscription of Complex Systems*, 16(1), 71-87.
- Ahn, J., Lee, ve Yun: (2016). Leaders' core self-evaluation, ethical leadership, and employees' job performance: The moderating role of employees' exchange ideology. *Journal of Business Ethics*, 148, 457-470.
- Akdoğan, A.A., ve Köksal, O. (2014). Aidiyet algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde yöneticiye güvenin aracılık rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 25-43.
- Altınöz, M., ve Tutar, H. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: ostim imalat işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 196-218.
- Arı, ve Şahin, E. (2016). *Örgütsel aidiyet ve iş performansı arasındaki psikolojik bağın kavramsal açıdan incelenmesi*. Conference Paper: I. International Management Research Congress: Interaction on Management and New Paradigms. Hacettepe Üniversitesi, Ankara. Mart 2016.
- Arslandaş, C., ve Dursun, M. (2008). Etik liderlik davranışının yöneticiye duyulan güven ve psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisinde etkileşim adaletinin dolaylı rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 111-128.
- Ashforth, B.E. ve Mael, F. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification, *Journal Of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123.
- Aydın, İ. (2012). *Yönetmel, mesleki ve örgütsel etik* (5. baskı). Pegem Akademi.
- Avey, J.B., Palanski, M.E., ve Wernsing, T.S. (2012). Exploring the process of ethical leadership: The mediating role of employee voice and psychological ownership. *J Buss Ethics*, 107, 21-34.
- Bayyurt, N. (2007). İşletmelerde performans değerlendirmenin önemi ve performans değerlendirmenin önemi ve performans göstergeleri arasındaki ilişkiler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53, 577-592.
- Bello:M. (2012) Impact of ethical leadership on employee job performance. *International Journal Of Business and Social Science*, 3(11), 228- 236.
- Blau, G. (1988). An investigation of the apprenticeship organizational socialization strategy. *Journal Of Vocational Behavior*, 32, 176-195.
- Bouckennooghe, D., ve Zafar, A. (2015). How ethical leadership shapes employees' job performance: The mediating roles of goal congruence and psychological capital. *Journal Of Business Ethics*, 129, 251-264.
- Brett, J.F., Cron, W.L., ve Slocum, J.W. (1995). Economic dependency on work: a moderator of the relationship between organizational commitment and performance. *Academy Of Management Journal*, 38(1), 261-271.
- Brown, M.E., Harrison, D.A., ve Trevino, L.K. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97, 117-134.
- Brown, M., ve Trevino, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17, 595-616.
- Brymer, R.A., ve Kim, W.G. (2011). The effects of ethical leadership on manager job satisfaction, commitment, behavioral outcomes and firm performance. *International Journal Of Hospitality Management*, 30, 1020-1026.
- Chang:C., Cheng, J.W., Cheung, Y.H., ve Kuo, J.H. (2014). Ethical leadership, work engagement, and voice behavior. *Industrial Management ve Data Systems*, 114(5), 817-831.

- Chao, M.M., He, H., Trevino, L.K., Wang, W., ve Zhu, W. (2015). Ethical leadership and follower voice and performance: The role of follower identifications and entity morality beliefs. *The Leadership Quarterly*, 26(5), 702-718.
- Chen, A.S.Y., ve Hou, Y.H. (2015). The effect of ethical leadership, voice behavior and climates for innovation on creativity: A moderated mediation examination. *The Leadership Quarterly*, 27(1), 1-13.
- Christensen, A.L., Morrison, E.W., ve Walumbwa, F.O. (2012). Ethical leadership and group in-role, performance: The mediating roles of group conscientiousness and group voice. *The Leadership Quarterly*, 23(2012), 953-964.
- Cihangiroğlu, N. (2010). Askeri tabiplerin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerine bir araştırma. *Gülbane Tıp Dergisi*, 52, 82-90.
- Colarelli:M., Dean, R.A., ve Konstans, C. (1987). Comparative effects of personal and situational influences on job outcomes of new professionals. *Journal Of Applied Psychology*, 72(4), 558-566.
- Coung Vu, M., Nhung Nguyen, T.T., ve Yuan, L. (2014). Ethical leadership, leader- member exchange and voice behavior: Test of mediation and moderation processes. *Association For Computing Machinery, January*, 33-42.
- Çakınberk, A., ve Demirel, E. T. (2010). Örgütsel bağlılığın belirleyicisi olarak liderlik: Sağlık çalışanları örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 103- 119.
- Çavmak, D., ve Demirtaş, Ö. (2020). Dile getirme davranışı (voice behavior) ölçeğinin Türkçe' ye adaptasyonu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 17-28.
- Çeken, H., Sormaz, Ü., ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ve örgütsel adaletin örgütsel sapma davranışları üzerindeki etkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 18-39.
- Çelik, L.M. (2008). *Voice behavior of blue collar employees: The mediating role of psychological empowerment* [Yüksek Lisans tezi, Koç Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çelik, Y., Kandemir, A., Şantaş, F., ve Uğurluoğlu, Ö. (2016). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm, iş performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 867-886.
- Decottis, T.A., ve Summers, T.P. (1987). A path analysis of a model of the antecedents and consequences of organizational commitment. *Human Relations*, 40(7), 445-470.
- Demirtas, O., Hannah: T., Gok, K., Arslan, A., ve Capar, N. (2017). The moderated influence of ethical leadership, via meaningful work, on followers' engagement, organizational identification, and envy. *Journal of Business Ethics*, 145(1), 183-199.
- Dickson, M.W., Hanges, P.J., Mitchelson, J.K., ve Resick, C.J. (2006). A cross-cultural examination of the endorsement of ethical leadership. *Journal Of Business Ethics*, 63, 345-359.
- Durgut, A.İ. (2020). *Etik liderlik, işe adanmışlık ve yönetsel yaratıcılık arasındaki ilişki: Yapı malzemeleri sektöründe bir uygulama* (Tez No. 608989) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nden Temin Edilmiştir.
- Er, M. (2016). *Sağlık sektöründe örgütsel aidiyet sorunsalı: kamu ve özel hastanelerde karşılaştırmalı araştırma* [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Feldman, D.C., ve Ng, T.W.H. (2012). Employee voice behavior: A meta-analytic test of the conservation of resources framework. *Journal Of Organizational Behavior*, 33, 216-234.
- Garip, E. (2019). *Etik liderliğin işgörenler üzerindeki psikolojik güçlendirme etkisi: Sektörler arası bir araştırma* [Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gellatly, I.R., ve Luchak, A.A. (2007). A comparison of linear and nonlinear relations between organizational commitment and work outcomes. *Journal Of Applied Psychology*, 92(3), 786-793.
- Giri, V.N., ve Kumar, B.P. (2009). Assessing the impact of organizational communication on job satisfaction and job performance. *National Academy Of Psychology*, 55(2), 137-143.
- Goddard, M., ve Smith, P. (2002). Performance management and operational research: A marriage made in heaven?. *Journal Of The Operational Research Society*, 53, 247-255.

- Gül, H. (2002). Örgütsel bağlılık yaklaşımlarının mukayesesi ve değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 37-56.
- Gürkan, G.Ç., Koçoğlu, M., ve Pekdemir, I. (2013). Birey-örgüt uyumunun açıkça konuşma davranışı üzerindeki etkisinde algılanan yönetici desteğinin aracılık rolü: Mba öğrencilerine yönelik bir araştırma. *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 24(75), 83- 104.
- Herscovitch, L., Meyer, J.P., Stanley, D.J., ve Topolnytsky, L. (2002). Affective, continuance and normative commitment to the organization: A meta-analysis of antecedents, correlates and consequences. *Journal Of Vocational Behavior*, 61, 20-52.
- Kayabaşı, Ç. (2019). *Sağlık çalışanlarında örgütsel bağlılık, iş tatmini ve iş performansı ilişkisinin belirlenmesi: Bir devlet hastanesi örneği* [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kienzle, R., Rodwell, J.J., ve Shadur, M.A. (1998). The relationships among work-related perceptions, employee attitudes and employee performance: The integral role of communication. *Human Resource Management*, 37(3), 277-293.
- Lepine, J.A., ve Van Dyne, L. (1998). Predicting voice behavior in work groups. *Journal Of Applied Psychology*, 83(6), 853-868.
- Morrison, E.W. (2011). Employee voice behavior: Integration and directions for future research. *The Academy Of Management Annals*, 5(1), 373-412.
- Özdemir, E. (2003). Liderlik ve etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 151-168.
- Öztop: (2014). Kurumsal aidiyet bilincinin çalışanların örgütsel değişim algısı üzerinde etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 299-316.
- Özutku, H. (2008). Örgüte duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık ile iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 79-97.
- Sağnak, M. (2017). Ethical leadership and teacher's voice behavior: The mediating roles of ethical culture and psychological safety. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 17(4), 1101-1117.
- Sari, U.T. (2019). The effect of ethical leadership on voice behavior: The role of mediators organizational identification and moderating self-efficacy for voice. *Journal Of Leadership In Organizations*, 1(1), 48-66.
- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve özel sektör örgütlerinde liderlik davranışı özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir alan çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 1-16.
- Türkoğlu, T., ve Yurdakul, Ü. (2017). Mobilya endüstrisinde çalışanların iş doyumunu ile iş performansı arasındaki ilişkinin araştırılması. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 18(1), 88-97.
- Uğurlu, C.T., ve Üstüner, M. (2011). Öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine yöneticilerinin etik liderlik ve örgütsel adalet davranışlarının etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 434-448.
- Ünver, S. (2016). *Explaining service employees' voice behavior: a multilevel, systems theory approach* [Doktora Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Vardi, Y., ve Wiener, Y. (1980). Relationships between job, organization and career commitments and work outcomes-an integrative approach. *Organizational Behavior and Human Performance*, 26, 81-96.
- Yousef, D.A. (1999). Organizational commitment: A mediator of the relationships of leadership behavior with job satisfaction and performance in a non-western country. *Journal Of Managerial Psychology*, 15(1), 6-28.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In this study, the effect of ethical leadership behaviors on job performance is examined while the voice behavior is in the mediating role. In addition, the organizational identification variable, which is an effective perception in increasing the job performance of individuals today, also takes part in the study in a moderator role. As a result of the study, it has been determined that ethical leadership has a positive effect on job performance, and the voice behaviors have a partial mediator role in this relationship. In addition, it was found that organizational identification does not have a moderator role in the relationship between ethical leadership and voice behaviors.

Design and Methodology

The data used within the scope of the study were obtained from full-time employees of healthcare business through a questionnaire. The employees were asked to fill out the evaluation forms measuring ethical leadership behaviors, organizational identification, voice behavior and job performance perceptions. The data related to the application part of the study were obtained using the survey technique. The surveys were conducted by going to the enterprises in accordance with the approval of the ethics committee and depending on the permissions of the enterprises or face-to-face with the application of the enterprise itself. The universe of the research consists of health workers who work full-time in healthcare business in Kayseri. 750 people working in these enterprises were randomly selected and surveyed, and 415 (n) surveys were subjected to evaluation. The scales used in the data collection phase of the study were selected from the scales whose validity and reliability were confirmed, and it was stated that the answers they gave to the sample group would be kept confidential, not disclosed and not shared.

Findings

In the study, correlation analysis showing the existence of relationship between variables was performed first to test hypotheses, and then regression analysis was performed to determine effect between variables. In the regression analysis, the standardized coefficient (beta) value was used to interpret the results. It is seen that there are significant positive relationships between ethical leadership and voice behaviors, job performance and organizational identification. In addition, voice behavior; with job performance and organizational identification; It has been determined that there are positive significant relationships between job performance and organizational identification. The first hypothesis assumes that ethical leadership behavior has a positive effect on the voice behavior of health workers. It is seen that ethical leadership behavior has a significant positive effect on voice behaviors. In the second hypothesis of the study, it is seen that the assumption that ethical leadership behaviors have a positive effect on job performance is also significant. In order to analyze the mediating status of voice behavior in relation to ethical leadership behaviors and job performance, a third hypothesis was established and hierarchical regression analysis was applied. In the analysis, voice behavior was added to the model; the effect of ethical leadership on job performance decreased, but it still remained meaningful. As a result, it is possible to say that there is a partial mediator effect of voice behavior on the effect of the ethical leadership on job performance. It has not been determined that organizational identification has a moderator role in the relationship between ethical leadership and job performance, and the fourth hypothesis of the study has been rejected.

Research Limitations

The problems experienced in the data collection of this study, as well as the problems experienced in filling out and returning survey forms, as well as the pandemic process caused restrictions in the research.

Implications

Based on the results of the current research, the following recommendations can be made for businesses, managers and individuals; businesses should be more sensitive to ethics and make ethical principles the way of behavior adopted in their businesses. Ethical behavior is important for organizations in achieving goals.

Originality

Adoption of ethical leadership practices in organizations in a competitive environment has an important role in exhibiting more voice behaviors of employees and providing more positive contributions to job performance in the causal relationship, providing sustainable development and competitive advantage for businesses.

REPATRIATION FROM THE PERSPECTIVE OF TURKS AND SYRIANS LIVING IN ANKARA

ANKARA'DA YAŞAYAN TÜRKLER VE SURIYELİLERİN BAKIŞ AÇISINDAN GERİ DÖNÜŞ

Safure CANTÜRK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü

safure.canturk@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5419-3325

Zahide ERDOĞAN

zahide.rdgn@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0253-9355

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

25.06.2022

Kabul Tarihi:

10.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Geri Dönüş Göçü,
Suriye Sığınmacılar

Algı

Çekme-İtme
faktörleri

Keywords

Return Migration

Syrian Asylum-
Seekers

Perception

Push-Pull Factors

With the events in Ankara Altındağ in August 2021, Syrians who have been in Turkey for more than ten years have pushed long-running debates concerning their return to the forefront. The purpose of this paper is to look at the push-pull factors that influence Syrians' return intentions, as well as Turkish opinions and justifications for returning. Qualitative research method was used in the research and semi-structured face-to-face interviews were conducted with ten Syrians and ten Turks residing in the Altındağ region of Ankara. The study's findings indicate the link between return and structural variables in both Syria and Turkey. Security as a political factor in Syria is the leading push factor, while housing, education, work and living opportunities are social and economic structural factors. Living conditions in Turkey are the pull factor. Health problems emerged as an individual factor. While the views of the Turks about the return are mostly that they must definitely return, their justifications focus on cohesion rather than economic conditions. As a result, the conditions for a sustainable and successful return include the provision of reintegration conditions, and if a sustainable return cannot be achieved, re-migration to Turkey is likely.

ÖZ

Suriyelilerin 10 yılı aşan Türkiye'deki misafirlik süreci 2021 Ağustos ayında Ankara Altındağ'da yaşanan olaylarla uzun süredir süren geri dönüş tartışmalarını tekrar gündeme taşımıştır. Bu makale Suriyelilerin geri dönüş niyetlerini etkileyen itme-çekme faktörlerini ve Türklerin geri dönüşe bakış açılarını ve gerekçelendirmelerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve Ankara'nın Altındağ bölgesinde ikamet eden on Suriyeli ve on Türk ile yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın bulguları geri dönüşün hem Suriye hem de Türkiye'ye ilişkin yapısal faktörlerle ilişkisini ortaya koymaktadır. Suriye ile ilgili politik faktör olarak güvenlik öne çıkan itme faktörü iken barınma, eğitim, iş, yaşam olanakları ise sosyal ve ekonomik yapısal faktörlerdir. Türkiye'deki yaşam koşulları ise çekme faktörüdür. Sağlık sorunları ise bireysel faktör olarak ortaya çıkmıştır. Türklerin geri dönüşle ilgili görüşleri ise çoğunlukla kesinlikle geri dönmeliler iken gerekçelendirmeleri ise ekonomik koşullardan çok uyum konusuna odaklanmaktadır. Sonuç olarak sürdürülebilir ve başarılı geri dönüşün koşulları yeniden entegrasyon koşullarının sağlanmasını içermekte olup, sürdürülebilir geri dönüş sağlanamazsa Türkiye'ye tekrar göç muhtemeldir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilin.1135817>

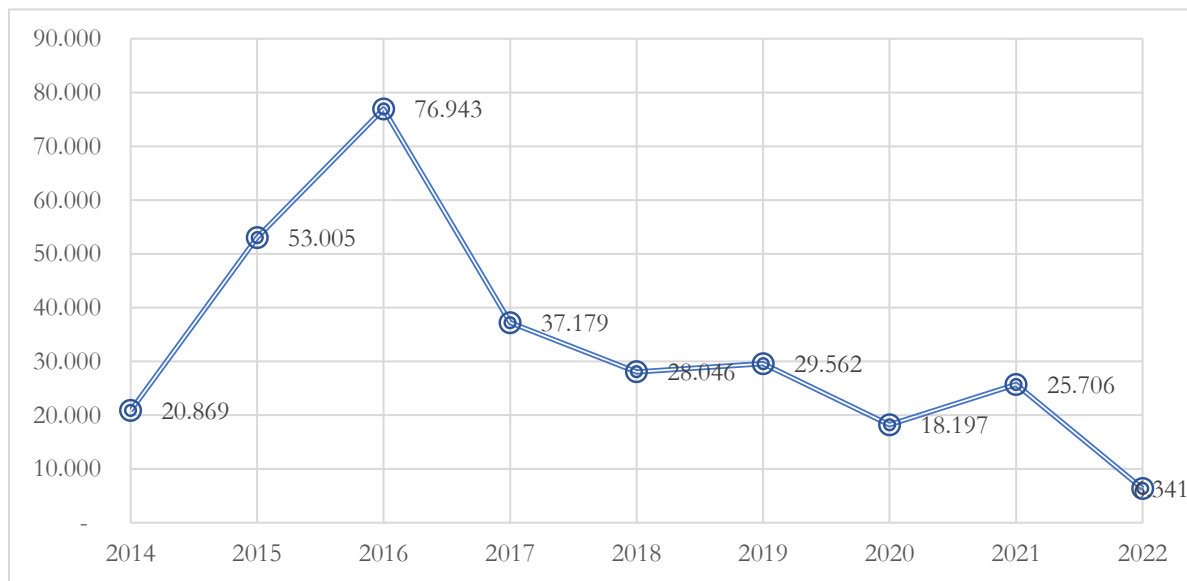
Atıf/Cite as: Cantürk, S. ve Erdoğan, Z. (2022). Repatriation From the Perspective of Turks and Syrians Living in Ankara. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1347-1358.

Introduction

The crisis in Syria that began in 2011 triggered a process that resulted in millions of Syrians being internally displaced and seeking refuge in other countries. Syrians sought asylum in neighbouring countries including Turkey, Lebanon, and Jordan at first. According to UNHCR figures, 3,763,652 Syrians were registered in Turkey as of May 26, 2022 (UNHCR, 2022a). 839,086 Syrian refugees live in Lebanon and 674,458 in Jordan (UNHCR, 2022a). UNHCR Supporting host country and community resilience, guaranteeing access to resources, legal job and living possibilities, refugee self-reliance, expanding resettlement, and planning for the voluntary return¹ of refugees to Syria are among the UNHCR's durable solutions for Syrians (UNHCR, 2022b).

The establishment of a safe zone in Northern Syria with the Euphrates Shield and subsequent military operations that began in 2016, as well as the return of Syrians to these regions, have long been on the agenda. The settlement types of Syrians concentrated in certain areas and districts, as well as quarrels and disagreements among themselves and with Turks, are constantly on the agenda of the press. The events that began in August 2022 in Ankara's Altındağ district, where a large number of Syrians dwell, reintroduced the topic of a return of Syrians to the agenda (Öztürk, 2022). Following the problems in Altındağ, the Ministry of Interior announced the "Combating Spatial Concentration" plan, which aims to increase social cohesion and prevent segregation. A dilution policy has been implemented in some neighbourhoods or districts in 16 provinces, with the ratio of foreign population to neighbourhood population being limited to 25%. (*Sığınmacıların yerli nüfusa oranı yüzde 25'i geçmeyecek*, 2022). With the "dilution plan" applied for this purpose, the settlements are closed to foreign registration and the asylum seekers are placed in different districts on a voluntary basis (*Sığınmacıların yerli nüfusa oranı yüzde 25'i geçmeyecek*, 2022). In this context, 800 localities in 52 provinces have been restricted to Syrian registration, including Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Çanakkale, Düzce, Edirne, Hatay, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, and Yalova. (Fırat, 2022).

UNHCR data on the resettlement of Syrians in terms of durable solutions show that this solution is ineffective and remains a relatively restricted solution when compared to the number of Syrian refugees. Within the framework of the third country resettlement programme for Syrian refugees, 2015 and 2016 had the largest number of resettlement years. In 2017, the number of people resettled was around half that the previous year. Despite the growing number of Syrian refugees, the number of persons who have been resettled has gradually dropped. The total number of Syrians resettled as of March 31, 2022 is 295,848 (UNHCR, 2022b).

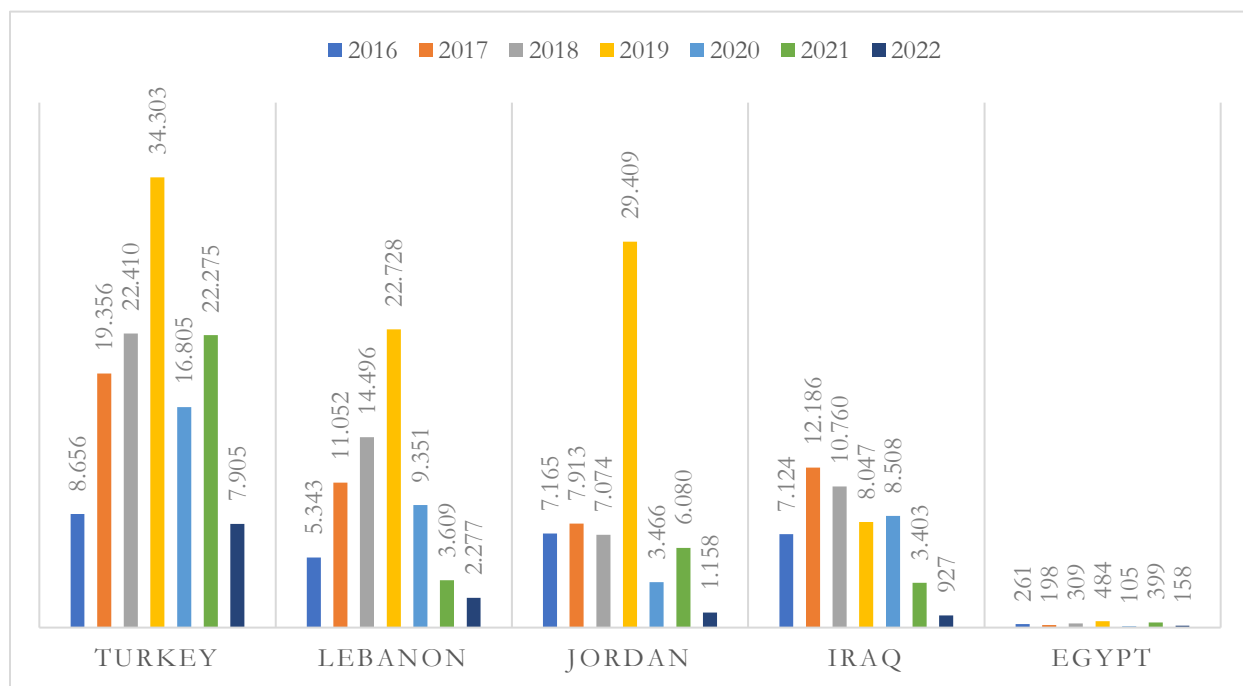

¹ In this article, the terms return and repatriation are used interchangeably.

Note. UNHCR, Situation Syria Regional Refugee Response: Durable Solutions, 26.05.2022, https://data.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions#_ga=2.71263699.2120730546.1654361887-998794430.1626099347

Figure 1. Resettlement Submissions of Syrian Refugees by Year

Apart from local integration and resettlement to a third country, which are among the durable solutions, the forced migration of Syrians has begun to be debated extensively within the context of return. According to UNHCR, about 315,000 refugees from Turkey, Lebanon, Jordan, Iraq, and Egypt had returned to Syria as of 30 April 2022 (Figure 2). 2019 was the year with the most returns, with 94,971 persons returning (Figure 2). UNHCR verifies and monitors these numbers, and it is claimed that real return figures are substantially higher (UNHCR, 2022b). Since the start of Operation Euphrates Shield, 498,593 Syrians have returned to the regions where services such as education and health are provided under the coordination of AFAD, General Directorate of Provincial Administration in regions cleared of terrorism with operations such as the Euphrates Shield, Olive Branch, and Peace Spring (Caymaz et al., 2022).

Note. UNHCR, Situation Syria Regional Refugee Response: Durable Solutions, 26.05.2022, https://data.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions#_ga=2.71263699.2120730546.1654361887-998794430.1626099347

Figure 2. Refugee Returns to Syria by Year

The topic of Syrians under temporary protection in Turkey returning home voluntarily is still on the table. However, there is a lack of study on this topic, and it is assumed that understanding the structural circumstances of return and the elements that will affect it from the viewpoints of Syrians and Turks is critical. Return is a complicated subject with numerous social, political, and economic aspects that needs to be addressed in a multidimensional way. The most important limitation of this research is that it was conducted only in a certain neighbourhood of Ankara and with a limited number of Syrians and Turks. This paper tries to examine push-pull factors that influence Syrians' return intention and Turks' perspectives and reasoning on return. The qualitative research method was used in the study, and semi-structured face-to-face interviews with ten Syrians and ten Turks residing in Ankara's Altındağ area were conducted. Following the introduction, the article summarises the evolution of the notion of return migration as a durable solution as well as the literature on the issue. The findings were analysed in four groups: structural factors related to Syria, structural factors related to

Turkey, individual factors and perspective of Turks. The next section includes the discussion section and the conclusion.

Return Migration as a Durable Solution

The definition of a refugee, as well as refugee's rights and state responsibilities, are all covered under the 1952 Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees (Refugee Convention). Refoulement is prohibited by Article 33 of the Refugee Convention of 1952. According to the Article, no refugee whose life is in danger because of race, religion, nationality, social group membership, or political opinion can be returned to the country from which they fled (Convention and protocol relating to the status of refugees, 1951).

The development of durable solutions after WWII may be separated into two periods: 1945-1985 and after 1985 (Chimni, 1999, p. 1). While resettlement was the focus from 1945 to 1985, voluntary repatriation was promoted as a permanent option from 1985 to 1993, and the notion of safe return evolved when the temporary protection system in Western Europe was formed in 1993 (Chimni, 1999, p. 1). The subject of refugees being sent back against their will was brought to light by UNHCR International Protection Division Director Dennis McNamara's "imposed return" statement in September 1996 (Chimni, 1999, p. 8). Harild et al., (2015, p. 6) discuss two sorts of returns: spontaneous and assisted. Harild et al., (2015) on the other hand, points out that refugees typically come from rural areas and live in cities in the countries where they have settled, and that if they return, they will want to return to cities rather than rural areas. According to Black and Gent (2006, p. 25), return alone is insufficient; "successful" and "sustainable" return are necessary, and Koser (2001, p. 5) claims that if a sustainable return cannot be established, irregular migrants may return to the same regions.

Durable solutions include integration, resettlement, and return. The durable solution, according to Stein (1986, p. 265), is the refugee's integration into society, reintegration into the refugee's homeland when he returns, or reintegration into the third country where he or she is resettled, which is open-ended, costly, and requires refugees to wait to become a part of society and take root. As a result, the refugee's integration process is included in these three durable solutions. Stein and Cunny (1994) draw our attention to the reintegration of returnees, the execution of development-oriented aid programmes for the rehabilitation of the homeland and the regions to be returned, and the necessity to establish integration and development programmes that take refugees' perspectives and needs into consideration.

The decision to return is influenced by several factors. Black et al. (2004) point out that the decision to return is a complex one and it is not possible to predict exactly whether the person will return voluntarily or not. İçduygu and Ayaşlı (2019, p. 4) draw attention to the fact that the best and sustainable solution for refugees, in the long run, is seen as return, but even in cases where return is encouraged by financial support by UNHCR, people do not return or return for other reasons. The elements influencing the choice to return are identified by Black et al (2004, p. 13) as the host country situation, the situation in the country of origin, personal characteristics such as age and gender, social relations, as well as incentives and disincentives. The key criteria linked with voluntary repatriation, according to Black et al. (2004, p. 1), are family status, security in the country of origin, and the availability of reintegration aid.

Stein (1986, p. 269) highlights that voluntary repatriation is "the ideal, best, preferred, most desirable solution"; nevertheless, there are issues such as intervention restrictions, impact, time constraints, and how to address the country's economic and developmental issues. There are two types of voluntary repatriation. UNHCR provides transportation and other assistance in UNHCR-organized repatriation, while refugees return individually or collectively in spontaneous repatriation without UNHCR assistance (UNHCR, 1996, p. 19). UNHCR's responsibility remains both with spontaneous and organized returns, for example where spontaneous returns occur in the event of conflict, UNHCR must provide timely, effective protection and assistance (UNHCR, 1996, p. 19).

Bloch and Atfield (2002, p. 54) conducted research on return migration with 200 Somalis residing in the UK. According to the research findings, 78.5 per cent of Somalis wished to return in some form, while 10% said they did not want to return owing to political issues and uncertainty about the region's future. Those who desire to return have also claimed that they will return if support for housing, job, and education is offered (Bloch &

Atfield, 2002). According to Harild (2015, pp. 16–17), the decision to return and remain is difficult, and individuals might choose to stay even if there are external pressures to leave the host country.

There have been few researches on the probability of Syrians residing in Turkey to return home. According to Şahin and Sönmez's (2021, p. 45) research of Syrians residing in Gaziantep province, a substantial number of Turks, Arabs, and Kurds would not want to return if they were awarded citizenship, although participants of other ethnic backgrounds would desire to return even if they were granted citizenship. Furthermore, Şahin and Sönmez (2021, p. 46) point out that 32% of the interviewees were concerned about political pressure, 31% about living circumstances, and 15% about social pressure. According to Erdoğan's (2021, p. 226) 2020 research, the rate of individuals who did not want to return to Syria in any form increased from 16.7 per cent in 2017 to 77.8 per cent in 2020. Among those who do not intend to return, 69.9 per cent said it is unsafe, 30.4 per cent said it is to gain Turkish citizenship, and 25.3 percent said it is because the war continues (Erdoğan, 2021, p. 229).

Methodology

Qualitative research aims to convey perspectives and happenings in the natural world in a comprehensive manner (Yıldırım & Şimşek, 2013, p. 45). In qualitative research, detailed and in-depth data is collected in order to reveal the participants' perspectives and experiences (Yıldırım & Şimşek, 2013, p. 51). The interview approach was used in this study to discover the factors that influence Syrians' perceptions about returning, as well as the economic and social factors that influence Turks' perceptions of the Syrians' return, and to collect extensive data on the issue of return.

Ankara, one of the three major metropolises, has been chosen to determine the perceptions of the people who live there. The geographical concentration of Syrians in metropolises draws increasing attention, and conflicts between host societies and Syrians may occur. The impact of the return will be felt most by Syrians and Turks residing in metropolises because the commute to Syria is continuous in the border districts. The events that occurred between the two communities in Ankara Altındağ in August 2021, which resulted in death, might be regarded as surpassing the bounds of acceptance. The perception of return can be analysed more clearly in neighbourhoods where there is a concentration based on district-neighbourhood, the districts in Altındağ were chosen in Ankara. The number of registered Syrians residing in Ankara is 100,433, according to the DGMM, while the overall number of persons living in the province is 5,847,758, with a proportion of registered Syrians of 1.72 per cent (*Geçici Koruma*, 2022).

According to Savran and Sat's research in 2018 (2019, p. 293), the local population of Altındağ is 371,366 people, with 41,660 Syrians. Savran and Sat (2019) estimated the "Dissimilarity Index" for Ankara Altındağ and determined that the neighbourhoods of Ulubey, Önder, and Alemdağ form a holistic settlement. Savran and Sat (2019) calculated the index value is 58, which is on the boundary between medium and high segregation. As a result, Ankara Altındağ was chosen as the sample because of the geographical concentration of Syrians. Syrians over the age of 18 residing in Ankara Altındağ and Turkish residents over the age of 18 living in the same place make up the study's population. In this context, the snowball technique was used to conduct face-to-face semi-structured interviews with ten Turks and ten Syrians residing in Altındağ. The sampling was reached by intermediaries of Syrians and Turks who have gained trust among the people living in Altındağ, thus eliminating the possible hesitations of the participants. Interviews were conducted with ten Turks and ten Syrians residing in the region identified as part of the study's scope.

The Syrians interviewed range in age from 18 to 47 years old, with three singles, one widow, and six married persons. The interviewees have between one and five children. The majority of the participants have completed primary education; only one has completed high school, and one has completed university. In Turkey, just one of the participants completed high school. Participants generally receive assistance from the Red Crescent and the municipality. Employees, on the other hand, work as furniture workers, salespeople, cooks, dishwashers or collect cardboard. All of the Turks questioned are local tradespeople who work in the furniture industry, sales reps, and so on. The age range is 24-63, with five of them in the 30-40 age group. Except for one widow, all of the participants are married, and the majority of them have two or three children. Five of the participants have completed university, four have completed high school, and one has completed primary school. The number of

participants living in the same neighbourhood for 40 years or more is five. The newest settler in the neighbourhood has been living for 3 years.

The interviews were held in the Altındağ region in June 2022 in the neighbourhoods where Syrians live heavily. Ethics approval for the research was obtained from the Ethics Committee of Hacı Bayram Veli University. The data were evaluated by both researchers within the framework of themes after the participants were given codes. The qualitative data was analysed using the MAXQDA programme, which assists in the methodical study of qualitative data. A total of 20 interviews were reviewed, with various quotations picked to emphasise common themes that emerged from the interviews.

The researcher triangulation approach, which is based on the involvement of more than one researcher in the collection, analysis, and interpretation of data, may be utilised to assure the research's dependability (Başkale, 2016). In order to do this, a second researcher joined the study alongside the principal researcher. As a result, two researchers were involved in the process of conducting, evaluating, and interpreting the interviews, increasing the research's reliability.

Findings

The findings have been separated into two sections, principally interviews with Turks and Syrians, in order to present the findings methodically. Similar to Black's research, the outcomes of the interviews with Syrians were divided into three categories: findings relating to the place of origin and host country, and findings linked to personal aspects such as health and age. The Turks' perspectives were investigated in terms of living in the same area, neighbourhood interactions, and perceptions about return.

Structural Factors Regarding Syria

Based on Black's (2004) research, structural factors related to the host society and country of origin are grouped as economic, social, and political factors. The problem of security as a political factor in the country of origin is the one that the interviewees highlight the most. For example, when asked what their main concern about returning to Syria, one of the interviewees commented as follows:

I didn't feel secure there, and I have no desire to return. Of course, if it's safer and the conflict is over, I'd want to return (SI-6).

Other respondents voiced their concerns about safety in a variety of ways:

Right now, Syria is not a safe place for us. If it's back to its old self, we'd want to go (SI-4).

I'd prefer to return if secure housing options are available, but it appears that this will be difficult for the time being. (SI-7)

In contrast, the respondents reported various economic and social worries about returning, in addition to security issues. Living circumstances, housing, and work possibilities are among the issues that people are concerned about. As a result, security is now coupled with human security in terms of housing, working, and living environments, or, in other words, providing fundamental necessities while avoiding hazards. This incident was clearly mentioned by one of the interviewees:

They have now built dwellings for us, which we have seen and which are not particularly fit for living in. Of course, we'd prefer to go if they build nicer dwellings. I spent over half of my life in Turkey, and while I now have two homelands, I would like to return to my homeland. After the war is over, our houses are built, and we have work, I'd want to return. (SI-2).

Another participant stated, "As before, if we have a house, employment, and social life, we will return (SI-4)" to underline the significance of economic and social situations. Aside from the fact that the conflict is not ended, the possibility of access to services in Turkey, as well as the uncertainty surrounding schooling and accommodation in Syria, are causes for anxiety.

Yes, if everything returns to normal, I would like to return since it is, after all, my homeland. If it's home, job, or regular life, I'll return without hesitation. I don't know many Turks around here; our entire neighbourhood is made up of Syrians. Only our host is Turkish, and he takes good care of us. Despite all of my good intentions, if things go well in Syria, I will return without hesitation (SI-9).

Yes, Syria may be a little better than before, but when we go, we can not find a job, we will not have a school to study in, and a house to live in. We have them in Turkey. After all, the war is still not quite over (SI-4).

As a result, the components associated with the country of origin concentrate on the long-term viability and quality of concerns such as security, job, housing, education, and social life.

Individual Factors: Health and Belonging

The connection between the desire to return and personal variables is most visible in health issues. Those who have health issues for themselves or their children do not intend to return, according to the interviewers. Aside from the continuance of the treatment processes, the requirements connected to the host country, such as Turkey's safety and improved living standards, were repeated:

No, I do not want to because my treatment continues here and if I return to Syria, I will not be able to receive treatment. I have to live here until my treatment is over; I don't think I'd want to go back even if it's over, this place is so beautiful. I know it's a dream to see Syria as it used to be (SI-3).

We are happy here because Turkey is better in terms of living conditions. This is an unchangeable truth for both my children and us. We can continue my child's treatment here and we feel safer here. We came here, sought sanctuary here, and are still here. In short, we feel that we belong to Turkey. (SI-5).

With the questions of belonging, the variables associated with the return were sought to be determined. The interviewees' responses differ since I am a citizen of Turkey, Syria, and both countries. While the focus is on belonging to Syria's "motherland", it is also underlined that Turkey is the second home. On the other hand, belonging to a location where "stability and security" are important issues.

I feel like I'm supposed to be in Syria. It's like my mother, it's my home. I wish there was no war and we could stay there (SI-8).

I feel that I belong to both Syria and Turkey. It is my home, where I was born, reared, and spent most of my life. Turkey, on the other hand, welcomed us and became our second home. That's why I feel like I belong in both places (SI-9).

Where there is security, where there is stability, we feel that we belong there. That's why we are happy in Turkey. Syria is not safe in this respect. There is neither order nor security, the remnants of war are still visible everywhere. It saddens me to see my homeland like that (SI-10).

The majority of those interviewed had family in Syria. Only one individual mentioned that his mother resided in Syria and wished to return. "Of course, I would like to go back, I miss my homeland. My mother is also there" (SI-10). Except for this participant, nobody said they were thinking about returning since their relatives were in Syria. Typically, people such as grandparents, uncles, and aunts live in Syria, and communication is done by phone. No significant relationship was discovered between the intention to return and the presence of relatives in Syria. The respondents stated missing their families in Syria and complaining about their living conditions.

Structural factors regarding Turkey

The host country's conditions also have a role in the decision to return. The security concern in relation to Syria is frequently underlined in Turkey. On the other hand, adjusting to life in Turkey, children's education, employment chances, and social environment are ongoing issues in Turkey:

We live here and we are used to the living conditions here, but if Syria returns to its former state, we would like to go. Still, we are happy to be in Turkey and we feel safe. Our children are also studying, they are integrated into the school and the environment. Syria is still not safe to return (SI-1).

If safe living spaces are provided there, I would like to return, but for now, it seems very difficult. My children feel safer here and their quality of life is better. Although it was difficult at first, they were able to adapt now. My little girl has a close Turkish friend. Although her mother is prejudiced against us, she is on good terms with her daughter. He has friends here who love him. We also have Turkish neighbours and we are on good terms, we are already a quiet family. Still, I hope the war is over and we can return to our country (SI-7).

Furthermore, several interviewees raised worries about living circumstances in Turkey, such as rent.

It is nice to live in Turkey, we do not face any negativity, we just have a livelihood problem. Everything is very expensive in Turkey, rents, basic needs are things that are difficult for us to meet (SI-1).

The dislike of Syrians and prejudice is one of the most often mentioned topics by Syrian interviewers.

My one problem about being in Turkey is that people here dislike Syrians, therefore I am nervous and concerned about the future (SI-3).

Our neighbours are nice to us. We do not have much communication with the Turks, we do not get along with them very well. They are prejudiced against us (SI-10).

Furthermore, one participant stated that individuals initially acted well towards themselves, but they have recently experienced problems. This situation shows that the decrease in social acceptance and concern expressed by Erdoğan (2019, p. 12) in her research is reflected in Syrians.

When we first came to Turkey, people's behaviour towards us was very good, but it is not the same anymore. The other day, while walking on the street with my mother, a Turkish woman saw us and said, "What are you doing here, go back to Syria now, leave our country." she began to shout. If Syria was already safe, we would never have come here (SI-4).

Turkish Participants: They Must Return

Turkish respondents were questioned about their relationships with their neighbours, including whether or not they have Syrian neighbours. While four of the participants said they have no Syrian neighbours, those who said they normally have Syrian neighbours where they work, rather than in their residences. Among those who have Syrian neighbours, several responded, "They must/should absolutely return." As a result, there is no distinction between those who interact with Syrians and those who do not when it comes to the concept of repatriation.

Positive or negative changes in living conditions after Syrians settled in the neighbourhood are among the questions asked. Participants' responses to this question centre on a loss in job opportunities, an increase in rents, fear about children's futures, their experiences, attitudes, and actions, and increasing noise.

Many of my Turkish acquaintances have told me that they are having difficulty finding work, and that job options for Turks have fallen significantly as a result of Syrians' willingness to do anything for very little money (TR-8).

I am extremely disturbed by their movements and behaviours, their dressing styles, their lives, and their attitudes towards people in the market (TR-10).

The Turkish participants, on the other hand, raised concerns about criminal aspects such as a rise in fighting and theft, as well as obstacles connected to the sociocultural adaptation process because they do not speak Turkish:

...the quality has dropped. We no longer consider educational attainment. It's a shame we had to grow used to it, but there was nothing we could do about it. Those who work in the furniture industry in Syria also work in the furniture industry here. I'm scared that if we don't give work to them, they'll hurt us or our children (TR-3).

They create quite a mess. I reside on the main street, where the fighting never stops (TR-4).

Following their arrival, the number of theft events in the area began to rise, we suffer from this a lot (TR-6).

Concentration in the same areas is increasing in the places they live among themselves and this is very dangerous for Turkey, we do not feel safe at all, especially as women, when we pass through the neighbourhoods they live in (TR-2).

On the other hand, similar concerns were expressed about the emergence of problems such as work, unrest, increased crime rates, concern for the future of children, an increase in the Syrian population, and even conflict and war as a result of the continued presence of Syrians in the same neighbourhood. Only one person indicated that nothing changed when the Syrians came in the area and that they even welcomed the influx.

They have been living here for about 10 years. No, it didn't happen. Whatever was happening before, continued to happen again. Nothing was noticed because they came. The negativity persists, regardless of whether they are Turkish or Syrian; we cannot blame Syrians for the causes of these issues simply because they have settled here. I'd even go so far as to argue that there were positive developments since they filled a significant job gap (TR-1).

Only one participant indicated that Syrians fill a significant gap in the Turkish labour market, and the consequences of this must be considered. It is also among the opinions expressed that the return of Syrians should be planned correctly.

Of course, I believe that this problem should be explored more from various perspectives, but if I must voice my opinion, this is a development that is dependent on how well they adapt to the Turkish system and how Turks fill the gap in the industrial and business sectors if they leave Turkey. Approximately 2.5 million refugees work in this sector in our country, and I am unsure how we would replace the gap in the industrial system if they return. They should, in my opinion, return to their country after careful planning. As a result, this is not something that can be handled in a single day by violence or chaos (TR-7).

Discussion

Economic, social, family-related, and political concerns that may be classified as push-pull variables relating Turkey and Syria come to the fore when we evaluate the causes influencing Syrians' desire to return and remain along with the perspectives of Turks. Syrians' return plans are divided into three categories: I will return, I will return provided the following conditions are satisfied, and I will not return (Figure 3).

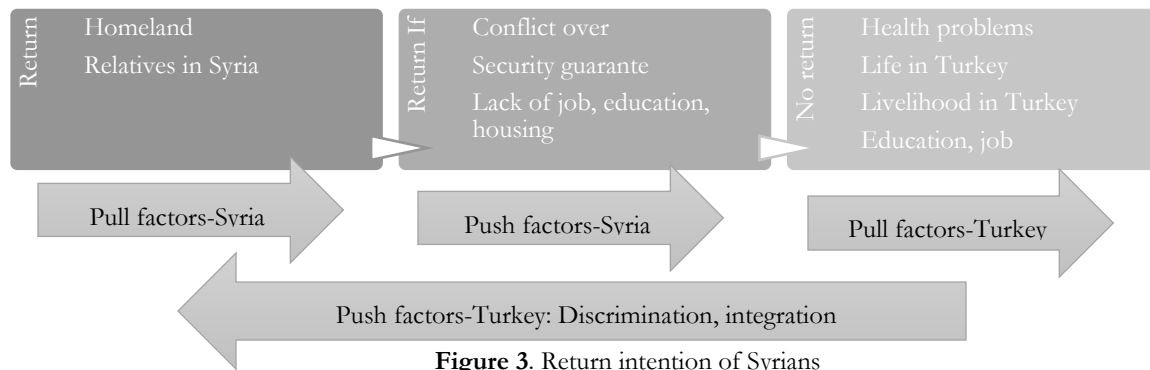

Figure 3. Return intention of Syrians

As a result, return circumstances include push factors such as a lack of security in Syria, a lack of shelter, education, health, and employment possibilities. Close family members residing in Syria, a desire for the country, and a sense of belonging are all pull factors. Adaptation to life, education, health, and career prospects are all pull factors in Turkey. The inability to adjust to the host society and prejudice are the push factors for Turkey.

The Turks responded in three ways to the subject of whether Syrians should return: they must surely return, they should return, and they return if they want to. Some of those who said that they must surely return said they should return right away, while others said that all asylum seekers, not only Syrians, must return. Only one participant stated that they should return and that the return process should be carefully planned. The answer that not only Syrians but all asylum seekers must return can be interpreted as increasing polarization in the host society in the future.

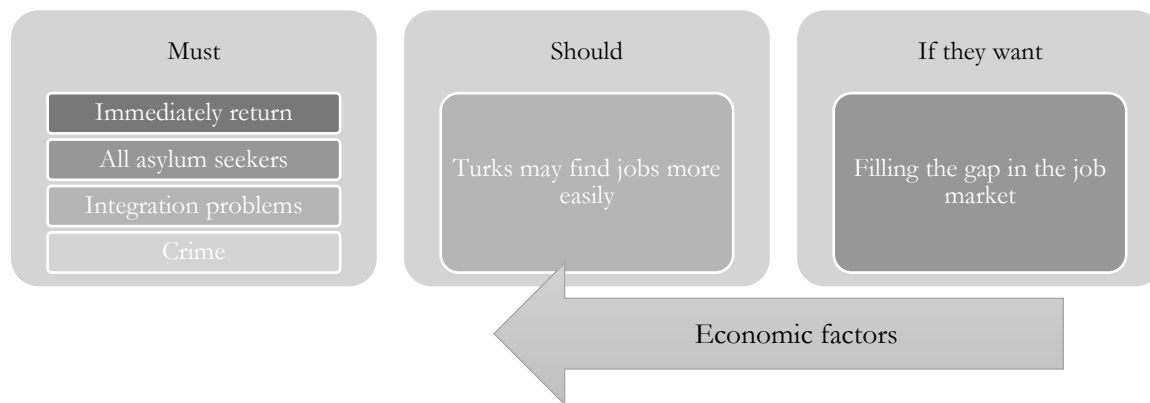

Figure 4. The Turkish Perspective on the Return to Syria

Those who believe Syrians should return should do so for a variety of reasons, including challenges with adaptation, theft, and conflicts. Those who felt it would be better if they returned, on the other hand, highlighted

that Turks would have an easier time finding work this way, citing economic issues as justification. The importance of Syrians to Turkey's economy explains the response, "Let them come back if they wish." As a result, it is reasonable to conclude that Turks' concerns about returning are mostly motivated by issues of adaptation and social instability, with economic concerns coming in second.

When the push-pull factors that determine the return conditions are examined, it is seen that these are actually structural factors and also create the conditions for a successful return. As Black and Gent (2006, p. 25) emphasize, return will fail unless the conditions for the return's success and sustainability are met. The conditions in question, on the other hand, refer to the provision of the reintegration process as stated by Stein (1986, p. 265). In addition, the success of the return is of critical importance in terms of preventing the re-migration wave. Koser (2001, p. 5) indicates that it is possible to re-migrate to the same places if sustainable returns cannot be achieved with regard to irregular migrants. It might potentially happen to Syrians if long-term repatriation criteria are not satisfied.

Conclusion

Following the events in Altındağ in August 2021, the subject of Syrian refugees returning to their homeland began to take centre stage. The presence of Syrians in host societies for more than ten years, the integration challenge, and their concentrated existence in metropolises and border cities all contribute to a reduction in acceptance and concerns. This research aimed to examine the push and pull factors affecting the Syrians' return intention, and the Turkish perspective and justification for the return of Syrians. Within the scope of the research, Altındağ district of Ankara, where Syrians are concentrated on a neighbourhood basis, was chosen. Semi-structured interviews were conducted with 10 Syrians and 10 Turks living in the same neighbourhood.

The pull factors for people who wish to return to Syria have been identified as relatives living in Syria and a love for the motherland, according to their research findings. Under the headings I will return but and I will not return, the causes that prohibit me from returning to Syria are discussed. If the Syrian war ends, everything is restored, and homes, health, job, and education are supplied, there may be a strong desire to return. Life, job, education, and health conditions in Turkey, on the other hand, have an impact on the desire to return, and the majority of the participants do not wish to return. However, potential prejudice in Turkey might be a push factor to return. As a result, in terms of both dimensions, push-pull variables should be considered for Turkey and Syria. Stability and security, on the other hand, are the most important variables, according to the research. The question of security and accommodation, in particular, represents the shared worry of all interviewees.

Personal considerations that may influence the choice to return include health issues. Interviews with Syrians during this time, when the voluntary return of Syrians was being addressed, revealed that they believe the structural circumstances for return are not yet available. The point of view and justification of the Turks on the subject focuses on the problems of integration of Syrians, not speaking Turkish, causing unrest, fighting, noise, and the second factor is economic conditions.

The study's most significant limitation is that it was conducted with a small number of Turks and Syrians in a single place. It is suggested that further research on this topic with more participants in different provinces and concentration locations would be valuable. It is also suggested to extensively examine the social, political, and economic dimensions of this topic through both qualitative and quantitative research methods. As a result, the return of Syrians is dependent on the creation of structural conditions in order to ensure a successful and long-term return. Otherwise, as Koser remarked, it is possible for people who have returned to their own country to return to the host country.

References

- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *DEUHFED*, 9(1), 23–28.
- Black, R., & Gent, S. (2006). Sustainable return in post-conflict contexts. *International Migration*, 44(3), 15–38. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00370.x>

- Black, R., Koser, K., Munk, K., Atfield, G., D'Onofrio, L., & Tiemoko, R. (2004). *Understanding voluntary return* [Home Office Online Report 50/04]. Home Office.
- Bloch, A., & Atfield, G. (2002). *The professional capacity of nationals from the Somali Regions in Britain*. Refugee Action and IOM.
- Caymaz, C., Günebakan, A., Maltaş, R., & Etgü, M. (2022, May 12). *Suriyelilerin ülkelerine gönüllü geri dönüşleri sürüyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/suriyelilerin-ulkelerine-gonullu-geri-donusleri-suruyor/2585757>
- Chimni, B. S. (1999). *From Resettlement to Involuntary Repatriation: Towards a Critical History of Durable Solutions to Refugee Problems* (Working Paper No. 2). UNHCR. <https://academic.oup.com/rsq/article-lookup/doi/10.1093/rsq/23.3.55>
- Erdoğan, M. (2021). *Suriyeliler Barometresi SB-2020: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi 2020*. Eğiten Kitap Yayıncılık. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/SB-2020-turkce-son.pdf>
- Fırat, H. (2022, February 22). Suriyelilere seyreltme planı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/hande-firat/suriyelilere-seyreltme-plani-42008714>
- Geçici koruma*. (2022, May 26). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Harild, N., Christensen, A., & Zetter, R. (2015). *Sustainable refugee return: Triggers, constraints, and lessons on addressing the development challenges of forced displacement* (GPDF Issue Note Series) [Data set]. World Bank. https://doi.org/10.1163/2210-7975_HRD-3181-2015006
- İçduygu, A., & Ayaşlı, E. (2019). *Geri dönüş siyaseti: Suriyeli mültecilerin dönüş göçü ihtimali ve gelecek senaryoları* [Mirekoç Çalışma Notları]. MireKoc. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2013.778149>
- Koser, K. (2001). *The return and reintegration of rejected asylum seekers and irregular migrants*. IOM. <https://doi.org/10.18356/96b68b77-en>
- Öztürk, F. (2022, August 19). Altındağ'daki olaylarla ilgili 61 kişi hakkında adli işlem başlatıldı. *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58267290>
- Şahin, Ş., & Sönmez, M. E. (2021). Gaziantep'teki Suriyeli Sığınmacıların Etnik Kökenlerine Göre Geri Dönüş Eğilimleri. , *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 37–51.
- Savran, S., & Sat, N. A. (2019). Exploring the Locational Preferences of Syrian Migrants in Ankara and a Case Study of Önder, Ulubey, and Alemdağ Neighborhoods as an Ethnic Urban Enclave. *Journal of Ankara Studies*, 7(2), 283–302. <https://doi.org/10.5505/jas.2019.33154>
- Sığınmacıların yerli nüfusa oranı yüzde 25'i geçmeyecek*. (2022, ubat). <https://www.trthaber.com/haber/gundem/siginmacilarin-yerli-nufusa-orani-yuzde-25i-gecmeyecek-657342.html>
- Stein, B. N. (1986). Durable solutions for developing country refugees. *International Migration Review*, XX(2), 264–282.
- Stein, B. N., & Cuny, F. C. (1994). Refugee repatriation during conflict: Protection and post-return assistance. *Development in Practice*, 4(3), 173–187. <https://doi.org/10.1080/096145249100077811>
- Convention and protocol relating to the status of refugees, (1951). <https://www.unhcr.org/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html>
- UNHCR. (1996). *Handbook Voluntary repatriation: International protection*. UNHCR.
- UNHCR. (2022a, May 26). *Situation Syria Regional Refugee Response*. <https://data.unhcr.org/en/situations/syria>
- UNHCR. (2022b, May 26). *Situation Syria Regional Refugee Response: Durable Solutions*. https://data.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions#_ga=2.71263699.2120730546.1654361887-998794430.1626099347
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Dokuzuncu baskı). Seçkin.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

2021 yılı Ağustos ayında Ankara Altındağ'da yaşanan olaylar sonrası Suriyelilerin geri dönüşü konusu daha yoğun bir biçimde tartışılmaya başlanmıştır. Suriyelilerin 10 yılı geçen misafirligi, entegrasyon sorunu, metropollerde ve sınır şehirlerinde yoğunlaşan yaşamları gibi nedenler ev sahibi toplumda belirli biçimde toplumsal kabulde azalmaya ve kaygılara yol açmaktadır. Kalıcı çözümler arasında yerel entegrasyon, geri dönüş ve üçüncü ülkeye yerleştirme yer almaktadır. UNHCR verilerine göre üçüncü ülkeye yerleştirilen Suriyeli sayısı 31 Mart 2022 itibariyle 295,848'dir. Fırat Kalkanı gibi operasyonlarla birlikte bölgeye 498,593 Suriyeli geri dönmüştür. Bu araştırma Suriyelilerin geri dönüş düşüncesine ilişkin itme ve çekme faktörlerini ve Türklerin bakış açısı ile Suriyelilerin geri dönüşüne ilişkin gerekçelendirmelerini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmada, geri dönüşle ilgili detaylı veriye ulaşabilmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden görüşme seçilmiştir. Araştırma kapsamında Suriyelilerin mahalle bazında yoğunlaştığı Ankara, Altındağ ilçesi seçilmiştir. Altındağ'da aynı mahallede yaşayan, 18 yaşından büyük, 10 Türk ve 10 Suriyeli olmak üzere toplam 20 kişi ile yarı-yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Nitel veriler MAXQDA programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Kalıcı çözümlerin her üçü de kendi içinde bir entegrasyon sürecini barındırmaktadır. Stein'e (1986) göre mülteciler ev sahibi topluma, üçüncü ülkeye ya da geri dönmeleri halinde köken ülkeye yeniden entegre olmak durumunda olup tüm bu süreçler maliyetlidir. Harild'a (2015) göre geri dönme kararı karmaşık bir karar olup bazı durumlarda kişiler ev sahibi ülkeye terk etme baskısı bile olsa kalmayı seçebilmektedir. Black vd.'ne (2004) göre, gönüllü geri dönüşte en önemli unsurlar aile durumu, köken ülkedeki güvenlik ve yeniden entegrasyon yardımının varlığıdır. Suriyelilerin geri dönüşle ilgili görüşleri Suriye ile ilgili yapısal faktörler, kişisel faktörler ve Türkiye ile ilgili faktörler olarak üç grupta ele alınmıştır. Suriyeliler için çekme faktörü anavatanı duyulan özlemlerle birlikte hala Suriye'de yaşayan akrabalarıdır. Belirli şartların sağlanması halinde geri dönerim ve geri dönmeme cevabını verenler ise başta güvenlik konusuna vurgu yapmıştır. Suriye'de savaş sona ererse, her şey eskisi gibi olursa, ev, iş, eğitim imkanları sağlarsa geri dönerim diyenler çoğunluktadır. Türkiye ile ilgili faktörler kısmında iş imkanları, eğitim, yaşam kurmak, sağlık imkanları öne çıkmaktadır. Diğer taraftan muhtemel ayrımcılık durumu ise geri dönüş için itici faktör olabilir. Sonuç olarak itme-çekme faktörleri hem Türkiye hem de Suriye açısından ele alınmalıdır. Araştırma sonuçlarına göre, istikrar ve güvenlik geri dönüşle ilgili en önemli bileşendir. Güvenlikle birlikte barınma konusunda tüm katılımcı Suriyeliler kaygılarını ifade etmiştir. Geri dönüşle ilgili kişisel sebepler arasında en belirgin olanı kişilerin kendilerinin ya da çocuklarının devam eden tedavileri başka bir ifadeyle sağlık sorunlarıdır. Geri dönüş gönüllü veya zorunlu yardımlı ya da yardımsız da olabilir. Gönüllü geri dönüşle ilgili görüşmelerde dile getirilen husus Suriye'de geri dönüşün şartlarının hala hazır olmadığıdır. Türklerin Suriyelilerin neden geri dönmesi gerektiği sorularına cevapları ve gerekçelendirmeleri topluma entegre olmamaları Türkçe konuşmamaları, toplumda huzursuzluk, kavga ve gürültü çıkarmaları biçiminde açıklanmıştır. Bu kapsamda Türklerin gerekçelendirmelerinde öne çıkan entegrasyon konusu olup, ekonomiyle ilgili hususlar ikincildir. Bu araştırmanın kısıtlılıkları sınırlı sayıda Türk ve Suriyeli ile tek bir yerde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Suriyelilerin geri dönüşü ile ilgili olarak ileride yapılacak araştırmaların farklı şehirlerde daha fazla katılımcı ile şehir-ilçe-mahalle bazında yoğunlaşmaları da dikkate alınarak yapılması önerilmektedir. Suriyelilerin geri dönüşü konusu Suriye ve Türkiye ile ilgili yapısal faktörlerden etkilenmektedir. Suriye'de yapısal şartların özellikle de güvenliğin sağlanması başarılı ve uzun dönemli geri dönüş için gereklidir. Aksi takdirde, Koser'in de vurguladığı gibi geri dönüş şartlarının uygun olmaması halinde köken ülkeye dönen sığınmacılar tekrar geldikleri ev sahibi ülkeye dönecektir. Suriye'ye geri dönüş konusu "yeniden entegrasyon" çerçevesinde ele alınması ve uluslararası kuruluşların da katkısı ile yürütülmesi gereken bir konudur.

**POST-TRUTH KAVRAMI ÖZELİNDE HAKİKATİN MAGAZİNLEŞMESİ: “DON’T LOOK UP”
FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**
**MAGAZINE OF TRUTH SPECIALLY WITH THE CONCEPT OF POST-TRUTH: A REVIEW ON
THE FILM "DON'T LOOK UP"**

Semra KOTAN

Atatürk Üniversitesi/İletişim Fakültesi /Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

semra.kotan@atauni.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-1583-3772

ÖZ

Hakikat yitimi olarak betimlenen, post-truth kavramı içinde bulunduğumuz çağda haber içeriklerinin “gerçeklik”le bağlarını koparması anlamına gelir. Hakikat ile dezenformasyon, yalan haber, politize edilmiş mesaj, propaganda, manipülasyon, magazinél içerik arasındaki belirgin sınırların silikleştiği bir dönemin ifadesi olan kavramda medya araçları kitleler üzerinde etkilidir. İnsanların doğru ve sistematik bilgiye ulaşmalarının önünü kapatanlar ise üretim güçlerini ve ilişkilerini elinde bulduran egemenlerdir. Politik alanla ilişkili bir pratik olan post-truth gündem belirlemede ve kamuoyunu yönlendirmede kişisel yargıları ve duyguları önceler. Çalışmanın amacı haberin nesnel gerçekliğinin karşısında magazinél öğelerle bezenmiş anlamını bir temsil alanı olan sinema anlatısı üzerinden anlamlandırıp görünür kılmaktır. Kavramsal çerçeveyi belirlemek için literatür araştırmasının yapıldığı çalışmada tesadüfi olmayan amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Bu yolla belirlenmiş 2021 yapımı bir Netflix içeriği olan “Don’t Look Up” (Adam McKay,2021) filminin ideolojik yapısı nitel içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Kodlanmış anlamlara, kullanılan bağlamlara yönelik metinlerden geçerli anlamların çıkarılabileceği nitel içerik analiziyle görünenin ötesinde maskelenmiş çıkarımlar yapmak mümkündür. Film, yalnızca imajın belirleyici olduğu medya ortamlarında gerçekliğin anlamını yitirdiği yapay bir gündem inşa edilmesi bakımından önemlidir. Seçilen filmin anlatı yapısı, sinematografik öğeleri, filmde kurulan söylemler ve metaforlar post-truth kavramının haberdeki magazinleşme olgusu ile ilişkisini açık bir biçimde ortaya koyar.

ABSTRACT

The concept of post-truth, which is described as the loss of truth, means that news contents break their ties with “reality” in our age. Media tools are effective on the masses in the concept, which is the expression of a period when the clear boundaries between truth and disinformation, fake news, politicized messages, propaganda, manipulation and magazine content are blurred. Those who block people's access to accurate and systematic information are the rulers who hold the productive forces and relations. Post-truth, which is a practice related to the political field, prioritizes personal judgments and emotions in setting the agenda and directing the public. The aim of the study is to make sense and make it visible through the cinema narrative, which is a representation area of the meaning of the news adorned with magazine items against the objective reality. In order to determine the conceptual framework, the non-random purposeful sampling technique was used in the study in which the literature research was conducted. The ideological structure of the movie "Don't Look Up", which is a Netflix content made in 2021, determined in this way, was analyzed by qualitative content analysis method. It is possible to make masked inferences beyond the visible with qualitative content analysis, from which valid meanings can be extracted from texts for coded meanings and the contexts used. Film is important in terms of constructing an artificial agenda in which reality loses its meaning in media environments where only the image is decisive. The narrative structure of the selected film, its cinematographic elements, the discourses and metaphors established in the film clearly reveal the relationship between the concept of post-truth and the phenomenon of tabloidization in the news.

Geliş Tarihi:

31.05.2022

Kabul Tarihi:

23.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Post-Truth, Hakikat, Magazinleşen Haber, “Don’t Look Up” filmi.

Keywords

Post-Truth, Truth, Tabloid News, “Don’t Look Up” movie

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilin.1123699>

Atf/Cite as: Kotan, S. (2022). Post-Truth Kavramı Özelinde Hakikatin Magazinleşmesi: “Don’t Look Up” Filmi Üzerine Bir İnceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1359-1371.

Giriş

Post-truth, özellikle günümüzde meydana gelen bazı toplumsal değişiklikleri ve siyasi yaşamı geniş perspektiften tanımlamada önemli bir işleve sahiptir. Kavram politik düzlemde doğruluğu ispatlanmamış, çarpıtılmış iddiaların önceliğine ve modern toplumlarda hakikat olana itibar edilmemesine, duygunun egemenliğine atıfta bulunur. “Post” kavramsallaştırmasında olduğu gibi geçmişle bağlarını koparan, gelenekseli önemsiz kılan ve şimdinin yeni diye nitelenebilecek bütün durumlarını talep eden post-truth, gerçekle kurgu arasındaki sınırların bulanıklaşmasıdır. Rasyonel söylem yoluyla işlemeyen hakikat kavramı burada dramatik söylem, yanlış bilgilendirme, gerçekliğin başka bir biçimde yeniden inşası, propaganda, magazinelleşme gibi anlatı biçimleriyle görünür kılınır. Hakikat sonrası Ralph Keyes tarafından yayımlanan “The Post-Truth Era: Dishonesty in Contemporary Life” (Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalan ve Aldatma) isimli kitap ile kuramsal boyutta değerlendirilmiştir. Keyes, yalan söyleyenlerin her daim var olduklarını, ancak geçmişte yalan söyleme söz konusu olduğunda bunu kaygılanarak, bazen suçlu hissederek, utanarak, mahcup hissederek ama genelde tereddütle söylediklerine dikkat çeker. Bugün ise zekâ sayesinde insanlar yalanları rahatça, gerçeği maskeleyerek söylerler (Keyes, 2017: 22). Toplumda kanaat oluşturan yazar, akademisyen, din adamı, politikacı, gazetecilerin yanında popüler kişilerin de yalan söylemek konusunda uzmanlaşmış olduklarını ifade eden Keyes’e göre kamuoyu oluşturmada en yaygın yol yalandır (Alpay, 2017: 33). Profesyonellerce sistematik olarak üretilen ve servis edilen gerçek olmayan haberler siyasi, ekonomik, kişisel gayelere hizmet eder. Hakikat sonrası çağda gerçeğin yanında yalan ve gerçeği yansıtmamakla birlikte yalan denemeyecek kadar arada kalmış bazı ifadelerde söz konusudur. Dramatik gerçek, yumuşak gerçek, sanal gerçek, stratejik gerçek, aşınmış gerçek, silikleşmiş gerçek, abartılı gerçek şeklinde yan anlamlarla anılan hakikat ötesi görünüm bu ifadelerle örnek sayılabilir. Bu bağlamda bilgi iletişim teknolojilerindeki dönüşümler bilgiye erişimin kolay ve çeşitli yollarla sağlanabilirliğinin önünü açmışken içeriklerin hızlıca aktığı post-truth çağda ise yeni medya olanakları sayesinde hakikat itibarsızlaştırılır.

Bilginin siyasiler tarafından kontrol edilerek alternatif gerçekler ya da aldatmacalar üretme faaliyetleri post-truth’un temel belirleyicilerindedir. Bilimsel olarak gerçeklerin doğrulanabilir gözlemlere dayanıyor olmasının karşısında alternatif gerçekler, hakiki olandan sapar ve yeni bir söylem geliştirir. Bu anlamda sahte haberlerin yayılması ise ideolojik alanla ilişkilendirilir. Sahte haberler, yanlış bilgi, yanıltıcı bilgi ve dezenformasyon gibi diğer bilgi bozuklukları kitleleri aldatmada kasten yayılma özelliği gösterir. Haber medyasının geleneksel rollerini alt üst eden bu durum güvenilirlikleri ve meşruiyet zeminleri ile gazeteciliğin gerçeği arama ve doğruyu söyleme ahlakına, gerçeklerin doğrulanmasında toplumun özerkliğe ve nesnellığe olan inancına da gölge düşürür.

Özellikle son dönemlerde gelenekselden dijital evrilen habercilik anlayışının önemli parçası olan post-truth kavramının haber içeriklerine yansıyan yönleri çalışmada mercek altına alınmıştır. Kitlelerin gerçeklikten kopması ve istenilen davranış biçimlerini ortaya koymaları noktasında egemenlerin hakikati nasıl çarpıtarak ya da yeniden üretmek sundukları çalışmanın ana sorunsalını oluşturur. Sosyal medyayla bütünleşmiş olan geleneksel medyanın da bu pratikten besleniyor olmasının temel dayanakları çalışma açısından sorgulanması gereken bir diğer konudur. Buradan hareketle pos-truth ve hakikatin magazinelleşme olgusunun kavramsal boyutunun ortaya konulmasında literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın ilk kısmında post-truth kavramının genel bir çerçevesi çizilmiş, ikinci kısmında ise hakikat ötesi çağın belirgin içerik özelliklerinden olan magazinleşme olgusu tüm detaylarıyla ele alınmıştır. Teorik zemin oluşturulduktan sonra ise çalışmanın analiz kısmında araştırmacının yorum gücüne, geçmiş yaşantı ve deneyimlerine dayanan nitel içerik analizi yöntemi ile “Don’t Look Up” filmi üzerine bir çözümleme gerçekleştirilmiştir. Filmin üzerine kurulu olduğu anlatı yapısı bakımından post-truth çağda toplumun gerçeklikten nasıl uzaklaştırıldığı ve bu uzaklaşmaya etken olan faktörler irdelenerek belli kategoriler oluşturulmuştur. Kültürel bir temsil arenası olan sinemada maddi dünyadaki gerçeklik görünümünün çarpıtılarak yepyeni bir gerçeklik sunulduğu varsayımı seçilen filmin içerdiği malzemeler dolayısıyla anlamlı verilere sahip olduğunu gösterirken literatür açısından konuyu önemli kılmaktadır.

Post-Truth Üzerine Kavramsallaştırma

Modern toplumların oluşum sürecinde düşünce ve fikir akımlarının yanı sıra iletişim araçlarının kiteselleşerek halka arzı, kitlesel toplumdan, kitle kültürüne giden süreçte erkin, toplulukların egemenliği, sınıf çatışmaları temelinde karşımıza çıkar. Toplumlara konu edinen her faaliyet sosyal bilimlerde kendisine kuramsal ve pratik açılardan yer bulmuştur. Kitlesel hazır bulunuşluk ve kitlelerin yönlendirilmesi konuları ise gündemi belirleme,

içeriklerde dezenformasyon, propaganda, medya sahipliği gibi tartışmaya açık konuları ön plana getirmiştir. İnternet teknolojilerinin yaygınlaşması ve bunun sonucunda iletişim süreçlerini eviren sosyal mecralar, egemen yapının içerik üretmesinin yanında, kullanıcı türevli içeriklerin dolaşımıyla yeni bir çağı başlatmıştır. Bu süreç demokratik bir iletişim ortamını doğurmuş olsa da nesnel gerçeklikle, öznenin ortaya koyduğu akılcı yeni bir gerçekliğin sunumu konusunda soru işaretleri belirlemiştir. İçeriklerin serbestçe üretilip dolaşıma sokulması, küresel bir düzeye işaret eder. Ancak bu durum beraberinde duygusallık içeren ve/veya politize edilmiş gerçeklikten uzak yeni bir gerçekliği de sunar.

Sosyal ağlarda ve medya yapımlarında sunulan içerikler belirli kategorilere göre ayrılmakta bu sayede her medya kolu ve her alıcıya göre içerik kolayca belirlenebilmektedir. Kişisel verilerin elde tutulup hesaplanabilirliği dijital medyanın tema üretirken kullandığı en elverişli yollardandır. Veri istatistiklerinin değerlendirilmesi, medyada ve siyasette duyguların nesnel gerçekliğin önüne getirilmesine hizmet etmektedir. Bu yolla partizan, homojen bir toplum oluşmakta, farklı düşüncelerin hapsedilip bir kaynaktan gelen verilere kişinin sürekli maruz bırakılması kapalı, tek tip bir kitleliliği oluşturmaktadır. Medya sahipliğinin egemenin elinde kendi amaçlarına hizmet eden bu yapısı, seçimlerden eğlence ve sanat sektörüne kadar stratejik iletişimin anahtarı haline gelmiştir. Yığılarak toplanan sosyal ağ verileri ve internete dair her platform bu yapısı ile kamuoyunun manipülasyonu görevlendirilmiş ajanlar gibi çalışır (Woolley& Guilbeault, 2017: 3-7). Bu bağlamda, bireylerin hakikati bulma ve arama çabaları, günümüz teknolojik yeniden üretim çağında gelenekçi yöntemlerle artık mümkün olmayıp, kişisel bilgi ve hazır bulunuşluğu başarısız bir edim haline getirmektedir. Dolayısıyla post-truth çağ – hakikat sonrası dönem olarak yorumlanırken medya içerikleri ve yapımlarda sunulan içeriklerde doğru olmayan bilginin varlığını kavrayabilmek için toplumsal değişim ve dönüşümlerin merkezinde yer alan teknolojik determinizm kavramı anlam kazanır.

Teknolojik determinizm, günümüz yaşam formlarını düzenlerken, yöndeşik aygıtlar ile bu organizasyona aracılık etmektedir. Bu nedenle sosyal medya mecraları ile iç içe geçmiş bir sürecin tanımı olan iletişimin, teknolojiye olan zorunluluğu neden- sonuç ilişkisine dayanmaktadır. Yeni yapıda uyarılar karşısında bir başına duran birey kendisini internet ağlarının kullanıcı türevliliğine karşı geliştirmelidir. Teknoloji tarafından belirlenen insan ve toplum düşüncesi üzerine konumlanan teknolojik determinizmde araç mesajdır. Dolayısıyla her medya teknolojisi yapısı gereği bir bilgi dayatır ve dayatmış olduğu bilgiyle toplumsal gerçekliği kurar ya da yeniden üretir. Post-truth kavramsallaştırmasının geleneksel ve dijital medya teknolojilerinin epistemolojisine dayanan ilişkisi bu noktada açıktır.

Aydınlanma, Batı toplumunda 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen, akılcı düşünceyi eski, geleneksel doğasından kurtarıp, değişmez kabul edilen varsayımlardan, önyargılardan ve ideolojilerden ayırmayı ilke edinmiştir. Orta Çağ'ın dinsel ve geleneksel değerlerinin kendini gerçekleştirmek ve daha refah yaşamak için yetersiz olduğunu düşünmesi ve bunun yerine yeni değerler oluşturma gayreti "her şey insan için olmalıdır" mottosu ile başlayan hümanizm anlayışının devamında Orta Çağ'ın Tanrı/ din merkezli evren, toplum ve insan açıklaması yerine insanı merkeze alan yeni bir evreni tahayyül etmiştir (Çüçen, 2006: 25-26). Yeniden yeniye kabuller geliştirerek bilginin yeniden üretimine kapı aralayan Aydınlanma Çağı modernist söylemi bir yöntem olarak belirlemiştir. Deneyin akli bilgiyi kanıtlayıcı niteliğinin desteklediği bu süreçte; sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sorunların çözümü üretim olanaklarının da bu yönde kullanılmasını gerekli kılmıştır. Aydınlanma düşüncesi, felsefi açıdan insan, toplum ve doğaya eğilmiştir. Ekonomi konusunda İngiliz Sanayi Devrimi'ne dayanan bu düşünce pratiği siyasal açıdan da Fransız Devrimi'nden köklerini alarak, üretim dinamiklerinin itici gücü olarak kapital ekonomiyi kabul etmiştir. 2. Dünya Savaşından sonra sermayenin akışkan hale gelip dünyada yayılması aydınlanma düşüncesini dünyaya hâkim kılmıştır (Cevizci, 2002: 9).

Gerçeğin bilgisinin elde edilmesi, yasalar ve yeni düzenin kurulması bakımından aydınlanma insana, bilime dair tüm yaklaşımlara yeni bir özerk düşünme fırsatı getirmiştir. Bu özerklik ona dünyevi olma, daha açık ifade ile – bir düşünce sistematiğine girilirken dünyanın nesnel halinin ön plana alınarak işe başlanması- özelliğini katarken karşı cephede, gerçeğin bilgisinin bulunabileceğini savunan gelenekçi bakış konum almıştır. Bu noktada ise akıl ürünü olan bu yapının insanın doğasına ve düşünce sistemine aykırı olduğunu savunan romantik bakış dikkati çekmektedir. Romantizmin öncü savunucularından Löwy ve Sayre romantizmi salt edebi bir yaklaşım olmaktan ayırıp toplum ve özellikle kitle kültürü bağlamında değerlendirmeye almıştır. Bu değerlendirmeyi kolektif bir toplumsal bilincin içerdiği ideoloji tabanından değil de aynı toplumsal deneyimlerle yaşayan, aynı ekonomik çıkarlardan beslenen sosyal sınıfların nitelik ve eksikliklerine eğilmiştir. Bu durum insanın insanla, doğal ve

toplumsal çevresiyle olan ilişkilerindeki duyguları ve istekleri ile ilgilidir. Bu da hakikatin hangi yolla bulunabileceği konusunda romantizm savunucularına modernist ve kapitalist argümanlar üzerinde hakikatle ilgili bulunan çelişkileri ortaya çıkarma fırsatı sunar. Löwy ve Sayre, görüşlerini iki değer sistemini birbiri ile çarpıştırarak ortaya koyar.

“Modern” denilen şeyleşmeye dayalı olarak yeniden üretilmiş toplumsal gerçekliğin değerlerini romantizmin değerleri ile çürütmeye çalışarak bir hakikat arama çabası söz konusudur. Bu aslında fikir akımları içerisinde romantiklerin bilinçli olarak cımbızlayarak seçtiği yönlerdir. Kapitalizm de romantiklerin eleştirdiği diğer noktalardan biridir. Sanayi Devrimi ile dünyaya yayılan emek, sermaye ve artı değer üzerine kurulu düzenin, tüm toplumsal ilişkileri parasal/niceliksel yapıya sokması romantizmin moderniteye duyduğu tepkinin temel sebebidir. Özel mülk edinme ve metalaşma konularında da eleştiriler yapan romantikler, Löwy Lukacs ile ilgili çalışmasında değişen şeylere örnek olarak Max Weber’e atıfta bulunarak ‘Dünya’nın büyüünün bozulması’ ifadesinin romantizm görüşlerine uygun olduğunu söylemektedir. Dinin, imgesel düşüncenin araçsallaştırılmış akıl anlayışına feda edilmesi, gerçeklikteki bozulmaya bir örnektir. Oysa romantiklere göre mitolojik değerler, din, tutkulu aşklar, inançlar insanın, gerçek doğasının bir ürünüdür, hakikati bulmadaki en önemli rehberdir.

Metalaşma sonucu ortaya çıkan yeni yapma kültürel içerikler insanı tüm bunlardan kopararak araçsallaşan aklı ile doğru yolu bulamaz hale getirirken, onu başkalarının ürettiği meta fetişizmi denilen sönük gerçekliğin içerisine bırakır. Bu açıdan sanayileşme, fabrikalardaki makine sayısının artıp insan sayısının azalması, fordist üretim sistemi ve bununla beraber üretilen sanal gerçeklik romantizm savunucularının eleştirdiği en önemli noktalardandır. Onlar doğal, organik ve canlı olan dışında suni olarak elde edilen nesne ve fikirlere karşı çıkmışlardır. Löwy ve Sayre için asıl önemli olan şey yabancılaşma ve şeyleşme deneyimidir. Onlara göre bu deneyimle en sert şekilde sınananlar kültürel ve siyasal etkinliğe sahip entelektüel topluluklardır (entelijensiya kesimidir). Löwy “Entelektüellerin Radikalleşmesi” adlı doktora tezinde bu entelektüel yapının ideolojik – kültürel çıktılarının yaratıcısı ve Marx’ın Alman İdeolojisi’nde tanımladığı ‘zihinsel üretim’ denilen olgunun öznesi konumunda olduklarını ileri sürer (Löwy & Sayre, 2007: 38-41).

Bilginin hakikatine ulaşma konusuna rasyonel açıdan karşı çıkan bir diğer sistematik düşünce akımı da rasyonalitenin meta fetişizmi yoluyla irrasyonel bir özellik kazandığına işaret eden Marx ve onun ürettiği yaklaşım olmuştur. Rasyonel kapitalist sistem, meta fetişizmine maruz kaldıktan sonra hakikati yitirmiş, onun ifadesiyle ‘yanlış bilince’ evrilmiştir. Bu durum da tarihsel diyalektik süreç içerisinde günümüze kadar sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan yeniden yeniye üretilen ve merkezinde iktidarların menfaatini içeren bir sistemi kurmuştur. Ona göre çözüm yolu devrim yoluyla hakikatin hüküm sürebileceği bir yoldur (Ritzer & Stepnisky, 2014: 48-69). Artık medyada içeriklerin tahlil edilmesinin gelenekçi yöntemlerde mümkün olmayışı insanı, kitlesel olarak yansıtılan her şeyin gerçeklikle ilişkisini sorgulamaya yönlendirmiştir. Bu açıdan kitle kültürü, kültür endüstrisi gibi kavramlar temelde iletişim süreçlerinin realiteye ne kadar uzak veya yakın olduğu tartışmalarının merkezinde yer alır. Bireylerin rutin yaşamlarında yazılı ve görsel medya içeriklerinde karşılaştıkları her şeyin, bir noktada gerçekliğinin sorgulandığı düzey, hakikat yitimi “post truth” kavramı olarak karşımıza çıkar.

Topluma yansıyan her alanda görülen otonomi, rasyonalitedeki aşınma simülasyon çağının göstergesi olarak kabul edilebilir. Sosyal ağlarda akan veriler, egemen gücün erkinin devamına hizmet etmekte ve bireylerin tutarlı ve gerçeğe dayanan bilgiye ulaşmasını engellemektedir. Post-truth kavramı ilk olarak Amerika’da popüler siyasette kullanılmıştır. Medya içeriklerinin dolaşımı biçimi ise bu kavramın pek çok dilde karşılığı olduğu anlamına gelir. (Harsin, 2018: 35). Kavram Türkçe’ye ‘hakikat sonrası’, ‘gerçek-ötesi’ veya ‘gerçek-sonrası’ ‘hakikat sonrası çağ’ şeklinde tercüme edilmiştir. Keyes, yalanların kirli ve beyaz olarak ikiye ayrıldığı bir dönemin artık son bulduğundan bahsederek, sunulan içeriklerde yalanın açıklığının sezilemez olduğuna vurgu yapmıştır. Bu bakımdan gerçekle ayırt edilemez bu yeni dönemde ulaşılan bilginin tahlili yolunda özne, belirsizliklerle karşılaşır. Çünkü bu seviyede gerçek dışı içeriklerin dolaşıma sokulması herhangi bir sorumluluğa bağlı olmadan, tereddütsüz, suçluluk ve utanma duygusu olmadan akışa kazandırılır. Bu dönem ‘Hakikat Sonrası Çağ’ olarak adlandırılır. Post gerçeklikteki yeni yapının zeki öznesi de yalan söylemekten suçluluk duymak yerine suçluluk duygusundan kurtulmak için yalanla gerçeğin üstünü örtmeyi tercih edenlerdir (Keyes, 2017: 22-38). Geleneksel medya ile ilgilenen düşünürlerin kuramları ve eleştirdikleri noktalarla karşılaştırınca, Post truth kavramını politik, retorik ve bilgiyi dayatıcı bir vurgusu vardır. Bununla beraber, kitleler sunulan haber medyasına ve dikte edilen politik yaklaşımlara karşı pasifize edilmiş olarak görülür. Dolayısıyla Post truth’daki ekilen fikir, sıradan vatandaşların dünyayı egemen sınıfın ideolojisiyle görüp, kavrayıp, anlamlandırdıklarıdır. Gerçeklik burada

ustalıkla "popüler" olana evrilmesi dolayısıyla kafa karıştırıcı veya şüpheli hale gelir. Bunu da partizan-yandaş ve bir ideolojide uzmanlaşmış stratejiyi içeren bir aldatma olarak açıklayabiliriz.

Haberin Magazinleşme Olgusu

İnsanların, bilgilenme, haber alma, eğitim, eğlenme ihtiyaçlarını karşılamada önemli rolü olan televizyon görsel ve işitsel bir kitle iletişim aracı olarak tüm dünyada yoğun ilgi görmüştür. Televizyon, bireylerin kendilerini ifade etme eylemine ve etraflarında olup bitenleri anlamlandırma sürecine karşılık gelen sembolik biçimleri üretme işlevine sahiptir. Simgesel düzeyde bilgi alışverişini sağlayan bütün süreçler için gerekli olan maddi unsurlar, teknik birer aracın varlığını gerekli kılarken bugün hala egemen olan televizyonun izler kitle üzerindeki etkisi ise yadsınamaz bir gerçektir. İnsanların olayları algılamasında ve anlamlandırıp, yorumlamasında yönlendirici bir araç olan televizyon bu yönüyle “sorunlar, değerler ve politikalar gündemi” (Smythe,1986: 4) oluşturan bir iletişim aracıdır. Anlamın üreticileri ve anlamın alıcıları arasındaki ilişkide kitle iletişim araçları belli konular evreni ortaya koyarken bunların bireylerce değerlendirilmesinde de bir söylem düzeni kurar (Sholle,1994: 245). Gündemin genel görünürlüğüne belirleyen kitle iletişim araçlarının gündemini de Chomsky’e göre siyasi iktidarı paylaşanlar belirler (Chomsky,1999: 119). Siyasi erkin herhangi bir birimi, kişisi, olayı ya da durumu ile ilgili zayıflık belirtisi ya da eleştirel bir tutum dikkat dağıtıcı söylemlerle manipüle edilir. Bu yönüyle kitle iletişim araçlarının geliştirdiği dil vatan, millet birliği, beraberliği ve bekasını tehlikeye atacak türden sorunların önüne geçmede etkin biçimde kullanılır. Televizyonun bir propaganda aracı olarak bireysel ve toplumsal rıza üretmek gibi bir işlevi de söz konusudur. Bu sayede sosyal gerçekliğin normalleştirilerek doğal bir durummuş gibi servis edilmesi statükonun kendi hiyerarşik yapısını garanti etmesinin önemli bir yoludur. Normalleştirme söyleminin en önemli pratiği ise var olan durumun kaderci anlayışla yorumlanması ve insanların bu şekilde ikna edilmesidir. Mills’in ifadesiyle toplumsal hayatta alınacak kararlar sayılarla ifade edilemeyecek kadar sonsuzdur. Öte yandan bu kararlar önemli bir sonuç ortaya çıkaramayacak kadar da küçük çaplıdır. Dolayısıyla olaylar kaderin bir cilvesi olarak birer tarih olma özelliği taşır (Mills,1974: 32). Bireylerin iktidara koşulsuz rıza göstermelerinin bir diğer nedeni ise mevcut sorunların kaçınılmaz olarak yaşanacağını bilip umutsuzca bir tutum geliştirmeleridir. Siyasetin ortaya koyduğu senaryolar ümitlerin kırılmasında etkin rol oynarken insanların etraflarında olup biteni değiştirme gayretlerini de köreltir. Günümüz toplumlarında siyasal iktidar bütün kitle iletişim araçlarıyla özelde ise televizyonla her türden süreci manipüle etme gücüne sahiptir. Özellikle statükoya alternatif olabileceği düşünülen yapılanmaların önünü kapatan söylemler üreten siyasal erk farklı olan bütün “öteki”leri yok etme eğilimindedir. Var olan durumlarla ilgili geliştirilen kamusal senaryoda iktidara, iktidarın politikalarına karşı “alternatifsizlik” stratejisi uygulanırken, dilenen amaca ulaşmak için elverişli ortam ortaya koyma imkânı da artar (Zeldin, 1998: 406). Herhangi bir toplumda ülke gündemini meşgul eden bir olaya karşı kitlelerin fiili eylem gösterdikleri görülür. Grev, protesto ya da direniş şeklinde tanımlanabilen bu eylemler sivil itaatsizliğe yapılan vurgusuyla iktidar tarafından sorunlu bir alan olarak yorumlanır. Siyasal sistemin gücü elinde bulunduranlar olarak bu süreci kitle iletişim araçlarıyla kendi lehlerine çevirmeleri ise muhtemeldir. Televizyonun özellikle hedef gösterme rolü ile bastırılmaya, sindirilmeye çalışılan insanlar toplum nezdinde haksız eylemler ortaya koyan ve haksız eylemciler olarak sunulan kişilerdir. Siyasi gücün haklılığının öne çıkarıldığı söylemler bu bağlamda insanları kayıtsızlaştırarak eylemsizliğe sürükler.

Özellikle küreselleşen piyasa çıkarları doğrultusunda dönüşen televizyon programlarının içeriği dönemin ekonomi-politik yapısıyla da ilişkilidir. Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte geleneksel anlamdaki iletişim teknolojilerinin yerini alan dijital teknoloji bütün medya araçlarının olduğu kadar televizyonunda anlatım olanaklarını çeşitlendirmiştir. Yalnızca ses ya da görüntü aktarmanın ötesinde müzik, grafik, yazı, tablo, video, fotoğraf gibi medya içeriklerinin anlam üretme sürecine sağladığı katkı klasik anlamdaki televizyon yayıncılık anlayışını da dönüştürmüştür. 1990’larda özel televizyon kanallarındaki artışla birlikte ticari kaygıyı önceleyen yayıncılık politikaları paralelinde habercilik anlayışını da değiştirmiştir. En çok izlenme potansiyeline sahip olma çabası izleyiciler açısından izlemenin keyifli, ilginç yanının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Gereksinimleri nispetinde medya içeriklerine yönelen izler kitle, kolay anlayabildiği, hoşlanarak takip edebildiği adeta görsel şovlara dönüşmüş habercilik tarzına yönelmiştir. İzleyicinin bu beklentileri sonucunda ciddi bir konunun dahi ilgi çekici olabilmesi noktasında haberler ve haber programları popülerleşerek gerçeklik ilkesinden kısmen kopmaktadır. Bir haberin kurgulanma biçimi, haberin kaynağı olan bilginin sınırları, ortaya çıkan bakış açıları o haberin doğruluğunu etkiler. Çarpıtılan bilgiler, gerçeklerin kurgulanma biçimleri, ön yargılar ve belli çıkarlar

doğrultusunda bozulan, oynanan haber gerçekliğinin yeniden üretilmesi anlamına gelir. İmajlar evreni ve reel dünya dikotomisi sunan bu anlayış ise toplumsal algılama biçimlerinin dönüştürülmesinde küreselleşen tüketim ve pazar yapısının işlerliğine hizmet etmektedir. Dolayısıyla izler kitle ile kurduğu ilişki çerçevesinde kitle iletişim araçlarınınca mesajların üretilmesi, anlamlandırılıp paylaşılması teknolojik, ekonomik, politik ve sosyal bir örgütlenmeyle anlamlıdır (Livingstone, 2005: 57). Bir endüstri tarafından üretilen haber o endüstrinin ekonomik ve bürokratik yapısı ile medya egemenleri tarafından şekillendirilir. Medya aktörleri, baştaki egemen erkler, haber ajansları ve buna benzer dış faktörler haber içeriğinin değerini ve seçimini etkileyen temel faktörler olarak tanımlanabilir.

“Toplumun büyük kesiminin ilgi, çıkar ve yaşam alanı içinde var olan ve en kısa sürede verilen olaylar” (Seçim, 1993: 207) olarak tanımlanan haberler izleyicinin yaşamın somut gerçekliğine tanıklık etmesi olarak nitelendirilir. Haber, bireyleri yaşamsal olarak ilgilendiren bireysel, yerel, ulusal ya da ulus aşırı düzeydeki gelişmelerden haberdar olmasını sağlayan her türden olay ve olgudur. “Toplumun bilgi ve ilgisini geliştirecek, dönüştürecek gerçekliğin, kurgusal olarak yayımlanacak medya organizasyonunun yapısına, teknolojisine ve ideolojisine göre yeniden kurgulanmasıdır. Haber, içinde barındırdığı, çok katmanlı yapısı nedeniyle biçimsel olarak düzenlenişi, tanımlanmasından ve kavramsallaştırılmasından daha kolay bir iletişimsel yapılanmadır” (Rigel, 2000: 170). Evrensel bir tanımı olmamasına rağmen bir olayın haber niteliği taşıyabilmesi için gerekli olan özellikler ise haberin iletişim ortamlarındaki ayrıcalıklı konumuna bir vurgu niteliği taşır. Habere konu olan olayın gerçek olması, verilen haberle içeriğin uyumlu olması gerekliliğine dayanır. Habercinin haber konusu olan olayla ilgili tarafsız yanı ise haberin nesnel olmasıyla açıklanabilir. Yine bir anlam üretme süreci olan iletişimde haberin bütün aşamaları anlamlı olmalıdır. Mantıklı ve makul sınırlar içerisindeki haberlerde kesinlik ilkesiyle herhangi bir kuşku ya da şüpheye sebep olabilecek ifadeler bertaraf edilmelidir. Habercilikte geçerli olan haberin anında ve hızlı biçimde iletimi piyasa koşullarında rekabeti ortaya çıkaran nedenlerden sayılmakta ve tutarlı bir biçimde yazılan, kurgulanan haber içeriği ise haberin inanılabilirliği açısından önemli bir öncül olarak kabul edilmektedir (Çiftçi, 2017: 478). Bir haberin sahip olması gereken ilkeler literatürde net bir biçimde tanımlanmaktayken günümüzde tüm dünyada egemen olan politik ve maddi kaygılar bu ilkelerin esnetilmesinin ana sebebidir. Televizyon yayıncılığında meydana gelen değişimler ile içerik üretiminde eskinin homojenleşmiş zevklerine karşılık ortaya konulan tek tip içerikler yerine bireyselleşme, magazinleşme, küreselleşme gibi farklı olgular ortaya çıkmıştır. Toplumda farklı beğeni ve tercihlerin varlığı göz önünde bulundurularak oluşturulan haber içerikleri konu seçimi, kurgulama, müzik, efekt, dekor gibi unsurların olanaklarından da faydalanılarak habercilik anlayışını dönüştürmüştür. Televizyonun haber verme işlevinin yanında haberi eğlendirerek sunması bu noktada değişen habercilik anlayışıyla ilişkilendirilebilir. Gerçeklerin bozularak, eğlence içerikli sunumu, salt haber içeriklerinin görsellerle desteklenmesi geleneksel yayıncılık anlayışının ötesinde haberin magazinleşmesi kavramıyla açıklanabilir. Haber içeriğinin oluşturulmasında ve sunulmasında gerçeğin maskelenmesi, bozulması ve ön planda olması gereken bir bilginin ötelenmesi anlamları haberin magazinleşmesi olgusuyla ifade edilir. Magazinleşme, yaşanan toplum toplumsal gerçeklerini, ekonomi, politika, güvenlik, sağlık, sosyal yaşam gibi pratiklerini ve bunların ciddi olan yönlerini çarpıtarak yüzeysel bir bakış açısıyla sunması biçiminde görünürlük kazanır. Dolayısıyla siyasal ve ideolojik olaylara kamuoyunun nasıl bakması gerektiği medyanın bir konuya eğilme biçimine ve seviyesine bağlı olarak değişiklik gösterir. Magazin söylemi aracılığıyla televizyondaki eğlence öğelerinin tüm içeriklere yerleştirilmesi haberleri magazinleştirirken hakikati de gölgede bırakmaktadır. Haberleri sunarken dramatik etkiyi güçlendirmek amacıyla kullanılan bazı teknikler ya da popüler, sansasyonel söylemlerin bilinçli kullanımı haberin magazinleşme olgusuna vurgudur. Gerçekliğin televizyon haberlerinde farklı bir görünümle verilmesini sağlayan dramatik öğeler bu bağlamda anlamın yeniden üretilmesi sürecine katkı sağlar. Bu tarz haberlerde ve haber programlarında “geniş bir izleyici kitlesine seslenebilmek için, ağırlıklı olarak, ele alınan olayların duygusal boyutları öne çıkarılmaktadır. Öyle ki, tamamen gerçek olaylara ve karakterlere dayalı olan haber ve haber programlarında bile, hakiki gerçeklik kurmaca gibi, geleneksel anlatı saymacalarıyla yeniden kurulmuştur. Yani gerçek insanları, soruları, olayları (iyi-kötü, kahraman-kötü adam, birey-kurum, biz-düşmanlarımız, doğa-kültür gibi) iki karşıt gücün çatışmasıyla nitelenen anlatılara dönüştürmüştür” (Poyraz, 2002: 70). Haberin değerini artırarak izler kitlenin dikkatini habere çekmek amacıyla sosyal nitelikli ciddi konuların dahi hafifletilerek eğlenceli sunumu haber içeriğinin magazinleşmesi olarak anılır. Haber değerinin varlığı konusu yadsınmadan dramatik olanın ön plana çıkarılarak yaşanan gerçekliğin silikleştiği bu yaklaşımda haberler genel anlamda öyküleyici bir anlatım tarzıyla ortaya konulur. Haberin dünü ve yarını ile ilgili sebep ve sonuçları yerine şimdi var olan kısa süreli etkileri önemsendir. Burada bir olayın sebep olabileceği durumlar ve bu

durumların kurumsal veya ulusal etkilerinden bireysel görünümünün daha önemsendiği görülür (Ergül, 2000: 137). Magazin söylemi bu bağlamda gerçekliğin ötesinde, hakikatin kaybolduğu, ya da içinin boşaltılarak önemsizleştirildiği, olay bütünlüğünün parçalanarak daha sığ içeriklerin dramatik etkiyle ön plana çıktığı bir pratiktir.

Medyanın neyin haber olup olmayacağına ya da neyin ne ölçüde önemseneceğine dair belirleyici ve yönlendirici yanı, olayları yorumlama biçimiyle ilişkilidir. Yaşanan gerçeklerin reel ve rasyonel yanlarını gölgede bırakan bir tavırla medya haberleri izleyicinin dikkatini asloından uzaklaştırmaktadır. Magazinleşen haber içerikleri kimi zaman gerçeklere ulaşmak için okuma, araştırma ya da sorgulama yetisini kullanmak istemeyen ve özellikle de gündelik hayatın koşuşturmacasından sıkılmış izler kitle için olup biten hakkında bilgi sahibi olmanın en kolay yolu olarak sayılır. Ancak sosyal, politik, ekonomik nitelikli önemli konuların eğlenceli hale getirilerek hakikat bağlamlarının silikleşmesine ya da ortadan kalkmasına sebep olma özelliği enformasyonu dezenformasyona dönüştüren önemli bir etkidir. Haberin eğlence kalıpları içerisinden verilmesi ile ortaya çıkan, insanı bilgilendirmekten uzak enformasyonun gerçekleri gizlemek, yeni bir gerçeklik inşa etmek ya da kamuoyunu yanıltmak amacıyla kullanıldığı bu noktada önemlidir. Toplumun ve medyanın gerçeklikten kopuşu olarak nitelenen hakikat-sonrası çağ post-truth kavramı üzerinden anlamlandırılırken sansasyonel algıların nesnel olan olgulardan daha fazla itibar gördüğü gözlenmektedir. Dezenformasyon, yalan haber, manipülasyon, sansasyonel haber gibi kavramların gerçekliğin karşısında ortaya koymuş olduğu varlık post-truth'un sınırlarıyla anlamlı hale gelir. Post-truth kavramı çerçevesinde haberin magazinleşmesine ilişkin oluşturulan temel kategoriler ise aşağıdaki gibidir.

Hakikatin söylemsel inşasını normalleştirme
Hakikatin sonuçlarının kaçınılmazlığı
Hakikat söyleminin karşısında konumlanan “alternatifsizleştirme”
Hakikatin maskelendiği süreçte insanları eylemsizliğe sürüklenme stratejisi
Hakiki gündemin dikkat dağıtıcı söylemlerle manipüle edilmesi
Hakikati öncelemeye çalışanların ötekileştirilmesi
Gerçeklerin önüne geçen popüler kurmacalar
Hakikati görünmez kılan dramatik anlatılar
İtibarsızlaştırılan hakikat söylemleri
Hakikat ötesi söylemlerde ikna stratejisi

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı kavramsal çerçeve ortaya konulduktan sonra Adam McKay'in yönettiği 2021 yapımı “Don't Look Up” filmi özelinde “Post Truth” kavramını deşifre etmek ve anlaşılır bir şekilde yorumlamaktır. Temsil alanı olan sinema filmlerinde neyin, nasıl temsil edildiği filmin teması ve konusuyla birlikte düşünülmesi gereken bir pratiktir. Film içeriğinin odağa alındığı bu çalışma öykünün “Post Truth” kavramı özelinde nasıl kurgulandığını, hangi kodlarla verildiğini olaylar ve karakterler özelinde tanımlayıp anlamlandırmayı amaçlar. Bu amaçla “Post Truth” kavramının genel çerçevesi çizilerek haberin magazinleşen içeriği ile ilişkisi ortaya koyulmaktadır. Bu doğrultuda belli kategoriler belirlenerek film özelinde maskeli anlamlar bu kategoriler eşliğinde analiz edilip değerlendirilmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Nitel bir araştırma olan bu çalışma toplanan verileri nitel içerik analizi yöntemi ile ortaya koymaktadır. Metinlerden, film anlatılarından geçerli çıkarımlar yapmakta kullanılan içerik analizi, öze ilişkin belli kalıpları, kategorileri, temaları ya da anlamları belirlemede önemli bir bilimsel yöntemdir. Bu kapsamda araştırmacının derinlemesine ve dikkatle sistematik biçimde analiz edip yorumladığı içerikler bütüncül bir bakış açısıyla

sunulmaktadır. Buradan hareketle “Post Truth” kavramı çerçevesinde haberin içeriğinin magazinleşmesi ile ilişkili olarak çalışmada farklı on kategori belirlenmiştir. Belirlenen kategoriler ışığında araştırmacının kişisel algı ve deneyimlerini de kapsayan amaçlı örnekleme tekniği ile belirlenmiş film örneği üzerinden çeşitli çıkarımlar yapılmıştır. Filmdeki kişi, olay ve olgular kendi bağlamlarında analiz edilmiş ve anlamlandırılarak yorumlanmıştır.

Silikleşen Hakikat: Don't Look Up

2021 yapımı bir Netflix içeriği olan “Don't Look Up” filmi dünyaya yaklaşan dev bir kuyruklu yıldızın varlığını keşfeden ve insanlığı uyardırmaya çalışan iki gök bilimcinin başlarından geçen hikâyeyi konu edinir. Michigan Eyalet Üniversitesi'nde Astronomi profesörü olan Dr. Randall Mindy ve doktora adayı Kate Dibiasky'nin bir gün gökyüzünü incelerken yaptıkları keşif insanlığı dünyanın yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirecektir. Beş ila on kilometre genişliğine sahip kuyruklu yıldızın yaklaşık altı ay on dört günlük yolculuktan sonra dünyaya çarpışmasının ne denli tehlikeli olduğu açıkça ortadadır. Bu gerçeği öncelikle NASA'nın gezegen savunması koordinasyon ofisi başkanı Dr. Teddy Oglethorpe ile paylaşan ikili ofis başkanı ile birlikte durumu Beyaz Saray'a aktarmak için yola çıkarlar. Bilim insanları ABD Başkanı Janie Orlean ve Beyaz Saray Genel Sekreteri oğlu Jason'ın ilgisizliğiyle karşılanırlar. Başkan “Görünümünü beğenmediğiniz bir gök taşı mı, kuyruklu yıldız mı neyse ondan bahsedin, sonra da neden bahsettiğinizi söyleyin” diyerek dertlerini anlatmaları için onlara yirmi dakika verdiğini söyler. Başkanın bu sahnedeki tavrı hakikatin itibarsızlaştırıldığı, ciddiye alınmayan bir alan olarak görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Profesör anlatmaya başlar. Bir deprem dalgasından daha büyük bir felaket olacağını, bir milyar Hiroşima bombası kadar etkili olacağını ifade ederken stresli ve heyecanlı haliyle kadraja giren profesör bilimsel verileri büyük bir ciddiyetle paylaşır. Başkan duydukları karşısında bu ihtimalin yüzde kaç olduğunu sorar ve yüzde doksan dokuz cevabını alır. Ancak gerçeği saptırmaya çalışan başkan yüzde yetmiş diyelim ve bu konuyu kapatalım diyerek insanların karşısına çıkıp onlara öleceklerini söyleyemeyeceklerini ifade eder. Başkanlık seçimlerine üç hafta kaldığını ve bu haberin duyulması sonucu kongreyi kaybedeceğini söyleyen başkan dünyanın yok olma hakikatiyle yüzleşmede zamanlamanın korkunç olduğunu dile getirir. Yaklaşan kuyruklu yıldızın yörüngesi değiştirilerek felaketin önüne geçilebileceği ihtimaline odaklanarak çalışmalarını gerektiğini söyleyen profesör ve Dibiasky yine başkanın direnciyle karşılaşır. “Geçtiğimiz yıllarda dünyanın sonunu getiren kaç senaryo duyduk: ekonomik krizler, araba egzozları, nükleer bombalara, yapay zeka, kuraklık, istilalar..” diyerek hakikati normalleştiren başkan bu duruma da gayet doğal bir durummuş gibi bakılmasını ister. Beyaz Saraydan bekledikleri ilgiyi göremeden ayrılan bilim insanları medyanın gücünden faydalanarak hikâyeyi basitçe anlatıp basına sızdırma planları yaparlar ve bir televizyon programına katılırlar.

Programda Dibiasky ve Profesör Mindy'den önce başkanın, bir zamanlar çıplak modellik yapmış, “Saten Geceler” porno televizyon programında görülmüş eski sevgilisi ırkçı güneybatı şerifi Conlon'un haberi ve bir şarkıcı ile DJ'in ayrılıkları haberi yer alır. Programın tamamen kurmaca olduğu hatta programa katılacak konukların da belli bir eğitimden geçirilerek kurmaca yapıya dahil edildiği filmin ilerleyen sahnelerinde sunucuların söylemleri ortaya çıkar. “Ünlü insanlar”ın ayrılık konuşmalarının ve program içerisinde yapılan evlenme teklifi-teklife verilen olumlu yanıtın sosyal medya mecralarındaki yankıları gündem belirleyicisi olan medyanın haberleri magazinleştirme ilkesiyle açıklanabilir. İkilinin milyonların gözleri önünde birbirlerini aldattıklarını ancak hala sevgilerinin bitmediğini söylerken ağlamaklı yüz ifadeleri ve ses tonları gerçekliği dramatize eden edimlerdir. Kadın sunucunun “evlilik teklifinden küçük bir bilim deneyine geçiyoruz birazdan” şeklindeki söylemi yine bilimsel bilgilerle hesaplanabilirliği ve doğruluğu ispatlanmış hakikatin önemsizleştirilmesine, yüzeyselleştirilmesine örnek sayılabilir. Dibiasky ve Profesör Mindy'in programa dahil oldukları anda erkek sunucunun “Önce bir şey sorabilir miyim? Uzayda yaşam var mı? Evet ya da hayır” sorusunu sorma biçimi ve iki sunucunun birbirleriyle kahkahalarla atışmaları magazinleşen habercilik anlayışına vurgudur. Şoke edici bir keşif olduğunu ve buldukları patlayan yıldızların neler yapabileceğini anlatmalarını isteyen sunuculardan erkek olanın “Patlayan yıldızların birinin evini yok etmesi mümkün mü? Zarar verirken New Jersey sahilinde belli bir eve çarpacak mı? Eski karımın evi orda da çarpması lazım.” Soruları haberin gerçeklik değerinin dikkat dağıtıcı biçimde manipüle edilmesidir. “Haberlerin ve haber programlarının popülerleşmesi sürecinde, sansasyona, skandala ve yüzeysel olaylara yer verilerek aslında sadece haber bültenleri magazinleşmemekte, aynı zamanda yaşamın kendisi de magazinleşmektedir” (Ergül, 2000: 106). Haberin gerçek içeriği kadar haberin sunumu da nesnel bir biçimde gerçeği verecek nitelikte olmalıdır. Sunucuların umarsız tavırları karşısında kendine hâkim olamayan Dibiasky'in “Biz burada katil bir kuyruklu yıldızın bütün gezegeni

yok edeceğini söylüyoruz. Bütün gezegenin yok olması eğlenceli olmamalı, belki de korkutucu ve can sıkıcı olmalı. Belki de her gece ağlamamız gerek, çünkü hepimiz öleceğiz.” çıkışı karşısında kadın sunucunun “Elbette ama buranın olayı bu. Biz kötü haberleri yumuşatırız. Bu sayede ilacı kolay içersin” şeklindeki tutumu gerçeğin medya tarafından nasıl verilmesi gerektiğini gözler önüne serer. Gerçeğin korku ve kaygı verici yanının parçalanarak basit ve yüzeysel kodlarla yeniden kurgulanması magazin haberlik anlayışıyla ilişkilidir. Dibiasky'nin ağlayarak programı terk ettiği sahnede kadın sunucunun Profesör Mindy’i işaret ederek “bu adamı sevdik, yakışıklı astronom” demesi Dibiasky’i ise “eğitilmesi gereken bağırان bayan” olarak nitelmesi onun haksız eylemci olarak tanımlanmasına ve medyanın hedef gösteren dil geliştirerek gündem ve gündemdekiler hakkında nasıl düşünülmesi gerektiğinin bilir kişileri olduğuna bir örnektir. Programın bitmesinin ardından sosyal medya mecralarında Dibiasky ve Mindy ile ilgili yapılan yorumlar, verilen görseller ise medyanın hedef gösterebilme gücünün etkin biçimde yerini bulduğu anlamlarını taşır. Dedikoduyu destekleyen medya araçlarında üretilen mesajlar doğru olmasalar bile, art niyetli iddialar, söylemler, yakıştırmalar gündemi meşgul edecek konuların belirlenmesinde amaca hizmet eder. Öte yandan ulusal güvenlik sırlarını açığa çıkardığı gerekçesiyle FBI tarafından yakalanarak başına çuval geçirilip alıkonulan Dibiasky, halkı korkutmak ve galeyana getirmekle suçlanır. Medya burada hedef gösterirken hakikati görünür kılmaya çalışanları ötekileştirme, toplum dışına itme gücüne de sahiptir.

Programın izlenme oranlarıyla ilgili sosyal medyada büyük hareketliliğın olduğu anın şarkıcının DJ sevgilisini geri istediğı anda olduğu bunun dışında ise paylaşılan bilimsel gerçeğın izleyicinin dikkatini çok da cezbetmediğı görülür. Haberın içerisine yerleştirilmiş dramatisasyon özellikle özel televizyon programlarının izleyiciyi televizyon karşısında ilgisini açık bir biçimde tutmanın önemli bir aracıdır. Sansasyonun, toplumca tanınmış kişilerin özel yaşamlarına ilişkin dedikoduların yer aldığı magazin içerikli haberler bu özellikleriyle izleyicinin kanalı değıştirme riskini ortadan kaldırarak aynı kanalda kalmasını garanti altına alır. Medyanın değerli kılan ve hiçleştiren bir araç olması filmde Dibiasky ve Mindy karakterlerinin sosyal mecralardaki görünürlükleriyle anlam kazanır. Dibiasky ile ilgili paylaşılan görseller ve kurulan nefret söylemi karşısında Mindy'nin çeyrek milyon aboneye ulaşması ve sempatik söylemlerle anılıyor olması medyanın insanların duygu ve düşüncelerini yönlendirici etkisi olarak yorumlanabilir. Diğeri taraftan Dibiasky'nin sevgilisinden ayrılması Mindy'nin ise popüler olan kadın sunucuyla yeni bir ilişkiye başlaması ve Beyaz Sarayda atandığı önemli pozisyon da değer atfetme-değersizleştirme dikotomisini temsil eden başka örneklerdir. Tüm bunlar olup biterken senatörle başkanın uygunsuz ilişkilerinin ortaya çıkması ve medyanın bu haberle çalkalanması üzerine başkan, kuyruklu yıldızın yörüngesinden çıkarılacağını bir basın açıklamasıyla duyurur. Bu sahne basınla paylaşılacak olan bilgilerin içeriklerinin niteliğı ve nasıl aktarılacağı ile ilgili senaryonun yazıldığı sahneye birlikte paralel kurguyla verilir. Harekete geçmek için gecikme sebeplerini NASA'nın başındaki yetkili kadının hedef gösterilmesi biçiminde kuran başkan onu istifaya yönlendirir. Egemen iktidarın olayları çarpıtarak sunması kendi meşruiyetini sağlama çabası olarak yorumlanabilir. İktidarın gerçek dışı haber içerikleri üreterek toplumları kendi istedikleri yönde etkileyebilme stratejisi medyanın manipüle gücüne yapılan vurgudur. Gerçeklerin maskelenerek, gizlenerek, baskılanarak yeniden yorumlanıp servis edilmesi medyanın ideolojik olarak “hakikat ötesi bilinç” üretme süreci olarak tanımlanırken bu durumda toplumdaki maddi gücü elinde bulunduran ayrıcalıklı sınıf, düşünsel gücünde temsilcileridir (Marx & Engels, 2013: 64).

Başkan kuyruklu yıldızın yörüngeden çıkarılarak felaketin önlenmesi için bir komutan görevlendirir. Komutan ve beraberindeki diğeri görevlilerin yerlerini aldıkları uzay mekiklerinin gökyüzüne fırlatılma sahnesi bütün medya kanallarında canlı olarak verilir. Bu sahne, başkan ve komutan Benedict arasında geçen konuşmalar bakımından anlamlıdır. Başkanın “Ülken, gezegenin, tanrı ve ben sana minnettarız” ifadelerine karşılık Benedict'in “Bana bir kadeh içki verseniz yeter. Bir de alkollü araç kullanma cezalarını kaldırın” isteğı kitlelerin duygu ve düşüncelerine etki ederek hakikatin yüzeyselleştirilmesi olarak nitelenebilir. Bu diyalog esnasında karşılıklı kahkahaların atılması olayların trajik, dramatik ya da komik yanlarının ön plana çıkarılarak yeniden kurgulandığı magazinel yönünü ortaya koyar. Bu esnada sosyal medya mecralarında ise #Launch Challenge# esprileri dönmetedir. Yeni medyanın geleneksel medya karşısındaki etkileşimli yapısı, haber içeriklerinin hedef kitlelerce anlık geribildirimlere dönüşmesi imkanını sağlar. Kaynaktan gelen mesaj üzerinde bireyin kontrolünün olması da dijital çağda halkın haber unsurlarıyla kurmuş oldukları ilişkiyle anlamlıdır. Yaklaşan felaketi küçümseyici bir tavırla karşılayan ve filmde hakikat sonrası çağın medya kullanıcıları olarak betimlenen halk kitleleri, gücün iktidar kurabilmesi ya da iktidar zeminini güçlendirmesi sürecinde önemlidir. Bir teknoloji şirketi CEO'su ve Beyaz Saray Baş Bilim Danışmanı olan Peter Isherwell'in başkanla ikili görüştüğü sahne sonrası uzay

mekiklerinin dünyaya geri döndüğü görülmektedir. Gerçeği gölgeleyen popüler ve sansasyonel bir kurmaca sunan Peter Isherwell'e göre tehlike olarak görülen şey aslında olağanüstü bir fırsattır. Kuyruklu yıldızın yüz kırk milyon dolar varlık içerdiğini ve herkesi öldürme pahasına parçalara ayrılarak gökteki hazinenin ellerine geçeceği, bütün sorunların geçmişin kalıntılarına döneceği fikri gündemi ters yüz eder. Hakikat olanın karşısında bazı umutları kırarak bazı umutları yeniden inşa etme stratejisi olarak bu düşünce yeni bir gerçeklik ortaya koyma stratejisi olarak yorumlanabilir. Statükonun baskıyla insanlar üzerinde kurdukları hegemonya gerçeğin çarpıtılması ve yeniden üretilmesi ile rızaya evrilir. Çarpışmanın sağlayacağı maddi zenginliğin kitlelere umut vaat eden yönü (insanlara harika işler ve istihdam sağlayacağı fikri) ve gönüllü rızayla durumu yadsımadan ona razı olmaları hakikat ötesi çağda kitlelerin eğilimlerini betimleyen niteliktedir. Öte yandan hakikatin getireceği sonuçların kaçınılmaz bir biçimde yaşanacağı kaderci anlayışta kitlelerin sürece katılımı rıza üretimiyle garanti edilir. Kuyruklu yıldızın felaket mi zenginlik mi getireceği noktasında bilim insanları ve sembolik seçkinler öncülüğünde ikiye ayrılan kitleler "Don't Look Up" ve "Look Up" söylemleri etrafında ayrışır. Başkan ve yandaşı olan medya araçları insanları yukarı bakmamaları konusunda uyarırken "Neden yukarı bakmanızı istiyorlar? Çünkü korkmanızı istiyorlar. Çünkü onlar size tepeden bakıyor ve sizden iyi olduklarını düşünüyorlar" şeklindeki ifadelerine karşılık Dibiasky ve Mindy ile beraber olanlar "Başkan bizi düşünmüyor, sadece yukarı bakın. Başkan sosyopat ve faşisttir" söylemini ortaya koyuyor. Başkanın alternatifleri ortadan kaldırarak yeni bir ideolojinin, fikrin ya da yapılanmanın önüne geçme çabası olarak yorumlanan bu durum, ötekilerin, öteki yapılanmaların, öteki eylemlerin dışlanarak yok sayılmaları gerektiği olarak değerlendirilir. Filmin anlatı yapısı içerisinde "kuyruklu yıldızın dünyaya yaklaşması" "kuyruklu yıldızın dünyanın sonunu getireceği" gibi nesnel doğruların kamuoyu kanısı oluşturmada iktidarın çıkarları ve gündemi kadar ilgi çekmediği görülür. Gündemle ilgili iktidar tarafından belirlenen haber içerikleri, haberlerin sunum biçimleri post-truth dönemin temel karakteristikleri ile ilgilidir.

Başkanın "politika gösterisi"ne dönüşen gündemi, kitleleri ikna ederek algı yaratma sürecini ifade eder. "Yukarı bakma" hareketiyle haber medyasının kullanıldığı filmde gücü elinde barındıran iktidar kendi çıkarları için içerikleri yönlendirmektedir. Yapılan haberler, verilen röportajlar, bestelenen ve söylenen şarkılar, ekonomik ve politik çıkarların belirleyici olduğu sürecin bileşenleridir. Hakikat söylemlerini bu bağlamda itibarsızlaştıranlar medya olduğu kadar siyasetçiler, seçilmiş yöneticiler ve seçkinlerdir. Filme adını veren "Yukarı bakma" ve "Yukarı bak" sloganları kuyruklu yıldızın dünyaya yaklaştığına inananlar ve bu durumu reddedenler için bir kutuplaşma göstergesidir. İlkelerin, yönelimlerin, çıkarların ayrışması, bölünmesi ya da farklılaşması olan kutuplaşma kavramı iktidar ilişkilerinin bir görünümüdür. Filmde başkan ve tekno-lider Peter Isherwell taraftarları "yukarı bakmayarak" gerçekleri görmezden gelirken "yukarı bakanlar" için gerçek tüm parlaklığıyla yaklaşmaktadır.

Sonuç

İnsanların gündemde olan biteni değerlendirme davranışı üzerinde etkili olan geleneksel ve yeni medya mecraları her türden bilgiye ulaşma konusunda kolaylık sağlarken gerçek bilgiye erişim fikri bu alanlar açısından yanıltıcıdır. Haberin içeriğinin nasıl olması gerektiği ya da bu mesajların ne şekilde iletileceği konusu haber üretim araçlarını ve süreçlerini ellerinde bulunduranlar için erk kurma aracıdır. Gündemde ciddi diye nitelenebilecek birçok durumun, olayın magazinelleşmesi ön plana çıkarılarak kişiselleştirilip, yüzeysel bir anlatımla sunulması post-truth çağın önemli bir pratiğidir. İktidarın kitle iletişim araçlarını kendi kişisel ilgi ve çıkarları için ya da ticari rant sağlama gayesiyle kullanmaları eğlenceye yönelik söylemlerin geliştirilmesi bakımından anlamlıdır. Gündemde yer kaplayan haberlerin değeri ilkesi sorgulanmaksızın basitleştirilmesi, önemsiz görülmesi izler kitle açısından hakikatten kopuş olarak değerlendirilir.

Yeni bir kavram gibi görülmesine rağmen post-truth, yalnızca yeni iletişim ortamlarında üretilen içeriklerin nitelikleriyle ilişkili değil geleneksel medya ortamlarını da kapsayan bir çağın ifadesidir. Hakikat sonrası ortamda ise 'olguların' artık üzerinde anlaşmaya varılabilecek bir gerçeklik sağlamadığı ise açıktır. Filmde kuyruklu yıldızın dünyaya çarpması sonucu dünyanın sonunun geleceği gerçeği itibarını kaybetmiş bir olgudur. Post-hakikat tam anlamıyla anlatılarla ilgili olarak insanların aniden kendileri ve içinde yaşadıkları dünya hakkında iyi hissetmelerini sağlayan kaçış kurgularındır. Bu bağlamda gerçeklerin filtrelenmesi ve 'alternatif' olanların üretilmesi olası olmakla birlikte şaşırtıcı değildir. Çünkü kişinin 'çelişkili gerçeklerin ortadan kaldırılması gereken yeni gerçeklikler inşa

etmesi' hakikatin can yakan yanını yumuşatması şeklinde yorumlanabilir. Post-truth çağda hakikatin konumu ve içeriği ile ilgili magazinelle söylemlerin kurulu olduğu kategoriler eşliğinde elde edilen bulgular ise aşağıdaki gibidir:

Hakikat söyleminin normalleştirildiği anlatıda dünyanın yok olacağı gerçeği ile karşı karşıya kalan başkan bilimsel gerçekliğin dedikodudan ibaret olduğunu vurgularken gerçekleşmesi yüksek muhtemel olayı doğal bir durum gibi karşılar. Geçen yıllarda kaç farklı senaryonun da insanlığın sonunu getireceği şeklinde yorumlandığını ifade ederken hakikati yüzeyselleştirir.

Bilimsel olarak yüzde doksan dokuzluk bir olasılıkla dünyanın yok olacağı gerçeği sonuçlarının kaçınılmazlığı noktasında yaşanmak zorundadır. Çarpışmayı engellemek için yapılan çalışmaların son anda durdurularak çarpışmanın yaşanmasına odaklanılması hakikatin kaderci anlayışla kabulü şeklinde okunabilir.

Başkan ve egemen erklerin kitleleri yukarı bakmamaları konusunda telkin etmeleri ve kendilerinin karşısında yer alan herkesi yok saymaları kendileri dışında hiçbir alternatifi (eylem, yapılanma) kabul etmedikleri anlamına gelir.

Hakikatin üzerinin maskelendiği süreçte var olan toplumsal gerçekliği sorgulama, yargılama yolu kapatılan kitleler, olan biten karşısında tepkisizliğe itilerek meşruiyet zemini sağlanmaktadır.

Filmde televizyon programına katılan bilim insanlarının gerçeğin ürkütücü yönüne dikkat çekici nitelikteki söylemleri sunucular tarafından manipüle edilerek kitlelerin ilgisi dağıtmaya çalışılır.

Post-truth çağın önemli özelliklerinden birisi olan hakikati bütün boyutlarıyla ön plana taşımaya çalışanların özellikle bilim insanları ya da kanaat önderlerinin iktidarın medya politikası olarak ötekileştirdiği görülür. Televizyon yayını sonrasında çılgınlığı ve kaosu büyüyen sosyal medyada Dibiasky ile ilgili yürütülen kara propaganda bu perspektiften değerlendirilebilir.

Haberin magazinleşme ilkesine örnek teşkil edecek popüler kurmacalar filmde hakikatin sertliğini yumuşatan niteliktedir. Başkanın seçimlere az bir süre kala çarpışmanın etkisiyle bütün insanlığın zengin olabileceğini iddia etmesi bu noktada anlamlıdır.

Televizyon programında itibar gören şarkıcı ve sevgilisi arasında geçen duygusal konuşmalar izlenme oranlarının en yüksek olduğu andır. Dünyanın yok olma tehlikesi ile ilgili bilimsel verilerin ve bilim insanlarının yer aldığı an ise reytinglerin en düşük olduğu zaman aralığı biçiminde ifade edilir. Dolayısıyla sansasyonel haberlerle hakikat görünmez kılınır.

Kaynakça

- Alpay, Y. (2017). *Yalanın Siyaseti*, 4. Baskı, Destek Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa: Ezgi Kitabevi
- Chomsky, N. (1999.) *Medya Gerçeği*, Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- Çiftçi, H. (2017). *Televizyon Haberciliğinde Etiksel Bir Sorun Olarak Magazinleşmenin Topluma Etkisi*, The Journal Of Academic Social Science Studies, Number: 58, P. 475-487, Summer Iı 2017
- Çüçen, A. K. (2006). *Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006(125), s. 25-34.
- Ergül, H. (2000). *Televizyonda Haberin Magazinleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık
- Harsin, J. (2018). Post-truth and critical communication. İçinde: Oxford Research Encyclopedia of Communication. Oxford University Press
- Keyes, R. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalan ve Aldatma*, Tudem Yayın Grubu.
- Rigel, N. (2000). *İleti Tasarımında Haber*, İstanbul, Der Yayınevi
- Seçim, F. (1993). *Haber Kavramı ve Abd Basınında Dış Haberler*, Kurgu, 12, Aralık.
- Livingstone, S. (2005). *On The Relation Between Audiences And Publics*.
- Löwy, M., Sayre, R. (2007). *İsyan ve Melankoli*. İstanbul: Versus Yayıncılık.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*, Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok (çev), Evrensel Yayıncılık, İstanbul.
- Mills, W. (1974). *İktidar Seçkinleri*, Çev. Ünsal Oskay. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Poyraz, B. (2002). *Haber ve Haber Programlarında İdeoloji ve Gerçeklik*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Sholle, D. (1994). *Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgeye*, Medya, İktidar, İdeoloji, der. Ve çev. Mehmet Küçük, Ankara: Ark Yayınları, (ss 211-249).
- Smythe, D. W. (1986). The 1986 Southam Lecture: Culture, Communication" Technology" And Canadian Policy. Canadian Journal Of Communication, 12(2).
- Zeldin, T. (1998). *İnsanlığın Mabrem Tarihi*, Çev. Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları.
- Woolley, S. C., Guilbeault, D. R. (2017). Computational Propaganda in The United States of America: Manufacturing Consensus Online. Computational Propaganda Research Project, 22.

EXTENDED SUMMARY

Post-truth, which is defined as the loss of accuracy, is the breaking of news, information, content and objective reality value from truth. Distortion of information is the expression of a time when the lines between fake news and genuine content are blurred. Media is effective on target audiences with mass media. Those who hinder people's access to regular and real data are those who dominate production relations and tools. This concept, which is related to the political field, prioritizes personal ambitions and prejudices in setting the agenda and directing the masses. The aim of the research is to interpret the concepts and contents that have become popular in the face of the proven accuracy of the news and make them visible through the movie example. In this study, non-random targeted sampling method was used. The narrative features of the 2021 film "Dont Look Up", which was determined by this method, were analyzed by qualitative content analysis. The film is important in terms of creating an artificial agenda, with the tabloid discourses it has established.

The concept is important in presenting the transformations in the social, cultural and political fields from a different point of view through the media. The concept of post-truth was conceptualized by Ralph Keyes. The definition of "beyond the truth" refers to the importance of politically unproven, baseless discourses and the disbelief in the real in societies, emotionality. This concept is the disappearance of the lines between the real and the unreal. The concept of truth, which does not operate with rational discourse, is seen here with its structural features such as inaccurate information and popularization. Fake, sensational, tabloid news, professionally created and presented by experts; It serves the political, economic and personal purposes of the sovereigns. While technological developments pave the way for easy access to data and multi-media availability, reality becomes insignificant with the possibilities of the media in the post-truth era, where products flow rapidly. Different definitions such as fake news, inverted reality, corrupted data are the determinants of the post-truth era. It is important for the study that the classical media, which is integrated with digital media, also feeds on what the post-truth era brings. In the formation process of societies, determining the agenda in terms of masses, directing the masses has paved the way for discussions on the value of news in the content created and transmitted. As a result of the widespread use of information technologies, social platforms that direct these processes have started the new era. When classifying content from social networks, it is important to determine content according to each media area and each buyer.

The main discourses related to the tabloidization of news with the understanding of journalism that has changed thanks to the diversified narrative possibilities are as follows: Naturalizing the discursive construction of the truth, The inevitability of the consequences of truth, The phenomenon is that "non-alternativeization" positioned against the discourse of truth, The strategy of dragging people into inaction in the process when the truth fades, The distraction of the genuine agenda Manipulating the truth in a way that is pacifying those who try to reveal the truth, Popular fictions that prevent the striking side of the truth, Dramatic discourses that make the truth invisible, Discourses that discredit the truth, Convincing the non-truth with persuasion strategy in post-truth discourses. Especially when evaluated within the framework of the concept of Post-truth, the dominant power in the political system turns all kinds of problematic processes in their favor with the media. Through popular discourse, news becomes popular with entertainment elements in the media. In this case, the truth remains in the background. In the film analyzed in the study, it is emphasized that the truth is trivialized and made into a tabloid. The fact that "the comet destroys the world", the most important event on the agenda, is presented in a personalized and non-detailed discourse by highlighting popular elements. Therefore, while the power uses the mass media for its own interests, it manages the process with narratives aimed at entertainment. The trivialization of news, on the other hand, is considered as the disconnection of the masses from reality. Although it is defined as a new concept, post-truth is an expression of an era that is not only related to the functions of the contents produced in new media environments, but also covers traditional media environments. Instead of presenting genuine information, news content that is made into a tabloid for the audience to have a good time, to keep them entertained, to entertain is one of the social functions of the media. When evaluated through the movie example, the discourse of the magazine finds its correspondence in certain categories in conveying the news. While sensational news containing gossip overshadows the truth, the main goal is to dull the consciousness of the masses by the government.

SEÇİM KANUNLARI VE UYGULAMALARI ÜZERİNDEN 1946 ve 1950 SEÇİMLERİNE BAKIŞ AN OVERVIEW OF THE ELECTIONS OF 1946 AND 1950 THROUGH ELECTORAL LAWS AND THEIR PRACTICES

Tekin İDEM

Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

tekin.idem@batman.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6374-9762

ÖZ

Geliş Tarihi:

29.06.2022

Kabul Tarihi:

05.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar

Kelimeler

CHP,

DP,

1946 Seçimleri,

Çoğunluk

Sistemi,

Seçim Kanunu

Keywords

CHP,

DP,

Elections of

1946,

Majority Rule,

Electoral Law

Bu çalışmanın amacı; 1946 ve 1950 seçimlerini seçim kanunları ve uygulamaları üzerinden kritize ederek 1946 seçimlerini CHP'nin kazanmasındaki temel sebeplerin neler olduğunu ortaya koymaktır.

Seçim kavramını Cumhuriyet'in ilk yıllarında tek parti yönetimi olduğundan gerçek anlamda uygulamak mümkün olmamıştır. Demokrasiye geçme çabaları 1924'te ve 1930'daki teşebbüslerde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Cumhuriyet dönemi devrimlerinin yarattığı sosyo kültürel tepkiler, II. Dünya Savaşı ekonomi politikalarının toplumda meydana getirdiği memnuniyetsizlikler zaman içinde bir muhalefet oluşmasına neden olmuştur. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması ile Türk siyaseti demokrasiye geçişi başarabilmiştir.

DP'nin kurulduktan kısa süre sonra yurt genelinde hızlı bir teşkilatlanmaya gitmesi üzerine CHP'li yöneticiler seçim kanunu değiştirmişler ve 1947 yılında yapılması gereken seçimleri 1946 yılında yapmışlardır. Seçim kanununda yer alan açık oy gizli tasnif ilkesi 1946 seçimlerinin tarihe şaibeli seçimler olarak geçmesine neden olmuştur. CHP'li bazı yöneticilerin de kabul ettiği gibi bu seçimlerde usulsüzlükler yaşanmıştır. Fakat 1946 seçimlerini CHP'nin kazanmasındaki esas nokta; seçimlerin "baskın seçim" olarak gerçekleşmesi ve seçim sonuçlarının çoğunluk sistemine göre belirlenmesidir.

1950 seçimlerine gidilirken muhalefetin seçim kanunu ile ilgili taleplerinde önemli değişiklikler gerçekleştiren CHP'li yöneticiler bu seçimleri de kazanacaklarına inandıkları için çoğunluk sistemini tüm eleştirilere rağmen değiştirmemişlerdir. DP'den gelen 150 milletvekili karşılığında ittifak talebini reddetmeleri de seçimleri kazanacaklarına olan inançlarındandır.

ABSTRACT

The aim of this study is to critically review the 1946 and 1950 elections through electoral laws and their practices and to reveal the main reasons for the victory of CHP (Republican People's Party) in the 1946 elections.

It was not possible to apply the concept of elections in the real sense since it was a single-party administration in the first years of the Republic. Efforts to transition to democracy failed in the attempts in 1924 and 1930. The socio-cultural reactions fueled by the revolutions of the Republican period, the dissatisfaction caused by the economic policies of World War II, created an opposition. With the establishment of Democratic Party on January 7, 1946, Turkish politics succeeded in the transition to real democracy.

Shortly after the establishment of DP (Democratic Party), the members engaged in a rapid expansion of organization, thus, the leaders of the ruling CHP changed the election law and moved the elections that were supposed to be held in 1947 to an earlier date in 1946. The principle of open voting and secret counting stipulated in the electoral law caused the 1946 elections to go down in history as a questionable one. As some CHP executives have acknowledged, there were numerous irregularities in this election. However, the main reason why CHP won the 1946 elections was that the elections were "rushed" and that the election results were determined according to the majority.

In the run-up to the 1950 elections, the executives of CHP, who made significant changes in the opposition's demands regarding the electoral law, did not change the "majority rule" despite all the criticisms because they believed that they would win these elections as well. The fact that they refused the request for an alliance in exchange for 150 deputies from DP is also due to their faith in another victory.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1137738>

Atıf/Cite as: İdem, T. (2022). Seçim Kanunları ve Uygulamaları Üzerinden 1946 ve 1950 Seçimlerine Bakış. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1372-1389.

Giriş

Kavram olarak seçim; birden çok seçenek arasında yapılan tercih demektir. 1876 Kanun-i Esasi'nin kabulü ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılışı ile Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Mecliste görev yapacak milletvekillerinin hangi usule göre belirleneceği sorusuna gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde çıkarılan seçim kanunları ile cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Siyasette gerçek anlamda seçim yapılabilmesi için en temel şart; demokrasiye geçişin sağlanması yani çok partili siyasal hayattır. II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında bir demokrasi ortamı tesis edilebilmişse de İttihat ve Terakki savaş şartlarını da bahane ederek bu ortama zarar vermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında henüz toplumun çok partili siyasi ortama hazır olmaması nedeniyle iki demokrasi denemesinden sonuç almak mümkün olmamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış şartlar Türkiye'de demokrasiye geçişi hızlandırmış; 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. Uzun yıllardır toplumda oluşan siyasi rekabet beklentisinin de etkisiyle DP yurt genelinde hızlıca teşkilatlanmaya başlamıştır. DP'nin bu hızlı teşkilatlanması üzerine CHP yöneticileri atağa geçmişler ve 1947 seçimlerini, yeni bir seçim kanunu hazırlayarak 1946 yılında yapmışlardır. Gerek seçim kanunundaki olumsuzluklar gerekse seçimler sırasında yaşanan usulsüzlükler nedeniyle 1946 seçimleri Türk siyasi tarihine “*Şaibeli Seçimler*” olarak geçmiştir. 1950 seçimlerine gidilirken iktidar tarafından seçim kanunundaki olumsuzlukların ortadan kaldırılması adına çoğunluk sistemi dışında önemli değişiklikler yapılmıştır.

Bu çalışma ile; 1946 ve 1950 seçimlerini, seçim kanunları ve uygulamaları üzerinden değerlendirerek 1946 seçimlerini CHP iddia edildiği gibi usulsüzlükler nedeniyle mi kazandı, CHP'nin bu seçimi kazanmasında başka etkenler var mıydı, 1950 seçimlerine gidilirken seçim kanununu kendine menfaat sağlayacak biçimde mi hazırladı sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ana kaynakları; dönemin önemli tanıklarının anıları, dönemin gazeteleri ve TBMM Zabıt Cerideleri olmuştur.

I. MEŞRUTİYET'TEN 1943 YILINA KADAR SEÇİMLER VE SEÇİM KANUNLARI

Osmanlı Devleti döneminde yapılmış ilk anayasa olan Kanun-i Esasi, 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmuştur. Kanun-i Esasi'nin 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmesinden üç ay kadar sonra 18 Mart 1877 tarihinde ilk defa seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde kadınlar seçmen olmadığı gibi seçmen olacak erkeklerinde belli bir ekonomik güce sahip olmaları gerekmektedir. Üstelik bu seçmenler doğrudan mebusları seçemiyor, mebusları seçecek olan ikinci seçmenleri belirliyorlardı (Tanör, 1985: 20-21). Kanun-i Esasiye göre meclis yapısı ikili meclis yapısı şeklinde meydana getirilmiş, yapının bir tarafında “*Meclis-i Ayan*” diğer tarafında ise “*Meclis-i Mebusan*” yer almış (Madde 42) ve bu her iki meclisin oluşturduğu meclise “*Meclis-i Umumi*” denmiştir.

Meclis-i Mebusan üyeleri 4 yılda bir (Madde 42) ve her 50.000 erkek Osmanlı vatandaşı için bir mebus seçilirken (Madde 65), Meclis-i Ayan üyeleri Padişah tarafından kaydı hayat şartıyla ve Meclis-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçmeyecek şekilde seçilmekteydi. (Madde 60) Kanun-i Esasi de belirttiği üzere (Madde 68) *memuriyet görevi ifa eden, Türkçe bilmeyen, Osmanlı vatandaşı olmayan, 30 yaşını tamamlamamış, yabancı bir devletin hizmetinde çalışan, seçim zamanı bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, iflas etmiş olup iade-i itibar etmemiş olanlar, Hacir (Kısıtlılık) altına alınmasına karar verilen ve bu kararı kaldırılmamış olanlar, Medeni haklardan yoksun olanlar ve ecnebi vatandaşı olduğunu iddia eden, mebus olamazlar* denmektedir.

Kanun-i Esasi'ye göre; seçmenlerin sadece kendi seçim çevrelerindeki milletvekillerini seçebileceklerdir. Ayrıca mebus olabilmek için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olunacaktır. Kanun-i Esasi'nin 66. maddesine göre Meclis-i Mebusan seçiminin gizli oy esasıyla yapılacağı belirtilmiştir. Meclis-i Mebusan üyelerinin seçilmelerini ve görevlerine başlayana kadarki süreci belirleyen bölüm “*Heyet-i Mebusan*” başlığını taşımakta olup 65. maddeden başlayıp 80. maddede sona ermektedir (Armağan, 1967: 47-50).

Fakat I. Meşrutiyet'teki ilk seçimler Kanun-i Esasi'de belirtilen maddeler çerçevesinde değil 29 Ekim 1876 tarihinde onaylanan 7 maddelik “*Meclis-i Umumi'nin Sureti-İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate*” başlıklı geçici talimat uygulanarak yapılmıştır (Güvenir, 1982: 229). Bunun nedeni ise geçici talimatın Kanun-i Esasi'den önce yapılmış olmasıdır. Talimat-ı Muvakkate'nin 3. maddesinde belirtildiği üzere mebus olmak için 25 yaşını bitirmek, Osmanlı Vatandaşı olmak, Türkçe bilmek, memlekette az çok emlak sahibi olmak, memur olmamak, herhangi bir cinayet veya siyasi suçtan mahkûm olmamak gerekmektedir. Kanun-i Esasi'de ise mebus seçilme yaşı 30 olarak belirlenmiş, ayrıca mal varlığı ve mahkûmiyet ile ilgili herhangi bir madde yer almamıştır. Bu

talimnameye göre mebus sayısı asgari 130 olarak belirlenmiş (80'i Müslim 50'si Gayri Müslim) Ancak Kanun-i Esaside her elli bin erkek için bir mebus seçileceği söylenmiştir.

Kanun-i Esaside 1 veya 2 dereceli seçim usulü belirtilmemiş fakat talimatnamede iki dereceli seçim usulü kabul edilmiştir. İki dereceli seçim usulü kabul edilmesine rağmen zaman darlığından dolayı bu kurala uyulmamış taşrada daha önce seçilmiş olan İdare Meclisi üyeleri ikinci seçmen kabul edilerek mebuslar seçilmiştir. Ayrıca yapılan bu ilk seçimler taşra ve İstanbul olarak ikiye ayrılmış İstanbul ve civarında yapılacak seçim için talimattan ayrı bir beyanname yayımlanmıştır¹ (Baykal, 1960: 616-622). İstanbul için yayımlanan 23 Maddelik beyannameye göre 5'i Müslim 5'i gayrimüslim 10 mebus seçilecektir. Taşrada ise Talimat-ı Muvakkate beyannameyi uygulanarak seçimler 29 vilayete ayrılarak yapılmıştır.

Yapılan ilk seçimlerin sonucunda ilk meclis 19 Mart 1877 yılında Dolmabahçe sarayı müzayede salonunda 69 Müslim 49 Gayrimüslim 115 mebusun katılımıyla II. Abdülhamid tarafından açılmış ve meclis başkanlığına Ahmet Vefik Paşa tayin edilmiştir. Meclisin ilk toplantısı ise 20 Mart 1876 'da Sultan Ahmet'teki darülfünun binasında yapılmıştı. Meclisin ilk yapacağı işlerden biri seçim kanunu olmuş, 93 Harbi'nin meydana geldiği ortamda 56 kez oturum yapılmasına rağmen yeni seçim kanunu çıkarılmadan meclis 28 Haziran 1877 tarihinde dağılmıştır. Aynı sene içinde bir önceki seçimde yapıldığı gibi Talimat-ı Muvakkate uyarınca ikinci seçim yapılmış ve meclis 13 Aralık 1877 tarihinde toplanmıştır. İkinci mecliste İntihab-ı Mebusan Kanunu kabul edilmiş ama II. Abdülhamid Kanun-i Esasinin kendisine verdiği yetkiye istinaden 93 Harbini (Osmanlı-Rus) gerekçe göstererek meclisi 13 Şubat 1878 tarihinde süresiz tatil ettiğinden İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanamamıştır (Toprak, 1985: 973-974; Ortaylı, 2008: 531).

İttihat ve Terakki Cemiyetinin baskısı sonucu 23 Temmuz 1908 tarihine yeniden yürürlüğe konan Kanun-i Esasi ile başlayan 2. Meşrutiyet döneminde seçimler I. Meşrutiyetin ikinci meclis döneminde kabul edilen İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun II. Abdülhamid tarafından onaylanarak 3 Ağustos 1908 yılında yürürlüğe konmasıyla, yaklaşık 31 yıl aradan sonra 1908 yılında gerçekleştirilmiştir. 1908'den 1942² yılına kadar yapılan tüm seçimler bu kanunda yapılan değişikliklerle beraber uygulanmıştır (Özgül, 2002: 94). 1877'den 1943 yılında yapılan 7. Dönem Milletvekilleri seçimlerine kadar iki dereceli ve çoğunluk sistemi uygulanarak yapılmıştır. İki dereceli seçim sisteminde Müntehib-i Evvel denilen birinci seçmenler, Müntehib-i Sani denilen ikinci seçmenleri belirler bunlar da milletvekillerini seçerlerdi. Çoğunluk sistemi ise en fazla oyu alanın seçilmesine dayanan bir sistem olarak belirlenmiştir (Alkan, 2006: 325).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk seçim kanunu olan Mebus Seçimi Kanunu 14 Aralık 1942 tarihli 4320 Sayılı Kanun'dur (Resmi Gazete, 17 Kânunuevvel (Aralık) 1942: 4152). 28 Şubat 1943 tarihinde yapılan milletvekili seçimleri Bu kanuna dayanan son, iki dereceli seçim sistemi ve tek partili dönemin son seçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Tuncer, 2008: 9). Yeni seçim kanununun yedinci maddesine göre birinci ve ikinci seçmen olmanın şartları şöyle belirlenmiştir: *Türk Olmak, 22 yaşını bitirmiş olmak, Amme hizmetinden men edilmiş olmamak, mabcur (kızılı) olmamak, Yabancı tebaadan olduğu iddiasında bulunmuş olmamak, yabancı bir devletin resmi hizmetinde bulunmamak.* Yasanın onuncu maddesinde ise mebusluğa seçilmeyecekler: *Yabancı devlet hizmetinde bulunanlar, ağır hapis cezasıyla veya hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal veya hileli iflas suçlarından biriyle mahkûm olanlar, mabcurlar, Yabancı tebaadan olduğu iddiasında bulunanlar, Amme hizmetinden men edilenler, Türkçe okuma yazma bilmeyenler, 30 yaşını bitirmemiş olanlar,* olarak belirtilmiştir (Resmi Gazete, 17 Kânunuevvel (Aralık) 1942: 4152).

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ'NİN DOĞUŞU

Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçişin ilk denemesi 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kurulması ile gerçekleşmiştir (Cebesoy, 2002: 116). Genel Başkanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı partide, Genel Sekreter Ali Fuat Cebesoy, yardımcıları ise Rauf Orbay ve Adnan Adıvar'dı. Parti programında milletvekili seçimlerinin tek dereceli seçim usulüne göre yapılması savunulmuştur. Şeyh Sait ayaklanmasından sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanununa dayanarak ve özellikle parti programında belirtilen

¹ Heyet-i Mebusanın Birinci Seney-i İctimaiyyesi İçin Dersaadet ve Mülhakatından İntihab Olunacak Mebusların Süreti İntibahına Dair Beyanname

² 1908, 1912, 1914, 1919, 1920, 1923, 1927, 1931, 1935 ve 1939, seçimleri.

“*Fırka, efkâr ve itikadî diniyeye bürmetkârdır*” maddesi nedeniyle TCF 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır (Tunçay, 1982: 147; Yüceer, 2002: 962).

İlk demokrasi denemesi olan TCF'nin kuruluşundan sonra ikinci deneme Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) olmuştur. 1929 Dünya ekonomik krizi tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'de de etkisini hissettirmişti. Çalışanların % 70'nin tarım sektöründe olması ve yaşanan ekonomik krizden dolayı tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüş, bu dönemde ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir (Işık ve Duman, 2012: 74). Yaşanan ekonomik sıkıntılar CHP'ye karşı hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuştur. Atatürk tüm bu ekonomik ve siyasi sorunların çözümünü, kendi kontrolü altında kurulacak bir partinin çare olacağını düşünerek, Türkiye'ye tatile gelen Paris Büyükelçisi ve yakın arkadaşı Ali Fethi Bey'e parti kurmasını söylemiştir. Aralarında geçen birtakım görüşmeler sonucu SCF 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulmuştur (Akşam, 13 Ağustos 1930: 1; Tunçay, 1981, 249).

SCF kurulduktan sonra tek parti yönetimden memnun olmayan halk tarafından benimsenmiştir. Genel seçimlere girme fırsatını bulacak kadar yaşayamayan SCF, kurulduktan yaklaşık 2 ay sonra 21 Eylül 1930'da başlayıp 20 Ekim 1930 tarihine kadar bir ay süren ve kadınların ilk kez katıldıkları belediye seçimlerine girmiş ve 502 seçim bölgesinden 31'inde seçimi kazanmıştır (Özipek, 1991: 134-149). 1930 Belediye seçimleri, 1946 yılında yapılan çok partili seçimlerden önce yapılan ilk ve tek çok partili yerel seçimdir. Fethi Bey'in 5 Eylül'de İzmir gezisi sırasında yaşanan olaylar³, seçim sırasında ve sonrası iktidarla muhalefet arasında yaşanan sert tartışmaların ortaya çıkardığı gerginlikler üzerine Gazi Mustafa Kemal ile siyasi alanda karşı karşıya gelmemek gibi nedenlerle parti merkez heyeti 17 Kasım 1930 itibarıyla partinin feshedilmesine karar vermiştir (Cumhuriyet, 17 Kasım 1930: 1; Cumhuriyet, 18 Kasım 1930: 1; Özipek, 1991: 227). Böylece çok partili hayata geçişin ikinci denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan II. Dünya Savaşı'nda Türkiye denge politikası izleyerek savaş dışında kalmasına rağmen savaşın olumsuzluklarını derin bir şekilde hissetmiştir. Birleşmiş Milletler kurucu üyeliğine 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya'ya savaş ilan eden ülkelerin katılacağına kararlaştırılması üzerine Türkiye 23 Şubat 1945 tarihinde TBMM'de oy birliğiyle aldığı kararla Almanya ve Japonya'ya herhangi bir sıcak çatışma olmadan simgesel olarak savaş ilan etmiştir (TBMM, 1945a: 124-125; Cumhuriyet, 23 Şubat 1945: 1).

25 Nisan 1945'te Türkiye'nin de katıldığı San Francisco konferansında kabul edilen Birleşmiş Milletler Anayasasının, 26 Haziran 1945 günü mecliste onaylanmasıyla beraber Türkiye demokrasi cephesinde yer almış, buna bağlı olarak Türkiye'de çok partili hayata geçişin ve değişimin rüzgârları esmeye başlamıştır (Lewis, 1993: 303). 19 Mart 1945 tarihinden itibaren Sovyetler Birliği'nin dostluk ve saldırmazlık anlaşmasını uzatmayıp Türkiye'ye nota vererek Boğazlarda üs ve Kars-Ardahan istemesi Türkiye'yi Amerika ve İngiltere'nin olduğu Batı bloğuna yanaştırmış, Bu olayda Türkiye'nin çok partili hayata geçişini hızlandırmıştır (Uzman, 2018: 139).

Dış politikadaki gelişmelere paralel olarak II. Dünya Savaşı günlerinde büyük bir ordunun beslenmek zorunda olunması ki barış zamanında 120 bin olan asker sayısı bu dönemde 1.5 milyona çıkarılmıştı (Zürcher, 2000: 2899). Milli savunma harcamaları bütçe harcamalarının yarısından fazlasını oluşturmaktaydı. Diğer bir ifadeyle devletin gelirlerinin yarısından fazlası orduya ayrılıyordu (Akar, 2000: 28). Karaborsacılık, haksız kazanç, tüketim maddelerindeki fiyat artışları, buğday kıtlığı nedeniyle ekmeğin karneye bağlanması⁴, devleti ve toplumu ekonomik anlamda sarsmıştır. Hükümete, devleti savaş gibi olağanüstü şartlarda iktisadi ve milli savunma yönünden güçlendirmek amacıyla yetkiler veren 18 Ocak 1940 tarihli ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu (Resmi Gazete, 26 Kânunusani (Ocak) 1940: 13213) yürürlüğe konmuştur. Fakat Milli Korunma Kanunu uygulamalarında yapılan hatalar nedeniyle yaşanan olumsuzluklar giderilemediği gibi halk üzerinde büyük baskı ve sıkıntılar getirmiş, toplumdaki adalet duygusunun da incinmesine neden olmuştur (Aydın, 2019: 426). İlerleyen zamanda yürürlüğe konulan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi hem amacına ulaşamamış hem de savaş döneminde alınan ekonomik, siyasal ve toplumsal tedbirlerin yarattığı bunalımlar CHP hükümetlerine karşı toplumsal bir hoşnutsuzluk olarak geri dönmüştür.

³ *İzmir'de Kanlı Nümayişler, İki Kişi Öldü, On Beş Yaralı Var'. 'Anadolu Matbaası Taşlandı. Geç Vakit Sükûnet İade edildi. Fethi Bey Nutkunun İradını Tebîr Etti'* Bkz. (Cumhuriyet, 6 Eylül 1930: 1).

⁴ *Karne ile Ekmek Bu Sabah Başladı'* Bkz. (Vakit, 14 İkincikânun (Ocak) 1942:1)

CHP içindeki muhalefet kendini Mayıs 1945'te mecliste görüşülen Çiftçi Topraklandırma Kanunu (TBMM, 1945b: 111-117) ve 1945 yılı yedi aylık bütçe kanun tasarısında yapılan eleştirilerle göstermiştir. Çiftçi Topraklandırma Kanunu'ndan sonra 29 Mayıs 1945 tarihinde yapılan yedi aylık bütçe kanun tasarısı oylamasında 359 güvenoyuna karşı, 7 red oyu verilmiştir (TBMM, 1945b: 472-516). Bütçe tasarısına red oyu verenlerden dördü Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu'na Dörtlü Takrir olarak adlandırılan ve CHP içinde bir takım reformlar yapılmasını öngören önergeyi TBMM Başkanı Kazım Özalp'e sunmuşlardır. Dörtlü Takrir, 12 Haziran 1945 tarihinde CHP Grubunun açık oturumunda tartışmaya açılmış ve önerge sahipleri sert eleştirilerin hedefi olmuştur. Yapılan oylama sonucunda önergeyi veren dört kişi haricinde tüm milletvekilleri tarafından red oyu verilmiştir. Böylece Dörtlü Takrir çok partili hayata geçişin bir başlangıç aşamasını oluşturmuştur (Albayrak, 2004: 43-47; Cumhuriyet, 13 Haziran 1945: 1). İnönü, önergeyi verenlerin parti içi muhalefet yerine yeni bir muhalefet partisi kurmasının daha doğru olacağını *"Bunu parti içinde yapmasınlar çıksınlar karşımıza geçsinler teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler"* sözleriyle çağrıda bulunmuştur (Toker, 1990: 66-67).

21 Eylül 1945 tarihinde toplanan CHP divanı Dörtlü Takrir'de imzası bulunanlardan Adnan Menderes ve M. Fuat Köprülü'nün faaliyetlerini, partinin hareket ve faaliyetlerine aykırı gördüğünden partiden ihraç etmiştir (Cumhuriyet, 22 Eylül 1945: 1). Celal Bayar da 28 Eylül 1945 tarihinde milletvekilliğinden istifa etmiştir⁵. Daha sonra Vatan Gazetesi'ndeki yazılarından dolayı parti tüzüğüne aykırı hareket ettiği için Refik Koraltan da 27 Kasım 1945'te partiden ihraç edilmiştir (Cumhuriyet, 28 Kasım 1945: 1).

Bu arada basında Aralık ayı boyunca *"Eski Başbakan Celal Bayar'ın Kuracağı Parti"* haberleri dolaşmaya başlamıştır. Celal Bayar 1 Aralık 1945 tarihinde yaptığı açıklamada: *"Partiyi kuruyoruz bu muhakkaktır. Fakat birkaç gün geçmeden tafsilat veremem"* diyordu (Cumhuriyet, 28 Aralık 1945: 1). Celal Bayar zaten istifa ettiği milletvekilliğinden sonra 3 Aralık 1945 tarihinde CHP üyeliğinden de istifa etmiştir (Cumhuriyet, 4 Aralık 1945: 1). Celal Bayar 4 Aralık'ta İsmet İnönü'nün yemek davetine katılarak kurulacak yeni parti için olur almıştır (Cumhuriyet, 5 Aralık 1945: 1). Bu ihraçlar ve istifalar sonrasında 7 Ocak 1946 tarihinde yeni partinin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığı'na sunularak DP resmen kurulmuştur (Koçak, 2012: 15-16; Cumhuriyet, 8 Ocak 1946: 1).

Çok partili hayata geçişin üçüncü denemesi DP'nin kuruluşuyla gerçekleşmiştir. Gerçi bu dönemde ortaya çıkan ilk muhalefet partisi Sanayici Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulan Milli Kalkınma Partisi olmuştu ama meclis dışında kurulduğundan siyasal yaşamda beklenen desteği görmediği gibi etkin bir rol de oynayamamış, DP'nin kurulmasıyla birlikte ikinci planda kalmıştır (Lewis, 1993: 379-380).

4918 SAYILI MİLLETVEKİLİ SEÇİM KANUNU VE 1946 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

DP, kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra 63 vilayetin 16'sında, 36 kaza merkezi ve bir çok köyde teşkilatlanmıştır. DP, durgun geçen ilk üç ayın ardından, memleketteki muhalifleri kendi çatısı altında toplamayı başararak yurt çapında hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya gitmiştir. Böyle hızlı bir teşkilatlanmanın sonucunda DP'nin CHP'ye meydan okuyabileceği ve hatta 1947'de yapılacak genel seçimleri kazanıp iktidar bile olabilecekleri CHP'lilerce de kabul edilir olmuştu (Karpas, 2010: 240-241). DP'nin 85 maddeden oluşan programının seçimlerle ilgili olan dokuzuncu ve onuncu maddelerinde; seçimlerin eşitlikçi, tek dereceli, gizli oy ve serbest seçimler olarak yapılması gerektiği belirtilmiştir (Demokrat Parti Programı, 1946).

DP Genel Başkanı Celal Bayar 22 Nisan 1946 tarihinde Tasvir Gazetesi'ne verdiği demeçte; *"CHP'nin demokratik düzene ters olan kanunları değiştirip, idarenin tarafsızlığını sağlayacaksa, partisinin seçime hazır olduğunu hatta seçimlerin öne alınması durumunda bile bu kararda olduklarını"* dile getirmesi CHP yöneticilerini harekete geçirmiş ve iktidar bu demeci muhalefetin erken seçim istemesi olarak algılamıştır (Akbalık, 2006: 44). 26 Nisan 1946 tarihinde toplanan CHP Meclis Grubu normalde 1 Eylül 1946 tarihinde yapılması gereken belediye seçimlerinin sadece bir defaya mahsus olarak mayıs ayında yapılmasına yönelik bir karar almıştır. Bu doğrultuda hazırlanan *Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı* 29 Nisan 1946 tarihinde TBMM'de görüşülmeye başlanmış tasarı sonunda kanunlaşarak, seçimlerin 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir (TBMM, 1946b: 237; Toker, 1990: 98).

⁵ Celal Bayar, Millet Meclisinden çekildi. İzmir Milletvekili dün meclise bir mektupla İstifa ettiğini bildirdi. Fakat sebep göstermedi Bkz. (Cumhuriyet, 29 Eylül 1945: 1).

Adnan Menderes Belediye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun tasarısı üzerine, mecliste yaptığı konuşmada: “Anlaşıyor ki, bir taraftan belediye seçimleri Mayıs ayına alınırken diğer taraftan da 1947 de yapılması mukarrer ve kanun iktizası olan milletvekilliği seçimleri de önümüzdeki yaz ayları içinde yapılacaktır” dedikten sonra, İnönü'nün seçimlerin zamanında yapılacağını sözünü verdiğini söyleyerek 1 Kasım 1945 yılındaki konuşmasını hatırlatmıştır (TBMM, 1946b: 216-217). İnönü seçimler ile ilgili TBMM'de yaptığı konuşmada : “Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığımızdan sonra yeni seçim için tabii olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, milletin yeni seçime bir hazırlık devresi olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir” demiştir (TBMM, 1946a: 9).

Belediye seçimlerinin erkene alınmasından sonra DP'nin seçimlere girip girmeyeceği merak konusuydu. Çünkü daha kuruluş aşamasından olan dört aylık bir partiydi. Nihayet 8 Mayıs 1946 tarihinde DP Genel Başkanı Celal Bayar imzasıyla yayımlanan genelgede: “Demokrat Parti bu şartlar altında seçimlere iştirak mesuliyetini kabul ettiği takdirde Türk demokrasisinin istikbali hesabına bir hata işlemiş olacağı kanaatine vardığını açıkça ifade etmeyi bir borç sayar” denilerek belediye seçimlerine katılmama yönünde bir karar alınmıştır. Genelgede ayrıca milletvekili seçimlerine 1947 yılında yapılması koşuluyla iştirak edileceği bildiriliyordu. Milli Kalkınma Partisi ise seçimlere katılacağını açıklamışsa da (Cumhuriyet, 9 Mayıs 1946: 1) seçimlerin yapıldığı 26 Mayıs 1946 tarihinde, seçimlerde hukuksuzluk ve baskı yapıldığı gerekçesiyle, bir beyanname yayımlayarak seçimlerden çekildiğini açıklamıştır (Cumhuriyet, 27 Mayıs 1946: 1).

DP, belediye seçimlerinin serbest ve gizli oyla yapılmadığını, bazı yerlerde baskı, tehdit ve yolsuzluklar meydana geldiğini ve seçimlere katılımın çok düşük kaldığını ifade etmiştir. Manisa Milletvekili Hikmet Bayur 31 Mayıs 1946 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında “Ankara'daki seçimlere katılım oranının ancak %16 da kaldığını bunun da iktidar için bir hezimet anlamı taşıdığını” ifade etmiştir. İçişleri Bakanı Hilmi Uran ise mecliste konu ile ilgili yaptığı konuşmada “61 ilin 44'ünde seçimlere katılım oranının % 50'nin üstünde olduğunu, tüm il merkezlerindeki katılım oranı ortalamasının ise % 64 'e tekabül ettiğini ve bunun da iyi bir oran olduğunu” ifade etmiştir (TBMM, 1946c: 239-244).

Ülkede oluşan çok partili sisteme ve bu doğrultuda oluşmuş yeni siyasi konjunktüre uygun kararların alınması ve oluşan bu yeni koşullar doğrultusunda CHP'nin yerine getirmesi gereken adımlar için 25 Nisan 1946 tarihinde İsmet İnönü'nün çağrısı üzerine (Cumhuriyet, 26 Nisan 1946: 1) 10-11 Mayıs 1946 tarihleri arasında TBMM salonunda toplanan CHP 2. Olağanüstü Kongresi'nde (Cumhuriyet, 11 Mayıs 1946: 1) partinin tüzüğü ve programında, ülkedeki siyasi hayatı yakından etkileyen önemli değişikliklerin yapılması kararı alınmıştır. Bunlar; cemiyet kurma önündeki engel ve yasakların kaldırılması, sınıf esasına göre parti ve dernek kurulmasına izin verilmesi, CHP tüzüğünün 4. maddesinde yer alan “Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür” sözü yerine “Parti Genel Başkanı Büyük Kurultay tarafından dört yıl süre için Partili milletvekilleri arasından seçilir” denilerek İnönü'nün değişmez genel başkanlık (Milli Şef) unvanının kendi isteğiyle kaldırılması olmuştur. CHP'nin 29 Mayıs 1939 yılındaki 5. Kurultayında benimsediği, parti içinde denetim yetkisine sahip *Müstakil Grup*'un kaldırılması. İki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi (Uzun, 2013: 149-151). Tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi şüphesiz ki kurultayda alınan en önemli bir karardır. Seçmenler bundan sonraki seçimlerde milletvekillerini doğrudan seçme imkânına sahip olabileceklerdi.

İnönü, ayrıca kongrede yaptığı konuşmada milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçim sisteminin ilk kez deneneceğini bu denemenin kendilerine neler öğreteceğini şimdiden tahmin edilemeyeceğini söyleyerek, seçimlerin amacına ulaşması için hazırlıkların yapılacağını ve gerekli tedbirlerin alınacağını ifade etmiştir. İnönü, normalde 1947 yılında yapılacak milletvekili genel seçimleri ile ilgili olarak “Bu mülâbazalar (düşünceler) gösteriyor ki, eğer bir iki ay içinde olağanüstü bir engel çıkmazsa, yeni seçime girmek kararındayız” sözleriyle erken seçimin işaretini vermiştir (Turan, 2003: 95).

Kurultayda tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi nedeniyle iktidar tarafından hazırlanan ve tek dereceli seçim sistemini öngören *Milletvekilliği Seçimi Hakkında Kanun Tasarısı* 31 Mayıs 1946 tarihinde TBMM'de görüşülmeye başlanmıştır. Adnan Menderes Milletvekili Seçim Kanunu tasarısının tümü üzerinde yaptığı konuşmada yeni seçim kanununda yargı denetiminin ve nispi temsil sisteminin olmayışını, önemli eksiklikler olarak ifade etmiştir (TBMM, 1946c: 248).

CHP Milletvekilleri ise yaptıkları konuşmalarda Menderes'in iddialarına karşı çıkmışlardır⁶. Siirt Milletvekili Saffet Tuncay TBMM'de yaptığı konuşmada özetle, nispi temsil isteminin uygulandığı ülkelerin (Bulgaristan, Yunanistan, Belçika) koalisyonlara yönetildiğini. Hükümetlerin sıkça değişmesinden ötürü bu ülkelerde keşmekeşlik ve kargaşanın hakim olduğunu, ama çoğunluk sisteminin uygulandığı ülkelerde (Amerika, İngiltere) ise istikrarlı bir yönetimlerin hâkim olduğunu vurgulamıştır (TBMM, 1946c: 256-257).

4918 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu 5 Haziran 1946 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmeler neticesinde kabul edilmiş (TBMM, 1946d: 39-48) ve 6 Haziran'da Resmi Gazetede yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 6 Haziran 1946: 10701-10704). 49 maddeden oluşan yeni seçim sisteminin bazı önemli maddelerini şöyle sıralayabiliriz; *Seçimlerin tek dereceli olarak yapılması, Her ilin bir seçim bölgesi olarak belirlenmesi (Madde 1), Her 40.000 vatandaş için bir milletvekili kontenjanı belirlenmesi (Madde 2), Seçimlerin bir günde bitirilmesi (Madde 15), Milletvekili seçim sonuçlarının liste usulü çoğunluk sistemine göre belirlenmesi (Madde 29), Seçim kurulları ve komisyonlarının oluşturulması (Madde 15), Oy kullanma yaşının 22 yaşını bitirmek olarak belirlenmesi (Madde 7) ve Milletvekili seçilme yaşının 30 olarak belirlenmesi (Madde 10).*

Seçim Kanunu'nda seçimin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesinin önündeki eksiklikleri ise; *Geçerli oy pusulalarının yakılması (Madde 27), Açık oy gizli sayım ilkesi nedeniyle oyların gizliliğinin sağlanamaması (Madde 24), Seçimlerin yargı güvencesi altında olmaması, Seçimleri yöneten ve denetleyen seçim kurulları ve seçim komisyonlarının, belediye başkanları ve belediye meclis üyelerinden teşkil edilmesi (Madde 14)* olarak sıralamak mümkündür.

1943'te yapılan genel seçimler nedeniyle seçimlerin 1947 yılında yapılması gerekiyordu. Cumhurbaşkanı İnönü, CHP'nin 10 Mayıs 1946'da toplanan 2. Olağanüstü Kongresi'nde yaptığı konuşmada tek dereceli olarak yapılmasını düşündüğü seçimlerin iç ve dış politika gereği bir iki ay içinde yapılması gerektiğini vurgulamıştı. Seçimlerin yenilenmesi hakkındaki önerge 10 Haziran 1946 tarihinde TBMM'de gündeme alınmıştır. Yapılan açık oylama sonucunda önerge 2 ret oyuna karşı 379 oyla kabul edilmiştir (TBMM, 1946d: 81-87). Böylece muhalefetin itirazlarına rağmen seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Muhalefete göre seçimin erkene alınmasının nedeni *muhalefetin gelişmesine ve gerçek anlamda tüm yurtta örgütlenmesine fırsat vermemekti* (Eroğul, 1990: 15).

Seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihine alınmasının ardından DP'de seçimlere katılıp katılmama tartışmaları başlamıştır. DP yöneticileri seçimleri boykot ettikleri takdirde İsmet İnönü'nün şimşeklerini üzerlerine çekeceklerini hatta *"iki jandarmayla kapatılma"* tehdidiyle karşı karşıya gelebileceklerini biliyorlardı (Toker, 1990: 128). DP üst yönetimi seçimi boykot etme niyetindeyken yerel parti teşkilatları tüm dezavantajlara rağmen seçimlere girme taraftarıydılar (Karpat, 2010: 247). DP'nin seçimlere katılacağına ilk işareti Celal Bayar'ın 13 Haziran 1946 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde demecinde ortaya çıkmıştır. Bayar demecinde; şimdiye kadar 34 il ve 160 ilçede teşkilat kurduklarını, milletvekili seçimleri için kamuoyunun baskısı altında olduklarını ve bu konuda karar almak üzere il başkanlarını genel merkeze çağırdıklarını açıklamıştır (Cumhuriyet, 13 Haziran 1946: 1; Eroğul, 1990: 15). 16 Haziran 1946 tarihinde DP genel merkezinde yapılan toplantı sonucunda milletvekili seçimlerine girme kararı alınmıştır (Cumhuriyet, 17 Haziran 1946: 1).

Seçimlere katılım kararının ardından DP, teşkilatlarına gönderdiği genelgelerle seçim hazırlıklarını başlatırken bir yandan da partiyi savunacak ünlü simaları aday göstermeye çalışmıştır. Milli Mücadele liderlerinden Genelkurmay Eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı bağımsız aday olarak listesinde göstermiştir (Albayrak, 2004: 85).

1946 Seçimlerinde CHP 63 seçim bölgesinin tamamında seçimlere katılırken, DP ise 47 seçim bölgesinde seçimlere katılmıştır. O dönem 63 ilin bulunduğu Türkiye'de aralarında Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt, Van'ın⁷ bulunduğu 16 ilde ise henüz tam olarak teşkilatlanamadığı için aday gösterememiştir (Toker, 1990: 119). CHP'nin tüm aday listeleri bilinmesine karşın, DP adaylarının aday listesi dönemin gazetelerinde toplu bir şekilde yayınlanmadığından (Tuncer, 2008: 83) 465 milletvekili adaylığı için gösterdiği aday sayısı hakkında, kaynaklarda karmaşıklık ve farklılıklar bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda 273 (Eroğul, 1990: 16; Toker, 1990: 119), bazılarında 186 aday ki bu

⁶ Şemsettin Sırer (Sivas), Tahsin Bekir Balta (Rize), Kasım Gülek (Bilecik) Bkz. TBMM, 1946c: 248-266)

⁷ 1946 seçimlerinde Ağrı'nın 2, Bingöl'ün 2, Bitlis'in 2, Çorum'un 8, Diyarbakır'ın 7, Gümüşhane'nin 6, Hakkari'nin 1, Kars'ın 9, Kırşehir'in 4, Malatya'nın 11, Mardin'in 7, Muş'un 2, Niğde'nin 7, Rize'nin 6, Siirt'in 4 ve Van'ın 3 milletvekili kontenjanına sahip olduğu düşünülürse CHP sadece bu şehirlerde 82 milletvekilliğini karşısında muhalefet olmadan kazanmayı garantilemiştir. Bkz. (Çufalı, 2012b)

aday listesine göre tüm adayların kazanması durumunda bile DP çoğunluğu elde edemeyecekti. Diğer bazı kayraklarda ise 367 aday gösterildiği ifade edilmektedir (Koçak, 2012: 496-497).

DP önemli isimlerin seçilebilmesi için seçim kanunu uyarınca birden fazla seçim bölgesinden ve seçim listesinden gösterilmişti. Fevzi Çakmak beş ilden (Ankara, Erzurum, İstanbul, İzmir, Kastamonu) aday gösterilmiş ve İstanbul ve Kastamonu'dan seçilmiş, Celal Bayar üç ilden (Bursa, İstanbul, İzmir) gösterilmiş ve İstanbul'dan seçilmiştir. Adnan Menderes te üç (Aydın, Kütahya, Manisa) ilden aday gösterilmiş ve Kütahya'dan seçilmiştir. Ayrıca iki ilden seçilen DP Milletvekilleri⁸ ve bağımsız seçilen Fevzi Çakmak seçildikleri iki ilden birini tercih etme durumunda olduklarından dolayı 8. Yasama dönemi 465 yerine 462 milletvekilliğiyle açılmıştır (Tuncer, 2008: 84).

Altı siyasi partinin katılımıyla⁹ 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerine katılım oranı %75 olmuştur (TBMM, 1946e: 213). Seçimler sonucunda 465 milletvekilliğinden CHP 397 milletvekili kazanırken DP 61 ve bağımsızlar ise 7 milletvekili kazanmıştır (TBMM Ad Defteri, Devre 7).

Seçim sonuçlarının açıklanmasıyla beraber tartışmalar başlamıştı. Seçimlerde açık oy gizli sayımın yapılması, tarafsız gözlemciliğin bulunmaması, sonuçların ilan edilir edilmez pusulaların yakılarak imha edilmesinden dolayı herhangi bir denetlemenin yapılamaması, seçim komisyonlarında yer alan yerel yöneticilerin CHP üyelerinden oluşması nedeniyle seçimlerde şaibe iddiaları da beraberinde ortaya çıkmıştır (Zürchrer, 2000: 308).

Seçim sonuçları açıklandıkça itirazlar ve hayal kırıklıkları yaşanmaya başlanmıştır. Şehirlerde DP iyi sonuçlar alırken, köylerden gelen sonuçlar çoğunlukla CHP lehine olmuştur. Ayrıca İstanbul'da yapılan seçimlerin normalde akşama kadar sonuçlanması beklenirken 3 gün sonra açıklanmıştır. DP'ye göre CHP sandıklarda kendi lehine baskılar sonucunda birtakım hileli değişiklikler yapmıştır. Buna rağmen İstanbul'daki seçimlerde DP 27 milletvekilliğinden 18'ini kazanmıştır (Karpaz, 2010: 250).

Seçimlerin ardından 24 Temmuz 1946 tarihinde İsmet İnönü tarafından yayımlanan beyannameyle gergin geçen seçin atmosferinin unutulması gerektiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 25 Temmuz 1946: 1). İnönü'nün seçim tartışmalarını yatıştırmak amacıyla yayınladığı beyannameye rağmen seçimlerde hile yapıldığına dair tartışmalar devam edince İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Asım Tınaztepe 25 Temmuz 1946 tarihinde bir bildiri yayınlarak seçimler hakkında yapılan yorum ve eleştirilerin yasaklandığını bildirmiştir (Turan, 1999: 232).

Sıkıyönetim yasağına rağmen seçim tartışmaları devam etmiştir. 25 Temmuz 1946 tarihli Yeni Sabah ve Gerçek gazetelerinde Celal Bayar'ın : *"İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum; seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler memleketin hakiki iradesini göstermekten uzaktır"* sözleriyle seçimlerde meydana gelen usulsüzlükleri eleştirmesinden sonra, Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetim komutanlığınca kapatılmış, aynı beyanati sayfalarından veren Tanin ise iktidar yanlısı olduğu için herhangi bir ceza almamıştır (Karpaz, 2010: 251-252).

Seçimlerde şaibe olduğunu, Gazeteci Ahmet Emin Yalman anılarında şöyle ifade etmektedir: *"İşlerin içinde yaşadığım için 1946 seçimlerinin geniş ölçüde baskı, fesat ve hileyle yürütülmüş bir seçim olduğunu kesin şekilde biliyorum, bu devrin canlı bir şahidiyim"* (Yalman, 1997: 1363).

24 Temmuz 1946 tarihinde seçim sonuçların resmi ilanının ardından DP seçimlerde hile, usulsüzlük ve yolsuzluk yapıldığını öne sürerek seçim sürecinde yaşananları protesto etmek amacıyla 25 Temmuzda İzmir'de 30 bin kişinin, 27 Temmuzda Bursa'da 20 bin kişinin, 31 Temmuzda Adana'da ve 3 Ağustosta Ankara'da 40 bin kişinin katıldığı mitingler düzenlemiştir (Cumhuriyet, 26-28 Temmuz, 1-4 Ağustos 1946: 1).

5 Ağustos'ta TBMM açıldıktan sonra DP grubu tarafından seçimlerle ilgili itirazlar yapılmaya başlanmıştır. 36 ile ait seçim sonuçlarının tümüne, çeşitli illerde de ise bazı milletvekili tutanaklarına itirazlar yapıldı. Bu itirazları değerlendirmek üzere Mecliste kura usulü ile 30 kişilik seçim tutanaklarını inceleme komisyonu kurulmuştur (TBMM, 1946e: 12-20). Komisyon tarafından seçim tutanaklarına yapılan itirazlar üzerinde 12 gün boyunca çalışılmış ve hiçbir itiraz geçerli görülmemiştir (TBMM, 1946e: 1-228).

⁸ Refik Koraltan İçel İstanbul ve Hatay'dan aday gösterilmiş ve İstanbul ve İçel'den seçimi kazanmıştır. Yusuf Kemal Tengirşenk, İstanbul, Kastamonu ve Sinop'tan aday gösterilmiş ve İstanbul ve Sinop'tan seçimi kazanmıştır.

⁹ CHP), DP, Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Yalnız Vatan İçin Partisi Bkz. (Tuncer, 2008: 70).

21 Temmuz 1946 seçimleri ile ilgili herhangi bir resmi belgeye ulaşma olanağı ve seçimlerin sonuçlarına dair yayımlanmış resmi bir açıklama olmadığı açıktır. Bu nedenlerden dolayı nerelerde ne ölçüde ve nasıl usulsüzlükler ve hilelerin yapıldığı tespit etmek mümkün değildir. Ancak dönemin tanıklarının hatıralarından bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bu kaynaklar doğrultusunda 1946 seçimlerinin yapılan hile, baskı ve usulsüzlükler nedeniyle normal ve olağan olmadığı neredeyse herkes tarafından kabul edildiği görülmektedir (Koçak, 2012: 524-525).

1946 Seçimleri, seçim kanununun her ne kadar anti demokratik ve gerekli güvenceleri sağlayamamasından dolayı şaibeli seçimler olarak genel kabul görse de, eğer gerçekten adil bir seçim de olsaydı dahi bu seçimleri DP'nin kazanamayacağı düşüncesi vardır. Çünkü DP'nin kuruluşundan yaklaşık 6 ay sonra seçimlere girmesi nedeniyle tüm illerde yeteri kadar örgütlenme fırsatı bulamadığı, yeteri kadar aday çıkartamadığı gerçeği de ortadaydı. DP'nin seçimleri kazanmaktan çok, mümkün olan en fazla sayıda milletvekilini meclise gönderme niyetinde olduğu kanısı vardı.

Yalman seçim sonuçlarıyla ilgili olarak anılarında: *“O sırada Demokrat Parti, yurdun birçok kısmında henüz teşkilat kuramamıştı. Eski tek partinin nüfuz ve itibarı ve esaslı bir değişiklik yapmama meylî de bir kısım halk arasında devam ediyordu. Cumhuriyet Halk Partisi akıl edipte son derece dürüst bir seçim yapsaydı, seçilebilecek aday sayısı 150'yi geçmeyecek, yani Cumhuriyet Halk Partisi üçte ikiyi çok aşkın bir çoğunluğa hâkim kalacaktı. Böyle bir dürüstlük siyasi hayatımıza kök salacak, birçok sarsıntıları önleyecek, belki de 1950'de CHP yüzünün akıyla iktidarda kalabilecekti”* (Yalman, 1997: 1363).

Kasım Gülek 1946 seçimleri ile ilgili olarak: *“O seçimler dürüst olmadı. Kamım o ve o vakit biz birtakım seçim sandıklarını ırmakta da bulduk. Akalsızca değiştirilmiş ve atılmış. Eğer o seçim 1950 seçimleri gibi dürüst bir seçim olsaydı Halk Partisi yine kazanırdı”* ifadelerini kullanmaktadır (Birand vd, 1991: 47).

Metin Toker ise : *“Seçimlerden üç gün evvel CHP, ciddi ve her ilde yarışa tam takımla katılarak listelerini tüm halde ilan etti. DP'nin böyle, ilan edilmiş listesi yoktur. Bunun başlıca sebebi yeni partinin iktidara oynayacak kudreti kendisinde görememesidir. Defterde 367 aday numarası bulunmaktadır. Bunların 16'sı mükerrem olduğundan DP sadece 351 adayla seçimlere giriyordu ki, hiçbir hile, hiçbir mazbata değişikliği, hiçbir tesir yapılmaya bile iktidar istisnasız her yerde kaybetse buna tabii fülen imkân yoktu CHP'nin Mecliste 114 sandalyesi otomatik şekilde olacaktı. Yani (CHP'nin) iktidarda kalmak için topu topu 119 milletvekili sağlaması gerekiyordu (Toplam) 465 milletvekilliği vardı ve o günkü şartlar içinde CHP bunu sağlardı. Ama o hileler, mazbata değişiklikleri, tesirler yapıldığına göre gerçek şudur ki CHP ve bilhassa idare amirleri ile CHP teşkilatı 1946 seçimlerini boşuna kirlenmişlerdir”* (Toker, 1990: 120-121) ifadesiyle DP'nin yeteri kadar aday gösterememesi nedeniyle CHP'nin seçimleri rahat bir şekilde kazanabileceğini ama CHP'lilerin seçimi boş yere şaibe altında bıraktıklarını belirtmektedir.

5545 SAYILI MİLLETVEKİLİ SEÇİM KANUNU VE 1950 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

1946 seçimleri geride kalmasına rağmen tartışmaları bir türlü dinmemişti. DP yöneticileri her fırsatta seçimlerde yapılan usulsüzlükleri ve yürürlükteki anti demokratik seçim yasasını eleştirmiş, serbest ve dürüst bir şekilde seçimlerin yapılmasını sağlayacak yeni ve demokratik bir seçim kanununun çıkarılması için gayret göstermişlerdi. DP Genel Başkanı Bayar 11 Kasım 1946 tarihinde Manisa'da yaptığı konuşmada seçim kanununu ve seçimler sırasında yaşanan olayları eleştirerek, seçim güvenliğinin sağlanmadığı sürece millet egemenliğinin var olamayacağını ve demokrasinin gelişemeyeceğini vurgulamıştır (Albayrak, 2004: 108).

DP'nin birinci kongresi, kuruluşunun birinci yıldönümünde 7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında Ankara Anafartalar Caddesi'ndeki Yeni Sinema Salonu'nda 906 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir (Cumhuriyet, 7 Ocak 1947: 1). Kongrede *Hürriyet Misakı* (Özgürlük Andı) adı verilen ve 3 maddeden oluşan kararlar kabul edilmiştir. Bu kararlar, cumhurbaşkanlığı makamıyla parti başkanlığı makamlarının ayrılması gerektiği, anayasaya aykırı kanunların yürürlükten kaldırılması ve anti demokratik seçim kanununun değiştirilmesi olarak belirlenmiştir. Komisyon, genel idare kuruluna iktidarı alınan bu kararlar doğrultusunda adım atmaması halinde meclisten çekilme yetkisi vermiştir (Cumhuriyet, 13 Ocak 1947: 1).

DP'nin Hürriyet Misakı ilanının ardından meclisi terk etme söylemleri iktidar ve muhalefet arasında ilişkileri gerginleştiren bir durum alması üzerine, Cumhurbaşkanı İnönü ile DP Genel Başkanı Bayar 7 Haziranda başlayıp 10 Temmuz'da biten yani bir aydan fazla süren zaman içinde yaklaşık dokuz defa bir araya gelerek görüşme yapmışlardır. Bayar bu görüşmelerde genel olarak idarenin baskılarından ve anti demokratik uygulamalarından şikâyet etmiştir. İnönü İktidar ve muhalefet arasındaki anlaşmazlıkları gidermek ve siyasi gerginlikleri azaltmak

adına Başbakan Peker'i ve DP lideri Bayar'ı bir araya getirerek arabuluculuk ve tarafsız bir hakem rolü oynamıştır (Köse, 2020: 130).

İnönü, Başbakan Recep Peker ve Bayar ile yaptığı görüşmeler sonrasında bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri 11 Temmuz'da önce radyodan okunmuş sonra 12 Temmuz'da gazetelerde yayınlanmıştır. 12 Temmuz Beyannamesi olarak adlandırılan beyannamede İnönü partiler arasında eşit mesafede olduğunu ve idarenin muhalefet partisine baskı uygulamaması gerektiğini beyan etmiştir (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1947: 1). Bu beyanname demokrasinin ve çok partili siyasal hayatın ülkede kalıcı hale gelmesinde önemli bir rol oynadığı ve artık çok partili hayattan geriye dönmeyeceğinin açık bir ifadesidir (Karpat, 2010: 284).

İktidar ile muhalefet arasındaki seçim kanunu tartışmaları ve fikir ayrılıkları 1948 yılındaki ara seçimlerde tekrar ortaya çıkmıştır. Muhalefetin, basının ve kamuoyunun 1946 seçimlerini dürüst olmayan bir seçim olarak ifade etmeleri üzerine, hükümet 14 Ocak 1948 tarihinde CHP Meclis Grubu'ndan seçim kanununda bir takım değişiklikler yapmak için yetki almıştır (Cumhuriyet, 15 Ocak 1948: 1). Bakanlar Kurulu, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun bazı maddelerini değiştirmek üzere hazırlanan kanun tasarısının 29 Mart 1948 tarihinde TBMM Başkanlığı'na sunulmasına karar vermişti. II. Hasan Saka hükümetinin kurulmasından sonra ilk icraatı Milletvekili Seçim Kanunu'nun bazı maddelerinde yapılacak değişikliklerle ilgili tasarımı gündeme almak olmuştur. Nitekim bu doğrultuda 2 Temmuz 1948 tarihinde tasarının birinci görüşmeleri başlamış 7 Temmuz'da sona ermiştir. 9 Temmuz'daki ikinci görüşmeler sonunda tasarı kabul edilerek kanunlaşmıştır (Çufalı, 2012a: 58-81).

Milletvekilleri Seçim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair 5258 Sayılı Kanun 14 Temmuz 1948 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 14 Temmuz 1948: 14408-14410). Bu kanuna göre 4918 Sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun sekiz maddesinde (14, 15, 20, 24, 25, 27, 29 ve 34. Maddeleri) değişiklik yapılmış ve kanuna 3 madde eklenmiştir. Seçimlerin güvence altına alınmasını sağlayan bu değişikliklerin en önemlisi 24. Madde'de yapılan değişiklik olmuştur. Yapılan değişiklikle seçmenler ilk kez kapalı oy verme yerinde oylarını kullanacaklardı, böylece gizli oy ilkesi güvence altına alınmıştır. Seçim kanununda yapılan bu değişiklikleri yeterli bulmayan DP yöneticileri seçim kanununda yargı güvencesinin ve seçim komisyonlarında muhalefet temsilcilerinin bulunmamasını eleştirmişlerdir. 16 Temmuz 1948 tarihinde DP Genel İdare Kurulu'nun toplantısı sonrasında ittifakla, 17 Ekim 1948'de 13 ilde yapılacak olan ara seçimlere girmeme kararı alınmıştır (Cumhuriyet, 17 Temmuz 1948: 1). Ara seçimlere halk ilgi göstermemiş katılım düşük kalmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nin iddiasına göre muhalif illerde seçimlere katılım oranı %5 ile %15 arasında olmuştur (Cumhuriyet, 18 Ekim 1948: 1). DP, Seçim Kanunu'nda istenilen değişiklikler yapılmadığı için 1946 seçimlerinden sonra 1950 yılına kadar yapılan hiçbir ara seçime katılmamıştır (Yılmaz, 2008: 276).

15 Ocak 1949 tarihinde Şemsettin Günaltay hükümetinin göreve başlaması ile beraber kamuoyunda yeni bir seçim kanununun hazırlanması yönünde bir beklenti oluşmuştur. Günaltay 24 Ocak 1949 tarihli hükümet programını sunuş konuşmasında: *"Hükümetimiz, 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için, ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri göz önünde tutmaktan geri kalmayacaktır"* sözleriyle yeni seçim kanununun hazırlanacağına dair söz vermiştir (TBMM, 1949: 163).

Bu çerçevede önce İçişleri ve Adalet Bakanlıkları yetkili memurlarından oluşan teknik bir kurula bir seçim kanunu tasarısı hazırlanmıştır. Daha sonra bu tasarı üniversite profesörlerinden, Yargıtay, Danıştay, İstanbul, Ankara ve İzmir Barosu'na mensup hukukçulardan oluşan 11 kişilik bir İlim Heyeti'ne inceletilmiş ve İlim Heyeti'nden Yeni Seçim Kanunu tasarısını hazırlamaları istenmiştir. 14 Eylül 1949 tarihli ilk toplantısıyla çalışmalarına başlayan İlim Heyeti siyasi partilerin de görüşüne başvurarak tasarımı tamamlamış ve 2 Aralık 1949 tarihinde Başbakanlığa sunmuştur. Başbakanlık, tasarı üzerinde gerekli incelemeleri yaptıktan sonra 16 Aralık 1949 tarihli tezkereyle tasarımı TBMM'ye sunmuştur (Ülman, 1957: 60-71; Tuncer, 2010: 64-79).

Yeni seçim kanunu tasarısı 7 Şubat 1950 tarihinde TBMM gündemine alınmış (TBMM, 1950a: 149) 16 Şubat 1950'de tasarıya oy veren 346 milletvekilinden 336 kabul, 10'u ise ret oyu kullanmıştır. Tasarı, CHP ve DP'nin müşterek oylarıyla kabul edilmiştir. Mecliste seçim kanunu tasarısı üzerine söz alan Menderes, *memlekette çok partili siyasi hayata başladığı günden itibaren, seçim kanunu meselesinin kendileri için birçok sebepten dolayı çetin ve zor bir dava olduğunu, bu itibarla yıllardır devam eden siyasi mücadelelerinin mihverini (eksen) bu davanın teşkil ettiğini* söylemiştir (TBMM, 1950a: 706). 171 esas ve 7 geçici maddeden oluşan 5545 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu 21 Şubat 1950 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 21 Şubat 1950: 17801-17814).

16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu ile;

- Seçimler bir önceki seçim kanununda olduğu gibi çoğunluk sistemine göre yapılacak ve tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy ve açık tasnif uygulanacaktı (Madde 1),
- Daha önceki seçimlerde seçim defterleri kullanılmakta iken bunun yerine artık daimi seçmen kütükleri oluşturulacaktı (Madde 10),
- Yeni seçim sistemine göre bir kimse en fazla iki seçim çevresinden aday olabilecektir (Madde 36)¹⁰,
- En az 5 seçim çevresinde aday gösteren siyasi partiler günde 10 dakika radyodan istifade edebilecekti. Yirmi ve daha fazla seçim çevresinde aday gösteren partiler için ise bu süre 20 dakika olacaktı (Madde 45)¹¹,
- Seçim işleri, seçim kurullarınca yürütülecekti (Madde 57),
- Ankara'da bir Yüksek Seçim Kurulu¹², her seçim çevresinde bir il seçim kurulu, her ilçede bir ilçe seçim kurulu ve seçim bölgelerinde yerleştirilecek her sandık başında bir sandık kurulu bulunacaktı (Madde 58),
- Seçim kurullarının tüm işleri yargıç gözetim ve denetiminde yapılacaktı (Madde 59),
- Oy pusulalarının kapalı oy verme yerinde zarfa konulup kapatılarak teslim edilmesi zorunlu olacaktı (Madde 91),
- Seçimlerde kullanılan oyların ve tutulan tutanakların sandık kurulu başkanı tarafından seçim kuruluna tesliminin mecburi tutulacaktı (Madde 115),
- Seçim kurallarına uymayanların cezai yaptırımlarla karşı karşıya bırakılacaktı (Madde 127).

Yukarıda belirtilen kanun maddeleri ile seçim güvenliği, yönetim ve denetimi kurallara bağlanmış; seçim sürecinde, iş ve işlemlerin seçim kurullarınca yürütüleceği, yargı gözetimi ve denetimine tabi olacağı hüküm altına alınmıştır. DP'nin her fırsatta kararlı bir şekilde ısrar ettiği ve ara seçimlere girmemesine temel neden oluşturan yargı denetimi olmaması meselesi böylece çözülmüştür.

Şüphesiz bu yeni seçim kanunu demokrasi adına önemli bir adımdı, çünkü çok partili sisteme geçildiğinden o güne kadar 5 Haziran 1946 ve 9 Temmuz 1948 olmak üzere Milletvekili Seçim Kanunu'nda iki defa değişiklik yapılmış ama en kapsamlı ve demokratik seçim kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde hazırlanan kanun olmuştur. Başbakan Günaltay yeni seçim kanunu ile ilgili verdiği demeçte yeni seçim kanununun özgür ve dürüst seçimlere kapı aralayacağını ifade etmiştir. Menderes ise 1950 seçim kanununu: "*Demokrasinin Sakarya Zaferi*" olarak nitelendirmiştir (Yılmaz, 2008: 262).

Şubat 1950 tarihli Seçim Kanunu TBMM'de tartışılırken CHP ve DP'liler 1950 seçimlerini öngöremeyecek yorum ve tahminlerde bulunmuşlardır. CHP seçimi kazanacağını düşünerek 1946'da olduğu gibi liste usulü çoğunluk sistemine kanunda yer vermiştir. Böylece DP'nin daha az sandalye kazanacağını düşünmüştür. DP Milletvekilleri ise seçim kanununda yer alan çoğunluk sistemi yerine, daha demokratik olacağını düşündükleri nispi temsil sistemini daha önce istemişler de 1950 Seçim Kanunu'nda çoğunluk sisteminde iktidarla uzlaşma yoluna gitmiş ve çoğunluk sisteminin avantajlarından yararlanmak istemişlerdir (Balci, 2018: 698).

Başbakan Günaltay milletvekili seçim tasarısının mecliste kabul edilmesinin ardından söz alarak nispi temsil sistemindeki sakıncaları ve çoğunluk sistemiyle, yönetimde istikrar ilkesinin sağlandığını dile getirmiştir (TBMM, 1950a: 711-712).

24 Mart 1950 tarihinde Konya Milletvekili Tevfik Fikret Sılay ve Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun TBMM seçimlerinin yenilenmesi hakkındaki önerge vermişlerdir. Önergenin 22 ret oyuna karşılık 299 oyla kabul edilmesi üzerine seçimlerin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı gün verilen başka bir

¹⁰ Eski seçim sisteminde böyle bir sınırlandırma bulunmamaktaydı. Mesela Mareşal Fevzi Çakmak 5 seçim çevresinde (İstanbul, Ankara, İzmir, Erzurum Kastamonu) aday olmuştur.

¹¹ Seçim dönemlerinde muhalefet partilerinin radyodan propaganda yapması konusunda engeller vardı ve 1946 seçimlerinde radyoda propaganda yapma imkânını sadece iktidar partisi kullanmıştı.

¹² 1950 yılında 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanununun ilk halinde YSK, il seçim kurulu ve ilçe seçim kurulu kurulmasına ve seçimlerin yargı organlarının gözetim ve denetiminde yapılması kabul edilmesine rağmen TBMM üyelerinin seçim tutanaklarını iptal etme görevi TBMM Genel Kuruluna verilmiştir. 1954 yılında 6272 sayılı Kanun ile 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanununda değişiklik yapılarak YSK'ya TBMM üyelerinin seçim tutanaklarını iptal etme görevi verilmiştir Bkz. (Güler, 2020: 11).

önergeyle de 8. Dönem TBMM çalışmalarına ara verilmesine ve TBMM'nin 22 Mayıs 1950 tarihinde olağanüstü toplanmasına karar verilmiştir (TBMM, 1950b: 1038-1047).

CHP 22 Nisan'da (Cumhuriyet, 23 Nisan 1950: 1-3), MP 23 Nisan'da (Cumhuriyet, 24 Nisan 1950: 1-4), DP ise 25 Nisan'da (Zafer, 25 Nisan 1950: 1-3) milletvekili seçim listelerini açıklamıştır. CHP ve DP tüm illerde (63 il) seçimlere katılıp 487 aday göstermişti. MP ise 22 ilde 205 aday göstermişti (Akşam, 15 Mayıs 1950: 1; Cumhuriyet, 15 Mayıs 1950: 1).

CHP'liler seçim çalışmaları için yaptıkları yurt gezilerinden sonra, parti yetkilileri, milletvekili adayları ve parti müfettişleri ile yaptıkları görüşmelerde seçimleri kazanacaklarına ve oylarının %60'ın altına düşmeyeceğine inanıyorlardı (Barutçu, 2001: 990). Hatta CHP'liler seçimleri kazanacaklarından öyle emindiler ki 1950'de oluşacak mecliste muhalefetin varlığını sağlamak için DP'lilere birkaç sandalye ayırmayı bile düşünüyorlardı (Ahmad, 1995: 155).

CHP'de seçimin kaybedileceğini öngören CHP Seyhan (Adana) Milletvekili Kasım Gülek olmuştu. Gülek, Birleşmiş Milletler Kore Komisyonu Başkanlığı yaptığı sırada, yaklaşan seçimler nedeniyle Türkiye'ye dönmüştü. Gülek, *"İsmet Paşa'nın yanına gittiğini, Paşa'nın kendisine seçimleri nasıl gördüğünü sorduğunda, bu seçimleri kaybedeceklerini, çünkü ilk defa yapılacak olan serbest seçimlerde halkın kendilerine oy vermeyeceğini ısrarla söylediğini"* ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın ise kendisine, *"bu seçimleri kazanacaklarını, uzun süre memleketten ayrı kaldığı için gerçekleri göremediğini"* söylemiştir. Seçim için yaptığı tahminleri doğru çıkan Gülek, *"seçim sonuçları ile ilgili, ne CHP'nin muhalefette olmaya nede DP'nin iktidar olmaya hazırlıklı olmadığını"* söylemiştir. Gülek'in iddiasına göre; *"DP'li yöneticiler CHP'li yöneticilerden 150 milletvekili kontenjanının kendilerine verilmesi karşılığında seçimlere birlikte girmek istediklerini talep etmişlerdir. Fakat CHP yöneticileri seçimi kazanacaklarına o kadar inanmışlardır ki DP'li yöneticilerin bu talebini reddetmişlerdir"* (Balci, 2006: 84).

İsmet İnönü'ye seçimleri kazanacağı umudunu veren olaylardan biri de seçim öncesi 10 Mayıs 1950 tarihinde CHP'nin İstanbul Taksim Meydanında yaptığı miting olmuştur. İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay gururla, meydanı dolduran kalabalığı göstererek İsmet İnönü'ye :*"İşte Paşam İstanbul"* demişti. Ama DP'nin kazandığı 27 milletvekilliğine karşılık CHP İstanbul'da hiç milletvekilliği kazanamamıştı (Yılmaz, 2008: 281). Bu durum miting meydanlarında toplanan kalabalıkla seçimlerin kazanılamayacağı ve seçim sonuçlarıyla ilgili ne kadar yanıltıcı bir sonuç doğurabileceğinin bir örneği olmuştur.

14 Mayıs 1950 tarihinde gayet sükunet içerisinde yapılan seçimlerde 8.905.743 kayıtlı seçmenden, 7.953.085 oy kullanmış, seçime katılım %89,3 olmuştur. DP 4.391.694 oy ve %55,2 oy oranıyla 416 milletvekilliği kazanarak seçimden zaferle çıkmıştır. CHP 3.148.626 oy ve %39,6 oy oranı ile 69, MP 368.537 oy ve %4,6 oy oranı ile 1 milletvekilliği kazanmıştır (TÜİK, 2012: 25).

CHP'yi asıl iktidardan eden seçim sistemi olmuştur. Seçimi yeniden kazanacağını düşünen CHP çoğunluk sisteminin seçim kanununda yer almasından yana tavır almış, bu tavır CHP için ağır bir seçim yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Seçimler sonuçlarına göre DP Oyların % 55,2 sini almasına rağmen meclisteki 487 sandalyenin 416'sını almıştı. Bu durum meclisteki sandalyenin % 85,4'ü demektir. CHP ise oyların % 39,6 oy oranıyla 69 milletvekilliği kazanmıştı. Bu meclisin % 14,2'sine karşılık geliyordu. CHP oluşan durum sonucunda kazandığı oy oranından daha az bir şekilde parlamentoda temsil ediliyordu.

Şayet seçimlerde nispi temsil sistemi geçerli olsaydı, DP'nin mecliste elde ettiği temsil oranı %85,4 yerine %56 oranına düşecek ve 276 sandalye ile temsil edilecekti. Mecliste %14,2 oranında temsil edilen CHP ise % 41 ile temsil edilecek ve 202 sandalye kazanacaktı. Böylece sandalye sayısındaki fark 347 yerine 74 olacaktı. Bu durum liste usulü çoğunluk sisteminin, demokratik ve katılımcı olmayan adaletsiz sonuçlar doğurduğunu göstermiştir. Bu sefer CHP, DP'nin iktidar olduğu 1950-1960 dönemimde nispi temsil sisteminin siyasal istikrar için ne kadar önemli olduğunu savunmuş, çoğunluk sisteminin doğurduğu adaletsiz sonuçlardan yakınmıştır (Tuncer, 2010: 162-163).

İnönü seçimlerden sonra yaptığı değerlendirmede aldıkları oy oranı kadar milletvekili çıkaramamalarını, uygulanan çoğunluk sistemine bağlamıştır. Menderes ise oluşan bu tablo için *"Ebu Cehil gibi kendi kazdıkları kayıya düştüler"* yorumunda bulunmuştur. Seçimlerin böyle netice vereceğini sadece CHP değil aynı zamanda DP de beklemiyordu. Bu nedenle Bayar *"İktidarı düşünüyorduk, ancak bu kadar büyük çoğunluk beklemiyorduk... Zaferin böyle büyük olacağını hayal etmemiştim doğrusu"* diyerek, sonuçların kendileri için de sürpriz olduğu değerlendirilmesinde bulunmuştur (Turan, 1999: 279-280).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Seçim; yani halkın iradesi ile devleti yönetecek siyasal iktidarın belirlenmesi olgusu, Türk siyasal hayatına 29 Ekim 1876 yılında yürürlüğe giren “*Meclis-i Umumi'nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate*” ile girmiştir. Son derece sınırlı ve katılımcılığın az olduğu bir seçim uygulaması ile başlanılacak olan seçim sistemleri sürecimiz tarihi süreç içerisinde iyileştirilmeye ve daha katılımcı bir sisteme dönüştürülmeye çalışılmıştır. 3 Ağustos 1908 tarihinde kabul edilen İntihab-ı Mebusan Kanunu 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Seçim işlerinin uygulanabilmesi için elbette ki sıhhatli bir demokrasiye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında demokrasiye geçiş için iki deneme olmuştur. Bunlardan ilki olan TCF, Şeyh Sait İsyanı nedeniyle Takrir-i Sükun Kanunları'na dayanarak Hükümet tarafından kapatılmıştır. Demokrasiye geçişin ikinci denemesi SCF'nin kurulması ile olmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası iktidardan memnuniyetsizlik duyan kitlelerin sahiplendiği bir parti olmuş ve özellikle Batı Anadolu'da kısa sürede teşkilatlanma imkânı bulmuştur. Kuruluşundan iki ay sonra gerçekleştirilen ve cumhuriyet döneminin ilk çok partili seçimi özelliğini taşıyan 1930 Belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası, 502 seçim bölgesinden 31'inde seçimleri kazanmıştır. 1930 Belediye seçimleri nedeniyle Serbest Cumhuriyet Fırkası milletvekilleri seçimlerde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle pek çok yerde seçim sonuçlarına itiraz etmişlerdir. Seçim sonrasında iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine Gazi Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelmek istemeyen Serbest Fırka yönetimi partiyi feshetmişlerdir. Böylece Atatürk'ün sağlığında bir daha demokrasiye geçiş denemesi mümkün olmamıştır.

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgali, II. Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. Türkiye, bu savaşta tarafsız kalmışsa da her an savaşa katılma ihtimali nedeniyle seferberlik ilan etmiştir. O tarihlerde 120 bin kişi olan ordunun mevcudunun 1,5 milyona kadar çıkması ekonomiye ağır bir darbe vurmuştur. Halkın gıda ihtiyacının aksamadan karşılanması ve ekonominin kontrolü adına Milli Korunma Kanunu ile Hükümet'e geniş yetkiler verilmiştir. Hükümetin aldığı ekonomik tedbirleri iyi yönetememesi tek parti iktidarına karşı memnuniyetsizliğin artmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'nı tek parti diktatörlüklerinin kaybetmesi, savaşı demokrasi bloğunun kazanması Türkiye'de demokrasiye geçişi hızlandıran dış etken olmuştur. Sayılan iç ve dış etkenler neticesinde 18 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi İnönü döneminde kurulan ilk muhalefet partisi olmuştur da halktan beklediği desteği görememiştir.

Demokrasiye geçiş için esas adım 7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kuruluşu ile atılmıştır. Başta Celal Bayar olmak üzere Türk siyasetinin önemli isimlerinin DP saflarında toplanması bu partiye karşı bir teveccühün oluşmasına neden olmuş ve DP özellikle Batı Anadolu'da kısa sürede teşkilatlanma imkânı bulmuştur. DP'nin yaklaşık üç aylık kısa bir zamanda bu derece hızlı teşkilatlanması, CHP'li yöneticileri bu partiye karşı harekete geçirmiştir.

5 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4918 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile seçim hayatında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Osmanlı döneminden beri uygulanan iki dereceli seçim sisteminin yerine tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmesi, seçimlerin bir günde tamamlanması yeni kanundaki olumlu gelişmelerdir. Bununla beraber; seçimlerin açık oy gizli sayım usulüne göre yapılacak olması, seçimlere yargı güvencesinin getirilmemesi, oy pusulalarının ve seçim tutanaklarının muhafaza edilmemesi ile seçim sonuçlarının çoğunluk sistemine göre belirlenecek olması 1946 Seçim Kanunu'na muhalefetin ciddi itirazlar yapmasına neden olmuştur.

Kanun yürürlüğe girdikten sonra normalde 1947 yılında yapılması gereken seçimlerin 10 Haziran'da TBMM'de alınan bir kararla bir yıl öne çekilerek 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir. DP yöneticileri seçim kanunundaki olumsuzlukları dile getirirken bir de baskın seçim kararı ile karşı karşıya bırakılmışlardır. Bu gelişmeler üzerine DP üst yönetimi seçimlere girmeme kararını tartışmışlarsa da; bir taraftan teşkilatlardan gelen seçime katılma isteği diğer taraftan İnönü'nün Türkiye'nin imajının sarsılmasına neden olacak biçimde seçimlere katılmayan partilerin kapatılması tehdidinde bulunması üzerine DP'nin 1946 seçimlerine katılması kararı verilmiştir.

DP yurt genelinde henüz teşkilatlanmasını tamamlayamadığı için 21 Temmuz 1946 seçimlerine 63 seçim bölgesinden 47'sinde katılabilmiş ve 16 seçim bölgesinde hiç aday göstermemiştir. Bu seçim bölgelerinin milletvekili kontenjanı 82'dir. Dolayısıyla CHP sadece 16 vilayette 82 milletvekilliğini kazanmayı peşinen garantilemiştir. DP'nin 1946 aday listeleri sağlıklı biçimde tutulmadığından 47 seçim bölgesinde kaç aday çıkardığı da tam belli değildir. DP'nin milletvekili aday sayısı bazı kaynaklarda 273 bazılarında ise 186 olarak

verilmiştir ki 8. Yasama dönemi milletvekili kontenjanının 465 olduğu düşünülürse 1946 seçim sonuçlarının ortaya çıkmasındaki en etkili olayın baskın seçim kararı olduğu görülecektir.

Bununla beraber 1946 seçimleri hakkındaki yolsuzluk ve hukuksuzluklar da sadece muhalefetin söylemi olarak kalmamış iktidara yakın bazı gazeteciler ve CHP'de siyaset yapan yöneticiler dahi bu usulsüzlükleri kabul etmişlerdir. Hatta alınan baskın seçim kararı ve liste usulü çoğunluk sistemi nedeniyle CHP'nin kesin kazanacağı bir seçimi kendi eliyle kirlettiği yönünde eleştiriler de yapılmıştır.

1946 Seçimlerini ve yürürlükteki seçim kanununu sürekli olarak eleştiren DP'li yöneticilerin seslerine kulak veren iktidar seçim kanunlarında ilk düzenlemeyi 1948 yılında yapmıştır. 14 Temmuz 1948 tarih ve 5258 Sayılı Kanun ile seçim kanununun bazı maddeleri düzenlenmiş; açık oy gizli sayımın yerine kapalı oy açık sayım usulü getirilmiştir. Kanundaki düzenlemeleri olumlu bulmakla birlikte DP'li yöneticiler seçimlerin yargı güvencesinde olmadığı gerekçesiyle seçim kanununa eleştirilerini devam ettirmişlerdir. Muhalefetin itirazlarını dikkate alarak daha şeffaf ve hukuki bir seçim kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen 5545 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile mümkün olmuştur.

Yeni seçim kanunu ile muhalefetin itirazlarına karşılık olacak biçimde seçimlere yargı güvencesinin getirilmesi, seçim işlerini organize etmesi için Yüksek Seçim Kurulu'nun kurulması, oy pusulalarının ve seçim sonuç tutanaklarının muhafazası gibi önemli adımlar atılmıştır.

Seçim Kanunu'nda 1946'daki eleştirilere rağmen değiştirilmeyen en önemli konu ise milletvekili seçim sonuçlarının çoğunluk usulüne göre belirlenmesidir. CHP'li yöneticiler çoğunluk usulünü uygulamalarının esas sebebinin yönetimde istikrarı sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. DP'liler ise 1946 seçimlerinde nispi temsil sistemini savunurlarken; bu sistemle daha fazla milletvekili kazanacaklarını düşündüklerinden onlar da çoğunluk sistemine 1950 Seçim Kanunu'nda itiraz etmemişlerdir.

Yönetimde istikrarı sağlarken temsilde adalete ağır bir darbe vuran çoğunluk sisteminin CHP'li yöneticilerce savunulmasının en büyük sebebi; 1950 seçimlerini de CHP'nin kazanacağına olan inançlarıdır. CHP yönetimi seçimleri kazanacağına inanmamış olsaydı meclis çoğunluğu ellerinde iken iktidarı kaybedecek olsa da mecliste daha fazla milletvekili bulundurabilmek adına muhakkak bu duruma bir tedbir alır ve çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sistemine geçiş yapardı. 1950 seçimlerinde CHP'nin aldığı % 39,6 oya karşılık 61 milletvekili kazandığı; nispi temsil sistemi uygulanmış olsaydı iktidarı kaybetmiş olsa da 202 milletvekili çıkararak daha güçlü bir muhalefet yapacağı düşünüldüğünde CHP'nin bu fırsatı kaçırmamasının tek sebebinin seçimlerde elde edeceği başarıya olan inancıdır.

CHP'nin seçimleri kaybedeceğini öngören ender şahsiyetlerden biri CHP Seyhan Milletvekili Kasım Gülek olmuştur. Gülek bu öngörüsünü İnönü dahil parti üst yönetimine kabul ettirememiştir. Gülek'in iddiasına göre iktidar seçimleri kaybetmeye hazır olmadığı gibi muhalefet te seçimleri kazanmaya hazır değildir. O'na göre; DP'li yöneticilerin, kendilerine 150 milletvekili verilmesi halinde CHP listelerinden seçime katılmak istemeleri, CHP'li yöneticilerin bu teklifi reddetmeleri de CHP'nin tarihi bir fırsatı kaçırmasına neden olmuştur.

1946 Seçimleri Türk siyasi tarihine açık oy gizli sayım ilkesi nedeniyle şaibeli bir seçim olarak geçmiştir. Fakat CHP'nin 1946 seçimlerini kazanmasındaki esas sebep; baskın seçim ve çoğunluk sistemidir. Seçimlerdeki usulsüzlükler ise CHP'nin seçim kazanmasını değil; meclisteki sandalye sayısının artmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Akar, R. (2000). *Aşkale Yolcusu Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. İstanbul: Belge Yayınları.

Akbalık, H. (2006). *1946-1950 Döneminde CHP'nin Seçim Çalışmaları*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Akşam Gazetesi.

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Alkan, M.Ö. (2006). Milli Şefli Tek Parti Döneminde Seçimler. *Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı*, İstanbul: Oğlak Yayınları, s. 324-361.

- Armağan, S. (1967). Türkiye’de Parlamento Seçimleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 33(3-4) s.45-100.
- Aydın, M.K. (2019). Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29 (1), s.413-428.
- Balcı, M. (2006). *Bir Siyasetçi Portresi: Kasım Gülek Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, (1905-1996)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Balcı, M. (2018). Demokrat Parti’yi İktidara Taşıyan Seçim Sistemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), s. 691-700.
- Barutçu, F.A.. (2001). *Siyasi Hatıralar*. II, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Baykal, B.S. (1960). I. Meşrutiyete Dair Belgeler, *Belleten*, 24 (96), s. 601-636.
- Birand, M.A., Dündar, C., Çaplı, B. (1991). *Demirkerat Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Cebesoy, A.F. (2002). *Lozan’dan Cumhuriyete Siyasi Hatıralar*. (O.S. Kocahanoğlu Haz.) İstanbul: Temel Yayınları. Cumhuriyet Gazetesi.
- Çufalı, M. (2012a). *Türk Parlamento Tarihi TBMM-8.Dönem (1946-1950) Cilt I*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Çufalı, M. (2012b). *Türk Parlamento Tarihi TBMM-8.Dönem (1946-1950) Cilt III*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Demokrat Parti Programı*, (1946).
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Güler, F. (2020). *Yüksek Seçim Kurulu’nun Yapısal ve İşlemsel Sorunlarını Giderici Çözümler*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Güvenir, M. (1982). Seçim Sistemi ve Ülkemizdeki Uygulama. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37 (1), s.215-250.
- Işık, N. ve Duman, E. (2012). 1929 Ekonomik Buhramı ve 2008 Küresel Krizi’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), s. 73-101.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *İktidar ve Demokratlar, Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köse, D.T. (2020). 12 Temmuz Beyannamesi’nin Cumhuriyet Halk Partisi’nde (CHP) Yarattığı Siyasi Etkiler. *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11 (Ek Sayı 1), s. 120-139.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özgül, B. (2002) *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özipek, B. B. (1991). *Türk Siyasal Yaşamında Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tanör, B. (1985). Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*,1, İstanbul: İletişim Yayınları, s.10-26
- TBMM, (1945a). *Tutanak Dergisi*, Dönem:7, C. 15, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM, (1945b). *Tutanak Dergisi*, Dönem:7, C. 17, Ankara: TBMM Matbaası.

- TBMM, (1946a). *Tutanak Dergisi*, Dönem:7, C. 20, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM, (1946b). *Tutanak Dergisi*, Dönem:7, C. 22, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM, (1946c). *Tutanak Dergisi*, Dönem:7, C. 23, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM, (1946d). *Tutanak Dergisi*, Dönem:7, C. 24, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM, (1946e). *Tutanak Dergisi*, Dönem:8, C. 1, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM, (1949). *Tutanak Dergisi*, Dönem:8, C. 15, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM, (1950a). *Tutanak Dergisi*, Dönem:8, C. 24, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM, (1950b). *Tutanak Dergisi*, Dönem:8, C. 25, Ankara: TBMM Matbaası.
- TC. Resmi Gazete.
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toprak, Z. (1985). Meşrutiyette Seçimler ve Seçim Mevzuatı. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, s.973-976.
- Tuncer, E. (2008). *1946 Seçimleri*, Ankara: TESAV Yayınları.
- Tuncer, E. (2010). *1950 Seçimleri*. Ankara. TESAV Yayınları.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara. Yurt Yayınları.
- Turan, İ. (2003). *İsmet İnönü Konuşma Demeç Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1944-1950*. 2, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi-4 Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım1938-14 Mayıs 1950)*, Ankara. Bilgi Yayınevi.
- TÜİK, (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*. Ankara: TÜİK Matbaası.
- Uzman, N. (2018). II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(22), s.117-142.
- Uzun, H. (2013). Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VIII (26), s.139-161.
- Ülman, A.H. (1957) 21 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun Geçirdiği Hazırlık Safhaları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), s.59-73
- Vakit Gazetesi*
- Yalman, A.E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim-2*, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- Yılmaz, E. (2008). *DP'nin İktidara Geliş Süreci (1945-1950)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yüceer, S. (2002). Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Türkler Ansiklopedisi*. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.534-545.
- Zafer Gazetesi*.
- Zürcher, E.J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

The aim of this study is to critically review the 1946 and 1950 elections through electoral laws and their practices and to reveal the main reasons for the victory of CHP (Republican People's Party) in the 1946 elections.

With this study, it is aimed to find answers to the questions of whether the CHP won the 1946 elections due to irregularities, as claimed, by evaluating the 1946 and 1950 elections through election laws and practices, were there other factors in the CHP's victory in this election, did it prepare the election law in a way that would benefit itself while going to the 1950 elections. has been studied.

The main sources of the study; The memories of the important witnesses of the period were the newspapers of the period and the Parliamentary Minutes.

In order for electoral affairs to be implemented, of course, a healthy democracy was required. In this sense, in the first years of the Republic, there were two attempts to transition into democracy. The first of these, the Progressive Republican Party, was abolished by the government due to the Sheikh Said Rebellion, based on the Law on the maintenance of order. The second attempt for the transition into democracy was with the establishment of the Free Republican Party. In the 1930 municipal elections, which were held two months after its establishment and were the first multi-party elections of the republican period, the Free Republican Party won the elections in 31 of the 502 electoral districts. Due to the 1930 municipal elections, the deputies of the Free Republican Party objected to the election results in many districts on the grounds that there were irregularities in the elections. After the election, the government-opposition relations became tense, and the administration of the Free Republican Party, fearing to end up with a conflict with Mustafa Kemal, dissolved the party. Thus, during the period when Atatürk was alive, there has been no other attempt to transition into a real democracy.

Although Turkey remained neutral in World War II, it declared mobilization due to the possibility of joining the war at any moment. The increase of the number of soldiers, which was 120,000 at that time, to 1.5 million, dealt a heavy blow to the economy. The victory of the democracy bloc rather than one-party dictatorships in World War II was an external factor that accelerated the transition into democracy in Turkey. As a result of the internal and external factors mentioned, on July 18, 1945, The National Development Party became the first opposition party established during the İnönü period, however, it did not receive the expected support from the people.

The main step for the transition to democracy was taken with the establishment of the Democratic Party on January 7, 1946. The gathering of important figures of Turkish politics, especially Celal Bayar, in the ranks of the Democratic Party, led to a sense of sympathy amongst the people and DP had the opportunity to organize in a short time, especially in Western Anatolia. The rapid organization of the DP in such a short period of time, which is around three months, has worried the executives of CHP.

With the Parliamentary Election Law No. 4918 which was adopted on June 5, 1946, important changes were made in the electoral process. The adoption of the single-tier electoral system instead of the two-tier electoral system which was in practice since the Ottoman period, and the completion of the elections in just one day, were positive developments in the new law. However, the new law also brought the open vote-secret counting procedure, without any judicial guarantees, and no requirement of keeping the ballot papers and election minutes. The election results would be determined according to the majority rule also. All these were the reason of serious objections to the new Electoral Law of 1946.

After the law came into force, it was decided that the elections, which should normally be held in 1947, would be held on July 21, 1946, with a decision taken in the Turkish Parliament, on June 10th, moving the elections one year earlier. While the DP executives expressed the negativities in the new electoral law, they were also faced with a rushed election decision. Upon these developments, the DP senior management considered not to participate in the elections, however, the demand from the organization to participate in the elections and Prime Minister İnönü's threat to shut down the parties which refuse to participate in the elections, causing Turkey's foreign image to distort, the DP decided to participate in the 1946 elections.

Since the DP's 1946 candidate lists were not kept orderly, it is not clear exactly how many candidates they nominated in the 47 districts. The number of DP parliamentary candidates was given as 273 in some sources and 186 in others, and considering that the quota of deputies for the Eighth Legislative period was 465, it can

be seen that the most possible reason for the victory of CHP in the 1946 election results was the rushed election decision.

However, the corruption and unlawfulness surrounding the 1946 elections has not only remained the discourse of the opposition, but even some journalists close to the government and politicians in the CHP have acknowledged these irregularities. There have even been criticisms that CHP has polluted an almost guaranteed election result, because of a rushed election decision and the list-style majority rule.

Listening to the criticism of DP executives who constantly criticized the 1946 elections and the current election law, the government made the first adjustment to the election laws in 1948. With the Law No. 5258 dated July 14, 1948, some articles of the electoral law were regulated, and the closed vote - open counting procedure was introduced instead of the open vote - secret count. Although they found the modifications made to the law positive, the DP administrators continued to criticize the electoral law on the grounds that the elections were not under the guarantee of the judiciary system. Taking into account the objections of the opposition, a more transparent and legal electoral law was made possible by the Parliamentary Election Law No. 5545, which was adopted on February 16, 1950.

With the new election law, important steps were taken such as the introduction of judicial guarantees in the elections in response to the objections of the opposition, the establishment of the Supreme Electoral Board to organize the election affairs, and the rule to preserve the ballot papers and election result minutes.

The most important issue in the Electoral Law, which has not been amended despite the criticisms in 1946, was the determination of the results of the parliamentary elections according to the majority of the votes. CHP executives stated that the main reason for implementing the majority rule was to ensure stability in the administration. The DP members, while defending the proportional representation system in the 1946 elections, thought that they would gain more deputies with the current system, so they did not object to the majority rule in the Electoral Law of 1950.

The biggest reason why the majority rule, which dealt a heavy blow to justice in representation while ensuring stability in the administration, was defended by the CHP executives was their belief that the CHP would win the 1950 elections. If the CHP administration had not believed that they would win the elections, despite the fact that they would lose absolute power while they had the parliamentary majority, they would have taken a precaution against a loss in order to have more deputies in the parliament and they would have switched to the proportional representation system instead of the majority rule. Considering that the CHP won 61 deputies in the 1950 elections against 39.6% of the votes, if the proportional representation system had been enforced, they would have made a stronger opposition by winning 202 deputies. So the only reason CHP missed this opportunity was their strong belief that they had guaranteed the elections.

One of the rare personalities who predicted that CHP would lose the elections was the Seyhan deputy Mr. Kasım Gülek. Gülek could not get his prediction accepted by the top management of the party, including Mr. İnönü. Gülek claimed that just as the government was not ready to lose the elections, the opposition was not ready to win it. According to him, the fact that the DP executives wanted to participate in the election within the CHP lists if they were given 150 deputies and that the CHP executives rejected this offer caused the CHP to miss a historic opportunity.

The 1946 elections went down in Turkish political history as a dubious election due to the principle of open vote - secret counting. But the main reason why CHP won the 1946 elections was the rushed election and the majority rule. Irregularities in the elections, on the other hand, did not allow the CHP to win the elections, but rather increased their number of seats in the parliament.

İNANÇ TURİZM KORİDORUNDA YER ALAN KONAKLAMA İŞLETMELERİ WEB SİTESİ İÇERİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE WEBSITE CONTENTS OF ACCOMMODATION ENTERPRISES IN FAITH TOURISM CORRIDOR

Ahmet ÇAVUŞ

Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği
Bölümü, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı

ahmetcavus@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7359-1273

Gökhan KADIRHAN

Şırnak Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu,
Turizm İşletmeciliği Bölümü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı

gokhankadirhan@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-6011-7786

ÖZ

Geliş Tarihi:

05.10.2022

Kabul Tarihi:

06.08.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

İnanç Turizmi
Koridoru,
Konaklama
İşletmesi,
Bilgi Paylaşımı,
Web Sitesi,
Adaptasyon.

Keywords

Faith Tourism
Corridor,
Hospitality
Management,
Information Sharing,
Website,
Adaptation.

Bilişim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde iletişim biçimleri değişiklik göstermiştir. İnternet teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte konaklama işletmeleri değişime ayak uydurmak için kurumsal web siteleri kurarak müşterilerine doğrudan ulaşım imkanına sahip olmuşlardır.

Araştırmanın amacı, inanç turizm koridorunda yer alan illerdeki (Mersin, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin) konaklama işletmelerinin web sitelerinin içeriklerini incelenmesi, sitelerin kullanım durumlarının ve eksiklerinin ortaya konması ve geliştirilmesi hususunda otel yöneticilerine öneriler sunulmasıdır. İnanç turizm koridorunda yer alan 102 konaklama işletmesinin internet sayfaları değerlendirme kriterleri kapsamında, içerik analizine tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda konaklama işletmelerinin web sitesi değerlendirme kriterlerine göre 3 yıldızlı otellerin büyük bir kısmında web sitelerinde e-broşür ve dergi, sanal tur, mobil uygulamaların ve online üyelik uygulamalarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Çıkan sonuçlar yorumlanarak konaklama işletmeleri sahipleri, araştırmacılar ve otel yöneticileri için daha etkin web sayfası kullanma koşulları hakkında öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

With the development of information technologies, communication styles have changed in companies operating in the service sector. With the widespread use of internet technology, accommodation businesses have also found the opportunity to reach their customers directly by establishing corporate websites in order to keep up with the change.

The aim of the research is to examine the contents of the websites of accommodation businesses in the provinces (Mersin, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin) located in the corridor of faith tourism, to reveal the use cases and deficiencies of the sites and to make suggestions to hotel managers. The web pages of 102 accommodation businesses in the faith tourism corridor were subjected to content analysis within the scope of evaluation criteria. As a result of the analysis, it was determined that most of the 3-star hotels do not have e-brochures and magazines, virtual tours, mobile applications and online membership applications on their websites according to the website evaluation criteria of the accommodation businesses. websites. By interpreting the results, suggestions were made about more effective web page usage conditions for accommodation business owners, researchers and hotel managers.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1004523>

Atıf/Cite as: Çavuş, A. ve Kadirhan, G. (2022). İnanç Turizm Koridorunda Yer Alan Konaklama İşletmeleri Web Sitesi İçeriklerinin Değerlendirilmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1390-1406.

Giriş

Makalenin Globalleşmeyle ilgili meydana gelen değişimlerden biri de teknolojik gelişmelerdir. İşletmelerin rekabette avantajlı bir hale gelmek ve sürdürülebilir bir politika izlemeleri için teknolojik gelişmeleri takip etmek oldukça elzem bir hale gelmiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte meydana gelen en önemli yenilik internet olarak kabul edilmektedir (Erdem ve Kabakçı, 2004: 121). Çubukçu 'ya (2010) göre İnternet, bilgilere hızlı bir şekilde ulaşılabilir etkili iletişim sağlayan, tüketici odaklı çalışmalara olanak sağlayan, işletmelere gelişim imkânı sunan, tüketici memnuniyetini arttıran, rekabet te üstünlük sağlayan ve maliyetlerin düşmesine yardımcı olan bir araçtır.

İnternetin otel işletmelerinde kullanımında; pazar araştırmaları, ürün geliştirme, iletişim, müşteri hizmetleri, doğrudan pazarlama, seyahat ile ilgili bilgiler verme, reklam ve ürün dağıtımını ile doğrudan pazarlama konularını kapsamaktadır (Liu, 2000). Bilgi teknolojisinin hızla gelişim göstermesiyle birlikte, internet sürekli değişime uğrayan tüketici davranışlarındaki artan talebi yerine getirmekte etkili bir araç haline gelmiştir (Ekiz ve Babacan, 2012: 45). Müşterilerin interneti kullanmalarının temel sebebi bir turizm ürünü satın almak veya bu ürün ve hizmetler hakkında bilgiye sahip olmak istemeleridir. Bu sebeple konaklama işletmelerinin ürün ve hizmetleri hakkında web sitelerinde detaylıca bilgi vermek oldukça önem arz etmektedir. (Bayram ve Yaylı, 2009: 348).

Turizm sektörünün önemli hizmet sağlayıcıları, rekabetin gittikçe arttığı günümüzde varlıklarını devam ettirebilmeleri için var olan ve potansiyel tüketicilerine ürünlerini etkin ve verimli bir şekilde sunmak zorundadırlar (Karamustafa v.d., 2002: 52). Bu sebeple geçmişte otel işletmeleri tarafından bireysel satış çabaları olarak sayılan posta, teleks, bilgisayar, faks, telefon, görsel ve yazılı medya araçlarından faydalanarak, var olan ve potansiyel tüketicileri ile etkili ve sürekli bir şekilde pazarlama yollarını açık tutmaları zorunlu hale gelmiştir (Kotler ve Armstrong, 2001: 513-527; Geiger ve Martin, 1999: 25-26). Günümüzde bu bireysel satış çabalarının yerini web siteleri almıştır.

Nitekim konaklama işletmeciliği sektöründe internet teknolojisinin doğrudan dağıtım aracı olarak öneminin her geçen gün artmasıyla birlikte, verimli sade ve istenilen bilgilerin kolay bir şekilde web siteleri aracılığıyla geliştirilmesi konaklama işletmelerinin başarısında ve çekiciliğinde önemli bir rol almaktadır (Jeong, Oh ve Gregoire, 2003: 162).

Araştırma evrenimiz olan inanç turizm koridorunun tarihi öneme sahip bir coğrafyada yer alması inanışlar bakımından önemli bir alanı kapsamaktadır. Jafari (2000: 497) yapmış olduğu araştırmada bireyin davranışlarına şekil veren veya hayat tarzlarının merkezinde yer alan din, merkezinde inanç noktası olan dine, bağlı olan törenler, seremoniler, pratik ve ibadetleri içermektedir. Nitekim farklı dinlere inanan bireylerin inandıkları dinin mukaddes mekanlarına ziyaretler gerçekleştirmeleri önemli bir gereklilik olarak algılanmaktadır. (Gürbüz ve Aydın, 2018: 540). Bölgenin turist çekiciliği bakımından önemli bir yere sahip olmasından dolayı araştırma evreni olarak seçilmiştir.

Literatür tarandığında (İbrahim ve Martin, 2006, Erdoğan ve Babacan, 2012) konuyla ilgili araştırmaların iller bazında, şehir ve yıldızlı oteller, kurumsal oteller veya kıyı otelleri şeklinde yapıldığı, ancak inanç turizmi koridoru gibi tematik bir alanda bu tip bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Araştırmada inanç turizm koridorunda yer alan Mersin, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerinde faaliyet yürüten 3, 4 ve 5 (n:102) yıldızlı otellerin web sitelerini illere ve konaklama işletmesi sınıflarına göre web sitesi kriter tablosu yardımıyla içerik analizi yapılarak karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Konaklama işletmelerinin sahip olduğu ürün ve hizmetlerin daha ulaşılabilir olması için konaklama işletmelerine özel oluşturulan web sitesi değerlendirme kriterleri tablosu kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar neticesinde turizm yatırımcılarına, konaklama işletmesi yöneticilerine ve araştırmacılara öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

Konaklama İşletmelerinde Web Sitelerinin Kullanımı

İnternet sisteminin gelişmesi ve yaygın hale gelmesiyle birlikte, bütün sektörlerde önemli değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu durum gün geçtikçe işletmelerin tüketicilerle olan iletişim teknik ve yöntemlerinde farklılıklar ortaya koymaktadır. Hizmet sektörü olan turizmde de iletişim, bilgi ve internet teknolojisindeki gelişmeler sektörü etkileyen önemli faktörler arasında yer aldığı söylenebilir (Ma, Buhalis ve Song, 2003: 454).

Hızla ilerleyen bu değişim, dönüşüm, gelişmeler ve yaygın kullanım turizm sektörünün ana bileşeni olan konaklama işletmeleri de etkin bir şekilde kullanmakta ve bu işletmeler internet teknolojisi kanalıyla var olan ve potansiyel tüketicilere ulaşmak ve gelişmelerden haberdar etmek için etkin bir şekilde kullanma çabası

içerisinde. Nitekim turizm sektöründe faaliyet yürüten tüm işletmeler gibi otel işletmelerinde de memnuniyet; tüketicilere sunulan hizmet ve ürünler hakkındaki yeni bilgilerin tüketicilere hızlı ve gerçekçi bir şekilde iletilmesine bağlıdır (Devrim Yılmaz, 2017: 239).

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle internet, geniş kitleler tarafından kullanılan en önemli iletişim aracı haline gelmiştir. Bu durum işletmeler için de geçerli olup çoğu işletme geniş kitlelere ulaşmak için internette web sitelerinden yararlanmaktadır. Konaklama işletmeleri de ile müşterisine tanıtım, pazarlama yapabilmekte, görsel ve işitsel bir iletişimi etkili ve düşük maliyetle gerçekleştirebilmektedir. Müşterilerin otel ile alakalı soru işaretlerini giderebilir, konaklama işletmesini daha ulaşılır hale getirebilir ve doluluk oranlarını yükseltebilirler.

Konaklama işletmelerinin tüketicileri bilgilendirme amacı dışında dağıtım aracı ve pazarlama amacıyla kullanılması yaygın bir tercih haline gelmiştir (Ateş ve Boz 2015). Tüketicilerin işletmeler arasında tercih yaparken işletmenin sahip olduğu web sitesinde kolay ulaşılabilir bilgiler olması, kullanıcı dostu ve tüketicilere fiyat ve kampanyalar bakımından tatmin etmesi gerekmektedir (Tan, 2015).

Ibrahim ve Martin (2006) yapmış oldukları çalışmada işletmelerin web sitelerini geliştirmesi işletmelerin rekabet ortamına ayak uydurması için oldukça önemli olduğunu belirtmişlerdir. Ürün veya hizmet sunan konaklama işletmelerinin web sayfalarına oldukça kolay bir şekilde ulaşılabilir ve karşılaştırma yapılabilir. Bu sebeple, web siteleri aracılığıyla yeni müşterilere ulaşmak ve mevcut müşterileri koruyabilmek için web sayfalarının anlaşılır ve kullanışlı olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Cox ve Dale (2002) yapmış oldukları çalışmada etkin bir web sayfasın da öncelikli olarak dikkat edilmesi gereken unsurun web sayfasının tasarımı olduğunu belirtmişlerdir. Bir web sayfası müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmeli, memnun etmeli ve siteye tekrar girişini sağlamalıdır.

Web sayfalarının konaklama işletmeleri ve potansiyel tüketiciler için önemi şu şekilde sıralanmaktadır (Avcıkurt, 2010: 103; Özkul ve Demirer, 2013: 175-176):

- 1) Oluşturulan web sayfaları sayesinde tüketiciler günün her saatinde ürün satın alabilmektedir.
- 2) Ürün ve hizmet rezervasyon ve alımlarında araçlar ortadan kalkmaktadır.
- 3) Tüketiciler kendi seyahat ve konaklama planlarını yapmaktadırlar.
- 4) Tüketiciler aracı olmaksızın web sayfaları sayesinde konaklama işletmeleri hakkında istedikleri bilgiye ulaşabilmektedirler.
- 5) Canlı iletişimler kurarak tüketicilerle daha iyi ilişki kurma ve reklam yapma imkânı vermektedir.
- 6) Kampanyalar hakkında hızlı bir şekilde bilgilendirme imkanı sunmaktadır.
- 7) Sık sorulan sorular tuşu ile tüketiciler sorularına hızlı bir şekilde cevap bulabilmektedir.
- 8) Sanal tur tuşu ile tüketici tercih edeceği konaklama işletmesini görme imkânına sahiptir.
- 9) Konaklama işletmesinin konumu hakkında bilgi sahibi olma imkanı sunmaktadır.
- 10) Web sayfasına yüklenecek fotoğraf ve videolar sayesinde konaklama işletmesini önceden görme imkanı sağlanmaktadır.
- 11) Konaklama işletmesinin yer aldığı bölgedeki turistik ürünlerin bilgilerine ulaşılması mümkün hale gelebilmektedir.

İnternet aracılığıyla işletmeleri kullanıcılarla buluşturan temel araç işletmelerin özgün bir şekilde oluşturduğu web sayfalarıdır. Müşterilerin web siteleri yardımıyla bilgiye kolay ulaşılması satın almayı da direkt etkileyebilmektedir. Web sitelerinin birincil amacı tüketicileri bilgilendirmek olsa bile konaklama işletmelerinin sahip olduğu web siteleri arasında bir standardın olmadığı bundan dolayı işletmelerin kendine has unsurlara yer verdiği gözlemlenmiştir (Devrim Yılmaz, 2017: 239).

Web Sitesi İçeriği

Web sitelerinde olması gereken özellikler konaklama işletmesinin veya site tasarımcısının isteği ve stratejilerine göre şekillenmemeli, ziyaretçilerin de web sayfalarından beklentileri önemle dikkate alınmalıdır. Tüketicilerin web sayfalarında yer almasını istedikleri ve web sitelerinin bu düzende gereken niteliklere sahip olmasını araştıran uluslararası çalışmalar mevcuttur (Yen, Hu ve Wang, 2007; Chung ve Law, 2003; Ping-Ho vd. 2013). Bu bölümde yapılan çalışmalar neticesinde web sitelerinde olması gereken özellikler ele alınacaktır.

Dünyada kullanıcı sayısının her geçen gün hızla arttığı internet sayesinde e-ticaret kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavramın başarılı olmasında en önemli faktörlerden biri web sitelerinin içeriğidir (Yen, Hu ve Wang, 2007). Turistlerin, konaklama işletmelerinin web sitelerini tercih etme sebepleri arasında zamanın kıymetli olması en temel unsurdur (Au Yeung ve Law, 2003). Konaklama işletmesinin web sitesi tüketicilere faydalı bilgiler sunan, ekstra avantajlar sağlayan, işletmenin tanınmasına olanak sağlayan çevrimiçi bir platformdur (Özturan ve Roney, 2004; Chung ve Law, 2003).

İnternetin faydalarından yararlanmak isteyen konaklama işletmesi sayısının artmasıyla birlikte web sayfasını öne çıkaran özelliklerin neler olacağı önemli bir unsur haline gelmiştir. Bundan dolayı tüketici sadakatini sağlamak amacıyla kaliteli içerik, hız, sık güncellenme ve kolay kullanımın önemli dört faktör olduğu tespit edilmiştir (Rosen ve Purinton, 2004). Wong ve Law (2005) tüketicilerin, konaklama işletmelerinin web siteleri algılamalarını etkileyen faktörleri zaman, içerik ve bilgi kalitesi olduğu sonucuna varmışlardır.

Yapılan bir araştırmada Ping-Ho vd. (2013) dört kıtaya yer alan konaklama işletmelerinin web sayfalarını incelemiştir. Web siteleri; çevrimiçi hizmetler, yenilik, etkileşim, pazarlama, hizmet olanakları ve işlevsellik boyutlarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda kıtalar arası konaklama işletmelerinin web sitelerinde farklılıkların belirlendiği tespit edilmiştir. Avrupa da yer alan konaklama işletmelerinde dil seçeneği ön plana çıkarken, Asya'da faaliyet yürüten konaklama işletmelerinde canlı bağlantı ve gizlilik politikaları önemsenmektedir. Afrika'da yer alan konaklama işletmelerinin web sayfalarında S.S.S ve hava durumu önemsenmekte, Amerika'da ise web sayfalarının kullanışlı olması ön plana çıkmaktadır.

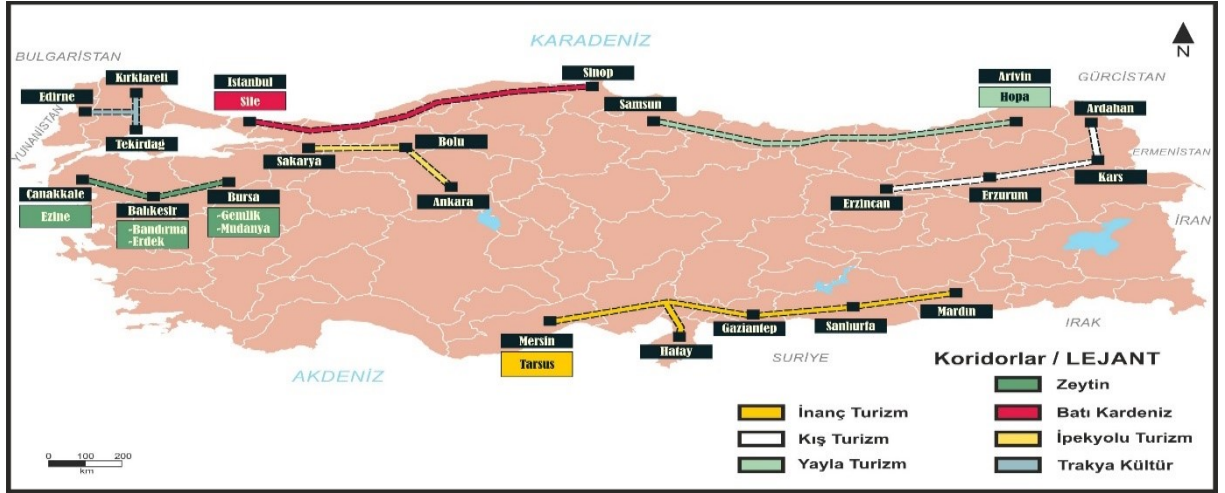
Yukarıda söz ettiğimiz web site içeriklerinin değerlendirilmesi konusu hakkında yapılan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, konaklama işletmelerinin web sayfalarını tüketicileri bilgilendirmek, etkilemek, zaman dan kazanmasına olanak sağlamak ve satın almaya teşvik etmek için önemli bir araç olduğu sonucuna varılabilir. Bundan sebeple konaklama işletmeleri için web siteleri etkin bir pazarlama aracıdır. Tüketiciler için kullanışlı ve doyurucu bilgiye sahip olması gerekmektedir. Web sitesini etkili bir şekilde kullanabilen konaklama işletmeleri rekabet açısından önemli bir avantaja sahip olacaktır.

İnanç Turizm Koridoru

Turizmin gelişmesi açısından Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Turizm Stratejisi 2023 ve Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı (2007-2013), Kalkınma Planı hedefleri doğrultusunda bölgesel bir turizm gelişimi sağlanmasına adına temel strateji ve eylemleri içermektedir. Eylem Planı kapsamında turizm koridorları, turizm bölgeleri tespit edilmiştir. Bu plan doğrultusunda amaçlanan; belli bir güzergahın doğal ve kültürel dokusunun yenilenerek belli temalar çerçevesinde geliştirilmesi planlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Turizm geliştirilmesi amacıyla onuncu kalkınma planı kapsamında önemli kavramlar vurgulanmıştır. Bunlar varış noktası odaklı ve çok fonksiyonlu turizm faaliyetleri, turizmde bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, turizmde markalaşma, sürdürülebilir gelişme, tüm yıla yayılan turizm faaliyetleri olarak özetlenebilir (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Bu kapsamda yedi tematik bölge oluşturulmuştur. Bunlar; Zeytin Koridoru, Kış Turizm Koridoru, İpek yolu Turizm Koridoru, Batı Karadeniz Kıyı Koridoru, Yayla Koridoru, Trakya Kültür Koridoru ve İnanç Turizm Koridorudur (Şekil 1).

Araştırma kapsamında ele alınan Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini kapsayan alan İnanç Turizm Koridoru olarak belirlenmiştir. Eylem Planı kapsamında Tarsus ilçesinden başlayarak Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin illerinden oluşan inanç turizmi koridorunun yerli ve yabancı turizme yönelik önemli kültür ve inanç merkezlerini bünyesinde barındırdığı vurgulanmaktadır. Alternatif turizm türleri arasında gösterilen inanç turizmi yılın 12 ayında yapılması, inanç turizminin ülkeler açısından öneminin artmasına sebep olmuştur. (Güzel, 2010:89). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 kapsamında tematik bir düzen halinde planlanıp, desteklenip, geliştirilmesi düşünülen koridorlar Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Türkiye Turizm Stratejisi 2023'te Yer Alan Turizm Gelişim Koridorları

Anadolu coğrafyası 10.000 yılı aşkın tarihi ile birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu coğrafya kültürel geçmişi ile inanç turizmi için önemli bir yere sahiptir. Üç büyük din olarak kabul edilen Müslümanlık, Musevilik ve Hıristiyanlık için önemli noktaların Türkiye toprakları içerisinde yer alması ve farklı inançlara sahip olan bireylerin yüzyıllardır birlikte hoşgörü içerisinde yaşam sürmesi Anadolu coğrafyasının önemini arttırmaktadır.

Bu kapsamda ön plana çıkan illerden oluşan İnanç Turizm Koridoru'nda ilk olarak ulaşım ağlarının iyileştirilmesi ve alternatif ulaşım yollarının yapılması planlanmaktadır. Bu yatırımlarla birlikte önemli inanç merkezleri arasında bağlantılar kurulacağı ve güçlendireceği aynı zamanda turist tercihlerinde kısa, orta ve uzun vadede çekiciliklerinin artacağı, varış noktalarını etkileyeceği düşünülmektedir. Bu amaçla inanç turizm koridoru içerisinde yer alan illerin tanıtımı ve pazarlanması bir bütün halinde yapılarak geliştirilmesi düşünülmektedir. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 74).

İnanç turizm koridorunda yer alan iller, inanç turizmi bağlamında dini, mimari, ziyaretçi sayısı ve sanat tarihi açısından zengin bir dokuya sahiptir. Koridorda bulunan illerde öne çıkan camiler, kiliseler, medreseler, manevi öneme sahip mağara ve göller mevcuttur. (Tablo 1, Fotoğraf 1)

Tablo 1. İnanç Turizm Koridorunda Yer Alan İllerdeki ve Kutsal Yapıtlar

İl Adı	İslamiyet Dini Yapıtları	Musevilik Dini Yapıtları	Hristiyanlık Dini Yapıtları
Mersin	1. Eshab-ı Kehf Mağarası (Tarsus) 2. Danyal Peygamber Kabri ve Makam-ı Şerif Cami (Merkez) 3. St. Paul Kilisesi (Eski Cami-Tarsus) 4. Ulu Cami (Tarsus)		1. Eshab-ı Kehf Mağarası (Tarsus) 2. St. Paul Anıt Müzesi (Tarsus) 3. St. Paul Kilisesi (Eski Cami-Tarsus) 4. Cennet Obruğu-Meryem Ana Kilisesi (Silifke) 5. St. Paul Kuyusu (Tarsus) 6. Alahan Manastırı (Mut)

			7. Zeus Tapınağı ve Kilise (Silifke)
Hatay	<ol style="list-style-type: none"> 1. Habib-Ün Neccar-Cami (Merkez) 2. Ulu Cami (Sultan Selim Cami- Merkez) 3. Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi (Payas) 4. Kanuni Sultan Süleyman Cami (Belen) 		<ol style="list-style-type: none"> 1.St. Pierre Kilisesi (Merkez) 2.Markirkos Ortodoks Kilisesi (İskenderun) 3. St. Simon Manastırı (Samandağ) 4.Aziz Hanna Kilisesi (İskenderun)
Gaziantep	<ol style="list-style-type: none"> 1. Şeyh Fethullah Cami ve Külliyesi (Merkez) 2. Pir Sefa Hazretleri Türbesi (Merkez) 3. Boyacı Cami (Merkez) 4.Ökkeşiye Hazretleri Türbesi (Nurdağı) 5.Ömeriye Cami (Merkez) 6. Yuşa Peygamber Türbesi (Merkez) 7. Ahmet Çelebi Cami (Merkez) 	1.Yuşa Peygamber Türbesi (Merkez)	1.Rumkale (Yavuzeli)
Şanlıurfa	<ol style="list-style-type: none"> 1) Ulu Cami (Merkez) 2) Hz. İbrahim'in Doğduğu Mağara ve Mevlid-i Halil Cami (Merkez) 3) Balıklı Göl (Halil-ür Rahman ve Ayn-ı Zeliha Gölü- Merkez) 4) Hz. Eyyüp Peygamber ve Makamı (Merkez) 5) Hz. Eyyüp, Hz. Elyasa ve Rahime Hatun 6) Eski Ömeriye Cami (Merkez) 7) Halil-Ür Rahman Cami (Döşeme Cami- Makam Cami- Merkez) 8) Rızvaniye Cami (Zulumiye Cami Merkez) 	<ol style="list-style-type: none"> 1)Harran (Harran) 2) Balıklı Göl (Halil-ür Rahman ve Ayn-ı Zeliha Gölü- Merkez) 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Deyr-i Mesih (Hz İsa Kilisesi Merkez) 2) Der-Yakup Kilisesi (Nemrut'un Tahtı-Merkez)
Şanlıurfa	<ol style="list-style-type: none"> 9) Ulu Cami 		

10)Şuayb şehri (Harran)

Mardin

- 1) Ulu Cami (Merkez)
- 2) Latifiye (Abdüllatif) Cami (Merkez)
- 4) Melik Mahmut Cami (Bab Es Sur Cami-Merkez)
- 4) Zinciriye Medresesi (Merkez)
- 5) Kasımiye Medresesi (Merkez)

- 1) Deyr Ul Zaferan Manastırı (Merkez)
- 2) Maryakup Manastırı (Nusaybin)
- 3) Mar İzozil Manastırı (Midyat)
- 4) Deyr Ul Umur (Mar Gabriel- Midyat)
- 5) Meryem Ana Kilisesi (Midyat)

Kaynak: URL 1 (Eren 2020; 30)

İnanç turizm koridorunda yer alan illerdeki yapıtlar söz konusu dinler için oldukça önemli sayılmaktadır. Semavi dinlerin birincisi olarak kabul gören Musevilik, Hz. İbrahim ile başladığı bilinmektedir. Bu sebeple Hz. İbrahim ve onun soyundan gelen peygamberlerin yaşamış olduğu Şanlıurfa “Peygamberler şehri” olarak anılmaktadır. İnanç turizm koridorunda yer alan bir diğer il olan Mardin Süryani vatandaşların inanç merkezi olarak bilinen en önemli destinasyondur (Kozak vd., 2010:84). Hatay ili sınırları içerisinde bulunan beş asırlık havrada elle yazılmış Tevrat, Hz. Musa, Hz. Yakup ve Hz. İbrahim’in yaşadığı bölge ve Arz-ı Mevut inancı için (Hz. İbrahim’den ötürü vaat edilmiş bölge) inanç turizmi için önemli bir çekim merkezidir (Tapur, 2009: 477). Hıristiyanlar için Antakya’daki Saint Pierre, Tarsus’daki St. Pavlus Anıt Müzesi Süryaniler için ise Mardin Deyrulzafaran ve Deyrulumur Manastırı oldukça bilinen ibadet merkezleridir.

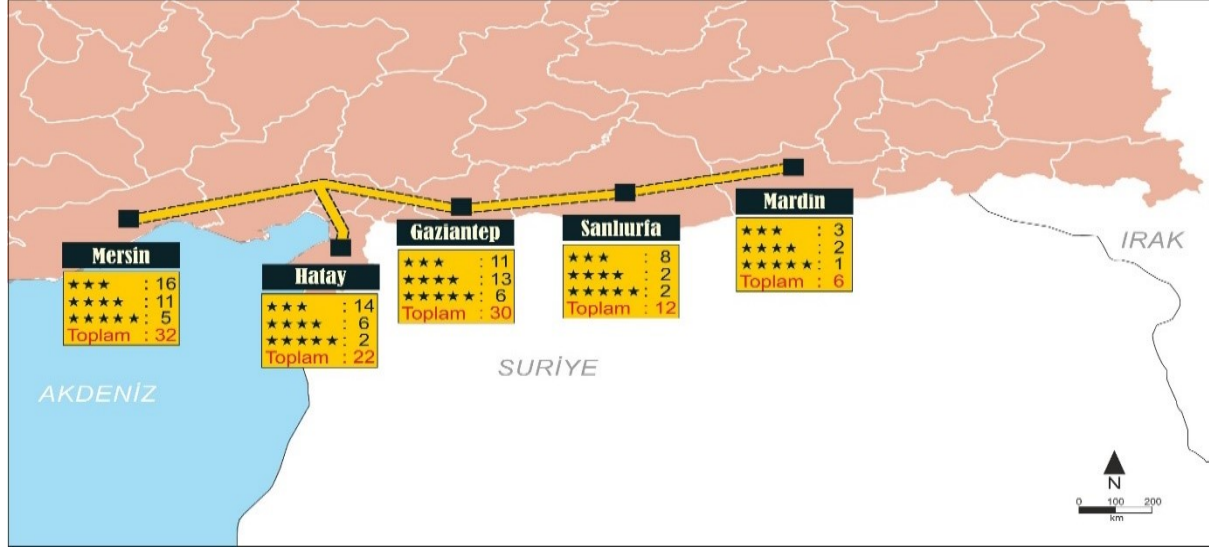
Fotoğraf 1 İnanç Turizm Koridorunda Yer Alan Önemli Eserler

Kaynak: a-Deyr-ul Zarafan Manstırı (URL 2) b- Balıklı Göl (URL 3) c- Ahmet ÇELEBİ Camii (URL 4) d- Ashab-ı Kehf Mağarası (URL 5) e- St Pierre Kilisesi (URL 6)

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı; İnanç turizm koridorunda yer alan 3, 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin web sitelerinin içeriklerini incelemek ve bu incelemeler sonucunda sektör temsilcileri ve araştırmacılara öneriler sunmaktır. Bu kapsamda 102 otel işletmesinin web sayfası, oluşturulan web sitesi kriterlerini değerlendirme soru tablosu yardımı ve nitel araştırma yöntemi ile içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Çalışmada, Murphy vd. (1996) ile, Karamustafa vd. (2002) tarafından kullanılan, Öztürk ve Sarı'nın (2014) geliştirdiği web sayfası değerlendirme kriterleri tablosu kullanılmıştır. İnanç turizmi koridorunda bulunan 52 adet 3 yıldızlı, 34 adet 4 yıldızlı ve 16 adet 5 yıldızlı konaklama işletmesi olmak üzere toplam 102 otelin web site adresleri bağlı oldukları il kültür turizm müdürlükleri sayfalarından alınıp incelemeye tabii tutulmuştur (2021). Araştırma kapsamındaki illerde incelenen otel sayıları aşağıdaki Tablo 2 ve Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 2 İnanç Turizm Koridorundaki İllerde 3-4-5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin Dağılımı (2021)

İnanç turizm koridorunda başlangıcında yer alan Mersin ilinde 16 tane üç yıldızlı 11 tane dört yıldızlı ve beş tane beş yıldızlı otel bulunmaktadır. Hatay ilinde 14 tane üç yıldızlı altı tane dört yıldızlı ve iki tane beş yıldızlı otel bulunmaktadır. Gaziantep ilinde 11 tane üç yıldızlı 13 tane dört yıldızlı ve altı tane beş yıldızlı otel bulunmaktadır. Şanlıurfa ilinde sekiz tane üç yıldızlı iki tane dört yıldızlı ve iki tane beş yıldızlı otel bulunmaktadır. Mardin ilinde üç tane üç yıldızlı dört tane dört yıldızlı ve bir tane beş yıldızlı otel bulunmaktadır. İnanç Turizm Koridorunda yer alan illerde toplam 102 otel işletmesi araştırmaya tabii tutulmuştur.

Tablo 2 İnanç Turizmi Koridorundaki İllerde 3-4-5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin Dağılımı (2021)

Şehirler	3 Yıldız	4 Yıldız	5 Yıldız	Toplam
Mersin	16	11	5	32
Gaziantep	11	13	6	30
Hatay	14	6	2	22
Şanlıurfa	8	2	2	12
Mardin	3	2	1	6
Toplam	52	34	16	102

Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi, çalışma yapılacak verileri ölçme amacıyla, adil sistematik ve istatistiksel biçimde yapılan analizdir (Dominick ve Wimmer, 2000: 135-136). Araştırma verileri Mart 2021 Nisan 2021 tarihlerinde Konaklama işletmelerinin web sayfaları ziyaret edilerek toplanmıştır. Araştırma verileri

içerik analizine tabi tutulmadan önce veriler otel sınıfları ve illere göre tek tek excel dosyasına aktarılıp manuel şekilde hem otel sınıfları hem de illere göre analize tabi tutulmuştur. Çalışma alanı içerisinde yer alan konaklama işletmelerinin web sayfaları, web sitesi kriterleri değerlendirme tablosu kullanılarak nitel araştırma yöntemi ile içerik analizine tabi tutulmuştur.

Bulgular

Çalışmada 102 adet konaklama işletmesi 3, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri olarak gruplandırılmış ve tablolar halinde sınıflandırılmıştır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi web sitesi değerlendirme ölçütleri dikkate alınarak 52 tane 3 yıldız, 34 tane 4 yıldız ve 16 tane 5 yıldızlı konaklama işletmesine ait web sayfası incelenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3 İnanç Turizmi Koridorunda Yer Alan 3-4-5 Yıldızlı Otelere Göre Web Sitesi Kriterleri Değerlendirme Tablosu

KRİTERLER	3 YILDIZ (52 OTEL)				4 YILDIZ (34 OTEL)				5 YILDIZ (16 OTEL)			
	Var	%	Yok	%	Var	%	Yok	%	Var	%	Yok	%
E-Broşür ve Dergi	8	15,4	44	84,6	6	17,6	28	82,4	6	37,5	10	62,5
Tanıtım Videoları	9	17,3	43	82,7	19	55,9	15	44,1	12	75	4	25
Harita ve Ulaşım Bilgisi	48	92,3	4	7,7	32	94,1	2	5,9	16	100	0	0
Sanal Tur	3	5,8	49	94,2	4	11,8	30	88,2	2	12,5	14	87,5
E-Posta Bülteni	17	32,7	35	67,3	32	40,8	2	58,2	16	48,2	0	51,8
Sadakat Programı	9	17,3	43	82,7	12	35,3	22	64,7	6	37,5	10	62,5
SSS	6	11,5	46	88,5	5	14,7	29	85,3	3	18,7	13	81,2
E-Ticaret Türleri	17	32,7	35	67,3	22	64,7	12	35,3	11	68,7	5	31,2
Mobil Uygulamalar	2	3,8	50	96,2	1	2,9	33	97,1	2	12,5	14	87,5
Sosyal Medya Bağlantısı	31	59,6	21	40,4	25	73,5	9	26,5	13	81,2	3	18,7
Görünür Yerde İletişim Bilgisi	50	96,1	2	4,9	32	94,1	2	5,9	15	93,7	1	6,3
Geri Bildirim	12	23	40	77	13	38,2	21	61,8	7	43,7	9	56,2
Canlı Bağlantı	7	13,5	45	86,5	5	14,7	29	85,3	2	12,5	14	87,5
Dosya/Video/Resim	48	92,3	4	7,7	33	97,1	1	2,9	14	87,5	2	12,5
İm İndirme Olanğı ¹	4	7,7	48	92,3	9	26,5	25	73,5	4	25	12	75
Sahiplik Bilgisi	6	11,5	46	88,5	6	17,6	28	82,4	7	43,7	9	56,2
Dil Seçenekleri	27	51,9	25	48,1	29	85,3	5	14,7	15	93,7	1	6,25
Fiyat Listeleri	4	7,7	48	92,3	7	20,6	27	79,4	3	18,7	13	81,2
Filtreleme	16	30,8	36	69,2	15	44,1	19	55,9	11	68,7	5	31,2

¹ Anlık mesajlaşma ve sosyal ağ bağlantı uygulaması.

Kampanya/Promosyon	3	5,8	49	94,2	10	29,4	24	70,6	4	25	12	75
Online Satış	17	32,7	35	67,3	19	55,9	15	44,1	9	56,2	7	43,7
Online Rezervasyon	42	80,8	10	19,2	31	91,2	3	8,8	15	93,7	1	6,3
Ödeme Bilgisi/seçenekleri	18	34,6	34	65,4	20	58,8	14	41,2	11	68,7	5	31,2
Online Üyelik	7	13,5	45	86,5	4	11,8	30	88,2	4	25	12	75
Koruma/Güvenlik	12	23	40	77	15	44,1	19	55,9	13	81,2	3	18,7
Hızlı Satış	18	34,6	34	65,4	19	55,8	15	44,2	11	68,7	5	31,2
Tarih Bazında Doluluk/uygunluk bilgisi	2	3,8	50	96,2	8	23,5	26	76,5	5	31,2	11	68,7

İnanç turizm koridorunda yer alan 3 yıldızlı konaklama işletmelerinin web sayfalarının %92,3'ünde dosya, video ve resim bilgisi, harita ve ulaşım bilgisi % 96,1' inin görünen yerde iletişim bilgisinin % 80,8' inde online rezervasyon uygulamasının bulunduğu görülmektedir. İnanç turizm koridorunda yer alan 3 yıldızlı konaklama işletmelerinin web sitelerinde %94,2'sinde sanal tur ve kampanya-promosyon duyurularına %88,5'inde SSS (sıkça sorulan sorular) %92,3'ünde fiyat listelerine ve im indirme olanağının (anlık mesajlaşma ve sosyal ağ bağlantı uygulaması), %96,2'sinde mobil uygulamalar ve tarih bazında doluluk/uygunluk bilgisinin bulunmadığı görülmektedir.

Araştırma sahasındaki 4 yıldızlı konaklama işletmelerine ait web sitelerinin %94,1'inde harita ulaşım bilgisi ve görünür yerde iletişim bilgisinin %97,1'inde dosya, video resim bağlantısının %91,2'sinde online rezervasyon linkinin bulunduğu görülmektedir. Bu işletmelerin %88,2'sinde sanal tur %97,1'inde mobil uygulamalar %88,2'sinde online üyelik sekmesinin var olmadığı gözlemlenmiştir.

Araştırma sahasındaki 5 yıldızlı konaklama işletmelerine ait web sitelerinin tamamında harita ve ulaşım bilgisine %93,7'sinde görünür yerde iletişim bilgisi ve dil seçeneklerine %87,5'inde dosya, video ve resim bağlantısının bulunduğu görülmektedir. Bu işletmelerin %87,5'inde sanal tur linkinin, mobil uygulamaların ve canlı bağlantı tuşlarının var olmadığı saptanmıştır.

İnanç turizm koridorunda yer alan 3, 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde web sitesi kriterlerinden eksik olanların birbiriyle benzer olduğu tespit edilmiştir. Tüm otel sınıflarının web sitelerinde yıldız gözetmeksizin yapılan değerlendirmede sanal tur, sıkça sorulan sorular, mobil uygulamalar ve canlı bağlantı tuşlarının %80'nin üzerinde var olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4 İnanç Turizmi Koridorunda Yer Alan İllere Göre Web Sitesi Kriterleri Değerlendirme Tablosu

KRİTERLER	Mersin		Hatay		Gaziantep		Şanlıurfa		Mardin											
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok										
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%										
E-Broşür ve Dergi	4	12,5	28	87,5	4	18,2	18	81,8	4	13,3	26	86,7	8	66,7	4	33,3	0	0	6	100
Tanıtım Videoları	14	43,75	18	56,25	8	36,4	14	73,6	11	36,7	19	63,3	5	41,7	7	59,3	2	33,3	4	66,7
Harita ve Ulaşım Bilgisi	32	100	0	0	20	90,9	2	9,1	28	93,3	2	6,7	12	100	0	0	6	100	0	0
Sanal Tur	4	12,5	28	87,5	2	9,1	20	90,9	3	10	27	90	0	0	12	100	0	0	6	100
E-Posta Bülteni	30	93,75	2	6,25	19	86,4	3	13,6	27	90	3	10	12	100	0	0	5	83,3	1	16,7
Sadakat Programı	4	12,5	28	87,5	8	36,4	14	73,6	11	36,7	19	63,3	0	0	12	100	4	66,7	2	33,3
SSS	1	3,1	31	96,9	7	31,8	15	68,2	7	23,3	23	86,7	2	16,7	10	83,3	0	0	6	100

E-Ticaret Türleri	19	59,4	13	40,6	3	13,6	19	86,4	9	30	21	70	3	25	9	75	6	100	0	0
Mobil Uygulamalar	2	6,25	30	93,75	0	0	22	100	2	6,7	28	93,3	0	0	12	100	0	0	6	100
Sosyal Medya Bağlantısı	26	81,25	6	18,75	14	73,6	8	36,4	19	63,3	11	27,7	7	59,3	5	41,7	4	66,7	2	33,3
Görünür Yerde İletişim Bilgisi	32	100	0	0	17	77,2	5	22,8	30	100	0	0	12	100	0	0	6	100	0	0
Geri Bildirim	17	53,1	15	46,9	3	13,6	19	86,4	7	23,3	23	86,7	1	8,3	11	91,7	4	66,7	2	33,3
Canlı Bağlantı	6	18,75	26	81,25	1	4,5	21	95,5	6	20	24	80	1	8,3	11	91,7	0	0	6	100
Dosya/Video/Resim	29	90,6	3	9,4	20	90,9	2	9,1	30	100	0	0	12	100	0	0	6	100	0	0
İm İndirme Olanğı	6	18,75	26	81,25	2	9,1	20	90,0	6	20	24	80	0	0	12	100	0	0	6	100
Sahiplik Bilgisi	10	31,25	22	68,75	3	13,6	19	86,4	6	20	24	80	0	0	12	100	0	0	6	100
Dil Seçenekleri	23	71,8	9	28,2	12	54,5	10	45,5	23	86,7	7	23,3	8	66,7	4	33,3	6	100	0	0
Fiyat Listeleri	4	12,5	28	87,5	4	18,2	18	81,8	5	16,7	25	83,3	2	16,7	10	83,3	2	33,3	4	66,7
Filtreleme	12	37,5	20	62,5	3	13,6	21	86,4	16	53,3	14	46,7	10	83,3	2	16,7	5	83,3	1	16,7
Kampanya/Promosyon	6	18,75	26	81,75	5	22,8	17	77,2	3	10	27	90	2	16,7	10	83,3	1	16,7	5	83,3
Online Satış	21	63,6	11	34,4	0	0	22	100	8	26,7	22	73,3	11	91,7	1	8,3	5	83,3	1	16,7
Online Rezervasyon	25	78,1	7	21,9	18	81,8	4	18,2	25	83,3	5	16,7	11	91,7	1	8,3	6	100	0	0
Ödeme Bilgisi/seçenekleri	22	68,75	10	31,25	1	4,5	21	95,5	10	33	20	67	11	91,7	1	8,3	5	83,3	0	16,7
Online Üyelik	3	9,4	29	90,6	4	18,2	18	81,8	5	16,7	25	83,3	2	16,7	10	83,3	3	50	3	50
Koruma/Güvenlik	16	50	16	50	0	0	22	100	6	20	24	80	12	100	0	0	6	100	0	0
Hızlı Satış	23	71,8	9	28,2	0	0	22	100	9	30	21	70	11	91,7	1	8,3	5	83,3	1	16,7
Tarih Bazında Doluluk/uygunluk bilgisi	11	34,4	21	63,6	0	0	22	100	4	13,3	26	86,7	0	0	12	100	2	33,3	6	66,7

Mersin ilinde yer alan konaklama işletmelerinde web sitesi kriterleri değerlendirme tablosu dikkate alındığında; tamamında harita ve ulaşım bilgilerine %93,75 'inde e-posta bülteninin %90,6'sında da dosya, video ve resim indirme özelliğinin bulunduğu saptanmıştır.

Bu işletmelerin %87,5'inde e broşür ve dergi ile sanal tur özelliklerinin, %93,75' inde mobil uygulamalarının ve %90,6 'sın da online üyelik tuşunun olmadığı gözlemlenmiştir.

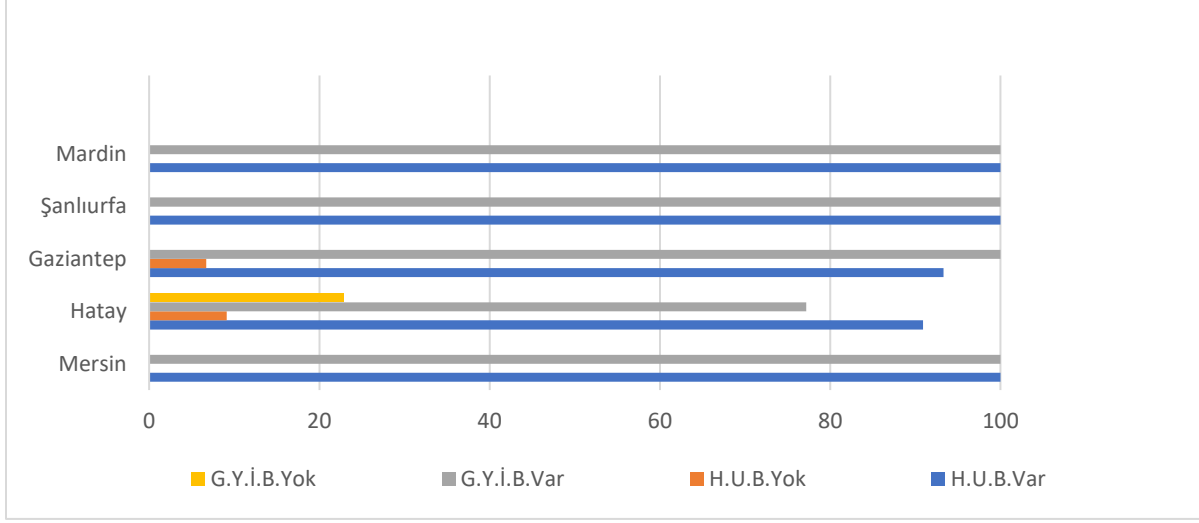
İnanç turizm koridorunda yer alan Hatay ilinde yer alan konaklama işletmelerinin web sitelerinin %90,9 'unda harita ve ulaşım bilgileri ile dosya resim ve video indirme özelliğine %86,4 ünde e-posta bültenine yer verildiği tespit edilmiştir. Bu işletmelerin tamamında mobil uygulamalar, online satış, koruma güvenlik bilgisine, hızlı satış tuşuna ve tarih bazında doluluk uygunluk tuşunun, %95,5'inin canlı bağlantı ve ödeme bilgisi tuşunun olmadığı gözlemlenmiştir.

Gaziantep ilinde yer alan konaklama işletmelerinin web sitelerinin tamamında görünür yerde iletişim bilgisine ve dosya video resim indirme özelliğinin olduğu %93,3 'ünde harita ve ulaşım bilgisine ve %90'ında e-posta bülteninin olduğu tespit edilmiştir. Bu işletmelerin %93,3 ünde mobil uygulamalar tuşunun %90'ında sanal tur ve kampanya promosyon bilgilerinin %86,7'sinde e-broşür ve dergi, sık sorulan sorular, geri bildirim ve tarih bazında doluluk uygunluk bilgilerinin olmadığı görülmüştür.

Şanlıurfa ilinde yer alan konaklama işletmelerinin web sitelerinin tamamında harita ulaşım bilgisi, e-posta bülteni, görünür yerde iletişim bilgisi, koruma güvenlik ve dosya video resim indirme özelliği %91,7'sinde online satış, online rezervasyon, ödeme bilgisi seçenekleri ve hızlı satış tuşunun olduğu anlaşılmıştır. Bu işletmelerin tamamında sanal tur, sadakat programı, mobil uygulamaların indirme olanağı, sahiplik bilgisi ve tarih bazında doluluk uygunluk bilgisinin %91,7' sinde canlı bağlantı ve geri bildirim tuşlarının olmadığı saptanmıştır.

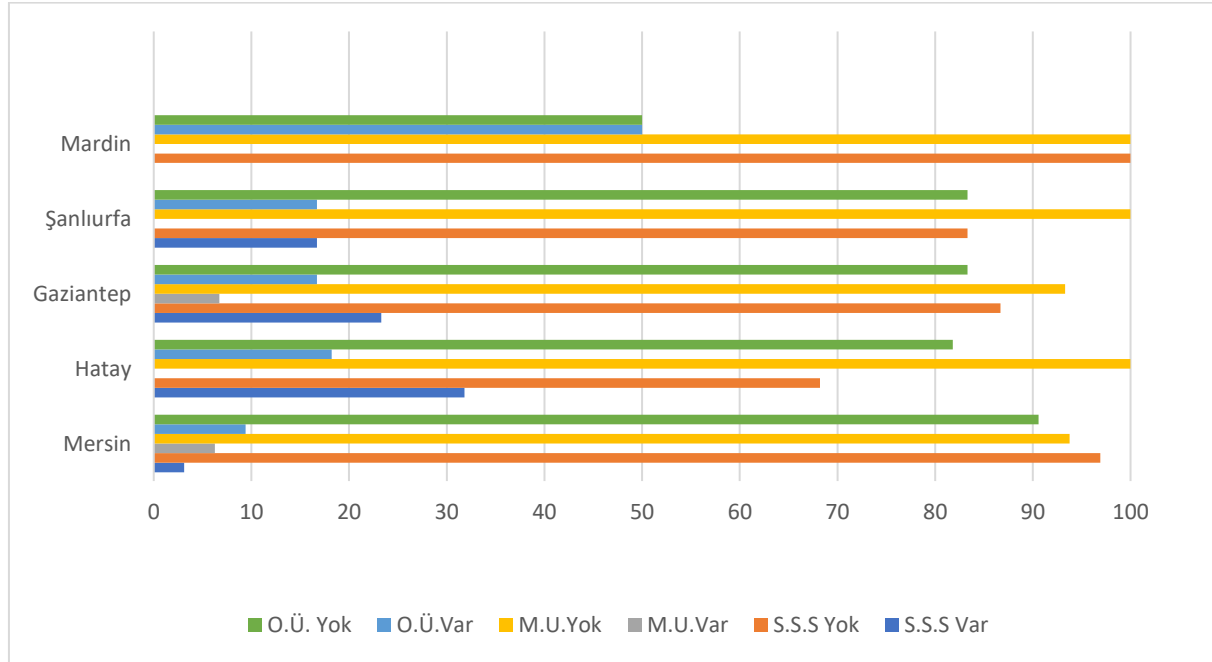
Mardin de yer alan konaklama işletmelerinin web sitelerinin tamamında harita ve ulaşım bilgisi, e ticaret türleri, görünür yerde iletişim bilgisi, dil seçeneği, online rezervasyon ve koruma güvenlik bilgilerinin var olduğu tespit

edilmiştir. Mardin’deki bu konaklama işletmelerinin tamamında e broşür dergi, sanal tur, S.S.S. mobil uygulamalar, canlı bağlantı, im indirme olanağı ve sahiplik bilgisinin olmadığı gözlemlenmiştir.

Şekil 3 İnanç Turizm Koridorunda Yer Alan 3-4-5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin Web Sayfalarında Harita Ulaşım Bilgisi ve Görünür Yerde İletişim Bilgisi'nin İncelenmesi

İnanç Turizm Koridorunda yer alan iller bir bütün halinde değerlendirildiğinde, Tablo 4'teki 3 ve 11. sırada yer alan harita ulaşım bilgisi ve görünür yerde iletişim bilgisinin İnanç Turizm Koridorunda yer alan konaklama işletmelerinin tamamına yakınında var olduğu saptanmıştır. Bu durum konaklama işletmelerinin iletişim bilgilerinin web sayfalarında yer verilmesinin önemsendiğini göstermektedir.

Şekil 4 İnanç Turizm Koridorunda Yer Alan 3-4-5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin Web Sayfalarında SSS, Mobil Uygulamalar ve Online Üyelik Tuşlarının İllere Göre Kullanımı

İnanç Turizm Koridorunda yer alan illerde Tablo 4'teki 7,9 ve 24. sırada yer alan SSS (Sık sorulan sorular), mobil uygulamalar ve online üyelik tuşlarının İnanç Turizm Koridorunda yer alan konaklama işletmelerinin büyük bir çoğunluğunda yer almadığı saptanmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada inanç turizm koridorunda faaliyet gösteren 102 konaklama işletmesinin web siteleri, web sitesi değerlendirme kriterlerine göre incelenmiştir. İncelemede yer alan konaklama işletmeleri üç, dört ve beş yıldızlı ve iller bazında guruplara ayrılmış aralarındaki farklar belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmadan çıkarılan sonuçlara göre, üç, dört ve beş yıldızlı konaklama işletmelerinde harita ve ulaşım bilgisine, görünür yerde iletişim bilgisine, dosya/video/resim uygulamalarına yüksek seviyede önem verdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca tanıtım videoları, e-posta bültenleri, sosyal medya bağlantıları, online satış, online rezervasyon ve doluluk uygunluk kriterleri yıldız sayısına paralel bir şekilde artış olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda fiyat bilgisinin de çok nadir kullanıldığı tüketicilere fiyat bilgisi olmaksızın rezervasyon yapıldığı sonucuna varılmıştır. Bu durum İnanç Turizm Koridorunda yer alan konaklama işletmelerinin sınıflarına bakılmaksızın fiyatlandırma konusunda ne kadar eksik olduğunu göstermektedir. Bir Konaklama işletmesinde fiyat bilgisi olmadan rezervasyon alınmaması gerektiği düşünülmektedir.

Araştırma sonucuna göre: İnanç turizm koridorunda yer alan illerimizin tamamında sınıfına bakılmaksızın konaklama işletmelerin büyük çoğunluğunda web sitelerinde e-broşür ve dergi, sanal tur, mobil uygulamalar, sık sorulan sorular (SSS), ve online üyelik uygulamalarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya tabii tutulan konaklama işletmelerinin tamamına yakınında harita ve ulaşım bilgisine, e posta bültenine ve görünür yerde iletişim bilgisinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durumun otel işletmelerinin iletişim kanallarını web sayfalarında yer vermesinin önemsendiğini göstermektedir.

İnanç turizm koridorundaki illere göre değerlendirmeye yapıldığında, Mersin' de yer alan üç, dört ve beş yıldızlı konaklama işletmelerinde harita ve ulaşım bilgisine, görünür yerde iletişim bilgisine, dosya/video/resim uygulamalarına yüksek seviyede önem verdikleri saptanmıştır. Buna karşın SSS, online üyelik ve mobil uygulamalar tuşlarının nadiren kullanıldığı gözlemlenmiştir. Araştırmaya tabii tutulan Hatay ilinde yer alan konaklama işletmelerinde, harita ve ulaşım bilgisi ile dosya-video-resim bilgilerine en yüksek düzeyde varken bunları e-posta bülteni online rezervasyon ve görünür yerde iletişim bilgisi izlemiştir. Gaziantep ilinde yer alan konaklama işletmelerinin tamamında görünür yerde iletişim bilgisi ve dosya-video-resim bilgisi yer almakta bunları yüksek seviyede kullanımla harita ulaşım bilgisi ve e-posta bülteni yer almaktadır. İnanç Turizm Koridorunda yer alan Şanlıurfa ilindeki otellerin tamamında harita ulaşım bilgisi, e-posta bülteni, görünür yerde iletişim bilgisi, dosya-video-resim, koruma güvenlik bilgilerine yer verilmektedir. İnanç Turizm Koridorunun bitiş noktası olan Mardin ilinde yer alan otellerin tamamında görünür yerde iletişim bilgileri, harita ulaşım bilgileri, dosya-video-resim, online rezervasyon, koruma güvenlik seçeneği kullanılmaktadır. İllere göre karşılaştırma yapıldığında koridor üzerinde faaliyet yürüten konaklama işletmelerinin tamamında temel iletişim bilgilerine yer verildiği görülmektedir. Ancak Mardin ve Şanlıurfa illerinde diğer illerle kıyaslandığında online satış, online rezervasyon ve ödeme bilgisi seçeneklerinin yüksek seviyede önemsendiği saptanmıştır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında İnanç Turizmi Koridorundaki otel işletmelerinin web sitelerinde en çok harita ve ulaşım bilgisi, e-ticaret türleri, dosya-video indirme bilgileri, iletişim bilgisi kriterlerini sahip oldukları tespit edilmiştir. Bunlar müşterilerin otellerle iletişim kurmaları açısından önemlidir. Ancak ele alınan beş ildeki otellerin büyük çoğunluğunda; web sitelerinde e-broşür ve dergi, sanal tur, mobil uygulamaların, koruma güvenlik bilgisi, canlı bağlantı, im indirme olanağı ve online üyelik uygulamalarının bulunmadığı saptanmıştır. Bu durum otel işletmelerinin müşteriye ulaşmada web sayfalarını istenilen düzeyde etkin ve verimli kullanmadıklarını göstermektedir. Gerekli iyileştirmelerin yapılması müşteriye ulaşmada ve otelin pazarlama faaliyetlerinin duyurulmasında daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Konaklama işletmeleri web sayfalarının içerisinde bulunan dil seçeneğinin araştırmaya tabii olan konaklama işletmelerinin tamamına yakınında kullanıma sunulduğu gözlemlenmiştir. Dil seçeneklerinde İngilizce, Almanca ve Arapçanın yangın bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular daha önce yapılmış olan çalışmalar ile paralellik göstermektedir. Genel iletişim bilgilerinin çok önemsendiği sonucuna, Karamustafa, Ulama ve Biçkes'in (2002), Türkiye'deki otel işletmelerinin web sitelerinin genellikle değişime ayak uydurmayarak geleneksel bir şekilde hizmet verdikleri sonucuyla uyumludur. Benzer şekilde Yaylı'nın (2002) Türkiye'de hizmet veren konaklama işletmelerinin, sahip oldukları web sayfalarının genellikle tüketicileri bilgilendirme özelliğine sahip olduğu sonucuyla benzerdir. Pekcan ve Baloğlu'nun (2006) konaklama işletmelerinin pazarlama noktasında web sayfalarını etkili kullanmadıklarını tespitini desteklenmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular, konaklama işletmeleri yıldız sayısı arttıkça web sitelerinin kriterlere uygunluk durumunun olumlu etkilendiğini göstermektedir. Turizm sektörünün ana bileşenlerinden biri olan otel işletmeleri sahip olduğu web sayfalarını geliştirerek değişen müşteri isteklerine cevap verebilmeleri gerekmektedir. Günümüzün vazgeçilmez bir parçası haline gelen bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve tabletler aracılığıyla konaklama işletmeleri ürün ve hizmetlerini web sayfaları aracılığıyla tüketicilere kolayca ulaştırabilirler. Bu sayede web sayfalarının tüketici istek ve ihtiyaçlarına cevap vermesi işletmenin pazarlama bakımından rakipleri karşısında avantajlı olması mümkündür.

Elde edilen bulgulara göre konaklama işletmeleri yöneticilerine sunulacak diğer bazı öneriler şunlardır:

- Web sitesi içeriklerinin genelde güncel yeterince zengin ve fonksiyonel olmadığı tespit edilmiştir. Web sitelerinin görselliğe önem verecek şekilde tasarlanması güncel tutulması ve zengin içeriklerle donatılması otel işletmelerinin imajı için oldukça önem arz etmektedir.
- Yöneticiler web sayfalarına müşteri gözüyle baktıklarında başarının kaçınılmaz olacağı düşünülmektedir. Bilgiye ulaşmada basit ve kullanışlı bir ana sayfanın tasarlanması gerekmektedir.
- Günümüzde sosyal medyanın kullanımı ve etkisi oldukça fazla olduğundan, konaklama işletmelerinin sosyal medya kullanımlarının güncel bir hale getirilip web sayfalarında erişimi için link oluşturulması işletmelerin faydasına olacağı düşünülmektedir.
- Web sayfaları incelendiğinde kampanya ve promosyon tuşunun nadiren bulunduğu saptanmıştır. Pazarlama stratejisi olarak web sitelerinde kampanya ve promosyonlara daha fazla önem verilerek tüketici sayısı artırılabilir.
- Web sayfası kriter tablosunda yer alan kriterlerin bazılarının (e-broşür ve dergi, S.S.S. online rezervasyon canlı bağlantı, im indirme olanağı) otel işletmelerinin web sayfalarında yer almadığı saptanmıştır. Web sayfalarında temel özelliklerin bulunması rekabet açısından yeterli değildir. Avantajlı bir konuma geçmek için tüketicilere zengin içerikler ve kullanımı kolay web sayfaları sunulmalıdır.
- Üç yıldızlı oteller de tarih bazında doluluk uygunluk bilgisinin verilmemesi tüketicilere yeterli bilgi sağlayamamaktadır. Tarih bazında doluluk uygunluk bilgisinin eklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Elde edilen bulgulara göre araştırmacılara sunulacak bazı öneriler şunlardır:

- Farklı bölge ve türdeki konaklama işletmelerine çalışmanın uygulanması önerilebilir.
- Konaklama İşletmesi dışındaki turizm işletmelerinin web sayfaları değerlendirilebilir
- Konaklama işletmeleri ve diğer turizm işletmelerinin web sayfaları karşılaştırmalı olarak analiz edilerek çalışmalara konu edinilebilir.

Bu çalışma inanç turizm koridorunda faaliyet yürüten konaklama işletmeleri özelinde yapılmıştır. Bu araştırmanın verileri toplandıktan sonra web sitelerinin değiştirilme ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca bu çalışma sadece 3,4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin web sitelerine yönelik gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

- Ateş, U. ve Boz, M. (2015). Konaklama işletmelerinin web sitelerinin değerlendirilmesi: Çanakkale örneği. *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (1): 63-84.
- Au Yeung, T. and Law, R. (2003). Usability Evaluation of Hong Kong Hotel Websites. Frew, A., O'Connor, P., Hitz, M. (Eds.). *Information and Communication Technologies in Tourism*, New York: Springer.
- Avcıkurt, C. (2010). *Turizmde Ürün ve Satış Geliştirme*. (3. Baskı), İstanbul: Değişim Yayınları.
- Bayram M. ve Yaylı A. (2009). Otel Web Sitelerinin İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 8(27), 348.
- Cox, J. and Dale, B.G. (2002). Key quality factors in web site design and use: an examination. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 19 (7): 862–888. doi: 10.1108/02656710210434784.
- Chung T. and Law, R. (2003). Developing a Performance Indicator for Hotel Websites. *Hospitality Management*, 22 (1), 119 – 125.
- Dominick, J.R. and Wimmer, D.D. (2000). Mass Media Research: An Introduction. Belmont: *Wadsworth Publishing Company*. (135-136)
- Ekiz, E. H., ve Babacan, E. (2012). Otel Endüstrisinde İnternet Kullanımı: Hong kong ve KKTC Otel Endüstrilerinin Karşılaştırılması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 45-58.
- Erdem, B. ve Kabakçı, E.(2004). Otel İşletmelerinde İnternet Üzerinden İşe Alım (E-İşe Alım) Üzerine Ampirik Bir Araştırma. 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir*, 119–131.
- Erdoğan, H. E., ve Babacan, E. (2012). Otel Endüstrisinde İnternet Kullanımı: Hong Kong ve KKTC Otel Endüstrilerinin Karşılaştırılması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 45-58
- Eren, M. (2020). *Türkiye'de inanç turizmi ve geliştirilmesi üzerine nitel bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Karabük.
- Geiger, S. and S. Martin. (1999), “The Internet as a Relationship Marketing Tool– Some Evidence from Irish Companies” *Irish Marketing Review*, 12(2), pp. 24-36.
- Gürbüz, S. ve Aydın. B. O. (2018). İslami inanç destinasyonlarının tanıtımında Youtube videolarının kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 539-568.
- Liu, Z. (2000). *Internet Tourism Marketing: Potential and Constraints*. “Tourism in Southeast Asia& Indo-Chine: Development, Marketing and Sustainability”. Fourth International Conference.
- Karamustafa, K., Biçkes, D. M., & Ulama, Ş. (2002). Türkiye'deki konaklama işletmelerinin internet web sitelerini değerlendirmeye yönelik bir çalışma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (19), 51-92.
- Kotler, P. ve G. Armstrong. (2001), *Principles of Marketing*, Prentice Hall, New Jersey, 785p.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kozak, M. A., Kozak, N. ve Kozak, M. (2010). *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ma, J. X., Buhalis, D. and Song, H. (2003) “ICTs and Internet Adoption in Chines Tourism Industry”. *International Journal of Information Management*, 23, (6): 451-467.
- Murphy, J., E.J. Forrest., C.E. Wotrng. and R.A. Brymer. (1996), *Hotel Management and Marketing on The Internet*. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 37(3), 70-82.
- Özkul, E. ve Demirer, D. (2013). *Turizmde E-Pazarlama*. Ş. A. Tükeltürk ve M. Boz (Ed.), *Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler*, (ss.165-186). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özturan, M. ve Roney. S.A. (2004). Internet Use Among Travel Agencies in Turkey: An Exploratory Study. *Tourism Management*, 25, 259 – 266.
- Öztürk F. ve Sarı Y.(2014). *Konaklama İşletmelerinde E-Turizm Uygulamalarının Stratejik Önemi Üzerine Bir Araştırma*. 9th International Conference: New Perspectives in Tounsm and Hospitality. 9: 830.
- Pekcan Y.A. ve Baloğlu, Ş. (2006). “The Website Design and Internet Site Marketing Practices of Upscale and Luxury Hotels in Turkey”. *Tourism Management*, 27: 171–176.

- Ping-Ho, T., Shu-Tai, W., Dong-Yih, B. ve Miao-Ling, C. (2013). Website Evaluation of the Top 100 Hotels Using Advanced Content Analysis and eMICA Model. *Cornell Hospitality Quarterly*, 54(3), 284-293. DOI: 10.1177/1938965512471892.
- Rosen, D.E and Purinton, E. (2004). Website Design: Viewing The Web as a Cognitive Landscape. *Journal of Business Research*. 57 (7), 787 – 794.
- Tan, C. (2015). The İmpact of Hotel Website Quality on Customer Reservation. *Hospitality Administration and Management Commons*, Nevada Üniversitesi, Las Vegas.
- Tapur, T. (2009). Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 473- 492.
- Jeong, M., Oh. H. and Gregoire M. (2003). Conceptualizing Web Site Quality and its Consequences in The Lodging Industry. *Hospitality Management*, 22 161-175.
- Wong, J. and Law, R. (2005). Analysing The Intention to Purchase on Hotel Websites: a Study of Travellers to Hong Kong. *Hospitality Management*, 24, 311 – 329.
- Yen, B., Hu, P.J.H. and Wang, M. (2007). *Toward an Analytical Approach for Effective Web Site Design*. A Framework for Modeling, Evaluation and Enhancement. *Electronic Commerce Research and Applications* 6, 159–170
- Yılmaz, Ö.D. (2017). Türkiye’deki Yerli ve Yabancı Otel Zincirlerine Yönelik Web Tabanlı İçerik Analizi. *Journal of Yaşar University*, 12(48), 237-248.
- URL1. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İnanç Turizm Koridorunda Yer Alan İllerideki Kutsal Yapıtlar. 21 Haziran 2021 tarihinde <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9952/inanc-turizmi-ve-illerde-yer-alan-onemli-eserler.html> adresinden edinilmiştir.
- URL2. Atlas Dergisi, Deyrul Zafaran Manastırı 21 Haziran 2021 tarihinde <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/gezi/mardin-deyruzafaran-manastiri-mardin-gezi-rehberi.html/> adresinden edinilmiştir.
- URL3. Göl Türleri ve Özellikleri, Balıklı Göl 21 Haziran 2021 tarihinde <https://www.goller.gen.tr/sanliurfa-balikli-gol.html/> adresinden edinilmiştir.
- URL4. Ne Nerede, Ahmet Çelebi Camii 21 Haziran 2021 tarihinde <https://www.nenerede.com.tr/ilan/gaziantep-ahmet-celebi-camii-2/> adresinden edinilmiştir.
- URL 5. Kamprota, Ashab-ı Kehf Mağarası 21 Haziran 2021 tarihinde <https://www.kamprota.com/rota/ashab-i-kehf-magarasi/> adresinden edinilmiştir.
- URL6. Wikimedia, St. Pierre Kilisesi 21 Haziran 2021 tarihinde https://upload.wikimedia.org/wiki/Dosya:St_Pierre_Kilisesi.jpg/ adresinden edinilmiştir.

EXTENDED SUMMARY

The main aim of this study is To examine the contents of the websites of 3, 4 and 5 star accommodation businesses in the belief tourism corridor and to offer suggestions to sector representatives and researchers as a result of these reviews.

Within the scope of the study, the web pages of 102 hotel businesses located in the Inanc tourism corridor were examined by making content analysis with the help of the evaluation question table and qualitative research method. In the study, Murphy et al. (1996), Karamustafa et al. (2002) and the web page evaluation criteria table developed by Öztürk and Sarı (2014) was used. Website addresses of a total of 102 hotels, including 52 3-star, 34 4-star and 16 5-star accommodation establishments in the faith tourism corridor, were taken from the pages of the provincial culture and tourism directorates to which they are affiliated and subjected to examination (2021).

It is seen that 92.3% of the web pages of 3-star accommodation businesses located in the faith tourism corridor have file, video and picture information, map and transportation information, 96.1% of them, and 80.8% of the contact information in the visible place. Virtual tour and campaign-promotion announcements in 94.2% of the 3-star accommodation businesses located in the faith tourism corridor, FAQs (frequently asked questions in 88.5%), price lists in 92.3%, and the opportunity to download bookmarks (instant) messaging and social networking application), it is seen that 96.2% do not have occupancy/availability information on the basis of mobile applications and date.

It is seen that 94.1% of the websites of the 4-star accommodation establishments in the research area have map access information and 97.1% of the visible contact information, file and video picture link, 91.2% of the online reservation link. It was observed that 88.2% of these businesses did not have a virtual tour, 97.1% mobile applications, and 88.2% did not have an online membership tab.

It is seen that all of the websites belonging to 5-star accommodation establishments in the research area have map and transportation information, 93.7% of them have contact information and language options in the visible place, and 87.5% of them have file, video and picture links. It has been determined that 87.5% of these businesses do not have virtual tour link, mobile applications and live connection buttons.

According to the results of the study, it has been determined that three, four and five-star accommodation businesses give high importance to map and transportation information, contact information in visible places, and file/video/picture applications. In addition, promotional videos, e-mail newsletters, social media links, online sales, online reservation and occupancy eligibility criteria have increased in parallel with the number of stars. At the same time, it has been concluded that the consumers, whose price information is used very rarely, are made reservations without price information. This shows how much the accommodation establishments in the Faith Tourism Corridor lack in pricing, regardless of their class. It is thought that a reservation should not be taken without price information in an accommodation business.

AKADEMİK İYİMSERLİK VE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ İLİŞKİSİNDE SOSYAL AYLAKLIĞIN ROLÜ

THE RELATIONSHIP BETWEEN ACADEMIC OPTIMISM AND PSYCHOLOGICAL WELL- BEING: THE ROLE OF SOCIAL LOAFING

Fethullah BATTAL

Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
fbattal@bayburt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2895-0193

Emre SEYREK

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek
Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü
esevrek@agri.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6561-8739

ÖZ

Geliş Tarihi:
29.01.2022

Kabul Tarihi:
01.08.2022

Yayın Tarihi:
30.09.2022

Anahtar Kelimeler:
Akademik İyimserlik
Psikolojik İyi Oluş
Sosyal Aylaklık

Keywords:
Academic Optimism
Psychological Well-
Being
Social Loafing

Bu çalışmanın amacı akademik iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve sosyal aylaklık düzeylerinin arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Araştırmanın verileri Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde halen görev yapmakta olan 226 akademik personelden çevrim içi anket yöntemiyle elde edilmiştir. Çalışmada akademik iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve sosyal aylaklık kavramları açıklanarak birbirleri ile olan ilişkileri ele alınmıştır. Elde edilen veriler orijinal SPSS 22.0 ve AMOS 25.0 paket programları yardımı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Akademik iyimserlik ile sosyal aylaklık arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki, psikolojik iyi oluş ile sosyal aylaklık arasında da yine negatif ve anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bulguların yanı sıra akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide sosyal aylaklığın kısmı aracılık rolü bulunduğu sonucuna varılmıştır. Başka bir ifadeyle akademisyenlerin iyimserlik düzeyleri ile psikolojik iyi oluş hali arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu gibi aynı zamanda sosyal aylaklık üzerinden dolaylı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Yani akademik iyimserlik düzeyi ve psikolojik iyi oluş hali güçlendikçe sosyal aylaklık davranışı azalmaktadır.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the relationships between academic optimism, psychological well-being and social loafing levels. The data of the study were obtained from 226 academic staff who are still working at Ağrı İbrahim Çeçen University by online questionnaire method. In the study, the concepts of academic optimism, psychological well-being and social loafing were explained and their relations with each other were discussed. The obtained data were analysed with the help of the original SPSS 22.0 and AMOS 25.0 package programs. As a result of the research, a positive and significant relationship was found between academic optimism and psychological well-being. It was determined that there is a negative and significant relationship between academic optimism and social loafing, and a negative and significant relationship between psychological well-being and social loafing. In addition to these findings, it was concluded that social loafing has a partial mediating role in the relationship between academic optimism and psychological well-being. In other words, there is a direct relationship between the optimism levels of academicians and their psychological well-being, as well as an indirect relationship through social loafing. Therefore, as the level of academic optimism and psychological well-being get stronger, social loafing behavior decreases.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1064855>

Atf/Cite as: Battal, F. ve Seyrek, E. (2022). Akademik İyimserlik ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisinde Sosyal Aylaklığın Rolü. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1407-1426.

Giriş

Dünya düzeni yaşanan teknolojik gelişmeler ve salgın hastalıklarla birlikte değişmeye başlamıştır. Bu değişimlerden en çok etkilenen yapılarda hiç şüphesiz organizasyonlardır. Organizasyonların en önemli sermayesi de iş görenleridir. İş görenler belli duygu ve düşüncelere sahip oldukları için çevre şartlarından ve içinde buldukları ortamdaki etkilenmektedirler. İş görenleri etkileyen birçok neden bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de psikolojik olarak kendilerini ve yaşamlarını değerlendirmeleri ile ilgili olan psikolojik iyi oluş kavramıdır (Ryff vd., 1999). Psikolojik iyi oluş anlayışına göre insanın iyi oluşu, kendini iyi hissetmesinden ziyade iyi şeyler yapması ve iyi yaşamasıdır (Forgeard vd., 2011). Kültürel bakış açısı, amaçlar ve değerler, adaptasyon gibi kavramlar iyi oluş yaklaşımının teorik öğeleri olarak kullanılmaktadır (Myers & Diener, 1995). Lu ve diğerleri (2001) yaptıkları araştırmada kültürel değerlerin iyi oluş yaklaşımını açıklamada önemli bir kriter olduğunu ortaya koymuşlardır. Değerler, bireysel iyi oluşun sonuçları ile ilişkili olan psikolojik bir oluşumdur (Brown & Kasser, 2005).

Bireylerin mutluluk hallerini etkileyen etmenlerden biri de iyimserlik durumlarıdır. İyimserlik olgusu, akademik önemi, güven ve yeterlilik kavramlarını hem bireysel hem de örgütsel düzeyde kapsayan bir yapıdır (Hoy & Tarter, 2011). Bu bağlamda eğitimciler verdikleri derslere iyimser olarak girerlerse öğrenciler bu iyimserliğe karşılık pozitif yönde davranarak cevap verirler. İyimserlik olgusu fazla olan eğitimcilerin davranış ve hareketleri buna paralel olarak oluşmaktadır. İyimser öğretmen bu doğrultuda, öğrenme ortamını hazırlayarak öğrencilerinin başarı göstermesini arzular (Kurz, 2006). Öğretmenlerin veya eğitimcilerin akademik iyimserlik duyguları, eğitim ve öğretim ile ilgili olumlu inançlarını, eğitimcinin kendisini, öğrencilerini ve velilerini kapsamaktadır (Hoy vd., 2006 akt., Çoban, 2010). Öğretmenlerin yeterlilik hislerini destekleyen durumlardan biri de öğrenci ve velilerine karşı güvenleri olarak görülmektedir. Öğretmenler bu güven sayesinde öğrenci velileri tarafından yıpratılmayacakları algısı ile daha yüksek akademik başarı gösterebilirler (Hoy vd., 2008).

Organizasyonlarda istenmeyen iş gören davranışlarından biri sosyal aylaklık olarak tanımlanan çalışanların tek başlarına iken gösterdikleri gayreti topluluk halinden yapılan işlerde göstermemesi durumudur. Sosyal aylaklığın, organizasyonlarda moral ve motivasyon kaybına, verimlilikte belirgin bir azalmaya ve performanslarda ciddi kayıplara yol açtığı ifade edilebilir. Sosyal aylaklık özellikle ekip çalışması yoğun olan işletmelerde görülmektedir. Sosyal aylaklık kavramı üzerinde çalışılması, irdelenmesi ve önlem alınması gereken bir durum olmakla beraber organizasyonların devamlılığı için önem arz eden konular arasında yer almaktadır (Liden vd., 2004).

Bu çalışmada amaçlanan, üniversitede görev yapmakta olan akademik personellerin akademik iyimserlik düzeyleri ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin irdelenmesidir. Ayrıca bu ilişkide sosyal aylaklık davranışının üstlendiği rol ortaya konulmaya çalışılacaktır. Literatürde bu üç değişkenin birlikte kullanıldığı bir araştırmaya ulaşılamaması nedeniyle de literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Kuramsal açıklamalar

Akademik iyimserlik

Son zamanlarda öğretmenlerin nasıl daha iyi bir şekilde öğretebilecekleri ve öğrencilerin nasıl daha iyi bir şekilde öğrenecekleri ile ilişkili örgütsel etmenler üzerine yönelik çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu etmenlerden bir tanesi de akademik iyimserliktir (Özdemir & Pektaş, 2017). Akademik iyimserlik kavramı, kaynağını insanların yaşantı ve deneyimlerine pozitif bir açıdan yaklaşan ve onları inceleyen pozitif psikolojiden almıştır (Beard vd., 2010). İnsanların mutlu oldukları ve çalışma doyumuna ulaştıkları organizasyonları ve bu organizasyonların sahip olduğu özelliklerin neler olduğuna odaklanan pozitif psikoloji genel olarak insanların duygu, olumlu düşünce, yaşantı, görüş ve inançlarıyla ilgilenmektedir (Hoy vd., 2008; Kurz, 2006).

Pozitif psikolojinin gelişimine önemli katkılarda bulunan ve iyimserlik kavramının kuramsal perspektifinin alt yapısını oluşturan Seligman'a (2006) göre başarı için güdülenme ve yetenek gerekmektedir. Ancak bu iki kavram tek başına yeterli değildir. Güdülenme ve yeteneğe ilave olarak öğrenilebilir bir psikolojik yapı olan iyimserlik de başarının belirleyici şartlarından bir tanesidir. Seligman'a (2002) göre öğrenilmiş iyimserlik, kişilerin ve örgütlerin gelişmesine katkı sağladığı gibi, kişilerin ve örgütlerin hayatta kalmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda öğrenilmiş iyimserliğin, akademik iyimserlik kavramının açıklanmasına ve anlaşılmasına temel oluşturduğu söylenebilir. Örgütün tamamı tarafından kabul edilen bir kolektif yöne sahip olan akademik iyimserlik, aynı zamanda bireysel bir özellik olarak da literatürde kabul görmektedir (Smith & Hoy, 2007).

Dolayısıyla bireysel açıdan akademik iyimserlik bir eğitmenin, hem bilimsel düşünceye hem de bilimsel bilgiye vurgu yaparak, ebeveynler ve öğrencilerin bu süreçte iş birliği yapması gerektiği düşüncesiyle hareket etme, olumsuzluklar karşısında tepki verme ve zorlukların üstesinden gelme konusunda kendi kabiliyetine inanma, öğrencilerin akademik yeteneklerinde farklılıklar oluşturabileceğine karşı olan olumlu inanışlarıdır (Hoy vd., 2008: 822). Örgütsel açıdan akademik iyimserlik; akademik başarı konusunun önemli olduğu eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin başarı için kapasitelerinin yeterli düzeyde olduğunu düşünen öğretim elemanlarının bu konuyla ilgili veliler ve öğrencilerle işbirliği yapılabileceğine olan inançları şeklinde tanımlanabilir (McGuigan & Hoy, 2006).

Akademik iyimserlik kavramı ile ilgili yapılan literatür taramasında araştırmacıların bir bölümünün kavramı bir okul özelliği olarak benimseyip ele aldıkları görülmektedir (Cassity, 2012; Çoban & Demirtaş, 2011; McGuigan, 2005; McGuigan & Hoy, 2006; Nelson, 2012; Reeves, 2010). Bu araştırmalar ağırlıklı olarak okulun akademik iyimserliğini üç alt boyutta incelemişlerdir. Bu alt boyutlar kolektif yeterlik, veli ve öğrenciye güven ile akademik vurgudur (Smith & Hoy, 2007). Kolektif yeterliğin, eğitim kurumunun bir bütün olarak öğrenciler üzerinde pozitif bir etki oluşturabilecek etkinlikleri yapabilme ve bu etkinlikleri sürdürebilmelerine ilişkin öğretmenlerin değerlendirmelerini ifade ettiği söylenebilir (McGuigan & Hoy, 2006). Öğretmenler tarafından yapılan değerlendirmenin olumlu olması öğretim elemanlarına güven verecek ve olası başarısızlık durumlarında esneklik ve direnç sağlayacaktır (Hoy vd., 2002). Güven, taraflardan birinin dürüst güvenilir, yardımsever ve açık olma gibi davranışlarına karşılık diğer tarafın savunmasız kalmaya gönüllü olması olayı şeklinde tanımlanabilir (Hoy & Tschannen-Moran, 1999). Akademik vurgu ise, eğitim kurumunun, mükemmelliğe ve akademik başarıya ulaşma yönünde gösterdikleri gayretin derecesidir. Akademik vurgu kriterinin bulunduğu okullarda, öğrencilerin öğrenme ortamları ciddi ve düzenli, öğrenciler zorlu görevler için istekli ve arzulu, belirlenen hedefler yüksek ancak bu hedefler ulaşılabilir durumdadır (Hoy vd., 2006: 145 akt., Çoban, 2010: 20).

Akademik iyimserlik olgusuna yönelik yapılan bazı araştırmalarda olgunun örgüt boyutundan bireysel boyuta indirildiği yani bir öğretmen özelliği olarak incelendiği görülmektedir (Beard vd., 2010; Hoy vd., 2008). Yapılan bu araştırmalarda temel varsayım, okulun akademik iyimserliği kavramının alt boyutlarının öğretmen akademik iyimserliğinin alt boyutları olarak kullanılabilmesi görülmüştür. Bu doğrultuda kolektif yeterlilik, güven ve akademik vurgu alt boyutlarının öğretmen düzeyindeki akademik iyimserlikte de benzer anlam ifade etmesi ön görülmektedir (Özdemir & Kılınç, 2014: 9).

Akademik iyimserlik yapısının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yönleri vardır. Öğretmenin yeterlik duygusu bireysel bir inançtır ve bilişseldir. Öğrencilere ve velilere öğretmenin güveni duyuşsal bir tepkidir. Öğretmenin akademik vurgusu, sınıftaki belirli davranışlar için baskıdır. Sonuç olarak, bir öğretmenin akademik iyimserlik duygusu, öğretmen davranışını bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlar açısından açıklayan zengin bir insan eylemi resmi çizer (Hoy vd., 2008: 823).

Psikolojik İyi Oluş

1980'li yıllarda görülen pozitif insan işlevselliğinin eksikliklerini giderebilmek için Ryff tarafından psikolojik iyi oluş modeli geliştirilmiştir (Ryff, 2014: 10). Ancak psikolojik iyi oluş kavramı ilk defa Bradburn tarafından 1969 yılında kullanılmıştır. Bradburn yaptığı çalışmada olumlu ve olumsuz duyguları birbirinden ayırmış ve bu ikisi duygu arasındaki dengeyi mutluluk olarak tanımlamıştır (Bradburn, 1969).

Bu alandaki önemli bilim insanlarından biri olan Ryff psikolojik iyi oluş kavramını geliştirirken, Allport'un olgunlaşma, Neugarten'in yetişkinlik ve yaşlılıkta kişilik değişiminin özellikleri, Maslow'un kendini gerçekleştirme, Bühler'in temel yaşam eğilimleri, Erikson'un kişisel gelişim, Birren'in gelişen zihinsel sağlık, Rogers'ın tam işlevsel insan, Jahoda'nın zihinsel sağlık ve Jung'ın bireyselleşme teorilerinden faydalanmıştır (Ryff, 1995: 100; Ryff, 2014: 11; Ryff & Singer, 2008: 20).

1980'li yıllarda psikoloji bölümlerinde iyi oluş ile ilgili yapılan araştırmalar, büyük ölçüde olumlu duygular, yaşam tatmini ve mutluluk gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak iyi oluşun daha derin sorunlarından biri olan temel özelliklerinin neler olduğuna dair çalışmalara daha az önem verilmiştir. Böyle bir ortamda mutluluğun felsefi kökenlerinin derinliğine inildiğinde bu konunun göz ardı ediliyor olması oldukça çarpıcı bir durumdur. İnsan psikolojisinin işleyişini olumlu yönde yani pozitif olarak etkilemek için varoluşçu, hümanist, klinik ve

gelişimsel psikolojide gösterilen yaygın ilgi ile birlikte eski Yunan'daki iyi oluş (mutluluk) bakışına geri dönüş başlamıştır denebilir (Ryff, 2014: 11).

Ryff (1989); Rogers, Maslow ve diğer birçok bilim adamının insan davranışları üzerine yaptığı araştırmalardan yola çıkılarak, insanoğlunun hayata daha olumlu bakabilmesi ve gelişebilmesi için psikolojik iyi oluş üzerine teorik bir takım perspektifler geliştirmiştir. Çünkü psikolojik iyi oluş, kendi hakkındaki pozitif öznel duyguların varlığından daha fazlasını veya kişilerin hasta olmamasını ifade etmektedir (Berzonsky & Cieciuch, 2016: 148). Bunun yanı sıra Ryff (1989), iyi oluşun sadece mutluluk değil, aynı zamanda kendini geliştirme olarak algılanması gerektiğini de ileri sürmüştür. Bu düşünceden dolayı Ryff'in, psikolojik iyi oluş kavramı ile alakalı araştırmalarında kendini gerçekleştirme çalışmalarından, gelişim psikolojisinden, ruh sağlığı ve pozitif kriterlerle açıklama bakış açısından, olgunlaşma ve işlevsel olma yaklaşımından etkilendiği söylenebilir. Ryff bu etkileşimler neticesinde psikolojik iyi oluş kavramını pozitif psikolojik işlevsellik olarak tanımlamıştır.

Sosyal Aylaklık

Çalışanların organizasyonlardaki verimlilik düzeylerini tespit etmeye yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Gruplaşarak çalışan insanların sayısı arttıkça (Cohen & Bailey, 1997), grupsal verimliliğe ve grupsal verimlilik azalmalarına yönelik çalışmalar daha çok yaygınlaşmaya başlamıştır (İlgen, 1999).

Diğer insanlarla birlikte bir iş üzerinde çalışmanın çalışanlara çabalarını arttırma isteği verdiği düşünülmektedir. Fakat bazı araştırma sonuçları çarpıcı bir şekilde, iş görenlerin birlikte çalıştıklarında, tek başlarına çalışmalarına oranla genellikle çok daha az çaba gösterdiklerini ortaya çıkarmıştır (Karau & Williams, 1997).

Grup veya ekip oluşumlarında açığa çıkan sosyal farkındalıktaki kasıtlı veya kasıtsız azalma, çalışanların tek başlarına çalışırkenki durumlarına göre daha az gayret göstermelerine neden olmaktadır (Williams vd., 1981). Bu performans eksikliklerinin "Sosyal Aylaklık" (Social Loafing) kavramıyla ifade edilmesi literatürde geniş bir kabul görmüştür (George & Brief 1992).

Sosyal aylaklık, iş görenlerin kendi başlarına çalışmalarının tersine ekip veya gruplar halinde çalışmalarını durumunda ortaya çıkan muhtemel performans kaybı üzerinde durmaktadır (Liden vd., 2004). Sosyal aylaklık adını ilk defa Latane ve arkadaşları 1979 yılında yaptıkları çalışmasında kullanmışlardır ve sosyal aylaklığı toplumsal bir hastalık olarak değerlendirmişlerdir (Latane vd., 1979).

Sosyal aylaklığın var olduğu ekip ve gruplarda çalışanlar iki farklı rol oynamaktadırlar: Bu roller bedavacı rolü (free rider) ve safdil rolüdür (sucker). Bedavacı, ekibin ona verdiği görevi yerine getirmek için çaba göstermekten kaçan ancak bu görev için çaba gösteren diğer çalışanlarla aynı ödülü alan ekip üyeleridir (Pabico vd., 2015). Bedavacılık sorunsal bir ekonomik problem olarak da çok sık araştırılan bir konudur. Sosyal aylaklık ile bedavacılık davranış kalıpları, grubun veya ekibin ortaya çıkardığı ürüne çalışanların yaptıkları katkı derecesi bakımından birbirlerinden ayrılmıştır. Buna göre, sosyal aylaklık davranışı sergileyen iş görenler düşük seviyede çaba harcamakta; bedavacılar ise grubun ortaya çıkardığı ürüne hiç bir katkıda bulunmamakta fakat yine de grubun kazandığı başarıdan kendilerine pay çıkarmaktadırlar (Ülke, 2006: 6).

Bedavacıların veya işten kaytaranların eksik bıraktığı sorumluluğu üzerine alan ve daha fazla gayret göstermek zorunda kalan çalışanlar ise safdil rolünü üstlenmektedirler. Ayrıca, toplumdaki olumsuz örnekler "safdillik etkisi" denen farklı bir olguyu ortaya çıkarabilirler. Kimi ekip üyeleri safdil konumunda kalma veya kullanılma korkusuyla, gerekenden daha az gayret göstermeye çalışabilirler. Saf dillilik etkisi sosyal aylaklık kavramın çok önemli ve özel bir dalı olarak literatürde kabul görmektedir. Yapılan birçok araştırma ile safdillik etkisinin var olduğu ortaya konulmuş ve bu etkinin genellikle çok özel, seçenekli ve katkılı görevlerde daha fazla ortaya çıktığı tespit edilmiştir (Schnake, 1991: 735–759).

Araştırmanın hipotezleri ve modeli

Akademik iyimserliğin sosyal aylaklık üzerindeki etkisi

Literatürde akademik iyimserlik ile sosyal aylaklık arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Akademik iyimserlik kavramı araştırmalarda genellikle olumlu bir değişken olarak kullanılmaktadır. Buna karşılık sosyal aylaklık kavramı ise örgütler tarafından istenmeyen yani olumsuz davranışlar olarak görülmektedir (Kafes & Kaya, 2017). Bu bağlamda akademik iyimserlik kavramı kendi gibi literatürde olumlu davranış olarak görülen

örgütsel bağlılık kavramı (Çağlar, 2013; Çoban & Demirtaş, 2011) ile olumlu bir ilişki içinde bulunurken, örgütsel sinizm (Boz, 2018) gibi örgütler açısından olumsuz algılanan ve organizasyonlara zarar verdiği düşünülen davranışlarla negatif yönde bir ilişki içerisinde bulunduğu görülmektedir. Aynı şekilde sosyal aylaklık davranışı da kendi gibi olumsuzluk öngören aşırı rol yükü algısı ve işten ayrılma niyeti (Akgündüz vd., 2014) ile pozitif bir ilişkisi varken çalışanların performansı (Kurnaz, 2016) ile negatif yönde bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda çalışmanın ilk hipotezi aşağıda gösterilmiştir:

H1: Akademik İyimserlik, sosyal aylaklığı olumsuz yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Sosyal aylaklığın psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi

Sosyal aylaklık ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye yönelik yapılan alanyazın taramasında yerli literatürde bu ilişkiyi doğrudan ele alan her hangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yabancı literatürde ise 2019 yılında Kore Cumhuriyeti'ndeki 12 kuruluşun toplam 333 iş görenin katılımıyla verileri toplanan bir araştırma bulunmaktadır. Kim (2019) yaptığı çalışmada modern iş ortamında çalışanların mutluluğunun organizasyonun amaçlarından biri olarak kabul edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, bir organizasyondaki çalışanların mutluluğunun standart olmadığını ve sürekli değişkenlik gösterdiği için takip edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda örgütsel bir amaç olarak belirlenen çalışan mutluluğunun takip edilebilmesi için örgütün sürekliliğini ve büyümesini devam ettirmesi gerekmektedir. Bu teorik bilgiler ışığında yapılan analizler sonucunda, psikolojik iyi oluş düzeyleri yüksek olan çalışanların sosyal aylaklık davranışına daha az katıldıkları ve daha fazla işe bağlılık gösterdikleri tespit edilmiştir. Yani psikolojik iyi oluş düzeyi ile sosyal aylaklık düzeyi birbirleri ile ters orantı içerisinde. Biri arttığında diğeri azalma eğilimi göstermektedir. Bu anlamda çalışanların mutluluğu ve performansı üzerinde etkisi olan her iki değişkenin de birbirleri ile ilişkisinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu verilere dayanarak aşağıdaki hipotez test edilmek üzere önerilmiştir.

H2: Sosyal Aylaklık, psikolojik iyi oluşu olumsuz yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Akademik iyimserliğin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi

Eğitimcilerin mesleklerini daha iyi icra edebilmeleri için pozitif psikoloji içerisinde yer alan akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş gibi kavramların ve bunların düzeylerinin önem arz ettiği söylenebilir (Karaçam & Pulur, 2016: 3). Literatüre bakıldığı zaman psikolojik iyi oluş kavramının faktörleri olarak özerklik, çevre hâkimiyeti, diğerleriyle pozitif ilişkiler, yaşam amacı, kendini kabul ve kişisel gelişim gibi olguların sayıldığı görülmektedir. Bireylerin kendilerini psikolojik açıdan iyi durumda hissetmeleri onların mutlu olmalarını sağlayacaktır. Bu durumun doğal sonucu olarakta bireylerin bütün potansiyellerini pozitif yönde işlerine yansıtması beklenmektedir (Ryff, 1989). Bu durumu açıklar nitelikte yerli ve yabancı literatürde bazı araştırmalar yer almaktadır. Damasio ve diğerleri (2013) ile Gil-Monte ve diğerleri (2011) yaptıkları çalışmalarda birbirlerini destekler nitelikte psikolojik iyi oluş seviyeleri düşük olan öğretmenlerin iş verimliliği de düşük olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer bir araştırmada Karaçam ve Pulur (2016), 374 beden eğitimi öğretmeni üzerinde yaptıkları çalışmada akademik iyimserlik düzeyi ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu araştırmalara ek olarak Rile ve diğerleri (2015) akademik personellerin akademik iyimserlik düzeyleri ile psikolojik iyi oluş düzeylerini incelediği çalışmada akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasında yüksek oranda ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Karademir ve Açık (2020) üniversite öğrencilerinin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş durumları üzerine yaptıkları araştırmada akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda psikolojik iyi oluş düzeyleri yüksek olan bireylerin daha başarılı olacağı düşünülebilir (Karaçam & Pulur, 2016: 212). Buna göre aşağıdaki gibi hipotez geliştirilmiştir.

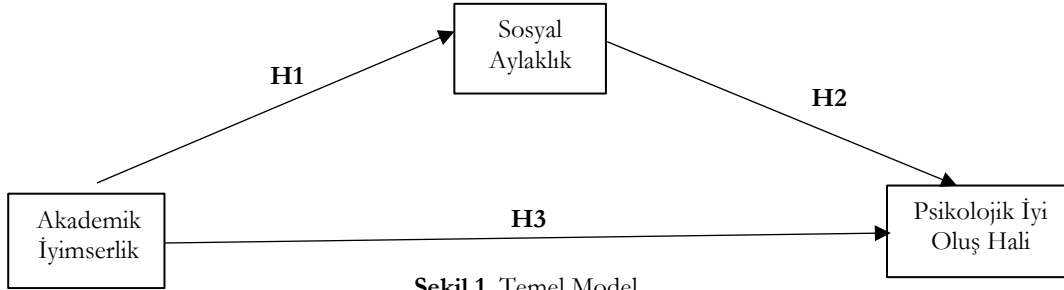
H3: Akademik iyimserlik, psikolojik iyi oluş halini olumlu yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir.

Akademik iyimserliğin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinde sosyal aylaklığın rolü

Yukarıda bahsedilen ve hipotezleri ortaya konulan çalışmalardan anlaşılacağı üzere akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye yönelik yapılmış bazı araştırmalar bulunmaktadır. Yapılan bu araştırmaların geneli öğretmenler ve okullar üzerine yapılmıştır. Eğitim denince ilk akla gelen kurumlardan olan üniversiteler

ve üniversitelerde çalışan akademisyenlere yönelik literatürde çok az çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışma bu yönüyle de araştırmacıların eğitim sektörüne daha geniş bir perspektiften bakmasını sağlayacaktır. Ayrıca ilgili literatür incelendiğinde akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide sosyal aylaklığın aracı rolüne ilişkin herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bunun yanında sosyal aylaklık kavramı bağımlı ya da bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Örn: (Akgündüz vd., 2014; Doğan vd., 2012; Williams & Karau, 1991). Akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasında ilişki Duygusal Olaylar Teorisi'ne dayandırılabilir. Bu teoriye göre, bireylerin günlük hayatta etkilendikleri duygusal olaylar onların örgütsel davranışlarını etkilemektedir (Weiss & Cropanzano, 1996: 45). Bu nedenle akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş gibi iki pozitif değişkenin ilişkisine sosyal aylaklık gibi negatif bir değişkenin dahil edilmesi aracılık etkisinin oluşmasına sebep olabilir. Yani sosyal aylaklık, akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin azalmasına dolaylı etki edebilir. Ayrıca beklenti kuramı ele alınmış bu noktada Karau ve Willams (1993)'e sosyal aylaklık, kavramının daha bireysel bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda beklenti kuramı, duygusal olaylar teorine kıyasla bireyleri temsil ederken psikolojik iyi oluş ve akademik iyimserlik örgütleri temsil etmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışma literatürdeki boşluğu doldurmak ve aradaki ilişkiyi ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Sonuç olarak bütün hipotezlerin bir arada test edilebilmesi amaçlanarak bu aracı model ortaya konulmuştur. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H4: Akademik İyimserliğin Psikolojik İyi Oluş üzerindeki etkisinde Sosyal aylaklık aracı etkiye sahiptir.

Şekil 1. Temel Model

Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmanın amacı Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin akademik personellerinin çalıştığı eğitim kurumundaki akademik iyimserlik durumunun, psikolojik iyi oluş düzeyleri ile ilişkisinin olup olmadığı ve bu etkide sosyal aylaklık davranışının rolünün hangi düzeyde olduğunu ortaya çıkarmaktır. Anket formunun uygulanması için Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 25.02.2021 tarih ve 56 sayılı karar ile Etik Kurul Onayı verilmiştir. Bu kapsamda söz konusu çalışmaya ilişkin veriler akademik personel aracılığıyla karşılanmıştır. Üniversitede çalışma yapabilmek amacıyla alınan etik kurul izni ile birlikte üniversite kadrosunda istihdam edilen akademik personel sayısı ilgili birimlerden öğrenilmiştir. Buradan hareketle üniversitenin bünyesinde 496 akademisyen eğitim ve öğretim vermektedir.

Araştırma verileri için Covid-19 pandemi süreci devam ettiği için ve dünyada olduğu gibi ülkemizde akademisyenlerin çevrim içi olarak eğitim öğretime devam etmeleri durumu göz önüne alınmış ve çalışanların tam sayıları bilindiği için elektronik posta yöntemi ile anketler ilgili kişilere (3 Mayıs - 10 Mayıs 2021) tarihi arasında zaman vermek şartıyla gönderilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesindeki amaç veri güvenliğinin maksimum düzeylerde olmasını sağlayabilmektir. Veriler tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak alınmıştır. Evreni temsilen akademisyenlerin kurum maillerine 300 çevrim içi anket gönderilmiş ve geri dönüşü olan (226) anket takip edilmiştir, eksik ve hatalı veriler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca verilerin %5 önem düzeyinde %5 hata payıyla temsili için gerekli olan (217) katılımcı alt sınırına ulaşıldığı gözlemlenmiştir.¹

Araştırmanın ölçekleri incelendiğinde ilk olarak akademik iyimserliğini ölçmek amacıyla orijinali Hoy ve diğerleri (2006 akt., Çoban, 2010), tarafından geliştirilen "School Academic Optimism Scale (SAOS)" ve Türkçeye

¹ <https://tr.surveymonkey.com/mp/margin-of-error-calculator/>

uyarlaması (Çoban, 2010: 82) tarafından yapılan son haliyle kullanılmıştır. Bu haliyle ölçeğin orijinal formu üç alt boyutta yer alan toplam 19 maddeden oluşmaktadır; (1) akademik vurgu, (2) öz yeterlik ve (3) güven boyutlarından oluşmaktadır. Akademisyenlerin akademik iyimserlik düzeylerini belirlemeye yönelik 19 madde bulunmaktadır.

Psikolojik iyi oluş durumunun ölçümünde ise orijinali (Diener, vd., 2009) tarafından geliştirilen, Türkçeye uyarlanması (Telef, 2013) tarafından gerçekleştirilen ölçek kullanılmıştır. Bu ölçekte tek boyutlu ve orijinalinde olduğu gibi 8 maddeden oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan son ölçeğe bakıldığında sosyal aylıklığı değerlendirmek için (Liden, vd., 2004) geliştirdiği ve 13 maddelik ölçek kullanılmıştır. Yine bu ölçeğinde Türkçeye uyarlaması (Çinkılıç, 2017) tarafından yapılmıştır. Çalışmanın son kısmında ilgili ölçekler verilmiştir.

Analiz ve bulgular

Demografik bulgular

Tablo 1. İncelendiğinde akademisyenlerin %56,6'sı kadın %43,4'ü erkektir. Evli ya da bekâr olmalarına göre ise %60,6'sı evlidir. Akademik personelin aylık gelirleri incelendiğinde ülkemiz ortalamasına göre yüksek gelirli sayılabilecekleri %98,1'i 5001 TL ve 8500 TL arasında olduğu görülmektedir. Akademisyenlerin görev pozisyonlarına bakıldığında çoğunluğunun %91,2 öğretim görevlisi olduğu gözlenmektedir. Mezuniyet durumlarına göre de çoğunlukla eğitiminin % 77,9 ile lisans seviyesindedir. Son olarak akademisyenlerin yaşlarına bakıldığında 26-35 arasında %67,7 olarak toplandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca mesleki deneyimlerin de yine ağırlıklı olarak 1-10 yıl arasında seyrettiği görülmektedir. Bu verilerden hareketle üniversitede çalışmaya katılanların genç ve orta yaşlarda kişiler olduğu buna bağlı olarak da akademik pozisyonlarının da 'öğretim görevlisi' düzeyinde olduğunu doğrulamaktadır. Ek olarak çalışmanın verileri toplanırken çevrim içi anket yöntemi uygulanmış ancak öğretim üyelerinin çevrim içi anket yöntemine katılımlarının öğretim görevlilerine oranla çok az olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 1. Akademisyenlere ait demografik bilgiler

<i>Yaş</i>	<i>Kişi</i>	<i>(%)</i>	<i>Mezuniyet</i>	<i>Kişi</i>	<i>(%)</i>
25 veya altı	22	9,7	Lisans	176	77,9
26-30	85	37,6	Yüksek lisans	39	17,3
31-35	68	30,1	Doktora	11	4,9
36-40	25	11,1	<i>Cinsiyet</i>	<i>Kişi</i>	<i>(%)</i>
41-45	20	8,8	Kadın	128	56,6
46 ve üzeri	6	2,7	Erkek	98	43,4
<i>Pozisyon</i>	<i>Kişi</i>	<i>(%)</i>	<i>Aylık Gelir (TL)</i>	<i>Kişi</i>	<i>%</i>
Doçent	3	1,3	5001TL-8500 TL arasında	199	98,1
Dr.Öğr.Üyesi	8	3,5	8501-10500 TL	13	5,8
Öğr.Görevlisi	206	91,2	10501-12500 TL	8	3,5
Arş.Gör	9	4,0	12501 TL ve üzeri	6	2,7
Erkek	98	43,4	<i>Mesleki Deneyim</i>	<i>Kişi</i>	<i>(%)</i>
<i>Medeni Durum</i>	<i>Kişi</i>	<i>(%)</i>	1-5 Yıl	133	58,8
Evli	137	60,6	6-10 Yıl	54	23,9
Bekar	89	39,4	11-15 Yıl	27	11,9
			16 ve Üzeri	12	5,3

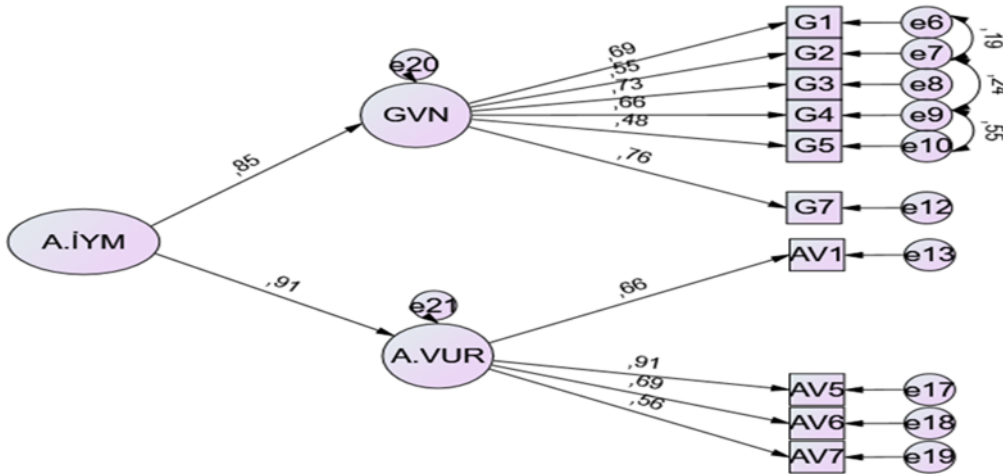
Ölçeklere ilişkin faktör analizi bulguları

Yapılan bu araştırmada kullanılan ölçeklerin hepsinin ülkemizde Türkçe uyarlamaları, güvenilirlik ve geçerlilik uygulamaları olduğundan sadece bu ölçeklerin bu çalışmada da doğrulanıp doğrulanmadığının ölçülmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi(DFA) AMOS uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Öncelikle akademik iyimserlik ölçeği ele alınmıştır. Bu noktada 19 maddeden oluşan ölçekte yer alan güven ve akademik vurgu boyutları çalışma ile ilgili olduğu düşünüldüğü için bu çalışmada kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizine ait bulgular Tablo 2’de yer almaktadır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin Croanbach Alpha düzeylerine bakıldığında; akademik iyimserlik (,898); psikolojik iyi oluş (,874) ve sosyal aylıklık (,890) düzeyinde güvenilir oldukları görülmüştür. Son olarak DFA analizinin yapılması esnasında ölçekleri temsil eden her bir ifadenin standardize katsayılarının en az 0,50 ya da bu oranın üzerinde olması gerekmektedir (Yaşlıoğlu, 2017).Bu durumun aranmasındaki amaç esasında faktörler arasındaki ilişki düzeyinin en az yüzde elli oranlarında olmasının sağlanmasıdır. Bu oranın altındaki her bir ifade en küçükten başlayarak AMOS önerilerine göre sırasıyla atılmış (G6;AV2;AV3;AV4) ve gerekli modifikasyon düzeltmeleri yapılmıştır. Buna göre aşağıda Tablo.2 ‘de DFA öncesinde ve sonrasındaki durum gösterilmiştir.

Tablo 2. Akademik İyimserlik Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri	Modifikasyon Öncesi Değerler	Modifikasyon Sonrası Değerler
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	7,847	4,626
SRMR	<,10	,125	,082
CFI	$\geq ,90$,891	,942
IFI	$\geq ,90$,895	,951
TLI	$\geq ,90$,899	,901
RMSEA	<,05-≤,08	,857	,078

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle çalışmada ele alınan akademik iyimserlik ölçeğinin gerekli düzeltmelerinin yapılmış hali ve standardize regresyon katsayıları değerleri Şekil 2’de gösterilmiştir:

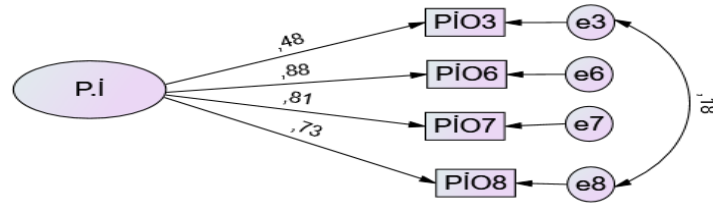
Şekil 2. Akademik İyimserliğe İlişkin DFA

Çalışmada ele alınan diğer ölçek psikolojik iyi oluş ölçeğidir. Bu ölçek tek boyut ve 8 ifadeden oluşmaktadır. İkinci ölçek için de yukarıda belirtildiği gibi doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle psikolojik iyi oluş ölçeğinin birinci sorusu olan PİO1 sorusunun standardize katsayısının 0,50'nin

altında kaldığı, yukarıda bahsedildiği gibi bu ifadenin genel modelin uyum iyiliğinin bozulmasına yol açabileceği istatistiksel olarak bilindiği için bu soru model dışına alınmıştır. Daha sonrasında DFA analizi tekrar edilmiş ve AMOS programının gerçekleştirdiği iterasyonlar çerçevesinde gerekli iyileştirmeler sırasıyla yapılmıştır. Öncelikle; psikolojik iyi oluş maddelerine modifikasyon uygulanmış ve ilgili maddelerin (8 ifade) en fazla iki modifikasyondan daha fazlasının yapılmaması gerektiği önerildiğinden, modelin uyumu açısından sadece tek bir modifikasyon yapılarak (PİO3 ile PİO8) analizin devamında (PİO1;PİO2;PİO4) soruları standardize katsayıları (0,50)'nin altında olduğundan AMOS önerilerine göre çıkarılmıştır (Gürbüz, 2019: 38). Buna göre ölçeğe ait sonuçlar aşağıdaki Tablo 3 ve Şekil 3'te gösterilmektedir:

Tablo 3. Psikolojik İyi Oluş Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri	Modifikasyon Öncesi Değerler	Modifikasyon Sonrası Değerler
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	5,421	1,975
SRMR	<,10	,147	,048
CFI	$\geq,90$,872	,997
IFI	$\geq,90$,893	,997
TLI	$\geq,90$,859	,984
RMSEA	<,05-≤,08	,895	,065

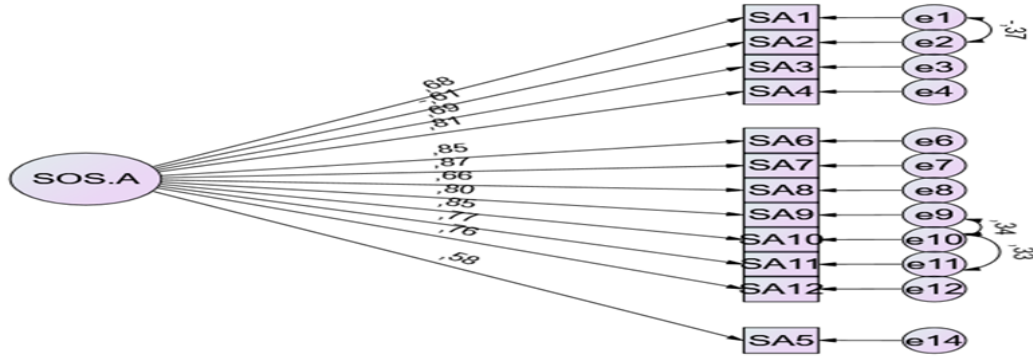
Şekil 3. Psikolojik İyi Oluş Ölçeğine İlişkin DFA

Çalışmada kullanılan son ölçek olan 13 ifadeden oluşan sosyal aylıklık ölçeği için yine yukarıdaki iki ölçekte olduğu gibi DFA yapılmıştır.

Buna göre standardize regresyon katsayıları incelendiğinde yalnızca ölçeğe ait SA13 ifadesinin 0,50'den düşük olduğu görüldüğünden bu ifade ölçekten çıkarıldıktan sonra DFA tekrar yapılmış ve AMOS programının önerdiği modifikasyonlar yapılmıştır. Sonuçlar ve bulgular Tablo 4 ve Şekil 4'de birlikte gösterilmektedir.

Tablo 4. Sosyal Aylıklık Ölçeğine İlişkin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri	Modifikasyon Öncesi Değerler	Modifikasyon Sonrası Değerler
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	5,421	3,510
SRMR	<,10	,147	,0841
CFI	$\geq,90$,876	,934
IFI	$\geq,90$,877	,935
TLI	$\geq,90$,841	,914
RMSEA	<,05-≤,08	,890	,796

Şekil 4. Sosyal Aylaklık Ölçeğine İlişkin DFA

Tablo 5. Ölçeklere İlişkin Güvenirlik, Birleşik Güvenirlik ve Ortalama Açıklanan Varyans Değerleri

Kavram	Cronbach Alfa	CR	AVE
Psikolojik İyi Oluş	0,874	0,820	0,544
Akademik İyimserlik	0,898	0,757	0,496
Sosyal Aylaklık	0,890	0,610	0,518

Tablo 5'e göre AVE (Ortalama açıklanan varyans) değerinin 0,50 veya daha fazla olması beklenirken CR değerinin AVE değerinden büyük olması beklenmektedir. Bu yönüyle faktörlerin yapısı en az 0,50 düzeyinde açıkladığını söylemek mümkündür (Hair vd., 2019: 9). Ayrıca yapı güvenirliliği (CR)'nin 0,60'tan yüksek olduğu durumlarda AVE değerinin 0,50'den düşük olmasının kabul edilebilir değerlere sahip olduğu belirtilmiştir (Hair vd., 1998 akt., Yılmaz & Kınaş 2020: 445). Bu durum bileşik güvenirliklerin yüksek olduğunu dolayısı ile 0,5'ten küçük olan AVE (0,496) sınır değerinin kabul edilebileceğini ortaya koymaktadır.

Hipotezlerin testi

Hipotezlerin yönünü ve şiddetini ortaya koyabilmek için öncelikle korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analize göre akademik iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve sosyal aylaklık düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Verilerin normal dağılmadığı yapılan histogram ve yaprak testleri aracılığıyla gözlemlenmiş olduğundan ölçekler arasındaki ilişkiyi ele alabilmek Spearman tercih edilmiştir. Buna göre ölçekler arasındaki ilişki Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi

	X	SS	1	2	3	4	5
Güven	4,243	1,74	1				
Akademik Vurgu	3,301	1,95	,569**	1			
Psikolojik İyi Oluş	4,643	,488	,259**	,159*	1		
Sosyal Aylaklık	2,659	,892	-,233**	-,208**	-,023*	1	
Akademik İyimserlik	4,168	,746	,821**	,780**	,187*	-,134*	1

$p < ,01^{**}$; $p < ,05^*$

Tablo 6'ya göre akademisyenlerin genel olarak kendilerini psikolojik olarak iyi hissettikleri (ort.=4,643) görülmektedir. Ayrıca yine akademisyenlerin buna bağlı olarak sosyal aylaklık düzeylerinin (ort.=2,659) 'de düşük

olduğu görülmektedir. Ek olarak akademisyenlerin güven duygularının da (ort.=4,243) ile yüksek seviyede olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 6'ya göre ilk olarak akademisyenlerin akademik iyimserlik düzeyleri ile psikolojik iyi oluş durumları arasında %99 önem düzeyinde $r=,187$ zayıf (pozitif) ve anlamlı yönde ilişkilidir. İkinci olarak akademisyenlerin akademik iyimserlik düzeyleri ile sosyal aylıklık düzeyleri arasında %95 önem düzeyinde $r=-,134$ zayıf, olumsuz ve anlamlı yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla akademisyenlerin akademik iyimserlik düzeylerinde artış onların sosyal aylıklık düzeylerini de düşürmektedir.

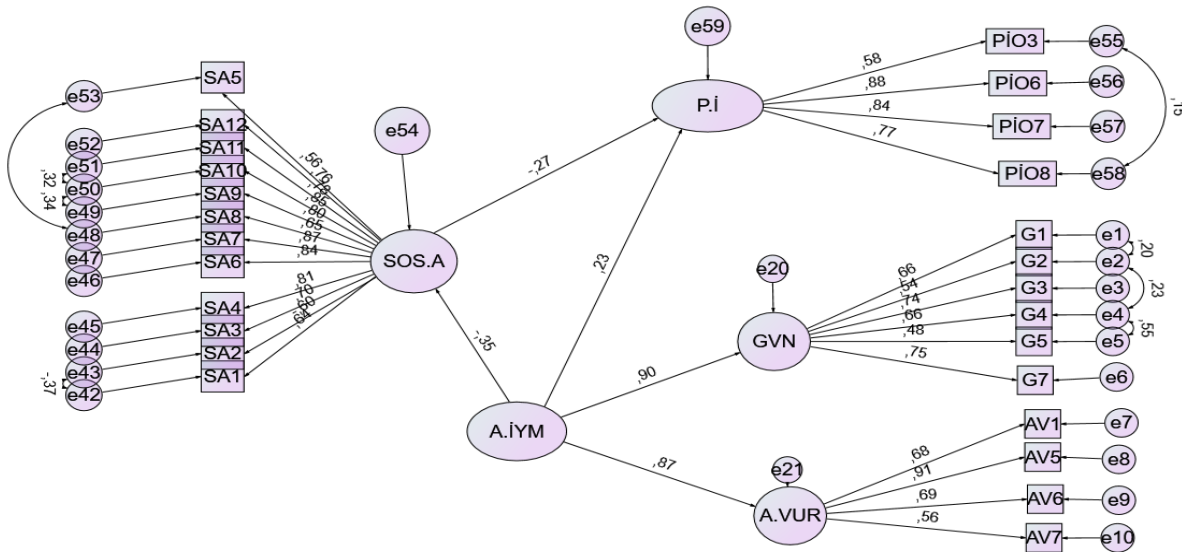
Son olarak akademisyenlerin sosyal aylıklık düzeyleri ile psikolojik iyi oluş halleri arasındaki ilişki incelendiğinde ise %95 önem düzeyinde olumsuz $r=-,023$ (negatif) ve anlamlı yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Buradan hareketle de akademisyenlerin sosyal aylıklık düzeyleri arttıkça psikolojik iyi oluş hallerinin de azaldığını söylemek mümkündür.

Model testinden önce bağımlı değişkeni sabit tutarak (Psikolojik iyi oluş) bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusallık probleminin olup olmadığına bakılmıştır. Bu sebeple VIF ve tolerans değerleri ortaya koyulmuştur. Araştırmanın VIF ve tolerans değerlerine ilişkin sonuçlar Tablo 7'de gösterilmiştir. VIF değerleri 10'un altında ve tolerans değerleri de 0,10'un üzerindedir. Bu bulgulara dayanarak araştırmada çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunmadığı söylenebilir.

Tablo.7 Değişkenler Arası Çoklu Doğrusallık Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Tolerans Değeri	VIF
Akademik İyimserlik	,574	4,713
Sosyal Aylıklık	,688	7,862

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkinin korelasyon bağlantıları ele alındıktan sonra hipotezler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Buna göre akademik iyimserlik Eksojen (dışsal); psikolojik iyi oluş ve sosyal aylıklık endojen (içsel) değişkenlerdir. Bağımsız değişkenin aracı değişkenin etkisiyle bağımlı değişken üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olup olmadığını tespit etmenin bir yolu da Sobel testidir (Sobel, 1982). Bu test, ilgili değişkenlere ait standart hata değerleri ve düzeltilmemiş regresyon katsayıları (β) kullanılarak hesaplanır. Ancak bu testlerin hesaplanması günümüzde sıklıkla bootstrap yöntemiyle -1 ve +1 güven aralığında yapılmaktadır. Bu yöntem yapısal eşitlik modellerinde p değerinin tek kısıtlayıcı olmasına engel olmaktadır. Böylece tüm değişkenlerin doğrudan ve dolaylı etkileri belirli güven aralıklarında test edilerek aracılık etkisi daha net bir şekilde ortaya koyulabilmektedir (Bayram, 2010). Modele ait genel veriler Şekil 5'de gösterilmiştir:

Şekil 5. Standardize Edilmiş Kestirim Sonuçlarının Model Üzerinde Gösterilmesi

Şekil.5'e bakıldığında temel modelin AMOS programı tarafından analiz edilmiş son adımı görülmektedir. Buna göre öncelikle ölçeğe ait uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Bu noktada herhangi bir şekilde soru atma ya da modifikasyon yapılmamıştır; çünkü modelin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir seviyede olduğu gözlenmiştir. (Tablo 8)

Tablo 8. Modelin Uyum İndekslerine İlişkin Değer Aralıkları

<i>İndeksler</i>	<i>Referans Değeri</i>	<i>Ölçüm Modeli</i>
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	2,123
SRMR	<,10	,0589
CFI	$\geq,90$,984
IFI	$\geq,90$,988
TLI	$\geq,90$,957
RMSEA	<,05-≤,08	,0611

Genel modelin standardize regresyon katsayılarının bootsrap yöntemine göre düzeyleri Tablo 9'da ele alınmıştır.

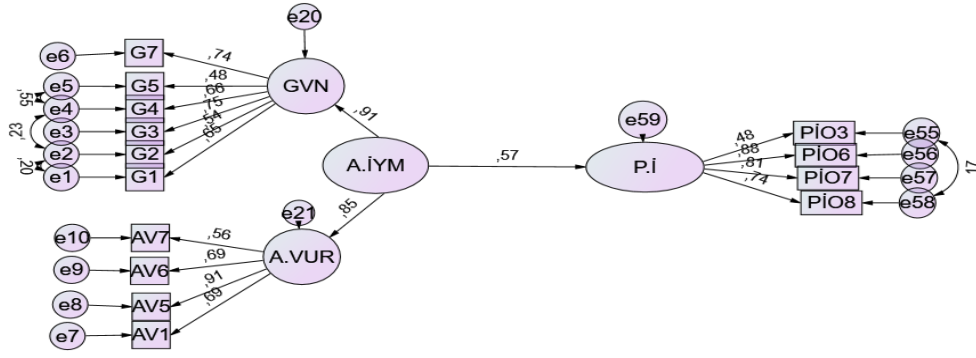
Tablo 9. Modelin Kestirim Sonuçları

<i>Hipotez</i>	<i>Yordanan Değişken</i>	<i>Yordayan Değişken</i>	<i>Standardize R. Y.</i>	<i>Alt Düzey</i>	<i>Üst Düzey</i>	<i>P</i>
H1	SA	<-- AI	-,367	-,745	-,287	,011
H2	PI	<-- SA	-,283	-,248	-,104	,002
H3	PI	<-- AI	,246	,181	,379	,006

Tablo 9 bulgularına bakıldığında akademik iyimserlik düzeyinin sosyal aylıklık düzeyini olumsuz (-,367) ve anlamlı ($p \leq,05$) olarak etkilediği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla H1'in kabul edileceği görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle üniversitede faaliyetlerine devam eden akademisyenlerin akademik iyimserlik düzeyleri arttıkça sosyal aylıklık düzeylerine doğru yönelmenin azalacağını ve aylıklık seviyesinin de anlamlı bir şekilde düşeceği görülmektedir. Yani akademik iyimserlik seviyesi yüksek olanların sosyal aylıklığa yönelmelerinin daha zor olduğu açıktır.

Tablo 9'a göre akademisyenlerin, sosyal aylıklık düzeyleri ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında olumsuz (-,283) ve anlamlı ($p \leq,05$) etkilediği gözlemlenmiştir. Bu sonuca göre H2 hipotezinin kabul edilebileceği ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile akademisyenlerin sosyal aylıklık düzeyleri azaldıkça psikolojik olarak iyi oluş düzeylerinde bir artış görülebilecektir. Tablo 9'dan hareketle doğrudan hipotezlerin sonuncusuna (H3) 'e bakıldığında akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş hali arasındaki ilişkinin olumlu (,246) ve anlamlı ($p \leq,05$) etkilediğini söylemek mümkündür. Buradan hareketle de akademisyenlerin iyimserlik seviyeleri arttıkça psikolojik olarak kendilerini çok daha iyi hissedeceklerini söylenebilir. Dolayısıyla H3 hipotezi de kabul edilebilir.

Araştırmada son olarak akademisyenlerin akademik iyimserlik düzeylerinin psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkide sosyal aylıklığın aracılık etkisinin olup olmadığını incelemek için akademik iyimserlik ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin düzeyine bakılmıştır. Bu noktada değişkenler arasındaki ilişki incelenmek üzere (Baron & Kenny, 1986) teorik yol modeli dikkate alınmıştır. Sosyal aylıklık bu modele dâhil edilmemiştir. Daha sonrasında ise sosyal aylıklığın modele dâhil edildiği yukarıdaki Şekil 5'e göre uyum indeksleri ve kestirim sonuçları verilmiştir.

Şekil 6. Akademik İyimsenlik ve Psikolojik İyi oluş Düzeyleri Arasındaki İlişki

Yukarıda Şekil 6'ya ve Tablo 10'daki uyum değerlerine bakıldığında ölçüm modeli değerlerinin iyi uyum düzeyinde olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Aracısız Modelin Uyum İndekslerine İlişkin Değer Aralıkları

İndeksler	Referans Değeri	Ölçüm Modeli
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	1,863
SRMR	<,10	,541
CFI	$\geq ,90$,985
IFI	$\geq ,90$,985
TLI	$\geq ,90$,996
RMSEA	<,05- \leq ,08	,052

Araştırmada akademik iyimsenlik düzeyinin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinde sosyal aylıklığın aracı rolünü belirlemek için yapılan YEM analizinin standardize regresyon katsayıları Tablo 11'de ele alınmıştır.

Tablo 11. Aracısız Modelin Standardize Regresyon Katsayıları Düzeyleri

Yordanan Değişken	Yordayan Değişken	Standardize R. Y.	Alt Düzey	Üst Düzey	P
PI	Aİ	,576	,412	,783	,005

Tablo 11'e göre sosyal aylıklık modelden çıkarıldığında, akademisyenlerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin orta düzeyde (.576) ve anlamlı ($p \leq ,05$) seviyede bir değişikliğe neden olmaktadır. Son hipotezin (H4) test edilebilmesi için Şekil 5'e göre aracı değişken olarak modele dâhil edilen sosyal aylıklığın birlikte akademisyenlerin algıladığı iyimsenlik düzeylerinin psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerindeki etkisine bakılmış ve aşağıdaki Tablo 12 ve Tablo 13'e göre sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 12. Aracılı Modelin Uyum İndekslerine İlişkin Değer Aralıkları

İndeksler	Referans Değeri	Ölçüm Modeli
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 5$	2.211
SRMR	<,10	,664
CFI	$\geq ,90$,968
IFI	$\geq ,90$,967
TLI	$\geq ,90$,941
RMSEA	<,05- \leq ,08	,058

Tablo 13. Aracılı Modelin Standardize Regresyon Katsayıları Düzeyleri

<i>Hipotez</i>	<i>İlişki</i>	<i>Aracsız Doğrudan Etki</i>	<i>Aracılı Doğrudan Etki</i>	<i>Dolaylı Etki</i>	<i>P</i>
H4	A.İ-S.A-P.İ	,576	,238	Kısmi aracı	,002

Sosyal aylıklık davranışının, akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeyindeki aracılık rolünü ortaya koyabilmek amacıyla öncelikle sosyal aylıklık değişkeni yukarıda anlatıldığı gibi modelden çıkarılmıştır. Bu noktada doğrudan etki tespit edilmiştir. Sonraki aşamada aracı değişken olan sosyal aylıklık modele eklenmiş ve analiz tekrarlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre çalışanların akademik iyimserlik algılarının psikolojik iyi oluş düzeylerini anlamlı bir şekilde etkilediğini, fakat etkinin azaldığını göstermiştir ($\beta=,238$ ve $p\leq,05$). Bununla birlikte Tablo 13'e göre aracı değişken olan sosyal aylıklığın anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca modelin son halinde akademik iyimserlik algısının güçlü olmasının psikolojik iyi oluş düzeyini anlamlı ($p\leq,05$) bir şekilde etkilemiştir. Bu sonuçlar Baron ve Kenny (1986)'nın aracılık koşullarının sağlandığını, yani sosyal aylıklık düzeyinin akademik iyimserlik düzeyinin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinde kısmi aracı rol üstlendiğinin göstergesidir. Diğer bir ifadeyle, akademik iyimserlik düzeyinin psikolojik iyi oluş durumu üzerinde doğrudan etkisinin olduğu gibi aracı değişken olan sosyal aylıklık vasıtasıyla da etkilemektedir. Elde edilen tüm bulgulardan hareketle (H4) desteklenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma konusunun seçiminde son on yılda yapılan çalışmalar incelenmiş ve buradan elde edilen sonuçlara göre araştırmayı şekillendirecek olan temel model oluşturulmuştur. Bu modele göre ise akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş ilişkisinde sosyal aylıklığın rolü incelenmiştir. Literatüre göre bu modelin ikili ilişkiler boyutunda bazı bilim insanları tarafından ele alındığı gözlemlenirken; bu ilişkilerin genelde korelasyonel düzeyde ve birbirine benzer oldukları görülmüştür (Karaçam & Pulur, 2016; Karademir & Mahmut, 2020; Hussam, vd., 2021; Simms, vd., 2014).

Araştırma bulgularına bakıldığında öncelikle demografik verilerin analizine ait bulguların sonuçlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bulgulara göre akademisyenlerin çoğunluğun kadınlardan oluştuğu ve yine yarısından fazlasının medeni durumlarının evli olduğu görüldükçe; gelir seviyesi olarak 8500 TL ve üzerinde maaşlarının olduğu görülmüştür. Ek olarak çalışanlara dağıtılan anketlere geri dönüş oranlarında neredeyse tamamına yakın bir kısmının öğretim görevlilerinden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Bu bilgilerden hareketle katılımcıların ankete dönüş oranları oldukça yüksek olmakla birlikte öğretim üyesi olanların muhtemel çevrim içi ders döneminde ve akademik kariyer kaygılarından kaynaklı geri dönüşleri istenilen düzeyde olmamıştır. Her çalışmada demografik bulgular ortaya koyulmaktadır ancak bu verilerin tek başına bir anlam ifade etmediği bilindiğinden çalışmanın bulgu ve analiz kısmında öncelikle kullanılan ölçeklere ait ülkemizde daha önceden geçerlik ve güvenirlikleri ortaya koyulmuş olan ölçeklere yer verilmiştir. Bu ölçeklere sırasıyla AMOS programının yardımıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda standardize katsayı (0,50) üzerinde olan yani gerekli şartları sağlayan maddeler analize dâhil edilirken bu şartın altında kalan faktörler zayıf olandan başlamak üzere sırasıyla çıkarılarak analiz tekrar edilmiştir. DFA analizlerinin indeksleri uygun hale geldikten sonra ölçekler arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini ortaya koyabilmek amacıyla ilk adımda SPSS programı yardımıyla normallik testi yapılmış ve sonrasında normal eğilim göstermeyen verilere Spearman testi korelasyon testi uygulanmıştır (Heiman, 2013). Korelasyon analizinden elde edilen bulgulara göre çalışanların psikolojik iyi oluş ortalamalarının ve akademik iyimserlik düzeyleri ile birlikte güven duygularının oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle akademisyenlerin (Öğr. gör) çoğunluğunun kurumlarına karşı herhangi olumsuz duygu beslemedikleri ve geleceğe yönelik akademik beklentilerinin pozitif olduğu söylenebilir. Bununla paralel olarak akademisyenlerin sosyal aylıklık düzeylerinin de oldukça düşük olduğu da görülmektedir. Ek olarak akademisyenlerin iyimserlik düzeylerinin güçlü olması onların psikolojik olarak iyi hissetmelerini pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Sosyal aylıklık düzeyleri ile akademik iyimserlik ve psikolojik iyimserlik durumlarının birbiri ile negatif yönde korelasyon gösterdiği ortaya çıkmıştır. Yani akademik iyimserliği güçlü olan ve psikolojik iyi hissetme düzeyi güçlü olan çalışanların sosyal aylıklık durumuna

kapılmalarının daha zayıf bir ihtimali ortaya çıkardığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle akademisyenlerin iyimserlik düzeyleri ve kendilerini iyi hissedebilecekleri bir ortamda bulduklarında sosyal aylıklık eğilimlerinin de bu oranda azalacağını ve sosyal aylıklık davranışı ile karşılaşma olasılığının minimize edilebileceğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada elde edilen diğer bulgu ve analizler ele alındığında ilk adımda elde edilen DFA analizlerinden hareketle temel model gerekli literatür ve matematiksel teoriye göre dizayn edilmiştir (Kenny & Baron, 1986). Bununla birlikte yapısal eşitlik modellemesine bootstrap yöntemi (veri artırma) dâhil edilerek normal dağılmayan verilerin en büyük ve en küçük aralıklarının hesaplanması ile birlikte ölçekler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerde incelenmiştir. Verilerin normal dağılım göstermediği bilindiği için araştırmanın bu bölümünde korelasyon analizine ek olarak varyans büyütme çarpanlarına (VIF) ve tolerans değerlerine bakılarak değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı problemi olup olmadığı değerlendirilmiştir. Çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmaması için korelasyon sonuçlarının 0,80'den düşük ve varyans büyütme çarpanları (VIF) ve tolerans değerleri hesaplandığında $VIF \leq 10$ ve tolerans değeri $\geq 0,10$ olması gerekmektedir (Albayrak, 2012: 105 Myers & Myers, 1990). Bu noktadan hareketle VIF ve tolerans değerleri ortaya koyulmuş hipotezler bu şekilde test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre VIF değerleri 10'un altında ve tolerans değerleri de 0,10'un üzerinde olduğu görülmüştür. Bu yönüyle araştırmada çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığını söylemek mümkündür.

Şekil 5'de modelin analiz edilmiş son hali verilmiştir. Buna göre akademik iyimserliğin psikolojik iyi oluş düzeyi üzerindeki etkisinin olumlu ve anlamlı yönde olduğu görülürken sosyal aylıklık düzeyi ile akademik iyimserlik arasındaki ilişkinin de ters yönlü olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sosyal aylıklık düzeyi ile psikolojik iyi oluş arasında zayıfta olsa ters yönlü ve anlamlı ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu verilerden hareketle akademisyenlerin akademik iyimserlik algılarının güçlü olması kendilerinin psikolojik olarak daha iyi hissetmelerine neden olurken sosyal aylıklık düzeylerinde zayıflamaya neden olacağı varsayılabilir. Bu veriler literatürde ikili ilişki boyutlarında benzer sonuçlar ile uyumaktadır (Bernard vd., 2010; Eryılmaz & Hasan, 2014; Göker & Kaplan, 2020).

Kaynakça

- Akgündüz, Y., Akdağ, G., Güler, O., & Sünnetçiöğlü, S. (2014). İşten ayrılma niyeti ve aşırı rol yükünün otel çalışanlarının sosyal aylıklık davranışlarına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 515-536.
- Albayrak, A. S. (2012). Çoklu doğrusal bağlantı halinde en küçük kareler tekniğinin alternatifi yanlı tahmin teknikleri ve bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(1), 105-126.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş AMOS uygulamaları*. Ezgi Kitabevi.
- Bernard, K. S., Hoy, W. K., & Hoy, A. W. (2010). Academic optimism of individual teachers: Confirming a new construct. *Teaching and Teacher Education*, 26(5), 1136-1144.
- Berzonsky, M. D., & Cieciuch, J. (2016). Mediation role of identity commitment in relationships between identity processing style and psychological well-being. *Journal of Happiness Studies*, 17(1), 145-162.
- Boz, A. (2018). Okulların akademik iyimserlik düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel sinizm düzeyleri arasındaki ilişki. *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences*, 4(14), 1393-1405.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Aldine Publishing Company.
- Brown, K. W., & Kasser, T. (2005). Are psychological and ecological well-being compatible? The role of values, mindfulness, and lifestyle. *Social Indicators Research*, 74(2), 349-368.
- Cassity, A. H. (2012). *Relationships among perceptions of professional learning communities, school academic optimism, and student achievement in Alabama middle and high schools* [Doctoral dissertation]. Retrieved from ProQuest Dissertations and Thesis database.

- Cohen, S. G., & Bailey, D. E. (1997). What makes teams work: Group effectiveness research from the shop floor to the executive suite. *Journal of Management*, 23(3), 239-290.
- Çağlar, Ç. (2013). Akademik iyimserlik düzeyinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 260-273.
- Çinkılıç, A. (2017). *Örgütsel adalet algısının işkoliklik ve sosyal aylaklık üzerindeki etkisi: Kafkas üniversitesi üzerine bir araştırma*. [Yüksek Lisans tezi, Kafkas Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çoban, D. (2010). *Okulların akademik iyimserlik düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çoban, D., & Demirtaş, H. (2011). Okulların akademik iyimserlik düzeyi ile öğretmenlerin örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 317-348.
- Damásio, B. F., Melo, R. L. P. D., & Silva, J. P. D. (2013). Meaning in life, psychological well-being and quality of life in teachers. *Paidéia (Ribeirão Preto)*, 23(54), 73-82.
- Danielsson, J., de Haan, L., Peng, L., & de Vries, C. G. (2001). Using a bootstrap method to choose the sample fraction in tail index estimation. *Journal of Multivariate Analysis*, 76(2), 226-248.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., Danielsson, J., de Haan, L., Peng, L., & de Vries, C. G. (2001). Using a bootstrap method to choose the sample fraction in tail index estimation. *Journal of Multivariate Analysis*, 76(2), 226-248.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., & Oishi, S. (2009). New measures of well-being. Diener, E. (Ed.). *In Assessing well-being* (pp. 247-266). Springer, Dordrecht.
- Doğan, A., Bozkurt, S., & Demir, R. (2012). Sosyal kaytarma davranışı ile algılanan görev görünürlüğü arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 53-80.
- Eryılmaz, A., & Atak, H. (2014). Ergen öznel iyi oluşunun, öz saygı ve iyimserlik eğilimi ile ilişkisinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(37), 170-181.
- Forgeard, M. J. C., Jayawickreme, E., Kern, M., & Seligman, M. E. P. (2011). Doing the right thing: Measuring wellbeing for public policy. *International Journal of Wellbeing*, 1, 79-106.
- George, J. M., & Brief, A. P. (1992). Feeling good-doing good: a conceptual analysis of the mood at work-organizational spontaneity relationship. *Psychological bulletin*, 112(2), 310-329.
- Gil-Monte, P. R., Carlotto, M. S., & Gonçalves Câmara, S. (2011). Prevalence of burnout in a sample of Brazilian teachers. *The European Journal of Psychiatry*, 25(4), 205-212.
- Göker, H., & Kaplan, M. (2020). Psikolojik sermayenin iş erteleme üzerindeki etkisi: Psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 273-289.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European business review*, 31(1), 2-24.
- Hair, J. F., Tatham, R. L., Anderson, R. E., & Black, W. (1998). *Multivariate data analysis with readings*. Prentice Hall.
- Heiman, G. (2013). *Basic statistics for the behavioral sciences*. Cengage Learning.
- Hoy, A. W., Hoy, W. K., & Kurz, N. M. (2008). Teacher's academic optimism: The development and test of a new construct. *Teaching and Teacher Education*, 24(4), 821-835.
- Hoy, W. K., & Tarter, C. J. (2011). Positive psychology and educational administration: An optimistic research agenda. *Educational Administration Quarterly*, 47(3), 427-445.
- Hoy, W. K., & Tschannen-Moran, M. (1999). Five faces of trust: An empirical confirmation in urban elementary schools. *Journal of School leadership*, 9(3), 184-208.
- Hoy, W. K., Sweetland, S. R. & Smith, P.A. (2002). Toward an organizational model of achievement in high schools: The significance of collective efficacy. *Educational Administration Quarterly*, 38, 77-93.

- Hoy, W. K., Tarter, C. J., & Hoy, A. W. (2006). Academic optimism of schools: A second-order confirmatory factor analysis. Hoy, W. K., & Miskel, C. (Ed.), *Contemporary Issues in Educational Policy and School Outcomes*, (pp. 135-156), Information Age Publishing.
- Hussam, R., Kelley, E. M., Lane, G., & Zahra, F. (2021). *The psychosocial impacts of forced idleness*. <https://www.socialscienceregistry.org/versions/86850/docs/version/document>
- İlgen, D. R. (1999). Teams embedded in organizations: Some implications. *American Psychologist*, 54(2), 129-139.
- Kafes, M., & Kaya, Ş. D. (2017). Sosyal kaytarma davranışı üzerine yapılmış çalışmaların incelenmesi. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(11), 227-245.
- Karaçam, A., & Pular, A. (2016). Beden eğitimi öğretmenlerinin başarı algısı, akademik iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve fiziksel saygı düzeylerinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-22.
- Karaçam, A., & Pular, A. (2016). Beden eğitimi öğretmenlerinin başarı algılarında yordayıcı olarak akademik iyimserlik, psikolojik iyi oluş ve fiziksel öz saygı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 209-218.
- Karademir, T., & Açak, M. (2020). Antrenörlük ve öğretmenlik bölümü öğrencilerinin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin incelenmesi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 531-542.
- Karau, S. J., & Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of personality and social psychology*, 65(4), 681-706.
- Karau, S. J., & Williams, K. D. (1997). The effects of group cohesiveness on social loafing and social compensation. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 1(2), 156-168.
- Kenny, D.A., & Baron, R.M. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(1), 1173-1182.
- Kim, C. Y. (2019). Psychological well-being and performance-focused on the social loafing and job engagement. *Human Resources Management Research*, 26(4), 65-82.
- Kurnaz, G. (2016). Sosyal kaytarmanın çalışan performans düzeyine etkisi üzerine bir araştırma. *Journal of International Social Research*, 9(44), 1143-1150.
- Kurz, N. M. (2006). *The relationship between teachers' sense of academic optimism and commitment to the profession* [Doctoral dissertation, The Ohio State University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Latané, B., Williams, K., & Harkins, S. (1979). Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822-832.
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Jaworski, R. A., & Bennett, N. (2004). Social loafing: A field investigation. *Journal of management*, 30(2), 285-304.
- Lu, L., Gilmour, R., & Kao, S. F. (2001). Cultural values and happiness: An East-West dialogue. *The Journal of Social Psychology*, 141(4), 477-493.
- McGuigan, L. (2005). *The role of enabling bureaucracy and academic optimism in academic achievement growth* [Doctoral dissertation, The Ohio State University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- McGuigan, L., & Hoy, W. K. (2006). Principal leadership: Creating a culture of academic optimism to improve achievement for all students. *Leadership and Policy in Schools*, 5(3), 203-229.
- Myers, D. G., & Diener, E. (1995). Who is happy?. *Psychological Science*, 6(1), 10-19.
- Myers, R. H., & Myers, R. H. (1990). *Classical and modern regression with applications*. Duxbury press.
- Nelson, L. M. (2012). *The relationship between academic optimism and academic achievement in middle schools in Mississippi* [Doctoral dissertation, The University of Southern Mississippi]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Özdemir, M., & Pektaş, V. (2017). Sosyal adalet liderliği ve okul akademik iyimserliği ilişkisinin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(2), 576-601.
- Özdemir, S., & Kılınç, A. (2014). Bürokratik okul yapısı ile öğretmenlerin akademik iyimserlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 10(1), 1-23.

- Pabico, J. P., Hermocilla, J. A. C., Galang, J. P. C., & De Sagun, C. C. (2015). Perceived social loafing in undergraduate software engineering teams. arXiv preprint arXiv:1507.08345
- Reeves, J. B. (2010). *Academic optimism and organizational climate: an elementary school effectiveness test of two measures* [Doctoral dissertation, The University of Alabama]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Rile, L. G., Tan, N. L., Salazar, N. J., & Perez, A. G. O. (2015). Expat university professors state of psychological well-being and academic optimism toward university task in UAE. *Systemics, Cybernetics and Informatics*, 13(3), 28-33.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Ryff, C. D. (1995). Psychological well-being in adult life. *Current Directions in Psychological Science*, 4(4), 99-104.
- Ryff, C. D. (2014). Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10-28.
- Ryff, C. D., & Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of happiness studies*, 9(1), 13-39.
- Ryff, C. D., Magee, W. J., Kling, K. C., & Wing, E. H. (1999). Forging Macro-Micro Linkages In The Study Of Psychological Well-Being. In C. D. Ryff, V. W. Marshall (Ed.), *The Self And Society In Aging Processes* (pp. 247-278). Springer.
- Schnake, M. (1991). Organizational citizenship: A review, proposed model, and research agenda. *Human Relations*, 44(7), 735-759.
- Seligman, M. E. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy. *Handbook of Positive Psychology*, 2(2002), 3-12.
- Seligman, M. E. (2006). *Learned optimism: How to change your mind and your life*. Vintage. <http://thebusinessleadership.academy/wp-content/uploads/2020/04/learned-optimism.pdf>
- Simms, A., & Nichols, T. (2014). Social loafing: a review of the literature. *Journal of Management Policy and Practice*, 15(1), 58.
- Smith, P. A., & Hoy, W. K. (2007). Academic optimism and student achievement in urban elementary schools. *Journal of Educational Administration*, 45(5), 556-568.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological methodology*, 13, 290-312.
- Telef, B. B. (2013). The adaptation of psychological well-being into Turkish: A validity and reliability study [in Turkish]. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Journal of Education]*, 28(3), 374-384.
- Ülke, H. E. (2006). *Investigating the role of personality and justice perceptions on social loafing* [Master's thesis, Middle East Technical University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective events theory. *Research in organizational behavior*, 18(1), 1-74.
- Williams, K. D., & Karau, S. J. (1991). Social loafing and social compensation: The effects of expectations of co-worker performance. *Journal of personality and social psychology*, 61(4), 570.
- Williams, K., Harkins, S. G., & Latané, B. (1981). Identifiability as a deterrent to social loafing: Two cheering experiments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(2), 303-311.
- Yaşhoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yılmaz, V., & Kınaş, Y. (2020). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle bir elektrik dağıtım şirketinin hizmet kalitesinin araştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 437-456.

EK Araştırmanın Ölçekleri

PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÖLÇEĞİ (1-Kesinlikle katılıyorum 2-Katılıyorum 3-Kararsızım 4-katılmıyorum 5 Kesinlikle katılmıyorum)

- 1-Hayatımı bir anlam ve amaç üzerinde sürdürüyorum.
- 2-Sosyal ilişkilerimin iyi olduğunu düşünüyorum.
- 3-Kendime özgü günlük aktivitelerim bulunmaktadır.
- 4-Başkalarının mutluluğuna (iyi oluşuna) ve refahına aktif olarak katkıda bulunuyorum.
- 5-Değer verdiğim, ilgi duyduğum alanlarda başarılıyım.
- 6-Ben iyi biriyim ve iyi bir hayat yaşıyorum.
- 7-Geleceğim hakkında iyimserim.
- 8-İnsanlar bana saygı duyuyor.

SOSYAL AYLAKLIK ÖLÇEĞİ (1-Kesinlikle katılıyorum 2-Katılıyorum 3-Kararsızım 4-katılmıyorum 5 Kesinlikle katılmıyorum)

- 1-Çalışma arkadaşlarım, toplu görev dağılımlarında sorumluluk almaktan kaçınırlar.
- 2-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, kendilerine verilen işi başkasına bırakmadan istenen kalite ve zamanda yapmak birinci hedefleridir.
- 3-İşi yapacak başkaları varsa, çalışma arkadaşlarımdan kendilerine verilen görevi değil, kendi istedikleri işi yaparlar veya işin kendi istedikleri kısmına yoğunlaşırlar
- 4-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, bireysel hedeflerini grup amaçlarının önünde tutarlar.
- 5-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, mesai saatleri içerisinde iş ile ilgili olmayan aktivitelere istikrarlı bir biçimde zaman ayırırlar.
- 6-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, kendi üstlenmeleri gereken bazı sorumlulukları diğer çalışanlara yüklerler.
- 7-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, işi yapabilecek kendilerinden başka çalışanlar olduğu zaman işi yapmak için daha az çaba gösterirler.
- 8-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, için kendi üzerlerine düşen kısmını yapmazlar.
- 9-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, ekibimizdeki diğer çalışanlardan daha az çaba gösterirler.
- 10-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, eğer işi yapacak başka çalışanlar varsa daha gevşek davranırlar.
- 11-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, eğer diğer grup üyeleri yardım edebilecek durumdaysa, diğer departmanlara yardım etmek için daha az zaman harcarlar
- 12-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, işleri başkası yapıyorsa, çalışıyor görünür ama kendi paylarına düşen işi yapmazlar.
- 13-Çalışma arkadaşlarımdan bazıları, ekip içinde bir işi yapmak için ellerinden geleni en iyi şekilde yaparlar.

AKADEMİK İYİMSERLİK ÖLÇEĞİ (1-Kesinlikle katılıyorum 2-Katılıyorum 3-Kararsızım 4-katılmıyorum 5 Kesinlikle katılmıyorum)

Güven

- 1-Bu üniversite öğrenim gören öğrencilerin velilerinin sözlerine güvenilir.
- 2-Bu üniversitedeki akademisyenler ailelerin kendilerine destek olacaklarına inanırlar.
- 3-Bu üniversitedeki öğrenciler birbirlerini önemser.
- 4-Bu üniversitedeki akademisyenler ailelere güvenir.
- 5-Akademisyenler ailelerin onlara anlattıklarına inanabilirler.
- 6-Bu üniversitedeki öğrenciler yaptıkları çalışmalara göre dikkate alınır.
- 7-Bu üniversitedeki öğrencilerin aileleri, çocuklarını yetiştirmek konusunda iyidir.

Akademik Vurgu

- 1-Bu üniversitedeki akademisyenler, öğrencilerinin akademik olarak başarılı olma becerilerine sahip olduklarını düşünür.
- 2-Öğrenciler, onlar için koyulan hedefleri başarabilir.
- 3-Bu üniversitedeki öğrenme ortamı oldukça düzenlidir.
- 4-Akademik başarı üniversite tarafından tanımlanır ve kabul görür.
- 5-Öğrenciler bir önceki çalışmadan daha ileri gidebilmek için daha sıkı çalışırlar.
- 6-Öğrenciler iyi not alabilmek için ekstra çaba sarf ederler
- 7-Öğrenciler iyi not alan arkadaşlarına saygı gösterirler.

EXTENDED SUMMARY

The aim of this study is to reveal the relationships between academic optimism, psychological well-being and social loafing levels. The data of the study were obtained from 226 academic staff who are still working at Ağrı İbrahim Çeçen University by online questionnaire method. In the study, the concepts of academic optimism, psychological well-being and social loafing were explained and their relations with each other were discussed. The obtained data were analysed with the help of the original SPSS 22.0 and AMOS 25.0 package programs. As a result of the research, a positive and significant relationship was found between academic optimism and psychological well-being.

It was determined that there is a negative and significant relationship between academic optimism and social loafing, and a negative and significant relationship between psychological well-being and social loafing. In addition to these findings, it was concluded that social loafing has a partial mediating role in the relationship between academic optimism and psychological well-being. In other words, there is a direct relationship between the optimism levels of academicians and their psychological well-being, as well as an indirect relationship through social loafing.

Table 1. When analyzed, 56.6% of the academicians are female and 43.4% are male. According to whether they are married or single, 60.6% of them are married. When the monthly incomes of the academic staff are examined, it is seen that 98.1% of them, which can be considered as high-income compared to the average of our country, are between 5001 TL and 8500 TL. When the job positions of the academicians are examined, it is observed that the majority of them are 91.2% lecturers. According to their graduation status, 77.9% of their education is mostly at the undergraduate level. Finally, when the age of the academicians is examined, it has been found that 67.7% is between 26-35. In addition, it is seen that professional experiences are mostly between 1-10 years. Based on these data, it confirms that the participants in the study at the university are young and middle-aged people, and accordingly, their academic positions are at the level of 'lecturer'.

According to Table 6, it is seen that academicians generally feel good psychologically (mean=4,643). In addition, it is seen that the social loafing levels of the academicians are also low (average=2,659) accordingly. In addition, it was observed that the confidence of the academicians was at a high level (mean=4.243).

According to Table 6, first of all, there is a weak (positive) and significant correlation between the academic optimism levels of academicians and their psychological well-being at 99% significance level. Secondly, it was seen that there was a weak, negative and significant correlation between the academic optimism levels of the academicians and the social loafing levels at the 95% significance level, $r=-,134$. Therefore, the increase in academic optimism levels of academicians also decreases their social loafing levels.

Finally, when the relationship between the social loafing levels of academicians and their psychological well-being is examined, it is seen that there is a negative $r=-,023$ (negative) and significant correlation at the 95% significance level. From this point of view, it is possible to say that as the social loafing levels of academicians increase, their psychological well-being decreases.

Considering the other findings and analyses obtained in the research, the basic model was designed according to the necessary literature and mathematical theory, based on the CFA analyses obtained in the first step (Kenny & Baron, 1986). In addition, the bootstrap method (data augmentation) was included in the structural equation modeling and the direct and indirect relations between the scales were examined, together with the calculation of the largest and smallest intervals of the data that were not normally distributed. Since it is known that the data do not show normal distribution, in this part of the study, in addition to the correlation analysis, it was evaluated whether there was a multicollinearity problem between the variables by looking at the variance amplification factors (VIF) and tolerance values. In order to avoid a multicollinearity problem, correlation results should be less than 0,80 and $VIF \leq 10$ and tolerance value $\geq 0,10$ when variance amplification factors (VIF) and tolerance values are calculated (Albayrak, 2012: 105 Myers & Myers, 1990). From this point of view, the hypotheses of VIF and tolerance values were put forward and tested in this way. According to the findings, it was observed that the VIF values were below 10 and the tolerance values were above 0,10. In this respect, it is possible to say that there is no multicollinearity problem in the research.

Figure 5 shows the final analysed version of the model. Accordingly, it is seen that the effect of academic optimism on the level of psychological well-being is positive and significant, while the relationship between the level of social loafing and academic optimism is inverse. However, it is seen that there is an inverse and significant relationship between the level of social loafing and psychological well-being, albeit weakly. Based on these data, it can be assumed that academic optimism perceptions of academics are strong, causing them to feel better psychologically, while weakening their social loafing levels. These data are in agreement with similar results in terms of bilateral relations in the literature (Bernard et al., 2010; Eryılmaz & Hasan, 2014; Göker & Kaplan, 2020).

YABANCI/İKİNCİ DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ALANYAZININDA SURIYELİLER: BİR EĞİLİM ARAŞTIRMASI

SYRIANS IN THE LITERATURE OF TEACHING TURKISH AS A FOREIGN/SECOND LANGUAGE: A TRENDING RESEARCH

Gülnur AYDIN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yabancılar Türkçe Öğretimi Ana Bilim Dalı

gulnur.aydin@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0490-9580

İlke ALTUNTAŞ GÜRSOY

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü

altuntasilke@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1394-5778

ÖZ

Geliş Tarihi: 23.06.2022
Kabul Tarihi: 23.08.2022
Yayın Tarihi: 30.09.2022

Anahtar Kelimeler
Yabancı/İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi
Suriyeliler
Betimsel İçerik Analizi
Araştırma Eğilimleri.

Keywords
Teaching Turkish As A Foreign/Second Language
Syrians
Descriptive Content Analysis
Research Trends.

İç savaş nedeniyle 2011 yılında Suriye'den başlayan göçler, Türkiye'de sosyal uyumu ön plana çıkaran pek çok çalışmanın temelini oluşturmuştur. Uyumun odak noktasında ise dil yer almaktadır. Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi alanında Suriyeliler, en önemli gündem maddelerinden biri haline almış, akademik çalışmalar bu bağlamda ivme kazanmıştır. Bu çalışmaların değerlendirilmesi, güncel durumu ortaya koymakla birlikte daha sonra yapılacak çalışmalara da yön vermektedir. Bu araştırmada, Suriyeliler özelinde gerçekleştirilen yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi çalışmalarının genel eğilimlerini belirlemek amaçlanmıştır. 68 dergiden 27 İngilizce ve 107 Türkçe olmak üzere toplam 134 makalenin dâhil edildiği araştırma, nitel bir yaklaşımla doküman analizi yöntemine göre tasarlanmıştır. Makalelerin analizinde betimsel içerik analizinden yararlanılmıştır. Makaleler, yayımlandıkları dergiye; derginin tarandığı dizine; yayın yılına; yazar sayısına; araştırma yöntemlerine; örneklem/çalışma grubu özelliklerine; veri toplama yöntemine/aracına, veri analiz yöntemine, temasına ve konusuna göre dağılım açısından incelenmiştir. Analizler sonucunda makalelerin genellikle dil ve edebiyat eğitimi alanında yayınlar yapan, özellikle TR Dizin'de dizinlenen dergilerde yer aldığı; en çok 2020 yılında yayımlandığı, çoğunlukla iki yazarlı olduğu, yaklaşık dörtte üçünün nitel yaklaşımı benimsediği ve bu doğrultuda yarıya yakınının seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerini kullandığı, en çok lisans öğrencileri ve öğretmenler üzerine odaklandığı; verilerin toplanmasında görüşme yöntemini, verilerin analizinde ise içerik analizini öncelendiği tespit edilmiştir. Makalelerin tema ve konu bakımından temel dil becerileri başta olmak üzere öğren(i)ci ve öğretici görüşleri/deneyimleri/değerlendirmelerine yoğunlaştığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçları çerçevesinde önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

The migrations from Syria started in 2011 due to the civil war, which has formed the basis of many studies that emphasize socialization in Turkey. Language, therefore, stands on the focus of this social adaptation. Syrians have become one of the most important issues in the field of teaching Turkish as a foreign/ second language, and academic studies have gained speed in this regard. Moreover, evaluations of these studies not only reveal the current situation but also gives direction to future studies. This research aimed to determine the general tendencies of the studies on teaching Turkish as a foreign/second language specific to Syrians. The research, which included 134 articles from 68 journals, 27 of those are in English and 107 of those in Turkish, was designed according to the document analysis method with a qualitative approach. Descriptive content analysis was used for the analysis of the articles. Articles were analyzed according to the distribution of the journals in which they are published, the index in which they are scanned, the year of publication, number of authors, research methods, sample/ study group characteristics, data collection method/ tool, data analysis method, theme and their subject. As a result of the analysis, it was found that the articles were published in the journals that generally publish in the field of language and literature education, especially indexed in TR Index; mostly published in 2020, and most have two authors; nearly three-quarters of them adopted the qualitative approach and in this regard, almost half of them used non-random sampling methods; most of them focused on undergraduate students and teachers; interview method was prioritized in data collection and content analysis was used in the analysis of the data. It was determined that the articles particularly focus on basic language skills in terms of theme and subject, and the views/ experiences/ evaluations of learner(s) and instructors. Further suggestions and implications were given according to the results of the study.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1135087>

Atf/Cite as: Aydın, G., Altuntaş Gürsoy, İ., (2022). Yabancı/İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi Alanyazınında Suriyeliler: Bir Eğilim Araştırması. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1427-1447.

Giriş

2011 yılından beri savaşın psikolojik ve fizyolojik etkilerinden korunma, eğitim, ekonomi ve istihdam ihtiyacı gibi nedenlerden dolayı Suriye'den Türkiye'ye göç devam etmektedir. Güncel verilere göre Türkiye'de ikamet izni bulunan 105.307, kısa dönem ikamet izni bulunan 90.366, öğrenci ikamet izniyle bulunan 5.893, aile ikamet izniyle bulunan 2.818 Suriyeli vardır (<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>). 2011 yılında geçici koruma altında bulunan Suriyeli sayısı 0 iken Ocak 2022 itibariyle bu sayı 3.736.235'e çıkmıştır (<https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri>). On yıllık süreçte gelinen nokta Türkiye'yi, çevresindeki ülkelerde gerçekleşen olaylardan kaçarak sığınan ya da Avrupa'ya açılmada geçiş güzergâhı olarak görülen bir merkez; göç hareketlerin yönetmede deneyimli bir ülke haline getirmiştir. Bu deneyim hem gelenlerin hem de Türkiye'de doğup büyüyenlerin, içinde yaşadıkları topluma sosyal ve kültürel açıdan uyum sağlayabilmeleri için kurumsal faaliyetlerin de alt yapısını oluşturmuştur.

Göçe mecbur bırakılan kitlelerin sosyal, politik ve ekonomik olarak topluma uyumunda eğitim-öğretim sürecine dâhil edilebilmeleri; daha da özelden toplumun dilini, Türkçeyi, öğrenmeleri büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Millî Eğitim Bakanlığı, geçici koruma altındaki çocukların eğitim sistemine entegrasyonu ve sosyal uyumlarına katkı sağlamak amacıyla 2016 yılında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve bugün ikinci fazı devam eden PİKTES projesini faaliyete geçirmiştir (<https://piktes.gov.tr/>). Öte yandan, temel eğitimden lisans/lisansüstü eğitime kadar her düzeyden devlet okulları ve özel okullarda da Suriyelilerin eğitimleri yasal güvence altına alınmış, eşitlikçi bir anlayışla eğitim olanaklarına erişim ve katılımları desteklenmiştir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinden doğru ve etkili biçimde yararlanılabilmesi Türkçe dil yeterlilikleriyle doğrudan ilişkilidir (Bulut, Kanat-Soysal ve Gülçiçek, 2018; Büyükkiz ve Çangal, 2016; Erdem, 2017; Ertekin, 2019; Kılıç ve Özkor, 2019; Kılıç-Özmen, 2020; Özer, Komşuoğlu ve Ateşok, 2016). Sadece akademik gelişim için değil, aynı zamanda sosyal ve psikolojik iyi oluş için de ev sahibi ülkenin dilinde yetkinlik kazanmak önemlidir (Aral, Öncü-Yılmaz ve Yaman, 2017; Bölükbaş, 2016; Cinkara, 2017; Dağ, 2017; Rottmann ve Nimer, 2020).

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçenin öğretimi, kurumlar kadar pek çok akademik araştırmanın da konusu olmuştur. Bu araştırmaların konuyu sınırlı boyutlarıyla ele aldığı göz önünde bulundurulduğunda, bütüncül değerlendirmelere ihtiyaç duyulduğu açıktır. Yapılan araştırmalar esas alınarak gereksinimlerin belirlenmesi, öğretimin bu gereksinimlerden yola çıkılarak planlanması; böylelikle Türkçenin yenilikçi ve güncel yaklaşımlara duyarlı, nitelikli öğretim programları çerçevesinde öğretilmesi sağlanabilir. Bunun yanında, araştırmalar analiz edilerek Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçenin öğretimi konusunun ele alınmamış boyutları tespit edilebilir; eksikliklere dair farkındalık oluşturularak yeni ve yaratıcı araştırma fikirlerinin geliştirilmesi desteklenebilir. Tüm bunlar, yapılmış araştırmaların genel değerlendirilmesi ve eğilimlerin belirlenmesi ile olanaklıdır.

Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan pek çok eğilim araştırması vardır. Baki (2019), Bölükbaş-Kaya, Golynskaia ve Dereli (2019), Büyükkiz (2014), Çelebi, Ergül, Usta ve Mutlu (2019), Demir, Peler ve Güler-Yıldız (2021), Doğan-Kahtalı ve Günata (2021), Ercan (2014), Maden (2021), Maden ve Önal (2021) ve Türkben (2018) yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimiyle ilgili yapılan lisansüstü tezleri çeşitli değişkenler açısından incelemişlerdir. Biçer (2017), Dudak ve Biçer (2021), Erdem, Gün, Şengül ve Özkan (2015), Demir ve Özdemir (2017), Çevirme ve Koçak (2018) ise makalelerin eğilimlerini çeşitli yönlerden değerlendirmişlerdir. Kemiksiz (2021) tez ve makalelerin eğilimlerini; Özer ve Tuna (2020) tez, makale ve bildirileri tespit edip bunların içerik alanlarını belirlemiştir. Çağlayan-Dilber (2018), kaynak kitaplara ilişkin bir inceleme, Göçer, Çaylı ve Çavuş (2016) 2013-2015 yılları arasındaki çalışmaların kaynakça denemelerine ilişkin bir araştırma yapmışlardır. Yabancılar Türkçe öğretimi alanyazınındaki bu tür araştırmaların kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilirken Türkiye'de bu alanda büyük bir çoğunluğu oluşturan Suriyelilere yönelik yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimiyle ilgili araştırmaları inceleyen sadece iki araştırmaya rastlanmıştır. Alan (2020) Suriyelilere Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunları ele alan 64 çalışmayı incelemiştir. Demirci ve Bulut (2020) ise dil öğretimi çalışmalarındaki Suriyeli tanımları hakkında bir değerlendirme yapmışlardır. Ancak konu ve zaman aralığı sınırlaması yapmaksızın Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi araştırmalarını bütüncül biçimde değerlendiren bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Bu konudaki araştırmaların değerlendirilmesi, güncel durumu ortaya koymakla birlikte elde edilen sonuçların etkili bir biçimde kullanılmasında ve gelecekte

yapılacak çalışmalara ışık tutulmasında yararlı olabilir. Bu araştırmada Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi üzerinde yapılan araştırmaların bir bütün halinde sistemli olarak analiz edilmesi ve genel eğilimin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; yayımlandıkları dergilere göre dağılımı nasıldır?
2. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; tarandığı dizinlere göre dağılımı nasıldır?
3. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; yayın yılları ve yazar sayılarına göre dağılımı nasıldır?
4. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; araştırma yaklaşım, desen ve yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
5. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; örneklem/çalışma grubu seçim yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
6. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; örneklem/çalışma grubu türlerine göre dağılımı nasıldır?
7. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; örneklem büyüklüklerine göre dağılımı nasıldır?
8. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; veri toplama yöntemlerine/araçlarına göre dağılımı nasıldır?
9. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; veri analiz yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
10. Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin; tema ve konularına göre dağılımı nasıldır?

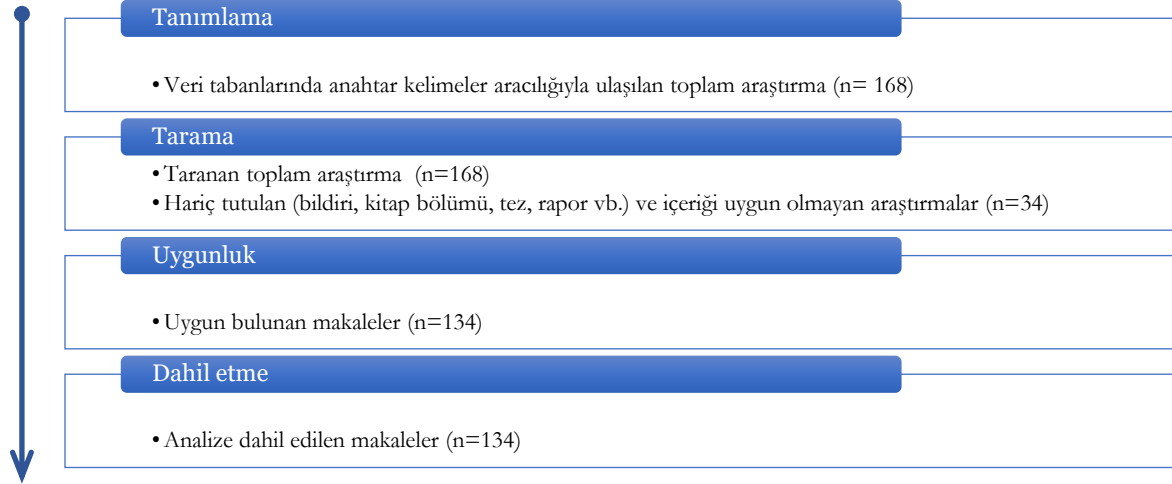
Yöntem

Araştırmanın Modeli/Deseni

Suriyelilere yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine yapılan çalışmaların genel eğilimini belirlemek üzere tasarlanan bu araştırmada nitel araştırma yaklaşımına dayalı doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, nitel araştırmaların geçerliğini artırmak amacıyla ek bilgi kaynağı olarak kullanılabilirdiği gibi tek başına bir araştırma yöntemi olarak da kullanılabilirdiği (Yıldırım ve Şimşek, 2016), veri kaynaklarını oluşturan dokümanlara ulaşma, gözden geçirme, sorgulama, ve analiz aşamalarını içermektedir (Özkan, 2021). Araştırma kapsamında Suriyelilere yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine odaklanan makaleler kullanılacağından, doküman analizinin, bu araştırmanın doğasına en uygun yöntem olduğu düşünülmektedir.

Verilerin Toplanması ve Dahil Edilme Kriterleri

Araştırma kapsamına alınacak araştırmaların belirlenmesinde ulusal ve uluslararası veri tabanlarından yararlanmak oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Google Akademik, Dergipark, Sobiad ve Eric arama motorlarında Türkçe ve İngilizce “Suriyelilere yabancı dil olarak Türkçe öğretimi”, “mültecilere Türkçe öğretimi”, “göçmenlere Türkçe öğretimi”, “sığınmacılara Türkçe öğretimi” gibi kelime gruplarının farklı kombinasyonlarında taramalar yapılmıştır. Taramalar 17 Aralık 2020 ile 31 Aralık 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda yıl kısıtlaması olmaksızın çalışma hedefine uygun olabilecek araştırmalar belirlenmiş, her bir araştırma ayrı ayrı incelenerek bildiri, kitap bölümü, tez, rapor vb. türde olanlar ile içeriğinde Türkçe öğretimine ilişkin bilgiler bulunsa da doğrudan Türkçe öğretimi çalışması olmayanlar veri setinden çıkarılmış, 68 dergiden 27 İngilizce ve 107 Türkçe olmak üzere toplam 134 makale çalışmaya dahil edilmiştir (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Dokümanların Belirlenmesi ve Seçilmesine İlişkin Akış Diyagramı

Elde edilen makaleler doküman analizi yöntemi ile çeşitli yönlerden incelenmiştir. Bu doğrultuda 134 makale; M₁, M₂, M₃... biçiminde kodlanarak yer aldığı dergiye, tarandığı dizine, yayın yılına ve yazar sayısına, araştırma yaklaşım/desen/yöntemine, örneklem/çalışma grubu seçim yöntemine, örneklem/çalışma grubuna, örneklem büyüklüğüne, veri toplama yöntemine/aracına, veri analiz yöntemine ve temasına/konusuna göre sınıflandırılmış; araştırma için hazırlanan doküman analizi formuna kaydedilmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Doküman Analizi Formu

Kod	Dergi	Yıl	Dizin	Yazar sayısı	Yaklaşım/ Yöntem	Örneklem seçim yöntemi	Örneklem grubu türü	Örneklem büyüklüğü	Veri toplama yöntemi	Veri analiz yöntemi	Tema/ Konu
M ₁											
M ₂											
M ₃											

Doküman analizi formundaki temalar her bir makale için ayrı ayrı doldurulmuş, ardından bulgular bölümünde kullanılmak üzere her bir temaya uygun tablolar oluşturulmuştur. Böylelikle makalelerden elde edilen veriler ilgili tablolarda uygun satır ve sütunlara yerleştirilmeye çalışılmıştır. Makalelerin bir kısmında formda yer alan bilgilerin bazılarının belirtilmemiş olması nedeniyle, ilgili bilgiler formda boş bırakılmış, bulgular bölümündeki tablolarda ise “belirtilmeyen” biçiminde ifade edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamındaki alınan makalelerin analizinde *betimsel içerik analizi* kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi, belirli bir konu üzerinde, birbirinden bağımsız olarak yapılan nitel ve nicel çalışmaların genel eğilimlerini ortaya koyan sistematik çalışmalardır (Çalık ve Sözbilir, 2014). Derinlemesine bilgi vermekten çok sistematik tanımlamalar sunan bu çalışmalar aracılığıyla benzerlik ve farklılıkları olan birçok araştırmacının, yeni araştırmalara ve araştırmacılara yön verebilecek şekilde genel bir görünüm sunması sağlanır (Çalık ve Sözbilir, 2014; Dinçer, 2018). Bu çerçevede, 134 makale, temalara uygun bilgileri içerme durumlarına göre kodlarıyla (M₁, M₂,...) ve frekans değerleriyle birlikte tablolarda belirtilmiştir. Bulgular, herhangi bir yoruma yer verilmeksizin sunulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik

Bu araştırmada öncelikle araştırma soruları açık bir biçimde ifade edilmiş, bu çerçevede araştırma kapsamının dışına çıkmamaya özen gösterilmiştir. Bunun yanında araştırma süreci yöntem bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Araştırma verilerinin toplanma süresinin uzun bir zamana yayılması, hem kapsamın genişlemesi hem de güncel makalelerin araştırmaya dahil edilmesi açısından oldukça önemlidir. Araştırma sürecinde doküman analizi formunun ve bulgulara yer alan tabloların oluşturulmasında iki alan uzmanının görüşleri alınmıştır. İncelenen makalelerin analizinde her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlamalar yapılmıştır. Kodlayıcılar arası uyum araştırma güvenirliliğini artırmaktadır. Bu nedenle *araştırmacılar arası uyum* düzeyini belirlemek için Miles & Huberman'ın (1994, s.64) kodlayıcılar arası güvenirlilik formülü kullanılmıştır. [uzlaşılan temalar/(uzlaşılan + uzlaşılmayan temalar)]x100 şeklindeki formüle göre bu araştırmanın güvenirliliği 0.97 olarak hesaplanmıştır. Kodlayıcılar arası uyum düzeyinin %80'den büyük ve olabildiğince %90'a yakın olması gerektiğini vurgulayan Miles ve Huberman'a (1994) göre bu sonuç kodlamaların tutarlı olduğuna işaret etmektedir. Son olarak, araştırmanın işlenmemiş verileri olan makaleler, kodlarıyla dosyalanarak; işlenmiş verileri (makalelere ilişkin bilgiler) ise uzun bir tablo halinde listelenerek başka araştırmacıların kontrolüne sunulacak şekilde saklanmıştır.

Bulgular

Suriyelilere yabancı dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin yayımlandıkları dergilere göre dağılımı Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Makalelerin Yayımlandıkları Dergilere Göre Dağılımı

Dergiler	f	Dergiler	f
Turkish Studies	13	Cappadocia Journal of History and Social Sciences	1
International Journal of Language Academy	9	Çukurova Araştırmaları Dergisi	1
International Journal of Language Education and Teaching	7	Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
Milli Eğitim Dergisi	7	Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi	1
Ana Dili Eğitimi Dergisi	5	Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi	5	Multilingua-De Gruyter Mouton	1
Journal of Language and Linguistic Studies	4	Eğitimde Kuram ve Uygulama	1
Route Educational & Social Science Journal	4	Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi	1
Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi	4	Erciyes Journal of Education	1
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	3	European Journal of Education Studies	1
International Online Journal of Educational Sciences	3	European Journal of Foreign Language Teaching	1
International Journal of Teaching Turkish as a Foreign Language	3	EKEV Akademi Dergisi	1
Journal of Education and Training Studies	3	Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi	3	Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi	1

Çocuk, Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi	2	Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi	1
Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi	2	Yeni Türkiye	1
Educational Policy Analysis and Strategic Research	2	International Journal of Educational Research Open	1
Education Quarterly Reviews	2	International Journal of Social Sciences and Education	1
Educational Research and Reviews	2	Journal of Education and Learning	1
Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları	2	Kastamonu Eğitim Dergisi	1
OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi	2	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi	1	Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi	1
African Educational Research Journal	1	Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning	1
Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1	Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi	1	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1
Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi	1	The Anthropologist	1
ASOS Journal	1	Türk Eğitim Bilimleri Dergisi	1
Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi	1	Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi	1
Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi	1	Universal Journal of Educational Research	1
Aydın TÖMER Dil Dergisi	1	World Journal of Education	1
Başkent University Journal of Education	1	Yaratıcı Drama Dergisi	1
Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi	1	Zeitschrift für die Welt der Türken	1
Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi	1	21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi	1
Toplam			134

Araştırma kapsamına alınan makalelerin yayımlandığı 68 dergiye bakıldığında en fazla yayın yapılan derginin Turkish Studies (f: 13) olduğu; bunu sırasıyla International Journal of Language Academy (f: 9), International Journal of Language Education and Teaching (f: 7), Milli Eğitim Dergisi (f: 7), Ana Dili Eğitimi Dergisi (f: 5) ve RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nin (f: 5) takip ettiği görülmektedir. Tablo incelenmeye devam edildiğinde 3 dergide dörder, 5 dergide üçer, 7 dergide ikişer, 47 dergide ise birer makalenin yayımlandığı dikkat çekmektedir.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin tarandığı dizinlere göre dağılımı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Makalelerin Yayınlandığı Dergilerin Tarandığı Dizinlere Göre Dağılımı

Dizinler	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	f	%
SSCI-A&HCI	-	-	-	-	-	-	1	-	1	0,7
ESCI	-	-	-	-	2	-	1	1	4	3,0
ERIC-HW.Wilson	-	2	-	5	5	1	5	3	21	15,7
TR Dizin	1	1	2	4	8	9	16	16	57	42,5
Diğer Dizinler	-	3	6	4	9	11	10	4	47	35,1
Taranmıyor	-	1	-	-	1	-	2	-	4	3,0
Toplam	1	7	8	13	25	21	35	24	134	100

Analiz edilen makalelerin yayınlandıkları dergilere ilişkin dizinlenme bilgileri incelendiğinde 57 makale (%42,5) ile TR Dizin'in ön plana çıktığı görülmektedir. Bunu, 47 makale (%35,1) ile diğer dizinler ve 21 makale (%15,7) ile "alan indeksleri" olarak bilinen ERIC-HW.Wilson izlemektedir. Doçentlik başvurularında puan olarak alan indeksleriyle aynı değere sahip olan ESCI dergileri ile hiçbir dizinde taranmayan dergilerde 4'er makale (%3,0) tespit edilmiştir. SSCI-A&HCI dizinlerinde sadece 1 makale (%0,7) bulunmaktadır.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin yayın yılları ve yazar sayılarına göre dağılımı Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Makalelerin Yayın Yılı ve Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Yıl	Tek yazarlı	İki yazarlı	Üç yazarlı	Dört yazarlı	Beş ve üzeri yazarlı	f	%
2013	1	-	-	-	-	1	0,7
2015	5	1	-	1	-	7	5,2
2016	4	4	-	-	-	8	6,0
2017	4	6	3	-	-	13	9,7
2018	4	15	5	1	-	25	18,7
2019	8	11	2	-	-	21	15,7
2020	11	20	3	1	-	35	26,1
2021	5	16	2	-	1	24	17,9
Toplam	42	73	15	3	1	134	100

İncelenen makalelerin yıllara göre dağılımına bakıldığında, 2011'de başlayan göçün ilk yıllarında yayın sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle 2020 yılındaki artış (f: 35) dikkat çekicidir. Yazar sayısı açısından değerlendirildiğinde ise iki yazarlı makalelerin çoğunlukta olduğu (f: 73); bunu sırasıyla tek yazarlı (f: 42), üç yazarlı (f: 15), dört yazarlı (f: 3) ve beş ve üzeri yazarlı (sekiz yazarlı) (f: 1) makalelerin takip ettiği göze çarpmaktadır. Çok yazarlı çalışmaların genel toplamı (73+15+3+1=92), tek yazarlı olanların (42) iki katından fazladır.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin araştırma yaklaşım, desen ve yöntemlerine göre dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Makalelerin Araştırma Yaklaşım, Desen ve Yöntemlerine Göre Dağılımı

Yaklaşım	Desen	Yöntem	Makaleler	f
Nitel	Deneysel	Tam deneysel	-	0
		Yarı deneysel	M ₇ , M ₄₀ , M ₅₅ , M ₇₉ , M ₈₆ , M ₈₈ , M ₁₀₀ , M ₁₁₃ , M ₁₂₅	9
		Zayıf deneysel	M ₃₇ , M ₄₄ ,	2
		Tek denekli	-	0
		Ara toplam		11
	Deneysel olmayan	Betimsel Tarama	M ₁₁ , M ₄₇ , M ₆₀ , M ₇₆ , M ₉₁ , M ₉₉ , M ₁₂₀ , M ₁₂₁ , M ₁₂₃	9
		İlişkisel tarama	M ₉	1
		Karşılaştırmalı	-	0
		Belirtilmeyen	M ₁₁₁	1
		Ara toplam		11
Nitel	Etkileşimli	Durum çalışması	M ₁₀ , M ₁₃ , M ₁₇ , M ₁₈ , M ₂₃ , M ₂₆ , M ₃₁ , M ₃₆ , M ₃₉ , M ₄₃ , M ₄₉ , M ₅₂ , M ₆₈ , M ₇₃ , M ₈₄ , M ₈₅ , M ₉₀ , M ₉₄ , M ₁₁₄ , M ₁₂₈ , M ₁₂₉ , M ₁₃₄	22
		Olgubilim	M ₃₄ , M ₅₁ , M ₆₃ , M ₆₅ , M ₆₇ , M ₇₅ , M ₈₂ , M ₉₃ , M ₉₅ , M ₉₆ , M ₉₇ , M ₉₈ , M ₁₀₄ , M ₁₀₅ , M ₁₁₇ , M ₁₂₄ , M ₁₂₇ , M ₁₃₁	18
		Eylem araştırması	M ₂₁ , M ₁₀₉ , M ₁₁₂	3
		Etnografi araştırması	M ₁₀₁ , M ₁₀₆	2
		Eleştirel çalışma	-	0
	Ara toplam		45	
	Etkileşimsiz	Kavram analizi	-	0
		Tarihsel analiz	-	0
		Meta analiz/sentez	M ₁₀₂ , M ₁₀₃	2
		Kuramsal çalışma	M ₁₂ , M ₂₈ , M ₅₀ , M ₆₉	4
Ara toplam			6	
Belirtilmeyen		M ₁ , M ₂ , M ₃ , M ₅ , M ₆ , M ₈ , M ₁₄ , M ₁₅ , M ₁₆ , M ₂₀ , M ₂₂ , M ₂₇ , M ₂₉ , M ₃₀ , M ₃₂ , M ₃₃ , M ₃₈ , M ₄₂ , M ₄₅ , M ₄₆ , M ₄₈ , M ₅₃ , M ₅₄ , M ₅₆ , M ₅₇ , M ₅₉ , M ₆₁ , M ₆₂ , M ₆₆ , M ₇₀ , M ₇₁ , M ₇₂ , M ₇₄ , M ₇₇ , M ₇₈ , M ₈₀ , M ₈₃ , M ₈₇ , M ₈₉ , M ₉₂ , M ₁₀₇ , M ₁₁₅ , M ₁₁₆ , M ₁₁₈ , M ₁₁₉ , M ₁₂₂ , M ₁₃₀ , M ₁₃₂ , M ₁₃₃	49	
	Ara toplam		49	
Karma	Karma	Açıklayıcı	M ₁₁₀ , M ₁₂₆	2
		Keşfedici	-	0
		Çeşitleme	-	0
		Belirtilmeyen	M ₄ , M ₁₉ , M ₂₄ , M ₂₅ , M ₃₅ , M ₄₁ , M ₅₈ , M ₆₄ , M ₈₁ , M ₁₀₈	10
		Ara toplam		12
Toplam			134	

Araştırmada analiz edilen makalelerin 22'si nicel, 100'ü nitel, 12'si ise karma yönetime göre tasarlanmıştır. Makalelerin büyük bir oranında desen ve yöntem bakımından bilgiye rastlanmamıştır. Metnin genelinden hareketle desen ve yönetime ilişkin net çıkarımların yapılabildiği bazı makaleler tabloda ilgili yerlere yerleştirilmiştir. Ancak herhangi bir çıkarımda bulunulamayan çalışmalar “belirtilmeyen” biçiminde sınıflandırılmıştır. Buna göre; deneysel desende olan nicel makalelerin 9'u yarı deneysel, 2'si zayıf deneyseldir. Tam deneysel ve tek denekli deneysel yöntemde herhangi bir makale bulunmamaktadır. Deneysel olmayan nicel makalelerin 9'u betimsel tarama, 1'i ilişkisel tarama iken 1 makalenin de yöntemi belirtilmemiştir. Karşılaştırmalı yöntemde herhangi bir nicel araştırma makalesi yoktur.

Etkileşimli desendeki nitel makalelerin 22'si durum çalışması, 18'i olgubilim, 3'ü eylem araştırması, 2'si ise etnografi araştırmasıdır. Kapsama alınan makaleler içinde eleştirel nitel makale yer almamaktadır. Etkileşimsiz nitel makaleler ise 2 adet meta analiz/sentez çalışması ve 4 adet kuramsal çalışmadan oluşmaktadır. Kavram analizi veya tarihsel analiz türünde bir araştırma bulunmamaktadır. Nitel araştırma yaklaşımına göre tasarlanan makalelerin 49'unda araştırma deseni ve yöntemine yönelik bilgi yer almamaktadır.

Karma araştırma yaklaşımıyla tasarlanan makalelerden 2'si açıklayıcı desende iken, 10'unun deseni ve yöntemi hakkında bilgi verilmemiştir. Makaleler arasında keşfedici araştırma ve çeşitleme araştırması da bulunmamaktadır. Araştırmanın niteliği, sağlam temellere oturtulan metodoloji bilgisi ile ilişkilidir. Nicel araştırmalardan 1, nitel araştırmalardan 49, karma araştırmalardan 10 makalede desen-yöntem eksikliği bulunmaktadır.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin örneklem/çalışma grubu seçim yöntemlerine göre dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Makalelerin Örneklem/Çalışma Grubu Seçim Yöntemlerine Göre Dağılımı

Örnekleme yöntemi	Makaleler	f	
Seçkisiz örnekleme yöntemleri	Basit seçkisiz	M ₁₂₁	1
	Tabakalı	M ₁₈	1
	<i>Belirtilmeyen</i>	M ₄₀ , M ₅₅	2
	Ara toplam		4
Seçkisiz olmayan örnekleme yöntemleri	Amaçsal	M ₁₀ , M ₁₁ , M ₁₇ , M ₂₂ , M ₂₃ , M ₂₅ , M ₂₆ , M ₃₀ , M ₃₁ , M ₃₂ , M ₃₄ , M ₃₅ , M ₃₆ , M ₄₂ , M ₄₃ , M ₄₅ , M ₅₂ , M ₅₄ , M ₅₈ , M ₆₁ , M ₆₃ , M ₆₅ , M ₆₇ , M ₆₈ , M ₇₃ , M ₇₄ , M ₇₅ , M ₇₆ , M ₇₇ , M ₇₈ , M ₇₉ , M ₈₁ , M ₈₂ , M ₈₆ , M ₈₇ , M ₈₈ , M ₉₀ , M ₉₂ , M ₉₅ , M ₉₆ , M ₁₀₁ , M ₁₀₂ , M ₁₀₄ , M ₁₀₅ , M ₁₀₆ , M ₁₀₇ , M ₁₀₈ , M ₁₀₉ , M ₁₁₁ , M ₁₁₂ , M ₁₁₄ , M ₁₁₆ , M ₁₁₈ , M ₁₂₀ , M ₁₂₃ , M ₁₂₄ , M ₁₂₅ , M ₁₂₆ , M ₁₂₇ , M ₁₂₈ , M ₁₃₀ , M ₁₃₁ , M ₁₃₂ , M ₁₃₄	64
	Uygun	M ₇ , M ₉ , M ₁₉ , M ₂₁ , M ₃₉ , M ₁₃₃	6
	Sistemik	-	0
	Ara toplam		70
Örnekleme yöntemi belirtilmeyen	M ₁ , M ₂ , M ₃ , M ₄ , M ₅ , M ₆ , M ₈ , M ₁₃ , M ₁₄ , M ₁₅ , M ₁₆ , M ₂₀ , M ₂₄ , M ₂₇ , M ₂₉ , M ₃₃ , M ₃₇ , M ₃₈ , M ₄₁ , M ₄₄ , M ₄₆ , M ₄₇ , M ₄₈ , M ₄₉ , M ₅₁ , M ₅₃ , M ₅₆ , M ₅₇ , M ₅₉ , M ₆₀ , M ₆₂ , M ₆₄ , M ₆₆ , M ₇₀ , M ₇₁ , M ₇₂ , M ₈₀ , M ₈₃ , M ₈₄ , M ₈₅ , M ₈₉ , M ₉₁ , M ₉₃ , M ₉₄ , M ₉₇ , M ₉₈ , M ₉₉ , M ₁₀₀ , M ₁₀₃ , M ₁₁₀ , M ₁₁₃ , M ₁₁₅ , M ₁₁₇ , M ₁₁₉ , M ₁₂₂ , M ₁₂₉	56	
Kuramsal (örneklemsiz) çalışmalar	M ₁₂ , M ₂₈ , M ₅₀ , M ₆₉	4	
Toplam		134	

Örneklem/çalışma grubu seçim yöntemlerine bakıldığında seçkisiz örnekleme yöntemlerinin kullanıldığı 4, seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinin kullanıldığı 70, örnekleme yöntemi belirtilmeyen 56 ve kuramsal (örneklemsiz) 4 makale tespit edilmiştir.

Seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örneklemenin kullanıldığı 1, tabakalı örneklemenin kullanıldığı 1, seçkisiz örnekleme olduğu ifade edilse de türü belirtilmeyen 2 makale bulunmaktadır. Seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçsal örneklemenin kullanıldığı 64, uygun örneklemenin kullanıldığı 6 makale tespit edilmiş; sistematik örneklemenin kullanıldığı makaleye rastlanmamıştır.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin örneklem/çalışma grubu türüne göre dağılımı Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Makalelerin Örneklem/Çalışma Grubu Türüne Göre Dağılımı

Örneklem/çalışma grubu	Makaleler	f
Okul öncesi öğrencileri	M ₁₂₅ , M ₁₂₆	2
İlkokul öğrencileri	M _{17*} , M _{19*} , M _{33*} , M ₄₀ , M ₄₂ , M ₄₄ , M ₆₃ , M ₆₆ , M ₈₇ , M _{95*} , M ₁₀₀ , M _{101*} , M ₁₁₀ , M ₁₁₁ , M _{112*} , M _{113*} , M _{114*} , M _{117*} , M ₁₂₁	19
Ortaokul öğrencileri	M _{17*} , M _{19*} , M _{33*} , M ₅₆ , M _{61*} , M ₆₇ , M ₈₅ , M ₈₈ , M ₉₈ , M _{101*} , M ₁₀₅ , M ₁₀₈ , M ₁₀₉ , M _{113*} , M _{117*} , M ₁₂₉	16
Lise öğrencileri	M _{1*} , M _{17*} , M _{19*} , M _{22*} , M _{30*} , M _{33*} , M ₅₅ , M _{61*}	8
Lisans öğrencileri	M _{1*} , M ₄ , M ₆ , M ₇ , M ₉ , M ₁₀ , M ₁₃ , M ₁₅ , M ₁₆ , M _{19*} , M _{21*} , M _{22*} , M _{23*} , M ₂₄ , M ₃₅ , M ₃₇ , M ₄₁ , M _{46*} , M ₄₈ , M ₄₉ , M ₅₈ , M ₅₉ , M ₆₅ , M ₇₉ , M ₈₀ , M ₈₁ , M ₈₂ , M ₈₄ , M ₈₆ , M ₉₃ , M ₉₇ , M ₉₉ , M _{104*} , M ₁₁₅ , M ₁₁₈ , M ₁₂₀ , M ₁₂₇ , M ₁₂₈ , M _{134*}	39
Lisansüstü öğrenciler	M _{1*}	1
Öğretim elemanları	M ₂ , M ₃ , M ₅ , M ₈ , M ₁₄ , M _{21*} , M _{23*} , M ₅₃ , M ₈₃ , M _{104*} , M ₁₁₉	11
Yetişkinler	M ₁₁ , M ₂₅ , M ₄₅ , M ₄₇ , M _{64*} , M _{106*} , M _{114*} , M ₁₂₂ , M ₁₂₃	9
Öğretmenler	M ₂₀ , M ₂₆ , M ₂₇ , M ₂₉ , M _{30*} , M ₃₁ , M ₃₂ , M ₃₄ , M ₃₆ , M ₃₉ , M ₄₅ , M _{46*} , M ₅₁ , M ₅₂ , M ₅₄ , M ₅₇ , M ₆₀ , M _{64*} , M ₆₈ , M ₇₂ , M ₇₃ , M ₇₄ , M ₇₅ , M ₇₆ , M ₇₇ , M ₇₈ , M ₈₉ , M ₉₀ , M ₉₁ , M ₉₄ , M _{95*} , M ₉₆ , M _{101*} , M _{106*} , M ₁₀₇ , M ₁₁₆ , M ₁₃₀ , M ₁₃₁ , M ₁₃₂	39
Dokümanlar	M ₁₈ , M ₃₈ , M ₆₂ , M ₇₀ , M ₇₁ , M ₉₂ , M ₁₀₂ , M ₁₀₃ , M _{117*} , M ₁₃₃	10
Veliler	M _{112*} , M ₁₂₄ , M _{134*}	3
Kuramsal (örneklemsiz) çalışma	M ₁₂ , M ₂₈ , M ₅₀ , M ₆₉	4

* Birden çok örneklem/çalışma grubu bulunduran araştırmaları ifade etmektedir.

Örneklem/çalışma grubu türleri incelendiğinde makalelerde en çok lisans öğrencileri (f: 39) ve öğretmenler (f: 39) ile çalışıldığı görülmektedir. Tablo incelenmeye devam edildiğinde lisans öğrencileri ve öğretmenleri sırasıyla ilkokul öğrencileri (f: 19), ortaokul öğrencileri (f: 16), öğretim elemanları (f: 11), dokümanlar (f: 10), yetişkinler (f: 9), lise öğrencileri (f: 8), veliler (f: 3), okul öncesi öğrencileri (f: 2) ve lisansüstü öğrenciler (f: 1) takip etmektedir. 4 makale ise kuramsal (örneklemsiz) olarak yapılandırılmıştır.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin örneklem büyüklüklerine göre dağılımı Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Makalelerin Örneklem Büyüklüğüne Göre Dağılımı

Örneklem büyüklüğü	f	%	Örneklem büyüklüğü	f	%
1-10 arası	16	11,9	301-1000 arası	2	1,5
11-30 arası	43	32,1	1000 ve üzeri	2	1,5
31-100 arası	51	38,1	Kuramsal (örneklemsiz)	4	3,0
101-300 arası	14	10,4	Belirtilmeyen	2	1,5
Toplam	134	100			

Makalelerin örneklem büyüklüklerine bakıldığında 51'inin 31 ile 100 arasında (%38,1), 43'ünün 11 ile 30 arasında (%32,1), 16'sının 1 ile 10 arasında (%11,9), 14'ünün 101 ile 300 arasında (%10,4), 2'sinin 301 ile 1000 arasında (%1,5) ve 2'sinin 1000 ve üzeri (%1,5) biçiminde değiştiği görülmektedir. 4 kuramsal makalenin örneklemini bulunmamakta, 2 makalede ise örneklem büyüklüğü hakkında bilgi verilmemektedir.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin veri toplama yöntemlerine/araçlarına göre dağılımı Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Makalelerin Veri Toplama Yöntemlerine/Araçlarına Göre Dağılımı

Veri toplama yöntemleri/ araçları	Makaleler	f
Test	M7, M37, M40, M41*, M44, M55*, M79*, M100, M110*, M113*, M125	11
Anket	M11, M19*, M25*, M30*, M47*, M60, M64*, M76, M99, M107, M120, M121, M123, M126*, M134	15
Ölçek/Envanter	M9, M24*, M35*, M47*, M58*, M79*, M81*, M86*, M88, M91, M108*, M111, M113*	13
Gözlem	M4*, M6, M19*, M21*, M33*, M45*, M62*, M101*, M106*, M109*, M126*	11
Görüşme (mülakat)	M1, M2, M3, M5, M8, M13, M14, M19*, M20, M21*, M22, M23*, M24*, M25*, M26, M29, M30*, M31, M32, M34, M36, M39, M45*, M46, M51, M52, M53, M54, M57, M58*, M61, M63, M64*, M65, M67, M68, M72, M73, M74, M75, M77, M78, M81*, M82, M83, M89, M90, M94, M95, M96, M101*, M104, M105, M106*, M108*, M110*, M112, M114*, M115*, M116, M119, M122, M124, M127, M128, M129, M130, M131, M132	69
Doküman analizi	M4*, M10, M15, M16, M17, M18, M21*, M23*, M27, M33*, M35*, M38, M41*, M42, M43, M48, M49, M55*, M56, M59, M62*, M66, M70, M71, M80, M84, M85, M86*, M87, M92, M93, M97, M98, M101*, M102, M103, M106*, M109*, M114*, M115*, M117, M118, M133	43
Kuramsal çalışmalar	M12, M28, M50, M69,	4

* Birden çok veri toplama yöntemi/aracı bulunduran araştırmaları ifade etmektedir.

Makaleler veri toplama yöntemlerine/araçlarına göre değerlendirildiğinde en çok görüşme (f: 69) ve doküman analizi (f: 43) yöntemlerinden yararlandığı görülmektedir. Makalelerde kullanılan diğer veri toplama araçlarının sırasıyla anket (f: 15), ölçek/envanter (f: 13), test (f: 11) ve gözlem (f: 11) biçiminde olduğu anlaşılmaktadır. 4 kuramsal makalede ise herhangi bir veri toplama aracı kullanılmamıştır.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin veri analiz yöntemlerine göre dağılımı Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Makalelerin Veri Analiz Yöntemlerine Göre Dağılımı

Analiz Türü	Makaleler	f	
Nicel veri analizi	Betimsel istatistik	M7*, M11, M19*, M24*, M25, M30*, M35*, M37, M40*, M41, M44*, M47, M55, M60, M64*, M76, M86, M91*, M108*, M110*, M120, M121, M123, M125, M126*, M130*, M134	27
	Kestirimsel istatistik	M7*, M9, M40*, M44*, M58*, M79, M81*, M91*, M99, M100, M108*, M110*, M111, M113	14
	Ara toplam		41
Nitel veri analizi	Betimsel analiz	M6, M10, M14, M17, M33, M35*, M38, M48, M52, M57, M63, M67, M70, M75, M77, M82, M84, M85, M88, M90, M92, M94, M96*, M103, M105, M109, M116, M117, M126*, M129, M133	31
	İçerik analizi	M1, M2, M3, M4, M5, M8, M13, M15, M16, M18, M19*, M20, M21, M22, M23, M24*, M26, M27, M29, M30*, M31, M32, M34, M36, M39, M42, M43, M45, M46, M49, M51, M53, M54, M56, M58*, M59, M61, M62, M64*, M65, M66, M68, M71, M72, M73, M74, M78, M80, M81*, M83, M87, M89, M93, M95, M96*, M97, M98, M101, M102, M104, M106, M107, M108*, M110*, M112, M114, M115, M118, M119, M122, M124, M127, M128, M130*, M131, M132	76
	Ara toplam		107
Kuramsal Çalışmalar	M12, M28, M50, M69	4	

* Birden çok veri analiz yöntemi kullanılan araştırmaları ifade etmektedir.

Makaleler veri analiz yöntemlerine göre değerlendirildiğinde nicel veri analiz yöntemlerinde betimsel istatistiğin kullanıldığı makale sayısı 27, kestirimsel istatistiğin kullanıldığı makale sayısı ise 14 olarak tespit edilmiştir. Nitel

veri analiz yöntemlerinin kullanıldığı makalelerde ise içerik analizinin 76, betimsel analiz ise 31 makalede kullanıldığı görülmektedir.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimine ilişkin makalelerin tema ve konularına göre dağılımı Tablo 11’de sunulmuştur

Tablo 11. Makalelerin Tema ve Konularına Göre Dağılımı

Temalar	Konular	Makaleler	f
Temel Dil Becerileri	Yazma	M ₅ , M ₉ , M ₁₆ , M _{40*} , M ₄₁ , M ₄₂ , M ₅₅ , M ₅₆ , M ₅₇ , M ₅₈ , M ₅₉ , M _{84*} , M _{85*} , M ₈₆ , M ₈₇ , M _{88*} , M ₁₁₈	17
	Okuma	M ₂ , M ₆ , M ₇ , M ₁₅ , M ₃₅ , M ₇₉ , M ₈₀ , M _{108*} , M _{109*}	9
	Konuşma	M ₄ , M ₈ , M _{38*} , M ₃₉ , M _{40*} , M ₈₃ , M _{84*} , M _{129*} , M _{134*}	9
	Dinleme	M ₃ , M ₃₆ , M ₃₇ , M ₈₁ , M ₈₂	5
	Dilbilgisi	M ₁₀ , M ₁₇	2
Öğren(i)ci Görüşleri/ Deneyimleri/ Değerlendirmeleri	Türkçeye ve Türkçe öğrenmeye ilişkin algı, görüş ve inançlar	M ₁ , M _{19*} , M _{23*} , M ₄₇ , M ₄₈ , M ₉₇ , M ₁₀₆ , M ₁₂₄ , M ₁₂₇ , M _{128*}	10
	Karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri	M _{30*} , M ₄₉ , M ₆₆ , M ₆₇ , M ₆₈ , M ₁₂₀ , M ₁₂₁ , M ₁₂₂ , M _{128*} , M _{129*}	10
	Türkçe öğrenme ihtiyacı	M ₁₁ , M ₂₁ , M ₂₂ , M ₂₅	4
	Öğretim etkinliklerine ilişkin görüşler	M ₆₅	1
	Türkçe öğretmeni algısı	M ₉₈	1
	Öğrenme stratejileri kullanımı	M ₉₉	1
	Akademik Türkçe yeterliliği	M ₁₀₄	1
Dil tercihleri	M _{134*}	1	
Öğretici Görüşleri/ Deneyimleri/ Değerlendirmeleri	Öğretim sürecine ilişkin görüş ve değerlendirmeler	M ₁₂ , M ₁₃ , M ₁₄ , M ₃₂ , M ₃₃ , M ₃₄ , M ₅₂ , M ₅₃ , M ₅₄ , M ₇₅ , M ₇₆ , M ₇₇ , M ₇₈ , M ₁₀₇ , M ₁₁₆ , M _{131*}	16
	Karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri	M ₂₆ , M ₂₇ , M ₂₈ , M ₂₉ , M _{30*} , M ₃₁ , M ₅₁ , M ₇₂ , M ₇₃ , M ₇₄	10
	Motivasyon	M ₁₃₀	1
Sosyokültürel Bağlamda Dil	Diller arası etkileşim	M ₁₈ , M _{23*} , M _{24*} , M ₅₀ , M ₁₁₄	5
	Dil kullanımı ve uyum	M _{24*} , M ₉₄ , M ₁₀₅ , M _{131*}	4
	Kültürel etkileşim	M ₆₂ , M ₆₃ , M ₉₂	3
	Dil ve kültüre ilişkin görüşler	M _{19*} , M ₉₃	2
	Kültür öğretimi	M ₁₁₉	1
Ders Materyalleri	Ders kitaplarının değerlendirilmesi	M ₂₀ , M _{38*} , M ₄₆ , M _{109*} , M ₁₃₂ , M ₁₃₃ ,	6
	Teknoloji kullanımı	M ₆₄ , M ₉₅ , M _{123*}	3
	Materyal geliştirme ve kullanmaya ilişkin görüşler	M ₉₆	1
Öğretim Strateji, Yöntem ve Teknikleri	Eğitici oyunlar	M _{44*} , M _{88*} , M _{110*} , M ₁₁₃	4
	Akran öğretimi	M ₁₀₀ , M _{112*} , M ₁₁₅	3
	Yaratıcı drama	M ₁₀₁	1
	İçerikle bütünleşik dil öğretim yöntemi	M ₁₂₅	1
Söz Varlığı	Sözcük bilgisi	M ₄₃ , M _{85*} , M ₁₁₁ , M ₁₁₇	4
	Sözcük öğretimi	M ₆₀ , M ₈₉ , M _{110*}	3
	Sözcük öğrenimi	M ₆₁ , M _{108*}	2
İlkokuma Yazma	Öğretim süreci ve etkinlikleri	M _{44*} , M ₄₅ , M ₉₀ , M _{112*}	4
	Öğretici özyeterlikleri	M ₉₁	1

	Erken okuryazarlık becerileri	M ₁₂₆	1
Bilimsel Çalışmaların İncelenmesi	Karşılaşılan sorunlara ilişkin çalışmaların incelenmesi	M ₁₀₂	1
	“Suriyeli” tanımlamalarının incelenmesi	M ₁₀₃	1
Ölçme ve Değerlendirme	Türkçe yeterlilik sınavı	M ₇₀	1
Diğer	Almanya ve Türkiye’de göçmenlere dil öğretiminin değerlendirilmesi	M ₆₉	1
	Öğrenici özellikleri	M _{123*}	1
	Haberlerin söylem analizi	M ₇₁	1

* İki ayrı tema ve/ya konu ile ilişkilendirilen makaleleri ifade etmektedir (Örneğin, okuma alışkanlığı ve sözcük bilgisi ilişkisini ele alan bir makale hem *temel dil becerileri* hem de *söz varlığı* temasında yer alabilir.).

Makalelerin tema ve konulara göre dağılımlarına bakıldığında çok geniş bir yelpazeye yayıldığı söylenebilir. Bu bağlamda toplam 11 ana tema altında 40 konu tespit edilmiştir. Buna göre *temel dil becerileri* temasında 42, *öğren(i)ci görüşleri/ deneyimleri/ değerlendirmeleri* temasında 29, *öğretici görüşleri/ deneyimleri/ değerlendirmeleri* temasında 27, *soşyokültürel bağlamda dil* temasında 15, *ders materyalleri* temasında 10, *öğretim strateji, yöntem ve teknikleri* temasında 9, *söz varlığı* temasında 9, *ilkokuma yazma* temasında 6, *bilimsel çalışmaların incelenmesi* temasında 2, *ölçme ve değerlendirme* temasında 1 ve *diğer* temasında 3 makale yer almaktadır.

En çok makalenin bulunduğu *temel dil becerileri* temasında yazma becerisiyle ilgili 17 makale yer almaktadır. Bunu 9’ar makale ile okuma ve konuşma becerileri, 5 makale ile de dinleme becerisi izlemektedir. Bir temel dil becerisi alanı olarak kabul edilmese de dil bilgisi konulu 2 makale bu temada sınıflandırılmıştır. *Öğren(i)ci görüşleri/ deneyimleri/ değerlendirmeleri* temasında Türkçeye ve Türkçe öğrenmeye ilişkin algı, görüş ve inançlar 10, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri konusunda 10, Türkçe öğrenme ihtiyacı konusunda 4 makale bulunmaktadır. Bunun yanında 1’er makaleyle öğretim etkinliklerine ilişkin görüşler, Türkçe öğretmeni algısı, öğrenme stratejileri kullanımı, akademik Türkçe yeterliliği ve dil tercihleri konuları yer almaktadır. *Öğretici görüşleri/ deneyimleri/ değerlendirmeleri* temasında öğretim sürecine ilişkin görüş ve değerlendirmelerin 16 makale ile başı çektiği, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerilerinin 10 makale ile hatırı sayılır düzeyde olduğu ve öğretici motivasyonunun 1 makale ile temsil edildiği görülmektedir. *Soşyokültürel bağlamda dil* temasında diller arası etkileşim 5, dil kullanımı ve uyum 4, kültürel etkileşim 3, dil ve kültüre ilişkin görüşler 2, kültür öğretimi 1 makale ile varlık göstermektedir. *Ders materyalleri* temasında ders kitaplarının değerlendirilmesi 6, teknoloji kullanımı 3, materyal geliştirme ve kullanmaya ilişkin görüşler 1 makale ile kendine yer bulmaktadır. *Öğretim strateji, yöntem ve teknikleri* temasında eğitici oyunlar konusunda 4, akran öğretimi konusunda 3, yaratıcı drama ve içiçe bütünleşik dil öğretim yöntemi konularında ise 1’er makale tespit edilmiştir. *Söz varlığı* temasındaki konu sınıflaması zihinsel sözlüğü esas alan çalışmalar için “sözcük bilgisi”, öğretme etkinlikleri için “sözcük öğretimi”, öğrenme etkinlikleri için ise “sözcük öğrenimi” biçiminde yapılmıştır. Makalelerde sözcük bilgisine (f: 4) ağırlık verilmiştir. *İlkokuma yazma* temasında öğretim süreci ve etkinlikleri 4 makale ile öğretici öz yeterlikleri ve erken okuryazarlık becerileri ise 1’er makale yer almaktadır. *Bilimsel çalışmaların incelenmesi* temasında karşılaşılan sorunlara ilişkin çalışmaların incelenmesi ve “Suriyeli” tanımlamalarının incelenmesi konularında 1’er makale yer almaktadır. *Ölçme ve değerlendirme* temasında Türkçe yeterlilik sınavını ele alan 1 makale bulunmaktadır. Son olarak *diğer* temasında Almanya ve Türkiye’de Suriyeli göçmenlere dil öğretimi için sağlanan imkânlar ve uygulanan programların değerlendirildiği 1; öğrenici özelliklerine odaklanan 1 ve yabancılara Türkçe öğretimi ile ilgili haberlerin söylem analizinin yapıldığı 1 makale yer almaktadır. Bu makaleler tespit edilen temalarla ilişkilendirilemediğinden “diğer” olarak kategorilendirilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi üzerine yapılan çalışmaların genel eğilimini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada 134 makale incelenmiştir. İncelemeler sonucunda ortaya çıkan eğilimler, alanın gelişimi için atılacak adımları belirleyici, araştırmacılara yol gösterici/yönlendirici niteliğindedir. İncelenen makaleler; Turkish Studies, International Journal of Language Academy, International Journal of Language Education and Teaching, Millî Eğitim Dergisi, Ana Dili Eğitimi Dergisi ve RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi gibi daha çok dil ve edebiyat eğitimi alanında yayınlar yapan dergilerde yayımlanmıştır. Dizinlenme bilgileri açısından bakıldığında TR Dizin’de taranan dergiler (%42,5) ağır basmaktadır. Alan indeksleri olan ERIC-H.W.Wilson ve ESCI’da taranan dergilerdeki makaleler TR Dizin’dekilerin yarısından daha azdır. SSCI-A&HCI gibi uluslararası dizinlerde sadece 1 makalenin yayımlanması önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu, Türkçe eğitimi araştırmacılarının uluslararası tanınırlık düzeyini belirleyici bir durumdur. Diğer dizinlerdeki yoğunluğun (%35,1) TR Dizin’i takip etmesi ve uluslararası dizinlerin bunlara oranla oldukça sınırlı kalması makalelerin uluslararası görünürlüğü açısından önemli bir eksiklik olarak görülebilir.

Makalelerin sayısında 2011’den itibaren artış olmuştur. Bunun, başlangıçta Türkiye’ye göç eden grupların kendilerine yaşam alanı oluşturmaya çalışırken eğitim olanaklarına erişebilmeleri, daha da özelleşen dil eğitimi almaları konusunda belirli bir sistematığın oluşturulmamış olmasının veri toplamayı da kısıtlayacağı endişesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Yıllar geçtikçe bu kısıtlılıkların ortadan kalkmasıyla, makale sayılarının arttığı, en fazla makalenin 2020 yılında yayımlandığı tespit edilmiştir. Bir alanda yapılan araştırmaların yıllara göre artış göstermesinin, o alanın gelişimi için önemli bir gösterge olduğu düşünüldüğünde, bu sonucun benzer çalışmalarla küçük farklılıklar olsa da genel olarak örtüştüğü söylenebilir (Baki, 2019; Biçer, 2017; Demir ve Özdemir, 2017; Doğan-Kahtalı ve Günata, 2021; Kemiksiz, 2021; Türkben, 2018).

Yazar sayısı açısından iki yazarlı makaleler çoğunluktadır. İki yazarlı makaleleri, tek yazarlı makaleler izlemiştir. Dudak ve Biçer (2021) ile Kemiksiz (2021) de yaptıkları araştırmalarda aynı sonuçlara ulaşırken Biçer (2017) ile Demir ve Özdemir (2017) ise tek yazarlı çalışmaların ağırlıklı olduğu ve bunu iki yazarlıların takip ettiği sonucunu elde etmişlerdir. İki yazarlı ve tek yazarlı makalelerin oranının yüksek olması, araştırmacıların kariyer beklentileri ve akademik teşvik puanı hedefleri ile açıklanabilir. Çünkü yazar sayısının az olması hem atama-yükseltme kriterlerinde hem de akademik teşvik ödeneği hesaplamasında katsayı değerinin yüksek olması anlamına gelmektedir. Öte yandan, çok yazarlı çalışmalar, tek yazarlı olanların iki katından fazladır. Buradan hareketle çok yazarlı çalışmaların nicel artışta önemli role sahip olduğu söylenebilir. Ancak bazı araştırmalarda da ifade edildiği gibi nitel artış, niteliğin düşüşü ile ilgili kaygıları da beraberinde getirebilmektedir (Demir, Göloğlu Demir ve Özdemir, 2017; Ozan ve Köse, 2014; Turhan ve Erol, 2017).

Araştırmada analiz edilen makalelerin %75’i nitel araştırma yaklaşımına göre yapılandırılmıştır. Geri kalanını, sınırlı sayıda nicel ve karma yaklaşımlı araştırmalar oluşturmaktadır. Benzer sonuçlara yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili çalışmalarda da rastlanmaktadır (Biçer, 2017; Bölükbaş Kaya, Golynskaia ve Dereli, 2019; Çelebi, Ergül, Usta ve Mutlu, 2019; Çevirme ve Koçak, 2018; Doğan-Kahtalı ve Günata, 2021; Ercan, 2014; Maden ve Önal, 2021; Türkben, 2018). Olgu ve olayları derinlemesine irdeleme imkânı sağlayan nitel araştırmaların yoğunluğuna rağmen daha geniş örneklemelerden veri toplamaya imkân sağlayan nicel araştırmalar ile hem nitel hem nicel veri çeşitliliği sağlayan karma araştırmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Oysa veri ve yöntem çeşitliliği araştırma sonuçlarının geçerlik ve güvenilirliğini artırmaktadır (Sözbilir ve Kutu, 2008). Baki (2019) ise bu araştırmanın ve yapılmış diğer araştırmaların aksine, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü çalışmalarda nicel araştırmaların ağırlıkta olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nitel araştırmaların büyük çoğunluğu etkileşimli desendedir. Etkileşimli desendeki nitel makalelerde daha çok durum çalışması ve olgubilim çalışması yapılmıştır. Baki (2019) ve Biçer (2017) de çalışmalarında, araştırmalarda durum çalışmalarının; Dudak ve Biçer (2021) ise olgubilim çalışmalarının ön plana çıktığını belirlemişlerdir. Araştırma kapsamındaki nitel yaklaşımlı makalelerin yarısında, karma yaklaşımlı makalelerin ise neredeyse tamamında araştırma deseni bilgisine ulaşılamamıştır. Ercan (2014) da incelediği yabancılara Türkçe öğretimindeki tezlerde bu türden bir eksikliğin olduğunu belirtmiştir. Bilimsel araştırmanın doğası, ilke ve yöntemlere bağlı olmayı gerektirmektedir. Yapılan iş

ve işlemi tanımlayabilme becerisi anlaşılabilirlik kadar geçerlik ve güvenilirliği de artıracaktır. Makalelerdeki desen-yöntem eksikliği, araştırmacıların bu anlamdaki yeterliliklerinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Makalelerin örneklem/çalışma grubu seçim yöntemleri incelendiğinde yarısına yakınında seçkisiz olmayan örnekleme yönteminin; bu yöntemden de en çok amaçsal örneklemenin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Amaçsal örnekleme derinlemesine veri toplama imkânı sağladığından çalışmaların güvenilirliğini artırmaktadır. Makalelerin %41,8'inde ise örneklem/çalışma grubu seçim yöntemine değinilmediği saptanmıştır. Diğer yandan, makalelerde en çok lisans öğrencileri ve öğretmenlerle çalışılmıştır. Araştırmacıların ağırlıklı olarak lisans öğrencileri ile çalışmaları görev yaptıkları üniversitelerde bu öğrencilere kolaylıkla ulaşılabilmelerinden; öğretmenlerle çalışmaları ise Suriyelilere Türkçe öğretiminin temelinde yer almalarından dolayı deneyim ve değerlendirmelerinin yönlendirici olacağı düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Maden ve Önal (2021), lisansüstü tezlerde en çok TÖMER'lerde eğitim gören öğrenciler üzerinde çalışıldığını, TÖMER'dekiler dışında dokümanların ve öğretmenlerin daha çok örnekleme alındığını; en az akademisyenlerle, yetişkinlerle ve lise öğrencileriyle çalışıldığını tespit etmiştir. Dudak ve Biçer (2021), makalelerde en çok öğretmenlerin veri kaynağı olarak kullanıldığını belirlemiştir. Çalışmaların önemli bir kısmında dokümanların örnekleme olarak seçildiği belirtilmektedir (Baki, 2019; Doğan-Kahtalı ve Günata, 2021; Çelebi, Ergül, Usta ve Mutlu, 2019; Türkben, 2018). Makalelerin çoğunun örneklem/çalışma grubu büyüklüğü 31-100 arasındadır. Biçer (2017) de bu araştırmayla benzer olarak makalelerdeki örneklem büyüklüğünün genellikle 31-100 arasında olduğunu ifade ederken, Dudak ve Biçer (2021) 21-40; Baki (2019) ve Türkben (2018) ise 1-30 arasında olduğunu belirlemiştir. Makalelerin çoğunlukla nitel olmasının örneklem büyüklüğünün genellikle 100'ün altında olmasına gerekçe olduğu söylenebilir. Yalnızca 18 makalede çalışılan gruptaki kişi sayısı 100'ün üzerindedir.

Makalelerde veri toplama yöntemleri/araçlarından en çok görüşme ve doküman analizinden yararlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaların yarısına yakınında görüşme yapılmış, sıklık açısından görüşmeyi doküman analizi izlemiştir. Dudak ve Biçer (2021) makalelerde en çok görüşmeden; Maden ve Önal (2021), lisansüstü tezlerde görüşme ve doküman analizinden; Baki (2019), Biçer (2017), Ercan (2014) ve Türkben (2018) ise çoğunlukla doküman analizinden yararlandığı sonuçlarına ulaşmışlardır. Nitel çalışmaların yaklaşık 2/3'ünde nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Betimsel analiz nispeten daha az tercih edilmiştir. Biçer (2017) ve Dudak ve Biçer (2021), bu araştırmayla aynı doğrultuda, içerik analizinin; Türkben (2018) ise betimsel analizin daha fazla kullanıldığını ortaya koymuştur. Nicel çalışmalarda ise betimsel istatistikten daha fazla yararlanılmıştır. Araştırma kapsamındaki makalelerin çoğunlukla nitel yaklaşımla yapılandırıldığı dikkate alındığında, örneklem seçim yönteminin, örneklem/çalışma grubunun, örneklem/çalışma grubu büyüklüğünün, veri toplama yöntemlerinin/araçlarının ve veri analizlerinin de bunu desteklediği anlaşılmaktadır.

Analiz edilen makalelerin tema ve konuları oldukça çeşitlidir. 11 ana tema altında 40 konu yer almıştır. Bu temalar arasında başı *temel dil becerileri* çekmektedir. Dil becerilerinden en fazla *yazma* becerisiyle ilgili çalışmaların çoğunlukta olması oldukça dikkat çekicidir. Bunun, ana dili Arapça olan Suriyelilerin biçimsel ve yapısal olarak tamamen farklı bir dil olan Türkçeye ve Latin alfabesine uyum düzeyinin somut verisi olarak yazma becerisinin görülmesinden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Arapça ve Türkçe arasındaki yapısal farklılıklara ilişkin bir görünüm sunabilecek olan *dil bilgisi* makalelerinin ise sadece 2 tane oluşu bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. *Öğren(i)ci ve öğretici görüşleri/deneyimleri/değerlendirmeleri* temalarında da azımsanmayacak ve birbirine yakın sayıda makale bulunmaktadır. Bu temalar, Türkçeye ve Türkçe öğrenmeye ilişkin algı, görüş ve inançlar, öğretim sürecine ilişkin görüş ve değerlendirmeler, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri gibi alt konular çevresinde yoğunlaşmıştır. Savaş nedeniyle ülkesinden, sevdiklerinden ve yaşam standartlarından ayrılmaya zorlanan Suriyelilerin, kendileri için yeni bir ülke olan Türkiye'de alıştıklarından farklı koşullara uyum sağlama süreçlerinin Türkçe öğrenmelerini etkilemesi olağan bir durumdur. Araştırma kapsamındaki makalelerin öğren(i)ci görüşleri/deneyimleri/değerlendirmeleri temasındaki ağırlığının bundan kaynaklandığı düşünülebilir. Bununla birlikte araştırmacılar, çoğu ilk defa Suriyelilere Türkçe öğreten öğreticilerin bir bocalama yaşadığından hareketle onların deneyim ve değerlendirmelerine odaklanmış olabilir. Bu nedenle öğretici görüşleri/deneyimleri/değerlendirmeleri temalarındaki konuların hatırı sayılır bir oranda olduğu belirtilebilir. *Sosyokültürel bağlamda dil* temasında etkileşim konulu makalelerin fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun,

Suriyelilerin özellikle yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde iki dilin konuşulduğu alanları çoğaltması ve kültürel peyzaja yön vermesinden kaynaklandığı söylenebilir. *Ders materyalleri* temasında, ders kitaplarının değerlendirilmesi konulu makalelerin ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir. Teknolojinin ve araç-gereç seçeneklerinin her geçen gün hızlı bir artış gösterdiği günümüzde araştırmaların, özellikle “ders kitapları” ekseninde yürütülmesinin bir eksiklik olduğu düşünülebilir. *Öğretim strateji, yöntem ve teknikleri* temasında, eğitici oyunlar, akran öğretimi, yaratıcı drama ve iç içe bütünleşik dil öğretim yöntemi konularında makaleler yer almıştır. Araştırmacıların, Suriyelilere Türkçe öğretiminde öğrenme-öğretme sürecini zevkli ve etkili hâle getireceği düşüncesinden yola çıkarak eğitici oyunlar ve drama; dile ve sosyal çevreye uyum sürecini kolaylaştırmada akran desteğinin öneminden dolayı akran öğretimi; bağlamsal, gerçek ve anlamlı öğrenmeyi desteklediği için de bütünleşik dil öğretim yöntemi üzerine odaklandıkları söylenebilir. *Söz varlığı* temasındaki makalelerde sözcük bilgisi konusuna ağırlık verilmiştir. Bunun, yapılan durum tespitine göre öğretimi yapılandırma bakımından doğru bir adım olduğu düşünülebilir. *İlkokuma yazma* temasında, öğretim süreci ve etkinlikleri konusundaki makaleler yoğunluktadır. Göçe zorlanan ailelerin okuma-yazma bilmeyen çocuklarının travmatik durumu kadar onlara eğitim verecek öğretmenlerin aşına olmadıkları bu süreci nasıl yönetecekleriyle ilgili kaygıları da irdelenmeye değer konulardır. Bu nedenle Suriyelilere ilk okuma yazma öğretimine ilişkin deneyimleri anlatan çalışmaların genel toplam içinde yeterli nicelikte olmadığı söylenebilir. *Bilimsel çalışmaların incelenmesi* temasında yalnızca 2 makalenin olması bir eksiklik olarak düşünülebilir. Çünkü meta-analiz, meta-sentez ve betimsel içerik analizi çalışmaları, araştırmaların genel bir değerlendirmesini yapmak suretiyle eğilimleri göstermesi bakımından ilgili disiplinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte Suriyelilere Türkçe öğretimi ile ilgili hâlihazırda uygulanan pek çok proje ve öğretim uygulamasına rağmen *ölçme ve değerlendirme* temasında 1 makale bulunması da bir problem olarak göze çarpmaktadır. Bunun nedeni, düzey belirleme sınavları, kur sınavları, ünite sonu sınavlar, kısa sınavlar (quizler) ve Türkçe yeterlilik sınavları gibi dil becerilerinin her biri için ayrı ayrı planlanması gereken ölçme ve değerlendirme etkinliklerinin zaman alıcı ve zorlayıcı olması olabilir. Oysa yabancı dil öğretiminde her aşamanın sağlıklı olarak tamamlanması büyük önem arz etmekte, bu durum da süreç ve sonuç odaklı pek çok ölçme ve değerlendirme etkinliğini gerekli kılmaktadır. *Diğer* temasında Almanya ve Türkiye’de göçmenlere dil öğretiminin değerlendirmesi, öğrenici özellikleri ve haberlerin söylem analizi konularında birer makale tespit edilmiştir.

Yabancılarla Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmaların incelendiği araştırmalarda konu/tema açısından farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Büyükkiz (2014) lisansüstü tezlerde en çok yazma becerisinin çalışıldığını, yapılan bu araştırmanın sonuçlarıyla paralel olarak, yazma becerisini okuma, konuşma, dinleme becerisinin izlediğini, en az çalışılan ise dil bilgisi olduğunu tespit etmiştir. Çiftçi ve Coşkun (2017) lisansüstü tezlerde söz varlığı, sözlükler ve dil becerileri konularının daha çok işlendiği sonucuna ulaşmışlardır. Biçer’in (2017) incelediği makalelerde materyal hazırlama, ders kitabı, karşılaşılan sorunlar ve psikolojik özellikler üzerine çalışmalar yoğunlaşmış; en az işlenen konular arasında dinleme becerisi ve akademik Türkçe yer almıştır. Bu sonucun 2022 yılında sonuçlandırılan bu araştırmayla örtüştüğü görülmektedir. Çağlayan Dilber (2018) kaynak kitaplarda işlenen konuların yöntem, teknik, strateji, okuma öğretimi, konuşma öğretimi, yazma öğretimi, dinleme eğitimi, dil bilgisi öğretimi, tarihi bakış, ölçme değerlendirme olduğunu saptamıştır. Çevirme ve Koçak (2018) da araştırmalarında dil becerilerine odaklanmış çalışmaların yoğunlukta olduğunu, bunu öğrenici ve öğretmenlerin sorunlarıyla ilgili çalışmaların takip ettiğini; Türkçe öğretim merkezleri, teknoloji tabanlı öğretim ve yükseköğretimde yabancı dil olarak Türkçe konularının en az çalışılan konular olduğunu tespit etmişlerdir. Küçük ve Kaya (2018) araştırmalarında kültür aktarımı, yazma becerisi, söz varlığı ve dil bilgisi konularının lisansüstü tezlerde daha çok yer aldığını ortaya koymuştur. Özer ve Tuna (2020) lisansüstü tezlerde yazma becerisi, dil bilgisi, karşılaşılan sorunlarla; makaleler ve bildirilerde ise materyal geliştirmeyle ilgili konuların ağırlıklı olarak çalışıldığını belirlemişlerdir. Maden ve Önal (2021) ise lisansüstü tezlerde ele alınan konuların başında en fazla söz varlığı konusunun, daha sonra yazma becerisi ve dil bilgisi öğretimi konularının geldiği sonucunu elde etmişlerdir. Çağlayan Dilber (2018), Küçük ve Kaya (2018), Özer ve Tuna (2020) ile Maden ve Önal’ın (2021) çalışmalarda en fazla ele alınan konularından birini yazma becerisi olarak belirlemeleri bu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşürken; diğerini dil bilgisi olarak saptamaları ise çelişmektedir. Türkben (2018), tezlerde en çok çalışılan konuların ders kitabı incelemeleri, en az çalışılanların ise akademik Türkçe ve metin

uyarılmanın; Doğan-Kahtalı ve Günata (2021) kitap-eser incelemesi ve kültür-kültür aktarımının en çok çalışılan konular olduğunu belirlemişlerdir. Dudak ve Biçer (2021) ise inceledikleri makalelerde, karşılaşılan sorunlar ve ders kitapları ile ilgili konulara yoğunlaştığını ifade etmişlerdir.

Suriyelilere yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretiminin nihai hedeflerine ulaşılması için, sürecin planlanmasından değerlendirilmesine kadar her aşamada veriye dayalı adımların atılması, dolayısıyla da eğilimlerin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, makalelerin metodoloji bakımından eksiklikler barındırdığı; bu nedenle geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Araştırmalarda nitel yaklaşımın yoğunluğu göz önünde bulundurularak nicel ve karma yaklaşımlardan daha çok yararlanılabilir. Bu doğrultuda daha büyük örneklerle/çalışma grubuyla, farklı veri toplama yöntemleri/araçlarıyla ve nicel veri analiz yöntemleriyle araştırmalar çeşitlendirilebilir. Konu ve temaların ise çok çeşitli olmasına rağmen mevcut durumu betimleme üzerine yoğunlaşması bir sınırlılık olarak görülebilir. Sınırlılığın ortadan kaldırılması, araştırmacıların, sorun çözme odaklı, yaratıcı ve yenilikçi öğretim yaklaşımlarının denendiği araştırmalara yönelmesiyle olanaklıdır. Araştırmalar, durum tespiti yerine uygulamaya/eyleme dönük olarak tasarlanabilir. Araştırmalarda, daha az çalışılan konuşma ve dinleme becerileriyle birlikte dil bilgisine ilişkin çalışmalar artırılabilir. Öğretim strateji, yöntem ve teknikleri, ders materyalleri, ilkokuma yazma, ölçme ve değerlendirme konularında daha fazla araştırma yapılabilir. Araştırmaların ve araştırmacıların uluslararası bir nitelik kazanması için, uluslararası indekslerde (SSCI, SCI, A&HCI, ERIC, HW. Wilson vb.) dizinlenen dergilerde daha çok çalışma yapılabilir.

Kaynakça

- Aral, M. Öncü-Yılmaz, T. ve Yaman, B. (2017). Suriyeli kadınların dilsel iletişim ihtiyacına çeviri eylemi penceresinden bir bakış. *International Journal of Language Education and Teaching*, 5(4), 634-649.
- Alan, Y. (2020). İlgili çalışmalardan hareketle Suriyelilere Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 119-146.
- Baki, Y. (2019). Yabancılar Türkçe öğretimi alanındaki araştırma eğilimleri. *International Journal of Language Academy*, 7(3), 22-41.
- Biçer, N. (2017). Yabancılar Türkçe öğretimi alanında yayınlanan makaleler üzerine bir analiz çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 230-247.
- Bölükbaş Kaya, F., Golynskaia, A. ve Dereli, K. (2019). Türkçe eğitimi üzerine yabancı öğrencilerce yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 1052- 1067.
- Bölükbaş, F. (2016). Suriyeli mültecilerin dil ihtiyaçlarının analizi: İstanbul örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 21-31.
- Bulut, S., Kanat-Soysal, Ö. ve Gülçiçek, D. (2018). Suriyeli öğrencilerin Türkçe öğretmeni olmak: Suriyeli öğrencilerin eğitiminde karşılaşılan sorunlar. *Uluslararası Türkçe, Edebiyat, Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1210-1238.
- Büyükkız, K. (2014). Yabancılar Türkçe öğretimi alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 203-213.
- Büyükkız, K. K. ve Çangal, Ö. (2016). Suriyeli misafir öğrencilere Türkçe öğretimi projesi üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(3), 1414-1430.
- Çağlayan-Dilber, N. (2018). Yabancılar Türkçe öğretimi üzerine yazılan kaynak kitaplara ilişkin bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 31 (Özel Sayı), 111-128.
- Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri [Parameters of content analysis]. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174), 33-38.

- Çelebi, C., Ergül, E., Usta, B. & Mutlu, M. (2019). Türkiye’de yabancılara Türkçe öğretimi alanında hazırlanmış lisansüstü tezler üzerine bir meta-analiz çalışması. *Temel Eğitim Dergisi*, 1(3), 39-52.
- Çevirme, H., ve Koçak, S. (2018). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde 2015-2017 yılları arasında yapılan akademik makalelerdeki eğilimler. Ş. Gerçek (Ed.) *Current database in education* içinde (pp.163-174). IJOPEC Publication Limited.
- Çiftçi, Ö. ve Coşkun, H. (2017). Yabancılara Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmaların farklı değişkenlere göre tasnifi. *International Journal of Languages Education and Teaching*, (17), 205 - 214.
- Cinkara, E. (2017). The role of L+ Turkish and English learning in resilience: A case of Syrian students at Gaziantep University. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 13(2), 190-203.
- Dağ, A. (2017). Suriyeli kadın sığınmacıların sosyal ve ekonomik problemleri: Karaman geçici eğitim merkezi örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4(4), 564-573.
- Demir, E. ve Göloğlu-Demir, C. ve Özdemir, M. (2017). Akademik yükseltme ve atama sürecine yönelik öğretim üyesi görüşleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(1), 12-23.
- Demir, K. ve Özdemir, A. (2017). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanındaki bilimsel makalelere bakış. *Turkish Studies*, 12(4), 105-120.
- Demir, T. T. ve Peler, M. & Güler-Yıldız, A. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan lisansüstü tezlerdeki eğilimler. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 4 (2) , 185-204.
- Demirci, M. ve Bulut, A. (2020). Suriyeliler üzerine yapılan ilk dönem dil öğretimi çalışmalarındaki (2011-2017) Suriyeli tanımları hakkında bir değerlendirme. *Asos Journal*, 8(108), 11-34.
- Diğer, S. (2018). Eğitim bilimleri araştırmalarında içerik analizi: Meta-analiz, meta-sentez, betimsel içerik analizi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 176-190.
- Doğan-Kahtalı, B. ve Günata, B. (2021). Türkiye’de yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin geldiği son nokta. *Turkish Studies*, 16(3), 931-959.
- Dudak, H. Ş. ve Biçer, N. (2021). Çocuklara yabancı dil olarak Türkçe öğretimi üzerine hazırlanan makalelerin incelenmesi. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 102-121.
- Ercan, A. N. (2014). Yabancılara Türkçe öğretimi üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler açısından analizi (Tam metin bildirisi). 7. *Uluslararası Türkçenin Eğitimi Öğretimi Kurultayı*, 19-21 Haziran, Muğla. (https://www.researchgate.net/publication/281235457_YABANCILARA_TURKCE_OGRETIMI_UZERINE_YAPILMIS_LISANSUSTU_TEZLERIN_CESITLI_DEGISKENLER_ACISINDAN_ANALIZI adresinden 20.01.2022 tarihinde alınmıştır.).
- Erdem, C. (2017). Sınıfında mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-42.
- Erdem, M. D., Gün, M., Şengül, M. ve Özkan, E. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yazılmış bilimsel makalelerde geçen anahtar sözcüklere ilişkin bir içerik analizi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(41), 213-237.
- Ertekin, S. (2019). Suriyeli çocukların eğitimi konusunda nitel bir araştırma: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 4(2), 5-23.
- Göçer, A., Çaylı, C. ve Çavuş, S. (2016). Türkçenin yabancı dil olarak öğretimiyle ilgili kaynakça denemelerine kesitsel bir katkı: 2013-2015 yılları. *Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Dergisi*, 1(1), 19-85.
- Kemiksiz, Ö. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe Öğretimi ders kitapları üzerine yapılan araştırmaların eğilimleri. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Özel Sayısı*, 34-56

Kılıç, G. ve Özkor, D. (2019). *Suriyeli çocukların eğitimi araştırma raporu*. İstanbul: Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (<https://www.mavikalem.org/wp-content/uploads/2019/03/Suriyeli-%C3%87ocuklar%C4%B1n-E%C4%9Fitimi-Ara%C5%9Ft%C4%B1rma-Raporu.pdf> adresinden 18.01.2022 tarihinde alınmıştır.).

Kılıç-Özmen, Z. (2020). The problems that Syrian refugee children, class teachers and Turkish children face in the school environment from the standpoint of trainee teachers. *Educational Research and Reviews*, 15(9), 554-563.

Küçük, S. ve Kaya, E. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili hazırlanan tezlerde geçen anahtar kelimelere yönelik içerik analizi. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(5), 442-456.

Maden, S. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitapları ile ilgili lisansüstü tezlerin analizi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 90-102

Maden, S. ve Önal, A. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ile ilgili lisansüstü tezlerin araştırma eğilimleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 42- 56.

Miles, B. M. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (Second Edition). London: Sage.

Ozan, C. ve Köse, E. (2014). Eğitim programları ve öğretim alanındaki araştırma eğilimleri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 116-136.

Özer, H. ve Turhan Tuna, S. (2020). Yabancılar Türkçe öğretimi konusunda yayımlanmış bilimsel çalışmalar üzerine bir inceleme. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 81-98.

Özer, Y.Y., Komsuoğlu, A. ve Ateşok, Z.Ö. (2016). Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (37), 76-110.

Özkan, U. B. (2021). *Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Rottmann, S. B. ve Nimer, M. (2020). Language learning through an intersectional lens: Gender, migrant status, and gain in symbolic capital for Syrian refugee women in Turkey. *De Gruyter Mouton-Multilingua*, 40(1), 1-19.

Sözbilir, M. ve Kutu, H. (2008). Development and current status of science education research in Turkey. *Essays in Education*, Special Issue, 1–22.

Turhan, M. ve Erol, Y. C. (2017). Akademisyenlerin akademik teşvik ödeneğine ilişkin görüşleri. *Inonu University Journal of the Faculty of Education (INUJFE)*, 18(3). 281-296.

Türkben, T. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2464-2479.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

<https://piktes.gov.tr/>

<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

<https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri>

EXTENDED SUMMARY

Since 2011, migration from Syria to Turkey has started due to reasons such as protection from the psychological and physiological effects of war, education, economy and employment needs; it has also been the subject of many academic studies. In particular, the number of studies carried out in the teaching of Turkish as a foreign/second language to Syrians has increased noticeably. Considering that these researches deal with the issue of teaching Turkish as a foreign/second language to Syrians with limited dimensions, it is evident that holistic evaluations are needed. Requirements can be determined based on the researches made in this field and teaching can be planned based on these requirements. In line with these plans, it can be ensured that Turkish is taught within the framework of qualified curriculum that is responsive to innovative and up-to-date approaches. Moreover, through the analysis of research, the unaddressed dimensions of the teaching of Turkish as a foreign/second language to Syrians can be determined; the development of new and creative research ideas can be supported in order to eliminate deficiencies. All these are possible by evaluating the researches conducted and determining the trends. However, there have been only two studies in Turkey that examined research on teaching Turkish as a foreign/second language to Syrians. However, without subject and time frame limitations, a study that evaluates the researches on teaching Turkish as a foreign/second language to Syrians in a holistic manner could not be reached. For this reason, the aim of the study is to systematically analyze the researches on teaching Turkish as a foreign/second language to Syrians as a whole and to determine the general trend. In line with this general purpose, the journals in which articles on teaching Turkish as a foreign/second language to Syrians are published; to the directories in which it was scanned; publication years and number of authors; research approaches, designs and methods; sample/workgroup selection methods; samples/working groups; sample sizes; data collection methods/tools; data analysis methods; it was determined how their distribution was according to their themes and subjects.

In this research, which is designed to determine the general trend of studies on teaching Turkish as a foreign language to Syrians, document analysis method based on qualitative research approach was used. Since articles focusing on teaching Turkish as a foreign language to Syrians will be used within the scope of the research, it is thought that document analysis is the most appropriate method for the nature of this research. It is very important to use national and international databases in determining the researches to be included in the scope of research. In this study, Google Scholar, Dergipark, Sobiad and Eric search engines searched for different combinations of word groups such as "Teaching Turkish as a foreign language to Syrians", "Teaching Turkish to refugees", "Teaching Turkish to migrants", "Teaching Turkish to asylum seekers" in Turkish and English. The analyses were conducted between 17 December 2020 and 31 December 2021. In this context, researches that may be suitable for the study target without year restriction have been determined, each research has been examined separately and those in the genres of papers, book chapters, theses, reports, etc. have been included. Although there is information on Turkish teaching in its scope, studies that are not directly Turkish teaching studies have been removed from the data set and a total of 134 articles, 27 in English and 107 in Turkish, from 68 journals were included in the study. Descriptive content analysis was used in the analysis of the evaluated articles within the scope of the research. A total of 134 articles are indicated in the tables with their codes (M1, M2,...) according to their status of containing information appropriate to the themes and frequency values.

In line with the analysis, it was concluded that the articles examined were published in journals which mostly published in the field of language and literature education such as Turkish Studies, International Journal of Language Academy, International Journal of Language Education and Teaching, The Journal of National Education, Journal of Mother Tongue Education and RumeliDE Journal of Language and Literature Studies. In terms of indexing information, it was determined that the journals scanned in the TR Index predominate and in the journals scanned in the field indexes ERIC-H.W.Wilson and ESCI were less than half of those in the TR Index, and only 1 article was published in international directories such as SSCI-A&HCI. It has been determined that the number of articles has increased since 2011 and the maximum number of articles has been published in 2020. In terms of the number of authors, articles with two authors are the majority and articles with two authors were followed by articles with a single author. It has been revealed that the great majority of the articles are structured according to the qualitative research approach; the rest consisted of a limited number of quantitative and mixed-approach studies. Nearly half of the articles are non-random/sampling method; from this method, it was concluded that purposeful sampling was used the most. It was concluded that the data

collection methods/tools were mostly used by interviews and document analysis. It was determined that the themes and topics of the articles are quite diverse; there were 40 topics under 11 main themes and basic language skills were the leading of these themes. Of the language skills, the majority of the studies related to the writing skill. In accordance with these results, it can be said that quantitative and mixed approaches can be used more by considering the intensity of the qualitative approach in the researches. Research can be diversified with larger samples/working groups, different data collection methods/tools, and quantitative data analysis methods. Although the topics and themes are very diverse, the focus on describing the current situation can be seen as a limitation. Eliminating limitation is possible when researchers turn to research that experiments with problem-solving-oriented, creative and innovative teaching approaches. Instead of situation analysis, application/action-oriented research can be designed. Along with speaking and listening skills, the study of grammar can be increased. More research can be done on teaching strategies, methods and techniques, course materials, literacy, assessment and evaluation. In order for researches and researchers to gain an international qualification, more work can be done in journals which indexed international indexes (SSCI, SCI, A&HCI, ERIC, HW. Wilson, etc.).

ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN MEKÂNSAL DÜŞÜNME BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF SECONDARY STUDENTS' SPATIAL THINKING ABILITIES

Hüseyin SERİNCİ

Çorum Milli Eğitim Müdürlüğü

hsynsrc1@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9439-7218

Nevin ÖZDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Türkçe ve Sosyal Alanlar Eğitimi

nevino@omu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9408-3238

ÖZ

Çalışmanın amacı, orta öğretim kurumlarının 9 ve 12. sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin mekânsal düşünme becerilerinin incelenmesidir. Araştırma genel tarama modelinde nicel bir çalışmadır. Çalışma örneklemini, Çorum İli Merkez İlçesinde yer alan sosyal bilimler, fen, Anadolu ve meslek liseleri gibi farklı orta öğretim kurumlarında 2020-2021 öğretim yılında öğrenim gören, 400 kişilik öğrenci grubundan oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Google formlar aracılığı ile hazırlanmış bir anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde bazı demografik sorular; ikinci bölümünde ise Mekânsal Düşünme Beceri Testi (MDBT) yer almaktadır. Bu anket formu pandemi koşulları nedeniyle çevrimiçi olarak öğrencilere gönderilmiştir. MDBT'nin yapı geçerliliği açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi ile de teyit edilmiştir. Analizler sonucunda MDBT'nin lise öğrencilerinin mekânsal düşünme becerilerini ölçmek için kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğuna karar verilmiştir. Verilerin analizinde demografik değişkenlerin MDBT puanları üzerindeki etkisini incelemek için veri yapısına göre Mann-Whitney-U (MWU) veya Kruskal-Wallis H (KWH) testleri uygulanmıştır. Analiz sonuçları MDBT puanları üzerinde cinsiyet, okul türü, lise giriş sınavı puanı ile coğrafya sınav puanı değişkenleri için gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir.

ABSTRACT

This study's aim is to examine the spatial thinking skills of 9th and 12th-grade high school students in secondary education institutions. The research is a quantitative case study in the general survey model. The study sample consisted of 400 students studying in different secondary education institutions such as social sciences, science, Anatolian, and vocational high schools in the Central District of Çorum Province in the 2020-2021 academic year. A survey form prepared through Google forms was used as a data collection tool. The first part of the questionnaire included demographic questions, and the second part included the Spatial Thinking Ability Test (STAT). This questionnaire was sent to students online due to pandemic conditions. The construct validity of the STAT was confirmed by exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis. As a result of this analysis, it was decided that STAT is a valid and reliable scale that can be used to measure the spatial thinking skills of high school students. In the analysis of the data, Mann-Whitney U (MWU) or Kruskal-Wallis H (KWH) tests were applied according to the data structure to examine the effect of demographic variables on STAT scores. The results of the analysis showed that there was a statistically significant difference between the groups for the variables of gender, school type, high school entrance exam score and geography exam score.

Geliş Tarihi:

20.04.2022

Kabul Tarihi:

24.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Coğrafya Eğitimi,
Mekânsal
Düşünme,
Mekânsal
Düşünme Beceri
Testi, Ortaöğretim
Lise Öğrencileri

Keywords

Geography
Education, Spatial
Thinking, Spatial
Thinking Ability
Test, Secondary
Education High
School Students

DOI: <https://doi.org/10.30783/nvsosbilen.1106697>

Atıf/Cite as: Serinci, H. ve Özdemir, N. (2022). Orta Öğretim Öğrencilerinin Mekânsal Düşünme Becerilerinin İncelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1448-1468.

Giriş

Mekânsal ilişkilerin anlaşılması insan yaşamının ilk yıllarında başlar ve bu dönem çocukların beyin yapılarının ve mekânsal akıl yürütme işlevlerinin gelişimi için kritik öneme sahiptir (Gersmehl & Gersmehl, 2007). Çocuklar okula başladıkları yaşlarda büyük bir mekânsal bilgi ve düşünme potansiyeline sahiptirler. Bu düşünme biçimi okul öncesi eğitim ortamlarında sosyalleşme becerilerine katkıda bulunur (Bryant, 2009; Newcombe, 2013). Harita okumak, alışveriş merkezinde yolumuzu bulmak, bir diyagramı yorumlamak ve bir olgunun mekânsal dağılımını veya yerlerin ve olayların ilişkisini anlamak mekânsal düşünme adı verilen zihinsel bir beceriye dayanan görevlerdir (Charcharos vd., 2015). İnsanlar haritaları, diyagramları yorumlarken; tanıdıkları veya tanımadıkları ortamlarda gezinirken bilinçaltında yer alan bu önemli beceriyi kullanırlar (Newcombe, 2013). Fen, matematik ve sosyal bilgiler gibi ders kitaplarındaki resimlerin, görsellerin yorumlanmasında; bilim teknoloji, mühendislik ve matematik bilimlerini kapsayan STEM disiplinlerinde mekânsal becerilerin kullanılması gerekir (Albert & Golledge, 1999; Sorby vd., 2018; Uttal & Cohen, 2012). Nitekim çalışmalar bu becerileri yüksek öğrencilerin görselleştirmelerden daha iyi öğrendiklerini göstermektedir (Albert & Golledge, 1999; Newcombe, 2013, 2016; Newcombe & Shipley, 2012; Twyman vd., 2007).

Mekânsal düşünme becerisi, öğretim sürecinin bireysel farklılıklar dikkate alınarak düzenlenmesi gerektiğini savunan Gardner'in (1993) Çoklu Zekâ Kuramındaki görsel/uzamsal zekâ ile ilişkilidir. Görsel/uzamsal zekâ görsel dünyayı farklı boyutlarda doğru olarak algılama ve kişinin kendi görsel yaşantılarını yeniden yaratma kapasitesi olarak bilinmektedir (Başaran, 2004). Bu zekâ türü ile bağlantılı olan görsel/uzamsal yetenek ise farklı bakış açılarıyla cisimleri algılayabilmeyi, bu cisimlerin zihinde açık - kapalı hallerini oluşturabilmeyi, iki ve üç boyutlu cisimler arasındaki ilişkiyi kurabilme becerisidir (Van De Walle vd., 2014). Bazı çalışmalarda bu yeteneğin matematikle ve diğer disiplinlerle ilişkisi olduğu bildirilmektedir (Örneğin; Ferguson vd., 2015; Ping vd., 2011). Dolayısıyla bu yetenek ile matematikte problem çözme becerileri arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların konusu olmuştur (Örneğin; Bishop, 1989; Bulut & Köroğlu, 2000; Delialioğlu & Aşkar, 1999; Ferguson vd., 2015; Kösa, 2011; Ping vd., 2011; Putri & Syahputra, 2019; Xie vd., 2020).

Coğrafyacılar ise mekânsal düşünmenin jeo- mekânsal boyutuyla ilgilidir. Geçmişte kartograflar veya haritacılar ürettikleri haritaları kullanacak olanların farklı çizgi kalınlıkları, desenler veya gri tonlar arasında ayırım yapabilme becerileriyle ilgileniyorlardı. Çevresel algıyı inceleyen coğrafyacılar ise insanların yaşadıkları ve çalıştıkları ortamları nasıl anladıklarıyla ilgilendiler (Bednarz & Lee, 2019). Coğrafi olguların incelenmesi sadece bir olgu ve sürecini açıklamakla kalmayıp aynı zamanda olgunun şeklini, boyutunu, yönünü, modelini ve diğer olgularla ilişkisini de açıklar. Coğrafyacılar gözlem yapma, bu gözlemler üzerine düşünme, planlama, planı gerçekleştirme aşamalarında jeo-mekânsal düşünme becerilerini kullanır. Dolayısıyla mekânsal düşünme doğası gereği mekânsal bir disiplin olan coğrafya bilimiyle ilgili çalışma yapanların oldukça uzun süredir ilgisini çekmektedir. Mekânsal düşünme konusunda yapılmış araştırmaların incelendiği Zwartjes vd.'nin (2017) çalışmasında, Gardner'in modelindeki görsel/uzamsal zekânın mekânsal problemleri çözmeye yeteneği sağlamasına rağmen, bu modelde ifade edilen görsel/uzamsal yeteneklerin esas olarak sanatsal konularla ilgili olduğu ifade edilmektedir. Zwartjes ve arkadaşlarına (2017) göre, temel olarak mekânsal analize odaklanan coğrafya bilimindeki, mekânsal düşünme becerisi Kolb'un (1984) Deneyimsel Öğrenme Modelinde tanımlanan döngünün aşamalarıyla (somut deneyim, yansıtıcı gözlem, soyut kavramsallaştırma, aktif deneyim) ilgilidir. Nitekim Dunphy ve Spellman, (2009) ile Healey ve Jenkins (2000) bu modelin coğrafya derslerinde uygulanmasıyla ilgili çalışmalar yapmışlardır. Coğrafya çalışmaları daha karmaşık mekânsal düşünme becerilerini gerektirir (Wahyuningtyas vd., 2021). Bu tür mekânsal düşünme farklı becerilerin bir koleksiyonundan oluşur ve bu sayede harita görselleştirme, üst üste bindirme, harita sembollerini sınıflandırma ve tanımlama, mekânsal ilişki yönlendirme gibi mekânsal düşünme bileşenlerinden oluşmaktadır (Bednarz & Lee, 2011).

Amerikan Ulusal Araştırma Konseyi'nin, Mekânsal Düşünme İçin Destek hakkındaki Komitesinin 2006'da "Mekânsal Düşünmeyi Öğrenmek" başlıklı raporunu yayınlamasından sonra, mekânsal düşünme coğrafi bilgi sistemleri ve coğrafya eğitimi alanlarında daha çok dikkat çekmeye başlamıştır. Bu araştırma raporunda mekânsal beceri, "bir kişinin sahip olduğu bir özellik ve bir kişinin döndürme, perspektif değişikliği vb. gibi işlemleri zihinsel olarak gerçekleştirme becerisini karakterize etmenin bir yolu" olarak tanımlanmıştır (National Research Council, 2006). Bednarz ve Lee (2011), mekânsal düşünmeyi, birbirini destekleyen üç bileşenin (mekânın doğası, mekânsal bilgiyi temsil etme yöntemleri ve mekânsal akıl yürütme süreçleri) yapıcı bir bileşimi olduğunu ifade etmektedir. Mekânsal düşünme, problemlerin yapılandırılması, cevapların bulunması ve bu problemlere çözümlerin ifade edilmesi için gerekli bilgi, beceri ve zihin alışkanlıklardır. Bunlar mekân kavramlarını (mesafe, yön, dağılım ve

ilişkilendirme gibi), temsil araçlarını (haritalar, grafikler ve diyagramlar gibi) ve akıl yürütme süreçlerini (problem çözme ve karar vermeyi kolaylaştıran bilişsel stratejiler gibi) kullanmaya yöneliktir (NRC, 2006). Gersmehl ve Gersmehl (2007) ise mekânsal düşünme becerisini coğrafyacıların mekânsal ilişkileri ortaya koymak için kullandıkları beceri olduğunu ifade etmiştir. Mekân kavramları, mekânsal düşünmenin yapı taşları olan bilgi biçimleridir (Metoyer & Bednarz, 2017). Konum, boyutluluk, süreklilik, örüntü, mekânsal ilişki, ağ ve yakınlık araştırmacılar tarafından tanınan mekânsal kavramların örnekleridir (Gersmehl & Gersmehl, 2007; Golledge vd., 2008). Wakabayashi ve Ishikawa (2011) ise mekânsal düşünme becerisini, *mekânsal görselleştirme*, *mekânsal yönelim* ve *mekânsal ilişkilerden* oluşan mekânsal düşünme için temel bir bilişsel beceri olarak tanımlamaktadırlar. *Mekânsal görselleştirme*, resimli olarak görüntülenen görsel uyarıyı manipüle etme, döndürme veya tersine çevirmek için zihinsel beceridir. *Mekânsal oryantasyon*, görsel uyaranlar tarafından üretilen öğelerin örüntülerinin düzenlenmesi, tüm oryantasyon değişiklikleri karşısında sakin kalma zekası ve mekânsal ilişkilere karar verme becerisidir. *Mekânsal ilişkiler* ise görsel dünyayı mekânsal-görsel doğru görme ve algıdaki değişiklikleri görselleştirmedir. Bu üç unsur bir araya geldiğinde mekânsal düşünme becerilerini üretecektir (Wahyuningtyas vd., 2021).

Mekânsal düşünme ve onun jeo-mekânsal teknolojilerle, günlük yaşamla, iş hayatıyla ve bilimde problem çözmeyle ilişkisi yaklaşık 20 yıldır pek çok araştırmanın konusu olmuştur (Battersby vd., 2006; Golledge vd., 2008; Zwartjes vd., 2017). Bununla birlikte, araştırmacılar mekânsal düşünmeye odaklanmaya başlamadan çok önce, psikologlar ve bazı araştırmacılar mekânsal düşünme becerisinden daha sınırlı bir kavram olan ve kısaca mekânsal algı, görselleştirme ve yönelim olarak tanımlanan mekânsal becerileri belirlemeye ve ölçmeye çalışmışlardır (Lee & Bednarz, 2012). Bu bağlamda mekânsal düşünmenin bazı faktörlerini tahmin edebilen çok sayıda test geliştirilmiştir. Bununla birlikte, mekânsal düşünmeyi bütüncül bir şekilde belirleyen testler sınırlıdır (Charcharos vd., 2015). İkincisine iki örnek, Mekânsal Beceri Testi (Khaing vd., 2012) ile Mekânsal Düşünme Beceri Testi (MDBT)'dir (Lee & Bednarz, 2012).

MDBT farklı dillere çevrilerek araştırmacılar tarafından veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bednarz ve Lee (2019) MDBT'nin kullanıldığı 22 araştırmayı inceleyerek mekânsal düşünme becerilerinin geliştirilmesinde etkili olan öğretim stratejileri veya yöntemleri tespit ettiler. Bununla ilişkili olarak bu tür becerileri gelişmiş bireylerin özelliklerini tanımlayarak araştırmacılar için öneriler sundular. Araştırmacıların incelediği çalışmaların bazıları Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) öğrenimi ile mekânsal düşünme becerilerinin gelişimi arasındaki ilişkiyle ilgili çalışmalardır. Bu tür çalışmaların sonuçları CBS öğreniminin öğrencilerin mekânsal düşünme becerileri üzerinde olumlu etkisi olduğunu bildirmektedir (Collins, 2018; Jo vd., 2016; Kim & Bednarz, 2013). Sonraki çalışmalarda da CBS eğitiminin öğrencilerin mekânsal düşünme becerilerini oluşturma ve geliştirmede önemli bir rol oynadığına dikkat çekilmektedir (Romadlon & Yusuf, 2021; Wahyuningtyas vd., 2021). Liu vd. (2019) çalışmalarında, CBS'nin coğrafya ve diğer alanlarda problem çözme için evrensel bir araç haline geldiği vurgulanmaktadır. Sofias ve Pierrakeas (2021), Proje Tabanlı Öğrenme (PBL) yöntemini kullanarak Web-CBS Teknolojisine dayalı okul eğitimi için bir öğrenme ortamı geliştirmeye yönelik deneysel bir çalışma gerçekleştirdiler. Bu araştırmanın bulguları öğrencilerin mekânsal düşünme becerilerinde önemli bir gelişme olduğunu açıklamaktadır. Mekânsal düşünme üzerine Türkiye adresli bazı çalışmalarda da CBS ve Google Earth gibi mekânsal teknolojilerin kullanımının mekânsal düşünme becerileri üzerindeki etkisine odaklanılmıştır (Örneğin; Akbaş & Sönmez, 2019; Koc & Topu, 2022; Merç, 2017; Sönmez, 2019; Yayla, 2019).

Bednarz ve Lee'nin (2019) incelediği çalışmaların bazıları ise öğrencilerin kişisel özelliklerinin (cinsiyet, yaş, yerleşim yeri- yani kentsel veya kırsal, sosyo-ekonomik statü) veya deneyimlerinin (tamamlanan coğrafya dersleri sayısı, akademik ana dal, yurtiçi ve yurtdışı seyahat) onların mekânsal düşünme yeteneklerini nasıl etkilediği konusuyla ilgiliydi. Mekânsal beceri üzerine yapılan önceki araştırmaların çoğunda cinsiyetin, bireylerin mekânsal görevlerdeki performansları arasındaki farklılıkları açıklamak için bağımsız bir değişken olarak öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Collins'in (2018) çalışmasında mekânsal düşünme skorlarındaki iyileşmelerin öğrencilerin seyahat deneyimleriyle pozitif olarak ilişkili olduğunu tespit edilmiştir. Shin vd. (2016) ise en az bir kez uluslararası seyahat deneyimi olanların uluslararası seyahat deneyimi olmayanlardan önemli ölçüde daha yüksek bir ortalama MDBT puanı olduğunu bildirmektedirler. Aynı doğrultuda, Wakabayashi (2015)'nin çalışmasında, mekânsal korelasyon ve görselleştirmeyi ölçen maddeler için açık hava etkinlikleri ile test puanları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Purwanto vd. (2021) yaptıkları çalışmada kentsel ve kırsal okul ortamlarındaki öğrencilerin mekânsal düşünme becerilerindeki farklılıkları incelemişlerdir.

Ortaöğretim coğrafya eğitiminde mekânsal düşünmeyi destekleyebilecek müfredat, öğretim ve değerlendirme ile ilgili 13 araştırmanın bulgularını değerlendiren Jo (2018), bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Araştırmacı, incelenen çalışmaların sonuçları, okullarda mekânsal düşünme ve jeo-mekânsal teknolojilerin durumunun henüz yeterli olmasa da gelişmelerin umut verici olduğunu göstermiştir. Bu çalışma kapsamında ele alınan bazı çalışmalarda öğrenci veya öğretmen katılımcılarının öğretim programlarının algılanan faydalarına veya programın yenilikçi özellikleri ve temel hedeflerine ilişkin farkındalıklarına, ders kitaplarında veya öğretim programlarında mekânsal düşünme becerilerinin durumuna odaklanılmıştır. Örneğin; Nielsen vd. (2011), bir mekânsal düşünme ders programı geliştirerek bu programı yerel bir okulda resmi bir seçmeli ders olarak sunmuştur. Bu programın amacı, öğrencileri mekânsal düşünmeye dahil etmek için jeo-mekânsal teknolojileri birleştirmektir. Trautmann vd. (2013) ise etkileşimli haritalar gibi jeo-mekânsal araçları kullanan müfredat materyalleri geliştirdiler. Bu bağlamda Türkiye adresli bazı çalışmalar yapılmıştır. Kızıl (2021), kronolojik ve mekânsal düşünme becerileri bağlamında İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konularının eşzamanlı (senkronik) yaklaşımla öğretimiyle ilgili deneysel bir çalışma yapmıştır. Akbaş ve Sönmez'in (2019) çalışmasında CBS'ye dayalı sosyal bilgiler derslerinin daha etkili ve kalıcı öğrenme sağladığı belirlenmiştir.

Mekânsal düşünme konusunda bazı çalışmalarda afetler ve afet yönetiminde mekânsal düşünme becerilerinin önemi veya ilişkisiyle ilgilidir. Bu tür çalışmaların birinde coğrafya ders kitaplarındaki afetlerle ilgili eğitim materyali sorularının mekânsal düşünmenin üç bileşenini (mekân, temsil, akıl yürütme) içerip içermediğini araştırılmıştır (Ridha vd., 2019). Diğer bir çalışmada ise mekânsal düşünme yoluyla afete hazırlıklı olmayı geliştirme amaçlanmıştır (Ridha vd., 2021). Bazı çalışmalarda ise afet risk azaltma eğitimlerinde GIS gibi jeo-mekânsal teknoloji kullanımının etkisi araştırılmıştır (Berse vd., 2011; Hadi vd., 2021; Tomaszewski vd., 2020; Wahyuningtyas vd., 2020). Sözcü ve Aydınöz (2020) ise coğrafya lisans öğrencilerinin doğal afetlere yönelik farkındalıklarını mekânsal düşünmeyle ilişkilendirmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, öğrencilerin deprem, sel ve heyelan açısından riskli konumlara karar verirken mekânsal düşünme becerilerinin yeterli olmadığını bildirmişlerdir.

Önceki araştırmalar, Türk eğitim sisteminde mekânsal düşünme becerilerinin sosyal bilgiler ve coğrafya öğretim programlarında yeterince yer almadığını göstermiştir (Elbay, 2020). Ünlü ve Yıldırım (2017), mekânsal düşünme becerisinin Türkiye'de kavramsallaştırılmasına katkıda bulunmak ve bu becerinin nasıl coğrafya eğitiminin bir parçası olabileceğini araştırmıştır. Bu çalışmada mekânsal düşünme becerisinin coğrafya disiplindeki yeri, tanımının nasıl yapılması gerektiği ve coğrafya eğitiminin bu beceriden nasıl faydalanabileceği konuları ele alınmaktadır. Bazı çalışmalarda ise Türkiye'deki öğretim programlarında mekânsal düşünme becerisinin yeri, sosyal bilgiler öğretmenleri (Baloğlu Ugurlu & Aladağ, 2015; Gönülaçar & Öztürk, 2021) ve coğrafya öğretmen adaylarının mekânsal düşünme becerisine ilişkin görüşleri (Şanlı, 2019) gibi konular ele alınmıştır. Türkçe alan yazın incelendiğinde bazı araştırmaların mekânsal düşünmenin farklı boyutlarını ölçmeye yönelik olarak farklı araştırmacılar tarafından farklı yaş grupları için geliştirilmiş ölçekleri Türkçeye uyarlama konusunda olduğu görülmektedir (Akkaya Yılmaz vd., 2022; Şanlı & Sezer, 2019). Bazı araştırmacılar ise mekânsal becerileri değerlendirmek için ölçek geliştirme çalışmaları yapmışlardır (Örneğin; Keskin, 2018; Kösa & Kalay, 2015; Şanlı, 2021; Sönmez, 2019; Sütçü Dokumacı & Oral, 2019; Yayla, 2019; Yiğit, 2020).

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan, Lee ve Bednarz (2009) tarafından jeo-mekânsal becerileri ölçmek için geliştirilen MDBT ise Kızıl (2021)'in sekizinci sınıf öğrencileriyle gerçekleştirdiği deneysel bir çalışmada Türkçeye uyarlanarak kullanılmıştır. Bu ölçek farklı ülkelerde lise düzeyindeki öğrencilerin örnekleme alındığı bazı çalışmalarda veri toplama aracı olarak kullanılmıştır (Örneğin; Bednarz & Lee, 2011; Xie vd., 2022; Wan vd., 2017). Yukarıda ifade edildiği gibi, mekânsal düşünme becerilerine yönelik Türkiye adresli çalışmalar sınırlı sayıda olup, bu çalışmaların çoğunlukla ilk ve ortaöğretim kademesindeki öğrencilerin mekânsal düşünme becerilerine odaklandığı dikkat çekmektedir. Türkiye adresli çalışmalarda lise düzeyindeki öğrencilerin jeo-mekânsal düşünme becerilerini incelemek için veri toplama aracı olarak MDBT'nin kullanıldığı çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada dokuzuncu ve on ikinci sınıf öğrencilerinin örnekleme alınmasının nedeni, öğrenim sürecinin öğrencilerin mekânsal düşünme becerilerinde farklılığa yol açan anlamlı bir değişken olup olmadığını araştırmaktır. Yukarıda atıfta bulunulan çalışmalarda açıklandığı gibi, coğrafya bilgisi jeo-mekânsal düşünmede pozitif etkisi vardır ve Türk eğitim sistemindeki ders programlarında jeo-mekânsal düşünme becerileriyle ilgili konular ortaokul düzeyinde sosyal bilgiler dersi, lise düzeyinde ise bir mekân bilimi olan coğrafya dersi içeriğindedir. Bu bağlamda öğrencilerin coğrafya dersindeki başarısı ile mekânsal düşünme

becerileri arasındaki ilişki sınanmıştır. Bazı araştırmalarda mekânsal düşünme becerileri ile problem çözme becerileri arasında pozitif bir korelasyon olduğu bildirilmektedir (Örneğin; Charcharos vd. 2016; Duffy, 2017; Goodchild & Janelle (2010), Uttal vd., 2013). Türkiye’de öğrenciler genel olarak lise giriş sınavındaki (LGS) problem çözme becerileri ile belirlenen başarı puanlarına göre Anadolu Lisesi, Fen lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi gibi farklı okul türlerinde öğrenim görmektedirler. Bu nedenle LGS puanı ve onunla ilişkili okul türü değişkenlerinin mekânsal düşünme becerilerinde bir farklılık nedeni olup olmadığı da araştırma soruları arasındadır. Ayrıca mekânsal düşünme becerileriyle ilgili alan yazında cinsiyet konusu önemli bir değişken olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı söz konusu demografik değişkenler esasında çalışmaya katılan öğrencilerinin mekânsal düşünme becerilerinde gruplar arasında farklılık olup olmadığını incelemektir. Bu bağlamda çalışmanın odaklandığı araştırma problemleri aşağıdaki gibidir:

Çalışmaya katılan öğrencilerin MDBT puanlarında,

1. *cinsiyet*
2. *sınıf düzeyi*
3. *okul türü*
4. *LGS puanı*
5. *CDAB puanı* değişkenleri için gruplar arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma genel tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma modeli, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak için evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde tarama yapılmaktadır (Karasar, 2011). Çalışma örnekleminin seçimi, çalışmanın yapıldığı dönemdeki genel salgın koşulları nedeniyle fen, sosyal bilimler, meslek liseleri gibi farklı okul türlerinden uygun örnekleme ile yapılmıştır. Bu örnekleme yöntemi çoğu zaman araştırmacının diğer örnekleme yöntemini kullanma olanağının olmadığı durumlarda kullanılır (Kılıç, 2013). Çalışmanın veri toplama dönemindeki Covid-19 salgını nedeniyle eğitim öğretime belirli tarihlerde ara verildiği ve öğrencilerin okula gelmesi velisinin tercihinine göre belirlendiği için veri toplama aracı Google form aracılığı ile hazırlanmış ve çevrimiçi uygulama yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Çorum Millî Eğitim Müdürlüğü’nün Merkez ilçesinde lise düzeyinde farklı okul türü gruplarından toplam 29 okul olup (özel eğitim okul türü hariç) genel Anadolu lisesi grubundan 2, diğer okul türlerinden birer tane olmak üzere toplam 9 okul örnekleme alınmıştır. Çorum İl Millî Eğitim Müdürlüğünden edinilen bilgiye göre, çalışmanın yapıldığı 2020-2021 öğretim yılında bu dokuz okulun dokuzuncu (n=936) ve on ikinci (n=618) sınıflarında toplam 1554 öğrenci kayıtlıydı. Çorum İl Millî Eğitim Müdürlüğünden izin yazıları alındıktan sonra anket formunun uygulanabilmesi için birinci yazar tarafından belirlenen okullardaki coğrafya öğretmenleriyle görüşülmüştür. Hazırlanan çevrimiçi anket formu, çevrimiçi sınıflarında öğrencilerine formu göndermeyi kabul eden öğretmenler aracılığıyla katılımcılara ulaştırılmıştır. Bu anket formlarından 550 tanesi geri dönmüş; formlardan 150’si ölçekten elde edilen güvenilirlik katsayılarını düşürdüğü için analize alınmamıştır. Araştırma verileri çalışmanın gerçekleştirildiği 2020-2021 öğretim yılında farklı lise türlerinin 9. ve 10. sınıflarında öğrenim gören 400 öğrenciye aittir. Çalışmaya katılanların %51’i erkek (n=205), %49’u kadındır (n=195). Örneklemin %59’u 9. Sınıf (n=237), %41’si 12. sınıf (n=163) düzeyindedir. Diğer demografik bilgiler bulgular Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Örneklem Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Gruplar	n	%
Cinsiyet		
Kadın	195	49
Erkek	205	51
Sınıf Düzeyi		
9. sınıf	237	59
12. sınıf	163	41
Okul Türü		
Anadolu Lisesi (AL)	272	68
Fen Lisesi (FL)	18	5
İmam Hatip Anadolu Lisesi (İHAL)	16	4
Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi (MTAL)	46	12
Özel Anadolu Lisesi (ÖAL)	17	4
Sosyal Bilimler Lisesi (SBL)	18	5
Diğer Liseler (spor, güzel sanatlar DL)	13	3
LGS Puanı		
500-451	70	18
450-401	51	12
400-351	68	17
350-301	81	20
300-251	87	22
250 -	36	10
Sınava Girmeyen (SG)	7	2
CDAB Puanı		
100-85	135	34
84-70	81	20
69-60	37	9
59-50	40	10
49 -	71	18
Pandemi nedeniyle sınava girmeyenler (PNSG)	8	2
Coğrafya dersi yok (CDY)	28	7
Toplam	400	100

Tablo1’de de görüldüğü gibi, bütün gruplar oransal olarak nispeten birbirine yakın olmakla birlikte sadece okul türü gruplarında Anadolu lisesi grubunun oranı %68’dir. Diğer lise türlerinden çevrimiçi ankete katılım fazla olmamıştır.

Veri toplama Aracı ve Analizi

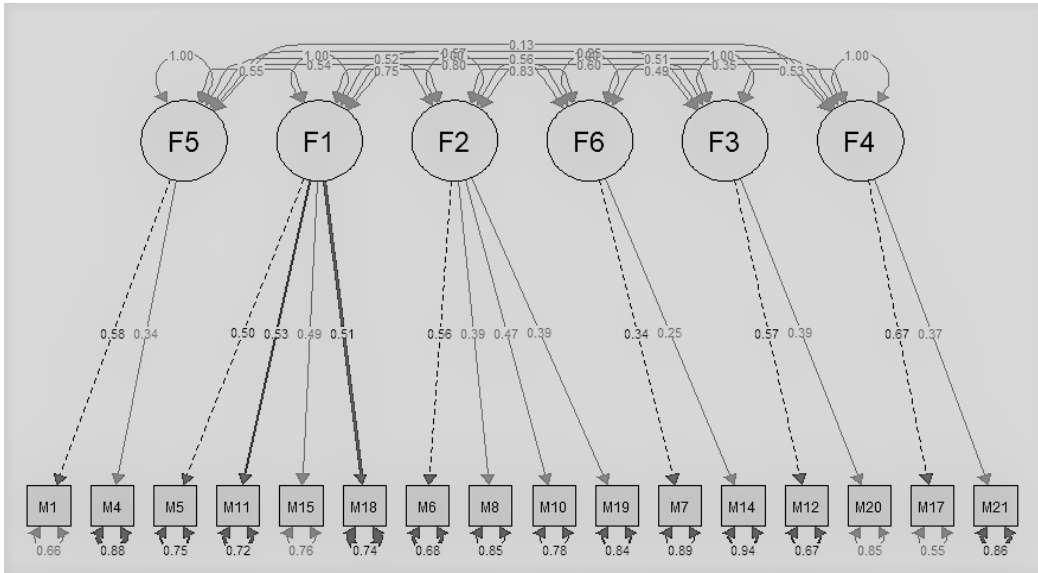
Veri toplama aracı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bazı demografik sorular; ikinci bölümünde ise (Lee & Bednarz, 2009) tarafından hazırlanan ve Amerikan Coğrafyacılar Birliği tarafından uygulanan Mekânsal Düşünme Becerisi Testi (MDBT)’nin modifiye edilmiş hali bulunmaktadır. Ölçek kullanımı için sorumlu yazardan izin alındıktan sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler etik kuruluna başvurulmuştur. Kurulun 29.01.2021 tarihli 2021/37 sayılı kararı ile çalışmanın yapılmasına onay vermiştir.

Orijinal MDBT’de mekânsal düşünme becerilerinin farklı boyutlarını ölçmeye yönelik olarak hazırlanmış görsellerin (harita okuma, harita işaretleri, yön tayini, ilişkilendirme vb. konusunda) yer aldığı 16 çoktan seçmeli soru yer almaktadır. Eldeki çalışmada ölçeğin lise düzeyindeki bir yaş grubundan örneklemde uygulanabilirliğini test etmek için geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Testin çoktan seçmeli yapısına müdahale edilmemiştir. Ancak, Kızıl’ın (2021) çalışmasına benzer bir şekilde, orijinal ölçeğin bazı maddelerdeki İngilizce cadde, sokak

veya yer isimlerine çalışmanın yapıldığı yerleşmeden seçilen Türkçe isimler verilmiştir. Orijinal ölçekte kullanılan İngiliz ölçü birimleri yerine metrik sistemdeki karşılıkları yazılmıştır. Ayrıca, orijinal ölçekteki sorulara benzer, Türkiye haritası üzerinde oluşturulan 5 soru ilave edilmiştir. Toplam 21 maddelik MDBT'nin yer aldığı ölçeğin 400 veri ile Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı 0.60 olarak tespit edilmiştir. Ölçekteki 5 madde çıkarıldığında güvenirliğin 0.71'e çıktığı anlaşıldığı için ölçeğin yapı geçerliliği analizinin 16 madde ile yapılmasına karar verilmiştir.

MDBT Ölçeğinin yapı geçerliliğini belirlemek için ölçekten elde edilen verilere açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Bu analizler yapılmadan önce örneklem büyüklüğünün faktörleştirmeye uygunluğu KMO testi; verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediği ise Bartlett küresellik testi ile ortaya konulmuştur. Bu analiz sonucunda MDBT'nin KMO test değerinin 0.80 olması, Bartlett Küresellik testi değerinin anlamlı çıkması ($X^2=621.822$; $p<.01$) veri matrisinin faktörleştirmeye uygun olduğunu ve verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini göstermiştir. Veriler faktör analizine uygun olduğu için, ölçeğin faktör yapısının incelenmesi amacıyla Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve Varimax Rotasyon yöntemleri kullanılarak AFA yapılmıştır. Bu analiz sonucunda ortaya çıkan ölçeğin 1. alt boyutundaki 4 maddenin (Mekânsal Etki Çıkarımı) faktör yükleri 0.71-0.54 arasında, 2. alt boyutundaki (Mekânsal İlişki) 4 maddenin faktör yükleri 0.71-0.51 arasında, 3. alt boyutunun (Gösterim Dönüştürme) 2 maddenin faktör yükleri 0.78-0.57'dir. Buna karşılık, 4. alt boyutundaki (Harita Okuma) 2 maddenin faktör yükleri sırasıyla 0.82-0.61, 5. alt boyutundaki (Yön ve Yerleşim Algısı) iki maddenin faktör yükleri 0.76-0.62 ve 6. alt boyutundaki (Görselleri İlişkilendirme) 2 maddenin faktör yükleri 0.64-0.62 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgulara göre analiz sonucunda ortaya çıkan 6 faktörün birlikte ana yapıya ait toplam varyansın yaklaşık %54'ünü açıkladığı belirlenmiştir. Bu değer %40'ın üzerinde olduğundan dolayı kabul edilebilir düzeydedir. Faktörlerin isimlendirilmesinde MDBT'nin açımlayıcı faktör analizinin yapıldığı diğer çalışmalardan (Kızıl, 2021; Lee& Bednarz, 2012) faydalanılmıştır.

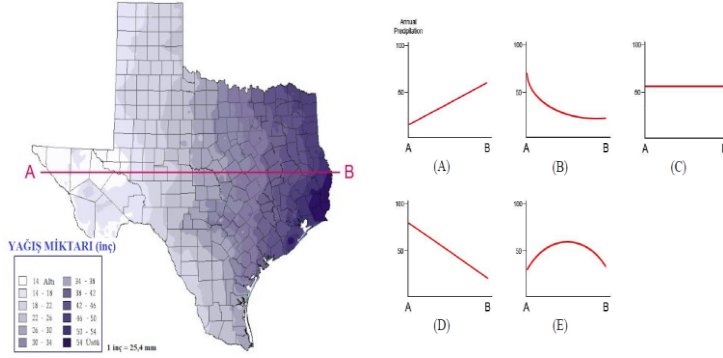
Açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen faktör yapısının uyum iyiliğini ve yapı geçerliğini incelemek amacıyla, örnekleme yer almayan Anadolu liselerinin ilk ve son sınıflarında uygulama yapılarak, bu örneklemden (N=200) elde edilen veri üzerinde doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile altı boyutlu modelin uyum indeksleri incelenmiş ve Ki- kare değeri (χ^2/sd) 1.38; RMSEA değerleri ise 0.031 olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranının 5'in altında olmasının iyi uyumu gösterdiği, RMSEA değerinin ise $\leq 0,5$ olması mükemmel uyuma sahip olduğunu göstermektedir. Bu değerler ölçeğin yeterli düzeyde bir uyum gösterdiğine işaret etmektedir. Diğer uyum indeksleri incelendiğinde SRMR=0.042, GFI=0.96, NFI=0.85, CFI=0.93 ve IFI=0.93 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar da modelin yeterli uyuma sahip olduğunu bir göstergesidir. Dolayısıyla, AFA ile bulunan 6 faktörlü MDBT ölçeğinin geçerliliği DFA ile de teyit edilmiştir (Şekil 1.)

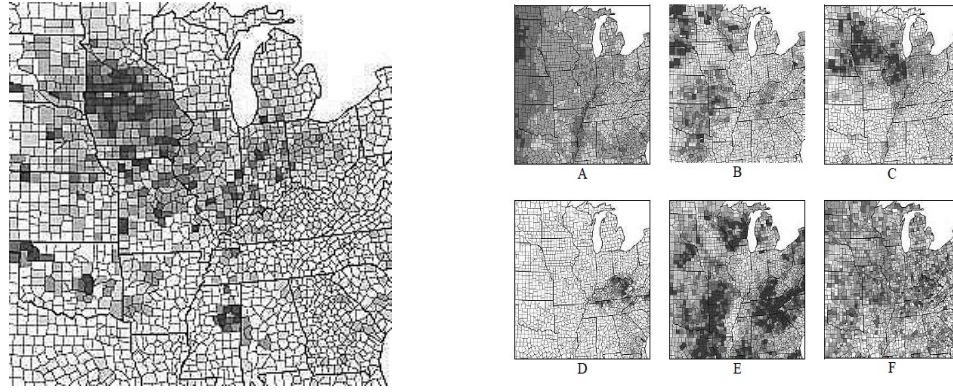
Şekil 1. DFA Modelinin Diyagramı

Her bir boyut için örnek soru maddeleri aşağıdaki gibidir:

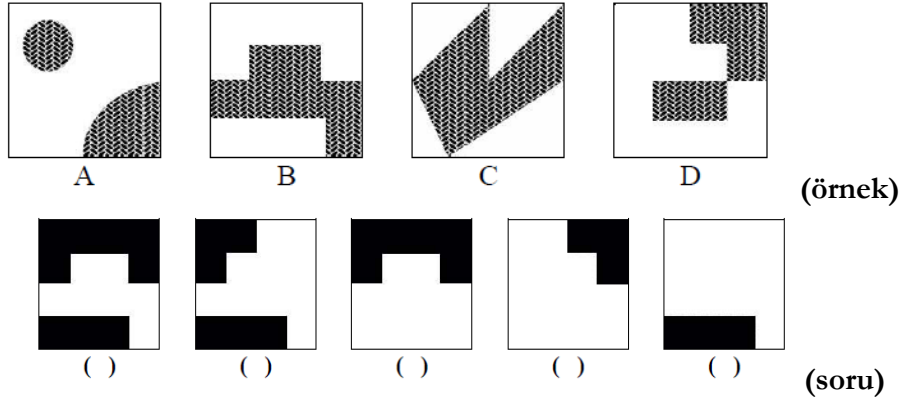
1. Mekânsal etki çıkarımı (F1) boyutu soru örneği: Teksas'taki yıllık yağışın A ve B arasındaki değişimini gösteren grafik aşağıdaki seçeneklerden hangisidir?

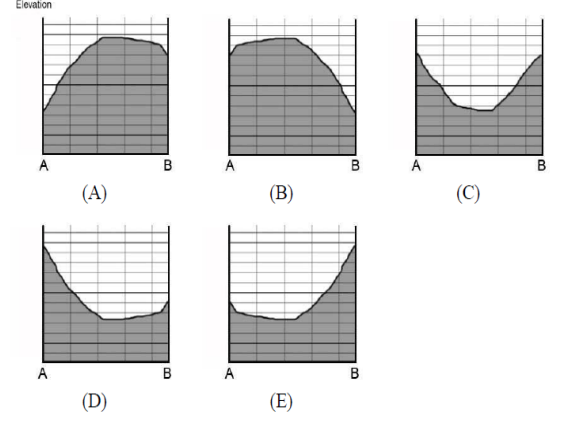
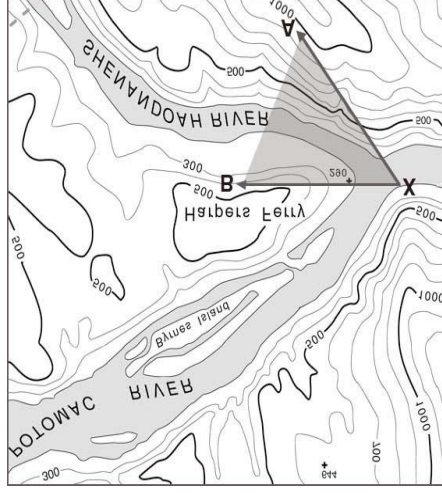
2. Mekânsal ilişki boyutu (F2) soru örneği: Soldaki harita ile güçlü bir pozitif korelasyona sahip bir harita (A~F) bulun. (En yakın olanı seçin).

3. Gösterim dönüştürme (F3) boyutu soru örneği: B yok ve D^c ifadesini karşılayan şekil aşağıdakilerden hangisidir? Aşağıdaki örneğe göre çözünüz.

4. Harita okuma boyutu (F4) soru örneği: Aşağıdaki haritada X konumunda durduğunuzu, A ve B yönlerine baktığınızı hayal edin. Seçeneklerdeki 5 eğim profilinden (A ~ E) hangi profil, göreceğinizi en yakından temsil eder?

5. Yön ve yerleşim algısı boyutu (F5) soru örneği: Krokide 1 numaralı noktadasınız ve bir blok kuzeye ilerlediniz daha sonra batıya döndünüz üç blok ilerlediniz ve sonra güneye döndünüz iki blok ilerlediniz. Hangi noktaya en yakın olacaksınız?

6. Gösterim ilişkilendirme boyutu (F6) soru örneği: Bir itfaiye ekibinin 5 dakika veya daha kısa sürede ulaşabileceği yerler haritada hangi sembole/sembollerle gösterilmelidir?

A) Noktalar, B) Çizgiler, C) Alan, D) Noktalar ve Çizgiler

Demografik değişkenlerin MDBT puanları üzerindeki etkisini incelemek için verilerin normallik dağılımı Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile değerlendirilmiştir. Bu analizler sonucunda $p < 0.05$ olduğu için verilerin normal dağılım özelliği göstermediği tespit edilmiştir. Bu demografik değişkenlerle ilgili hipotezleri test etmek için Mann-Whitney-U (MWU) veya Kruskal-Wallis (KW) testleri uygulanmıştır. KW testi ile ancak gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenebilir. Bu farkın hangi gruplardan kaynaklandığını göstermez. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığına karar vermek için Post-Hoc analizindeki Bonferroni kullanılmıştır. Bu ölçekle ilgili veri dosyası hazırlanırken doğru cevaplar 1, yanlış cevaplar 0 olarak kodlanmıştır. Bulguların yorumlanmasında her bir boyut puanları ile toplam puanların ortalamaları esas alınmıştır.

Bulgular

MDBT puanlarının betimsel analiziyle ilgili Tablo 2’de görüldüğü gibi, örneklemin toplam ve alt boyutlardaki skorları ortalamasının altında veya ortalamaya yakındır. MDBT sorularını tamamen doğru cevaplandığında ölçekten alınacak puan 16 olup, örneklemin ortalaması 7.12 olarak tespit edilmiştir. Örneklemdaki öğrencilerin sadece 2’si bütün soruları doğru cevaplamış, 5 kişi ise hiçbir soruyu doğru cevaplayamamıştır.

Tablo 2. MDBT Puanlarının Betimsel Analizi

Faktörler	Toplam madde sayısı	Minimum	Maksimum	\bar{X}
F1. Mekansal Etki Çıkarımı	4	.00	4.00	1.9425
F2. Mekansal İlişki	4	.00	4.00	1.8750
F3. Gösterim Dönüştürme	2	.00	2.00	.6500
F4. Harita Okuma	2	.00	2.00	.9975
F5. Yön ve Yerleşim Algısı	2	.00	2.00	.9350
F6. Gösterim İlişkilendirme	2	.00	2.00	.7225
Toplam MDBT	16	.00	16.00	7.1225

MDBT’nin mekânsal etki çıkarımı boyutunda (F1), soru kökünde verilen harita veya haritalar arasında çıkarımı açıklayan grafiğin tespit edilmesiyle ilgili dört soru yer almaktadır. Örneklemin ortalama olarak bu soruların yaklaşık yarısını doğru cevapladığı anlaşılmaktadır. Mekânsal ilişki boyutunda (F2), soru kökünde verilen örneklerdeki ilişkiye benzer ilişkilerin seçeneklerden tespit edilmesiyle ilgili dört soru bulunmaktadır. Gösterim dönüştürme (F3) boyutundaki soruları çözmek için, katılımcılar harita katmanlarını bindirme sürecini görsel olarak doğrulamalı ve ardından bu bindirmede yer alan uygun harita katmanlarını seçmelidir. Katılımcıların en düşük ortalama skoru ($\bar{X}=0.65$) bu boyutta tespit edilmiştir. Harita okuma boyutundaki (F4) iki soru, verilen topografya haritalarının yorumlanmasıyla ilgili olup, örneklemin ortalaması 0.99 olarak hesaplanmıştır. Yön ve yerleşim algısı boyutunda (F5) verilen talimatların takip edilerek doğru yön ve yer tespiti yapılması istenmektedir. Katılımcıların üçte ikisi yön talimatlarına uyararak doğru seçeneği bulmalarına rağmen, diğer soruda verilen talimatlara uygun olarak taşkın koruma tesisinin yerini örneklemin yaklaşık üçte ikisi doğru tespit edememiştir. Gösterim ilişkilendirme boyutundaki (F6) sorular, noktalar, ağlar ve bölgeler olarak temsil edilen coğrafi özelliklerin ilişkilendirilmesini; mekânsal şekil ve kalıpları kavrama özelliğini ölçmektedir. Bu boyutun ortalaması da 0.72 olarak ölçülmüştür.

MDBT puanlarının cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü, lise giriş sınavı ile coğrafya dersi akademik başarı puanları bakımından anlamlı farklılık gösterip göstermediği hipotez testleri ile analiz edilmiştir.

Cinsiyet

MDBT puanlarının cinsiyet durumlarına göre farklılık gösterip göstermediği tespit etmek için Mann-Whitney-U analizi yapılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Cinsiyete Göre MDBT Puanlarının Ortalamaları ve Mann-Whitney-U (MWU) Testi Sonucu

Faktör Grubu	Ortalama puan		MWU	P
	Erkek	Kadın		
F1	1.75	2.14	16616	0.017*
F2	1.79	1.96	18324	0.177
F3	.62	.68	19473	0.760
F4	.96	1.04	18720	0.288
F5	.90	.97	18790	0.735
F6	.66	.79	18176	0.299
Toplam	6.68	7.59	17248	0,017*

*p≤0.005

MDBT’nin toplam ve alt boyutlarındaki skorlarda kadın örneklemin skorları erkeklerden daha yüksektir. Bu farklılık sadece iki skor için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Sınıf Düzeyi

MDBT puanlarında sınıf düzeyine göre farklılık olup olmadığı MWU testi ile analiz edilmiştir (Tablo 4). Analiz sonuçları bütün puan türleri için gruplar arasında anlamlı farklılık olmadığını açıklamaktadır.

Tablo 4. Sınıf Düzeyine göre MDBT Puanları Ortalamaları ve Mann-Whitney-U Testi Sonucu

Faktör Grubu	Ortalama puan		MWU	P
	9. Sınıf	12. Sınıf		
F1	1.97	1.90	18719	0.591
F2	1.97	1.74	17360	0.078
F3	.64	.66	18983	0.747
F4	1.02	.96	18482	0.426
F5	.96	.90	18359	0.351
F6	.76	.67	17956	0.194
Toplam	7.32	6.83	181128	0,294

*p≤0.005

Çalışmaya katılan 9. sınıf öğrencilerinin MDBT puanı ortalamaları 7,32 (n=237), 12. sınıf öğrencilerinin MDBT puanı ortalamaları 6,83 (n=163) olarak tespit edilmiştir. Bütün alt boyutlarda 9. Sınıf grubunun skorları 12. Sınıf grubunun skorlarından yüksek olmakla birlikte, bu sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Okul Türü

Tablo 5’de görüldüğü gibi, bütün skorlarda okul türü grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Tablo 5. Okul Türüne Göre MDBT Puanlarının Ortalamaları ve Kruskal-Wallis (KW) Testi Sonucu

Faktör Grubu	Ortalama Puan							KW	P
	Okul Türü Grupları								
	FL	SBL	AL	ÖAL	İHAL	MTAL	DL		
F1	3.00	3.33	1.94	1.76	1.12	1.33	2.00	46.446	.000*
F2	2.78	2.72	1.81	1.89	1.69	1.63	2.00	22.281	.001*
F3	1.17	1.33	.54	.94	.75	.61	.85	38.573	.000*
F4	1.11	1.61	1.01	.94	.81	.83	.69	20.040	.000*
F5	1.17	1.56	.92	1.00	1.00	.65	.92	26.345	.000*
F6	.94	1.67	.65	1.00	.81	.54	.69	35.540	.000*
Toplam	10.17	12.22	6.87	7.53	6.19	5.59	7.15	56.790	.000*

*p≤0.005

MDBT toplam skorları en yüksek SBL grubunda (\bar{X} =12.22), en düşük ise MTAL grubunda (\bar{X} =5.59) tespit edilmiştir. Toplam skorlarda diğer gruplar FL (\bar{X} =10.17), ÖAL (\bar{X} =7.53), DL (\bar{X} =7.15), AL (\bar{X} =6.87), İHAL (\bar{X} =6.19) şeklinde sıralanmaktadır. SBL grubunun skorları F2 alt boyutu hariç diğer bütün alt boyutlar için diğer okul türü gruplarının skorlarından daha yüksektir. Bütün soruları doğru cevaplayan 2 kişi DL gurubundaki güzel sanatlar lisesindedir. Hiçbir soruyu doğru cevaplamayan 5 kişi ise devlet ve özel Anadolu liseleri grupları ile meslek lisesi grubundandır. Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Post-Hoc analizi sonucu Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6. Post-Hoc Analizine Göre Okul Türü Grupları Arasındaki Çapraz Farklılık Tablosu

	FL	SBL	AL	ÖAL	İHAL	MTAL	DL
FL		F6	F1,F2,F3,F5,F6,T		F1,T	F1,F2,F3,T	F1
SBL	F6		F1,F2,F3,F4,F5,F6,T	F1,T	F1,F4,F6,T	F1,F2,F3,F4,F5,F6,T	F1,F4,F6,T
AL	F1,F2,F3,F5,F6,T	F1,F2,F3,F4,F5,F6,T		F1,T		F1	F4
ÖAL		F1,T	F1,T				
İHAL	F1,T	F1,F4,F6,T					
MTAL	F1,F2,F3,T	F1,F2,F3,F4,F5,F6,T	F1				
DL	F1	F1,F4,F6,T	F4				

Tablo 6'daki çapraz farklılık tablosundan da anlaşıldığı gibi, SBL grubu ile FL grubu arasında sadece F6 skorlarında anlamlı farklılık tespit edilirken, SBL grubu ile AL ve MTAL grupları arasında bütün skorlarda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. SBL grubu ile ÖAL grubu arasında F1 ve toplam skorlarda, SBL grubu ile İHAL grubu arasında F1, F4, F6 ve toplam skorlarda, SBL grubu ile DL grubu arasında ise F1, F4, F6 ve toplam skorlarda anlamlı farklılık görülmüştür.

LGS Puanı

MDBT puanlarını LGS puanına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek için KW hipotez testi uygulanmıştır. F4 boyutu hariç, diğer bütün skorlarda LGS puanı anlamlı farklılık göstermiştir (Tablo 7).

Tablo 7. LGS Puanı Gruplarının MDBT Puanları Ortalamaları ve Kruskal-Wallis Testi Sonucu

Faktör Grubu	Ortalama Puan							KW	P
	LGS Puan Grupları								
	500-451	450-401	400-351	350-301	300-251	250-	SG		
F1	2.54	2.79	1.90	1.10	1.57	1.56	.57	56.156	.000*
F2	2.27	2.18	1.84	1.81	1.60	1.78	.71	21.053	.002*
F3	.084	.86	.62	.46	.62	.61	.29	19.618	.003*
F4	1.01	1.16	1.10	.98	.93	.83	.57	9.318	.156
F5	.99	1.12	1.00	.95	.83	.83	.14	18.572	.005*
F6	.77	.86	.72	.56	.75	.89	.00	14.633	.023*
Toplam	8,43	8,96	7,18	6,37	6,30	6,50	2,29	47,105	.000*

*p≤0.005

LGS puanı 500 ile 400 puan arasında olan öğrencilerin MDBT sorularının yarıdan fazlasını doğru cevapladığı tespit edilmiştir. LGS'ye girmeyenlerin ortalamaları toplam puanlarda ve diğer alt boyut skorlarında diğer puan gruplarından oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. Post-Hoc analizi sonuçlarının özetlendiği Tablo 8'de hangi boyutlarda LGS puan grupları arasında anlamlı farklılık olduğunu açıklamaktadır.

Tablo 8. Post-Hoc Analizine göre LGS Puan Grupları Arasındaki Çapraz Farklılık Tablosu

	500-451	450-401	400-351	350-301	300-251	250-	SG
500-451			F1,T	F1,F3,T	F1,F2,T	F1,T	F1,F2,F5,F6,T
450-401			F1,T	F1,F3,F6,T	F1,T	F1,T	F1,F5,F6,T
400-351	F1,T	F1,T					F5,F6,T
350-301	F1,F3,T	F1,F3,F6,T				F6	F5,F6,T
300-251	F1,F2,T	F1,T					F6,T
250-	F1,T	F1,T		F6			F6,T
SG	F1,F2,F5,F6,T	F1,F5,F6,T	F5,F6,T	F5,F6,T	F6,T	F6,T	

LGS'ye girmeyenlerin MDBT toplam skorları diğer LGS puanı gruplarından anlamlı farklılık göstermiştir. Sınava girmeyen öğrencilerin skorları ile LGS puanı 300'ün altında olanların skorları arasında sadece F6 boyutunda, LGS puanı 400 ile 300 arasında olanlar ile ise F5 ve F6 boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna karşılık 500-451 grubu ile SG grubu arasında F3 ve F4 hariç bütün skorlarda, 450-351 grubu ile SG grubu arasında ise toplam skorların yanı sıra F1, F5 ve F6 skorlarında gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Coğrafya Dersi Akademik Başarısı (CDAB)

Coğrafya dersi akademik başarı puanının MDBT skorlarında anlamlı farklılık gösterip göstermediğini test etmek için uygulanan Kruskal-Wallis testi sonucuna göre, bu analizin sonucu toplam ve alt boyut skorlarında coğrafya dersi sınav puanının anlamlı bir değişken olduğunu göstermektedir (Tablo 9).

Tablo 9. CDAB Puanı Gruplarının MDBT Puanları Ortalamaları ve Kruskal-Wallis testi sonucu

Faktör Grubu	Ortalama Puan						KW	P	
	CDAB Puan Grupları								
	100-85	84-70	69-60	59-50	49-	PNSG	CDY		
F1	2.39	1.85	1.38	1.80	1.56	1.50	2.07	29.775	.000*
F2	2.24	1.62	1.59	2.00	1.54	1.38	2.07	26.193	.000*
F3	.84	.59	.35	.53	.61	.50	.64	21.223	.002*
F4	1.16	.90	1.05	.75	.82	1.25	1.18	20.522	.002*
F5	1.07	1.01	.73	.93	.73	.63	.93	19.315	.004*
F6	.88	.53	.65	.70	.59	.50	1.04	20.757	.002*
Toplam	8.58	6.51	5.76	6.70	5.85	5.75	7.93	40.042	.000*

*p≤0.005

CDAB puanı 100-85 grubunda olanların (n=135) skorları, bütün boyutlarda diğer gruplardan daha yüksektir. Bu grup MDBT'deki 16 sorunun yarısından fazlasını cevaplayabilmişlerdir. Coğrafya dersi almayan öğrencilerden oluşan CDY grubundaki 28 kişiden 2'si fen lisesi ve meslek lisesi gruplarının 9. sınıflarındandır. Diğerleri 12. sınıf öğrencileri olup 26'sı Anadolu lisesinde, 3'ü meslek lisesi grubundandır. Bu öğrenciler 9. Sınıfta ortak derslerden biri olan coğrafya dersini alan, 12. sınıfta seçmeli coğrafya dersini almayan öğrencilerdir. CDY grubunun ortalamaları ($X_T=7.93$) bakımından diğer 6 grup arasında ikinci sıradadır. Ayrıca, bu grubun skorları az bir farkla en yüksek CDAB skorlarına sahip gruptan daha yüksektir. En düşük MDBT skorları ise genel olarak coğrafya dersi başarısı 49 ve altında olan grup ile pandemi nedeniyle coğrafya sınavına giremeyen öğrenciler için tespit edilmiştir. CDAB puanı 49'un altında olan grup için dikkat çeken bir başka durum ise hiçbir soruya doğru cevap veremeyen örneklemdaki iki öğrenci ile bütün sorulara doğru cevap veren güzel sanatlar lisesinden 2 öğrencinin bu grupta yer almasıdır. Bu özel durum dışında, örneklemin coğrafya dersi başarısı ile mekânsal düşünme becerileri arasında pozitif bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Post Hoc analizi sonuçları da bunu nispeten doğrulamaktadır (Tablo 10). Özellikle toplam skorlar için 100-85 grubu ile diğer puan grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Tablo 10 Post-Hoc Analizine Göre CDAB Puanı Grupları Arasındaki Çapraz Farklılık Tablosu

	100-85	84-70	69-60	59-50	49-	PNSG	CDY
100-85		F2,F6,T	F1,F3,T	F4,T	F1,F2,F4,F5,T	T	T
84-70	F2,F6,T						F6
69-60	F1,F3,T						T
59-50	F4,T						
49-	F1,F2,F4,F5,T						T
PNSG	T						
CDY	T	F6	T		T		

Tartışma

Araştırma sonuçları çalışmaya katılan lise öğrencilerinin MDBT ortalama skorlarının 16'da 7.12 civarında olduğunu gösterdi. Bednarz ve Lee (2011)'nin çalışmasındaki üniversite öğrencileri toplam 16 üzerinden 10.7 doğru cevap ortalamasıyla en iyi performansı sergilediler. Araştırmacılar örneklemdaki lise öğrencilerinin 7.6 doğru cevap ortalamasıyla bir sonraki en iyi puanı aldığını, bunu ortalama 4.6 doğru cevapla ortaokul öğrencilerinin izlediğini tespit ettiler. Dolayısıyla bu sonuç araştırma bulgularıyla uyumludur. Buna karşılık Xie vd. (2022) çalışmasında Çinli lise öğrencilerinin ortalaması 16 soruda 11.67 olarak tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra araştırma bulguları mekânsal düşünme becerilerinin toplam ve farklı boyutlarındaki skorlarda cinsiyet, okul türü, akademik başarı değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar oluşturduğunu, buna karşılık sınıf düzeyinin mekânsal becerilerde farklılığa yol açmadığını açıklamaktadır.

Cinsiyetin mekânsal düşünmeye etkisi konusu 20. yüzyılın ilk yıllarından beri sıklıkla araştırılan bir durumdur. Gilmartin ve Patton (1984), insanın mekânsal yetenekleri üzerine yapılan önceki psikolojik araştırmaların sonuçlarını değerlendirerek bazı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bu çıkarımlardan birincisi erkeklerin mekânsal görselleştirme ve mekânsal yönelimde kadınlardan daha yetkin olduğuna dair önemli kanıtlar olmasına rağmen diğer mekânsal beceriler için genellikle cinsiyete dayalı farklılıklar olmadığı konusundadır. İkincisi, mekânsal becerilerde cinsiyete dayalı farklılıkların gelişimsel bir model izlediğine ve ergenlik öncesi çocuklarda bulunmayabileceğiyle ilgilidir. Üçüncüsü, hem teorik hem de pratik olarak ilgi çekici olmasına rağmen mekânsal yeteneğin belirleyicileri iyi anlaşılmamış olmasıdır. Bununla birlikte Gilmartin ve Patton (1984) coğrafya ve mekânsal düşünme konusunda yapılmış bazı çalışmaların bulgularını değerlendirerek, erkeklerin mekânsal yeteneklerinin kadınlardan daha üstün olduğu genellemenin yapılamayacağı sonucuna vardılar. Mekânsal becerilerde cinsiyetle ilişkili farklılıkları inceleyen Self ve Golledge (1994), erkeklerin en çok geometrik görselleştirme görevlerinde daha iyi performans gösterdiğini, buna karşılık mekânsal-ilişkisel durumları içeren diğer mekânsal görevlerde kadın performansının daha iyi olduğu sonucuna vardılar. Nitekim araştırmamızın bulguları da bu sonucu destekler niteliktedir. Kadın örneklemin MDBT skorları erkeklerden daha yüksektir ve bu durum mekânsal etki çıkarımı boyutunda ve toplamda istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna karşılık, Öcal (2007), altıncı sınıf öğrencilerinin mekânsal biliş becerilerini incelediği çalışmasında konum, rota gibi bazı mekânsal becerilerde erkek öğrencilerin daha başarılı olduğunu bildirmiştir.

Bednarz ve Lee (2019), Mekânsal Düşünme Beceri Testinin kullanıldığı çalışmaların sonuçlarını değerlendirerek, cinsiyet etkisinin değişken, anlamsız ve yetersiz olduğunu bildirmektedir. Bazı çalışmalarda erkeklerin MDBT skorlarının daha yüksek olduğu (Örneğin; Crews, 2008; Shin vd., 2016; Tomaszewski, Vodacek, Parody, & Holt, 2015), bazı çalışmalarda ise test puanlarına yansıyan net bir cinsiyet farkı olmadığı tespit edilmiştir (Örneğin; Collins, 2018; Hedley, Templin, Czajkowski, & Czerniak, 2013; Verma, 2014). Bununla birlikte, Newcombe ve Stieff (2012) mekânsal düşünmede cinsiyet farklılıklarına odaklanan çalışmaları inceleyerek, mekânsal becerilerin hem erkekler hem de kadınlar için eğitim ve öğretim yoluyla büyük ölçüde geliştirilebileceğine dair kanıtlar olduğunu bildirmişlerdir. İncelenen çalışmaların bazılarında erkek öğrenciler, mekânsal akıl yürütme testlerinin hepsinde olmasa da pek çoğunda kız öğrencilerden daha iyi performans gösterme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir (Örneğin; Baenninger & Newcombe, 1989; Tomaszewski vd., 2015; Voyer, Voyer, & Bryden, 1995). Bu tür deneysel çalışmaların bazılarında ise mekânsal düşünmede cinsiyetin anlamlı etkisi olmadığı bildirilmiştir (Örneğin; Gold, Pendergast, Ormand, Budd, & Mueller, 2018; Mulyadi & Yani, 2021). Mekânsal becerileri geliştirmeye yönelik bazı deneysel çalışmaların sonuçları erkek öğrencilere kıyasla kadınların uzamsal becerilerinin eğitimle daha fazla geliştiğini açıklamaktadır (Örneğin; Baenninger & Newcombe, 1989; Feng, Spence, & Pratt, 2007; Gold vd., 2018). Mulyadi ve Yani (2021) geliştirdikleri 45 temalı mekânsal düşünme testindeki 7 temayı seçerek, Endonezya’da ortaokul ve lise öğrencilerinden oluşan bir örnekleme gerçekleştirdikleri çalışmalarında, cinsiyet ve mekânsal düşünme arasındaki korelasyon katsayısının anlamlı olmadığını buldular. Bununla birlikte araştırmacılar erkeklerin dar bir zaman ve mekânda meydana gelebilecek çeşitli durumlar hakkında pragmatik düşünmeye daha yatkınken, kadınların çeşitli şehirlerdeki zaman farklılıkları, mevsim değişiklikleri ve afet riski olan mekânların tahminleri gibi geniş zaman ve mekânda meydana gelebilecekler konusunda daha öngörülü oldukları sonucuna vardılar. Cinsiyet ve mekânsal düşünme becerileri konusunda Türkiye adresli bazı çalışmalarda (Keskin, 2018; Yiğit & Karatekin, 2021) benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmaya katılan öğrencilerden ortalamanın üzerinde MDBT puanları olanlar, 400’ün üzerinde LGS puanına sahiptir ve bu öğrenciler fen, sosyal bilimler liseleri ile %30’u da Anadolu liselerinde öğrenim görmektedir. Liseye giriş için yüksek LGS puanı gerektiren fen ve sosyal bilimler liseleri ile kısmen Anadolu liselerinde öğrenim gören örnekleme öğrencileri orta düzeyde MDBT ortalamalarına sahiptir. Ancak, bu gruptakilerin MDBT skorları, daha düşük LGS puanlarına sahip öğrencilere göre genel olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Türkiye adresli önceki çalışmalarda LGS puanları ile MDBT skorları arasındaki ilişki konusuna ilgili bir veriye tarafımızdan rastlanılmamıştır. Bununla birlikte, iyi problem çözme becerisine sahip öğrencilerin yüksek LGS puanına sahip olduğu varsayılabilir. Nitekim bazı çalışmalarda, yüksek düzeyde problem çözme becerisi isteyen fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) alanları ile arkeoloji, antropoloji, tarih, sanat, hukuk, ekonomi gibi sosyal ve beşeri bilimlerde çok yönlü mekânsal düşünme becerilerinin gerekli olduğuna dikkat çekilmektedir (Charcharos vd. 2016; Duffy, 2017; Goodchild & Janelle (2010), Uttal vd., 2013). Örneğin, Türk (2016),

öğretmen adaylarının astronomi başarıları ile mekânsal düşünme becerileri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Araştırma bulgularına göre, coğrafya dersi başarıları yüksek olan katılımcıların MDBT puanları da yüksektir. Bu sonuçlara dayanarak “mekânsal düşünme becerileri yüksek olan Türkiye’deki lise öğrencilerinin akademik başarıları da yüksektir” veya “Türkiye’deki coğrafya dersleri mekânsal düşünme becerilerini geliştirir” şeklinde genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Bu genellemeyi yapabilmek için çalışma örneğine benzer farklı örneklerde Türk öğrencilerin coğrafya dersi akademik başarıları-mekânsal düşünme becerisi ilişkisinin irdelendiği çalışmaların bulgularıyla desteklenmesi gerekir. Bununla birlikte mekânsal beceriler konusunda yurt dışında yapılmış bazı çalışmaların bulguları, akademik bir ana dal olarak coğrafya ve tamamlanan coğrafya derslerinin sayısının, katılımcıların mekânsal düşünme becerilerini etkileyen en tutarlı olumlu faktör olduğunu açıklamaktadır (Lee & Bednarz, 2009; Shin vd., 2016; Verma, 2015; Xie vd., 2022; Wakabayashi, 2015; Wan vd., 2017). Coğrafya öğreniminin mekânsal doğası göz önüne alındığında, coğrafya alanındaki akademik başarı ile jeo-mekânsal düşünme yeteneği arasındaki yakın bağlar olduğu açıktır. Coğrafya öğrenmek, öğrencilerin bölge, mekân ve çevre kavramlarını ve mekânsal ilişkilerin mantığını anlamalarına yardımcı olabilir (Aliman vd., 2019; Metoyer & Bednarz, 2017).

Bu bağlamda Goodchild ve Janelle (2010), bilginin coğrafi filtreler aracılığıyla giderek daha fazla görüldüğü bir dünya için eleştirel mekânsal düşünmenin eğitimde merkezi bir tema olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Diğer taraftan, Amerikan Ulusal Araştırma Konseyinin raporunda (NRC, 2006) ise mekânsal düşünmenin öğrenilebilir, resmi olarak tüm öğrencilere öğretilen ve uygun şekilde tasarlanmış araçlar, teknolojiler ve müfredatlarla desteklenebilir temel ve gerekli bir beceri olduğu ifade edilmektedir. Ancak, Elbay (2020) ile Ünlü ve Yıldırım’ın (2017) çalışmalarındaki tespitlere göre, Türk eğitim sisteminde mekânsal düşünme becerileri öğretim programlarında yeterince yer almamaktadır. Türkiye’deki öğretim programlarında mekânsal düşünme becerileriyle ilgili sınırlı araştırmaların bulguları öğretim programları, öğrenciler ve öğretmenler bağlamında bazı dikkat çekici bulgular içermektedir. Gönülaçar ve Öztürk’ün (2021) ortaokul öğrencileri ile sosyal bilgiler öğretmenlerinin mekânsal düşünme becerileri hakkındaki görüşlerini incelediği bir çalışmada, öğrencilerinin harita okuma, konum, mekânı algılama becerilerinin yeterince gelişmediği, gözlem, doğal ve teknolojik yön bulma becerilerinin nispeten geliştiği bildirilmektedir. Coğrafya öğretmen adaylarının mekânsal düşünme becerisine ilişkin görüşlerinin incelendiği Şanlı’nın (2019) çalışmasında ise öğretmen adaylarının görüşlerinin uluslararası çalışmalarda ele alınan mekânsal düşünme becerisinin tanımı, bileşenleri, önemi ve öğretimine ilişkin boyutlar genelinde örtüşmediği bildirilmiştir. Ayrıca, çalışmaya katılan öğretmen adaylarının bu becerileri geliştirmeye yönelik öğretim yöntem ve tekniklerine uzak oldukları tespit edilmiştir. Türkiye’deki sosyal bilgiler ders kitaplarındaki soruların mekânsal düşünme becerileri bağlamında incelendiği araştırmada ise ders kitaplarında ağırlıklı olarak temel mekânsal kavramlarla, temsil araçlarına yer verilmeden düşük düzey bilişsel aşamaları yordayan soruların hâkim olduğu görülmüştür (Şanlı, 2020). Konuyla ilgili önceki çalışmaların bulguları mekânsal düşünme becerisinin pek çok disiplini ilgilendirdiğini ve eğitimle geliştirilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, Ünlü ve Yıldırım’ın (2017) çalışmasında dikkat çekildiği gibi, coğrafya dersleri jeo-mekânsal düşünme becerilerinin geliştirilmesi için uygun bir alan olabilir. Bunun yanı sıra, mekânsal düşünmeyi öğrenen bir nesil için, Türkiye’deki matematik, tarih ve fen dersleri gibi dersler genelinde mevcut standartlara dayalı öğretim ile bütünleştirmek için ulusal bir girişimde bulunma ihtiyacı bulunmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’de mekânsal düşünme konusunda yapılacak gelecek çalışmaların sonuçları bu ihtiyaca dikkat çekmeye ve uygulamaya geçirilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, Y., & Sönmez, F. (2019). Coğrafi bilgi sistemlerine (CBS) dayalı sosyal bilgiler öğretiminin 6. sınıf öğrencilerinin mekânsal düşünme becerilerine etkisi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 40, 40-58.
- Akkaya Yılmaz, M., Arıkan, A., & Çetin, T. (2022). Mekânsal Akıl Yürütme Testi'nin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 15(56), 435-458.
- Albert, W. S., & Golledge, R. G. (1999). The use of spatial cognitive abilities in geographical information systems: The map overlay operation. *Transactions in GIS*, 3(1), 7-21.
- Aliman, M., Astina, I. K., Putri, R. E., & Arif, M. (2019). The effect of earthcomm learning model and spatial thinking ability on geography learning outcomes. *Journal of Baltic Science Education*, 18(3), 323-334.
- Baenninger, M., & Newcombe, N. (1989). The role of experience in spatial test performance: A meta-analysis. *Sex Roles*, 20(5), 327-344.
- Baloğlu Uğurlu, N., & Aladağ, E. (2015). Mekânsal düşünmenin Türkiye'de sosyal bilgiler öğretim programındaki yeri ve öğretmenlerin bu beceri hakkındaki görüşleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 22-42.
- Başaran, B. (2004). Etkili öğrenme ve çoklu zekâ kuramı: Bir inceleme. *Ege Eğitim Dergisi*, 5(1), 7-15.
- Battersby, S. E., Golledge, R. G., & Marsh, M. J. (2006). Incidental learning of geospatial concepts across grade levels: Map overlay. *Journal of Geography*, 105(4), 139-146.
- Bednarz, R., & Lee, J. (2011). The components of spatial thinking: empirical evidence. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 21, 103-107.
- Bednarz, R., & Lee, J. (2019). What improves spatial thinking? evidence from the spatial thinking abilities test. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 28(4), 262-280.
- Berse, K. B., Bendimerad, F., & Asami, Y. (2011). Beyond geo-spatial technologies: promoting spatial thinking through local disaster risk management planning. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 21, 73-82.
- Bishop, A. J. (1989). Review of research on visualization in mathematics education. *Focus on Learning Problems in Mathematics*, 11(1), 7-16.
- Bryant, P. (2009). Understanding space and its representation in mathematics. In N. S. Bryant & A. Watson (Eds.), *Key understandings in mathematics learning*. (Vol.5, pp. 1-40): Nuffield Foundation.
- Bulut, S. ve Köroğlu, S. (2000). Onbirinci sınıf öğrencilerinin ve matematik öğretmen adaylarının uzaysal yeteneklerin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 56-61.
- Charcharos, C., Kokla, M., & Tomai, E. (2015). *Assessing spatial thinking ability in geospatial thinking: Educating the future spatial citizens*. Paper presented at the The GEOTHNK International Closing Conference Pallini, Greece.
- Charcharos, C., Kokla, M., & Tomai, E. (2016). *Investigating the influence of spatial thinking in problem solving*. Paper presented at the 19th AGILE International Conference on Geographic Information Science, Helsinki, Finland
- Collins, L. (2018). The impact of paper versus digital map technology on students' spatial thinking skill acquisition. *Journal of Geography*, 117(4), 137-152.
- Crews, J. W. (2008). *Impacts of a teacher geospatial technologies professional development project on student spatial literacy skills and interests in science and technology in grade 5-12 classrooms across Montana*. [Doctoral dissertation, University of Montana]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Delialioğlu, Ö., & Aşkar, P. (1999). Contribution of students' mathematical skills and spatial ability of achievement in secondary school physics. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(16), 34-39.
- Duffy, G. (2017). *Spatial thinking in the engineering curriculum: an investigation of the relationship between problem solving and spatial skills among engineering students*. [Doctoral Thesis, Dublin Institute of Technology], ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Dunphy, A., & Spellman, G. (2009). Geography fieldwork, fieldwork value and learning styles. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 18(1), 19-28.

- Elbay, S. (2020). A foundational perspective for spatial thinking in relation to social studies curriculum and middle-school textbooks in Turkey. *Review of International Geographical Education Online*, 10(2), 30-57.
- Feng, J., Spence, I., & Pratt, J. (2007). Playing an action video game reduces gender differences in spatial cognition. *Psychological science*, 18(10), 850-855.
- Ferguson, A. M., Maloney, E. A., Fugelsang, J., & Risko, E. F. (2015). On the relation between math and spatial ability: The case of math anxiety. *Learning and Individual Differences*, 39, 1-12.
- Gardner, H. (1993). *Frames of mind : the theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Gersmehl, P. J., & Gersmehl, C. A. (2007). Spatial thinking by young children: Neurologic evidence for early development and "educability". *Journal of Geography*, 106(5), 181-191.
- Gilmartin, P. P., & Patton, J. C. (1984). Comparing the sexes on spatial abilities: map-use skills. *Annals of the Association of American Geographers*, 74(4), 605-619.
- Gold, A. U., Pendergast, P. M., Ormand, C. J., Budd, D. A., & Mueller, K. J. (2018). Improving spatial thinking skills among undergraduate geology students through short online training exercises. *International Journal of Science Education*, 40(18), 2205-2225.
- Golledge, R. G., Marsh, M., & Battersby, S. (2008). Matching geospatial concepts with geographic educational needs. *Geographical Research*, 46(1), 85-98.
- Gönülaçar, H., & Öztürk, M. (2021). Ortaokulda öğrencilere ve öğretmenlerine göre mekânsal düşünme becerileri. *International Journal of Geography and Geography Education*, 43, 80-97.
- Goodchild, M. F., & Janelle, D. G. (2010). Toward critical spatial thinking in the social sciences and humanities. *GeoJournal*, 75(1), 3-13.
- Hadi, B. S., Siasah, M. M., & Sariyono, K. E. (2021). *The Effect of Google Earth-Assisted Remote Sensing Learning on Students' Spatial Thinking Ability in Solving Disaster Mitigation Problems*. Paper presented at the IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Vancouver, Canada.
- Healey, M., & Jenkins, A. (2000). Kolb's experiential learning theory and its application in geography in higher education. *Journal of geography*, 99(5), 185-195.
- Hedley, M. L., Templin, M. A., Czajkowski, K., & Czerniak, C. (2013). The use of geospatial technologies instruction within a student/teacher/scientist partnership: Increasing students' geospatial skills and atmospheric concept knowledge. *Journal of Geoscience Education*, 61(1), 161-169.
- Jo, I. (2018). Spatial thinking in secondary geography: A summary of research findings and recommendations for future research. *Boletim Paulista de Geografia*, 99, 200-212.
- Jo, I., Hong, J. E., & Verma, K. (2016). Facilitating spatial thinking in world geography using Web-based GIS. *Journal of Geography in Higher Education*, 40(3), 442-459.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Keskin, Y. (2018). *Coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ile öğretimin öğretmen adaylarının akademik başarılarına ve mekânsal düşünme becerilerine etkisi*. [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Ulusal Tez Merkezi.
- Khaing, N. N., Yamada, T., & Ishii, H. (2012). Developing two equivalent spatial ability tests for Myanmar middle school students. *Japanese Journal for Research on Testing*, 8(1), 49-67.
- Kılıç, S. (2013). Örneklemeye yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46.
- Kim, M., & Bednarz, R. (2013). Development of critical spatial thinking through GIS learning. *Journal of Geography in Higher Education*, 37(3), 350-366.
- Kızıl, Ö. (2021). *Kronolojik ve mekânsal düşünme becerileri bağlamında T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi konularının senkronik yaklaşımla öğretimi*. [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi], Ulusal Tez Merkezi.

- Koc, T., & Topu, F. B. (2022). Using three-dimensional geospatial technology in primary school: students' achievements, spatial thinking skills, cognitive load levels, experiences and teachers' opinions. *Education and Information Technologies*, 27, 4925–4954.
- Kolb, D. A. (1984). *Experience as the source of learning and development*. Upper Sadle River: Prentice Hall.
- Kösa, T., & Kalay, H. (2015). 7. sınıf öğrencilerinin uzamsal yönelim becerilerini geliştirmeye yönelik tasarlanan öğrenme ortamının değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(1), 83-92.
- Kösa, T. (2011). *Ortaöğretim öğrencilerinin uzamsal becerilerinin incelenmesi*. Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon
- Lee, J., & Bednarz, R. (2009). Effect of GIS learning on spatial thinking. *Journal of Geography in Higher Education*, 33(2), 183-198.
- Lee, J., & Bednarz, R. (2012). Components of spatial thinking: Evidence from a spatial thinking ability test. *Journal of Geography*, 111(1), 15-26.
- Liu, R., Greene, R., Li, X., Wang, T., Lu, M., & Xu, Y. (2019). Comparing geoinformation and geography students' spatial thinking skills with a human-geography pedagogical approach in a Chinese context. *Sustainability*, 11(20), 2-21.
- Merç, A. (2017). *Sosyal bilgiler dersinde mekân algılama becerisinin kazandırılmasında Google Earth uygulamasının etkililiği*. [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Metoyer, S., & Bednarz, R. (2017). Spatial thinking assists geographic thinking: Evidence from a study exploring the effects of geospatial technology. *Journal of Geography*, 116(1), 20-33.
- Mulyadi, A., & Yani, A. (2021). *Gender perspective: the spatial thinking of secondary education students*. Paper presented at the IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Vancouver, Canada.
- National Research Council-NRC (2006). *Learning to think spatially*. Washington, DC: The National Academies Press.
- Newcombe, N. S. (2013). Seeing relationships: Using spatial thinking to teach science, mathematics, and social studies. *American Educator*, 37(1), 26-40.
- Newcombe, N. S. (2016). Thinking spatially in the science classroom. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 10, 1-6.
- Newcombe, N. S., & Shipley, T. F. (2012). Thinking about spatial thinking: New typology, new assessments. In J. S. Gero (Ed.), *Studying visual and spatial reasoning for design creativity* (pp. 179-192). New York: Springer.
- Newcombe, N. S., & Stieff, M. (2012). Six myths about spatial thinking. *International Journal of Science Education*, 34(6), 955-971.
- Nielsen, C. P., Oberle, A., & Sugumaran, R. (2011). Implementing a high school level geospatial technologies and spatial thinking course. *Journal of Geography*, 110(2), 60-69.
- Öcal, A. (2007). *İlköğretim sosyal bilgiler dersinde 6. Sınıf öğrencilerinin mekânsal biliş becerilerinin incelenmesi*. [Doktora tezi Doktora]. Gazi Üniversitesi Ulusal Tez Merkezi.
- Ping, R., Bradley, C., Gunderson, E., Ramirez, G., Beilock, S., & Levine, S. (2011). Alleviating anxiety about spatial ability in elementary school teachers. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 33(33), 1942-1946.
- Purwanto, P., Utaya, S., Handoyo, B., Bachri, S., Yullistiyana, D., & Amin, S. (2021). The Spatial thinking ability students on the character of urban and rural environments in solving population problems. *Review of International Geographical Education Online*, 11(3), 636-652.
- Putri, S. K., & Syahputra, E. (2019). Development of learning devices based on realistic mathematics education to improve students' spatial ability and motivation. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 14(2), 393-400.
- Ridha, S., Utaya, S., Bachri, S., & Handoyo, B. (2019). *Evaluating disaster instructional material questions in geography textbook: using taxonomy of spatial thinking to support disaster preparedness*. Paper presented at the IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Vancouver, Canada.

- Ridha, S., Utaya, S., Bachri, S., Handoyo, B., Kamil, P., & Abdi, A. (2021). *Spatial Thinking and Decision-Making Abilities to Learn About Disaster Preparedness*. Paper presented at the IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Vancouver, Canada.
- Romadlon, R., & Yusuf, Y. (2021). *Effect of learning project model-based learning on GIS spatial thinking skills students*. Paper presented at the IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Vancouver, Canada.
- Şanlı, C. (2019). Coğrafya öğretmen adaylarının mekânsal düşünme becerisine ilişkin görüşleri. *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi (ANKAD)*, 3(3), 215-233.
- Şanlı, C. (2020). Mekânsal düşünme becerisinin sosyal bilgiler ders kitapları sorularında analizi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 42, 118-132.
- Şanlı, C. (2021). Mekânsal düşünme becerisi testinin geliştirilmesi. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 12(43), 1-18.
- Şanlı, C., & Sezer, A. (2019). Coğrafya derslerinde mekânsal düşünme öğretimi ölçeği: Türkçe'ye uyarlama geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ege Coğrafya Dergisi*, 28(2), 213-225.
- Self, C. M., & Golledge, R. G. (1994). Sex-related Differences in Spatial Ability: What Every Geography Educator Should Know. *Journal of Geography*, 93(5), 234-243. doi:10.1080/00221349408979727
- Shin, E. E., Milson, A. J., & Smith, T. J. (2016). Future teachers' spatial thinking skills and attitudes. *Journal of Geography*, 115(4), 139-146.
- Sofias, T. A., & Pierrakeas, C. J. (2021). *Effectiveness of a WebGIS-based project on high school students' spatial thinking skills*. Paper presented at the Technology Enhanced Learning Environments for Blended Education (teleXbe2021), Foggia, Italy.
- Sönmez, F. (2019). *Coğrafi bilgi sistemlerine (Cbs) dayalı sosyal bilgiler öğretiminin mekansal düşünme becerilerine etkisi*. [Yüksek lisans tezi, Trabzon Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sorby, S., Veurink, N., & Streiner, S. (2018). Does spatial skills instruction improve STEM outcomes? The answer is 'yes'. *Learning and Individual Differences*, 67, 209-222.
- Sözcü, U., & Aydınöz, D. (2020). Coğrafya bölümü öğrencilerinin doğal afetlere yönelik farkındalıklarının mekânsal düşünme bağlamında analizi. *Erciyes Journal of Education*, 4(1), 1-19.
- Sütçü Dokumacı, N., & Oral, B. (2019). Development of Spatial Visualization Test: validity and reliability studies. *Kastamonu Education Journal*, 27(3), 1179 - 1195.
- Tomaszewski, B., Vodacek, A., Parody, R., & Holt, N. (2015). Spatial thinking ability assessment in Rwandan secondary schools: Baseline results. *Journal of Geography*, 114(2), 39-48.
- Tomaszewski, B., Walker, A., Gawlik, E., Lane, C., Williams, S., Orieta, D., . . . San Jose, N. (2020). Supporting disaster resilience spatial thinking with serious geogames: Project Lily Pad. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 9(6), 1-22.
- Trautmann, N. M., Makinster, J. G., & Batek, M. (2013). What lives where & why? Understanding biodiversity through geospatial exploration. *The American Biology Teacher*, 75(7), 462-467.
- Türk, C. (2016). The Correlation between Pre-Service Science Teachers' Astronomy Achievement, Attitudes towards Astronomy and Spatial Thinking Skills. *Journal of Education and Learning*, 5(2), 187-199.
- Twyman, A., Friedman, A., & Spetch, M. L. (2007). Penetrating the geometric module: catalyzing children's use of landmarks. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 29(29), 671-676.
- Uttal, D. H., & Cohen, C. A. (2012). Spatial thinking and STEM education: When, why, and how? *Psychology of Learning and Motivation*, 57, 147-181.
- Uttal, D. H., Miller, D. I., & Newcombe, N. S. (2013). Exploring and enhancing spatial thinking: Links to achievement in science, technology, engineering, and mathematics? *Current Directions in Psychological Science*, 22(5), 367-373.

- Ünlü, M., & Yıldırım, S. (2017). Coğrafya dersi öğretim programına bir coğrafi beceri önerisi: Mekânsal düşünme becerisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 13-20.
- Van De Walle, J. A., Karp, K. S., & Bay-Williams, J. (2014). İlkokul ve ortaokul matematiği gelişimsel yaklaşımla öğretim (7. Baskı). *Çev. S. Durmuş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Verma, K. (2014). *Geospatial thinking of undergraduate students in public universities in the United States*. [Doctoral dissertation, Texas State University]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Verma, K. (2015). Influence of academic variables on geospatial skills of undergraduate students: An exploratory study. *Geographical Bulletin*, 56(1), 41-55.
- Voyer, D., Voyer, S., & Bryden, M. P. (1995). Magnitude of sex differences in spatial abilities: a meta-analysis and consideration of critical variables. *Psychological Bulletin*, 117(2), 250-270.
- Wahyuningtyas, N., Febrianti, L., & Andini, F. (2020). *The carrying capacity of GIS application for spatial thinking growth in disaster material*. Paper presented at the IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Vancouver, Canada.
- Wahyuningtyas, N., Laila, N., & Andini, F. (2021). *Forming spatial thinking skills of social studies students in phenomenon analysis geosphere through the Geographic Information System (GIS)*. Paper presented at the IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Vancouver, Canada.
- Wai, J., Lubinski, D., & Benbow, C. P. (2009). Spatial ability for STEM domains: Aligning over 50 years of cumulative psychological knowledge solidifies its importance. *Journal of Educational Psychology*, 101(4), 817-835. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1037/a0016127>
- Wakabayashi, Y. (2015). Measurement of geospatial thinking abilities and the factors affecting them. In *Geographical Reports Of Tokyo Metropolitan University* (pp. 127-136).
- Wakabayashi, Y., & Ishikawa, T. (2011). Spatial thinking in geographic information science: a review of past studies and prospects for the future. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 21, 304-313.
- Wan, J., Lu, X., Du, F., Wang, J., & Ju, B. (2017). Influencing factors of middle school students' spatial thinking ability: A case study on senior one students of Baiyin No. 1 Middle School in Gansu Province. *Progress in Geography*, 36(7), 853-863.
- Xie, F., Zhang, L., Chen, X., & Xin, Z. (2020). Is spatial ability related to mathematical ability: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 32(1), 113-155.
- Xie, S., Zeng S., Liu L., Wei H., Xu Y., & Lu, X. (2022). Predicting geospatial thinking ability for secondary school students based on the decision tree algorithm in Mainland China. *Education & Science/Eğitim ve Bilim*, 47(210), 121-137.
- Yayla, O. (2019). *Sosyal bilgiler eğitiminde mekânsal teknolojilere dayalı öğretim uygulamalarının öğrencilerin mekânsal düşünme becerilerine ve akademik başarılarına etkisi*. [Yüksek lisans tezi, Trabzon Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yiğit, T. (2020). *Sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin mekânsal düşünme becerilerine oryantiring uygulamalarının etkisi*. [Yüksek Lisans, Kastamonu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yiğit, T., & Karatekin, K. (2021). The Effect of Orienteering Applications on Students' Spatial Thinking Skills in Social Studies: The Case of Turkey. *Review of International Geographical Education Online*, 11(1), 75-99.
- Zwartjes, L., de Lazaro y Torres, M. L., Donert, K., Buzo Sanchez, I., de Miguel Gonzalez, R., & Woloszynska-Wisniewska, E. (2017). *Literature review on spatial thinking*. Erişim: <http://www.gilearner.ugent.be/wp-content/uploads/2016/05/GILearner-SpatialThinkingReview.pdf>

EXTENDED SUMMARY

Understanding spatial relationships begin in the early years of human life, which is critical for developing children's brain structures and spatial reasoning functions (Gersmehl & Gersmehl, 2007). Children have tremendous spatial knowledge and thinking potential when they start school. This way of thinking contributes to socialization skills in preschool education environments (Bryant, 2009; Newcombe, 2013). Reading a map, finding our way in a shopping mall, interpreting a diagram, and understanding the spatial distribution of a phenomenon or the relationship between places and events are tasks based on a mental skill known as spatial thinking (Charcharos, Kokla, & Tomai, 2015). People use this vital skill in their subconscious when interpreting maps and diagrams and navigating familiar or unfamiliar environments (Newcombe, 2013). Spatial skills should be used in the interpretation of pictures and images in textbooks such as science, mathematics, and social studies, and in STEM disciplines, including science, technology, engineering, and mathematical sciences (Albert & Golledge, 1999; Sorby, Veurink, & Streiner, 2018; Uttal & Cohen, 2012). The findings of the studies on the subject show that students with higher skills learn better from visualizations (Albert & Golledge, 1999; Newcombe, 2013, 2016; Newcombe & Shipley, 2012; Twyman, Friedman, & Spetch, 2007).

Studies on spatial thinking skills in Turkey are limited in number. And it is noteworthy that these studies mainly focus on the spatial thinking skills of primary and secondary school students. In the studies addressing Turkey, no study was found in which the Spatial Thinking Ability Test (STAT) developed by Lee & Bednarz, 2009 was used to determine to examine the geospatial thinking skills of high school students. The reason for sampling ninth and twelfth-grade students in this study is to investigate whether the learning process affects students' spatial thinking skills. As explained in studies on the subject, knowledge of geography positively affects spatial thinking. In the curriculum of the Turkish education system, issues related to geospatial thinking skills are included in the social studies course at the secondary school level and in the geography course, which is space science at the high school level. Therefore, the relationship between the students' success in the geography course and their spatial thinking skills was examined. In addition, Turkish students generally study in different high schools types, such as Anatolian High School, Science High School, and Social Sciences High School, according to their academic success in the high school entrance exam (LGS). Among the research questions is whether LGS score and school type variables cause a difference in spatial thinking skills.

In this context, the problem of this study is whether there is a significant difference between the groups in the MDBT scores of the students participating in the study for the variables of gender, grade level, school type, LGS score, and CDAB score. This study was carried out with a survey method. The study sample selection was made with a convenient sampling from different school types such as science, social sciences, and vocational high schools due to the pandemic conditions in the data collection process of the study. This sampling method is often used when the researcher cannot use other methods (Kılıç, 2013). Due to the Covid-19 pandemic conditions during the study's data collection period, as in many countries, in-class education was suspended. Therefore, the data collection tool was prepared via Google form, and an online application was made.

In the central district of Çorum, there were 29 schools (excluding particular education school types) from different school types at the high school level. A total of 9 schools, two from the Anatolian high school group and one from the other school types, were included in the sample. According to the information obtained from the Çorum Provincial Directorate of National Education, 1554 students were enrolled in the ninth ($n=936$) and twelfth ($n=618$) classes of these nine schools in the 2020-2021 academic year when the study was conducted. After obtaining permission letters from Çorum Provincial Directorate of National Education, geography teachers were interviewed by the first author to convey the questionnaire form to the students in the selected schools. Five hundred fifty of these questionnaires were returned; 150 of the forms were not included in the analysis because they reduced the reliability coefficients obtained from the scale. Research findings belong to 400 students studying in the 9th and 10th grades of different high school types in the 2020-2021 academic year in which the study was conducted. 51% of the participants were male ($n=205$) and 49% were female ($n=195$). 59% of the sample was in 9th grade ($n=237$), and 41% was in 12th grade ($n=163$). Other demographic information and findings are shown in Table 1.

The data collection tool consists of two parts. In the first part, some demographic questions; in the second part, there is a modified version of the Spatial Ability Skills Test (STAT) developed by Lee & Bednarz, 2009. According to the research results, there were statistically significant differences between the groups in gender, school type, academic success in geography courses, and high school entrance exam (LGS) score in different dimensions of spatial thinking skills. However, no significant difference was found between the 9th and 12th grades.

DOM KADINLARDA ENFORMEL BİR GEÇİNME STRATEJİSİ: TOPLAYICILIK

AN INFORMAL LIVELIHOOD STRATEGY IN DOM WOMEN: GATHERING

Muhammet FIRAT

Fırat Üniversitesi/İnsani ve Sosyal Bilimler
Fakültesi/Sosyoloji Bölümü
muhammetfirat@firat.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2447-1427

ÖZ

Geliş Tarihi:

22.06.2022

Kabul Tarihi:

23.08.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Domlar
Dom Kadınlar
Enformel Sektör
Toplayıcılık
Geçinme Stratejileri

Keywords

Doms
Dom Women
Informal Sector
Gathering
Livelihood Strategies

Toplayıcılık, Domlarda kadim bir geçinme stratejisidir. Bu geçinme stratejisi genel olarak kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Toplayıcılık, Dom kadınların ailelerinin geçimini sağlamak amacıyla başka hanelerden temel ihtiyaç maddelerini (gıda, giyim, ev eşyası vb.) ücretsiz olarak istemeleridir. Bu araştırmanın amacı Dom/Çingene kadınların toplayıcılık deneyimlerini onların gözünden anlamaktır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik desen ile tasarlanan bu çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğiyle veriler elde edilmiştir. Araştırmaya Elazığ'da yaşayan ve geçimini "toplayıcılık" ile sağlayan 13 (on üç) Dom kadın dâhil edilmiştir. Bu çalışmada Dom kadınların toplayıcılık işini yapmalarında etnisitenin etkili olduğu ve bu tarz enformel çalışmanın kendileri için yoksulluk, dışlanma ve damgalanma gibi sorunlara yol açtığı saptanmıştır. Araştırmada ayrıca etnisite, cinsiyet, yoksulluk ve enformalitenin kesişim alanında var olma mücadelesi veren bu kadınların, düzenli gelir ve güvenceli işlere ulaşmada zorluklar yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Dom kadınların başkalarının yapmak istemediği pejoratif mahiyete sahip "toplayıcılık" a mecbur kaldıkları, toplayıcılığı ihtiyaç temelli bir geçinme stratejisi olarak değerlendirdikleri ve dilencilikten ayrı tuttukları sonucuna da ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Gathering is an ancient subsistence strategy among the Dom. This subsistence strategy is generally carried out by women. Gathering is Dom women's demanding of basic necessities (food, clothing, household goods, etc.) from other households free of charge in order to provide for their families. The purpose of this research is to understand Dom/Gypsy women's foraging experiences from their perspective. In this research, which was designed with a phenomenological design within the scope of qualitative research method, data were obtained by semi-structured interview technique. Thirteen (thirteen) Dom women living in Elazığ and making their living by "gathering" were included in the study. In this study, it was determined that ethnicity is effective in Dom women's work as a collector and this type of informal work causes problems such as poverty, exclusion and stigmatization for them. The research also revealed that these women, who struggle to exist at the intersection of ethnicity, gender, poverty and informality, have difficulties in reaching regular income and secure jobs. It was also concluded that Dom women were compelled to engage in "gathering" with a pejorative nature that others did not want to do, and that they considered gathering as a need-based subsistence strategy and kept it separate from begging.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1134294>

Atıf/Cite as: Fırat, M. (2022). Dom Kadınlarında Enformel Bir Geçinme Stratejisi: Toplayıcılık. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1469-1480.

Giriş

Domlar, Türkiye’de yaşayan ve haklarında sınırlı düzeyde bilgiye sahip olunan bir Çingene grubudur. Türkiye’de Çingeneler genel olarak Dom, Lom ve Rom olmak üzere üç ana dilsel gruptan oluşmaktadır. Dom grubu Çingenelerin çoğu, Ortadoğu’daki Dom Çingenelerinin bir koludur ve Türkiye’ye 11. yüzyılın başlarında gelmişlerdir (Marsh, 2008: 23). Türkiye’de Rom (Roman) gruplar genel olarak Batı Anadolu, Trakya, Marmara ve Ege bölgelerinde; Lom gruplar Kuzey Doğu Anadolu İllerinde; Dom gruplar ise Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yaşamaktadır (European Roma Rights Centre, 2013: 7). Diyarbakır, Antakya, Mardin, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Dom nüfusunun yoğun olduğu kentlerdir. Yakın geçmişe kadar göçer ve konar-göçer olarak yaşayan günümüzde ise yerleşik hayata geçen Dom grupları kentlerin çeperlerinde yaşamaktadırlar. Kentte yaşam tecrübeleri son derece zayıf olan Domların diğer Çingene gruplarına göre çok daha yoksul oldukları ve istihdama ulaşmada büyük zorluklar yaşadıkları bilinmektedir. Domların düzenli ve güvenceli işlere dâhil olamamalarının en önemli nedenleri arasında, Dom etnisitesi, kente yönelik mesleklerde yeterli tecrübeye sahip olmama, eğitim seviyelerinin düşük olması vs. yer almaktadır. Kentlerde Domlar çoğunlukla enformel işlerle geçimlerini temin etmektedirler (Kolukıncık, 2008: 150).

Küreselleşmeyle birlikte hayata geçirilen liberal politikalar kapsamlı sosyal ve ekonomik dönüşümlere neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de 1980 sonrası liberal ekonomik politikaların uygulanmasıyla formel istihdam olanakları giderek zayıflamıştır. Bu durum, enformel sektördeki işgücünü de önemli ölçüde etkilemiştir. Ekonomik krizler, formel istihdam olanaklarının azalması ve endüstriyel dönüşümle birlikte işgücü piyasasında yaşanan köklü değişim enformel sektörü yaygın hale getirmiştir. Temel geçim kaynakları enformel sektördeki işgücüne bağlı olan ve enformel işlerde yoğunlaşan Domlar da bu durumdan fazlasıyla etkilenmişlerdir (Erdoğan Aras, 2009: 78). Bir yandan etnik kimlikleri nedeniyle istihdam olanaklarına ulaşmada yaşadıkları zorluklar, diğer yandan formel sektörde yer almalarını sağlayacak mesleki donanımlarının bulunmayışı Domları enformel işlere mecbur kılmıştır.

Dünya ekonomilerinde yaşanan krizler ve yeniden yapılanmayla birlikte hizmet ve finans sektörü ön plana çıkmaktadır. Bu durum tüm çalışanları etkilemekle birlikte, göçmen ve etnik gruplar gibi kırılgan kesimleri daha fazla etkilemektedir. Araştırmalar, işgücü piyasalarında yaşanan yeniden yapılanma sürecinin göçmenleri, kadınları, gençleri ve etnik grupları, enformel işlere daha fazla sürüklediğini ortaya koymaktadır (Çelik ve Yüce Tar, 2016: 61; Standing, 2014; Sassen, 1995; Wilson, 2003). Bu açıdan Dom grubu Çingeneler özel bir konuma sahiptir.

Türkiye’de Çingene gruplarının iş/istihdam durumlarına yönelik çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar Dom kadınların enformel sektörle ilişkisini analiz etmede büyük öneme sahiptir. Örneğin Kolukıncık (2006: 12) tarafından yapılan bir araştırmada, Türkiye’de bulunan Romanların büyük bir çoğunluğu için işsizliğin “temel” problem olduğu saptanmıştır. “Türkiye’de Romanların Durumu Türkiye’de Çalışma ve İnsana Yakışır İş Koşulları Sorunları” Aralık 2010 Raporuna göre; Türkiye’de bulunan Çingene topluluklarının, istihdama erişiminde önemli engeller tespit edilmiştir (Fundación Secretariado Gitano, 2010: 18). Türkiye’nin farklı yerlerinde Çingene grupları üzerine yapılan başka çalışmalara göre; genellikle, sosyal güvenlik ve sözleşme kapsamında çalışanlar yok denecek kadar azdır. Söz konusu işler, çoğu zaman geçici, yarı zamanlı ve kayıt dışı olup bu işlerde çoğu zaman sağlık ve güvenlik şartları da tamamen göz ardı edilmektedir. Bu bağlamda, Çingenelerin bulabildiği vasıfsız işler, el emeğine dayanmaktadır. Kalfalık veya ustalıkla dayalı zanaatkarlık sahasında iş bulabilme olanakları ise azdır (Uzpeder, Danova, Özçelik ve Gökçen, 2008: 57; Fundación Secretariado Gitano, 2010: 7).

Sanayileşmeyle birlikte Domların istihdamın yeni merkezleri haline gelen kentlere yerleşmeleri, onları istihdam sorunlarıyla karşı karşıya getiren temel bir faktör olmuştur. Kırısala özgü geçim stratejileri önemli ölçüde azalan ve kente özgü işlere de yabancı olan Domlar, buralarda vasıf gerektirmeyen, güvencesiz, düzensiz, esnek, riskli ve başkalarının yapmak istemediği enformel işleri yapmak zorunda kalmışlardır. Domlar için bu yeni durum ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan çeşitli sonuçları da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada, enformel sektörde yer alan Dom kadınlar ele alınmaktadır. Düzenli ve güvenceli işlere ulaşmada zorluklarla karşı karşıya kalan Dom kadınlar, enformel sektöre yönelmektedirler. Dom kadınlar enformel işlerde zor şartlarda çalışmakta, genellikle Dom olmayanların yapmak istemedikleri işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar. Toplayıcılık bu işlerin başında gelen temel bir geçim stratejisidir. Toplayıcılık, Dom kadınların hanelerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başka hanelerden ücretsiz bir şekilde yiyecek, içecek, giyecek,

ev eşyası gibi kalemleri isteme durumu olarak tanımlanabilir. Dom kadınlar istihdama erişimde etnik kökenleri, düşük eğitim düzeyleri ve kente özgü mesleklerinin bulunmaması gibi nedenlerle çalışma hayatında zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bununla birlikte Dom kadınlar için enformel iş gücü piyasasına dahil olma, ekonomik zorlukların yanında dışlanma, damgalanma, sembolik şiddet gibi sorunlara da yol açmaktadır.

Dom kadınlar, etnik kimlikleri ve yoksullukları nedeniyle Dom olmayan kadınlara oranla çok daha fazla sorunla karşılaşmaktadırlar. Kadın olmak, Dom kadın olmak, güvencesiz/düzensiz/düşük ücretle enformel işgücü piyasasına mecbur olmak gibi çeşitli zorluklar, Dom kadınları çok yönlü bir dezavantajlığa sürüklemektedir. Dom kadınları, etnisite, cinsiyet, yoksulluk, enformalite gibi dezavantajların kesişim alanında var olma mücadelesi vermektedirler.

Bu araştırma Elazığ'da toplayıcılık yapan Dom kadınların enformel işgücü piyasasına dahil olma süreçlerini ve bu sürecin kendileri açısından sosyal, ekonomik ve kültürel sonuçlarını kendi anlatıları/deneyimleri üzerinden anlamaya çalışmaktadır. Çalışmanın temel amacı enformel bir iş olarak "toplayıcılık" yapan Dom kadınların "toplayıcılık deneyimlerine" sosyolojik perspektiften yaklaşmaktır. Bu kapsamda araştırma geçmişten günümüze Dom kadınlarda çalışma ilişkilerinin yapısını, "toplayıcılıkla" geçinmelerinde etnisitenin etkisini ve toplayıcılığın diğer bazı sonuçlarını kadınların kendi anlatıları üzerinden anlamayı ve yorumlamayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik desenle tasarlanmıştır. Belirli bir insan grubunun deneyimleri ve bu deneyimlere yükledikleri anlamlar ortaya çıkarılmak amaçlandığı için fenomenolojik desen (Creswell, 2013) tercih edilmiştir. Fenomenolojik desende, bir kişi ya da bir grup insanın yer aldığı çalışma grubunun bir fenomene dair yaşamış olduğu deneyimi nasıl anlamlandırdıkları amaçlanmaktadır (Patton, 2014). Fenomenolojik Okul'un temsilcisi Schutz'a göre, her bireysel bakış açısı ve düşünce biçiminden hareketle diğer bireylerin düşünceleri ya da yerleri hayali bir çizgi üzerinde belirtilebilir ve analiz edilebilir (Bauman, 2010: 49). Bu bakımdan fenomenoloji insan bilincinin ve insanların içinde yaşadıkları dünyayı yorumlama biçimlerinin araştırılması olarak ele alınmaktadır (Tatlıcan, 2007: 232).

Araştırmada Dom kadınların enformel bir geçinme stratejisi olarak toplayıcılığı nasıl tanımladıkları ve enformel sektörde toplayıcılık işiyle uğraşan bu kadınların bu süreçte hangi dinamiklerle karşılaştıkları üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, özellikle şu sorulara cevap aranmaktadır: Dom kadınların düzenli ve güvenceli iş-istihdam imkânlarına ulaşmada yaşadıkları problemler nelerdir? İşsizlik ve/veya enformel/marjinal işler Dom kadınlarda ne tür sorunlara yol açmakta, etnik kimlik Dom kadınların enformel çalışma biçimlerinde ne kadar etkili olmaktadır?

Yıldırım ve Şimşek'e (2013: 78) göre olgular, yaşadığımız dünyada olaylar ve deneyimler gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu olgularla günlük yaşantımızda çeşitli biçimlerde karşılaşabiliriz. Buna rağmen bu tanışıklık olguları tam olarak anladığımız anlamına gelmez. Bu bağlamda bize tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda da tam anlamını kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar fenomenoloji için uygun bir araştırma zemini oluşturur. Fenomenolojik araştırmalarda kullanılan temel veri toplama tekniği görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74). Bu çalışmada veriler görüşme tekniği elde edilmiştir. Görüşme sorularının oluşturulması sürecinde ilgili literatürde enformel sektör, Domlarda çalışma hayatı, geçinme stratejileri, toplayıcılık, dilencilik alanlarında yapılmış çalışmalar incelenmiş ve bu kapsamda yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu elde edilmiştir. Verilerin analizi sürecinde tematik veri analizinden faydalanılmıştır.

Ayrıca bu çalışmada nitel araştırmalarda kullanılan yapılandırılmamış (denetimsiz) gözlem türlerinden biri olan "katılımsız gözlem" tekniğine de başvurulmuştur. Dom kadınların çalışma hayatı dışında gündelik yaşamları, hâkim kültürle ilişkileri, yaşadıkları sosyal ve fiziksel çevreleri, sosyo-ekonomik durumları, genel olarak yaşadıkları sorunları gibi durumlar araştırılırken görüşme verilerinin yanı sıra gözlem tekniğiyle elde edilen bulgulardan da faydalanılmıştır.

Araştırma için Fırat Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 28.05.2021 tarihinde 8 nolu kararla etik kurul izni alınmıştır.

Çalışma Grubu

Fenomenolojik araştırmalar için veri kaynaklarını, ele alınan fenomeni doğrudan deneyimleyen ve deneyimlerini ifade edebilen birey ya da gruplar oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74). Bu araştırmanın çalışma grubu, toplayıcı Dom kadınlardır. Fenomenolojik araştırmaların en önemli noktası kişisel tecrübelerden yararlanmasıdır. Bu tecrübelerle sahip kişiler, araştırmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın katılımcı grubunu Elazığ'ın Karşıyaka, Cumhuriyet, Üniversite ve Hicret mahallelerinde yaşayan ve marjinal/enformel bir iş olarak toplayıcılıkla geçimlerini temin eden 13 (on üç) Dom grubuna mensup kadın oluşturmaktadır. Katılımcılarla yaklaşık 30-35 dakikalık derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılardan 10 kişi toplayıcılık işini aktif olarak yapmaktadır. Geriye kalan 3 kişi ise yaşlılık, sağlık problemleri, dışlanma vb. nedenlerle şu an toplayıcılık yapamamaktadır. Ancak geçmişte bu kişilerin uzun bir süre toplayıcılık işiyle uğraştıkları tespit edilmiştir.

Elazığ'da yaşayan Dom kadınların çalışma yaşamına ilişkin daha önce herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması, çalışmanın bu alanda gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır. Toplayıcılık işiyle uğraşan Dom kadınların çalışma yaşamıyla ilgili düşünceleri, sorunları ve toplayıcılıktaki ilk deneyimleri gibi konular bütüncül olarak tespit edilmek amacıyla, bu çalışmada, katılımcıların seçiminde, amaçlı örnekleme türlerinden biri olan kartopu örneklemeye başvurulmuştur. Kartopu örnekleme ile toplayıcı Dom kadınlara ulaşılmıştır. Görüşmelere katılım, gönüllük esasına dayalı biçimde sağlanmıştır.

Görüşmeler Ağustos, Eylül ve Ekim 2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Görüşülen 13 katılımcının yaş ortalaması 49,5'dir. Üç katılımcı 40 yaşın altında olup diğerleri 40 ve üzeri yaşıdadır. Görüşmecilerden 2'si dul, 11'i evlidir.

Katılımcıların üçü ilkökul mezunu ve dördü okur-yazardır. Geriye kalan altı katılımcı ise okuma-yazma bilmemektedir. Katılımcılar, hanelerinde en az altı kişi ile yaşamaktadır. Domlar kalabalık hane özellikleri ile bilinmektedir. Katılımcıların yaşadıkları hanenin ortalama aylık geliri ise (Ekim 2021) 2260 TL'dir. Dom kadınların yaşadıkları hanelerin yoksulluğu şiddetli bir şekilde deneyimledikleri söylenebilir.

Bulgular ve Yorumlar

Kadim Bir Geçim Kaynağı Olarak Toplayıcılık

Geçmişte göçer ve konar-göçer olarak yaşayan Domlar, istihdamın yeni merkezi haline gelen kentlere yerleşmek zorunda kalmışlardır. Ancak kentlerde yeni meslekler edinememeleri nedeniyle güvenceli ve düzenli istihdam konusunda zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu yüzden Domlar, kentlerde enformel ağlar aracılığıyla düzensiz, güvencesiz, tehlikeli/riskli ve marjinal işlerde çalışmaya mecbur kalmışlardır. Bu süreci Dom kadınların çok daha dramatik biçimde deneyimledikleri bilinmektedir. Dom kadınları toplayıcılık, bohçacılık, gündelik temizlik işleri, mevsimlik tarım işleri gibi birçok enformel işte geçimlerini temin etmişlerdir. Ancak zamanla bu işlerin azalmasıyla toplayıcılığı sürdürmeye mecbur kalmışlardır.

Kadim bir geçim stratejisi olan toplayıcılık, Dom kadınların ilk göç dönemlerinden itibaren başvurdukları önemli bir geçim kaynağıdır. Sürekli hareket halinde oldukları dönemlerden beri gıda, giyim, ısınma, ev eşyası gibi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla toplayıcılık yapagelmişlerdir. Yapılan görüşmelerde Dom kadınlar toplayıcılığın kadim özelliğine dikkat çekmişlerdir:

“Çok eskiden beri toplarız, bu iş atalarımızdan bize yadigâr.” (Z. P., 79); “Toplayıcılık yedi kuşak işimiz/mesleğimiz.. Yaşlarımız gibi biz de bu işe devam ediyoruz.” (Z. G., 41); “Göçerken toplardık şimdi de topluyoruz. Biz Domlar oldubitti bu işi yaparız. Yaşlarımız bize toplayıcılığın çok eski bir iş olduğunu söyledilerdi. Kime sorsan aynı şeyi söyler.” (M. Ö., 38).

Bu ifadelerden toplayıcılığın çok eski bir iş olmasının yanı sıra, eski kuşaklardan kendilerine intikal ettiği de anlaşılmaktadır. Görüşmecilerin *“Atalarımızdan yadigâr..”, “Yedi kuşak mesleğimiz..”, “Göçerken de toplardık.”* ifadeleri Dom kadınların göçer ve konar-göçer oldukları dönemlerde de toplayıcılık yaptıklarını göstermektedir. Kırsal bölgelerde toplayıcılık yaparak göçer yaşam tarzlarına uygun şekilde geçimlerini sağlayan Dom kadınları, kentlere yerleştikten sonra da bu işi yapmaya devam etmişlerdir. Günümüzde de aynı işi sürdürmekte olmaları aslında toplayıcılığın, eskiye oranla bir azalma gösterse de genel anlamda kesintisiz devam ettiğini göstermektedir.

Toplayıcılık Dom kadınların hayatlarını idame ettirmelerinde işlevsel öneme sahiptir. Bu gün Dom kadınların toplayıcılık sayesinde hayata tutundukları söylenebilir. Kentlerde geçimlerini sağlayacak bir mesleklerinin olmayışı toplayıcılığı onlar için yaşamsal kılmaktadır. Görüşmelerde bu durum şöyle ifade edilmektedir:

"Bu işle bu güne çıktık (geçindik). İstese de başka iş yapamayız. En iyi yaptığımız iş toplayıcılıktır." (Z. P., 79); *"Buradaki (kent) işler bize göre değil. Şimdiye kadar aç ve açıkta değilseniz toplamamız sayesinde."* (Z. G., 41); *"Toplayıcılık yaparak çocuklarımızı büyüttüm. Zor bir iş ama eklemek kapımız"* (G. G., 72); *"Şimdiye kadar toplayıcılıkla geçindik."* (T. K., 39); *Toplayıcılık yapmasak aç kalırız, önce Allah'a sonra bu işe güveniriz."* (E.P., 49)

Bu ifadelerden Dom kadınların en iyi yaptıkları işin "toplayıcılık" olduğu da anlaşılmaktadır. Dom kadınlar toplayıcılık dışındaki işleri yapacak mesleki donanımlarının olmadığını bu yüzden başka bir iş yapamayacaklarını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla geçinmek için gerekli ihtiyaçların temininde toplayıcılığın stratejik olduğu söylenebilir. Dom kadınların dile getirdikleri *"Aç değilseniz toplayıcılık sayesinde"*, *"Şimdiye kadar toplayıcılıkla geçindik"*, *"Toplayıcılık yaparak çocuklarımızı büyüttüm"* ifadeleri, bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Dom kadınlar toplayıcılıkta yoğunlaşmışlardır. Toplayıcılığın hayatın idamesindeki işlevsel ve stratejik niteliği, toplayıcılığın Dom kadınlar arasında yaygın olmasında ve Dom kızlarına intikalinde başat faktör olarak karşımıza çıkmaktadır:

"Sen atandan ne görürsen onu yapmaz mısın? Buralarda herkes bu işi yapar. Bizim de görüp alıştığımız iş budur." (A. G., 66); *"Bu mahallede yaşayan bu işe bir şekilde alışıyor. Toplamaya ilk defa komşum beni çıkardı."* (E. P., 49); *"Toplayıcılık Dom mesleğidir, başka iş bilmeyiz."* (S. P., 54); *"Bize başka iş öğretilmedi ki yapalım. Bu işle doğduk diyebilirim."* (M. S., 58), *"14-15 yaşına gelince toplayıcılığa başlarız."* (Z. P., 79); *"Biz alışkınız bu işe..."* (İ. G., 27); *Annem, anneannem, onun annesi hep toplamışlar. Şimdi ben de toplayıyorum, bizden sonrakilerde toplayacaklar."* (M. Ö., 38);

Bu ifadeler toplayıcılığın Dom kadınlar arasında ve Domların yoğun yaşadığı mahallelerde yaygın bir iş kolu olduğunu göstermektedir. Görüşmelerde, Dom kadınlarda toplayıcılığın günümüze kadar sürdürülmesinde ve yaygın olarak görülmesinde önceki kuşakların ve Dom yaşam alanlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Dom kadınların toplayıcılığa mahallede komşuları aracılığıyla başladıkları hatta bazı zamanlar mahalle kadınlarının grup halinde bu işi yaptıkları dile getirilmiştir. Görüşmeler, Dom kadınların enformel ağlar aracılığıyla toplayıcılığa başladıklarını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Dom mahalleleri, sosyal ilişkiler, kültür bağları ve etnisite gibi faktörler üzerinden toplayıcılık işinin Dom kadınlar arasında yaygın görülmesinde etkili olmaktadır.

Görüşmecilerin genellikle *"Atamızdan bu işi gördük."*, *"Annem, anneannem, onun annesi hep toplamışlar."*, *"Biz de bu işi yaşlılardan öğrendik."*, *"Toplayıcılık Dom mesleğidir."* sözleri toplayıcılığın kuşaklar aracılığıyla günümüze kadar geldiğini göstermektedir. Dom kadınların enformel ağlarla toplayıcılık işinde kümelenmeleri, Wilson'un "etnik niche/etnik kümelenme" (2003: 430-431) kavramını akla getirmektedir. Wilson'a göre "etnik niche/kümelenme" terimi burada, belirli bir etnik grubun üyelerinin bir faaliyette aşırı temsil edilme eğilimini içeren emek uzmanlığını belirtmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda etnik kümelenme, hem bir kolektif kimlik hem de aidiyet biçimi olarak etnisitenin konumlandığı işgücü piyasasını ifade etmektedir. Kentlerin kenar mahallelerinde yoğunlaşan ve kapalı toplumsal özellikleri ile bilinen Domların sosyal ilişkileri ve enformel ağları, toplayıcılığın Dom etnisitesinde yoğun olarak görülmesinde etkili olmaktadır. Dom kadınlarda toplayıcılık, kültür bağları ve ortak soy ile sosyal olarak inşa edilmiş bir oluşum veya kolektivite olarak da değerlendirilebilir. Toplayıcılık, Domlar içerisinde kadınların yapmak zorunda oldukları bir faaliyet olarak kabul edilmekte ve gelecek kuşaklara da bu şekilde aktarılmaktadır. Ayrıca bu ifadelerden Dom kadınların geçinmek için toplayıcılıktan başka seçeneklerinin olmadığını da açığa çıkmaktadır.

Görüşülen kadınlar toplayıcılığın zorluğuna dikkat çekmişlerdir:

"Eziliyoruz, yıpratıyoruz, dışarıdan bakan bunlar ne kaygısız der ama öyle değil." (A. G., 66); *"Küçükken böyle bilmiyorduk, toplamaya sıcak bakıyorduk, dünyanın en zor ve yıpratıcı işi buymuş, şimdi anladım."* (İ. G., 27); *"Akşama kadar gezip duruyoruz, yoruluyoruz."* (G. P., 42); *"Sabah erkenden çıkarız, her mahalleye gideriz, ayaklarımızın altı şişer, akşam da eve gelince yemekti, ev işiydi, çocuklardı..."* (N. P., 41)

Bu ifadeler Dom kadınlarda toplayıcılığın zorluğunu, yıpratıcılığını ancak geçinmek için bu işi yapmaktan başka çarelerinin olmadığını göstermektedir. Görüşmelerden toplayıcılığın ağır bedensel bir iş olduğu söylenebilir. Diğer yandan Dom kadınları toplayıcılığın yanı sıra hane ve çocukların bakımı gibi işleri de yapmaktadırlar. Bu durum kadınların zor şartlarda ve sağlık bakımından elverişsiz koşullarda çalıştıklarını göstermektedir.

Dom mahallelerinde kadınların toplayıcılığa çıkmadan önce bu işe sıcak baktıkları görülmektedir. Ancak kız çocukları ileriki yaşlarda toplayıcılığı deneyimlediklerinde bu işin ne kadar zor olduğunun farkına varmaktadırlar.

Bu anlamda toplayıcılık küçük yaşlarda yatkınlık geliştirilen bir ortamda kız çocuklarını kendine çekmektedir, denilebilir. Bourdieu (2006: 2)'nin, benzer koşullara sahip bireylerin benzer habituslara sahip olacağı görüşünden hareketle, Domların yaşadığı mahallelerin toplayıcılık işinin öğrenildiği ve gelecek kuşaklara aktarıldığı mekânlar olduğu söylenebilir.

Tüm bu zorluklara rağmen görüşmeciler neden bu işe devam ettiklerini şöyle ifade etmektedirler:

“Eşim çalışkan birisi ama iş vermiyorlar. Mecburen topluyoruz” (T. K., 39); “Eşim 27 yaşında vefat etti. 7 çocukla dul kaldım. Ömrümün çoğu toplamakla geçti. Başka ne yapabiliriz ki, işimiz bu. Şimdi 79 yaşındayım, bu halimle bile toplarım.” (Z. P., 79); “Toplamaya mecburuz, eşim iş bulamıyor. Kim bu işi yapmak ister ki... Düzenli, rahat bir işi kim istemez. Ama toplama işi sanki alnumıza yazılmış gibi... Bizde herkes toplar, ileride kızım da toplayacak.” (M. Ö., 38); “Bu işe meraklı değiliz. Kazanç da sağlamıyoruz. Toplayarak günü kurtarırız öp başının üstüne koy...” (G. P., 42); “Biz okuyamadık, eskiden okul vardı ama biz buralarda değildik. Her mevsim başka bir yerde ekmek peşindeydik. Başka iş olsa yapmaz mıyız?” (G. G., 72); “Babamızı biz okutamadı, bu işi mecbur yapacağız, şimdi çocuklarımız okuyor ama en fazla ilkokula kadar, gücümüz yok.” (S. P., 54); “Tahsili olmayan başka ne iş yapabilir ki.” (İ. G., 27);

Bu ifadelerden Dom kadınların başka bir geçim kaynağına sahip olmamalarından toplayıcılığa mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır. Başkalarının yapmak istemediği, düşük gelirli bir iş olan toplayıcılık, kadınlar tarafından istenmeyen ancak geçimin temini için sürdürülen bir geçim kaynağı olarak değerlendirilebilir. Dom kadınların düzenli, geliri iyi olan başka işlere ulaşmaları halinde ise toplayıcılık işini yapmayacakları düşünülmektedir. Bir görüşmecinin *“ileride kızım da toplayacak”* ifadesi Dom kadınların enformel bir geçim stratejisi olarak yaptıkları toplayıcılık işini devam ettirmelerinde öğrenilmiş çaresizlik kavramını akla getirmektedir.

Görüşmelerde *“Toplama işi sanki alnumıza yazılmış”, “Başka ne iş yapabiliriz ki...”, bu işi yapmaya mecburuz,* gibi ifadeler, Dom kadınların toplayıcılığı bir kader olarak algıladıklarına işaret etmektedir. Dom kadınlarda zor ve istenmeyen bir iş olarak toplayıcılığın devam ettirilmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında bu algılama biçiminin belirleyici olduğu söylenebilir.

Görüşmelerde *“Eşim çalışkan birisi ama iş vermiyorlar.”, “Eşim iş bulamıyor.”* gibi ifadeler, erkeklerin istihdamdan dışlanmaları nedeniyle, kadınların *“mecburen”* hane geçimini üstlendiklerini, başka bir mesleklerinin olmadığı içinde kadim uğraşları olan toplayıcılığa yöneldiklerini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle toplayıcılığın aslında kendileri için bir *“sığınak”* işlevi gördüğü söylenebilir. Zira toplayıcılığı her ne kadar yapmak istemeseler de bir *“zor zanaat”* olarak icra etmektedirler.

Dom kadınlar, dile getirdikleri *“eskiden okul vardı ama biz buralarda değildik”, “Şimdi çocuklarımız okuyor ama en fazla ilkokula kadar...”*, *“Babamızı biz okutamadı.”*, *Tahsili olmayan başka ne iş yapabilir ki”* ifadelerle, genelde eğitim düzeylerinin düşük olmasının toplayıcılık dışındaki işleri yapmalarına engel olduğunu belirtmektedirler. Kalıcı ve düzenli bir işe sahip olmak isteyen Dom kadınlar bunun için eğitimlerinin yeterli olmadığını farkındadırlar. Göçer ve konar-göçer dönemlerde okula devam etmenin imkânsız olduğunu belirten görüşmeciler yerleşik hayata geçtikten sonra ise ekonomik nedenlerden dolayı çocuklarını en fazla ancak ilkokulu bitirecek kadar okutabildiklerini belirtmişlerdir. Yetersiz eğitim ise istihdam açısından mevcut olumsuzlukların devam edeceği anlamına gelmektedir, denilebilir. Dolayısıyla geçmişte çoğu Dom kadınının formel eğitim sitemine dahil olamamasının en önemli nedenlerinden biri konar-göçer yaşam tarzıyla günümüzde ekonomik nedenlerin daha etkili olduğu söylenebilir.

Kentte Toplayıcılık

Sanayileşmeyle birlikte, Domlar etnik kimlikleriyle de bütünleşen kalaycılık, elekçilik, sepetçilik gibi geleneksel mesleklerindeki tekel konumlarını kaybetmişlerdir. Kentlere yerleşen ve geleneksel mesleklerini icra edemeyen Domlar için bu yeni durum, kentsel istihdam alanlarında dışlanmalarına sebebiyet vermiştir. Böylece Domlar kentsel ortamlarda uzun süreli işsizlik, konsantre yoksulluk, dışlanma gibi çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Oysa geleneksel meslekleri, Domların toplumsal ilişkilerinin sürdürülmesinde ve toplumla bütünleşmelerinde önemli roller oynamış, yoksulluk ve dışlanma karşısında onları bir kalkan gibi korumuştur (Fırat ve Açıkgöz, 2020: 235).

Yapılan çeşitli araştırmaların sonuçları, Çingene gruplarının (Dom, Lom ve Rom) en temel sorunlarından birinin istihdama yeterince katılamama olduğunu ortaya koymaktadır (Kolukırık, 2006; Akkan vd., 2011; Fundación

Secretariado Gitano, 2010; European Roma Rights Center, 2008). Kentlere yerleştikten sonra vasıf gerektirmeyen iş kollarında çalışmak zorunda kalan Dom kadınlar, geliri belirsiz, güvencesiz, kayıt dışı ve günü kurtarmaya yönelik işler aracılığıyla yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır.

Bu açıdan toplayıcılığın kırsalda göçer ya da konar-göçer yaşam tarzına daha uygun bir geçim kaynağı olduğu ancak Domların kentlere yerleşmeleriyle birlikte bu işin eskisi gibi kazanç getirmediği söylenebilir. Dom kadınlarla yapılan görüşmeler de bu durumu doğrulamaktadır:

“Bu iş eskiden daha iyiydi. Şehirlerde toplama işi köylerdeki gibi değil.” (Z. G., 41); “Yaşlılarımızın anlattıklarına göre onlar bu işi köylerde rahat yaparlarmış. Şimdi ise şehirlerde kolay kolay bir şey vermiyorlar” (M. Ö., 38); “20 sene önce de toplayarak geçinirdik. O zamanlar köylerde işler (toplayıcılık) çok iyiydi. Annem de bu işle yaşadı ve öldü. Ne zaman Sanayi Mahallesi’ne (Elazığ) geldik, her şey bozuldu. Burada başka işler var, çokta rahat ama uzmanlığımız yok. Toplamayla da geçinmek buralarda zor. Buralar bize göre değil.” (N. P., 41); “Çok eskiden köylere erkeklerimiz elek yapmaya giderlerdi. Biz de toplardık, o zamanlar her şey verirdi. Şimdi gidemiyoruz.” (G. G., 72).

Bu ifadelerden Dom kadınlar için toplayıcılığın kırsalda daha işlevsel bir geçim kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Dom kadınlar göçer veya konar-göçer yaşadıkları dönemlerde toplayıcılığın daha rahat ve kazançlı bir iş olduğunu belirtmektedirler. Görüşmecilerin *“erkekler köylere elek yapmak için giderdi, biz de toplardık”* sözleri bu dönemlerde Domların bir yandan kırsala hitap eden mesleklerini/zanaatlarını icra ettikleri diğer yandan buldukları köyün/kasabanın hanelerinde günlük ihtiyaçlarını toplayıcılık yaparak sağladıkları anlaşılmaktadır. Dom kadınları bu dönemlerde toplayıcılığın iyi gelir getiren bir iş olduğunu belirtmişlerdir.

Kentlerde *“kirli, kimsenin yapmak istemediği bir iş”* olarak nitelenen toplayıcılık, Dom kadınların geçimlerini sağlamak için mecbur kaldıkları bir geçinme stratejisidir. Dom kadınlar, kırsal ile ilişkilerinin olduğu dönemlerde toplayıcılığın geçinmek için yeterli bir iş olduğunu vurgulamaktadırlar. Görüşmeciler kırsalda hem zanaatlarını sürdürdüklerini hem de toplayıcılık işini daha rahat yaptıklarını belirtmektedirler. Buradan Dom olmayan kır insanının Domlara karşı daha ılımlı oldukları düşünülebilir. Ancak kırsal bölgelerden kentlere olan göçleri ile Dom kadınların, ekonomik ve kültürel yetersizlikleri ile kentsel koşullara yenik düştükleri söylenebilir.

Kırsala özgü zanaatlarının geçersizleşmesiyle kentlere göç etmek zorunda kalan Dom kadınları, kente özgü işlere de yabancı oldukları için toplayıcılık işini yapmaya devam etmişlerdir. Görüşmelerden toplayıcılık işinin kırsalda daha iyi bir geçim kaynağı olduğu kentlerde başka işlere ulaşamadıkları için bu işi yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu açıdan görüşmeciler günümüzde toplayıcılık gibi enformel işlerden geçimlerini sağlamada zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum Domların yoksulluğa maruz kalmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla Dom kadınların geçmişte kırsala özgü meslekleri ile geçimlerini daha rahat sağladıkları, mesleklerinin kentte geçerliliğini yitirmesi sonucu ise düzensiz, güvencesiz ve enformel işlerle karşı karşıya kaldıkları, bu bağlamda istihdamın yeni merkezi olan kentlerde düzenli ücret kazanabilecekleri işlere ulaşmalarının da imkansız hale geldiği söylenebilir. Bu bağlamda toplayıcılık, Dom kadınların kente göre kırsalda daha rahat icra ettikleri ve daha çok kazanç sağladıkları bir geçinme stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Dom kadınlar, toplayıcılık ile yoksulluk arasında önemli bir ilişki olduğunu belirtmektedirler:

“Toplayıcılık fakir işidir. İçimizde durumu iyi olan veya daimi iş bulanlar asla bu işi yapmaz. Bu işi yapanlar mecburiyetten yapıyor. Hele şehirler bu işe uygun değil” (M. S., 58); “Ekmeğe muhtaç olmayan bu işi çocuklarına (kadınına) yaptırılmaz. Yoksul demek toplayıcı demektir. Şimdiye kadar toplayıcılık yapan tanıdıklarım ekmeğe muhtaç insanlar, nasıl toplanasınlar. Eskiden köylerde insanlar vardı. Şimdi her yer şehir olmuş. Buralarda çalışmıyoruz” (A. G., 66); “Bazen toplamaya gidip akşam eve dönünce eşim ve çocuklarım neler topladığımı sorarlar. Topladıklarım ile yemek yaparım. Bu işle yarı aç, yarı tok yaşıyoruz.” (T. K., 39); “En çok zoruma giden Dom olduğumuzu anlayınca iş vermemeleridir..” (N. P., 41); “Ben de eşim de sürekli iş aradık, ikimiz de bulamadık. Şimdi toplayıcılık yapıyorum ama anlamadan dinlemeden dışlıyorlar, artık onu da yapmak istemiyorum.” (S. P., 54)

Görüşmelerde toplayıcılığı *“fakir işi”* olarak tanımlayan Dom kadınları, toplayıcılığı aynı zamanda yoksulluklarının bir nedeni olarak da görmektedirler. Ayrıca Dom kadınlar, kırsal bölgelerde yaşadıkları yoksulluğun kentteki gibi kendilerini etkilemediğini belirtmektedirler. Domlarda sadece kadının çalıştığı hanelerde ise yoksulluk daha şiddetli bir hal almaktadır. Bu durum Domların kentlere yeni yerleşmeleri ve buralarda toplayıcılık gibi enformel işler dışında başka geçinme stratejileri geliştirememeleri ile ilişkili olabilir. Görüşülen kadınlar, Dom etnisitesi ile özdeşleşen toplayıcılığın etnik kimliklerini açığa çıkardığını bu yüzden de dışlanmalarına sebebiyet verdiğini savunmuşlardır. Rodgers vd.’nin belirttiği gibi ilk kez 1974 yılında

Fransa’da kullanılan sosyal dışlanma kavramı, 1980’lerde gerçekleşen yeniden yapılanmanın etkisiyle “yeni yoksulluk” kavramının yerine kullanılmaya başlanmıştır (1995:2). Bu bakımdan Türkiye’de Dom topluluğunda görülen yoksulluğu “yeni yoksulluk” olarak görmek mümkündür. Zira Karakaş’ın belirttiği gibi yeni yoksulluk, kentlerin kenar mahallelerinde oluşturulan yaşam alanlarında yerleşiklik kazanmasıyla birlikte, kendi çerçevesinde bir kültür atmosferi haline dönüşmektedir (2010: 9). Örneğin Önen (2011: 474) yaptığı araştırmada, Roman topluluğundaki yoksulluğu eski yoksulluk ya da mutlak yoksulluk olarak, Dom topluluğunda görülen yoksulluğu ise “yeni yoksulluk” olarak kavramsallaştırmaktadır. Yeni yoksulluk gelir ve tüketimi içeren mutlak yoksulluk sınırıyla ilgili olmayıp burada yoksulluk ve yoksunluğun iç içe olma durumudur. Domlardan önce yerleşik hayata geçen Romanlar (Rom), kentlerde edindikleri tecrübelerle, yeni geçinme stratejileri oluşturarak tutunmaya başlamışlardır. Işık ve Pınarcıoğlu’nun (2005) “eski yoksullar”ın var olan sistem içerisinde tutunmaya çalışıp farklı stratejiler geliştirdikleri saptamasına benzer biçimde Romanlar da kendilerini geçici işlerde ve enformel sektörde konumlandırmaya çalışmaktadırlar. Dom topluluğunu bu çerçevede yeni yoksulluğun yeni madunları olarak görebiliriz. Önen’e göre, Dom topluluğu topluma entegre olabilmek için “taktikler” geliştirememekte ve kaynaklara nasıl ulaşacaklarını bilememektedirler. Bu durum Dom kadınlarda oldukça belirgindir.

Etnik kökene göre derlenmiş herhangi bir veri olmamasına rağmen, yapılan araştırmalarda (Kolukırık, 2009; İlhan ve Fırat, 2019; Akgül, 2021) Türkiye’de Çingene grupların büyük bir bölümünün ciddi düzeyde yoksulluk içinde yaşadıklarını göstermektedir (F.S.G., 2010, 11). Kolukırık’a göre, eğitim, istihdam, dışlanma gibi problemlerin yanı sıra yoksulluk, Türkiye’deki Rom, Dom ve Lom grubu Çingeneler açısından büyük bir sorundur. Kolukırık özellikle Dom grupları arasındaki yoksulluğun en derin ve şiddetli halleriyle deneyimlendiğini vurgulamaktadır (2008: 152). Önen de, Domların yoğun olarak yaşadıkları illerden biri olan Diyarbakır’da işsizlik ve yoksulluk oranının oldukça yüksek olduğunu belirtmektedir (2011: 471). Türkiye’nin Batı bölgelerinde yaşayan Roman (Rom) topluluğuna kıyasla Domlardaki işsizlik ve yoksulluğun nedeni olarak yerleşik hayata daha geç başlamalarının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, yerleşik hayata geç geçmiş olmaları Domlar için büyük bir dezavantajdır. Kırsalda göçer ve konar-göçer yaşayan ve gelir getirici etkinliklerini bu çerçevede sağlayan Dom kadınlar, kentlere yerleşmeleri ile birlikte formel iş alanlarına girememekte ve buralarda daha çok enformel işlerde yoğunlaşmaktadırlar.

Özelde Dom kadınlar işgücü piyasasına girişte etnik kökenleri, düşük eğitim düzeyleri ve kente özgü işlerde yeterli mesleki tecrübeye sahip olmamalarından dolayı kentsel istidamın dışında kalmışlardır. Bu nedenle geliri az, güvencesiz, kayıt-dışı ve düzensiz olarak bilinen enformel işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla, istihdam noktasında eşitsizliklere maruz kalan Domlar için bu durum; işsizlik, yoksulluk, dışlanma vb. sorunlara da zemin hazırlamaktadır. Öte yandan, Dom kadınlar hem kadın hem de Dom oldukları için işgücü piyasasına erişimlerinin sınırlı olması ya da düşük statülü enformel bir iş olarak toplayıcılığı devam ettirmeleri nedeniyle sosyal dışlanmayı daha fazla deneyimlemektedir. Elazığ’da yaşayan Dom kadınları, toplayıcılık yaparken maruz kaldıkları dışlanma ve psikolojik şiddete vurguda bulunmuşlardır:

“Bir eve gidince kapıyı suratımıza kapatırlar, kötü söz söyleyenler çok oluyor.” (N. P., 41); “Bu işin zor tarafı Dom olduğunun anlaşılmasıdır. Toplayıcılığı bir tek biz yaparız.” (S. P., 54); “Buna (toplayıcılığa) dilencilik gözüyle bakanlar oluyor, kovuyorlar, dışlıyorlar. Artık bu işi yapmak istemiyorum. Beni hem yoruyor, hem de psikolojimi bozuyor.” (G. P., 42); “Kapıdan kovulmak çok zorumuza gidiyor. Bir şey istememiğe fırsat vermeden suratımıza kapıyı çarpıyorlar. Onunla da kalsa iyi, Çingene diye hakaret edenler de çok oluyor. Allah’a havale ediyorum onları. Vermiyorum dersin, hakaret etmek nedir? Çocuklarım olmasa açlıktan ölüürüm de toplamaya gitmem” (N. P., 41)

Bu ifadeler, toplayıcılığın dışlanmaya yol açtığını ortaya koymaktadır. Elazığ’da “Dom işi” olarak etiketlenen toplayıcılık, Dom kadınların çalışma hayatından dışlanmalarına zemin hazırlamakta ve Dom kadınlar üzerinde olumsuz psikolojik sonuçlara neden olmaktadır, denilebilir. Görüşmeciler toplayıcılığın sadece Dom kadınlar tarafından yapıldığını belirtmektedirler. Görüşmecilerin “*Toplayıcılığın zor tarafı Dom olduğunun anlaşılmasıdır*”, “*Toplayıcılığı Domlar yapar*” ifadeleri, toplayıcılığın Dom etnik kimliğinin anlaşılmasına yol açtığını göstermektedir. Gelecekte çok bu günü kurtarma, ya da geçim stratejilerini oluşturan koşullarla hareket etme durumu, ekonomik alanda sosyal dışlanma sürecinin belirleyicisi durumundadır. İşsizlikle katmerleşen güvencesizlik problemi, aynı zamanda dışlanma alanlarını ve süreçlerini de tetiklemektedir (Byrne, 1999: 13-19). Görüşmecilerin “*Kapıyı suratımıza kapatıyorlar*”, “*Kötü söz söylüyorlar*”, “*Dışlıyorlar*”, “*Kapıdan kovulmak çok zorumuza gidiyor*”, “*Çingene diyorlar*” gibi ifadeleri Dom kadınların toplayıcılık işini yaparken onuruna, özsaygısına ve özgüvenine yönelik olumsuzluklar yaşadıklarını göstermektedir. Sennett (1972)’in de vurguladığı üzere, sembolik

şiddetin karakterler üzerinde açtığı yaralar sebebiyle kişilerin yaşadığı eziklik, değersizlik hissi, özsaygı yitimi gibi psikolojik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum görüşülen Dom kadınların, insanlardan/toplumdan uzaklaşması gibi çeşitli sonuçlar doğurmaktadır.

Görüldüğü üzere Dom kadınların karşılaştıkları çeşitli problemlerin istihdama erişim ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. İstihdama erişim noktasında yaşanan sorunlar kartopu gibi büyüyerek çok katmanlı dezavantajları ortaya çıkarmaktadır. (Baltacı ve Bülbül, 2021:168). Bu bakımdan toplayıcılık, sadece dilencilik algısı nedeniyle dışlanmaya ve psikolojik şiddete sebebiyet vermemekte, aynı zamanda Dom kimliklerini de ele vermektedir. Dom olduklarının ifşa olması kendilerine yönelik yerleşik önyargıların açığa çıkmasına ve şiddetin bir bakıma doğallaşmasına sebep olmaktadır.

Görüşülen Dom kadınları toplayıcılığın toplum tarafından dilencilik olarak görüldüğünü, bu durumun ise daha sık dışlanmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir:

“Dilencilerle bizı karıştırmayın. Biz muhtaç olduğumuz zaman toplamaya gideriz. Dilenciler ağgözlüdür, dünyayı versen yine ister. Biz her gün toplamayız.” (N. Ö., 38); *“Toplayıcılık dilencilikse ki çoğu gacı (Dom olmayanlar) öyle diyor. Peki, sorayım, neden para istemiyoruz? Dilenci senden para koparmadan gitmez. Ama biz karın tokluğuna toplayıcılık yaparız. Bunu ayırt etmek zor değil. Azığımız olsa toplamayız. Ama dilencinin mihyarları olsa yine dilenir.”* (T. K., 39); *“Bohçacılık yaparız, iş olmayınca bir şeyler isteriz, adımız toplayıcı olmuş, kimisi dilenci der, kimisi başka bir şey. Ama gerçek olan ekmeğimizi bu yolla kazanmaya mecbur olduğumuz. . . Başka çıkış yolu yok.”* (G. P., 42); *“İhtiyacın varsa toplarsın. Yoksa ağgözlülüğe gerek yok. Köylerde kimse bize dilenci demezdi. Ama şimdi buralarda (kentlerde) hangi kapıyı çalsak dilenci gözüyle bakıyorlar. Bazen kapıyı açmıyorlar, içeriden bizim için dilenci geldi dediklerini işitiyoruz.”* (G. G., 72).

Bu ifadeler, Dom kadınların toplayıcılığı dilencilikten farklı gördüklerini ortaya koymaktadır. Dom kadınlar, toplayıcılığı *“para istememek, ağgözlü olmamak ve ihtiyacı kadar talep etmek”* gibi nedenlerle dilencilikten ayrı tutmaktadırlar. Görüşmecilerin dile getirdikleri özellikle *“Karın tokluğuna toplayıcılık yaparız.”*, *“Azığımız olsa toplamayız.”*, *“İhtiyacın varsa toplarsın”* gibi ifadeler, Dom kadınların ihtiyaç temelli bir anlayışla hareket ettiklerini ve kanaatkâr bir tutum sergilediklerini düşündürmektedir. Ancak kimi araştırmalar, dilencilerin bazılarının bir yiyecek maddesi, giyecek veya ev eşyası da istediklerini ortaya koymaktadır. Bunlar daha çok evlerde veya işyerlerinde dilenenlerdir. Bazıları her ne kadar istediği eşyayı doğrudan söylese de, ne verilirse almakta da tereddüt etmemektedirler. Bu ise, asıl ihtiyacının o eşya olmadığı en önemli göstergesidir. Alınan her şey *“kısa günün kârı”* olarak değerlendirilmektedir (Vatandaş, 2002: 74). Dilenciler, genelde nakit paranın yanı sıra, günlük ihtiyaçlarını giderecek temel gıda, giyecek, yakacak vs. malzemeleri talep etmektedirler. Bu bağlamıyla toplayıcılık Vatandaş'ın tanımını yaptığı dilencilik türüyle benzerlik gösterse de görüşmecilerin ifadeleri, toplayıcılığın ihtiyaç halinde başvuru bir geçinme stratejisi olduğunu ve bu bakımdan dilencilikten farklılaştığını vurgulamaktadır.

Bazı Dom kadınların ise bohçacılıkla toplayıcılığı bir arada sürdürdükleri saptanmıştır. Bu kadınlar bohçacılık yapmaya gittiklerini, yeterli satış yapamayınca da toplayıcılık yaptıklarını dile getirmişlerdir. Bu durum Dom kadınların çalışmak için çaba sarf ettiklerini ancak yeterli kazanç elde edemediklerinde ise topladıklarını göstermekle birlikte alanda yapılan gözlemler, bohçacılığın toplayıcılık yapmak ve daha rahat toplayabilmek için önemli bir araç olduğunu düşündürmektedir. Zira Dom kadınların, toplayıcılık yaparken dilenci algısıyla dışlanmamak amacıyla bohçacılık yaptıkları saptanmıştır. Bu durum geçmişten günümüze Dom kadınların, dışlanmamak için geliştirdikleri fonksiyonel bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan görüşmeciler, hiçbir Dom kadının sokakta para toplamadığını/dilenmediğini beyan etmişlerdir:

“Bizde sokakta para toplayan olmaz.” (N. Ö., 38); *“Sokakta para toplayanlar dilenenlerdir, biz evlere gideriz bazen de iş yerlerine...”* (İ. G., 27); *“Suriye'den gelenler sokakta para toplar, adımız batırdılar.”* (T. K., 39)

Görüşmecilerin dile getirdikleri bu ifadeler, toplayıcılığın ev ve iş yerlerinde gerçekleştirilen bir geçinme stratejisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca görüşmeciler, Suriye'den gelen Dom mültecilerinin sokakta para dilendiklerini, bu durumun Dom imajını olumsuz etkilediği görüşündedirler.

Sonuç ve Öneriler

Domlar, daha çok enformel ağlarla enformel sektörlerde istihdam olanakları arayışına girmektedirler. Enformel işlerde zor şartlarda çalışan Domlar, genellikle Dom olmayanların yapmak istemedikleri düşük statülü ve marjinal olarak kabul edilen işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar. Bu işlerden birisi olan toplayıcılık, Dom kadınların önemli bir geçim kaynağı olarak bilinmektedir.

Araştırmada Dom kadınların çalışma hayatında, etnik kimlikleri ve yoksulluklarıyla Dom olmayan kadınlardan daha dezavantajlı oldukları tespit edilmiştir. Dom kadınları; kadın olmak, Dom kadın olmak, güvencesiz/düzensiz/düşük ücretle enformel işgücü piyasasına dahil bir Dom kadın olmak gibi çoklu dezavantajlara maruz kalmaktadırlar. Elazığ'ın kenar mahallelerinde bu işi sürdürmeye çalışan Dom kadınları, toplayıcılık gibi başkalarının yapmak istemediği, düşük gelirli ve dışlayıcı işlerde sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışmaktadırlar. Ancak Dom kadınlarda uzun bir geçmişe dayanan toplayıcılık kırsaldaki kadar rağbet görmemektedir.

Dom kadınların toplayıcılığı bir geçim kaynağı olarak sürdürmelerinde enformel ağların etkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamıyla “toplayıcılık” ile Dom etnisitesi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Zira kadim bir geçmişe sahip olan toplayıcılık, toplumda sadece Dom kadınların icra ettikleri bir iş olarak görülmekte ve gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Enformel ağların yaygın olduğu mahallelerde yaşayan Dom kadınlar, toplayıcılık işini buralarda öğrenmekte ve gelecek kuşaklara aktarmaktadır.

Dom kadınlar, genelde eğitim düzeylerinin düşük olması, yaptıkları geleneksel işlerin (sepetçilik, kalaycılık, bakırcılık, elekçilik vb.) ekonomik geçerliliğini kaybetmesi, kente özgü işlerde yeterli mesleki tecrübeye sahip olmamaları gibi nedenlerle toplayıcılığı sürdürmek zorunda kalmışlardır. Ancak Dom kadınların enformel ağlar aracılığıyla toplayıcılık gibi enformel işlerde çalışmaları mesleki yeterlilik gerektiren başka iş kollarında gelişmelerine de imkan tanımamaktadır. Dom kadınlarda düşük eğitim düzeyi, yoksulluk/yoksunluk hali ve Dom etnisitesi gibi çoklu dezavantajlar toplayıcılık gibi değersiz addedilen işlere neredeyse ömür boyu mecbur olmalarına sebebiyet vermektedir.

Araştırmada Elazığ'da “Domların yaptığı iş” olarak algılanan toplayıcılığın, kadınların çalışma hayatından dışlanmalarına da zemin hazırladığı görülmüştür. Bu durum Dom topluluğunda görülen yoksulluğu “yeni yoksulluk” olarak öne çıkarmaktadır. Dom kadınların toplayıcılık yaparken karşılaştıkları dışlanmaya rağmen bu işe devam etme mecburiyetleri, yoksulluk ve yoksunluğun iç içe geçtiğini göstermektedir. Toplayıcılığın geliri düşük, zor ve istenmeyen bir iş olmasına rağmen Dom kadınları tarafından sürdürülmesinde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında “kader” kavramı öne çıkmaktadır. Bu bağlamda toplayıcılık, Dom kadınlarda “kader” olarak görülmekte ve tüm zorluklara rağmen icra edilmektedir.

Dom kadınların ekonomik hayattan da dışlanmaları olumsuz psikolojik sonuçlara neden olmaktadır. Dom kadınların daha çok toplayıcılık gibi enformel işlerde yoğunlaşmalarında etnisitenin etkili olduğu ve enformel çalışmanın yoksulluk, dışlanma, damgalanma, sembolik şiddet gibi başka tür problemlere de yol açtığı görülmüştür. Etnisite, cinsiyet, yoksulluk, enformalite gibi dezavantajların kesiştiği bir hayatla mücadele eden Dom kadınları, gelir ve güvence bakımından düzenli işlere ulaşmada zorluklar yaşamakta olup güvencesiz, düzensiz, başkalarının yapmak istemediği “toplayıcılık” gibi düşük statülü işlere mecbur kalmaktadırlar.

Araştırmada Dom kadınları, toplayıcılığın dilencilik olmadığını öne sürmüşlerdir. Görüşmeciler, para yerine yiyecek, giyecek, yakacak ve ev eşyası gibi ihtiyaçların talep edilmesinin dilencilik olmadığı görüşündedirler. Ayrıca Dom kadınlar, toplayıcılığı açgözlü olmamak ve ihtiyacı kadar talep etmek gibi nedenlerle dilencilikten ayrı tutmaktadırlar. Zira toplayıcılık, Dom kadınların ihtiyaç halinde başvurdukları kadim bir geçinme stratejisidir.

Toplayıcılık, Dom kadınların enformel iş piyasasında yaşadıkları problemleri ve bu problemlerin temelinde yatan faktörleri açıklasa da onların çalışma hayatında dezavantajlı konumlarını etkileyen başka önemli faktörler de bulunmaktadır. İleride yapılacak araştırmalarda, bu faktörlerle ilgili araştırmaların yapılması önemli görünmektedir. Bu yüzden, enformel iş piyasasında istihdam olanağı arayan Dom kadınları ile ilgili bohçacılık, mevsimlik işler, gündelikçilik gibi konularda da alan araştırmalarının yapılması ve sonuçlarının karşılaştırılması önemlidir. Bu açıdan yeni çalışmalarla hem Domların istihdama ulaşmada yaşadığı sıkıntılar, kente özgü iş ve mesleklere uyumları gibi konular hem de enformel işgücü piyasasına dahil olmuş başka etnik topluluklar da araştırılabilir.

Kaynakça

- Akgül, F. İ. (2021). *Roman kadını: Çoklu kimlik kesişiminde ezilenler*. Ankara: Orion Yay.
- Akkan, B. E., Deniz, M. B. & Ertan, M. (2011). *Sosyal dışlanmanın Roman halleri*. İstanbul: Sosyal Politika Forumu.
- Baltacı, I. K., & Bülbül, O. G. (2020) İşgücü piyasasına erişim bağlamında sosyal dışlanma: Domlar üzerine bir değerlendirme. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), 157-193.
- Bauman, Z. (2010). *Sosyolojik düşünmek*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler*. (H. Uğur Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.
- Byrne, David (1999). *Social exclusion*, Buckingham: Open University Press.
- Creswell, J. W. (2013). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. S. B. Demir (Çev. Ed), Ankara: Eğiten Kitap.
- Çelik, K. & Yüce Tar, Y. (2016). Samsun'da evlere temizliğe giden Roman kadınlar: Enformel sektörde çalışmanın yükü nelerden hafif? Çalışma ve Toplum, 1(48), 59-86.
- Erdoğan-Aras, F. (2009). Etnik (Çingene) işgücünün enformel işgücü piyasasına katılım biçimleri ve bu süreçte etkili olan faktörler: İstanbul (Çankurtaran) ve Edirne (Menzilahir) örnekleri. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1), 75-100.
- European Roma Rights Centre (2013). Avrupa Roman hakları merkezi raporu: Türkiye Ülke Profili 2011 – 2012.
- Fırat, M. & İlhan, S. (2019). Çingenerde yoksulluk ve sosyal dışlanma: Malatya örneği. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (3) , 265-277. DOI: 10.18506/anemon.449956
- Fırat, M. & Açıkgöz, R. (2020). Elazığ'da yaşayan çingenerin değişen/ dönüşen meslekleri üzerine nitel bir araştırma. Journal of Economy Culture and Society, Supp(1), 229-248. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0058>
- Fundación Secretariado Gitano (2010). Türkiye'de Romanların durumu Türkiye'de çalışma ve insana yakışır iş koşulları sorunları raporu, http://ec.europa.eu/employment_social/progress/index_en.html. Adresinden 15 Ekim 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. (2005). Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakaş, M. (2010). Küresel yoksulluğun öteki yüzü: Yeni yoksulluk ve dışlanma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. XII, 2, 1-18.
- Kolukırcık, S. (2006). Sosyolojik perspektiften Türk(İye) Çingeneri: İzmir Çingeneri üzerine bir araştırma. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 3(1), 1-24.
- Kolukırcık, S. (2008). Türkiye'de Rom, Dom ve Lom gruplarının görünümü, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: 5, Cilt: 8, ss.145-153.
- Marsh, A. (2008). Etnisite ve kimlik: Çingenerin kökeni. E. Uzpeder, S. Danova, S. Özçelik ve S. Gökçen (ed.), Biz buradayız: Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi içinde (s. 19-27). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Önen, Selin (2011). Çingenerin sosyal haklara erişimindeki zorluklar: Roman ve Dom toplulukları karşılaştırması. III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı. Kocaeli, s. 465-481.
- Patton, M. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Yayınları.
- Sassen, S. (1995). Immigration and local labor markets, The Economic sociology of migration, (Ed.) A. Portes, The Russell Sage Foundation, Newyork.
- Sennett, Richard & Cobb, Jonathan (1972), The Hidden injuries of class, Faber and Faber, London.
- Slattery, M. (2010). Sosyolojide temel fikirler. (Ü. Tatlıcan, & G. Demiriz, Çev.) İstanbul, Sentez Yayınları.
- Standing, G. (2014). Prekarya, yeni tehlikeli sınıf, (E. Bulut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzpeder, E., Danova, S., Özçelik, S. & Gökçen, S. (Ed.). (2008). Biz buradayız! Türkiye'de Romanlar, ayrımcı uygulamalar ve hak mücadelesi (E. Taboğlu ve S. Öney, Çev.). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Wilson, F. D. (2003). Ethnic niching and metropolitan labor markets, Social Science Research, 32(3), 429-466. [https://doi.org/10.1016/S0049-089X\(03\)00015-2](https://doi.org/10.1016/S0049-089X(03)00015-2)
- Vatandaş, C. (2002). Dilenciler ve dilencilik (Sosyolojik bir araştırma), AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı: 1, ss 170-183
- Yıldırım, A. & Şimşek, A. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri(8. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EXTENDED SUMMARY

In this study, Dom women in the informal sector are discussed. Dom women, who face difficulties in reaching regular and secure jobs, turn to the informal sector. Dom women work under difficult conditions in informal jobs, and they often have to do jobs that non-Dom people do not want to do. Gathering is a basic subsistence strategy at the forefront of these works. Gathering can be defined as the situation in which Dom women request items such as food, drink, clothing and household items free of charge from other households in order to meet the various needs of their households. Dom women face difficulties in accessing employment due to their ethnic origins, low education levels, and lack of city-specific occupations. However, for Dom women, being included in the informal labor market causes problems such as exclusion, stigma, and symbolic violence, as well as economic difficulties.

Dom women face more problems than non-Dom women due to their ethnic identity and poverty. Various difficulties, such as being a woman, being a Dom woman, being forced into the informal labor market with precarious/irregular/low wages, drag Dom women to a multifaceted disadvantage. Dom women struggle to exist at the intersection of disadvantages such as ethnicity, gender, poverty and informality.

This research tries to understand the process of inclusion of Dom women in the informal labor market and the social, economic and cultural consequences of this process for them through their own narratives/experiences. The main purpose of the study is to approach the "gathering experiences" of Dom women, who are "gathering" as an informal job, from a sociological perspective. In this context, the research aims to understand and interpret the structure of working relationships in Dom women from past to present, the effect of ethnicity on their "gathering" and some other consequences of gathering through women's own narratives.

Qualitative research methods were used in this study. The study was designed with a phenomenological pattern within the scope of qualitative research method. In this research, which was designed with a phenomenological design within the scope of qualitative research method, data were obtained by semi-structured interview technique. Thirteen (thirteen) Dom women living in Elazig and making their living by "gathering" were included in the study. In this study, snowball sampling, which is one of the purposive sampling types, was used in the selection of the participants in order to determine the issues such as the thoughts, problems and first experiences of the Dom women dealing with the gathering business in a holistic manner. Gathering Dom women were reached by snowball sampling. Participation in the interviews was provided on a voluntary basis.

Gathering, an ancient strategy of subsistence, is an important source of livelihood that Dom women have applied to since the first migration period. They have been collecting for the purpose of meeting their needs such as food, clothing, heating and household goods since they were constantly on the move. Dom women, who made a living in accordance with their nomadic lifestyle by collecting in rural areas, continued to do this work after settling in the cities. The fact that they continue to do the same job today shows that collecting continues uninterrupted in general, although it has decreased compared to the past. Gathering has a functional importance in the survival of Dom women. Today, it can be said that Dom women hold on to life thanks to collecting. The fact that they do not have a profession to make a living in the cities makes gathering vital for them.

Dom habitats were influential in the continuation and prevalence of gathering in Dom women. Factors such as Dom neighborhoods, social relations, cultural ties and ethnicity are influential in the prevalence of gathering among Dom women. The clustering of Dom women in informal networks in the gathering business brings to mind Wilson's concept of "ethnic niche / ethnic clustering" (2003: 430-431). According to Wilson, the term "ethnic niche" is used here to denote labor specialization, which includes the tendency for members of a particular ethnic group to be overrepresented in an activity. In this context, ethnic clustering refers to the labor market where ethnicity is positioned as both a collective identity and a form of belonging. The social relations and informal networks of the Dom, which are concentrated in the outskirts of the cities and known for their closed social characteristics, it is effective in being seen intensely in his ethnicity.

Dom women state that collecting is a more comfortable and lucrative job when they are nomadic or nomadic. Dom women emphasize that collecting is a sufficient job to make a living during their relations with the countryside. From this, it can be thought that non-Dom rural people are more moderate towards Dom. However, it can be said that with their migration from rural areas to cities, Dom women succumbed to urban conditions with their economic and cultural inadequacies.

Dom women also see gathering as a reason for their poverty. This may be related to the fact that the Dom settled in the cities and they were not able to develop other subsistence strategies other than informal jobs such as gathering. Interviewed women, Dom They argued that gathering, identified with their ethnicity, reveals their ethnic identities, thus causing them to be excluded.

Collecting labeled as "Dom work" in Elazig paves the way for the exclusion of Dom women from working life and has negative psychological consequences on Dom women. Dom women keep collecting separate from begging for reasons such as *"not asking for money, not being greedy and demanding as much as they need"*. Beggars often demand cash. In this context, it can be said that gathering is separated from begging as a subsistence strategy that Dom women have used from the time they were nomadic to the present day, when needed.

LSTM YÖNTEMİ İLE EKONOMİK GÖSTERGELER KULLANILARAK OTOMOBİL SATIŞ TAHMİNİ

AUTOMOBILE SALES FORECAST USING ECONOMIC INDICATORS WITH LSTM METHOD

Mustafa YURTSEVER

Dokuz Eylül Üniversitesi, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı

mustafa.yurtsever@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2232-0542

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

25.08.2021

Kabul Tarihi:

01.08.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik

Göstergeler

LSTM

Otomobil satış
tahmin

Zaman Serileri

Keywords:

Economic Indicators

LSTM

Automobile Sales
Forecast

Time Series

Otomotiv sanayi birçok ülke için en önemli sanayi kollarından birisidir. Bu nedenle araç satışlarına ilişkin tahminler otomotiv sanayisine ve tedarikçilerine değerli bilgiler sağlamaktadır. Otomobil satışları, piyasa ortamı, ekonomik kriz, petrol fiyatlarındaki artış, vergi avantajları, faiz oranları gibi dış faktörlerden etkilenmektedir. Otomobil endüstrisinin uzun vadeli tahminlerle ilgilendiği göz önüne alındığında, basit tek değişkenli modeller yeterli değildir. Çok değişkenli modeller araç satışlarını tahmin etmede daha iyi sonuçlar verebilmektedir. Derin öğrenmenin güçlü temsil yeteneği ve satış tahmini uygulamalarında kullanılması hem işletmeler hem de araştırmacılar tarafından büyük ilgi görmektedir. LSTM modelinin zaman serilerindeki başarısı göz önüne alınarak bu çalışmada çok değişkenli zaman serileri kullanılarak araç satış tahmini yapılmıştır. Çalışmada modelin girdileri olarak petrol fiyatı, işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksi gibi ekonomik göstergeler kullanılmıştır. Sonuçlar LSTM'nin çok değişkenli zaman serilerinde tahmin doğruluğu açısından iyi performans sergilediğini göstermektedir.

The automotive industry is one of the most important industries in many countries. So forecasts about vehicle sales provide valuable information to the automotive industry and its suppliers. Automobile sales are affected by external factors such as market environment, economic crisis, increase in oil prices, tax advantages and interest rates. Given that the auto industry is interested in long-term predictions, simple univariate models are not enough. Multivariate models can give better results in predicting vehicle sales. The strong representational ability of deep learning and its use in sales forecasting applications are interests both businesses and researchers. In this study, considering the success of the LSTM model in time series, vehicle sales are estimated using multivariate time series. Economic indicators such as oil price, unemployment rate and consumer price index are used as inputs of the model in the study. The results show LSTM performs well with prediction accuracy in multivariate time series.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.987093>

Atıf/Cite as: Yurtsever, M. (2022). LSTM Yöntemi ile Ekonomik Göstergeler Kullanılarak Otomobil Satış Tahmini. *Nevesehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1481-1492.

Giriş

Zaman serisi herhangi bir olaya ilişkin verilerin zamana bağlı olarak sıralı bir şekilde bir araya getirilmesidir. Zaman serisi analizi; zamana bağlı olarak önceden bilinen olayların, işlemlerin analiz edilmesi ve iç görüye dönüştürülmesi için kullanılan önemli bir tekniktir (Parmezan vd.,2019). Ardışık halde gözlemlenen değişen olaylardan elde edilen ilişkiler geleceği tahmin etme noktasında önemlidir.

Çok değişkenli zaman serisi, birden fazla zamana bağlı değişkeni olan bir zaman serisini ifade etmektedir (Nguyen vd., 2021). Bu durum tahminin sadece geçmiş verilere değil değişkenler arasındaki ilişkiye bağlı olmasıdır. Çok değişkenli zaman serisi verilerinde değişkenler arasında korelasyonlar vardır ve genellikle tek bir değişkeni modellemekten ziyade tüm ilgili değişkenleri birlikte modelleyerek daha iyi bir öngörü elde edilebilmektedir (Du vd., 2020). Girdi olarak uygun değişkenler kümesi seçmek önemlidir (Munkhdalai vd., 2019).

Zaman serisi analizi için literatürde farklı yöntemler bulunmaktadır. Doğrusal regresyon, üstel düzeltme ve otogresif entegre hareketli ortalama olarak adlandırılan ARIMA vb. modeller geleneksel istatistiksel modellerdir. Box ve Jenkins tarafından geliştirilen ARIMA modelleri tek değişkenli zaman serileri için en sık kullanılan yöntemdir. Doğrusal olmayan zaman serileri için bu modeller yeterli değildir (Zhang, 2003; Shen vd., 2020). Makine öğrenmesi ve yapay sinir ağları karmaşık girdi ve çıktılar arasındaki doğrusal olmayan ilişkileri anlamadaki üstün yetenekleri ile çok çeşitli uygulamalarda kullanılmaktadır (Topal, 2019; Nacar ve Erdebilli (b.d.rouyendegh), 2021). Derin öğrenmenin güçlü temsil yeteneği (Lecun vd., 2015) ile öne çıkması birçok alanda farklı uygulamaları beraberinde getirmiştir. Stokastik verilerden öğrenme ve eğilimleri tanıma kapasiteleri pazar tahminleri için geliştirilmiştir (Hatcher ve Yu, 2018).

Zamansal bağımlılıkları modellemek için tasarlanan tekrarlayan sinir ağı modeli (RNN) zaman serileri için bir yöntem olmakla birlikte gradyan sorunu bulunmaktadır (Karim vd., 2019). Hochreiter ve Schmidhuber (1997), bilgi akışını kontrol etmek için RNN katmanlarının içine geçit mekanizmasını ekleyen uzun kısa süreli bellek (LSTM) yöntemini sunmuşlardır. Bu, önceki birçok zaman adımının bilgisinin kalıcı olmasına yardımcı olan yöntem geleneksel bir RNN'ye kıyasla daha eski zaman adımlarının bilgilerinden ilişkilerin türetilmesini sağlamaktadır.

Üretim planlama süreçlerinde, uzun vadeli tahmin, üretim planlaması için uygun bir insan gücü seviyesi belirlemek için ve üretimin kapasitesinin belirlenmesi açısından kritiktir (Sa-ngasoongsong vd., 2012). Talep tahminlerindeki hatalar çoğu zaman maliyetlere ve gelir kaybına yol açmaktadır. Satış tahminini etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. Satışların güvenilir bir şekilde tahmin edilmesi, iş stratejisinin kalitesini artırabilmektedir (Yan ve Tu, 2012). Etkili bir satış tahmin modeli, tedarik zinciri yönetiminin iyi yönetilmesine ve karı artırmaya yardımcı olmaktadır. Aksi durumu ise ürün birikimine, envanter sıkıntısına ve memnuniyetsiz müşteri taleplerine neden olabilmektedir (Shahabuddin, 2009; Nunnari ve Nunnari, 2017; Topal, 2019). Bununla birlikte, rekabetçi bir iş ortamında doğru talep tahmini kolay değildir (Abbasimehr vd., 2020).

Otomotiv sanayi birçok ülke için imalat sanayinin en önemli dallarından biridir (Sánchez ve Pérez, 2005). Bu endüstri, demir-çelik ve petrokimya endüstrisi gibi ana sanayi dalları ile yakın ilişki içindedir ve diğer sektörlerdeki teknolojik gelişmelerin itici gücüdür. Otomotiv endüstrisi, gelir bakımından dünyanın en önemli ekonomik sektörlerinden biridir. Uzun geliştirme ve üretim süreçleri ile karakterizedir ve bu nedenle yeni otomobillerin satışına ilişkin uzun vadeli tahminler, birçok paydaşına değerli bilgiler sağlamaktadır. Otomobil geliştiricileri, otomobil üreticileri, otomobil satıcıları ve pazarlamacılar otomobillere yönelik gelecekteki talep için güvenilir tahminlerinden yararlanmak istemektedirler.

Doğru satış tahmini, otomobil pazarı rekabetinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Otomobil satışları, piyasa ortamı, ekonomik kriz, petrol fiyatlarındaki artış, vergi avantajları, faiz oranları gibi dış faktörlerden de etkilenmektedir. Otomobil endüstrisinin uzun vadeli tahminlerle ilgilendiği göz önüne alındığında, basit tek değişkenli modeller yeterli değildir ve tüm değişkenler için çok aşamalı öngörülerini üretmek için çok değişkenli modellere ihtiyaç vardır (Fantazzini ve Toktamyssoya, 2015). Araştırmacılar modellerinde tahmin doğruluğunu artırmak adına ekonomik göstergeleri kullanmaktadırlar (Wang vd., 2011).

Ekonomik göstergelerin satış tahmininde çok değişkenli zaman serilerinde kullanımı literatürde farklı çalışmalarda görülmektedir. Bazı çalışmalarda araç özellikleri ve arama indeksleri de kullanılmıştır. Tablo 1'de literatürde otomotiv sektörü üzerine yapılan satış tahmin çalışmaları verilmiştir.

Tablo 1. Otomotiv sektöründe Satış Tahmin Çalışmaları

Referans	Metodoloji	Veri/Sıklık	İndikatör	Sonuç
(Shahabuddin, 2009)	Regresyon	1959-2006 / Aylık	Dayanıklı endüstriyel talep, dayanıklı kişisel tüketim, iskonto oranı, dayanıksız sanayi malları talebi, kişisel tüketim, GSMH, GSYİH, nüfus, önde gelen ekonomik göstergeler, M1 (likit para), M2 (M1 artı kısa vadeli yatırılan varlıklar) ve M3 (M2 ve tüm kurumsal fonlar).	R ² : %75
(Wang vd., 2011)	Uyarlanabilir ağ tabanlı bulanık çıkarım sistemi	2002-2009/Aylık	Çalışanların ortalama kazançları, petrol fiyatları, inşaat izinleri, İnşaat proje sayısı	MSE:9359,14
(Sa-ngasoongsong vd., 2012)	VECM	1975-2010/Aylık	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), İşsizlik Oranı, Gaz Fiyatları ve Konut Başlangıçları.	MAPE: 0,0135 RMSE:0,1416
(Karaath vd., 2012)	Yapay Ağları	Sinir 2007-2011/Aylık	Gayri safi yurtiçi hasıla, reel kesim güven endeksi, yatırım harcamaları, tüketim harcamaları, tüketici güven endeksi, dolar kuru	MAPE: %16,82
(Fantazzini ve Toktamysova, 2015)	Doğrusal olmayan modeller	2001-2014/Aylık	Bina inşaatı, tüketici güven göstergeleri, tüketici fiyat endeksi, euro bankalararası teklif oranı, gayri safi yurtiçi hasıla, üretim endeksi, işsizlik oranı, petrol fiyatı	<%10
(Zhang vd., 2017)	VAR	2011-2015/Aylık	Tüketici fiyat endeksi, tüketici güven endeksi, üretici fiyat endeksi, perakende yakıt fiyatı, araç fiyatı, Baidu verileri	MAPE: 0,291 RMSE:0,1631
(Gao vd., 2018)	ARMA, VAR, VECM	2007-2016/Aylık	Tüketici güven endeksi, çelik üretimi, tüketici fiyat endeksi ve benzin fiyatı	MAPE:0,16-0,26-0,12
(Pai ve Lui, 2018)	En küçük kareler destek-vektör makineleri	2008-2017/Aylık	Tweetlerin duyarlılık skorları, borsa değerleri ve hibrit veriler	<%10

(Arslankaya ve Vildan, 2018)	Yapay Ağları, Regresyon, Basit üstel düzeltme, ortalama averaj	Sinir	2011-2016/Aylık	Tüketici fiyat endeksi, gayrisafı yurt içi hasıla, dolar kuru, aylık çalışma saatleri, tüketici güven endeksi, reel sektör güven endeksi	MAPE: 7,44- 12,66-24,2-23,08
(Kaya 2019)	vd., Yapay Ağları	Sinir	2012-2017/Aylık	Otomobil fiyatı, Euro ve Dolar kur, istihdam oranı, tüketici güven endeksi, petrol fiyatları ve sanayi üretim güven endeksi, otomobil satın alma olasılığı, kadın istihdam oranı, genel ekonomik durum, genel ekonomik durum beklentisi, hanehalkının mali durumu ve hanehalkının mali durumu beklentisi	MAPE:%1,18 RMSE:782
(Wachter 2019)	vd., Çok değişkenli regresyon analizi		2004-2019/Aylık	Tüketici güven endeksi, yeni araçlar için tüketici fiyat endeksi, benzin fiyatı, standard & Poor's 500 Endeksi	RMSE:11815
(Xia vd., 2020)	ForeXGBoost		2013-2017/Aylık	Araç markası, modeli, gücü, yakıt tipi, silindir hacmi, vb.	MAPE:18,54067
(Kuvvetli 2015)	vd., Yapay Ağları	Sinir	2008-2012/Aylık	Geçmiş satış miktarı, taşıt kredi faiz oranı, gayrisafı milli hasıla, CO ₂ emisyonu, yakıt tüketim miktarları ve fiyatı	MSE:58.081,2
(Kayapınar Kaya ve Yıldırım, 2020)	Derin Sinir Ağları		2011-2018/Aylık	Döviz kuru, gayrisafı yurt içi hasıla, tüketici güven endeksi, tüketici fiyat endeksi	MSE:79,83
(Yang ve Zhang, 2020)	Makine öğrenmesi modelleri		2011-2019/Aylık	Baidu arama dizini, Weibo metin miktarı indexi	MAPE: %9,42

Bu makale, ekonomik göstergelere göre otomobil satışlarının tahmin edilmesi hakkında bazı yararlı bilgiler sağlamaktadır. Bu amaçla, otomobil satışlarını tahmin etmek için LSTM yöntemi kullanılmıştır. 2003-2021 yılları arasında Amerika'daki bazı ekonomik göstergeleri ve otomobil satış sayıları kullanılarak oluşturulan veri seti kullanılmıştır. Literatürde farklı yöntemler ile otomobil satışlarını tahmin edilmekle beraber kullanılan yeni değişkenler çalışmanın farklılığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ekonomik göstergeler ile oluşturulan çok değişkenli zaman serisinin tahmin sürecine etkisi incelenmiştir. LSTM modeli eğitilirken hiper parametrelerin tahmin doğruluğu üzerindeki etkileri de araştırılmıştır.

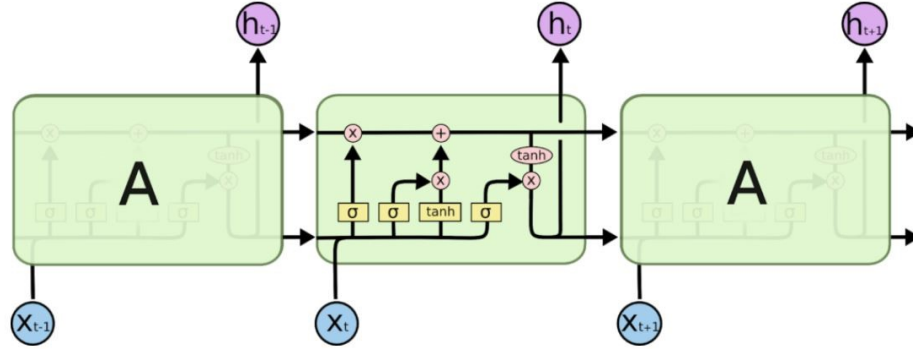
Çalışmanın giriş kısmında zaman serileri hakkında genel bilgi verildikten sonra literatürde çok değişkenli otomobil satış verileri ile yapılan çalışmalar incelenmiştir. İkinci bölümde çalışmada kullanılan metodoloji açıklanmıştır. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde çalışmadan elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölüm olan tartışma ve sonuç kısmında çalışmadan elde edilen sonuçlar literatür kapsamında tartışılarak teorik ve pratiğe yönelik katkıları açıklanmıştır.

Yöntem

LSTM

LSTM, gelişmiş bir RNN mimarisidir. LSTM, geleneksel RNN'lerden daha doğru olmasını sağlayan uzun menzilli bir bağımlılığa sahiptir. LSTM'nin temel yapısı, birim çıktılarını farklı zaman adımlarında hatırlamak ve açıkça yaymak için bir bellek hücresi kullanmasıdır. LSTM'nin bellek hücresi, zamansal bağlamların bilgilerini hatırlamak için hücre durumlarını kullanır. Aynı zamanda, farklı zaman adımları arasındaki bilgi akışını kontrol etmek için bir unutma geçidi, bir giriş geçidi ve bir çıkış geçidine sahiptir.

RNN'in yapısındaki uzun vadeli bağımlılıkları öğrenmeyle ilgili matematiksel zorluk, kaybolan gradyan problemi olarak adlandırılır. Giriş dizisinin uzunluğu arttıkça, ilk aşamaların etkisini yakalamak zorlaşır ve ilk birkaç giriş noktasına giden gradyanlar kaybolur ve sıfıra eşit olur. Bir unutma geçidi, bir giriş geçidi ve bir çıkış geçidinden oluşan LSTM modeli, RNN'nin dezavantajlarını ortadan kaldırmaktadır. LSTM'nin üç kapısı, uzun süreli belleğin düzenlenmesini kolaylaştırır (Yang vd., 2019). LSTM hücre bloğu, bu bileşenlere bağlı olarak bilgileri unutma veya hafızaya alma, bir sonraki hücreye ne kadar bilginin aktarılması gerektiğini belirleme yeteneğine sahip üç kapı ve bir bellek hücre birimi içerir. Şekil 1'de LSTM yapısı görülmektedir.

Şekil 1. LSTM Modelinin Yapısı (Olah, 2015)

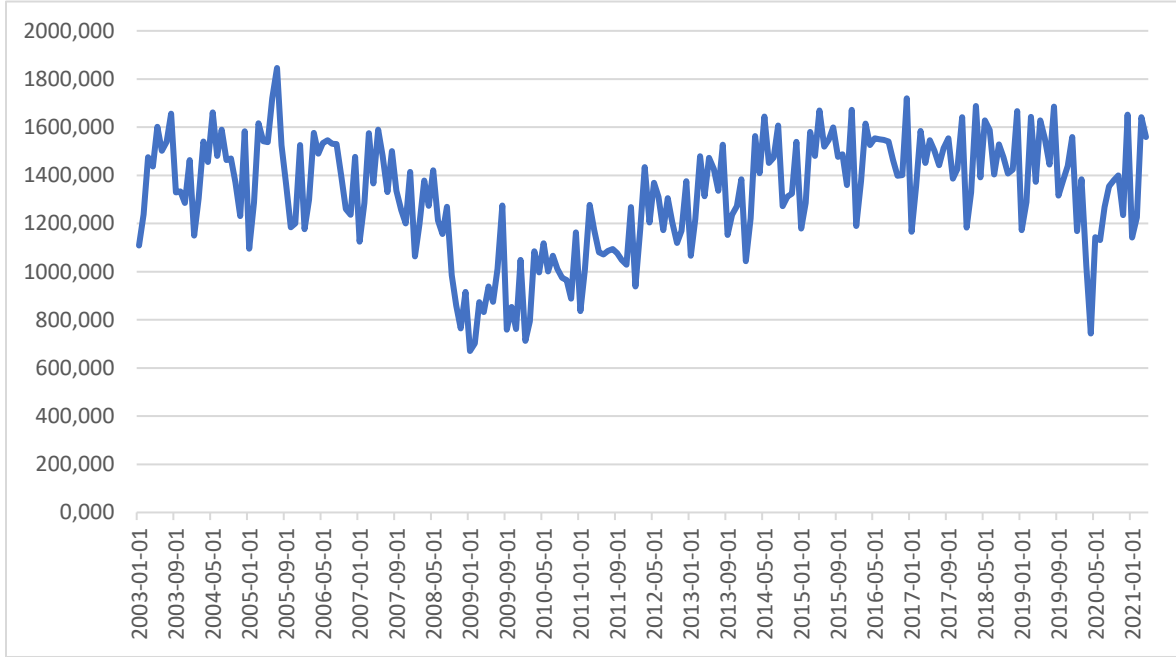
Girdi dizisi $x = (x_1, x_2, \dots, x_t)$ verildiğinde, ağ $y = (y_1, y_2, \dots, y_t)$ çıktısına bir eşleme hesaplar. Aşağıdaki denklemler birim etkinleştirmelerini belirler:

$$\begin{aligned}
 f_t &= \sigma(W_f * [h_{t-1}, x_t] + b_f) \\
 i_t &= \sigma(W_i * [h_{t-1}, x_t] + b_i) \\
 \hat{C}_t &= \tanh(W_C * [h_{t-1}, x_t] + b_C) \\
 C_t &= f_t * C_{t-1} + i_t * \hat{C}_t \\
 o_t &= \sigma(W_o * [h_{t-1}, x_t] + b_o) \\
 h_t &= o_t * \tanh(C_t)
 \end{aligned}$$

σ lojistik sigmoid fonksiyonudur. \dot{I} , f , o ve c kapıları sırasıyla giriş kapısı, unutmama kapısı, çıkış kapısı ve hücre aktivasyon vektörleridir. Tüm bu vektörler, h gizli vektörü ile aynı boyuta sahiptir. W terimleri, hücreden kapı vektörlerine ağırlık matrislerini belirtmektedir. \tanh , çıkış aktivasyon fonksiyonudur. LSTM ağında yaygın olarak kullanılan aktivasyon fonksiyonları sigmoid ve hiperbolik tanjanttır.

Veri Seti

Bu makalede ele alınan ana zaman serisi, Ocak 2003 - Nisan 2021 döneminde ABD'deki aylık otomobil satışları verileridir (U.S. Bureau of Economic Analysis, 2021). Çalışmada kullanılan ekonomik göstergeler; ham petrol fiyatı (U.S. Energy Information Administration, 2021), tüketici fiyat endeksi (Organization for Economic Co-operation and Development, 2021), gıda ve enerji hariç kişisel tüketim harcamaları (U.S. Bureau of Economic Analysis, 2021), 10 yıllık başa baş enflasyon oranı (Federal Reserve Bank of St. Louis, 2021), işsizlik oranı (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2021), emtia bazında üretici fiyat endeksidir (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2021). Şekil 2'de 18 yıllık dönemdeki araç satış grafiği görülmektedir.

Şekil 2. Otomobil Satış Grafiği

Araç satışlarını etkileyen çeşitli faktörlerin tespiti ve satış adetlerinin tahmin edilmesi üzerine çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Çeşitli istatistiksel ve ekonometri analizleri içeren çalışmalar incelendiğinde birbirinden farklı açıklayıcı değişkenler olduğu görülmektedir.

Wang vd. (2011) çalışmalarında araç satışlarının petrol fiyatlarından etkilendiğini ifade etmektedir. Sa-Ngasoongsong vd. (2012), tüketici fiyat endeksi ve işsizlik oranını araç satışlarını tahmin modellemesinde kullanmıştır. Karaatlı vd. (2012), tüketim harcamaları, tüketici fiyat endeksini araç satış tahmin modelinde girdi olarak kullanmıştır. Kaya ve Yıldırım'ın (2020) çalışmalarında tüketici fiyat endeksi, gayrisafı yurtiçi hasıla, döviz kuru ve tüketici güven endeksi kullandıkları göstergelerdir. Ampirik modelleri kullanan sonuçlar, bu göstergelerin otomobil satışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmada ek olarak üretici fiyat endeksi ve 10 yıllık başa baş enflasyon oranının da araç satışlarını etkilediği varsayılarak girdi değişkenleri olarak kullanılmıştır. Üretici fiyat endeksi üretim sürecinde girdi olarak kullanılan ürünlerin fiyat değişimleri ile ilgili olduğu için maliyetler ile birlikte satış fiyatlarını etkilemektedir. 10 yıllık başabaş enflasyon oranı, piyasaların 10

yıllık ufuktaki enflasyon beklentilerinin bir göstergesi olarak hizmet etmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenler ile ilgili ayrıntılar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Veriler ile ilgili özet istatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Maksimum	Minimum
Ham petrol fiyatı	66,09	23,78	133,88	16,55
Tüketici fiyat endeksi	0,18	0,38	1,22	-1,92
Gıda ve enerji hariç kişisel tüketim harcamaları	99,46	8,74	116,02	84,29
10 yıllık başa baş enflasyon oranı	2,04	0,4	2,71	0,25
İşsizlik oranı	6,18	2,04	14,40	3,30
Emtia bazında üretici fiyat endeksi	184,08	20,45	217,50	135,30

Veri setinin ilk %70lik kısmı eğitim için kullanılmıştır ve %30lık kısmı test amaçlı kullanılmıştır. Veri seti eğitim ve test için kullanılmadan önce normalize edilmiştir. Bu çalışmadaki tüm deneyler, Microsoft Windows 10 işletim sistemli bir bilgisayarda Python programlama dili 3.6 versiyonu kullanılarak yapılmıştır. LSTM modeli, derin öğrenmenin "Keras" kütüphanesi kullanılarak uygulanmıştır. Bu makalenin doğrulama deneyleri sırasında, seçilen hiper parametreler Tablo 3'de belirtilmiştir. Spesifik olarak bu parametreler Tablo 3'de belirtilmiştir.

Tablo 3. LSTM modellerinde kullanılan hiper parametreler

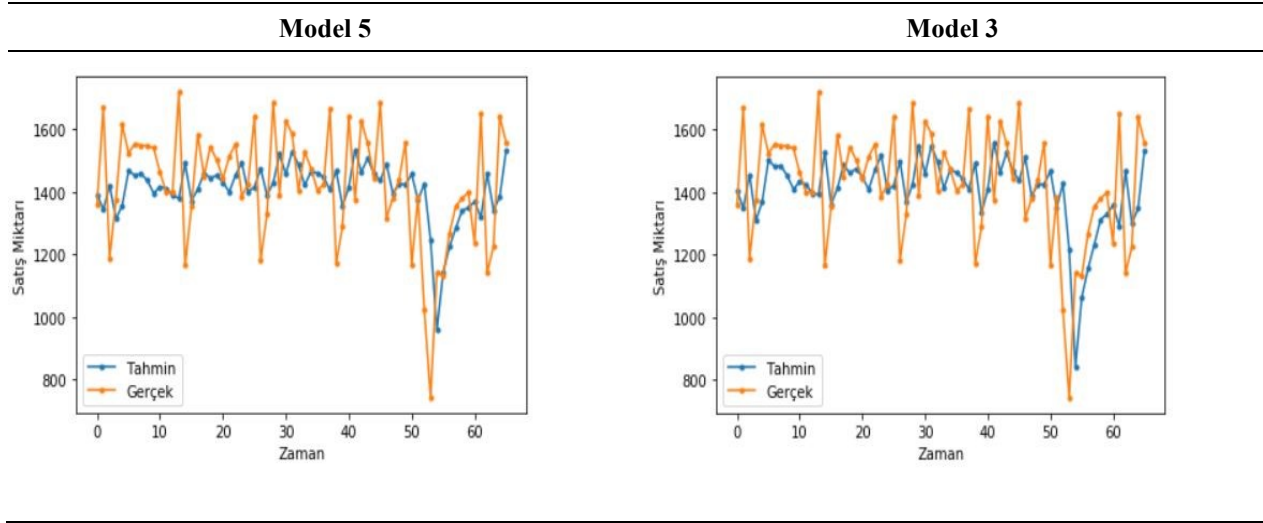
Model No	Gizli katman sayısı	Gizli katman nöron sayısı	Parti boyutu	Döngü Sayısı
1	2	16,8	32	100
2	3	32,16,8	32	100
3	2	16,8	64	100
4	3	32,16,8	64	100
5	2	16,8	128	100
6	3	32,16,8	128	100
7	2	16,8	128	250
8	2	16,8	128	500
9	2	16,8	128	1000

Bulgular

DeneySEL çalışmalar Ocak 2003 - Nisan 2021 yılları arasında elde edilen ekonomik göstergelere ve araç satışlarına ilişkin 220×7 boyutlarında bir veri seti kullanılmıştır. Modelin girdisi olarak kullanılan ekonomik göstergeler doğrultusunda otomobil satış tahmini yapılmıştır. Çalışmada farklı hiper parametrelerin sonuca etkisi de test edilmiştir. Parti boyutu, gizli katman sayısı ve döngü sayısının tahmin doğruluğu üzerinde direkt etkisi olduğu görülmektedir.

Modeli eğittikten sonra, test veri seti ile modelin başarısı ölçülmüştür. Tablo 4 gerçek satışlar ile LSTM kullanılarak öngörülen satışlar arasındaki karşılaştırmayı göstermektedir. Tabloda en iyi iki sonucu veren Model 5 ve Model 3'ün grafikleri gösterilmiştir. Grafiklere bakıldığında tahmin edilen değerlerin gerçek satışların değişen trendini yakaladığı görülmektedir.

Tablo 4. Modellere ait tahmin grafikleri

Bu modellerin performansını değerlendirmek için, ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) ve kök ortalama kare hata (RMSE) olmak üzere iki gösterge kullanılmıştır. MAPE, tahmin edilen ve gerçek değerlerin ne kadar yakın olduğunu göstermek için ortalama mutlak hatanın hesaplanmasıdır. Ft, tahmin değeri olduğunda, Yt gerçek değerdir ve n, zaman serilerinin uzunluğudur. MAPE her hatayı talebe göre ayrı ayrı böler, bu nedenle çarpıktır. Düşük talep dönemlerindeki yüksek hatalar MAPE'yi önemli ölçüde etkilemektedir.

$$MAPE = \left(\sum_{t=1}^n \left| \frac{y_t - \hat{y}_t}{y_t} \right| \right) \frac{100}{n}$$

MSE, gerçek gözlemlenen değer ile tahmini değer arasındaki farktır, RMSE ise MSE değerinin kareköküdür. . Daha düşük RMSE değerleri daha iyi uyumu gösterir. RMSE, modelin ne kadar doğru tahmin ettiğinin iyi bir ölçüsüdür ve modelin temel amacı tahmin ise, uyum için en önemli kriterdir. Tablo 5'de çalışmada uygulanan deneysel modellerin sonuçları görülmektedir.

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}$$

Tablo 5. Modellere ait MAPE ve RMSE sonuçları

MODEL NO	MAPE	RMSE
1	11,55	197,729
2	13,02	218,256
3	10,55	184,837
4	12,79	215,164
5	10,15	178,459
6	12,45	209,764
7	13,17	219,880
8	14,96	242,759
9	19,12	303,600

Çalıştırılan dokuz model içerisinde beşinci model en düşük RMSE ve MAPE değerini elde ederek en iyi sonucu vermiştir. Dokuzuncu model en başarısız model olarak gözükmektedir. İlk altı model oluşturulurken döngü sayısı sabit tutularak gizli katman sayısı ve parti boyutları değiştirilmiştir. Bu altı model içinde en iyi sonucu veren beşinci modelin gizli katman sayısı (2) ve parti boyutu (128) sabit tutularak döngü sayılarının sonuca etkisini gözlemek için üç model (7.,8.,9. model) daha oluşturulmuştur.

Çalışmada döngü sayısı arttıkça modelin başarısının düştüğü tespit edilmiştir. Yüz döngü sayısının iki yüz elli, beş yüz ve bin döngü sayısına göre daha iyi sonuç verdiği tespit edilmiştir. En iyi sonucu veren beşinci model de parti boyutu da yüz yirmi sekiz olarak belirlenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, araç satışlarının gelecek aylara yönelik satış sayısını tahmin etmek için derin öğrenme yöntemlerinden LSTM modeli kullanılmıştır. Çalışmada Ocak 2003 ile Nisan 2021 arasında aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ekonomik göstergeler; ham petrol fiyatı, tüketici fiyat endeksi, gıda ve enerji hariç kişisel tüketim harcamaları, 10 yıllık başa baş enflasyon oranı, işsizlik oranı, emtia bazında üretici fiyat endeksidir. Tahmin edilen değerler gerçek değerlerle karşılaştırıldığında LSTM yönteminde tahmin edilen ve gerçek değerlerin birbirine yakın olduğu görülmüştür. Çalışmada ekonomik göstergelerin araç satış sayılarını etkilediği görülmüştür. Bu bulgu önceki araştırmaların sonuçlarıyla tutarlı gözükmektedir (Fantazzini ve Toktamsoya, 2015; Zhang vd., 2017; Gao vd., 2018).

Türkiye’deki otomobil satış tahmin çalışmaları incelendiğinde dolar kuru ve gayri safi yurtiçi hasılanın (Kayapınar Kaya ve Yıldırım, 2020), marka ve CO2 emisyonunun (Kuvvetli vd., 2015) gayri safi yurtiçi hasıla, reel kesim güven endeksi, tüketici güven endeksi, yatırım harcamaları, tüketim harcamaları, tüketici fiyat endeksi, araç alım satımı, doların (Karaatlı vd., 2012); gayri safi yurtiçi hasıla, tüketici fiyat endeksi, dolar kuru, reel sektör güven endeksi, tüketici güven endeksinin (Arslankaya ve Vildan, 2018); dolar kurundaki değişimler, hanehalkının finansal durum beklentisi, mevsimsellikten arındırılmış sanayi üretim endeksi ve bir ay öncesi otomobil satışlarının logaritmik şeklinin (Kaya vd., 2019) en önemli değişkenler olduğu görülmektedir. Bu çalışmada kullanılan tüketici fiyat endeksi, üretici fiyat endeksi, kişisel tüketim harcamaları Türkiye’deki çalışmalarda kullanılan değişkenler ile ortaktır. Ham petrol fiyatı, 10 yıllık başa baş enflasyon oranı, işsizlik oranı değişkenleri ise bu çalışma özelinde farklı değişkenler olarak belirlenmiştir.

LSTM modelleri eğitilirken seçilen hiper parametrelerin tahmin sonuçları üzerindeki etkisi de ölçülmüştür. Bu çalışmada parti boyutu, gizli katman sayısı ve döngü sayısının da model başarısını direkt etkilediği görülmektedir. Bu parametreler genelde başlangıçta belli değildir ve seçimi modeli tasarlayan kişi belirlemektedir. Parametre ayarı LSTM modelinin performansı için çok önemlidir, bu nedenle yetersiz eğitim ve aşırı uyumdan kaçınmak için devir sayısına dikkat edilmelidir (Song vd., 2020).

Satışları tahmin etmek işletmeler için kritiktir çünkü etkili satış tahmini, bir karar destek sisteminde hedeflere zamanında ulaşmaya yardımcı olabilmektedir (Lee vd., 2012). Tersine zayıf tahmin, bir işletmenin rekabet gücüne ve karlılığına zarar vermektedir (Ramos vd., 2015). Bu açıdan çalışma karar vericilerin belirsizliğini azaltma noktasında önemlidir.

Uygulanan yöntem ve sonuçlar tatmin edici olsa da, kullanılan ekonomik değişkenlerin sayısı nedeniyle hala sınırlıdır. Bu nedenle gelecekteki çalışma, otomobil satışlarını etkileyen daha fazla ekonomik gösterge kullanılarak oluşturulan hibrit modeller ile yapılabilir.

Kaynakça

- Abbasimehr, H., Shabani, M., & Yousefi, M. (2020). An optimized model using LSTM network for demand forecasting. *Computers & industrial engineering*, 143.
- Arslankaya, S., & Öz, V. (2018). Time series analysis of sales quantity in an automotive company and estimation by Artificial Neural Networks. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22(5), 1482-1492.
- Du, S., Li, T., Yang, Y., & Horng, S. J. (2020). Multivariate time series forecasting via attention-based encoder-decoder framework. *Neurocomputing*, 388, 269-279.
- Fantazzini, D., & Toktamysova, Z. (2015). Forecasting German car sales using Google data and multivariate models. *International Journal of Production Economics*, 170, 97-135.
- Federal Reserve Bank of St. Louis. (2021). *10-Year Breakeven Inflation Rate [T10YIEM]*. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://fred.stlouisfed.org/series/T10YIEM>
- Gao, J., Xie, Y., Cui, X., Yu, H., & Gu, F. (2018). Chinese automobile sales forecasting using economic indicators and typical domestic brand automobile sales data: A method based on econometric model. *Advances in Mechanical Engineering*, 10(2), 1-11.
- Hatcher, W. G., & Yu, W. (2018). A survey of deep learning: Platforms, applications and emerging research trends. *IEEE Access*, 6, 24411-24432.
- Hochreiter, S., & Schmidhuber, J. (1997). Long short-term memory. *Neural computation*, 9(8), 1735-1780.
- Karaatlı, M., Helvacıoğlu, Ö. C., Ömürbek, N., & Tokgöz, G. (2012). Yapay Sinir Ağları Yöntemi ile Otomobil Satış Tahmini. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17), 87-100.
- Karim, F., Majumdar, S., Darabi, H., & Harford, S. (2019). Multivariate LSTM-FCNs for time series classification. *Neural Networks*, 116, 237-245.
- Kaya, A., Kaya, G., & Çebi, F. (2019). Forecasting automobile sales in Turkey with artificial neural networks. *International Journal of Business Analytics (IJBAN)*, 6(4), 50-60.
- Kayapınar Kaya, S. K., & Yıldırım, Ö. (2020). A Prediction Model For Automobile Sales In Turkey Using Deep Neural Networks. *Endüstri Mühendisliği*, 31(1), 57-74.
- Kuvvetli, Y., Dağsuyu, C., & Oturakci, M. (2015). Türkiye'deki Araç Satışları İçin Ekonomik ve Çevresel Faktörleri Göz Önüne Alan Yapay Sinir Ağı Tabanlı Bir Tahmin Yaklaşımı. *Endüstri Mühendisliği*, 26(3), 23-31.
- LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521(7553), 436-444.
- Lee, W. I., Shih, B. Y., & Chen, C. Y. (2012). Retracted: A hybrid artificial intelligence sales-forecasting system in the convenience store industry. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries*, 22(3), 188-196.
- Munkhdalai, L., Munkhdalai, T., Park, K. H., Amarbayasgalan, T., Batbaatar, E., Park, H. W., & Ryu, K. H. (2019). An end-to-end adaptive input selection with dynamic weights for forecasting multivariate time series. *IEEE Access*, 7, 99099-99114.
- Nacar, E. N. & Erdebilli (b.d.rouyendegh), B. (2021). Makine Öğrenmesi Algoritmaları ile Satış Tahmini. *Endüstri Mühendisliği*, 32 (2) , 307-320.
- Nguyen, H. D., Tran, K. P., Thomassey, S., & Hamad, M. (2021). Forecasting and Anomaly Detection approaches using LSTM and LSTM Autoencoder techniques with the applications in supply chain management. *International Journal of Information Management*, 57, 1-13.
- Nunnari, G., & Nunnari, V. (2017). Forecasting monthly sales retail time series: a case study. *In 2017 IEEE 19th conference on business informatics (CBI)*, 1, 1-6.
- Olah, C. (2015). *Understanding lstm networks*. <https://colah.github.io/posts/2015-08-Understanding-LSTMs>.

- Organization for Economic Co-operation and Development. (2021). *Consumer Price Index: Total All Items for the United States* [CPALTT01USM657N]. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://fred.stlouisfed.org/series/CPALTT01USM657N>
- Pai, P. F., & Liu, C. H. (2018). Predicting vehicle sales by sentiment analysis of Twitter data and stock market values. *IEEE Access*, 6, 57655-57662.
- Parmezan, A. R. S., Souza, V. M., & Batista, G. E. (2019). Evaluation of statistical and machine learning models for time series prediction: Identifying the state-of-the-art and the best conditions for the use of each model. *Information sciences*, 484, 302-337.
- Ramos, P., Santos, N., & Rebelo, R. (2015). Performance of state space and ARIMA models for consumer retail sales forecasting. *Robotics and computer-integrated manufacturing*, 34, 151-163.
- Sa-ngasoongsong, A., Bukkapatnam, S. T., Kim, J., Iyer, P. S., & Suresh, R. P. (2012). Multi-step sales forecasting in automotive industry based on structural relationship identification. *International Journal of Production Economics*, 140(2), 875-887.
- Sánchez, A. M., & Pérez, M. P. (2005). Supply chain flexibility and firm performance: a conceptual model and empirical study in the automotive industry. *International Journal of Operations & Production Management*, 25(7), 681-700.
- Shahabuddin, S. (2009), "Forecasting automobile sales", *Management Research News*, 32(7), 670-682.
- Shen, Z., Zhang, Y., Lu, J., Xu, J., & Xiao, G. (2020). A novel time series forecasting model with deep learning. *Neurocomputing*, 396, 302-313.
- Song, X., Liu, Y., Xue, L., Wang, J., Zhang, J., Wang, J., ... & Cheng, Z. (2020). Time-series well performance prediction based on Long Short-Term Memory (LSTM) neural network model. *Journal of Petroleum Science and Engineering*, 186.
- Topal, İ. Çevrimiçi Tüketici Bütünleşmesi Ve Arama Motoru Verileri Kullanılarak Yapay Sinir Ağları İle Otomobil Satış Tahmini. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), 534-551.
- U.S. Bureau of Economic Analysis. (2021). *Total Vehicle Sales* [TOTALNSA]. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://fred.stlouisfed.org/series/TOTALNSA>.
- U.S. Bureau of Economic Analysis. (2021). *Personal Consumption Expenditures Excluding Food and Energy (Chain-Type Price Index)* [PCEPILFE]. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://fred.stlouisfed.org/series/PCEPILFE>.
- U.S. Energy Information Administration. (2021). *Crude Oil Prices: West Texas Intermediate (WTI) - Cushing, Oklahoma* [DCOILWTICO]. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://fred.stlouisfed.org/series/DCOILWTICO>.
- U.S. Bureau of Labor Statistics. (2021). *Unemployment Rate* [UNRATENSA]. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://fred.stlouisfed.org/series/UNRATENSA>.
- U.S. Bureau of Labor Statistics. (2021). *Producer Price Index by Commodity: All Commodities* [PPIACO]. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://fred.stlouisfed.org/series/PPIACO>.
- Xia, Z., Xue, S., Wu, L., Sun, J., Chen, Y., & Zhang, R. (2020). ForeXGBoost: passenger car sales prediction based on XGBoost. *Distributed and Parallel Databases*, 38, 713-738.
- Wachter, P., Widmer, T., & Klein, A. (2019). Predicting automotive sales using pre-purchase online search data. *In 2019 Federated Conference on Computer Science and Information Systems (FedCSIS)*, 18, 569-577.
- Wang, F. K., Chang, K. K., & Tzeng, C. W. (2011). Using adaptive network-based fuzzy inference system to forecast automobile sales. *Expert Systems with Applications*, 38(8), 10587-10593.
- Yan, H. S., & Tu, X. (2012). Short-term sales forecasting with change-point evaluation and pattern matching algorithms. *Expert systems with applications*, 39(5), 5426-5439.
- Yang, B., Sun, S., Li, J., Lin, X., & Tian, Y. (2019). Traffic flow prediction using LSTM with feature enhancement. *Neurocomputing*, 332, 320-327.
- Yang, Z., & Zhang, C. (2020, July). Automobile Sales Forecast Based on Web Search and Social Network Data. *The 11th International Conference on E-business, Management and Economics*, 37-41.
- Zhang, G. P. (2003). Time series forecasting using a hybrid ARIMA and neural network model. *Neurocomputing*, 50, 159-175.
- Zhang, Y., Zhong, M., Geng, N., & Jiang, Y. (2017). Forecasting electric vehicles sales with univariate and multivariate time series models: The case of China. *PLoS one*, 12(5), 1-15.

EXTENDED SUMMARY

Automotive industry is one of the most important industrial branches for many countries. For this reason, forecasts for vehicle sales provide valuable information to the automotive industry and its suppliers. Automobile sales are affected by external factors such as the market environment, economic crisis, increase in oil prices, tax advantages and interest rates. Given that the auto industry is concerned with long-term forecasting, simple univariate models are not enough. Multivariate models can give better results in predicting vehicle sales. The use of deep learning in strong representation and sales forecasting applications is of great interest to both businesses and researchers. Considering the success of the LSTM model in time series, vehicle sales forecasting was made using multivariate time series in this study.

LSTM is an advanced RNN architecture. LSTM has a long range dependency that makes it more accurate than traditional RNNs. The basic nature of LSTM is that it uses a memory cell to remember and explicitly span unit outputs in different time steps. LSTM's memory cell uses cell states to remember information of temporal contexts. It also has a forget gate, an input gate and an output gate to control the flow of information between different time steps.

The mathematical difficulty associated with learning the long-term dependencies in the structure of the RNN is called the vanishing gradient problem. As the length of the input sequence increases, it becomes harder to capture the effect of the first stages and the gradients to the first few entry points disappear and become equal to zero. The LSTM model, which consists of a forget gate, an input gate, and an output gate, eliminates the disadvantages of RNN.

The first 70% of the data set was used for training and 30% was used for testing. The dataset was normalized before being used for training and testing. All experiments in this study were performed using Python programming language version 3.6 on a computer with Microsoft Windows 10 operating system. The LSTM model has been implemented using the "Keras" library of deep learning.

Experimental studies A 7×220 sized data set on economic indicators and vehicle sales obtained between January 2003 and April 2021 was used. In line with the economic indicators used as the input of the model, automobile sales were estimated. In the study, the effect of different hyperparameters on the result was also tested. It is seen that batch size, number of hidden layers and number of cycles have a direct effect on the prediction accuracy. After training the model, the success of the model was measured with the test dataset. Looking at the graphs, it is seen that the estimated values catch the changing trend of real sales. Two indicators, mean absolute percent error (MAPE) and root mean square error (RMSE), were used to evaluate the performance of these models. Among the six models that were run, the fifth model achieved the lowest RMSE and MAPE values and gave the best results. The ninth model seems to be the most unsuccessful model. While creating the first six models, the number of hidden layers and batch sizes were changed by keeping the number of loops constant. Three more models (7th, 8th, 9th models) were created to observe the effect of cycle numbers on the result by keeping the number of hidden layers (2) and batch size (128) constant for the fifth model, which gave the best results among these six models.

In the study, it was determined that the success of the model decreased as the number of cycles increased. It has been determined that the number of hundred cycles gives better results than the number of two hundred and fifty, five hundred and one thousand cycles. In the fifth model that gave the best results, the lot size was determined as one hundred and twenty-eight.

In this study, the LSTM model, one of the deep learning methods, was used to predict the number of vehicle sales for the next months. Monthly data from January 2003 to April 2021 were used in the study. Economic indicators used in the study; crude oil price, consumer price index, personal consumption expenditures excluding food and energy, 10-year break-even inflation rate, unemployment rate, producer price index on commodity basis. When the estimated values were compared with the actual values, it was seen that the estimated and actual values in the LSTM method were close to each other. While the LSTM models were trained, the effect of the selected hyperparameters on the prediction results was also measured. In this study, it is seen that the batch size, the number of hidden layers and the number of loops also directly affect the model success. These parameters are usually not clear at the beginning and the person who designed the model determines the selection. Parameter setting is very important for the performance of the LSTM model. Although the applied methods and results are satisfactory, they are still limited due to the number of economic variables used. Therefore, future work can be done with hybrid models created using more economic indicators that affect automobile sales.

INTERNATIONAL STUDENTS' PERCEPTIONS ON COLLABORATION AND INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE

ULUSLARASI ÖĞRENCİLERİN İŞBİRLİĞİ VE KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMSEL EDİNCİNE İLİŞKİN ALGILARI

Müge Gündüz

ODTÜ, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

gmuge@metu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6524-5944

ABSTRACT

This study aims to explore students' experiences and perceptions of their intercultural communicative competence development during group-work activities in a multicultural educational setting. The scale for this study was adapted from a measurement tool, which was originally developed to find out the correlation between intercultural communication competence and team effectiveness of multicultural work teams. The participants of the present study were international students who pursue their studies in Turkey and also Turkish exchange students who enrolled in a university abroad. The survey data were obtained from 157 participants. Seven international students were also interviewed in order to get a deeper understanding of the participants' perceptions on the development of their intercultural communicative skills during the multicultural group work activities they engaged in. The results revealed that flexibility and adaptability are the most important skills required in a multicultural educational context. Language barrier also emerged as a common challenge for international students.

ÖZ

Bu çalışma, çok kültürlü bir eğitim ortamında grup çalışması etkinlikleri sırasında öğrencilerin kültürlerarası iletişim edincine ilişkin deneyimlerini ve algılarını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada kullanılan ölçek, orijinal olarak uluslararası takım çalışmalarında kültürlerarası iletişim yetkinliği ile takım performansı arasındaki ilişkiyi bulmak için hazırlanmış bir ölçeğin uyarlamasıdır. Örneklem grubu yurtdışında bir üniversitede eğitimine devam eden Türk değişim öğrencileri ile Türkiye'deki uluslararası öğrencilerdir. Anket verileri 157 katılımcıdan elde edilmiştir. Katıldıkları çok kültürlü grup çalışması etkinlikleri sırasında öğrencilerin kültürlerarası iletişim becerilerinin gelişimine ilişkin algılarını daha iyi ortaya koyabilmek için yedi katılımcıdan da görüşme yoluyla veri toplanmıştır. Sonuçlar, esneklik ve uyarlabilirliğin çok kültürlü bir ortamda öğrenim gören öğrenciler için gerekli olan en önemli beceriler olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca dil engeli de uluslararası öğrenciler için ortak bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Geliş Tarihi:

31.07.2022

Kabul Tarihi:

17.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Kültürlerarası iletişim edinci

takım çalışması ölçek uyarlaması

dil eğitimi

uluslararası öğrenciler

Keywords

Intercultural communicative competence

team-work

scale adaptation language education international students

DOI: nevsosbilen.1151664

Atıf/Cite as: Gündüz., M. (2022). International Students' Perceptions on Collaboration and Intercultural Communicative Competence. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),

Introduction

Establishing international cooperation and collaboration among higher education institutions helps to foster the quality of teaching as well as to improve the mutual benefits and understanding. Collaboration in higher education involves various activities such as mobility of students and staff and internationalization of curricula. International student exchange programs enable students to experience different cultures and expand their horizons through it. These programs not only encourage positive relations among young people from different countries but also help them gain skills for their future jobs and there has been growing emphasis that students' professional skills should be developed as part of their tertiary education. As Carvalho et al., (2016) points out, student exchange programs provide students with a broader vision of the future. International teams function across multiple boundaries, and exhibit cultural and linguistic heterogeneity, one of the key challenges is the creation of a positive climate of diversity within teams (Zander et al., 2015). Such diversity can potentially lead to positive outcomes but also some negative outcomes such as, interpersonal conflict which might reduce interaction and communication among team members (Schweiger et al., 2003). The future specialists, such as teachers, with developed skills of interaction in a multicultural environment has a higher chance of employment compared to students who do not have such skills. Therefore, it is important to understand how future teachers will be prepared for intercultural encounters in order to work as agents of integration within culturally discordant contexts (Anttila et al., 2018).

According to Serpa et al., (2020), "globalisation has brought along the internationalisation of teaching, achieved, for example, through partnerships, the hiring of teachers of different nationalities, the development of projects, teaching programmes, research and publications that result from articulation between different countries and academic mobility, covering the exchange of students, teachers, researchers and the remaining staff members" (p. 46). "Through student exchange programs students seek linguistic improvement, autonomy and demonstrate expectations regarding professional training" (cited in Carvalho et al., 2016, p. 60). Garcia and Canado (2005) conclude that the linguistic proficiency within the multicultural team is viewed as the single most influential element in attaining an advantageous position within it.

Because of the growing number of foreign students in different countries, there is a need to develop multicultural competencies in different fields of science such as the field of education (Ben-Peretz & Flores, 2018). The current study, therefore, aims to explore international students' development of intercultural communication competence through team-work in a multicultural setting. Multicultural team-work studies in the field of education are quite limited since research studies in team-work literature is mainly job-related. Therefore, it is important to collect data from students enrolled in a student exchange program and to reflect on their experiences of collaboration with the domestic students in a variety of tasks they get involved in together.

Ting-Toomey and Chung (2012) define "cross-cultural communication as a process of symbolic exchange in which people from different cultures seek negotiable meaning in the communicative environment embedded in the social system" (cited in Yan, 2021, p.394). In this regard, language education emphasizes on both language-using competence and intercultural communicative competence (ICC) and language teachers not only can facilitate the interaction between target culture and student *own*, but also can promote their intercultural awareness (Yan, 2021). If teachers accept their role as agents of change and acknowledge that their main responsibility is to ensure that teaching brings about changes "language teachers become responsible for enabling their students to understand the world around them, to communicate across linguistic and cultural boundaries, and to play an active role at many levels in the world" (Kelly et al., 2002, cited in Garrido & Alvarez, 2006, p.169). Therefore, according to Garrido and Alvarez (2006), responsibility and positive function of teachers are of great importance (Yan, 2021). The study conducted by Karacabey et al. (2019) proves the importance of positive attitude of teachers to the multicultural environment and taking students' cultural values into account will promote the development of students' cognitive and emotional abilities and their integration into society (cited in Kovalchuk et al., 2021).

As a result of internationalization (Blumenthal & Laughlin, 2009), the popularity of study abroad programs has increased in tandem with the need for graduates to function in global working environments. Previous team-work studies in the literature, as stated earlier, mainly focused on the perception of colleagues of

multicultural team performances and its impact on their intercultural development. For example, Madeev (2002) investigates how different cultures identify intercultural communication competence and its impact on multicultural team performance in international organizations and he concludes that “a moderate relationship exists between the level of intercultural communication competence of individual team members and the overall performance of a multicultural team” (p.142). The findings of some studies in the field (Chang & Tharenou, 2004; Kayes et al., 2005) reveal that multicultural teamwork helps individuals learn on the job and this greatly adds to their life-long learning (Garcio & Canado, 2011).

As Mateev (2002) emphasizes, work teams have received only minimal attention from social scientists (e.g., Black, 1979; Simpson & Wood, 1992; Steiner, 1974, 1986; Sundstrom et al., 1990). Research that addresses issues of intercultural communication in international work-teams has also been limited (Dumitraşcu & Dumitraşcu, 2019; Granrose & Oskamp, 1997; LePine et al., 1997; Schweiger et al., 2003; Mockaitis et al., 2018) and most of the studies on diversity and multiculturalism are focused on one country, in most cases - the United States.

Perception of intercultural communication competence might be different from one culture to another and communication competence of an individual can be related to willingness to communicate (McCroskey & McCroskey, 1986). Team members with a lack of interpersonal skills and inability to work with diverse people or poor communication skills can quickly ruin a team (Kieffer, 1997, cited in Matveev, 2002 p. 19). People working on a multicultural team have to be sensitive to the opinions of others, understand the cultural and skills differences among team members, and be united by a common goal. A multicultural educational environment promotes the formation of skills of the future professionals, which enables them to interact with society effectively through the development of multicultural competence (Mena & Rogers, 2017; Pope, Reynolds, & Mueller, 2019). A higher level of multicultural competencies of teachers not only provides an increase in the level of professional qualification of teachers but also has a positive impact on student performance (Anttila et al., 2018; Cherng & Davis, 2019) (cited in Kovalchuk et al., 2021). Several scholars (e.g. Kern, 2000; O'Dowd, 2003) emphasize that contact between cultures does not automatically lead to intercultural learning; in other words, the exposure to differences might encourage stereotypical and ethnocentric attitudes (Avgousti, 2018). Diversity can potentially lead to innovations but also interpersonal conflict, and reduced interaction and communication among team members (Schweiger et al., 2003). However, as O'Dowd (2011) suggests contradictions can be seen as sources of learning and discussion of cultural ‘rich points’ in which the differences between cultures are appreciated as well as the similarities between them (Avgousti, 2018).

Methodology

The current study aims to explore students’ experiences and perceptions of their intercultural communicative competence development during group-work activities in which they are required to work collaboratively in a multicultural educational setting. The survey method was employed in this research study. As Denscombe (2010) points out, “surveys are used to best effect when the researcher wants factual information relating to groups of people: what they do, what they think, who they are” (p.12).

The team-work scale, which was originally developed to find out the correlation between intercultural communication competence and team effectiveness of multicultural work teams, is adapted and used in a different context in the present study.

Participants

The research data are drawn from two different groups. The first group of the participants was international students who pursue their studies in Turkey whereas the second group consisted of Turkish exchange students who enrolled in a university abroad. The survey data were obtained from 157 participants. The group of the students for this research study was drawn through convenience sampling method, which “allows access to participants who are conveniently located” (cited in Cohen, Manion & Morrison, 2007, p.43).

Data Collection

A questionnaire was adapted from Matveev (2002), which was initially designed to “understand how different groups of respondents perceive different dimensions of intercultural communication competence and to provide preliminary guidelines for describing the relationship between intercultural communication competence and team effectiveness of multicultural work teams” (p.75). The theoretical framework of the questionnaire is based on Integrated Intercultural Communication Competence Model (rooted in Abe and Wiseman's abilities model, 1983) and Cui and Awa's (1992) concept of intercultural effectiveness. “The model is based on four underlying dimensions that describe a level of intercultural communication competence of a team member: interpersonal skills, team effectiveness, cultural uncertainty, and cultural empathy” (Matveev 2002, p.75). Each item in the questionnaire was rated on a five-point Likert type scale ranging from 1 to 5 (1= strongly disagree, 2= disagree, 3= undecided, 4= agree and 5= strongly agree). Participants are asked to answer the scale items by thinking about the situations in which they work in pairs, small groups or in a team to complete a task/activity or a project.

Matveev (2002) performed a pilot study of 380 participants to test the consistency and the internal reliability of the International Communication Competence Questionnaire (ICCQ). 23 items of the ICCQ were constructed around these dimensions of intercultural communication competence. The researcher employed the ICCQ with reliability $\alpha = 0.88$. to survey 124 managers and multinational organization managers in Russia and in the United States (Matveev, 2002). One of the main issues that intercultural communication studies need to address is to study different cultures in different parts of the world and consequently it is important to modify the current scales and measurement devices to adapt to these less-studied cultures (Croucher, 2013 cited in Croucher, 2015). In order to modify the current scale developed by Matveev, some modifications were made on the scale and the number of the items dropped to 18. Five items of the scale were omitted since they were considered to be relevant to company or organization settings, but irrelevant to the educational context. The original questionnaire consisted of 23 items however, only 18 of them were adapted and the replicability and accuracy of the scale were tested in the pilot study conducted by Gündüz and Doğan, 2022. The final version of the team-work scale, were grouped under two-factor structure (Flexibility: 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13, 14, 15, 16, 18; Inflexibility: 1, 2, 8, 10, 11, 12, 17) and were administered to 168 participants. The participants were international students who pursue their studies in Turkey and also Turkish students who study abroad as part of the Erasmus exchange program. According to the internal consistency coefficient values, it was found out that the values for the subscales were high (flexibility $\alpha = 0.842$ and inflexibility $\alpha = 0.802$). “The scale is expected to produce valuable results in order to obtain data about how intercultural sensitivity, based on individuals' flexibility and inflexibility levels, affects teamwork in a multicultural setting” (cited in Gündüz and Doğan, 2022, p.478). The data collected for the pilot study are not included in the present study.

The main data collection techniques in this piece of research are both survey and interview. The data for the present study were drawn from 157 questionnaires and a total of seven interviews involved three Turkish students who study abroad and four international students who pursue their studies in a public university (an English-medium institution) in Turkey. Semi-structured interviews were carried out in order to get a deeper understanding of the participants' perspectives on the development of their intercultural communicative competences during the multicultural group work activities they engaged in. As Balcescu and Ilie (2019) suggest, developing intercultural communication competences and skills can help facilitate the multicultural encounter and lead to more tolerance towards the other.

Interviews were recorded with participant consent and each session took about 15 minutes.

Data Analysis

In the present study, SPSS 28.00 package program was used to analyze the quantitative data and content analysis was utilized to analyze the qualitative data collected via semi-structured interviews. After the data transcription process, the researcher analyzed the data and the sample extracts are presented under the related categories identified by the researcher in order to help explain the results from the quantitative study.

Findings

The findings of this research study are expected to provide a better understanding of how international students perceive their intercultural communicative competence and its impact on collaborative learning in multicultural settings. According to Sweeney (2008), “multicultural influences on language and communication exchange in group learning activities may further impact upon team performance and learning outcomes” (p.120). Therefore, it is important to understand international students’ perception of cross-cultural collaboration and help them develop their communicative competence skills through it.

In this section, the results of the analysis of the quantitative and the qualitative data will be illustrated. The main findings are reported using two subheadings derived from the main sections of the survey: (1) the flexibility and (2) the inflexibility levels of the participants, which are believed to be the components of intercultural sensitivity and affect teamwork in multicultural contexts.

The survey items with the mean scores are presented in Table 1 below. The highest scores under the two categories are highlighted in bold:

Table 1. The Mean Scores of the Scale Items

Subscale	Items	Mean	SD
Flexibility	My team involves every member in the decision-making process without any relation to the national origin (Item 3)	4.15	1.061
	I work with nationals from other countries differently from the way I work with people from my home country (Item 4)	3.02	1.425
	I engage in a meaningful dialogue with people from the other countries in the same way as with people from my own country (Item 5)	3.90	1.145
	I acknowledge differences in communication and interaction styles when working with people from different countries (Item 6)	4.38	.788
	Working with people from different cultures is exciting (Item 7)	4.42	.833
	Working effectively with other people involves understanding other peoples' beliefs (Item 9)	4.23	.912
	When in another country, I try to learn as much about the culture of this country as possible (Item 13)	4.48	1.035
	I am flexible when working with people from different cultures as I acknowledge differences in values and beliefs (Item 14)	4.46	1.095
	I am comfortable when communicating with foreign nationals (Item 15)	4.55	1.135
	Viewing people from their cultural perspectives is helpful when working on a multicultural pair/group/team (Item 16)	4.36	1.215
Inflexibility	Creativity of the pair/group/team increases if people from different cultures are present (Item 18)	4.20	1.440
	Establishing a good working relationship with people from other countries is difficult (Item 1)	2.39	1.073
	I feel uncomfortable working with people from different countries (Item 2)	1.71	1.044
	Dealing with cultural differences is a frustrating process (Item 8)	2.46	1.201
	Hearing people speaking with an accent makes me believe that they are less	1.55	1.077
			1497

capable (Item 10)	1.93	1.220
I am inattentive to cultural and behavioral norms of others (Item 11)	2.18	1.404
Effectiveness of communication on the pair/group/team falls when people from different countries are working on the team (Item 12)		
I tend to develop closer relationships with pair/group/team members from my own country than with team members from other countries (Item 17)	2.79	1.765

As presented in Table 1, most of the participants in this study agree with item 15 and they stated that they do not experience any problems in communicating with people from other countries (M = 4.55) and they enjoy working with *other* while they are trying to get the task done together during the group-work activities (M = 4.42). Moreover, the participants are willing to learn about the host culture as much as possible when they are in another country (M = 4.46), which would help them develop their knowledge of different culture and sociolinguistic awareness which are considered to be important dimensions of ICC. In a similar study, Aksoy et al. (2017) conclude that study abroad experience, Erasmus program in particular, “stimulates students’ curiosity about new cultures and motivates them to explore further” (p.23).

The results also reveal that another highest item is *I am flexible when working with people from different cultures as I acknowledge differences in values and beliefs (Item 14)*, which suggests that the participants value and respect fellow group members’ perceptions and interpretations and develop an open-minded attitude towards others. The findings are in line with other studies carried out by Lagerström and Andersson in 2003, which indicate that social competence and flexibility are among the most important skills for the members of the transnational team have to create an atmosphere that supports social interaction among the team members. “By means of social interaction, mutual understanding and trust are established, and the actors become motivated, committed, and secure in engaging in knowledge creation and sharing” (p.94). According to Lagerström and Andersson, information technology has just supportive function and the importance and value of information technology increases once the team members know each other and also each other’s interests and competencies. Bachmann (2006) also suggests that acceptance is important and they need to develop respect for the contributions of their group members as well as respect for their own perceptions and interpretations in order to contribute to accomplishing the group’s tasks.

In the qualitative data *flexibility* and *adaptability* also emerge as very important features of working collectively. Some of the participants explain that:

I think it is better if we work with people from different nationality in this team it is better because you see different points of view. So, I would prefer working with people from different cultural background.

I need to work a little bit more to prove myself among them, I was the only person who do not share the same language with them. In my case, there was this notion that you have to work together. I experience some difficulties but I can understand the problem, I was the only person comes from a different country and it was new for them too. I tried not to make a big deal out of it.

I am more flexible now and I do not have any problem speaking their L1 with them.

I am more practical now to solve a problem but one at a time, not trying to solve all the problems at once.

The highest score emerged in the quantitative data as *Inflexibility category* is *Item 7 I tend to develop closer relationships with pair/group/ team members from my own country than with team members from other countries* (M = 2. 79). However, the interview data suggest that this can be as a result of *language barrier* rather than participants’ cultural differences since all the interviewees agree that they are quite happy and comfortable when working with people from other countries. They state during the interviews that they experience language related issues which lead them to stress. During the group-work activities participants report that there have been codeswitching to a greater extend. *Language barrier* emerged as an important theme as some participants emphasized in the following extracts:

The domestic students need to speak in English because I cannot speak their L1. In group-works they normally use their L1 but, because of me they had to speak in English but at some point, they switched their language from L2 to L1 and I had some difficulties in understanding some terms they used. I was a bit shy to ask them switch to English so, I used translations. Other than that, the group presentation was totally fine.

Kemaloğlu-Er and Özata (2020) indicate that there are a number of reasons for practicing codeswitching in group work such as lack of proficiency, sharing the same native language, preventing communication breakdowns, saving time, and building solidarity. One of the respondents points out that

In that group the domestic students were not really confident enough about their L2 abilities and that is why they forced us to speak their L1. Actually, that is why I learnt their L1. Language barrier was the only problem I believe, they did not have another intention. They accepted me, we were working together. The problem is that when you move to another country you need to work a little harder or you have the sense of working harder to be accepted. It was OK with me, I worked a little bit harder.

The issue of language barrier is often raised during the interviews and it was clear that most of the participants experienced code-switching during group-works but most of the students reported that host students were sensible and mature enough to understand and switch their language to English after they explained that they cannot follow the discussion:

Sometimes when there is a pressure the other team members prefer to speak in their L1 after a while they involved me into process. This happened several times. Two or three times I need to tell them guys you need to speak me in English. After that they apologized and explained why they switched to L1. Because they were so stressed and they we need to clarify some issues between us.

Interpretative ambiguity also aroused over technical terms which explained by one of the participants as follows:

Some misunderstandings happened especially over some professional terms. Sometimes they misunderstood what I meant and then we did quick google search or try to convince each other.

However, the participants also pointed out that the tutors were very helpful and understanding and they continued to communicate in L2 by restricting use of codeswitching in the classroom and the students received regular reminders from teachers to encourage them to speak English, which appreciated by the international students.

The majority of the students were the ones who share the same L1 so they tend to speak in L1 during online collaborative task. However, the tutor warned them to speak in English. I was shy to say that I cannot understand everything when they speak in L1 or switch to in English.

As presented in Table 1, negative responses can be observed from the results of *Item 10 Hearing people speaking with an accent makes me believe that they are less capable*. The survey responses ($M = 1.55$) indicate students' disagreement with the item, which can be inferred that accent is not a significant factor the impact on students' educational success, in opposition to the findings reported by Park (2017). As Choomthong and Manowong (2020) put it, "the traditional concept of being native speakers with English norms has shifted to English used globally by non-native English speakers" as a result of the globalization (p. 165). The participants of the present study seem to acknowledge that international students come from different backgrounds and thus, have different accents.

Finally, during the interviews the international students explained that huge impact not only their future professional life but also their personal life as illustrated below:

I think I got tougher at the end but I am very happy with this experience because people do not have this experience they will have this experience in their work-life or when they migrate, change their countries. I got this experience a little bit earlier and my life is way easier than them.

This experience made me more open with people and interact better with them. I became more friendly with people. I found more interesting if I stay with people from other nations, like I try to learn about their cultures, how they react in different situations.

I experienced some difficulties which made me feel frustrated from time to time but I would definitely persuade someone have this experience. I have just applied for an internship abroad.

Discussion and Conclusion

This study aims to explore international students' perceptions of multicultural teams and their impact on intercultural communicative competence. Results confirm that multicultural group-work facilitates the international students' development of interpersonal skills, understanding other people's needs, cooperation and negotiation. Most of the participants believe they are more tolerant towards the differences that may arise as a result of the fellow team members' cultural background and they develop their abilities such as acknowledging the different values and perceptions, recognizing other people's needs, and negotiating to solve a problem in order to find a common ground during the process of getting the task done. Some research studies (Brett et al., 2006; DiStefano & Maznevski, 2000) highlight that "in teams composed of individuals from different countries, differences in values, norms of behavior, and communication styles are a frequent source of irritation, misunderstandings, and conflict" (cited in Stahl, 2010, p.5). By contrast, the results of the present study reveal that international students are quite confident and feel content in collaboration with students from other countries and their experience motivated them to work in multinational organizations in the future. Small number of students report some minor misunderstandings caused as a result of having different cultural backgrounds. However, language barrier emerges as a more crucial issue than cultural barriers. Most of the participants emphasized that at the initial stage of the group-work activities the code-switching was an important problem but, eventually, the students found a common ground by negotiating and also by the support of their tutors.

The results also confirmed that other than business and technical knowledge, proficiency in English is important and the team members must be able to cooperate and communicate with each other across borders, as Lagerstöm (2003) concludes in her research study. As Porto et al. (2017) points out, the phrase *intercultural citizenship* is less widespread but is being used increasingly, especially in the field of foreign language education. He claims that language teaching as foreign language education cannot and should not avoid educational and political duties and responsibilities. Byram (2008; 2014) frames these educational and political duties in the concept of 'education for intercultural citizenship in the foreign language classroom' (cited in Porto et al., 2017, p.485). Therefore, language teachers are considered to be the most important agent of developing cultural awareness and intercultural sensitivity of students. "As the teacher remains the main source of information and an example to follow in traditional education, his or her classroom language should meet the criteria of intercultural citizenship, creating the environment, which ensures mutual understanding, tolerance and desire to collaborate in team work" (cited in Mukhametzyanova & Sivirana, 2016, p. 261). Language teachers can contribute to the development of intercultural communicative competence of *intercultural citizens* particularly, their multinational flexibility and intercultural workforce, which has changed dramatically in the era of globalization. In recent years, significant changes in the composition of the workforce have taken place with organizations becoming increasingly more diverse on a large number of personal characteristics, one of the most significant of which is cultural diversity" (Lloyd & Hartel, 2010, p.845).

Finally, as Çağiltay et al. (2015) point out,

It seems apparent that the lack of research that targets cultural issues in collaborative working/learning environments is likely to have negative consequences for both team members and organizations/institutions in such collaboration. We posit that the sociocultural aspects of a virtual world constitutes a more important and essential part of cyberspace than the technological aspects represented by computers, modems and wires - and yet the socio-cultural aspects receive far less attention (p.13-14).

Some training programs can be introduced to increase intercultural competences of workforce through professional development as Lloyd and Hartel (2010) indicate that "developing intercultural competencies is likely to require a range of training modes including classroom lectures, cultural exchanges and cultural mentoring (p. 870).

Since the present study mainly focuses on the international students' perceptions of multicultural team-works it is believed that it provides some food for thought on some pedagogical issues. It is hoped that educators, researchers, and language teachers can find implications from the findings of this study. However, further studies are needed to clarify international students' perception of multicultural work teams and to understand

their needs in collaborations. Since the data for this study were drawn from a relatively small sample of international students, the indications of the findings of this study should be treated tentatively. Despite these limitations, the present study adapts the scale into multicultural education setting and into language education context to identify international students' understanding of collaboration with other students and to help them improve their communicative competence skills. This study adapts the scale for potential uses in future empirical studies. It is expected that this study would provide possible future directions for further research.

References

- Abe, H., & Wiseman, R. L. (1983). A cross-cultural confirmation of the dimensions of intercultural effectiveness. *International Journal of Intercultural Relations*, 7, 53- 69. [https://doi.org/10.1016/0147-1767\(83\)90005-6](https://doi.org/10.1016/0147-1767(83)90005-6)
- Anttila, E., Siljamäki, M. & Rowe, N. (2018). Teachers as frontline agents of integration: Finnish physical education students' reflections on intercultural encounters. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 23(6), 609-622. <https://doi.org/10.1080/17408989.2018.1485141>
- Avgousti, M. L. (2018). Intercultural communicative competence and online exchanges: a systematic review, *Computer Assisted Language Learning*, 31(8), 819-853. <https://doi.org/10.1080/09588221.2018.1455713>
- Bachmann, A. (2006). Melting pot or tossed salad? Implications for designing effective multicultural workgroups. *Management International Review*, 46(6), 721-748. <https://doi.org/10.1007/s11575-006-0124-4>
- Balcescu, N. & Ilie, O. (2019). The intercultural competence. Developing effective intercultural communication skills. *International Conference Knowledge-Based Organization*, XXV (2), 264-268. <https://doi.org/10.2478/kbo-2019-0092>
- Ben-Peretz, M., & Flores, M. A. (2018). Tensions and paradoxes in teaching: Implications for teacher education. *European Journal of Teacher Education* 41(2), 202–213. <https://doi.org/10.1080/02619768.2018.1431216>
- Blumenthal, P. & Laughlin, S. (2009). *Promoting study abroad in science and technology fields*. IIE (Institute of International Education).
- Brett, J., Behfar, K. & Kern, M.C. (2006). Managing multicultural teams. *Harvard Business Review*, 84(11), 85-91.
- Byram, M. (2008). *From foreign language education to education for intercultural citizenship*. Multilingual Matters.
- Chang, S., & Tharenou, P. (2004). Competencies needed for managing a multicultural workgroup. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 42(1), 57-74. <https://doi.org/10.1177/1038411104041534>
- Cherng, H. Y. S. & Davis, L. A. (2019). Multicultural matters: An investigation of key assumptions of multicultural education reform in teacher education. *Journal of Teacher Education*, 70(3), 219-236. <https://doi.org/10.1177/0022487117742884>
- Choomthong, D. & Manowong, S. (2020). Varieties of English accents: A study of the degree of preference and intelligibility among second-year English major students at Maejo University. *Manusya: Journal of Humanities*, 23, 151-169. <https://doi.org/10.1163/26659077-02302001>
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. Routledge.
- Croucher, S. M. (2013). Integrated threat theory and acceptance of immigrant assimilation: An analysis of Muslim immigration in western Europe. *Communication Monographs*, 80, 46–62. <https://doi.org/10.1080/03637751.2012.739704>

- Croucher, S.M., Sommier, M. & Rahmani, D. (2015). Intercultural communication: Where we've been, where we're going, issues we face. *Communication Research and Practice*, 1(1), 71-87. <http://dx.doi.org/10.1080/22041451.2015.1042422>
- Cui, G., & Awa, N. E. (1992). Measuring intercultural effectiveness: An integrative approach. *International Journal of Intercultural Relations*, 16(3), 311-328. <https://doi.org/10.1016/0147-176790055>
- Çağiltay, K., Bichelmeyer, B. & Kaplan, G. (2015). Working with multicultural virtual teams: Critical factors for facilitation, satisfaction and success. *Smart Learning Environments*, 2(11), 1-16. <https://doi.org/10.1186/s40561-015-0018-7>
- DiStefano, J.J. & Maznevski, M.L. (2000). Creating value with diverse teams in global management. *Organizational Dynamics*, 29(1), 45-63. [https://doi.org/10.1016/S0090-2616\(00\)00012-7](https://doi.org/10.1016/S0090-2616(00)00012-7)
- Dumitrascu, J. & Dumitraşcu, D. (2019). Intercultural communication and its challenges within the international virtual project team. MATEC Web of Conferences, 290(2), 1-13. <https://doi.org/10.1051/mateconf/201929007005>
- Garcia, M & Canado, M. (2005). Language and power: Raising awareness of the role of language in multicultural teams. *Language and Intercultural Communication*, 5(1), 86-94. <https://doi.org/10.1080/14708470508668885>
- Garrido, C. & Alvares, I. (2006). Language teacher education for intercultural understanding. *European Journal of Teacher Education*, 29(2), 163-179. <https://doi.org/10.1080/02619760600617342>
- Granrose, C.S. & Oskamp, S. (1997). Cross-Cultural Work Groups (Claremont Symposium on Applied Social Psychology). SAGE.
- Gündüz, M. & Doğan, N. (2022). Reliability and validity of the team-work scale at tertiary level. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 11(2), 473-484. <https://doi.org/10.14686/buefad.1094046>
- Karacabey, M. F., Özdere, M., & Bozkuş, K. (2019). The attitudes of teachers towards multicultural education. *European Journal of Educational Research*, 8(1), 383-393. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.8.1.383>
- Kayes, A.B., Kayes, C. & Kolb, D.A. (2005). Experiential learning in teams. *Simulation & Gaming*, 36(3), 330–354. <https://doi.org/10.1177/1046878105279012>
- Kelly, M., Grenfell, M., Gallagher-Brett, A. & Jones, D. (2002). *The training of teachers of a foreign language: Developments in Europe*. European Commission.
- Kemaloglu-Er, E., & Özata, H. (2020). Codeswitching in group work in EFL classes. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(3), 1443-1457.
- Kern, R. (2000). *Literacy and language teaching*. Oxford.
- Kieffer, L. (1997). *Building a team*. Nonprofit World.
- Kovalchuk A, Horban Y, Gaisynuk N, Koshelieva O, & Karakoz O. (2021). Teaching students in a multicultural environment. *Review of International Geographical Education (RIGEO)*, 11(3), 855-863. <https://doi.org/10.48047/rigeo.11.3.81>
- Lagerstöm, K. & Andersson, M. (2003). Creating and sharing knowledge within a transnational team-the development of a global business system. *Journal of World Business*, 38 84–95. [https://doi.org/10.1016/S1090-9516\(03\)00003-8](https://doi.org/10.1016/S1090-9516(03)00003-8)
- LePine, J.A. & Erez, A. (2002). The nature and dimensionality of organizational citizenship behavior: A critical review and meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87(1), 52-65.

- LePine, J. A., Piccolo, R. F., Jackson, C. L., Mathieu, J. E., & Saul, J. R. (2008). A meta-analysis of teamwork processes: Tests of a multidimensional model and relationships with team effectiveness criteria. *Personnel Psychology*, 61(2), 273–307. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2008.00114.x>
- Lillie, E. (2003). Convergence and divergence differing approaches to quality and accreditation in Europe. In H. Eggins (Ed.), *Globalization and reform in higher education* (pp. 99–116). Mc Graw Hill.
- Lloyd, S. & Hartel, C. (2010). Intercultural competencies for culturally diverse work teams. *Journal of Managerial Psychology*, 25(8), 845-875. <https://doi.org/10.1108/02683941011089125>
- Lopes Carvalho, L., Backes, D.S., Lomba, M. & Colomé, J.S. (2016). International academic mobility: an education opportunity for future nurses. *Revista de Enfermagem Referência*, IV(10), p. 59-67. <http://dx.doi.org/10.12707/RIV16018>
- Matveev, A. V. (2002). *The perception of intercultural communication competence by American and Russian managers with experience on multicultural teams*. Doctorate Dissertation, Ohio University.
- McCroskey, J. C., & McCroskey, L. L. (1986, February). *Correlates of willingness to communicate* [Paper presentation]. The Western Speech Communication Association, Tucson.
- Mena, J. A., & Rogers, M. R. (2017). Factors associated with multicultural teaching competence: Social justice orientation and multicultural environment. *Training and Education in Professional Psychology*, 11(2), 61-68. <https://doi.org/10.1037/tep0000143>
- Mockaitis, A.I., Zande, L & De Cieri, H. (2018). The benefits of global teams for international organizations: HR implications. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(14), 1-22. <https://doi.org/10.1080/09585192.2018.1428722>
- Mukhametzyanova L. & Sivirana, L. (2016). Intercultural citizenship and English classroom language. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 20, 256-262. <https://doi.org/10.1177/1362168817718580>
- O'Dowd, R. (2003). Understanding the “other side”: Intercultural learning in a Spanish-English e-mail exchange. *Language Learning & Technology*, 7(2), 118–144. <http://dx.doi.org/10.125/25202>
- O'Dowd, R. (2011). Intercultural communicative competence through telecollaboration. In J. Jackson (Ed.), *The Routledge Handbook of Language and Intercultural Communication* (pp.340–356). Routledge.
- Park, E., Klieve, H., Tsurutani, C. & Harte, W. (2017). International students’ accented English-Communication difficulties and developed strategies. *Cogent Education*, 4(1), 1-15. <http://dx.doi.org/10.1080/2331186X.2017.1314651>
- Porto, M., Houghton, S. & Byram, M. (2017). Intercultural citizenship in the (foreign) language classroom. *Language Teaching Research*, 22(5), 1-15. <https://doi.org/10.1177/1362168817718580>
- Raechele, L. P. Reynolds, A.L. & Mueller, J.A. (2019). *Multicultural competence in student affairs*. Jossey-Bass.
- Schermelleh–Engel, K., Moosbrugger, H. & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23–74. <https://www.researchgate.net/publication/251060246>
- Schweiger, D. M., Atamer, T., & Calori, R. (2003). Transnational project teams and networks: Making the multinational organization more effective. *Journal of World Business*, 38, 127– 140.
- Serpal, S., Caldeira, S.N., Serpa, M.S.D., Gonçalves, R.L., Montenegro, H.M. & Rego, I.E. (2020). Mobility in the internationalisation of higher education institutions. *International Journal of Higher Education*, 9(4), 46-60. <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n4p46>
- Simpson, J. A., & Wood, W. (1992). Where is the group in social psychology?: An historical overview. In S. Worchel, W. Wood, & J. A. Simpson (Eds.), *Group process and productivity* (pp. 1-10). Sage.

Stahl, G.K, Maznevski, M.L., Voigt, A. & Jonsen, K. (2010). Unraveling the effects of cultural diversity in teams A meta-analysis of research on multicultural work groups. *Journal of International Business Studies*, 41, 690-709. <https://doi.org/doi:10.1057/jibs.2009.85>

Steiner, I. D. (1974). Whatever happened to the group in social psychology? *Journal of Experimental Social Psychology*, 10(1), 94-108. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(74\)90058-4](https://doi.org/10.1016/0022-1031(74)90058-4)

Sweeney, A., Weaven, S. & Herington, C. (2008). Multicultural influences on group learning: a qualitative higher education study. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 33(2), 119-132, <https://doi.org/10.1080/02602930601125665>

Sundstrom, E., Kenneth, De Meuse, K.P. & Futrell, D. (1990). Work teams: Applications and effectiveness. *American Psychologist*, 45, 120-133.

Ting-Toomey, S. & Chung, L.C. (2012). Understanding intercultural communication. *Oxford University Press*.

Yan, Y. (2021). The role of teachers in intercultural language teaching. *Journal of Higher Education Research*, 2(6), 394-395. <https://doi.org/10.32629/jher.v2i6.576>

Zander, L., Butler, C.L., Mockaitis, A.I., Herbert, K., Luring, J., Makela, K., Paunova, M., Umans, T. & Zetting, P. (2015). Team-based global organizations: The future of global organizing. In R. van Tulder and R. Drogendijk (Eds.), *The future of global organizing progress in international business research* (pp.227-243). Emerald Group Publishing Limited.

Acknowledgements

This study is a part of a research project supported by Middle East Technical University, which aims to investigate the international students' perception of their intercultural communicative competence development.

The original questionnaire was adapted and the replicability and accuracy of the adapted scale were tested in the pilot study conducted by Gündüz and Doğan, 2022. The data collected for the pilot study is not included in the present study.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Yükseköğretim kurumları arasında uluslararası iş birliği ve iş birliğinin kurulması, öğretim kalitesinin artırılmasına ve karşılıklı yarar ve anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunur. Yükseköğretimde işbirliği, öğrencilerin ve personelin hareketliliği gibi çeşitli etkinlikleri içerir. Uluslararası öğrenci değişim programları, öğrencilerin farklı kültürleri deneyimlemelerini ve bu kültürler aracılığıyla ufkunu genişletmelerini sağlar. Bu programlar sadece farklı ülkelerden gençler arasında olumlu ilişkileri teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda gelecekteki meslekleri için beceriler kazanmalarına yardımcı olur ve öğrencilerin mesleki becerilerinin yüksek öğrenimlerinin bir parçası olarak geliştirilmesi gerektiğine giderek daha fazla vurgu yapılmaktadır. Takım çalışması literatüründeki araştırmaların ağırlıklı olarak iş ile ilgili olması nedeniyle eğitim alanında çok kültürlü takım çalışması araştırmaları oldukça sınırlıdır.

Garcia ve Canado (2005) çalışmalarında, çok kültürlü ekip içindeki dil yeterliliğinin, ekip içinde avantajlı bir konum elde etmede etkili unsur olarak görüldüğü sonucuna varmışlardır.

Farklı ülkelerde artan yabancı öğrenci sayısı nedeniyle, eğitim alanı gibi farklı bilim alanlarında çok kültürlü yetkinliklerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Ben-Peretz ve Flores, 2018). Takım çalışması literatüründeki araştırmaların ağırlıklı olarak iş ile ilgili olması nedeniyle eğitim alanında çok kültürlü takım çalışması çalışmaları oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, bir öğrenci değişim programına kayıtlı öğrencilerden veri toplamak ve bir grup içerisinde birlikte çalıştıkları farklı kültürden öğrencilerle iş birliği deneyimlerini yansıtmak önemlidir.

Mateev'in (2002) vurguladığı gibi, çalışma ekipleri sosyal bilimcilerden çok az ilgi görmüştür. Uluslararası çalışma ekiplerinde kültürlerarası iletişim konularını ele alan araştırmalar da sınırlıdır.

Kültürlerarası iletişim yetkinliği algısı bir kültürden diğerine farklılık gösterebilir ve bir bireyin iletişim yetkinliği iletişim kurma istekliliği ile ilişkili olabilir (McCroskey ve McCroskey, 1986). Farklı kültürden insanlarla çalışmayan veya zayıf iletişim becerilerine sahip takım üyeleri, o takımın başarısız olmasına yol açabilir (Kieffer, 1997, aktaran Matveev s. 19). Çok kültürlü bir takımda çalışan insanlar, diğerlerinin görüşlerine karşı duyarlı olmalı, takım üyeleri arasındaki kültürel ve beceri farklılıklarını anlamalı ve ortak bir hedefte birleşmelidir. Çok kültürlü bir eğitim ortamı, geleceğin profesyonellerinin çok kültürlü yetkinliğin geliştirilmesi yoluyla topluma etkili bir şekilde etkileşime girmelerini sağlayan becerilerinin oluşumunu teşvik eder (Mena ve Rogers, 2017; Pope, Reynolds ve Mueller, 2019).

Bu çalışma, öğrencilerin çok kültürlü bir eğitim ortamında iş birliği içinde çalışmalarını gereken grup çalışması etkinlikleri sırasında kültürlerarası iletişimsel yeterlilik gelişimine ilişkin deneyimlerini ve algılarını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu araştırma çalışmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Orijinal olarak çok kültürlü çalışma gruplarının kültürlerarası iletişim edinci ile grup etkinliği arasındaki ilişkiyi bulmak için geliştirilen takım çalışması ölçeği, bu çalışmada uyarlanmış ve farklı bir bağlamda kullanılmıştır.

Araştırma verileri iki farklı gruptan alınmıştır. Katılımcıların birinci grubunu Türkiye'de öğrenimine devam eden uluslararası öğrenciler, ikinci grubu ise yurtdışında bir üniversiteye kayıtlı Türk değişim öğrencileri oluşturmaktadır. Anket verileri 157 katılımcıdan elde edilmiştir.

Bu araştırmadaki temel veri toplama teknikleri hem anket hem de görüşmedir. Bu çalışmanın verileri 157 anketten elde edilmiştir ve yurtdışında eğitim gören üç Türk öğrenci ve Türkiye'de bir devlet üniversitesinde (İngilizce eğitim veren bir kurum) eğitime devam eden dört uluslararası öğrenci ile toplam yedi görüşme yapılmıştır. Katılımcıların çok kültürlü grup çalışması etkinlikleri sırasında kültürlerarası iletişim yetkinliklerinin gelişimine ilişkin bakış açılarını daha iyi anlamak için yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılır. Balcescu ve diğerleri (2019), kültürlerarası iletişim edinç ve becerilerini geliştirmenin diğerine karşı daha fazla hoşgörüyü yol açabileceğini öne sürüyor.

Görüşmeler, katılımcıların onayı ile kayıt altına alınmış olup her oturum yaklaşık 15 dakika sürmüştür.

Bu çalışmada nicel verilerin analizinde SPSS 28.00 paket programı, yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanan nitel verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Veri nicel çalışmadan elde edilen sonuçların açıklanmasına yardımcı olmak için araştırmacı tarafından belirlenen ilgili kategoriler altında örnek alıntılar sunulmuştur.

Sonuçlar, çok kültürlü grup çalışmasının uluslararası öğrencilerin kişilerarası becerilerini geliştirmelerini, diğer insanların ihtiyaçlarını anlamalarını, iş birliğini ve müzakereyi kolaylaştırdığını doğrulamaktadır. Katılımcıların çoğu, takım arkadaşlarının kültürel geçmişlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek farklılıklara karşı daha hoşgörülü olduklarını ve farklı değerleri ve algıları kabul etme, diğer insanların ihtiyaçlarını tanıma, bir sorunu çözmek için müzakere etme gibi yeteneklerini geliştirdiklerine inanmaktadır. Sonuçlar ayrıca iş ve teknik bilgi dışında İngilizce yeterliliğinin de önemli olduğunu ortaya koymuştur. Dil öğretmenleri, özellikle küreselleşme çağında kültürlerarası iletişimsel edinçlerinin gelişimine katkıda bulunabilirler.

Bu çalışma temel olarak uluslararası öğrencilerin çok kültürlü takım çalışmasına ilişkin algılarına odaklandığından, eğitimcilerin, araştırmacıların ve dil öğretmenlerinin bu çalışmanın bulgularından çıkarımlar yapabileceğine inanılmaktadır. Ancak, uluslararası öğrencilerin çok kültürlü çalışma grupları algısını netleştirmek ve bu iş birliklerinde ihtiyaçlarını anlamak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu sınırlamalara rağmen, bu çalışma, uluslararası öğrencilerin diğer öğrencilerle iş birliği anlayışlarını belirlemek ve onların iletişimsel edinç becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak için ölçeği çok kültürlü eğitim ortamına ve dil eğitimi bağlamına uyarlamaktadır ve uyarlanan bu ölçeğin gelecekteki ampirik çalışmalarda kullanılması ümit edilmektedir.

PKK TERÖR ÖRGÜTÜ İLE MÜCADELE STRATEJİSİ OLARAK “BELEDİYE BAŞKAN VEKİLLİĞİ” UYGULAMASI

THE APPLICATION OF “DEPUTY MAYOR” AS A STRATEGY FOR FIGHTING THE PKK TERRORIST ORGANIZATION

Selahaddin BAKAN

İnönü Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü,

selahaddin.bakan@inonu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2444-7929

Olgun ÖNER

Avanos Kaymakamı

olgunoner@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-3970-5836

ÖZ

Geliş Tarihi:

05.09.2022

Kabul Tarihi:

28.12.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Terör, Güvenlik,
Kayyım, Belediye,
Belediye Başkan
Vekili

Keywords

Keywords:
Terrorism, Security,
Trustee,
Municipality, Deputy
Mayor

15 Temmuz darbe girişimi sonrası ülke genelinde ilan edilen Olağanüstü Hal kapsamında, kırk yıla yakın bir süredir Türkiye Cumhuriyeti devletinin kesintisiz şekilde mücadele verdiği etnik bir terör örgütü olan PKK'nın, son dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde güdümüne aldığı bazı belediyeleri kendisine mali ve lojistik açıdan destek merkezleri haline getirmesi nedeniyle, bu belediyelerin yönetimindeki başkan ve meclis üyelerinin 674 sayılı KHK ile getirilen düzenleme kapsamında görevlerinden alınarak yerlerine daha çok Vali ve Kaymakamların “belediye başkan vekili” olarak görevlendirilmeleriyle başlatılan uygulamanın; PKK terör örgütü ile bugüne kadar sürdürülen mücadele kapsamında geliştirilen alternatif bir mücadele yaklaşımı olması ve bu uygulamanın PKK terör örgütü ile mücadeledeki stratejik önemi ve sonuçları itibarıyla ortaya koyduğu başarıları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Belediye başkan vekili görevlendirmeleriyle birlikte, belediyelerin artık PKK güdümündeki birimler olmaktan çıkarak hizmet üreten kurumlar haline aldığı, belediye kaynaklarının terör örgütüne ve yerel yapılanmalarına aktarılamaması sonrasında örgütün ciddi şekilde güç kaybettiği, uygulanan politikanın da bu haliyle terörle mücadelede stratejik bir uygulama olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Nitel araştırma yöntemiyle oluşturulan bu çalışmada betimsel araştırma tekniği kullanılmış, veriler doküman incelemesi suretiyle elde edilmiştir.

ABSTRACT

Within the scope of the State of Emergency declared throughout our country after the July 15 coup attempt, the PKK, an ethnic terrorist organization that our country has been fighting uninterruptedly for nearly forty years, has recently turned some municipalities it has taken under its control in the Eastern and Southeastern Anatolian regions into financial and logistical support centers, and the presidents and council members under the administration of these municipalities have been removed from their positions within the scope of the regulation introduced by decree no. 674. the practice initiated by the appointment of Governors and District Governors as "deputy mayors"; The fact that there is an alternative struggle approach developed within the scope of the fight against the PKK terrorist organization to date and the strategic importance of this practice in the fight against the PKK terrorist organization and the success it has revealed in terms of its results constitute the subject of this study. With the appointment of deputy mayors, it will be tried to reveal that municipalities have ceased to be PKK-controlled units and have become institutions that produce services, that the organization has lost serious power after the failure to transfer municipal resources to the terrorist organization and its local structures, and that the policy implemented is a strategic policy in the fight against terrorism as such. In this study, which was created with the qualitative research method, explanatory and descriptive research technique was used, and the data were obtained by document analysis.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1171407>

Atf/Cite as: Bakan, S., Öner, O. (2022). PKK Terör Örgütü ile Mücadele Stratejisi Olarak “Belediye Başkan Vekilliği” Uygulaması. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1520-1537.

Giriş

Vatandaşların yerel nitelikteki müşterek ihtiyaçlarını karşılayan belediyeler, halkın yönetime doğrudan katılımını sağlaması açısından demokrasinin etkin şekilde uygulandığı kurumlardır. İdari yönden merkezi yönetimin takip ve denetimine tabi olan yerel yönetimlerin denetlenmesi olarak ifade edilen vesayet denetiminin kimi durumlarda yeterli olmadığı görülmektedir. Belediye başkanları ve meclis üyelerinin halk tarafından seçimle belirlenmesi esas olmakla birlikte, özellikle terör ve yoğun şiddet olayları gibi güvenlik sorunlarının baş gösterdiği olağanüstü dönemlerde huzur ve güven ortamının tekrar sağlanması amacıyla halkın seçtiği yöneticiler ve idarelerle ilgili birtakım önlemler alınabilmekte, “yerel demokrasi ve yerel özerklik ilkesi geçici olarak ikinci plana itilebilmektedir” (İzci ve Geylani, 2019:563). Bu anlamda son dönemde seçimle göreve gelmiş olmalarına karşın özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki bazı belediyelerin terör örgütü PKK’nın (Partiya Karkerên Kurdistanê-Kürdistan İşçi Partisi) etkisi altında hareket ederek Türkiye’nin birliğini ve bütünlüğünü tehdit edecek siyasal yapılar haline gelmeye başladıkları görülmüştür.

2000’li yılların başıyla birlikte Türkiye demokrasi ve insan hakları alanında önemli ilerlemeler kaydetmiş, bu dönem insan hak ve özgürlüklerini ön plana alan yasal düzenlemelerin yapılmaya başlandığı yıllar olmuştur. Özellikle Avrupa Birliği’ne uyum süreci, demokratikleşme paketleri gibi düzenlemelerle demokrasi ve özgürlükler alanında Avrupa standartlarına yaklaşılmıştır (Güler ve Yılmaz, 2018:1802). Bu süreçte kamu düzeni, toplumsal barışın sağlanması ve uzun yıllar Türkiye için bir sorun ve tehdit unsuru olan terörün çözümü için 2013 yılında “Çözüm Süreci” adı verilen “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” uygulamaya konulmuştur. Demokrasi ve insan hakları açısından meydana gelen bu olumlu gelişmeler sonrasında silah bırakılarak başlatılan “Çözüm Süreci” PKK terör örgütüne istismar edilmiş, “devam eden çatışmasızlık süreci; terör örgütü tarafından yeniden toparlanma, bölgesel düzeyde özerklik ilan etme, hendekler kazarak, barikatlar kurarak kurtarılmış bölgeler oluşturma, şehir çatışmalarında sivilleri canlı kalkan olarak kullanıp terörün toplumsal ve psikolojik etkilerini artırma gibi yeni stratejileri hayata geçirmek için bir hazırlık süreci olarak kullanılmıştır” (Güler ve Yılmaz, 2019:130). Milli birlik ve kardeşliğin sağlanması için bir fırsat olan çözüm süreci, çözümü istemeyen çevrelerce baltalanmış, gerçekleştirilen terör eylemleri ile kamu düzeni ve ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin ciddi seviyelere ulaşması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Güler ve Yılmaz, 2018:1802).

Çözüm süreci devam ederken terör örgütü güdümünde hareket eden özellikle Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunan belediyelerden bir kısmı PKK terör örgütünün finansal ve lojistik kaynağı haline gelmiş, Türkiye’nin milli birlik ve bütünlüğünü tehdit eden özerk yapılar oluşturmaya çalışmışlardır. 2016 yılı ortalarına gelindiğinde ise 15 Temmuz darbe girişimiyle birlikte “terör sorunu yeni bir boyut kazanmış, kamu düzeni ve ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin daha da ağırlaşmasıyla, Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi normlarına dayanılarak olağanüstü hal ilan edilmiştir” (Duran 2016:6). PKK terör örgütünün çözüm süreci sonrasında ortaya koyduğu kalkışma ve özerklik stratejisine karşı Türkiye Cumhuriyeti yeni tedbirler geliştirmiş, PKK terör örgütü ve uzantılarını etkisiz hale getirmeye yönelik strateji ve politikalar kararlılıkla uygulamaya geçirilmiştir (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2019:10). Hayata geçirilen bu düzenlemelerin önemli bir kısmı ise belediyeler ile ilgili olmuştur.

1 Eylül 2016’da yürürlüğe giren 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin (KHK) 38. maddesinde yer alan, 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 45’inci maddesine eklenen düzenlemeyle terör örgütleri ile bağlantısı tespit edilen belediyelere, belediye başkan vekilleri (kayyum/kayyım) görevlendirilmesinin yolu açılmıştır. Bu düzenleme sonrasında birçok belediye başkanlığına Vali ve Kaymakamlar belediye başkan vekili olarak görevlendirilmişlerdir.

Belediye başkan vekili görevlendirmelerinin ana gerekçesi bölgede güvenlik ve asayişin bir an önce sağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır (Köse, 2020:1522). Görevlendirmelerle birlikte bir taraftan devletin bölgedeki otoritesinin hızlı ve etkin şekilde yeniden sağlanması amaçlanmış, diğer taraftan da belediye kaynaklarının yerel halkın hizmetinde kullanılması ile birlikte, terör nedeniyle istenilen düzeye bir türlü gelemeyen bölgesel gelişmişliğin sağlanması hedeflenmiştir.

Kayyım/Kayyum atamaları olarak ifade edilen belediye başkan vekili görevlendirmeleri, seçilmişlerin yerine atanmış kişilerin belediyelerde yer alması ve yerel demokrasiyi baltaladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Güler ve Yılmaz, 2018:1803). Bu konuda İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada; “demokrasi ve hukuk devleti anlayışında millet iradesinin yerel yönetimlere yansması esas olmakla birlikte söz konusu belediyelerin terör örgütlerinin etkisi altına girdiği, seçimle iş başına gelip, milletin hür iradesinin suç işlemek için kullanılmasının

meşru olmadığı, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü işletmenin ise devletin görevi ve milletin beklentisi olduğu, dolayısıyla görevlendirme yapılan belediyelerde, kaynakların terör örgütlerine değil, o yörede yaşayan vatandaşlara nitelikli hizmetler biçiminde sunulacağı” vurgulanmıştır (İçişleri Bakanlığı Basın Açıklaması 2016/63).

Süreç içerisinde belediye başkan vekili (kayyum/kayyım) uygulamasının “keyfi ve belediyeleri işlevsiz hale getiren bir uygulama olmadığı, bu görevlendirmelerin kamu kaynaklarını vatandaşların kullanımına açan, teröre aktarılan mali ve lojistik kaynakları kesen ve terör örgütünün etkinliğini ortadan kaldırarak bölgedeki yatırımları arttıran bir uygulama olarak önemli bir görev üstlendiği görülmüştür. Belediye başkan vekili uygulaması, belediyeler tarafından vatandaşlara temel yerel kamu hizmetlerini sağlamanın yanı sıra görevlendirme nedeni olan PKK terör örgütüyle mücadele konusunda da önemli roller oynamıştır” (Erdoğan, 2019:247).

2019 yerel seçimleriyle birlikte uygulanmasına devam edilen belediye başkan vekilliği politikasının, bir güvenlik tedbiri olarak Türkiye’nin huzuruna yaptığı olumlu etkiler, uygulamaya getirilen eleştiriler karşısında hukuki boyutunun ve terörle mücadelede etkin bir stratejik politika olarak sürdürülebilirliğinin incelenmesi açısından bu çalışma önem arz etmektedir. Makale kapsamında PKK terör örgütüyle mücadelede stratejik bir mücadele politikası haline gelen belediye başkan vekili (kayyum/kayyım) görevlendirmelerine neden ihtiyaç duyulduğu, gerekçeleri ve sistemin işleyişi anlatılırken, kayyım/kayyum kavramları ve uygulamanın yerel özerklik ve yerel demokrasi ile ilişkisi açıklanmaya çalışılacak, terör olayları nedeniyle vatandaşların hangi hak ve özgürlüklerden yoksun kaldığı, görevlendirilen belediye başkan vekillerinin belediyeleri asli görevlerine döndürerek, hak ve hukuka uygun şekilde hizmetleri vatandaşlara nasıl sunduklarından, belediye başkan vekili (kayyum/kayyım) görevlendirilen belediyelerin topluma yönelik uygulamaya koydukları sosyal ve kültürel faaliyetlerden, ekonomik desteklerden, ürettikleri hizmetlerden, yatırım ve istihdam faaliyetleri sonucunda vatandaşların hak ve hürriyetleri açısından meydana gelen iyileşmelerden bahsedilecek olup, en özde belediye başkan vekilliği (kayyum/kayyım) uygulamasının PKK terör örgütüyle mücadelede Türkiye’de bugüne kadar uygulanmış politikalar içerisinde stratejik öneme haiz bir politika olarak başarısından bahsedilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kayyım/Kayyum Kavramları

Kayyum, “kavram olarak kökeni Roma Hukuku’na kadar dayanan çok eski bir kavramdır” (Ersoy, 2016:3396). Roma Hukukunda kayyum (curator), “vatandaşların menfaatine, onların mal varlığının zarara uğramasını önlemek amacıyla atanmış kişilere denmektedir” (Ceylan, 2004:221)

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre ise kayyum, kökeni Arapça olan bir kelime (kayyım) olup “*Belli bir malın yönetilmesi veya belli bir işin yapılması için görevlendirilen kimse*” ya da “*Cami bademesi*” manasında kullanılmakta (TDK, 2022), ayrıca kayyum Allah’ın sıfatlarından birisi olup “*Kendiliğinden var olan*” anlamına gelmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi ise her iki kelimeye ayrı ayrı yer vermiştir. Buna göre, “camilerde temizlik görevlisi ve aynı zamanda vakıf mütevellisi anlamında kullanılan terim ‘kayyım’, Allah’ın isimlerinden biri olarak kullanılan ve ‘*Kendiliğinden var olan*’ anlamına gelen kavram ise ‘kayyum’dur.” Kayyım ve kayyum kelimelerinin hem anlamlarının hem de kullanım yerlerinin farklı olduğu görülmektedir. Kayyım, idare eden anlamına gelen çeşitli sıfatları karşılamakta ve hukuksal bir kavram olarak kullanılmaktadır. Karanlık’a göre (1998: 20) kayyım; “kayyım olma durumu, kayyımın görevi olarak tanımlanmaktadır. Kayyım, hem bir kurumun adıdır hem de yöneltilen bir güç ve sıfattır” (Karanlık, 1998:20).

Sözlük anlamları açıklandıktan sonra kayyım kavramının hukuken ne anlam ifade ettiğine bakmakta fayda vardır. Türk Medeni Kanunu’nun 403. maddesinin ikinci fıkrasına göre “*Kayyum, belirli işleri görmek veya malvarlığını yönetmek için atanır*”. Kayyımın tanımına en çok yaklaşan bu hüküm, sözlükte olduğu gibi kayyımı yaptığı işe göre tanımlamıştır. Kapsamı belirli bir iş görmek veya malvarlığını yönetmek olan kayyım, velayet veya vesayet gibi temsil edilen kişiyi sürekli olarak temsil etme ve ona özen gösterme gibi yükümlülükler yüklemeyen kapsam ve süre yönüyle belirlenen bir yardım kurumudur. Kayyım birtakım hukuksal işlemler yaparak, kayyımı olduğu kişiye yardım etmektedir. Kayyım kurumunun temelinde hukuksal işlemin bulunduğu ve başkası adına hukuksal işlem yapan kişinin onu temsil ettiği söylenebilir.

Kayyım temel olarak Türk Medeni Kanunu’nda düzenlenen bir kurum olmakla birlikte Türk Ticaret Kanunu ile İcra ve İflâs Kanunu’nda da kayyım ile ilgili hükümler yer almaktadır. Kayyım “*belli bir işin yerine getirilmesi veya*

malvarlığının idare edilmesi için, Medeni Kanun'da ve diğer kanunlarda belirtilen hallerde, vesayet makamı tarafından (sulh hukuk mahkemesi), ilgisinin talebi üzerine veya re'sen atanmış kişidir” (Koç, 2005:105).

Kayımlığın tayin sebepleri, Medeni Kanun'da üç türlü olarak belirtilmiştir: Altaş'a göre (2017:138-139) “kayım bir kişinin belli bir işini görmek amacıyla atanmışsa buna ‘temsil kayımlığı’, eğer kayımlık bir kimsenin mal varlığını yönetmek ya da hiçbir kimseye ait olmayan malları yönetmek amacıyla atanmışsa buna ‘yönetim kayımlığı’, bir kimsenin hastalık, yaşlılık veya tecrübesizlik hallerinden dolayı vesayet altına alınan kişilere atanmışsa buna ‘iradi kayımlık’ denilmektedir.”

Burada değinilmesi gereken asıl nokta, kayyum/kayımlık kavramlarının yerel yönetimler için kullanılıp kullanılmayacağıdır. “Kayımlık sözcüğü, ne 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda ne de 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda kavram olarak geçmemektedir. Bu nedenle özel hukuka tabi gerçek ve tüzel kişiler için kullanılan kayımlık kavramının belediyelere yapılan atamalar için kullanılması kimilerince uygun bulunmamaktadır” (Erdem ve Kavanoz, 2020:159). Diğer yandan Keleş ve Özgül (2017:302) tarafından, “kayımlık atamalarının mahkeme kararlarıyla gerçekleştirilmesi gerekirken, yerel yönetimlerde yapılan atamaların merkezi yönetim tarafından bir mahkeme kararı olmaksızın yapıldığının” da altı çizilmiştir. Bu durumda kayımlık ya da kayyum sözcüğünün belediyeler için kullanılıp kullanılmayacağı tartışmalıdır.

“2016 yılında çıkarılan 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin ‘Güvenlikle İlgili Düzenlemeler’ başlıklı üçüncü bölümünde yer alan 38. ve 39. maddelerine dayanarak yapılan belediye başkan vekili görevlendirmeleri kamuoyunda ‘kayyum/kayımlık atamaları’ olarak ifade edilmektedir” (İzci ve Geylani, 2019:564). Türkiye’de de belediyelere yapılan atamalarda “kayımlık” ya da “kayyum” kelimesinin kullanılması kelime anlamları göz önüne alındığında bir karışıklığa yol açmaktadır.

Keleş ve Özgül (2017:301-302) “belediyelere olağanüstü hal döneminde yapılan atamalar olarak adlandırılan kayımlık kavramının kullanılmasındaki sakıncaları şu şekilde sıralamaktadır: Öncelikle kayımlıkların gerçek kişiler veya özel hukuk kurallarına tabi kişilerden oluştuğunu ve bu kavramın yerel yönetimler için kullanılıp kullanılmayacağı konusunun tartışmalı olduğu; ikinci olarak; kayımlık kavramının özel hukuka tabi gerçek ve tüzel kişiler için kullanılması nedeniyle bu kavramın yönetim hukuku içinde yer alan belediyeler için kullanılmasının hukuki açıdan sorun oluşturacağı; sakıncalı bir kullanım olmasının üçüncü gerekçesi olarak da, normal şartlarda kayımlık atamaları mahkeme kararı ile gerçekleştiği için belediyelere yapılan bu atamaların herhangi bir yargı kararına dayanmadığı ve son olarak da yönetim hukuku içinde istisnai bir durum olmakla birlikte, vesayet makamlarına yerel yönetim birimlerinin yerine geçip işlem yapma yetkisi mevcutken, özel hukuka ait bir kavram olan kayımlık kavramının bu alanda kullanılmasının sakıncalı ve yanlış olduğunu” belirtmektedirler.

Belediyelere kayımlık ya da kayyum görevlendirmesi olarak adlandırılan durum, aslında terör ve terör örgütlerine yardım yataklık suçu nedeniyle görevden alınan belediye başkanları yerine vesayet makamı tarafından yapılan geçici görevlendirmelerdir. Belediyelere yapılan belediye başkan vekili görevlendirmeleri kamuoyunda genel bir yanlış kabul olarak “kayyum” ya da “kayımlık” kavramları ile ifade edilmiş olsa da çalışmamızda uygulamanın herhangi bir anlam karışıklığına yol açmaması açısından “belediye başkan vekili” olarak kullanılması yoluna gidilecektir.

1.2. Terör ve Terörle Mücadele

Terör tanım olarak; “cebir ve şiddet kullanılarak baskı, korkutma, yıldırma, sindirme ve tehdit yöntemlerinden birisi ile halkın otoriteye olan güvenini sarsmak, belli düşünce ve davranışları benimsetmek, kamu düzenini bozmak, devlet otoritesini yıkmak ve ele geçirmek için bir örgüte mensup kişiler tarafından girişilen ve suç teşkil eden her türlü şiddet eylemi” olarak tanımlanmaktadır (Işık, 2020:397).

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ise terörü “şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devleti'nin ve Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç veya dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemler” olarak tanımlamıştır.

Terörle mücadele etme yöntemleri, terörizmin tanımında olduğu gibi ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Terörle mücadele stratejileri; “terörün ortaya çıkış nedeni, terörist örgütün hedefleri, beslendiği kaynaklar, ulusal

veya uluslararası alandan aldığı destekler, uyguladığı yöntemlere göre değişiklik göstermektedir. Örneğin; Türkiye'nin uzun yıllardır mücadele ettiği PKK terörüyle mücadele stratejisinde aşağıda belirtilen dört boyutun varlığı söz konusudur” (Güler ve Yılmaz, 2019:133):

- i. *Demokratikleşme boyutu*: Özgürlükler temelinde demokratik değerlerin geliştirilmesi,
- ii. *Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik boyut*: Terörü besleyen koşulların ortadan kaldırılması ve halk desteğinin sağlanması,
- iii. *Güvenlik boyutu*: Teröristle mücadele ve silahlı terör örgütünün dağıtılması,
- iv. *Uluslararası ilişkiler boyutu*: Teröre sağlanan uluslararası desteğin kesilmesi ve terörle mücadeleye destek sağlanması.

Güler ve Yılmaz (2019:133) “Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarla birlikte; başlıca tehditlerden olan PKK terörü ile mücadelede geçmişte ağırlık verilen güvenlikçi politikaların tek başına yetersiz kaldığını, terörle mücadelenin çok boyutlu politikalarla desteklendiğini ayrıca bu süreçte özellikle temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi ve hak arama mekanizmalarının oluşturulmasının demokratik bir iklimin oluşmasına önemli katkı sağladığını, terör örgütünün istismar ettiği sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik şartların iyileştirilmesi noktasında (örneğin; farklı dil ve lehçelerde eğitim yapılabilmesi, bölgeye özel yatırım teşvik ve istihdam politikalarının uygulanması vb.) önemli ilerlemelerin kaydedildiğini” ifade etmişlerdir.

Türkiye’nin güncel terörle mücadele stratejisinin “terör örgütünün yalnızlaştırılması” çizgisinde yürütüldüğünden bahseden Güler ve Yılmaz (2019:133), “bir yandan ülke içindeki güvenlik operasyonlarıyla örgütün konsolide etmeye çalıştığı KCK yapılanmasının sökülüp atılmaya çalışıldığını, diğer yandan da örgütün yurt içinden devşirmeye çalıştığı insan kaynağı ve mali destek ağlarının kesildiğini belirtmektedir.” Duran da (2018) “Türkiye’nin bu güvenlik sürecine paralel olarak örgütün ulaşmaya çalıştığı toplumsal kesimlere yönelik yapıcı bir hizmet ve kimlik siyaseti takip ettiğini” belirtmektedir. Bu anlamda her ne kadar başlangıçta daha çok kamu ve yerel kaynakların terör örgütüne aktarılmasını önleyecek bir tedbir olarak düşünülmüşse de, belediye başkan vekili uygulaması, sözü edilen yapıcı hizmet politikasının en önemli uygulamalarından birisi haline gelmiştir.

1.3. Kamu Düzeni, Güvenlik ve Demokrasi İlişkisi

Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde güvenlik ihtiyacının yaşamsal ihtiyaçlardan sonra gelen en önemli ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Demokratik bir devlette her bireyin ve topluluğun özgür şekilde kendini ifade etmesi, potansiyelini ortaya çıkarması güvenlik ihtiyacının en üst seviyede sağlanması ile doğru orantılıdır.

Beriş’e göre (2015:3) “devlet, taşıdığı sorumluluk açısından, özgürlüklerin ve kamu düzeninin korunmasında en etkili aktör konumundadır. Dolayısıyla yasa koyma ve güç kullanma tekeline sahip olması söz konusu koruyuculuk işlevi ile yakından bağlantılıdır. Devletin bu çerçevede kamu düzenini esas alan bir görev alanına sahip olduğunu söylemek gerekir. Bu bakımdan kamu düzeni; toplumun geneli tarafından benimsenen ve toplumsal hayatın sürekliliği bakımından uyulması zorunlu olan ilke, değer ve kurallar bütünü olarak tanımlanabilir.” Bu manada şayet bireylerin ve toplumun güvenliğinin sağlanamadığı bir ortam varsa, bu durumda temel hak ve özgürlüklerde bir takım kısıtlamalar olabilecektir.

Demokratik toplumlarda özgürlük, güvenlik ve demokrasi arasındaki dengenin sağlanabilmesi bir takım güçlükler içermekle birlikte bu uyumun sürdürülebilmesi için özgürlüklerin mutlak şekilde korunması gerekmektedir. Ancak, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında tüm dünyada artan terör riskine karşı alınmak istenen güvenlik tedbirleri karşısında, gelişmiş ülkeler de dâhil birçok ülkede özgürlüklerin kısıtlanmasıyla karşılaşmıştır.

Kamu düzeni ile özgürlüklerin kullanımı arasındaki dengenin sağlanması oldukça zor ve karmaşık bir durumdur. Hak ve özgürlüklerin korunması için demokratik bir ortam gerekirken, demokrasiyi baltalamaya çalışan odakların da aynı demokratik ortamdan en üst düzeyde faydalandığı gerçeği son dönemdeki en büyük sorunlardan birisidir.

Güler ve Yılmaz’ın değerlendirmelerine göre (2019:131) “günümüzde demokratik ülkelerin hemen hepsinde güvenlik uygulamalarına, bireyin temel hak ve özgürlükleri ile demokratik değerlerin korunmasını sağlamak amacıyla ve onları engellemeyecek ölçüde başvurulabileceğine ilişkin genel bir anlayış hâkimdir. Güvenlik politikalarındaki aşırılıklar demokrasiyi zedelerken, düşük yoğunluklu güvenlik politikaları ise bazı durumlarda bireylerin demokratik hak ve özgürlüklerini kullanabilmesi için gerekli olan güven ortamının sağlanmasını

zorlaştırmakta, dolayısıyla kaosun hâkim olduğu bir ortamda demokrasiden söz edilmesi mümkün olmamaktadır.”

Genel olarak; toplumun ve bireylerin güvenliği, iç ve dış tehlikelere karşı korunması olarak ifade edilen “kamu düzeni ve güvenliği” kavramının demokrasi kavramı karşısında nasıl konumlandırılacağı önem arz etmektedir. Bu anlamda bir ülkede toplumsal barışı, hukukun üstünlüğünü ve hukuka saygıyı, yasalar karşısında bireylerin eşitliğini ve kamu idarelerinin aldığı ve uygulamaya geçirdiği kararların geçerliliğini sağlayan “kamu düzeni ve güvenliği” kavramı doğru ve yerinde kullanıldığında, demokrasinin gelişmesine ve topluma yayılmasına önemli katkılar yapmaktadır. Demokrasinin var olup devam edebilmesi için güvenlik unsuru vazgeçilmez hayati bir öneme sahiptir.

Özgürlükler ancak kamu düzeni ve kamu güvenliğinin tam olarak sağlanabildiği bir ortamda sağlıklı bir şekilde kullanılacaktır. Bu nedenle uluslararası hukuki düzenlemelerde de yer verildiği şekilde ‘bazı temel hak ve özgürlükler’ ancak kamu düzeninin tehlikeye girdiği durumlarda kısıtlanabilecek ya da askıya alınabilecektir.

2. Belediyelerde Seçilmiş Organların Görevden Uzaklaştırılması Ve Belediye Başkan Vekili Görevlendirmelerinin Hukuki Altyapısı

2.1. Belediye Başkanları ve Seçilmiş Organların Görevden Uzaklaştırılması

1982 Anayasası’nda, yerel yönetimlerle ilgili olarak “belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeliği sıfatlarına ilişkin itirazlar ve bu sıfatların kaybedilme durumunun yargı yolu ile denetimi” uygun görülmüştür. Bununla birlikte, “ilgili seçilmiş organlar hakkında soruşturma ve kovuşturma açılması durumunda, bunlar İçişleri Bakanı tarafından geçici olarak kesin bir hükme kadar görevlerinden uzaklaştırılabilmektedir” (1982 Anayasası 127. md.).

Görevden uzaklaştırma kararının hangi durumlarda alınacağı 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 47. maddesinde açıklanmıştır. Buna göre: “Görevden uzaklaştırılanlar hakkında; kovuşturma açılmaması, kamu davasının düşmesi veya beraat kararı verilmesi, davanın genel af ile ortadan kaldırılması veya görevden düşürülmeyi gerektirmeyen bir suçla mahkûm olunması durumunda görevden uzaklaştırma kararı kaldırılır.” Mevcut uygulamada belediye başkanları, görevleri ile ilgili suç işledikleri durumlarda İçişleri Bakanlığınca geçici olarak görevden alınabilmektedir.

Bununla birlikte, belediye başkanlarının ceza alması durumunda başkanın görevine dönemeyeceği anlaşıldığından mevcut durumda ne yapılması gerektiği 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 45. Maddesinde açıklanmıştır. Buna göre “kanundaki kurallara uygun olarak toplanan belediye meclisi:

a) *Belediye başkanlığının boşalması veya seçim dönemini aşacak biçimde kamu hizmetinden yasaklanma cezasının verilmiş olması durumunda bir başkan,*

b) *Başkanın görevden uzaklaştırılması, tutuklanması veya seçim dönemini aşmayacak biçimde kamu hizmetinden yasaklama cezası alması durumunda bir başkan vekili seçer.”*

5393 sayılı Belediye Kanunu “hangi durumlarda belediye başkanlığının son bulacağını ve yeni belediye başkanının nasıl belirleneceğini açıkça ifade etmiştir” (md. 46). Buna ek olarak, kanun belediye başkanı veya başkan vekilinin belirlenememe durumunu da göz önüne alarak “Belediye başkanlığının herhangi bir nedenle boşalması ve yeni belediye başkanı veya başkan vekili seçiminin yapılamaması durumunda, seçim yapılmıyaya kadar belediye başkanlığına büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde Vali tarafından görevlendirme” yapılacağını ifade etmiştir.

2.2. 674 Sayılı KHK ve Belediye Başkan Vekili Görevlendirmelerinin Hukuksal Boyutu

15 Temmuz 2016 tarihinde meydana gelen darbe girişimi sonucunda 21 Temmuz 2016 tarihinde ülke genelinde olağanüstü hal ilan edilmiştir. 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname de bu süreçte 1 Eylül 2016 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Belediyelerde başkan vekili görevlendirilmesi konusu 674 sayılı KHK ile 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 45. ve 57. maddelerine bazı hükümler eklenmesiyle gündeme gelmiştir.

674 sayılı KHK’nın 38. maddesine göre, “belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması ya da kamu hizmetinden yasaklanması veya başkanlık sıfatı veya meclis üyeliğinin sona ermesi hallerinde 46’ncı maddedeki makamlarca belediye başkanı

veya başkan vekili ya da meclis üyesi görevlendirilir.” 674 sayılı KHK’nın 38. maddesi ile getirilen ek hüküm, “belediye başkanının belediye meclisince seçiminin yapılamayacağına ve bu doğrultuda 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 45. maddesi yerine 46. maddesine göre yerine atama yapılmasına” karar vermektedir. Bu durumda, 674 sayılı KHK’nın 38. Maddesi ile getirilen ek hükümle “terör nedeniyle görevden alınma sürecinin ardından yeni belediye başkanı ve meclis üyesi büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde Vali tarafından atanacaktır.” Yani 674 sayılı KHK’nın ilgili maddesine göre görevden alınan belediye başkanı, meclis içinden seçilemeyecektir.

Terör örgütüne üyeliği ya da iltisakı bulunan meclis üyeleri arasından 5393 sayılı Belediye Kanununun 45. maddesine göre bir başkan ya da başkan vekili seçilmesi, başkan vekili (kayyum/kayyım) atanması ile ulaşılmak istenen amaçlara uygun olmayacağı ve var olan probleme çözüm getirmeyeceği için bu yola başvurulmamış olması düzenlemenin ruhuna uygun olmuştur (Erdem ve Kavanoz, 2020:163).

Yine 674 sayılı KHK ile getirilen düzenleme uyarınca başkan vekili görevlendirilen belediyelerde “bütçe ve muhasebe iş ve işlemleri ise valilik onayı ile defterdarlığa veya mal müdürlüğüne gördürülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda başkan vekili görevlendirilen belediyelerde belediye meclisinin görevlendirilen başkan vekilinin çağrısı olmadıkça toplanamayacağına, meclisin, encümenin ve komisyonların görev ve yetkilerinin ise encümen üyeleri tarafından yürütülmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır (Belediye Kanunu, md.45).

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 57. maddesine göre, “belediye hizmetlerinin ciddi bir şekilde aksaması durumunda İçişleri Bakanlığının talebi üzerine yetkili sulh hukuk hâkimi tarafından bu durumun tespit edilmesi halinde İçişleri Bakanı, hizmetlerde yaşanan aksamanın giderilmesini, belediye başkanından ister. Aksamanın giderilmemesi durumunda ise İçişleri Bakanı hizmetlerde yaşanan aksamanın giderilmesini ilin valisinden ister. Bu durumda vali, belediyenin kaynaklarını kullanarak bu aksamayı giderir.” Ancak 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’nin 39. maddesi ile terörle mücadeleyle yönelik olarak 5393 sayılı Kanunun 57. maddesine şu fıkra eklenmiştir. *“Belediye ve bağlı idare imkânlarının terör veya şiddet olaylarına dolaylı ya da doğrudan destek sağlamak amacıyla kullanıldığının valilik tarafından belirlenmesi durumunda, terör ve şiddet olaylarına destek olmak amacıyla kullanılan belediye veya bağlı idare taşınırlarına maballin en büyük mülki idare amiri tarafından el konulur. Bu fıkra kapsamında sorumluluğu tespit edilen belediye veya bağlı idare personelinin vali veya kaymakam tarafından görevden uzaklaştırılması halinde göreve iade işlemi ancak uzaklaştırma işlemini yapan makam tarafından yapılır.”* 674 sayılı KHK’nın 39. maddesinde yer alan hükme göre, “belediye işlerinin terör ve şiddet nedeniyle aksaması durumunda vali, yargı kararı olmaksızın belediyenin taşınır mallarına el koyabilmekte ve bu hizmetler belediyeler yerine valinin belirleyeceği kamu kuruluşları tarafından yerine getirilebilmektedir.”

Diğer taraftan Belediye Kanunu’nun 57. maddesine eklenen, “belediye organlarına vesayet makamlarınca atama yapılabilmesi” kuralı olağanüstü hal dönemi ile sınırlandırılmamıştır. Belediye başkanları da birer kamu görevlisi olması nedeniyle 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 125. Maddesine tabidirler. *“Terör örgütleriyle eylem birliği içerisinde olmak, bu örgütlere yardım etmek, kamu imkân ve kaynaklarını bu örgütleri desteklemeye yönelik kullanmak ya da kullandırmak, bu örgütlerin propagandasını yapmak”* devlet memurluğundan çıkarma cezasını gerektiren fiil ve haller arasında yer almaktadır. Bu nedenle seçilmiş olsalar da belediye başkanlarının terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık yaptığının tespiti halinde görevden alınmasında kanunen herhangi bir engel söz konusu olmayacaktır.

Türkiye’de belediyelere yapılan başkan vekili görevlendirmelerinin uluslararası hukuki düzenlemeler ve sözleşmelerdeki karşılığına bakıldığında ise ilgili metinlerde düzenlemeye onay verilen hususların yer aldığı görülmektedir. “Özgürlüklerin korunması ve kullanılması ancak kamu düzeninin sağlandığı, güvenlik endişelerinin olmadığı bir ortamda mümkün olabilecektir. Bu nedenle, modern yönetim anlayışlarında ve uluslararası hukuk metinlerinde bir takım temel hak ve özgürlüklerin kamu düzenine tehdit oluşturan belirli koşullarda ve sınırları belirlenerek daraltılabileceği ya da askıya alınabileceğine yönelik düzenlemeler geçerli ve mazur görülmüştür” (Güler ve Yılmaz, 2018:1807). Uluslararası alanda insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasına yönelik en temel sözleşme olan İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi’nin 3. Maddesinde *“Herkesin yaşama hakkı ile kişi özgürlüğü ve güvenliğine hakkı vardır”* denilmekte, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 2. Maddesinde; *“her ferdin yaşama hakkına sahip olduğu ve bu hakkın yasayla korunacağı”* belirtilmektedir. AİHS’nin 15. Maddesinde ise *“ülkelerin; savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde, durumun gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik, zorla çalıştırma yasağı ve kanunsuz ceza verme dışında sözleşmede öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabileceği”* belirtilmektedir (AİHS, 1950).

Türkiye'nin de taraf olduğu diğer bir hukuki sözleşme olan 'Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi'ne göre; "taraf ülkelerin; Terör Suçunun İşlenmesine Alenen Teşvik (5. md), Terörist Saflara Katma (6. md) ve Terörizm İçin Eğitim (7. md) başlıklarında belirtilen suçlara iştirak eden tüzel kişilerin sorumluluğunu ihdas eden önlemleri kabul edeceği ve imzacı tarafın yasal ilkelerine bağlı olarak, tüzel kişilerin sorumluluklarının cezai, medeni veya idari nitelikte olabileceği kabul edilmiştir" (KDGM, 2013).

Görüldüğü üzere gerek AİHS'nde gerekse de Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi'nde "temel insan hakları ve özgürlüklerin hangi durumlarda nasıl sınırlandırılabilmesi açıkça gösterilmiş, terör suçlarına iştirak eden tüzel kişilerin sorumluluğunun taraf ülkenin yasal ilkelerine bağlı olarak cezai, medeni veya idari olabileceği belirtilmiştir." İçişleri Bakanlığı raporları, basına yansıyan olaylar ve mahkeme kararlarından; "başkan vekili görevlendirmesine konu olan belediyelerin terör örgütlerine yardım ve yataklık yaptığı, bölge insanının yaşama hakkına yönelik terörist eylemlere destek verdiği, terör suçunun işlenmesini alenen teşvik ettiği, terörist saflara insan kaynağı, eğitim ve finansman desteği sağladığı" anlaşılmaktadır. Yukarıda izah edildiği şekilde uluslararası hukuk metinlerinde bu eylemlere maruz kalan ülkenin cezai, medeni ve idari tedbirler almasına açıkça onay verilmektedir. Uluslararası hukuka uygun olarak başkan vekili görevlendirmelerinin Anayasanın 15. maddesinde; "...olağanüstü hallerde, milletler arası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla..." hükmüne uygun olarak çıkarılan 674 sayılı KHK ile 5393 sayılı Belediye Kanunu'na ve bu kanuna yapılan ek maddelere istinaden uygulamaya konulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, "belediyelere başkan vekili görevlendirilmesi uygulamasının; olağanüstü (savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü haller) bir durumun varlığıyla ortaya çıktığı, dokunulmaması ve korunması gereken çekirdek alanların (yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı) dışında kalan düzenlemeleri içerdiği, kapsamı ve içeriği bakımından sınırlı, tutarlı ve durumun gerektirdiği ölçüde olduğu, uygulamanın özellikle bölge halkının can güvenliğinin ve kamu hizmetlerine ulaşımının sağlanması açısından son derece yararlı sonuçlar doğurduğu ve terör olaylarının azaltılarak bölgede normalleşmenin sağlandığı görülmüştür" (Güler ve Yılmaz, 2019:138).

Belediyelere başkan vekili atanması uygulamasının yerel demokrasiyi kısmen de olsa askıya aldığı söylenebilir (Güler ve Yılmaz, 2018:1810). Ancak uygulamanın ulusal ve uluslararası hukuk kurallarına uygun olması, İçişleri Bakanlığı'nca (2016/63 Basın Açıklaması) belirtildiği üzere; "seçmenlerin hür iradesinin suç işlemek için kullanılmasını önlemeyi, yöre halkına ait kaynakların terör örgütlerine değil nitelikli yerel hizmetlerin sunumunda kullanılmasının amaçlanması uygulamanın haklılığını ve meşruiyetini sağlamaktadır." Yine açıklamada vurgulanan "demokrasinin ve hukukun işletilmesini sağlama" amacı yukarıda tartışılan demokratik hak ve özgürlüklerin asıl olduğu ancak bu hak ve özgürlüklerin kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlandığı bir ortamda kullanılabilmesi düşüncesini desteklemektedir. Bu bağlamda başkan vekili görevlendirilmesinde önceliğin kamu düzeni ve güvenliğinin bir an önce sağlanarak en kısa sürede yeniden demokratik hukuk devleti normlarına dönülmesi olduğu değerlendirilmektedir.

Belediyelere yapılan başkan vekili görevlendirmelerini 'yerel demokrasi ve güvenlik sarmalında' değerlendiren Güler ve Yılmaz (2018:1810) ise "meselenin ulusal ve uluslararası hukuk normlarına uygunluk yönünden ele alınması gerektiğini ifade etmiş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi'nde olduğu gibi, düzenlemenin uluslararası metinlerdeki amaç ve sınırlamalara uygun olduğu ve uygulama düzeyinin ise hem uluslararası hem de ulusal düzenlemelerde (Anayasada) durumun gerektirdiği ölçüde kullanıldığını" belirtmiştir.

İçişleri Bakanlığı'nca "Anayasa'da ve diğer yasal düzenlemelerde tanımlanan yetkiler çerçevesinde belediyelerin terörden arındırılmasına yönelik kullanılan görevden uzaklaştırma yetkisi, haklarında uzaklaştırma tedbiri uygulanan kişiler tarafından defalarca idari yargıda dava konusu yapılmış; yargı mercilerinin bugüne kadar verdiği kararlar İçişleri Bakanlığı'nın görevden uzaklaştırma kararlarının hukuka uygun olduğunu göstermiştir" denilmektedir (İçişleri Bakanlığı Raporu: 2019).

3. Belediye Başkan Vekili Görevlendirmesine Giden Süreç ve Görevlendirme Gerekçeleri

3.1. Çözüm Süreci, Ateşkesin Bitirilmesi ve Öz Yönetim İlanları

Kırk yıla yakın bir süredir etnik ve ayrılıkçı bir terör örgütü olan PKK ile mücadele eden Türkiye, bugüne kadar farklı mücadele stratejilerini uygulamaya koymuştur. Terör örgütünün tek taraflı çatışmasızlığa girdiği

dönemlerde askeri operasyonları azaltarak çözümün sağlanması konusunda Türkiye olumlu iradesini her zaman ortaya koymuştur.

2012 yılının sonlarına doğru Türkiye’de “Çözüm Süreci” adı altında “Milli Birlik ve Kardeşlik” projesi başlatılmıştır. 2012-2015 yılları arasını kapsayan bu dönemde PKK’ya silahları tamamen bırakarak sınır dışına çekilmesi ve terörü tümüyle terk etme imkânı sunulmuş, sonraki dönemler için örgüt üyelerinin rehabilitasyonlarına yönelik çalışmaları dahi içerecek şekilde çok detaylı planlamalar yapılmıştır. 2012 Aralık’tan 2015 Temmuz’una kadar devam eden bu süreç Türkiye’nin kırk yılına mal olan terör belasının tamamen bitirilmesi konusunda herkes için umut olmuştur. Köse (2017: 14) çözüm süreciyle amaçlananın Kürt sorununa kalıcı çözüm bulma girişimini barışçıl bir yaklaşımla değerlendirmek olarak ifade etmiştir.

7 Haziran 2015’te gerçekleştirilen genel seçimlerde Halkların Demokratik Partisi (HDP) yüzde 13 oy olarak seçim barajını geçmiş ve TBMM’de 80 milletvekilliği elde etmiştir. “HDP’nin aldığı bu oy oranı ve Türkiye’de daha önce destek bulamadığı çeşitli kesimlerden destek bulabilmesi adına Çözüm Süreci’nin katkısının çok büyük olduğu yönünde değerlendirilmiştir” (Alptekin ve İlhan, 2018:14). Yine Alptekin ve İlhan’a göre (2018:14) “bu yaklaşım HDP’nin aldığı oy oranı ile ‘Türkiyelileşme’ aşamasında büyük bir ilerleme gerçekleştirdiği ve artık PKK’nın da terör eylemlerini bitirmesi gerektiği realitesini göstermiştir.” Fakat seçimlerden hemen sonra KCK’nın yapmış olduğu açıklamalar ve eylemleri, yapılan değerlendirmelerin tersi doğrultuda gerçekleşmiştir. 12 Haziran’da KCK tarafından yapılan açıklamada “*Şunu açıkça vurgulamalıyız ki PKK’nın Türkiye’ye karşı silahlı mücadeleyi bırakma konusu ve bunun iradesi tamamen bize aittir*” denilmiştir. “Yapılan açıklama ile HDP’nin kazanmış olduğu seçim başarısı PKK’nın başarısı olarak görülmüştür. Aynı tutum 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan seçimlerde de devam etmiş, HDP’nin sivilleşme gayreti ve potansiyeli yok sayılmıştır” (Alptekin ve İlhan, 2018:15).

Herkes için umut olan “Çözüm Süreci” maalesef PKK’nın siyasal uzantısı olan HDP’nin yerel seçimleri kazandığı belediyeler aracılığıyla silah ve patlayıcı madde yığınağı yapmasına fırsat vermiş, bölgede devletimizin güvenliğini tehdit eden, otoritesini yok sayan, mevcut yapının dışında hukuki, siyasi ve özerk bir yapılanma içerisine girmelerine yol açmıştır (Alptekin ve İlhan, 2018:13). Köse (2017:36) ise çözüm sürecinin sona ermesini şu şekilde ifade etmektedir: “Türkiye’de 7 Haziran 2015 genel seçimleri sonrası yaşanan kısa süreli iktidar boşluğu gibi gelişmeler ve Suriye’deki iç karışıklıkları kendisi için yeni bir fırsat olarak gören PKK, Suriye’de elde ettiği kanton alanlara ve siyasi imkânlara güvenerek 2013 Mart’ında duyurduğu eylemsizlik sürecini sonlandırdığını ilan etmiş ve çözüm sürecini sona erdirmiştir.” Toplumsal uzlaş, toplumsal barış ve kamu düzeni açısından Türkiye’de uzun yıllardır bir tehdit unsuru olagelen terör sorununun çözümünde alternatif bir politika olarak hayata geçirilmek istenen ‘Çözüm Süreci’ maalesef terör örgütü tarafından böylelikle heba edilmiştir.

Eylemsizlik sürecinin sona erdiği açıklamaları sonrasında PKK/KCK terör örgütü YDG-H (Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi), ÖSB (Öz Savunma Birlikleri) ve YPS (Sivil Savunma Birlikleri) adı altındaki şehir yapılanmalarıyla “kıra dayalı şehir savaşı” adı verilen hendek/barikat terörünü şehir merkezlerine taşımıştır. PKK/KCK terör örgütü; “kıra dayalı şehir savaşı” konsepti çerçevesinde vatandaşların konut dokunulmazlığını ihlal etmiş, birçok vatandaşı zorla evinden çıkarmış ve göçe zorlamış, zorla boşalttığı meskenlere teröristleri yerleştirmiştir. Terör örgütünün siyasal uzantısı durumundaki partinin belediye başkanları başta olmak üzere örgüt destekli bazı belediye görevlilerinin belediye araçlarını ve imkânlarını terör örgütünün kullanımına sunmalarıyla, mahalle ve sokak aralarında hendek ve çukurlar kazılmış; barikatlar kurulmuş, cadde ve sokaklara el yapımı patlayıcılar, bombalar yerleştirilmiştir. Anayasamız, uluslararası sözleşmeler ve yasalarla güvence altına alınan en temel hak olan yaşam ve mülkiyet hakkı halkın elinden alınmıştır” (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2019:10-11).

PKK’nın 20 Temmuz 2015’te bir askerimizi, 22 Temmuz’da iki polisimizi ve 23 Temmuz’da yine bir polisimizi şehit etmesinden sonra askeri operasyonlar tekrar başlamıştır. PKK/KCK’nın çözüm sürecinin bittiği ve ateşkesin sona erdiği açıklamalarının ardından terör eylemlerini tekrar başlatması akabinde bu defa DBP’li birçok belediyeden eş zamanlı “öz yönetim” ilanları yapılmıştır (Alptekin ve İlhan, 2018:14). Kronolojik açıdan özyönetim ilan edilen yerlere bakıldığında ilk olarak 10 Ağustos 2015’te Şırnak Belediyesinde sonrasında Silopi, Cizre, Nusaybin, Hakkâri, Yüksekova Varto, Bulanık, Sur, Silvan, Lice, Edremit, Başkale, Hizan ve Doğubayazıt belediyelerinde öz yönetim ilanında bulunulmuştur.

İçişleri Bakanlığınca yayınlanan rapora istinaden “çözüm sürecinin bitmesi ve özyönetim ilanlarıyla başlayan çatışma süreciyle birlikte Anayasamız, uluslararası sözleşmeler ve yasalarla güvence altına alınan en temel hak

olan yaşam ve mülkiyet hakları terör örgütüne yok edilmiş, terör örgütü; okulları, sağlık ocaklarını, hastaneleri ve ibadet yerlerini yakmış, ambulans ve itfaiye hizmetlerini engellemiş, böylelikle vatandaşların sağlık ve eğitim başta olmak üzere temel hizmetlere erişimini imkânsız kılmıştır. Terör örgütünün bu faaliyetlerinde; terör örgütünün siyasal uzantısı durumundaki belediye başkanları ve belediye personelleri tarafından belediye araçları hendek kazma, barikat oluşturma, hendek ve barikalara EYP yerleştirme, patlayıcı madde ve terörist nakli gibi belediyelerin görev tanımlarıyla bağdaşmayacak işlerde kullanılmış; güvenlik kuvvetlerinin bu yasadışı faaliyetlere müdahalesini engellemek maksadıyla evlerine el konulan vatandaşlar silah zoruyla canlı kalkan yapılmıştır” (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2019:11). Bu süreçte “PKK’nın, DBP’li belediyeleri eylemlerini finanse etmek için bir araç olarak kullandığı” görülmektedir (İzci ve Geylani, 2019:566). DBP tarafından yönetilen belediyelerin örgütün askeri yığınağının desteklenmesine büyük ölçüde yardımcı oldukları görülmüştür.

3.2. Belediyelere Belediye Başkan Vekili (Kayyum/Kayyım) Görevlendirmeleri

Öz yönetim ilan eden belediyelerdeki yönetici ve meclis üyelerine karşı bir taraftan yargı süreci başlatılırken, aynı zamanda PKK’nın bölgedeki otoritesinin engellenmesi maksadıyla asker ve polis tarafından operasyonlara başlanılmış, bu çerçevede Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da birçok yerde sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Yapılan bu operasyonlar sonrasında 2014 yerel seçimlerinde çoğu Barış ve Demokrasi Partisi’nden seçilen ve terör örgütü PKK’ya mali ve lojistik destek verdikleri tespit edilen il, ilçe ve belde belediyelerine karşı geliştirilen strateji çerçevesinde ‘belediye başkan vekili’ sıfatıyla görevlendirilmeler yapılmıştır.

Daha önce de ifade edildiği şekilde 674 sayılı KHK ile Belediye Kanunu’nda düzenleme yapılarak “terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçuyla hakkında soruşturma açılan veya görevden uzaklaştırılan belediye başkan ve meclis üyelerinin yerine görevlendirme yapılması” düzenlemesi getirilmiştir. “674 sayılı KHK yürürlüğe girdikten sonra geçen zaman içinde, 94’ü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde olmak üzere 104 belediye başkanı İçişleri Bakanlığınca görevden uzaklaştırılmış ve yerlerine kanunda belirtilen makamlar tarafından başkan vekilleri görevlendirilmiştir” (İçişleri Bakanlığı Basın Açıklaması, 2018). Bu süreçte görevlendirilen belediye başkan vekilleri vali, vali yardımcısı ve kaymakamlardan oluşmuştur.

Başkan vekili görevlendirmeleri ilk olarak Diyarbakır’ın Sur ve Silvan ilçe belediyelerine 8 Eylül 2016’da valilik tarafından yapılan görevlendirmelerle başlamıştır. Daha sonra İçişleri Bakanlığı 11 Eylül 2016’da ikisi il olmak üzere 28 belediyeye görevlendirme yapıldığını duyurmuştur. Yerlerine görevlendirme yapılan belediye başkanlarından 24’ü PKK/KCK ile ilgili soruşturmalar kapsamında görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Bu süreçte 3 büyükşehir belediyesine, 44 büyükşehir ilçe belediyesine, 8 il belediyesine, 26 ilçe belediyesine ve 22 belde belediyesine başkan vekili görevlendirmesi yapılmıştır.

İçişleri Bakanlığı bu görevlendirmelerle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Demokrasi ve hukuk devleti anlayışında millet iradesinin yerel yönetimlere yansımaları esastır. Ancak belediyeler; vatandaşımızın kullandığı oyu, verdiği vergileri ve demokrasinin sunduğu iklimi istismar ederek Türkiye’nin birlik ve bütünlüğüne kasteden terör örgütlerinin etkisi altına giriyorsa, milli iradeyi gasp edenlere karşı tedbir almak devletin asli görevidir. Vatandaşlarımızın verdiği vergilerle oluşan kaynaklar ve verdiği oyla oluşan siyasi irade, terör örgütlerine devşirilemez*”. Bu açıklamada da vurgulandığı gibi “demokratik siyasetin kurum ve süreçlerinin istismar edilerek terörizmin bölgede otorite kurmasının engellenmesi başkan vekili görevlendirmelerinin temel amacı olmuştur” (Alptekin ve İlhan, 2018:19).

Türkiye Belediyeler Birliği (TBB), belediyelere başkan vekili görevlendirmelerine ilişkin olarak hazırladığı raporda, “belediye organlarında başkan vekili ve meclis üyesi görevlendirilmesinin bu belediyelerin özerkliklerinin korunmasına ve belediye hizmetlerinin halkın çıkarı doğrultusunda yapılmasına yardımcı olacağını” ifade etmiştir (TBB, 2017:7-8). Bu görüşün savunulmasındaki temel dayanak, terör örgütünün, belediyelerin sahip olduğu yetkileri zorla sınırlandırması ve zayıflatmasıdır. Keleş ve Özgül (2017: 311) “Terör örgütünün gücünü kıracağı düşünülen belediye başkan vekili görevlendirmelerinin aynı zamanda yerel özerkliğe zarar veren durumun da ortadan kaldırılmasına ve belediyelerin sahip oldukları olanakların belde halkının çıkarları doğrultusunda kullanılmasına da yardımcı olacağını” ifade etmiştir.

3.3. Belediye Başkan Vekili Görevlendirmelerine Gerekçe Olan Faaliyetler ve Uygulamanın Terörle Mücadeledeki Yeri

İçişleri Bakanlığının başkan vekili görevlendirmeleri ile ilgili hazırlanmış olduğu raporda, terör suçları nedeniyle görevinden uzaklaştırılan belediye başkanlarının görevlerinden uzaklaştırılma gerekçeleri açıklanmıştır. Bu gerekçeler: “bölücü terör örgütüne üye olmak, bölücü terör örgütü propagandası yapmak, bölücü terör örgütü mensuplarıncı verilen talimatlarla öz yönetim ilanında bulunmak, bölücü terör örgütüne finansal destek sağlamak, bölücü terör örgütüne bilerek ve isteyerek yardım etmek, belediye araçlarının bölücü terör örgütü eylemlerinde (yol kapamak, bendeke kazmak, barikat kurmak) kullanılmasına izin vermek, bölücü terör örgütü adına suç işlemek, kamu görevlilerinin görevini yapmasını engellemek, kolluk kuvvetlerine saldırı düzenlemek, kamu malına zarar vermek, halkı bölücü terör örgütünün sözde mahkemelerine yönlendirmek, halka güvenlik güçlerine karşı eylemde bulunması için çağrıda bulunmak, bölücü terör örgütünün dağıtımına eleman temin etmeye çalışmak, devletin birliğini ve ülkenin bütünlüğünü bozmak” olarak sıralanmıştır (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2019:21).

674 sayılı KHK kapsamında belediyelere başkan vekili görevlendirmeleri yapılırken terör örgütü tarafından bahsi geçen belediyelere eş başkan olarak adlandırılan “kayyım” benzeri görevlendirmelerin yapılmış olduğu görülmüştür. “Eş Başkan” olarak adlandırılan kişiler kimi zaman meclis üyelerinden biri olabilirken kimi zaman da “örgütün dağıtım kadrosunda olmasına rağmen DBP’li belediyelere kadrolu personel olarak alınmış kişilerden de olabilmekteydi. Belediyelerde çalışma odaları bulunan ve belediye başkanı ile aynı imkânlarla sahip olan bu eş başkanlar, tüm belediye iş ve işlemlerinde söz sahibi olmuşlardır” (Erdoğan, 2019:252). 5393 sayılı Belediye Kanununun 37. maddesinde “Belediye başkanı, belediye idaresinin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisidir. Belediye başkanı, ilgili kanunda gösterilen usullere göre seçilir” denilmektedir. Burada da görüldüğü üzere belediyelerde “eş başkanlık” türü bir uygulama yasal mevzuat açısından mümkün değildir. “Yetkili olunmadığı halde belediye eş başkanı adı altında yapılan iş ve işlemler hukuka aykırılık teşkil etmekte ve yetki gaspı oluşturmaktadır. Bu durum ise Türk İdare Hukuku açısından yapılan işlemin sakat hale gelmesine ve ‘mutlak yokluk’ yaptırımına tabi tutulmasına yol açmaktadır. Bu nedenle terör örgütünün talimatları doğrultusunda hareket eden eş başkanların hukuka aykırı işlemleri nedeniyle yerel halk hizmet alımında mağduriyet yaşamıştır” (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2017:52).

Başkan vekili görevlendirmeleri öncesi dönemde belediyelerin PKK’ya maddi ve lojistik destek sağladıkları, örgüte özellikle gençlerden militan kazandırma ve propaganda yaptırma gibi faaliyetler içerisine girdiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle bu imkânların terör örgütünün elinden alınarak, örgütün bölgede terör üretme kapasitesi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Alptekin ve İlhan, 2018:26).

Görevlendirme öncesi dönemde HDP’li belediyelerce yapılan ve başkan vekili görevlendirmesine gerekçe olan faaliyetler kısaca aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

a. Finansal Faaliyetler

PKK terör örgütü DBP’li belediyeleri gerek kırsaldaki gerekse de şehir yapılanması anlamında örgütsel eylemlerini finanse etmek amacıyla kullanmıştır. Başvurulan yöntem bazen ihale adı altında firmalar üzerinden aktarılan paralar ya da ihaleye katılan ya da ihaleyi kazanan firmalardan belirli oranlarda alınan komisyonlar olabildiği gibi, kimi zaman da örgüt referanslı ancak belediyede fiilen çalışmayan işçilere verilen usulsüz ücretler, işe yerleştirilen kişilerden alınan komisyonlar, örgüte ve müzahir oluşumlarına finansman sağlamak amacıyla belediye çalışanlarından bağış adı altında zorla toplanan paralar şeklinde olmuştur.

Bahsi geçen belediyelerde işe alınanlar hemen hemen istisnasız şekilde Kandil referanslı ya da terör örgütüne ailesinden katılım gösteren ve “değer ailesi” olarak ifade edilen kişilerden oluşmuştur. Değer ailesi olarak ifade edilen husus ailenin bir ferdinin PKK’ya silahlı örgüt üyesi olarak katılım göstermesidir (Alptekin ve İlhan, 2018:26). Değer ailesi olarak adlandırılan ailelere ya da yakınlarına belediyelerde istihdam imkânı sağlandığı gibi bazı belediyelerde belediyelerin park, bahçe, büfe, iş merkezlerinin işletmesi usulsüz olarak devredildiği görülmüştür. Diğer taraftan PKK’nın şehir yapılanması içerisinde faaliyet gösteren militanlara da bu belediyeler tarafından maaş bağlandığı ya da barınma, ulaşım vb. adlar altında ekonomik yardımlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca “terör örgütü üyeliğinden aranan şahıslar belediyede ya da belediyeye iş yapan yüklenici firmalarda çalıştırılmıştır. Terör örgütü bu yolla müzahir kitlesine; örgüt faaliyetlerine katılanların yüksek maaşlı iş bulabileceği, dağıtım kadrolarına katılıp etkisiz hale getirilenlerin ise yakınları için iş garantisi olduğu şeklinde mesaj vermiştir” (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2017:44).

Terör örgütünün yönetimi altında hareket eden belediyelerin örgüte ekonomik kaynak oluşturmak için izlediği diğer bir yöntem de, bölge insanının belediyeden talep ettiği rutin belediyeçilik hizmetleri ya da ruhsat verilmesi gibi durumlarda belediye binalarında oluşturulan gizli birimlerde zorla para alınması yöntemi olmuştur. “Haksız ve usulsüz imar uygulamalarıyla örgüt yanlılarına avantajlar sağlanmış, imar uygulama ve düzeltme işlemlerinde usulsüz ve gayri resmi olarak yüksek miktarda paralar alınarak örgüt faaliyetlerinin finansmanı için kullanılmıştır” (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2017:40).

HDP’li belediyeler tarafından PKK terör örgütünün doğrudan finanse edildiği yukarıdaki uygulamaların yanında dolaylı yöntemlere de başvurulduğu görülmüştür. Vatandaşların taşınır ve taşınmaz kayıtları ayrıca banka varlıkları gibi belediye sistemleri üzerinden görülebilen ekonomik varlıklarının örgüt tarafından öğrenilmesi sonucunda, bölgedeki vatandaş, esnaf ve işadamları haraca bağlanmıştır (Alptekin ve İlhan, 2018:26).

Yurtdışı ziyaretleri terör örgütünün toplantılarının düzenlendiği ülkelere yapılmış, Suriye ve Irak’ta kardeş belediyeler adı altında Kandil’e ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Yukarıda ifade edilen hususlara karşı görevlendirilen belediye başkan vekilleri ivedi şekilde gerekli önlemleri alarak çalışmaya başlamış, başta terör örgütünün “değer ailesi” adını verdiği PKK’lıların birinci derece yakınlarının işlerine son verilmiş, görevlendirme öncesinde yapılmış olan ihaleler 22 Kasım 2016 tarihli 677 sayılı KHK kapsamında alınan karar çerçevesinde iptal edilmiş, terör örgütü ile irtibatlı ya da iltisaklı oldukları tespit edilmiş olan kişi ya da şirketlerin ihalelere katılması yasaklanmıştır.

b. Lojistik Destek

DBP’li belediye başkanlarının görevlerinden uzaklaştırılıp başkan vekillerinin görevlendirilmesinin sebeplerinden biri de söz konusu belediyelerin PKK’ya lojistik destek sağlamasıdır. Malum belediyeler, PKK militanlarına gıda, araç, teçhizat ve iş makinası gibi yardımlarda bulunmuşlardır. Özellikle belediye makam araçları da dahil olmak üzere bu araçlar terör örgütü ve elemanlarının taşınması, keşif, bombalama, terörist cenazeleri gibi işlerde kullanılmıştır. Bu kapsamda özellikle iş makinalarının kullanımı konusunda mülki makamlara ya da güvenlik birimlerine yazılı bildirimde bulunmak ve gerekli izin alınması sonrasında ancak faaliyette bulunulması gibi bir çözüm yoluna gidilmiştir.

c. Propaganda, İdeolojik Eğitim ve PKK’ya Militan Kazandırma Faaliyetleri

HDP’li belediyeler, belediye binalarını ve imkânlarını kendi personelleri aracılığıyla ideolojik eğitim vermek ve kimi zaman da şehir çatışmalarında kullanılan molotof ve bombaların yapımının öğretilmesi için kullanmıştır. “Terör örgütü tarafından, söz konusu belediyelerin açtığı gençlik merkezleri, belediyelerin desteklediği öğrenci evleri militan kazanmak için kullanılmış, bu merkezlerde müzik, spor, el işi, meslek edindirme ve tiyatro gibi kurslar adı altında ideolojik eğitimler verilmiş, burada bulunan gençler belediyelere ait kamplara götürülerek örgüt ideolojisi çerçevesinde eğitilmişlerdir. Belediyeler kadın, gençlik ve kültür merkezlerini etkin bir şekilde propaganda merkezleri olarak kullanmışlar, ayrıca eğitim ve sosyalleşme imkânı arayan gençlere buralarda ideolojik yayınlar okutulmuştur” (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2017:34).

d. PKK’nın Otorite Tesis Etme Çabaları

Başkan vekili görevlendirmelerinin diğer bir amacı da PKK’nın bölgede oluşturmaya çalıştığı siyasi otoritenin engellenmesidir. Terör örgütünün bölgedeki otoritesinin tesis edilmesi amacıyla etkisiz hale getirilen PKK’lı teröristler için cenazeler düzenlenmiş, taziye çadırları kurulmuş ve gerilla şehitliği adı altında mezarlıklar yapılmıştır. Taziye çadırlarında DBP’li siyasiler terör eyleminde can vermeyi “şehitlik” olarak nitelemişlerdir. Yine bu merasimler terör örgütünün “acıyı topluma yayma” stratejisi kapsamında bir ritüele dönüştürülmüştür (Alptekin, 2018:98)

Terör örgütü ve uzantılarının belediyeler üzerinden paralel bir devlet otoritesi kurma çabasının göstergeleri olarak cenaze ve taziyelerin yanında diğer önemli bir husus da belediyelerin destek ve koordinesinde sözde mahkemelerin kurularak sözde yargılamalar yapılması, vergi ve haraç toplanması ve vatandaşların tehdit edilerek DBP veya HDP’ye oy verme girişimleri olmuştur (Alptekin ve İlhan, 2018: 37). Görevlendirme öncesi dönemde sık sık başvuru olan diğer bir yöntem de esnafı, örgütün yanında ve verdiği talimatları yerine getiren, devlete karşı duruş sergileyen bir yapı görüntüsünü vermek için kepenk kapatma eylemlerine yönlendirmesi olmuştur.

Bu kapsamda güvenlik birimleri nezdinde yapılan çalışmalar ile kepenk kapatma eylemlerini gönüllü ve terör örgütüne destek amacıyla yapan esnaflar ile korku ve tehdit edilmeleri nedeniyle zorunlu olarak kepenk kapatan esnaflar ayrıştırılarak gereken tedbirler alınmıştır.

3.4. Görevlendirme Yapılan Belediyelerdeki Hizmet Anlayışı

Terör literatüründe sıkça ele alındığı üzere “terörle mücadele” teröristle mücadelenin ötesinde bir anlam taşıyan daha geniş bir kavramdır. Bu nedenle “terörle mücadele; sadece terör örgütüne katılmış aktif militanlarla mücadeleyi, örgütün kapasitesini azaltıcı ve cezalandırıcı yöntemleri değil örgütün toplumsal tabanını da hedef alan sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal entegrasyon politikalarını da kapsamaktadır. Bu entegrasyon süreçleriyle örgütün bünyesine katmaya çalıştığı nüfusun örgüt dışındaki ağlara entegrasyonu mümkün kılınarak bu nüfusun radikalleşmesi önlenmeye çalışılmaktadır” (Alptekin, 2018: 81).

Belediye başkan vekili görevlendirmelerinin PKK terör örgütüyle mücadeledeki en önemli etkisi; örgütün lojistik ve insan kaynağı ağını doğrudan çökertmesinin yanında, insanları örgüte iten sosyal, ekonomik, kültürel, nedenler gibi görünmeyen ve dolaylı nedenleri ortadan kaldırmasıdır. Bunun için topluma daha etkin hizmet sunmak ve sosyalleşme imkânları sağlamak yoluyla bölge halkının sosyo-ekonomik seviyesinin geliştirilmeye çalışılması başkan vekili görevlendirilen belediyeler açısından çok daha önemli bir hal almıştır.

Teröre destek veren ve vatandaşa hizmet götürmek yerine mali kaynağını örgüt için harcayan belediyelere yapılan başkan vekili görevlendirmeleri ile birlikte, bölgeye yönelik yapılan yatırımlarda ve hizmetlerde dikkate değer şekilde önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu sayede terör örgütü PKK'nın belediyeler üzerinden siyasi bir güç oluşturma çabası boşa çıkarılmış, propaganda, finansal ve lojistik sistemi ortadan kaldırılmıştır.

Başkan vekili görevlendirmeleri ile “terör örgütüne belediyeler üzerinden aktarılan para ve insan kaynağı akışı engellenmiş; PKK/KCK terör örgütü etkinliğini, eylemselliğini kaybetmiş; terör örgütüne katılım oranı azalmıştır. Yapılan bu görevlendirmeler sonucunda bölge halkının beklediği hizmetler de belediyeler tarafından hızla yerine getirilmeye başlanmıştır. Belediyeler içme suyuna kavuşmuş, çöpler ortadan kaldırılmış, asfalt ve parke yollar, çocuk parkları, taziye evleri, aydınlatma, peyzaj, gençlik, engelli, kadın ve aile merkezleri, kültür merkezleri, spor sahaları, otopark ve otogarlar, konferans salonları, kütüphaneler, yurtlar gibi birçok hizmet bölge halkının kullanımına sunulmuştur. Bölgede sağlanan huzur ve güven ortamıyla birlikte belediyelerde ekonomik yatırımlar artmış, bölge halkı için önemli istihdam olanakları ortaya çıkmıştır” (İçişleri Bakanlığı Basın Açıklaması, 2018).

a. Doğrudan yapılan Ekonomik Yardım ve Yatırımlar

Kayyum belediyelerin göreve başlamasıyla birlikte bölgenin ekonomik yönden canlandırılması maksadıyla istihdam sağlamaya yönelik projeler, meslek edindirme kursları gibi faaliyetlere ağırlık verilmiştir. Terör örgütüne giden finansal kaynakların bu projelere ve faaliyetlere kanalize edilmesiyle birlikte bölgede hızlı bir normalleşme süreci başlamıştır. Bu kapsamda görevlendirme yapılan belediyelerin istihdam sağlama ve meslek edindirme kurslarının daha çok terör örgütünün istismar ettiği kesimler olan kadın ve gençlere yönelik olması ayrıca önem arz etmektedir.

b. Gençlere Yönelik Kurslar ve Eğitim Bursları

Kayyum belediyelerin gençlere yönelik proje ve faaliyetlerinin önemli bir kısmı eğitimde fırsat eşitliğinin yakalanması konusunda başlatılan lise ve üniversiteye hazırlık kursları ile bu kapsamda yapılan kitap ve kurs materyallerine yönelik yardımlardır. Diğer taraftan üniversite öğrencilerinin eğitimlerini sürdürmelerine yardımcı olacak aynı ve nakdi yardımlar da kayyum belediyeler tarafından verilen destekler arasındadır.

c. Altyapı Hizmetleri ve Yatırım Faaliyetleri

Çözüm süreci sırasında PKK terör örgütünün şehirlerde ve meskûn alanlarda başlattığı çatışmalar sonunda, çatışmaların yaşandığı bölgelerde meydana gelen tahribatın bir an önce giderilebilmesi için görevlendirme yapılan belediyeler alt yapı ve üst yapı çalışmalarına ciddi ağırlık vermişlerdir. Başkan vekili görevlendirilen belediyelerin bu kapsamda yaptığı belediyecilik faaliyetleri diğer bölgelerdeki belediyecilik faaliyetlerinden farklı olarak

PKK'nın tahrip ettiği bölgelerde halkın devlete olan güveninin yeniden tesis edilmesini sağlamaya yönelik olmuştur (Alptekin ve İlhan, 2018:45).

Başkan vekili görevlendirmeleri öncesi dönemde belediyelerden PKK'ya aktarılan kaynaklar yeni dönemde yatırım, hizmet ve sosyal faaliyetlere yönlendirilmiştir. Önceki dönemde yerine getirilmeyen ve vatandaşın talep etmesine ve sorgulamasına dahi müsaade edilmeyen en temel belediyeçilik hizmetleri de yine başkan vekilleri tarafından hayata geçirilmiştir.

d. Geziler ve Sosyalleşme İmkânları

Başkan vekili görevlendirilen birçok belediye, bölgelerinde gençlerin eğitim ve sosyal hayatına katkı sunacak gençlik merkezleri inşa etmiştir. Bu gençlik merkezlerinde kütüphaneler, spor kursları, spor ve oyun salonları, kurslar ve atölyeler bulunmaktadır. Ayrıca gençlerdeki radikalleşmenin önüne geçilebilmesi, birlik ve beraberlik duygularının geliştirilmesi amacıyla farklı bölgelere yönelik gezi programları da bu belediyelerin faaliyetleri arasında yer almıştır.

Yukarıda ifade edilen tüm hizmetlerle birlikte sosyal hayatın normalleşmesi ve bölgedeki vatandaşların birlik ve beraberlik duygularının pekiştirilmesi adına başkan vekili görevlendirilen belediyeler diğer bazı önemli adımlar da atmışlardır. "Görevlendirme yapılan bölgelerde insanların güvenli bir ortamda sosyal ve ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirme imkânına kavuşması terörün yarattığı tahribatın ortadan kaldırılmasını da hızlandırmıştır" (Alptekin ve İlhan, 2018:46).

Sonuç

Türkiye'de son yirmi yıla yakın bir süredir atılan demokratikleşme adımlarıyla birlikte temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesinde ve özgürlük ortamının sağlanmasında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Meydana gelen bu olumlu gelişmelere karşın Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit edecek boyutlara ulaşan, özellikle PKK terör örgütünün halkın yerel ve müşterek ihtiyaçlarını karşılamakla görevli ve seçimle işbaşına gelen bazı belediye başkanlarını ve yönetimlerini etkisi altına alması, bu belediyelerin mali ve lojistik kaynaklarını devletimizin güvenliğine karşı kullanmaya başlamasıyla birlikte, bu belediyelerin sözde özerklik adı altında hukuk dışı bir yapılanmaya gitmeleri, devletin terörle mücadelede yeni ve farklı bir strateji uygulamasını zorunlu hale gelmiştir.

2016 yılında çıkartılan 674 sayılı KHK ile 5393 sayılı Belediye Kanunu'na eklenen hükümlerle terör faaliyetleri nedeniyle görevden alınan belediye başkanlarının, 5393 sayılı kanununun 46. maddesine göre yapılacak belediye başkan vekili görevlendirmeleriyle doldurulacağı konusunda yeni bir düzenleme getirilmiştir. Terör gibi ulusal güvenliği doğrudan tehdit eden bu gibi durumlarda anayasamız ve uluslararası düzenlemelere aykırı olmayacak şekilde seçilmiş belediye başkanlarının yerine belediye başkan vekilleri (kayım/kayyum) atanması gibi uygulamaların hayata geçirilebileceği görülmüştür.

674 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye dayanarak belediyelere yapılan başkan vekili görevlendirmeleriyle temelde iki şey amaçlanmıştır. Bunlardan birincisi, belediye kaynaklarının yerel halka kamu hizmeti sunulması amacıyla kullanılmasını sağlamak, ikincisi ise başkan vekilliği uygulaması ile terör örgütüne destek olan belediye başkanlarını görevden alarak terör örgütü ile etkin şekilde mücadele etmektir. Bu anlamda başkan vekili görevlendirme politikası, PKK terör örgütü ile mücadelede yeni bir araç rolünü üstlenmiş, belediye kaynaklarının terör örgütüne gitmeyerek hizmet üretme konusunda yerel halkın ihtiyaç ve taleplerine kanalize edilmesi açısından başarılı bir uygulama olmuştur.

Belediye başkan vekili görevlendirilen belediyeler ile birlikte bölge halkı uzun bir süredir alamadığı yerel kamu hizmetlerine kavuşmuş, bölgedeki yatırımlar artarak, istihdam oluşturulmuş, terör örgütünün otoritesi kırılmış, terör örgütüne giden mali destek ortadan kaldırılmış, belediye araç ve gereçleri vatandaşın hizmetine sunulmuş, PKK'nın lojistik desteği ortadan kaldırılmış, belediye borçları ödenmeye başlanmış, terör örgütü propagandası engellenmiştir. Başkan vekili görevlendirmeleri ile terör örgütünün faaliyet ve etkinliğine ciddi darbe vurulmuş ve özellikle bölge insanını örgüte üye olmaya sevk eden hususlar ortadan kaldırılmıştır. Belediyelere görevlendirilen belediye başkan vekilleri; doğrudan yapılan ekonomik yardım ve yatırımlar, gençlere yönelik kurslar ve eğitim bursları, meslek edindirme kursları ve istihdam oluşturma, altyapı hizmetleri ve yatırım faaliyetleri, yurt içi geziler, terörden uzak sosyalleşme imkânları (kadın ve gençlik dernekleri park, spor alanları) gibi faaliyetleri başarılı bir şekilde yerine getirmişlerdir (Alptekin ve İlhan, 2018:46). Belediye başkan vekilleri

göreve geldikleri andan itibaren yıllardır özlemi çekilen hizmetleri sunmak ve terör örgütünün belediyeler üzerinden oluşturduğu tahribatı ortadan kaldırmak için büyük bir özveri içinde çalışmış, bölge adına çok güzel sonuçlar ortaya çıkarmışlardır.

Belediye başkan vekili görevlendirmeleri, belediye hizmetlerinin nasıl etkili, verimli ve ekonomik şekilde yürütülebileceğini ortaya koymuş, yapılan hizmetlerin hayata geçmesi ve bölgede meydana gelen normalleşmeyle birlikte başlangıçta bu görevlendirmelere tereddütle bakan kesimlerce dahi takdir edilen bir görünüm kazanmıştır. Bu bağlamda “terörün toplum üzerinde oluşturduğu sosyal ve psikolojik olumsuz etkilerinin silinmesi için yaşamın normalleşmesi, huzur ve güvenin tesis edilmesi konusunda başkan vekili uygulaması hizmet belediyeciliğinin iyi bir örneği olmuştur” (İçişleri Bakanlığı Raporu, 2018:55).

Başkan vekili görevlendirmelerinin terörle mücadelede iki temel husus üzerine yapıldığından bahseden Alptekin ve İlhan’a göre (2018:25-26): “Kayyum atamalarıyla öncelikli olarak PKK’nın organizasyonel yapısı (KCK) doğrudan hedef alınmıştır. Böylelikle PKK’nın HPG, YDG-H, YPS, TAK gibi birimleri ile sahip olduğu terör üretme kapasitesi ve DBP’li belediyelerin KCK yapısına entegre edilmesi suretiyle kurulmaya çalışılan örgütün siyasi otoritesinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. PKK’yı doğrudan hedef alan bu ilk işlev askeri ve emniyet birimleriyle yapılan operasyonlar ve adli kovuşturmalarda yürütülen terörle mücadele süreciyle aynı amacı paylaşmaktadır. Bu amaç doğrultusunda örgütün kurmaya çalıştığı siyasi otorite belediyelere yapılan başkan vekili görevlendirmeleriyle engellenmiş, terör örgütünün belediyeler üzerinden oluşturduğu propaganda ve lojistik ağı ortadan kaldırılmıştır. Başkan vekili görevlendirmelerinin PKK’yı dolaylı olarak hedef alan ikinci amacı ise görevlendirme yapılan bölgelerdeki vatandaşları radikalleşmeye, terör örgütüne destek vermeye ve örgüte katılmaya iten nedenleri ortadan kaldırmak olmuştur. Bu kapsamda öncelikle bölgenin ekonomik boyuttaki sıkıntılarının bakanlıklar ve belediyelerin koordinasyonu ile ortadan kaldırılması yoluna gidilmiştir.”

Terör örgütü üyeleri ile her alanda mücadele edilirken, özellikle kaynaklarını terörü desteklemekte kullanan belediyelerin yeniden halkın yararına çalışması için belediye başkan vekili uygulamasına gidilmiştir. Belediye başkan vekili görevlendirmeleriyle; “terör örgütüne belediyeler üzerinden aktarılan para ve insan kaynağı desteğinin engellenmesi; asker ve kolluk görevlilerinin operasyonel desteğiyle birlikte PKK/KCK terör örgütünün etkinliğini, eylemselliğini kaybetmesi; terör örgütüne katılım oranının son otuz yılın en düşük seviyesine inmesi, uygulamanın terörle mücadelede etkin bir politika işlevi gördüğünü ortaya koymuştur” (Güler ve Yılmaz, 2019:137).

İlk uygulandığı dönem için yaklaşık üç yıllık bir süre zarfında uygulamaya geçirilmiş olan belediye başkan vekilliği uygulaması sonrasında, 30 Mart 2019 yerel seçimlerine gelindiğinde HDP kayyım atanmış 94 belediyeden 44’ünü kaybetmiş ve 74 belediyede ise oy ortalamasını düşürmüştür. Bu sonuçlara bakarak PKK terör örgütünün 2014 yerel seçimleri sonrası ortaya koyduğu söyleminin ne kadar tutarsız olduğu ve HDP’nin şiddet ve bölücülüğe dayalı olarak uygulamak istediği kimlik siyasetinin etkisini kaybettiği söylenebilir. HDP’nin 2016-2019 arası dönemde kayyım atanmış 44 belediyede seçimleri kaybetmesi, bölge halkının kamu hizmetlerinden yoksun kalması, yaşanan terör ve şiddet eylemleri gibi faktörlerin de etkisiyle önceki tercihlerinden farklı bir tercih yaptığını ortaya koymaktadır. Bu sonucun iki nedeninin olduğu değerlendirilmektedir: “Öncelikle başkan vekilleri yerel halkı, kamu hizmetlerinin sunumunda memnun etmiş ve uygulanmış olan başkan vekili (kayyım/kayyum) stratejisi başarılı olmuştur, diğer taraftan ise yerel halk artık terör ve şiddet eylemlerine maruz kalmak istememektedir” (İzci ve Geylani, 2019:569).

Başlangıçta ciddi eleştirilere maruz kalan belediye başkan vekilliği uygulamasının zaman içerisinde yerel demokrasiyi rafa kaldırma amacını taşımadığı, aksine terör örgütünün insan kaynağı, araç gereç ve finansman açısından desteklenmesinin önüne geçilerek demokratik düzenin yeniden sağlanmasına yönelik bir uygulama olduğu görülmüştür. Söz konusu uygulamanın bu alanda en önemli uluslararası hukuki metinler olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi’nde yer alan “amaç ve sınırlamalara uygun, Anayasada düzenlenen durumun gerektirdiği ölçüde olduğu” değerlendirilmiştir.

Bütün bu olumlu durumlara karşın geçici bir süreliğine ve PKK’nın belediyeleri mali ve lojistik merkezler haline getirdiği yapıyı ortadan kaldırmak gibi bir misyonla göreve başlayan bu belediyelerin bütüncül bir stratejik planlamayla faaliyette bulunmaları önem arz etmektedir. Her kayyum belediye kendi dar tecrübe ve imkanları ölçüsünde hareket edebilmektedir. Bu konuda kayyum faaliyetlerini planlayan, koordine eden ve belirlenmiş hedeflere göre performans değerlendirmesi ve denetimini yapan merkezi bir birim üzerinden hareket edilmesi, daha hızlı ve etkin kararlar alınmasına ve aksamalar yaşanmamasına yol açacaktır. Her ne kadar İçişleri Bakanlığı

ilk görevlendirmelerden bugüne bu konuda ciddi adımlar atmış ve bir koordinasyon sistemi geliştirmişse de, kayyımların oryantasyonu ve koordinasyonu gibi konularda daha fazla gayret gösterilmesi ve etkin bir mekanizma kurulmasına ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

Belediye başkan vekilleri alınan güvenlik tedbirlerini ve yapılan hizmetleri salt bürokratik bir bakış açısıyla yapmaktan ziyade halkın bunları anlayabileceği, alınan kararlara etkin katılabilecekleri ve görüşlerini ifade edebilecekleri bir sistemle yapılması sağlanmalıdır. Farklı belediyelerdeki iyi uygulama örneklerinin ya da olumsuz uygulamaların merkezi koordinasyon birimlerince diğer görevlendirme yapılan belediyeler tarafından da uygulanması ya da uygulanmaması konusunda yönlendirme yapılmalıdır. Diğer taraftan başkan vekilleri sadece altyapı ve üst yapı gibi bölgenin fiziki imkânlarının iyileştirilmesi konusuna odaklanmamalı, terör örgütünün istismarına açık, dışlanmış ya da radikal grupların rehabilitasyonu konusunda da diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyon içerisinde kapsamlı ve tutarlı çalışmalar ve projeler yapılmalıdır.

Belediye başkan vekili olarak atanan valiler ve kaymakamlar belirli ölçüde benzer nitelikli işleri valilik ve kaymakamlık görevlerinde yapıyor olsalar da, bir yönüyle tamamen yabancı oldukları belediyeçilik hizmetlerini ilk defa tecrübe etmekte ve iş başında bu hizmetlerin yapılışını öğrenmektedirler. Bu nedenle göreve başlama öncesi yoğunlaştırılmış bir oryantasyon programına tabi tutulmaları tavsiyeye değer görülmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında daha önce 1930'larda ve 1980 darbesi sonrasında bugünkü gerekçelere yakın gerekçelerle uygulama bulan belediyelere başkan vekili görevlendirilmesi uygulaması, Türkiye'de ilk defa 2016 hain darbe girişimi sonrasında ülkenin güvenliğini tehdit eden birçok unsurun bir araya geldiği ortamda uygulanmıştır. Böylesine zorlu bir dönemde uygulamaya geçirilen ve Türkiye'nin kırk yıllık süreçte her anlamda gelişiminin önünde en büyük engel olarak duran PKK terör örgütünün yapılan askeri operasyonlarla birlikte tükenme noktasına gelmesinde çok önemli bir yer işgal eden belediye başkan vekili uygulamasının, terörün tamamen bitirilmesinde bugüne kadar uygulanan ancak sonuca ulaşma konusunda yeterli olmayan diğer politikalar yanında, İçişleri Bakanlığınca uygulamaya konulan stratejik öneme haiz ve tüm dünyaya örnek bir terörle mücadele stratejisi olarak Türkiye'nin gelişimine önemli katkılar sunacağına inanılmaktadır. Uygulamaya konulan belediye başkan vekili uygulaması; Türkiye'nin hukuk mevzuatına ve uluslararası hukuki metinlerde ifade edilen şartlara uygun olması, devletin güvenliğine tehdit oluşturan hususların bertaraf edilmesine katkısı ve kamu kaynaklarının vatandaşların yerel nitelikteki ihtiyaçlarının giderilmesine kanalize edilmesi açısından meşru bir uygulama olmakla birlikte, bu uygulamanın tüm risklerin ortadan kaldırılmasıyla birlikte sonlandırılması arzu edilen bir durum olacaktır.

Kaynakça

- Alptekin, H. (2018). Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri: IRA, ETA, Tamil Kaplanları ve PKK, İstanbul: SETA Yayınları.
- Alptekin, H. ve İlhan, B. (2018). Kayyum Atanan Belediyelerin PKK Terörü İle Mücadeledeki Rolü. Ankara: SETA Yayınları.
- Altaş, S. (2017). Limited Şirkete Hangi Hallerde Kayyum Atanır? Mali Çözüm Dergisi, Cilt:139, ss.137-160.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950). Avrupa Konseyi. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf
- Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi (2005). https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktaraflioz/ak/turkce/196_TUR.pdf
- Beriş H. E. (2015). Kamu Düzeni, Güvenlik ve Demokratikleşme. Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Cilt:17, Sayı:1 ss.1-18 https://www.academia.edu/31459612/KAMU_D%C3%9CZEN%C4%B0_G%C3%9CVENL%C4%B0K_VE_DEMOKRAT%C4%B0KLE%C5%9EME
- Ceylan, G. S. (2004). Roma Hukuku'nda Kayyımlık Müessesesine Genel Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 53(1), ss.221-230.
- Duran, B. (2016). 2016'da Türkiye. İstanbul: SETA Vakfı Yayınları.
- Duran, B. (2018). Etnik terör ve terörle mücadele stratejileri: Ira, Eta, Tamil Kaplanları ve Pkk. İstanbul: SETA Vakfı Yayınları.
- Erdem, N. ve Kavanoz Ersavaş, S. (2020). Türkiye'de Belediyelere Yapılan Kayyum Atamalarına İlişkin Bir Değerlendirme. Ombudsman Akademik, Cilt:12 ss.155-179 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1186061>

- Erdoğan, O. (2019). Belediyelere Kayyum Ataması Üzerine Bir Değerlendirme. Türk İdare Dergisi, Sayı:488, ss.245-264.
- Ersoy, U. (2016). Bir Koruma Tedbiri Türü olarak Şirket Yönetimi için Kayyum Tayini (CMK m.133). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 65(4), ss.3393-3431.
- Gürler, C. (2016). Üretici Birliklerinde Kayyum Uygulaması. Ankara Barosu Dergisi, Cilt:2016/1, ss.431-439. [398506 \(dergipark.org.tr\)](http://dergipark.org.tr)
- Güler, T. ve Yılmaz, A. (2018). Yerel Demokrasi–Güvenlik Sarmalında Yerel Yönetimler: Türkiye’de Belediyelere Kayyum Atanması Pratiği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Electronic Journal of Social Sciences, Cilt:17, Sayı:68, ss.1801-1816.
- Güler, T. ve Yılmaz, A. (2019). Bir Terörle Mücadele Stratejisi Olarak Belediyelerde Kayyum Uygulaması. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17, ss.129-141
- Işık, M. (2020). Yeni Dünya Ekonomi ve Güvenlik Mimarisi. İstanbul: Tasam Yayınları.
- İçişleri Bakanlığı Basın Açıklaması (2016). Basın Açıklaması: 2016/63, <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi11092016>
- İçişleri Bakanlığı Raporu (2017). Terör Nedeniyle Belediyelere Yapılan Görevlendirmeler Raporu, <http://www.diab.gov.tr/kurumlar/diab.gov.tr/duyurular/Belediyeler.pdf>
- İçişleri Bakanlığı Basın Açıklaması (2018). İçişleri Bakanlığı’ndan Kayyum Atanan Belediyelerle İlgili Açıklama. <https://www.cnnturk.com/turkiye/icisleribakanligindan-kayyum-atanan-belediyelerle-iligili-aciklama>
- İçişleri Bakanlığı Raporu (2019). Belediyelerdeki Kayyum Sistemi ve Mevcut Durum Raporu. https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridairesi/Yayinlar/KayyumRaporu/kayyum_nihai_rapor.pdf
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1949). Birleşmiş Milletler. <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf>
- İzci, F. ve Geylani, D. (2019). Kayyum Sisteminin Demokratik Yönetim İlkeleri ve Yasal Açından Değerlendirilmesi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), Cilt 6 Sayı:6, ss.562-573.
- Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı (KDGM) (2013). Bütün Boyutlarıyla Terörizmin Önlenmesi Avrupa Sözleşmesi. Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları.
- Karanlık, N. (1998). Kayyım Hukuku. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, s. 20.
- Keleş, R. ve Özgül, C.G. (2017). Belediye Organlarına Kayyum Atamaları Üzerine Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:72, No: 2, ss.299-313.
- Koç, N. (2005). Türk Medeni Kanunundaki Düzenlemeler Işığında Vesayet Hukukuna Genel Bir Bakış. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:7, ss.99-120.
- Köse, T. (2017). Çözüm Sürecinin Yükseliş ve Düşüşü. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, ss.13-40.
- Köse, R. (2020). Tek Parti Döneminde Kayyum Uygulamaları. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:9 (2), ss.1520-1547.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2022). Kayyum Kavramı, 08.09.2021 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri <http://sozluk.gov.tr/>
- Türkiye Belediyeler Birliği (2017). Terör Suçu Nedeniyle Belediye Başkanı Görevlendirilmesi Ankara: Türkiye Belediyeler Birliği Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV) (2022). Kayyum Kavramı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kayyum>
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (1965). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>
- 674 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) (2016). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901M2-2.htm>
- 1982 Anayasası (1982). [1.5.2709.pdf \(mevzuat.gov.tr\)](https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf)
- 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu (1991). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf>
- 4121 Sayılı Türk Medeni Kanunu (2001). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004). [1.5.5216.pdf \(mevzuat.gov.tr\)](https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf)
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005). [TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ \(mevzuat.gov.tr\)](https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf)

EXTENDED SUMMARY

The struggle against the PKK, an ethnic and separatist terrorist organization, has been continuing uninterruptedly for nearly forty years. In order to break and neutralize the power of the terrorist organization, Turkish state, with all its institutions, develops and implements new and effective measures against the changing strategies of the organization every day. With the summer of 2015, Turkish Republic has faced a violent wave of terror, which includes street incidents as it has never encountered before. The PKK tried to develop new strategies in order to gain strength in the region, and within this new strategy, it chose the municipalities as its target and started an organizational restructuring effort in many municipalities in the region. The main point that distinguishes this process from previous periods is that the PKK also started to use the economic resources of the DBP-affiliated municipalities in the region. While these municipalities declared their so-called autonomy, on the other hand, they started to use the municipal facilities for illegal purposes through their mayors. The municipalities, whose main task is to meet the local and common needs of the citizens, have been tried to be made into autonomous structures, and municipalities have been started to be used as tools referring to the principle of "The Turkish state is an indivisible whole with its country and nation" defined in the 3rd article of our Constitution. While the decision-making bodies of the municipalities are elected and can only change in exceptional cases regulated by the legislation, with the Decree Law No. 674 issued in 2016 in the face of the new strategy of the terrorist organization, the Ministry of Interior or the Governorships appointed deputy mayors to the municipalities that made their resources available to terrorist organizations. With this legal arrangement, which is known as "appointing trustees" in the public, all kinds of resource flow to the PKK terrorist organization by the municipalities was prevented, and the PKK's effectiveness in the region was severely broken with the ongoing military operations. It is aimed to be an effective fighting strategy in the fight against terrorism with the "assignment of the deputy mayor", which is implemented in municipalities and entered into our management system as a new practice. It has been seen that the practice of vice president, which was subject to serious objections and criticism at the beginning, is not a practice that renders the municipalities dysfunctional over time, that offers the public resources to the service of the citizens and cuts the financial and logistics resources transferred to terrorism, increases the investments in the region by breaking the effectiveness of the PKK terrorist organization and strengthens local democracy by ensuring the participation of the people of the region in the planning of local services. The application of deputy mayor, based on ethnic discourse, has been an exemplary practice in Turkey's fight against terrorism as one of the strategic methods of struggle applied against the PKK terrorist organization, which has persecuted the people of the region for nearly forty years, causing material and moral damages and blocking the development of the region. In this study, it will be emphasized the reasons for the implementation of the deputy mayor application and how its implementation overlaps with the norms of international law, how the resources going to the terrorist organization are cut and channeled to the service of the citizens and the development of the region, how the elements that hinder the functioning of local democracy are eliminated and how it is reactivated, and how it is an effective strategy in the fight against PKK terrorism.

HAÇLI SEFERLERİNDEN GÜNÜMÜZE DÜŞMAN İSLAM VE HZ. MUHAMMED ALGISI FROM THE CRUSADES TO PRESENT ENEMY ISLAM AND PROPHET MUHAMMAD

PERCEPTION

Ayşe ÇEKİÇ

Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

aysecekeci@artuklu.edu.tr

ORCID No: 0000-0003-4214-1584

ÖZ

Geliş Tarihi:

09.06.2022

Kabul Tarihi:

:

26.08.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler:

Haçlı Seferleri,
İslam,
Hz. Muhammed,
İslamofobia,
Algı.

Keywords:

Crusades,
Islam,
Prophet
Muhammad,
Islamophobia,
Perception.

Haçlı seferleri Avrupa dünyasında siyasi, sosyal, ekonomik ve baskın dini gerekçelerle başlatılmıştır. Haçlı seferlerinin gerek Batı dünyasında gerekse de Doğu İslam dünyasında önemli sonuçları olmuştur. Haçlı seferleri esnasında Avrupa muhayyilesinin İslam'a rağmen ve İslam'a karşı kendisini konumlandığı noktada daima düşmana ihtiyaç duyacak bir yerde olmaları nasıl anlaşılmalıdır? Haçlı ordularını harekete geçirici düşman "İslam/Müslüman" söylemi ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'in algılanışı meselesi Haçlı seferlerinin neden? ve nasıl? tahrik edici sloganı yapılmıştır. Buradan hareketle, Hz. Muhammed ve İslam üzerinden oluşturulan algı ve bu algının oluşmasında Haçlı seferlerinin rolünün ne derece önemli olduğu makalenin üzerinde duracağı ana konudur.

Ötekisi ve düşman olarak İslam ve Hz. Muhammed'in tasviri/tanımı Avrupa dünyasında sürdürülebilir bir düşman üreticiliğine yaramıştır. Bu algının Haçlı seferlerinin sürdürülmesi konusunda itici güç unsuru olma durumu ise makalede detaylıca işlenmiş, İslamofobia ile bağlantıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Makalede kullanılan yöntem Bergson'un anı-imge ve algı-imge önermesi/metaforudur. Haçlı tarih tasavvurunun İslam'a ve Müslümanlara bakış açısının anlaşılması ve algılanması noktasında bu yöntemin oldukça geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca İslamofobia'nın bugüne evrilen bağlantılarının yine anı-imge ve algı imge-ile daha somut anlaşılacağını söyleyebiliriz.

ABSTRACT

The Crusades were initiated in the European world for political, social, economic and dominant religious reasons. The Crusades had important consequences both in the Western world and in the Eastern Muslim world. How should it be understood that the European imagination was in a place where it would always need an enemy and positioned itself against Islam during the crusade? Provocative slogan and the discourse of the enemy "Islam/Muslim" together with the perception of the Prophet of Islam, Prophet Muhammad that mobilised the Crusaders raises the question of why the Crusades? and how? The main focus of the article is thus this created perception through Prophet Muhammad and Islam and the extent to which the Crusades played a role in the formation of this perception.

Islam and Prophet Muhammad's pen-portrait/description as the other and the enemy has created a sustainable production of enemy in the European world. The fact that this perception is the driving force for the continuation of the Crusades is discussed in detail in the article, its connections with Islamophobia have been tried to be determined. The method used in the article is Bergson's memory-image and perception-image proposition/metaphor. It can be said that this method is very valid in understanding and perceiving the perspective of the Crusader history conception towards Islam and Muslims. In addition, we can say that the evolving connections of Islamophobia to the present will be better understood and more concretely with memory-image and perception-image.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilin.1128535>

Atf/Cite as: Çekiç, A. (2022). Haçlı Seferlerinden Günümüze Düşman İslam ve Hz. Muhammed Algısı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1506-1519.

Giriş

Bugün tarih ve beşerî bilimlerin geldiği noktada yaşanmış olayların zihniyeti ve arka planı, üzerinde ciddiyetle durulan bir mevzudur. Zira yaşanmış tarihin niçin? ve neden? yaşandığı konusunda bir tasavvur geliştirilemez ise tarihin, sadece olaylar silsilesinin birbirine eklenmesiyle oluştuğunu söylemek zaruretiyle karşı karşıya kalırız. Buradan mülhem olarak, bugünden baktığımız tarihi olayların/olguların medeniyetlerin temellenmesinde, tarihin oluşundan ziyade, nasıl oluşturulduğunun ve kullanıldığının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Haçlı seferlerini okurken zihnimizde seferlerin nereye ve ne şekilde konumlandığını sorguladığımızda sadece düzenlenen seferlerin sebeplerini ve kendi dayanaklarını görmekle kalmayız; aynı zamanda Haçlı algısının düşman olarak ürettiği İslam ve Hz. Peygamber söylemiyle de karşılaşırız ki bu durum, Haçlı seferlerinin parlatılmasında İslam'ın nasıl bir nosyon ve aroma kattığını gösterir.

Haçlı seferlerinin Avrupa dünyasında ortaya çıkışı esasına bakılırsa şaşkıncı gözükmeyen bir sürecin sonucudur. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla İtalya başta olmak üzere Batı Avrupa'da oluşan siyasi boşluk yerini feodal bir yönetim serüvenine bıraktığında münferit feodal insanı bir arada tutmaya yarayacak bir tutkalin da icat edilmesi gerekmekteydi(Bloch, 2015, ss. 150-158; Gibbon, 2019, ss. 465-530). Tarihi seyir bugünden geçmişe doğru, tersten sonuç-sebepe ilişkisi bağlamında kolaylıkla çözülebilir gibi dursa da bu, hiç de kolay olmayan bir yöntemdir. Zira her sonuç birden fazla sebebin ürünü ve ilintisidir. Haçlı seferleri de bu minvalde Avrupa dünyasının bugünden geçmişe zihin okuyuculuğu yapabileceğimiz çok bilinmeyenli bir sosyal denklem gibidir. Bu makalede bilinmezliğin çokluğundan seçilen bir konu olan ve Haçlı seferlerinin anlaşılmasında muhakkak surette idrak edilmesi elzem olan İslam ve Hz. Peygamber'in Haçlılarca nasıl tasvir/tahayyül edildiği üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken de amaç, İslam'ın mevcut mahiyetinin münferit manada Avrupa coğrafyasında nasıl algılandığı meselesi/sorunsalı değildir, Haçlı seferleri ekseninde nasıl algılandığı ve bunun bugünün dünyasına olan yansımalarıdır.

Makale iki temel başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak Haçlı seferlerinin Avrupa dünyası özelinde ne şekilde başladığı üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken bütüncül bir yaklaşımla Avrupa'nın İslam'ı tanıma evresinden Haçlı seferlerine değin İslamiyet'e ve peygamberi Hz. Muhammed'e bakış açısı Haçlı seferlerinin oluşumunda kullanılan tahrikkâr ve tetikleyici bir dilin oluşumuna hizmet etmiş midir? Ettiyse nasıl ve ne derece etki etmiştir? bunun sağlanması yapılacaktır. Haçlı seferleri bir ideolojik inşa sürecini içerisinde barındırdığından öteki olan düşmanı yaratmak da bu ideolojiye dahildir düsturundan hareketle, Haçlı ideolojisinde İslam'ı, öteki ve düşman olarak resmetmek ve bu resmetme sürecinde kullanılan dil ve üslubun nasıl olduğu konusu ele alınacak ikinci başlıktır. Çalışmanın mantiki bütünlmesi açısından Haçlı seferlerinde oluşturulan İslam algısının İslamofobia'ya etkisi de yine ikinci başlıkta ele alınacaktır. Bu çerçeve kapsamında Haçlı seferlerinin oldukça tetikleyici söylemi olan İslam'ı, Peygamberini ve doğal olarak da müntesiplerini düşman gösteren algının Haçlı seferlerine nasıl fayda sağladığı sonucu üzerinde bir kanaate varılmakla birlikte, bunun günümüze yansıyan İslamofobia ideolojisi ekseninde ilintileri de tespit edilmeye çalışılacaktır.

Makalede genel manada kullanılan yöntem Bergson'un anı-imge ve algı-imge metaforudur. Bu metaforun yani anı-imge ile algı-imge arasındaki nüans farkının-asıl yaşanan ile yaşanana eklenerek yaşandığı algılanan arasındaki fark-Haçlı tarih tasavvuru üzerinden işlendiğinde anının, algının şekillenmesine-gerçekten yaşanmış olanın çarpıtılma oranını da göz önünde bulundurduğumuzda-büyük dayanak teşkil ettiği ve bu algının ise sonraki yaşanacak anılara tarihsel bağlamda ön koşullanma sağladığını söyleyebiliriz. Bu minvalde geçmiş olanın esasında şimdi olanla beraber var olduğunu savunan bu yöntemin(Deleuze, 2006, ss. 103-104) Haçlı tarih yazımı ve etkileri bağlamında oluşturulan öteki algısının anlaşılmasına büyük oranda yardımcı olduğunu ifade edebiliriz.

1. Haçlı Seferleri: Fiili Seferlerden Düşünsel Zemine "Düşman"ın İnşası

Haçlı seferleri 1096 yılından 1291'de son Haçlıların Akka'dan uzaklaştırılmasına değin sürdürülmüş seferler silsilesidir Haçlı seferlerinin gerçekleşmesinde Batı'nın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik buhranın yanında oldukça baskın dini gerekçeler etkili olmuştur(Demirkent, 1997, s. 1; Roux, 2012, ss. 181-186). Zira Haçlı alan kişiler Doğu'nun zenginlik içerisinde olduğunu yeterince iyi bilmekteydiler(Demirkent, 1997, s. 8). Bunun yanında Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Constantinopolis) Selçuklu yayılması karşısında geri çekilmek zorunda kalması(Psellos, 1992, s. 229; Çekiç, 2020, s. 19) ve Avrupa'dan bu çekilmeyi durdurmak adına yardım talep etmesi Haçlılar için bir bahanenin oluşmasına da temel teşkil etmiştir(*Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 2000, ss. 187-189; Cardini, 2004, ss. 68-69; Demirkent, 1997, ss. 2-3). Clermont

Konsilinde Papa II. Urbanus'un çağrısıyla başlatılan Haçlı seferlerinin ana vaazında pek çok konunun işlenmesinin yanında Doğu'daki dindaşların yardımına gidilmesi, üzerinde durulan birincil tema idi (Willermus Tyrensis, 2016, ss. 27-43; Abu'l Farac, 1999, s. 339). Haçlı seferlerinin en önemli ana kaynağı olan Fulcherius'un anlatısına bakıldığında Papa'nın ve Katolik dünyanın Doğu Hristiyanlarına yardım ihtiyakı oldukça açık bir şekilde ifade edilmekteydi: "*Papa Urbanus, Roma topraklarının iç kısımlarının Türkler tarafından fetbedildiğini ve bu hareketle Hristiyanlara zalimce boyun eğdirildiğini duyduğunda Tanrı sergisinin ona verdiği destekle ve dindarlığıyla yola koyulup, dağları aşarak Fransa'ya vardı, Orta Fransa'da bulunan ve Clermont denen şehirde bir meclis toplanmasına karar verdi*" (Carnotensis, 2009, s. 46). Görüldüğü üzere Papa, Türklerin Anadolu içlerinde ilerleyişi karşısında Bizans'ın, esasen İslam karşısında gerilediğini düşünmekteydi. Buna dair çıkarım Fulcherius'un şu pasajıyla ilişkilendirilebilir: Papa "*orada bulunanlara yalvararak dinlerine eski gücünü kazandırmaları için, içlerinde var olan ve şeytanın entrikalarının üstesinden gelecek kararlılığı harekete geçirmeleri için ve şeytan tarafından zalimce zayıflatılan Kutsal Kilise'yi tam olarak, eskiden olduğu saygın konumuna getirmeyi denemeleri için onları yüreklendirdi*" (Carnotensis, 2009, s. 47). Papa II. Urbanus'un Bizans'ın, Doğu'da gerileyişini esefle anlatırken kullandığı "şeytan" tabiri muhakkak surette kasıtlı seçilmiş bir ifadedir. Buradan İslam'ın, Hristiyan dünya nazarından nasıl görüldüğü pekâlâ önem arz etmekle birlikte, Haçlı seferleri öncesi bu bakış açısının binlerce Haçlıya teşmil edilmesi Haçlıların fiili olarak savaşacakları Müslümanları zihinlerinde tahayyül etmeleri için yapılmış oldukça profesyonel bir söylemdir. Burada gerçekleşen yaşanmışlık, sonraki algılaşmanın da şekillenmesine hizmet edici bir durum teşkil etmektedir.

I. Haçlı seferi arifesinde Papa II. Urbanus'un vaazının etkisi fiili bir savaş alanı açmakla beraber düşünsel bir çatışma alanı da yaratmıştır. Bu çatışma alanı çerçevesinde Haçlılar karşısında olan Müslüman dünya hakkında Haçlı kroniklerinin tasviri, düzenlenen bu seferlerin motor gücünü oluşturmuştur. Lojistik destek çoğunlukla Frank krallığı ve Papalığın desteğiyle sağlanırken sıradan Haçlıların düşünsel anlamda Müslümanlara öteki ve nihayetinde düşman olarak bakması seferlerin dizayn edilmesinde önemli bir zemin oluşturmuştur. Akabinde Haçlı seferlerindeki öteki algısının medeniyetler çerçevesinde-İslamiyet ve Hristiyanlık- kesin bir ayrışmaya da sebebiyet verdiğini görmekteyiz (Huntington, 2021, ss. 212-213; Said, 2013, ss. 84-85).

Haçlı düşüncesinin kendisini esas düşman olan Müslümanlar karşısında konumlandırması, İslamiyet'in erken devirlerden itibaren Hristiyanlar tarafından putperest/pagan inanç şeklinde anlatılagelmesiyle de doğrudan ilişkilidir. Çünkü İslamiyet, Hristiyanlığı lağveden bir misyonu içerisinde barındırmaktadır. Bu yüzden de İslamiyet'in pagan bir inanç sistemi olduğu üzerinde durulması Hristiyan teolojisi için oldukça manidardır. Bu çerçevede Haçlı seferlerinin öncesinde İslam'a getirilen bakış açısına değinmek yerinde olacaktır.

Hristiyan düşün/ilahiyat dünyasında İslam'a karşı ilk ciddi ve tesirli ötekileştirmeyi ve Hristiyanlık karşısında batıl bir inanç sistemi olarak konumlandırmayı Dimaşklı (Şam) Yuhanna da görmekteyiz. Ortodoks din adamı Yuhanna ed-Dımeşki'nin miladi 650 yıllarından sonra doğduğu ve 750 yılında vefat ettiği düşünülmektedir. En erken nitelikte ve kapsamlı İslam karşıtlığı eserini Doğu'da bizzat Müslümanların içinde yaşayarak yazan Yuhanna, Emevi hilafetinde bir dönem mali işlerden sorumlu olarak çalışmıştır. *Bilginin Kaynağı* isimli eserinde İslamiyet'i müstakil bir din olarak değil Hristiyanlıktan mülhem sapkın bir inanç sistemi olarak tasvir etmiştir. Ona göre İslam "*şimdiye kadar İsmailoğullarına hakim olan, halkı sapkınlığa yöneltten ve deccal'in öncüsü olarak görülmesi gereken bir inanç sistemi*"dir (Bobzin, 2021, s. 11; es-Sibaî, t.y., ss. 35-36). Bu düşünceye ilaveten İslam'ın kurucusu olarak Hz. Muhammed'in şeceresi hakkında da ilginç malumatlara rastlanmaktadır. Hz. Muhammed'in soyu Hz. İbrahim'den gelmekteydi ve Hz. İbrahim'in iki eşi vardı, bunlar cariye olan Hacer ve hür kadın olan Sare idi. Hristiyan sembolizmine göre hür kadından olan İshak ve o soydan gelen Hz. İsa Mesih, asıl ve kıymetli olandı; cariye ve onun soyundan gelen İsmail ve Hz. Muhammed ise köle soyundan ve değersiz idi. Burada kölelik ve aşağı sınıf vurgusu Hristiyan dünyanın kendilerini İslamiyet'in karşısında sembolik olarak hür ve salahiyyet sahibi kılmaktadır (Southern, 2000, s. 25; Gottheil, 2021, ss. 92-93). Görüldüğü üzere İslam, Hristiyanlıktan aşağı ve onunla asla kıyaslanamayacak bir inanç sistemi ve Hristiyanlığın öğretilerini saptırarak oluşturulmuş bir din şeklinde ele alınmıştır. Bu durum ise daha sonradan demokrasi bahşetme fikriyatına kadar evrilen bir Batı üstünlüğünün anahtarı mesabesinde. İslamiyet'in ve Müslümanların Haçlı seferlerinden önce VII. Yüzyıl gibi erken bir dönemde Hristiyan düşün dünyasında ve teolojisinde bu şekilde yer etmiş olması sonraki süreçte gerek Müslümanların statüsünün gerekse de Hristiyan dünyanın kendisini konumlandırışının tarihi altyapısını teşkil edecektir. Bu sayede de Haçlı seferleri esnasında zaten temelde var olan bir düşüncenin üzerine Müslüman tanımını yerleştirmek Haçlı aklı için hiç de zor olmayacaktır. Burada Sarazen tabiri üzerinde de durmamız gerekmektedir. Sarazen nitelemesinin Müslümanları aşağılamak, sapkınlıktır ve ötekileştirmek için

kullanıldığını bilmekteyiz. Sarazen tabirinin Sare'ye nispetle söylenmesi meselesi yukarıda bahsettiğimiz hür ve köle ayrımıyla çelişiyor gibi gözükse de Sarazen tabiri-hür ve köle ayrımı olmaksızın- zamanla tüm Müslümanlara teşmil edilmiş pagan, putperest ve sapkın anlamında kullanılagelmiştir. Ve bu durum esasında bir çelişkiyi de barındırmaktadır. Madem Hz. Peygamber, Hz. İsmail soyundan gelerek Hacer'in köleliğini temsil ediyorsa niçin zamanla Sarazen ifadesinin kullanılmasına maruz kalmıştır. Burada kanaatimizce erken dönemlerden itibaren Sare ve Hacer üzerinden hür ve köle ayrımını vurgulamak, Hz. Peygamber'i ve İslam'ı ötekileştirmek için geliştirilen bir argüman olmuştur. Ancak daha sonra bütün Müslümanları Sarazen çatışı altında toplayarak hür ve köle olmaksızın aynı putperestliğe dahil etmişlerdir. Zira Sarazenlik İslam'dan önce barbar ve bedevi anlamında Arapları da teşmile yarayan bir kelimedir. 15. Yüzyılın bir Latin sözlüğünde Sarazenin putperestle eş anlamlı kullanıldığını düşündüğümüzde ise Haçlı seferlerinin çıktısı olarak Batı'nın Müslüman dünyayı tek bir grup yani putperest/Sarazen olarak nitelediği görülmektedir(Z. Polat, 2019a, s. 619; Southern, 2000, ss. 24-26; Tomar, 2009, s. 116). Ayrıca Hz. Muhammed hakkında kullanılan Saralı ifadesinin de bu tabirle ilişkili olduğu düşünülebilir. 14. Yüzyılda Dominik keşiş Ricoldo da Montecroce'nin *Kontra Legem Saracenorum/Srazenler Yasasına Karşı* isimli eserinde Hz. Muhammed'e vahyin gelişi Sara tipi bir hastalıktan kaynaklı yanılama olarak anlatılmaktadır: *düşme(sara) hastalığından muzdarip olduğundan, bir meleğin kendisiyle konuştuğunu iddia ediyordu. Böylece sıklıkla yere düşmesinden dolayı kimse hasta olduğu düşüncesine kapılmayacaktı. Sonra da ayetler ortaya çıkarıyordu ve bunları kulaklarının etrafında çalan çanlar gibi duyduğunu söylüyordu*(Bobzin, 2021, s. 16). Burada asıl vurgu Sarazenlerin soyuna değil niteliğine yani putperestliğine/paganlığına yapılan vurgudur. Bu düşüncenin Haçlılar dönemindeki baskınlığını, Roma İmparatorluğunun paganlara karşı üstün güç unsuru olarak geliştirilmesiyle(Lemerle, 2016, s. 13) kıyasladığımızda: Haçlı aklının öteki tasavvuru Romalı kimliğin paganlara karşı kullanımıyla aynı değere sahiptir. Yine de bu genellemeyle birlikte Batılı tarih yazımı Haçlı seferlerinden sonra bile istediği zaman hür ve köle ayrımına giderek Hz. Peygamber'in köle Hacer'den olduğunu vurgulamaktan da geri durmamıştır(Jaques of Vitry, t.y., s. 12).

I. Haçlı seferinde Constantinopolis'e ilerlerken Haçlıların arasında geçen bir pasajı dönemin tanığı Peter Tudebodus'tan okunduğunda Haçlı aklındaki Müslüman tasviri-öteki- yeterince net bir şekilde görülecektir: Aziz Peter'e göre Frankların amacı kutsal kabre giden yolu *habis putperestlerin* elinden almak şeklinde anlatılmaktadır(Tudebodus, 2019, s. 69). Burada amaç Kudüs'ün Haçlılarca alınmasıdır ancak kimlerden alınacağına odaklandığımızda habis putperestler nitelemesi Yuhanna ed-Dımeşki'nin Müslüman tasavvuruyla aynıdır. Bu noktadan hareketle İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Hristiyanların, Müslümanlara bakış açısı zaten olumsuz ve aşağılayıcı bir durum arz etmekteydi. Ancak Haçlı seferleriyle bu aşağı sınıf putperestlere karşı geliştirilen fiili seferlerin Haçlıların ve genel manada Hristiyanların, Müslüman tasavvurları hakkında önemli bir merhale teşkil ettiğini ifade edebiliriz. Bu gerçekten tam anlamıyla zihinsel bir dönüşüm evresidir. Çünkü bundan önce Hristiyan dünya, İslam dünyasını uzaktan müşahede etmekteydi. Haçlı seferlerinde gelip Doğu'yu ve Müslümanları bizzat görmeleri mevcut ön yargılı düşünceleri devam ettirerek pekiştirmelerine, zaten var olan kötü/aşağılık Müslüman tasavvurunun Haçlı seferleriyle daha da derinleşmesine fayda sağladığını söyleyebiliriz. Zira İslam'ın yayılış yüzyıllarını düşündüğümüzde Kuzey Afrika, Endülüs Mısır, İran ve Orta Asya içlerine değin geniş bir yelpazede Müslüman ilerleyişine(Runciman, 2008a, ss. 3-13; Lapidus, 2016, ss. 78-88; Pirenne, 2006, ss. 176-188) karşı ilk defa top yekûn gerçekleşen Hristiyan saldırıları Haçlı seferleri olarak zuhur etmiştir. Zaten Hristiyanlığın Haçlı seferlerinden evvel İslam'a ve Müslümanlara olumsuz ve ötekileştirici bir bakış açısı mevcuttu. Haçlı seferleriyle bu bakış açısı fiili bir zeminde pratize edilme durumuna kavuştu. Bu tecrübe sonrasında duyumsal bir düşmandan deneyimsel bir düşmana evrilen İslam oluşturuldu. Haçlı seferlerinin bu pratize yönü İslam'ın algılanışında, sonraki yüzyıllar için bir tarih tasavvurunun oluşumuna hizmet etti. Öyle ki Kudüs'te yapılan katliamlar çerçevesinde Haçlıların Müslümanlara bakış açısını psikolojik bir perspektiften irdelediğimizde, Müslümanların katledilmelerinde bir sakınca olmadığı düşüncesini oldukça net vermektedir(Z. Polat, 2019b, s. 196). Yapılan katliamın arka planında var olan düşünce: Putperestlere (Sarazen) karşı yapıldığından bu yapılanların haklı bir durum arz ettiği gerçeğidir. Burada şu soruyu sormamız gerekmektedir. Batı Hristiyan dünyanın İslam'a ve Müslümanlara bakış açısında Haçlı seferlerinin rolü ne olmuştur? Öncesinde bizzat gidilip görülmeyen İslam dünyası Haçlı seferlerinde müşahede edildikten sonra Müslümanlara karşı öteki ve düşman ön yargısı ne yönde seyretmiştir? Bu soruların yine Haçlı kroniklerinde Müslümanlara yapılan muameleler üzerinden ele alınması yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Anonim Gesta'da zikredilen "*Tanrı'nın ve bütün Hristiyanların düşmanı*" (*Anonim Haçlı Tarihi*, 2013, s. 75) nitelemesi Müslümanları Hristiyanlarla birlikte, Tanrı'nın da düşmanı yapmaktadır. Müslümanların Tanrı'nın düşmanı

olması onlara yapılan muamelenin meşruluğunu pekiştirmeye yarayan bir argümandır. Bu düşüncenin bir yansımasını yine Raimundus'un kroniğinde görmekteyiz: “*Ab! Efendisi Tanrı olan bir ulus ve O'nun, kendi mirası için seçtiği halk ne kutludur!*” (Raimundus, 2019, s. 113). Tanrı'nın efendilik yaptığı halkın icraatları Tanrı'nın da onayını içinde barındırdığından, Haçlıların bölge Müslümanlarına yaptıkları zulmün gerekçesi de bu açılımla sabitlenmiş gözükmektedir. Haçlıların Maarratünnuman kuşatması esnasında iyi ve merhametli Tanrı'nın kendilerine yardım ettiğini düşünmeleri bu savı destekler niteliktedir. Maarratünnuman'ın ele geçirilişi esnasında kadın erkek demeden herkesin katledilmesi “*şehirden sarazen cesedi olmayan ufacak bir yer*”in olmadığı yorumunun yapılmasına neden olmuştur. Ayrıca ganimet için cesetlerin karınlarının deşilip altın aranması ve bu esnada bazı cesetlerin etlerinin pişirilerek yenilmesi insan psikolojisinin kaldıramayacağı cinsten vahşettir (Tudebodus, 2019, ss. 156-158). Ancak Haçlı ruhunu benimsemiş ve Tanrı'nın kendilerini onadığını düşünen bu Hristiyanlar yapılan katliamdan insani olarak bir iğreti duymamışlardır. Bu durumun oldukça rahat bir şekilde yapıldığı örneğini Haçlıların Kudüs'ü zaptı esnasında da görmekteyiz. Kuşatma esnasında bir Müslüman askerinin Haçlı garnizonu tarafından yakalandığında ona “*İsa aşkına aşâğılık bir Sarazen*” nidasıyla seslendiler ve niçin Haçlı garnizonu yakınında bulunduğu sorguladılar. Müslüman asker in casusluk için geldiğini öğrendiklerinde onun ellerini ve ayaklarını bağlayıp bir mancınığa yerleştirdiler. Kudüs surlarından şehrin içine fırlatmayı hedeflemişlerdi ancak Müslüman asker mancınıkta o kadar çok sıkılmıştı ki surlara ulaşmadan eklem yerleri havada parçalara ayrıldı (Tudebodus, 2019, s. 177). Burada aşağılık Sarazen nitelemesi ve yapılan muamelenin normal bir vaziyette anlatılması Haçlı psikolojisinin normal bir insan psikolojisinden çok uzakta olduğunu göstermektedir. Yine aynı şekilde Kudüs'ün zaptı esnasında şehirde Müslümanlara yapılan muamele kaynaklarda sarıh bir vaziyette resmedilmektedir: “*Tanrı bize yardım et! Diyerek bağırın adamlarımızın ilk işi bayrağımızı surların üzerine dikmek oldu. Dehşet içindeki kafirler ise şehrin dar sokakları içerisinde kaçıyor Haçlılar da hızla onların peşine düşüyorlardı... Süleyman Tapınağı'nın çatısından atlayarak kaçmaya çalışan Müslümanların çoğu oklarla vurularak öldürülmüştü. Bu tapınakta yaklaşık on bin Müslümanın boynu vuruldu. Burada olsaydınız ayak bileklerinizi katledilenlerin kanıyla lekelenebilirdi.*” Bu katliamın akabinde Haçlılar kendilerince Müslümanların bir hilesinin farkına vardıklarını dillendirdikten sonra Fulcherius yapılanları şöyle anlatmaktadır: “*yaşarken iğrenç boğazlarından yuttukları, Bizans sikkelerini bağırsaklarından çıkartmak için bunları öldürür öldürmez karınlarını deştiler. Yine aynı amaçla cesetleri büyük yığınlar halinde toplayıp yakarak küller arasındaki altınları kolaylıkla buldular*” (Carnotensis, 2009, ss. 104-105). Kudüs katliamına binaen benzer anlatılar dönemin diğer Haçlı kroniklerinde de zikredilmektedir (Raimundus, 2019, ss. 204-208; Tudebodus, 2019, ss. 179-185; Anonim Haçlı Tarihi, 2013, ss. 155-157; Willermus Tyrensis, 2016, ss. 363-364). Willermus'un Kudüs'te Müslümanlara karşı girişilen katliama getirdiği yorum oldukça ilginçtir: “*bu batıl inançlarıyla Rabbin kutsalını kirletenlerin ve müminleri mabrum bırakanların günahlarının kefaretinin ölümleri ve kanlarıyla temizlemeleri için, Tanrı'nın adaleti idi*” (Willermus Tyrensis, 2016, s. 363). Burada görüldüğü üzere Haçlı tarih tasavvuru kendilerini mümin ve Tanrı'nın adaletinin tecelli ettiricileri olarak görürken Müslümanları batıl inançlı ve Rabbin kutsalını kirleten insanlar olarak görmektedir. Bu bakış açısını VII. Haçlı seferinin öncüsü olan Fransa kralı IX. Louis'in zihin dünyasından okuduğumuzda Müslümanların batıl ve sapkın olup gerektiğinde katledilmeleri ve gerektiğinde de ehlileştirilmeleri düsturunun Avrupa muhayyilesinde nasıl temellendiğini görmüş oluruz. Zira IX. Louis'e kadar ilk Haçlı seferinden yedincisine değin yaklaşık olarak 150 yıl geçmişti.

IX. Louis çıktığı Haçlı seferinde Dimyat'ı kuşatarak ele geçirmiş ve o esnada Eyyûbî sultanı Melik Salih'e bir mektup göndermiştir. Mektuba baktığımızda Kralın: “*Senin Muhammed'in yasalarına boyun eğenlerin prensi olduğunu, benim İsa Mesih'in inancını izleyenlerin prensi olduğumu biliyorsun. Gücün bende korku uyandırmıyor. Nasıl uyandırırın? Ben İspanya'da Müslümanları titrettim! Onları bir çobanın koyun sürüsüne yaptığı gibi sürdüm. İçlerinden en cesurlarını telef ettim ve kadınları ile çocuklarını zincire vurdum. Beni hediyelerle yatıştırmaya çalıştılar ve silahlarını başka yere çevirdim. Sancaklarımın altında yürüyen askerler ovaları kaplar ve süvarilerim de daha az korkunç değildir. Seni tehdit eden fırtınadan kurtulman için tek yol var: Hristiyan dinini öğretecek rahipleri kabul et. Yoksa her yerde peşinde olacağım ve benim mi yoksa senin mi Mısır'ın efendisi olacağına Tanrı karar verecek*” (Çalışır, 2018, ss. 134-135; Çekiç, 2020, s. 247) sözleri hem kendi dininin üstünlüğünü ifade etmesidir, hem de misyonerler vasıtasıyla Hristiyanlığın batıl olan Müslümanlığın yerine ikame edilme çabasının ürünüdür. Bu örnekten çıkarılması gereken tarihsel gerçeklik, Haçlıların ilk seferlerden itibaren katliam başta olmak üzere Müslümanlara yönelik biçtikleri düşman ve öteki kimliği Louis'in mektubu örneğinde görüldüğü gibi misyonerlik faaliyetine dönüşen bir zihniyeti de içerisinde barındırmaktadır. Yani katledilirken de ötekidir ve hak etmiştir düsturu benimsenmiş, misyonerlik çerçevesinde değerlendirilirken de ötekidir ve bizim istediğimiz şekilde ehlileştirilebilir (Halil Halid Bey, 2017, s. 23:eserde zikredilen "medenileştirme vazifesi" kavramıyla birlikte düşünülebilir.) düsturu benimsenmiştir.

Nihai olarak öteki olarak resmedilen Müslümanlara yapılan muamelenin hiçbir sakıncası yoktur düşüncesinin determinist bir şekilde seferler yapıldıkça gelişmesi ve bunun Haçlı tarih yazımına sirayet etmesi fiili Haçlı seferlerinin doğrudan çıktısıdır. İslam dünyasına karşı oluşturulan Haçlı düşüncesinin sonraki yüzyıllarda İslamofobia'ya dönüşmesinin Batılı Hristiyanlar tarafından "Batı için" oluşturulmuş bir sistematik olduğunu görmekteyiz. Zira: "her zaman her seferinde hiçbir deneysel şeyin değişim yaratamayacağı ontolojik sebeplerle, konu onlar neyse oydu çünkü onlar neyse oydu"(Arjana, 2019, s. 26). Arjana'nın nitelikli çalışması *Batı Tabayyülünde Müslümanlar*'da vurgulanan "onları" yani "öteki"ni resmederken neyse o olduğu gerçeğinin Müslümanların kimliğinin batıllığını, sapkınlığını ve ötekiliğini aşikâr kılmaya yarayan perspektifle ele alınması yukarıda zikrettiğimiz ehlileştirme girişiminin dahi-bu bir zihinsel dönüşümü içerisinde barındırır da- layığını bulamayacağının *ontolojik* dayanağıdır. Sonuç itibariyle Haçlılara göre onlar Doğu'ya geldikten sonra daha kesin surette Müslüman putperestleri parlatmışlardır. Bunun sebebi, Haçlı seferleriyle başlayan kolonyal çağın sürdürülmesi gerekçesiyle açıklanabilir, çünkü yoğun halk kitlelerini yola revan etmek hiç de kolay bir iş değildir. Bu işin zorluğunu Erasmus'un Avrupa dünyasını hicvettiği-bir yönüyle Avrupa için mevcut durum tespittir-klasik Deliliğe Övgü'den okuduğumuzda dahi görmekteyiz(Erasmus, 2015, ss. 172-173). Bu minvalde Haçlı Tarih tasavvurunda/yazımında Haçlıları maddi olarak Doğu'nun zenginliklerine özendirmekle birlikte yapılan işin, Tanrı'nın isteği çerçevesinde putperestlere yönelik bir faaliyet olduğunun da vurgulanması-Haçlı seferlerinin fiili başarılarını ve Avrupa'ya doğrudan katkılarını göz ardı ettiğimizde bile-düşünsel anlamda Batı dünyasının Doğu karşısında kristalize edilmesinin temel dinamikleri arasında düşünülebilir. Fiili olarak Haçlı seferlerinin mükerrer olarak tekrar edilmesi için gerekli olan tarih yazımı ve öteki olan İslam'ı/peygamberini resmetme girişimi Hristiyan muhayyilesinde Müslüman dünyanın Oryantalist bakış açısıyla ele alınmasına giden sürecin kapısını sonuna değin aralamıştır. Şimdi bu aralanan kapının zihniyet, üslup ve tesir bağlamında nasıl? aralandığı üzerinde durulması gerekmektedir.

2. Haçlılıktan İslamofobia'ya Düşman Yaratmanın İncelikleri: Zihniyet, Üslup ve Tesir

Haçlı seferlerinin, Hristiyan Avrupa dünyasına düşünsel inşa ve tesir boyutunu incelerken Haçlı kronik yazarlarının kullandıkları dil üzerinde durulması oldukça elzemdir. Hz. Peygamberi, İslam'ı, Müslümanları ve Müslüman idarecileri/sultan ötekileştirme aracı olarak şekillendirilen tahrikkâr üslup ve bu üslubun dönem kaynakları üzerinden tahlili apaçık göstermektedir ki nasıl Haçlı seferleri oldukça sistemli ve oldukça profesyonel yapılmışsa kullanılan dil de bir o kadar sistemli, Haçlı seferlerini dinamize eden ve sonrasında da gelecekteki öteki-Doğulu-Müslüman tasavvuruna yön tayin edecek düzeyde incelik seçilmiştir. Burada incelik tabirini yapılan iş ve eylemin niteliksel ve spesifik başarısı şeklinde anlamalıyız. Haçlı zihniyetinin nedenleri önceki başlıkta ele alınmış ve ötekini resmeden Haçlı tarih yazımının sıradan Hristiyan hacıları-Haçlılar- etkileyecek, harekete geçirecek genel bir düşman yaratma içgüdüleriyle yapıldığı ifade edilmişti. Bu başlıkta ise öteki ve düşman yaratmayı hedefleyen Haçlı zihniyetinin üslubu, amaçlanan hedef doğrultusunda incelenecek ve bu minvalde tesirleri gözlemlenecektir. Bunun yapılmasının iki sebebi vardır.

1. Bunun ilki Haçlı üslubunun anlaşılmasının gerekliliğidir: ilk yapılması gereken Haçlıların Müslümanları resmederken kullandıkları dilin üslup ve söylem itibariyle karşısındakini kendisinden aşağı görmesinin aşikâr kılınmasıdır ki bunun anlaşılması dönemin Müslümanlarının Haçlı zihniyetindeki yerine işaret edecektir.
2. İkincisi ise üslubun nasıl geliştirilip kullanıldığının ortaya konulmasının gerekliliğidir/Haçlı Üslubunun şerhi: burada yapılması gereken ise Haçlı üslubunun yeterince iyi anlaşılmasının gerekliliğidir ki bu da Haçlılar döneminden Şarkiyatçılığın yükseliş çağına ve günümüze değin uzanan süreçte Haçlı üslubunun ötekini ve doğal olarak da kendini inşa sürecindeki dilsel yöntemin anlamlandırılmasını sağlayacaktır. Bu ise uzun vadede Haçlı aklının inşası ve Haçlı dilinin şekillenmesini ve bunun nedensel dinamiklerini tespiti imkân sunacaktır.

Haçlı tarih yazımı üzerinden Batı Hristiyan dünyaya göre düşman olan ötekinin, yani İslam cephesinin üslup ve söylem itibariyle nasıl ele alındığının işleneceği bu başlığa 20. Yüzyılın ünlü Fransız filozofu Bergson'un- anı- imge ile algı- imge arasında sadece küçük bir derece düzeyinde farkın olduğunu ifade etmektedir ki bu bizim açımızdan Haçlı tarih tasavvurunun ötekini resmetmesindeki kullanacağımız yöntem anahtar mesabesinde bir düşüncedir-ontolojik önermesiyle başlanması yerinde olacaktır: "eğer geçmiş kendi şimdisiyle bir arada var oluyorsa ve

eğer kendi kendisiyle de çeşitli sıkışma düzeylerinde bir arada var oluyorsa, şimdinin kendisinin sadece geçmişin en sıkışmış düzeyi olduğunu kabul etmemiz gerekir” (Deleuze, 2006, s. 104). Bergson’un bu önermesi üzerine Haçlı aklının geçmişte sergilediği tasavvurdan hareketle bugünün dünyasında da yer yer oldukça fanatik bir şekilde zuhur etmesini göz önünde bulundurduğumuzda: G. Bush’un 11 Eylül saldırıları sonrasında İslam’ı terörizm olarak değerlendirmesi ve Haçlı seferlerinin yeniden başlayacağına gönderide bulunması oldukça manidar bir örnektir (“Avrupa, Bush’un teröristlere karşı ‘haçlı seferine’ sınıyor”, 2001; Hentsch, 2016, s. 14; Kalın, 2016, s. 43). Bu örnek üzerinden tarihsel bilgilerin/verilerin esasında basit bir olay aktarımının dışında “hermenötiksel” bir deneyimin şerhi olduğunu ifade edebiliriz. Bu perspektifi “tarihi hermenötiksel” bir aktarım olarak ele aldığımızda bu aktarımın kendi içerisindeki dinamik diyalektiğini ve sürekli değişkenlerle bütüncül dönüşümünü de zaruri bir şekilde görmemiz gerekmektedir (Palmer, 2015, s. 324). Bewes’in *Şeyleşme (Geç Kapitalizmde Endişe)* isimli eserinde dile getirdiği üzere “ideoloji”, “yanlış bilgi” ve “tahakküm” tarihsel materyalizmle birleştiğinde (Bewes, 2017, ss. 51-55) bir Orta Çağ yaşanmışlığının post-yapısalcı mantıkla evrimleştiğini söyleyebiliriz. Bu minvalde Yuhanna ed-Dımeşki’nin Hristiyan teolojisine yerleştiği İslam/Müslüman tasavvurunun tarihsel süreç içerisinde aktarımını, dönemin yani Haçlılığın getirilerini de kendisinde toplayarak yeni bir forma büründüğünü ifade edebiliriz. Bunun apaçık delilini Rönesans döneminin ünlü şairi Dante’den okuyabiliriz. Dante’nin meşhur ahiret ütopyası *İlahi Komedya*’da, Hz. Muhammed cehennemde karnı deşilmiş bir surette çaresizce yürümektedir:

“Bak Muhammed de nasıl sakat edildi!

Önümde ağılayarak giden de Ali

çenesinden tepesine yüzü kesili.

Burada gördüğün öteki kişiler

yeryüzünde bölücülük, bozgunculuk tohumu ektiler,

bu nedenle ikiye bölündüler.

Arkamızdaki zebani bizî denetler,

bu acılı yolu ber döndüğümüzde,

bu süriideki herkesi

gözünü kırpmadan kalıcıyla bir daha şişler;

çünkü yaralarımız kapanmıştır yine,

yeniden onun önüne geldiğimizde” (Alighieri, 2011, s. 232)

Dante’nin şiirsel söylemini görmezden gelerek durum değerlendirilmesi yapıldığında Hz. Muhammed’in cehennemde olması onun bir tanrıtanımaz olduğunun delilidir. Tanrıtanımaz söylem itibarıyla oldukça aşağılayıcı ve ötekileştiricidir. Pek çok eserde Hz. Muhammed için kullanılan bir ifadedir. Tanrıtanımaz olmasının yanında ona yakıştırılan bir diğer tahrikâr niteleme “sahtekar” peygamber “yalancı” peygamber şeklindedir. (Bobzin, 2021, ss. 13-16). Bu fikriyatın Haçlı fikriyatıyla bağlantısını ve biraz daha derinleştirilmiş versiyonunu görmek için Willermus’a bakılması yeterli olacaktır. Haçlı Tarihini yazdığı eserinin girişinde naklettiği şu sözler oldukça dikkat çekicidir: “şeytandan ilk doğan Muhammed, zararlı bir doktrin ortaya atarak, tanrı tarafından gönderilen bir peygamber olduğu yalanını Doğu ülkelerinde ve bilhassa Arabistan’da yaydı ve her tarafta öyle bir güç kazandı ki, sahte peygamberin takipçileri insanları vaaşlar yoluyla ikna etmek yerine, milletleri kalıcı zoruyla şiddete maruz bıraktılar” (Willermus Tyrensis, 2016, s. 27). Yine bir Haçlı kronikçisi Papaz Raimundus’un Kudüs kuşatması esnasında Haçlı ve İslam ordusunun karşılaşmasını değerlendirdiği pasajı dikkat çekicidir: “Hristiyanlar Kudüs’ü Rab için seve seve kuşatmışlardı; ancak putperestler Muhammed’in kuralları için istemeye istemeye direniyorlardı” (Raimundus, 2019, s. 202). Haçlı düşüncesinin Hz. Muhammed’i ve ona inananları tanrıtanımaz, sahtekâr nitelemesi ve sonraki yüzyılda yukarıdaki şiirde zikredildiği üzere bölücülük ve bozgunculuk çıkaran insan-bu durum tüm Müslümanlara teşmil edilebilecek bir dinamiği de içerisinde barındırmaktadır-olarak resmetmesi, kasıtlı önyargının ve müfteri söylemin derinleşmesine sebebiyet veren bir üslup ve tesirdir. Basit bir örnekle ifade edilecek olur ise Hz. Muhammed üzerinden Müslümanları aşağılayıcı ötekileştirici üslubun edebi bir kaygıyla yazılan ve Avrupa’nın Binbirgece masalları olarak da bilinen *Decameron*’undan (14.yy) müşahede edildiğinde: Müslümanlara yönelik kullanılan Sarazen ifadesi oldukça kasıtlı ve baskın Haçlı tarih yazımından süzülen bir üsluptur (Boccaccio, 2016, s. 41). Bu algı üzerinden biraz daha ilerleyerek Haçlı tarih yazımındaki Hz. Muhammed, İslam ve Müslüman tanımlamalarına bakmamız gerekmektedir. 1187 Hittin savaşıyla Selahaddin Eyyûbî ve İslam ordularının

Kudüs'ü ele geçirmesi sonrasında gerçekleştirilen III. Haçlı seferinin propagandası oldukça ilginç bir vaziyette yapılmıştır. Hristiyan dünya Kudüs'ün kaybını Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed tarafından dövülüp aşağılandığı soyutlamasıyla anlatmıştır. “*Markiz (Conrad de Montfeirat), önce Kudüs şehrinin resmini büyük bir levhaya çizdikten sonra, Hristiyanlık inancına göre Hz. İsa'nın çarmıha gerilip defin edildiği ve Hristiyanların hac ettiği (Kıyamet) denilen yerin resmini de Kudüs resmi içinde çizdi. Hristiyanların oraya gidip hac etmeleri, mezarın orada gösterilmesinden kaynaklanıyor. Her yıl kutsal bayramlarında oraya nur indiğine inanıyorlar. Conrad sadece bunları çizmekle yetinmeyip levhaya mezarın şeklini de çizdi. Sonra, mezarın üzerine basmış bir vaziyette ve “işemekte” olan bir atın resmini karikatürize edip sırtında Müslüman bir adamı gösteren bu levhaya hazırlattı. Ardından silabtan da tehlikeli bu resmi: deniz aşırı Frenk memleketlerinde, özel giysileri içinde ve başları açık vaziyette dolaşan rahiplerin ellerine vererek, “işte zillet, işte felaket!” çığlıklarıyla onları sokak sokak dolaştırdıktan sonra karikatüristik resmi toplulukların bulunduğu yerlerde de teşhir ettirmeye çaba barcadı”* (İbn Şeddad, 2015, ss. 203-204). Bu anlatıya ilaveten İbn Esir’de zikredilen şu satırlar da dikkat çekicidir: “*Sonra Hz. İsa’yu bir bedevi tarafından dövülürken gösteren resimler yaptılar. Hz. İsa’nın kanlı tasvirlerini de çizerek: işte bu Müslümanların peygamberi Hz. Muhammed’in Hz. İsa’yu dövdüğünü, yaralayıp öldürdüğünü göstermektedir*” (İbnü’l-Esir, 2016, s. 541). Kudüs Haçlı krallığının yenilgisi üzerine yapılan bu propaganda oldukça ilginç ayrıntılar içermektedir. Kudüs’ün, peygamberlerin dahi kendisi için savaştığı bir şehir formuna dönüştürülmesi ve Hz. İsa’nın, Kudüs’ün Müslüman hakimiyetine geçmesiyle Hz. Muhammed tarafından dövüldüğünün söylenmesi Peygamberler üzerinden oluşturulmaya çalışılan düşmanlığın açık bir göstergesidir. Bu düşmanlığın oluşturulmasında Hz. Muhammed’in saldırganlığı üzerinde durulması oldukça önemlidir. Zira Hz. Muhammed’in, Hz. İsa’ya saldırması üzerinden işlenen bu kurgu daha sonraları Müslümanların geneline teşmil edilecek bir dayanağa kavuşturulacaktır. III. Haçlı seferinin kroniği olan Kral Richard’ın Kudüs seferini anlatan *Itinerarium*’da Müslümanların (Türkler) vahşi ve zalim olarak zikredilmesi de (Korunur, 2019, s. 272) Hz. Muhammed’den bütün Müslümanlara teşmil edilecek saldırgan nitelimeyi delillendirmektedir. 18. Yüzyılın ünlü İngiliz tarihçisi Gibbon’un, Hz. Muhammed’i anlattığı eserinde “*Muhammed bir elinde kılıç diğerinde Kuran, tahtını Hristiyanlık ve Roma kalıntıları üzerine dikiyordu*” derken (Gibbon, 2020, s. 7) üzerinde durulmasının önemli olduğu nokta kılıç ve Kuran’ın aynı eşitlikte Peygamberle özdeşleştirilmesidir. Bu düşünce 19. Yüzyılın Fransa’sında çizilen bir resimle anlatıldığında: Tancred, I. Haçlı seferinde Haçlılar Kudüs’ü zapt ettiklerinde karşılarında bir Hz. Muhammed heykeli bulurlar. Heykelin bir elinde Kuran bir elinde kılıç vardır. Tancred bu heykeli yıkarak Kudüs’ü putperest Müslümanlardan kurtarır (Tolan, 2019, s. 42). Tancred’in yıktığı heykelin niteliği şunu ifade etmektedir ki İslam peygamberinin öğretisi kılıçla, bunun şerh edildiğinde ise zorbalıkla eş değerdir. Bu imgelemin oluşmasında, İslam’ın sadece ve sadece kılıçla yayıldığı düşüncesinin ve arka planında da Haçlılar döneminde kullanılan tahrikkâr dilin, büyük etkisi olmuştur. Zira Tancred Kudüs’e girdiğinde Hz. Peygamber’in heykelini karşısında bulmamıştır. Bu yıkıcı Müslüman şahsiyetlerin tehdit olarak ortadan kalkması ise onların ölümleri sayesinde olabilmektedir. Burada Matthew Paris’in kroniğinde Selahaddin Eyyûbî’nin ölümünün resmedilmesi oldukça önemli bir veridir. Selahaddin Eyyûbî ölürken ağzından siyah, iğrenç bir kuş çıkmaktadır. Bu kuş genel hatlarıyla Selahaddin’in ruhunu temsil etmekle beraber onun inancından kaynaklı olarak Hz. Muhammed ve İslam’ı da temsil etmektedir (Lewis, 1987, s. 272; Arjana, 2019, ss. 36-38). Zira Kudüs’ün Müslümanlar tarafından yeniden fethini gerçekleştiren ve kutsal şehri Haçlılardan kurtaran Selahaddin Eyyûbî’dir. Bu fethin İslam dünyasında da Selahaddin’e büyük şöhret kazandırdığını düşündüğümüzde (Polat, 2016, ss. 167-168) Haçlıların, Selahaddin’in bu canavar yanını parlatması oldukça manidar gözükmektedir. Keza Matthew’in kroniğinin başlangıcında Hz. Muhammed’in sapkın öğretilerini iki elinde tuttuğu bir parşömente açıp, ayaklarının altındaki bir domuzun üzerinde onu anlatması Hz. Muhammed’in sapkın öğretilere sahip olduğunu resmeden bir anlatıdır. Buna binaen yine Hz. Muhammed’in aynı amaca matuf canavarımsı bir varlık olarak resmedilmesi de (Lewis, 1987, ss. 99-100) Selahaddin’e varıncaya dek peygamber üzerinden şekillendirilen İslam düşmanlığının delilidir. Bu durum karşımıza Müslüman üreticiliği yapan bir Batı muhayyilesini çıkarmaktadır. Gerçekleştirilen ameliye nedeniyle de gerçeklikten uzak suni bir Müslüman formatı oluşturulmaktadır. Bu durumda da çalışma minvalinde geliştirilen “mamul İslam” ve “mamul Müslüman” kavramlarının yapılmak istenen şeyle birebir örtüşüğünü müşahede etmekteyiz.

Haçlı kroniklerinin tesirleri bu minvalde biraz daha derinleştirilmelidir. Çünkü kroniklerin iki yönlü düşünülmesi gerekmektedir. Bunun ilk yönü yazılan kroniğin kapsadığı seferi ya da mevcut bölge yaşantısını, Haçlılara ve gelecekte Haçlı olacılara anlatımı üzerinden onların zihin dünyasını şekillendirmek adına yazılmış olmasıdır. İkinci ve günümüze kadar etkilerini sürdüren yönü ise sonraki yazılan eserler üzerindeki etkisidir. Bu etki örnekler üzerinden incelendiğinde ilk örneği V. Haçlı seferinin oluşum evresi ile James/Jaques of Vitry (Jaques of Vitry 1210 yılında Fransa’da doğmuştur. 1215 Lateran konsilinden sonra Kudüs’ün Müslümanlardan alınması

için yapılan çalışmalar doğrultusunda, Doğu dünyasındaki Haçlıları yerinde görmek ve durum tespiti yapmak için Filistin'e gelmiştir. 1217'de Akka piskoposu olarak Doğu'daki vazifesine başlayan Jaques, V. Haçlı seferinde Dimyat kuşatmasına da iştirak etmiştir. 1227 yılında Filistin'den ayrılmış ve bu yıllarda bölge deneyimlerinden oluşan *Kudüs Tarihi (Historia Ierosolimitana)* ismiyle anılan eserini yazmıştır(Jaques de Vitry, 1896, ss. 3-5) ve eseri üzerinden okuyabiliriz. IV. Haçlı seferinin Doğu Roma (Bizans) üzerine gerçekleşmesi Papalığın esefle karşıladığı bir durum olmuş ve Kudüs Müslümanlardan kurtarılamamıştı. Bu sebepten V. Haçlı seferinin bir an önce yapılması için Papa III. Innocentius kolları sıvamıştı. Papa bu sefer Haçlı seferinin büyük bir başarı elde edeceğine canı gönülden inanmaktaydı. Çünkü Yuhanna İncil'inden yaptığı hesaplamalara göre bir şeyin farkına varmıştı: yeryüzü deccalin ortaya çıktığı 666. Yılın sonuna yaklaşmıştı. Bu bir işaret olmalıydı ki burada anlatılan deccal Hz. Muhammed'dir (Runciman, 2008b, s. 128; Arjana, 2019, s. 65; Moore, 2003, s. 210). Dahası Papa III. Innocentius bu inancının verdiği güçle dönemin Eyyubi sultanı I. Adil'e bir mektup yazarak Kudüs'ün teslim edilmesini önermiştir. Aksi halde Tanrı'nın olurluğunu üstlerinde taşıyan Haçlıların gazabının üzerlerinde olacağını ifade etmiştir(Runciman, 2008b, s. 128; Moore, 2003, s. 208; Çekiç, 2020, ss. 199-200). Yaklaşık olarak bu dönemde gerçekleştirilen çocuk Haçlı seferleri de oldukça ilginç şekillenmiştir. Kuzey Fransa ve Almanya'dan toplanan çocuklar "*İslam'ı yenmek ve gerçek Haç'ı geri almak için*" Tanrı buyruğuyla yola çıkarılmışlar, ancak çoğunun akıbeti ya ölüm ya da köle pazarlarında satılmak olmuştur(Asbridge, 2014, s. 534). Papalığın, Hz. Muhammed üzerinden yapılan bir kurguyla V. Haçlı seferinin teşekkül evresi ve çocuk Haçlıların İslam'ı günahsız olduklarından ötürü yenilgiye uğratacakları düşüncesi, İslam'ın ve peygamberinin Haçlı muhayyilesinde nasıl "düşman" olarak tasavvur edildiğinin önemli bir yansımasıdır.

James'in (tarihi) 1491 tarihli bir el yazmasından anlaşıldığına göre, yazar Kudüs tarihini anlatmadan evvel İslam'ı ve İslam'ın peygamberi Hz. Muhammed'i anlatmıştır. Ona göre Hz. Muhammed Arabistan'da iğrenç ve berbat bir doktrin icat etmiştir. Bu İslamiyet'tir. Hz. Muhammed şeytan ve deccaldır. Soyu ise İbrahim'in cariyesi Hacer'e dayanmaktadır. Kendisi saralı bir adamdır(Jaques of Vitry, t.y., ss. 11-12). Jaques'in Kudüs tarihine ilişkin eserinin Latince el yazmasında anlatılan düşman ve öteki İslam, sapkın ve deccal/sheytan Muhammed tasavvuru Haçlı düşün dünyasının ürünüdür. Bu ürün sonraki Hz. Muhammed çalışmalarını derinden etkileyen bir dalgaya dönüşmüştür. Oryantalizmin (Şarkiyatçılık) yükselişiyle birlikte 17. Yüzyıldan itibaren Doğu ve İslam konulu çalışmaların hız kazandığını gözlemlediğimizde Edward Paocke (1638), Simon Ockley (1711), Adrien Reland (1701), Silverstre de Sacy (1795) göze çarpan önemli oryantalistlerdir(Curtis, 2015, s. 21). Ockley'nin meşhur *Sarazenler Tarihi* Hz. Muhammed'in soyu, hayatı, doktrini ve faaliyetleriyle birlikte, Emevilerin sonuna değin İslam tarihini Batılı bir perspektifle konu edinmektedir. Eserinin en başında Arapların ve doğal olarak Hz. Muhammed'in sarazen olduğunu Latin yazarlardan aldığı belirten Ockley(Ockley, 1890, s. 1) ortaya çıkarılmaya çalışılan savı destekler mahiyette fikir beyan etmektedir. Zira Haçlı seferleri öteki ve düşman Müslümanları tarih yazımıyla sabite haline getirmiştir. Bu durum sonrasında Avrupa'yı tehdit eden tüm Müslümanlara teşmil edilmiştir. Nasıl ki ilk başta Araplar üzerinden geliştirilmişse sarazenlik vurgusu sonraları Osmanlı'nın yükselişiyle Türkleri de içine alan bir anlam genişlemesine evrilmiştir(Curtis, 2015, ss. 31-32). Burada Shakespeare'nin (1616) Othello'suna bakmamız yerinde olacaktır. Rönesans çağının ünlü hümanisti olarak kabul edilen *Othello* tragedyasında Shakespeare, kahramanı Othello'nun son tiradını şöyle bağlamaktadır:

"Bir gün Halep'te dolaşırken,

Rastlamıştım zorbalık eden bir sarıklıya,

Bir Venedikli'yi dövüyor, devlete küfrediyordu

Gırtlığından yakalayıp sünnetli köpeği

Gebertmiştim...işte böyle"(Shakespeare, 2020, s. 156).

Shakespeare'in yaşadığı dönem, Osmanlı klasik çağına rastlamaktadır ve zorba sarıklı tabiri Osmanlı Türküyle eşdeğer kullanılan bir tabirdir. Ayrıca sünnetli köpek ifadesi de oldukça dikkat çekmektedir. Buradan verilen mesaj Müslümanların zorba, kaba ve aşağılık olduğu algısıdır. Haçlı tarih yazımının putperest ve ötekileştirici nitelikte kullanılan kavramları, 17. Yüzyılın Avrupalı edebiyatına kaba, aşağılık ve devlete küfretmek üzerinden düşünüldüğünde kanunsuz Müslüman formatına dönüşmüştür. Tanrıtanımaz sarazenlerin, kanun kural tanımaz kaba ve medeniyetsiz aşağılık-insanvari-formata dönüşmesinin formel altyapısını ünlü şarkiyatçı Ernest Renan'dan okuduğumuzda: Doğu'yu ve Müslümanları geriletken şeyin İslam olduğu düşüncesi geliştirilmiştir(Kemal, 1962, ss. 11-13). Bu da göstermektedir ki Haçlı tarih yazımının putperest ve sapkın

peygamber/Müslüman yazımı yüzyılların geçmesiyle-Avrupa'nın modernleşme sürecine evrilmesiyle ki bu modernleşme tabiri Avrupa için başka Avrupalı olmayan için başka düşünölmelidir-medeniyetsiz ve gelişimi reddeden Müslömanlara/Sarazenlere dönöşmüştür.

Bu başlığa son verirken Müslömanların fiili olarak Batı Hristiyan dünyaya Haçlı seferleri zamanında bizzat ve bilfiil düşman ve her daim fikri bir zeminde düşman, barbar ve medeniyetsiz olarak konumlandırıldığı söylenebilir. Bu konumlandırma işleminde Haçlı seferlerinin fiili olarak dönömsel; düşünsel olarak çağının ötesinde bir etki bıraktığı ifade edilebilir. Sekülerleştiği iddia edilen bir dünya sistemi içerisinde-Haçlı seferlerinin düzenlendiği esnada ne Doğu'yu ne de Batı'yı temsil etmeyen bir coğrafyada-15.03.2019'da Brenton Tarrant tarafından bir Cuma çıkışı iki faklı camiye yapılan saldırıda 51 Müslöman'ın katledilmesi sonrasında bunu Haçlı olma saikiyle yaptığını söyleyen kişinin(*İslam düşmanlığının iki tezabürü*, t.y.; *Yeni Zelanda*, 2021) üslubunun ve zihniyetinin, oluşturulan düşman Müslöman algısından ari düşünölemeyeceği aşıkardır. Bu bağlamda Haçlı seferlerinin ve oluşturulan Haçlılık ruhunun kümülatif anlamda İslam düşmanlığına (İslamofobia) evrildiğini söylemek mümkündür(Lean, 2019, ss. 141-146). Galeano'nun *Aynalar* isimli eserinde Papanın delegeşi başrahip Arnaud'un "*siz hepsini öldürün, Tanrı kendinden olanları ayırd etmesini bilecektir*"(Galeano, 2021, s. 89) sözleri, Foucault'un "*bilgi üretimi ve idari gücün uygulanışı birbirine bağlıdır*"(Curtis, 2015, s. 10) düsturuyla bütünleştirildiğinde, Haçlı düşüncesinin Batı Hristiyan dünyanın egemen medeniyet olduğu sürece farklı formlarla devam ettirileceği gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Sonuç olarak Haçlılığın, fiili olarak tecrübe edilmesi ve Haçlı tarih yazımının bu fiiliyat üzerinden şekillenmesi-bunun günümüz batılı yazım sürecini de göz önünde bulundurduğumuzda-Bergson'un anı-imege ile algı-imegelemi arasındaki o belirsiz farkın Haçlı tarih tasavvurunda (yaşanan tarihsel gerçekliği de göz önünde bulundurduğumuzda) anı-imegeyle bütöncöl ve algı-imegenin baskın kastı yönünü aşıkâr kıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Haçlı Seferleri, Batı Hristiyan dünyanın kendilerini, Doğulu dindaşlarını ve Kutsal Mezar Kilisesini korumak adına memur ettikleri seferlerdir. Haçlıların kendilerini böyle bir göreve memur saymalarının bir neticesi olarak hem İslamiyet'i ve Müslömanları tasvir edip tanımlamışlar hem de kendilerini bu tanımlamanın karşısına konumlandırmışlardır. Uygulanan bu yöntem fiili olarak düzenlenen seferlerin katalizör gücü olmakla beraber, sonraki dönemlerin Haçlılığına da önemli bir "Müslöman üreticiliği" misyonu kazandırmıştır. Burada geliştirdiğimiz Müslöman üreticiliği kavramı Haçlı fikriyatının ürettiği Müslömanı kapsamaktadır. Bu daha sonra gerçeklikten uzak Batılı aklın ürünü "Mamul İslam" ve "Mamul Müslöman"a dönöşecektir.

Haçlı seferleri fiili ve düşünsel bir determinizmle ele alındığında Haçlıların düzenledikleri seferlerle birlikte bu mücadele çerçevesinde düşmanı yani Müslömanı da anlatmaları, seferlerin uzun vadede Avrupalı Hristiyan kimliğinin oluşmasına hizmet etmiştir. Bu kimliğin baskın teşekkülü Müslöman ötekisi üzerinden en kesif bir şekilde Haçlı seferleri esnasında işlenmiştir. Bunun sebebi ise Haçlı seferlerinin siyasi, ekonomik ve başka saiklerle yapıldığının bilinmesine rağmen, asıl vurgunun düşmanı bertaraf edip kutsalları kurtarmak üzerinden inşa edilmesinin gerekliliğidir. Zira uzun vadeli bir tasavvur geliştirmek, o tasavvurun fiili ve sonrasında da mükerrer bir şekilde fikri zeminde icrasıyla mümkündür. Buradan hareketle Haçlı düşüncesinin zaten var olan İslam düşmanlığına ivme kazandırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Haçlı seferlerinin bilhassa Hz. Muhammed'i hedef almasının temel sebebi İslamiyet'in kökten sapkın bir din olduğu düşüncesiyle açıklanabilir. Haçlı seferlerinden önce de İslamiyet hakkında zaten genel manada olumsuz bir düşünce mevcuttu. Bilhassa Yuhanna ed-Dimeşki'nin çalışması Batılı Hristiyan aklında bir açılıma sebebiyet vermiştir. Bu açılımın üzerine yine Hz. Muhammed'in sapkınılığı ve deccallığı üzerinden geliştirilen kurgu, Haçlı seferlerinde oldukça etkileyici bir şekilde kroniklerde işlenmiştir. Bu tarih yazımının etkisiyle-ki Haçlı Seferlerinde Batılı Hristiyan dünya ilk defa Müslömanları yakından tanıma imkânı elde etmiştir-Haçlılar döneminde önemli bir düşman icadı için kullanılan sapkın, putperest Hz. Muhammed nitelemesi İslamiyet'e de teşmil edilerek kullanıldığında bu durum hem düşman olan İslam cephesini nitelemiş, hem de Haçlılığın kutsal ve Tanrı buyruğu doğrultusunda gelişimine imkân sunmuştur. Bu minvalde Müslömanlara yani deyim yerindeyse putperestlere yapılanlar esnasında Tanrı'nın da isteği doğrultusunda olduğundan herhangi bir yaptırım içerisinde barındırmamaktadır. Zira putperestleri ortadan kaldırmak Tanrı adına büyük bir hizmettir. Bu ortadan kaldırma işleminin Haçlı muhayyilesinde ve hafızasında yer etmesi ameliyesinin icrasını da kronik yazarları üstlenmişlerdir ki bu üstlenme işleminin daha sonraki yüzyıllarda-Batı Avrupa'nın iç dinamik seyrini de hesaba kattığımızda-İslam'ın

ve müntesiplerinin barbar, ehlileştirilmeye muhtaç ve yeri geldiğinde de düşman olarak tasavvuruna imkân tanımıştır. Bu durum göstermektedir ki Haçlı tasavvurunun Müslüman üreticiliği (mamul Müslüman) modern günümüzde dahi revize edilerek kullanılacak altyapıya/işlevselliğe sahiptir. Burada ABD'nin Irak'ı işgal ederken dillendirdiği gerekçeler dayanak olarak düşünüldüğünde Haçlı aklının ürettiği Müslümanların, kümülatif bir şekilde gelişim göstererek hala tedavülde kaldıkları görülebilir. Genel olarak Haçlı tarih yazımının/tasavvurunun Hz. Muhammed ve İslam üzerinden kullandığı aşağılayıcı ve kötuleyici üslubun Müslüman düşman yaratmadaki başarısı günümüz uzantıları da göz önünde bulundurulduğunda oldukça spesifik, ince işçiliğin ürünü olarak değerlendirilebilir. Bergson'un algı-imgesinin anı-imgeye bu minvalde bir noktada galebe çaldığını da rahatlıkla söyleyebiliriz.

Selahaddin Eyyûbî gibi İslam dünyasından bakıldığında Kudüs'ü Haçlılardan alan önemli bir sultanın Haçlı tarih yazımında habis bir ruh taşıdığı şeklinde resmedilmesi de oldukça ince mesajlar barındırmaktadır. Zira o habis ruh İslam'a aittir ve ancak Selahaddin öldüğünde o ruh, bedenini terk eder. Bu durum da göstermektedir ki Haçlıların Müslüman algısında tehlikeli bir Müslümanın-ki Selahaddin oldukça tehlikelidir-ortadan kalkması sadece ölümü vasıtasıyla olmaktadır. Zaten Dante'nin de dediği üzere o çirkin ruh cehennemi boylayacaktır. Bu da şuna tekabül etmektedir: Müslüman bir sultan dünyada büyük başarılar da elde etse putperestliğinden ve sapkınlığından kaynaklı cehennemi hak edecektir. Yeryüzündeki başarısının hiçbir önemi yoktur. Bu sayede Selahaddin'i yaşarken yenemeyen Haçlı aklı-bunu Batılı Hristiyan dünyanın neredeyse tamamında tarih, edebiyat ve felsefeye sirayet etmiş bir vaziyette görebiliriz-onu öldükten sonra alt etmiştir ki bu da düşman yaratma niteliğindeki yazın kültürünün/gücünün Avrupa'daki önemli bir yansımasıdır.

Bugün Batılı egemen aklın, Haçlı seferleriyle birlikte kemikleşen bir forma büründürdüğü İslam'ı ve Müslümanları, mamul "düşman Müslüman" olarak açıkladığımız bu genel kanaatten arı ele alamayacağı açıktır. Bu durumun değişmesi-en azından beşerî bilimlerle uğraşanlar için-iki adımla gerçekleşebilir: Bunun ilki günümüz İslam dünyasının kendi tanımlamasını bizzat yapıp ve bunun tanıtımını yaparken de Haçlılar döneminden günümüze değin süregelen düşman Müslüman çizgisinin nedenlerini ve nasıl yapıldığını yeterince açıklayan bilimsel çalışmalar ortaya koyarak; ikincisi ise bu çalışmalardan hareketle dünya kamuoyunun bilinçlendirilmesini sadece ve sadece yeryüzünün/insanlığın selameti adına icra ederek.

Kaynakça

- Abu'l Farac, B. H. G. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi: C. II* (Ö. R. Doğrul, Çev.). TTK.
- Alighieri, D. (2011). *İlahi Komedyâ* (R. Teksoy, Çev.). Oğlak.
- Anonim Haçlı Tarihi* (E. Ayan, Çev.). (2013). Selenge.
- Arjana, S. R. (2019). *Batı Tabayyülünde Müslümanlar* (M. M. Özeren, Çev.). Ketebe Yayınları.
- Asbridge, T. (2014). *Haçlı Seferleri* (E. Duru, Çev.). Say.
- Avrupa, Bush'un teröristlere karşı "haçlı seferine" siniyor. (2001, Eylül 19). *Christian Science Monitor*. <https://www.csmonitor.com/2001/>
- Bewes, T. (2017). *Şeyleşme (Geç Kapitalizmde Endişe)* (D. Soysal, Çev.). Metis.
- Bloch, M. (2015). *Feodal Toplum* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Doğu Batı.
- Bobzin, H. (2021). *Hz. Muhammed: Hayatı ve Batı Algısındaki Dönüşümü* (C. Altunaydın, Çev.). Runik Kitap.
- Boccaccio, G. (2016). *Decameron* (G. Birol, Çev.). Yason.
- Cardini, F. (2004). *Avrupa ve İslam* (G. Koca, Çev.). Literatür.
- Carnotensis, F. C. (2009). *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"* (İ. B. Barlas, Çev.). IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Curtis. (2015). *Şarkiyatçılık ve İslam* (M. Çakır, Çev.). Matbu.
- Çalışır, A. O. (Ed.). (2018). *Deniz aşırı Ülkeden Havadisler: Haçlıların Mektupları (1097-1252)*. Kutlu.
- Çekiç, A. (2020). *Kudüs'ün Gölgesinde Eyyûbî—Haçlı İlişkileri 1171—1250 (Savaş, Diplomasi ve Barış)*. Gece Kitaplığı.
- Deleuze, G. (2006). *Bergsonculuk* (H. Yücefer, Çev.). Otonom.
- Demirkent, I. (1997). *Haçlı Seferleri*. Dünya Yayıncılık.
- Erasmus, D. (2015). *Deliliğe Övgü* (H. Can, Çev.). Tutku yayınevi.

- es-Sibaî, M. (t.y.). *Oryantalizm ve Oryantalistler* (M. Uğur, Çev.). Beyan yayınları.
- Galeano, E. (2021). *Aynalar* (S. Doğru, Çev.). Sel yayınları.
- Gibbon, E. (2019). *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi: C. III* (A. Baltacıgil, Çev.). İndie.
- Gibbon, E. (2020). *Son Peygamber Muhammed Doğuşu, Karakteri ve Öğretisi* (M. Harzem, Çev.). İndie.
- Gottheil, R. J. H. (2021). *Bir Hristiyan Babira Efsanesi* (F. Kamacı, Çev.). Ankara Okulu.
- Halil Halid Bey, Ç. Ş. (2017). *Hilal ve Haç Kavgası* (G. Şahin, Çev.). Babıali Kültür yayınları.
- Hentsch, T. (2016). *Hayali Doğu Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı* (A. Bora, Çev.). Metis.
- Huntington, S. P. (2021). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması* (E. Berktaş, Çev.). Panama yayınları.
- İbn Şeddad, B. (2015). *Selabaddin-i Eyyubi* (M. Selim Bilge, Çev.). Lis yayınları.
- İbnü'l-Esîr, İ. (2016). *El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi* (Heyet, Çev.; C. 9). Ocak.
- İslam düşmanlığının iki tezabürü: Mescid-i Aksa baskını ve Yeni Zelanda cami saldırısı*. (t.y.). Geliş tarihi 31 Mayıs 2022, gönderen <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/>
- Jaques de Vitry, J. de V. (1896). *Palestine Pilgrims Text Society the History of Jerusalem A.D. 1180* (A. Stewart, Çev.).
- Jaques of Vitry, J. of V. (t.y.). *Historia Ierosolimitana*.
- Kalın, İ. (2016). *Ben Öteki ve Ötesi*. İnsan.
- Kemal, N. (1962). *Renan Müddâfaanâmesi (İslâmiyet ve Maârif)* (M. F. Köprülü, Çev.). Milli Kültür yayınları.
- Korunur, H. (2019). *Itinerarium Peregrinorum Et Gesta Regis Ricardi İşğında III. Haçlı Seferi (1189-1192)*. Kitabevi yayınları.
- Lapidus, I. M. (2016). *İslam Toplumlari Tarihi: C. I* (Y. Aktay, Çev.). İletişim.
- Lean, N. (2019). *İslamofobi Endüstrisi* (İ. Yılmaz, Çev.). DİB.
- Lemerle, P. (2016). *Bizans Tarihi* (G. Üstün, Çev.). İletişim.
- Lewis, S. (1987). *The Art of Matthew Paris in the Chronica Majora*.
- Moore, J. C. (2003). *Pope Innocent III (1160/61-1216)*.
- Ockley, S. (1890). *History Of The Saracens*.
- Palmer, R. E. (2015). *Hermenötik* (İ. Görener, Çev.). Düşün.
- Pirenne, H. (2006). *Hız Muhammed ve Charlemagne* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Yayınları.
- Polat, İ. E. (2016). *Haçlılara Kılıç & Kalem Çekenler*. Vadi.
- Polat, Z. (2019a). Fulcherius Carnotensis'te İslam ve Müslüman Algısı. *Turkish Studies*, 14(1), 613-632.
- Polat, Z. (2019b). Kudüs Katliamı Bağlamında Haçlı Seferlerinin Sebepleri. *Milel ve Nihal*, 16(1), 175-198.
- Psellos, M. (1992). *Mikhael Psellos'un Khronographia'sı* (I. Demirkent, Çev.). TTK.
- Raimundus, R. A. (2019). *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi* (S. Genç, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Roux, J. P. (2012). *Dinlerin Çarpışması* (L. Arslan Özcan, Çev.). Kabcacı.
- Runciman, S. (2008a). *Haçlı Seferleri Tarihi: C. I* (F. Işıltan, Çev.). TTK.
- Runciman, S. (2008b). *Haçlı Seferleri Tarihi: C. III* (F. Işıltan, Çev.). TTK.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları* (B. Ülner, Çev.). Metis.
- Shakespeare, W. (2020). *Othello* (Ö. Nutku, Çev.). İş Bankası yayınları.
- Southern, R. W. (2000). *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı* (A. Aydoğan, Çev.). Yöneliş.
- Tolan, J. (2019). *Faces of Muhammad*. Princeton University Press.
- Tomar, C. (2009). Sarasinler. İçinde *DİA* (C. 36, ss. 116-117). TDV.
- Tudebodus, P. T. (2019). *Bir Tanığın Kaleminden Birinci Haçlı Seferi Kudüs'e Yolculuk* (S. Genç, Çev.). Kronik Yayınları.
- Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (H. D. Andreasyan, Çev.). (2000). TTK.

Willermus Tyrensis. (2016). *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği-Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar-* (E. Ayan, Çev.). Ötüken.

Yeni Zelanda: Cami saldırıyı müebbet hapis cezasına itiraz edecek. (2021, Kasım 8). euronews. <https://tr.euronews.com/2021/11/08/>

EXTENDED SUMMARY

The Crusades had important consequences for both the Western Christian world and the Muslim world. The fact that Pope Urban II called the Christian masses to help their Eastern co-religionists while calling for the Crusades actually pointed to the necessity of fighting against the Muslims. The necessity of this war was shaped by the discourse the enemy “Islam” and the enemy “Muhammad”. This provocative and derogatory discourse used in the Crusades created a driving force in the continuous execution of the Crusades. In addition, the fact that this driving force was included in the Crusader chronicles made the Crusaders even more aggressive towards Muslims.

Christian theology describe Islam as a pagan belief system or a heretical religion that came out of Christianity is a subject that has been dealt with since the seventh century. During the Crusades, the reinforcement of this idea against Muslims and its actualization evolved into an “Islam/Muslim” perception that also shapes our modern times. This situation shows us that the fact that the Crusades actually targeted Muslims and that this was explained through chronicles indicates that the Crusades were an important stage in envisioning Muslims. Because the previously unknown Muslim world was closely observed during the Crusaders and a deep perception of pessimism and hostility was created about these people, who were already thought to be pagan and/or perverted.

When we read the Crusader historical sources within the framework of cumulative and variable dynamics, we can see that the Crusades have a tendency to create an “other” which continues today. Because the Europeans needed something like this in order to design and sustain the Crusades. Based on this need, the European world and the Pope, while envisioning Muslims as the enemy and a people to be fought, also aimed to use this situation in the long term. When the attempt to portray this enemy also turns into self-identification, we can observe that the perception created from an artificial situation is of great benefit in the self-construction process of the West. The concepts of “Production of Muslim” and the “Manufactured Islam” / “Manufactured Muslim” that we developed in this study express well enough what the Western Christian world wants to do. This situation constitutes an important stage in the foundation of a virtual perception of Islam and the East, which is far from reality. This perception, thanks to the idea it gave to orientalist studies, caused the East to be described as needing to be civilized, barbarian and aggressive terrorist when appropriate. Our argument, which we are trying to illuminate in general terms, is that the West's attempt to position the Eastern Muslim world as an enemy with the Crusades directly related to a dynamic that also shapes today. In addition, it seems possible to use this dynamic to shape the future through post-structuralist approaches. In this article, Bergson's ontological proposition of memory-image and perception-image is utilised. Accordingly, we can say that in Crusader historiography, perception prevailed over memory.

ORTA ÇAĞ ALMANYA'SINDA EĞİTİM EDUCATION IN MEDIEVAL GERMANY

Banu Çetin ÜNAL

banunal@hotmail.com

ORCID No: 0000-0003-2651-6286

ÖZ

Orta Çağ Almanya'sında eğitim ilk başlarda manastırlarda verilmekteydi ve St. Gall, Reichenau ve Fulda gibi birçok ünlü manastır bu döneme damga vurmuştur. Daha sonra bu manastırların yerini katedral okulları almış ve Köln, Worms, Hildesheim, Speyer, Trier, Augsburg, Freising, Passau, Regensburg ve Würzburg gibi döneme damgasını vuran birçok katedral okulu ön plana çıkmıştır. Bu okullar üniversitelerin kuruluşuna kadar önemini korumuştur. Ancak Geç Orta Çağ'da eğitimde dikkate değer bir ilerleme dönemi yaşanmış ve zaman içinde eğitim manastır ve katedral okullarından üniversitelere kaymıştır. Bu dönemde üniversitelerin gelişimine tanık olmaktadır. Bu üniversiteler arasında Viyana, Heidelberg, Köln, Erfurt, Freiburg, Ingolstadt ve Trier gibi önemli üniversiteler vardır. Çalışmamızda üniversitelerin ne zaman ve neden ortaya çıktığı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ek olarak bu üniversitelerde kendine yer edinen hümanizm hakkında da bilgiler verilmiştir. Ayrıca çalışmamızda genel olarak manastır, katedral okulları ve üniversitelerdeki eğitim müfredatı hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Özetle bu makalede eğitimin temelleri üzerinde durarak Orta Çağ Almanya'sında eğitimin gelişimini incelemeye çalıştık.

ABSTRACT

In medieval Germany, education was initially given in monasteries, and St. Many famous monasteries such as Gall, Reichenau and Fulda left their mark on this period. Later, these monasteries were replaced by cathedral schools and many cathedral schools that marked the period, such as Cologne, Worms, Hildesheim Speyer, Trier, Augsburg, Freising, Passau, Regensburg and Würzburg came to the forefront. These schools maintained their importance until the establishment of universities. However, in the Late Middle Ages there was a period of remarkable progress in education, and over time education shifted from monastic and cathedral schools to universities. In this period, we are witnessing the development of universities. Among these universities are important universities such as Vienna, Heidelberg, Cologne, Erfurt, Freiburg, Ingolstadt and Trier. In our study, information about when and why universities emerged is given. In addition, also information about humanism, which has gained a place in these universities. In our study, generally we have tried to give information about the curriculum in monasteries, cathedral schools and universities. In summary, in this article, we have tried to analyse the development of education in medieval Germany by focusing on the foundations of education.

Geliş Tarihi:

20.06.2022

Kabul Tarihi:

23.08.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler:

Orta Çağ
Almanya
Manastır
Katedral
Üniversite

Keywords:

Medieval Age
Germany
Monastery
Cathedral
University

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1133232>

Atıf/Cite as: Ünal, B.,Ç. (2022). Orta Çağ Almanya'sında Eğitim. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1538-1545.

Giriş

Manastır ve Katedral Okulları

Orta Çağ'da ve özellikle Batı Avrupa'da eğitim pek önemli olmamıştır. Köylüler arasında neredeyse okur-yazar kimse yoktur. Daha da ilginç olan kısım soylular arasında bile okur-yazar birine rastlamak zordur. Köylüler ve soylular bir yana kralların bile çoğu okuma ve yazma bilmezlerdi. Anlaşılacağı üzere Batı Avrupa'da okuma yazma bir lükstü ve bu özellik uzun bir süre boyunca ruhban sınıfına ait bir imtiyaz olarak kalmıştır. Çünkü ruhban kesim dini kitapları okumak ve duaları öğrenmek zorundalardı. İnsanları kiliseye ve Tanrı'nın her şeye kadir olduğuna inandırmak için okuma yazma bilmek zorunda kalmışlardır. Kilise, antik çağın engin kültürel mirasından ihtiyaç duyduğu kısımları almayı seçmiştir. Charlemagne büyük manastırları ruhban yetiştirmek için okul açmaya yönlendirmiştir. Ayrıca okul kitaplarında düzeltmeler yapılmasını emretmiş ve erkek çocukların eğitim görürken bunlara zarar vermemesini istemiştir. Kilise okullarında küçük yaşta çocuklar genç delikanlılar ile aynı yerde otururlardı. Yaşa göre bir sınıflandırma yapılmamıştır. Öğrenciler çok sayıda duayı ezberlemek, okuma, yazma, hesap yapma ve ilahi söylemeyi bilmek zorundaydı. Bu kilise okullarında bazı önemli bayramların tarihlerini hesaplamak için astronomi kullanılırdı. Ayrıca kilise inşa etmek için de geometri bilgisi gerekiyordu. (Agibalova & Donskoy, 2017, s. 48-49)

Karolenj siyasi kültüründe Mukaddes Kitabın merkezi konumu, eğitimde reformu ateşlemiş ve edebi kültürü canlandırmıştır. Charlemagne'in hükümdarlığı döneminde siyasi otorite, kitlesel, sürekli ve görünür bir şekilde, entelektüel kültürü, toplumun refahı için temel teşkil eden bir şekilde teşvik etmiştir. Onun himayesi, genellikle Anglo-Sakson Alcuin, Vizigot Theodulf, İtalyan Pisa Peter ve İrlandalı Dungal gibi, Avrupa'nın önde gelen bilginlerini sarayına çekmiştir. Charlemagne ile yakın kişisel bir ilişki içinde olan Alcuin, yeni bir pedagojinin kurulmasında ve Frenk öğrencilerinin Karolenj Avrupası'nın kiliselerinde, katedrallerinde ve manastırlarında "Mesih'in askerleri" olarak hizmet etmeleri için eğitilmelerinde özellikle önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Charlemagne, saray alimleriyle rahatça etkileşime girmiş, Latinceyi akıcı bir şekilde konuşmuş ve özellikle astronomi ve zaman hesaplamasıyla ilgilenmiştir. (J. Contreni, 2001, s.101)

Okuma yazma oranının çok düşük olduğu Orta Çağ Almanya'sında üç tür okul vardı: manastırlar, katedraller ve kasabalar. Erken Orta Çağ'da, VI. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar, manastır okulları piskoposluk okulları ile birlikte gelişti, ikincisi piskoposun kilisesine bağlı olduğundan, bugün katedral okulları olarak anılıyorlar. Nüfus arttıkça, ekonomiler genişledikçe ve şehirlerde daha fazla insan toplanmaya başladıkça, vatandaşlar için okullar açıldı. Orta Çağ boyunca, özel ders Almanya'da, özellikle soylular için önemli ve yaygın olarak kullanılan bir eğitim yöntemi idi. (Carroll, 2001, s. 192-193)

IX. yüzyılın başında, Almanya'daki üç ana manastır öğrenme merkezi, St. Gall, Reichenau ve Fulda idi. Bunların yanında diğer önem teşkil eden yerler Weissenburg, Lorsch, Murbach, Amorbach, Niederalteich, Tegernsee, Hersfeld ve St. Emmeram idi. Tüm bu manastırlar, kütüphanelerinin büyüklüğü, bazı keşişlerin bilgeliği ve edebi üretimlerinin önemi nedeniyle ün kazanmıştır. Bu manastırlara ek olarak, şüphesiz pek çok başka manastır da gelişmiştir. Almanya'daki birçok manastırının hayatta kalmak için mücadele ettiği X. ve XI. yüzyıllarda, katedral okulları daha büyük kasabalarda geliyordu. Köln, Mainz, Speyer, Trier, Worms, Straßburg, Constance, Augsburg, Freising, Passau, Regensburg, Salzburg, Eichstätt, Würzburg, Bamberg, Münster, Paderborn, Hildesheim ve Magdeburg önemli eğitim merkezleriydi. Manastırlar gibi, bu okullar da onlara başkanlık eden piskoposlar, öğretmenlerinin kalitesi ve edebi üretimlerinin önemi nedeniyle ünlüydü. (Carroll, 2001, s.193; Barrow, 2015, s. 185-186) Bu bir dizi katedral okulu, dini liderler ve kamu idarecileri yetiştirmeye yönelik yeni bir eğitim türü için merkezler haline geldi. Bu okullar, XIII. yüzyılın başlarında üniversitelerin yükselişine kadar en önemli eğitim merkezleri olarak kaldı. (Scaglione, 1991, s.21)

Eğitim, oldukça erken dönemden itibaren manastır vakıflarının bir özelliğiydi ve manastırlar eğitimi teşvik etmişlerdir. Francia'da, manastır eğitim modeli Karolenj döneminde güçlüydü, ancak bazı durumlarda piskoposlar bir dereceye kadar denetime sahip olabilirdi. Manastırlar, Frank İmparatorluğu'nun doğu kısımlarında eğitimde özellikle baskın bir role sahipti. (Barrow, 2015, s. 181-182)

Orta Çağ Almanya'sında çok az şehir, Regensburg kadar çok sayıda kilise ve dini eve ev sahipliği yapıyordu. XV. yüzyılda, Regensburg'da yaklaşık iki yüz kilise binası, çok sayıda şapel, dört kanonik ev ve on dört dindar erkek

ve kadın evi vardı. Bunlar eğitilmiş erkekler için pozisyonlar oluşturmuş ve eğitim fırsatları sağlamıştır. Cemaatlere, manastırlara bağlı okullar ve özellikle kanonik evler genç erkekleri kilisede kariyerleri için eğitmiştir. Çok sayıda dini kurum ve birçoğunun biriktirdiği etkileyici kütüphaneler, Augsburg ve Nürnberg gibi bölgesel güçler onu gölgede bıraktıktan çok sonra bile, eğitilmiş erkeklerin Regensburg'a çekilmeye devam etmesini sağlamıştır. Regensburg'un eğitim ortamı, Orta Çağ Bavyera'sının politik ve ekonomik merkezi statüsüne çok şey borçluydu. Regensburg'un dini kurumlarının en önemlisi olan St. Emmeram, VIII. yüzyılda, dükal ve nihayetinde imparatorluk desteğinden yararlanarak kurulmuştur. Başlangıçta güneybatı ucunda Regensburg'un hemen dışında bulunan manastır, X. yüzyılın başlarında şehir tarafından surların içine dahil edilmiştir. Manastır, bölgenin en zengin kütüphanelerinden birini barındırmış ve Orta Çağ boyunca hem akademisyenleri hem de hacıları cezbetmiştir (Sheffler, 2008, s.15-17)

Orta Çağ Almanya'sında dikkat çeken başka bir konu da kadın manastırcılığının yayılmasıydı. Sadece Lotharingia'da, mütevazı bir şekilde kurulmuş kadın manastırların sayısı iki katına çıkmıştır. Gandersheim, Quedlinburg, Herford ve Essen bu manastırlardandı. (Parisse, 1994/2007, s.803) Örneğin Gandersheim Manastırı'na, sadece soylu ailelerin kızları kabul edilir ve klasik sanat, müzik, teoloji ve felsefe gibi eğitimler alırlardı. (Classen, 2006,s. 323)

X. yüzyılın ortalarından itibaren hem katedral okullarının öneminde hem de kraliyet papazları ve piskoposları sağlamadaki rollerinde keskin bir artış görülmektedir. Bir katedral okulu eğitimi, imparatorluk kilisesinde daha yüksek bir görev için neredeyse bir gereklilik haline gelmiştir. Büyük Otto ve Könlü Bruno, katedral okullarına Karolenj zamanlarında sahip olmadıkları bir profil kazandırmışlardır. Devlet adamlığı ve idari görevlerde yetenekli genç erkekleri yetiştirme görevini üstlenmişlerdir. Katedral okulları X. yüzyılın ortalarında çarpıcı bir şekilde gelişmeye başlamışlardır. Würzburg, Novaralı Stefan'ın yönetimi altında gelişirken, 953 yılında Köln okulu Bruno'nun piskoposluğu altında öne çıkıyor. 954'e gelindiğinde Hildesheim'in bir öğrenme merkezi olarak övüldüğü ifade edilir. Yüzyılın son çeyreğinde, yeni nesil bilim adamlarının rehberliğinde Worms, Liege, Mainz, Speyer, Bamberg ve Regensburg hayat buluyor. (Jaeger, 1994, s.47) Katedral okullarının bu gelişimi sebebiyle, oğullarının rahiplik mesleği için yetiştirilmesini isteyen ebeveynler, X. yüzyılda manastır okullarından eğitim için bu kadar çok yararlanmayı yavaş yavaş bırakmışlardır. Almanya'da bu değişim, I. Otto döneminde fark edilmeye başlanmıştır. Erkekler katedrallere girmişler, orada eğitim görmüşler ve ardından kraliyet kilisesine katılmışlardır. Stephanie Haarländer, Otto ve Sal Hanedanları dönemlerinde imparatorlukta otuz beş piskoposun en az on sekizinin katedral okullarında eğitim gördüğünü belirtiyor. Sadece beşinin manastırlarda eğitim gördüğü kesindir, diğer on kişinin eğitim durumu ise belirsizdir. (Barrow, 2015,s. 187)

Katedral okullarının asıl amacı Latince okuma ve yazmayı gramer ve retorik biçiminde öğretmektir. Öğrenciler ayrıca gramer ve retorik altında toplanan pagan Latin edebiyatına da maruz kalmışlardır. (Grant, 2004, s.27) Genel olarak okullardaki eğitim, *Trivium* (gramer, retorik, diyalektik) ve *Quadrivium*'dan (geometri, aritmetik, astronomi, müzik) oluşuyordu ve bunlar birlikte yedi özgür sanatı oluşturdu. (Baring - Gould, 1891, s.153) Trivium sanatları söylemin düzenlenmesine ve hakikatın ifade edilmesine temel oluştururken, quadrivium sanatları fiziksel dünyanın akılcı olarak kavranmasını sağlamaktadır. (Panti, 2014, s.872)

Zaman itibarıyla, yedi özgür sanatı, trivium ve quadrivium gruplandırmasına ayırmak geleneksel hale gelmiştir. Bu resmîleştirilmiş bölünmenin VII. yüzyıldan çok önce gerçekleşmiş olması pek olası değildir ve bunun Karolenj çağında oluşmuş olması muhtemeldir. Trivium ve quadrivium eğitiminin genellikle Hristiyan teolojisi çalışması için gerekli bir hazırlık olduğu söyleniyordu. Trivium konularından gramer, mütevazı bir okuryazarlık düzeyine ulaşmak için mücadele eden bir toplumda temel disiplin olarak öncelik taşıyordu. (Cobban, 1975, s. 10-11)

Retorik, doğru konuşma ve yazma sanatı öğretimini içeriyordu. Bu disiplin, geç antik çağda zaten önemli bir konuma sahipti. Retorik, Hristiyanlar için de gerekli bulunmuştu. Retorik bilgi, vaaz yapmak için gerekti. (Langer, 2008, s.80) X. ve XI. yüzyıllarda, retorik bilgisi saray papazı ve daha sonra piskopos olmayı arzulayan din adamları için değerli bir beceriydi; bu özellikle Otto ve Sal Almanya'sında böyleydi. XI. ve XII. yüzyılın başında diyalektik veya mantık önem kazanmıştır. Sonuç olarak, münazara eğitimin önemli bir parçası haline gelmiş ve hukuk mahkemelerinde davaları tartışmak isteyen din adamlarına yardımcı olmuştur. Retoriğe değer verilmeye devam edilmiştir, ancak diyalektikte tartışma becerileri daha da faydalıydı. (Barrow, 2015, s.220)

Karolenj döneminde okullarda Alcuin'in kitaplarından mantık okutulmuş ve Vernacular edebiyat da Karolenj Rönesansı'nın bir parçası olarak görülmüştür. (Genç, 2013,s. 268) Karolenj okullarında gerçekleşen uzmanlaşma

modeli, X. yüzyıl okullarında da belirgindir. Araştırmacılar, St. Gall, Reichenau, Lorsch, Einsiedeln ve Seligenstadt'takiler de dahil olmak üzere Otto Almanya'sında bir dizi önemli manastırda çok çeşitli matematiksel çalışmaların varlığını tespit etmişlerdir. (Bachrach, 2012,s. 108-109)

Orta Çağ Almanya'sı katedral okullarında Kölnlü Bruno gibi bazı önemli isimler önderliğinde öğrenmenin yeniden canlandığı görülmektedir. Bruno, çocukken, kapsamlı bir eğitim alabilmesi için Utrecht Piskoposuna emanet edilmiştir. Bruno Köln'de, bazıları daha sonra piskoposluğa yükselen birçok öğrenciyi çevresinde toplamıştır. (Parisse, 1994/2007, s. 814) Ayrıca yaygın ve anlaşılması güç felsefi sorular üzerine düşünceyi harekete geçirmiş ve uzun zamandır ihmal edilen yedi özgür sanatı yeniden önemli bir yere getirmiştir. Sarayda Latince konuşma seviyesini arttırmıştır. Oldukça çalışkan bir okuyucu olarak biliniyor ve seyahatlerinde yanında taşınabilir bir kitaplık bile taşıyordu. (Jaeger, 1994, s.36)

Orta Çağ'da Almanlar bir çocuğun doğasının, büyük ölçüde soyunun bir sonucu olarak doğumda belirlendiğine inanıyorlardı. Kişinin doğası çok spesifik olabilir: Bir kişi mızrak dövüşü becerisi veya edep duygusu miras alabilir. Bu durumda, eğitimin daha küçük bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Elbette çocuklar, özellikle geleceğin din adamları, manastırlarda ve katedral okullarında, saraylarda ve üniversitelerde, gerçekte ve kurgusal olarak eğitilmişlerdir. Ancak çocuğun doğası ne kadar çok şey başarabileceğini ve gerekli olacak teknikleri belirlerdi. Sıradan çocukları eğitmek nankör bir görev olarak görülüyordu: Bu tür çocuklar sık sık disipline edilmeli ve onlara iyi alışkanlıklar telkin etme umudu varsa efendilerinden korkmaları öğretilmeliydi. Olağanüstü doğaya sahip çocuklar ise eğitime neredeyse hiç ihtiyaç duymuyordu. (Schultz, 2001, s.114-115)

Geç Orta Çağ Almanya'sında Üniversiteler

Geç Orta Çağ, eğitimde dikkate değer bir ilerleme dönemi idi. Giderek güçlenen tüccar seçkinlerinin ihtiyaçlarını karşılayan yeni şehir okulları, daha önce var olan okulların yerini almaya başlamıştı. Pek çok şehir ve kasabada, yerel yetkililer yeni okullar kurdular, nitelikli ustaları işe aldılar ve ortak fonlardan öğretim elemanlarına ödeme yaptılar. Kırsal bölgelerde, reformcuların küçük din adamlarının bilgisizliği konusundaki şikayetlerine rağmen, kilise rahipleri, birkaç genç akademisyene genellikle Latince en azından temel eğitim veriyorlardı. (Sheffle, 2010, s.1067)

Zaman içerisinde manastır ve katedral okullarında verilen eğitim üniversitelere kaymıştır. Bu durumun birçok nedeni vardır. Bu nedenleri Richard Hunt'ın verdiği bilgiler doğrultusunda şöyle sıralayabiliriz: Dış saldırıların ortadan kalkması, daha düzenli yönetimin sağlanması, ekonomik kalkınma ve gelişme, şehirleşme ve ayrıca da Yunan ve Arap dünyasından gelen bilgi ve Avrupa'da uyanan öğrenme ve bilme isteği. Üniversitelerin ortaya çıkışı aslında kendiliğinden olmuş ve zamanın ihtiyaçları ve olumlu şartları içinde şekillenmiştir. (Ülgen, 2010, s.349)

Yerel düzeyde verilen başlangıç ve gramer eğitiminin ötesinde, Orta Çağ'ın sonları da yüksek öğrenimde olağanüstü bir ilerleme göstermiştir. Yalnızca Alman İmparatorluğu'nda 1378 ile 1500 yılları arasında 15 yeni üniversite kurulmuştur. İber Yarımadası, Fransa, İtalya, İskoçya, İskandinavya, Polonya ve Macaristan'da da yeni üniversiteler ortaya çıkmıştır. Bu hızlı büyüme, üniversite öğrencilerinin sayısını arttırmış ve üniversite eğitiminin önündeki ekonomik engelleri azaltmıştır. Başka bir ifadeyle, Kara Ölümün neden olduğu büyük demografik düşüşün zemininde düşünüldüğünde, bu tür bir genişleme yeterince dikkate değerdir. Hümanistlerin ve dini reformcuların şikayetlerine rağmen, Orta Çağ'ın sonları bir durgunluk döneminin aksine, dinamik eğitimsel genişleme ve büyümeye tanık olmuştur. (Sheffle, 2010, s. 1068)

1348'de, XIV. yüzyılın ortalarında, en eski Alman üniversitesi "Prag"¹ kurulmuştur. Üniversitelerin kuruluşu aynı yüzyılda Viyana (1365), Heidelberg (1386), Köln (1388) ve Erfurt (1392) ile devam etmiştir. (Bärnstein, 1882, s.9) Leipzig (1409), muhalif Alman öğretim üyeleri ve Praglı öğrenciler tarafından kurulmuştur. Rostock (1419) ise Erfurt ve Leipzig'in bir nevi şubesi idi. XV. yüzyılın ikinci yarısında yeni üniversitelerin kurulmasından önce yaklaşık kırk yıllık bir dönem geçmiştir. Almanya'da XV. yüzyılda kurulan üniversiteler arasında Greifswald

¹ 1348 yılı, Alpler'in bu yakasındaki kıtadaki üniversitelerin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1348'de Kral IV. Charles, Prag'daki üniversiteyi kurarak, genel olarak Alman üniversitelerinin büyük kuruluş dönemini başlatmıştır. Çünkü Prag başlangıçta ağırlıklı olarak Alman üniversitesi olarak kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: (Binding, 1910, s.1); Bu yeni üniversite Charles Üniversitesi olarak bilinecekti: Ayrıntılı bilgi için bkz: (Janin, 2008, s.137)

(1456), Basel ve Freiburg (1460), Ingolstadt (1472), Trier (1473), Mainz ve Tübingen (1477) vardır. Sonra, yirmi yılı aşkın bir süredir devam eden bir aradan sonra, Reform öncesi kurulan son iki üniversiteden bahsedebiliriz: Wittenberg (1502) ve Frankfurt-on-the-Oder (1506). (Spitz, 1984, s.47; Lexis, 1904, s.5)

Bu üniversiteler aynı zamanda imparatorlardan ayrıcalıklar almış ve laik hükümetler, şehirler ve bölge prensleri tarafından kurulmuş ve desteklenmiştir. Sebepler temeldi: şehrin ya da prensliğin prestiji, daha iyi eğitilmiş kilise adamlarına duyulan ihtiyaç, devletin büyüyen bürokrasilerini yönetmek için özellikle hukukta kamu görevlilerine yönelik artan talep ve Rönesans ruhundan ilham alan kültürel canlanma. (Spitz, 1984, s.48)

1400'e kadar kurulan Viyana, Erfurt, Köln ve Heidelberg üniversiteleri birlikte her yıl yaklaşık 740 yeni öğrenci kabul etmişlerdir. Almanya'nın ilk üniversitelerinin kurulmasından önce, elbette ki eğitim olanakları tamamen eksikti denilemez. Büyük şehirlerde, başlangıç seviyesinde gramer, mantık, hesaplama ve bazen daha sofistike felsefi konularda eğitimin verildiği katedral okulları vardı. Aslında Trier, Erfurt, Viyana ve Köln'deki okullar, zaman zaman binden fazla öğrenciyi kaydeden büyük kurumlardı. (Overfield, 1984, s.4)

Peki Geç Orta Çağ Almanya'sının üniversitelerinde kaç öğrenci vardı? Öğrenci kayıt tutanakları, oldukça doğru tahminler yapmamızı sağlar. Bu kayıtlar, önemli bir farkla, Viyana Üniversitesi'nin 1450'den 1520'ye kadar yetmiş yıllık dönemde en fazla kayıt yaptıran öğrenci sayısına sahip olduğunu gösteriyor. O yıllarda, 1480'lerde Macarların Viyana'yı işgali ve 1495'te veba salgını nedeniyle kayıtlardaki kısa vadeli düşüşlere rağmen, üniversite yılda ortalama 420 yeni kayıt almıştır. Aynı dönemde sadece üç üniversitenin yıllık kayıtları üç yüzlerde olmuştur: Leipzig ortalama 379, Erfurt 330 ve Köln 322. Diğer ortalama yıllık kayıtlar ise şu şekildedir: Wittenberg, 248; Ingolstadt, 204; Frankfurt an der Oder, 198; Rostock, 165; Heidelberg, 126; Tübingen, 104; Freiburg-im-Breisgau, 76; Greifswald, 50. (Overfield, 1984, s.23)

Alman üniversitelerinin en önemli özelliği "eksiksiz" olmalarıdır. Yani, Paris üniversitesinde var olan dört fakültenin hepsini içeriyordu- sanat, hukuk, tıp ve teoloji. Bu, İtalya'daki, Fransa eyaletindeki ve İspanya'nın bazı bölgelerindeki hukuki çalışmaların öne çıktığı ve sanat ve teoloji eğitiminin önemsiz ve hatta var olmayan bir role indirildiği çoğu üniversiteden farklıydı. (Overfield, 1984, s.12)

Alman üniversitelerindeki sanat dersleri, XII. yüzyılın ortalarından XIII. yüzyılın ortalarına kadar Paris okullarında ve Paris üniversitelerinde gelişen uygulamalar üzerine modellenmiştir. Bu Paris müfredatı, her şeyden önce mantığa yeni ve yoğun bir ilginin ürünüydü. Mantık, diğer iki trivium konusu, gramer ve retorik ile teorik olarak eşit olmasına rağmen, erken Orta Çağ bilim adamları tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmişti. Paris sanat fakültesinin metinleri ve öğretim yöntemleri, tüm Reform öncesi Alman üniversiteleri için model görevi gördü. Sonuç olarak, akademik uygulamaları ve gereksinimleri, Wittenberg ve Frankfurt gibi geç dönem kurumlar için bile dikkate değer ölçüde tekdüze idi. Küçük farklılıklar vardı. Aristoteles'in *Fizik* gibi bir metin bir üniversitede lisans derecesi için gerekiyken, başka bir üniversitede yüksek lisans öğrencileri için ayrılmış olabilir. (Overfield, 1984, s.27-28)

Orta Çağ'ın başlangıcından beri, trivium'a özel bir vurgu yapılırken, Orta Çağ'ın sonlarına kadar iki disiplinin ağırlığı quadrivium'a kaymıştır. (Langer, 2008, s.79) Quadrivium, Erken ve Yüksek Orta Çağ'da arka plandayken, Geç Orta Çağ'da ilgi odağı haline gelmiştir. Matematikte Arapça sayılar kullanılmıştır. Algoritma abaküsün yerini almıştır. Aritmetik her okulda biliniyordu çünkü günlük hayatta hesaplamalar yapabilmek için gerekiyordu. Gotik katedrallerin yapımında alan ölçme sanatı için geometriye ihtiyaç vardı. (Langer, 2008, s.82) Öklid Geometrisinin ilk altı kitabı genellikle İngiliz John of Peacham'ın *Perspectiva communis* ile bağlantılı olarak geometri dersi için evrensel olarak gerekiyordu. Bunun yanında başka bir İngiliz olan John of Holywood'un *De sphaera*'sı, ise çoğunlukla astronomi için gerekli olan bir metindi. (Overfield, 1984, s.42)

Alman Üniversitelerinde Hümanizm

Geç Orta Çağ'da hümanizm üniversitelerde kendine yer edinmişti. Alman hümanizminin kökenleri XV. yüzyılın başlarına kadar dayanmasına rağmen, hareket Alman üniversitelerine ancak 1450'lerde tanıtılmıştır. (Overfield, 1984, s.61) Hümanizmin üniversiteye kabul edilme modeli bir üniversiteden diğerine farklılık gösteriyordu. Hümanistleri ilk ağırlayanlar güneydeki eski üniversitelerdi. (Spitz, 1984, s.49) Viyana Üniversitesi'nin kayıtları, 1451'de Phillip Mautthar'ın pseudo- Ciceronian *Rbetorica ad Herrenium* üzerine ders verdiğini ve Bambergli Paul Swicker'ın Terence üzerine ders verdiğini göstermektedir. (Overfield, 1984, s.61) Ingolstadt ve Heidelberg'de bireysel hümanistler şiir ve retorik dersleri vermişlerdir. *Omnium novorum portus* olarak bilinen Erfurt ve Leipzig

üniversiteleri hümanist öğrenmenin canlı merkezleri haline geldi. Erfurt ve Leipzig’de humanist bir reform 1519’a kadar gerçekleştirilemedi. Aristoteles’in yeni hümanist çevirileri, Orta Çağ Latince metinlerinin yerini alacaktı. Müfredata klasik Latince eğitim, şiir, retorik, Cicero ve Virgil üzerine dersler ve Yunanca eğitimi eklendi. 1520’de başlangıçta Erfurt ve Leipzig’in bir uzantısı olan Rostock’da, ertesi yıl ise Greifswald’da bir reform gerçekleştirildi. 1522’de Heidelberg’de ve 1525’te Tübingen’de hümanist disiplinler lehine üniversite reformu yapıldı. Tarihçiler tarafından skolastisizmin en güçlü kalesi olarak gösterilen Köln bile hümanizmin etkisine teslim oldu. Köln, hümanistlerin prensi Erasmus’u fakültesine atamak isteyen yarım düzine Alman üniversitesinden biriydi. (Spitz, 1984, s.49-50)

Alman üniversitelerinde hümanizmini ilerleyen bazı isimler arasında, Savonali William, Cintthus de Burgo Sancti Sepulchri, Giralamo Balbi gibi isimler gösterilebilir. Savonali William, XV. yüzyılın ikinci yarısında Almanya’da ders veren birkaç İtalyan hümanistten ilkiydi. 1487’de Cintthus de Burgo Sancti Sepulchri, Viyana’da retorik üzerine ders vermiştir. Daha önemli bir figür olan Giralamo Balbi ise 1490’larda Viyana Üniversitesi’nde ders vermiştir. Daha etkili olanlar, kariyerlerinde Peter Luder’in modelini izleyen Alman hümanistlerdi. *Studia humanitatis*’in değerini öğretmek ve duyurmak için üniversite üniversite dolaşan kendi halinde bir şair olan Luder, tarihçiler tarafından “gezgin şairler” olarak bilinen kişilerin ilkiydi. Luder, sadece Heidelberg’de değil, Erfurt, Leipzig, Basel ve Viyana’da da ders vermiştir. Başka bir gezgin şair, Lichtenberg’den Samuel Karoch’du. 1470’lerde ve 1480’lerde Leipzig, Erfurt, Viyana, Köln, Heidelberg ve belki de Rostock, Greifswald’da ders vererek en az on yıl boyunca üniversite çevrelerinde bulunmuştur. “Gezgin şairler” arasında açık farkla en önemlisi ve en tanınmış olanı Köln’de eğitim görmüş ve Rostock, Leipzig, Erfurt, Ingolstadt ve Viyana’da ders vermiş olan Alman “baş-hümanist” Conrad Celtis’ti. (Overfield, 1984, s.62-63)

XV. yüzyılın ikinci yarısında, birçok Alman üniversitesi, Heidelberg, Tübingen ve Freiburg’da olduğu gibi, her iki felsefi okul için ayrı çalışma programları sunarak hem Nominalizmi hem Realizmi resmen kurumsallaştırmıştır. Ancak Köln’de işler farklıydı. Realistlerin yanında böyle resmi bir Nominalist program yoktu. Üniversiteye bağlı matbaacıların yayın programı da bu yönüyle ortaya çıkıyor. Köln, Ulrich Zell, Johannes Koelhoff ve Henricus Quentell gibi ünlü matbaacıların yer aldığı, okul kitaplarının basılması için en önemli merkezlerden biriydi. Ancak XV. yüzyılda Köln’de basılan tüm ders kitapları ya Albertistler ya da Thomistler tarafından yazılmıştır. Tek bir ders kitabında Nominalist imzası yoktur. (Hoenen, 2011, s.93)

Sonuç

Her ne kadar Orta Çağ Avrupa’sının erken dönemlerinde okuma yazma oranı düşük olsa da Mukaddes Kitap’ın Karolenj siyasi kültüründeki merkezi konumu, eğitimde reformu ateşlemiş ve edebi kültürü canlandırmıştır. Okuma yazma oranının çok düşük olduğu Orta Çağ Almanya’sında eğitim ilk önce manastırlarda verilmekteydi ve bu bağlamda birçok önemli manastır ön plana çıkmıştır. Bunlar arasında St. Gall, Fulda, Reichenau gibi manastırlar vardır. Daha sonra manastır okulları hayatta kalmaya çalışırken katedral okullarının ön plana çıktığı görülmektedir. Katedral okulları X. yüzyılın ortalarında gelişmeye başlamışlardır. Bu okullar arasında Würzburg, Köln Hildesheim, Worms, Liege, Mainz gibi önemli okullar bulunmaktadır. Bu okullarda trivium ve quadrivium olarak adlandırılan ve yedi liberal sanatı oluşturan dersler verilmiştir. Trivium ve quadrivium eğitiminin genellikle Hristiyan teolojisi çalışması için gerekli bir hazırlık olduğu söyleniyordu. Trivium konularından gramer, mütevazı bir okuryazarlık düzeyine ulaşmak için mücadele eden bir toplumda temel disiplin olarak öncelik taşıyordu.

Geç Orta Çağ, eğitimde dikkate değer bir ilerleme dönemi idi. Giderek güçlenen tüccar seçkinlerinin ihtiyaçlarını karşılayan yeni şehir okulları, daha önce var olan okulların yerini almaya başlamış ve zaman içerisinde manastır ve katedraller okullarında verilen eğitim üniversitelere kaymıştır. Genel olarak üniversitelerin kurulmasıyla Orta Çağ Avrupası eğitimde bir gelişim dönemi yaşamıştır ve bu gelişimi Almanya’da da görmekteyiz. Geç Orta Çağ’da Alman topraklarında Viyana, Heidelberg, Köln ve Erfurt gibi birçok önemli üniversite kurulmuştur. Bununla birlikte Erken ve Yüksek Orta Çağ’da quadrivium arka plandayken, Geç Orta Çağ’da ilgi odağı haline gelmiştir. Bunun yanında Alman üniversitelerinde hümanizmin kendine yer edindiği ve birçok hümanist ismin bu üniversitelerde ders verdiği görülmektedir.

Kaynakça

- Agibalova, Y., & Donskoy, G. (2017). Ortaçağ Tarihi. (Ç. Sümer, Çev.) İstanbul: Yordam Yayınları.
Bachrach, D. S. (2012). Warfare in Tenth- Century Germany. Woodbridge: The Boydell Press.

- Baring- Gould, S. (1891). *The Church in Germany*. New York: James Pott & Co.
- Bärnstein, A. P. (1882). *Beiträge zur Geschichte & Literatur des Deutschen Studententhumes von Gründung der ältesten deutschen Universitäten bis auf die unmittelbare Gegenwart, mit besonderer Berücksichtigung des XIX. Jahrhunderts*. Würzburg: A. Stuber's Buch.
- Barrow, J. (2015). *The Clergy in the Medieval World: Secular Clerics, Their Families and Careers in North- Western Europe c.800-c.1200*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Binding, K. (1910). *Die Feier des Fünfhundertjährigen Bestehens der Universität Leipzig- Amtlicher Bericht im Auftrage des akademischen Senates*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Carroll, W. F. (2001). Education. J. M. Jeep (Ed.), *Medieval Germany: An Encyclopedia* (pp. 192-193). New York: Garland Publishing.
- Classen, A. (2006). Hrotsvit of Gandersheim (Hroswitha) (ca.935- after 972). J. Ruud (Ed.), *Encyclopedia of Medieval Literature* (pp. 322-324). New York: Facts On File.
- Cobban, A. B. (1975). *The Medieval Universities: their development and organization*. London: Methuen & Co.
- Genç, Ö. (2013). *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarhlar ve Karolenj Rönesansı*. İstanbul: Lotus Yayınları.
- Grant, E. (2004). *God and Reason in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoenen, M. J. (2011). Nominalism in Cologne: The Student Notebook of the Dominican Servatius Fanckel with an edition of a disputatio vacationalis held on July 14, 1480 "Utrum in deo uno simplicissimo sit trium personarum realis distinctio. S. E. Young (Ed.), *Crossing Boundaries at Medieval Universities* (pp. 85-144). Leiden: Brill.
- J. Contreni, J. (2001). Charlemagne (747-814). J. M. Jeep (Ed.), *Medieval Germany: An Encyclopedia* (pp. 98-102). New York: Garland Publishing.
- Jaeger, C. (1994). *The Envy of Angels Cathedral Schools and Social Ideals in Medieval Europe, 950-1200*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Janin, H. (2008). *The University in Medieval Life, 1179-1499*. Jefferson: McFarland & Company Inc.
- Langer, M. (2008). "Lerne was dann kannst Du was" Umriss des weltlichen, Bildungs und Erziehungswesens im Mittelalter. Wien: Universität Wien, Diplomarbeit.
- Lexis, W. (1904). *Das Unterrichtswesen im Deutschen Reich (Die Universitäten)*, (Band 1). Berlin: Verlag von A. Asher & Co.
- Overfield, J. H. (1984). *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. Princeton: Princeton University Press.
- Panti, C. (2014). Müzik Teorisi, Hristiyan Kültüründe Müzik. U. Eco (Ed.), *Orta Çağ- Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* (L. T. Basmacı, Çev., ss. 871-876). İstanbul: Alfa.
- Parisse, M. (1994/2007). Die Reichskirche (um 900 bis 1054). P. R. Gilbert Dagron (Ed.), *Die Geschichte Des Christentums Religion- Politik-Kultur (Bischofe, Mönche und Kaiser, 642-1054)* (Band IV, pp. 797-832). Freiburg: Herder Verlag.
- Scaglione, A. (1991). *Knights at Court: Courtliness, Chivalry & Courtesy from Ottonian Germany to the Italian Renaissance*. Berkeley, Los Angeles- Oxford: University of California Press.
- Schultz, J. A. (2001). Childhood. J. M. Jeep (Ed.), *Medieval Germany: An Encyclopedia* (pp. 114-115). New York: Garland Publishing.
- Sheffle, D. (2010). Late Medieval Education: Continuity and Change. *History Compass*, 8(9), 1067-1082.
- Sheffler, D. L. (2008). *Schools and Schooling in Late Medieval Germany: Regensburg, 1250-1500*. Leiden: Brill.
- Spitz, L. W. (1984). The Importance of the Reformation for the Universities: Culture And Confessions in The Critical Years. J. Kittelson, & P. Transue (Ed.), *Rebirth, Reform and Resilience: Universities in Transition 1300-1700* (pp. 42-68). Columbus: Ohio State University Press.
- Ülgen, P. (2010). Geç Ortaçağ'da Avrupa'daki Üniversiteler ve Eğitim. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 347-372.

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In this study, the development of schools in the Early Middle Ages, the High Middle Ages and the Late Middle Ages in Germany and the education system applied by these schools are mentioned and thus information about each period is tried to be given.

Methodology

In the study, I used German and English sources to understand the educational institutions in medieval Germany. In line with the sources, information about the monasteries, cathedrals and universities in medieval Germany was given. In addition, the education curricula given in these institutions were examined in detail.

Findings

In our study, we first provide information about the monastic schools in early medieval Germany. The three monasteries of St. Gall, Reichenau and Fulda stood out as centres of learning in Germany at the beginning of the IXth century and in addition to these, other important monasteries were studied. The reasons for the prominence of all these monasteries are discussed. It is seen that cathedral schools came to the fore in education after the monasteries. In this direction, information about the development of cathedral schools in the X. and XI. centuries is given. Among these schools, Cologne, Mainz, Speyer, Trier, Worms, Straßburg, Constance, Augsburg, Freising, Passau, Regensburg, Salzburg, Eichstätt, Würzburg, Bamberg, Münster, Paderborn, Hildesheim and Magdeburg are mentioned as important educational centres. Likewise, the reasons why these cathedral schools came to the fore were examined. In addition, information about the development of women's monasticism in this period was reached and information was given about the education given in these monasteries. Information has been included about from the middle of the tenth century there was a sharp increase in the importance of the cathedral schools and their role in providing royal chaplains and bishops. In addition, with the development of cathedral schools, parents who wanted their sons to be trained for the priesthood profession began to prefer cathedral schools instead of monastic schools in the 10th century. When the sources were examined, it was concluded that this change began to be noticed in Germany during the reign of Otto I. In general, it was confirmed that education in schools consisted of the Trivium (grammar, rhetoric, dialectics) and the Quadrivium (geometry, arithmetic, astronomy, music).

When we look at the Late Middle Ages, we witness the development of universities, and in our study, information about the reasons why universities developed. In this period, only in the German Empire, 15 new universities were founded between 1378 and 1500. In our study, information on which universities were established in the XIVth and XVth centuries is included. In addition, it has been examined in detail by whom and for what purposes these educational institutions were established. Besides, information on the number of students in the universities and the annual enrolments in universities such as Leipzig average, Erfurt and Cologne are presented. It has been confirmed that the art courses at German universities were modelled on the practices developed in Parisian schools and universities from the middle of the XIIth to the middle of the XIIIth century. While the trivium had a special place in the early Middle Ages, it was stated that the quadrivium was more prominent in the late Middle Ages. Afterwards, the reason for this situation was emphasized. In addition, information has been obtained about the fact that humanism has a place in universities in the late Middle Ages and in which university there are humanists. In this context, it was mentioned that humanists taught in Vienna, Ingolstadt and Heidelberg. It was found that names such as William of Savona, Cinthus de Burgo Sancti Sepulchri, Giralamo Balbi made efforts for the progress of humanism.

Conclusion and Discussion

Although literacy rates were low in early medieval Europe, the centrality of the Bible in Carolingian political culture fuelled educational reform and revitalised literary culture. In medieval Germany, where the literacy rate was very low, education was first provided in monasteries and many important monasteries came to the fore in this context. Then the cathedral schools began to develop in the middle of the tenth century. In these schools, courses called trivium and quadrivium were given and constituted the seven liberal arts. In the early and high Middle Ages, trivium subjects took precedence as the main discipline. However, in the late Middle Ages, it is seen that this situation differed and this priority passed to the quadrivium.

The Late Middle Ages was a period of remarkable progress in education. New city schools, catering to the needs of an increasingly powerful merchant elite, began to replace the schools that had previously existed, and over time the education provided in monasteries and cathedrals shifted to universities. In general, with the establishment of universities, medieval Europe experienced a period of development in education, and we can also see this development in Germany. In the late Middle Ages, many universities were founded on German soil, such as Vienna, Heidelberg, Cologne and Erfurt. However, while the quadrivium took a back seat in the Early and High Middle Ages, it became the centre of attention in the Late Middle Ages. In addition, it is stated that humanism has a place in German universities and many humanist names give lectures in these universities.

**ÜLKELERİN İNOVASYON PERFORMANSINA GÖRE KÜMELENMESİ; ENTROPI,
COPRAS VE ARAS YÖNTEMLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ**
**CLUSTERING COUNTRIES ACCORDING TO INNOVATION PERFORMANCE; EVALUATION
WITH ENTROPI, COPRAS AND ARAS METHODS**

Hande EREN

Kapadokya Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü,
hande.eren@kapadokya.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-9166-5037

Emel GELMEZ

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
emelgelmez@selcuk.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8774-607X

ÖZ

Geliş Tarihi:
02.08.2022

Kabul Tarihi:
30.09.2022

Yayın Tarihi:
30.09.2022

**Anahtar
Kelimeler:**

Yenilik
Performansı
ENTROPI
Yöntemi
COPRAS Yöntemi
ARAS Yöntemi
Kümeleme Analizi

Keywords:

Innovation
Performance
ENTROPI
Method
COPRAS Method
ARAS Method
Cluster Analysis

Hızla değişen ve teknolojinin günden güne önemini artırdığı küresel rekabet ortamında ülkelerin rekabet gücünü artırabilmeleri ve sürdürebilmelerinde yenilik önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Yenilik ve AR-Ge faaliyetlerine yapılan yatırımlar ve iyileştirmeler ülkelerin kalkınmaları üzerinde de etkin bir rol oynamaktadır. Bu yüzden gerek mikro ve gerekse makro düzeyde yenilik performansı ölçümü önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada Küresel İnovasyon İndeksi (Kİİ) (2021)'nde yer alan 132 ülke 7 kritere göre COPRAS ve ARAS yöntemlerine göre sıralanmıştır. Yenilik performansına göre ülkelerin sıralanmasında öncelikle ENTROPI ağırlıklandırma yönteminden faydalanılmıştır. Yenilik performansı sıralamasının ardından indekste yer alan 132 ülke inovasyon göstergeleri açısından kümelere ayrılmıştır. Kümeleme analizi WEKA programı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda COPRAS ve ARAS yöntemlerine göre inovasyon göstergeleri açısından en iyi sıralamaya sahip ülkeler İsviçre, İsveç ve ABD olurken son sırada yer alan ülkeler ise Benin, Gine ve Angola olarak tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu ülkelerin WEKA programı ile yapılan kümeleme analizi sonrasında 8 kümeye ayrıldığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Innovation is considered as an important factor for countries to increase and maintain their competitiveness in a rapidly changing global competitive environment where technology is increasing its importance day by day. Investments and improvements in innovation and R&D activities also play an active role in the development of countries. Therefore, it is important to measure innovation performance at both micro and macro level. In this context, in this study, 132 countries included in the Global Innovation Index (2021) were ranked according to 7 criteria according to COPRAS and ARAS methods. The ENTROPY weighting method was primarily used to rank the countries according to their innovation performance. Following the innovation performance ranking, 132 countries in the index are divided into clusters in terms of innovation indicators. Cluster analysis was carried out using the WEKA program. According to the analyzes made, Switzerland, Sweden and the USA were the countries with the best rankings in terms of innovation indicators according to the COPRAS and ARAS methods, while the last countries were determined as Benin, Guinea and Angola. At the same time, it was determined that these countries were divided into 8 clusters after the clustering analysis made with the WEKA program.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1153211>

Atıf/Cite as: Eren, H. ve Gelmez, E. (2022). Ülkelerin İnovasyon Performansına Göre Kümelenmesi; Entropi, Copras ve Aras Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1546-1565.

Giriş

Yenilik değişimin, dönüşümün, gelişimin ve ilerlemenin bir ifadesi olup günümüzde gerek kişilerin, gerek işletmelerin ve gerekse endüstri alanlarının rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmelerinde kritik öneme sahiptir (Atakan, 2017: 30). Bununla birlikte son yıllarda kabul gören önemli bir varsayım ülke ekonomilerinin büyüme hızını yenilik düzeyinin belirlediğidir. Bu yüzden de işletme ve ülkelerin etkin ve etkili bir performans değerlendirme sistemine sahip olmaları önem arz etmektedir. Bu süreçte hedeflerine ulaşma derecelerinin belirlenmesi amacıyla düzenli olarak performans ölçümünün gerçekleştirilmesi organizasyonlara rekabet avantajı sağlayacaktır. Ülkelerin yenilik performanslarının ölçülmesi amacıyla güvenilirliği dünya çapında kabul gören uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından geliştirilen çeşitli indeksler mevcuttur. Dolayısıyla söz konusu bu indekslerden yararlanılarak yenilik sıralaması yapılabilmektedir. Elde edilen sonuçların değerlendirilmesi ile ülkeler yenilik durumlarını nesnel bir şekilde görebilmekte ve edindikleri karnelerine göre bir strateji uygulayabilmektedir (Bakır ve Çakır, 2021: 972). Bu kapsamda bu çalışmanın temel amacı ülkelerin yenilik performansının belirlenerek kümelemesinin yapılmasıdır. Bu temel amaç çerçevesinde Kİİ (2021)'den yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında verilerin analizinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) teknikleri ve Kümeleme analizlerinden faydalanılmıştır. ÇKKV teknikleri, bir dizi alternatif arasından en iyi alternatifin seçilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Biswas vd., 2019: 65). Çalışmanın temel amacı doğrultusunda Kİİ (2021)'de yer alan 132 ülke 7 kritere göre COPRAS ve ARAS yöntemlerine göre sıralanmıştır. Kriterlerinden ağırlıklandırılmasında ENTROPİ yönteminden faydalanılmıştır. Akabinde indekste yer alan 132 ülke inovasyon göstergeleri açısından kümelere ayrılmıştır. Bu kapsamda WEKA programında sayısal (numeric) verilerin analiz edildiği algoritmalar kümeleme analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda en ideal çözümleri Beklenti-Maksimizasyonu algoritmasının verdiği tespit edilmiştir. Kümeleme analizi sonucu elde edilen veriler COPRAS ve ARAS yöntemleri ile karşılaştırılarak sonuçlar değerlendirilmiştir.

1. Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde yenilik performansı, kümeleme analizi, ENTROPİ yöntemi, COPRAS yöntemi, ARAS yöntemi ile yapılmış çeşitli çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları Tablo 1'deki gibi özetlenebilmektedir.

Tablo 1. Literatür Taraması

İnovasyon İle İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar		
No	Yazar(lar)	Uygulama Alanı
1	Polednikova ve Kashi (2014)	Çalışmada AHP ve VIKOR yöntemleri kullanılarak Çek Cumhuriyeti'ndeki NUTS 2 bölgelerinin inovasyon performanslarının değerlendirilmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır. Değerlendirme, bölgelerin Avrupa ülkelerindeki inovasyon performansı hakkında istatistiksel gerçekler sağlayan Avrupa Bölgesel İnovasyon Skor Tablosu (RIS) yaklaşımına dayanmaktadır.
2	Ayçin ve Çakın (2019)	Çalışmada ENTROPİ ve MABAC yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılması amaçlanmıştır. Bu yöntemlerle ülkelerin inovasyon performansları ölçülmüştür. ENTROPİ yöntemi ile kriterlerin ağırlıklandırıldığı çalışmada MABAC yöntemi ile ülkelerin inovasyon performans değerleri hesaplanmıştır. Çalışmanın sonunda ülkeler inovasyon performansı en yüksek olan ülkeden en düşük ülkeye doğru sıralanmıştır.
3	Zhao vd. (2019)	Çalışmada, Çin'in bankacılık sektörünün sürdürülebilirliğini geliştirmek ve hizmet inovasyon stratejilerini değerlendirmek amacıyla bir hibrit ÇKKV yöntemi önerilmiştir. 20 alt kriterden meydana gelen altı boyutlu bir model oluşturulmuş ve DEMATEL, DAMP ve VIKOR yöntemleri kullanılmıştır.
4	Oralhan ve Büyüktürk (2019)	Çalışmada Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin inovasyon performansı ÇKKV yöntemleriyle kıyaslanmıştır. Yapılan inceleme sonucunda TOPSIS ve MOORA yöntemine göre ülkelerin inovasyon performanslarına göre ilk üç sırada İsviçre, İsveç ve Danimarkanın yer aldığı sonucuna ulaşılarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

5	Bakır ve Çakır (2021)	Çalışma kapsamında; Avrupa Birliği ve OECD'ye üye olan 23 ülkenin yenilik performansı ÇKKV teknikleriyle analiz edilmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesinde CRITIC, EVAMIX ve Borda Sayım yöntemleri bütünlük olarak kullanılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir.
6	Satıcı (2021)	Çalışmada 2021 yılı verileri bağlamında Avrupa İnovasyon Endeksi Puanlama Tablosu'ndan yararlanılarak Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ve Türkiye'nin de aralarında yer aldığı Avrupa Birliği'nde yer almayan 8 ülkenin inovasyon performansı değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde ÇKKV tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu kapsamda kriterlerin ağırlıklandırılmasında CRITIC yönteminden faydalanılmıştır. Ülkelerin inovasyon performansı sıralamasında ise WASPAS yönteminden faydalanılmıştır.

Kümeleme Analizi İle İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar

No	Yazar(lar)	Uygulama Alanı
1	Liu vd. (2005)	Çalışmada Çok Amaçlı K-Ortalamalar Genetik Algoritması kullanılarak elde edilen alternatif kümeleme sonuçlarının geçerlilik analizi araştırılmıştır. Söz konusu bu algoritma, çözüm kümesi olarak en uygun küme sayısını vermiştir. Elde edilen kümeleme sonuçları daha sonra literatürde önerilen çeşitli küme geçerliliği teknikleri altında analiz edilmiş ve doğrulanmıştır. Her bir geçerlilik indeksi için optimal kümeler sıralanmıştır.
2	Kou vd. (2014)	Çalışmada finansal risk analizi alanında kümeleme yöntemi ve ÇKKV yöntemleri kullanılarak bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Üç gerçek hayat kredi riski ve iflas riski veri seti üzerinde on bir küme geçerlilik indeksi kullanılarak önerilen yaklaşımı doğrulamak için üç ÇKKV yöntemi, altı kümeleme algoritması kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda kümeleme algoritmalarını değerlendirmede ÇKKV yöntemlerinin etkili olduğu görülmüştür.
3	Barak ve Mokfi (2019)	Çalışmada kümeleme yöntemini değerlendirmek ve sıralamak için ÇKKV tabanlı bir çerçeve önerilmiştir. Önerilen yaklaşım, üç grup ÇKKV algoritması ve çoklu veri setleri üzerinde çoklu kümeleme modellerini değerlendirebilen ve sıralayabilen kapsamlı, sağlam bir çerçeveye sahip olan Borda Sayım yöntemini kullanmaktadır. Ayrıca çalışmada Parçacık Sürü optimizasyonu algoritmasını K-ortalama kümeleme algoritmasıyla birleştiren bir hibrit veri kümeleme algoritması sunulmuştur.
4	Gürtuna ve Polat (2020)	Çalışmada Kİİ (2018) aracılığı ile 126 ülkeye ait veriler ile kümeleme analizi yapılmıştır. Ward's Tekniği ve K Ortalamalar Yöntemi kullanılarak kümeleme analizi yapılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

ENTROPI, COPRAS ve ARAS Yöntemleri ile İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar

No	Yazar(lar)	Uygulama Alanı
1	Stanujkic ve Jovanovic (2012)	Çalışmada, fakülte web sitelerinin değerlendirilmesi için ARAS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda en yüksek performansa sahip web site A3 web sitesi olmuştur. A3 olarak etiketlenen fakülte web sitesi, web sitelerine büyük önem veren üniversitelerin web sitelerini temsil etmektedir.
2	Popovic vd. (2012)	Çalışmada finansal analiz kriterlerine dayalı yatırım projeleri seçimi ve kesin olmayan verilerin kullanımı ele alınmıştır. Önerilen modelde, alternatif projelerin performansları kesin ve aralık değerleri kullanılarak ifade edilmiş ve daha sonra COPRAS ve COPRAS-G yöntemleri kullanılarak mevcut projelerden en iyi olanı seçilmiştir.

3	Aksoy vd. (2015)	Çalışmada Türkiye Kömür İşletmeleri'ne ait sekiz işletmenin performans değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada AHP yöntemi ile kriterler ağırlıklandırılarak MULTIMOORA ve COPRAS yöntemleri ile alternatifler sıralanmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda her iki yöntemde de en iyi sonucu gösteren işletme ELI (Ege Linyitleri İşletmesi) olmuştur.
4	Gorgij vd. (2017)	İçme amaçlı yeraltı suyu kalitesinin ENTROPI yöntemi ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Su Kalitesi İndeksi (WQI) yöntemi kullanıldığında ortaya çıkan parametre ağırlığının uzman yargılarını önlemek için ENTROPI yöntemi kullanılmıştır.
5	Sihombing vd. (2020)	Çalışmada bir İngilizce Kursu'nun yeni şubesinin açılmasında yer seçimi probleminin çözülmesi amacıyla ARAS yöntemi kullanılmıştır. Nüfus yoğunluğu seviyesi, lokasyonlara erişim, kalabalık seviyesi, kiralama maliyetleri ve nüfus geliri kriterlerinin kullanıldığı çalışmada yer seçimi için en iyi alternatifin Patuan_Anggi_Street olduğu ortaya çıkmıştır.

Kaynak: İlgili literatür incelemesi doğrultusunda yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2. 2021 Küresel İnovasyon İndeksi

İnovasyonun çok boyutlu taraflarını incelemeyi hedefleyen Kİİ, ülkelerin inovasyon yetenekleri konusunda dünya ekonomisinde hangi konumda olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu indeks yeniliklerin arkasındaki ayrıntıları daha iyi irdeleyip değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca buna uygun politikalar ortaya çıkarmaya yardımcı olması bakımından da önemli bir yere sahiptir. İlk olarak 2007 yılında sunulan Küresel İnovasyon İndeksi INSEAD tarafından geliştirilmiştir (Turan, 2018: 15).

Kİİ (2021); Birleşmiş Milletler (BM)'in İsviçre merkezli uzman kuruluşu Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO)'nde, "COVID-19 Krizi Sürecinde İnovasyonun İzlenmesi" başlığıyla çevrimiçi olarak düzenlenen dünya tanıtımıyla açıklanmıştır. Kİİ (2021) kapsamında 132 ekonominin inovasyon ekosistemi performansı incelenmekte ve en son küresel inovasyon trendleri izlenmektedir. Rapor kapsamında 132 ülkeye ilişkin genel sıralama yapıldığı gibi; ülkelerin gelir grubu ve bölgelere göre de sıralamalar yapılmıştır (WIPO, 2021).

Tablo 2'de Kİİ (2021) indeksi bileşenleri görülmektedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi ülkelerin inovasyon indeksleri iki alt indeks ile hesaplanmaktadır. Bunlar *inovasyon girdi* ve *inovasyon çıktı alt* indeksleridir. Tablo 2'de Kİİ Bileşenleri yer almaktadır.

Tablo 2. Küresel İnovasyon İndeksi Bileşenleri

KÜRESEL İNOVASYON ENDEKSİ						
İNOVASYON GİRDİ ALT ENDEKSİ					İNOVASYON ÇIKTI ALT ENDEKSİ	
Kurumlar	Beşeri Sermaye ve Araştırma	Altyapı	Piyasaların Gelişmişliği	Ticari Gelişmişlik	Bilimsel Çıktılar	Yaratıcı Çıktılar
Politik Çevre	Eğitim	Bilgi ve İletişim Teknolojileri	Kredi	Bilgi Çalışanları	Bilgi Yaratma	Maddi Olmayan Varlıklar
Düzenleyici Çevre	Yüksek Öğretim	Genel Altyapı	Yatırım	İnovasyon Bağlantıları	Bilginin Etkisi	Yaratıcı Ürün ve Hizmetler
İş Çevresi	Ar-Ge	Ekolojik Sürdürülebilirlik	Ticaret, Çeşitlendirme ve Pazar Ölçeği	Bilgi Emilimi	Bilgi Yayılımı	Çevrimiçi Yaratıcılık

Kaynak: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO), 2021: 39.

Tablo 2 incelendiğinde Kİİ kapsamında *inovasyon girdi* ve *inovasyon çıktı alt* indeksleri olmak üzere iki temel indeksin olduğu görülmektedir. Girdi alt indeksleri kapsamında kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, alt yapı, piyasaların gelişmişliği ve ticari gelişmişlik olmak üzere beş kriter; çıktı alt indeksleri kapsamında ise bilimsel ve yaratıcı çıktılar olmak üzere iki kriterin olduğu görülmektedir.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmanın bu kısmında öncelikle analizlerin yapılmasında faydalanılacak yöntemlerden bahsedilmiş olup; ENTROPI ağırlıklandırma yöntemi ile ağırlıklandırmalar yapılmış ve ardından ülkeler yenilik performanslarına göre COPRAS ve ARAS yöntemlerinden faydalanılarak sıralanmıştır. Sıralanan ülkelerin gruplarının belirlenmesi amacıyla da kümeleme analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, birbirine benzeyen grupları keşfetmek ve temel verilerdeki farklı kalıpları belirlemek amacıyla kullanılan veri madenciliği sürecindeki en faydalı yöntemlerden biridir. Kümeleme algoritmaları, veri nesnelarini benzerlik veya farklılığa dayalı olarak alt kümelere ayırmaktadır (Frades ve Matthiesen, 2010: 81).

Bir dizi veri nesnesini (ya da gözlemi) alt kümelere ayırma işlemine kümeleme analizi ya da kümeleme denir. Her alt küme bir kümedir, ancak bir kümedeki nesnelar birbirine benzemelerine rağmen diğer kümelardaki nesnelara benzemez. Kümeleme aynı zamanda bir küme analizinden ortaya çıkan kümelar kümesidir. Bu doğrultuda farklı kümeleme yöntemleri aynı veri seti üzerinde farklı kümelemeler üretebilir. Kümeleme yöntemi, veriler içinde önceden bilinmeyen grupların keşfedilmesine olanak tanıyabildiği için yararlı ve kullanışlı bir yöntemdir (Han vd., 2012: 362).

Kümeleme, verilerin kısa özetlerini sağlayan bir veri modelleme tekniğidir. Bu sebeple çok sayıda disiplinle ilişkili olup, geniş bir uygulama yelpazesine sahiptir. Kümeleme uygulamaları çoğunlukla büyük veri kümeleri ve birçok özneliğe sahip verilerle ilgilenir. Bu tür verilerin keşfi aynı zamanda veri madenciliğinin de bir konusudur (Berkhin, 2006: 25).

Kümeleme analizi bir çeşit veri azaltma tekniğidir. Diskriminant analizi ve faktör analizini de içinde bulunduran veri indirgeme analizleri, temel olarak verileri azaltır. Bu analizler bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait grup farklılıkları ile ilgilenmezler. Örneğin, faktör analizi, bir model içindeki faktörlerin ya da değişkenlerin sayısını azaltır. Diskriminant analizi ise yeni vakaları belirli kriterler açısından önceden tanımlanmış gruplarda sınıflandırır. Kümeleme analizi işte bu noktada farklılık göstermektedir. Çünkü amacı, gözlemleri ya da vakaları homojen kümeler halinde sınıflandırmaktır. Aynı zamanda grup üyeliğini ya da olası grup sayısını önceden bilmeden grupları tanımlayıp azaltmayı hedeflemektedir (Yim ve Ramdeen, 2015: 8).

Bu çalışmada da ülkeler inovasyon göstergeleri açısından kümelere ayrılmıştır. WEKA programında sayısal (numeric) verilerin analiz edildiği algoritmalar kümeleme analizine tabi tutularak en ideal çözümleri Beklenti-Maksimizasyonu algoritmasının verdiği görülmüştür. Çalışmaya konu olan bu algoritmaya aşağıda detaylı olarak yer verilmiştir.

Beklenti Maksimizasyonu- Expectation Maximization (EM)

Beklenti Maksimizasyonu algoritması, veriye dayalı süreç tanımlamada parametre tahmini için yaygın olarak kullanılan bir algoritmadır. EM, parametrelerin maksimum olabilirlik tahmini için kullanılan bir algoritma olmasıyla birlikte olabilirlik fonksiyonunun yakınsamasını sağlamaktadır. EM algoritması eksik değişkenler söz konusu olduğunda daha sağlam tanımlama algoritmalarının tasarımına büyük ölçüde yardımcı olmaktadır (Sammaknejad vd., 2019: 123).

EM algoritması temel olarak iki adımdan oluşmaktadır (Şahin, 2012: 20):

E-adımı (Beklenen adım): Bu adım gözlenemeyen ya da kayıp verinin yerinin doldurulması problemini içermektedir.

M-adımı (En büyükleme adım): En büyükleme adımında tahmin edilen kayıp veri değerinin kabul edilmesiyle oluşan tam veri modeli üzerinden, bilinen en fazla olabilirlik tahmini yapılmaktadır. M-adımı sonucunda ortaya çıkan tahminler, EM algoritmasının çıktısını oluşturmaktadır.

EM algoritması, tam olmayan veri gruplarına başarıyla uygulanmaktadır. Bununla birlikte, kayıp veri içeren durumlarda, kısaltılmış (truncated) dağılımlarda ve sansürlü ya da gruplanmış gözlemlerde de uygulanabilmektedir (Yazıcı, 2005: 27).

EM algoritması olasılıklı model tabanlı bir algoritmadır. Literatürde uygulanan çoğu yöneme bakıldığında, olasılıklı model tabanlı kümelemenin, bölümlene yöntemlerinden ve bulanık kümeleme yöntemlerinden daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun bir sebebi de gizli kümeleri ortaya çıkarmak amacıyla uygun istatistiksel modellerin kullanılabilmesidir. EM algoritması, uygulamada kolaylık sağlaması sebebiyle veri madenciliğinde ve istatistikte çoğu öğrenme probleminin üstesinden gelmek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır (Han vd., 2012: 508).

3.2. ENTROPİ Yöntemi

ENTROPİ yöntemi Shannon (1948) tarafından geliştirilmiştir (Kaynak vd., 2017: 37). ÇKKV problemlerinde en zor konulardan biri, alternatiflerin sıralanacağı kriterlere doğru bir şekilde ağırlık atamaktır (Hussain ve Mandal, 2016: 2). Entropi ağırlık yöntemi ise kriterlerin nesnel ağırlıklarını belirlemek için kullanılmaktadır (Chodha, 2022: 711). Bu yöntemle hesaplanan ağırlıklar, objektif ağırlıklar olarak da bilinir. Karar matrisinin Denklem (1) ile normalleştirilmesinden, Denklem (2) ile entropi ve Denklem (3) ile ağırlık vektörünün hesaplanmasından oluşur (Vaid vd., 2022: 2419).

Adım 1. Karar verme matrisinin normalize edilmiş değerleri Eşitlik (1) ile hesaplanır.

$$R_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^m X_{ij}} \quad (1)$$

$\sum X_{ij}$ değeri, tüm alternatiflerin bir kriterinin tüm değerleri toplanarak hesaplanır.

Adım 2. Entropi değeri Eşitlik (2) ile hesaplanır.

$$e_j = -h \sum_{i=1}^m R_{ij} \ln R_{ij}, j = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

e_j entropi değeri kapsamında; m bir dizi alternatifi temsil etmek üzere $h = \frac{1}{\ln(m)}$ hesaplanır.

Adım 3. Ağırlıkların elde edilmesi Eşitlik (3) ile hesaplanır.

$$w_j = \frac{1-e_j}{\sum_{j=1}^n (1-e_j)} \quad j=1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Çeşitlendirme derecesi $1 - e_j = d_j$ olmak üzere w_j , kriterlerin ağırlığını temsil etmektedir.

3.3. COPRAS (Complex Proportional Assessment) Yöntemi

COPRAS yöntemi 1996 yılında Vilnius Gediminas Teknik Üniversitesi bilim adamları Zavadskas ve Kaklauskas tarafından geliştirilmiş bir yöntemdir (Vytautas vd., 2015: 35). Bu yöntem kriterlerin önem ve fayda dereceleri açısından alternatiflerin sıralanması ve değerlendirilmesi için uygulanabilmektedir. Kriter değerleri ölçüt değerlendirmesinde fayda kriterini üst düzeye çıkartılması ve faydasız kriterleri en aza indirme değerlendirilmesi için kullanılmaktadır (Podvesko, 2011: 137). Bu yöntemin ilerleyiş adımları aşağıdaki gibidir (Chatterjee vd. 2011-853; Hezer vd., 2021: 778-779):

Adım 1. Eşitlik (4) kullanılarak karar matrisi ($F = [f_{ij}]_{n \times m}$) normalize edilir.

Normalize edilmiş karar matrisi $G = [g_{ij}]_{n \times m}$ ile gösterilmek üzere, normalizasyonun amacı bütün kriterleri karşılaştırabilmek için farklı değerlerin boyutsuz değerlerini elde etmektir.

$$g_{ij} = \frac{f_{ij}}{\sum_{j=1}^m f_{ij}} \quad i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m \quad (4)$$

Adım 2. Ağırlıklandırılmış normalize edilmiş karar matrisi $Y = [y_{ij}]_{n \times m}$ Eşitlik (5)'e göre belirlenir.

$$y_{ij} = w_i f_{ij} \quad i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m \quad (5)$$

Burada g_{ij} , i_{th} kritere göre j_{th} alternatifin normalize edilmiş değeridir.

Adım 3. Ağırlıklandırılmış normalize edilmiş değerlerin toplamları hem faydalı kriterler hem de faydasız kriterler için hesaplanır.

Bu toplamlar Eşitlik (6) ve Eşitlik (7) kullanılarak hesaplanır.

$$K_{+j} = \sum_{i=1}^n y_{+ij} \quad (6)$$

$$K_{-j} = \sum_{i=1}^n y_{-ij} \quad (7)$$

Burada y_{+ij} ve y_{-ij} sırasıyla faydalı ve faydasız kriterlerin ağırlıklandırılmış normalize edilmiş değerleridir.

K_{+j} değeri ne kadar büyükse ve K_{-j} değeri ne kadar düşüğe alternatif o kadar iyidir. K_{+j} ve K_{-j} değerleri her alternatifin ulaştığı hedef derecesini ifade etmektedir.

Adım 4. Pozitif alternatifler K_{+j} ve negatif alternatifler K_{-j} özelliklerini tanımlamaya dayalı olarak alternatiflerin anlamlılıkları belirlenir.

Adım 5. Alternatiflerin göreceli önemleri veya öncelikleri belirlenir. Aday alternatiflerin öncelikleri C_j 'ye dayalı olarak hesaplanır. C_j değeri ne kadar yüksekse alternatifin önceliği de o kadar yüksektir. Bir alternatifin göreceli anlamlılığı o alternatifin sağladığı talebi yerine getirme derecesini göstermektedir.

Göreceli önem değeri (C_{max}) en yüksek olan alternatif aday alternatifler arasında en iyi seçenektir. j_{th} alternatifinin göreceli önem değeri olan C_j Eşitlik (8) ile hesaplanır.

$$C_j = K_{+j} + \frac{K_{-min} \sum_{j=1}^m K_{-j}}{K_{-j} \sum_{j=1}^m (K_{-min}/K_{-j})} \quad (j = 1, 2, \dots, m) \quad (8)$$

Burada K_{-min} , K_{-j} 'nin minimum değeridir.

Adım 6. j_{th} alternatifi için niceliksel fayda (U_j) hesaplanır. Bir alternatifin fayda derecesi onun göreceli önem değeri (C_j) ile doğrudan bağlantılıdır. Bir alternatifin, aday alternatiflerin tam sıralamasını sağlayan fayda derecesi bütün alternatiflerin önceliklerinin en etkili olanla karşılaştırılması yoluyla bulunur ve Eşitlik (9) kullanılarak hesaplanır.

$$U_j = \left[\frac{C_j}{C_{max}} \right] \times 100 \quad (9)$$

3.4. ARAS (Additive Ratio Assessment) Yöntemi

ARAS (Additive Ratio Assessment) yöntemi, Turskis ve Zavadskas (2010) tarafından ÇKKV problemlerinin çözümünde etkili ve kolay uygulanabilir bir yaklaşım olarak ileri sürülmüştür.

ARAS yöntemi, alternatiflerin sıralanması için optimallik derecesi kavramını kullanmaktadır (Dahooie, 2018: 11). Başlangıç karar matrisine optimal alternatife ait fayda fonksiyon değeri eklenir ve eklenen bu değer ile alternatif fayda fonksiyon değerleri karşılaştırılır (Sliogeriene vd., 2013: 13). Bu da yöntemin klasik ÇKKV yöntemlerinden farkını ortaya koymaktadır.

ARAS yöntemi 4 adımdan meydana gelmektedir (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163-165):

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması:

Karar matrisinde araştırmacı tarafından eklenen ve her bir kritere ait optimal değerler içeren ayrı bir satır yer almaktadır.

Kriterin maksimum ya minimum özellik göstermesine bağlı olarak optimal değer, eşitlik (10) ve Eşitlik (11) yardımı ile hesaplanır.

Maximizasyon durumu:

$$x_{0j} = \max_i x_{ij} \quad (10)$$

Minimizasyon durumu:

$$x_{0j} = \min_i x_{ij} \quad (11)$$

Adım 2: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:

ARAS yönteminde \bar{X} normalize karar matrisi \bar{x}_{ij} değerlerinden meydana gelmektedir. \bar{x}_{ij} değerleri kriterin maksimum veya minimum özelliği göstermesine bağlı olarak hesaplanmaktadır. Kriter değerlerinin maksimum olması daha iyi kabul ediliyorsa, normalize değerler Eşitlik (12) yardımı ile hesaplanır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (12)$$

Kriter performans değerlerinin minimum olması daha iyi kabul ediliyorsa, normalizasyon işlemi aşağıdaki eşitlikler yardımı ile gerçekleştirilir.

$$x_{ij}^* = \frac{1}{x_{ij}}; \quad (13)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}^*}{\sum_{i=0}^m x_{ij}^*} \quad (14)$$

Adım 3. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:

Normalize karar matrisi oluştuktan sonra hesaplanan w_j ağırlıkları yardımıyla \hat{X} ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi hesaplanmış olur. Kriterlere ait ağırlık değerleri $0 < w_j < 1$ şartını sağlamaktadır ve ağırlıklar toplamı Eşitlik (15)' te ifade edildiği gibidir.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (15)$$

\hat{x}_{ij} ağırlıklandırılmış normalize değerleri Eşitlik 16 yardımıyla elde edilmektedir.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} \cdot w_j \quad (16)$$

Adım 4. Optimal Değerlerin Hesaplanması:

Son olarak Eşitlik (17) ile her bir alternatif için optimal değerler hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij}, \quad i = 0, 1, \dots, m \quad (17)$$

S_i - i. alternatifin optimal fonksiyon değeri

K_i fayda dereceleri Eşitlik (18) ile hesaplanır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0}, \quad i=0,1,\dots,m \quad (18)$$

[0,1] aralığında değer alan K_i oranları ile alternatiflerin fayda fonksiyonu değerleri hesaplanabilmektedir. Yöntemin son aşmasında ise hesaplanan değerler sıralanarak alternatifler değerlendirilir.

3.5. ENTROPİ Ağırlık Yöntemi Kullanılarak Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Çalışma kapsamında BM'nin İsviçre merkezli uzman kuruluşu WIPO tarafından açıklanan Kİİ (2021) verilerinden faydalanılmıştır. Bu indekste inovasyon girdi ve inovasyon çıktı alt indeksleri olmak üzere iki indeks söz konusudur. İnovasyon girdi indeksinde 5 kriter; çıktı indeksinde 2 kriter olmak üzere toplam 7 kriter söz konusudur. Ülkelerin sıralanmasında kullanılacak olan kriterlerin ağırlıkları ENTROPİ yöntemi ile hesaplanarak elde edilen değerler sonucunda COPRAS ve ARAS yöntemine göre ülkeler yenilik performansı açısından sıralanmıştır. Aynı zamanda bu kriterlere göre ülkeler kümeleme analizi aracılığı ile gruplandırılmıştır. Bu çerçevede ülkelerin değerlendirilmesinde kullanılan 7 kriter ve kodları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Değerlendirmede Kullanılan Kriter ve Kodları

KOD	KRİTER
K1	Kurumlar
K2	Beşeri Sermaye ve Araştırma
K 3	Altyapı
K 4	Piyasaların Gelişmişliği
K 5	Ticari Gelişmişlik
K 6	Bilimsel Çıktılar
K 7	Yaratıcı Çıktılar

Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde ENTROPİ yönteminin adımları sırası ile hesaplanmış olup her bir kriter için entropi değeri e_j ; çeşitliliğin derecesi olarak d_j belirsizliği ve her bir kriterin ağırlık değeri w_j hesaplanmış olup ağırlıklar belirlenmiştir. Aşağıda Tablo 4'te e_j , d_j ve w_j değerleri yer almaktadır.

Tablo 4. e_j , d_j ve w_j Değerleri

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
e_j	0,994895396	0,976874927	0,990548285	0,994030809	0,978895043	0,96514354	0,974511989
d_j	0,005104604	0,023125073	0,009451715	0,005969191	0,021104957	0,03485646	0,025488011
w_j	0,040804189	0,184852685	0,075553269	0,047715353	0,168704678	0,27862875	0,203741077
Sıra	7	4	5	6	3	1	2

Tablo 4 incelendiğinde ENTROPİ yöntemi sonuçlarına göre önem derecesi en yüksek olan kriterin bilimsel aktiviteler olduğu bunu yaratıcı çıktıların takip ettiği görülmektedir. Girdi ve çıktı odaklı olarak alt kriterlerin değerlendirildiği indekste çıktı odaklı kriterlerin ön plana çıktığı görülmektedir. ENTROPİ Yöntemi aracılığı ile elde edilen edilen bu kriter ağırlıklarından ülkelerin sıralanmasında faydalanılmış olup COPRAS ve ARAS yönteminde kullanılmıştır.

3.6. COPRAS ve ARAS Metodu Kullanılarak İnovasyon Performansının Sıralanması

Ülkelerin sıralanmasında ENTROPİ yönteminden elde edilen kriter ağırlıklarından hareketle COPRAS ve ARAS yönteminden faydalanılarak sıralamalar oluşturulmuştur. Elde edilen veriler Tablo 5'te karşılaştırılmalı bir şekilde sunulmuştur.

Tablo 5. Ülkelerin COPRAS ve ARAS Metodu Kullanılarak İnovasyon Performansının Sıralanması

COPRAS			ARAS		
Ülkeler	Uj	Sıra	Ülkeler	Ki	Sıra
İsviçre	1	1	İsviçre	0,94452673	1
İsveç	0,974987365	2	İsveç	0,92097678	2
ABD	0,922746192	3	ABD	0,8716208	3
Kore Cumhuriyeti	0,920512797	4	Kore Cumhuriyeti	0,86956587	4
Hollanda	0,893752331	5	Hollanda	0,84422959	5
Finlandiya	0,89118578	6	Finlandiya	0,84186539	6
Almanya	0,876572681	7	Almanya	0,8280428	7
Birleşik Krallık	0,874604429	8	Birleşik Krallık	0,82621859	8
Çin	0,85470012	9	Çin	0,80723418	9
Danimarka	0,848808269	10	Danimarka	0,80194383	10
Singapur	0,847626543	11	Singapur	0,80083458	11
İsrail	0,820516384	12	İsrail	0,77502534	12
Fransa	0,80962048	13	Fransa	0,7648781	13
Japonya	0,804079666	14	Japonya	0,75963099	14
Avusturya	0,755110756	15	Avusturya	0,71350392	15
İrlanda	0,754318728	16	İrlanda	0,71261669	16
İzlanda	0,745095472	17	İzlanda	0,70398414	17
Belçika	0,742452913	18	Belçika	0,70148995	18
Kanada	0,7402243	19	Kanada	0,6994578	19
Çek Cumhuriyeti	0,727337236	20	Çek Cumhuriyeti	0,6870381	20
Norveç	0,712665992	21	Norveç	0,67349556	21
Hong Kong	0,710965424	22	Hong Kong	0,67195698	22
Lüksemburg	0,707632883	23	Lüksemburg	0,66859488	23
Estonya	0,694871332	24	Estonya	0,6565319	24
Malta	0,677233913	25	Malta	0,63990737	25
Avustralya	0,669228784	26	Avustralya	0,63251085	26
Kıbrıs	0,669078356	27	Kıbrıs	0,63209061	27
İtalya	0,664575746	28	İtalya	0,6278503	28
Yeni Zelenda	0,649657975	29	Yeni Zelenda	0,61399422	29
İspanya	0,642415773	30	İspanya	0,60702031	30
Slovenya	0,633655041	31	Slovenya	0,59877368	31
Portekiz	0,623741715	32	Portekiz	0,58940328	32
Macaristan	0,623572713	33	Macaristan	0,58912299	33
Bulgaristan	0,597750051	34	Bulgaristan	0,56467868	34
Birleşik Arap Emirlikleri	0,59700779	35	Birleşik Arap Emirlikleri	0,56433703	35
Malezya	0,58872221	36	Malezya	0,55624757	36
Slovakya	0,561888608	37	Slovakya	0,5308541	37
Polonya	0,56062378	38	Polonya	0,52976849	38
Türkiye	0,552760592	39	Türkiye	0,5223765	39
Letonya	0,546411097	40	Letonya	0,51633405	40
Litvanya	0,535670315	41	Litvanya	0,50624124	41

Rusya	0,526909785	42	Rusya	0,49795321	42
Ukrayna	0,526693273	43	Ukrayna	0,49754629	43
Filipinler	0,524539984	44	Filipinler	0,49544493	44
Tayland	0,515578841	45	Tayland	0,48715032	45
Yunanistan	0,513097624	46	Yunanistan	0,48499611	46
Hindistan	0,512978518	47	Hindistan	0,48462581	47
Vietnam	0,511106651	48	Vietnam	0,48286274	48
Hırvatistan	0,507097022	49	Hırvatistan	0,47923752	49
Brazilya	0,489300025	50	Brazilya	0,46238927	50
Romanya	0,486775686	51	Romanya	0,45993962	51
Kosta Rika	0,474392131	52	Kosta Rika	0,44828434	52
Belarus	0,473111735	53	Belarus	0,44706465	53
Meksika	0,472352884	54	Meksika	0,44635615	54
Sırbistan	0,471364695	55	Sırbistan	0,44542967	55
Şili	0,468699464	56	Şili	0,44300031	56
İran	0,468361401	57	İran	0,44252212	57
Karadağ	0,455622051	58	Karadağ	0,43064918	58
Moldova Cumhuriyeti	0,436248972	59	Moldova Cumhuriyeti	0,41220139	59
Suudi Arabistan	0,435805565	60	Suudi Arabistan	0,41198541	60
Güney Afrika	0,429984064	61	Güney Afrika	0,40638694	61
Kuzey Makedonya	0,429640973	62	Kuzey Makedonya	0,40611191	62
Moğolistan	0,429204108	63	Moğolistan	0,40565536	63
Tunus	0,426290604	64	Tunus	0,40286971	64
Uruguay	0,423491918	65	Uruguay	0,40025915	65
Arjantin	0,417282035	66	Arjantin	0,39441904	66
Mauritius	0,415760215	67	Mauritius	0,39304819	67
Peru	0,413789327	68	Peru	0,39118844	68
Kolombiya	0,409092158	69	Kolombiya	0,38670142	69
Gürcistan	0,408159343	70	Gürcistan	0,38582974	70
Ermenistan	0,405652606	71	Ermenistan	0,38330018	71
Kuveyt	0,39501563	72	Kuveyt	0,37337049	72
Katar	0,394929536	73	Katar	0,37335954	73
Bosna Hersek	0,38108151	74	Bosna Hersek	0,36023177	74
Fas	0,379610795	75	Fas	0,3587576	75
Jamaika	0,377364507	76	Jamaika	0,3566698	76
Umman	0,374420462	77	Umman	0,35405758	77
Ürdün	0,357928336	78	Ürdün	0,33830291	78
Kenya	0,356253933	79	Kenya	0,33663806	79
Kazakistan	0,355764089	80	Kazakistan	0,33640026	80
Bahreyn	0,348170331	81	Bahreyn	0,32921621	81
Endonezya	0,340177369	82	Arnavutluk	0,32158763	82
Arnavutluk	0,340122019	83	Endonezya	0,32153849	83
Özbekistan	0,337755285	84	Özbekistan	0,31932697	84
Azerbeycan	0,333791909	85	Azerbeycan	0,31560336	85

Lübnan	0,331174554	86	Lübnan	0,31304167	86
Sri Lanka	0,331112146	87	Sri Lanka	0,3128876	87
Paraguay	0,330281858	88	Paraguay	0,3122431	88
Panama	0,329551314	89	Panama	0,31158781	89
Mısır	0,327851487	90	Mısır	0,30983168	90
Brunei Sultanlığı	0,324818966	91	Brunei Sultanlığı	0,30733035	91
Cabo Verde	0,322874837	92	Cabo Verde	0,30526552	92
Bolivya	0,319116459	93	Bolivya	0,3017275	93
Pakistan	0,317360614	94	Pakistan	0,29984101	94
Ekvador	0,314750921	95	Ekvador	0,29755662	95
B. Tanzania Cumhuriyeti	0,308259675	96	B. Tanzania Cumhuriyeti	0,29129793	96
Dominik Cumhuriyeti	0,306354434	97	Dominik Cumhuriyeti	0,28963442	97
El Salvador	0,305521344	98	El Salvador	0,28882463	98
Trinidad ve Tobago	0,304266691	99	Trinidad ve Tobago	0,28760091	99
Guatemala	0,302619641	100	Guatemala	0,28596091	100
Tacikistan	0,301392959	101	Tacikistan	0,28485365	101
Kırgızistan	0,299612662	102	Kırgızistan	0,28334238	102
Namibya	0,298112955	103	Namibya	0,28191628	103
Honduras	0,284972318	104	Honduras	0,26941836	104
Zimbabve	0,284712106	105	Zimbabve	0,26912511	105
Malawi	0,282269906	106	Malawi	0,2667233	106
Gana	0,279724975	107	Gana	0,26442611	107
Madagaskar	0,279068472	108	Madagaskar	0,26369162	108
Ruanda	0,277934709	109	Ruanda	0,26275842	109
Senegal	0,27240899	110	Senegal	0,25750034	110
Nepal	0,269796338	111	Nepal	0,25509957	111
Kamboçya	0,269260024	112	Kamboçya	0,2545553	112
Botsvana	0,260838627	113	Botsvana	0,24659032	113
Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti	0,256217528	114	Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti	0,2422238	114
Kamerun	0,255069216	115	Kamerun	0,24110407	115
Cezayir	0,251903294	116	Cezayir	0,23825258	116
Zambiya	0,24254848	117	Zambiya	0,22934229	117
Burkina Faso	0,241556072	118	Burkina Faso	0,2283931	118
Fildişi Sahili	0,240801327	119	Fildişi Sahili	0,22765602	119
Mozambik	0,239838476	120	Mozambik	0,22678563	120
Bangladeş	0,235689629	121	Bangladeş	0,22279233	121
Mali	0,23502967	122	Mali	0,22213291	122
Nijerya	0,23470881	123	Nijerya	0,22191555	123
Etiyopya	0,232280414	124	Etiyopya	0,21948917	124
Myanmar (Burma)	0,225628881	125	Myanmar (Burma)	0,21327153	125
Uganda	0,220169458	126	Uganda	0,20815093	126
Togo	0,209312834	127	Togo	0,19799823	127
Yemen	0,197138655	128	Yemen	0,18634421	128
Nijer	0,191449339	129	Nijer	0,1810058	129
Benin	0,190025471	130	Benin	0,17981446	130
Gine	0,176022932	131	Gine	0,16645772	131
Angola	0,165908993	132	Angola	0,15693032	132

Tablo 5 incelendiğinde Kİİ (2021) sıralamasına göre inovasyon performansı açısından ülkelerin COPRAS ve ARAS yöntemine göre aynı şekilde sıralandığı görülmektedir. Mevcut indeks incelendiğinde ise belirli ülkelerin yenilik performansı indeks sıralamasının farklılaştığı ancak genel anlamda bu çalışma kapsamında yapılan analizlerin raporla ilk üç ülke (İsviçre, İsveç, ABD) açısından benzer sonuçlar verdiği görülmektedir. Kİİ (2021)'de ilk sırada yer alan İsviçre hem COPRAS hem de ARAS yöntemlerine göre de ilk sıradadır. İsviçre'yi; İsveç, ABD, Kore Cumhuriyeti, Hollanda, Finlandiya, Almanya, Birleşik Krallık, Çin ve Danimarka takip etmektedir. Çalışma kapsamında ilk 10'da yer alan bu ülkelerin Kİİ (2021) raporu incelendiğinde belirli farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıklardan dikkat çeken ülkeler ise raporda 8. Sırada yer alan Singapur'un COPRAS ve ARAS yöntemlerine göre 11. sırada yer alırken; 12. sırada yer alan Çin'in listede ilk 10'da yer almasıdır (9). Bununla birlikte Birleşik Krallığa ait inovasyon performansında mevcut rapora göre kıyaslandığında 4. sıradan 8. Sıraya düşüş olduğu görülmektedir.

Kİİ (2021)'ye göre sırasıyla Benin (128), Nijer (129), Guinea (130), Yemen (131) ve Angola (132)'nin COPRAS ve ARAS yöntemlerine göre benzer şekilde son sıralarda olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelere ilişkin bu durum sırasıyla; Yemen (128), Nijer (129), Benin (130), Gine (131) ve Angola (132) şeklinde ifade edilebilmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise mevcut raporda (2021) 41. sırada yer alırken COPRAS ve ARAS yöntemlerine göre 39. sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Kİİ (2020) verileri dikkate alındığında 51. sırada yer alan Türkiye'nin 41. sıraya yükseldiği ve yenilik performansında iyileşme olduğu görülmektedir.

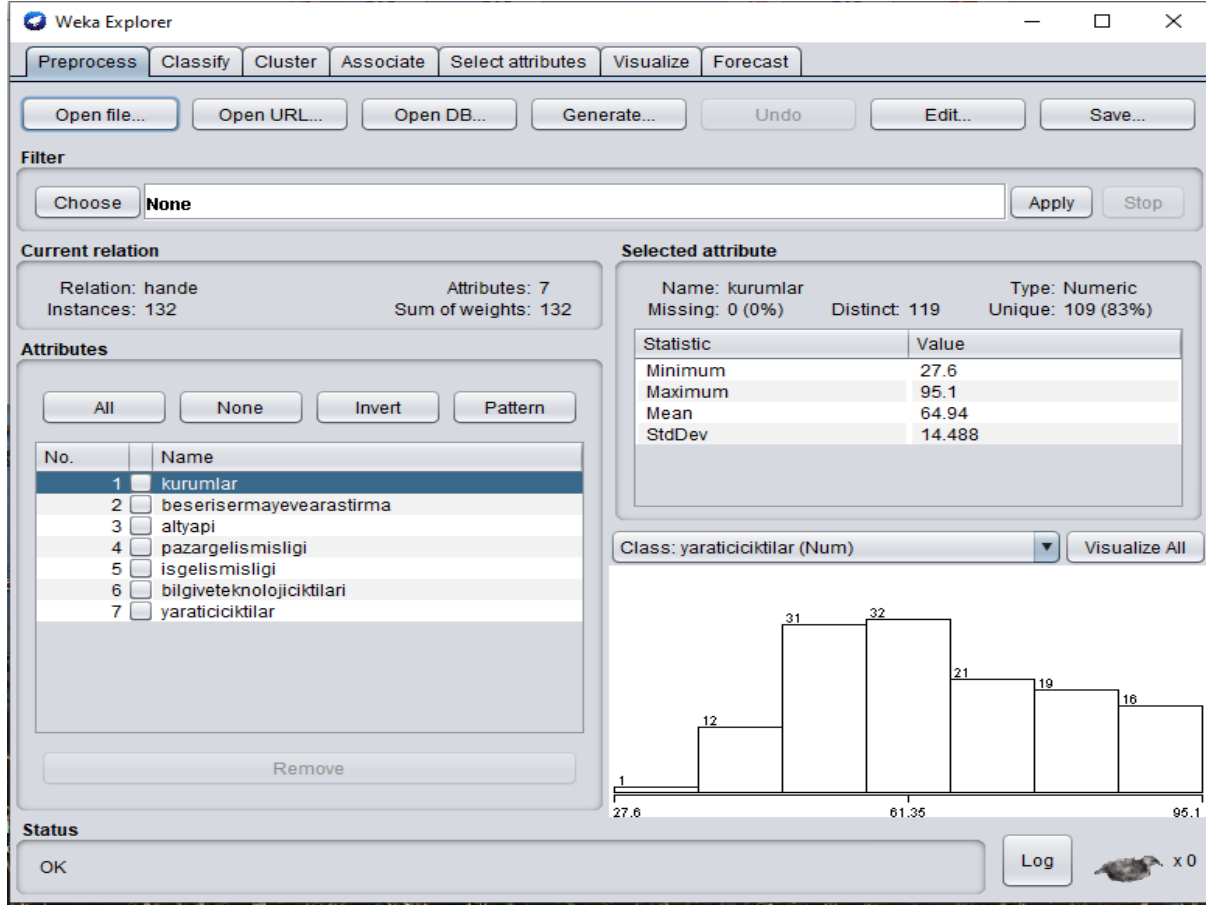
3.7. Kümeleme Analizinin Uygulanması

Çalışmada öncelikle Kİİ (2021) Raporu'ndan elde edilen verilerle 7 kriter (kurumlar, beşeri sermaye ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği, iş gelişmişliği, bilgi ve teknoloji çıktıları, yaratıcı çıktılar), 132 alternatif (ülke) kullanılarak karar matrisi oluşturulmuştur.

Karar matrisi oluşturulduktan sonra çalışmada kullanılan veriler WEKA programında analiz edilmiştir. WEKA programında sayısal (numeric) verilerin hesaplanabildiği EM, Canopy, SIB, K-Means, X-Means gibi algoritmalar denenmiştir. Söz konusu 132 ülkenin kümeleneğinde en ideal sonuçları Beklenti Maksimizasyonu algoritmasının verdiği görülmüştür.

Çalışmada küme sayısı $k=(n/2)^{1/2}$ eşitliği ile belirlenmiştir. Literatürde çoğunlukla küme sayıları bu eşitlik ile hesaplanmaktadır (Everitt, 1974: 122). Bu çalışmada da söz konusu formülasyon kullanılmış ve küme sayısı 8 olarak ortaya çıkmıştır.

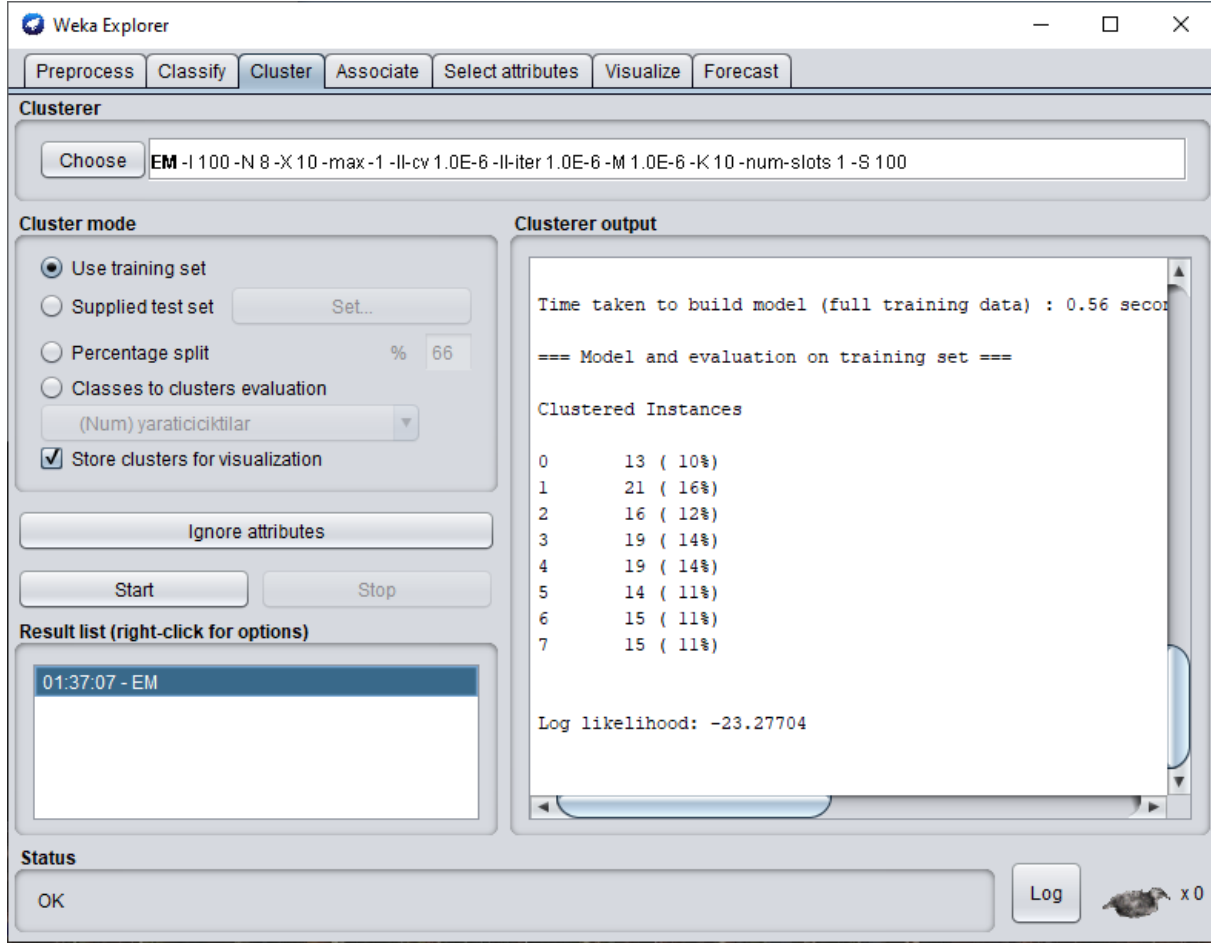
Karar matrisinde yer alan veriler WEKA programında analiz edilmiştir. Verilerin düzenlendiği WEKA arayüzü Şekil 1'de görüldüğü gibidir.

Şekil 1. WEKA Arayüzü

Weka arayüzünde alternatif ve kriter sayıları, kriterlere ait verilerin maximum ve minimum değerleri, frekans dağılımı, ortalama ve standart sapma gibi değerler de yer almaktadır.

Beklenti Maksimizasyonu ile yapılan analizde 8 kümeye ayrılan 132 ülkenin 13 tanesi Küme 0'a, 21 tanesi Küme 1'e, 16 tanesi Küme 2'ye ve 19 tanesi de Küme 3'e, 19 tanesi Küme 4'e, 14 tanesi Küme 5'e, 15 tanesi Küme 6'ya ve yine 15 tanesi Küme 7'ye atanmıştır. Kümelerin yüzde olarak dağılımı ile ilgili bilgi veren WEKA sonuç paneli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. WEKA Sonuç Paneli

Ülkelerin küme dağılımları ise Tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablo 6. Ülkelerin Kümeleme Sonuçları

Kümeler	Ülkeler
Küme 0	Çin, Danimarka, Finlandiya, Almanya, İsrail, Japonya, Hollanda, Kore Cumhuriyeti, Singapur, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, ABD
Küme 1	Botsvana, Cabo Verde, Fildişi Sahili, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Gana, Guatemala, Jamaika, Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti, Madagaskar, Malawi, Nepal, Nijerya, Pakistan, Paraguay, Ruanda, Senegal, Sri Lanka, Trinidad ve Tobago, Tanzanya, Zambiya
Küme 2	Brazilya, Kolombiya, Kosta Rika, Gürcistan, Hindistan, Mauritius, Meksika, Moğolistan, Karadağ, Kuzey Makedonya, Peru, Filipinler, Güney Afrika, Tayland, Ukrayna, Vietnam
Küme 3	Arnavutluk, Arjantin, Ermenistan, Azerbeycan, Bahreyn, Belarus, Bosna Hersek, Brunei Sultanlığı, İran, Kazakistan, Kuveyt, Fas, Umman, Panama, Katar, Moldova Cumhuriyeti, Suudi Arabistan, Tunus, Uruguay
Küme 4	Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Kıbrıs, Çekya, Estonya, Fransa, Hong Kong, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Malta, Yeni Zelanda, Norveç, Slovenya, İspanya, Birleşik Arap Emirlikleri
Küme 5	Bolivya, Kamboçya, Ekvador, Mısır, Honduras, Endonezya, Ürdün, Kenya, Kırgızistan, Lübnan, Namibya, Tacikistan, Özbekistan, Zimbabve
Küme 6	Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malezya, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovakya, Türkiye, Şili
Küme 7	Cezayir, Angola, Bangladeş, Benin, Burkina Faso, Kamerun, Etiyopya, Gine, Mali, Mozambik, Myanmar, Nijer, Togo, Uganda, Yemen

Kümeleme analizi uygulanarak benzer özellikler gösteren ülkelerin bir araya gelmesi amaçlanmıştır.

Ülkelerin kümeleme sonuçlarına bakıldığında, Küme 0'da Çin, Danimarka, Finlandiya gibi refah seviyesi yüksek olan gelişmiş ülkeler yer almaktadır. Kİİ (2021) sıralamasına göre inovasyon performansı açısından ilk sıralarda yer almışlardır. Ayrıca bu ülkeler ÇKKV yöntemlerinden COPRAS ve ARAS yöntemi ile yapılan sıralamada da en iyi sırada yer alan ülkelerdir.

Küme 1'de ise Botsvana, Cabo Verde (Yeşil Burun Adaları), Fildişi Sahili gibi genel olarak alt-orta gelirli ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler aynı zamanda Kİİ (2021) sıralamasına göre de inovasyon performansı açısından son sıralarda yer almıştır. Aynı zamanda COPRAS ve ARAS yöntemi ile yapılan sıralamada da son sıralarda yer alan ülkeler olmuşlardır.

Kümeleme analizi sonuçlarına göre Küme 2'de Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika gibi genel olarak üst-orta gelirli ülkeler bulunmaktadır. Kİİ (2021) sıralamasına göre art arda yer aldıkları görünen bu ülkeler COPRAS ve ARAS yöntemi ile yapılan sıralamada da yine benzer şekilde bir sıralamaya sahiptirler.

Küme 3, Arnavutluk, Arjantin, Ermenistan gibi genel olarak üst-orta gelire sahip ülkelere oluşmaktadır. İnovasyon performansı açısından Kİİ (2021) sıralamasına bakıldığında kümede bulunan ülkelerin sıralamasının birbirine yakın olduğu görülmüştür. Ayrıca COPRAS ve ARAS yöntemine göre ve Kİİ'ye göre yapılan sıralamalarda Küme 2 ve Küme 3'te bulunan ülkelerin birbirlerine çok yakın bir şekilde sıralandıkları görülmüştür. Bu kümelerde yer alan ülkelerin benzer özelliklere sahip ülkeler oldukları söylenebilir.

Küme 4'te bulunan ülkelerin tamamı yüksek gelire sahip ülkelerdir. Bu ülkeler Kİİ sıralamasına göre inovasyon performansı açısından da önde gelen ülkelerdir. Küme 0 ile benzerlik gösteren bu küme COPRAS ve ARAS yöntemi ile yapılan sıralamada da yine aynı şekilde üst sıralarda yer alan ülkelere oluşmaktadır.

Küme 5'te yer alan ülkelerin çoğu alt-orta gelir ekonomiyeye sahip ülkelere oluşmaktadır. Ayrıca bu küme COPRAS ve ARAS yöntemine göre yapılan sıralama ve Kİİ sıralamasına göre de alt sıralarda yer alan ülkelere oluşmaktadır.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu Küme 6'da yer alan ülkeler üst-orta gelirli ve yüksek gelirli ülkelere oluşmaktadır. Bu küme COPRAS ve ARAS yöntemine göre yapılan sıralama ve Kİİ sıralamasına göre de iyi seviyede olan ülkelere oluşmaktadır.

Son olarak Küme 7'de Cezayir, Angola, Bangladeş gibi düşük gelirli ve alt-orta gelirli ülkeler yer almaktadır. Kümede yer alan ülkelerin tamamı aynı zamanda COPRAS ve ARAS yöntemine göre yapılan sıralama ve Kİİ (2021) sıralamasına göre de en alt sırada yer alan ülkelere meydana gelmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi, refah seviyesinin yükseltilmesi ve ülkede yaşayan insanların daha iyi standartlarda yaşaması gibi sebepler inovasyonun uzun yıllardır bir kalkınma aracı olarak görülmesine sebep olmuştur. Ülkelerin kendi teknolojilerini üreterek, diğer ülkeler karşısında öne geçmek istemeleri de yadsınamaz bir gerçek haline gelmiştir. Ülke kaynaklarının büyük kısmı günümüzde inovasyon ve Ar-Ge faaliyetlerine ayrılmaktadır. Bu doğrultuda ülkelerin inovasyon faaliyetleri için performans ölçümünün yapılması da önem arz etmektedir.

Çalışmada, WIPO tarafından yayınlanan Kİİ (2021)'de yer alan 132 ülke ilk olarak ÇKKV yöntemlerinden COPRAS ve ARAS yöntemleri ile sıralanmış, daha sonra da bu ülkeler WEKA programı ile yapılan kümeleme analizi sonrasında 8 kümeye ayrılmıştır.

COPRAS ve ARAS yöntemleri ile yapılan sıralamaya göre inovasyon göstergeleri açısından en iyi sıralamaya sahip ülkeler İsviçre, İsveç ve ABD olurken son sırada yer alan ülkeler ise Benin, Gine ve Angola olmuştur.

Kümeleme analizi yapılırken numeric verilerin hesaplanabildiği algoritmalar denenmiş ve en iyi sonuçları EM algoritmasının verdiği görülmüştür.

Ülkelerin kümeleme sonuçlarına bakıldığında, 8 kümenin de COPRAS, ARAS yöntemleriyle yapılan sıralamalar ile Kİİ (2021) sıralamasıyla tutarlı sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Yapılan bu analizler neticesinde analiz sonuçlarının güvenilirliği teyit edilmiştir. Ayrıca ülke profilleri göz önüne alınarak kümeler incelendiğinde uygulanan analizlerin birbirlerini destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

Küme 0 ve Küme 4'te yer alan yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler yapılan tüm analizlerde ilk sıralarda yer almışlardır. Bu ülkeler aynı zamanda Kİİ (2021) sıralamasında da ilk sıralarda bulunan ülkelerdir. Bu durum yüksek gelir düzeyine sahip olan ülkelerin inovasyon göstergeleri açısından da üst sıralarda yer aldığı göstermiştir. Küme 1, Küme 5 ve Küme 7'de yer alan ülkeler ise alt-orta ve düşük gelire sahip ülkelerden oluşmaktadır. Bu da gelir düzeyi düşük olan ülkelerin inovasyon göstergeleri açısından da alt sıralarda bulunduğunu göstermektedir.

Türkiye ise üst-orta gelirli ve yüksek gelirli ülkelerden oluşan Küme 6'da yer almaktadır. Türkiye, 2021 Küresel İnovasyon İndeksi sıralamasına göre 41.sırada yer almıştır. Rapora göre Türkiye, beşeri sermaye ve araştırma indeksinde en yüksek performansa sahipken, en düşük performansı kurumlar alt indeksinde göstermiştir.

Türkiye için 2011-2021 yılları arası inovasyon açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Türkiye bulunduğu bu sıralamayı daha çok nitelikli personel istihdamı sağlayarak, verimsiz alanlardan yüksek katma değerli alanlara daha çok kaynak aktarımı sağlayarak daha üst seviyelere çıkartabilir.

Yapılan açıklamalardan hareketle ileride yapılması düşünülen olası çalışmalarda, ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde daha çok ya da daha farklı sayısal yöntemler kullanılarak bu analizlerin sonuçları karşılaştırılabilir. Buna ek olarak, ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde farklı kategorideki ülkeler analiz edilebilir. Ayrıca farklı kümeleme yöntemleri ya da kümeleme analizi için farklı paket programları kullanılarak uygulama sonuçları birbirleriyle karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Aksoy, E., Ömürbek, N., & Karaatlı, M. (2015). AHP temelli MULTIMOORA ve COPRAS yöntemi ile Türkiye Kömür İşletmeleri'nin performans değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4), 1-28.
- Ayçin, E., & Çakın, E. (2019). Ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde Entropi ve MABAC çok kriterli karar verme yöntemlerinin bütünlük olarak kullanılması. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 326-351.
- Bakır, S., & Çakır, S. (2021). Seçilmiş ülkelerin yenilik performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle ölçümü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4), 971-992.
- Barak, S., & Mokfi, T. (2019). Evaluation and selection of clustering methods using a hybrid group MCDM. *Expert Systems with Applications*, 138, 1-12.
- Berkhin, P. (2006). A survey of clustering data mining techniques. In *grouping multidimensional data*. (pp. 25-71). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Biswas, T. K., Chaki, S., & Das, M. C. (2019). MCDM technique application to the selection of an Indian institute of technology. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 2(3), 65-76.
- Chatterjee, P., Athawale, V. M. & Chakraborty, S. (2011). Materials selection using complex proportional assessment and evaluation of mixed data methods. *Materials & Design*, 32(2), 851-860.
- Chodha, V., Dubey, R., Kumar, R., Singh, S., & Kaur, S. (2022). Selection of industrial arc welding robot with TOPSIS and Entropy MCDM techniques. *Materials Today: Proceedings*, 50, 709-715.
- Dahooie, H., J., Kazimieras Zavadskas, E., Abolhasani, M., Vanaki, A., & Turskis, Z. (2018). A novel approach for evaluation of projects using an interval-valued fuzzy additive ratio assessment (ARAS) method: a case study of oil and gas well drilling projects. *Symmetry*, 10(2), 45.
- Esen Kazaz, N.M. (2019). *Veri madenciliğinde kümeleme analizi yöntemlerinin incelenmesi ve sağlık bilimleri alanındaki uygulamaları* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Everitt, B. (1974). *Cluster analysis*. Heinemann Educational Books.
- Frades, I., & Matthiesen, R. (2010). Overview on techniques in cluster analysis. *Bioinformatics Methods in Clinical Research*, 81-107.
- Gorgij, A. D., Kisi, O., Moghaddam, A. A., & Taghipour, A. (2017). Groundwater quality ranking for drinking purposes, using the entropy method and the spatial autocorrelation index. *Environmental earth sciences*, 76(7), 1-9.
- Gürtuna, F., & POLAT, U. (2020). Küresel inovasyon indeksi verilerinin kümeleme analizi ile değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35(2), 551-566.
- Han, J., Kamber, M., & Pei, J. (2012). *Data mining concepts and techniques*. Morgan Kaufmann Publishers.

- Hezer, S., Gelmez, E., & Özceylan, E. (2021). Comparative analysis of TOPSIS, VIKOR and COPRAS methods for the COVID-19 Regional Safety Assessment. *Journal of Infection and Public Health*, 14(6), 775-786.
- Hussain, S. A. I., & Mandal, U. K. (2016). Entropy based MCDM approach for selection of material. National Level Conference on Engineering Problems and Application of Mathematics.
- Kaynak, S., Altuntas, S., & Dereli, T. (2017). Comparing the innovation performance of EU candidate countries: an entropy-based TOPSIS approach. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 31-54.
- Kou, G., Peng, Y., & Wang, G. (2014). Evaluation of clustering algorithms for financial risk analysis using MCDM methods. *Information Sciences*, 275, 1-12.
- Liu, Y., Özyer, T., Alhaji, R., & Barker, K. (2005). *Cluster validity analysis of alternative results from multi-objective optimization*. In Proceedings of the 2005 SIAM International Conference on Data Mining. Society for Industrial and Applied Mathematics, Springer, Berlin.
- Oralhan, B., & Büyüktürk, M. A. (2019). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin inovasyon performansının çok kriterli karar verme yöntemleriyle kıyaslanması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (16), 471-484.
- Podvezko, V. (2011). The comparative analysis of MCDA Methods SAW and COPRAS, *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 22(2), 134-146.
- Poledníková, E., & Kashi, K. (2014). *Using MCDM methods: evaluation of regional innovation performance in the Czech Republic*. In European Conference On Management, Leadership & Governance.
- Popovic, G., Stanujkic, D., & Stojanovic, S. (2012). Investment project selection by applying COPRAS method and imprecise data. *Serbian Journal of Management*, 7(2), 257-269.
- Sammaknejad, N., Zhao, Y., & Huang, B. (2019). A review of the expectation maximization algorithm in data-driven process identification. *Journal of Process Control*, 73, 123-136.
- Satici, S. (2021). Ülkelerin inovasyon performansının CRITIC temelli WASPAS yöntemiyle değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 91-104.
- Sihombing, V., Nasution, Z., Al Ihsan, M. A., Siregar, M., Munthe, I. R., Siregar, V. M. M., ... & Asfar, D. A. (2021). *Additive ratio assessment (aras) method for selecting english course branch locations*. In Journal of Physics: Conference Series. 1933(1), 012070.
- Sliogeriene, J., Turskis, Z., & Streimikiene, D. (2013). Analysis and choice of energy generation technologies: The multiple criteria assessment on the case study of Lithuania. *Energy Procedia*, 32, 11-20.
- Stanujkic, D., & Jovanovic, R. (2012, May). *Measuring a quality of faculty website using ARAS method*. In Proceeding of the International Scientific Conference Contemporary Issues in Business.
- Şahin Ş. (2012). *Büyük menderes nebrri üzerindeki akım gözlem istasyonlarında eksik verilerinin tamamlanması* [Yüksek lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Turan, E. (2018). *Küresel inovasyon indeksi kapsamında türkiye'nin konumunun değerlendirilmesi: 2011-2017* [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Vaid, S. K., Vaid, G., Kaur, S., Kumar, R., & Sidhu, M. S. (2022). Application of multi-criteria decision-making theory with VIKOR-WASPAS-Entropy methods: A case study of silent Genset. *Materials Today: Proceedings*, 50, 2416-2423.
- Vytautas, B., Marija, B., & Vytautas, P. (2015). Assessment of neglected areas in Vilnius city using MCDM and COPRAS methods. *Procedia Engineering*, 122, 29-38.
- WIPO (2020). Global Innovation Index 2020. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf, Erişim Tarihi: 23.03.2022.
- WIPO (2021). Global Innovation Index 2021. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf, Erişim Tarihi: 23.03.2022.
- Yazıcı, F. (2005). *EM algoritması ve uzantıları* [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yim, O., & Ramdeen, K. T. (2015). Hierarchical cluster analysis: comparison of three linkage measures and application to psychological data. *The quantitative methods for psychology*, 11(1), 8-21.
- Zavadskas, E., & Turskis, Z. (2010). A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method In Multicriteria Decision-Making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16 (2), 159-172.
- Zhao, Q., Tsai, P. H., & Wang, J. L. (2019). Improving financial service innovation strategies for enhancing china's banking industry competitive advantage during the fintech revolution: A Hybrid MCDM model. *Sustainability*, 11(5), 1419.

EXTENDED SUMMARY

In the study, it is aimed to cluster the countries according to the innovation performance listed in the Global Innovation Index (2021). For this purpose, countries were first ranked from the best to the worst with COPRAS and ARAS methods in terms of innovation performance, and then they were divided into clusters by cluster analysis.

Within the scope of the study, Multi-Criteria Decision Making (MCDM) techniques and Clustering Analyzes were used in the analysis of the data. MCDM techniques are widely used in selecting the best alternative from a range of alternatives.

Cluster Analysis, on the other hand, is one of the most useful methods in the data mining process, which is used to discover similar groups and identify different patterns in basic data.

In the study, a decision matrix was created by using 7 criteria (institutions, human capital and research, infrastructure, market development, business development, information and technology outputs, creative outputs), 132 alternatives (countries) with the data obtained from the GII (2021) Report.

132 countries included in the 2021 Global Innovation Index published by WIPO were first ranked with the COPRAS and ARAS methods, which are among the MCDM methods, and then these countries were divided into 8 clusters after the cluster analysis with the WEKA program.

According to the ranking made by COPRAS and ARAS methods, the countries with the best rankings in terms of innovation indicators were Switzerland, Sweden and the USA, while the last countries were Benin, Guinea and Angola. Switzerland, which is in the first place according to the GII (2021) Index, is also in the first place according to both COPRAS and ARAS methods. Switzerland; Sweden, USA, Republic of Korea, Netherlands, Finland, Germany, United Kingdom, China and Denmark follow. When the GII (2021) report of these top 10 countries within the scope of the study is examined, it is seen that there are certain differences. The countries that draw attention from these differences are Singapore, which is in the 8th place in the report, and 11th according to the COPRAS and ARAS methods; Ranking 12th, China is in the top 10 in the list (9). However, when compared to the current report in the innovation performance of the United Kingdom, it is seen that there is a decrease from the 4th to the 8th rank.

According to the GII (2021), it is seen that Benin (128), Niger (129), Guinea (130), Yemen (131) and Angola (132), respectively, are in the last place according to COPRAS and ARAS methods. This situation regarding the said countries, respectively; It can be expressed as Yemen (128), Niger (129), Benin (130), Guinea (131) and Angola (132). When evaluated in terms of Turkey, it is seen that it ranks 41st in the current report (2021) and 39th according to COPRAS and ARAS methods. In addition, when the GII (2020) data is taken into account, it is seen that Turkey, which is in the 51st rank, has risen to the 41st rank and there has been an improvement in its innovation performance.

After the analysis with MCDM methods, the data used in the study were analyzed in the WEKA program and cluster analysis was performed.

Algorithms such as EM, Canopy, SIB, K-Means, X-Means, in which numeric data can be calculated, have been tried in the WEKA program. It has been seen that the Expectation Maximization algorithm gives the most ideal results in the clustering of the 132 countries in question. In the study, the number of clusters was determined by the equation $k=(n/2)^{1/2}$. In the literature, mostly cluster numbers are calculated with this equation. In this study, the mentioned formulation was used and the number of clusters emerged as 8.

Looking at the clustering results of the countries, it has been observed that all 8 clusters give consistent results with the rankings made by COPRAS, ARAS methods and the GII (2021) Index ranking. As a result of these analyzes, the reliability of the analysis results was confirmed. In addition, when the clusters were examined by considering the country profiles, it was seen that the analyzes applied were supportive of each other.

Countries with high income levels in Cluster 0 and Cluster 4 ranked first in all analyzes. These countries are also among the top countries in the Global Innovation Index. This has shown that countries with high income levels are also in the top ranks in terms of innovation indicators.

The countries in Cluster 1, Cluster 5 and Cluster 7 consist of lower-middle and low-income countries. This shows that countries with low income levels are also in the lower ranks in terms of innovation indicators. Turkey,

on the other hand, is in Cluster 6, which consists of upper-middle-income and high-income countries. Turkey ranked 41st according to the GII (2021) Index. According to the report, while Turkey has the highest performance in the human capital and research index, it has the lowest performance in the institutions sub-index.

For Turkey, the years 2011-2021 are a period in which important developments are experienced in terms of innovation. Turkey can raise this ranking to higher levels by employing more qualified personnel and transferring more resources from inefficient areas to high value-added areas.

GII is also important in terms of seeing which innovation indicators are good or bad for countries. Countries that do not rank well or adequately in terms of innovation performance should identify the deficiencies in the areas they lag behind and make progress in line with these deficiencies.

Based on the explanations made, the results of these analyzes can be compared by using more or different numerical methods in the measurement of innovation performances of countries in possible studies that are thought to be done in the future. In addition, different categories of countries can be analyzed in measuring the innovation performance of countries. In addition, application results can be compared with each other by using different clustering methods or different package programs for clustering analysis.

İŞ OTONOMİSİNİN PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ÜZERİNE ETKİSİ: PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACI ROLÜ*

THE EFFECT OF JOB AUTONOMY ON PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: THE MEDIATING ROLE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE

Merve KAPLAN

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Konya
duvarcimerve@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-0519-0603

Mehtap ÖZTÜRK

Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Konya
mehtapfindik@selcuk.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-8513-9842

ÖZ

Geliş Tarihi:

20.09.2022

Kabul Tarihi:

30.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Psikolojik İyi Oluş
Psikolojik
Dayanıklılık
İş Otonomisi

Keywords

Psychological Well-Being
Psychological Resilience
Work Autonomy

Psikolojik iyi oluş bireyin duygusal ve bilişsel iyi oluşunu inceleyen bir kavramdır. Son yıllarda, örgütlerde iyi oluşu konu alan araştırmacılar dikkate değer bir ilgi görmektedir. İyi oluşa yönelik yapılan araştırmalarda kaygı, psikolojik sıkıntı, zayıf fiziksel sağlık, düşük performans gibi faktörlerin bireyler ve örgütler üzerindeki zararlı etkileri vurgulanmaktadır (Ryff, 1995). Ancak psikolojik iyi oluşun sadece çalışanların optimal işleyişini anlamının yanı sıra çalışanların sağlığını, mutluluğunu ve iyiliğini teşvik etmenin örgütlerde meşru hedeflere ulaşmanın bir yolu olması nedeniyle iyi oluş kavramına ilgi yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışmada çalışanların psikolojik dayanıklılık ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin iş otonomisi üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamaya yönelik bankacılık sektöründe 411 çalışan üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda iş otonomisi ve psikolojik dayanıklılığın psikolojik iyi oluş üzerinde pozitif yönlü, istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmada psikolojik iyi oluş ve iş otonomisi arasındaki istatistiksel ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Psychological well-being is a concept that examines the emotional and cognitive well-being of the individual. In recent years, researchers on well-being in organizations have received considerable attention. Studies on well-being emphasize the harmful effects of factors such as anxiety, psychological distress, poor physical health, and poor performance on individuals and organizations (Ryff, 1995). However, interest in the concept of well-being is intensified because psychological well-being is not only understanding the optimal functioning of employees, but also promoting the health, happiness and well-being of employees is a way of legitimate goals in organizations. In this direction, this study was conducted with 411 employees in the banking sector in order to understand how the psychological resilience and psychological well-being levels of the employees have an effect on work autonomy. As a result of the research, it was determined that work autonomy has a positive and statistically significant effect on psychological resilience and psychological well-being. In addition, it was concluded that psychological resilience has a mediating role in the statistical relationship between psychological well-being and job autonomy.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nepsosbilen.1177696>

Atıf/Cite as: Kaplan, M. ve Öztürk, M. (2022). İş Otonomisinin Psikolojik İyi Oluş Üzerine Etkisi: Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1566-1578.

*Bu çalışma "Psikolojik İyi Oluş ve Psikolojik Dayanıklılık Algısının İş Otonomisi Üzerine Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Giriş

Örgüt psikolojisi alanının ana temalarından biri olan iş otonomisi (Hackman ve Oldman, 1976) çalışanların arzu ettiği iş sonuçlarına ulaşabilmesi için gerekli olan bir iş kaynağı (Demerouti vd., 2001) olarak ele alınmaktadır (Stiglbauer ve Kovacs, 2018). Çalışanlar örgüt içerisinde kendi davranışlarını kontrol edebildiğini hissettiklerinde pozitif iş sonuçlarının ortaya çıkması muhtemeldir. İş otonomisi çalışanların iş ortamında bağımsızlık, serbestlik ve özgürlük seviyelerinin ve iş özerkliğinin olup olmadığının bir göstergesi olarak tanımlanmaktadır. İş otonomisinin yordayıcıları bağımsızlık, serbestlik ve özgürlük seviyeleri olarak belirtilmektedir (Kutaniş, 2018, s. 62). Bununla birlikte çalışanların iş-hayat tatmininin yüksek olması, fiziksel-zihinsel açıdan sağlıklı olması ve yüksek motivasyon ile özgüven sahibi olması (De Neve ve Cooper, 1998, s. 197-229) diğer bir ifade ile psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek olması çalışanların örgütlerine uyum sağlamalarına, örgütsel sorunların çözümünü sağlayacak kararlar alabilmelerine ve örgütsel faaliyetleri başlatabilmeleri için özerklik kazanmalarına zemin hazırlamaktadır (Gardner, 2020). Ayrıca psikolojik dayanıklılığa sahip olan çalışanların psikolojik iyi oluş düzeylerinin de yüksek olacağı çıkarımında bulunmak mümkündür (Fava ve Tomba, 2009; Sagone ve De Caroli, 2014). İş otonomisi, psikolojik iyi oluş ve psikolojik dayanıklılık yakın ilişkili, birbirinden etkilenen, birbirini etkileyen, birbirinin nedeni veya sonucu olabilecek değerlerde önemli ve süreç içerisinde kritik olarak değerlendirilebilecek kavramlar olması nedeniyle bu çalışmada iş otonomisinin psikolojik iyi oluş üzerine etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracı rolü incelenecektir. Konya ili bankacılık sektörü çalışanları üzerinde gerçekleştirilen çalışmada iş otonomisinin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisine ve psikolojik dayanıklılığın aracı rolüne yönelik araştırma bulguları sunulurken psikolojik iyi oluş, psikolojik dayanıklılık ve iş otonomisine yönelik gelecekte yapılacak olan çalışmalara önerilerde bulunulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve

Doğuşundan uzun yıllara dayanan çalışma süresi boyunca psikoloji bilimi felsefe biliminin alt kategorisi olarak değerlendirilmiştir. 18. yüzyıldan sonra ise ayrı bir bilim dalı olarak ele alınan bu bilim dalı bireyi sadece bir organizma olarak değerlendirmekten ziyade zamanla bağımsız, özgür ve mantıklı davranışlar sergileyen varlık olarak ele almaya başlamıştır. Wund'un (1879, s. 4-32) deneysel psikoloji laboratuvarı kurarak çeşitli psikolojik konuların bilimsel yöntemler aracılığıyla incelenebileceğini göstermesi ile de psikoloji bilimi gelişim göstermiş, bireylerin davranışlarını ve zihinsel süreçlerini anlamaya ve bilimsel yöntemlerle açıklamaya yönelik bilim dalı olarak kabul edilmiştir (Ertürk, 2017, s. 162). Psikoloji biliminin gelişimine paralel olarak bu bilim dalının en temel araştırma temalarından biri olan psikolojik iyi oluş kavramına yönelik ilk çalışmalar Bradburn (1969) tarafından alana yapılan katkılarla başlamıştır. 1980'lerden sonra olumlu insan işlevselliğinin eksikliklerinin geliştirilmesi ve tamamlanmasına odaklanılması Ryff'in (1989) psikolojik refah modelini ileri sürmesine neden olmuş ve kavramın gelişimi devam etmiştir. Psikolojik iyi olma durumu, olumlu duyguların olumsuz duygulara göre daha fazla olması (baskın olması) olarak tanımlanmaktadır (Bradburn, 1969, s. 948-949). Psikolojik iyi oluş temelde bireyin hayatını refah düzeyinde yaşamasıdır. Alanyazında iyi hissetme olarak da ifade edilen psikolojik iyi oluş, etkili ve verimli bir şekilde çalışmanın birleşimi olarak ele alınmaktadır. Psikolojik iyi oluşun sürdürülebilir olması, her zaman bireyin mutlu ve huzurlu olmasının bir sonucu değildir. Dolayısıyla bireyin yaşamında olumsuzluklar olması psikolojik iyi oluş düzeyini de olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir (Huppert, 2009, s. 137-164).

Waterman'a göre (1993, s. 678-691) psikolojik iyi oluş insanların kişisel gelişimlerini sağlama adına yaşama karşı mücadele etmesidir. Jung'a göre (1933) ise psikolojik olarak sağlıklı olmanın kıstası, kişinin hayatta gerçekleştirmesi gereken dönemsel görevlerin tamamlanması ve başarıya ulaşması ile ilişkilidir (Cenkseven, 2004; Sezer, 2013, s. 490). İşlevsel bakış açısına göre psikolojik iyi oluş, bireyin karşılaştığı durumlar özelinde ortaya çıkan koşullar karşısında kişisel özellik temelli tepkilerinin incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Birey başkalarının daha uygun imkânlarla sahip olması halinde bile gerçekleştiremediği işleri yapabilmesi sayesinde motive olabilmektedir. Bu durumda kendine yönelik algılarını etkileyen kişilik özellikleri değerlendirilmelidir (Diener, 1984, s. 542-575; Veenhoven, 1988, s. 44-61). Alanyazında yaygın olarak psikolojik iyi oluşun teorik temelleri ve boyutları Ryff'in (1989) psikolojik iyi oluş modeli kapsamında incelenmektedir. Ryff (1989) psikolojik iyi oluş ile ilgili çalışmasında klinik psikoloji, zihinsel sağlık ve gelişim psikolojisi alanlarındaki farklı teorileri incelemiş ve bu teorileri sentezleyerek psikolojik iyi oluşun temel boyutlarının ve teorik temellerinin yer aldığı modelini geliştirmiştir. Ryff (1995) kapsamlı ve pek çok bilimsel teoriyi sentezleyerek oluşturduğu modelinde Maslow'un (1968) kendini gerçekleştirme anlayışı, Rogers'ın (1961) tam işlevde bulunan kişi, Jung'un

(1933) bireyselleştirme, Allport'un (1961) olgunluk kavramı, Erikson'un (1959) bireysel gelişime dair oluşturduğu psikososyal evreleri, Buhler'in (1935) temel yaşam eğilimleri, Neugarten'in (1968) yetişkinlik ve yaşlılıkta kişilik değişiminin tanımlarından ve Jahod'nun (1958) ruhsal (zihinsel) sağlıkla ilgili olumlu kriterlerini kapsayan çalışmalarından yararlanmıştır (Kaplan ve Göker, 2020, s. 277). Bu modele göre psikolojik iyi oluş yaşam amacı, özerklik, bireysel gelişim, çevresel hâkimiyet, diğerleriyle olumlu ilişkiler, öz kabul olmak üzere altı boyuttan oluşmaktadır (Ryff, 1989, s. 1069-1081; Ryff ve Keyes, 1995, s. 338-351; Ryff ve Singer, 2008, s. 13-14).

Psikolojik iyi oluş kavramı 1980'li yıllarda deneysel çalışmalarla beraber başlayan, zorluklar ile karşılaşıldığında kendini gerçekleştirme ve anlamlı bir yaşam için çalışan potansiyelini vurgulayan; klinik ve yetişkin gelişim psikolojisi temeline dayanan bir kavram olarak öne çıkmıştır (Telef, 2013, s. 374). Psikolojik iyi oluş, çalışanların işgücü, verimlilik gibi konular başta olmak üzere niteliğini ve niceliğini etkileyen önemli etkenlerden biri olarak görülmektedir (Zizek vd., 2015, s. 651-672; Ertürk vd., 2016, s. 1723-1744). Bu nedenle zaman içinde alanyazında en popüler başlıklardan biri olmuş ve kavram farklı yaklaşımlar ve kavramlar ile ele alınarak incelenmesi gereği söz konusu olmuştur (Alcan, 2020, s. 86-103). Psikolojik iyi oluş kavramının gelir düzeyi ve medeni durum (Shapiro ve Keyes, 2007) akademik ve sosyo ekonomik statü (Cenkseven ve Akbaş, 2007; Okcu, 2010, s. 107), yaş (Ryff ve Singer, 2006), sosyo-demografik nitelikler ile bireysel karakter özellikleri (Keyes vd., 2002), iş doyumunu, iş tatmini ve yaşam doyumunu gibi kavramlarla ilişkilendirilerek incelendiği görülmektedir (Güner ve Bozkurt, 2017, s. 87). Psikolojik iyi oluş ile ilişkilendirilen kavramlardan biri de psikolojik dayanıklılıktır.

Psikolojik iyi oluşu etkileyen psikolojik sermaye yapısının unsurlarından biri olarak ele alınan psikolojik dayanıklılık uluslararası alanyazında "resilience" veya "hardiness" olarak ifade edilmektedir (Collins, 2008, s. 1173-1193). Psikolojik dayanıklılık genel olarak bireylerin değişim, risk veya zorlu olarak nitelendirilebilecek durumlarının üstesinden başarıyla gelebilmelerini sağlayan pozitif psikolojik kapasiteyi ifade etmektedir. Bu kapasite zaman içerisinde değişebileceği gibi bireysel ve çevresel faktörlerin etkisiyle geliştirilebilir yapıdadır (Stewart vd., 1997, s. 21-31). Psikolojik dayanıklılık çalışmaları ise iki alanda kendini göstermiştir. Birincisi, travmatoloji (yetişkinler), ikincisi ise gelişimsel psikolojisi (çocuklar ve gençler) şeklindedir (Graber vd., 2015, s. 5-27). Travmatoloji alanında yetişkinlerde hangi faktörlerin strese yol açtığı ve stresten kaçınmanın yollarına dair araştırmalar yapılmıştır. Gelişimsel psikolojide ise araştırmacılar, çocukları birbirinden farklılaştıran nitelikler üzerinde (örneğin benlik saygısı) çalışmış ve çocuk istismarı gibi kötü deneyimler yaşayan çocukların psikolojik dayanıklılık seviyesini irdelemeye çalışmıştır (Luthar vd., 2000, s. 543-562). Graber vd.'e göre (2015, s. 5-27) psikolojik dayanıklılığın temel bileşenleri bireyin hayatında risk ve risklerin varlığı, koruyucu faktörlerin veya mekanizmaların varlığı, sıkıntıya karşı insan tepkilerinin çok boyutlu bir sürekliliğidir. Bu bileşenlerden hareketle büyümek, gelişmek ve anlamlanmak isteyen bir alanın, psikolojik düşüncenin eleştirel ve hümanist dallarında dile getirilen sorulara deneysel bir cevap sağlamak için araştırmalardan faydalanarak kavrama farklı bir çerçeve sağlanmıştır (Richardson, 2002, s. 307-321). Dayanıklılık araştırmaları, travmatoloji (travma etkisi altındaki yetişkin yanıtlarına odaklanma), gelişimsel psikopatoloji (çocukların zorluklara verdiği tepkilere odaklanma), pozitif psikoloji (insanın gelişmesine, olumlu duygulara ve olumlu ilişkilere odaklanma) ve hümanist psikoloji (insanı anlamlandırma ve insanın büyümesine odaklanma) dahil olmak üzere ilgili disiplinler tarafından boyutlandırılmıştır. Psikolojik dayanıklılığın boyutlarını etkileyen bireysel, sosyal, çevresel, kişisel, yapısal vb. gibi birçok faktörden söz etmek mümkündür. Kobasa (1979) psikolojik dayanıklılığı, kontrol, bağlanma ve meydan okuma olmak üzere üç alt boyuta ayırmıştır. Kobasa'nın (1979) bu yaklaşımı dayanıklılık alanında en çok dikkat çeken ve yararlanılan çalışmalardan olmuştur (Yıldız, 2015: 16). Friberg vd. (2005) ise psikolojik dayanıklılığı, "kendilik algısı, gelecek algısı, yapısal stil, sosyal yeterlilik, aile uyumu ve sosyal kaynaklar" olmak üzere toplam altı faktörlü bir yapı olarak değerlendirmiştir (Usta, 2018, s. 35). Aynı zamanda psikolojik dayanıklılık konusunda öz duyarlılık, sosyal bağlılık, iyimserlik, korkuyla yüzleşmek, vicdan, inanç, sosyal destek, rol modeller, egzersiz, beyin sağlığı, bilişsel ve duygusal esneklik, anlama ve gelişme olmak üzere diğer faktörler de etkilidir.

Psikolojik iyi oluşu etkileyen bir diğer unsur olan otonomi ya da diğer adıyla özerklik, bireyin kendi davranışlarını belirlerken ve kararlarını verirken bağımsız olmasıdır. Bu nedenle alanyazında mesleki özerklik ve iş otonomisi aynı anlamda tanımlanmıştır (Gagne ve Deci, 2005, s. 331-362). Schutzenhofer (1987, s. 278-283) iş otonomisini "meslek üyelerinin kişisel mesleki faaliyetlerini dışarıdan bir kontrol olmaksızın yönetmeleri, tanımlamaları ve kontrol etmeleri" şeklinde açıklamaktadır. Çalışanlara kendi zevklerine uygun bir çalışma alanı oluşturması ve çalışma zamanını kendilerinin belirlemesi gibi imkanlar verildiğinde otonominin (özerkliğin) doğrudan çalışanın

performansı, motivasyonu ve mutluluğu gibi unsurları geliştirmesi işine, örgütüne bağlılık duygusunu arttıracığı ileri sürülmüştür (Golden ve Veiga, 2005, s. 301-318). İş otonomisinin keyfi bir serbestlik ve bağımsızlık anlamına gelmediğine dikkat edilmelidir. Kavramda çalışanların tüm davranışlarında bağımsız olmaları değil, kendi bireysel seçimleri yönünde bir üst yöneticiye bağlı olması ve aynı zamanda başkalarından kaynak ve destek almayı seçmeleri vurgulanmıştır (Lynch, 2013, s. 301-312). Otonomi stratejik otonomi ve operasyonel otonomi olarak iki boyuta ayırmak mümkündür. Stratejik otonomi, kişinin kendi gündemini oluştururken özgür olmasını ifade etmektedir. Bu otonomi grubunda kişiler kendi ilgileriyle örgütün ilgilerini birleştirme eyleminde bulunmaktadırlar. Operasyonel otonomi ise; problem çözme aşamasında kişinin özgür olmasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu otonomi grubunda kişinin problemi başarıyla çözmesinden sonra kendisinde başarı duygusunu yükseltmekte ve girişimcilik ruhunu cesaretlendirmektedir (Eren ve Gündüz, 2002, s. 73). Hackman ve Oldham (1976) iş özerkliği modelinde de yer alan iş özerkliği motivasyonu etkili iş kollarını yaratma konusunda çok önemli girişimlerden biridir. Hackman ve Oldham (1976) tarafından geliştirilmiş olan iş özellikleri modeli, iş otonomisini farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu yaklaşımda da diğer yaklaşımlara benzer biçimde, gerçekleştirilen iş ve çalışma sahası ile ilişkili değişkenler yoluyla iş özellikleri modeli, yapılan işin özellikleri, çalışanları tetikleyen hassas psikolojik durumlar ve bu değişkenlerin yaratabileceği olası etkiler arasında bağlantılar olması olarak tanımlanmaktadır. İş özellikleri modeline göre çalışanların kritik psikolojik durumlarını tespit eden işlerin temel özellikleri beş grupta sıralanmaktadır. Bu özellik grupları beceri çeşitliliği, görevin kimliği, görevin önemi, özerklik, geri bildirim olarak listelenmektedir (Hackman ve Oldham, 1975, s. 60-159). İş otonomisinde bir diğer dikkat edilmesi gereken unsur ise baskı unsurudur. Bu unsur iş otonomisinin alt boyutunu oluşturmaktadır. İş otonomisi kavramı yaratıcılığı özerklik olarak nitelerken, baskı unsurunu ise kısıtlama olarak ele almaktadır. Özellikle, baskının dış kaynaklı olması ve dış kontrol (denetim) olarak algılanması durumunda, iş yükünün fazla ve zamanın az olmasının getirdiği baskı yaratıcılığı olumsuz yönde etkilemektedir. Buradan hareketle, özerk bireylerin iş yaşamında kontrol hissi ve sorumlulukla hareket ettiği, işlerini yapma tarzlarını ve başkalarıyla çalışma şekillerini olumlu etkilediği görülmektedir. Modern yöneticilerin demokratik olmaya ve otokratik liderlikten ziyade (yerine göre) serbesti tanımaya önem vermeleri önerilmektedir (Eren ve Gündüz, 2002, s. 75). Özerkliğin bir diğer alt boyutunu bağımsız ve değerli hissetme olarak ele alan yaklaşımda, özerklik bireyler arası bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle insanlar karar verirken başka bireylere bağlı olabilir veya karar verirken tamamıyla diğer bireylerden bağımsız olabilir. İş özerkliğinde bağımsız ve değerli hissetme boyutunda, bir işin yürütülmesi esnasında gerçekleştirilecek çalışmaya ilişkin alınan kararların ve çalışma programının belirlenmesi aşamalarında, çalışanlara tanınacak özgürlük ve bağımsızlık düzeyleri olarak değerlendirilmektedir (Hackman ve Oldham, 1975, s. 60-159). Bir örgütte veya bir çalışma alanında iş özerkliğinin sağlanabilmesi için şart olarak görülen bu öğeler genel olarak beş grupta incelenmektedir. Bu öğeler bilgi, bağımsızlık (irade serbestliği), kıyaslama gücü (kıyaslama yapabilme), karar alma becerisi (kapasitesi) ve kararlılık olarak sınıflandırılmıştır (Gagne ve Deci, 2005, s. 331-362, Kutanis, 2018, s. 67).

Psikolojik iyi oluş, bireysel hedefleri ve gelişimi devam ettirebilme ve insanlarla anlamlı ilişki kurabilme becerilerinin bir bütünü olarak tanımlandığında psikolojik iyi oluşun altı boyutundan biri de özerkliktir. Bu doğrultuda özerklik veya iş otonomisi psikolojik iyi oluşun bir öncülü olarak sayılabilmektedir (Keyes vd., 2002, s. 1007-1022). Psikolojik olarak dayanıklılık ise çalışanların örgütte karşılaşılabilecekleri sorunların farkında olup doğru analizlerle bunların üstesinden gelebilecek nitelikte olanları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda, iş otonomisine sahip olan çalışanların örgüt içerisinde aldığı kararların arkasında duran ve bunların sonucuna ne kadar risk teşkil ederse etsin katlanabilen bireyler olarak algılandığı görülmektedir (Cherniss, 1980; Alarcon, 2011, s. 544-562; Avey vd., 2011, s.127-152; Kanbur vd., 2017, s. 127- 141). Bu doğrultuda iş otonomisi yüksek olan çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ve dolayısıyla psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilebilir (Gardner, 2020).

2. Araştırma Metodolojisi

Nicel araştırma yöntemi benimsenen bu çalışmada verilerin analizinde SPSS 23 programı kullanılmıştır. Çalışmada geliştirilen modelin test edilebilmesi için Bootstrap yöntemine dayanan regresyon analizi yapılmıştır. Bu regresyon analizlerinin diğer analiz yöntemlerine göre daha geçerli ve güvenilir sonuçlar verdiği gerekçesiyle Process Makro uygulaması kullanılmıştır (Hayes, 2018; Preacher vd., 2007). Araştırmanın evrenini Konya ilinde bankacılık sektöründe çalışan 2798 kişi (TBB, 2021) oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Konya ilindeki

tüm banka şubelerinde çalışan 65 yaş altı bireyler olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında ulaşılması evreni temsil edebilecek aşgari örneklem sayısı 340 kişi olduğu tespit edilmiştir (Özdamar, 2003). Bu doğrultuda araştırmada bankacılık sektöründe çalışan 411 kişiye anket uygulanmıştır. Örneklem basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara yönelik bir anket uygulaması yapılmıştır. Anketler, çevrim içi anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmaya katılanların %56'sı kadın (230 kişi) ve %44'ü erkek (181 kişi) bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların %77,4'lük büyük bir çoğunluğu 24-35 yaş grubunda, %17,5'i 36-45 yaş grubunda ve %5,1'i ise 46 yaş ve üzeri yaş grubunda yer almaktadır. Bireylerin eğitim düzeyi incelendiğinde, %11,7'lik kesimin lise düzeyinde, %63,7'lik çoğunluk grubun lisans düzeyinde, %17,8'lik grubun yüksek lisans ve %6,8'lik grubun doktora düzeyinde eğitimi bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların %60,3'ünün bekar ve %39,7'sinin ise evli olduğu belirlenmiştir. Araştırma değişkenlerine ilişkin kullanılan ölçekler aşağıda belirtilmiştir.

- *Psikolojik İyi Oluş Ölçeği*: Diener vd. (2009) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri Telef (2013) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin puanlanmasında, 5'li Likert yöntemi kullanılmıştır.
- *Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği* (KPDÖ): Çalışanların psikolojik dayanıklılığını ölçebilmek amacıyla Smith vd. (2008) tarafından geliştirilen psikolojik dayanıklılık ölçeğinin kısa formu kullanılmıştır. 5'li Likert yöntemi ile puanlanan ölçek 6 maddeden oluşan bir ölçme aracıdır. Ölçeğin Türkçe uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri Doğan (2015) tarafından yapılmıştır.
- *İş Otonomisi Ölçeği*: Bu alanda geliştirilen ilk ölçek Hackman ve Oldman (1975) tarafından hazırlanmıştır. Bu araştırmada, çalışanların iş otonomisi düzeylerini ölçmek için Ilardi vd. (1993) tarafından geliştirilen iş otonomisi ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye çevrilmesi, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri Çakmak-Otluoğlu (2012) tarafından yapılmıştır. 6 madde ve "Bağımsız ve Değerli Hissetme" ve "Baskı Altında Olma" olmak üzere 2 alt boyuttan oluşan ölçek, 5'li Likert yöntemi ile puanlanmıştır (Korkmaz, 2020).

Araştırmada geçerliliği sınanmak üzere aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

- H1: Psikolojik dayanıklılık ile iş otonomisi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H2: Psikolojik iyi oluş ile psikolojik dayanıklılık arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H3: Psikolojik iyi oluş ile iş otonomisi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H4: Psikolojik iyi oluş ve iş otonomisi arasındaki istatistiksel ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolü vardır.

3. Araştırma Bulguları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri, test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi ve açıklayıcı faktör analizlerini yapılmıştır. Araştırma ölçeklerinin güvenilirliğinin (iç tutarlılık) testi etmek için Cronbach's Alfa Analizi, geçerliliğinin belirlenmesi için ise Kaiser Meyer Olkin (KMO) geçerlilik analizi yapılmıştır. Her bir değişkene ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	Ölçek Güvenirliği (α)	Ölçek Geçerliliği (KMO)
Psikolojik İyi Oluş	.861	.869
Psikolojik Dayanıklılık	.830	.787
İş Otonomisi	.797	.680

Not: n=411; **p<.001, *p<.05.

Tablo 1’de yer alan analiz sonuçlarına göre; Psikolojik İyi Oluş Ölçeği’nin Cronbach’s Alfa Güvenirlik Katsayısı 0,861, Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği’nin Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı 0,830 ve İş Doyumu Ölçeği’nin Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı bağımsız ve değerli hissetme alt boyutunda 0,797 ve baskı altında olma alt boyutunda ise 0,771 olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizlerde, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Kaiser Meyer Olkin katsayısı 0,869 (Barlett Sphericity $\chi^2= 1159,702$, $df= 21$), Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği Kaiser Meyer Olkin katsayısı 0,787 (Barlett Sphericity $\chi^2= 1144,442$, $df= 15$) ve İş Doyumu Ölçeği Kaiser Meyer Olkin katsayısı 0,752 (Barlett Sphericity $\chi^2= 810,681$, $df= 15$) olarak bulunmuştur. Araştırma ölçeklerine ilişkin olarak, Barlett Sphericity testinin 0,05 düzeyinde anlamlı ve KMO değerinin 0,60’dan büyük olmasının ölçeğin yeterli geçerliliğe, Cronbach’s Alfa değerinin 0,60’dan büyük olmasının ise yeterli güvenilirliğe sahip olduğu ifade edilmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010; Leech, Barrette ve Morgan, 2005). Bu doğrultuda, araştırmada elde edilen bulgulara göre kullanılan ölçeklerin yeterli geçerlilik ve güvenilirlikte olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 2. Araştırma Ölçeklerinin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Maddesi	Ortak Varyans	Faktör Yüğü
Psikolojik İyi Oluş Ölçeği		
1. Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum.	0,591	0,769
2. Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir	0,609	0,781
3. Günlük aktivitelerime bağlı ve ilgiliyim.	0,594	0,771
4. Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum.	0,430	0,656
5. Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim.	0,491	0,700
6. Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum.	0,593	0,770
7. Geleceğim hakkında iyimserim.	0,529	0,728
8. İnsanlar bana saygı duyar. *	0,591	0,445
Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği		
1. Sıkıntılı zamanlardan sonra kendimi çabucak toparlayabilirim.	0,722	0,749
2. Stresli olayların üstesinden gelmekte güçlük çekerim.	0,733	0,773
3. Stresli durumlardan sonra kendime gelmem uzun zaman almaz.	0,710	0,687
4. Kötü bir şeyler olduğunda bunu atlatmak benim için zordur.	0,855	0,814
5. Zor zamanları çok az sıkıntıyla atlatırım.	0,690	0,588
6. Hayatımdaki olumsuzlukların etkisinden kurtulmam uzun zaman alır.	0,824	0,801
İş Otonomisi Ölçeği		
Bağımsız ve Değerli Hissetme Alt Boyutu		
1. İşte rahatlıkla kendim gibi olabiliyorum.	0,734	0,659
3. İşle ilgili fikir ve görüşlerimi ifade etme özgürlüğüne sahibim.	0,790	0,749
5. Çalışırken nasıl hissettiğim dikkate alınır.	0,632	0,721
Baskı Altında Olma Alt Boyutu		
2. İşyerinde kendimi baskı altında hissediyorum.	0,690	0,693
4. İşle ilgili bana ne deniliyorsa onu yapmak zorundayım.	0,732	0,616
6. İşimle ilgili ne yapacağıma karar verme yetkim pek yoktur.	0,664	0,681

*Faktör uyumsuzluğu nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam açıklanan varyansların sırasıyla, %70.49, %75.55 ve %75.48 olduğu saptanmıştır. Bu bulgular ölçeklerin yeterli açıklayıcılık oranlarına sahip olduğunu göstermektedir. Faktör yük değerinin 0,45 ya da daha yüksek olması ise seçim için iyi bir ölçüttür (Büyüköztürk, 2010; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Bu doğrultuda gereken faktör yük ağırlığını taşımayan Psikolojik İyi Oluş Ölçeği’nin bir maddesi çalışmada kullanılmamıştır. Diğer ifadeler yeterli faktör yük değerlerini karşılamaktadır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek Maddesi	Ort. ± Ss.
Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	
5. Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim.	3,96 ± 0,964
4. Başkalarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum.	3,95 ± 1,030
2. Sosyal ilişkilerim destekleyici ve tatmin edicidir	3,67 ± 1,078
6. Ben iyi bir insanım ve iyi bir hayat yaşıyorum.	3,42 ± 1,240
1. Amaçlı ve anlamlı bir yaşam sürdürüyorum.	3,36 ± 1,182
3. Günlük aktivitelereime bağlı ve ilgiliyim.	3,28 ± 1,239
7. Geleceğim hakkında iyimserim.	3,17 ± 1,330
Genel	3,55 ± 1,152
Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği	
1. Sıkıntılı zamanlardan sonra kendimi çabucak toparlayabilirim.	3,19 ± 1,265
3. Stresli durumlardan sonra kendime gelmem uzun zaman almaz.	3,02 ± 1,326
2. Stresli olayların üstesinden gelmekte güçlük çekerim	2,92 ± 1,408
4. Kötü bir şeyler olduğunda bunu atlatmak benim için zordur.	2,85 ± 1,380
6. Hayatımdaki olumsuzlukların etkisinden kurtulmam uzun zaman alır.	2,82 ± 1,370
5. Zor zamanları çok az sıkıntıyla atlatırım.	2,76 ± 1,286
Genel	2,93 ± 1,339
İş Otonomisi Ölçeği	
Bağımsız ve Değerli Hissetme Alt Boyutu	
1. İşte rahatlıkla kendim gibi olabiliyorum.	3,62 ± 1,262
3. İşle ilgili fikir ve görüşlerimi ifade etme özgürlüğüne sahibim.	3,58 ± 1,303
5. Çalışırken nasıl hissettiğim dikkate alınır.	2,96 ± 1,390
Baskı Altında Olma Alt Boyutu	
4. İşle ilgili bana ne deniliyorsa onu yapmak zorundayım.	3,50 ± 1,348
2. İşyerinde kendimi baskı altında hissediyorum.	2,94 ± 1,486
6. İşimle ilgili ne yapacağıma karar verme yetkim pek yoktur.	2,81 ± 1,456
Genel	3,22 ± 0,649

Katılımcıların ölçeklerden aldıkları ortalama puanları incelendiğinde; Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'nde en fazla ortalama puanların sırasıyla, "Benim için önemli olan etkinliklerde yetenekli ve yeterliyim" (3,96 ± 0,964) ve "Baskılarının mutlu ve iyi olmasına aktif olarak katkıda bulunurum" (3,95 ± 1,030) sorularına, en az ortalama puanların ise sırasıyla, "Geleceğim hakkında iyimserim" (3,17 ± 1,330) ve "Günlük aktivitelereime bağlı ve ilgiliyim" (3,28 ± 1,239) sorularına verildiği görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılan bireylerin kendileri için uygun olduğunu düşündükleri alanlarda özgüvenlerinin ve buna bağlı olarak psikolojilerinin iyi olduğu, yine başka bireylere sağladıkları desteklerden dolayı kendilerini psikolojik anlamda iyi hissettikleri söylenebilir. Katılımcıların geleceklerine yönelik ise bazı kaygılarının bulunduğu, ayrıca günlük fiziksel aktivitelere yeterince katılmadıklarını düşündükleri ve bu durumun da psikolojilerine olumsuz etki ettiği değerlendirilmektedir.

Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nde en fazla ortalama puanlar sırasıyla, "Sıkıntılı zamanlardan sonra kendimi çabucak toparlayabilirim" (3,19 ± 1,265) ve "Stresli durumlardan sonra kendime gelmem uzun zaman almaz" (3,02 ± 1,326) sorularına, en az ortalama puanlar ise sırasıyla, "Zor zamanları çok az sıkıntıyla atlatırım" (2,76 ± 1,286) ve "Hayatımdaki olumsuzlukların etkisinden kurtulmam uzun zaman alır" (2,82 ± 1,370) sorularına verilmiştir. Bu sonuçlara göre, bireylerin karşılaştıkları olumsuz durumlar karşısında yaşadıkları psikolojik sorunlardan kısa sürede kendilerini kurtarabildikleri ifade edilebilir. Ancak, katılımcıların psikolojik sağlamlık ölçeği genel ortalama puanının "kararsız" seviyesinde olduğu (2,93 ± 1,339) belirlenmiştir. Bu durumun ise temelde bireylerin yaşantılarına etki eden olaylar karşısında toparlanmak ve normal duruma dönmek için oldukça büyük çabalar göstermelerine neden olduğu değerlendirilmektedir. İş Otonomisi Ölçeği'nde en fazla ve en az ortalama puanlar ise, bağımsız ve değerli hissetme alt boyutunda "İşte rahatlıkla kendim gibi olabiliyorum" (3,62

$\pm 1,262$) ve “Çalışırken nasıl hissettiğim dikkate alınır” ($2,96 \pm 1,390$); Baskı altında olma alt boyutunda ise “İşle ilgili bana ne deniliyorsa onu yapmak zorundayım” ($3,50 \pm 1,348$) ve “İşimle ilgili ne yapacağıma karar verme yetkim pek yoktur” ($2,81 \pm 1,456$) sorularına verilmiştir. Bu sonuçlar, bireylerin iş ortamında kendilerini rahat hissettiklerini ancak, yeterince dikkate alınmadıklarını ve işlerinde inisiyatif almalarına yeterince müsamaha gösterilmediği düşündüklerini ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Korelasyon Analizi

Ölçekler	Ort.	Ss.	1	2	3
1. Psikolojik İyi Oluş	3,55	0,855	1		
2. Psikolojik Dayanıklılık	2,93	0,986	0,397**	1	
3. İş Otonomisi	3,22	0,649	0,304**	0,117**	1

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$.

Tablo 4’te yer alan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, araştırmaya katılan banka çalışanlarının psikolojik iyi oluş ölçek puan ortalamaları ile psikolojik dayanıklılık ölçek puan ortalamaları arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı, psikolojik iyi oluş ve psikolojik dayanıklılık ölçek puan ortalamaları ile iş otonomisi arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir ($p < .01$). Analiz sonuçlarına göre psikolojik iyi oluş ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r = 0,397$) psikolojik iyi oluş ile iş otonomisi arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r = 0,304$) bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Psikolojik dayanıklılık ile iş otonomisi arasında pozitif yönlü ve düşük düzeyde ($r = 0,117$) ilişki olduğu tespit edilirken araştırma sonucunda elde edilen bu bulgular istatistiksel bakımdan anlamlıdır ($p < .01$).

Tablo 5. Regresyon Analizi

Tahmin Değişkenleri	Psikolojik Dayanıklılık			Psikolojik İyi Oluş		
	b	S.H.	95% CI	b	S.H.	95% CI
İş Otonomisi	0.177*	0.074	[-.32, .33]	.4675**	.0556	[-.35, .57]
Psikolojik Dayanıklılık	-	-	-	.3804**	.0366	[-.31, .45]
Sabit	0.3500*	0.2448	[3.01, 3.98]	.9277**	.2220	[.49, 1.36]
			$R=0.1170, R^2=0.0137, F=5.6783$	$R=0.5311, R^2=0.2821, F=80.1671$		

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$, S.H.= Standart Hata, b=Standardize Edilmemiş Beta Katsayısı.

Çalışanların iş otonomisi algılarının psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerindeki etkisinde psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü olup olmadığını test etmek amacıyla bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Analizler Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process makro kullanılarak yapılmıştır. Analizlerde bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örneklem seçeneği kullanılarak yapılmıştır. Bootstrap tekniği ile yapılan aracılık etki analizlerinde, araştırma hipotezlerinin desteklenebilmesi için analiz neticesinde elde edilen %95 güven aralığındaki değerlerin (confidence interval, CI) sıfır (0) değerini kapsamaması gerekmektedir (MacKinnon, Lockwood ve Williams, 2004). Tablo 5’te iş otonomisinin çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeyini anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir ($b = 0.177$; $p < .05$). Çalışanların iş otonomisi düzeyleri psikolojik dayanıklılık düzeylerindeki değişimin %1.37’sini açıklamaktadır ($R^2 = 0.0137$). Bu sonuçlar itibarıyla araştırmanın H1 hipotezi desteklenmiştir. Bununla birlikte regresyon analizi kapsamında psikolojik dayanıklılık ve iş otonomisi değişkenlerinin çalışanların psikolojik iyi oluş algılarını birlikte açıkladıkları görülmektedir. İş otonomisinin psikolojik iyi oluşu pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği görülmektedir ($b = .4675$; $p < .01$). Ayrıca psikolojik dayanıklılığın da psikolojik iyi oluşu pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği görülmektedir ($b = .3804$; $p < .01$). İş otonomisi ve psikolojik dayanıklılık çalışanların psikolojik iyi oluş düzeylerindeki değişimin % 28.21’ini açıklamaktadır ($R^2 = 0.2821$). Bu sonuçlar itibarıyla araştırmanın H2 ve H3 hipotezlerini desteklemektedir.

Tablo 6. Aracılık Analizi

Bağımsız Değişken (X)	Bağımlı Değişken (Y)	Aracı Değişken (Mediator)	p	b	BootSE	BootLLCI	BootULCI
İş Otonomisi	Psikolojik İyi Oluş	Psikolojik Dayanıklılık	0,000*	.0791	.0255	.1427	.1482

Not: *p<.05, **p<.01, b=Standardize Edilmemiş Beta Katsayısı.

Çalışanların psikolojik dayanıklılık algılarının psikolojik iyi oluş üzerinde dolaylı etkisi olup olmadığı Bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıklarına göre tespit edilmiştir. Buna göre, psikolojik dayanıklılık algılarının psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinde dolaylı etkinin anlamlı olduğu, dolayısıyla psikolojik dayanıklılığın psikolojik iyi oluş ve iş otonomisi arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir (b=.0791; %95 BCA CI [.1427;.1482]). Bootstrap analizi neticesinde düzeltilmiş yanlışlık ve hızlandırılmış güven aralıkları değeri (BCA CI) sıfır değerini kapsamamaktadır (p<0,005; BootLLCI, BootULCI<0). Aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü (K²) 0.051 olup bu değer orta değere yakın bir etki büyüklüğü olduğu söylenebilmektedir. Bu sonuca göre, araştırmanın “Psikolojik iyi oluş ve iş otonomisi arasındaki istatistiksel ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü vardır” şeklindeki (H4) hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Psikoloji bilimi örgüt yöneticileri tarafından günümüz işletmelerinin rekabetçi yaklaşımına ve birçok sorunla başa çıkma uğraşında kullanılabilecek son derece önemli ve çağdaş bir araç olma niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla çalışanların psikolojik iyi oluş ve psikolojik dayanıklılık gibi psikolojinin temel araştırma konuları günümüz toplumunda hem teorik hem de uygulamalı bir öneme sahiptir (Luthans, 2002). Pek çok araştırmada çalışanların memnuniyetini teşvik etmenin ve iyi oluş düzeylerini artırmanın örgütlere gerçek bir yarar sağladığı giderek daha belirgin hale gelmektedir (Diener vd., 1999; Seligman, 2002). Araştırma verilerine yönelik yapılan yorumlayıcı istatistiksel analizler sonucunda; araştırmaya katılan bankacılık çalışanlarının psikolojik iyi oluş düzeylerinin psikolojik dayanıklılık ve iş otonomisini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmanın bu yöndeki bulgularının literatürde yer alan çalışmalardaki bulgularla benzer özellikler gösterdiği tespit edilmiştir (Alarcon, 2011; Avey vd., 2011). Ayrıca araştırma kapsamında psikolojik iyi oluş ve iş otonomisi arasındaki istatistiksel ilişkide psikolojik dayanıklılığın kısmi aracılık rolü belirlenmiştir. Araştırmanın bu yöndeki bulgusunun da literatürle benzer özellikler gösterdiği tespit edilmiştir (Terzi, 2008; Cherniss, 1980; Alarcon, 2011; Avey vd., 2011; Kanbur vd., 2017). Ancak araştırma bulguları Cenkseven ve Akbaş (2007), Kuyumcu (2012) ve Ertürk vd., (2016) tarafından yapılan araştırmalardan farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu bağlamda daha farklı sektör çalışanları ile yeni araştırmalar yapılmasına ihtiyaç olduğu ifade edilebilir. Araştırmada ulaşılan sonuçlar göz önünde bulundurularak, bankacılık sektöründe çalışan bireylerin psikolojik durumlarının geliştirilmesi için çalıştıkları kurum tarafından profesyonel danışmanlık hizmeti sağlanması önerilmektedir. Yine, çalışanların psikolojik iyi oluş ve psikolojik sağlamlıklarını olumsuz yönde etkileyen kişisel hususlar belirlenmeli ve bu sorunların en kısa sürede giderilmesi amacıyla gereken önlemler alınmalıdır. Bu sayede, çalışanların özel yaşamlarında daha huzurlu ve özgüvenli olmalarına katkıda bulunulacağı bunun da bireyin iş performansında gözle görünür bir artışa yol açacağı değerlendirilmektedir. Bu nedenle gelecekte yapılacak olan çalışmalarda özellikle psikolojik iyi olma davranışlarının negatif öncül veya sonuçlarının çalışma kapsamında dahil edilerek incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Alarcon, G.M. (2011). A meta-analysis of burnout with job demands, resources, and attitudes. *Journal of Vocational Behavior*, 79, 549- 562.
- Alcan, G. (2020). İş talepleri ve iş kaynakları modeli ile çalışanların psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki. *Management and Political Sciences Review*, 2(2), 86–103.
- Avey, J.B., Reichard, J.R., Luthans, F. & Mhatre, H.K. (2011). Meta-analysis of the impact of positive psychological capital on employee attitudes, behaviors, and performance. *Human Resource Development Quarterly*, 22(2), 127-152.

- Bradburn, N. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Cenkseven, F. & Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-65.
- Cenkseven, F. (2004). *Üniversite öğrencilerinin öznel ve psikolojik iyi olmalarını yordayan değişkenlerin incelenmesi*. [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi
- Cherniss, C. (1980). *Staff burnout: Job stress in the human services*. CA: Sage Publishing.
- Collins, S. (2008). Statutory social workers: stress, job satisfaction, coping, social support and individual differences. *British Journal of Social Work*, 38(6), 1173-1193.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (Vol. 2). Ankara: Pegem Akademi.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512.
- Diener, E. (1984). Subjective Well Being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diener, E., Suh, E.M., Lucas, R.E. & Smith, H.L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276-302.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Eren, E. & Gündüz, H. (2002). İş çevresinin yaratıcılık üzerindeki etkileri ve bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(5), 65-84.
- Ertürk, A., Keskinlikç Kara, S.B. & Zafer Güneş, D. (2016). Duygusal emek ve psikolojik iyi oluş: Bir yordayıcı olarak yönetsel destek algısı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1723-1744.
- Ertürk, E. M. (2017). Bilimsel psikolojinin tarihsel süreci üzerine. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(14), 161-180.
- Fava, G. A., & Tomba, E. (2009). Increasing psychological well-being and resilience by psychotherapeutic methods. *Journal of Personality*, 77(6), 1903-1934.
- Gagne, M. & Deci, E.L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational Behavior*, 26(46), 331-362.
- Gardner, D. G. (2020). The importance of being resilient: Psychological well-being, job autonomy, and self-esteem of organization managers. *Personality and Individual Differences*, 155, 109731.
- Golden, T. D. & Veiga, J. F. (2005). The impact of extent of telecommuting on job satisfaction: Resolving inconsistent findings. *Journal of Management*, 31, 301-318.
- Graber, R., Pichon, F. & Carabine, E. (2015). *Psychological Resilience*. London: Overseas Development Institute.
- Güner, F. & Bozkurt, Ö. Ç. (2017). Banka çalışanlarının işyerinde mutluluk ve mutsuzluk nedenleri üzerine keşif amaçlı bir araştırma. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 85-105.
- Hackman, J. R. & Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. *Journal of Applied Psychology*, 60(2), 159.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16(2), 250-279.
- Hayes, J. (2018). *The theory and practice of change management*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Huppert, F. A. (2009). Psychological well-being: Evidence regarding its causes and consequences. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 1(2), 137-164.
- Ilardi, B. C., Leone, D., Kasser, T., & Ryan, R. M. (1993). Employee and supervisor ratings of motivation: Main effects and discrepancies associated with job satisfaction and adjustment in a factory setting. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(21), 1789-1805.
- Kanbur, E., Kanbur, A. & Özdemir, B. (2017). Psikolojik dayanıklılık ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide iş doyumunun aracılık rolü: Havacılık sektöründe bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2), 127-141.
- Kaplan M. & Göker, H. (2020). Psikolojik sermayenin iş erteleme üzerindeki etkisi: Psikolojik iyi oluşun düzenleyici rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 273-289.
- Keyes, C. L., Shmotkin, D., ve Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007.
- Korkmaz, F. (2020). İş özerkliğinin çok yönlü kariyer tutumu üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir alan araştırması, *Business Management International Journal*, 8(4), 367-386.

- Kutanis, P. (2018). *Kendi kendine liderlik tarzının iş tatmini ve iş özerkliği üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma*. [Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kuyumcu, B. (2012). Türk ve İngiliz üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş duygusal farkındalık ve duygularını ifade etmelerinin ülke ve cinsiyet değişkenlerine göre incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-24.
- Leech, N. L., Barret, K. C., & Morgan, G. A. (2005). SPSS for introductory statistics: Use and intermediate.
- Luthans, F., Avolio, B.J., Avey, J.B. & Norman, S.M. (2007) Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D. & Becker, B. (2000). The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work, *Child Development*, 71(3), 543–562.
- Lynch, M. F. (2013). Attachment, Autonomy, And Emotional Reliance: A Multilevel Model. *Journal Of Counseling & Development*, 91(3), 301-312.
- Mackinnon, D. P., Lockwood, C. M., & Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: distribution of the product and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128.
- Okcu, C. (2019). *Yetişkinlerde benlik saygısı ve ölüm farkındalığının ruh sağlığı ile ilişkilerinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özdamar, K. (2003). *Modern bilimsel araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Preacher, K. J., Rucker, D. D. & Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate Behavioral Research*, 42(1), 185-227.
- Richardson, G.E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 307-321.
- Ryff, C. D. & Singer B. H. (2008). Know thyself and become what you are: a eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies*, 9, 13-14.
- Ryff, C.D. & Keyes CLM (1995) The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 338-727.
- Ryff, C.D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological wellbeing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Sagone, E., & De Caroli, M. E. (2014). Relationships between psychological well-being and resilience in middle and late adolescents. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 141, 881-887.
- Seligman, M.E.P. (2002). *Authentic happiness using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfilment*. New York: Free Press.
- Shapiro, A. & Keyes, C. L. M. (2008). Marital status and social well-being: Are the married always better off? *Social Indicators Research*, 88, 329-346.
- Stewart, M., Reid, G. & Mangham, C. (1997). Fostering children's resilience. *Journal of Pediatric Nursing*, 12, 21-31.
- Stiglbauer, B., & Kovacs, C. (2018). The more, the better? Curvilinear effects of job autonomy on well-being from vitamin model and PE-fit theory perspectives. *Journal of Occupational Health Psychology*, 23(4), 520–536.
- Telef, B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28-3), 374-384.
- Waterman, A.S. (1993). Two Conceptions of Happiness: Contrast of Personal Expressiveness (Eudaimonia) and Hedonic Enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 678-691.
- Yıldız, S. (2015). *Eğitim yöneticilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ve karar verme stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

EXTENDED SUMMARY

Introduction

Job autonomy (Hackman & Oldman, 1976), which is one of the main themes of the field of organizational psychology, is considered as a job resource (Demerouti et al., 2001) necessary for employees to achieve their desired job results (Stiglbauer & Kovacs, 2018). Positive work outcomes are likely to occur when employees feel that they can control their own behavior within the organization. Job autonomy is defined as an indicator of the level of independence, freedom and freedom of employees in the work environment and whether they have job autonomy. The predictors of job autonomy are stated as independence, freedom and freedom levels (Kutani, 2018, p. 62). In addition, employees have high work-life satisfaction, physical-mental health, high motivation and self-confidence (De Neve & Cooper, 1998, pp. 197-229), in other words, high levels of psychological well-being of employees to adapt to their organizations. It lays the groundwork for them to provide autonomy, to make decisions that will provide the solution of organizational problems, and to start organizational activities (Gardner, 2020). In addition, it is possible to deduce that the psychological well-being levels of employees with psychological resilience will also be high (Fava & Tomba, 2009; Sagone & De Caroli, 2014). In this study, the mediating role of resilience in the effect of job autonomy on psychological well-being will be examined, since work autonomy, psychological well-being and resilience are concepts that are closely related, affected by each other, affect each other, can be the cause or result of each other, are important in value, and can be considered critical in the process. In the study carried out on the banking sector employees in Konya province, research findings on the effect of job autonomy on psychological well-being and the mediating role of psychological resilience were presented and suggestions were made for future studies on psychological well-being, resilience and job autonomy.

Methodology

In this study, in which the quantitative research method was adopted, the SPSS 23 program was used in the analysis of the data. In order to test the model developed in the study, regression analysis based on the Bootstrap method was performed. Process Macro application was used because these regression analyzes gave more valid and reliable results than other analysis methods (Hayes, 2018; Preacher et al., 2007). The population of the research consists of 2798 people (TBB, 2021) working in the banking sector in Konya. The sample of the study was determined as individuals under the age of 65 working in all bank branches in Konya. It has been determined that the minimum number of samples that can represent the universe to be reached within the scope of the study is 340 people (Özdamar, 2003). In this direction, a questionnaire was applied to 411 people working in the banking sector. The sample was selected by simple random sampling method. In line with the purpose of the research, a questionnaire was applied to the participants. The following hypotheses were formed to test the validity of the study.

- H1: There is a statistically significant and positive relationship between resilience and job autonomy.
- H2: There is a statistically significant and positive relationship between psychological well-being and resilience.
- H3: There is a statistically significant and positive relationship between psychological well-being and work autonomy.
- H4: Resilience has a mediating role in the statistical relationship between psychological well-being and job autonomy.

Findings

Regarding the research scales, it is stated that the Barlett Sphericity test is significant at the 0.05 level and the KMO value is greater than 0.60, the scale has sufficient validity, while the Cronbach's Alpha value is greater than 0.60 has sufficient reliability (Cokluk, Şekercioğlu, & Büyüköztürk, 2010; Leech, Barrette and Morgan, 2005). In this direction, it can be said that the scales used in the study have sufficient validity and reliability. When the average and standard deviation values of the variables are examined, it can be stated that the participants who participated in the questionnaire participated in psychological well-being and work autonomy expressions at a medium level, while they expressed a low level of psychological resilience expressions. In

addition, when the correlation analysis results are, there is a positive and significant relationship between psychological well-being and work autonomy, while between psychological resilience and work autonomy. A positive and significant relationship was found between psychological well-being and psychological resilience. In order to test whether psychological resilience has a mediating role in the effect of employees' perceptions of job autonomy on their psychological well-being, a regression analysis based on the bootstrap method was conducted.

It was determined that job autonomy affected the level of resilience of employees significantly and positively ($b=0.177$; $p<.05$). Employees' job autonomy levels explain 1.37% of the variation in their resilience levels ($R^2=0.0137$). Based on these results, the H1 hypothesis of the research was supported. However, within the scope of regression analysis, it is seen that the variables of resilience and work autonomy together explain the psychological well-being perceptions of the employees. Job autonomy seems to affect psychological well-being positively and significantly ($b=.4675$; $p<.01$). In addition, it is seen that psychological resilience also affects psychological well-being positively and significantly ($b=.3804$; $p<.01$). Job autonomy and resilience explain 28.21% of the variation in the psychological well-being of employees ($R^2=0.2821$). These results support the H2 and H3 hypotheses of the research. Whether the employees' perceptions of resilience have an indirect effect on psychological well-being was determined according to the confidence intervals obtained with the Bootstrap technique. Accordingly, it was determined that the indirect effect of resilience perceptions on psychological well-being was significant, and thus resilience mediated the relationship between psychological well-being and job autonomy ($b=.0791$; 95% BCA CI [.1427;.1482]). As a result of the Bootstrap analysis, the corrected bias and accelerated confidence intervals (BCA CI) do not include the zero value ($p<0.005$; BootLLCI, BootULCI <0). The fully standardized effect size (K^2) of the mediation effect is 0.051 and it can be said that this value is an effect size close to the middle value. According to this result, the H4 hypothesis of the research was supported.

Conclusion and Discussion

Psychology is an extremely important and contemporary tool that can be used by organizational managers in the competitive approach of today's businesses and in dealing with many problems. Therefore, basic research topics of psychology such as psychological well-being and resilience of employees have both theoretical and practical importance in today's society (Luthans, 2002). In many studies, it is becoming increasingly clear that promoting employee satisfaction and increasing their level of well-being provide real benefits to organizations (Diener et al., 1999; Seligman, 2002). As a result of the interpretative statistical analyzes for the research data; It has been determined that the psychological well-being levels of the banking employees participating in the research positively affect their psychological resilience and work autonomy. It has been determined that the findings of the research in this direction show similar characteristics with the findings in the studies in the literature (Alarcon, 2011; Avey et al., 2011). In addition, the partial mediation role of resilience in the statistical relationship between psychological well-being and job autonomy was determined within the scope of the research. It has been determined that the finding of the research in this direction has similar characteristics with the literature (Terzi, 2008; Cherniss, 1980; Alarcon, 2011; Avey et al., 2011; Kanbur et al., 2017). However, the research findings differ from the studies conducted by Cenkseven and Akbaş (2007), Kuyumcu (2012) and Ertürk et al., (2016). Therefore, in this context, it can be stated that there is a need for new researches with different sector employees. Considering the results obtained in the research, it is recommended to provide professional consultancy services by the institution they work for in order to improve the psychological status of individuals working in the banking sector. Again, personal issues that negatively affect the psychological well-being and psychological resilience of the employees should be determined and necessary measures should be taken to eliminate these problems as soon as possible. In this way, it is evaluated that employees will be more peaceful and self-confident in their private lives, which will lead to a visible increase in the individual's work performance. For this reason, it is recommended to examine the negative antecedents or consequences of psychological well-being behaviors by including them in the scope of the study in future studies.

1940'LI YILLARDA İSTANBUL'DA FUHUŞ PROBLEMİ THE PROSTITUTION PROBLEM IN ISTANBUL IN 1940s

Barış CELEP

Giresun Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümü

bariscelep@hotmail.com

ORCID No: 0000-0001-6865-9678

ÖZ

Geliş Tarihi:

25.5.2022

Kabul Tarihi:

19.9.2022

Yayın Tarihi:

30.9.2022

Anahtar Kelimeler:

Fuhuş,
İkinci Dünya Savaşı,
İstanbul,
Kadın,
Yoksulluk.

Keywords:

Prostitution,
World War II,
Istanbul,
Women,
Poverty.

Türkiye, her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nda cepheye savaşmamış olsa da savaşın getirmiş olduğu iktisadi, siyasal, kültürel ve toplumsal sorunlardan yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Savaş dönemi boyunca yaşanan gelişmeler, Türkiye'deki ekonomik hayatı en az savaşan ülkeler kadar olumsuz etkilemiş ve bozulan iktisadi durum dilencilik, hırsızlık, kumar ve özellikle fuhuş gibi pek çok sosyal problemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İstanbul da hem nüfusun büyük kısmına ev sahipliği yapması, hem de hala canlılığını koruyan iktisadi hayatı nedeniyle özellikle fuhşun yayıldığı bir şehir görünümü kazanmıştır. İstanbul'da yayılan fuhuşla ilgili asıl sıkıntı ise fuhşun yasal çerçeveden çıkıp şehirde daha görünür hale gelmesidir. Kanunlar çerçevesinde yasal genelevlerde yapılmasına müsaade edilen fuhuş, hızlı bir şekilde randevuevlerinde, otel odalarında, sinema localarında ve hatta plaj kabinlerinde yapılmaya başlanmıştır. Fuhşun kayıt dışına çıkmış olması, hem toplum sağlığını hem de toplum ahlakını ilgilendirmesinden dolayı iktidarın yakından izlediği bir soruna dönüşmüştür. Fuhşun İstanbul'da hızla yayılması ve daha görünür hale gelmesi sonrasında farklı ideolojik gruplar sorunun çözümüne yönelik palyatif önlemler sunmuşlardır. Devlet ricali ise fuhşun artmasına yol açan sebepler üzerinde durmak yerine polisiye önlemlere başvurmuş ve baskınlarla yasadışı fuhşun önüne geçmek istemiştir. Bu yüzden ki savaşın etkilerinin hissedildiği 1940'lı yılların ikinci yarısında dahi fuhuşla uğraşan kadın sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır.

ABSTRACT

Although Turkey didn't fight in World War II it was heavily affected by economic, political, cultural and social problems brought about by the war. The developments in the war period affected Turkish economy adversely and the disrupted economy in Turkey led to many social problems such as begging, theft, gambling and prostitution which were more common in the cities. The prostitution flourished in Istanbul in war period due to either it was the most populated city in Turkey or its economic life was much better in compared to other Anatolian cities. The main problem in prevalence of prostitution in Istanbul is that illegal prostitution replaced legalized one. The illegal prostitution in clandestine brothels, hotels, cinemas or beaches replaced legal prostitution in brothels under state-specified conditions and regulations. The illegal prostitution became a social problem that government closely monitors because it concerned both public morality and public health. Different ideological groups offered various palliative measures to prevent spread of illegal prostitution. Instead of focusing on the reasons that led to illegal prostitution, the state tried to combat illegal prostitution with repressive measures such as police raids. Thus there was an incredible increase in number of prostitutes even in the second half of 1940's when effects of war were felt.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1121240>

Atıf/Cite as: Celep, B. (2022). 1940'lı Yıllarda İstanbul'da Fuhuş Problemi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1579-1598.

Giriş

Osmanlı Devleti'ne 15. yüzyıldan itibaren başkentlik yapacak olan İstanbul, bu açıdan imparatorluğun sadece politik anlamda değil aynı zamanda iktisadi, kültürel ve toplumsal merkezi durumundaydı. Tabii ki bu durum, İstanbul'un nüfusunda artışa yol açmış ve bu artış kimi sosyal problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu sosyal meselelerden biri olan fuhuş yasadışı bir şekilde (devletin kontrolünde olmaksızın) yürütülmüş olsa da zamanla devlet erkinin dikkatini çekmiş ve bu sebeptendir ki devletin denetimi altındaki ilk genelevler 19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera'da açılmıştır (Toprak, 2017: 318).¹ Açılan genelevler hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. 1906'da sadece Galata ve çevresinde faaliyet gösteren 100 civarında genelev tespit edilmiştir (Özbek, 2010: 560). 1908-1918 arası dönem ise fuhşun İstanbul'da daha görünür hale geldiği bir süreç olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sırasıyla patlak veren Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşları nedeniyle ülkedeki yoksulluk, işsizlik, açlık ve sefalet artarken kadınlar, kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlayabilmek için fuhşa yönelmek zorunda kalmıştır (Yakut ve Yetkin, 2011: 284). Yaşanan savaşların hemen akabinde ulusal kurtuluş mücadelesinin başlaması ve bu süreçte İstanbul'un işgal edilmesi şehirdeki fuhuş probleminin varlığının devamına yol açmıştır. 1920 yılında nüfusunun 600.000 dolaylarında olduğu düşünülen İstanbul'da 2171 vesikalı hayat kadınının bulunduğu tespit edilmesine karşın kayıt altına alınmamış olan hayat kadınları da düşünüldüğünde fuhuşla uğraşan kadın sayısının 4500 ila 5000 dolayında olduğu tahmin edilmektedir (Toprak, 2017: 325). Yeni rejimin kurulmuş olması ve savaş ortamının ortadan kalkması ile birlikte 1920'li yılların ikinci yarısında en azından vesikalı hayat kadını sayısında azalma görülmüş ve resmi kayıtlardaki fahişe sayısı 1926'da 869, 1927'de 793 ve 1928'de ise 860 olmuştur (Toprak: 2017: 327). Cumhuriyet rejiminin fuhşa yaklaşımında yasaklayıcı ve düzenleyici olmak üzere iki temel yaklaşım ortaya çıkmış olsa da 1920'li yılların tamamında fuhuşu düzenleyici yaklaşım süreci şekillendirmiş, 1930-1933 aralığında yasaklayıcı yaklaşım denenmesine karşın 1933 itibarıyla yeniden düzenleyici yaklaşıma geri dönmüştür (Evered ve Evered, 2012: 533-534). Tabii ki yasal düzenlemelerle çözüme kavuşturulmaya çalışılan fuhuş problemi, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte yeniden İstanbul'un en temel sorunlarından biri haline gelecektir.

Savaş ile Bozulan İktisadi ve Toplumsal Yapı

Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'na (1939-1945) girmemiş ve cephelerde savaşmamış olsa da savaşın beraberinde getirdiği iktisadi sıkıntılardan yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Her an savaşa girilebilir düşüncesiyle ihtiyaç duyulandan daha fazla askerın silahaltına alınmış olması, öncelikle askeriyenin genel bütçedeki yükünü arttırmıştır. Fakat bu durumun yaratmış olduğu asıl sorun, tarlalarda çiftçi veya fabrikalarda işçi olarak çalışabilecek genç işgücünü kırsalalara taşıyarak, üretimin en temel bileşenlerinden olan işgücünde hem niceliksel hem de niteliksel anlamda sıkıntılara yol açmış olmasıdır. Mevcut durumun savaş nedeniyle yaşanan küresel ekonomik durgunlukla birleşmesi ise Türkiye'yi iktisadi açıdan en az savaşan ülkeler kadar etkilemiştir. O kadar ki İkinci Dünya Savaşı yıllarında yüksek fiyat artışları görülürken, bu fiyat artışları savaşta yer alan Japonya, Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerdeki artış oranlarını dahi geride bırakmıştır (Metinsoy, 2017: 59). Ortaya çıkan tablodaki asıl sıkıntı ise çalışanlara ödenen ücretlerin fiyat artışlarının gerisinde kalmış olmasıdır. Zira İktisat Bakanlığı tarafından hazırlanan toptan eşya fiyat endeksine göre 1938-1943 yılları arasındaki fiyat artışları % 500'ü bulmuşken, savaş yıllarında (1939-1945) reel ücretler % 50 oranında azalmıştır (Nacar, 2006: 202). Alım gücünün düşmesi buna karşın fiyatlardaki artış dolayısıyla dönem en temel gereksinimlere bile ulaşmakta zorluk çekilen bir dönem olarak resmedilecektir. Bu yüzdendir ki ekmek karnesi uygulaması savaş yıllarına ait anlatılarda ön plan çıkarılan esas tema olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı bu bağlamda sadece yoksulluğu arttırmamış, gittikçe yayılan sefalet dilencilige, fuhşa, hastalıklara ve özellikle çocuk ölümlerine yol açmıştır (Yurt ve Dünya, 1944: 146). Bu toplumsal problemlerin en fazla gözlemlendiği saha ise kentler olmuştur. Kalabalık nüfuslara ev sahipliği yapması dolayısıyla şehirler, II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu yoksulluğun ve buna bağlı toplumsal problemlerin en çok hissedildiği mekânlara dönüşmüşlerdir. Bu açıdan İstanbul savaşın sarsıcı etkilerinin su yüzüne çıktığı en önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Zira en kalabalık kent unvanını taşıyan şehrin nüfusu savaş yıllarında da hızlı bir şekilde artmaya devam edecektir. Öyle ki 1935'de kentte yaşayan insan sayısı 741.148 iken, bu sayı 1940'da 793.749'a, 1945'de ise 860.558'e ulaşmıştır (İstanbul Belediyesi Neşriyat ve Umum Müdürlüğü, 1950: 12).

¹ Özellikle 1853-1856 Kırım Harbi'nden sonra İstanbul'a gelen yabancı askerlerin varlığı fuhşun devlet kontrolünde yapılmasını zorunlu hale getiren etkenlerden biri olmuştur (Doğan, 2018: 243).

Trakya'dan gelen aileler, yabancı memleketlerden kente katılan mülteciler, hâlihazırda uluslararası ticaretin yapılabilmesi dolayısıyla Anadolu'nun diğer kentlerinden akın eden tüccar ve esnaflar, özellikle dokuma, ayakkabı, madeni eşya üretimi gibi sektörlerde çalışmak için şehre yığılan işçiler İstanbul'un mevcut kalabalığını daha da arttırmıştır (Avni, 1943: 237). Nüfusun savaş yıllarında bu denli artmış olması harbin getirdiği iktisadi buhranla birleşince İstanbul farklı toplumsal problemlerin sergilendiği bir vitrin haline gelmiştir. Fuhuş ise iktidarın üzerine titrediği en önemli sahayı, toplum sağlığını ilgilendirmesinden dolayı yerel ve ulusal gündemi meşgul eden en önemli meselelerden biri olacaktır.

İstanbul, Savaş ve Fuhuş

“İstanbul Sokağa düşmüştü. Akıllı olanlar kurnaz, hızlı olanlar telaşlı yaşıyordu. Genç, güzel kızlar, el değmemiş tazeler, gün görmüş körpe dullar, orta malı aşifteler gibi Tarlabası'daki, Firuzzağa'daki süslü salonlarda piyasaya çıktılar... Fukara kızlarının çoğu, Emraz-ı Zühreviye Hastanesi'ndeki zabıtlara, başparmaklarının mor mürekkebe bulanmış mühürlerini bastılar...”(Karakoyunlu, 2016: 115).

Cephelere gönderilen erkekler yüzünden kadın-erkek beraberliğinin kesintiye uğrayıp gündelik hayat pratiklerinin değişmesi, ekonomik buhran ve savaş ile birlikte ortaya çıkan psikolojik çöküş değişik coğrafyalarda fuhşun patlamasına yol açmıştır. Döneme ait rakamlar oldukça dikkat çekicidir. Viyana'daki 183 hayat kadınının çalıştığı dokuz genelev sadece 1943 yılı içerisinde 623.000 müşteri ağırlamışken (Czech, 2011: 64), aynı yıl Paris'teki hayat kadınlarının sayısında yaklaşık 100.000'lik bir artış tespit edilmiştir (Diamond, 2013: 39). Her ne kadar savaşın içerisinde yer almış şehirlerdeki rakamlar kadar olmasa da İstanbul'da da benzer bir durum yaşanacaktır. Resmi kayıtlara ulaşılamamış olması kentteki hayat kadınlarının sayısı hakkında net bir bilgi edinilememesine yol açsa da dönem içerisinde yapılmış kimi saha çalışmaları bu anlamda bir fikir edinilmesine katkı sunmaktadır. Örneğin İstanbul Üniversitesi'nde yapılan sosyolojik bir çalışmadaki Emniyet Müdürlüğü'ne ait veriler İstanbul'da yasal genelevlerin bulunduğu Abanoz, Galata ve Ziba'daki çalışan kadın sayısının 1939'da 269 iken 1948'de 448'e yükseldiğini göstermiştir (Akman, 1949: 45-46).² Bu genelevlerde vesikasız kadın çalıştırılmasının da 'vaka-ı adiy'e' den olduğu düşünüldüğünde aslında sayının daha da yüksek olduğu varsayılabilir. Savaş dönemi içerisinde fuhşun yasal çerçeveden sıyrılıp kayıt dışına çıkması ve özellikle randevuevlerinin genelevlerin yerini almaya başlaması³, kayıt altına alınamayan hayat kadını sayısının aslında kayıt altındaki rakamların oldukça üzerinde olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zira 1950 yılında İstanbul'da 500 kadının çalıştığı 69 yasal genelev varken, şehirdeki kayıt dışı randevuevlerinin sayısının 1500'e ulaştığı iddia edilmiştir (Chicago Daily Tribune, 1950). Savaş sırasında İstanbul zabıtasının yapmış olduğu uygulamalarda yakalanan kadın sayısı da bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir. 22 Ağustos 1943'te İstanbul zabıtasının plajlara, mesire yerlerine, gazinolara ve randevuevlerine baskınları sonucu sadece bir günde 100'den fazla genç kızın yakalanmış ve muayeneye gönderilmiş olması, yasal olmayan fuhşun ne denli yaygın hale geldiğini gösterecektir (Önen, 1943: 3).⁴

Zabitanın yapmış olduğu baskınlarda fuhuş yaparken yakalanan kadınların fazlalığı kamuoyunun dikkatinin şehirdeki fuhuş problemine kaymasına neden olmuştur. Kamuoyunun dikkatinin asıl yöneldiği nokta ise fuhşun neden hızlı bir şekilde yaygınlaştığı olacaktır. O kadar ki En Son Dakika gazetesi (1943: 1) zabıta baskınları sonrası ortaya çıkan tablodan hareketle okuyucuları arasında bir anket açmış ve okurlarına “Genç kızlarımızda görülen ahlak düşkünlüğünü nasıl izah ediyorsunuz?” sorusunu yöneltmiştir. Harbin beraberinde getirmiş olduğu iktisadi yıkımın “ahlak düşkünlüğü”ne yol açan sebeplerin başında geldiği düşünülmüştür. Savaşın erkekleri kışlalara taşıyarak hanenin geçimini kadınların üzerine yıkmış olması, artan fiyatlar ve düşen alım gücü ile birleştiğinde kadınlar açısından fuhuş para kazanabilmenin temel yollarından biri haline gelmiştir. Büyük Doğu dergisinde yayınlanan ve dokuz hayat kadını ile yapılan görüşmelerin anlatıldığı yazı, bu açıdan

² Birleşmiş Milletler kayıtlarına göre 1947-1948 yılları arasında Türkiye'deki kayıtlı hayat kadını sayısı 2239'dur (Willcox, 1961: 44).

³ Genelevler devletin denetimi altında faaliyet gösteren, vergi ödeyen, ruhsatlı yerler olmasına karşın randevuevlerinin temel özellikleri ruhsatsız olmaları, vergi ödememeleri, devlet denetimine tabii olmamaları ve dolayısıyla da vesikasız hayat kadını çalıştırmalarıdır.

⁴ İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir ise yüzlerce kadın yakalandığı yolundaki haberleri 'mübalagalı' olarak nitelendirmiştir. Demir rakamların gerçeği yansıtmadığını ifade etmiş olsa da toplam yakalanan kadın sayısı hakkında bilgi vermekten kaçınmıştır (Vakit, 1943: 2).

değerlendirmeyi doğru kılan bilgiler sunmaktadır. Zira görüşlerine başvurulmuş bir ‘mama’ (genelev sahibi) on sene içinde işlerin en fazla geliştiği zaman olarak son birkaç seneyi işaret etmiş ve nedeni sorulduğunda ise, “muharebe” cevabını vermiştir. Aynı röportajdaki hayat kadınlarından biri fuhşa ‘ihtiyaç’ yüzünden bulaştığını, zira babasının “ben seni besleyemem, asıl sen beni besleyeceksin” dediğini aktarıırken, bir diğeri ise anne ve babasıyla yaşadığı evde yemeğin fuhuştan kazanılan para ile piştiğini ifade etmiştir (Muhsinoğlu, 1943: 4). Zührevi Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele Komisyonu da yaptığı incelemelerde kadınları fuhşa sürükleyen en temel sebep olarak geçim zorluğunu işaret edecektir. Komisyon, fuhşa bulaşan kadınların birçoğuna hayır ve şefkat müesseselerinde iş bulunduğunu ve işe yerleştirilen kadınların “namuslu hayata avdet ederek”, evlenip yuva kurduklarını belirtmiştir (Akbeğ, 1949: 23).⁵ Kimi değerlendirmeler ise fuhşa yönelimin temel nedenin savaş nedeniyle ortaya çıkan açlık ve sefalet olduğunu kanıtlamak istercesine, Birinci Dünya Savaşı’ndaki süreçte de şimdikine benzer bir tablo yaşandığını, aç, çıplak ve sefil kalan kadınların tek çare olarak fuhşa yöneldiklerini aktaracaktır (Kafli, 1943: 2).

Toplumdaki genel tanı fuhşun arkasında yatan temel nedenin bozulan iktisadi yapı olduğu yönündedir. Dönemin ünlü gazetecilerinden Valâ Nurettin (1901-1967) de bu tanıya atıfta bulunarak, genç kızların fuhuşla berbat olmalarını önleyecek yegâne kuvvetin hayatı ucuzlatmak olduğunu ifade etmiş ve açıklamasını kendine has şu dizelerle sonlandırmıştır: “Bu dert şöyle izah edilir: Bir tarafta sefalet, Bir tarafta sefalet” (En Son Dakika, 1943: 3). Nureddin’in dizelerinde göze çarpan asıl nokta ise sefaletin yanında sefaletin de fuhşa yol açmış olduğudur. ‘Sefalet’ten kasıt, zevk, eğlence ve yasak şeylere düşkünlük olsa da aslında dönem itibarıyla verilmek istenilen temel mesaj, lükse olan düşkünlüğün kadınları baştan çıkarıp fuhşa sürüklediğidir. İstanbul’da fuhuşla ilgilenen yetkililer ekonomik şartların bozulması, buna karşın özellikle Amerikan filmleri ve moda gösterileriyle yükselişe geçen lüks iptidasının deyim yerindeyse kadınların gözlerini kör ettiğini ve gizli çalışan randevuevlerinin bu süreçten faydalandığını bildirmişlerdir (Akman, 1949: 53). 18 yaşını doldurmamış dört genç kızı fuhşa teşvikten yargılanan genelev sahibiyle ilgili verilen haberde de bu durum özellikle ön plana çıkartılmıştır:

“Behice, Selma, Atifet ve Nermin adında 4 genç kızı fuhuşa teşvikten suçluymuştu. Bu kızlardan hiçbirisi de henüz 18 yaşını doldurmamışlardı. Ne yapıp yapmış, her birini ayrı bir şekilde kandırılmış, umumhanesine düşürmüştü.

Zaaf noktalarını da biliyordu. Bobsitil ayakkabı, şık şık elbise almaları için her birine yüzde dört yüz faizle borç para vermiş, böylece yularlarını tamamıyla eline almıştı. Kızlar artık kendisinin her emrini dinleyen birer oyuncak olmuşlardı” (En Son Dakika, 1943: 3).

Her ne kadar kadınların lükse olan düşkünlüğü kentte artan fuhşun sebepleri arasında gösterilmiş olsa da, bu durumun dönemin denetleyici kuşak/entelektüellerinin modernleşmeye karşı dile getirdikleri eleştirilerden etkilendiği de bir gerçektir. Zira 1940’larda popüler kültür ürünlerine, başka bir deyişle *Amerikanlaşmaya* ve tüketim kültürüne yönelik eleştiriler kadınları da hedef tahtasına oturtmuş ve kadınların lüks mallara özenmesi ve tüketimi arttırması ahlak bağlamında ele alınarak, yozlaşma göstergesi sayılmıştır (Cantek, 2013: 79). Bu açıdan kadınların lüks yüzünden fuhuş bataklığına sürüklendiği iddiası, tüketim kültürünün kadınları ne denli ahlaksızlaştırdığını göstermeye çalışan denetleyici kuşak/entelektüellerin elinde kullanışlı bir araca dönüşmüştür. Türkçü basın da, denetleyici kuşak/entelektüellerin yaptığı gibi, toplumsal bir sorun halini alan fuhşun temel nedeni olarak kadınların lüks tutkusunu işaret etmiştir. Böyle bir iddianın arkasında mizojininin veya ataerkil önyargıların olduğu iddia edilebilir. Öncelikle fuhşun temel müsebbibinin lüks tutkunu kadınlar olduğunu iddia etmek her şeyden önce kadınlardan cinsel hizmet talep eden erkekleri sorunun bir parçası olarak görmemek anlamını taşımaktadır. Ayrıca sefaletin değil de lükse erişimin fuhşun temel gerekçesi olarak sunulması kadınların fuhşa mecburiyetten bulaşmadıkları gibi bir anlayışın ortaya çıkmasına, bu anlayış da kadınların lüks ile ilişkilendirilen “ahlak bozukluğu”ndan dolayı şeytanlaştırılmasına yol açmıştır. Tabii ki lüks tutkusu ile fuhşu ilişkilendiren savın arkasında dönemin siyasi atmosferinin etkili olduğu da düşünülebilir. Zira fuhşun temel müsebbibi olarak açlığı ve sefaleti göstermek, dolaylı yoldan toplumdaki ekonomik ve sosyal eşitsizliğe vurgu yapar ki bu eşitsizlik vurgusu da rejimin düşman ideolojisi komünizmin propagandasına istemeden de olsa katkı

⁵ İsmail Hakkı Baltacıoğlu da Zührevi Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele Komisyonu ile aynı görüştedir. Baltacıoğlu’na göre açlık fuhşu doğuran sebeplerin en önemlilerinden biridir ve Rusya’da olduğu gibi fahişelere iş bularak fuhşu kökünden kazımak mümkündür (Yeni Adam, 1943: 5). Baltacıoğlu (1936: 2) için fuhşun zecir (yasaklama) ile yok edilmesi ise mümkün değildir.

sunmak anlamını taşıyacaktır. 1939 yılında İstanbul'da Madam Atina adlı bir kadının 230 genç kızı erkeklerle pazarladığının ortaya çıkması üzerine Bozkurt isimli dergide yapılan değerlendirme, Türkçü basının fuhuş meselesinde konumlandığı yere ışık tutmaktadır:

“Bu çeşit hadiseler sık sık tekerrür ediyor. Bu vaziyet bize, ahlak bozukluğunun münferit bir vak'a değil, genişlemeye yüz tutan bir salgın halini aldığını gösterir.

Komünistler ve sosyalistler gibi:

‘Dert cemiyetin içindedir. O 230 zavallı, ekme kavgasının itişiyi o uçuruma düştüler ve yenileri de düşmekte!’ demiyeceğim.

Bu sözün saçmalığı aşikârdır. Sıkı bir tetkik, bu maznunların, para ihtiyacından çok, ahlak bozukluğu saikile o eve düştüklerini gösterir. (Lüks hayat) vaadine kanmış olmaları, sosyalistlerin lehinde bir delil değildir. Ekmeği olanın belki francala yemek için girişeceği ahlaqsızca bir harekettir” (Küçükay, 1939: 15-16).

Özellikle 1940'lı yıllarda Türkiye'deki siyasi atmosfere rengini veren komünizm karşıtlığı, fuhuş lüks tutkusu ile ilişkilendirerek ahlaqsız bir hareket olarak tanımlamakla kalmayacak aynı zamanda fahişelik ve evlilik dışı cinsel ilişki 'öteki' kadının, yani komünist kadının tipik davranışı olarak betimlenecektir (Özman ve Yakın, 2020: 126). Fakat lüks iptidasının fuhuş tetiklediği savı sadece tüketim kültürünü değil aynı zamanda savaş zamanı hızlı bir şekilde zenginleşen sınıfları da tehdit eder bir hal alacaktır. Zira vurgunculuk yaparak varsıllaşan kesimler hızla yoksullaşan İstanbul'un genç kızlarını hem bedenen hem de ruhen kirletmekle suçlanmışlardır (Nurettin, 1943: 3). Birinci Cihan Harbi esnasında halk dilinde “harp tüccarı, spekülasyon erbabı, 331,332,333 zengini ya da muhtekir” (Toprak, 1987: 31) şeklinde adlandırılan savaş zenginleri, yeni dünya savaşında ise büyük ölçüde “türedi veya hacığa” isimleriyle anılmışlardır. Özellikle ön plana çıkan ‘hacığa’ figürü köyden kalkıp ticaret veya ziyaret için şehre gelen ve çılgınca para harcayan zengin köylüleri ifade etmek için kullanılmıştır.⁶ Taşradan şehre akın eden savaş dönemi zenginleri İstanbul'daki hayatı, özellikle de gece hayatını etkileyecektir. Çalgılı gazinolar başta olmak üzere eğlence yerlerinin sayıları hızla artarken, eğlencenin niteliği de değişmiştir. Açılan çalgılı gazinolarda Anadolu'dan gelen kasaba tüccarlarını veya zengin köylüleri eğlendirmek için Anadolu şarkıları seslendirilmeye başlanmış, köylü kıyafetleri giyen kadın sanatçılar da Konya'nın kaşık havasını taklit ederek rumba ile karışık oyunlar sergilemişlerdir (Avni, 1943: 238). Bu eğlence anlayışının değişmez parçasını ise kadınlar ve genç kızlar oluşturmuştur. Hacığaların şehirdeki varlığından şikâyetçi olan ve “heybelerle gelenler”in memleketlerine dönmesini İstanbul için “normale dönüş” şeklinde tanımlayan Refik Halid Karay'ın anlatımı, hacığaların içerisinde kadınların da yer aldığı eğlence anlayışını gözler önüne sermektedir:

Fakat onlar bizi ve İstanbul'u çok düşünecekler ve güç unutacaklar.

Hele yarın kış çatınca ve ücra kasabaya hazin akşam loşluğu basınca eski vurguncu – hayal, hatırlayış kudreti ne derece kıt olsa yine de – dalıp dalıp kendinden geçecek:

Şu saatte Taksim meydanının elektrikleri yanmıştır; her taraf cıvıl cıvıldır; çalgılı gazinolar dolmağa, saz sesleri yükselmeğe başlamıştır. Ayten mi desem, Marika mı, yoksa Perihan mı takmış takıştırmış, Tarlabasındaki pansiyonundan çıkmış, salına sallana, etrafa lavanta kokusu yaya dağıta bar yolunu tutmuştur. Şimdi ben orada bulunsaydım gözünü sevdiğim karaborsaya sürülmüş yağın, balın, Amerikan bezi veya manda gönünün kârını cebime yerleştirmiş, çoktan taksiye kurulmuştum. Ne cin gibi garsondu o Sotiri...masamı kapatmıştı; kapıdan görününce her işi bırakmış, koşup karşılamıştı. Kasadaki herif de yerinden kalkmış, selâma durmuştu. Sofram nasıl da donanır, ahbablarla dolar, bir işaretime üç kız birden nasıl da can atarcasına koşardı! (Karay, 1946: 5).⁷

⁶ Hacığa figürünün tanımlanmasında dikkat çeken asıl husus sahip oldukları servetin ön plana çıkarılmasıdır. Akşam gazetesinde yayınlanan hacığa figürü şu şekilde resmedilmiştir: “O gece ev halkını başına toplayıp veda nasihatlerinde, hediye vaatlerinde bulduktan sonra yüzük, binlik banknot tomarlarının bir kısmını mintanın içindeki koyun cebine yerleştirmiş, bir kısmını da belindeki kuşağın arasına sarmış; ertesi sabah da lacivert abadan çapraz göğüslü ceketini, külot pantolonunu, saplı deriden kundurlarını giymiş, heybesini sırtlayıp erkenden yola çıkmıştır. Elbise de, kırmızı güllü basma fistan da, nalçalı kunduralar da İstanbul seyahati için yeni yaptırılmıştır. Öyle ya, İstanbul sokaklarında gıcır gıcır yeni elbisesiyle dolaşmazsa kendisinin koyun koltuğu para dolu Hacığa olduğunu nasıl anırlar?” (Akşam, 1944: 2).

⁷ Hacığa Türküsü isimli türküde hem hacığaların ne şekilde zenginleştiği hem de içerisinde kadınların da yer aldığı eğlence anlayışları açık şekilde tasvir edilmiştir:

Hacığa figürü üzerindeki temel eleştiri noktalarından biri eğlence veya ticaret için şehre akın eden bu tip zenginlerin barlarda, içkili ve çalgılı yerlerde hesapsızca para sarf ederek genç kızları kötü yola düşürmüş olmalarıdır (Güneysu, 1945: 5). Hacığaların şehirlerdeki kadınlarla ve kızlarla ilişkileri o denli su yüzüne çıkmıştır ki bunu konu edinen edebi çalışmalar da hızlı bir şekilde kullanıma sokulmuştur.⁸ Her ne kadar şehirde yaygınlaşan fuhşun sebepleri arasında artan yoksulluk, lüks tutkusu veya ortaya çıkan yeni sınıflar gibi gerekçeler sunulmuş olsa da İslami basın olaya farklı bir cepheden yaklaşacaktır. İslami basına göre fuhşun bu denli yayılmasının temel nedeni savaş nedeniyle silahaltına alınan erkeklerden boşalan sahalarda kadınların çalıştırılmaya başlanmasıdır.⁹ Kadınların erkeklerin yokluğunda çalışma hayatında daha görünür hale gelmesi cemiyette ahlaki açıdan fuhşu kolaylaştırıcı bir vaziyetin doğmasına sebep olmuştur (Seno, 1946: 3).¹⁰ Burada dikkat çeken nokta ise fuhşun ortaya çıktığı coğrafyanın, İslami dergilerdeki fuhşun nedenleri hakkında yapılan değerlendirmelerde farklılığa yol açmasıdır. Örneğin Büyük Doğu’da Yunanistan’da artan fuhşun ve zührevi hastalıkların gerekçesi olarak açlık gösterilmiş ve açlık “ahlak, şeref, vatan, namus ve bütün mukaddesatın katili” olarak tarif edilmiştir (Çandır, 1944: 9). İslami basının Türkiye mevzubahis olduğunda, açlığı değil de kadınların çalışma hayatına katılmasını fuhşun sebebi olarak göstermesi aslında toplumda Müslüman kadınlara atfetmiş olduğu rolle ilintilidir. Zira bu bakış açısına göre kadının ezeli ve ebedi yegâne işi anneliği ve ailesidir. Bu yüzden de muhtaç olmayan kadınların iş kadrolarında yer almasına lüzum yoktur. Atılması gereken temel adım kadınları

“...
...

Mahsul pahalı gitti,
Kesede darlık bitti,
Şehre attım kapağı,
Bütün âlem işitti.
Halk erirken mum gibi,
Ben kazandım kum gibi,
Kaşla göz arasında,
Oldum servet sahibi.
Artık gömleğim ipek,
Takarım altın köstek,
Karı evde beklesin,
Metresim sanki çiçek.

...
...

Bilmezsem de konuşmak,
Kolay şehre alışmak,
Şimdi benim işimdir,
Avratlarla oynamak.
Garson, söyle ‘bol’ gelsin,
Kız ne kadar güzelsin,
Tarlamdaki buğdaya,
Vallahi sen bedelsin.” (Çenebaz, 1945: 5-6).

⁸ Hacı ağaların kadınlarla/kızlarla yaşamış oldukları ilişkileri konu edinen eserler için bkz. (Akdemir, 1944); (Şahinbaş, 1945); (Şahinbaş, 1945); (Uçak, 1949).

⁹ İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Türkiye’deki kadın işçi sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. 1937 yılından 1943 yılına gelindiğinde kadın istihdamında yaklaşık %12’lik bir artış gözlemlenmiştir (Makal, 1999: 309). Türkiye genelinde gözlemlenen bu artış İstanbul’da da yaşanmıştır. 1935 yılında 14359 olan İstanbul’daki kadın işçi sayısının 1945 yılında 30000’e yükseldiği tahmin edilmiştir (Dincer, 1946: 28). Döneme ait tanıklıklar da kadınların hızlı bir şekilde işgücüne katıldığını doğrulamaktadır. Savaşla birlikte kendisi de çalışmaya başlayan Ayşe Zaimoğlu kadın istihdamında yaşanan artışı şu şekilde açıklamıştır: “Savaş olunca herkesin kocaları askere gitti. Herkes işe girdi o yüzden. Çocuklarla kaldı, gelinler kaynanalar. Hepsi işe başladı. Biz de yengemle Sümerbank’ta çalıştık. O zaman çok kadın çalışan vardı. Çalışmalar da ne yaparsınlar? Başka yolu yoktu ki yaşamanın.” (Sarıoğlu, 2004: 139-140).

¹⁰ Her ne kadar İslami basın artan fuhşun temel nedeni olarak kadınların çalışma hayatına katılmasını göstermiş olsa da bu açıklama aynı zamanda zimni bir şekilde dönemin iktisadi sıkıntılarını da vurgu yapmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek (2013: 109) de geçmiş dönemlerde ortaya çıkan fuhşun kadının büsbütün açıldığı ve murakabesiz bırakıldığı Cumhuriyet devrinde arttığını söylerken, İkinci Dünya Harbi’ne girilmesiyle başlayan ekonomik zorlukların bu problemi daha da ağırlaştırdığını ifade etmiştir.

“deklase” (değer kaybetmiş) olmaktan kurtarıp, asıl ve mühim vazifelerine yani aileye ve dolayısıyla anneliğe iade etmektir (Seno, 1946: 3).

Dönemin sosyalist ve feminist isimlerinden biri olan Sabiha Sertel ise İslami basındaki değerlendirmelerin tam tersini savunmaktadır. Sertel (1940: 5-6) kadının esas vazifesinin iyi bir ev kadını olmak olmadığını, kadının da erkek gibi her şeyden evvel bir istihsal (üretim) unsuru olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Sertel dönemin ekonomik zorluklarına da işaret ederek, kadının çalışmasının bir fantezi değil iktisadi ve içtimai bir zorunluluk olduğunu da altını çizmiştir. Bu açıdan Sertel’e göre fuhşun nedeni çalışma hayatındaki artan kadın oranı değil aksine kadınların çalışmamasıdır. Sertel için en büyük ahlaksızlıklar hayatlarını kazanmak için çalışmayan unsurlar arasından çıkmaktadır. Feminist ve sosyalist hareketin bir diğer önemli isimlerinden biri olan Suat Derviş ise 1944-1945 aralığında yayınlanan ve oldukça ses getiren Fosforlu Cevriye isimli romanda annesini, babasını tanımamış ve sokakta büyüyen Cevriye’nin maceralarını anlatırken aynı zamanda hayat kadınlarının içinde buldukları sefaletle de vurgu yapmaktadır (Derviş, 2021). Bu açıdan Derviş için yaşanan yoksulluk fuhşun temel nedenlerinden biridir.

Fuhuş Yapılıyor Ama Nerede?

Fuhşun bu denli yayılmasının nedeni olarak genel anlamda bozulan iktisadi yapı ön plana çıkarılmış olsa da özellikle ideolojik anlamda değişik yerlerde konumlanmış olan gruplar daha farklı gerekçeler ortaya koymuşlardır. Gerekçeler her ne olursa olsun fuhşun, özellikle de yasal olmayan fuhşun, önüne geçilemediği bir gerçektir. Nedenler üzerinde yapılan tartışma fuhşun kimler tarafından yapıldığı sorusunu da akıllara getirecektir. Resmi evraklara ulaşılamamış olması bu dönemde fuhşun kimler tarafından yapıldığı sorusuna kesin cevaplar verilmesini engelse de önceki dönemlere ait kimi veriler, bu dönemde fuhşun büyük ölçüde Müslüman-Türk kadınlar tarafından yapıldığını iddia etmemize imkân tanımaktadır. Zira 1932 yılının sonunda tamamlanan bir araştırma Türkiye’deki yasal genelevlerde fuhuş yapan kadınların %50 ile %60’nın Türk olduğunu, kalanının ise Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluştuğunu ortaya koymaktadır (National Archives and Records Administration (NARA), 867.401.23). Dönem içerisinde fuhuşla uğraşan kadınlar farklı etnik ve dini kimliklere sahip olsalar da hepsinin ortak özelliği Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmalarıdır. 1947-1948 aralığına ait Birleşmiş Milletler’e ait rakamlar Türkiye’de kayıtlı 2239 hayat kadını arasında yabancı uyruklu hiçbir kadının bulunmadığını göstermektedir (Willcox, 1961: 44). Zaten fuhuşla uğraşan yabancı uyrukluların sınır dışı edilmesi de sıklıkla başvurulan bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1939 yılında Rus mülteci Yahudi Hayim, karısı Marya ve kızları Luba gizli randevuevi işlettikleri gerekçesiyle sınır dışı edilmişlerdir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.206.407.14.).

Fuhşun öznesi durumundaki kadınların kimliklerinden ziyade yaşları da önemli bir tartışma konusudur. Bu tartışmanın temel nedeni ise kız çocuklarının da fuhuşla ilgili süreçte ön plana çıkmış olmasıdır. Mihri Belli (1989: 211) savaş dönemi İstanbul’unu resmederken Beyoğlu’nun arka sokaklarında 11-12 yaşlarındaki kızların satıldığından bahsetmiştir. Her ne kadar Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi’nde (1935: 22) yaşı 21’den aşağı olan kadınları evlerine kabul eden veya fuhuş için ziyaretçilere çıkaran genelev sahiplerinin evlerinin bir ay müddetçe kapatılacağı ve evlerin sahipleri hakkında Ceza Kanunu’na göre takibat yapılacağı belirtilmiş olsa da, basına yansıyan haberler randevuevlerindeki baskınlarda azımsanmayacak sayıda kız çocuğunun yakalandığını göstermektedir (Vakit, 1941: 1; Vakit, 1942: 4; Köroğlu, 1940: 2). 1943’ün Ağustos ayında Beyoğlu’nun çeşitli noktalarına yapılan baskınlarda gizli fuhuş yapmaktan gözaltına alınan 100’den fazla kadının büyük çoğunluğunun 14-18 yaş aralığında olduğu belirtilmiştir (Vakit, 1943: 3). Küçük kızların fuhuş yapması o kadar olağandır ki kimi randevuevi sahipleri polis veya zabıta baskınlığında yakalanmamaları için çalıştırdıkları küçük kızlara sahte nüfus kâğıdı çıkartarak yaşlarını büyütmüşlerdir (En Son Dakika, 1942: 2). Küçük kızların sadece yasal olmayan fuhuşa ev sahipliği yapan randevuevlerinde çalıştırıldığını söylemek ise doğru olmayacaktır. Zira yasal genelevlerin bulunmuş olduğu Ziba, Abanoz ve Galata’da yapılan denetimlerde de küçük yaşta fuhuş yapan kızlar tespit edilmiştir (Vakit, 1941: 16).

Dönem itibariyle İstanbul’daki asıl sıkıntı fuhşun neden ortaya çıktığı veya kimler tarafından yapıldığından ziyade nerede yapıldığı ile ilgilidir. Zira savaş dönemiyle birlikte fuhuş sadece yaygınlaşmamış aynı zamanda genelevlerin dışına çıkarak bir anlamda kayıt dışı bir hal almıştır. Genelevler, başka bir ifadeyle idari makamların denetiminde olan fuhuş, İstanbul’da Ziba, Galata ve Abanoz olmak üzere üç sokağı mesken edinmiştir. Buralarda çalışan hayat kadını sayısı daha önceden de belirtildiği üzere savaş yıllarında ciddi şekilde yükselmiş, bu yükseliş aynı

zamanda fuhşa olan talebin de arttığını ortaya koymuştur. Nitekim Çelik Gülersoy (1990: 9) Abanoz Sokağı ile ilgili anlatılarda, 1939'da İstanbul nüfusunun çok az olduğu bir dönemde bile hafta sonlarında sokağın çok kalabalık görüldüğünü ve her iki ucunda bir nöbetçi kulübesi olduğunu aktarır.

Şehirde resmi fuhşun yapıldığı bu üç nokta kendi içerisinde sınıflandırılmaya da tabii tutulmuştur. Çalışan 'sermayelerin' durumlarına ve verilen hizmete müşterilerin yapmış olduğu değerlendirmeler Abanoz Sokağı'ndaki evlerin Ziba ve Galata'daki evlerden daha iyi olduğu yönündedir. Bu değerlendirmelerin temel noktasını ise çalışan kadınların/kızların fiziki görünümleri oluşturmuştur. Abanoz'daki genelev sahiplerinden Arap Emine ile ilgili verilen bir haberde, kendisinin uzun senelerden beri işlettiği umumhanede 21 yaşını bitirmemiş birçok genç kızın pazarlandığı ve bu genç kızların birkaç sene içinde gençliklerini kaybederek 'bir posa halinde' daha adi yerlere, mesela Ziba'ya veya Galata'ya düştükleri belirtilmiştir (En Son Dakika, 1942: 2). Döneme ait tanıklıklar da bu değerlendirmeleri kanıtlar niteliktedir. Giovanni Scognamillo genelevlerin klasik ve tipik Levanten Beyoğlu'nun kozmopolitliğine uymadığını söylese de, özellikle Ziba'nın ve Galata'daki Kemeraltı'nın Beyoğlu çocuklarına pek klas görünmediğini belirtmiştir (Scognamillo, 1990: 120).¹¹ Yapılan değerlendirmelerde Abanoz'u Ziba ve Galata'dan ayıran bir diğer önemli özellik ise buradaki genelevlerde verilen hizmettir. Abanoz'un hizmet açısından cinsel açlığın doyurulmasından daha fazlasını sunan bir merkez olduğu şu şekilde ifade edilmiştir:

"Ahmed Rasim'in anlata anlata bitiremediği eski evler gibi olmasa da, Abanoz'daki evlerde de yol yordam gözetilir, geçmişte yaşananlardan – az da olsa – birkaç incelik korunurdu. Eve girdiğinizde, mama sizi dostça karşılar, kahve, çay ya da soğuk limonata ısmarlar, içtiği Yenice sigarasından size de ikram ederdi. Mama halinizi hatırlar sorduktan [sonra] kalkıp, gramofonuna bir Odeon plağı yerleştirir ve incecik bir nağme sizi günün dertlerinden alıp uzaklara götürürdü... Arkasından etrafınıza evin fahişeleri doluşur, plak bitince sesine güvenen kızlardan biri şarkıya başlar, yanık sesli bir başkası da ona eşlik ederdi" (Ersöz, 1987: 11).

Savaş döneminde İstanbul'daki fuhuş sorununun devlet ricalini asıl ilgilendiren kısmı, fuhşun kayıt dışına çıkarak gizli bir şekilde yapılmaya başlanmasıdır. Bu bağlamda gizli fuhşun yapıldığı mekânların en göze çarpanı ise randevuevleri olmuştur. O kadar ki basında kaleme alınan rakamlar gizli fuhuşla uğraşan kadın sayısının yasal fahişelerin çok üzerinde olduğunu göstermektedir. Her ne kadar rakamlar resmi kayıtlarla karşılaştırılamıyor olsa da, Kadircan Kafılının Yeni Sabah'taki yazısı gizli fuhşun ne denli yaygınlaştığını göstermesi açısından oldukça ilginçtir. Kafılı (1949: 2) İstanbul'da genelevlerdeki fahişe sayısının 500'den ibaret olduğunu, buna karşın hususi surette faaliyette bulunan hayat kadını sayısının 5000 civarında tahmin edildiğini bildirmiş ve gizli randevuevlerinde baskına uğrayıp muayeneye sevk edilenlerin sayısının ise 1500'ü geçtiğini ifade etmiştir. Rakamların bu denli yüksek oluşu kadınların neden genelevlerde yasal bir şekilde değil de, randevuevlerinde gizli fuhuş yaptığının sorgulanmasına yol açacaktır. İktisadi sebepler yasal fuhuştan gizli fuhşa yönelimin temel nedenini oluşturmuştur. Her şeyden önce yasal fuhuş yapan kadınlarla gizli fuhuş yapan kadınların kazanmış oldukları ücret arasında oldukça büyük bir fark vardır. 1948-1949 yılları arasındaki bir çalışma genelev kadınlarının mahallesine göre 150 ile 250 kuruş arasında bir ücret aldığını, buna karşın randevuevlerindeki hayat kadınlarının ise yerine ve zamanına göre 10 ile 200 lira arasında bir bedel alabildiğini ortaya koymuştur.¹² Randevuevlerini işletenler için ise kayıt dışına çıkmak resmi makamlara ödenmesi gereken mali yükümlülüklerden kurtuluş anlamına gelmiştir. Zira genelevler fuhuş sebebiyle yayıldığı düşünülen zührevi hastalıklarla mücadelenin finansmanı için bile belediyelere her ay ücret ödemek zorunda kalmışlardır (Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi, 1935: 28). Fuhuş ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi'ne göre ödenmesi gereken ücretlerin genelev sahipleri tarafından düzenli şekilde ödenmediği görülmüştür. İstanbul Umumi Meclisi Daimi Encümeni'nde

¹¹ Başka anlatılar da bu değerlendirmeyi doğrular niteliktedir. Brendan Freely ve John Freely (2019:68) de Beyoğlu'nun genelev bölgelerinden bahsederken, müşterileri cezbetme anlamında orta seviyede gözükten Galata'nın Abanoz'dan daha az cazip olduğunu ama Ziba kadar da berbat olmadığını ifade etmişlerdir.

¹² Çalışma her iki durumda da paranın büyük kısmının patronlara gittiğini bildirmektedir (Akman: 1949: 47).

alınan kararlar borçlarını ödemeyen birçok genelev sahibiyle ilgili olarak icra takibinin başlatıldığını, hatta hapis cezalarıyla borçların tahsiline çalışıldığını göstermektedir.¹³

Randevuevlerinin yanında oteller de gizli fuhşun yapıldığı mekânlardan biri olmuştur (Sertoğlu, 1945: 3; Ulus, 1940: 2; Vakit, 1941: 4; Son Posta, 1941: 4; Sertoğlu, 1945: 3; Hakikat, 1940: 2). Oteller her ne kadar yasadışı fuhşun yapıldığı merkezler arasında yer almış olsa da randevuevlerinin aksine daha göz önünde buldukları için şehirdeki kolluk kuvvetlerinin de yoğun bir denetimine maruz kalmışlardır. Sadece 1945'in Mayıs ayı içerisinde Beyoğlu'ndaki Florya, Küçük Anadolu, Viyana, Sümer Palas ve Gümüş Palas isimli oteller gizli fuhş yapıldığı gerekçesiyle 90 gün süreyle kapatılmışlardır (Vakit, 1945: 3). Baskınlar fuhşla uğraşanları otellerin yerine alternatif mekânlar aramaya yöneltmiştir. Bu mekânlar içerisinde en dikkat çekici olanı ise sinemalar olmuştur. Özellikle sinemaların arka kısımlarında bulunan ve gösterim esnasında zifiri karanlığa bürünen localar, bu açıdan "seans fahişeleri" için hem ucuz hem de uygun sığınaklar haline gelmiştir.¹⁴ Bu yüzden kimi hayat kadınlarının sinemanın antresinde bekleyip kaş göz işaretleri, tebessüm ile iletişime geçtikleri erkekleri locaya götürdükleri ve orada 'elleştikleri' haberleştirilmiştir (Önen, 1943: 2). Çocuklar, Gençler ve Filmler isimli kitapta kimi kişilerin sinemaya sadece sevişmek için gittikleri ve bunun için de sinemanın en gerilerini, localarını ve karanlık yerleri tercih ettikleri ifade edilirken, bir doktorun anlatımıyla locaların nasıl randevuevlerine dönüştüğü ise şu şekilde örneklendirilmiştir:

"Kabinemde hasta muayene ediyorum. Dış kapı açıldı. Birçok ayak sesleri işitildi. Hastanın muayenesini bitirdikten sonra yeni gelenleri görmek istedim. Karşıma henüz lise talebesi derecesine gelmemiş olan dokuz genç çıktı. Gelişlerinin sebebini sordum. Muayene edilmelerini istediler ve hepsi birden muayene odasına girdiler. Birisine sordum. Kendisinde akıntı olduğunu söyledi. Öteki, daha öteki de öyle. Hepsi birden soyundular akıntıları mikroskoptan geçirdim: Gonokok. Henüz 14-16 yaşlarında bulunan bu gençlerden beşi belsoğukluğuna yakalanmışlar. Ötekilerde bir şey yok. Hikâye ettiler: (... sinemasının locaları buluşmağa çok elverişli imiş. İçerde oturanlar etraftan görülmezlermiş. Oraya bir kadın götürmüşler. Bir matine esnasında beş çocuk o kadınla görüşmüşler. Ötekiler vakit bulamadıkları için yalnız oynaşmakla kalmışlar. Görüşenler hastalığı kapmışlar" (Uludağ, 1943: 46-47).

Sinema kapılarının hayat kadınlarının iş alanı haline gelmesi zaman içinde aleni bir hal alacaktır. Zira Giovanni Scognamillo (1990:103) İstiklal Caddesi'ndeki Yıldız Sineması'ndan bahsederken yaz kış kapısında nöbet tutan, biri şişman ve şaşı, diğeri bir deri bir kemik iki hayat kadınından da bahsetme gereği duymuş, Alkazar Sineması ile ilgili olarak da localarını yeğleyenlerin filmleri pek izlemediğini belirtmiştir. Döneme ait hikayelerde de sinema salonlarında icra edilen fuhşa dair izler bulmak mümkündür. Oktay Akbal (2019: 50-51) 1944'te kaleme aldığı Yağmur Altında İnsanlar isimli öyküde bir sinemanın antresini anlatırken, antredeki hayat kadını ve müşterisi arasında yaşanan pazarlığı ve pazarlık sonrasında ikilinin locaya geçişinden bahsetmiştir. Sinemaların localarındaki faaliyetler o kadar su yüzüne çıkmıştır ki İstanbul Emniyet Müdürlüğü ahlak zabıtası memurları sinemalara baskınlar yapmaya başlamışlardır. Şehzadebaşı'ndaki Milli Sineması'na yapılan baskında iki genç bir genç kızla münasebetsiz bir halde yakalanırken, Beyoğlu'ndaki Gürel Sineması'na yapılan baskında ise bir kadın ve erkeğin uygunsuz vaziyette buldukları tespit edilmiş ve yakalananlar adliyeye sevk edilmişlerdir (Vakit, 1940: 3; Cumhuriyet, 1946: 2; Tan, 1942: 2). Fuhş için sinemayı tercih edenlerin karşılaştıkları tek sıkıntı ahlak zabıtası memurlarının baskınları da değildir; sinema salonları bu bağlamda müşterilerin uyması gereken kimi gayri resmi kurallar da getirmiştir. Örneğin ışık tutan görevliye bol bahşiş verilmesi bunlardan bir tanesidir. Sinemaya aydınlıkta da girilse, karanlıkta girenlere ışık tutan görevliye bol bahşiş verilmemesi, hiç beklenilmeyen bir anda

¹³ Borçlarını ödemeyen genelev sahipleriyle ilgili olarak alınan kararlar için bkz. (İstanbul Umumi Meclisi D. Encümeni-İUMDE-, 16.01.1940, Karar No: 277; İUMDE, 16.07.1940, Karar No: 6264; İUMDE, 09.09.1940, Karar No: 7840; İUMDE, 10.09.1940, Karar No: 7841).

¹⁴ Hayat kadınları sinema kapıcı ve kontrolleri ile anlaşıp satın aldıkları tek biletle sabahtan akşam kadar salona girebilmişler ve bu şekilde müşterilerine ucuz fiyat sunabilmişlerdir (Muhsinoğlu, 1945: 15).

işğin üstünöze tutulması anlamını taşıyacaktır (Arkan, 1993: 66). Sinemaya giderken yanında prezervatif bulundurmak da atlanmaması gereken noktalardan biri olarak ön plana çıkartılmıştır.¹⁵

Fuhuş için bir araya gelen kadın ve erkeklerin buluşma noktalarından bir diğeri de plajlar olmuştur. Otellere yapılan baskınlar ve bu baskınlar neticesinde otel sahiplerinin nüfus kâğıtları yanında bulunmayan, bulunsa bile evli olduğuna dair kaydı olmayan çiftleri kabul etmede istekli davranmaması çiftlerin plajlara yönelmesine sebep olmuştur (Önen, 1942: 2). Plajlarda içerisinde yatak da bulunan iki-üç kişilik kabinler gizli fuhuşun yapıldığı mekânlara dönüşmeye başlamıştır. Öyle ki Florya Plajı'na yapılan baskında bir günde yüzden fazla kadının yakalandığı basına yansımıştır (Kafli, 1943: 2). İstanbul Emrazı Zühreviye Hastanesi'ndeki doktorların açıklamaları da kabinlerde yapılan gizli fuhuşu doğrulamış, doktorlar zührevi hastalıkların özellikle plaj zamanında arttığının altını çizmişlerdir (Pekgirgin, 1949: 6).

Her ne kadar yasal olmayan fuhuş ev sahipliği yapan mekânların hızlı bir şekilde yaygınlaşması kamuoyunda tepkileri beraberinde getirmiş olsa da, yasal fuhuşun yapıldığı genelevler de benzer tepkilerden payını almıştır. Bu açıdan 1943 yılına ait CHP İstanbul İl İdare Heyeti'ne ait kongre zabıtları ve raporlarda, Beyoğlu kazasında yapılacak çeşitli işler başlığı altında Abanoz Sokağı'nın başka bir yere naklinin kararlaştırıldığı görülmektedir (BCA, 490.1.0.0.162.646.1.). Abanoz'un bir başka yere nakledilmesinin arkasında yatan temel gerekçe belirtilmemiş olsa da, sokağın genelevlerle anılmasının bölge sakinlerinde yarattığı rahatsızlığın bu süreçte etkili olduğu düşünülebilir. Yasal genelevlerin konumlarıyla ilgili yaşanan asıl sıkıntı ise mevcut kanunların uygulanmamasından dolayı bu mekânların yaşanan 'sefaleti' gözler önüne seren bir vitrine dönüşmüş olmalarıdır. Beyoğlu'nda Umumhaneler sokağının arkasında Beyoğlu 47. Mekteb isimli binada 7-8 yaşlarındaki 80-90 çocuğun eğitim gördüğü belirtilmiş ve pencerelerinden genelevlerin görüldüğü bu okulun, çocukların yaşanan sefalete tanıklık etmemesi için kapatılması ve derhal başka bir yere taşınması istenmiştir (Cumhuriyet, 1939: 2).¹⁶

Fuhuşun genelevlerin dışına taşarak randevuevlerine, otellere, sinemalara veya plajlara ulaşması fuhuş sadece toplumda daha görünür hale getirmemiş, aynı zamanda varlığı tüm kesimlerce hissedilen bu sorunun çözümüne yönelik tartışmaların da başlamasına yol açmıştır.

Fuhuşun Önlenmesine Dair...

1940'ların ilk yarısında II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle fuhuş bir taraftan yayılırken, diğeri taraftan da hızlı bir şekilde kayıt dışına çıkmaya başlamıştır. İktidarı bu anlamda asıl endişelendiren nokta fuhuşun yayılmasından ziyade devletin denetiminin dışına çıkmış olmasıdır. Hayat kadınlarının devletin kontrolündeki genelevlerde değil de randevuevlerinde, otellere, sinemalarda veya plajlarda gizli şekilde fuhuş yapmaları her şeyden önce toplum sağlığını ilgilendiren bir mesele olarak iktidar sahiplerinin dikkatini çekmiştir. Gizli fuhuşun toplum sağlığını ilgilendiren kısmı ise zührevi hastalıkların yayılmasında oynadığı rol olacaktır. 15264 sayılı ve 23.11.1933 tarihli Fuhuş ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizâmnamesi'nin (1935: 9) 22. maddesine göre tescil edilmiş olan bütün hayat kadınlarının kendilerini resmi veya hususi bir tabibe haftada iki defa muayene ettirmeleri zorunlu kılınmıştır. Fakat fuhuşun kayıt dışına çıkması hayat kadınlarının bu muayeneleri yaptırmamasına ve dolayısıyla zührevi hastalıkların yayılmasına yol açmıştır. Nitekim T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından yayınlanan Zührevi Hastalıklar Müptelalarına Nasihatler ve Tavsiyeler (1931: 2,4-6) isimli kitapçıkta frengi, belsoğukluğu veya yumuşak karha gibi zührevi hastalıkların çoğunlukla gizli fuhuş ve cinsi münasebetle geçtiği belirtilirken, yine Sıhhiye Vekâleti temsilcileri tarafından sunulan raporlarda, fuhuşun başıboş bir halde bırakılmasının zührevi hastalıkların alabildiğine yayılıp gitmesine müsamaha etmekten başka bir şey olmadığı ifade edilmiştir (BCA, 030.10.00.00.177.221.5.7). Yapılan istatistiki çalışmalar da zührevi hastalıkların gizli şekilde fuhuş yapan hayat kadınlarında daha yüksek oranda görüldüğünü ortaya koymaktadır. Devletin sıhhi denetimi altında bulunan hayat kadınlarında zührevi hastalıklar oranının %5'i aşmadığı, buna karşın serbest şekilde çalışan hayat kadınlarında ise bu oranın %40'ı geçtiği tespit edilmiştir (BCA, 030.10.00.00.177.221.5.7).

¹⁵ Naim Tirali, 1948'de kaleme aldığı Esnaf isimli öyküsünde, kızlarla sinemaya girecek olan Nusret'in en yakın eczaneden üçlü paket prezervatif aldığı aktarır ve Nusret'i 'tebdirli çocuk' olarak niteler (Tirali, 1998: 48).

¹⁶ Benzer şikâyetler sonraki senelerde de dile getirilecektir. Galata'daki umumi evler mahallesi Kemeraltı'nın yakınında bir kız orta mektebi ve bir erkek lisesi olduğu belirtilmiş, mahallenin ayrıca bir kilisenin bitişiğinde yer aldığı ifade edilmiştir (Saymen, 1950: 3).

Savaş yıllarında fuhşun hızlı bir şekilde kayıt dışına çıkması ve bunun sonucunda hayat kadınlarının devletin zorunlu kıldığı muayene uygulamasından kaçması İstanbul'da zührevi hastalıkların artışına yol açmıştır. İstanbul Belediyesi Zührevi Hastalıklar Teşkilatı'nın çalışmalarına göre kayıt ve tedavi edilen frengi ve belsoğukluğu hastalarının sayısı 1939'da 1565 iken bu sayı 1943'de 2136'ya 1944'de ise 4084'e yükselmiştir (Şahsuvaroğlu, 1953: 129). Hususi muayenehanelerde tedavi edilen fakat resmi makamlara bildirilmeyen hastalar da düşünüldüğünde, bu sayının daha da yükseleceği düşünülebilir. Zira özellikle Abanoz'un yakınındaki sokakları cinsel hastalıkları tedavi eden doktorlar mesken edinmiştir (Boysan, 2019: 62). Frengi ve belsoğukluğu gibi cinsel yolla bulaşan hastalıkların duyulmasından endişe edip de çareyi tamamen kayıt dışı bir şekilde hizmet veren 'sıhhat gangsterlerinde' arayan hastaların varlığı da hesaba katıldığında, İstanbul'da zührevi hastalıklara yakalananların resmi rakamların oldukça üzerinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁷ Fuhşun fakat özellikle de gizli fuhşun yol açtığı zührevi hastalıkların toplumda korku yaratmasının asıl nedeni ise ölüm vakalarındaki artış olacaktır. İstanbul'da frengiden kaynaklı ölüm vakası sayısı 1939'da 5 iken bu sayı 1940'da 16'ya, 1941'de ise 22'ye yükselmiştir.¹⁸ Her ne kadar İstanbul'da frengi nedeniyle hayatını kaybeden hasta sayısı 1939-1941 arasında yaklaşık dört buçuk kat artmış olsa da, aslında diğer bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıklardan kaynaklı kayıplarla karşılaştırıldığında frenginin 'endişe' edilecek bir durum yaratmadığı görülmektedir. Zira 1940-1945 yılları arasında İstanbul, İzmir ve Ankara'da frengiden hayatını kaybeden toplam insan sayısı 93 iken, aynı zaman aralığında üç büyük şehirde grip nedeniyle vefat eden insan sayısı 236 olmuştur (Arpacı, 2014: 70). Süreç içerisinde toplumda frengi hastalığıyla ilgili korkunun iktidar tarafından bilinçli bir şekilde köpürtüldüğü iddia edilebilir. Çünkü istatistiksel zeminden yoksun olsa da frengi etrafında inşa edilen felaket imgesi bir anlamda nüfusun sağlığını, biyolojik varlığını, üreme süreçlerini hedef alan biyopolitik stratejiler için meşruiyet kaynağı yaratmıştır (Arpacı, 2014: 82). Büyütülen bu korku nedeniyledir ki, 1942 senesi içerisinde İstanbul'da frengiden kaynaklı ölüm vakası sayısında keskin bir düşüş yaşanmış ve savaşın sonuna değin 1941'deki rakamlara ulaşılammış olsa da zührevi hastalıklara, özellikle de frengiye yakalanma tehlikesi İstanbul halkının en korkulu rüyalarından biri haline gelmiştir.¹⁹

Toplum sağlığını etkileyen kısmı dışında fuhşun siyasal erki ilgilendiren bir diğer tarafını ise aile kavramı üzerindeki tartışmalar oluşturmuştur. Zira aile kavramı dönemin iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Türk cemiyetinin temeli olarak kabul edilmiş, 'Türk sosyal hayatında aile esastır' fıkrası da parti programında yer almıştır (Seviğ, 1939: 3). Bu yüzdendir ki aile iktidar tarafından kutsal addedilecek ve korunması gereken bir kurum olarak değerlendirilecektir. Fakat savaş yıllarında hem yasal hem de gizli fuhşun yaygınlaşması ve aynı zamanda iktisadi sebepler yüzünden evli kadınların da fuhşun bir parçası haline gelmesi, iktidar tarafından savunulan ailenin kutsallığı söyleminin de yara almasına yol açmıştır. Fuhş karşısında kanunların vermiş olduğu cezaların yetersizliğini eleştiren bir yazıda, fuhşun şahsi bir suç olmayıp tüm aileye zarar verdiği şu şekilde ifade edilmiştir:

"Bizim noktai nazarımıza göre cemiyet nizamlarına aykırı olarak işlenen suçlar içinde masum yavrularını evinin bir köşesine terk ederek gizli fuhş peşinde koşan bir kadın, namusu uğrunda elini kana boyayan bir katilden, aç karnını doyurmak için yoldan çıkan bir hırsızdan, bir yankesiciden daha zararlı, daha kötü ve daha korkunçtur. Zira bu gibi ceza suçlarını işleyen fert cemiyet içinde yalnız işlediği suçtan şahsen mesuliyet taşır. Hâlbuki fuhş yapan bir kadın kendi sukut ederken bütün ailesini de lekelemiş olur. Böyle bir yolun yolcusu olan kadının da biçare masum yavrusuna efkârı umumiye 'kahpenin piçi' damgasını yapıştırır. Annesinin, karısının kızının, akrabasının işlediği soysuzluğun bütün günahını ömrünün sonuna kadar taşımağa mahkûm olan aile, bir tek soysuz kadının, hatasının cezasını çekerken asıl suçlu olan kadının elini kolunu sallayarak pervasızca dolaşması her halde mazur

¹⁷ Sıhhat Vekâleti frengililer için hazırladığı tedavi cüzdanlarının Hastalara Nasihat kısmında hastaları sıhhat gangsterleri konusunda şu şekilde uyarmıştır: "...frengiyi haplarla, tütsülerle, nefesle geçiriyorum diyen yalancılara inanmayın! Bunlar sizin paralarınızı çekerler, hem sıhhatinizi berbat ederler. Bunların tuzaklarına düşmeyiniz; felaketiniz işte o zaman başlar. Böyle yalancılar, dolandırıcılar biliyorsanız hükümete haber verin!" (Adasal, 1940: 3).

¹⁸ Frengiden kaynaklı ölüm vakası sayısı 1942'de 7, 1943'te 9, 1944'te 12, 1945'te ise 11 olmuştur (İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü, 1944: 37; İstanbul Belediyesi Neşriyat ve Umum Müdürlüğü, 1950: 18).

¹⁹ Aydın Boysan (2019: 62) bir arkadaşının dost tuttuğu kızın frengi olduğunu öğrendiğinde deliye döndüğünü ve hastalığı kapma tehlikesinin sürdüğü iki ay boyunca gün aşırı kan analizi yaptırdığını aktarır.

görülebcek bir hadise değildir. Binaenaleyh cemiyet içinde kendini ölçsüz ihtirasları uğruna feda eden kadının bütün aile şerefini ayakları altına alması cezasız kalmamasını icap ettiren tek sebeptür” (Eriş, 1949: 3).

Bir taraftan toplum sağlığını diğer taraftan ise kutsal aile kavramını tehdit ettiği düşünülen fuhşun önlenmesine dair devletin ne gibi önlemler alacağı merak konusu olmuştur. Burada üzerinde durulması gereken temel nokta ise siyasal erkin bir bütün halinde fuhşla mı yoksa sadece yasal olmayan fuhşla mı mücadele edeceğidir. İktidarın en azından 1930’ların başlarında bu tartışmada kamplara bölündüğü söylenebilir. Zira 1932 yılında zührevi hastalıklar ve fuhşla mücadele için yapılan tartışmalarda Sıhhiye Vekâleti ile Dâhiliye Vekâletinin tamamen farklı değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür. Sıhhiye Vekâleti umumhanelerin kapatılması veya fuhşun yasaklanmasının fuhşun sokağa intikal etmesine sebep olduğunu ve bunun da ahlaki, inzibati problemlerle beraber zührevi hastalıkların yayılmasını da beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Dâhiliye Vekâleti ise zührevi hastalıkların sirayetine engel olmak üzere yasal umumhanelerin açılması fikrine kesinlikle karşı çıkmış ve devletçilik telakkisine vurgu yaparak fuhşu (yasal veya yasadışı) milletin içtimai bünyesini, hatta varlığını tehdit eden bir maraz adetmiştir (BCA, 030.10.00.00.177.221.5.7).

Foucault (2015: 263) 18. yüzyıldan itibaren yönetim pratiğinin nüfusu oluşturan canlıların karşılaştığı sağlık, hijyen, doğum oranı, yaşam süresi veya ırklar gibi sorunları “akılsallaştırma” çabası içerisinde olduğunu ileri sürmüş ve bu süreci de “biyopolitika” olarak adlandırmıştır. “Biyopolitika” kavramı biyolojik olanın tarihsel olan üzerindeki baskısını salgınlar, hastalıklar ve kıtlık biçiminde gösterdiğini, buna karşın hayat üzerindeki görece denetime izin veren teknolojik, bilimsel, toplumsal ve tıbbi yeniliklerin fazlalaştığını belirtmiştir. Böylelikle de iktidar yaşam süreçlerine karşı sorumluluk alıp onları denetlemeye ve dönüştürmeye girişir. Foucault bu anlamda egemen iktidarın öldürdüğünü ya da yaşamaya izin verdiğini, ancak “biyoiktidarın” özelliğinin ise yaşamı teşvik etmek ya da ölüm noktasında engelleyicilik olduğunun altını çizer (Lemke, 2013: 56). Nitekim 1930’ların başındaki Türkiye’deki fuhş ile ilgili tartışmalarda da belirleyici unsur, zührevi hastalıkların sirayetine engel olarak toplum sağlığını koruma altına almak olmuştur. Bu yüzden ki 12 Nisan 1930 tarihli Fuhşla Mücadele Hakkındaki Tamimle yeni genelev açılması ve eskiden açılmış olanlara da sermaye alınması yasaklanmış olmasına karşın, 1933 yılında yayınlanan Fuhşla ve Fuhş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi ile fuhşla ilgili düzenleyici ve hastalıkları önleyici siyasete geri dönülmüştür (Dikici, 2014: 103). Başka bir ifadeyle hükümet fuhşun yasaklanması kararından geri adım atarak, kurallara uyulması şartıyla ihtiyaç duyulduğunda genelevlerin açılmasına izin vereceğini ilan etmiştir (King, 2019: 150). 8 kısım ve 126 maddeden oluşan 1933 tarihli bu nizamname 1915 tarihli Osmanlı mevzuatından sonra fuhşla ilgili yapılan en kapsamlı düzenlemedir ve hala Türkiye’deki fuhşla ilgili yasaların dayanak noktasını oluşturmaktadır (Evered ve Evered, 2013: 848).

İkinci Dünya Savaşı esnasında da yasal fuhşu izin veren bu politikadan sapma olmamış ve savaş sonrası birçok ülke fuhşu yasaklamasına karşın Türkiye yasal genelevlere müsaade eden az sayıdaki devlet arasında yer almıştır.²⁰ Fakat bu müsamahanın yasadışı fuhşu gösterildiğini söylemek ise doğru değildir. Gizli fuhş özellikle zührevi hastalıkların yayılmasında oynadığı rol nedeniyle devletin temel mücadele alanı haline gelmiştir. Nitekim İstanbul Emniyet Müdürü Sadreddin Aka da yapmış olduğu açıklamada, bilhassa zührevi hastalıkların sirayetine mâni olmak için gizli fuhşla yürütülen mücadelenin sıkılaştırıldığını belirtecektir (Cumhuriyet, 1939: 1). Yürütülen mücadele kapsamında randevuevleri ve gizli fuhş yapılan yerler basılarak fahişeler muayeneye sevk edilmişlerdir.²¹ Randevuevlerine yapılan baskınlar sadece gizli fuhşla yapılan mücadelenin kapsamı ile ilgili değil aynı zamanda yasal olmayan fuhşun ne denli yaygınlaştığı hakkında da bilgi vermektedir. Zira 1949’daki resmi rakamlar son 10 yıl içinde İstanbul’da 665 randevuevinin basıldığını ortaya koymaktadır (Akman, 1949: 53).

²⁰ 1950 yılı itibarıyla Türkiye ile birlikte yasal genelevlere izin veren ülkeler şunlardır: Cezayir, Suudi Arabistan, Arjantin, Bolivya, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Ekvator, Mısır, Eritre, Etiyopya, Fransız Kamerunu, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Hindistan’daki kimi eyaletler, Hindistan, Irak, İtalya, Kore, Lübnan, Martinik, Fas, Meksika’nın kimi kısımları, Nikaragua, Peru, Portekiz, Senegal, Somaliland, İspanya, Suriye, Tayland, Tunus ve Uruguay (Scott, 1996: 139).

²¹ İstanbul’da randevuevlerine yapılan baskınlar basında sıklıkla yer almıştır. Yapılan baskınlarla ilgili haberler için bkz. (Tasvirî Efkâr, 1940: 2; Vatan, 1940: 2; Vatan, 1940: 2; Tanin, 1944: 8; Tanin, 1945: 3; Tanin, 1945: 3; Vakit, 1944: 3; Vakit, 1942: 2; Vakit, 1941: 4; Vakit, 1940: 2; Vakit, 1939: 2; Vakit, 1939: 9; Ulus, 1940: 2; Ulus, 1940: 4; Akşam, 1945: 2; Akşam, 1940: 3; Akşam, 1939: 5; Son Posta, 1941: 2; Cumhuriyet, 1940: 2).

Fakat gerçek sayının resmi rakamların çok üzerinde olduğu söylenebilir. 29 Ağustos 1940 tarihli Ulus gazetesine göre sadece son altı ay içinde İstanbul'da 75 randevuevi kapatılmıştır.

Randevuevlerine yapılan baskınlar ev sahipleri için çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Bir baskınla işlettikleri evlerin kapanmasını istemeyen işletmeciler için başvurulmuş ilk çare ise semt değişikliği olmuştur. Randevucu bir kadınla ilgili verilen haberde kadının sık sık semt değiştirdiği ve açtığı evlerde de altı aydan fazla oturmadığının altı özellikle çizilmiştir (En Son Dakika, 1942: 2). Genç kızları fuhşa sevk etmekten yargılanan Madam Atina'nın da Beyoğlu'ndaki Balo Sokağı'nda bir ev işlettiği ve bu ev basıldıktan sonra Taksim Sıraselviler'de yeni bir fuhuş yuvası açtığı ifade edilmiştir (Vatan, 1941: 2). Randevuevi sahiplerinin baskınlardan kaçmak için başvurdukları tek yol mekân değişikliği değildir; polis veya zabıta memurlarıyla kurulan yakın ilişkiler de randevuevi sahiplerine baskınlara karşı bir kalkan vazifesi görmüştür. Döneme ait tanıklığıyla ön plana çıkan Fikret Adil (1901-1973), Beyoğlu'nda Tiyatro Sokağında oturmuş olduğu Rezafe Apartmanının birinci katını Madam Mari isminde bir kadının tuttuğunu ve burayı randevu yeri olarak kullandığını belirtmiştir. Adil'e göre (2018: 18-19) Madam Mari'nin evi serbest bir şekilde işletmesinin temel nedeni mühim bir zabıta memuru ile olan 'dostluk' ilişkisidir. Kolluk kuvvetleri ile kurulan cinsel ilişkilerin yanında akçeli ilişkiler de gizli fuhşun serbest bir şekilde yapılmasına imkân tanımıştır. Bu anlamda polis veya zabıta memurlarına rüşvet vermek randevuevi sahipleri tarafından sıklıkla başvurulmuş bir pratik haline gelmiştir (Vakit, 1940: 2; Tan, 1942: 2). Bir genelev sahibi yapmış olduğu açıklamada kendisi gibi yasal ev işletenlerin devlete vergi verdiğini, buna karşın yasal olmayan şekilde ev işletenlerin ise başta bekçilere olmak üzere rüşvet dağıttıklarını belirtmiştir (Muhsinoğlu, 1943: 4). Fakat kolluk kuvvetlerinin sadece randevuevi sahipleriyle akçeli ilişkiler kurduklarını düşünmek doğru olmayacaktır. Sabiha Sertel (1987: 337) Sultan Ahmet Cezaevi'ndekeyken Beyoğlu'nun en lüks genelevini işleten Madam Atina ile dostluk kurduğunu ve Madam Atina'nın kendisine polislerin kendisini haraca bağladığını, haracı vermediği için de bir bahane ile hapsedildiğini söylediğini aktarmaktadır. Zaten savaş nedeniyle diğer memurlar gibi alım güçleri düşen polis ve zabıtalara görevlerini hiçbir tesir altında kalmadan veya yasadışı yollara başvurmadan tamamlayabilmeleri büyük bir başarı olarak addedilecek ve şu şekilde kutsanacaktır:

“Harp zenginlerinin kaplamış bulunduğu Beyoğlu eğlence yerlerinde her gün birkaç hadise olmaktadır. Hiç yorulmadan baş döndürücü servetler kazanan ve bunları çalgılı meyhanelerde büyük bir rezaletle yiyen adamların küstahlıkları, bunların fuhuş âlemlerine sahne olan gizli randevu evleri, gizli kumarhanelerle mücadele etmek bir sabır ve tahammül meselesi olduğu kadar da bir ahlak meselesidir. Çünkü evinde sabah akşam ekmek zeytin yiyen, belki çocuğunun mektep kitaplarını, belki kızının tamire verdiği kundurasını alamadığı için içi yanan bir polis memurunun kendisine derhal beş yüz lira rüşvet vermeğe hazır bir randevu evini basabilmesi ne büyük bir fazilet örneğidir” (Sertoğlu, 1945: 3).

Baskınlarda yakalanan müşteriler karakola götürülüp kimlik tespiti yapıldıktan sonra salıverilmişlerdir. Hayat kadınları için ise baskından sonra uğranılacak ilk durak zührevi hastalıklar taşıyıp-taşımadıklarının belirlenmesi amacıyla Emrazı Zühreviye Hastanesi olacaktır. Randevuevlerini işleten kadın veya erkekler için ise hukuki takibat başlatılmış ve hapisle cezalandırılmışlardır. Tabii gizli fuhşa karşı kolluk kuvvetleriyle yürütülen sürecin ne kadar başarılı olduğu tartışma konusudur. Zira savaşın sona erdiği 1945 yılının Ağustos ayının ilk iki haftasında Emniyet Müdürlüğü ahlak zabıtalara tarafından sadece Beyoğlu'nda 250 'uygunsuz' kadın yakalanmıştır. Yakalananların bir kısmının daha önce de polis veya zabıta tarafından yakalandığı fakat yaşlarının küçük olması nedeniyle yasal genelevlerde çalışmalarına müsaade edilmediği veya gizli fuhuş yapımları dolayısıyla herhangi bir cezai müeyyide ile karşılaşmadıkları için yeniden fuhuş yapmaya başladıkları belirtilmiştir (Tanin, 1945: 3). Yakalananların yeniden fuhuş yöneliminde bir diğer etken de, özellikle devlete ait işletmelerde çalışabilmek için istenen hüsnü hal varakası yani iyi hal belgesi olmuştur. Tan gazetesinde (1942: 2) çıkan bir haber İnhisarlar Kutu Fabrikasında çalışmak için başvuran 13 yaşındaki bir kızdan fabrika yönetimi tarafından iyi hal belgesi istendiğini ve bunun için de polislerin kızın iyi ahlaklı olup-olmadığını müdüriyetten ve ahlak zabıtasından soruşturduklarını aktarmaktadır. Başka bir ifadeyle fuhuştan yakalanan bir kadının başka bir işte çalışabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Kolluk kuvvetleriyle yapılan denetimlerin gizli fuhuşu önleyemediğinin ortaya çıkması ile birlikte yeni mücadele yöntemleri uygulanması gerektiği de dile getirilmeye başlanmıştır. Yekta Ragıp Önen En Son Dakika gazetesindeki köşesinde randevuevi işletmecilerinin mevcut mücadele yöntemi karşısında ne şekilde ayakta kaldıklarını şu şekilde açıklamıştır:

“Randevuculuk yapan kadının veya erkeğin cezası 3-5 aydır. Sabıkalı olursa 1 sene sonra aynı kadın hapisneden çıkınca parayı nereden bulursa bulur, şehrin aile muhitlerine sokulur, kendisine namuslu bir aile süsü vererek ev, apartman tutar, ticarethane (!) sini açar. Randevucu kadının müşterileri “kadın ve erkek” onun hapisten çıktığını, şehrin falan semtinde ev açtığını, hatta parolasının ne olduğunu kısa zamanda öğrenirler. Çok geçmeden ev işlemeye başlar. Mahalleli tarafından evvela geleni gideni çok olan bir aile nazarile görülen randevucunun foyası meydana çıkar, zabıta haberdar olur, ev basılıp kapatılır. Temiz ve namuslu ailelerin oturduğu muhitlere sokulan randevularla mücadele şekli değişmedikçe, bugün hapse tıklan randevucu yarın gene aynı işi yapacaktır. Çünkü iş çok kazançlıdır. Kaldı ki kazanç az bile olsa randevucu geçinmek için mesleğini (!) bırakamayacaktır” (Önen, 1945: 3).

Önen’in ortaya çıkan tablo karşısındaki önerisi ise fuhuşla uğraşanları bu işi yapamayacakları şehirlere göndermek ve kendilerine gönderildikleri kentlerde geçimlerini sağlamak için iş vermek olacaktır. Bu süreçte nefisini ıslah ettikleri görülenlerin hürriyetlerine kavuşabilecekleri de belirtilmiştir.²² Savaşın sona ermesine karşın fuhşun özellikle de gizli fuhşun azalmaması radikal olarak adlandırılacak kimi önerileri de beraberinde getirmiştir. Gizli fuhuşta yakalanan kadınların Emrazı Zührevi Hastanesi’ndeki muayenelerinden sonra kimseye haber verilmeden serbest bırakılmaları fuhşun hız kesmeden yayılmasının nedeni olarak gösterilmiştir. Buna göre yapılması gereken gizli fuhuş yaparken yakalanan kadınların teşhir edilmesidir. Gizli fuhuş yaparken yakalanan evli kadınlar veya aile kızları derhal kocalarına veya ailelerine haber verilerek teslim edilmeli; yakalanan kadın memur ise mensup olduğu dairesine resmen bildirilmelidir.²³ Öneriye göre kadınların yeniden yakalanmalarında ise yapılacak şey ellerine vesika verilip fuhuş talimatnamesinin 15. maddesine göre umumi kadın olarak adlandırmaktır. Tabii bu durumun, yani kadınların teşhir edilmeleri sonrasında ailelerinden gelebilecek şiddete karşı nasıl korunacağı dikkate alınmamış, teşhir sonrası kocaları, babaları veya kardeşleri tarafından öldürülebilecek kadınlar ‘inkılabın fireleri’ olarak adlandırılmıştır. Zira yazıda binlerce kadını aynı akıbete düşmekten kurtarmak için yirmi milyonluk Türkiye’de yirmi otuz kadının feda edilebileceği belirtilmiştir (Eriş, 1949: 3).

Fuhşa yönelik tepkiler gizli fuhşun yapıldığı mekânlar üzerindeki denetimlerin artırılmasını da gündeme taşımıştır. Buna göre yaz dönemlerinde gizli fuhşun yapıldığı mekânlardan olan plajlarda erkek ve kadınların aynı kabine girmelerinin yasaklanması istenmiştir (Yesari, 1943: 3). Yasal olmayan fuhşa ev sahipliği yapan oteller için de benzer düzenlemeler talep edilecektir. Örneğin otel, han, pansiyon ve misafırhanelerde karı-koca olduklarını resmi şekilde ispatlayamayanların beraber kalmaması için yasal düzenlemeler yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Otellerle ilgili istenilen düzenlemeler sadece müşterilerle sınırlı kalmayacak, aynı zamanda çalışanları da kapsamına alacaktır. Buna göre otel, han vs. gibi istirahat yerlerinde çalışan kadınların 40 yaşından aşağı olmaması ve hiçbir şekilde ‘fuhuşla maznun, mahkûm ve meluf bulunmaması’ şartının getirilmesi istenmiştir (Laç, 1946: 4). Bu dönemde sinemalar da hem genç kızlara filmlerle “ahlaksızlık zehrini” aşılması²⁴, hem de localarında gizli

²² Sürgün adı verilen bu uygulama Osmanlı’da fuhşa karşı geliştirilen pratikleri akla getirmektedir. Osmanlı’da İstanbul’da zina veya fahişelik suçundan yakalanan kadınlar ıslah olmaları için Bursa, Selanik, Tekfurdağı (Tekirdağ) ve Kastamonu gibi kentlere sürgün edilmişlerdir (Alan, 2014: 251).

²³ Büyük Doğu’da çıkan bir yazı, Sümerbank’ın Bursa şubesinde görevli bir kadın ve bir erkek memurun 12 Mart 1944 Pazar günü müessese içinde “gerdeğe girdiklerinden” bahsetmektedir (Büyük Doğu, 1946: 4-5). Çalışma hayatındaki kadınlara yönelik cinsel istismarlar da çok sık olmasa da basına yansımıştır. Mesleğe yeni adım atan kadın bir avukat, Sabiha Zekeriya Sertel’e iletildiği şikayetinde iş başvurusunda bulunduğu makamdaki yetkilinin kolunu omzuna yaklaştırarak kendisini tecrübe etmek istediğini ve “bu tecrübeye şahsınızın şahsım üzerinde yapacağı tesirin de büyük bir dahli olacaktır” dediğini aktarmıştır (Sertel, 1940: 5). Yine Sertel’e iletilen bir diğer şikâyetinde, işçi bir kız patronundan yakınmakta ve patronunun çalışan genç kızların durumlarından istifade ederek “kendi iğrenç heveslerine vasıta yaptığını” iddia etmektedir (Sertel, 1940: 5).

²⁴ İstanbul Üniversitesi’nde Adli Tıp Profesörü olan Hikmet Yalçın (1942: 1392) Türkiye’de meydana gelen kanunsuz birleşmeler ve bu birleşmelerden doğan gayri meşru çocuklarla ilgili Adliye Vekaleti’ne göndermiş olduğu yazıda sinemaları şu şekilde değerlendirecektir: “Sinemaların da her gün yurdumuzun temiz ve asil genç ruhlarına avuç avuç ahlaksızlık zehri aşıladığını hepimiz hicapla seyrediyoruz. Dakikalarca süren şapırtılı dudak dudağa öpüşme sahnelerini hangimiz bir kadın yanında kızarmadan, ter dökmeden, utanmadan temaşa edebiliyoruz. Büluğ devrine ermiş, tenasüli grizenin şahlandığı bir

fuhuş yapılması dolayısıyla düzenleme istenen mekanlar arasına alınmıştır. Özellikle gizli fuhşa ev sahipliği yaptığı düşünülen locaların fuhuş icrasına elverişli vaziyetten çıkarılması talep edilmiş, bunu yerine getirmeyenler hakkında da fuhuş teşvik hükümlerinin tatbik edilmesi istenmiştir (Laç, 1946: 4). Daha çok İslami basında çıkan fuhşa yönelik düzenleme taleplerinin Türkçü basında da dillendirildiği görülmektedir. Nihal Atsız Orhun dergisinde (1944: 15) kaleme aldığı yazısında ahlaksızlıkla dolup taşıdığını söylediği sinemaların kapatılmasını, plajların ise erkek ve kadın plajları şeklinde ayrılmasını önermiştir.

Gizli fuhşun engellenmesine yönelik taleplerin kapsamı zaman içerisinde genişlemiş, hatta yasal fuhşun da yasaklanmasına dair görüşler de seslendirilmeye başlanmıştır. Necip Fazıl (1946: 2), İslam devleti ve toplumu üzerine bir ütopya olan İdeolocya Örgüsü'nde, Büyük Doğu Cemiyeti ve Başyücelik Devleti'nde resmi ve hususi tek bir umumhane bulunmayacağını altını çizmiştir. Bu tip görüşler dile getirilmiş olsa da yasal fuhşun cezai müeyyidelerle menedilmesinin gizli fuhşa kapı aralayarak daha büyük zararlara yol açacağı ve dolayısıyla fuhuş fiilinin suç teşkil etmemekle beraber tanzim edilmesi gerektiğini savunan tezler de yeniden kullanıma sokulmuştur (Dönmezer, 1950: 216). Bu açıdan Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan Polis Dergisi, fuhuş karşısında resmi erkin nerede konumlandığı hakkında ipuçları vermektedir. Hayri Osman İrdel tarafından kaleme alınan değerlendirmede, gizli fuhşa katiben meydan verilmemesi gerektiğinden bahsedilirken buna karşın toplu ve mazbut bir yerde ve şekilde icra ettirilen yasal fuhşun faydalı olduğu belirtilmiştir. Bu sebepten ötürüdür ki umumi evlerin istisnasız bütün şehirlerde, büyük kasabalarda açılması ve evlerin açılması için gerekli formalitelerin sadeleştirilmesi zaruri ve hatta acil bir tedbir olarak sunulmuştur (İrdel, 1943: 27).

Dönem içerisinde fuhşun önlenmesine yönelik öneriler sadece kanuni mevzuatın yeniden düzenlenmesi veya kolluk kuvvetlerinin denetiminin artırılmasıyla sınırlı kalmamıştır. Fuhşun cemiyet içerisinde yayılmasının önüne geçmek için sunulan öneri ise, aile kurumunun yeniden ön plana çıkarılmasıdır. Evliliklerin bu açıdan fuhşun yayılmasını önleyeceği düşünülmüştür. Öyle ki Hukuk İşleri Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporda, medeni evlenme ile aldığı karısının çocuk yapamayacağı veya devamlı hastalandığı anlaşılan erkeğin ikinci defa evlenmesine izin verilmesi savunulmuş ve böylece sahipsiz ve erkeğe nispetle kadın nüfusunun fazla olduğu yerlerde kadınların 'birek sahip bularak' fuhşun azalacağı ifade edilmiştir (Adliye Ceridesi, 1942: 1330). Fuhşun yayılmasına karşı evlilik kurumunun ön plana çıkarılması aynı zamanda evlilik yaşı ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda geç yaşta evlenmelerin de fuhşa yol açtığı öne sürülmüştür. Sadi İrmak (1941: 36) kaleme aldığı Millet Bünyesinin Hayati Meseleleri isimli kitapta, geç evlenmelerin erkeklerde yol açtığı 'büyük mahzurları' şu şekilde sıralamıştır: "Cinsî hastalıkların yayılması, umumî ahlakın düşmesi, bir yerde bağlanabilmenin zorlaşması, hissin zaafa uğraması, gayri tabii bir takım temayüllerin zuhuru." Evlilik yaşı ile ilgili tartışmalar bekârların da hedef tahtasına konulmasına yol açmış ve bekârların evlendirilmesine yönelik çözümler de aranmıştır. Her ne kadar bu süreçteki temel motivasyon ülke nüfusunu arttırmaksa da vatan borcu olarak sunulan evlilik kurumuna dahil olmayan bekârların farklı kadınlarla ilişkiye girmelerinin veya metres tutmalarının da bu şekilde önleneyeği inancı çözüm arayışlarındaki bir diğerk destekleyici etken olmuştur (Köroğlu, 1940: 2). Bu çözüm arayışlarındaki belki de en dikkat çekici adım ise her ne kadar yasalaşmamış olsa da Yozgat mebusu Sırrı İçöz tarafından verilen bekârlar vergisi hakkındaki kanun teklifi olmuştur (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1940: 34).²⁵ Bu teklif ile askerliğini yapmış bekâr erkekler ile 17 yaşını bitirmiş bekâr kızlardan vergi alınması ve bu vergi mükellefiyetinin 45 yaşına kadar sürmesi planlanmıştır (Akşam, 1940: 2).

Sonuç

Türkiye açısından İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi yaşanan askeri seferberlikten daha fazlasına yol açmıştır. Savaşın Türkiye'yi de içine alabileceği düşüncesiyle personel açısından oldukça büyük bir ordunun hazır hale getirilmesi sadece silahaltına alınan genç erkekleri ilgilendiren bir adım olmaktan çıkıp cephe gerisindekileri de etkileyen bir sürece dönüşmüştür. Savaş boyunca kötüleşen iktisadi koşullar özellikle kadınlar üzerinde etkisini gösterirken, bu süreçte belki de en ön plana çıkan sorun fuhşun artmış olmasıdır. Her ne kadar fuhuş yaygınlaşmış olsa da iktidarı bu açıdan asıl ilgilendiren nokta, yasal fuhşun değil yasadışı fuhşun, başka bir ifadeyle

çağdaki genç şahsın ruhundaki kargaşalığı ve bulanıklığı durultacak, onu doğru yola ulaştıracak sahneler yerine ballandıra ballandıra fuhuş levhaları göstermek ve onu da mazur bulacak maceralar yaratmak ve onları bu genç ruhların tertemiz ve fakat ne yapacağını bilmez beyinlerine nakş ve hâk etmek bizdeki sinemaların biricik işidir."

²⁵ Bekarlık Vergisi ile ilgili bir başka kanun teklifi 1944 yılında yine Sırrı İçöz tarafından sunulmuştur (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 1944: 38).

resmî genelevler dışında yapılan fuhşun hız kazanmasıdır. Bu bağlamda genelevlerde devletin denetimi altında yapılan ve dolayısıyla kontrol altındaki fuhş randevuevlerine kayarak kayıt dışına çıkmıştır. Randevuevlerini de aşarak otel odalarına, plaj kabinlerine, hatta sinema localarına ulaşan yasal olmayan fuhş iktidarı iki açıdan tedirgin etmiştir. Öncelikle şehirde belli mahallerde yapılan yasal fuhşun şehrin sinemalar, plajlar gibi umuma açık yerlerine sıçraması, başka bir ifadeyle fuhşun gündelik hayatta daha görünür hale gelmesi, her şeyden önce toplum ahlakı açısından müdahale edilmesi gereken bir sürece dönüşmüştür. İktidarı yasal olmayan fuhşla mücadeleye götüren bir diğer temel etken ise kayıt altına alınamayan hayat kadınlarının, hastalık taşıyıp-taşımadıklarının denetlenememesinden ötürü toplum sağlığını tehdit eden bir hal almış olmasıdır. İktidar bu süreçte hem toplum sağlığını hem de toplum ahlakını tehdit olarak algıladığı yasal olmayan fuhşa karşı mücadele başlatmıştır. Fakat devlet ricali bu süreçte fuhşa yol açan iktisadi ve sosyal koşulları düzeltmek yerine, polisiye önlemler gibi palyatif çözümler bulmak yolunu seçmiştir. Devletin çizdiği sınırlarda ve belirlediği kurullarla fuhş yapmayı tercih etmeyenler polisiye önlemlerle engellenmeye çalışılmıştır. Fakat polisiye önlemlerin yasal olmayan fuhşu engelleyebildiğini iddia etmek oldukça güçtür. Zira hem İkinci Dünya Savaşı yıllarında hem de savaşın iktisadi, sosyal ve toplumsal sonuçlarının etkisini sürdürdüğü 1940'lı yılların ikinci yarısında yasal olmayan fuhş büyük oranda artmaya devam etmiştir.

Kaynakça

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 030.10.206.407.14

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 030.10.00.00.177.221.5.7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 490.1.0.0.162.646.1.

National Archives and Records Administration (NARA). 867.401.23. Letter from Robert P. Skinner to The Secretary of State, Subject: Women in Turkey, 31.03.1935. Report Prepared by Mr. Robert Coe, entitled Women in Turkey.

Resmî Yayınlar

İstanbul Umumi Meclisi D. Encümeni (16.01.1940). Karar No: 277.

İstanbul Umumi Meclisi D. Encümeni (16.07.1940). Karar No: 6264.

İstanbul Umumi Meclisi D. Encümeni (09.09.1940). Karar No: 7840.

İstanbul Umumi Meclisi D. Encümeni (10.09.1940). Karar No: 7841.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (8.IV.1940). Devre: VI, Cilt: 10, İçtima: 1, Otuz Yedinci İnikat.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (14.I.1944). Devre: VII, Cilt: 7, İçtima: 1, On Dokuzuncu İnikat.

Sürelî Yayınlar

Adasal R (1940). Sıhhat Gangsterleri ve Şarlatanları. *Tasvirî Efkâr*, 3 Eylül, 3.

Adliye Ceridesi (1942). Yüksek Vekâlete. 12: 1327-1353.

Akbeğ F (1949). Fuhşla Mücadele. *Seksoloji: Cinsi Bilgiler Mecmuası*, 9: 20-23.

Akşam (03.01.1939). Gizli Fuhşla Mücadele.

Akşam (06.04.1940). Bekârlık Vergisi.

Akşam (01.10.1940). Bir Randevu Evi Basıldı.

Akşam (29.06.1944). Hacı ağanın Başına Gelenler.

Akşam (03.12.1945). İki Randevu Evi.

Atsız (1944). Türk Kızları Nasıl Yetiştirilmeli. *Orhun*, 13: 15.

Avni H (1943). İstanbul'un Nüfusu Neden Artıyor?. *Yurt ve Dünya*, 31: 236-238.

Baltacıoğlu İ H (1936). Aile Faciaları Karşısında Ne Düşünüyoruz?. *Yeni Adam*, 129: 2.

Büyük Doğu (1946). Varan 1: Sümerbank. *Büyük Doğu*, 22: 4-5.

Chicago Daily Tribune (10.11.1950). Turkey to Shut Brothels; Isn't Sure It is Wise.

Cumhuriyet (21.04.1939). Beyoğlu 47 nci Mekteb Derhal Başka Bir Binaya Nakledilmelidir.

Cumhuriyet (03.08.1939). Şehirde Zabıta Vak'aları Azaldı.

Cumhuriyet (07.07.1940). Randevu Evlerinde Yakalanan Kadınlar.

Çandır R (1944). İşte Yunanistan! Yunanistan Açlık ve Frengiden Kırılıyor!. *Büyük Doğu*, 30: 9.

Dincer C (1946). Kadın İşçilerimiz, Kreş ve Çocuk Yuvası İhtiyacımız. *Çalışma*, 8: 28-29.

En Son Dakika (16.07.1942). Bir Randevucu Kadının Marifetleri.

En Son Dakika (20.11.1942). Zenci Emine, Küçük Kızlara Serbestçe Nasıl Fuhş Yaptırıyormuş?

En Son Dakika (25.06.1943). Çocuklarını Geçindirmek İçin Umumhane Açmış!

En Son Dakika (25.08.1943). Gençlerimizin Ahlakı Gün Geçtikçe Sukut Mu Ediyor?

En Son Dakika (27.08.1943). Kızlarımızın Ahlakı Gün Geçtikçe Sukut Mu Ediyor?

- Eriş M (1949). Basın ve Fuhuş. *Keleşçe*, 23: 3.
- Ersöz C (1987). Elli Yıl Öncesinin Ünlü Evleri ve Kadınlarıyla Abanoz Sokağının İffeti. *Cumhuriyet (Dergi)*, 82: 10-11.
- Gülersoy Ç (1990). Abanoz Sokağı. *Cumhuriyet*, 5 Şubat, 9.
- Güneysu A (1945). Peşlerine Takılan Zorbalar. *Tanin*, 12 Nisan, 5.
- Hakikat (04.11.1940). Gizli Fuhuşla Mücadele.
- İrdel H O (1943). Polisin Selâhiyetlerinden: Fuhuşla Mücadele. *Polis Dergisi*, 335: 20-28.
- Kaflı K (1943). Ahlaksızlığa Karşı. *Haber (Akşam Postası)*, 8 Eylül, 2.
- Kaflı K (1943). Kızlarımızın Ahlâkı, *Haber (Akşam Postası)*, 29 Eylül, 2.
- Kaflı K (1949). İstanbul'da 5000 Fahişe. *Yeni Sabah*, 1 Mayıs, 2.
- Karay R H (1946). Hacıağalar Dönüyor. *Akşam*, 16 Haziran, 5.
- Kısakürek N F (1946). Başyücelikte Ceza Ölçüsü. *Büyük Doğu*, 46: 2.
- Köroğlu (13.04.1940). Bekârlar Lâfım Size!
- Köroğlu (10.08.1940). Amma Ana Ha.!
- Küçükay N (1939). Ahlâk Bozukluğu. *Bozkurt*, 1: 15-16.
- Laç A Ş (1946). Fuhuş. *Büyük Doğu*, 17: 4.
- Muhsinoğlu N (1943). Sınıflardan Cemiyete... Dokuz Fahişe Arasında. *Büyük Doğu*, 11: 4-16.
- Muhsinoğlu N (1945). Yeni Bir Tarz. *Büyük Doğu*, 8: 15.
- Nurettin V (1943). Ahlak Zabıtasının Sefahet Yerlerinden Topladığı Genç Kızlar. *Akşam*, 29 Ağustos, 3.
- Önen Y R (1942). Otellerde Oda ve Plajlarda Kabine Nasıl Kiralanır? *En Son Dakika*, 21 Ağustos, 2.
- Önen Y R (1943). Sinemaların Gündüz Seanslarının Kaldırılması Doğru Değildir. *En Son Dakika*, 11 Ocak, 2.
- Önen Y R (1943). Zabıtamızın Ahlak Kontrolü. *En Son Dakika*, 23 Ağustos, 3.
- Önen Y R (1945). Randevuculukla Mücadele. *En Son Dakika*, 28 Temmuz, 3.
- Pekgirgin V (1949). Ahlak Düşkünlerine Karşı Açılan Savaş Şiddetleniyor. *Keleşçe*, 20: 4-7.
- Saymen F H (1950). Türkiye'de Fuhuşla Mücadele. *Seksoloji: Cinsi Bilgiler Mecmuası*, 21, 1-5.
- Seno C (1946). Çalışan Kadın ve Aile. *Büyük Doğu*, 49: 3.
- Seno C (1946). Kadın Çalışmamalı. *Büyük Doğu*, 50: 3.
- Sertel S Z (1940). Hukukçular Buna Ne Der? *Tan*, 23 Mart, 5.
- Sertel S Z (1940). Meslek Kadınının Şikâyeti. *Tan*, 27 Mart, 5-6.
- Sertel S Z (1940). On Altı Suale On Altı Cevap. *Tan*, 6 Mayıs, 5-6.
- Sertoğlu M (1945). Hak Edilmiş Mükafatlar. *Tanin*, 5 Nisan, 3.
- Sertoğlu M (1945). Fuhuş Yuvası Oteller Hakkında. *Tanin*, 24 Mayıs, 3.
- Sertoğlu M (1945). Yine Fuhuşla Mücadele Hakkında. *Tanin*, 27 Mayıs, 3.
- Son Posta (04.02.1941). İki Fuhuş Yuvası Daha Basıldı.
- Son Posta (11.11.1941). Dün Kasımpaşa'da Bir Fuhuş Yuvası Basıldı.
- Tan (13.01.1942). Polise Rüşvet Veren Randövücüler.
- Tan (08.05.1942). Sinema Locasında Bir Cürmümeşhut Tertip Edildi.
- Tan (08.06.1942). Yersiz Muameleler Yaptırmamalıyız.
- Tanin (24.12.1944). Bir Cürmümeşhud.
- Tanin (04.07.1945). Beyoğlu'nda İki Randevu Evi Kapatıldı.
- Tanin (16.08.1945). Ahlak Zabıtası Faaliyeti.
- Tanin (26.10.1945). Bir Randevu Evi Bulundu.
- Tasviri Efkar (04.09.1940). Randevucular Toplattırılıyor.
- Ulus (20.06.1940). İstanbul'da Kapatılan Randevu Evleri.
- Ulus (16.08.1940). İstanbul'da Basılan Randevu Evleri.
- Ulus (29.08.1940). İstanbul'da Kapatılan Randevu Evleri.
- Vakit (17.01.1939). Aksaray'da Bir Randevu Evi Basıldı.
- Vakit (20.06.1939). Bir Randevu Evi Basıldı.
- Vakit (19.04.1940). Randevu Evi İşleten Kadın.
- Vakit (19.04.1940). Randevu Evi İşleten Kadın Polise Rüşvet Teklifinden Mahkûm Oldu.
- Vakit (22.12.1940). Sinemada Münasebetsiz Vaziyette Yakalandılar.
- Vakit (28.01.1941). Bir Randevu Evinde 11 Yaşında Bir Kız Bulundu.
- Vakit (16.02.1941). Şiddetli Bir Ahlak Mücadelesi.
- Vakit (10.06.1941). Gizli Bir Randevu Evi Basıldı.
- Vakit (17.02.1942). Fatih'te Bir Randevu Evi Basıldı.
- Vakit (17.09.1942). Bir Fuhuşa Teşvik Suçlusu Mahkûm Oldu.
- Vakit (24.08.1943). 14-18 Yaş Arasında 100 Fuhuş Yapan Kız Yakalandı.
- Vakit (06.09.1943). Gizli Fuhuş Mücadelesi.

Vakit (01.06.1944). Bir Randevu Evi Basıldı.
Vakit (24.05.1945). Beyoğlu'nda Beş Otel Kapatıldı.
Vatan (11.11.1940). Fuhşa Karşı Mücadele Arttırıldı.
Vatan (17.12.1940). Bir Randevu Evi Bulundu.
Vatan (16.04.1941). Randevucu Atina Adalet Pençesinde.
Yalçın H (1942). Kanunsuz Evlenmeler. *Adliye Ceridesi*, 12: 1391-1395.
Yeni Adam (16.09.1943). Fuhuşla Mücadele Nasıl Olabilir?. 5.
Yesari M (1943). Ahlâk Facialarımız Üstünde. *Büyük Doğu*, 16: 3.
Yurt ve Dünya (01.03.1944). Vurgunculuğa Karşı. 41: 145-146.

Kitaplar ve Makaleler

Adil F (2018). *Asmahmescit 74 (Bobem Hayatı)*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
Akbal O (2019). *Önce Ekmekler Bozuldu: Bütün Öyküleri-I*. İstanbul: Doğan Kitap.
Akdemir N (1944). *Hacı Ağanın Kaymak Tabagı*. İstanbul: Aydınlık Basımevi.
Alan G (2014). 19. Yüzyılda Osmanlıda Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar. *Belleken*, 78 (281): 245-272.
Arpacı M (2014). Hastalık, Ulus ve Felaket: Türkiye'de Frengi ile Mücadele (1920-1950). *Toplum ve Bilim*, 130: 59-86.
Belli M (1989). *İnsanlar Tanıdım (Mibri Belli'nin Anıları)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
Boysan A (2019). *İstanbul'un Kayıt Kışeleri*. 17. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Cantek L (2013). *Cumhuriyet'in Biliş Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
Czech H (2011). Venereal Disease, Prostitution, and the Control of Sexuality in World War II Vienna. *East Central Europe*, 38(1): 64-78.
Çenebaz (1945). *Hacı Ağ ve Bar Türküleri*. Giresun: Yeşil Giresun Matbaası.
Derviş S (2021). *Fosforlu Cevriye*. İstanbul: İthaki Yayınları.
Diamond H (2013). *Women and the Second World War in France 1939-1948 Choices and Constraints*. New York: Routledge.
Dikici A (2014). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Miras Kalan İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polis Teşkilatı. *Türk İdare Dergisi*, 479: 91-122.
Dönmezer S (1950). *Umumi Âdab ve Aile Nizamı Aleyhinde Cürümler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
Evered K T ve Evered E Ö (2012). Syphilis and Prostitution in The Socio-Medical Geographies of Turkey's Early Republican Provinces. *Health & Place*, 18: 528-535.
Evered K T ve Evered E Ö (2013). 'Protecting The National Body': Regulating The Practice and The Place of Prostitution in Early Republican Turkey. *Gender, Place and Culture*, 20(7): 839-857.
Foucault M (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Freely B ve Freely J (2019). *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*. 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi (1935). Ankara: D. Müfit Matbaası.
Irmak S (1941). *Millet Bünyesinin Hayatı Meseleleri*. Ankara: Ulus Matbaası.
İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943 (1944). İstanbul: İstanbul Belediyesi Neşriyat ve İstatistik Müdürlüğü.
İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1945-1949 (1950). İstanbul: İstanbul Belediyesi Neşriyat ve Umum Müdürlüğü.
Kaptan (Arkan) Ö (1993). *Beyoğlu: Kısa Geçmişi, Argosu*. 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
Karakoyunlu Y (2016). *Salkım Hanım'ın Taneleri*. 16. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
Kısakürek N F (2013). *Vesikalar Konuşuyor*. 2. Baskı, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
King C (2019). *Pera Palas'ta Geceyarısı: Modern İstanbul'un Doğuşu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
Lemke T (2013). *Biyopolitika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Makal A (1999). *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*. Ankara: İmge Kitabevi.
Metinsoy M (2017). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Nacar C (2006). Ekmeğin Yokluğunu Bilirim, Kıtığı Gördüm: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kentsel Alanlarda Emekçiler. *Praksis*, 16: 195-218.
Özbek M (2010). The Regulation of Prostitution in Beyoğlu (1875-1915). *Middle Eastern Studies*, 46 (4): 555-568.
Özman A. Ve Yakın A Y (2020). Anti-Komünist Fanteziler: Doğa, Toplum, Cinsellik, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (Der. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan). İstanbul: İletişim Yayınları.
Scognamillo G (1990). *Bir Levantenin Beyoğlu Anıları*. 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları
Scott G R (1996). *The History of Prostitution*. London: The Guernsey Press.
Sertel S (1987). *Roman Gibi: Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*. İstanbul: Belge Yayınları.
Seviş V R (1939). Cumhuriyet Halk Partisi ve Aile. İçinde: *CHP Konferanslar Serisi Kitap: 10*. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 3-11.
Şahinbaş C (1945). *Hacı Ağ Barda*. İstanbul: Tecelli Matbaası.
Şahinbaş C (1945). *Hacı Ağ İstanbul'da*. İstanbul: Tecelli Matbaası.

- Şahsuvaroğlu B N (1953). *İstanbul'da 500 Yıllık Hayatımız*. İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı.
- Tirali N (1998). *Yirmibeş Kuruşa Amerika*. 4. Baskı, İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Toprak Z (1987). İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933. *Tarih ve Toplum*, 39: 31-40.
- Toprak Z (2017). *Türkiye'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Uçak H (1949). *Hacıağa İstanbul'da*. İstanbul: Bakış Matbaası.
- Uludağ O Ş (1943). *Çocuklar Gençler Filmler*. İstanbul: Kader Basımevi.
- Willcox R R (1961). Prostitution and Venereal Disease : Social Considerations of Prostitution, *British Journal of Preventive and Social Medicine*, 15(1): 42-47.
- Yakut K ve Yetkin A (2011). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunalımı: Fuhuş Meselesi, *Kebikeç*, 31: 275-307.
- Zührevi Hastalıklar Müptelalarına Nasihatler ve Tavsiyeler (1931), Yeni Gün Matbaası, Ankara.

Tezler

- Akman A (1949). Fuhuş Hadisesine Dair Sosyolojik Bir Etüd. (Bitirme Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Doğan C (2018). Dersaadet'te Fuhuş: Mekânlar, Aktörler ve Söylemler (1876-1923). (Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarioğlu E (2004). Reconstructing The Experiences of Lower Class Women in Urban Turkey During World War II. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

EXTENDED ABSTRACT

Although Turkey didn't fight in World War II it was heavily affected by economic, political, cultural and social problems brought about by the war. The developments in the war period affected Turkish economy adversely and the disrupted economy in Turkey led to many social problems such as begging, theft or gambling which were more common in the cities. The prostitution is one of these problems and it flourished in Istanbul in war period due to either it was the most populated city in Turkey or its economic life was much better in compared to other Anatolian cities. As the men took part in army in the war period the women had to earn money for not only for themselves but also their families. During the war increased inflation and difficulty in finding job made life even more difficult for women. So the deteriorating economic situation in war period led to many women to be prostitute and the number of prostitutes in Istanbul increased sharply. As archival documents could not be reached it is not possible to say how many prostitutes there were in Istanbul during the war. However the newspapers stated that the number of prostitutes in Istanbul in the war period was much higher than the number in 1939. Although there were 269 prostitutes in legal brothels in Istanbul in 1939, more than 100 women were detained on charges of prostitution only in raids by police on 22 August 1943.

The legal brothels in Istanbul in this period were in Zıba, Galata and Abanoz. Not only these legal brothels but also the prostitutes in there were under state control. The main problem in prevalence of prostitution in Istanbul in war period is that illegal prostitution replaced legalized one. Due to both the need to earn more and the desire not to be under the strict control of state the illegal prostitution in Istanbul flourished. The illegal prostitution took place clandestine brothels, hotel rooms, cinemas or beaches. In other words, the illegal prostitution in clandestine brothels, hotels, cinemas or beaches replaced legal prostitution in brothels under state-specified conditions and regulations. This situation led to two problems, one of which was related with health. The number of venereal disease cases increased in Istanbul during the war. While the number of syphilis and gonorrhea patients registered and treated in Istanbul was 1565 in 1939, this number increased to 4084 in 1944. The other problem that stemmed from prevalence of illegal prostitution was that it affected the public morality negatively. The especially state officials thought that prostitution became more visible as it was done in hotels, cinemas or beaches and it undermined families considered the foundation of the society.

As it concerned both public health and public morality the state started to fight against illegal prostitution in Istanbul. The state tried to combat illegal prostitution with repressive measures such as police raids or arresting instead of focusing on its reasons, especially economic ones. Police raided cinemas, hotels, beaches or clandestine brothels. Legal proceedings were initiated for the women or men who run clandestine brothels and they were sentenced to prison. The prostitutes caught in raids were taken to the hospitals in order to determine whether they had venereal disease. However the owners of clandestine brothels and the prostitutes developed various forms of struggle against raids by police. The owners of clandestine brothels tried to prevent raids by bribing or having sexual relations with police officers. Also they went on illegal prostitution in different addresses after getting out of prison. Also young prostitutes used fake identity cards in order not to attract attention of the police since women under age of 21 were not allowed to engage in prostitution. It is difficult to say that preventive measures against illegal prostitution have been successful. The detention of almost 250 prostitutes by morality police in Istanbul in August 1945 showed that illegal prostitution continued to spread in Istanbul even in the last stages of the Second World War.

This study aims to reveal the prostitution problem in Istanbul during the Second World War by using newspapers, magazines, and archives. Firstly, it will focus on spread of prostitution and reasons of increase in number of prostitutes in Istanbul during the war. Then it will be tried to find the answer to why prostitution took place in clandestine brothels instead of in legal brothels in streets such as Zıba, Galata and Abanoz. Finally, the steps taken by state to prevent illegal prostitution in mostly clandestine brothels will be discussed.

İNGİLİZ YÜKSEK KOMİSERİ SÖR HENRY CONWAY DOBBS'UN RAPORLARINDA IRAK 1920-1925

IRAQ IN THE REPORTS OF BRITISH HIGH COMMISSIONER SIR HENRY CONWAY DOBBS 1920-1925

Can DEVECİ
Erciyes Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
cdeveci@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2609-5365

Geliş Tarihi:

19.8.2022

Kabul Tarihi:

25.9.2022

Yayın Tarihi:

30.9.2022

Anahtar Kelimeler:

İngiltere
Ortadoğu
Irak
Yüksek Komiser
Henry Conway
Dobbs

Keywords:

Britain
Middle East
Iraq
High Commissioner
Henry Conway
Dobbs

ÖZ

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı esnasında işgal ettiği Irak'ta askeri idare kurmuştur. Savaş sonrasında ise ülkeyi manda idaresi altında yüksek komiserler aracılığıyla yönetmiştir. Sör Percy Cox'un Irak'a yüksek komiser atanması ertesinde geçici hükümet kurulmuş, Emir Faysal Irak Kralı yapılmış ve ülkede kurucu meclis çalışmaları başlatılmıştır. Bu idari yapıların kurulması ve geliştirilmesinde öncelikli amaç İngiltere'nin çıkarlarını muhafaza etmektir. Cox'tan sonra Sör Henry Conway Dobbs yüksek komiser olarak görevlendirilmiştir. Her iki dönemde de Irak'ta ekonomi, yönetim, eğitim, tarım, ticaret, sağlık ve imar işleri gibi alanlarda çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar İngiltere Hükümetine raporlanmıştır. Bu makalede, adı geçen alanlarda Irak'ta yaşanan gelişmeler yönetim raporları esas alınarak analiz edilmiştir. İngiltere'nin Irak'ı yönetirken her alanda kendi hedeflerini önceleyen etkin bir konumda yer aldığı görülmüştür. Ayrıca Irak'ı uluslararası İngiliz ticaretine entegre ettiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Britain started a military administration in Iraq, which it occupied during the First World War. After the war, she ruled the country through high commissioners under the mandate administration. After Sir Percy Cox was appointed as high commissioner to Iraq, a provisional government was established, Amir Faisal was made King of Iraq and the working of the constituent assembly was started in the country. The primary aim in the establishment and development of these administrative structures is to protect the interests of Britain. After Cox, Sir Henry Conway Dobbs was appointed as a high commissioner. In both periods, works were carried out in areas such as economy, administration, education, agriculture, trade, health and construction works in Iraq. These works have been reported to the British Majesty's Government. In this article, the developments in Iraq in the aforementioned areas are analyzed on the basis of management reports. It has been seen that the UK is in an active position prioritizing its own goals in every field while administering Iraq. It has also been determined that it has integrated Iraq into international British trade.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1164512>

Atf/Cite as: Deveci, C. (2022). İngiliz Yüksek Komiseri Sör Henry Conway Dobbs'un Raporlarında Irak 1920-1925. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1599-1620.

Giriş

Osmanlı Devleti; dini, etnik, ekonomik ve kültürel açıdan birbirinden farklı toplumsal yapıları içerisinde barındıran Irak'ı¹; Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri üzerinden idare etmiştir.² (Kurşun & Hut, 2020, ss. 35-55; Cleveland, 2008, s. 229; Çetinsaya, 2020, s. 29; Kurşun, 2005, ss. 1-3) İngiltere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlığından haberdar olduğu Irak'taki petrolden elde edeceği kârları hesap ederek Basra limanı yakın çevresinde mukim olan birçok aşiret ve ileri gelen kişilerle ilişkilerini geliştirmeye başlamış, anlaşmalar imzalamıştır.(Rogan, 2017, s. 209; Hurewitz, 1987a, s. 209, 272, 1987b, ss. 4, 22) Bu anlaşmalarla, Basra limanı ve Hindistan merkezli kurduğu ekonomik etki alanındaki ticari yollar üzerinde önemli bir yere sahip hale gelmiştir. Nitekim işgal sonrasında Hindistan'da bulunan İngiliz bürokratlar ile Irak'ı yönetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte İngiltere Irak'taki hedeflerini gerçekleştirmeye karar vermiş ve 22 Kasım 1914'te Basra'yı işgal etmiştir. Bu tarihten itibaren Bağdat'a yönelmiş fakat Türk askerlerinin savunmasıyla karşılaşmışlardır. Savaşın Irak Cephesi'nde 29 Nisan 1916'da Kut'ül Amare'de Halil Paşa komutasında Türk askerleri İngilizleri esir almış ve büyük askeri kayıplar verdirmiştir.(Kurşun, 2005, s. 8; MSB Kut'ül Amare Belgeleri, t.y.) Bu nedenle İngilizlerin ilerleyişi yavaşlamış ve Bağdat'ı ancak 11 Mart 1917'de işgal edebilmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ertesinde ise Irak'ın tamamı ele geçirilmiş ve vilayetlerin geçici yönetimi İngiliz Hindistan'ında görevli Arnold Wilson'a verilerek Irak'ta askeri idare başlatılmıştır. Wilson, 1920 yılına kadar devam eden görev süresi boyunca Irak'ta merkezîyetçi bir devlet yapısı kurmaya çalışmıştır. Bu nedenle idarede yer almak isteyen Irak halkının taleplerini görmezden gelmiş ve bu durum günden güne İngilizlere karşı tepkiyi arttırmıştır. (Cleveland, 2008, s. 230; Fromkin, 2008, s. 372)

Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzenine karar vermek üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nda halklara kendi kaderini tayin etme hakkı ilkesinin uygulanacağı belirtilmekteydi. Bu amaçla halklar konferansa katılacak hangi büyük gücü mandater görmek istiyorlarsa ifade edeceklerdi. Bu durum Irak'ın idaresinin İngiltere de olacağını ve daha sonra Iraklılara devir edileceğine dair beklenti oluşturmuştu.(FRUS, 1943, s. 893; Macmillan, 2004, ss. 596-600) Osmanlı Devleti'nin yönettiği Arap vilayetlerini kimin idare edeceği üzerine toplanan San Remo Konferansı'nda (18-26 Nisan 1920) ise Fransa ve İngiltere; Şam, Bağdat, Kudüs ve Beyrut'u manda idareleri adıyla kendi aralarında paylaşmışlardır. Adı geçen şehirlerde yaşayanların tercihlerinin görmezden gelindiği bu karar, bölgede manda idaresi karşıtı tepkilere yol açtı. Tepkileri tetikleyen diğer bir gelişme ise Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın Fransız General Henri Gouraud tarafından askeri müdahale ile Suriye'den çıkarılmasıydı.³ Faysal, 8 Mart 1920'de Suriye'de düzenlenen Arap Kongresi'nde "*Arapların Kralı*" şeklinde ilan edilmişti. Bu gelişme bölgeyi yönetmek isteyen Fransa'yı rahatsız etmiştir. Fransa, Suriye'de manda yönetimi kararıyla Faysal idaresini 22 Temmuz 1920'de sona erdirmiştir.(Antonius, 2021; Fraser vd., 2011, s. 217,255; Provence, 2020) Konferans kararları ve Faysal'ın Suriye'den çıkarılması Arap halkı arasında hayal kırıklığı yaratmıştır. Araplar alınan kararlar ile özgürlüklerinin göz ardı edildiğini ifade ederek protestolara başlamışlardır. Faysal taraftarlarının da aktif rol aldığı halk tepkisinin temel motivasyonu Arap topraklarının yabancı ülkelerin eline geçeceği kaygısıydı. Mayıs 1920'den itibaren Filistin, Suriye, Irak ve Mısır'da tepkiler dile getirilmeye başlanmıştır.

Irak'ta İngiliz idaresine karşı protestolar; silahlı çatışmalar, sivil yürüyüşler ve grevler şeklinde Temmuz 1920'nin ilk haftasından itibaren başlamıştır. Iraklılar, İngiliz manda idaresini istememekteydiler. Bu süreçte Iraklılar ve İngilizler çok sayıda insanî kayıp vermişlerdir. İngiltere açısından bu gelişmelerin sonucu devlet idaresinin ülke genelinde tam olarak tesis edilememesi ve Irak'taki ekonomik masrafların artmasıydı.(Allawi, 2016, s. 435; Cleveland, 2008, s. 231; Fromkin, 2008, s. 375; Gilbert, 2011, s. 509) Bu süreci kontrol altına almak ve Milletler Cemiyeti adına manda idaresini yürütebilmek için yüksek komiser liderliğinde yeni bir idare kurulmasına karar verilmiştir. Askeri idare, Ekim 1920'nin başlarında temel görevi Irak'ı sivil idareye hazırlamak olan Sör Percy Cox'un İngiltere Kralı tarafından yüksek komiser atanmasıyla sona ermiştir. İngiltere Irak için uygulanacak

¹ Osmanlı Devleti idari sisteminde Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri üzerinden yönetilen Irak, İngiliz yönetim raporlarının bazılarında Mezopotamya ismiyle de anılmaktadır. Makalede anlam birliği sağlamak amacıyla Irak adı tercih edilmiştir. Ayrıca, Britanya, Birleşik Krallık, Britanya Milletler Topluluğu kullanımları yerine İngiltere tercih edilmiştir.

² Osmanlı Devleti'nden günümüze Musul Vilayetinin tarihi sürecini analiz eden detaylı çalışma için bkz. (Kurşun & Hut, 2020) Osmanlı Devleti'nin Bağdat, Basra ve Musul vilayetleri üzerinden yönettiği Irak'ın gelişimine dair bkz. (Çetinsaya, 2020; Kurt, 2015) II. Meşrutiyet sürecinde Bağdat Vilayet İdaresinde yaşanan değişim için ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uyguladığı Irak politikaları için bkz. (Artuç, 2010, 2020)

manda idaresinde Milletler Cemiyeti adına tek hukuki yetkiliydi. Bu yetki gereği yüksek komiser, iç barışın ve dış güvenliğin muhafazasından, ülkedeki halkların tamamının çıkarlarına ve haklarına saygıyı gösteren, halka danışılarak çerçeveslendirilen devlet bürokrasisinin inşasından ve teşkilat hukukunun, anayasanın tesis edilmesinden sorumluydu.⁴ (TNA, IOR/L/PS/18/B347, 1920) Bu çerçevede İngiltere Hükümeti Sör Percy Cox'u, Irak nüfusu tarafından özgürce seçilen kurucu meclisi, ve Arap bir kral idaresi altında hükümeti kurmak ile yetkilendirmiştir. Bu bürokratik yapı tesis edildikten sonra Irak'ın "*kendi kendini yöneten bir devlet*" olarak gelişimi tamamlanacak ve manda yetkisi de sona erecekti. Cox'un diğer önemli görevi ise İngiltere'nin Irak'taki masraflarını azaltmaktı. Bunun için ise güvenilir bir Arap kralına ve hükümetine gereksinimi vardı (Fraser vd., 2011, s. 256; Klieman, 1970, ss. 109-111)

Cox, Ekim 1920'de başladığı yüksek komiserlik görevinden 15 Eylül 1923'te ayrılmıştır. Onun yerine görevi Sör Henry Conway Dobbs devralmıştır. Ekonomi ve gelir konularında uzmanlığı bulunan Dobbs, İngiltere'nin Hindistan misyonunda 1892'den itibaren görev almaya başlamış, Afganistan-Rusya sınırının belirlenmesi komisyonunda İngiltere'yi temsil etmiş ve İngiltere ile Afganistan arasında ticari bağların geliştirilmesine yönelik atılan adımların mimarlarından olmuştur. Bu tecrübesiyle 1923-29 arasında Irak'ta en uzun süre yüksek komiserlik görevini yapmıştır. Görev süresi içerisinde birçok aylık yıllık rapor kaleme alarak Londra'ya göndermiştir. (London Gazette, 1923; "Obituary", 1934)

Bu makalede 1920-25 yılları arasında yüksek komiserler idaresinde Irak'ta kurulmaya çalışılan idari yapı incelenmiştir. Makalede Dobbs'un 1920 kış aylarından başlayarak 6 Ağustos 1925'e kadar olan dönemde ulusal hükümetin kuruluşu, Emir Faysal'ın kral oluş süreci ve ekonomi, eğitim, kamu hizmetleri, adalet ve yönetim gibi alanlara dair gelişmeleri değerlendirerek Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği 52 sayfalık raporundan ve 1920-1925 yıllarını kapsayacak şekilde aylık yıllık zaman dilimleri ile tutulan yüksek komiserlik yönetim raporlarından yararlanılarak Irak'ta yaşanan dönüşüm tespit edilmiştir. Bu sayede İngiltere'nin Irak'ı yönetirken nasıl bir yapı kurmaya çalıştığı daha net anlaşılacaktır.

Irak'ta Geçici Hükümetin Kuruluşu

Sör Percy Cox, yüksek komiserlik görevine başlamak için 1 Ekim 1920'de Basra'ya vardı. Cox, geldiğinde manda idaresine karşı halkın tepkisi Fırat'ın kuzeyi ve Diyala Bölgesi'nin İran sınırına bakan kısmında devam etmekteydi. Kerkük, Musul ve özellikle ülkenin orta kesiminde kargaşa hali yerini huzura bırakmış ve bu bölgelerde sivil idare tesis edilmeye başlanmıştı. Cox'un, temel görevi "*yabancı nefreti ile kaynayan ve isyanın, düzensizliğin kurbanı*" olan ülkenin dönüştürülmesiydi. Bu dönüşümü aşırıya kaçan unsurları, grupları saf dışı bırakarak ve anayasa hazırlayarak yapacaktı. Nitekim Cox, göreve gelmesinin ikinci haftasında, aşiret, dini ve toplumun önde gelenlerine amacını açıklayan bir bildiri yayınlamıştır. Bildiriye göre "*İngiliz Hükümeti, Irak'ta halkın bir ulusal hükümet kurması için yardım etme niyetindeydi.*" (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 7) Bu çerçevede İngiltere Hükümeti Irak'ta anayasa hazırlanması için bir meclis açılmasına, komiteler kurulmasına dair 17 Haziran 1920'de yüksek komiseri yetkilendirmiştir. Ayrıca meclisin toplanmasına ve dolayısıyla bir anayasanın çerçeveslenmesine kadar ülke bir hükümet tarafından yönetilmeliydi. Bu yüksek komiserin gözetim ve yönlendirmesine tabi olan geçici ulusal hükümet olacaktı. Böylece Cox, kurumların geliştirilmesi için kendi rehberliği ve kontrolü altında ülke idaresinden sorumlu olan bir Geçici Irak Hükümeti kurulmasına karar vermiştir. Sürece başkanlık etmesi için Bağdat Nakibi Nakib-ül Eşraf Seyyid Abdurrahman el-Geylani'yi davet etmiştir. Cox'a göre, Nakib toplumda dini ve sosyal açıdan söz sahibiydi. Bu nedenle geçici bir hükümet oluşturabilir ve başkanlık edebilirdi. Bu çerçevede Cox, 23 Ekim 1920'de görevi ona teklif etmiş ve olumlu cevap almıştır. Nakib, görevi kabul ettikten sonra iç işleri, maliye, adalet, savunma, bayındırlık Nafia-kamu çalışmaları, maarif-egitim ve sağlık, ticaret, vakıf 8 bakanlığı içeren hükümetin kuruluşunu tamamlamıştır. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 8; TNA, FO 371/9004, t.y., ss. 4-5,122) Buna göre yüksek komiserin onayladığı liste şu şekilde belirlenmiş ve kabine 2 Kasım 1920'de ilk toplantısını yaparak görevine başlamıştır (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1920, s. 3).

⁴ Arşiv kısaltmaları için bkz. The National Archives, Kew-Londra/İngiltere (TNA), Colonial Office (CO), Foreign Office (FO).

Tablo 1 Geçici Hükümet'te görev yapanların isimleri (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1921)

Adı	Bakanlık-Görevi
Nakib-ül Eşraf Seyyid Abdurrahman el-Geylani	Başbakan
Seyyid Talib Paşa	İç İşleri
Sason Efendi Ezekiyel	Maliye
Mustafa Alusi Efendi	Adalet
Cafer el Askeri	Savunma
İzzet Kerküki Paşa	Bayındırlık, Ulaşım, İletişim
Seyyid Muhammed Mehdi Tabatabai	Eğitim ve sağlık
Abdullatif Mendil Paşa	Ticaret
Muhammed Ali Fazıl Efendi	Evkaf

Tablo 2 Bakanlıklara ait görev alanları (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1921)

Bakanlık Adı	Görev Alanları
İç işleri	Genel idare Polis Toprak gelir ve giderleri Tarım Hapishaneler Basım ve yayım
Maliye	Maliye Hazine Hesaplar ve Teftişi Osmanlı borçları ve özel gelirler
Adalet	Yargıya ait her şey Tapu
Savunma	Jandarmalar İngilizlerin kurduğu Irak askeri güçleri Yerel askeri güçler
Eğitim ve Sağlık	Eğitim Sağlık hizmetleri Belediyeler (geçici olarak verilmiştir)
Bayındırlık, İletişim ve Ulaşım	İmar, İnşaat ve yapılar Yollar Demiryolları Posta ve Telgraf hatları Sulama
Ticaret	Ticaret Gümrükler Limanlar
Vakıf	Vakıflar Mütevelliler

Geçici Irak Hükümetine seçilen kişiler özenle belirlenmişti. Osmanlı devleti idaresinde bölgede etkili ve Meclis-i Mebusan'da yer alan Basra Nakibü'l-çşrafi Recep Efendi'nin büyük oğlu Seyyid Talib Paşa İç İşleri Bakanlığı görevini kabul etti. Talib Paşa, Osmanlı Devleti'nin seçim yasasının gözden geçirilmesinden sorumlu bir komitenin üyesi olarak kabul edildiği Temmuz 1919'dan beri Bağdat'ta bulunuyordu. Aynı zamanda Talib Paşa, Basra vilayetinde gelişen Arap ulusal hareketinin önde gelenlerindendi. Bu liderliği Irak'ı yönetme isteğini de kuvvetlendirmekteydi. Hatta İngilizlere göre Talib Paşa manda idaresine karşıydı.(G. Bell, t.y.; Kurt, 2014, ss. 160-161; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 5) Hükümette yer alan diğer önemli kişi ise Bağdat Musevi cemaatinin önde gelen temsilcilerinden ve mali idare tecrübesine sahip Sason Efendi idi. 1908'den beri Osmanlı meclisinde Bağdat'ı temsilen yer almıştı.(TBMM Meclis-i MebusanTutanak, t.y.; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 8) Faysal, Suriye'yi yönetirken Halep Valiliği görevinde bulunan ve onun hususi taraftarlarından Cafer Askeri, Savunma Bakanlığı'na atandı. Mustafa Alusi ise tanınmış bir ulema ailesine mensuptu ve kendisi kadı görevini ifa etmişti. İzzet Paşa ise Kerküklü Türk komutanlardandı. Seyyid Muhammed Mehdi Tabatabai ise Kerbela Şiiilerindendi. Abdüllatif Paşa, Basra'nın ileri gelenlerindendi. Muhammed Ali Efendi ise Musul'un eski mebuslarındandı.(El-Askeri, 2009, ss. 185-213; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 5) Bu isimler geçmişte bir şekilde Osmanlı Devlet bürokrasisinde görev alan tecrübeli kişilerdi. Yüksek komiser de toplumun idaresinde sorun çıkmaması açısından bu kişileri tercih etmişti. Bakanların yanı sıra aşiretleri, toplumun tüm sınıflarını ve mezheplerini temsil etmek üzere 9 kişi seçildi. Bu kişilerin idari yetkileri, makamları bulunmamakta ve sorunları bakanlara doğrudan aktarmakla yükümlüydüler.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 8) Bunlar Bağdat Belediye Başkanı, Şii aşiret konfederasyonlarından 2 din adamı, Musul ve Bağdat'dan Hristiyan, Bağdat ve Basra'nın Müslüman aşiretlerinden birisi Şii olmak üzere belirlenen ileri gelen temsilcilerdi. İlerleyen zamanlarda, Sünni bir üye ile birlikte biri aşiret şeyhi, diğeri Amare vatandaşı olan iki Şii daha eklendi.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 5) Yüksek komiser, ülke genelindeki dini grupların sorunlarını dile getirmelerine kolaylık sağlamak için bu usulü tercih etmişti. Bu şekilde meydana getirilen yapı ile halkın talepleri, sorunları doğrudan bakanlara haliyle yüksek komisere sunulmuştur. Ayrıca Cox, bürokratik yapının tamamına hâkim olmak amacıyla her bakanın yanına birer İngiliz danışman görevlendirdi. Sivil kişiler yerine askeri rütbeye sahip bürokratları danışmanlığa atadı. Bu kişiler İngiltere'nin çıkarlarını yüksek komiser adına takip ederek Irak'ın gelişimine katkı sunacaktı. Bunun anlamı İngiliz çıkarlarının danışmanlar ile takip edilmesiydi. Eğer bakanlar ile danışmanlar arasında önemli görüş farkı ortaya çıkarsa yüksek komiser hakemlik görevini üstlenecekti. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 8; TNA, FO 371/9004, t.y.) Bir anlamda son söz yüksek komiserde idi.

Tablo 3 Irak'ta Görev Yapan İngiliz Danışmanları Listesi (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1920, s. 7)

Adı	Görevi
J. B. Philby, K. Cornwallis'in atanmasına kadar vekaleten görev yapan J. S. Thomson	İçişleri
S. H. Slater	Maliye
Edgar Bonham Carter Nisan ayında emekli olduktan sonra N G. Davidson görevlendirildi. O ekim ayında gelene kadar E. M. Drower vekaleten görev yaptı.	Adalet
J. I. Eadie, nisan ayında P. C. Joyce vekaleten yürüttü.	Savunma
E. V. de V. Atkinson, Hindistana atanması nedeniyle nisan ayında ayrıldı. Yerine H. H. Wheatley görevlendirildi.	Bayındırlık, İmar, Ulaşım ve İletişim
E. L. Norton, mayıs ayında İngiltere'ye gönderildi. Yerine A. L. Smith getirildi. Ağustos ayına bu birim ikiye ayrıldı. Bu nedenle Kasım ayında ayrılana kadar A. L. Smith eğitim bakanlığı danışmanlığını yürüttü. Daha sonra 1922 mart ayına kadar W. J. Farrell ve ardından J. Glen eğitim danışmanlığını yaptı. Albay Graham ise yeni kurulan sağlık bakanlığı danışmanlığı görevine getirildi.	Eğitim Ve Sağlık
S. H. Slater (geçici olarak vekalet eden)	Ticaret
R. H. Cooke	Vakıf

Geçici Irak Hükümetinin belirlenmesiyle Cox ve Nakib kabinesinin görevlerine dair talimatname taslağı için 10 Kasım 1920'de toplantı yapmış ve 11 Kasım 1920'de Bağdat'ta halka ilan edilmiştir. Buna göre; “Anayasa yayımlanana ve yürürlüğe koyulana kadar, kabine ve bakanlar, yüksek komiserin kontrolünde, askeri kuvvetler ve operasyonlar ile genel askeri işler hariç devlet idaresini yürütmekten sorumludur.” Bu çerçevede geçici kabine, Emir Faysal'ın Ağustos 1921'de taç giyme törenine kadar görevine devam etmiştir.(TNA, FO 371/9004, t.y., Appendix s. 124)

Emir Faysal'ın Irak Kralı olması ve İlk Kabinesinin Kuruluş Süreci

Yüksek Komiser Cox Şubat 1921'de Kahire Konferansı'na katılmak üzere Irak'tan ayrıldı. Maiyetinde Maliye Bakanı Sason Efendi, Savunma Bakanı Cafer Askeri bulunmaktaydı. Ayrıca Cox'a Irak'ta beraber görev yaptığı Bayındırlık Bakanı Danışmanı E. H. De V. Atkinson, Mali Danışman S. H. Slater, Şark Sekreteri Getrude Bell gibi İngiliz bürokratlar da eşlik etti.⁵ O konferanstan dönene kadar ise yüksek komiserlik görevini Hukuk Danışmanı Sör Edgar Bonham Carter yürüttü. Konferansı Sömürgeler Bakanlığına bağlı Ortadoğu Bölümü 12-30 Mart 1921 tarihleri arasında tertip etmiştir. Temel amacı İngiltere'nin Ortadoğu'daki ekonomik masraflarının azaltılması için gerekli politikaları belirlemektir. İngiltere, sadece Irak için yıllık 18-20 Milyon sterlin arasında değişen masraf yapmaktaydı.(Adelson, 1995, s. 194; Gilbert, 2011, s. 509; Klieman, 1970, s. 111)

İngiltere iç politikasındaki tartışmaları teskin etmek için masrafların azaltılması gerekiyordu. Bu çerçevede konferansta başkanlığını Winston Churchill'in yaptığı politik ve askeri iki komite kuruldu. Konferansta Emir Faysal'ın Irak'a kral olması ve onun liderliğinde Arap hükümeti kurulması kararlaştırıldı. Ülke idaresinde Iraklılar görev aldıkça İngiliz askerler, memurlar, bürokratlar çekilecekti. Irak'ta herhangi bir isyan, tepki olursa ülkenin hızlı ve kolay kontrolü için Kraliyet Hava Kuvvetlerinin müdahale edecekti. Bu kararlarla birlikte masraflarda azalacaktı. Ayrıca Emir Faysal'dan Irak üzerinden Fransa karşıtlığını körüklememesi talep edildi.(Allawi, 2016, s. 390; TNA, CO 935/1, 1921, ss. 39-44) Cox, 11 Nisan 1921'de konferans kararlarıyla Bağdat'a döndü. Her ne kadar konferansın sonuçlarını açıklamak İngiliz sömürgeler ve dış işleri bakanlarının görevi olsa da Cox genel ifadeler içeren bir metni Irak kamuoyuna yayınladı.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 124; Allawi, 2016, s. 399) Faysal'ın Irak kralı olmasına dair konferans kararının uygulanması için hazırlıklara başlandı.

Irak'taki yerel basın, kral sorununu Emir Faysal'ın üzerinden hevesle-istekle tartışıyordu. Hatta ülke ileri gelenlerinin Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'den aldıkları özel telgraflarda Faysal'ın Irak'a gitmek üzere Hicaz'dan ayrıldığı yazılmaktaydı. Yüksek komisere göre bunlar süreci olumlu etkileyen gelişmelerdi. Diğer önemli bir gelişme ise geçici hükümet toplantısında yaşandı. Kabinesinin 16 Haziran 1921'deki toplantısında Nakib, Faysal'ın kral olarak kabulü için uygun hükümler hazırlamasını önerdi ve bu amaçla bir komite görevlendirdi. Aynı gün Winston Churchill, Avam Kamarası'nda Majesteleri Hükümetinin Irak'taki politikasıyla ilgili konuşmuş ve ertesi gün Bağdat'ta yayınlanmıştır. Konuşmaya göre İngiliz Hükümeti, Faysal'ın adaylığını onaylamaktaydı.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 10,12)

Emir Faysal ve İngiltere tarafından kendisine danışman atanan Albay Cornwallis 23 Haziran 1921'de Basra'ya gemi ile geldiler. Basra ve Bağdat'ta onuruna verilen resepsiyonlarda liberal ve siyaset görüşlerini içeren konuşmalar yaptı. Bu sayede Musul ve Irak'ın çeşitli bölgelerinden kendisini Bağdat'ta karşılamak için toplanan heyetler aracılığıyla temsil edilen toplumun tüm kesimlerinde derin bir etki bıraktı. Cox'un halkın tepkisini çekmemesi için Faysal'dan istediği gibi, kral olmasında İngiliz yardımını uzatmadan konuşmalarını yapmıştı. Fakat Irak'ın, bir dost olarak, İngiltere'nin yardımını kabul edebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Irak halkının özgür seçimini beklediğini hatırlatarak, yandaşlarının taşkınlıklarını engelledi. Buna ek olarak Suriye'deki Fransız Hükümetine düşman olarak yorumlanabilecek duygular içindeki bir konuşmacıyı alenen azarladı. Bu önemli idi çünkü Faysal'ı Şam'dan Fransa çıkarmış ve bu bölgede Arap tepkisine yol açmıştı. Böylece Fransa'ya karşı kendi üzerinden geliştirileme ihtimali olan kutuplaşmayı bir nebze de olsa engellemeye çabaladı. Aynı zamanda bu tavırla Emir'in Irak üzerinden Suriye'yi geri almayı umduğuna dair Fransa ve yerel basınında çıkan haberleri de tekzip etmekteydi. Böylelikle Kahire Konferansı'na da uygun hareket etti. Çünkü konferansta alınan kararlarda

⁵ Getrude Bell'in Ortadoğu ve Irak'ın şekillenmesinde oynadığı rol ve hayatını arşiv kaynaklarına dayanarak detaylarıyla analiz eden eser için bkz. (Karaca, 2020) Getrude Bell'in hazırladığı sivil yönetime dair raporun çevirisi için bkz. (G. Bell, 2004)

Fransa ile çatışma istememekteydi. Bu tavrı yüksek komiserinde elini güçlendirmişti. Emir'in Irak'a gelişini izleyen iki hafta boyunca tahta geçmesi sorununun gecikmeden çözülmesine dair artan kamuoyu ortaya çıktı. Nakib, Emir Faysal'ın kral ilan edildiğini içeren bir kararı Geçici Irak Hükümeti'nde oy birliğiyle 11 Temmuz 1921'de kabul etti. Bu kararı yüksek komiserine danışmadan almıştı. Cox, halkın doğrudan onayıyla Faysal'ı güçlendirmeyi gerekli görmekteydi. Bu nedenle bu karara halkın referandum ile kendi kralını belirlemesi isteği ile dahil oldu. Cox'un amacı referandum ile Faysal'ı halkın seçtiği izlenimini vererek onun iktidarını güçlendirmektir. Böylece Referandumun gerçekleştirilmesi görevi İçişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan bir komisyona tevdi edildi. Komisyon ülkedeki tüm idarecilere seçimle ilgili aşağıdaki emiri yayınlamış ve seçmenler için üzeri yazılı mazbata göndermiştir. "Bakanlar Kurulu 11 Temmuz 1921 tarihli toplantısında oybirliğiyle karar alarak, Ekselansları Irak Kralı Emir Faysal'ın, anayasal, demokratik, temsile dayanan ve yasalarla sınırlı bir hükümet kurmasına karar vermiştir. İçişleri Bakanlığı, tüm Nahiye ve mahalle sakinlerini temsil eden komitelerin karar hakkındaki görüşlerini kaydetmelerini talep eder. Mazbataları Heyete sunmak ve tamamlanınca Bağdat'a iletmek, Mutasarrıflara emanet edilmiştir."(TNA, FO 371/9004, t.y., ss. 13-14) Ülke genelindeki ileri gelenlerden ulemaya kadar geniş halk kesimlerini temsil eden kişilerin görüşleri alınıp kararlar mazbatalara işlenecekti. Referandum, katılmama kararı alan Süleymaniye Bölgesi haricinde tüm ülkede gerçekleştirildi. Temmuz ve Ağustos 1921'de köy, ilçe, il sakinlerini temsil eden heyetlere halkın yazılı bir şekilde lehte ve aleyhte görüşlerini ilettiği mazbatalarla referandum yapıldı. Buna göre Emir Faysal yüzde 96 ile kabul gördü. Raporlara göre yüzde 4'lük muhalefet Türk ve Kürt nüfusun yaşadığı Kerkük'ten gelmekteydi. Cox, bu muhalif durumu fazla önemsemedi. Hatta kendisine Kerkük'ün kararını netleştirmesi için bir yıl zaman tanınmasına dair talebi içeren bir dilekçe sunuldu. Fakat Kerkük'te tekrar bir referandum yapılmasına izin vermedi. Böylelikle Kerkük'te gelişen muhalif görüş İngilizler tarafından ülkenin tamamı için kararlaştırılan anayasal düzene razı oldu. 18 Ağustos'ta İçişleri Bakanlığı, Nakib'e ve kabineye halkın çoğunluğunun kararlarını desteklediğini bildirdi. Kabine, 23 Ağustos'ta "taç giyme töreni" için gerekli düzenlemeleri yapmak üzere bir komite atadı.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 10) Cox, Bağdat'ta, 23 Ağustos 1921'de Kerkük, Süleymaniye hariç yerel halkın temsilcilerinin ve her bölgeden heyetlerin huzurunda Faysal'ı seçilmiş Irak Kralı ilan ederek onun İngiltere Hükümeti tarafından tanındığını açıkladı. Sonrasında Cox, Kral V. George'un tebrik telgrafını Faysal'a teslim etti.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 15)

Kral Faysal konuşmasında İngiltere ile Irak arasındaki ittifakın, meclis tarafından tasdik edilecek bir anlaşmayla somutlaştırılarak sürdürülmesini istedi. Tören sonrasında Evkaf Bakanı Muhammed Ali Fazıl Efendinin tavsiyesiyle ve Nakib'e danışıldıktan sonra, Cami imamları ve yardımcılarının emir yayımlandı. Buna göre Kral'ın tahta çıktıktan sonrasında takip eden ilk Cuma'dan itibaren Hicaz Kralı Hüseyin'in oğlu kral Faysal'ın adı hutbelerde okunmaya başlandı. Ayrıca Nakib başkanlığında geçici hükümet yeni bir kabine kurulana kadar görevde kalmalarını isteyen Kral'a istifalarını sundular. Ardından Faysal yeni bir kabinenin kurulmasını 10 Eylül 1921'de Bağdat Nakibi'ne tevdi etti. Nakip çalışmaları sonrasında yeni kabine listesini Kral'a sundu. Yüksek komiserin onaylamadığı, istemediği bürokratlar kabinede görev alamadı.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 10; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 15; Allawi, 2016, s. 464)

Tablo 4 Kral Faysal'ın ilk Hükümeti.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 17)

Adı	Bakanlık
Nakip	Başbakan
Hacı Remzi Bey	İç işleri
Sason Efendi Ezekiyel	Maliye
Naci Suveydi	Adalet
Cafer Askeri	Savunma
İzzet Kerküki Paşa	Bayındırlık, Ulaşım, İletişim
Hibetüddin Şehristani	Eğitim
Abdullatif Mendil Paşa	Ticaret
Muhammed Ali Fazıl Efendi	Evkaf
Dr. Hanna Khayat	Sağlık

Faysal, tahta çıkmasından itibaren yedi ay boyunca halkın güvenini kazanmasına yarayan ülke genelinde ziyaretlerde bulunmuştur. İlk ziyaretini Musul'a gerçekleştirmiş ve burada kendisine karşı ufak bir eylem meydana gelmiştir. İngilizlere göre bu Türkiye'nin Musul'a dair propaganda faaliyeti idi. Daha sonra Kerkük, Hille'yi ziyaret etmiştir. Kasım ayında Muntafık'a uğradığında, aşiret ileri gelenleri ve halk çok memnun kalmışlardır. Bir vatansever ve lider olarak büyük itibarı, Arap Milliyetçileri için, inceliği ve bilgeliği ile özelemlerinin yerine getirilmesinin bir garantisi şeklinde karşılanmıştır. Haliyle bu konumu Majesteleri Hükümetine dost olarak büyük bir katkı sağlamıştır. Aynı zamanda onun Bağdat'taki varlığı Irak'ta birlik duygusunu güçlendirmiştir. Onun taç giyme törenine ve ülke ziyaretlerine katılanlar "Iraklı olma" fikrinin de halka yayılmasında rol oynamışlardır.(TNA, FO 371/9004, t.y., s. 17) Kral Faysal ve hükümeti Irak'ı idare etmeye başladıktan sonra Türkiye ile Musul meselesi üzerinden sınır belirleme, Irak'ın, güney batısında İbn Suud'un, İbn Reşid ve Hail'in Şammar aşiretlerine karşı yürüttüğü operasyonların neden olduğu bir kargaşa hali ile ekonomik sorunlar, askeri alanda ülkenin geliştirilmesi gibi konularla uğraşmaya başladı. Ayrıca İngiltere mandasının feshedilip karşılıklı anlaşma ile ittifakın devam etmesini istemekte bu ise aralarında gerilime neden olmaktadır. Bu yönetim meseleleri haricinde maliye, ekonomi, kamu çalışmaları, eğitim, sağlık, tarım, hayvancılık ve ticaret bölümleriyle ilgili 1921-1925 yılları arasında birçok gelişme yaşanmıştır. Bunlar hem İngiltere Hükümetine hem de Milletler Cemiyetine sunulan yönetim raporlarına yansıtılmıştır.

Irak'ta Mali Durum

Irak'ta Türk lirası 22 Aralık 1916'da tedavülden kaldırılmış ve borçlar, gelirler, ödemeler yani mali sistem Hindistan Rupisi değerinden hesaplanmaya başlamıştır. Böylece İngiltere, Irak idaresini uygulamaya başladığı zaman sterlin yanı sıra Hint Rupisini de para birimi olarak kullanmıştır. Yönetim raporlarında ekonomiye dair yer alan bilgilerin birçoğu Hint Rupisi değerinde tutulmuştur.(G. L. Bell & Wilson, 1920, ss. 121-122) İngiliz idaresinin ilk 5 yılında özellikle mali ve gelir sisteminde temelde Osmanlı idaresinin kuralları değişmedi. Osmanlı'da gelirler gümrük ve ürünlerden alınan ondalık aşar vergilerinden elde edilmekteydi. Buna ek gelirler devletin sahip olduğu yerlerden kiralara ve hayvanlardan alınan vergilere dayanmaktaydı.(Special Report Iraq, 1931, s. 88) Buna göre, gümrük resimlerinden, tarım üretiminden, hayvan başı alınan vergilerden ve her alanda alınan damga vergilerinden gelir elde edilmekteydi. Üretim artarsa gelirler haliyle giderlerde artacaktı. Ayrıca Irak'ta mali konuda polis, asker, sağlık, eğitim, kamu-imar hizmetleri, sulama ve tarım kalemleri giderlerin fazla olduğu alanlardı. Örneğin, 1924 bütçesinde toplam 509.41 lakh'lık (yüz bin Hint Rupisi değeri) gelirlerin içinde Gümrük ve Özel vergilerden 234.58 yüz bin rupi ve toprak, hayvan ve doğal ürünlerden 150.05 lakh rupi gelir elde edilmiştir.⁶ Bu sayede, 510 lakh'ın (3.798.480 sterlin) kabaca 384½'si (2.863.756 sterlin) arazi ve gümrük gelirlerinden kazanılmıştır. Kendisi de bir mali uzman olan Dobbs yukarıdaki rakamları Osmanlı idaresindeki bir yılı seçerek karşılaştırmıştır. Buna göre 1911'de gelirlerin toplamı, Türk parası cinsinden 220 lakh rupiye eşdeğer iken 1924'te 510 lakh olduğunu tespit ederek kendisini başarılı bulmuştur. Nüfusun kişi başına vergilendirmesi Birinci Dünya Savaşı'ndan beri iki katından fazla artmış ve yaklaşık 1 sterlin 4 şilin seviyesine yükselmiştir. Dobbs'a göre bu rakam, Hindistan'daki kişi başına vergi ile karşılaştırıldığında Irak için çok daha yüksekti. Ona göre, Irak, mali talepleri karşılamak için büyük çaba sarf etmekteydi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 34)

Kahire Konferansı kararları gereği Nisan 1921'de herhangi bir nakit desteği verilmeden Irak'ın maliyesi bağımsız hale geldi. Ülke 1920 isyanından kaynaklanan mali sorunlardan kurtulmak üzereydi. Örneğin, tarım ürün fiyatları düşmekteydi. Bu koşullar altında, ilk iki yılda, 1921-22'de 44 lakh (327.712 £) ve 1922-23'te 11 lakh (81.928 £) bütçe açığı verildi. Dobbs'un yüksek komiser olduğu ilk iki yılda bu açık bütçe fazlasına dönüştürüldü. Böylelikle bu açıklar 1923-24'te 95 lakh (752.540 sterlin) ve 1924-25'te 65 lakh (5 16.620 sterlin) seviyesine geldi. Irak'ta dört yıllık mali dönemin tamamında 105 lakh (782.020 £) net fazla elde edildi. Bu sonuç Maliye Bakanı Sason Efendi rehberliğinde gerçekleştirildi. Bu dönem boyunca Irak sınırlarındaki belirsizlik, Türkiye'nin talepleri, güvenlik güçlerinin bakımı ve dış sermayenin ülkeye girişini engelleyen bir iç politik durum vardı. Dobbs'a göre, Irak İngiliz kolonilerinde faaliyet yürüten Crown Agent kurumundan geçici borç desteği almadan bunu başardı. Örneğin; aynı dönemde diğer İngiltere mandası Filistin Crown Agent kurumundan 2.000.000 Sterlin kredi kullanarak mali gelişimini devam ettirmişti. Yüksek komisere göre Osmanlı Devleti'nden kalan borcun mali yükü dayatılmasaydı her şeyi daha iyi yapabilir ve sınırları ile iç güvenlik için yeterli bir ordu kurabilirdi. Örneğin; 1925-

⁶ Lakh (yüz bin Hint Rupisi değeri) birimi hakkında bkz. (*lakh*, t.y.)

26 yılı için Osmanlı Borçları 424,536 sterlin olarak hesaplanmış ve Irak maliyesinden talep edilmiştir.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 35)

İngiliz askeri kuvvetlerinin azaltılmasını sağlamak için gerekli olduğu düşünülen Irak ordusu genişletilirse, harcamalarda diğer alanlarda büyük tasarruflar yapılmazsa ve vergi artışları sağlanmazsa büyük bir bütçe açığı meydana getirecekti. Şartlar üzerine düşünülürse, Bağdat ve Basra şehirlerinde hüküm süren ticari buhran, 1925’de Musul’un tamamını harap eden ve ülkenin diğer birçok yerinde ciddi sıkıntıya neden olan kıtlık, ve vergilendirmenin hâlihazırda vardığı yükseklik göz önüne alındığında mali görev zor olacaktır. Bununla birlikte Irak 1925 yılını atlatabilirse ve Osmanlı borçlarının ödemelerini bir miktar erteleyebilirse onu istikrarlı bir mali gelecek beklemekteydi. Dobbs’a göre, diğer İngiliz manda idarelerine nazaran Irak, savaş sonrası 5 yılda kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmıştır. Bu çerçevede 1920-1925 yılları arasındaki yüz bin Hint Rupisi para birimi değerinden karşılaştırmalı bütçe gelir-gider ve fazlası-açığı tablosu şu şekilde gelişim göstermiştir.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 35-36)

Tablo 5 Gelir-Gider Rakamları 1921-1925 (Hint Rupisi Değerinde)(Special Report Iraq, 1931, s. 92)

Mali yıl	Gider	Gelir	Bütçe Açığı	Bütçe Fazlası
1921-22	572.13	528.25	43.88	
1922-23	485.82	474.67	11.15	
1923-24	424.26	509.41		85.15
1924-25	464.85	527.33		62.48
Toplam	1947.06	2039.66	55.03	147.63

Bayındırlık, İmar ve Ulaşım Konularında Girişimler

Irak’taki ulaşım, iletişim ve imar gibi bayındırlık, altyapı hizmetlerinin birçoğu İngiliz şirketlerini içeren ortaklıklarla yapılmaktaydı. Dobbs, Irak’ın imar-bayındırlık çalışmaları için öncelikle araştırmalar yaptırmış ve neticede iklim, fiziksel şartlara dair yapısal problemlerle karşılaşmıştır. Buna göre; Irak’ın fiziksel özelliklerinden en çarpıcısı, kuzey ve doğu sınırları haricinde herhangi bir türde çeşit taş veya yol yapım malzemesinin bulunmayışıdır. Arazi, kesintisiz alüvyonlu kil, toz şeklindeydi. Dört ay kış ve erken ilkbahar geri kalan aylar ise kızgın sıcaklıktır. Bu nedenle, uzun makadam yolların yapılması söz konusu değildir. Yapılabilecek tek şey, Basra ve Bağdat şehirlerinde ve ülkenin geri kalanında büyük masraflarla taş ve zift ile asfalt kaplamadır. Buna ek olarak yoğun yağmurlardan daha az etkilenmek için nehirler veya sulama kanalları üzerinde köprüler ve menfezler inşa edilmesi zorunluluktadır. Bu çerçevede 1921-1925 yılları arasında yoğun bir şekilde inşa işlerine başlanmış ve bazı ana yollarda Bayındırlık Bölümü tarafından çok büyük miktarda köprü inşası veya onarımı yapılmıştır. Belirtilen yıllar arasında daha çok Bağdat merkezli imar faaliyetleri yürütüldü. Örneğin; Dicle nehri boyunca Basra’dan Bağdat’a, Bağdat’tan Kerkük’e, Musul’a ve Bağdat’tan Şam’a ve Fırat üzerindeki Ramadi’ye kadar olan kısımlar gösterilebilir. Dobbs, Bayındırlık Bölümü’nün yol çalışmalarıyla, Irak’ın, su taşımacılığına bağımlı bir ülke olmaktan çıkarılmasını, motorlu araçların da kullanıldığı hale getirilmesini hedeflemiştir. Özellikle Bağdat’tan Şam’a doğru çöl üstünde motorlu araç kullanımı geliştirilmeliydi. Motorlu araçların ülke genelindeki sayıları birkaç bin idi ve Suriye’den yeni gelenlerle sürekli artmaktaydı. Ticari anlamda insan ve ürün taşınmasına katkı sağlamaktaydı. Akdeniz ve Avrupa ile ulaşımın kolaylaştırması önemliydi. Örneğin, bu sayede birçok genç, Beyrut Amerikan Koleji’ne daha rahat gidebildi. Ayrıca tüccarların Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Mısır’a daha hızlı ve güvenli erişmesi büyük bir kazançtı. Bu yerleri birbirine bağlayan turistik geziler de cezbedici olabilirdi. Örneğin, Avrupa’da tanınan çöl motor şirketleri faaliyetlere başlamış ve Bağdat’tan Lübnan’a gidiş-dönüş hizmetini 35 sterline vermişlerdir. Aynı zamanda bireysel motor sahibi ve şoförü 5 sterline veya daha azına götürebilmekteydi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 36) Bu gibi gelişmeler Irak’ı turistlere gezginlere cazip hale getirmekteydi.

Irak'ın kendi gelirleri üzerinden elde edilen sermaye ile yüksek komiserliğin yönlendirdiği yatırımlar sonucunda ulaşım, iletişim ve haberleşme ağı artmıştı. Örneğin, 1922'de dört hafta uzaklıkta olan Londra'ya, 1925'e gelindiğinde en hızlı rota ile Bağdat'tan sekiz gün içinde ulaşılabilirdi. Bunların yanı sıra 5 yıllık dönemde Bayındırlık Bölümü, ülke çapında bina inşasına, elektrikle aydınlatma, su teminine ek olarak Bağdat, Basra, Musul, Erbil ve Nasiriye için yaklaşık bir düzine yeni okul binası, üç hastane ve beş su temin sistemi inşa etti. Basra'daki Maude Memorial Hastanesi bu sürece bir örnekti. Su temini ve elektrik aydınlatma sistemleri belediyelerin vergilerden finanse ettiği fonlarıyla yapıldı. Ayrıca kral sarayı, hükümet basın binası, ziraat enstitüsü ve örnek sayılan çeşitli hükümet binaları ve ofisleri inşa edildi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 37)

Bu bölümün sorumluluk alanını kapsayan diğer konu ise demiryolları idi. Demiryollarının mülkiyeti İngiliz Hükümetine aitti. İdaresi 1 Nisan 1923'e kadar Irak Hükümetine devredilmemiştir. Bu büyük birimde çalışan personel sayısı ise 31 Mart 1925 itibarıyla 9,302'ye kadar yükselmiştir. Irak Hükümetine devredilmesinden sonra kısa süre içerisinde çalışanların çoğunu Iraklılar oluşturmaya başlamıştır. Örneğin, 31 Mart 1925 itibarıyla Iraklı sayısı yüzde 85.9 erişmiştir. Personellerin toplam maliyeti ise 1925 için 64,12,664 Hint Rupisi idi. Bu işletmenin toplam giderinin yüzde 74.54'üne karşılık gelmekteydi.(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 119) Bulunan hatlar ise; savaştan önce Alman Bağdat Demir Yolu Şirketi tarafından Samarra'ya kadar 76 mil inşa edilen Bağdat'tan Musul için son durağa kadar 185 mil genişliğinde bir hat ve Basra'dan Bağdat'a ve oradan da son durağı olan Hanekin'e 562 millik hat oluşturmaktaydı. Bölgenin en çok yağmur alan, tahıl yetiştiren semtlerine erişmek için Kerkük'e 64 mil uzunluğunda bir hat ve İranlı Hacı trafiğini Kutsal Şehirlere götürmek için Kerbelâ'ya bir hat inşa edildi. Yüksek komiser ve Irak Hükümeti eğer 1926'da fon-kredi temin edebilirse Kerkük hattını Erbil, Musul'a genişletmek için çalışmaktaydı. Böylece daha kârlı hatlar tamamlanıp açıldıktan sonra Musul'a doğru gelen geniş hatlı Samarra demir yolu kapatılacaktı. Nisan 1923'te Irak Hükümeti tarafından devralınan bu demiryolları, İngiliz Mali Misyununun sözleriyle, "savaş zamanında aceleyle inşa edilmiş ve yapımında kullanılan malzemelerin çoğu kullanıldığından eskimişti"(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 37)

Birinci Dünya Savaşı öncesinde inşa edilen lokomotif ve demir yolu levazımının çoğu eskimişti. Sistem yıllar süren askeri operasyonlar sırasında ciddi aşınma ve yıpranmaya maruz kaldı. Lokomotiflerin, demir yolu levazımının, yolların kalıcı bir şekilde tamir edilmesine ve köprülerin yenilenmesine acil ihtiyaç vardı. Bunların maliyetlerinin karşılanabileceği hiçbir rezerv biriktirilmemişti. Bu nedenle mühendisliğe ait teknik işler, lokomotifler, vagonlar ve bunlar için harcanan rakamlar hayli fazlaydı. Örneğin, 1923-24'te 100,26,633 ve 1924-25'te ise 85,97,752 Hindistan Rupisi masraf yapılmıştır.(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 117) Bu çerçevede demir yollarına bakan İngiliz danışman Dobbs'a, eğer demiryolları kapanmazsa, önümüzdeki dört yıl içinde bu amaçlar için 536,256 sterline ihtiyaç olacağına dair bilgi verdi. Dobbs bu durumu tarif edebilmek için İngiliz mandası altında idare edilen Filistin ile kıyaslamıştır. Irak, Filistin ile aynı liberal muameleyi görseydi ve Crown Agent kurumundan Filistin gibi demir yolu iyileştirmeleri için 2.000.000 Sterlin borç alabilseydi, Irak demiryollarının gelişimi farklı olurdu. Bu kadar yüksek oranda bir kredinin temin edilemediği raporlardan anlaşılmaktadır. Nitekim demir yolları Irak Hükümetine devir edilmeden önce İngiliz Hükümetinden 1921-22'de 300.000 ve 1922-23'te 70.000 sterlin alınmış ancak bu işlerin yürütülmesi için çok yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda İngiliz Maliye Komisyonu, İngiliz Hükümetinin demir yollarındaki gelirinin artması için bakımının yapılması tavsiyelerinde bulunmuştur.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 38) Bu çerçevede değerlendirildiğinde demiryollarının Hint Rupisi değerinden gelir ve gider dengesi şu şekilde neticelenmiştir.

Tablo 6 Irak Demiryolları Gelir Gider Dengesi (Hint Rupisi Değeri)(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, ss. 116-119)

Yıl	Gelir	Gider	Açık	Fazlalık
1921-22	210,44,526	251,50,745	41,06,219	
1922-23	133,82,457	130,47,386		3,35,071
1923-24	108,24,463	100,26,633		7,97,830
1924-25	95,68,765	85,97,752		9,71,013

Bu rakamların yanı sıra demir yollarında 1924'de 498,522, 1925'de ise 602,030 yolcu taşındı. Görüldüğü gibi, demir yolları kâr etmişti. Fakat bu gelirler fazlalık olarak kabul edilmemeliydi, çünkü acil ihtiyaç duyulan yenilemeler, bakımlar yapılmamış ve rakamlara yansıtılmamıştı. Buna rağmen bu gelir fazlası, Dobbs'un

girişimleriyle ülkenin genel menfaati için gereken demir yolu uzantılarına, genişletmelerine tahsis edilmiştir. Hatta Dobbs, özellikle Kerkük hattının uzatılmasını, Irak Hükümetinin fon bulmakta zorlandığı bir dönemde ısrar etmekteydi. Ona göre, bu baskı mâkuldü, Çünkü demir yollarının geleceği haberi anında Türkiye sınırlarındaki nüfusun tamamını etkiledi. Kerkük'ten Türkiye sınırına kadar olan bölgelerin kontrolü kolaylaştı. Dobbs, Bağdat'ta, Iraklı gençlerin mekanik işlerde eğitimi için yararlı bir merkez olan büyük demiryolu atölyeleri açılmasının önemli olduğuna da işaret etmekteydi. Aynı zamanda on yıl içinde, Türkiye Petrolleri Şirketinin Akdeniz'e bir boru hattını garanti eden petrolü ürettiği zaman Irak demiryollarını petrol boru hattının yanından Akdeniz limanına kadar uzatmayı planlamaktaydı. Bu sayede Irak petrolleri dünyaya açılırken İngiltere'nin gelirleri artacaktı. Aynı zamanda idaresindeki Ürdün, Filistin, Irak topraklarının birbiriyle olan entegrasyonu temin edilecekti. Örneğin, Filistin limanlarından giriş yapan insan ve ürün Irak'a, İran'a ve Hindistan'a erişebilecekti. Bu iç bölgelerin kara yoluyla birbirine ve denizyolu ile uluslararası ticaretle entegrasyonu anlamına gelmekteydi. Yüksek komiserin hedefi, Avrupa, İran ve Hindistan arasındaki yolcu, ticaret trafiğinin, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu üzerindeki yollar yerine Bağdat'ı tercih edecek şekilde değişmesiydi. Bu Irak'ın ticari depresyon yıllarından sağ salım çıkmasına yardım edecekti. Böylece Irak, Doğu'nun ticari merkezi haline gelebilir ve Asya'nın tüm kervanlarının sınırlarına girdiği ve üzerine servet-zenginlik döktüğü bir bölge haline gelebilirdi. Bu sayede İngiltere daha fazla sermaye birikimi sağlayacak ve ticareti de kontrol edecekti. Ayrıca İletişim-Haberleşme Bölümü'nde, Posta ve Telgraf Birimi de yer almaktaydı. Buna göre büyük şehirlerde 1925 itibariyle 76 posta-telgraf ofisi ve telefon santrali bulunmaktaydı. Postalar, toplam 3.362 mil mesafeye kadar nakledilmektedir. Telgraf ve telefon sisteminin toplam uzaklığı ise 3.166 mildi. Ayrıca bölüm Basra'da bir tane telsiz tesisatına sahipti. Gelirleri sadece giderlerini dengelemekle kalmadı demir yolları ve posta işlerinde teknik çalışmalar için Iraklıların eğitilmesinde de başarılı oldu. Bu eğitim sayesinde Hintli çalışan sayısı büyük ölçüde azaltıldı. (TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 38-39)

Sulama işlerinde ise olası projelerin ön araştırma ve tahkikatı yapıldı. Sulama idaresi fonlarının büyük bir kısmı, ülkeyi mahveden sel baskınlarını önlemek için Dicle ve Fırat nehirlerinin kıyıları boyunca yer alan bentlerin bakımı ve yenilenmesi için harcandı. 1923'deki su taşkınları her iki nehirde de beklenildiğinden fazlaydı ve ağır harcama gerektirdi. Ayrıca Sulama Bölümü, Orta Fırat'taki sulama projelerinin etütleri, Hindiya Barajı ve 1920'den önce var olan diğer kanal sistemlerinin bakımı ile meşgul oldu. Özellikle Orta Fırat'taki projeler aşiretlerin barışının tesisi için önemliydi. Sular adil dağılırsa sorunların çözümü kolaylaşmaktaydı. Sulama ve pamuk ekimi için büyük Asfar imtiyazının verilmesi yetkisi de Sulama Bölümü'nün himayesindeydi. Bu gerçekleşirse Diyala Nehri boyunca 100 ft. yüksekliğinde ve 9.200 ft. uzunluğunda ilk baraj inşaatı olacaktı. Yüksek komiser göre 500.000 dönümü pamuk olmak üzere yılda 1.500.000 dönüm sulanabilecek devasa bir rezervuar elde edilecekti. Bu doğrultuda imtiyaz sahiplerine modern bilimin tüm kaynakları seferber edilerek destek verildi. Pamuğun ticari olarak yetiştirildiğinde her dönüm başına verimini tespit etmek için Diyala ve Fırat'ta küçük deneme ekimleri yapıldı. 1925'te Diyala'da imtiyaz sahipleri tarafından ekilen yaklaşık 600 dönüm Pamuk'tan mükemmel bir mahsul elde edildi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 39-40) Bu gelişmeler ile İngiltere'de ihtiyacı hissedilen birçok ürünün Irak'ta yetiştirilmesi hedeflenmekteydi.

Sağlık Hizmetleri

Bu dönem içerisinde diğer bir konu ise ülkenin sağlık kapasitesi ve Iraklıların sağlığı idi. Buna göre Sağlık Hizmetleri, kolera, veba, sıtma, şistozomiyaz (bilharzia), çiçek hastalığı ve tüberküloz gibi hastalıklar ile mücadele etmekteydi. Halk arasında hastalıkların yaygınlaşmasının temel nedeni ulaşım imkânlarının artması ve bunun neticesinde farklı bölgelerden gelen kişilerle temastı. Bu dönemde İran, Suriye ile diğer ülkelerden gelen kişiler ve şehir ile taşra arasındaki etkileşim artmıştır. Bulaşıcı hastalıklar yerelde sınırlandırılmaya çalışılıyordu. Salgın ilçelerde, şehirlerde ara sıra büyük oranlarda ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle bölgeden geçen kara ve nehir yolları tüm yolculara kapatılarak salgının ülkenin diğer bölgelerine yayılması engellenmekteydi. 1920-25 arasında salgınla mücadele yöntemleri denenmiştir. Yüksek komiser, Sağlık Hizmetlerini zorunlu aşılama yapmakla görevlendirmiştir. İlk kez bu yöntemle kolera ile mücadele edilmiştir. Örneğin, 1923 yaz aylarında koleranın geniş çapta yayıldığı Abadan'dan kuzeye doğru durdurulan başarılı bir mücadele yürütüldü. Ayrıca Bağdat'ın güneyi de bir salgın hastalıktan kurtarıldı. Böylece Suriye, Anadolu ve Filistin'e yayılması da önlendi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 40)

Dobbs'a göre salgın bir kez tüm yolların kesiştiği Bağdat'a girseydi Ortadoğu'ya yayılırdı. Veba ise, her kış meydana gelirken Bağdat ve Basra en kötü etkilenen şehirlerdendi. Musul Vilayeti, muhtemelen onunla demir yolu ulaşımının eksikliği sebebiyle enfekte olmamaktaydı. Bu salgının kontrol edilmesinde büyük bir veba aşısı stoku bulundurulması ve sağlık hizmetleri bölümünün hızlı aşılama takvimi yürütmesi önemli rol oynadı. Sıtma ise, Irak'ın güneyi, kuzey-doğu ve kuzey sınırlarında yer alan bölge boyunca dağlık bölgeleri içeren geniş alanlarda yaygındı. Irak'ın güneyinde sıtmaya karşı önlem almak imkansızdı. Çünkü sıtmaya neden olan koşulların yok edilmesi ülkenin bu bölümündeki sakinlerin geçim için bağımlı olduğu şartların ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanacaktı. Örneğin, bataklık alanların kurutulması pirinç ekimini ve Basra bölgesindeki sayısız küçük derenin kapatılması ise hurma endüstrisini harap edebilirdi. Bu nedenle geçici bir çare sayılan sıtma ilacı dağıtılmıştır. Buna göre 1923-1924 yıllarında yaklaşık 7000 libre sıtma ilacı 2.30.000 Hindistan Rupisi maliyetle dağıtılmıştır. Şistozomiyaz ise güneyde sıtma görülen bölgeler boyunca yaygındı. Fakat hastalık insanları ciddi şekilde etkilemesine rağmen halk hastalığa kayıtsız olduğu için tedavisi zordu. Çiçek hastalığı ise, aşiretlerin tamamında yaygındı. Bu nedenle gezici aşıcılardan oluşan ekip kurularak önlenebilmekteydi. Sağlık hizmetleri bölümüne vakaların daha iyi bildirilmesi nedeniyle Tüberlikoz'un gittikçe arttığı rapor edilmekteydi. Yüksek komiserlik yaşam standardının düşüklüğü nedeniyle artışın doğal olduğunu değerlendirmekteydi. Raporlardan anlaşıldığı üzere salgın hastalıklardan daha kötüsü, nüfusun çoğunun görme yetisini bozan göz hastalıklarıydı. Örneğin, Bağdat nüfusunun yüzde 80'inde trahom hastalığı vardı. Halkın büyük bir kesiminde görme yetisine kalıcı hasar bırakmaktaydı. Bu çerçevede, iki göz uzmanı doktor işe başlatıldı. Doktorlardan başuzman olan Bağdat'a diğeri Basra'ya görevlendirildi. Böylece 1924'te 16.388 kişi tedavi edildi. Hastalıklarla mücadele eden hastaneler ise şu şekilde kayıt altına alınmıştır. Buna göre Bağdat'da bir Yahudi hastanesi hariç, tüm kamu hastaneleri ve dispanserler Irak Hükümeti aracılığıyla sağlık hizmetlerini sürdürmekteydi. Ayrıca Müslüman vakıfların fonları ile faaliyet yürüten hastaneler de bulunmaktaydı. Diğer kurum ise Bağdat'ta bulunan Royal Hastanesi'di. Burada Röntgen Enstitüsü, Kuduzdan Korunma ve Aşı Enstitüsü, göz ve cerrahi uzmanları ve Kimyasal Muayene Departmanı vardı. Bunlardan daha önemlisi ise bu hastanenin Iraklı doktoraları yetiştirmesiydi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 41-42)

Sağlık hizmetleri, 1925 itibarıyla 18 hastane ve 53 dispanser ile devam ettirilmekteydi. Ülke hastanelerinde toplam yatak sayısı ise 1170'e ulaşmıştı. Bu sağlık merkezlerinin ülkede dağılımı aşağıdaki gibiydi. Bunlara ek olarak küçük ilçelerde de 14 dispanser faaliyet göstermekteydi. Ülke genelinde yer alan hastane, dispanser vb. sağlık merkezlerinde yıldan yıla tedavi edilen kişilerin sayısı da yüksekti.(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 48)

Tablo 7 Irak'ta Dispanser Sayısı (Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 48)

İl	Dispanser
Bağdat	9
Basra	7
Musul	7
Amare	3
Erbil	3
Divaniye	4
Diyala	4
Dulaim- Enbar	3
Hille	3
Kerbela	4
Kerkük	2
Kürt Nüfus bölgeleri	2
Kut	1
Muntafik	1

Tablo 8 Irak'ta Bulunan Sağlık Merkezlerinde Tedavi Edilen Kişi Sayısı 1923-1925 (Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 53)

İl	1923	1923	1924	1924	1925	1925
	Yatarak Tedavi Edilen Hasta	Ayakta Tedavi Edilen Hasta	Yatarak Tedavi Edilen Hasta	Ayakta Tedavi Edilen Hasta	Yatarak Tedavi Edilen Hasta	Ayakta Tedavi Edilen Hasta
Bağdat	4,805	413,887	5,925	469,106	5,432	534,754
Basra	3,205	94,857	2,914	109,423	3,328	141,166
Musul	2,267	77,087	2,553	74,006	2,660	96,751
Amare	190	22,589	244	31,873	256	46,832
Erbil	355	28,371	279	27,758	538	49,534
Divaniye	204	40,616	448	61,205	382	68,523
Diyala	365	26,583	379	27,751	304	41,712
Dulaim- Enbar	----	8,768	----	22,793	24	36,545
Hille	390	34,630	397	45,320	462	49,592
Kerbela	202	25,119	258	60,262	548	62,258
Kerkük	527	60,058	458	77,301	575	78,459
Kürt Nüfus Bölgeleri	----	----	130	9,643	582	29,626
Kut	443	28,889	156	15,314	86	21,682
Muntafik	679	24,840	1,261	40,130	1,355	41,170
Toplam	13,632	886,904	15,502	1,070,886	16,532	1,298,604

Bunlara ek olarak dispensar, aşı merkezleri, hastaneler ve özel sağlık kuruluşlarının Irak'a ekonomik açıdan maliyeti ise yıldan yıla artmaktaydı. Buna göre incelediğimizde Irak Hükümetinden sağlık sektörüne ayrılan bütçede karşımıza çıkan tablo ise şu şekildedir.

Tablo 9. Irak'ta Sağlık Hizmetlerine Ayrılan Bütçe 1923-1925 (Hint Rupisi Değerinde)(Special Report Iraq, 1931, ss. 66-66)

Yıl	Sağlık giderleri	Toplam bütçede sağlığa ayrılan yüzde
1921	572.13	5.9
1922	485.82	5.6
1923	424.27	4.71
1924	464.85	4.16
1925	513.38	3.80

Irak'ta Eğitim

Irak'ın işgali sonrasında Yüksek komiserlik eğitim konusunda hemen adımlar atmıştır. Osmanlı eğitim sistemi Irak'ta Fransız sistemini model almıştı. Bu İngiliz bürokratlar için bir avantajdı. Çünkü toplum Avrupa modeli üzerinden eğitim görmekteydi. 1913'te Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerindeki devlet okullarında 6000 kayıtlı öğrenci bulunmaktaydı. Bu sayıya göre her okul tek tek ele alındığında eğitime katılım düşüktü.(Special Report

Irak, 1931, s. 224) Türk eğitim sisteminin teoride Avrupa özellikle Fransız modeline dayanan kapsamlı bir eğitim planı sağlaması ve halkın bunu benimsemesi nedeniyle Yüksek komiserlik bu alanda fazla zorlanmadı. Osmanlı Devleti'nin bölgede ilkokullar, ortaokullar, teknik okullar, bir hukuk okulu, iki eğitim koleji, kız okulları ve İstanbul'daki yüksekokullara sistematik bir müfredat uygulamaktaydı. Irak'ın işgalinden sonra eğitim bölümü bir İngiliz direktör ve ona bağlı 4 bölge müdürü ile yönetildi. Iraklı eğitimciler bu direktörlerin altında çalıştılar. 1920'de Irak'ta geçici devlet konseyinin kurulması sonrasında ise Iraklılar yönetimi devralmaya başladılar. Örneğin, 1920'de ilk kez bir Iraklı Bağdat eğitim müdürlüğüne atandı. Böylece 1923'e kadar adım adım eğitim bakanlığı üst idaresinde İngiliz görevli kalmamıştı.(Special Report Iraq, 1931, s. 224; TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 42)

İngiliz idareciler bu süreçte önemli adım attılar. Öncelikle 1917'de Bağdat'ın işgali ertesinde Arapça veya Kürtçe, Türkçe, Farsça veya Süryanice'nin konuşulduğu bölgelerde yerel dil eğitim dili kabul edildi. Ek olarak İngilizce ilkokul dördüncü sınıfın üzerindeki tüm sınıflara ikinci dil olarak öğretilmeye başlandı. Zorunlu eğitim ise sekiz yıllık planlandı. Öğretmen okulunda yetişen tecrübeli öğretmenler yıldan yıla eskilerinin yerini aldı. Ülke genelinde eğitimci eksikliğini tamamlamak için Iraklı öğretmenler bulunana kadar ortaöğretim okullarında Suriyeli öğretmenler istihdam edildi. Devlet okullarının yanı sıra 800 civarında Kur'an eğitimi veren veya Şiilere ait Molla Okulu ve Yahudiler, Keldaniler, Süryaniler, Nasturiler ve Ermeniler tarafından idare edilen çok sayıda cemaat okulu bulunmaktaydı. Ayrıca Musul'da Dominikenler, Bağdat ve Basra'da Karmelitler ve Kız kardeşler Bağdat'ta Protestanlar, Basra ve Musul'da Amerikan Presbiteryenleri tarafından yürütülen misyoner okullarının devam etmelerine izin verildi. Cemaat okullarının ikisinde ve misyoner okullarının dördünde ana dil Fransızcadır, çünkü öğretmenler ya Fransız'dır ya da Fransa'da eğitim almıştır.(By The Editors of Encyclopaedia Britannica, t.y.; TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 43-44)

Eğitime yapılan harcamalar yıldan yıla artmaktaydı. Örneğin, 1924'te eğitim için toplam bütçe gideri, yaklaşık 21.50 lakh (159.132 £) veya ülkenin toplam giderinin yaklaşık yüzde 4'ü idi. 1925 itibarıyla, Bağdat, Basra, Musul ve Kerkük'te 18.408 öğrenci kapasiteli 205 devlet ilkokulu, 39 devlet destekli okul ve dört devlet ortaokulu bulunmaktaydı. Ayrıca kısmen iyileştirilmiş bir teftiş sistemi, kısmen de 240 öğrencinin bulunduğu Bağdat'taki devlet eğitim kolejindeki öğretmenlerin artan oranı nedeniyle eğitim kalitesinde belirgin bir iyileşme yaşanmaktaydı. Iraklı öğrencilerin birçoğu yüksek eğitim için kendi imkanlarıyla eğitim aldıkları Beyrut Amerikan Üniversitesine yönelmekteydi. Bağdat'ta, potansiyel olarak bir yüksek okul olmasa da, eğitim durumu zayıf hukuk fakültesine dönüştürülebilecek bir hukuk okulu vardı. Ayrıca yetişkinlere gece sınıflarında okuma yazma öğretmek için 1922'de kurulan bir dernek de faaliyet yürütmekteydi. Bu derneğin 1925 itibarıyla Bağdat ve diğer 40 merkeze dağılmış 5.000 üyesi bulunmaktaydı. Gece dersleri çoğunlukla okul binalarında yapılırken öğretmenlerin büyük bir kısmı devlet öğretmenleriydi. Dersler ağırlıklı olarak Arapça okuma-yazma, İngilizce, aritmetik ve coğrafya iken derneğin giderlerinin çoğu özel bağışlarla karşılanmaktaydı.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 44)

Bunların yanı sıra kadın eğitimi için de adımlar atıldı. Örneğin, 1924'ten itibaren Bağdat'ta yetişkin kadınlar, gündüzleri devlet okullarına devam eden kız ve erkek çocuk anneleri için altı gecelik sınıflar başladı. Dobbs'a göre, bu geniş kapsamlı sosyal ve eğitim reformlarının başlangıcıydı. Çünkü eğitilmiş bir kadın ülkenin sosyal, dini ve eğitim sorunlarını çözmek için çok şey yapacaktı. Ayrıca ülke genelinde İzci hareketi büyük bir başarı elde etti. Batılı ülkelerdeki gibi hemen hemen her okulda uygulandı ve başkentteki 2.000 izcinin periyodik gösterileri, seyirci olan halkı cezbetmekteydi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 45) Bu eğitim sistemi İngiltere tarafından inşa edilmek istenen "Irak ulusu" kavramını teşvik eden adımdı. Bu bilgiler ışığında 1920-25 yılları arasında Irak'ta eğitim için aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi yüz bin Hint Rupisi değerinde harcama yapılmıştır.

Tablo 8 Irak'ta Eğitim Harcamaları 1920-1925 (Hint Rupisi Değerinde)(Special Report Iraq, 1931, s. 224)

Yıl	Eğitim Giderleri	Toplam Bütçede Eğitime Ayrılan Yüzde
1921	572.13	3.3
1922	485.82	4.1
1923	424.27	4.0
1924	464.85	4.59
1925	513.38	4.43

Tablo 9 Hükümete Ait İlkokul ve Öğrenci Sayısı(Special Report Iraq, 1931, s. 232)

Yıl	Erkek Çocuklar		Kız Çocuklar	
	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1920-1921	84	6.743	-----	-----
1921-1922	124	12.226	27	3.049
1922-1923	146	14.076	27	3.159
1923-1924	171	15.066	27	3.492
1924-1925	190	16.599	31	4.055

Tablo 12 Orta Dereceli Okullarda Öğrenci Sayıları (Special Report Iraq, 1931, s. 232)

Yıl	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1922	4	233
1923	4	326
1924	4	583
1925	5	729

Hükümete ait ilkokul sayısı ise yıldan artmıştır. Bu okullarda eğitim alan kız ve erkek öğrenci sayısı da aynı şekilde artış göstermiştir. Öğretmen sayısı ise 1925 yılı itibarıyla 877 kişiye çıkmıştı. Ayrıca öğretmen okulunda ise 307 kişi daha eğitim almaktaydı. Orta dereceli okul eğitiminde ise okul ve öğrenci sayısı azalmaktaydı. 1920 ve 1921 yılları için her iki sayı için veriler yetersizdi.(Report Administration Of Iraq 1925, 1926, ss. 134-135) Buna göre değerlendirildiğinde ilkokul sonrası eğitim seviyesinin düşüşe geçtiği tespit edilebilmektedir.

Irak'ta Tarım ve Hayvancılık

İşgal ertesinde Irak'ın tarım idaresi Hindistan tarım bakanlığı görevlileri ve İngiliz tarım uzmanlarının denetimindeydi. 1919'dan itibaren bu uzmanlar tarafından uygun yerler seçilmiş ve büyük arazilerde buğday, sebze ve yem üretimi başlatılmıştır. Geçici hükümet şekillenince Tarım Bölümü'nün yönetimi İç İşleri Bakanlığının uhdesine verilmiştir.(Report Administration Of Iraq 1927, 1928, s. 164) Bu adımdan sonra bölümde çalışan Iraklı sayısı artmaya, Hintli uzman sayısı azalmaya başlamıştır. Örneğin, 1921-22 tarım sezonunda Hintli uzman sayısı 20 iken, 1925-26 sezonunda 7 kişiye kadar azalmıştır. İngiliz uzmanlar ise 1924-25 tarım sezonunda sayıları 8 kadar gerilese de tarım bölümünün üst yönetiminde yerlerini almışlardır. Çünkü tarım İngiltere iç pazarını doğrudan etkileyen özel bir konumdaydı ve serbest bırakılmamalıydı.

İngiliz idaresinin ilk yıllarında Irak endüstrisinin temeli sürü sahipleri ve tarıma dayanmaktaydı. Buna göre kuzeyde üzüm bağı sahipleri, mısır-tütün tarlaları ve serin meraları, çayırları; sonra Musul ve Erbil'in yağmurla sulanan büyük buğday arazileri; Dicle ve Fırat'ın ortasında yer alan sulanan ovalar ve güneyde Basra'nın hurma bahçeleri, pirinç yetiştirilen bataklıkları bulunmaktaydı. Her bölgenin kendine özgü çeşitli sorunları vardı. Tarım Bölümü çok küçük bütçelere rağmen sorunları çözmek için uğraşıyordu. Buna göre 1920-1925 yılları arasında haşerelerle mücadele, tarım okulu ve eğitimi, tütün üretimine dair yatırımlar hariç ayrılan bütçe Hint Rupisi değerinde şu şekildeydi.(Special Report Iraq, 1931, s. 191)

Tablo 10 Tarım Bölümü Bütçesi (Hint Rupisi Değerinde)

Mali Yıl	Bütçe
1921-22	6,87,000
1922-23	6,65,000
1923-24	6,35,000
1924-25	6,39,000

Tarımda büyük sorunların başında haşere-zararlı böceklerle mücadele gelmekteydi. Örneğin, buğdayın biçimli tanelerini büzüştüren "Süne" ve küçük çekirge olarak bilinen iki haşere ile uğraşılmaktaydı. Bunlar her yıl büyük

miktarda baharlık hububat alanını yok etmekte ve kuzeyde pamuk ekimini imkânsız hale getirmekteydi. Tarım Bölümünün incelemelerine rağmen “Süne” için bir çare bulunamadı. Yüksek komiserlik, merkezi Musul olan çekirgelerle mücadele kampanyasını organize etti. 1924 sonbahar ve kışı ile 1925 baharı boyunca çekirge yumurtası istilasına uğramış alanları çiftlemek ve daha sonra ortaya çıktıklarında haşerelere karşı mücadele için kapsamlı düzenlemeler yapıldı. Ayrıca Anadolu ve Suriye’nin komşu ilçeleri de çekirgeler tarafından harap edilmesi nedeniyle bu bölgelerde de ortak hareket etmek için üç devletin temsilcileri arasında bir konferans gerçekleştirildi. 1925 itibarıyla Tarım Bölümü’nün çabalarına rağmen, geniş, seyrek nüfuslu ovalarda daha fazla sayıda yumurtlama alanlarının izini sürmek imkânsız olduğu için çekirgelerin tahribatı devam etti. Çekirgelerin nüfuz etmediği Dicle ve Fırat nehirlerinin çevresi pamuğun geleceği için umut vaat etmekteydi. Araştırmalar neticesinde kısa lifli bir Amerikan tipi pamuğun yerel koşullara uygun olduğu bulundu ve yüksek kesimlerde ekimin düzlüktekinden çok daha yüksek verim sağladığı tespit edildi. Bu araştırma sonucuyla Tarım Bölümü, halk arasında iyi bir propaganda çalışması yaptı. Yüksek komiserliğin girişimleriyle İngiliz Pamuk Yetiştirme Birliği’nden yardım alındı. Buna göre birlik, yılda 10.000 balya pamuk işleme kapasitesine sahip büyük ve modern bir çırçır fabrikası kurmuştur. Böylece fabrikanın açıldığı bölgede 1922’de 300 balya olan üretim, 1923’de 1100, 1924’de 2.150’ye, 1925’de ise 2.540 balyaya yükselmiştir. Ayrıca üretimi arttırmak için Diyala Pamuk Plantasyon Şirketi uzmanları da Diyala’da denemelere başlamıştır. Tarım Bölümü aracılığıyla yatırım yapılan diğer ürün ise ketendi. Hatta Kral Faysal, Hanekin yakınlarındaki özel mülkünde önemli bir alana keten ekmiş ve halkı cesaretlendiren sonuçlar almıştır. 1925’de Irak Hükümeti bir şirketin ticari ölçekte keten kırma ve öğütme tesisi kurmasını sağlayan bir imtiyaz vermeyi tasarlamıştır. Dobbs’un hedefi, Irak’ta İngiliz pazarında iyi bir fiyata sahip olacak kalitede bir keten yetiştirilebilmektir. Tarım Bölümü’nün araştırmalarına göre keten kültüründen elde edilen ekonomik getirilerin sıradan kışlık tahılların gelirlerinden daha kârlı kanıtlandı. (TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 47-48) Hem İngiliz pazarları hem de Irak bu gelirlerden mahrum kalmamalıydı.

Tarım Bölümü, Ba’kuba bölgesinin yerli ve ilkel ipekböcekçiliğine yardım etmek için, Avrupa’dan hastaliksız ipekböceği yumurtalarını ithal ederek koza yetiştirme yöntemlerinin öğretilmesi ve kozaların bakımı gibi konularda adımlar atmıştır. Buna ek olarak ipek böcekçiliği için önemli olan dut ağacı fidanları yetiştirerek maliyet fiyatına çiftçilere tedarik edilmiştir. Böylece 1925’de bu endüstri henüz büyük ölçekte olmasa da, yıllık üretimini 6.000 ons seviyesine çıkarmıştır. (TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 48) Ayrıca Irak’ta tarım üretimi iç piyasayı karşıladığı gibi dışarıya da ihraç edilmeye başlanmıştır. İhraç ürünlerin Avrupa piyasasında yer alması için ekim yapılan ürünlere dair tohum çeşitleri çeşitli ülkelerden getirilmekteydi. Örneğin, arpa tohumu 1924’te Avustralya, Hindistan, ABD ve İngiltere’den on üç ve 1925’te on beş tür daha getirilerek ekilmiştir. Bunun yanı sıra üretim ve ihracat yağış, sıcaklık ve sulamanın doğru yönlendirilmesine bağlıydı. Bu durumlar yıldan yıla değişmekte ve haliyle ürünlerin verimini de etkilemekteydi. Örneğin, 1924’ün sonu ve 1925 yılının ilk ayları son 37 yılın aşırı derecede soğuk geçen dönemiydi. Bu durum bazı ürünlerin verimini düşürmüştü. Bir diğer örnek ise 1923’de mevsimsel yağmurlar Nisan ve Mayıs aylarına kadar devam etmiş ve bu tahıl mahsulüne büyük fayda sağlamıştı. (Report Administration Of Iraq 1925, 1926, ss. 164-165) Buna göre bazı ürünlerde yıllara göre yapılan ihracat rakamları “ton” esas alınarak yapılan hesaplamalarda şu şekilde gerçekleşmiştir. Genelde fazla ürün ihracatı Basra limanı üzerinden yapılmakta ve limanda kayıtlı altına alınmaktaydı.

Tablo 11 Ton Başına Ürünlerin İhraç Rakamları (Special Report Iraq, 1931, s. 216)

Ürün Adı	1923	1924	1925
Arpa	125,240	57,533	6,352
Buğday	102,095	25,204	403
Yün	4,062	18,364	12,750
Hurma	116,235	161,565	147,853

Bunların yanı sıra hayvancılıkla ilgili Veteriner Bölümü kuruldu ve genişletildi. Sığır vebası, at nezlesi ve hayvanlar arasında yayılan hastalıkların kontrol edilmesinde başarılı oldu. Bununla birlikte, Irak’ın geniş sınırları, her sonbaharda İran, ve Türkiye sınırından gelen hayvan hastalıklarının yeni istilasına açıldı çünkü göçebeler yazlıklarından kış otlaklarına binlerce kişiyle inmekteydiler. Bu ise yayılımı arttırmaktaydı. 1924’te 178 sığır vebası

salgını yaşandı. Veterinerlik Departmanı 37.792 baş sığırı anti-rinderpest serumu ile aşıladı. Bu bölümün genişlemesini sağlamak için her yıl dört Iraklı genç eğitim için yurtdışına gönderilmeye başlandı.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 49)

Irak'ta Ticaret ve Basra Limanı

Bu bölümde gerçekleşen önemli gelişmelerden birisi 1922'de Ticaret Bakanlığı'nın yürürlükten kaldırılmasıdır. Bu nedenle ticari işlerin takibinin sorumluluğu Maliye Bakanlığı'na verilmiştir. Fakat bakanlık bünyesinde istatistik verileri takip edebilecek, ticari bürokratik işlerle ilgilenecek düzenli bir daire 1925 itibariyle bulunmamaktadır. Irak ticaretinin büyük bir kısmı ya antrepo ya da İran'a yönelik transit ticarete dayanmaktaydı. Tam istatistiklerin mevcut olduğu son yıl olan 1923-24'te, İran'a transit ihracatın değeri yüzde 43.7 idi. Irak'tan yapılan tüm ihracatın toplam değeri ve İran'a yeniden ihraç edilen malların brüt değeri Irak ithalatının içinde 80 milyon Hindistan Rupisi değerindeydi. İran transit ticaretinin Irak piyasasının can damarı olduğu söylenebilir. Bu durum iki konu ile risk altındaydı. İlki İran'ın kuzeyine yönelik eski ihracat ticaretini geri kazanabilecek olan Rusya'nın faaliyetleriydi. İkincisi ise, Hürremşehir limanından doğrudan ithalat ticaretini teşvik etmeye ve gerekli parayı bulabilirse, bu amaç için bir demiryolu inşa etmeyi planlayan İran'dı. Dobbs'a göre bu projenin gerçekleşmesi, Irak'a ağır bir darbe olacaktı. Bu her iki sorunu aşmak için onun önerisi Irak'ın Akdeniz'e petrolün açılmasına olanak sağlayan bir boru hattının inşası ve ona eşlik eden Suriye veya Filistin limanına gidecek demir yolu hattının yapılmasıydı. Böylece, Avrupa ve Amerikan ürünleri, Port Said'den (Bûr Saïd) Kızıldeniz'e ve Basra Körfezi'ne doğru uzun dolambaçlı yolculuğu gerçekleştirilmeden ağır Süveyş Kanalı vergilerini ödmeden Irak ve İran'a ucuza taşınabilirdi. Bu sayede Irak'ın bölge ve dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci hızlanacaktı. Haliyle İngiltere'nin de gelirleri artacaktı.

Yüksek komiserlik Irak'ta faaliyet yürüten İngiliz Kraliyet kuvvetleri için ithal edilen malları gümrük beyannamelerine dahil etmemekteydi. Buna göre Birleşik Krallık ve Hindistan'dan 1923-24'teki net ithalat yüzde 69,9 idi. Bu rakam ticaretin siyasi etkiyi takip etme biçiminin çarpıcı bir örneğidir. Kraliyet askeri kuvvetlerinin Irak'ta büyük giderleri ithalatı arttırmaktaydı. Bununla birlikte, bu iskonto edilse bile, ihracatın üzerinde çok büyük bir ithalat fazlası vardı. İngiliz Maliye Komisyonu tarafından varılan sonuç ithalat ve ihracat arasındaki fazlalık ülkeye zarar vermekteydi.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 49-50) Böylece ülke ürettiğinden daha fazla tüketiyor ve bunun genel zenginlik-refah üzerinde ciddi etkisi oluyordu.

İhracatı iklim, sulama etkenlerine bağlı değişen tarım haricinde, Irak'ın ana endüstri üretimi ve ihracatı; hurma, yün, post ve deri, meyankökü ve saf yağ ya da tereyağı gibi ürünlere dayanmaktaydı. İthalatta ise çay, şeker, elbise gibi tekstil malları ve küçük sanayi üretimi için gereken metal ve cevherler, yakıt yağları gibi ürünlerdi. Buna göre transit ticaretin dâhil edildiği ithalat ve ihracat verileri Irak'ta Hint Rupisi değerinden şu şekilde bir gelişim göstermekteydi.(Special Report Iraq, 1931, s. 216)

Tablo 12 İthalat ve İhracat Verileri 1921-1925 (Hint Rupisi Değerinde)

Yıl	İthalat	İhracat
1921-22	19,39,46,881	10,59,50,841
1922-23	16,78,22,168	10,78,99,481
1923-24	18,14,84,113	13,57,91,335
1924-25	19,12,40,989	14,20,08,617

Tablo 13 Temel İhracat Ürünlerine Örnek Veri 1921-1925 (Hint Rupisi Değerinde)

Yıl	Hurma	Ham Yün	Deri	Tahıl, Baklagiller, Un
1921-22	125	6	10	40
1922-23	150	13	10	144
1923-24	158	47	21	187
1924-25	183	84	35	54

Tablo 14 Temel İthalat Ürünlerine Örnek Veri 1921-1925 (Hint Rupisi Değerinde)

Yıl	Çay	Şeker	Tekstil	Metal ve Cevherler
1921-22	19	412	713	15
1922-23	82	247	659	13
1923-24	96	230	765	22
1924-25	116	247	764	79

Irak'ın ticaret konusunda dış dünya ile bağlantısı ise Basra Limanı'ydı. Basra, ülkenin mevcut gereksinimlerinin ve ticaret standartlarının ötesinde bir liman ile donatılmıştı. Bu İngilizlerin askeri işgal sürecinden kalan bir mirası şeklinde değerlendirilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında liman askeri operasyonlar için önemliydi. Ticari konuda ise limanın Irak Hükümetine devredilme süreci 1 Nisan 1920'de başladı. Fakat İngiliz Hükümeti limanı bir hediye olarak Irak'a vermemiştir. Onun yerine bir liman işletmesi kurması için Irak Hükümetini borçlandırarak geçici statüde devretmiştir. Aynı zamanda liman idaresine yardım etmek üzere askeri, sivil ve ticari şirketlerin temsilcilerinden bir danışma komitesi kurulmuştur. Kasım 1920'den itibaren limanın kontrolü, Ticaret Bakanlığı'na verilmiştir. Bu bakanlığın yürürlükten kaldırılması sonrası liman Temmuz 1922'de Maliye Bakanlığına geçmiştir.(TNA, CO 935/1/11, 1926, s. 51) Irak ve İngiltere arasında 1922 tarihli anlaşmanın mali kısmında limanla ilgili koşullar belirlenmiştir.

Tablo 15 Basra Limanı'nın Gelir, Gider ve Borçları (Hint Rupisi Değerinde)(Report Administration Of Iraq 1927, 1928, s. 464)

Yıl	Gelir	Gider	Liman Giderleri	Sermaye Borcu	Fazlalık
1923-24	33,58,344	22,13,809	3,85,989	5,95,060	1,63,486
1924-25	33,69,865	22,38,039	1,80,813	5,88,951	3,62,062

Buna göre limanın gelir ve giderlerinin Irak'ın genel maliyesinden ayrı değerlendirilecekti. Ayrıca limanın yönetimi Irak Hükümetinin teklif ettiği ve İngiltere'nin onayladığı mütevellî heyeti aracılığıyla yapılacaktı. Limanın değerlendirilmesi, liman mütevellî heyetinin Majestelerin Hükümeti'ne borcu olarak işlenecekti. Buna göre liman işletmesi, İngiliz Hükümetine limanın tahmini değerini 72,19,000 yaklaşık 588.000 sterlin geri ödeyecekti. Irak Hükümeti 1925'e kadar iki taksit ödeme yapmıştır. Ayrıca liman yönetimi 1925 itibarıyla Basra'nın Asya'daki en ucuz liman olduğunu iddia etmekteydi. Limanın yetki alanı Şatt'ül Arap'tan Fav'ın ağzına kadar uzanmaktaydı. Bu bölümün tüm güvenliği, Irak'ın sorumluluğundaydı.(TNA, CO 935/1/11, 1926, ss. 50-51)

Sonuç

İngiltere, Irak'ı işgal ettikten sonra askeri idare başlatmış ve Hindistan'da tecrübe kazanmış İngiliz bürokratlar ile ülkeyi yönetmiştir. İngiltere, Irak'ta birçok alanda Osmanlı Devleti'nden miras kalan ve halkın alışkın olduğu idari yapıyı az bir değişikliklerle devam ettirmeye çabalamıştır. Askeri idareden sorumlu Arnold Wilson, görev süresi boyunca Irak'a merkezîyetçi bir devlet yapısı getirme çabasına girişmiştir. Wilson, Irak halkının yönetimin kendilerine devredilmesine dayanan taleplerini görmezden gelmiştir. İdarenin kendilerine verilmeyeceğini anlayan Iraklılar tepkilerini dile getirmiş ve İngiliz askeri birlikleriyle çatışmışlardır. San Remo Konferansı sonrasında ise Milletler Cemiyeti adına Irak'ta manda idaresi başlamıştır. Halkın tepkilerini durdurmak ve askeri çatışmalarla artan masrafları azaltmak amacıyla Irak'ta yüksek komiser liderliğinde sivil idare başlamıştır. Temel görevi Iraklıların yönetiminde etkin olacağı yapıyı kurmak olan Sör Percy Cox göreve getirilmiştir. 15 Eylül 1923'ten itibaren Cox'un yerine görevi Sör Henry Conway Dobbs devralmıştır. Dobbs, 1920-1925 yıllarını kapsayan ve ülkenin geçirdiği süreci içeren raporlar kaleme alarak İngiltere Hükümetini bilgilendirmiştir. Bu yıllar arasında öncelikle İngilizlerin stratejik hedeflerine zarar vermeyen bir Arap kral belirlenmesi çalışmaları yürütülmüştür.

Cox, Irak'ta öncelikle kurucu meclis ilan edilmesini, ardından anayasa hazırlanmasını planlamıştır. Buna ek olarak ülkenin idare edilmesi için geçici hükümet kurulmasına da karar vermiştir. Nitekim Nakib-ül Eşraf Seyyid Abdurrahman el-Geylani önderliğinde başlangıçta 8 bakanlıktan müteşekkil hükümet kurulmuştur. Cox, bakanlara danışmanlık yapmak üzere İngiliz bürokratlar da görevlendirerek İngiltere'nin çıkarlarını gözetmiştir.

Bakanlar danışmanlarla görüşmeden bir karar almamaktaydı. Aldıkları kararlarda ise, son söz yüksek komiserdeydi. Bakanlık için belirlenen kişiler Osmanlı Devleti'nde bürokratik geçmişe sahipti ve Irak'ta tanınmaktaydılar. Cox, halka yakın kişileri seçerek sisteme karşıtlığı engellemeyi hedeflemiştir.

Irak'a Emir Faysal'ın kral olma süreci ise 12-30 Mart 1921'de toplanan ve amacı İngiltere'nin Ortadoğu'daki masraflarının azaltılması için çözüm aramak olan Kahire Konferansı'yla netleşmiştir. Konferans sonucunda Cox ve Bell Faysal'ın kral olma sürecini yönetmekle görevlendirilmiştir. Cox, Geçici Irak Hükümetinin Faysal'ı doğrudan kral ilan etmesine şerh düşerek referandum ile belirlenmesini istemiştir. Buna göre ülke genelinde geniş halk kesimlerini temsil eden kişilerin görüşleri alınıp kararlar mazbatalara işlenmiş ve referandum ile Faysal'ın krallığı onaylanmıştır. Görev tanımı gereği Geçici Irak Hükümeti istifa etmiştir. Kral Faysal, Bağdat Nakibi'ne yeni kabine kurma görevini 10 Eylül 1921'de vermiştir. Kabinede Cox'un onaylamadığı bürokratlar görev almamıştır.

İngiltere idaresi başladıktan sonra Irak'ta atılan ilk adım gelirlerin, giderlerin Türk lirası yerine sterlin ve Hindistan Rupisi değerine dönüştürülmesidir. Ülke ekonomisi gümrük, liman gelirlerine, tarım ve küçük endüstriyel üretime dayalıydı. Ürünlerden alınan ondalık vergiler, devlete ait kiralara temel ekonomik kaynaklardı. Alanında mali uzman olan Yüksek Komiser Dobbs kredi kullanmadan ülke ekonomisini idare etmeye çabalamıştır. Bu çerçevede Irak ekonomisi 1923-24 mali yılından itibaren bütçe fazlası vermeye başlamıştır. 1921-1925 yılları arasında yoğun bir şekilde köprü, yol vb. inşaat işleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu işlerin çoğunu İngiltere menşeli şirketler yürütmüştür. Dobbs, Irak'ı, su taşımacılığına bağımlı bir ülke olmaktan çıkarmayı ve motorlu araçların da kullanıldığı bir ülke haline getirmeyi hedeflemiştir. Bu sayede ticari açıdan insan ve ürün taşınması kolaylaşmıştır. Demir yolları ağları tarım arazilerinin yoğun olduğu kısımlara uzatılmıştır. Liman ve demiryollarının işletilmesi ve kiralama hakkı da bu dönemde İngiltere Hükümetinde kalmıştır. Demir yolu gelirleri 1922-23 yılı sonrasında fazla vermesine rağmen lokomotiflerin, demiryolu levazımlarının yenilenmesine harcanmıştır. Bu nedenle ekonomi raporlarına gelir fazlası olarak işlenmemiştir.

Sağlık alanında ise kolera, veba, sıtma, şistozomiyaz (bilharzia), çiçek ve tüberküloz gibi hastalıklarla mücadele edilmiştir. Yüksek komiserlik halkın sağlığını koruyabilmek ve hastalıkları sonlandırmak için yeni metotlara yönelmiştir. Bu dönemde zorunlu aşılamaya geçilmiştir. Diğer gelişme ise hastane bulunmayan illerde hastalara ayakta müdahale etmek için dispanserler açılmıştır. Böylece 1925 itibarıyla sağlık hizmetleri, ülke genelinde ilçeleri de kapsar şekilde 18 hastane ve 53 dispanser ile yürütülmüştür. Sağlık masrafları ise yıldan yıla artan bir gelişim göstermiştir. Eğitim konusunda ise Arapça veya Kürtçe, Türkçe, Farsça veya Süryanice'nin konuşulduğu bölgelerde yerel dil eğitim dili kabul edilmiştir. Böylece eğitim bütün ülkede yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ek olarak İngilizce, ilkokul dördüncü sınıftan sonraki tüm sınıflara ikinci dil olarak öğretilmeye başlanmıştır. Devlet okullarının yanı sıra farklı inançlara, etnik gruplara ait okulların faaliyetine de izin verilmiştir. 1924'ten itibaren Bağdat'ta yetişkin kadınlar, gündüzleri devlet okullarına devam eden kız ve erkek çocuk anneleri için altı gecelik sınıflar başlatılmıştır. Dobbs'un amacı kadınları eğitim yoluyla bilinçlendirerek batı aydınlanmasına dayanan değişimi toplumun tamamına yaymaktır. Nitekim Irak'ta eğitime ayrılan bütçe, okula giden öğrenci sayısı yıldan yıla artmıştır.

İngiltere'nin temel amacı Filistin veya Suriye limanlarına yanaşan bir gemiden indirilen ürünleri güvenli bir karayolu ile Irak'a, İran'a ve Hindistan'a ulaştırmaktır. Bu sayede Ortadoğu'da yetiştirilen, üretilen her şey dünya ticareti ile entegre edilmiştir. Tarım Bölümü'nün temel görevi haşerelerle mücadele, tarım okulu ve eğitimi, ürünlerin ekimi şeklinde belirlenmiştir. 1920-1925 arasında bütçesi artmıştır. Dobbs, özellikle Irak'ta tarım alanında İngiltere pazarının ihtiyaç duyduğu ürünler ekilmesini teşvik etmiştir. Haliyle ürünlerin en fazla ihraç edildiği yer İngiltere olmuştur. Tarımdaki verim, sulamanın planlanması, sıcaklık ve doğru tohumun seçilmesine bağlıydı. Bu konuyla ilgili İngiltere merkezli şirketlerden araştırma desteği alınmıştır. Dobbs, İngiliz Pamuk Yetiştirme Birliği'nden destek almış ve çırçır fabrikası kurmuştur. Böylece fabrikanın açıldığı bölgede üretim 1925'te 2540 balyaya ulaşmıştır. Dobbs, Avrupa'dan hastaliksız ipekböceği yumurtası, Abd'den arpa tohumu gibi ithaller yaparak bölgedeki tarımın kalitesini arttırmıştır. Buradaki amaç, ürünlerin Avrupa ve İngiltere pazarlarında kabul görmelerine katkı sağlamaktır. Bir anlamda Irak toprakları Batı pazarını besler hale getirilmekteydi. Liman konusunda ise ciddi projeler bu dönemde planlanmıştır. Dobbs'un amacı Irak petrolünün Akdeniz'e açılmasına olanak sağlayan bir boru hattının inşası ve ona eşlik eden Suriye veya Filistin limanına giden demiryolu hattının yapılmasıydı. Bu sayede Irak'ın bölge ve dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci hızlanacaktı.

Bu şekilde İngiltere'nin de gelirleri artacaktı. İhracat ve ithalatta önemli rota İran'a yönelen transit ticaretti. Bu dönemde Irak'ın ana ihracatı; hurma, yün, post ve deri, meyankökü ve saf yağ ya da tereyağı, ithalatı ise; çay, şeker, elbise gibi tekstil malları ve küçük sanayi üretimi için gereken metal ve cevherler, yakıt yağları gibi ürünlerdi. Irak'ın ithalat ve ihracatta dış dünya ile bağlantısı ise Basra Limanı'ydı. Limanın hisseleri ve sahibi İngiltere Hükümetinin elindeydi. İlerleyen yıllarda Kral Faysal ile anlaşılması halinde belirli bir bedel ile Irak'a devredilmesi planlanmaktaydı.

Kaynakça

- Adelson, R. (1995). *London and the Invention of the Middle East Money, Power and War 1902-1922*. Yale University Press.
- Allawi, A. A. (2016). *Irak Kralı I. Faysal* (H. Abacı, Çev.; 1. bs). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Antonius, G. (2021). *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü* (M. A. Koç & M. Karakuş, Çev.). Selenge Yayınları.
- Artuç, N. (2010). Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909 - 15 Mart 1911). *BELLETTEN*, 74(271), 833-870. <https://doi.org/10.37879/belleten.2010.833>
- Artuç, N. (2020). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bağdat Vilayet İdaresinde Yaşanan Değişim Ve Gelişmeler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4), 1451-1463. <https://doi.org/10.21551/jhf.833103>
- Bell, G. (t.y.). *Newcastle University Gertrude Bell Archive* [Gertrude Bell Archive]. Gertrude Bell Archive. Geliş tarihi 05 Ağustos 2022, gönderen http://gertrudebell.ncl.ac.uk/search_letters_results.php
- Bell, G. (2004). *Mezopotamya'da 1915—1920 Sivil Yönetimi* (V. İlmen, Çev.). Yaba Yayınları.
- Bell, G. L., & Wilson, A. T. (1920). *Review of the civil administration of Mesopotamia 1920*. H.M. Stationery Off.
- By The Editors of Encyclopaedia Britannica. (t.y.). *Carmelite | Definition, Meaning, & History | Britannica*. Geliş tarihi 05 Ağustos 2022, gönderen <https://www.britannica.com/topic/Carmelites>
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (M. Harmanca, Çev.; 3. bs). Agora Kitaplığı.
- Çetinsaya, G. (2020). *II. Abdülhamid Döneminde Irak'ta Osmanlı İdaresi* (1. bs). Küre Yayınları.
- El-Askeri, C. (2009). *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*. Klasik Yayınları.
- Fraser, T. G., Mango, A., & Mcnamara, R. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu* (F. Doruker, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Fromkin, D. (2008). *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Kararıldı? 1914-1922* (M. Harmanca, Çev.; 5. bs). Epsilon Yayınları.
- FRUS. (1943). *The Paris Peace Conference 1919* (C. 3). Usa Government Printing Office.
- Gilbert, M. (2011). *Churchill Bir Yaşam* (S. Sertabiboğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hurewitz, J. C. (1987a). *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956: C. I*. Archive Editions.
- Hurewitz, J. C. (1987b). *Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956: C. II*. Archive Editions.
- Karaca, T. N. (2020). *Sınırları Çizgen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell*. Kronik Kitap.
- Klieman, A. S. (1970). *Foundations Of British Policy In The Arab World The Cairo Conference Of 1921*. The Johns Hopkins Press.
- Kurşun, Z. (2005). Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak. İçinde A. Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz, & Y. Başkan (Ed.), *Irak Dosyası I* (ss. 1-37). TATAV.
- Kurşun, Z., & Hut, D. (2020). *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)* (Z. Kurşun & D. Hut, Ed.). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Kurt, B. (2014). Irak'ta "Muktedir" ve "Müşteki" Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 155-179.

- Kurt, B. (2015). *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*. Küre Yayınları.
Lakh. (t.y.). Geliş tarihi 06 Ağustos 2022, gönderen <https://dictionary.cambridge.org/tr/s/%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/lakh>
London Gazette. (1923, Eylül 25). *London Gazette*.
- Macmillan, M. (2004). *Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay* (B. D. Çorakçı, Çev.). Alfa Yayınları.
- MSB Kutü'l Amare Belgeleri. (t.y.). *Kütü'l Amare Belgeleri • MSB | T.C. Millî Savunma Bakanlığı*. Geliş tarihi 06 Ağustos 2022, gönderen <https://www.msb.gov.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/kutul-amare-belgeleri>
- Obituary: Sir Henry Conway Dobbs. (1934). *Journal of The Royal Central Asian Society*, 21(4), 708-716. <https://doi.org/10.1080/03068373408725343>
- Provence, M. (2020). *Büyük Suriye İsyanı ve Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi* (N. N. Yüksel, Çev.). Pınar Yayınları.
- Report Administration Of Iraq 1925. (1926). *Report By His Britannic Majesty's Government To The Council Of The League Of Nations On The Administration Of Iraq For The Year 1925*. Issued by the Colonial Office His Majesty's Stationery Office.
- Report Administration Of Iraq 1927. (1928). *Report By His Britannic Majesty's Government To The Council Of The League Of Nations On The Administration Of Iraq For The Year 1927*. Issued by the Colonial Office His Majesty's Stationery Office.
- Rogan, E. (2017). *Araplar Bir Halkın Tarihi* (Demirkan, Çev.; 1. bs). Pegasus Yayınları.
- Special Report Iraq. (1931). *Special Report by His Majesty's Government in The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Progress Of Iraq During The Period 1920-1931*. His Majesty's Stationery Office.
- TBMM Meclis-i MebusanTutanak. (t.y.). *Türkiye Büyük Millet Meclisi*. Geliş tarihi 05 Ağustos 2022, gönderen https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik_mmb.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SASUN%20EFEND%DD&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih
- TNA, CO 935/1. (1921). *Report On Middle East Conference Held In Cairo And Jerusalem March 12Th To 30Th, 1921*. Printed For The Colonial Office.
- TNA, CO 935/1/11. (1926). *Report Of The High Commissioner On The Development Of Iraq 1920-1925*. Printed For The Colonial Office.
- TNA, FO 371/9004. (t.y.). *Report On Iraq Administration October 1920-March 1922*.
- TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722. (1920). *Establishment of Council of State for Iraq*.
- TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722. (1921). *Mesopotamia: Creation of a Provisional Council of State*.
- TNA, IOR/L/PS/18/B347. (1920). *Mesopotamia. Appointment of Sir Percy Cox as High Commissioner: Instructions of His Majesty's Government*.

EXTENDED SUMMARY

From the second half of the 19th century, Britain was interested in the Persian Gulf and Iraq. To Britain, Iraq was important for its land connection on the Indian trade route. For example, products from Syrian, Palestinian ports could be sent via a Iraq to Iran and beyond. In particular, the fact that petrol is a new energy source has made the strategies regarding the capture of the Basra Port clear. In this context, Britain developed its plans for Iraq through the bureaucracy it established in India. The process accelerated with the entry of the Ottoman Empire into the First World War. With the occupation of Baghdad on March 11, 1917, British military administration in Iraq officially started after the Armistice of Mudros on October 30, 1918. The administration of the military administration through bureaucrats in British India and their advocacy of a strict centralist structure revealed the reactions of the Iraqi people. This situation increased Britain's military expenses in the region, up to about 20 million pounds. In order to reduce these costs, the process leading to mutual military conflict had to be stopped. For this, Britain ended the military administration and it passed to the civilian high commissioner administration with the appointment of Sir Percy Cox. At the same time, Britain undertook the mandate administration of Iraq on behalf of the League of Nations.

The main task of Cox and his successor, Sir Henry Conway Dobbs, was to make Iraq a self-governing country. High commissioners were responsible for reporting the progress of Iraq to London in monthly, annual and special reports. At the same time, these reports were sent to the League of Nations. Administrative reports include many topics such as economics, education, administration, health, agriculture, commerce. For example, Dobbs describes the situation in Iraq in detail in his 52-page report covering the years 1920-25, which he sent to the Ministry of Colonies. But this alone is insufficient. For this reason, it was compared with the monthly and annual management reports and it was determined what kind of process was experienced in Iraq. The purpose of this article is to explain the UK's practices in Iraq through the reports written directly by the high commissioners and which we consider as a primary source.

As it was determined in the reports, the Iraqi Government, which started in a temporary status in terms of administration, transformed into a new state with Emir Faisal becoming the king. However, the only thing that hasn't changed is that the high commissioners are in the final decision-making position. King Faisal, for example, had to get the approval of the high commissioner when he was going to form a new cabinet or change ministers. Another important issue was the appointment of a British bureaucrat as an advisor for each minister. These advisers were empowered to direct ministerial affairs on behalf of the high commissioner. In any dispute between the minister and the adviser, the decision of the high commissioner was valid. As it can be understood from here, Britain has established a structure that does not leave its strategic goals to accident. As for the economy, it was aimed to manage Iraq without any help and it was partially successful in this regard. It has been determined that there has been a slight budget surplus especially since the 1923-24 fiscal year. High commissioners followed a policy of integrating Iraq with international trade. Importance was given to export/import from Britain and Iraq's commercial dependency was increased. At the same time, a railway enterprise was developed for the regular transportation of products. It has been determined from the reports that the operation of the railways and their shares are in the hands of the British Government. Negotiations on the transfer of these shares to the Iraqi Government under King Faisal also started in this period. Excess revenue from railways is not reflected in the financial statements. Because this surplus was spent on the renewal of the lines owned by the enterprise.

The first step in education was the development of the curriculum based on the European education model carried out by the Ottoman Empire in the region. In this area, the structure of education to which the people were accustomed has been preserved. High commissioners wanted to spread education to the base by increasing the number of primary, secondary and technical schools within the framework of the budget. At the same time, various initiatives have been put into practice, with special emphasis on the education of women. It is noteworthy that the High Commissioners on this subject made a note that a solution to the problems in the society would be found by educating women. Educational activities of private organizations and different religions and sects are also allowed. In terms of health, dispensary and hospital services, starting from Baghdad and spreading to the districts, were provided. It is aimed at outpatient treatment of patients with early response. For example, 1,298,604 people were treated in this way in 1925. A regular vaccination program was implemented in infectious epidemics. The basic production of the Iraqi people was based on agriculture. The efficiency in this area directly affected the country's income through tithes (oshur) tax. For this reason, high commissioners brought experts from India and Britain. Wheat, barley, cotton, vegetables and fodder production were started by these people on large lands suitable for production. The products needed by Britain were given priority and these were exported to Britain. In this way, the agricultural lands of Iraq were benefited. High commissioners carried out projects for products such as barley and cotton to take place in international markets more easily. For example, they brought and planted new kinds of seeds from the USA and Britain. The Port of Basra is the export of the products from Iraq. It has been determined in the reports that the shares of Port of Basra belong to Britain. In addition, it has been determined that the incomes and expenses of the port are evaluated separately from the general finances of Iraq. During Dobbs' period, it is seen that the transfer of the port to the Iraqi Government started. It is understood from the reports that the high commissioners are trying to integrate Iraq into the Western economic market, especially the UK. The numerical data prove that a new colonial policy was followed under the mandate.

ŞAHİNEFENDİ (SOBESOS) GEÇ ANTİK ÇAĞ HAMAMI LATE ANTIQUE PERIOD BATH OF ŞAHİNEFENDİ (SOBESOS)

Can ERPEK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
canerpek@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-2096-0725

ÖZ

Şahinefendi (Sobesos) Geç Antik Çağ Hamamı Nevşehir'e bağlı Şahinefendi köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Yerleşimin kuzey ucunda konumlanan yapı sıra tipi hamamların bir çeşitlemesidir. "L" şeklinde birbirini takip eden mekânlardan kuzey-güney yönünde sudatorium, apodyterium yer alırken, doğu-batı yönünde frigidarium I, frigidarium II, tepidarium ve caldarium mekânları görülmektedir. Praefurnium kanalı caldarium bölümünde görülmekle birlikte, praefurnium mekânı kazılmamış olduğu için toprak altında bulunmaktadır. Hamamın apodyterium zemininde bulunan mozaikler büyük oranda tahrip olmuştur. Giyoş motifi ile çevrili bölümün iç kısmında geometrik, bitkisel ve figürlü bezemeler daire şeklindeki panolar içerisinde kullanılmıştır. Dairesel panolar içerisinde yıldız, eşkenar dörtgen, haç, keklik ve çiçek motifleri bulunmaktadır. Ayrıca güneybatıdaki frigidarium II kapısı girişinde bir çift sandalet motifi görülmektedir. Yerleşimdeki diğer yapılarla ilişkisi, hamamın mimari ve mozaik özelliklerinden yola çıkarak MS 4. yüzyılda inşa edilmiş olduğu düşüncesindeyiz. Hamamın büyük bölümü daha geç bir dönemde yapılan eklemeler açılan kapılar ile farklı işlevlerde kullanılmıştır. Bu makalede bugüne kadar bilimsel bir yayına konu olmamış olan Şahinefendi (Sobesos) Geç Antik Çağ Hamamı'nın mimari özellikleri ve mozaikleri anlatıldıktan sonra yapıya ilişkin değerlendirme yapılmıştır.

ABSTRACT

Şahinefendi (Sobesos) Late Antique Bath is located within the borders of Şahinefendi village in Nevşehir. The building located at the northern end of the settlement is a variation of row type baths. Among the rooms that follow each other in the "L" shape, the sudatorium and the apodyterium are located in the north-south direction, while the frigidarium I, frigidarium II, tepidarium and caldarium rooms can be seen in the east-west direction. Although the praefurnium canal is seen in the caldarium part, the praefurnium part is under the ground because it has not been excavated. The mosaics found on the apodyterium floor of the bath were largely destroyed. In the interior of the section surrounded by the guilloche motif, geometric, floral and figural decorations are used in circular panels. There are star, rhombus, cross, partridge and flower motifs in the circular panels. In addition, a pair of sandal motifs can be seen at the entrance of the frigidarium II gate in the southwest. Based on the relationship with other structures in the settlement, the architectural and mosaic features of the bath, we believe it was built in the fourth century. Most of the bath has been used in different functions with the doors opening to the later additions. In this article, after explaining the architectural features and mosaics of Şahinefendi (Sobesos) Late Antique Bath, which has not been the subject of a scientific publication until today, an evaluation of the building has been made.

Geliş Tarihi:

10.03.2022

Kabul Tarihi:

10.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler:

Kapadokya,
Geç Antik Çağ,
Bizans,
Sobesos,
Hamam

Keywords:

Cappadocia,
Late Antiquity,
Byzantine,
Sobesos,
Bath

Giriş

Kapadokya bölgesi Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer almasına rağmen dönemin büyük sayılabilecek Caesaria (Kayseri) ve Koloneia (Aksaray) gibi şehirlerinden günümüze neredeyse hiçbir şey ulaşmamıştır. Dönemin bir diğer önemli şehri Tyana'nın şehir alt yapısı ve yapı kalıntılarının günümüze ulaşması ise Selçuklu şehri Niğde'nin, kalıntıların bulunduğu bölgeden farklı bir lokasyonda kurulmuş olması ile ilişkilidir. Dağlık Kapadokya incelendiğinde Roma ve Geç Antik Dönemlere ilişkin ortaya çıkarılan yerleşim yeri oldukça sınırlıdır (Ousterhout 2020, 71).

Nevşehir ili, Ürgüp ilçesi, Şahinefendi köyü sınırları içerisinde bulunan Sobesos, Geç Antik Çağ'a ilişkin veriler sağlaması nedeniyle oldukça önemlidir (Ek Şekil 1). Yerleşim Bizans döneminde Mavrucan Deresi'nden Sobesos (Şahinefendi) ve Tamissos (Taşkınpaşa) üzerinden Hagios Prokopios'a (Ürgüp) oradan da Matiana (Avcılar) ve Korama (Göreme) üzerinden Halys'e (Kızılırmak) uzanan, bölgesel öneme sahip bir güzergâh bulunmakta, yol burada Ankara'dan Kayseri'ye uzanan ana yola bağlanmaktaydı. Konya-Kayseri yolu Mavrucan Deresi'nin içinden geçip Caesaria (Kayseri) yönünden gelen ve Kyzistra'da (Yeşilhisar) bulunan kuzey güney bağlantı yoluna kadar uzanmaktaydı (Hild 1977, 69-70). 2002-2005 ve 2010-2011 yıllarında Nevşehir Arkeoloji Müzesi tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan yerleşim köyün hemen güneydoğusunda, Damsa Çayı'nın kaynak noktasına yakın, köylülerce "Örencik" olarak adlandırılan mevkide bulunmaktadır. Arkeolojik kalıntılar, dini yapılar, hamam, konutlar ve mezarlardan oluşmaktadır (Ek Şekil 2).

Arkeolojik kalıntıların saptandığı bölge Sobesos olarak adlandırılmakla birlikte, bu yerleşimin Sobesos olduğuna dair yazılı bir veri bulunmamaktadır. Sobesos yerleşiminin varlığına dair elimizdeki tek kayıt İmparator VI. Leon dönemine tarihlenen piskoposluk listesidir. Piskoposluk listesinden yola çıkılarak, Sobesos'ta X. yüzyılda bir Ortodoks topluluktan söz etmek mümkün olabilecektir. İmparator VI. Leon döneminde piskoposluk listesinde görülen Sobesos yerleşiminin adı daha sonraki dönemlere ait listelerde ise görülmemektedir.

Bugün Şahinefendi köyünün bulunduğu bölge, yaptığımız değerlendirmeye göre, Geç Antik Dönem'de MS 4. yüzyıldan itibaren yerleşim görmüştür. Orta Bizans Dönemi'nde, Şahinefendi yerleşiminin kuzeybatısında bulunan Kırk Martyrler Kilisesi'nin etrafında kayaya oyma mekânlarda yerleşim devam etmiştir. Bölgenin kırsal merkezlerinin tüm özelliklerini gösteren yerleşimde bulunan Kırk Martyrler Kilisesi'nin ilk evresi geç dokuzuncu yüzyıl veya onuncu yüzyıla, ikinci evre onbirinci yüzyıl ve son resim evresi ise kilisedeki yazıta dayanarak 1216/1217 yıllarına tarihlendirilmektedir (Uyar 2011, 391-399). Kilise dışında, mezar şapelleri, hayvan ahırları, depolar ve tarım ürünlerinin işlendiği mekânlar olan bir yaşama alanı da görülmektedir. Tarım ürünlerinin işlendiği mekânlardan olan şaraphanelerden bölgede üç tane bulunmaktadır. Buradaki tarım faaliyetleri yerleşimden birkaç yüz metre uzaklıktaki avlulu evler ile bağlantılı olmalıydı (Benucci, Carpiceci, Colonnese, Inglese ve Romagnoli 2017, 252).

Hamam, yerleşimin en kuzeyinde yer alır. Sıra tipi plana sahip olup, apodyterium, frigidarium, tepidarium, caldarium ve praefurnium bölümlerinden oluşmaktadır (Ek Şekil 3-4). Bunların dışında apodyteriumun güneyinde laconicum veya sudatorium olduğunu düşündüğümüz sauna bölümü bulunmaktadır. Yapıda ısıtma hypocaust sistemi ile sağlanmıştır. Duvarlarda kesme taş ve moloz taşın birlikte kullanılmış olduğu görülmektedir.

1. Apodyterium

3,9 x 10,3 m ölçülerindeki dikdörtgen planlı apodyteriumun zemin kotu -0,12 m'dir. Yapının en geniş mekânı olan apodyteriumun zemininin tamamının mozaik ile kaplı olduğu günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Geçirdiği yangın ve diğer nedenlere bağlı olarak mozaikler büyük oranda tahrip olmuşlardır.

Hamama giriş apodyteriumun güneydoğu köşesindeki kapı aracılığıyla yapılmaktadır. Kapının genişliği 1,0 m'dir. Daha sonraki bir evrede kapatılan girişten, apodyteriuma bir basamak merdiven ile inilmektedir. Mekânın doğu duvarı 0,80 m genişliğinde, 10,17 m uzunluğunda +1,54 m kotundadır. Duvarda kıyafetlerin konulması için yapılmış 0,70 m genişliğinde 0,55 m derinliğinde beş adet niş bulunmaktadır.

Apodyteriumun güneyinde sudatorium veya laconicum olabileceğini düşündüğümüz bir mekân bulunmaktadır. Duvar uzunluğu 3,86 m'dir. Sudatoriuma girişi sağlayan kapının genişliği 1,32 m'dir ve mekâna apodyteriumdan iki basamak ile ulaşılmaktadır.

Batı duvarı 0,80 m ile 1,20 m arasında değişen genişliklerde 8,75 m uzunluğunda ve +1,33 m kotundadır. Batı duvarlarındaki niş sayısı doğu duvarda olduğu gibi beştir ve nişler yaklaşık aynı ölçülere sahiplerdir. Güneybatı köşede frigidarium II'ye girişi sağlayan kapı 0,87 m genişliğindedir. Girişin önünde biri ters diğeri düz şekilde yerleştirilmiş bir çift sandalet mozaığı bulunmaktadır.

Kuzey duvarın batı bölümü 3,94 m uzunluğunda 0,45 m genişliğindedir. Duvarın batı ucu frigidarium II'nin güneydoğu köşesindeki zemin ile birleşmektedir. Kuzeydoğu köşede frigidarium I'e açılan kapı doğu duvardan 0,45 m uzaklıkta ve 0,80 m genişliğindedir.

2.Sudatorium (Laconicum)

Apodyterium'un güneyinde bulunan ve apodyteriumdan iki basamak merdiven ile ulaşılan sudatorium¹, 3,60 x 4,15 m ölçülerinde, zemini -0,12 kotundadır. Duvarlarında genel olarak moloz taş kullanırken, kesme taşın yalnızca güney cephede kullanıldığı görülmektedir. Girişteki kuzey duvarın genişliği 0,41 m'dir. Giriş açıklığının genişliği ise 1,32 m'dir. Girişin hemen önündeki duvar, 0,59 m genişliğinde ve kuzey-güney duvarı arasında uzanmaktadır. Bu duvar, kuzey ve doğu nişlerinin zemin kotlarıyla aynı seviyededir.

Duvarlar köşelerde kademeli olarak genişlemekte ve 1,35 m ile 1,54 m arasında değişen genişliklere ulaşmaktadır. Buna bağlı olarak oluşan nişler doğu, güney ve batı duvarlarında yaklaşık 2,2 m genişliğe sahiptirler. Kuzey duvarın niş derinliği, 0,42 m, doğu nişin 0,91 m'dir. Doğü duvar 0,53 m genişliğinde ve +1,77 m kotundadır. Güney duvarın genişliği yaklaşık 0,46 m kotu ise +1,91 m'dir.

Güney duvar altındaki praefurnium kanalına bağlı olarak diğer duvarlardan daha kalındır. Duvarın günümüze ulaşan kalınlığı 0,75 m, kotu ise +1,45 m'dir. Duvarın altındaki hypocaust ısıtma sistemine ait olan kanal, tuğlalar kullanılarak örülmüştür. Günümüze praefurnium mekânına dair bir kalıntı ulaşmamıştır. Zeminin güney bölümünde üç sıra pilae kazı fotoğraflarında görülmektedir. Buradaki düzenleme caldariumun arkasındaki praefurnium dışında, sudatoriumun güneyinde de mekânı ısıtmak için bir praefurnium olabilir mi sorusunu akla getirmektedir.

3.Frigidarium I

Apodyteriumun kuzeydoğu köşesindeki 0,80 m'lik kapı ile frigidarium I mekânına girilmektedir. 3,84 x 3,82 m ölçülere sahip olan mekânın zemin kotu -0,08 m'dir. Moloz taşların kullanıldığı duvarların genişliği doğu duvarında 0,82 m, kuzey duvarında 0,61 m, batı duvarında 0,84 m, güney duvarında ise 0,61 m'dir. Duvar kotu en yüksek noktada +1,62 m'dir. Mekânın orijinal zeminine ait harç kalıntıları günümüze ulaşmıştır.

Mekânın güneydoğu köşesinde taştan oyulmuş bir su haznesi bulunmaktadır. Frigidarium I'den frigidarium II'ye giriş batı duvarındaki kapı ile sağlanmaktadır. 1,04 m'lik bu kapı dışında apodyteriumdan frigidarium II'ye açılan ikinci bir kapı daha bulunmaktadır.

4.Frigidarium II

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, biri apodyterium, diğeri frigidarium I'den iki kapı ile ulaşılabilen frigidarium II 3,72 x 5,30 m ölçülerinde, zemini ise -0,27 m kotundadır. Duvarlarında moloz taş malzeme kullanılmıştır. Frigidarium I'e göre daha alt kotta olan mekânın orijinal zeminine ait harç kalıntıları korunmuştur. Apodyteriumdan girişi sağlayan kapının önünde zemin kaplama taşları görülmektedir. Bu taşların kotu mekânın zemin kotundan daha yüksektedir.

Mekânın doğu duvarı 0,65 m kalınlığında, +1,06 m kotunda ve caldarium ve tepidarium duvarlarında görüldüğü gibi absidal bir forma sahiptir. Frigidarium II'den tepidariuma giriş batı duvarındaki 1,11 m'lik kapı ile sağlanmaktadır. Kapının daha sonraki bir evrede moloz taş duvar ile kapatıldığı görülmektedir. Güney duvarın kalınlığı 0,70 m, üst kotu ise + 0,97 m'dir.

Batı duvar 0,72 m kalınlığında ve +0,97 m kotundadır. Duvarın kuzeybatı köşesindeki duvar 0,82 m uzunluğunda, yaklaşık 0,27 m çıkıntı yapmaktadır. Mekânın ortasında 0,36 m çapında işlevini belirleyemediğimiz bir sütun tanburu bulunmaktadır.

¹ Vitruvius'un laconicumlar hakkında şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "laconicum ve diğer terleme banyoları ılık odanın (tepidarium) yanında yer almalı ve kavisli kubbenin altına kadar olan yükseklikleri genişliklerine eşit olmalıdır. Kubbenin ortasında, zincirle asılı tunç bir disk bulunan bir delik bırakınız. Diskin yükseltilecek indirilmesiyle halvetin sıcaklığı kontrol edilebilir. Anlaşıldığı gibi, odanın kendisi, ateşin gücünün ve ısısının merkezden çevrenin her tarafına eşit olarak yayılabilmesi için daire şeklinde olmalıdır" (Vitruvius 2015) Sobesos örneğinde baktığımızda sudatorium ya da laconicum olarak kullanılan mekân Vitruvius'un belirttiği düzenden farklı bir yerde caldarium ve tepidarium mekânlarından uzakta apodyteriumun güneyinde ve kendine ait bir ısıtma düzenlemesi ile inşa edilmiştir.

5.Tepidarium

Kuzey duvardaki kapı ile ulaşılan tepidarium 3,42 x 7,00 m ölçülerinde, pilaelerin üzerine oturduğu zemin -1,23 m kotundadır. Absidal bir şekle sahip olan doğu ve batı duvarlarının kalınlığı 0,70 m'dir. Güney duvar ise 0,73 m kalınlığa sahiptir. Tepidariumda duvarların içinde ve dışında kesme taş kullanılmıştır. Duvarların korunan en yüksek kotu +1,30 m'dir. Tepidariumdan caldariuma giriş güney duvarın ortasındaki 1,13 m'lik kapıdan sağlanmaktadır. Mekânda doğu duvarın hemen önünde 0,88 x 1,65 m ölçülerinde dikdörtgen bir küvet bulunmaktadır. Küvetin zemin kotu -0,71 m'dir.

Batı duvarın önündeki -0,28 m kotundaki zemin, batı duvarın merkezinden 1,80 m iç kısma uzanmaktadır. Bu zeminin döşemesine ait harç kalıntıları korunmuştur. Zemine ait eşkenar dörtgen biçimindeki zemin kaplaması izleri (Opus sectile?) harçların üzerinde takip edilebilmektedir. Batı duvara daha sonraki bir evrede 1,02 m genişliğinde bir kapı açılarak, frigidarium mekânlarının batısında oluşturulan mekâna giriş sağlanmıştır. Girişe ait olan eşik taşı korunmuştur. Kapının önünde yaklaşık 0,45 m çapında alveus (kurna) bulunmaktadır.

Hypocaust sistemi ile ısıtması sağlanan tepidariumun zemininde kuzey güney yönünde yedi sıra, doğu batı yönünde beş sıra pilaenin zemini taşıdığı görülmektedir. Pilaelerin taşıdığı zemin günümüze ulaşmamıştır. Pişmiş topraktan yapılmış olan pilaelerin çapı yaklaşık 0,23 m'dir. Praefurniumdan caldariuma ulaşan sıcak hava ve gazlar tepidarium kapısının altındaki kemerli kanaldan tepidariuma ulaşarak mekânı ısıtmaktadır. Bu kanal daha sonraki bir evrede kapatılmıştır.

6.Caldarium

Caldarium 5,07 x 6,94 m ölçülerinde pilaelerin üzerine oturduğu zemin -1,43 m kotundadır. Üç yapraklı yonca biçiminde bir plana sahip mekâna giriş, kuzey duvardaki 1,13 m'lik kapıdan sağlanmaktadır. Doğu ve batı duvarları içten ve dıştan yarım daire kesitliken, güney duvar ise praefurnium bağlantısına bağlı olarak içten yarım daire dıştan çokgen kesitlidir. Duvarlarda içte ve dışta kesme taş kullanılmıştır.

Duvarların kalınlıkları birbirinden farklılık göstermektedir. Doğu ve batı duvarlar merkezde 0,75 m, güney duvar ise 0,85 m kalınlığa sahip ve yaklaşık +0,60 m kotundadırlar. Doğu duvarın önüne sonraki dönemde yaklaşık 0,60 m kalınlığında kesme taşlardan duvar örülerek doğuda düz bir duvar oluşturulmuştur. Duvarın alt kısmında ilk evreye ait olan zemine ait blok taşlar görülmektedir. Taşların bazıları pilaelerin yerleştirilmesini kolaylaştırmak için yarım daire şeklinde oyulmuşlardır. Duvarın doğusuna bakıldığında dört kademeli olarak örülmüş olduğu görülmektedir. Duvarın kotu +1,03 m'dir.

Asma zemini taşıyan pilaelerin en yükseği 0,66 m'dir. Pilaelerin taşıdığı zemine ait herhangi bir parça günümüze ulaşmamıştır. Güney duvarın altından hypocaust'un içine doğru uzanarak sıcak havanın caldariuma ulaşmasını sağlayan tuğla duvarlar korunmuştur. Praefurnium girişi 1,20 m yüksekliğinde, 0,74 m genişliğindedir. Hypocausta doğru uzanan duvarlar ise 0,27 m genişlik ve 0,95 m uzunluktadır. Praefurniumdan uzanan bu daraltılmış duvar ile sıcak gazlar yönlendirilerek ısıtma sağlanmaktadır. Caldariumun güney cephesinde kanal açıklığı dikdörtgen şeklindedir. Caldariumun güneyindeki praefurniumun duvarlarından doğuda bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Geç Antik Çağ hamam yapıları bakıldığında praefurnium ile birlikte servis odaları da kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu bölüm de kazı çalışması yapılmadığı için bu mekânın varlığına dair bilginiz yoktur. Caldariumun batı duvarının güneybatı alt kısmında ve mekânın ortasında bulunan bir bloğun içerisinde su tesisatına ait künkler görülebilmektedir.

6.Yapının Mimari Değerlendirilmesi

Yerleşimin kuzeyinde bulunan hamam, apodyterium, frigidarium, tepidarium, sudatorium ve caldarium bölümlerinden oluşmaktadır. Roma hamamları temel olarak beş plan tipine ayrılmıştır. Mekânların dizilişine göre belirlenen tipolojide hamamlar: sıra tipi, halka tipi, yarım eksenli tip, büyük imparatorluk tipi ve küçük imparatorluk tiplerinden oluşmaktadır (Krencker 1929, 176-180). Geç Antik Dönem ve sonrasında özellikle sıra tipi plan yoğun olarak uygulanmıştır (Ferrington 1995, 45).

Sıra tipi hamam planı MÖ 2. yüzyıl civarında uygulanmaya başlayıp, 5. yüzyıla kadar değişik bölgelerde uygulanmaya devam etmiştir. Bu tip hamamlarda mekânlardan en az biri ısıtılarak, buna bağlı diğer mekânların

aynı eksenle sıralanması ile plan tipi oluşturulmuştur. Basit tipten farklı olarak gelişmiş tipte, bu sıralı mekânlara dik açıda konumlandırılmış ayrı bir mekân ya da mekân dizisinin eklendiği örnekler ile de karşılaşılmaktadır (Seviç 2014, 92).

Hamam mimarlığında mekânların birbirini takip edecek şekilde sıralı düzende dizilmesi ile oluşturulan plan tipi tek eksenli dizi tipi olarak adlandırılmaktadır. Geç Antik ve Erken Bizans Dönemleri öncesinden itibaren bu plan tipi ve çeşitli varyasyonları hem doğuda hem de batıda yoğun olarak kullanılmıştır. F. Yegül bu plan tipinin başlangıcı olarak Pompei’de bulunan Stabia Hamamları’nın gösterilebileceği düşüncesindedir. Bu düzende ısıtılmamış mekânlardan, sıcak mekânlara doğru ilerleyip, geri dönüş içinde yine aynı mekânlar takip edilerek geri dönmektedir (Yegül 2006, 60). Roma ve eyaletlerinde balnae olarak adlandırılan orta ve küçük boy hamam yapılarında bu plan tipi ile yoğun olarak karşılaşılmaktadır. Özellikle Ostia’da basit tek sıralı plan tipini sergileyen çok sayıda yapı bulunmaktadır (Yegül 2011, 90). Anadolu’da özellikle Likya bölgesinde çok sayıda hamam yapısı da sıra tipi plan şemasına sahiptir.

Şahinefendi’deki hamam sıra tipinin bir çeşitlemesidir. Mekânlar “L” şeklinde birbirini takip edecek bir düzende inşa edilmiştir. Hamamın su ihtiyacı Damsa Çayı’nın kaynağından sağlanmış olmalıdır. Hamam yapısının doğusundaki cadde üzerinde ortaya çıkarılan pişmiş toprak künkler, hem hamam hem de yerleşime su sağlama amacı ile kullanılıyor olmalıydılar.

Hamam ile plan özellikleri açısından birebir örtüşen bir yapı tespit edilememiş olmakla birlikte Anadolu’da benzer özellikleri gösteren hamam yapıları bulunmaktadır. Bunlardan ilki MS 5. yüzyılda inşa edilen ve 6. yüzyılda yapılan eklentiler ile kullanılmaya devam eden Kibyra’daki Geç Antik Dönem hamamıdır (Ek Şekil 5). Kuzey-güney doğrultusunda sıra tipi planlı yapı beş mekândan oluşmaktadır. Bunlar: apodyterium, frigidarium, tepidarium, I. caldarium ve güney uçta bulunan II. caldariumdur (Özüdoğru-Tarkan 2018, 178). Sıra tipi plan tipine sahip olan hamam özellikle güney uçta bulunan II. caldariumdaki üç yapraklı yonca biçimi ile Şahinefendi’deki yapıya benzerlik göstermektedir. Şahinefendi’deki hamamda kuzey, güney ve batı yönünde bulunan eksedralar ile üç yapraklı yonca planı uygulanmıştır. Batıdaki eksedra içten yarım daire kesitliken, dıştan preafurnium bağlantısının olduğu bölümde çokgen kesitlidir. Kibyra’daki hamamda I. caldarium bölümünün tek tarafında eksedra düzenlemesi görülmektedir.

Kahramanmaraş ili, Geben Beldesi, Kayranlık Gözü Mevkii’nde gerçekleştirilen kurtarma kazıları sırasında ortaya çıkarılan Kayranlık Gözü Hamamı’da benzer özellikler gösteren yapılarıdır (Ek Şekil 6). Yapı ile ilgili olan araştırmada ilk evresi kesin olmamakla birlikte benzer örnekler ve kazıda ortaya çıkarılan sikkelerden yola çıkarak MS 3. yüzyıl sonu 4. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir. Yapının plan özellikleri açısından birebir benzeri tespit edilememiştir (Görür 2005, 18). Hamamın caldariumunda kuzey ve güneyde eksedralar bulunurken, batıdaki preafurnium bağlantısının olduğu bölümde eksedra yer almamaktadır. Yapıda caldarium ve tepidarium aynı eksenle yerleştirilmiş, frigidarium mekânları ise kuzey yönünde eksenden kaydırılarak inşa edilmişlerdir. Şahinefendi Hamamı ile Kayranlık Gözü Hamamı’nın caldarium bölümündeki mimari benzerliği dışında, Kayranlık Gözü Hamamı’nın da kent içi hamamı olmayıp, kırsal bir bölgede ortaya çıkarılmış olmasıdır. Kazılarda ortaya çıkarılan yapının etrafında dönemi içerisinde kırsal bir yerleşim yeri bulunuyor olmalıydı.

Hamam yapısının bir diğer benzer örneği İstanbul’daki Kalenderhane Hamamı’dır (Ek Şekil 7). 5. yüzyılda Notitia’da 153 balnae ve 9 thermaenin adı geçmektedir. Bu hamamlardan günümüze arkeolojik kalıntıları ulaşan hamam çok azdır. Bunlardan biri olan ve MS 4. yüzyıla tarihlenen Kalenderhane Hamamı, bileşik bir geometrik düzen içerisinde dairesel ünitelerin niş, apsis, girinti gibi öğelerle yerleştirilişi, binanın kısıtlı ve dar arsa durumu ile ilişkili olarak, Geç Antik Dönem mimarlığının sevilen formlarının bu mimariye yansması olarak değerlendirilmektedir. (Yegül 2006, 300). Yapının caldariumunun doğu ve batı bölümleri apsidal formdayken, kuzeyde preafurnium girişi olan bölüm çokgendir. Mekânlar birbirini sıra ile takip ederken, Şahinefendi’deki hamama benzer bir şekilde açılı olarak düzenlenmiştir. Kalenderhane Hamamı dışında İstanbul’da Topkapı Sarayı arazisinde gerçekleştirilen kazılarda MS 5 ve 6. yüzyıllara tarihlendirilen küçük ve basit sıra tipi hamamın caldariumunda da apsidal bir düzenlemenin bulunduğu görülmektedir (Yegül 2011, 219).

Anemurium’daki MS 5. yüzyıla tarihlendirilen sıra tipi hamam (Farrington 1995, 31), daha önceki örneklerde olduğu şekilde eksedral tepidarium ve caldariuma sahip olmasa da mekânsal dizilişi açısından Şahinefendi’deki hamam ile plan açısından benzerdir (Ek Şekil 8). Yalnızca hamamın caldariumunun güneyinde içten apsidal bir bölüm bulunmaktadır. Anemurium’daki hamamın apodyteriumu kuzey güney doğrultusunda iken, frigidarium,

tepidarium ve caldariumu sıralı şekilde doğu batı yönünde düzenlenmiştir. Hamamın apodyterium zeminini mozaik ile döşenmiş ve duvar kenarlarında oturma sıraları tespit edilmiştir (Farrington 1995, 165).

Andriake’de de sıra tipi hamamlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Andriake Doğu Hamamıdır. Hamam kuzey aksında yan yana sıralanan mekânlardan oluşup Roma Döneminde inşa edilmiştir. Roma Dönemi sonrasında geçirdiği değişiklikler ile Bizans Döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir (Çevik 2014, 237). Doğu Hamamı sıra tipi bir hamam olmakla birlikte tepidarium ve caldarium bölümünde nişlere sahip değildir. Andriake’deki Kuzey Hamam ise apsidal nişlere sahip sıra tipi bir hamamdır (Ek Şekil 9). Hamamın caldarium mekânının doğu ve batı bölümlerinde apsidal nişler bulunmaktadır. Praefurnium bağlantısı ise kuzey duvardan sağlanmıştır. Caldariumun doğusunda tepidarium olarak değerlendirilmiş olan mekân bulunmaktadır. Caldariumun güneyindeki mekânın doğu ve batı duvarlarındaki apsidal nişlerden doğudakinin ölçüleri batıdakine göre daha geniştir (Aygün 2018, 511-512).

Dağlık Kilikya bölgesindeki Akkale yerleşimindeki sıra tipi hamam da Şahinefendi yerleşimindeki hamam ile benzer plan tipine sahiptir (Ek Şekil 10). Akkale’deki hamam da “L” şeklinde bir plan düzenlemesi görülürken, frigidarium ve caldarium bölümlerinde Şahinefendi Hamamı’nda olduğu gibi absidal nişler bulunmaktadır. Özellikle caldarium, içten üç yapraklı yonca şeklindeki planı ile Şahinefendi Hamamı ile aynı özelliklere sahiptir. Planda f harfi ile gösterilmiş olan mekân düşüncemize göre apodyteriumdur. Apodyterium mekânından sırası ile frigidarium, tepidarium ve caldarium mekânlarına geçilmektedir.

Yukarıda verdiğimiz benzer örnekler dışında Anadolu’da sıra tipi hamamların yaygın olarak görülmesi plan tipinin sevilen ve işlevsel bir tip olduğunu ortaya koymaktadır. Karşılaştırma örnekleri dönem olarak da Şahinefendi’deki hamam ile örtüşmektedir. Hamam kazılarında mimari dışında tarihlleme yapmamızı sağlayacak diğer buluntuların olmaması kesin bir tarihlleme yapmamıza imkân vermemektedir. Villa ve mozaiklerinden yola çıkarak yaptığımız tarihlenenin hamam mozaikleri için de geçerli olduğunu düşünmekte ve MS 4. yüzyıla yapıyı tarihlendirmekteyiz.

7.Mozaik Değerlendirme

Roma Döneminde mozaikte uygulama tekniği genellikle “opus tessalatum” dur. Roma Döneminde Hellenistik Dönemden farklı olarak, tessalatum mozaiklerde tüm bölgelerde göze çarpan en önemli özellik, tessara boyutlarının büyümesiyle santimetrekareye düşen tessera sayısının azalması olmuştur. Hellenistik Dönem mozaiklerine özgü bir özellik olan, figürlerin daha küçük arka fonun ise daha büyük tessaralar ile döşenmesi bu dönemde ortadan kalkmıştır (Ödekan 1997, 130). Roma mozaiklerinde bazı şekil ve desenlerin neredeyse birbirini tekrar eder bir şekilde sürekli olarak işlenmiş olması, bazı desen ve figürlerin ve tüm eski mozaik yapıtlarının çizimlerinin yer aldığı bir tür katalogdan faydalandığını göstermektedir (Colledge 1997, 56). Üslup değişikliği temel olarak üç boyutlu etkinin kaybolması şeklinde özetlenebilir (Kitzinger 1951, 209). Roma Döneminden itibaren Doğu Akdeniz’de de zemin artık Erken İmparatorluk Döneminden beri Roma’da olduğu gibi iki boyutlu düz bir yüzey olarak algılanmaya ve halı desenli tabir edilen geometrik bezemeler zeminin tümüne uygulanmaya başlanmıştır. Figürlü orta pano motifleri, ya döşemenin ortasında küçük birer madalyon halini almış ya da düz bir arka plan üzerine, dağınık bir kompozisyon içerisine yerleştirilmiş çok figürlü gruplar şeklinde zeminin geneline yayılmıştır. Tesseraların, köşeleri uç uca gelecek şekilde diyagonal olarak yerleştirilmesi prensibine dayanan gökkuşağı üslubu ve bu üslunun uygulandığı kordon deseni de bu dönemde eskisine oranla daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Ling 1998, 57). Bu değişimlerle birlikte, M.S. 4. yüzyıldan sonraki dönemde Doğu ve Batı arasındaki üslup farklılıklarının en aza indiği söylenebilir.

Roma İmparatorluk Döneminde mozaik döşeme geleneği Anadolu’nun geneline yayılmış, bu durum Geç Antik Dönem’de artarak devam etmiştir. Türkiye sınırları içerisinde, Yunan ve Roma kültürlerinin en yoğun şekilde yaşandığı batı ve güney bölgelerin yanı sıra Karadeniz, Trakya ve İç Anadolu’da da ortaya çıkan mozaik buluntuları, bu döşeme türünün yaygın olarak kullanıldığının bir göstergesidir. Anadolu genelindeki buluntu yerlerinin tümünün burada sıralanması mümkün olmamakla birlikte, Antakya’nın yanı sıra, başta Zeugma olmak üzere özellikle Güneydoğu’da ve Güney kıyılarda ortaya çıkan buluntular, bu bölgelerdeki mozaik döşeme geleneğinin süreklilik ve kalitesini yansıtması bakımından önemlidir. Buna paralel olarak batıda, Konstantinopolis’te ele geçen, yenilikçi ve yüksek kaliteli buluntular da dönemin saray üslubunu yansıtması nedeniyle büyük önem taşır (Brett 1949, 64).

Bizans Dönemi ile birlikte mozaik döşemeler bazilika ve vaftizhane benzeri dini yapılarda da kullanılmaya başlanmıştır. Bu yapılarda önce ağırlıklı olarak halı desenli geometrik mozaikler tercih edilmiş, ilerleyen dönemlerde inancın sembolleri ile bitki ve hayvan motifleri de repertuara dâhil edilmiştir (Ling 1998, 98). Doğu Akdeniz’de mozaiklerin geniş yüzeyleri kaplayan döşemeler olarak kullanılması da yine bu dönemde yaygınlaşmış ve inancın etkisinin devam ettiği bölgelerde Ortaçağ sonuna kadar sürmüştür (Dunbabin 1999, 251). M.S. 6. ve 7. yüzyıllardaki Pers ve Arap akınları Anadolu’daki birçok kentte antik dönem kültürünü kesintiye uğratmış, buna paralel olarak mozaik döşemelerin üretimi de sona ermiştir. Daha doğuda, özellikle Suriye’nin güney bölgeleri ve Ürdün’de ise, mozaik döşemelerin İslamiyet temsilcisi Araplar tarafından da benimsendiği ve bu kültürün özelliklerine göre uyarlanarak M.S. 8. yüzyılın içlerine kadar kullanıldığı görülmektedir (Dunbabin 1999, 204).

Şahinefendi’de Apodyterium zemininde bulunan mozaikler büyük oranda tahrip olmuştur. Opus tessellatum tekniğindeki mozaik zemin, en dışta beyaz tesseralardan oluşan bordür dışı alan, ardından gelen iki sıra kırmızı tesseralardan oluşan kordon ve altılı giyoş motifi ile çerçevelenmiştir. Günümüze ulaşan kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla mekânın zeminini dört yönünde devam etmektedir. Giyoş motifi ile çevrili bölümün iç kısmında ise geometrik, bitkisel ve figürlü bezemeler daire şeklindeki panolar içerisinde kullanılmıştır. Dairesel panolar içerisinde yıldız, eşkenar dörtgen, haç, keklük ve çiçek motifleri bulunmaktadır. Dairesel panolar arasında kalan alanlara eşkenar dörtgenler yerleştirilmiştir. Bunların dışında yarım daire içerisinde motifler panonun dış çerçevesine bitişik olarak görülmektedir. Ayrıca güneybatıdaki frigidarium II kapısı girişinde bir çift sandalet motifi görülmektedir (Ek Şekil 11). Motifin içinde bulunduğu kare panonun etrafında, dönüşümlü olarak içe ve dışa bakacak şekilde, yarım dairelerin kaydırılarak yerleştirilmesi ile oluşturulmuş dalga motifi dizisi bulunmaktadır. Motifin benzer örneklerine Kıbrıs Aziz Trias Bazilikası (Sabır 2004) ve Antakya E Hamam’ında (Campbell 1998) rastlanmaktadır. Apodyterium duvarlarından herhangi bir sıra kalıntısının günümüze ulaşmamış olması nedeniyle, yapının duvarlarında dönem örneklerinde görülen, duvar resimlerinin bulunup bulunmadığı ise bilinmemektedir.

Sonuç

Hamamların içinde yıkanma düzeni, genellikle ılıktan sığa doğru bir değişimi gerektirmektedir. Hamamın giriş ve soyunma mekânı olan apodyteriumun ardından frigidariuma geçiş yapılmaktadır. Hamamın soğukluk kısmı olan frigidariumda ısıtılmamış havuzlar bulunabilmektedir. Frigidarium ve caldarium Roma hamamlarının en görkemli ve lüks mekânlarıdır. Frigidariumdan hamamın ılık kısmı olan tepidariuma geçilir ve sıcak banyo düzeni son olarak caldarium olarak bilinen sıcak salonda noktalanır. Bu mekânların dışında hamamlarda laconicum olarak adlandırılan ve kuru sıcak terleme odası ile, buharlı, nemli sıcak olanağı sunan sudatorium gibi terleme odaları bulunabilmektedir (Yegül 2011, 35).

Şahinefendi’deki hamam yapısı sıra tipi hamamlar içerisinde değerlendirilmekle birlikte, apodyterium ve sudatoriumun doğu batı yönünde yerleştirilen mekânlardan farklı olarak kuzey-güney yönünde yerleştirilmesi, yukarıda bahsettiğimiz gidiş ve dönüşte aynı mekânlardan geçilen tek eksenli sıra tipi hamamlardan, apodyterium mekânında frigidarium I ve frigidarium II mekânlarına iki farklı kapıdan ulaşılabilmesi ile ayrılmaktadır.

Apodyteriumdan istenildiği takdirde frigidarium II mekânından başlayarak sırasıyla; tepidarium ve caldarium mekânlarına ulaşılabilir. Dönüşte ise frigidarium I mekânı kullanılarak apodyteriuma ulaşılabilir. Roma hamamlarında sıcak mekânlar kullanıldıktan sonra yıkanma, soğuk su banyosu ya da havuzuna girilerek bitirilmektedir. Apodyteriumdan iki kapı ile frigidarium I ve II mekânlarına girişin sağlanması bununla ilişkili olmalıydı.

Şahinefendi’deki hamam yapısı çiftlik evleri ve villalarda görülen ve genellikle mutfak mekânına bitişik olarak düzenlenen banyo mekânlarından farklıdır. Bağımsız bir yapı olarak inşa edilmiş olan hamam tek bir konut için büyüktür. Hamama giriş kuzeydeki kapıdan apodyterium aracılığı ile sağlanmaktadır. Apodyterium da bulunan nişler kıyafetlerin konulması için kuzey ve güney duvarda olmak üzere beşer adet olarak düzenlenmiştir.

Sudatorium veya laconicum olarak değerlendirdiğimiz güneydeki mekândan frigidariuma apodyterium aracılığı ile geçilmektedir. Çiftlik evleri ve villalarda terleme odalarından frigidariuma geçiş orta dereceli ısıtılan ve soyunmalık olarak da kullanılan bir oda aracılığı ile sağlandığı bilinmektedir (Yegül 2006, 48). Bağımsız hamam yapısında ise terleme odasından apodyterium aracılığı ile geçiş yapılarak diğer mekânlara ulaşılması bilinen bir örnek değildir. Yapının caldariumun güneyinde bulunan praefurnium ile bağlantısı görülmediği için, bu

bölümdeki ısıtma için başka bir praefurnium kullanılmış olmalıdır. Ancak kazılarda bu mekân ortaya çıkmamıştır. Sudatoriumdaki pilaeeler ve praefurniuma ait olan tuğla örgü ile oluşturulmuş açıklığın günümüze ulaşmış olması bu bölümde zeminden bir ısıtmanın yapıldığını göstermektedir.

Buhar hamamı olarak kullanılan Sudatorium (Assa Sudatio), hemen hemen bütün plan tipleri göstermesine rağmen çoğunlukla dörtgen veya kare planlıdır. Yüksek ısı gerektirmesi nedeniyle hypocaust sisteminin bulunmasına bağlı olarak kullanımı yaygınlaşmıştır. Sudatorium, Laconicum'a göre daha sağlıklı ve pratik bulunması nedeniyle zamanla hamamlarda laconicumun yerini almıştır. İmparatorluk termelerinde tonoz çatı ile örtülü, caldarium ve tepidariumdan daha küçük bir mekândır. Güney veya güneybatı yüzünde pencereleri ile hamam yapısı içinde yer almaktadır. Sudatorium, erken dönemlerde apodyterium veya palaestra ile de bağlantılı olarak yer aldı ve tepidarium dan sonra, caldariumdan önce kullanıldı (Pamir 1995, 13).

Dikdörtgen planlı frigidarium I mekânının ardından gelen frigidarium II mekânında, güney cephede apsidal düzenleme yapılmış olduğu görülmektedir. Frigidariumlarda çeşitli planlar görülmekle birlikte dikdörtgen plan en çok uygulanan plan şeklidir (Krencker 1929, 183). Bu bölümde zeminde zemin döşemelerinin bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

Frigidarium II mekânından sonra gelen tepidarium, kuzey ve güney yönlerde apsidal forma sahiptir. Roma mimarisinde tepidariumlar çeşitli plan tipleri gösterebilmektedir. Bu mekânlarda Şahinefendi Hamamı'nda olduğu gibi apsidal planlar görülebildiği gibi dik açılı düzenlemelerde uygulanabilmektedir (Krencker 1929, 184). Hypocaust sistemi ile zeminden ısıtılan tepidariumda tubuli veya tegulae mammatae adı verilen duvardan ısıtma sistemleri ise kullanılmamıştır. Caldarium ile tepidarium kapısı altındaki kemerli açıklık aracılığı ile sıcak havanın tepidariuma akışı sağlanmıştır. Bu açıklığın daha sonraki bir evrede kapatılmış olduğu görülmektedir. Tepidarium güney ekvedrasında Roma hamam mimarisinde tepidariumlarda bulunduğu görülen ılık su küveti günümüze ulaşmıştır. Geç Antik Çağ'dan itibaren hamam yapılarında yapının küçülmesi ile birlikte mekân içlerindeki yıkanma küvetlerinin ölçüleri de küçültülmüştür. Bu durum beraberinde Roma Dönemi'nde görülen büyük su depolarının yerine, daha küçük ve daha pratik yöntemlerin kullanılmasını getirmiştir. Kuzey ekvedra zemininde bulunan sıva izleri zeminin opus sectile bir döşemeye sahip olduğunu göstermektedir.

Hypocaust sistemi ile tabandan ısıtılmış olan caldarium hamamın temel mekânıdır. Genellikle hamamın en büyük mekânı olan caldarium sıcak su ile yıkanmanın gerçekleştirildiği bölümdür. Üç yapraklı yonca biçimli plana sahip olan caldariumun batısında bulunan praefurnium girişi dikdörtgen bir forma sahiptir. Buradan sağlanan sıcak hava girişi ile caldariumun tabandan ısınması sağlanmıştır. Duvardan ısıtma tepidariumda olduğu gibi burada da görülmemektedir. Asma zemini taşıyan pilaeeler günümüze ulaşırken, suspensurae adı verilen asma zemin günümüze ulaşmamıştır. Su tesisatına dair kanal ve künkler günümüze yalnızca güney ekvedra duvar içinde bir künk ve ekvedranın önündeki blok içerisinde künk parçaları görülmektedir. Caldariumun kuzey ekvedrasına dış cepheden bağlanan taş oyu bir kanal bulunmaktadır. Bu kanalın işlevi ise tam olarak bilinmemektedir.

Anadolu'da üst düzey konutlardaki özel hamamlar, MS 5. ve 6. yüzyılın sonlarından itibaren giderek lüks karakterini ve hamam işlevini yitirmiş görünmektedir. Genel olarak, bu dönemde seçkin kompleksler, lüks yaşam tarzının azalmasına yol açan, bölünme ve 'kırsallaştırma' süreçleri de dâhil olmak üzere önemli değişikliklere uğramaya başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak özel banyolardan da vazgeçilerek depo, atölye ve tarımsal faaliyetlerle ilgili alanlar gibi başka işlevlere sahip mekânlara dönüşmüş görünmektedir (Uytterhoeven 2011, 326). Şahinefendi Hamamı'ndaki değişimde buna örnek olarak gösterilebilecek yapılardan biri olarak değerlendirilebilir.

Hamamın ikinci evresinde yapı da çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan ilki, apodyterium kapısının örülmüş olmasıdır. Bu kapının örülmüş olması hamamın tamamında olmasa da kısmi olarak bir işlev değişikliğine gidildiğini göstermektedir. Apodyterium girişindeki mekânın bulunması, belki bir revak düzenlemesi ilişkiliydi ancak bu bölümün ilk evreye mi yoksa ikinci evreye mi ait olduğu belirsizdir.

Yapıda Apodyteriumdan frigidarium I, frigidarium II mekânlarına girişler korunmuşken, frigidarium II den tepidariuma girişi sağlayan kapı örülmüştür. Ayrıca hypocaust sisteminde caldariumdan tepidariuma sıcak hava girişini sağlayan kemerli açıklık da kapatılmıştır. Tepidariumun kuzeydoğu köşesine açılan kapıyla yerleşimde yapı 1 olarak adlandırdığımız sonraki döneme ait mekânlar ile bağlantı kurulmuştur.

Apodyterium ve tepidarium kapılarının kapatılması ile birlikte, frigidarium I ve II, apodyterium ve sudatoriuma girişin nasıl sağlandığı bilinmemektedir. Bu alanda dört mekândan oluşan ve hamam olarak kullanılmayan bir

başka yaşam alanı oluşturulmuştur. Yine aynı şekilde tepidarium ile kuzeyindeki yapı 1 ile bağlantı kurularak, caldarium, tepidarium ve yapı 1'den oluşan bir düzenleme yapılmıştır. Bu evrede tepidariumun işlevinin değiştiği, ısıtmayı sağlayan kemerli bölümün kapatılması nedeniyle açıktır. Ancak caldariumun hamam olarak kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Caldariumda meydana gelen değişiklik ise güneydeki eksedranın önünün duvar örülerek kapatılmış olmasıdır. Bu bölümde neden duvar örülmüş olduğu bilinmemektedir.

I numaralı villanın kiliseye çevrilmesi ile birlikte Şahinefendi'de yerleşimin genişleyerek Hıristiyan bir cemaatin burada yaşadığı anlaşılmaktadır. Kilise evresinde yapının etrafında oluşmaya başlayan mezarlık alanındaki gömüler Hıristiyan gömü geleneklerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Mezar kapakları üzerindeki haç kabartmaları, mezar yazıtları ve bu mezar yazıtlarında iki diakon adının geçiyor olması burada bir Hıristiyan nüfusun varlığının göstergeleridir.

Yaşayan insan sayısının artışına bağlı olarak ortaya çıkan konut ihtiyacı hamamdaki değişikliklerin sebebi olmuştur. Bir başka nedenin ise Roma Dönemindeki hamama bakış açısı ile Hıristiyanlığın yayıldığı Geç Antik-Erken Bizans Dönemlerindeki bakış açısı farkının olup olmayacağıdır. Değişiklikler sonrasında caldarium kısmı, işlevini sürdürürken sudatorium, frigidarium, tepidarium gibi mekânlara ihtiyaç duyulmayarak farklı işlevler ile kullanılmaya devam edilmiştir.

Araştırmacılar genel olarak, kilisenin hamamlara ve yıkanmaya aktif olarak karşı çıkmadığı konusunda hemfikirlerdir. Gerçekten de, kilise komplekslerinden ve Hıristiyan hac alanlarından hamamla ilgili arkeolojik kanıtlar imparatorluğun her yerinde, kilisenin sadece halka açık banyolara izin vermekle kalmayıp, aynı zamanda yıkanma imkânı sunmaya dâhil olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Papaların Kitabı, Theodoret ve Zacharias gibi edebi kaynaklar bunu doğrulamaktadır (Marechal 2020, 208). Geç Antik Çağ ve Bizans kentlerinde hamamlar popüler bir kurum olma özelliğini korurken, yıkanma karşısında gösterilen bazı tepkilerde görülmektedir. Aziz Hieronymus'un görüşüne göre; "Hz. İsa'da yıkanan hiç kimsenin ikinci bir yıkanmaya ihtiyacı olmadığı" (Yegül 2011, 251) gibi görüşlerde hamamlara bakış açısı üzerinde etkili olmuştur. Burada gösterilen tavır Hıristiyan değerlerinin pagan değerlerine karşı göstermiş olduğu tepkinin sonucudur.

Şahinefendi'de bulunan hamamdakine benzer değişiklikler Kıbyra'daki hamamda da yaşanmıştır. Kıbyra'daki hamamın inşa edilmesinden bir süre sonra batı cephesine ek duvar inşa edilmiş ve yapının girişine revak eklendiği düşünülmektedir. Yapının içerisinde de tepidarium ısı kanalları kapatılmış, caldarium küvetine yönelik olarak yapılan preafurnium da iptal edilmiştir. Hamamın işlev değişikliği ve yıkımına ilişkin en önemli veriler caldariumda ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümdeki güney apsis tamamen yıkılarak duvar örülmüş, batı apsis ise bir duvar ile kapatılmıştır. Yapılan bu düzenlemeler Kıbyra'da hamamın başka bir işlev ile kullanıldığını göstermektedir (Özudoğru- Tarkan 2018, 191-192). Kıbyra Hamamı'nda yapılan değişiklikler öncesinde Hıristiyan nüfusun yoğun bir şekilde hamamı kullanmaya devam etmiş olması, hamamda yaşanan değişikliklerin dini bakış açısındaki farktan ziyade, mekânsal ihtiyaçlardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Şahinefendi Hamamı'nın yerleşimde bulunan diğer yapılarla olan ilişkisi ile birlikte, apodyterium zemininde bulunan mozaikler ve benzer örneklerinden yola çıkılarak MS 4. yüzyılda inşa edilmiş olduğunu değerlendirdiğimizi belirtmiştik. Sobesos yerleşiminde bulunan ve villa I olarak adlandırdığımız konutun kiliseye dönüşmesinden sonra villa II ile birlikte hamam da inşa edilmiş olmalıdır. Hamamın doğu cephesinin ön tarafında bulunan ve düzgün kesme taşlardan oluşan duvar kalıntısı, hamamın olduğu alanda daha erken bir evrede başka bir yapının bulunduğu göstermesi açısından önemlidir. Ancak buradaki erken dönem yapısı hakkında bilgiye sahip değiliz.

Hamam, apodyteriumundaki nişlerden yola çıkılarak yapılacak değerlendirme ile aynı anda on kişiye hizmet verebilecek kapasitededir. Bu tür özel hamamların, hamamın sahibi tarafından kullanılmadığı günlerde ücretli veya ücretsiz olarak halka açılması bilinen bir uygulamadır. Ancak hamamlara yalnızca sahibinin açık bir şekilde üyesi olduğu belirli bir hedef grup erişebilir. Bazı araştırmacılar, hamam işletmesinin doğrudan mali bir yararı olabileceğini de ileri sürmekle birlikte, su temini, yakıt tüketimi ve personel ücretleri dâhil olmak üzere hamamların işletme maliyetlerinin oldukça yüksek olması nedeniyle bu pek olası görülmemektedir. Bu nedenle, bir hamam inşa etmek ve işletmek için ana neden, iyi para kazanmaktan ziyade daha çok sosyal prestij ile ilişkili olmalıydı (Marechal 2016, 130).

Bu uygulamanın Sobesos Hamamı için de geçerli olduğu düşünülebilir. Hamamın hangi döneme kadar kullanılmış olduğu bilinmemekle birlikte villa II kullanılmaya devam ettiği süre içerisinde hamam da işlevini

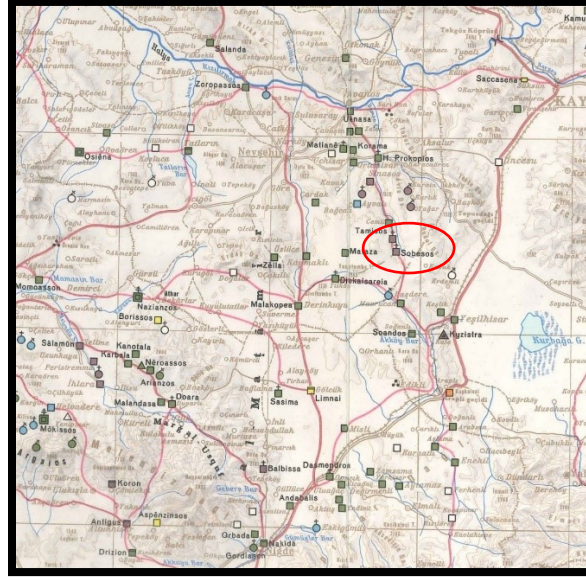
sürdürmüş olmalıdır. Bu kullanım süresine ilişkin bir tarih vermek eldeki verilerin yetersizliğinden dolayı çok da doğru olmayacaktır. Ancak 7. yüzyılda başlayan ve bölge kentlerini etkileyen Arap akınlarının Sobesos'u da etkilemiş olması muhtemeldir.

Kaynakça

- Aygün, Ç. A. (2018). *Myra'nın Limanı Andriake'nin Yerleşim Planı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi
- Benucci, M, Carpiceci, M, Colonnese, F., Inglese, C., Romagnoli, G. (2017). The rock-cut settlement and the courtyard complex of Şahinefendi (Nevşehir, Turkey). M Parise, C. Galeazzi, R. Bixio, A. Yamaç (Ed.). *Cappadocia Hypogea Proceedings of International Congress of Speleology in Artificial Caves 2017*. Cappadocia.
- Brett, G. (1949). *The Mosaic. The Great Palace of the Byzantine Emperors*. Oxford: Oxford University.
- Campbell, S. (1998). *The Mosaics of Antioch*. Canada: Pontifical Institute of Medieval Studies.
- Colledge, M. (1997). *Roma Sanatını Tanıyalım*. İstanbul: İnkilap.
- Çevik, N. ve Bulut, S. (2014). Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek. *Adalya*.
- Dunbabin, K. (1999). *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge: Cambridge University.
- Farrington, A. (1995). *The Roman Bath of Lycia: an architectural study*. Ankara: ShortRun.
- Görür, M (2005). Kayranlık Gözü Doğu Kilikya'da Bir Roma Hamamı. *Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Dökümanları 6*, Ankara.
- Hild, F. (1977). *Das Byzantinische Strassensystem In Kappadokien*. Wien.
- Kitzinger, E. (1951). Mosaics Pavements in The Greek, East and The Question of a "Renaissance" Under Justinian. *Actes du Congres International d'Etudes Byzantines 2*, s. 209-223.
- Krencker, D., Krüger, E., Lehmann, H. ve Wachtler, H. (1929). *Die Trierer Kaiserthermen*. Augsburg.
- Ling, R. (1998). *Ancient Mosaics*. Princeton: Princeton University.
- Marechal, S. (2016). Public and Private Bathing in Late Antique North Africa. *Changing Habits in a Changing Society?* TRAC 2015, United Kingdom: Oxbow.
- Marechal, S. (2020). Public Baths And Bathing Habits in Late Antiquity, *A Study of The Evidence From Italy, North Africa and Palestine A. D. 285-700*. Boston: Brill.
- Ousterhaut, R. (2020). *Bizans Toplumunu Görünür Kılmak: Kapadokya'da Sanat, Maddi Kültür ve Yerleşim* İstanbul: Gabam.
- Özüdoğru, Ş. ve Tarkan, D. (2018). Kibyra Geç Antikçağ Hamamı. *Adalya*.
- Pamir, H. (1995). *Frigya Bölgesi Therme Yapıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Sabır, S. (2004). *Kuzey Kıbrıs'taki Geç Roma Erken Bizans Yer Mozaikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seviç, F. (2014). *İstanbul, Kartal'da Bizans Dönemi Hamam Yapısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Uytterhoeven, I. (2011). Bathing in a Western Style. Private Bath Complexes in Roman and Late Antique Asia Minor. *Istanbuler Mitteilungen*, Band 61.
- Uyar, T. (2011). *Art et Société en Pays de Rum : Les Peintures 'Byzantines' du XIII siècle en Cappadoce*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Paris: Paris Pantheon-Sorbonne Üniversitesi.
- Yegül, F. (2006). *Antikçağ'da Hamamlar ve Yıkınma*. (Çev. E. Erten). İstanbul: Homer.
- Yegül, F. (2011). *Roma Dünyasında Yıkınma*. İstanbul: Koç Üniversitesi.

Vitruvius (2015). *Mimarlık Üzerine On Kitap*. (Çev: S. Güven). İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.

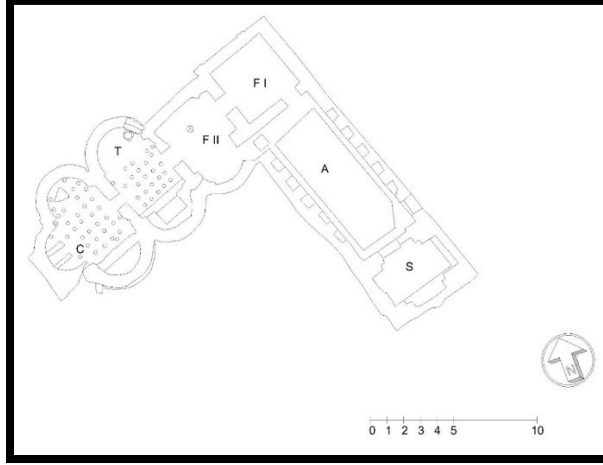
EKLER

Şekil 1: Şahinefendi (Sobesos) Yerleşimi Lokalizasyonu (Hild, Restle, 1981).

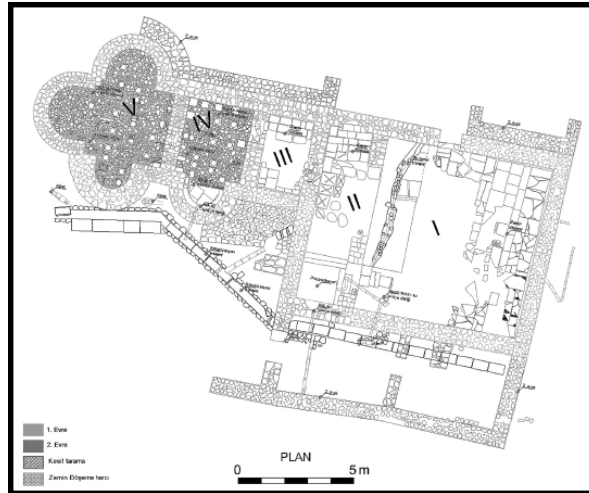
Şekil 2: Şahinefendi (Sobesos) Yerleşim Planı

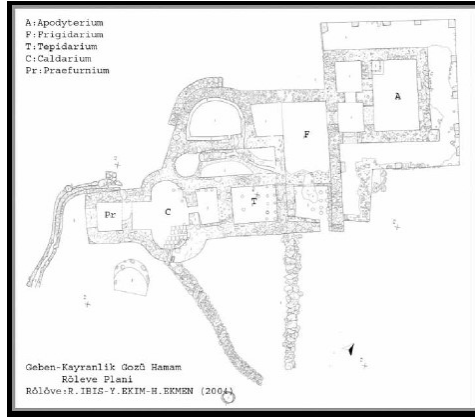
Şekil 3: Şahinefendi (Sobesos) Hamamı Planı

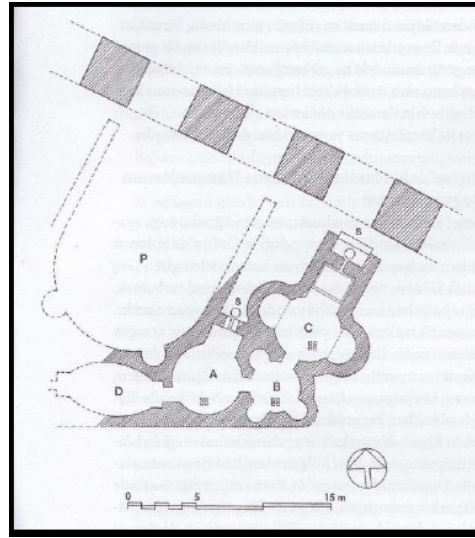
Şekil 4: Şahinefendi (Sobesos) Hamamı Hava Fotoğrafi (Nevşehir Arkeoloji Müzesi Arşivi)

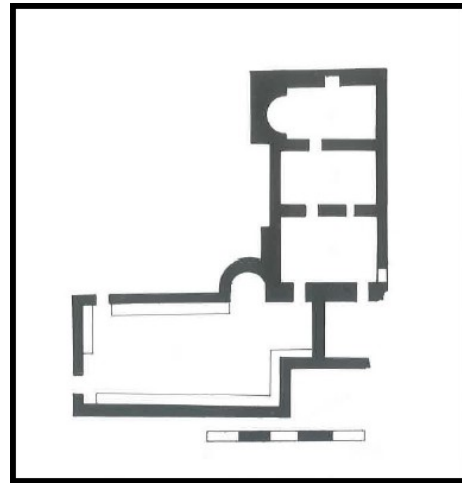
Şekil 5: Kibyra Geç Antik Çağ Hamamı Planı (Özüdoğru ve Tarkan 2018, 199)

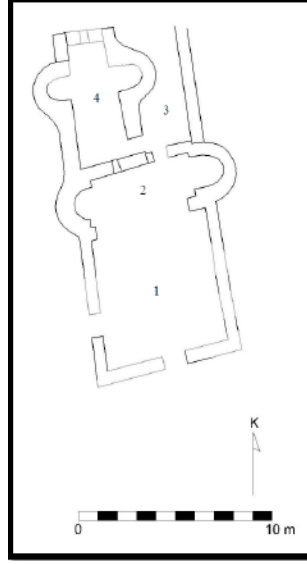
Şekil 6: Kayranlık Gözü Hamamı Planı (Görür 2005, 55)

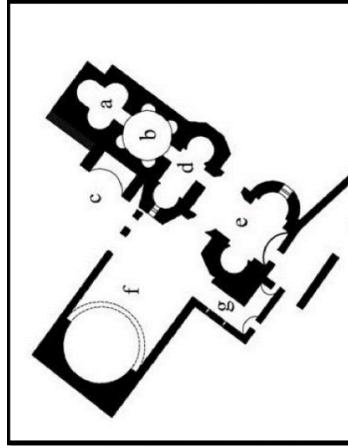
Şekil 7: Kalenderhane Hamamı Planı (Seviç 2014, 151)

Şekil 8: Anemurium Hamamı Planı (Farrington 1995, 115)

Şekil 9: Andriake Kuzey Hamamı Planı (Aygün 2018, 513)

Şekil 10: Akkale Hamamı Planı

Şekil 11: Şahinefendi (Sobesos) Hamamı Apodyterium Sandalet Mozaïği

EXTENDED SUMMARY

Purpose

In this article, based on the thesis study titled "Archeological Remains Belonging To Late Antiquity And Later Periods In Şahinefendi Village (Nevşehir)" in 2019, the architectural features and mosaics of the only private bath structure dated to Late Antiquity within the borders of Cappadocia which has not been the subject of a scientific publication until today, Şahinefendi (Sobesos) Late Antiquity Bath is explained and an evaluation of the building is provided.

Methodology

The building was primarily examined on site within the scope of the field studies, and architectural drawings were made after the three-dimensional scan was carried out. The plan, material-technical and ornamental elements were examined in detail and compared with similar examples in Anatolia dated to the Late Antiquity.

Findings

The archaeological remains of Şahinefendi village, located within the borders of Ürgüp district of Nevşehir province, are located in the southeast of the village, close to the source point of the Damsa Stream, in a location called "Örencik" by the villagers. The archaeological remains unearthed as a result of the excavations carried out by the Nevşehir Archeology Museum between 2002-2005 and 2010-2011 consist of religious buildings, residences, tombs and a bath. Şahinefendi settlement, which is widely accepted as Sobesos in the literature, is important with the data it provides regarding the Late Antiquity of the Cappadocia region.

The only record we have of the existence of a settlement called Sobesos is the episcopal lists dated to the Period of Leon VI. In the diocesan lists (Notitiae Episcopatum), it was noted that the number of dioceses was increased from time to time. During the reign of Emperor Leon VI (886-912 A.D.), the number of dioceses in Cappadocia was increased from five to fifteen, and a settlement called Sobesos is also seen as an episcopacy center in this diocese list. During the reign of Emperor Leon VI's son, Constantine Porphyrogeniotos (913-955), the number of dioceses was reduced to eight. With this period, the name of Sobesos is not seen in the episcopal lists.

The word Sobesos, in terms of etymology, is not of Greek origin, as in many toponyms in the Cappadocia region, and can be associated with the Hittites or Luwis, one of the ancient peoples of Anatolia. However, unfortunately, no data pointing to such a name similarity has been found among the written sources of this period.

Researchers who associate the name of the settlement with the Luwians have suggested that the origin of the word must be the early name of the settlement Swassa, which is derived from the elements Swa, Assa/Assos. H. Rott, in his work in 1908, stated that in a list belonging to the Emperor Leon Period, he identified a new bishopric named Sobeson (Sobesos) affiliated to his archbishopric, and the plural form of the name Sobeson was Swassa. With the research carried out in the later periods, it was understood that this assessment was not correct and Swassa was the Gökçetoprak village of Nevşehir. The current localization was first proposed by G. Jerphanion, and this view was initially accepted by H. Gregorie, but later he changed his view. M. Thierry also referred to the region as Suvesh while giving the date of construction of the Forty Martyrs church. In the Armenian translation of the Byzantine dioceses dated to 1270, the name Sobesos was changed and used as Samesos. G. Jerphanion evaluated the use of the name of the settlement as Samesos as a combination of the names Tamisos (Taşkınpaşa) and Sobesos.

Another problem other than the toponymy concerns is the localization of Sobesos. The most comprehensive research on the Late Antiquity and Medieval historical topography of Cappadocia to date is the work titled *Tabula Imperii Bizantini / Byzantium, Imperial Maps, Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien / Byzantine Period Road Network in Cappadocia*, conducted by the Austrian Academy of Sciences. In these studies, Sobesos was shown by F. Hild on a road of regional importance from Venasa (Avanos) to Kyzistra (Yeşilhisar) and was localized to Şahinefendi village. L. Zgusta also refers to F. Hild and agrees with the view that the settlement is located in Şahinefendi village. The settlement was known as Süveşe, Süveş and Söviş until the first periods of the Republic. The fact that these names were used for Şahinefendi village in the past must be related to the phonetic change of the name Sobesos over time.

The bath is located in the northernmost part of the settlement. It has a row type plan and consists of apodyterium, frigidarium, tepidarium, caldarium and praefurnium sections. Apart from these, there is a sauna section south of the apodyterium, which we think is the laconicum or sudatorium. Heating in the building is provided by the hypocaust system. It is seen that cut stone and rubble stone were used together on the walls. Although a structure that overlaps with the bath in terms of plan features has not been determined, there are bath structures with similar characteristics in Anatolia. The common occurrence of row type baths in Anatolia reveals that the plan type is a popular and functional type. The comparison examples coincide with the hamam in Şahinefendi in terms of the period. The absence of other finds that would enable us to date other than architecture in the bath excavations does not allow us to make a precise dating. We think that the dating we made based on the villas and mosaics in Şahinefendi is also valid for the bath mosaics and we date the building to the 4th century AD.

The mosaics found on the floor of the Apodyterium in Şahinefendi have been largely destroyed. The mosaic floor in the Opus tessellatum technique is framed by the outermost area outside the border consisting of white tesserae, followed by a cord with two rows of red tesserae and a six-clad guilloche motif. As it is understood from the ruins that have been reached today, the floor of the place continues in four directions. In the interior of the section surrounded by the guilloche motif, geometric, floral and figural decorations are used in circular panels. There are star, rhombus, cross, partridge and flower motifs in the circular panels. Rhombuses are placed in the areas between the circular panels. Apart from these, the motifs in a semicircle are seen adjacent to the outer frame of the panel. In addition, a pair of sandal motifs can be seen at the entrance of the frigidarium II gate in the southwest.

Most of the bath has been used in different functions with the doors opening to the later additions. It is not known how long the building was used. However, it is possible that the Arab raids that started in the 7th century that affected the cities of the region also affected Sobesos.

DAMAD HALİL PAŞA (ö. 1603): “MUTEDİL” BİR OSMANLI PAŞASININ HAYATI VE KARIYERİ

DAMAD HALİL PASHA (d. 1603): THE LIFE AND CAREER OF A “MODERATE” OTTOMAN PASHA

Evrin TÜRKÇELİK

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü

evrim.turkcelik@asbu.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-9716-8066

ÖZ

Geliş Tarihi:

9.6.2022

Kabul Tarihi:

5.9.2022

Yayın Tarihi:

30.9.2022

Anahtar Kelimeler

Osmanlı hanedanı,
III. Murad,
Safiye Sultan,
III. Mehmed,
Kapudan Paşa

Keywords

Ottoman dynasty,
III. Murad,
Safiye Sultan,
III. Mehmed,
Kapudan Pasha

Bu çalışma, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarının göz ardı edilmiş vezirlerinden biri olan Halil Paşa'nın kariyerini ele almaktadır. Halil Paşa, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde iktidara en yakın devlet adamlarından olmasına rağmen kendisinin hayatına ve kariyerine odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Halil Paşa, III. Murad döneminde vezaret rütbesine ve hanedan damatlığına ulaşmış; III. Mehmed'in saltanatında kapudan paşa ve sadaret kaymakamlığı makamlarında bulunmuş ve Valide Sultan konumuyla büyük güce ulaşan Safiye Sultan'a en yakın vezirlerden biri olmuştur. Halil Paşa, her ne kadar ilk bakışta istikrarlı bir kariyer sürdürmüş gibi görünse de Osmanlı siyasi ve askeri düzenindeki problemler yüzünden geldiği makamlarda tutunamamış ve başarılı bir kariyer görüntüsü çizmekten uzak kalmıştır. Bu makale, Halil Paşa'nın kariyerinin ana hatlarını, yaşadığı kritik değişim zamanlarını ve bu süreç içerisinde oynadığı önemli rolleri izleyerek tarihsel bir değerlendirme sunmak ve tarih yazımının ilgi göstermediği bu paşayı nispeten belirsiz bir figür olmaktan kurtarmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

This study deals with the career of Halil Pasha, one of the unjustly neglected viziers of the late 16th and early 17th centuries. Although Halil Pasha was one of the closest statesmen to the sources of power during the reigns of Murad III and Mehmed III, there is no dedicated study focusing on his life and career. Halil Pasha reached the rank of vizier and became the *damad* of the Ottoman dynasty during the reign of Murad III; held the positions of *kapudan pasha* and *sadaret kaymakamı* during the reign of Mehmed III and became one of the closest viziers to Safiye Sultan, who had reached great power with her position as Valide Sultan during the reign of his son, Mehmed III. Although Halil Pasha seems to have pursued a stable career at first glance, he could not hold his positions due to the problems in the Ottoman political and military order and remained far from drawing a completely successful career image. This study is intended to present a historical evaluation of the main outlines of Halil Pasha's career by focusing on the critical times of change he experienced and the important roles he played in the Ottoman polity, and thus to save him from being a relatively obscure figure, to whom the historiography did not pay due attention.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1128442>

Atıf/Cite as: Türkçelik, E. (2022). Damad Halil Paşa (Ö. 1603): “Mutedil” Bir Osmanlı Paşasının Hayatı ve Kariyeri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1638-1652.

DAMAD HALİL PAŞA (ö. 1603): “MUTEDİL” BİR OSMANLI PAŞASININ HAYATI VE KARIYERİ*

Abvâl-i umûri mu'tedil, kimseye zarar ve ziyânı yok bir vezîr-i muhterem idi.
(Mehmed b. Mehmed Er-Rumî, *Târîh-i Âl-i Osmân*, 65)

Sultan III. Murad'ın saltanatında yükselmeye başlayarak Osmanlı hanedanının damadı olmayı başaran ve III. Mehmed'in kısa ve çalkantılı saltanatının başlıca vezirlerinden biri olan Halil Paşa (ö. 1603) Osmanlı İmparatorluğu'nun Uzun Macaristan Savaşı (1593-1606), sipahi ve yeniçeri ayaklanmaları, Celali isyanları ve hanedan krizi gibi meseleler yüzünden sarsıldığı bir dönemde önemli görevler almış bir devlet adamıdır. Dönemin belgeleri ve tarihi kaynaklarında adının sıkça geçmesine rağmen Halil Paşa'nın hayatı ve kariyeri Osmanlı tarihyazımında pek fazla yer almamıştır. Nitekim Sicill-i Osmânî'nin verdiği kısa ve eksik bilgilerin dışında biyografisi yazılmamış ve hakkında müstakil bir araştırma yapılmamıştır (Mehmed Süreyyâ, 1996: 581-582). Bu durum belki de Halil Paşa'nın kendisiyle aynı dönemde Osmanlı siyasetinde etkili olmuş Ferhad Paşa, Koca Sinan Paşa, İbrahim Paşa ya da Cigalazade Sinan Paşa gibi güçlü şahsiyetlerin gölgesinde kalmasından kaynaklanmaktadır (İpşirli, 1995: 383-384; Önal, 2012; Aykut, 1993: 440-441; Ocakaçan, 2015: 325-340). Zira bu şahıslar tarihsel araştırmaların ve biyografik ve monografik incelemelerin konusu olurken Halil Paşa'nın üzerinde durulmamış, dönemin siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel durumuna ilişkin yapılan çalışmalarda kariyerinin sadece belirli dönemlerinden bahsedilmiştir (Börekeçi, 2021: 30-31; Ocakaçan, 2016: 92-128).

Ancak Halil Paşa'nın yirmi yıllık kariyeri karanlıkta kalmayı hak etmeyecek kadar önemlidir. III. Murad döneminde sarayda silahdar iken yeniçeri ağası olarak çıkan Halil Paşa sırasıyla Bosna, Karaman, Şam ve Anadolu eyaletlerinde beylerbeyi olarak görev yapmış; sonrasında merkeze çağrılıp kubbe vezirleri arasına dâhil edilmiş ve III. Murad ve Safiye Sultan'ın kızı Fatma Sultan ile evlenip Osmanlı hanedanına intisap etmiştir. Halil Paşa, III. Mehmed'in saltanatının başında kapudan paşa olarak atanmış ve sonrasında ikinci vezirlik ve sadaret kaymakamlığı gibi üst düzey makamlara ulaşarak önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Sadece bu görevleri bile Halil Paşa'nın kariyerinin etrafıca çalışılmayı hak ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Halil Paşa'nın III. Murad ve III. Mehmed'in saltanatlarının siyasi yapılanmasında hanedana çok yakın merkezi bir figür olması ve kariyerinin her aşamasında sultanın ve hanedanın yakın çevresi tarafından desteklenmiş olması da onun göz ardı edilemeyecek öneme sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihyazıcılığının III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde saray mensuplarının ve sarayla bağlantılı şahsiyetlerin devlet yönetimindeki etkisine ve buna bağlı olarak, özellikle Sokullu Mehmed Paşa sonrası dönemde vezaret kurumunun yaşadığı dönüşüme ilişkin geliştirdiği tezler Halil Paşa'nın kariyerinin anlaşılması için değerli bir çerçeve sunmaktadır. (Peirce, 1993; Tezcan, 2009; Börekeçi, 2012; Bekar, 2022).

Bu makale, Halil Paşa'nın kariyer basamaklarını nasıl tırmandığını, kariyerindeki önemli kırılma noktalarını, başarılarını ve başarısızlıklarını dönemin yerli ve yabancı kronikleri ve arşiv belgeleriyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Makalenin ilk bölümünde, Halil Paşa'nın kökeniyle ilgili tartışmalar ele alınacaktır. İkinci bölümde, sarayda aldığı görevler ve saraydan çıktığı tarihten kapudan paşa olarak atandığı tarihe (1584-1595) kadar süren kariyeri irdelenecektir. Üçüncü bölümde, kapudan paşa makamında iken (1595-1598) görevini nasıl ifa ettiği ve bu makamın saray merkezli siyasetin ve uluslararası konjonktürün dinamiklerinden nasıl etkilendiği incelenecektir. Son bölümde ise ikinci vezir ve sadaret kaymakamı olarak görev yaptığı inişli çıkışlı kariyeri ölümüne dek (1598-1603) ele alınacaktır.

Halil Paşa'nın kökeni hakkında tartışmalar

Osmanlı kronikleri Halil Paşa'nın Bosna kökenli olduğu konusunda hemfikirdir. Mehmed bin Mehmed, *Târîh-i Âl-i Osmân* adlı Osmanlı devlet ricalinin hal tercümelerini topladığı eserinde Halil Paşa'nın Bosna diyarından olduğunu ve Enderun'da yetiştiğini belirtmiştir (Sağırılı, 2000: 64). Peçevî, Kâtib Çelebi ve Naimâ gibi tarihçiler de eserlerinin biyografik kısımlarında Halil Paşa'nın Bosna asıllı olduğunu vurgulamışlardır (Metin, 2006: 55; Aycibin, 2007: 477; Naima, 2007: 258). Ancak Osmanlı kaynaklarının aksine yabancı elçilerin raporlarında Halil Paşa'nın kökeni ile ilgili birtakım belirsizlikler mevcuttur. Halil Paşa'nın vezaret payesi ile İstanbul'a döndüğü ilk

* Makalenin hazırlanma sürecinde yardımını esirgemeyen ve fikirlerini benimle paylaşan meslektaşım Doç. Dr. Nagihan Gür'e şükranlarımı sunarım. Değerli düzeltmeleri ve yorumları için iki anonim hakeme çok teşekkür ederim.

yıllara şahit olan Venedik elçisi Matteo Zane (1591-1594) onun Osmanlı yönetici elitinin büyük bir kısmı gibi Arnavut kökenli olduğunu iddia etmiştir (Alberi, 1855: 433).¹ III. Mehmed'in tahta çıkışını kutlamak için gelen Leonardo Dona 1596 yılında sunduğu raporda genel bir ifade kullanarak Halil Paşa'nın Slav milletinden olduğunu yazmıştır (Seneca, 1959: 293).² Zane ve Dona'nın kesin olmayan ifadeleri Halil Paşa'nın siyasi arenada daha yeni boy gösteriyor olmasıyla alakalı olmalıdır. Nitekim 1596-1600 yılları arasında Venedik elçisi olan Girolamo Cappello Osmanlı kaynakları ile uyumlu olarak Halil Paşa'nın Bosnalı olduğunu belirtmiştir. Hatta Cappello Osmanlı kaynaklarında bulunmayan önemli bir bilgiye de yer vermiş ve Halil Paşa'nın doğum yerinin Bosna'nın "Rogavaz" adlı bir kasabası olduğuna işaret etmiştir (Pedani, 1996: 405). Halil Paşa'nın doğum yerine ait benzer bir bilgi de 1599-1600 yıllarında İstanbul'a gelen bir Ragusa elçisinin raporunda yer almaktadır. Ragusa elçisi bu raporda, Halil Paşa'nın Bosna'ya bağlı "Rogosniza" kasabasından olduğunu ve bu kasabanın Bosna ile eski Aziz Sava düklüğünü ayıran Drina nehri yakınlarında bulunduğunu belirtmiştir.³

Halil Paşa'nın kökeni konusundaki bilgilere Osmanlı ve Venedik kaynaklarının verdiği önemli ayrıntıları da eklemek gerekir. 1594 yılına ait bir mahkeme kaydında, Halil Paşa'nın ismi "Halil Paşa b. Abdüsselâm" olarak geçmektedir (Erol, Kılıç ve Akman, 2011: 235). Halil Paşa'nın baba isminin Abdüsselâm olarak kaydedilmesi kul sistemi içerisinde yetişmiş üst düzey Osmanlı ricalinin aldığı genel patronimlere uygun gözükmektedir (Ménage, 1966: 112-118). Bununla beraber, elçi Cappello Halil Paşa'nın babasının Bosnalı bir Türk olduğunu belirtmiştir (Pedani, 1996, 405).⁴ Bu durum Halil Paşa'nın Bosna ahalisinin Müslüman unsurları arasından devşirilmiş olma ihtimaline işaret etse de kaynaklarda bununla ilgili kesin bir ifade yer almamaktadır (Koyuncu, 2017: 193-233; Yılmaz, 2015: 905).

Musahibin gözdeliğinden hanedan damatlığına Halil Paşa (1584-1594)

Halil Paşa'nın doğum yılı ya da Enderûn-ı hümayûna ne zaman geldiği tam olarak bilinmemektedir. Venedik elçisi Matteo Zane'nin 1594 tarihli raporunda Halil Paşa'nın kırk yaşlarında olduğuna dair tahmini ve Cappello'nun 1600 yılında yazdığı raporda Halil Paşa'nın elli yaş civarında olduğunu belirtmesi Halil Paşa'nın 1550-1555 tarihleri arasında doğmuş olabileceğini göstermektedir (Alberi, 1855: 433; Pedani, 1996, 405). Halil Paşa'nın Enderun'da aldığı görevleri gösteren ilk kayıtlar onun 1580'lerin başında Sultan III. Murad'ın Has Odası'nda olduğuna işaret etmektedir. Saray harcamalarını gösteren defterlere dayanarak Halil Paşa'nın 1580-1582 tarihlerinde çuhadar ağa olarak görev yaptığını ve 1582-1584 yılları arasında silahdar ağalık makamında olduğunu söyleyebiliriz (Yiğit, 2018: 303, 338, 345, 434 ve 459).⁵ Halil Paşa'nın saray hizmetinde geçirdiği bu dönemle ilgili yorum yapan tek müverrih olan Gelibolulu Mustafa Âlî, onu "beyne'l mukarrebîn-i engüş-t-nümâ-yı kâr-güzâr" olarak tanımlayarak akranları arasında parmakla gösterilen işinin ehli ve becerikli bir hizmetkâr olarak tanıdığını kaydetmiştir (Çerçi, 1996: 544).

Halil Paşa'nın saraydaki başarısı ve bu sürede kurduğu ilişkiler 1584 yılının Ekim ayında yeniçeri ağası olarak saraydan çıkmasının yolunu açmış gözüküyor. Zira silahdar ağaların yeniçeri ağası olarak atanmaları olağan bir işleyiş olmakla beraber dönemin kroniklerinin anlatıları bu atamanın istisnai bir şekilde geliştiği izlenimini uyandırmaktadır. Selânikî, İran seferine serdar olarak atanan sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa'ya devlet erkânı eşliğinde sefere çıkmaya hazırlandığı esnada padişahın içerisinde atama silsilesinin olduğu bir hatt-ı hümayun geldiğini anlatır (Selânikî, 1989: 149-150). Bu hatt-ı hümayuna göre, Sultan III. Murad, Rumeli beylerbeyi Ali Paşa'ya vezaret, yeniçeri ağası Doğançî Mehmed'e Rumeli beylerbeyliği ve silahdar Halil Ağa'ya yeniçeri ağalığı vermişti. Mehmed bin Mehmed'in anlatsına göre bu beklenmedik atamaların perde arkasında III. Murad üzerinde büyük etkisi olan Doğançî Mehmed (ö.1589) vardı (Sağırılı, 2000: 64). Saray hizmetinde iken III. Murad'a avlarında eşlik ederek onunla yakın bir kişisel ilişki kurmayı başaran ve 1583 yılında yeniçeri ağası olarak atanan Doğançî Mehmed, padişaha bir arz gönderip kendisini Rumeli eyaletine beylerbeyi olarak atamasını ve kendi yerine de silahdar Halil Ağa'nın yeniçeri ağası olmasını istemişti. Dönemin Venedik elçisi Morosini'ye göre sultandan ne isterse alabilecek kadar sultanın kişisel lütfuna mazhar olan Doğançî Mehmed'den gelen bu

¹ "di nazione albanese come la maggior parte della Porta".

² "È di nazione schiavona".

³ Safvet-beg Başıagić tarihinde Halil Paşa'nın doğum yerinin Lijevece olabileceği yazılmıştır (Başıagić, 1900: 43; Bišćević, 2006: 137). Bu bölge Ragusa elçisinin bahsettiği Drina nehrinden oldukça uzaktadır.

⁴ "di padre turco".

⁵ Halil Paşa'nın silahdar ağa olduğu dönem Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü sonrası sancağa çıkması için yapılan hazırlıklara denk gelmiştir. Bahsi geçen defterde Halil Paşa ile ilgili en göze çarpan kayıt, 12 Aralık 1583 tarihinde Silahdar Halil Ağa olarak Şehzade Mehmed'in silahdar, çuhadar ve rikabdanna Sultan III. Murad tarafından ihсан edilen filorileri teslim etmekle görevlendirilmesiyle ilgilidir.

talep Mehmed bin Mehmed'in ifadesiyle "bila tereddüd" kabul edilmişti (Alberi, 1855: 294; Börekçi, 2021: 26-39). Bu durum, Halil Paşa'nın yeniçeri ağası olarak saraydan çıkmasında belirleyici olan etkenin Gelibolulu Mustafa Âli'nin not ettiği kişisel becerilerinin yanı sıra patronaj ilişkileriyle de alakalı olduğunu göstermektedir. Doğanlı Mehmed'in III. Murad'ın gözdelelerinden Mısır valisi İbrahim Paşa tarafından desteklendiği ve bir müddet sonra padişahın resmi musahibi konumuna geleceği gerçeğini dikkate alırsak, Halil Paşa'nın kariyerinin ilk safhalarında önemli hamiler edindiği ve III. Murad'ın nezdinde imtiyazlı devlet adamlarıyla yakın ilişki içerisinde olduğu ortadadır (Selânikî, 1989: 158).⁶

Halil Paşa'nın yaklaşık dört yıl boyunca sürdürdüğü yeniçeri ağalığı, Osmanlı-İran savaşının yoğun bir şekilde devam ettiği ve devletin askeri ve finansal açıdan temel kurumlarının işleyişinde aksaklıkların görüldüğü bir döneme tekabül etmektedir. 16. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğunun karşılaştığı ve Osmanlı tarihyazımının temel tartışmalarının odak noktası olan kul sistemi dışındaki grupların (ecnebi) *askeri* sınıfına dahil edilmesi ve artan enflasyonla beraber akçenin değerinin düşürülmesi (tağşiş) gibi iki önemli sorun Halil Paşa'nın yeniçeri ağası olduğu zaman aralığıyla örtüşmektedir. Bilindiği üzere, Osmanlı nasihat literatürünün ünlü risale yazarı Koçi Bey, "ecnebi" olarak adlandırdığı etnik unsur, sosyal tabaka ve gruplardan kimselerin yeniçeri ocağına kanun ve usullerin çiğnenerek alınmasını eleştirirken bu bozulmaları Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1584 senesinde çıktığı İran seferi sırasında yaptığı asker alımları ile ilişkilendirmiştir. Bu mesele uzun bir süre tarihyazımında "gerileme" sebepleri arasında sayılmışsa da gerileme paradigmasını sorgulayan araştırmalar kul dışı unsurların sisteme daha önce girmeye başladığına ve bu durumun gerileme sebebi olmadığına dair tartışmalar ortaya koymuştur (Barkey, 1994: 47-48; Darling, 2014: 193-226). Bununla beraber, bazı çalışmalar, 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı yönetici eliti ve kapıkulu askerlerinin, *ecnebi* olarak adlandırılan bu unsurların kul sistemine dâhil edilmesini sorun olarak gördüklerini belirtmektedir (Özel, 2011: 185).

Merkezi hükümetin bu konudaki endişeleri Halil Paşa'nın yeniçeri ağalığı zamanında belirginleşmiştir. Nitekim yeniçeri ağasına hitaben yazılan Nisan 1586 tarihli bir hüküm, padişahın devam eden Şark seferleri sırasında kanun-ı kadime aykırı bir şekilde yeniçerilik verilmesinin yeniçeri ocağında yaratacağı tahribattan endişelendiğini açık bir şekilde göstermektedir. Doğrudan "ecnebi" kelimesinin kullanıldığı bu belgede sultan ocağın sorumlusu olarak yeniçeri ağası Halil'e bu düzensizliklere müsaade etmemesini ve serdarların yeniçeri ocağına yaptığı alımlara bizzat nezaret etmesini emreliyordu (Yıldız, 1998: 17).⁷ Bu meselenin yanı sıra Osmanlı yönetiminin mali krizi çözmek için başvurduğu ve kapıkulu askerlerinin maaşlarını etkileyen tağşiş yönteminin yarattığı ilk huzursuzluklar da Halil Paşa'nın yeniçeri ağalığı dönemine denk gelmiştir. 1585 Eylül'ünde yapılan ilk tağşiş işleminde akçenin gümüş oranının yüzde kırk azaltılması bir süre daha ulufelerini tedavüldeki eski akçelerle almaya devam eden kapıkulu askerlerini hemen etkilememiştir (Tezcan, 2009: 497; Pamuk, 2017: 125-140). Ancak Osmanlı idaresinin Rumeli beylerbeyi Doğanlı Mehmed Paşa'nın teklifiyle 1588 yılında uygulamaya çalıştığı para reformu geniş çapta bir infial yaratmış ve maaşlarını gümüş oranı düşük akçeler ile alan yeniçeriler Haziran 1588'de bir ayaklanma çıkartmıştı. Bu ayaklanma yeniçeri ağası olan Halil Paşa'yı zor durumda bırakmış ve hatta yeniçeriler onu ve Doğanlı Mehmed'i taşlamaya çalışmışlardı (Kafadar, 1986: 71; Lubenau, 2012: 436-437).

Halil Paşa bu ayaklanmanın hemen ardından yeniçeri ağalığından azledildi. Kaynaklardaki ifadeler bu azlin hem para reformuna hem de "ecnebi" unsurların yeniçeri ocağına alınmasıyla ilgili sorunlara bağlandığını göstermektedir. Saraya çok yakın bir kaynak olan şehnameci Seyyid Lokmân *Tomar-ı Hümayun* adlı eserinde "akçe-i osmaniyye mağşuş olduğundan külli ıztırab çekilüb ve yeniçeri ağası Halil Ağa ol gavgada azl olunub" cümlesiyle Halil Paşa'nın azlini tağşiş meselesinden doğan sorunlarla ilişkilendirmiştir (Seyyid Lokmân, TSMK A. 3599). Bu ayaklanmaya şahit olan Habsburg elçi heyetinin eczacısı Reinhold Lubenau da yeniçeri ağasının [Halil Paşa] isyan eden yeniçerilere düşük akçeyi kabul etmemelerini telkin ettiğini ve bu durumu Doğanlı Mehmed Paşa'nın ihbarıyla öğrenen padişahın ağayı, yani Halil Paşa'yı hemen azlettiğini belirtiyor (Lubenau, 2012: 436). Bununla beraber, o tarihlerde İstanbul'da bulunmayan Selânikî'nin "ecnebiyye izdiham u kesretinden bahane ile ma'zul buyurulub" ifadesi Halil Paşa'nın yeniçeri ağalığından alınma sebebinin doğrudan doğruya "ecnebi" meselesiyle de ilişkilendirildiğine işaret etmektedir (Selânikî, 1989: 202). Selânikî'nin tekil gözükten bu anlatısı aslında ileri tarihli belgelerle beraber değerlendirildiğinde Halil Paşa'nın imajıyla ilgili önemli bir detayı ortaya çıkarıyor. Zira sadrazam Koca Sinan Paşa da, III. Murad'a yeniçeriler arasına karışan ecnebilerin hazineye getirdiği yükten bahsederken, kula ecnebi sokulmasının sorumlularından biri olarak Halil Paşa'yı işaret etmiştir

⁶ İbrahim Paşa'nın 1585 yılının Eylül ayında Mısır'dan İstanbul'a gelişine tanık olan tarihçi Selânikî, onu Doğanlı Mehmed ve o zaman yeniçeri ağası olan Halil Paşa'nın karşıladığını ve padişahın huzuruna kadar önünde yürüdüklerini yazmıştır.

⁷ "yeniçeri kullarımın mabeynlerinde cari olan kanun-ı kadime ri'ayet olunmayub aralarına ecnebi dahil olub...".

(Sahillioğlu, 2004: 85).⁸ Halil Paşa'nın kapıkulu içerisinde yabancı unsurların artmasında ne gibi bir ihmali olduğu konusunda bilgimiz yok ancak Selânikî ve Koca Sinan Paşa'nın ifadeleri bu meselenin Halil Paşa'nın kariyerinde bir damga olarak kaldığını ve belirli bir süre yeniçeri ocağına “ecnebi” girmesine sebep olanlar arasında anıldığını göstermektedir.

Halil Paşa azlinden sadece birkaç gün sonra Bosna beylerbeyi olarak tayin edildi (Selânikî, 1989: 202).⁹ Halil Paşa'nın atanabilmesi için Bosna sınır boyunca sembolik ismi ve Bosna'yı yaklaşık 15 senedir hem sancakbeyi hem de beylerbeyi olarak yöneten Sokullu Ferhad Paşa'nın azledilmesi düşündürücüdür. Habsburg sınırında askeri ve diplomatik başarılarıyla nam salmış Sokullu Ferhad Paşa'nın yerine saray kökenli Halil Paşa'nın seçilmesi giderek daha bağımsız hareket eden sınır eyaletlerini merkezin askeri ve iktisadi politikalarına uyumlu hale getirme stratejisiyle ilişkili olabilir. Nitekim Habsburg sınırındaki stratejik konumları dolayısıyla askeri gerilimin her zaman had safhada olduğu Bosna ve Budin'de 1580'lerin sonunda istikrarsız ve sürekli çatışma ve isyan halinde bir ortam oluşmuştur (Tracy, 2016: 247-307). Bu dönemin Osmanlı mali idaresi için kritik yıllar olması ve buna bağlı olarak kapıkulu askerinin maaşlarının ödenmesindeki zorluklar sınır eyaletlerindeki askerlerin ulufelerini zamanında alamamalarına sebep olmuş ve gerginlikleri tetiklemiştir. Gelibolulu Mustafa Âli, Bosna sınırındaki askerlerin bu durumun üzülmesi için Divân-ı Hümâyun'a temsilciler göndererek ulufelerini talep ettiklerini ve verilen sözlere rağmen ödemeleri tekrar tekrar ertelenince yöneticilerine karşı taşkınlıklar yapmaya başladıklarını belirtir (eri, 1996: 621-622). Bir mühimme kaydında ise eski Bosna beylerbeyine, yeni beylerbeyi gelene kadar eyaletteki i ve dış huzuru sağlamasının emredilmesi Halil Paşa'yı memleketi Bosna'da son derece problemlili bir ortamın beklediğini göstermektedir (BOA, MD 64, 67/202).

Nitekim Bosna askerindeki bu sürekli huzursuzluk hali, Halil Paşa'nın ilk beylerbeylik görevinin çok kısa ömürlü olmasına hatta apar topar Bosna'dan kaçmasına sebep olmuştur. Osmanlı kronikleri içerisinde bu konuyla ilgili yegâne bilgiyi veren Gelibolulu Mustafa Âli'nin anlattısı, Halil Paşa'nın geçirdiği büyük tehlikeyi gözler önüne sermektedir. Halil Paşa'nın Bosna askerinin ulufe meselesinden dolayı yöneticilerine karşı isyan içerisinde olduklarını bildiği halde herhangi bir önlem almadığını belirten Âli, onun bu gafletinden yararlanan askerlerin ayaklanıp paşaya saldırdıklarını ve onu nehir kenarındaki kasrında bulup öldürmeye teşebbüs ettiklerini söyler. Hazırlıksız yakalanan Halil Paşa can havliyle nehre atlamış askerler kasrı yağmalamakla meşgulken kendisini nehrin akıntısına bırakıp paşayı zar zor kurtarmıştır (eri, 1996: 622).¹⁰ Bu olayın tarihini ve Halil Paşa'nın ne kadar süre filen beylerbeyliği yaptığını kesin olarak bilemiyoruz. Ancak 1589 Mart ayının ortalarında Sufi Mehmed Paşa'nın Bosna beylerbeyi olarak atandığı göz önüne alınırsa Halil Paşa'nın ilk beylerbeylik serüveninin sadece yedi-sekiz ay civarında sürdüğünü söyleyebiliriz (Aydın ve Günalan, 2011: 57).

Halil Paşa'nın Bosna'dan İstanbul'a dönüş yolculuğu İmparatorluk tarihinin son derece kritik bir dönemine tekabül etmiştir. Payitahttaki kapıkulu askerlerinin yeni akeyle yapılan ödemelerden kaynaklanan memnuniyetsizlikleri 1589 Nisan ayında Osmanlı tarihinin en büyük ayaklanmalarından birine dönüşmüştü. Sultan zerindeki nüfuzu dolayısıyla diğer vezirlerle de arası açılan parasal reformun sorumlusu Doğancı Mehmed Paşa isyancıların hedefi olmuş ve Defterdar Mustafa Paşa ile birlikte öldürülmüştü (Börekçi, 2021: 36-39). Halil Paşa, yükselmesinde etkisi olan ve belki de para reformunda kendisine gereken desteği vermediği için arasının açık olduğu Doğancı Mehmed Paşa'nın öldürüldüğü bu isyan sırasında, henüz İstanbul'a gelmemişti. 1589 Nisan ortalarına ait bir rapor “kaçak Bosna beylerbeyi” diye tarif ettiği Halil Paşa'nın gelmesinin an meselesi olduğunu belirtiyor (Warhaftige und gar auszfierliche Newer Zeyttung, 1589: 7; Börekçi, 2021: 37).¹¹ Bu raporun Halil Paşa'ya, döndüğünde vezaret ya da Mısır Beylerbeyliği verileceğine dair söylentilerden bahsetmesi, Halil Paşa'nın, ilk hamisi Doğancı Mehmed Paşa'yı kaybetmiş olmasına rağmen, hala ayrıcalıklı bir konumda olduğunu göstermektedir. Ancak Halil Paşa Bosna'dan döndükten sonra ya tecrübe eksikliğinden ya da peş peşe yaşadığı talihsizliklerden dolayı uzunca bir süre hiçbir makama atanmamıştır. Ruus defterleri Halil Paşa'nın bu zaman zarfında arzlarını “sabık Bosna beylerbeyi” olarak verdiğini göstermektedir (BOA, KK.d 252: 8, gurre-i Ramazan 997/14 Temmuz 1589; BOA, A.RSK.d 1471: 15, 27 Ramazan 997/9 Ağustos 1589). Nitekim Selânikî,

⁸ “kula ecnebi sokmak sefer-i hmâyında olmuş idi. Ol zamanda sebep olan kimdir ma'lm şerifdr. Ba'dehu Halil Paşa'dur”.

⁹ “ve birkaç gün sonra Bosna Beğlerbeğisi Gazi Ferhad Paşa ma'zul buyurulup Bosna Beğlerbeğiliği Yeniçeri ağalığından ma'zul olan Halil Ağa'ya virilmek ferman olunmuş”.

¹⁰ Koca Sinan Paşa bir telhisinde bu ayaklanmadan bahsetmiştir: “Sâbıkan Halil Paşa kullarının ve şehsvâr Paşa'nun üzerine varub kll fesâd ve fitne (eyledükleri zamanda) cezâ ve sezâları virilmemek ile yüzleri aılıb her varan beğlerbeği kullarının üzerine guluv idüb fitne ve fesâddan hâli değillerdir” (Sahillioğlu, 2004: 110).

¹¹ “Hali] Bassa enthrunner Beglerbeg aus posnen”. Almanca metinde yer alan paragrafi zmlemede yardımcı olan meslektaşım Selim Tezcan'a teşekkür ederim.

Halil Paşa'nın bu durumunu "Bosna'dan mazul südde-i sa'adetde mülazemetde" ifadesiyle tarif etmiştir (Selânikî, 1989: 236).

Halil Paşa, Koca Sinan Paşa'nın sadrazam olduğu ve Safevîlerle barışın resmileştiği iki yıllık bir aradan sonra 30 Nisan 1591 tarihinde Karaman beylerbeyi olarak atanmıştır (BOA, A.RSK.d 1472: 208, 6 Receb 999/30 Nisan 1591). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karaman eyaletine yapılan tayinlerin İstanbul merkezli olduğuna ve tayin edilen beylerbeylerin özellikle saray çevresindeki paşalar arasından seçildiğine dair araştırmalar bu tayinin olası arka planına ışık tutmaktadır (Aydın ve Günalan, 2011: 36). Nitekim Koca Sinan Paşa'nın bir telhisi Halil Paşa'nın mazul olduğu süreçte sarayla bağına hiç koparmadığını gösteriyor. Bu telhise göre, Koca Sinan Paşa, ağabeyi Mahmud Paşa'nın Anadolu beylerbeyi olarak atanmasını talep etmiş fakat sonra yanlış anlaşılmaktan korkarak gönülsüzce de olsa bu makam için mazul olan Halil Paşa'nın daha münasip olacağını söylemişti (Sahillioğlu, 2004: 54).¹² Neticede padişah, sadrazamını kırmayarak onun ilk teklifini kabul etmiş ve bu telhisin üzerine yazdığı cevapta Mahmud Paşa'nın Anadolu'ya; Halil Paşa'nın da Karaman'a beylerbeyi olarak atanmasını emretmiştir. Aslında, Koca Sinan Paşa'nın iki senedir mazul olan Halil Paşa'yı önermek zorunda kalması hem Halil Paşa'nın sarayın tayin gündeminde olduğuna hem de padişahın Halil Paşa'ya verdiği öneme işaret etmektedir. Diğer yandan, bu atamanın ardından Halil Paşa'ya nâzır-ı emvâl yetkisi tanınarak Karaman eyaletinin mali işlerinin sorumluluğunun verilmesi Halil Paşa'nın sarayla kurduğu ilişkiyi anlamak açısından aydınlatıcıdır (Karaca, 2000: 66-67).¹³ Zira nâzır-ı emvâllik pozisyonuna yapılan atamalar güven esasına göre gerçekleştiriliyor ve beylerbeyi ya da defterdardan hangisi daha güvenilir ise o kişi nâzır-ı emvâl olarak atanıyordu (Özvar, 1998: 10; Fleischer, 1986: 119-120).

1591 yılının Ağustos ayında merkezi otoritede meydana gelen değişiklikler Halil Paşa'nın kariyerinde önemli bir basamak daha atlamasının önünü açmıştır. Sultan III. Murad, Koca Sinan Paşa'yı sadrazamlıktan azledip yerine İran cephesinden başarı ile dönen Ferhad Paşa'yı atamış, Ferhad Paşa da padişahın desteğiyle Koca Sinan Paşa'ya tabi olan yöneticileri azletmeye başlamıştı (Selânikî, 1989: 250).¹⁴ Ferhad Paşa'nın ilk faaliyetlerinden biri Koca Sinan Paşa'nın Şam beylerbeyi olan oğlunu azledip yerine Halil Paşa'yı atamak oldu.¹⁵ Yaklaşık 16 ay süren Şam beylerbeyliği, yeniçeri ağalığından bu yana ilk defa bir görevinde istikrarı yakalayan Halil Paşa'ya bir devlet adamı olarak kendisini ispatlama fırsatı vermiştir. Mühimme defterlerindeki bir hüküm, Halil Paşa'nın Şam vilayetinde huzuru sağlama ve reayanın korunmasıyla ilgili konularda padişahın büyük takdirini kazandığını göstermektedir (Çiçek, 2011: 89).¹⁶ Öyle ki, padişah bu başarılarının mükâfatı olarak Halil Paşa'ya iki hilat ve bir kılıç göndermiş ve övgü dolu sözlerle kendisini taltif etmiştir.

Bunların yanı sıra, Halil Paşa en büyük başarısını merkezi hükümet için hayatî önemde olan eyalet maliyesi yönetiminde göstermiştir. Mayıs 1592'den Aralık 1592'ye kadar olan dönemin bütçesini gösteren bir icmal defteri Halil Paşa zamanında Şam hazinesinin fazla verdiğini ve eyaletin idari ve askeri harcamalarının merkez bütçesine yük olmadan yerine getirildiğine işaret etmektedir (Çiçek, 1999). Mali krizin devlet bütçesini sarstığı bir dönemde Halil Paşa'nın bu başarısı onun Kasım 1592'de Anadolu Beylerbeyliğine terfi etmesini sağladı (Selânikî, 1989: 292). Sadece sekiz ay süren bu son taşra görevi aslında çoktan padişahın gözüne girmeyi başaran Halil Paşa'yı payitahta yakınlaştıracak son aşama olmuştur.

Halil Paşa'nın sarayla kurduğu özel bağlantı onun III. Murad ve Safiye Sultan'ın iki kızından birisi olan Fatma Sultan ile evlendirilmesine karar verilmesiyle büsbütün güçlenecektir (Selânikî, 1989: 319).¹⁷ Venedik elçileri, hanedan damatlığı adaylığında Halil Paşa'nın baş rakibinin kubbe vezirlerinden Hızır Paşa olduğunu fakat Hızır Paşa mevki ve prestij açısından üstün olsa da hanedanın Halil Paşa'yı tercih ettiğini belirtir (Alberi, 1855: 434-435).¹⁸ Bu tercihin duyulmasından sonra Halil Paşa'nın vezir unvanı alması gecikmemiştir. Dönemin önemli

¹² "Dün ikindüden sonra ikinci def'a sâdır olan hatt-ı hümayûna yazılan telhisin cevabı gelmemekle, gerçe küstahlıkdur, lâkin vâsıl olmamak vehmine düşdüm ve hem 'acele ile hatırdan gitmiş; bunda Halil Paşa dahi ma'zûldür, Anadolu ol kullarına olsa münâsib idi, câiz görülürse böylece olsun".

¹³ "kemaîl-ı diyanet ü vufur-ı istikametüne hüsn-i itimadum olmağın beğlerbeğliğüne tabi olan havass-ı hümayunuma nâzır-ı emvâl tayin olmuşundur" [11 Şevval 999/2 Ağustos 1591].

¹⁴ "Ve bi'l-cümle Sinan Paşa tevabî'i ma'zul olsunlar diyü hatt-ı hümayun varid oldı didiler".

¹⁵ Halil Paşa'nın Şam'a kesin tayin tarihi için bkz. (BOA, A.RSK.d 1473: 98, 19 Şevval 999/10 Ağustos 1591).

¹⁶ "hıfz ü hırâset-i memleket ve zabt ü siyânet-i ra'yyet bâbında mecd ü sâ'î olduğun i'lâm olundı yüzün ağ olsun".

¹⁷ "sabika söylenen haber-i izzet ü meserret eserleri zuhur u buruza gelmeğe başladı. Sultan-ı alışan hizmetine yetişüp damad-ı Padişah-ı saltanat-penah olmak mukarrer oldu".

¹⁸ Hızır Paşa, 1591 senesinde Lehistan ile sulh meselesini padişahın istediği şekilde çözmüş ve ardından Divân-ı Hümayun'a yedinci vezir olarak girmişti (Selânikî, 1989: 251 ve 305).

kubbe vezirlerinden Nişancı Mehmed Paşa'nın 21 Haziran 1593'te ölmesi Halil Paşa'nın vezir olmasını kolaylaştırmış gözüküyor (Selânikî, 1989: 318). Öyle ki, Halil Paşa'ya vezaretin sadece iki gün sonra 23 Haziran 1593 tarihinde verildiğine dair ruus kaydı bu makama atanmasında hiç vakit kaybedilmediğinin işaretidir (BOA, KK.d 253: 172, 23 Ramazan 1001/23 Haziran 1593).¹⁹ Öte yandan, diğer damat adayı Hızır Paşa'nın Bağdat muhafazasına gönderilmesi ve Hızır Paşa'nın oturduğu sarayın Halil Paşa'ya tahsis edilmesi hanedanın Halil Paşa için özel bir düzenleme yaptığını da düşündürmektedir (Selânikî, 1989: 328).

Halil Paşa'nın bu göreve geldiği tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu askeri ve siyasi açıdan en kritik dönemlerinden birine girmek üzereydi. Bosna beylerbeyi Hasan Paşa, Macaristan sınırında pusuya düşürülüp öldürülünce Habsburg askeriyle olan sınır çatışmaları savaşa dönüşmüş ve sadrazam Koca Sinan Paşa ordunun başında Macaristan'a sefere çıkmıştı (Danişmend, 1971, c. III: 127). Halil Paşa, 1593 Temmuz ayının sonlarında İstanbul'a varmış ve Ferhad Paşa'nın sadrazam kaymakamı olarak yönettiği Dîvân-ı Hümâyûn'a altıncı vezir olarak girmiştir.²⁰ Bir kubbe veziri olarak hanedan damadı olmaya hazırlanan Halil Paşa kendisine tahsis edilen Hızır Paşa'nın sarayına yerleştirilmiş ve düğün yapılacağı resmen duyurulmuştur (Selânikî, 1989: 328-329). Venedik elçisine göre düğünün 1593 Eylül ayında yapılması planlanmış ancak hem savaş durumu hem de Ağustos ayında etkili olan veba hazırlıklara odaklanılmasına engel olunca Ekim ayında dahi düğün tarihi kesinleşmemişti (ASVe, SDC, 37: 518r, 4 Ağustos 1593; ASVe, SDC, 38: 57r, 2 Ekim 1593).²¹ Kasım ayında İstolni Belgrad'da Budin beylerbeyi'nin Avusturya askerleri tarafından bozguna uğradığına dair haberlerin halkın ve sancaklardan gelen askerlerin morali üzerindeki etkisini hafifletmek için çeşitli gösteriler yapılmaya başlanmıştır (AGS, E, 1345: 96, 22-23 Kasım 1593; ASVe, SDC, 38: 213v, 3 Aralık 1593). Halil Paşa ve Fatma Sultan'ın düğünü bu gösterilerin ardından Aralık ayının başında yapılmış ve böylelikle bu saltanat düğünü halka ve askerlere moral olmuştur.²² Selânikî ve Seyyid Lokmân'ın anlatıları bir hafta süren şenliklerde saltanat düğünlerinin görkemini sembolik bütün öğelerle sergilendiğini gösteriyor. Düğün boyunca Dîvân-ı Hümâyûn'un işleri ertelenmiş, gelenek olduğu üzere Eski Saray'da ziyafetler verilmiş, gösterişli nahillar taşınmış, devlet erkânı ve ulema Halil Paşa tarafından ağırlandı. Halil Paşa'nın sağdıçlığını vezir Cerrah Mehmed Paşa yapmış nikâh akdini de Hoca Sadeddin (ö. 1599) gerçekleştirmişti (Selânikî, 1989: 340-343; Seyyid Lokmân, TSMK A. 3599). Böylece, Halil Paşa, kubbe veziri ve hanedan damadı olarak III. Murad'ın saltanatının son yıllarında yüksek mevkilerdeki devlet adamlarının arasına girmiş ve hükümet yönetiminde önemli bir konuma gelmiş bulunuyordu.

Valide Sultan'ın Kapudan Paşası: Halil Paşa ve Donanma-yı Hümâyûn (1595-1598)²³

Sultan III. Murad'ın 1595 Ocak ayında ölümü ve III. Mehmed'in tahta çıkışı, Halil Paşa'nın kariyerinde yeni bir aşamanın başlangıcı olmuştur. III. Mehmed'in saltanatı boyunca devlet yönetiminde annesi Safiye Sultan'ın ve kapıağası Gazanfer Ağa'nın büyük etkisi olduğu bilinen bir gerçektir (Emecen, 2003: 409-410; Börekçi, 2021: 41; Peirce, 1993: 117 ve 245). Bu durum, III. Mehmed'in saltanatının ilk zamanlarında saraya ve hanedana yakın figürlerin önemli pozisyonlara getirilmesiyle kendisini göstermiştir (Tezcan, 2010: 107). III. Mehmed, 29 Ocak 1595'te Topkapı Sarayı'nda düzenlediği ilk divanda, şehzadelğinde lalası olan Mehmed Paşa'yı vezir ilan ederek Dîvân-ı Hümâyûn'a yerleştirmiş ve aynı gün eniştesi Halil Paşa'yı da kapudan paşa tayin ederek Donanma-yı Hümâyûn'un başına getirmiştir (Selânikî, 1989: 437-438). Padişah kısa bir süre sonra Koca Sinan Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek yerine Safiye Sultan ile daha uyumlu bir ilişki sürdüren Ferhad Paşa'yı atamıştır (Selânikî, 1989: 448).²⁴ Safiye Sultan'ın diğer damadı İbrahim Paşa'nın divanda ikinci vezir olduğu düşünülürse III. Mehmed'in saltanatının başlarında oluşan siyasi yapının saray odaklı olduğu ve Halil Paşa'nın bu yapılanmada önemli bir rol aldığı görülmektedir.²⁵

¹⁹ Venedik elçisi, Halil Paşa'nın divana Nişancı Mehmed Paşa'nın yerine girdiğini belirtir (ASVe, SDC, 37: 393v, 3 Temmuz 1593).

²⁰ Selânikî, Şirvan'dan çağrılarak kubbe veziri olan Hadım Hasan Paşa'nın yedinci vezir olarak Halil Paşa'nın altına oturduğunu yazmıştır (Selânikî, 1989: 329).

²¹ "Le nozze della figliola del Re con Alil ultimo visir effettueranno per il Bayran picciolo, che sarâ a Settembre".

²² Törenler için kış ayının seçilmesinin, diğer bazı saltanat düğünlerinde görüldüğü üzere vebanın etkisinin azalmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir (Atçıl, 2021: 11).

²³ Bu bölümde anlatılanların bir kısmı 27-28 Mayıs 2016 tarihinde düzenlenen "8. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu" çerçevesinde sunulmuştur.

²⁴ Bu atama Şubat ayında gerçekleşmiştir.

²⁵ 1595 yılının Nisan ayında çıkan bir sipahi isyanının hedefinde Ferhad Paşa'nın yanı sıra Lala Mehmed Paşa ve Halil Paşa'nın olması saltanat değişikliğiyle gelen yeni yapıya bir tepkidir. Halil Paşa bu ayaklanmada kulağından yaralanmıştır (Selânikî, 1989: 470-471).

Halil Paşa'nın kapudan paşalığa atanmış olmasında Osmanlı iç politikasının dinamiklerinin yatıyor olması dönemin gözlemcilerinin dikkatinden kaçmamıştır. Venedik elçisi Venier'in, Halil Paşa'nın Safiye Sultan ve III. Mehmed tarafından çok sevildiğini ifade etmesi ve olağanüstü elçi Leonardo Dona'nın Halil Paşa'nın kapudan paşalık pozisyonunu kayıncıvalidesi Safiye Sultan ve karısı Fatma Sultan'ın lütufları sayesinde koruduğunu vurgulaması Halil Paşa'nın arkasında hanedanın büyük desteği olduğuna işaret etmektedir (ASVe, SDC, 41: 13, 20 Nisan 1595; Seneca, 1959: 293).²⁶ Bu bakımdan, Koca Sinan Paşa ve azledilen kapudan paşa Cigalazade Sinan taraftarı yorumlarıyla dikkat çeken müverrih Selânikî'nin, bu atamayı yorumlarken kararın kusurlu bulunduğunu, pişmanlık yaratacağını ve temelinde "hazz-ı nefis" yattığının düşünüldüğünü belirtmesi hanedan ilişkilerinin bu atamada oynadığı role dolaylı bir eleştiri olarak okunabilir (Selânikî, 1989: 438).

Aslında, Halil Paşa'nın belirgin bir askeri başarısı ya da denizcilik geçmişi olmadan kapudan paşa unvanını alması Osmanlı'nın terfi geleneklerine göre bir aykırılık teşkil etmemektedir. Saraydan yeni çıkmış ya da denizcilikle alakası olmayanların kapudan paşa olarak atanmaları özellikle Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümünün hemen ardından belirli bir süre olağan bir işleyiş olmuştur (Imber, 2002: 299-300; Bostan, 2001: 354-355). Ancak Halil Paşa'nın kapudan paşalık görevine başlangıçtan itibaren mesafeli olduğu gözlemlenmektedir. Halil Paşa, kaptanlığının daha ilk senesinde donanmayı vekâlet ile yönetme pratiği geliştirmiş ve 1595 yazında Akdeniz'e sefere çıkan donanmanın komutasını kapudan paşa kaymakamı olarak atanan Trablusgarb beylerbeyi Arnavud Memi'ye emanet etmiştir (Bayramoğlu, 2018: 193).²⁷ Elbette tecrübeli denizcilerin kapudan paşalara seferlerde eşlik etmesi ya da onların yerini tutması Osmanlı denizcilik tarihinde örnekleri görülen bir durumdur. Bununla beraber, Halil Paşa'nın 1595 yılında donanmaya şahsen komuta etmemesinin hanedan damadı konumuyla ilgili resmi olarak açıklanmayan faktörlerden kaynaklandığına dair belirgin işaretler vardır. Venedik elçisi Marco Venier'in, Halil Paşa'nın göreve geldiği ilk gün yaptığı yorumda, Fatma Sultan'ın Halil Paşa'yı kendisinden uzağa göndermek istemeyeceğini öngörmesi manidardır (ASVe, SDC, 40: 482v, 31 Ocak 1595). Nitekim Safiye Sultan da Halil Paşa'nın payitahttan uzaklaşmasına sebep olacak bir sefere çıkmasına razı olmamıştır (AGS, E, 1346: 35, 20 Mayıs 1595). Venier'in, 1595'in Ekim ayında Halil Paşa ve Fatma Sultan'ın ilk çocuklarının dünyaya geldiğinden bahsetmesi Halil Paşa'nın İstanbul'da kalmasının ısrarla istenmesinin sebebinin Fatma Sultan'ın hamileliğiyle ilgili olabileceğini göstermektedir (Türkçelik, 2017: 105). Bu durum, Osmanlı siyasi-idari kültüründe hanedan ilişkilerinin, Halil Paşa'nın kapudan paşalığı özelinde, devlet meselelerinde nasıl etkili olduğunun da işaretidir. Ancak bunun stratejik olarak olumsuz bir etkisi olmuştur. Arnavud Memi'nin kapudan paşa kaymakamı olarak çıktığı bu seferi sınırlı tutması ve donanmayı erkenden Osmanlı sularına geri çekmesi Akdeniz savunmasını zayıflatmış ve İspanyol kaptanlarının 23 Eylül 1595'te Mora yarımadasının kuzeyindeki Osmanlı liman şehri Balyabadra'ya (Patras) ani bir baskın yapmalarını kolaylaştırmıştır (Selânikî, 1989: 524; Türkçelik, 2019: 115-123).²⁸

1596 senesi hem Sultan III. Mehmed hem de Halil Paşa için siyasi ve askeri açıdan istisnai bir yıl haline gelecektir. III. Mehmed'in iktidarın dizginlerini ele almak ve Macaristan cephesindeki kötü gidişatı durdurmak için bizzat sefere çıkmaya karar vermesi Akdeniz'e de büyük bir sefer düzenlenmesini gerektirmiştir (Emecen, 2003: 409). Padişah, Safiye Sultan'ın bütün itirazlarına rağmen sadrazam İbrahim Paşa'nın serdarlığında bizzat Eğri Seferi'ne çıkarken Halil Paşa'nın Akdeniz'e açılacak donanmaya bizzat komuta etmesi kaçınılmaz olmuştur.²⁹ 1596 senesinin istisnai siyasi ve askeri bağlamı Halil Paşa'nın emrine verilen kadirga sayısı da kendini belli etmektedir. Bir sene önce Arnavud Memi'ye 40 kadirga verilmişken 1596'da Halil Paşa 90 kadirgalık bir donanmaya komuta etmiştir (Selânikî, 1989: 485; Topçular Katibi, c. I, 2003: 112; AGS, E, 1158: 98-99).³⁰ Halil Paşa, kapudan paşalığında çıktığı bu ilk ve tek seferinde, oldukça ölçülü bir politika izlemiş ve Eylül ayının sonlarında Modon'a kadar geldikten sonra donanmayı riske atmadan geri dönmeyi tercih ederek Kasım ayının ilk günlerinde İstanbul'a gelmiştir (AGS, E, 1094: 258; Selânikî, 1989: 637).³¹

²⁶ "Sostenta nella sua persona per forza delli favori delle Sultane suocera et moglie il capitaneato del mare".

²⁷ "Trablusgarb Beğlerbeği olan Memi Pâşâ'ya hüküm ki...kapudanım olan Halil Pâşâ edamallah-u te'âlâ iclâlehüya kaim-makam ta'yin idüb buyurdum ki vardukda mumailleh vezirimim kaim-makamı olub...".

²⁸ Selânikî, bu saldırının şehirde hayli yüksek insani ve maddi hasara yol açtığını belirtiyor. Patras saldırısının baş aktörlerinden Napoli kadirgaları kaptanı Pedro de Toledo'nun II. Felipe'ye yazdığı mektupta verdiği bilgiler esir ve can kaybı toplamının 400 civarı olduğunu ve yapılan yağma ve yıkımın şehre büyük zarar verdiğini göstermektedir.

²⁹ Halil Paşa'nın deniz seferi için yaptığı hazırlıkların ayrıntıları için bkz. (Selânikî, 1989: 585 ve 592).

³⁰ Geraci Markisi'nin Palermo'dan II. Felipe'ye gönderdiği 18 Ağustos 1596 tarihli mektup.

³¹ Olivares Kontu'nun Napoli'den II. Felipe'ye 24 Eylül 1596 tarihinde gönderdiği mektup.

III. Mehmed'in kara seferinde kazandığı Eğri ve Haçova zaferleri Osmanlı'nın dış politikasında belirli bir süre stratejik ve psikolojik üstünlüğü ele geçirmesini sağlarken Osmanlı iç siyasetindeki dengeleri de padişahın ve özellikle annesi Safiye Sultan'ın lehine geliştirmiştir. Nitekim Safiye Sultan'ın Haçova zaferi sonrasında sadrazam atamalarındaki rolü padişahın tamamen annesinin kontrolünde olduğu bir sürece girdiğini göstermektedir (Emecen, 2003: 410; Peirce, 1993: 240). Valide Sultan'ın nüfuzunun bu denli artması onun himayesindeki Halil Paşa'nın da kapudan paşa pozisyonunu bir müddet daha muhafaza etmesini ve kapudan paşalığı istediği gibi kullanmasını kolaylaştırmıştır. 1596 senesinde kurulan uluslararası denge ve Safiye Sultan'ın desteği, Halil Paşa'nın donanma seferinde kendi yerine kaymakam atama pratiğine tekrar başvurması için uygun bir zemin yaratmıştır. Halil Paşa, 1597 yazında da donanmayla çıkmayı tercih etmemiş ve İstanbul'da kalarak Arnavud Memi'yi Akdeniz seferine serdar olarak göndermiştir (Selânikî, 1989: 695).³² Halil Paşa yönetiminin ölçülü Akdeniz politikasına uygun hareket eden Arnavud Memi, Ayamavra adasına kadar gitmiş daha fazla ilerlemeden Kasım ayının başında İstanbul'a geri dönmüştür (AGS, E, 1095: 101; AGS, E, K1676: 91).³³ Halil Paşa'nın zahmetsizce sürdürdüğü kapudan paşalık kariyerinin akıbeti 1598 yılında hem Osmanlı hükümetinde meydana gelen değişikliklerin hem de uluslararası politikadaki gelişmelerin gölgesinde belirlenecektir. 1598 Nisan ayında Hoca Sadeddin Efendi'nin şeyhülislam olması ve Cerrah Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa atanması, Safiye Sultan'ın III. Mehmed'in kararları üzerindeki etkisinin kırıldığı bir sürece kapı aralamıştır (Emecen, 2003: 410; Burian, 1952: 2).³⁴ Uluslararası politikadaki eşzamanlı gelişmeler ise III. Mehmed'in reelpolitik gerçeklere uygun kararlar almaya ikna edilmesini kolaylaştırmıştır.³⁵ Sultan III. Mehmed, Macaristan'daki Yanıkkale'nin düştüğüne dair haberler gelir gelmez Cerrah Mehmed Paşa ve Hoca Sadeddin ile yaptığı görüşmenin ertesi günü, 18 Nisan 1598'te Halil Paşa'yı azletmiş ve yerine bir önceki kapudan Cigalazade Sinan Paşa'yı atamıştır (ASVe, SDC, 47: 12, 21 Nisan 1598; Selânikî, 1989: 737-738).³⁶ Bu, Akdeniz'de bir politika değişikliğine gidileceğinin ve Halil Paşa'nın pasif ve sınırlı Akdeniz politikası yerine gerilimi artıran bir politikaya geçiş yapılacağına işaret olmuştur. Safiye Sultan'ın bütün itirazlarına rağmen uluslararası konjonktürün ciddiyeti, Hoca Sadeddin'in direnci ve Cigalazade Sinan Paşa'nın Akdeniz'deki şöhreti, III. Mehmed'in kararında sabit kalmasında etkili olmuştur (ASVe, SDC, 47: 23, 27 Haziran 1598).³⁷ Selânikî'nin Halil Paşa'nın azlını, isim vermeden "ehlulu mahalluhu" tabiriyle kutlaması, belki de bu yeni yönetimin Safiye Sultan'ın dikte ettiği patrimoniyal yapıdan uzaklaşarak en azından belirli bir süre liyakate dönük bir politika belirlemiş olduğuna işaret etmektedir (Selânikî, 1989: 738; Türkçelik, 2017: 101-102).

Saray ve İsyanlar arasında Halil Paşa (1598-1603)

Halil Paşa'nın 1598-1603 yılları arasındaki kariyeri Macaristan'daki savaşın, Anadolu'da başlayan isyanların ve merkezdeki askeri ayaklanmaların bağlamında şekillenecektir.³⁸ Halil Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en çalkantılı süreçlerinden birine girdiği bu dönemde her ne kadar itibarlı kapudan paşalık pozisyonunu yitirmiş olsa da hükümetten uzaklaştırılmamış, tam aksine, Dîvân-ı Hümayun'da yükselmiş ve ikinci vezirlik ve sadaret kaymakamı gibi kritik makamlarda görev yapmıştır. Bir ruus kaydı Halil Paşa'nın Cerrah Mehmed Paşa'nın sadrazamlığında, en azından 1598 Eylül ayından itibaren, ikinci vezir pozisyonunda olduğunu gösteriyor (BOA, EV.HMH.d 39: 31v).³⁹ Selânikî'nin kasım ayındaki bir merasime katılan devlet ricalini tasvir ederken sadrazamdan sonra Halil Paşa'yı zikretmesi bunu doğrular niteliktedir (Selânikî, 1989: 778). 1599 Ocak ayında, padişahın İbrahim Paşa'yı sadrazam olarak ataması Halil Paşa'nın ikinci vezir konumunu sağlamlaştırmış ve onun daha belirgin bir otoriteye ulaşmasının önünü açmıştır (Aykut, 1993: 440). Nitekim 1599 Mayıs'ında sadrazam İbrahim Paşa Macaristan cephesine serdar olduğunda Halil Paşa sadrazam kaymakamlığına atanmış ve

³² "Memi Paşa Donanma-yı Hümayun gemilerine serdar ferman olunup, derya muhafazasına çıkup gtdiler".

³³ Olivares Kontu'nun Napoli'den II. Felipe'ye 16 Eylül 1597 tarihli mektubu ve İspanya'nın Venedik elçisi İñigo de Mendoza'nın II. Felipe'ye 3 Ocak 1598 tarihli mektubu.

³⁴ Nitekim dönemin İngiliz elçisi Lello'nun bu gelişmelerin Safiye Sultan'ın kontrolü dışında gerçekleştiğine dair izlenimi bunun göstergesidir.

³⁵ Yanıkkale'nin Habsburgların eline geçmesi, Fransa ve İspanya arasında olumlu seyreden barış süreci ve Osmanlı karşıtı bir Haçlı Seferi hedefini güden Papalık Devleti'nin Venedik'e ve Adriyatik'e yakın Ferrara düklüğünü ilhak etmesi, Osmanlı hükümetinin Macaristan'da ve Akdeniz'de tehdit algısını artırmış olmalıdır (Türkçelik, 2017, 101).

³⁶ Venedik elçisinin mektubu bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir.

³⁷ Safiye Sultan'ın çabaları ile ilgili Venedik elçisinin mektubu.

³⁸ Bu dönemdeki olayların analitik bir kronolojisi için bkz. (Griswold, 1983).

³⁹ "vezir-i sâni Halil Paşa adamlarından...".

kariyerinin en önemli makamını elde etmiştir (Selânikî, 1989: 807; Sağır, 2000: 573).⁴⁰ Ancak Halil Paşa'nın bu önemli pozisyonlarda dönemin karmaşık ve önemli sorunlarıyla baş edebilme yeteneklerindeki sınırlılığı geri kalan kariyerinin ve ömrünün seyrinde belirleyici olmuş ve sarayın ona bir hanedan damadı olarak başlangıçta duyduğu güveni giderek zayıflatmıştır. Özellikle, Safiye Sultan ve kapağası Gazanfer Ağa'nın politik nüfuzunu hedefleyen askeri isyanlarda etkisiz kalması onu gözden düşürmüş ve uzun süren azillere maruz kalmasına sebep olmuştur.

Halil Paşa'nın sadrazam kaymakamlığında çıkan ilk isyan aynı zamanda Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa'ya karşı III. Mehmed döneminde düzenlenen ilk büyük sipahi isyanıdır (Börekçi, 2010: 48-63). 16. yüzyıl sonunda iltizam ve gümrük gelirlerini toplama konusunda ön plana çıkan kapıkulu sipahileri sarayla bağlantılı kesimlerin bu gelirlerden daha büyük pay almalarını padişahın kararları üzerinde etkili olan Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa ile ilişkilendiriyorlardı (Tezcan, 2010: 80-90). 1600 yılının Mart ayında çıkan isyanda sipahiler saray çevrelerinin önde gelen simsarı ve Safiye Sultan'ın yakın çevresinden Yahudi Kira olarak bilinen Esperanza Malchi'yi bu durumdan sorumlu tutarak öldürdüler (Börekçi, 2010: 48-49; Tezcan, 2010: 65; Peirce, 1993: 242-243). Dönemin kaynakları isyanın büyümesinde ve Malchi'nin öldürülmesinde Halil Paşa'nın sadrazam kaymakamı olarak büyük sorumluluğu olduğunu bildirmektedir. Halil Paşa'nın gereken tedbirleri almadığını, isyancılara göz yumduğunu ve onlara direniş göstermediğini işaret eden Osmanlı müverrihlerinin ifadeleri Halil Paşa'nın bu isyandaki ihmaline ilişkin algının ciddiyetini açık bir biçimde göstermektedir. Mehmed bin Mehmed, Malchi'nin linç edilmesinin "evzâ'-ı garibe" olarak nitelendiğini belirtirken Selânikî bu olayın "namus-ı saltanata" kast olarak görüldüğünü ve Halil Paşa'nın bu linçe engel ol(a)mamasının "cürm-i azim" addedildiğini yazmıştır (Sağır, 2000: 575; Selânikî, 1989: 864).⁴¹

Halil Paşa isyandan hemen sonra Dîvân-ı Hümâyûn'a gitmesine engel olacak kadar hastalanmış ve hastalığını öne sürerek eşi Fatma Sultan aracılığıyla padişahın emekliliğini istemişti (Selânikî, 1989: 861). Emekli olmak kendisine yöneltilen suçlamalardan ve eli kulağında bir azilden itibarlı bir şekilde kurtulması için faydalı bir çözüm olabilirdi. Ancak "haremi muhtereme intisab ve ihtisası olan" Esperanza Malchi'nin vahşice öldürülmesini kabullenemeyen Safiye Sultan, Halil Paşa'nın bu olaydan kolayca sıyrılmasına müsaade etmemiştir (Selânikî, 1989: 861 ve 864).⁴² III. Mehmed başlangıçta Halil Paşa'nın suçu olmadığını düşünse de Valide Sultan'ın baskısıyla Halil Paşa'yı Nisan ayının ortalarında sadrazam kaymakamlığından azletmiş hatta vezaret haslarını alarak onu divandan tamamen uzaklaştırmıştır (Selânikî, 1989: 864).

Halil Paşa'nın tekrar vezaret payesi alması ve Dîvân-ı Hümâyûn'a dönmesi yaklaşık on beş aylık uzun bir mazuliyet döneminden sonra gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde sipahilerin 1601 Mart ayında Gazanfer Ağa'nın öldürülmesini talep ettikleri daha büyük bir isyan yatıştırılmıştı (Börekçi, 2010: 51-53). Bu isyan, hanedan için görece güvenilir bir vezir olan Halil Paşa'nın merkezi hükümete dönüşünü hızlandırmış olmalıdır. Nitekim Halil Paşa, Haziran 1601'de, Fatma Sultan'ın talebi fakat Safiye Sultan'ın gönülsüz onayıyla üçüncü vezir olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a geri dönmüştür (Ocakaçan, 2016: 121-122). Sadrazam kaymakamı Yemişçi Hasan Paşa'nın İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra sadrazam olmasıyla ikinci vezirliğe yükselen Halil Paşa, yeni sadrazam Macaristan'a gönderilince, Ağustos 1601'de tekrar sadrazam kaymakamlığı makamını elde etmiştir (Sağır, 2000: 578-579).

Halil Paşa ikinci sadrazam kaymakamlığı döneminde de yine azline sebep olacak bir ayaklanmayla karşılaşmıştır. Osmanlı hükümeti tımar ve iltizam dağıtımını gibi konularda reform yapmaya çalışmasına rağmen sipahiler İstanbul'da huzursuzluk yaratmaya devam ediyor, Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa'nın saraydan uzaklaştırılması konusundaki taleplerini sürdürüyorlardı. Nitekim 1602 yılının Şubat ayında, saray çevresine ve özellikle Gazanfer Ağa'ya yakın olan büyük mîrâhur Ali Ağa'nın bir sipahiye aşağılayıcı bir ceza vermesi isyan etmek için fırsat kollayan sipahilere bahane olmuş ve sipahiler divanı basarak Halil Paşa'dan mîrâhurun kellesini istemişlerdi (AGS, E, 1349: 67, 24 Şubat 1602).⁴³ Sipahilerin baskısına direnemeyen ve ağayı bulup teslim edeceğine söz

⁴⁰ "ka'im-makam-ı sadr-ı sadaret celilü'l-kadr Halil Paşa"; "ol asrda vezir-i sâni olan Bosnavî Halil Paşa Dersa'âdet'de kâyim-i makâm-ı sadâret-i uzma olmuş idi".

⁴¹ "askerin yüze çıkmasına ve fudulen kendülerden böyle evzâ'-ı garibe sadır olmasına ba'is oldun".

⁴² Esperanza Malchi'nin öldürülmesine şahit olan Venedik ve İngiltere elçilerinin bu isyanın arkasında İbrahim Paşa ve Halil Paşa'nın olduğunu ısrarla vurguladıkları görülmektedir. Selânikî'nin Safiye Sultan'a attığı "damadlarım bana düşmendir" ifadesinin altında yatan belki de Safiye Sultan'ın bu iki paşanın gerçekten bu isyanın arkasında olduğuna dair somut delillere sahip olmasıydı (Peirce, 1993, 243).

⁴³ Bu ayaklanma ile ilgili Osmanlı kroniklerinde bilgi yoktur. Ocakaçan bu meseleye Venedik belgeleri üzerinden değinmiştir (Ocakaçan, 2016: 124). Simancas Arşivi belgeleri arasında, saraya yakın olduğu belirtilen bir casusun İspanyollara gönderdiği ayrıntılı bir rapor bulunmaktadır. Hem olayların gelişimi hem de Halil Paşa'nın sadrazam kaymakamı olarak bu olaylardaki tutumuyla ilgili bilgiler 24 Şubat 1602 tarihli bu belgeden aktarılmıştır.

veren Halil Paşa bu sözünü yerine getiremeyince sipahiler tekrar divanı basıp bu kez Halil Paşa'nın kellesini istemişti. Bu durum üzerine III. Mehmed bizzat Dîvân-ı Hümayun'daki pencereye gelmek zorunda kalmış ve Ali Ağa'nın teslim edileceğine söz vererek Halil Paşa'yı sipahilerden kurtarmıştı (AGS, E, 1349: 67, 24 Şubat 1602). Halil Paşa, bu isyan sırasında da hastalanmış ve Mayıs ayına kadar sipahiler arasındaki huzursuzluğu giderecek istidadı gösterememişti (AGS, E, 1349: 70, 13 Nisan 1602).⁴⁴ Osmanlı kaynaklarının pek bahsetmediği bu isyan Halil Paşa'nın ikinci sadrazam kaymakamlığının sonu olmuştur. Nitekim padişah bir isyanı daha kontrol etmekte başarısız olan Halil Paşa'yı 1602 Mayıs ayında azlederek onu tekrar hükümetten uzaklaştırmıştır (Sağırılı, 2000: 584; AGS, E, 1349: 72, 13 Mayıs 1602).⁴⁵

Bu isyan aynı zamanda Halil Paşa'nın bütün siyasi kariyerinin de sonu olacaktır. Halil Paşa iki yıla yakın bir süre boyunca mazul kalmış ve III. Mehmed'in saltanatının geri kalanında hiçbir görev alamamıştır (Sağırılı, 2000: 65).⁴⁶ Bu süreçte, Halil Paşa'nın kariyerinde belirleyici olan iktidar dinamikleri de güçlü bir şekilde değişecektir. Ocak 1603'te çıkan büyük isyanda sipahilerin Gazanfer Ağa'yı öldürmeleri sarayın ve siyasetin bağlamını farklılaştırmış ve Safiye Sultan'ın gücünü büyük ölçüde azaltmıştır (Börekeçi, 2010: 54-63; Tezcan, 2010: 175; Ocakaçan, 2016: 123-128). III. Mehmed'in ölümü ve Safiye Sultan'ın saraydan uzaklaştırılmasıyla Halil Paşa'nın sırtını dayayabileceği hiçbir hamisi kalmamıştır. Zaten 1600'deki isyandan beri sürekli nükseden ve yatağa düşmesine sebep olan hastalığıyla mücadele eden Halil Paşa, I. Ahmed'in tahta çıkışının ikinci günü olan 23 Aralık 1603 tarihinde vefat etmiştir (Sağırılı, 2000: 65; AGS, E, 1350: 90, 3 Ocak 1604).⁴⁷

Sonuç

Bu makalede, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın ilk yıllarının başlıca vezirlerinden olan Halil Paşa'nın tarihyazımının satır aralarında kalmış siyasi kariyeri kronolojik devamlılık içerisinde ortaya konulmuş; üstlendiği makamlar ve sorumluluklar dönemin iç politikası ve uluslararası siyaseti bağlamında kronikler ve arşiv kaynakları üzerinden tahlil edilmeye çalışılmıştır. Halil Paşa'nın kariyeri, Sultan III. Murad'ın, özellikle Sokullu Mehmed Paşa sonrası dönemde, güçlü vezirlerin yönetimdeki etkisini kırmak ve padişahın mutlak otoritesini güçlendirmek için kendi kullarını ön plana çıkarma ve kendi ağlarını yaratma politikasıyla bağlantılı bir zeminde ilerlemiştir. Halil Paşa'nın musahib Doğanlı Mehmed Paşa'nın desteğiyle yeniçeri ağası olması, Bosna beylerbeyliğinde Sokullu ailesine mensup Ferhad Paşa'nın yerine geçmesi, Karaman Eyaleti'ne güven gerektiren nâzır-ı emvâl yetkisiyle atanması, Şam beylerbeyliğine tayininde sarayın etkisi ve sonrasında hızla vezarete ve hanedan damatlığına ulaşması onun saray ve hanedan nezdindeki özel durumunu göstermektedir. III. Mehmed'in saltanatında kariyer basamaklarını benzer bağlantılar üzerinden tırmanan Halil Paşa, kapudan paşalık, ikinci vezirlik ve sadaret kaymakamlığı pozisyonlarını yine hanedanın desteğiyle elde etmiştir.

Halil Paşa bütün bu görevlerinde sarayın iktisadi, siyasi ve ailevi politikalarının uygulayıcısı ve koruyucusu olmuştur. Yeniçeri ağası iken radikal bir para reformunun uygulanması onun bu reformdan olumsuz etkilenen yeniçeriler üzerindeki kontrolüne güvenildiğine işaret etmektedir. Karaman ve Şam eyaletlerinde hazineye kaynak yaratma becerisiyle takdir görmesi onun özellikle mali konularda güven duyulan bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Bosna beylerbeyliği görevi, her ne kadar kısa sürse de, Sokullu Mehmed Paşa'nın "intisab" ağına bir darbe vurmuş ve aslında Bosna'da Sokullu ailesiyle ilişkilendirilen bir dönemi sona erdirmiştir.⁴⁸ Kapudan paşalığı çoğunlukla İstanbul'dan ifa ederek risksiz bir deniz politikası sergilemiştir. Sadrazam kaymakamlığı görevi boyunca hanedan damadı olarak kariyerini borçlu olduğu Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa hizbine karşı meydana gelen isyanları kontrol altına almaya çalışmış fakat bu son görevlerinde Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa'ya beklenen sadakati göstermemekle itham edilmiştir. Bununla beraber, Safiye Sultan'ın da bir noktadan sonra onun koruyucusu olmayı bıraktığı açıktır.

⁴⁴ "Que Halil Baxa que haze officio de primer visir en ausencia de Assan baxa quedava en la cama muy indispuesto".

⁴⁵ Mehmed bin Mehmed, Halil Paşa'nın azledildiği belirtmiş fakat ne bu ayaklanmadan ne de azil sebebinden bahsetmemiştir. İspanyol casusun gönderdiği raporda sultanın Halil Paşa'yı isyancıları memnun etmek için azlettiği öne sürülmektedir.

⁴⁶ "Bu vechile iki seneye karib ma'zulen durduktan sonra".

⁴⁷ "cülûs-ı izzet-me'nûs-ı Sultan Ahmed Han'dan ancak iki gün sonra bir hayli zamân idi ki, haste ve sâhib-firâş idi, yevm-i mezbûrda ecel-i tabî'isi ile vefat eyledi"; "Que a los 23 murió Halil Baxa cuñado del Gran Señor Sultan Mehemet".

⁴⁸ Nitekim Sokullu Ferhad Paşa Bosna'dan sonra Budin beylerbeyliğine atanmış ve bu görevde iken Eylül 1590'da askerler tarafından öldürülmüştür (Zararsız, 2021: 339-341).

Halil Paşa'nın yirmi yıllık kariyerinde başarılarının yanında kimi başarısızlıkları, hatta talihsizlikleri olmuştur. Halil Paşa'nın saray sonrası ilk iki görevinin (yeniçeri ağalığı ve Bosna beylerbeyliği) isyanlarla bitmesi, dönemin iktisadi ve siyasi şartlarının bir sonucudur. Kimi tarihsel kaynakların Halil Paşa'yı yeniçeri ocağına dışarıdan "ecnebi" sızmalarının sorumlularından biri olarak göstermesi kariyerinin başlangıcındaki biri için ciddi bir damgadır. Diğer yandan, Halil Paşa ne kapudan paşalığında ne de sadrazam kaymakamlığında tam anlamıyla kendini gösterebilmiştir. Halil Paşa'nın kapudan paşalığı denize açılmadan ifa etme pratiği, Balyabadra saldırısında görüldüğü üzere, stratejik zaafı yaratmış ve ilk fırsatta bu görevden uzaklaştırılmıştır. Sadrazam kaymakamlığı sırasında çıkan isyanlardaki tutumu ve bu isyanları kontrol etmede etkisiz kalması da aslında Halil Paşa'nın yönetimde güçlü bir siyasi rolünün ya da ağırlığının olmadığını göstermektedir. Tüm bunlarla birlikte, harem-i hümayunun güç ağlarından bağımsız bir politika üretmemiş ve iyimser bir değerlendirmeye "ahvâl-i umûrî mu'tedil" olarak anılmış bu devlet adamının kariyeri boyunca karşılaştığı beş isyandan sağlam çıkmış olması göz ardı edilemeyecek bir başarıdır.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Archivo General de Simancas (AGS), Estado (E)

AGS, E, K1676; 1158; 1094; 1095; 1345; 1346; 1349; 1350.

Archivio di Stato di Venezia (ASVe), SDC (Senato, Dispacci ambasciatori Constantinopoli)

ASVe, SDC, 37; 38; 40; 41; 47.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA, [Mühimme Defteri] MD. 64.

BOA, [Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemî Defterleri] A.RSK.d 1471.

BOA, A.RSK.d 1472.

BOA, A.RSK.d 1473.

BOA, [Kamil Kepeci] KK.d 252.

BOA, [Kamil Kepeci] KK.d 253.

BOA, Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri] EV.HMH.d 39.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK)

Seyyid Lokmân, *Tomar-ı Hümayun*, TSMK A. 3599.

Yayımlanmış Kaynaklar

Alberi, E. (Ed.) (1855). *Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, Serie III, Relazioni di Constantinopoli* (cilt. III), Società Editrice Fiorentina.

Atçıl, Z. (2021). Osmanlı Hanedanının Evlilik Politikaları ve Mihrimah Sultan'ın Evliliği. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (34), 1-26.

Aycibin, Z. (2007). *Katib Çelebi, Fezleke, Tablîl ve Metin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Aydın, B. & Günalan, R. (2011). Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi. *Osmanlı Araştırmaları*, (38), 27-160.

Aykut, N. (1993). İbrahim Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, 440-441.

Barkey, K. (1994). *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Cornell University Press.

Başıgıç, S. (1900). *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*. Vlastita Naklada.

Bayramoğlu, Ö. (2018). *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (277-433)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bitlis Eren Üniversitesi.

Bekar, C. (2022). "The Ottoman Revolution of 1661: The Reconfiguration of Political Power under Mehmed IV and Köprülü Grand Viziers", *Journal of Early Modern History*, doi.org/10.1163/15700658-bja10052, 1-30.

Bišćević, V. (2006). *Bosanski namjesnici Osmanskog doba: 1463-1878*. Connectum.

- Bostan, İ. (2001). Kapudan Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, 354-355.
- Börekçi, G. (2021). On the Power, Political Career and Patronage Networks of the Ottoman Royal Favourites (Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries). M. Baramova, G. Boykov & I. Parvev (Ed.), *Social Networking in South-Eastern Europe: 15th-19th Century* içinde (ss. 17-61). LIT Verlag.
- Börekçi, G. (2010). *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I and His Immediate Predecessors* [Yayımlanmamış doktora tezi]. The Ohio State University.
- Burian, O. (Ed.) (1952). *The Report of Lello, Third English Ambassador to the Sublime Porte*. Türk Tarih Kurumu.
- Çerçi, F. (1996). *Künhü'l-abbar'a göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Çiçek, F. (2011). *69 Nolu Mübimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (sayfa:169-336)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Çiçek, F. A. (1999). *1592 tarihli Şam Eyaleti Muhasebe İcmal Defteri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Danişmend, İ. H. (1971). *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (cilt. III). Türkiye Yayınevi.
- Darling, L. T. (2014). Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century. *Osmanlı Araştırmaları*, (43), 193-226.
- Emecen, F. (2003). III. Mehmed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVIII, 409-410.
- Erol, R., Kılıç, H. ve Akman M. (Haz.) (2011). *İstanbul Kadı Sicilleri: Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595)*. İSAM.
- Fleischer, C. H. (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541 -1600)*. Princeton University Press.
- Griswold, W. J. (1983). *The Great Anatolian Rebellion 1591-1611*. Klaus Schwarz Verlag.
- Imber, C. (2002). *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*. Palgrave Macmillan.
- İpşirli, M. (1995). Ferhad Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XII, 383-384.
- Kafadar, C. (1986). *When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadows: The Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century* [Yayımlanmamış doktora tezi]. McGill University.
- Karaca, M. (2000). *68 Numaralı Mübimme Defteri: Tasnif-Transkripsiyon* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Koyuncu, A. (2017). Kavânin-i Yeniçeriyân ve Bosnalı Müslüman Çocuklarının Devşirilmesi Meselesinin Tenkidi. A. Koyuncu (Ed.), *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* içinde (ss. 193-233). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Lubenau, R. (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589* (cilt I) (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Mehmed Süreyyâ (1996). *Sicill-i Osmânî* (cilt II) (N. Akbayar, Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ménage, V. L. (1966). Seven Ottoman Documents from the Reign of Mehmed II. S. M. Stern (Ed.), *Documents From Islamic Chanceries* içinde (ss. 81-118). Bruno Cassirer.
- Metin, M. (2006). *Peçevi Tarihi Edisyon Kritiği Bağdat Nüshası (284-317)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Naima Mustafa Efendi (2007). *Tarih-i Na'ima* (cilt I) (M. İpşirli, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Ocakaçan, L. K. (2015). Cigalazade Yusuf Sinan Pasha. *Mediterranea ricerche storiche*, (34), 325-340.
- Ocakaçan, L. K. (2016). *Geç 16. ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Önal, A. (2012). *Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1520-1596)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Özel, O. (2011). The Reign of Violence: The Celalis c. 1550–1700. C. Woodhead (Ed.), *The Ottoman World* içinde (ss. 184-202). Routledge.
- Özvar, E. (1998). *17. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Pedani, M. P. (Ed.) (1996). *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato, Costantinopoli, Relazioni inedite (1512-1789)*. Bottega d'Erasmus.
- Peirce, L. (1993). *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press.

- Sağırlı, A. (2000). *Mehmed b. Mehmed Er-Rumî (Edirneli)'nin Nubbetü't-tevârih ve'l-abbâr'ı ile Târîh-i Âl-i Osmân'ının Metni ve Tablîlleri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Selaniki Mustafa Efendi (1989). *Tarih-i Selaniki* (cilt I-II) (M. İpşirli, Haz.). Türk Tarih Kurumu, 1989).
- Seneca, F. (Ed.) (1959). *Il Doge Leonardo Donà: la sua vita e la sua preparazione politica prima del dogado*. Editrice Antenore.
- Tezcan, B. (2010). *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge University Press.
- Tezcan, B. (2009). The Ottoman Monetary Crisis of 1585 Revisited. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 52(3), 460-504.
- Topçular Katibi Abdulkadir Efendi (2003). *Tarih-i Al- i Osman* (cilt I) (Z. Yılmaz, Haz.). Türk Tarih Kurumu.
- Tracy, J. D. (2016). *Balkan wars: Habsburg Croatia, Ottoman Bosnia, and Venetian Dalmatia, 1499-1617*. Rowman & Littlefield.
- Türkçelik, E. (2017). Meritocracy, Factionalism and Ottoman Grand Admirals in the context of Mediterranean Politics. R. G. Cuerva ve A. Koller (Ed.), *A Europe of Courts, A Europe of Factions. Political Groups at Early Modern Centres of Power (1550–1700)* içinde (ss. 88-108). Brill.
- Türkçelik, E. (2019). Política de reputación y venganza en el Mediterráneo: el asalto español a Patras en 1595. M. G. Rosaria Mele (Ed.), *Mediterraneo e città. Discipline a confronto* içinde (ss. 115-123). Franco Angeli.
- Anonim (1589). *Warhaftige und gar außfuerliche Newer Zeyttung, Ausz Constantinopel, Welcher massen die Türckische Kriegsleut ein Erschröckliche Auffrubr angerichtet halben, Auch fast die halbe Statt Angezündet unnd in Brand gesteckt Geschehen den 19. Aprilis dieses 1589 Jars*.
- Yıldız, C.(1998). *Mühimme Defteri-60 (sayfa 209-314; büküm 492-942; tarih 993-994/1585-1586)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, G. (2015). The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4. *Belleten*, 79 (286), 901-930.
- Yiğit, O. (2018). *Topkapı Sarayı Müzesi arşivi 34 numaralı Filori Defteri. (Değerlendirme-Transkripsiyon)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Zachariadou, E. (Ed.) (2002). *The Kapudan Pasha, His Office and His Domain*. University of Crete Press.
- Zararsız, A. (2021). Osmanlı Kroniklerinde Sokollu Mehmed Paşa ve Sokoloviç Ailesi. *Mediterranean Journal of Humanities*, (11), 321-354.

EXTENDED SUMMARY

This study deals with the career of Halil Pasha, one of the unjustly neglected viziers of the late 16th and early 17th centuries. Although Halil Pasha was one of the closest statesmen to the sources of power during the reigns of Murad III and Mehmed III, there is no dedicated study focusing on his life and career. Except for the short and incomplete information given by *Sicill-i Osmânî*, there is not even any biographical entry about him in any well-known encyclopaedias of Islamic or Ottoman history. This may be because Halil Pasha was overshadowed by contemporary powerful figures such as Koca Sinan Pasha, Ferhad Pasha, Ibrahim Pasha or Cigalazade Sinan Pasha, who were influential in Ottoman politics in the same period. While these figures have been the subject of historical research and biographical and monographic studies, Halil Pasha is neglected and only certain periods of his career are mentioned in studies on the political, economic and socio-cultural situation of the period. However, Halil Pasha's two-decades-long career is too important to be left unstudied. Halil Pasha, after having served as *silahdar* in the palace, was appointed agha of the Janissaries in 1584. He served as governor-general in the provinces of Bosnia (1588-1589), Karaman (1591), Damascus (1591-1592) and Anatolia (1592-1593), respectively. In 1593, he received the rank of vizier and married Fatma Sultan, daughter of Murad III and Safiye Sultan, thus, becoming a *damad* of the Ottoman dynasty. After the death of Murad III, Halil Pasha was appointed as *kapudan pasha* at the beginning of Mehmed III's reign and served as admiral between 1595 and 1598. In 1598, he was given the rank of second vizier and he became deputy grand vizier (*sadaret kaymakami*) in 1599 when the grand vizier Ibrahim Pasha was appointed *serdar* for the ongoing war in the Hungarian front. However, Halil Pasha's limited ability to cope with the complex and important problems of the period in these important positions became decisive in the course of his remaining career and gradually weakened the trust of the palace in him as a dynastic son-in-law. He was dismissed from the deputy grand vizierate after having been held responsible for the sipahi revolt in March 1600. Although Halil Pasha was reinstated in the imperial council in June 1601 and was appointed again deputy grand vizier in August 1601, he had to confront another uprising that led to his dismissal from this post and banishment from the government in 1602. Halil Pasha remained deposed for the remainder of Mehmed III's reign and died in 1603 at the very beginning of Ahmed I's reign. The article analyses Halil Pasha's life and career in the context of the domestic and international politics of the period. The first part discusses the existing information about the origins of Halil Pasha. In the second part, it is offered an analysis of his career from his appointment as agha of the Janissaries until the end of Murad III's reign (1584-1595). In the third part, it is concisely addressed how he functioned as the *kapudan pasha* of the Ottoman armada (1595-1598). The last part deals with his career as the second vizier and deputy grand vizier until his death (1598-1603). The article draws mainly on Ottoman, Italian and Spanish archival sources and contemporary Ottoman chronicles. Besides the relevant secondary literature, this study also relies on the discussions in the Ottoman historiography about the influence of figures associated with the palace in the state administration during the reigns of Murad III and Mehmed III. Accordingly, the debate on the transformation of the institution of the vizierate, especially in the period after Sokullu Mehmed Pasha, provides a valuable framework for understanding Halil Pasha's career. The article argues that Halil Pasha's career progressed in line with Murad III's policy of bringing his own subjects to the fore and creating his own networks in order to strengthen the absolute authority of the sultan. In this respect, it is revealed that Halil Pasha was a central figure in the political structuring of the reigns of Murad III and Mehmed III and was supported by the dynasty at every stage of his career. Especially during the reign of Mehmed III he became one of the closest viziers to Safiye Sultan, who had reached great power with her position as Valide Sultan. Although Halil Pasha seems to have pursued a stable career at first glance, he remained far from maintaining a completely successful career due to the problems in the Ottoman political and military order. During his career, he had to face personally five military upheavals when he was the agha of Janissaries in 1588, governor-general of Bosnia in 1589, admiral in 1595 and deputy grand vizier in 1600 and 1602. This study, by presenting a historical evaluation of his career and focusing on the critical times of change he experienced and the important roles he played in the Ottoman polity, is intended to save Halil Pasha from being a relatively obscure figure, to whom the historiography did not pay due attention.

TOPLUMDA DİN GÖREVLİSİ ALGISI: NEVŞEHİR İLİ ÖRNEĞİ

THE PERCEPTION OF RELIGIOUS OFFICIALS IN SOCIETY: CASE STUDY OF NEVŞEHİR PROVINCE

Hasan YAVUZER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Fen Edebiyat Fakültesi/ Sosyoloji Bölümü

hasanyavuzer1@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6672-156X

ÖZ

Geliş Tarihi:

30.08.2022

Kabul Tarihi:

30.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler:

Din
Din Görevlileri
Toplum
Algı
Nevşehir

Keywords:

Religion
Religious Officials
Society
Perception
Nevşehir

Din, insanlık tarihi ile başlamış en temel kurumlardan bir tanesidir. Tarihin her döneminde ve her toplumda insanlar bir dine inanmış, topyekûn dinsiz olan bir topluma rastlanmamıştır. Peygamberlerden sonra dinin en önemli temsilcileri din görevlileri olmuş, din görevlilerinin üstlendikleri rol ve yerine getirdikleri görevler hem bireysel hem de toplumsal açıdan oldukça önemli olmuştur.

Ülkemizde din hizmetleri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yerine getirilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı da yerine getirdiği din hizmetlerinin en önemli kısmını camilerde ve din görevlileri vasıtasıyla yapmaktadır. Araştırmanın Konusu: Toplumda Din Görevlisi Algısı: Nevşehir İli Örneği'dir. Araştırma toplumun din görevlisi algısını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bunu gerçekleştirmek için il merkezinde anket uygulaması yapılmıştır. Anket 9 adet demografik 16 adet cemaatin algısını ölçmeye yönelik olmak üzere 25 sorudan oluşmaktadır. Elde edilen veriler betimleyici analiz yapılarak değerlendirilmiştir. 281 (%53,5) erkek, 244 (%46,5) kadın olmak üzere toplam 525 katılımcı ile gerçekleştirilen anketin evreni Nevşehir il merkezi olup örneklem rastgele seçilmiştir.

Bu çalışmada Nevşehir il merkezinde yaşayan vatandaşların Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı din görevlilerine ve din hizmetlerine bakış açıları ve din görevlisi algısı tespit edilmiştir. Veriler değerlendirildiğinde, toplumun din görevlisi algısının pek çok konuda olumsuz ya da kararsız olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Religion is one of the most fundamental foundations since the beginning of the history of mankind. Throughout the history, humans have always worshiped a religion, and not once has there been a society completely deprived of religion. After the prophets, the most important representatives of the religions became their corresponding religious officials. The role and duties of religious officials have been very important both individually and socially.

The religious services in Türkiye are carried out by the Presidency of Religious Affairs (Diyanet) which performs a significant part of religious services in mosques through religious officials. In this study, the perspectives of citizens living in Nevşehir city center on religious officials and religious services were determined. A survey was done in the Nevşehir city center which consisted of 25 questions, 9 of them were demographic and the remaining 16 of them were intended to measure the perception of the community. The survey was conducted with 525 participants, 281 men and 244 women. The participants were randomly selected. The obtained data was evaluated by making descriptive analysis.

When the results of the study were evaluated, it was determined that the perception of the religious officials of the society was negative or undecided on many issues.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1168671>

Atıf/Cite as: Yavuzer, H. (2022). Toplumda Din Görevlisi Algısı: Nevşehir İli Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1653-1673.

Giriş

Din insanlık tarihi ile başlamış en temel kurumlardan bir tanesidir. Tarihin her döneminde ve her toplumda insanlar bir dine inanmış, topyekûn dinsiz olan bir topluma rastlanmamıştır. İnsanlığın başlangıcıyla birlikte ortaya çıkan din olgusu, bütün dünyada tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli kavramlardan birisi olmuştur. Öyle ki, ne kadar eskiye gidilirse gidilsin, insanın var olduğu her yerde herhangi bir dine mensup olmayan insanlara rastlansa bile, dini veya felsefi bir inancı olmayan bir toplum bugüne kadar hiç görülmemiştir (Keskin, 2004: 7).

Tarih boyunca insanların vaz geçemediği, bundan sonra da vaz geçmesinin mümkün gözükmediği temel kurumlardan bir tanesi olan din günümüzde de hemen her toplumda var olmaya, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik hayata etki etmeye devam etmektedir. Kurt'un da belirttiği gibi "Din insanlık tarihinin başlangıcından itibaren bireysel ve toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçasını oluşturarak, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerden şekillenen toplumsal yapının belirlenmesinde en etkin unsurlardan biri olmuştur (Kurt, 2018, 11). Aynı durum günümüzde de devam etmektedir.

Karşılıklı etkileşim içinde Din-toplum ilişkisi tarihin her döneminde olmuş, din toplumu toplum da dini etkilemiştir. Din-toplum arasındaki ilişki konusunda genel kural ikisinin de birbirlerini karşılıklı olarak etkilediğidir (Aydın, 2018,167). Tarih bunun örnekleri ile doludur. Toplumsal yapının üst yapı kurumları arasında yer alan din, çağlar boyunca çeşitli toplumsal olaylar üzerinde derin etkiler göstermiştir (Topses, 2016, 127). Aynı etkileri günümüzde de göstermektedir. Kimlik belirlenmesi (Tosun,1993,10-12), din savaşları ve din istismarları bunlardan sadece bazıları olarak dikkat çekmiştir.

Evensel bir olgu (Akyüz, 2008, 177) ve toplumsal bir fenomen olan din (Diyanet: İslam'a Giriş-Ana Konulara Yeni yaklaşımlar, 2007, 115) ve din hizmetleri tarihin her döneminde insanların önem verdiği en hassas konulardan biri olmuştur. Bu önem ve hassasiyetinden dolayı hemen her dinde "Din ve din hizmetleri ile ilgili olarak tarihi süreç içerisinde çeşitli dini teşkilatlar kurulmuş ve din görevlileri şeklinde bir uzmanlar topluluğu oluşmuştur" (Yavuzer, 2012; 65). İslam dini açısından değerlendirdiğimizde bu uzman grubu din görevlileri, ülkemizdeki bu dini teşkilat da Diyanet İşleri Başkanlığı olmuştur. 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş (Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, 1999, 21) kuruluş tarihi olan 3 Mart 1924'ten beri ülkemizde din ve din hizmetlerinden Diyanet İşleri Başkanlığı sorumlu ve yetkili kılınmıştır (Yavuzer, 2006,51-58). Din hizmetlerinde son yıllarda yazılı ve görsel medya, her kademedeki dini yayınlar, bilimsel, sosyal ve kültürel etkinlikler de etkili olmakla beraber Diyanet İşleri Başkanlığı, yerine getirdiği din hizmetlerinin en önemli kısmını camilerde ve din görevlileri vasıtasıyla yapmaktadır.

Din görevlilerinin insanlarla en çok iletişim kurdukları alanlar, öncelikle ibadet mekânı olan camilerdir. Tarihi süreç içinde "Camiler, bir arayış içindeki insanların huzur bulduğu, hastaların şifa bulmasının, borçların ödenmesinin temenni edildiği, sevinçlerin paylaşıldığı ve ölenlerin uğurlandığı mekânlardır" (Topuz, 2015: 28). "Camiler, Müslümanların toplanıp ibadetlerini yaptıkları "Allah'ın evi" olarak kabul edilen kutsal mekânlar olmakla beraber, aynı zamanda birer dini eğitim ve öğretim mekânlarıdır" (Cebeci, 2005: 211-212).

Din görevliliği denildiğinde ise din hizmeti faaliyetlerini yürüten imam-hatip, müezzin kayyım, Kur'an Kursu öğreticisi, vaiz-vaize ve müftü gibi unvanlara sahip Diyanet İşleri Başkanlığı personeli anlaşılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı kadroları arasında Din Hizmetleri sınıfında görev yapan her kademedeki Diyanet personeli din görevlisi olarak kabul edilmektedir. İl ve ilçe müftüleri Genel İdare Hizmetleri kadrosunda yer almakla beraber onlar da din hizmeti vermektedir. Din görevliliği yaygın bir kullanım ile "Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilip, atama yoluyla il, ilçe ve köy camilerinde görev yapan imam-hatipler ve müezzinler şeklinde tanımlanmaktadır" (Köylü, 1991, 181).

Din hizmetleri; faaliyetin en fazla yürütüldüğü mekân olan camiler, bu mekânlarda çalışan din görevlileri ve cemaat gibi üç önemli unsurdan oluşmaktadır. Bu sebeple camiler ve din görevlileri toplumu canlı tutan manevi dinamiklerin başında gelmektedir. Onay'ın da belirttiği gibi "Müslüman toplumun dini hayatına ve bireylerin dindarlıklarına dair temel dinamikler aslında imam, cami ve cemaat üçlüsünde ve bunların oluşturduğu alanın yarattığı sinerjidedir. Toplumu canlı ve güçlü tutması gereken manevi dinamiklerin başında ilk akla gelen camiler ve din görevlileridir" (Onay, 2019, 149). Peygamberlerden sonra dinin en önemli tebliğci ve temsilcileri din görevlileri olmuş, din görevlilerinin üstlendikleri rol ve yerine getirdikleri görevler hem bireysel hem de toplumsal açıdan oldukça önemli olmuştur. Bu yüzden toplumun din görevlisi algısını araştırmak önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Araştırmanın Konusu: Cemaatin, cami hizmetleri ve din görevlilerine karşı algı, tutum ve davranışlarının incelenmesidir. Özelde ise “Cemaatin Din Görevlisi Algısı: Nevşehir İli Örneği” çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Araştırmanın Amacı: Ülkemizde din hizmetlerinden sorumlu bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı yerine getirdiği din hizmetlerinin en önemli kısmını camilerde ve din görevlileri vasıtasıyla yapmaktadır. Yurdun en ücra köşelerine kadar yayılmış olan camiler ve buralarda görev yapan cami görevlileri din hizmetlerinde önemli bir fonksiyonu yerine getirmekte ve önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu bağlamda araştırma cemaatin din görevlilerinin hizmetlerine ve toplum içerisindeki konumlarına bakışını daha açık bir ifade ile cemaatin din görevlisi algısını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi: İslam dinin ibadet mekanı olan camiler hem ibadetlerin yerine getirilmesinde, hem dini konularda cemaatin ve toplumun aydınlatılmasında hem de sosyal ve kültürel birliğin sağlanmasında önemli rolleri bulunan mekânlar içerisinde yer almaktadır. Din görevlileri ise bu görevleri yerine getiren ve toplumsal birliği sağlayıcı en temel etkenlerden biridir. Çünkü ibadetlerini yapmak için camiye gelen cemaat din görevlileri etrafında toplanmakta ve birbirleriyle ilişkilerini din görevlilerinin liderliğinde şekillendirmektedir. Bu sebeple cemaatin ve toplumun din görevlilerine karşı takındıkları olumlu ve olumsuz tavırların belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda yapılacak olan iyileştirmeler hem cemaatin camiye katılımlarını hem de din görevlilerine olan güvenlerini pekiştirecek, insanların dine ve din görevlilerine bakışını etkileyecektir. Bu nedenle toplumun Din Görevlisi Algısının tespit edilmesi çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Metodu: Bu çalışmada toplumun din görevlisi algısı bilimsel araştırma yöntemlerinden nicel araştırma yöntemi ve anket tekniği kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Anket 9 adet demografik sorudan, 16 adet de toplumun algısını ölçmeye yönelik sorudan oluşmaktadır. Nevşehir İl merkezindeki tüm yerleşim merkezlerinden farklı yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına sahip 525 katılımcı ile gerçekleştirilen anket verileri SPSS yoluyla değerlendirilmiştir. Araştırmanın evreni Nevşehir il merkezi olup örneklem rastgele seçilmiştir. Elde edilen veriler betimleyici analiz yoluyla ve sosyolojik bakış açısıyla analiz edilip teorik argümanlarla desteklenmiştir.

Araştırmanın Sınırı: Araştırma Nevşehir il merkezinde ikamet eden, kadın-erkek, işçi-işveren, amir-memur, emekli, esnaf ve öğrenci olmak üzere toplumun her kesiminden bireyleri kapsamaktadır. Nevşehir il merkezinin hemen her yerinde çalışma yapılmış, farklı semtlerde oturan, farklı yaş ve cinsiyet gruplarından farklı uğraşlarla meşgul olan her kesimden örnekler alınmıştır.

Varsayım: Toplum din görevlilerini manevi bir rehber olarak gördüğü için topluma göre din görevlilerinin güvenilir bireyler olduğu varsayılmaktadır.

Din görevlilerinin eğitim durumunun mesleğinin gereğini yerine getirmede yeterli bilgi ve donanıma sahip olduğu düşünülmektedir.

Din görevlilerinin cami içi ve cami dışı hizmetlerini tam ve zamanında yeterince yaptığı konusunda tereddütler bulunmaktadır.

Araştırma Bulguları

Anket çalışmasından elde edilen veriler sosyolojik bir bakış açısıyla analiz edilerek demografik özelliklerden ayrı olarak üç başlık altında incelenmiştir.

A-Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımı

Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Erkek	281	53,5	53,5
Kadın	244	46,5	100,0
Toplam	525	100,0	100,0

Yapılan anket çalışmasına 525 kişi katılmış olup, katılımcılardan 281 kişi (%53,5) erkeklerden, 244 kişi (%46,5) ise kadınlardan oluşmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların medeni durumuna göre dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Evli	326	62,1	62,1	62,1
Bekâr	151	28,8	28,8	90,9
Boşanmış	25	4,8	4,8	95,6
Eşi ölmüş	22	4,2	4,2	99,8
Cevapsız	1	,2	,2	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Katılımcılardan 326 kişi %62,1'i evli, 151 kişi (%28,8 bekar, 25 kişi (%4,8) boşanmış, 22 kişi (%4,2) eşi ölmüş. %71,1 ile katılımcıların çoğunluğunu evli ya da evlilik tecrübesi yaşamış bireyler oluşturmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
18-25	130	24,8	24,8	24,8
26-35	107	20,4	20,4	45,1
36-45	126	24,0	24,0	69,1
46-55	102	19,4	19,4	88,6
56-65	39	7,4	7,4	96,0
66+	21	4,0	4,0	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Yapılan çalışmada 18 ve üzeri her yaş grubundan örnekleme ulaşılmaya çalışılmış, uygulama da öyle olmuştur. Katılımcıların %24,8'i 18-25 yaş grubunda, %20,4'ü 26-35 yaş aralığında, %24'ü 36-45, %19,4'ü 46-55 yaş aralığında, %7,4'ü 56-65 yaş aralığında, %4'ü ise 66 ve üzeri yaş grubundadır. Veriler analiz edildiğinde katılımcıların %63,8'i 26-55 yaş grubundan oluşmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların öğrenim durumlarına göre dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
İlkokul	80	15,2	15,2	15,2
Ortaokul	63	12,0	12,0	27,2
Lise	151	28,8	28,8	56,0
Ön lisans	53	10,1	10,1	66,1
Lisans	149	28,4	28,4	94,5

Lisansüstü	27	5,1	5,1	99,6
Cevapsız	2	,4	,4	99,8
Toplam	525	100,0	100,0	

Katılımcıların %15,2'sinin ilkokul, %12'sinin ortaokul, %28,8'inin ise lise, %10,1'nin Ön lisans, %28,4'nin lisans, %5,1'inin de lisansüstü mezunu oldukları tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan bireylerin %72,4'ünü lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunları oluşturmaktadır. Eğitim durumu bakımından gerekli donanıma sahip olan katılımcıların verdikleri cevapların bilinçli verilen cevaplar olarak kabul edilmesi uygun bulunmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların meslek grubuna göre dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Esnaf	57	10,9	10,9	10,9
Serbest Meslek	32	6,1	6,1	17,0
Memur	99	18,9	18,9	35,8
İşçi	63	12,0	12,0	47,8
Çiftçi	3	,6	,6	48,4
Ev Hanımı	98	18,7	18,7	67,0
Emekli	43	8,2	8,2	75,2
İşsiz	23	4,4	4,4	79,6
Öğrenci	73	13,9	13,9	93,5
Diğer	34	6,5	6,5	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Çalışmanın amacı doğrultusunda her meslekten insana ulaşılmaya çalışılmış olup yapılan ankette farklı meslek gruplarına ait bireylerin din görevlileri ile olan ilişkisi ve din hizmetlerine bakışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların %10,9'u esnaf, %6,1'i serbest meslek sahibi, %18,9'u memur, %12'si işçi, %18,7'si ev hanımı, %0,6'sı çiftçi, %8,2'si emekli, %4,4'ü işsiz, %13,9'u öğrenci, %6,5'i diğer meslek gruplarından. Çalışmada katılımcıların il genelinde yaşayan tüm vatandaşları temsil edebilmesine özen gösterilmiş ve çok geniş bir iş, uğraş ve meslek grubuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Katılımcıların Camiye Devam Etme Durumu

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
İmkân buldukça 5 vakite giderim	172	32,8	32,8	32,8
Sadece Cuma ve Bayram namazına giderim	112	21,3	21,3	54,1
Kandil ve Teravih gibi özel zamanlarda giderim	141	26,9	26,9	81,0
Hiçbir zaman gitmem	45	8,6	8,6	89,5
Diğer	55	10,5	10,5	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Bu soruda katılımcıların din görevlilerine olan bakış açılarını daha iyi belirlemek amacıyla cemaatin camiye devam sıklığının, yani din görevlileri ile iletişime geçme sıklığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların %32,8'i imkan buldukça 5 vakit namazda camiye devam ettiğini, Cuma ve bayram namazlarına gidenler %21,3, kandil ve teravih gibi özel zamanlarda camiye gidenler %26,9 olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %8,6'sı hiçbir zaman

camiiye gitmediğini beyan etmiş, %10,5 oranında katılımcı diğer seçeneğini tercih etmiştir. Katılımcıların %92,4'ünün farklı zamanlarda ve farklı namazlar için camiiye gittikleri tespit edilmiştir. Bu durum araştırmanın amacına ulaşabilmesi açısından oldukça önemli bir veri olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 7. Katılımcıların dini konudaki bilgi seviyesine göre dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Hiç	10	1,9	1,9	1,9
Az	91	17,3	17,3	19,2
Ne fazla ne az	311	59,2	59,2	78,5
Fazla	93	17,7	17,7	96,2
Çok fazla	19	3,6	3,6	99,8
Cevapsız	1	,2	,2	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Kendinizi dini konuda bilgili buluyor musunuz? şeklindeki sorumuza kendisinin dini konularda hiç bilgisi olmadığını belirtenler %1,9, dini bilgisini az bulanlar %17,3, ne fazla ne de az diyenler %59,2, fazla diyenler %17,7, çok fazla diyenler %3,6 olarak belirlenmiştir. %59,2 gibi yüksek bir oran çok fazla dini bilgisi olmasa da kendisine yetecek kadar dini bilgiye sahip olduğunu dile getirmiştir. %21,3 oranında bir katılımcı ise dini bilgisinin fazla ve çok fazla olduğunu beyan ederek dini bilgi bakımından kendisini yetkin görmektedir. %1,9 oranında bir katılımcı hiç dini bilgisi olmadığını, %17,3'e tekabül eden bir katılımcı grubu da dini bilgisinin az olduğunu dile getirmiştir. Veriler ülke genelindeki insanların dini bilgi seviyesi ile de uyumlu görünmekte, her seviyede katılımcının çalışmada yer aldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların kendilerini ne kadar dindar bulduklarına göre dağılım

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Hiç	13	2,5	2,5	2,5
Az	78	14,9	14,9	17,3
Ne fazla ne az	313	59,6	59,6	77,0
Fazla	99	18,9	18,9	95,8
Çok fazla	22	4,2	4,2	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Kendinizi ne kadar dindar buluyorsunuz sorusuna %2,5 hiç, %14,9 az, %59,6 ne fazla ne az, %18,9 fazla, %4,2 kişi de kendisini çok fazla dindar bulduğunu beyan etmiştir. Bu soruya verilen cevap kendinizi dini konuda bilgili buluyor musunuz? şeklindeki sorumuz ile benzerlik göstermekte, %59,6 oranındaki katılımcı kendisini ne fazla ne de az dindar olarak vasıflamaktadır. Kendisini fazla dindar ve çok fazla dindar olarak tavsif edenlerin toplamı %23,1 olarak tespit edilmiştir. Hiç dindar olmadığını beyan edenlerin oranı %2,5 olarak tespit edilmiştir.

B- Din Görevlilerine Yönelik Değerlendirme Soruları ve Cevapları

1. Toplumun, Din Görevlilerinin Eğitim Seviyesi, Mesleki Yeterlik ve Yaşantılarının Dini Kurallara Uygun Olup Olmadığına Bakışı

Bu bölümde toplumun din görevlilerinin eğitim seviyesi, mesleki yeterlik durumu ile yaşantısının dini kurallara uygun olup olmadığına bakışı ele alınmıştır.

Tablo 9. Din görevlilerinin eğitim seviyesine göre dağılımı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
İlkokul	25	4,8	4,8	4,8
Ortaokul	35	6,7	6,7	11,4
Lise (İmam Hatip)	389	74,1	74,1	85,5
Ön lisans-lisans	71	13,5	13,5	99,0
Lisansüstü	5	1,0	1,0	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Yapılan anket çalışmasında topluma *sizce göre din görevlilerinin çoğunluğunun eğitim seviyesi nedir* sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %74,1'i din görevlilerinin lise (İmam Hatip) mezunu olduklarını düşündüklerini dile getirmişlerdir. Diğer katılımcılar Din görevlilerinin eğitim durumu hakkındaki görüşlerini ilkokul %4,8, ortaokul %6,7, Önlisans %13,5, lisansüstü %1.0 mezunu olarak düşündüklerini beyan etmişlerdir.

Tablo 10. Din Görevlilerinin eğitim seviyesi bakımından yeterli olup olmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	94	17,9	17,9	17,9
Katılmıyorum	138	26,3	26,3	44,2
Kararsızım	121	23,0	23,0	67,2
Katılıyorum	143	27,2	27,2	94,5
Kesinlikle katılıyorum	29	5,5	5,5	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Yapılan çalışmada din görevlilerinin eğitim seviyesi bakımından yeterliliği konusunda katılımcıların %17,9'u kesinlikle katılmıyorum, %26,3 katılmıyorum, %23,0 kararsızım, %27,2 katılıyorum, %5,5 kesinlikle katılıyorum cevabı vermiştir. Veriler incelendiğinde yapılan çalışmada din görevlilerinin eğitim seviyesi bakımından yeterliliği konusunda toplumun %44,2'si din görevlilerinin eğitim seviyesini yetersiz bulmakta, katılımcıların %32,7'si ise yeterli bulmaktadır. Bu konuda kararsız olduklarını beyan edenler %23 olarak tespit edilmiştir. Toplamda %67,2 gibi yüksek bir oran din görevlilerinin eğitimini yetersiz bulmakta veya bu konuda tereddütünü ortaya koymaktadır. Bu madde katılımcıların 2,76 ortalama puan ile en az onayladıkları ikinci yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda *sizce göre din görevlilerinin çoğunluğunun eğitim seviyesi nedir* sorusuna verilen cevaplar ile bu soruya verilen cevaplar karşılaştırıldığında din görevlilerinin eğitim seviyesinin yetersiz bulunma nedeni olarak cemaatin, din görevlilerini hala ilkokul, ortaokul ve lise (İmam Hatip Lisesi) mezunu olarak düşünmesinden, yani tamamen yanılgıdan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Oysa günümüzde din görevlilerinin eğitim seviyesi oldukça yükselmiştir.

Tablo 11. Din görevlilerinin mesleki açıdan yeterli donanıma sahip olup olmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	78	14,9	14,9	14,9
Katılmıyorum	120	22,9	22,9	37,7
Kararsızım	134	25,5	25,5	63,2
Katılıyorum	147	28,0	28,0	91,2
Kesinlikle katılıyorum	46	8,8	8,8	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Din görevlileri mesleki açıdan yeterli donanıma sahiptir ifadesine katılımcıların %14,9'u kesinlikle katılmadıklarını, %22,9'u katılmadıklarını, %25,5 kararsız olduklarını, %28 katıldıklarını, %8,8 kesinlikle katıldıklarını beyan etmişlerdir. *Din görevlileri mesleki açıdan yeterli donanıma sahiptir* ifadesine toplamda katılımcıların %37,8'i katılmadıklarını, %36,8'i katıldıklarını ve %25,5'i kararsız olduklarını dile getirmiştir. Bu maddenin katılımcıların 2,92 ortalama puan ile en az onayladıkları üçüncü yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir.

Verilen cevaplarda da görüldüğü üzere cemaat din görevlilerini hem mesleki açıdan hem de eğitim seviyesi bakımından donanımsız ve yetersiz bulmaktadır. Bu algı kendisine verilen din hizmetlerine yaklaşımı da olumsuz etkileyen önemli bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 12. Din görevlisinin din dışı konularda da bilgi sahibi olup olmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	46	8,8	8,8	8,8
Katılmıyorum	92	17,5	17,5	26,3
Kararsızım	215	41,0	41,0	67,2
Katılıyorum	139	26,5	26,5	93,7
Kesinlikle katılıyorum	33	6,3	6,3	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Din görevlisi din dışı konularda da bilgi sahibidir ifadesine katılımcıların %8,8'i kesinlikle katılmadıklarını, %17,5 katılmadıklarını, %41 kararsız olduklarını, %26,5 katıldıklarını ve %6,3 kesinlikle katıldığını beyan etmiştir. Anket soruları arasında yer alan *Din görevlisi din dışı konularda da bilgi sahibidir* ifadesine toplamda katılımcıların %26,3

katılmadıklarını, %32,8’u katıldıklarını ve %41 gibi büyük bir çoğunluk da kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. Din görevlisinin din dışı konularda da bilgi sahibi olduğu görüşüne katılmayanlar ile bu konuda kararsız olanların toplamı %67,4 yüksek bir oran olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 13. Din görevlilerinin dini kurallara uygun yaşayıp yaşamadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	43	8,2	8,2	8,2
Katılmıyorum	82	15,6	15,6	23,8
Kararsızım	207	39,4	39,4	63,2
Katılıyorum	157	29,9	29,9	93,1
Kesinlikle katılıyorum	35	6,7	6,7	99,8
Kesinlikle katılmıyorum	1	,2	,2	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Din görevlileri dini kurallara uygun yaşamaktadır görüşüne katılımcıların %8,2’si kesinlikle katılmamakta, %15,6 katılmamakta, %39,4 kararsız, %29,9 katılmakta, %6,7 kesinlikle katılmaktadır. Veriler toplandığında Din görevlilerinin dini kurallara uygun yaşamaktadır görüşüne katılımcıların %23,8’i katılmamakta, %36,6’sı katılmaktadır. Kararsızlar ile beraber %63,2 oranında katılımcı Din görevlilerinin dini kurallara uygun yaşamaktadır görüşüne katılmamakta veya tereddütleri bulunmaktadır.

Toplumdaki genel kanaate göre din görevliliğinin diğer mesleklerden farklı yönleri bulunmakta, din görevlisinden de farklı özellikler beklenmektedir. Yazıcıoğlu’nun da belirttiği gibi cemaat din görevlilerini standart memur olarak da görmemekte onlara manevi bir misyon biçmektedir (Yazıcıoğlu, 2001,1). Çünkü Din görevliliği önemli ve hassas bir görevdir. Din görevlileri Peygamberlerin yapmış olduğu dinin tebliği ve dini ritüellerin yerine getirilmesinde yardımcı olmak gibi kutsal ve şerefli bir görevi icra etmektedirler. Yaşantıları ile de her zaman toplumun önünde bulunmaktadır. Buyrukçu’nun da belirttiği gibi Din görevlileri diğer meslek alanlarından farklı olarak, görevlerini yerine getirirken aynı zamanda yaptıkları işte Allah’a karşı manevî sorumluluk taşımaktadırlar (Buyrukçu, 1995).

2. Toplumun Din Görevlilerinin Güvenilirliğine Bakış Açısı

Bu bölümde din görevlilerinin güvenilirliklerine, örnekliğine ve saygınlıklarına dair sorular ve cevaplar ele alınarak analiz edilmiştir.

Tablo 14. Din Görevlilerinin güvenilir olup olmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	50	9,5	9,5	9,5
Katılmıyorum	78	14,9	14,9	24,4
Kararsızım	175	33,3	33,3	57,7
Katılıyorum	185	35,2	35,2	93,0
Kesinlikle katılıyorum	37	7,0	7,0	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Yapılan anket çalışmasında *din görevlileri güvenilir insanlardır* ifadesine katılımcıların %9,5 kesinlikle katılmadıklarını, %14,9 katılmadıklarını, %33,3'ü kararsız, %35,2 katıldıklarını, %7 kesinlikle katıldıklarını beyan etmişlerdir. *Din görevlileri güvenilir insanlardır* ifadesine toplamda katılımcıların %24,3'ü katılmadıklarını, %42,2'si katıldıklarını ve %33,3'ü kararsız olduklarını belirtmiştir. Katılımcıların %42,2'si din görevlilerini güvenilir bulurken, geride kalan çok yüksek bir oran ise bu görüşe katılmadığını veya bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. Etkileşim içinde olan dinin temsilcileri yani din görevlileri ile toplum arasındaki manevi bağın temelini güven oluşturmaktadır. Güvenin azalması demek bu bağın zayıflayıp zamanla kopması anlamına gelir. Bunun da birey ve toplum için çok yıkıcı sonuçları olur.

Tablo 15. Toplumda din görevlilerine güven duygusu yüksek olup olmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	47	9,0	9,0	9,0
Katılmıyorum	74	14,1	14,1	23,0
Kararsızım	146	27,8	27,8	50,9
Katılıyorum	180	34,3	34,3	85,1
Kesinlikle katılıyorum	78	14,9	14,9	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Toplumda din görevlilerine güven duygusu yüksektir ifadesine %9 kesinlikle katılmamakta, %14,1 katılmamakta, %27,8 kararsız, %34,3 katılmakta, %14,9 kesinlikle katılmakta olduğunu belirtmiştir. Buna göre toplumda din görevlilerine güven duygusu yüksektir ifadesine %23,1 katılmamakta, katılanların oranı ise %49,2 olarak belirlenmiştir. Bu maddenin katılımcıların 3,32 ortalama puan ile en fazla onayladıkları ikinci yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir. Verilere bakıldığında her türlü eleştiriye rağmen din görevlilerinin topluma güven verdikleri ve hala toplum içerisinde saygın bir konumda oldukları görülmektedir.

Tablo 16. Din görevlilerinin toplumda iyi birer örnek olup olmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	46	8,8	8,8	8,8
Katılmıyorum	74	14,1	14,1	22,9
Kararsızım	164	31,2	31,2	54,1
Katılıyorum	196	37,3	37,3	91,4
Kesinlikle katılıyorum	45	8,6	8,6	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Çalışmamızın anket soruları arasında yer alan *din görevlileri toplumda iyi birer örnektir* ifadesine katılımcıların %8,8'i kesinlikle katılmadıklarını, %14,1 katılmadığını, %37,3 katıldığını, %8,6 kesinlikle katıldığını beyan etmiştir. Verileri toplam olarak değerlendirdiğimizde katılımcıların %46,9'u din görevlilerinin toplumda iyi birer örnektir görüşüne katıldıkları %22,9'unun ise katılmadıkları, %31,2'sinin de kararsız oldukları tespit edilmiştir. Verilerde

de görüldüğü üzere *din görevlileri toplumda iyi birer örnektir* ifadesine %46,9 gibi bir katılımcı olumlu görüş belirtirken bu görüşe katılmayan ve kararsız olanların oranı %54,1 olmuştur.

Hız. Peygamber çevresine iyi bir örnek olmuş, örnek kişiliği ve davranışları ile insanların gönüllerinde taht kurmuştur. Bireyler ve toplum din görevlisini de örnek olarak görmek ve göstermek istiyor, bu durum din görevlilerine yeni görev ve sorumluluklar yüklemektedir.

Din bir toplumun ahlaki değer ve yargılarının temel belirleyicisi konumundadır. Bu değer ve yargıların topluma aktarılmasında en önemli rolü din görevlileri üstlenmektedir. Ayrıca din görevlileri yaşam tarzlarıyla ve dünyaya bakış açılarıyla toplumda örnek teşkil eden birey konumundadır. Din görevlileri bu örnekliliği başarı ile temsil edebilmek için gereken hassasiyeti göstermek durumundadır. İşlerini de sadece görev olarak değil bir yaşam biçimi olarak benimsemek zorundadırlar.

Tablo 17. Din görevlisi saygın olup olmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	30	5,7	5,7	5,7
Katılmıyorum	68	13,0	13,0	18,7
Kararsızım	132	25,1	25,1	43,8
Katılıyorum	238	45,3	45,3	89,1
Kesinlikle katılıyorum	57	10,9	10,9	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Din görevlisi çevremizde çok saygın bir kişi olarak kabul edilir öncülüne katılımcıların %5,7'si kesinlikle katılmadığını, %13 katılmadığını, %45,3'ü katıldığını, %10,9 kesinlikle katıldığını %25'i kararsız olduklarını dile getirmiştir. Din görevlisi çevremizde çok saygın bir kişi olarak kabul edilir ifadesine katılımcıların %56,2'sinin katıldıkları, %25'inin kararsız oldukları, %18,7'sinin ise katılmadıkları belirlenmiştir. Toplumda pek çok yönden din görevlileri eleştirilirken bu maddenin katılımcıların 3,42 ortalama puan ile en fazla onayladıkları yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte geride kalanların oranının da azımsanamayacak boyutta olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

3. Toplumun Din Görevlilerinin Verdiği Hizmete Bakış Açısı

Bu çalışmanın temel problemlerinden birini toplumun din görevlilerinin yaptığı hizmete karşı bakış açısı ve sergilediği tutum ve davranışlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda katılımcılara din görevlilerinin yaptığı hizmete karşı bakışını anlayabilmek için bazı sorular yöneltilmiştir. Bu bölümde bu sorular ve verilen cevaplar değerlendirilmiştir.

Tablo 18. Din görevlilerinin işlerini severek ve içtenlikle yapıp yapmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	40	7,6	7,6	7,6
Katılmıyorum	73	13,9	13,9	21,5
Kararsızım	216	41,1	41,1	62,7
Katılıyorum	155	29,5	29,5	92,2
Kesinlikle katılıyorum	41	7,8	7,8	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Din görevlileri işlerini severek ve içtenlikle yapar ifadesine katılımcıların %7,6'sı kesinlikle katılmadığını, %13,9 katılmadığını, %29,5 katıldığını, %7,8 kesinlikle katıldığını, %41,1'i kararsız olduklarını beyan etmiştir. Veriler bir bütün halinde ele alındığında *Din görevlileri işlerini severek ve içtenlikle yapar* ifadesine katılımcıların % 21,5'inin katılmadığı, %37,3'ünün katıldığı, %41,1'inin de kararsız kaldıkları tespit edilmiştir. %62,6 ile katılmayanlar ile kararsız olanların oranındaki yükseklik dikkat çekmektedir.

Tablo 19. Din görevlilerinin çok güzel din hizmetleri yapıp yapmadıkları

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	43	8,2	8,2	8,2
Katılmıyorum	91	17,3	17,3	25,5
Kararsızım	215	41,0	41,0	66,5
Katılıyorum	142	27,0	27,0	93,5
Kesinlikle katılıyorum	34	6,5	6,5	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Din görevlileri çok güzel din hizmetleri yapmaktadır ifadesine verilen cevaplar ile Din görevlilerinin yaptığı hizmetlere katılımcıların bakış açısı belirlenmiştir. Katılımcıların %8,2'si Din görevlileri çok güzel din hizmetleri yapmaktadır görüşüne kesinlikle katılmadığını, %17,3'ü katılmadığını, %29,5 katıldığını, %7,8 kesinlikle katıldığını, %41,1'i kararsız olduğunu beyan etmiştir. Buna göre katılımcıların %25,5'i din görevlilerinin güzel din hizmetleri yapamadıklarını, %33'5'i yaptıklarını %41'i ise kararsız olduklarını dile getirmişlerdir. Kararsızlardaki istikrarın devam ettiği dikkat çekmektedir. Katılımcıların %66,5'i Din görevlilerinin çok güzel din hizmetleri yapmaktadır görüşüne katılmamakta veya tereddütleri bulunmaktadır.

Tablo 20. Din görevlilerinin cami içi görevlerini zamanında ve tam olarak yapıp yapmadıkları

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	53	10,1	10,1	10,1
Katılmıyorum	69	13,1	13,1	23,2
Kararsızım	154	29,3	29,3	52,6
Katılıyorum	202	38,5	38,5	91,0
Kesinlikle katılıyorum	47	9,0	9,0	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

İslam dininde çok önemli bir yeri olan “camiler namaz, ezan, hutbe, vaaz, mevlit, cami dersleri ve yaz kursları gibi fonksiyonların icra edildiği halka hizmet sunulan mekanlardır. Sahip oldukları fonksiyonellikleri ve yapı özellikleriyle camiler, Türk toplumunun sosyal, kültürel ve manevi hayatında derin yeri olan önemli sembollerdir” (Onay, 2019,144). İbadet merkezi olmasının yanında “herkese açık birer yaygın eğitim merkezi olan camiler, din görevlilerinin gayretleriyle insanların sosyal, kültürel ve ailevi ihtiyaçlarına, dinî ve dünyevî

gereksinimlerine yol gösterici ve bazı problemlere çözüm getirci uygulama yerleri olabilmektedir” (Topuz, 2015: 28). Bu yüzden ecdat camilere büyük önem vermiş, buralarda yerine getirilen hizmetlerle de mutlu olmuştur.

Camilerde görev yapan din görevlilerinin cami içinde verdikleri hizmete toplumun bakışı incelendiğinde katılımcıların % 23,2’si din görevlilerinin cami içi görevlerini zamanında ve tam olarak yapmadıklarını, %47,5’i yaptıklarını, %29,3’ü kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %47,5’i din görevlilerinin cami içi görevlerini zamanında ve tam olarak yaptıkları kanaatindedir. %52,5 ise bu görüşe katılmamaktadır.

İslam dininin ibadet mekanı olan cami, burada görev yapan din görevlileri ve bunların hizmet götürdüğü cemaat bir bütün olarak değerlendirildiğinde “İmam, cami ve cemaat dindarlığın en önemli göstergelerindedir. Bunlar arasındaki bağın gücü, birbirlerine verdikleri değer ve imamet rolünün kapsamı toplumsal dindarlığın da bir göstergesidir. İmam, cami ve cemaat unsurlarının, dini açıdan hizmet veren, hizmet alan ve hizmet yeri olarak kurgulandığı görülmektedir” (Onay, 2019, 3-4). Katılımcılara sorulan bu soru ile hizmet yerinde yani camide hizmet alan ve hizmet verenlerin durumu değerlendirilmiştir. Veriler bu konuda beklenen hizmetin yeterince yapılmadığı gerçeğini ortaya koymuştur.

Tablo 21. Din görevlileri cami dışında da din hizmetlerine devam edip etmedikleri

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	66	12,6	12,6	12,6
Katılmıyorum	109	20,8	20,8	33,3
Kararsızım	153	29,1	29,1	62,5
Katılıyorum	168	32,0	32,0	94,5
Kesinlikle katılıyorum	29	5,5	5,5	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

“Din görevlileri cami dışında da din hizmetlerine devam etmektedir” ifadesine katılımcıların %12,6’sı kesinlikle katılmamakta, %20,8’i katılmamakta, %32’si katılmakta, %5,5’i de kesinlikle katılmaktadır. “Din görevlileri cami dışında da din hizmetlerine devam etmektedir” ifadesine katılımcıların %37,5’i katıldıklarını, %33,4’ü katılmadıklarını, %29,1’i de kararsız olduklarını ifade etmiştir. Veriler din görevlilerinin cami dışında verdikleri din hizmetlerinin yeterli bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Esasında Din görevlileri cami içi hizmetlerin yanında pek çok konuda cami dışında da görevlerine ve hizmetlerine devam etmektedir. Akpolat’a göre din görevlileri doğumdan ölüme kadar her yerde ve her zaman görev başındadırlar (Akpolat, 2005, 45). Din görevlileri cenaze ile ilgili hizmetler, taziye katılımları, düğün, nişan ve dini nikâh kıyma, asker uğurlama programı ve asker duası, çocukların kulağına ezan okunarak isim verilmesi, ramazanda iftar programlarına katılma, vatandaşların sorularının cevaplandırılması ve halkı bilgilendirme gibi görevleri cami dışında da yerine getirmektedirler. Verilen cevaplardan bu hizmetlerin yeterince yapılmadığı veya bu konuda halka gerekli bilgilendirme yapılamadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Topuz’a göre “Cami içi din hizmetlerin yanında cami din görevlileri doğumdan ölüme kadar, hem iyi günde (doğum, sünnet, nişan, nikâh, düğün, yeni doğan çocuklara isim koyma, asker uğurlama vb.) hem de kötü günde (hastalık, ölüm ve cenaze işlemleri vb.) insanların yanında olmaktadır. Cami dışı din hizmetleri olarak tanımlanan bu hizmetler daha çok toplumun geniş kesimleriyle ilgili olan, her türlü sosyal, kültürel ve geleneksel faaliyetlerdir. Birer danışmanlık çalışması olarak değerlendirilebilecek bu faaliyetlerde (cami dışı din hizmetlerinde) istenen dönüşümün henüz sağlanamadığı, cami din görevlilerinin bireysel ve toplumsal taleplere istenen ölçüde cevap veremediği düşünülmektedir (Topuz, 2015, 29).

Tablo 22. Din görevlilerinin cami içerisinde ve cami dışında cemaatle iyi ilişkiler içerisinde olup olmadığı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	37	7,0	7,0	7,0
Katılmıyorum	68	13,0	13,0	20,0
Kararsızım	164	31,2	31,2	51,2
Katılıyorum	213	40,6	40,6	91,8
Kesinlikle katılıyorum	43	8,2	8,2	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

İnsanlar arasındaki ilişki hayatın her safhasında önemlidir. İlişkilerin iyi olması sonuçların da iyi olmasında önemli bir etkidir. Din görevlileri cami içerisinde ve cami dışında cemaatle iyi ilişkiler içerisinde görüşüne katılımcılar %7 kesinlikle katılmamakta, %13 katılmamakta, %40,6 katılmakta, %8,2 kesinlikle katılmaktadır. Din görevlileri cami içerisinde ve cami dışında cemaatle iyi ilişkiler içerisinde görüşüne katılımcılar toplamda %48,8 katılmakta, %20 katılmamakta %31,2 kararsız olduklarını dile getirmişlerdir. Bu madde katılımcıların 3,29 ortalama puan ile en fazla onayladıkları üçüncü yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 23. Din görevlilerinin toplumun her kesimine hizmet götürüp götürmediği

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	65	12,4	12,4	12,4
Katılmıyorum	96	18,3	18,3	30,7
Kararsızım	174	33,1	33,1	63,8
Katılıyorum	143	27,2	27,2	91,0
Kesinlikle katılıyorum	47	9,0	9,0	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Din görevlileri toplumun her kesimine hizmet götürmektedir sorumuza %12,4 kesinlikle katılmamakta, %18,3 katılmamakta, %27,2 katılmakta, %9 kesinlikle katılmaktadır. Katılan ve katılmayanlar kendi içerisinde toplandığında %36,2 katılmakta, %30,7 katılmamakta, %33,1 kararsızdır. Diyanet İşleri Başkanlığı ülkede din hizmetlerinden sorumlu tek yetkili kurumdur. Bu nedenle toplumun her kesimine hizmet götürmesi gerekmektedir. Uygulamada Diyanet ve bu kuruma bağlı din görevlileri de hiçbir ayırım yapmadan herkese hizmet götürmektedir. Hal böyle olmasına rağmen Din görevlilerinin toplumun her kesimine hizmet götürmektedir görüşüne sadece %36,2 kişinin destek vermesi bu konuda tedbir alınması gereğini ortaya koymaktadır.

Tablo 24. Din görevlilerinin cemaatin sorunlarıyla özel olarak ilgilenip ilgilenmediği

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	78	14,9	14,9	14,9
Katılmıyorum	141	26,9	26,9	41,7
Kararsızım	175	33,3	33,3	75,0
Katılıyorum	97	18,5	18,5	93,5
Kesinlikle katılıyorum	34	6,5	6,5	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Din görevlileri cemaatin sorunlarıyla özel olarak ilgilenmektedir görüşüne %14,9 kesinlikle katılmamakta, %26,9 katılmamakta, %18,5 katılmakta, %6,5 kesinlikle katılmakta, %33,3 kararsızdır. Din görevlileri cemaatin yani toplumun sorunlarıyla özel olarak ilgilenmektedir görüşüne %41,8 katılmamakta, %25 katılmaktadır. Din görevlilerinin cemaatin yani toplumun sorunlarıyla özel olarak ilgilenmektedir öncülüne katılımcılar sadece %25 destek vermekte, geride kalan %75 ya katılmamakta ya da kararsız olduklarını belirtmektedir. Bu madde katılımcıların 2,74 ortalama puan ile en az onayladıkları yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 25. Dini bir konuda bilgi edinmek için ilk olarak din görevlisine sormak gerekip gerekmediği

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Kesinlikle katılmıyorum	59	11,2	11,2	11,2
Katılmıyorum	83	15,8	15,8	27,0
Kararsızım	120	22,9	22,9	49,9
Katılıyorum	192	36,6	36,6	86,5
Kesinlikle katılıyorum	71	13,5	13,5	100,0
Toplam	525	100,0	100,0	

Her konuda yaptığı işi iyi yapabilmek için kişinin o konudaki bilgisi ve donanımı çok önemli olduğu gibi karşı tarafın da aynı kanaatte olması da çok önemlidir. Dini bir konuda bilgi edinmek için ilk olarak din görevlisine sormak gerekir görüşüne toplamda %27 katılmamakta, %22,9 kararsız, %51,1 katılmaktadır. Katılımcıların yarısından daha fazlası tarafından dini bir konuda din görevlileri kendilerine danışılacak kişi olarak görülmektedir. Bununla birlikte geride kalan diğer yarısı bu görüşe katılmamakta veya kararsız kalmaktadır. Bunda farklı kaynaklardan bilgiye erişmenin mümkün olmasının etkisi olduğu gibi din görevlisinin bilgisine güven duygusunun da etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

Genel Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler

Nevşehir il merkezinde ve şehrin tüm kesimlerini kapsayacak bir şekilde yapılan anket çalışmasına 525 kişi katılmış olup, katılımcıların %53,5'i erkeklerden %46,5'i ise kadınlardan oluşmaktadır. %71,1 oranı ile katılımcıların çoğunluğunu evli veya evlilik tecrübesi yaşamış bireyler oluşturmaktadır. Anket 9 adet demografik, 16 adet cemaatin algısını ölçmeye yönelik sorudan oluşmaktadır. Çalışmanın evreni Nevşehir il merkezi olup katılımcılar rastgele örneklem usulü ile belirlenmiştir. Veriler betimleyici analiz ile değerlendirilmiştir.

Çalışma 18 ve üzeri yaş grubundan örnekleme uygulanmış, katılımcıların %24,8'i 18-25 yaş grubunda, %63,8'i ise 26-55 yaş grubundan, %4'ü ise 66 ve üzeri yaş grubundan oluşmaktadır. Çalışmaya katılan bireylerin %77,4'ünü lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim mezunları oluşturmaktadır. İlkokul mezunları%15,2, Ortaokul mezunları %12 olarak belirlenmiştir. Yaş ve eğitim durumu bakımından gerekli donanımına sahip olan katılımcıların verdikleri cevapların bilinçli verilen cevaplar olarak kabul edilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Çalışmanın güvenilirliği açısından farklı meslekten insanlara ulaşılmaya çalışılmış, cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitimde olduğu gibi farklı meslek gruplarına da ulaşarak onların da din görevlileri ve din hizmetleri ile olan görüşleri ve algıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Katılımcıların %32,8'i imkân buldukça 5 vakit namazda camiye devam ettiğini, Cuma ve bayram namazlarına gidenler %21,3, kandil ve teravih gibi özel zamanlarda camiye gidenler %26'9 olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %8,6'sı hiçbir zaman camiye gitmediğini beyan etmiş, %10,5 oranında katılımcı diğer seçeneğini tercih etmiştir. Camiye hiç gitmediğini beyan eden %8,6'nın dışında kalan katılımcıların %92,4'ünün farklı zamanlarda ve farklı namazlar için camiye gittikleri tespit edilmiştir. Bu özelliği ile katılımcıların ve verilen cevapların çalışmanın amacına matuf olduğu değerlendirilmiştir.

Katılımcıların %59,6 gibi büyük çoğunluğu kendisini “ ne az ne de fazla” dindar bulunduğunu beyan etmiştir. Hiç dindar olmadığını beyan edenlerin oranı %2,5 olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların %74,1'i din görevlilerinin lise (İmam Hatip) mezunu olduklarını düşündüklerini dile getirmişlerdir. Daha detaylı bir şekilde ele alındığında Din görevlilerinin eğitim seviyesi bakımından yeterliliği konusunda katılımcıların %44,2'si din görevlilerinin eğitim seviyesini yetersiz, %32,7'si ise yeterli bulmaktadır. Bu konuda kararsız olduklarını beyan edenler %23 olarak tespit edilmiştir. Bu madde katılımcıların 2,76 ortalama puan ile en az onayladıkları ikinci yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda verilen cevaplar karşılaştırıldığında din görevlilerinin eğitim seviyesinin yetersiz bulunma nedeni olarak cemaatin, din görevlilerini hala lise (İmam Hatip) mezunu olarak düşünmesinden, yani tamamen yanılığın kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Oysa son yıllarda din görevlilerinin çoğunluğunun eğitim seviyesi ön lisans ve lisans düzeyine yükselmiştir. İmam Hatip Lisesi mezunu olarak görev yapanların oranı da oldukça düşmüştür. Yavuzer ve Cihan tarafından 2011 yılı ocak ayı itibari ile Nevşehir il merkezi, ilçe ve köylerde görev yapan her kademedeki 548 Müftülük personelinin eğitim durumu şöyle belirlenmiştir. İlkokul 4, ortaokul 10, lise ve dengi 224, önlisans 313, lisans 107, lisansüstü 5 (Yavuzer-Cihan, 2012,106). 2011 yılından günümüze Nevşehir il müftülüğüne bağlı personelin eğitim seviyesi daha da yükselmiş, ilkokul ve ortaokul mezunu din görevlisi kalmamış, imam hatip lisesi mezunlarının sayısı da ciddi oranda azalmıştır. Yavuzer tarafından 2012 yılında Nevşehir il müftülüğüne bağlı imam hatip, müezzin kayyım, Kuran kursu öğreticisi ve idari personel olmak üzere toplamda 231 kişiye uygulanan bir anket çalışmasında da her kademedeki personel arasında önlisans ve lisans düzeyindeki personel sayısındaki yükseklik dikkat çekmiştir (Yavuzer, 2012, 66). Ülke genelinde olduğu gibi Nevşehir'de de 2012 yılından sonraki süreçte din görevlilerinin eğitim seviyesi daha da yükselmiştir. Toplumun bu konuda yanlış veya eksik bilgi sahibi olduğu değerlendirilmektedir. Bu yanlış bilgi ve algı kendilerine götürülen veya götürülecek olan din hizmetlerine yaklaşımı da olumsuz etkileyeceğinden bu yanlış bilgi ve algıyı düzeltecek tedbirler alınmalıdır. Sadece Nevşehir'de değil Din görevlilerinin eğitim seviyesi ülke genelinde de önemli oranda yükselmiş çoğunluğunun eğitim seviyesi önlisans ve lisans düzeyine yükselmiştir. 2017 verilerine göre her kademedeki Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin eğitim durumu ilkokul %1, ortaokul %1, lise ve dengi %53, önlisans %27, lisans %18 olarak belirlenmiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri, 2017, 12). Bu sayıya büro personeli, şoför ve hizmetli kadrolarında çalışan personel de dahil olduğundan lise ve dengi %53 olarak belirlenmiştir. Onlar çıktığında Din görevlilerinin eğitim düzeyinde yaşanan olumlu gelişme kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Çok hızlı bir değişimin yaşandığı günümüzde din ve din hizmetleri de bu değişimden etkilenmektedir. Etkin bir din hizmeti yapabilmek için “Dini açıdan lider ve önder olan din görevlilerinin eğitim düzeyi, bilgi, görgü ve genel kültür gibi pek çok konuda toplumun önünde olması beklenmektedir. Eğitim bakımından toplumun gerisinde kalan bir din görevlisinin ise topluma sağlıklı ve yeterli bir din hizmeti sunması mümkün gözükmemektedir (Yavuzer, 2012: 78). Bir başka tabir ile “Din görevlilerinin toplum üzerinde etkili olabilmeleri, sağlıklı iletişim kurabilmeleri ve onlara örnek olabilmeleri için onlardan bilgi, birikim, donanım ve kültür bakımından ileri seviyede olmaları gerekmektedir” (Yıldırım, 2006: 54).

Din görevlileri mesleki açıdan yeterli donanıma sahiptir ifadesine toplamda katılımcıların %37,8'i katılmadıklarını, %36,8'i katıldıklarını ve %25,5'i kararsız olduklarını dile getirmiştir. Din görevlilerinin mesleki açıdan yeterli donanıma sahip olmadığı görüşünde olanlar ile bu konuda tereddütleri olup kararsız olduklarını belirtenlerin oranı 63,3 olarak belirlenmiştir. Bu verilere göre toplum din görevlilerini hem mesleki açıdan hem de eğitim seviyesi bakımından donanımsız ve yetersiz bulmaktadır. Bu maddenin katılımcıların 2,92 ortalama puan ile en az onayladıkları üçüncü yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir. Bu algı kendisine verilen din hizmetlerine yaklaşımı da olumsuz etkileyen bir faktör olarak değerlendirilmiştir.

Günlük hayatta din görevlisinin sadece dini konulardaki donanımı yetmemekte, din dışı konularda da yeterli donanıma sahip olması önem arz etmektedir. Din görevlisinin din dışı konularda da bilgi sahibi olduğu görüşüne katılanlar %32,8, katılmayanlar %26,3, kararsız olduklarını bildirenler %41 olarak belirlenmiştir. Din görevlisinin din dışı konularda da bilgi sahibi olduğu görüşüne katılmayanlar ile bu konuda kararsız olanların toplamı %67,3 olarak tespit edilmiştir. Bir manevi lider ve önder kabul edilen din görevlilerinin muhatabı çok geniş kitlelerden oluşmaktadır. Günümüz şartlarında etkin bir din hizmeti yapabilmek için din görevlisinin her kesimi kucaklaması ve her kesime hitap etmesi önem arz etmektedir. Bunun için de dini konularda olduğu gibi din dışı konularda da yeterli donanıma sahip olması beklenmektedir. Veriler din görevlilerinin din dışı konularda da yeterli bilgi sahibi olduğu görüşüne halkın destek vermediği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Din görevlileri cami içerisinde ve cami dışında cemaatle iyi ilişkiler içerisinde görüşüne katılımcılar toplamda %48,8 katılmakta, %20 katılmamakta %31,2 kararsız olduklarını dile getirmişlerdir. Bu maddenin katılımcıların 3,29 ortalama puan ile en fazla onayladıkları üçüncü yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte %51,2 gibi yüksek bir katılımcının Din görevlilerinin cami içerisinde ve cami dışında cemaatle iyi ilişkiler içerisinde görüşüne katılmaması konunun üzerinde ısrarla durulması gereğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Sosyalleşmenin, toplumda kabul görmeyen, itibar ve güvenin sihirli anahtarı iletişimdir. Sevilen insanları diğerlerinden ayıran en müessir etken de iletişimdir. Cemaatle iletişim köprüsünü kuramamış bir din görevlisinin, cemaatine vereceği ve cemaatin de ondan alacağı hiçbir şeyi olamaz. Bu nedenle her kademede görev din görevlisinin iletişim konusunda yeterli donanıma sahip olması ve çevresi ile iyi ilişkiler kurabilmesi son derece önemlidir.

Din görevlileri cemaatin sorunlarıyla özel olarak ilgilenmektedir görüşüne %41,8 katılmamakta, %25 katılmakta, %33,3 kararsızdır. Din görevlilerinin cemaatin yani toplumun sorunlarıyla özel olarak ilgilenmektedir öncülüne katılımcılar sadece %25 destek vermekte, geride kalan %75 ya katılmamakta ya da kararsız olduklarını belirtmektedir. Bu madde katılımcıların 2,74 ortalama puan ile en az onayladıkları yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde din görevlilerinin büyük bir kısmı namaz kıldırma memuru gibi davranmakta, başta cami cemaati olmak üzere toplumun sorunları ile ilgilenmemektedir. Veriler toplumun manevi lideri olan din görevlilerinin başta cami cemaati olmak üzere hizmet götürdüğü insanların din görevlilerinin kendileri ile yeterince ilgilenmediğini ve daha fazla ilgi istediklerini ortaya koymaktadır.

Din görevlisi çevremizde çok saygın bir kişi olarak kabul edilir öncülüne katılımcıların %5,7'si kesinlikle katılmadığını, %13 katılmadığını, %45,3'ü katıldığını, %10,9 kesinlikle katıldığını %25'i kararsız olduklarını dile getirmiştir. *Din görevlisi çevremizde çok saygın bir kişi olarak kabul edilir* öncülüne katılımcıların %56,2'sinin katıldıkları, %18,7'sinin katılmadıkları, %25'inin ise kararsız oldukları belirlenmiştir. Toplumda pek çok yönden din görevlileri eleştirilirken bu maddenin katılımcıların 3,42 ortalama puan ile en fazla onayladıkları yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte geride kalanların oranının da azımsanamayacak boyutta olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Toplumsal yaşamın önemli faktörlerinden olan dinin toplumsal alanda görünür olmasını sağlayan etken din adamlarıdır. Din adamları buldukları çevrede dinin temsilcisi ve mimarı olarak görülmüşlerdir. Bu sebeple dine yöneltilmek istenilen saldırılar ilk olarak din adamlarını hedef almıştır. Böylece din adamları üzerinden

dinin itibarsızlaştırılması amaçlanmıştır. Fakat toplum her zaman din adamlarının yanında yer almış onları dini liderleri olarak desteklemişlerdir. Her türlü eleştiriye rağmen din görevlisine verilen destek de bunun en canlı örneklerinden biri olmuştur.

Toplumda din görevlilerine güven duygusu yüksektir ifadesine katılanların oranı ise %49,2, katılmayanlar %23,1, kararsız olanlar %27,8 olarak belirlenmiştir. Bu maddenin katılımcıların 3,32 ortalama puan ile en fazla onayladıkları ikinci yargı konumunda olduğu tespit edilmiştir. Verilere bakıldığında her türlü eleştiriye rağmen din görevlilerinin topluma güven verdikleri ve hala toplum içerisinde saygın bir konumda oldukları görülmektedir. Ancak din görevlilerine olan güvensizliğin ve bu konuda kararsızlığın da azımsanmayacak derecede olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü bu görüşe katılmayan ve kararsız olanların oranı %51,8 olarak belirlenmiş, toplumda her iki kişiden birinden daha fazlası din görevlilerine güven duygusu konusuna katılmamakta veya tereddüt yaşamaktadır. Diyanet teşkilatının ve din görevlilerinin bu konuda gerekli tedbirleri almasında zaruret görülmektedir.

İslam dinini tebliğ eden Hz. Peygamber daha Peygamber olmadan insanların güvenini kazanmış ve “Muhammedül emin” (güvenilen, karakterli ve dürüst) unvanını almıştır (Aydemir, 1996, 10). Peygamberlik görevini yerine getirirken başarılı olmasında da insanların kendisine duyduğu güven ve itimadın önemli etkisi olmuştur. Sarıçam’ın da belirttiği gibi “İslam dininin başarıya ulaşmasında Hz. Peygamberin güvenilir oluşunun payı büyüktür. Şayet davranışlarıyla güven vermeyen birisi olsaydı insanlar onun etrafında toplanmazdı” (Sarıçam, 2004, 272). Din görevlileri de görevlerinde başarılı olmak isterse insanların güven ve itimadını kazanmaktan başka çarelerinin olmadığını bilmeli ve ona göre hareket etmelidir. “Güzel ahlakın en önemli özelliklerinden olan güvenilirlik ise aynı zamanda peygamberlerin genel niteliklerindedir. Hz. Peygamber, gençliğinden itibaren güvenilir olarak tanınmıştır” (Sarıçam, 2004, 272).

Geçmişten günümüze toplumda dini liderlerin ve din görevlilerinin statüsü her zaman yüksek olmuştur. Bunun sebebi dine yüklenen manevi değerın din görevlisine de yüklenmesidir. Din görevlileri toplumlarda her zaman iyi örnek teşkil eden saygın bireyler olarak görülmektedir. Bu veriler ise bu konuda aşınma olduğu gereğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Ülkemizde din konusunda toplumu aydınlatmak ve din hizmetlerinin yerine getirilmesi için 3 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş, 1950 yılında ismi Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değiştirilmiştir. Merkez, taşra ve yurtdışı olarak teşkilatlanan Diyanet İşleri Başkanlığı ülkede din hizmetleri konusunda tek yetkili ve sorumlu kuruluştur. Kurum din hizmetlerinin çok önemli bir kısmını camilerde ve cami görevlileri vasıtasıyla yerine getirmektedir. Devlet bu konuda gerekli tedbiri almış, din hizmetlerinde bir boşluk ve istismara fırsat vermemek için Diyanet İşleri Başkanlığını kurmuştur. Farklı kaynaklarda farklı rakamlar olmasına rağmen Diyanet İşleri Başkanlığının verilerine göre (Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, 2014, XXIX) ülkemizde yaşayan kişilerin %99,2’sinin İslam dinine mensup olduğu düşünüldüğünde Diyanet İşleri Başkanlığı ve din görevlilerinin görev ve sorumluluklarının çok daha önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının görev ve sorumluluk alanında olan ve insanlık tarihi ile yaşıt olan din konusu önemli ve hassas bir konudur. İhmali veya istismarı halinde ciddi sorunlar yaşanması her zaman mümkün olan en hassas konulardan bir tanesidir. Hem tarihte hem de günümüzde bunun örnekleri çokça görülmüş, görülmeye de devam etmektedir. Dini konularda gerçek bilgilerin verilmediği ve din görevlilerine güven duyulmadığı yerlerde insanlar dini ihtiyaçları başka yollardan temin etmeye çalışmakta din istismarları ve hurafeler devreye girmektedir. Bunun için ihmale ve istismara fırsat vermeden din konusunda çok daha dikkatli olunmalıdır. Özellikle din ve din hizmetlerinden sorumlu olan Diyanet İşleri Başkanlığı ve bu kuruma bağlı her kademedede görev yapan tüm personele çok büyük görev ve sorumluluk düşmektedir. “Yarım doktor candan, yarım hoca dinden eder” atasözünde de dile getirildiği gibi bu konuda yeterli donanıma sahip din görevlilerine duyulan ihtiyaç her geçen gün kendisini çok daha fazla hissettirmektedir. Her işin, her mesleğin uzmanı olduğu gibi din alanında eğitim alan, dini kaynaklı her türlü hizmetleri veren, din alanındaki hizmetleri ve görevleri kendisine meslek edinen din görevlileri de bu işin uzmanı olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde insanlar, modern düşünce sistemlerinin etkisi altında din ile çağdaş hayat arasında bağ kurmakta zaten zorlanmaktadırlar. Bu yüzden din görevlilerine ve Diyanet İşleri Başkanlığına çok daha büyük görev ve sorumluluk düşmektedir. Din görevlileri, din gönüllüleri gibi hareket etmeli ve gönüllere girmenin, insanları

etkilemenin yollarını aramalıdır. Ünlü sosyolog Joajhim Wach dinleri teorik, pratik ve sosyolojik yönleri ile ele almakta, bu durum İslam literatüründeki iman, ibadet ve muamelat ya da ahlak kavramlarıyla bağdaşmaktadır (Wach'dan akt. Günay, 1993, 168). Diyanet İşleri Başkanlığı ve bu kurumda görev yapan din görevlileri bu üç kavramdan her birisi ile yakından ilgilidir. Topluma dini bilgiler vermek, ibadetlerin yerine getirilmesinde yardımcı olmak ve toplumu bu konuda aydınlatmakla görevlidir.

Çalışmada elde edilen veriler bir bütün halinde ele alındığında toplumun din görevlilerinin eğitim durumu, mesleki yeterlilikleri, din dışı konularda yeterli bilgiye sahip olup olamamaları, cami içi ve dışında yerine getirdikleri din hizmetleri başta olmak üzere pek çok konuda “olumsuz” ya da “kararsız” bir tavır içinde oldukları tespit edilmiştir. Son yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı hem personel, hem de maddi imkan bakımından tarihinde görülmeyen olumlu gelişmeler kaydetmiştir. Buna rağmen farklı dini grup ve oluşumlar her geçen gün daha fazla taraftar toplamakta ve daha fazla güç kazanmaktadır. Bu durumu halkın din görevlilerinden ve onların vermiş olduğu din hizmetlerinden memnun olmamalarında aramak gerekmektedir. Vatandaş din görevlilerinden ve hizmetlerinden memnun olmayınca memnun olacağı başka arayışlar içine girmekte, çoğu zaman da din istismarcılarının tuzağına düşmektedir. Bunun pek çok örneği olduğu gibi en canlı örneği FETÖ terör örgütünde yaşanmış, din kisvesi altında devlete, millete ve ülkeye büyük zararlar vermiştir.

Varsayımlarımız arasında yer alan toplum din görevlilerini manevi bir rehber olarak gördüğü için topluma göre din görevlilerinin güvenilir bireyler olduğu varsayılmaktadır tezimiz yaklaşık olarak toplumun yarısı tarafından desteklenmemiştir.

Din görevlilerinin eğitim durumunun mesleğinin gereğini yerine getirmede yeterli bilgi ve donanıma sahip olduğu düşünülmektedir varsayımımız da beklenen desteği görmemiştir. Toplum din görevlilerini hem eğitim bakımından hem de mesleki bilgi bakımından yetersiz görmektedir.

Din görevlilerinin cami içi ve cami dışı hizmetlerini tam ve zamanında yeterince yaptığı konusunda tereddütler bulunmaktadır varsayımımız doğrulanmış, toplumun bu konuda ciddi tereddütleri olduğu tespit edilmiştir.

Öneri

Hem Diyanet İşleri Başkanlığının bu konuda yeni tedbirler alması hem de Din görevlilerinin de kendilerine ve görevlerine daha fazla dikkat etmeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Acar, H. İ. (2002). *"Etkili Bir Din Hizmeti Açısından Hz. Peygamberin Örnekliliği"*, Diyanet İlmi Dergi, Ankara, 2002, C. 38, Sayı.4, s.63
- Akpolat, S. “İletişim Asrında Din Görevlileri”, Diyanet İlmi Dergi, Cilt 41, Sayı 3, 2005, ss.41-54.
- Akyüz, H. (2008). *Kurumlar Sosyolojisi-Tanımlar, Kurumlar ve Uygulamalar*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Aydemir, A. (1996). *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Aydın, M. (2018). *Kurumlar Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul.
- Aydın, M. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*, 2. Baskı. Vadi Yayınları, Ankara.
- Aydın, M. (2016). *Sistemantik Din Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul.
- Buyrukçu, R. (1995). *Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.
- Cebeci, S. (2005). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cuma, K. (2008). *NLP Tekniği ile İmam ve Vaizler İçin Cemaat ile Etkili İletişim Gündönümü Yayınları*, İstanbul
- Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri, (2017). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- İslama Giriş-Anakonulara Yeni Yaklaşımlar, (2007). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara
- Günay, Ü. (1993). *Din Sosyolojisi Dersleri*. Erciyes üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Keskin, M.Y. (2004). *"Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme"*. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV. Sayı 2, s.7-21

- Köylü, M. (1991), "*Din Görevlilerinin Meslekî Problemleri*", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.5, Sayı. 5, ss. 181-212.
- Kurt, A. (2018). *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayıncılık, 18. Baskı, Ankara.
- Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı, (1999). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Onay, A. (2019). Türkiye'de Dindarlığın Dönüşümünde İmamlar ve Camiler, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- Sarıçam, İ. (2004). Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- TDK Türkçe Sözlük, "Din Adamı", TDK Yayınları, Ankara, 1998, C. I, s. 592.
- Topses, M.D, (2016). *Kurumlar Sosyolojisi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Topuz, İ. (2015/2). "*Cami Din Görevlilerinin Yeterliliklerinin Manevi Danışmanlık Açısından Değerlendirilmesi*" Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 35, s.27-56.
- Tosun, C. (1993). Din ve Kimlik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yavuzer, H. (2006). Çağdaş Din Hizmetleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Laçın Yayınları, 2. Baskı, Kayseri. s. 317.
- Yavuzer, H. (2012). "*Din Görevlilerinin Meslekleriyle İlgili Memnuniyet, Beklenti ve Performansları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Nevşehir Örneği*". Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2):64-81.
- Yavuzer, H.- Cihan, A. (2012). Nevşehir Camileri-Banileri ve Hamileri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara
- Yazıcı, N. (2007). "*Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLVIII(II): 1-10.
- Yazıcıoğlu, M. Sait. (2001). "*Diyanet'in Bugünü ve Geleceği*", İslamiyât, Cilt: IV, S.1, Ss. 117- 124.
- Yıldırım, Y. (2006). *İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Din Görevlisi Olarak Atanmasının Dini Hayat Üzerindeki Etkisinin Sosyolojik Analizi (Birecik ve Köyleri Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EXTENDED SUMMARY

Introduction

Topic of the Research : “The Perception of Religious officials in Society: Case Study of Nevşehir Province” constitutes the topic of the study.

The aim of the Research: Most of the religious services are carried out in mosques by religious officials. The mosques spread to the most remote corners of the country and the mosque officials working there fulfill an important function in religious services. The research aims to determine the view of the society on the position and services of religious officials in the society, in other words, the perception of religious officials.

Importance of the Research: Mosques are one of the places that play an important role in the fulfillment of worship, in the enlightenment of the community on religious issues and in the provision of social and cultural unity. Religious officials are one of the most fundamental factors that fulfill these duties and ensure social unity. For this reason, it is important to identify the positive and negative attitude of the society towards religious officials and their religious services. The identification of the perception of the Religious Officials in society reveals the importance of the study.

Method of the Research: In this study, the perception of the religious officials of the society was determined by using the quantitative research method and the survey technique. The survey consists of 25 questions in total, 9 demographic questions and 16 questions to measure the perception of the society. The 525 participants were randomly selected for the survey. The data obtained was then evaluated through descriptive analysis.

Universe of the Research: The universe of the research is Nevşehir city center, and individuals of different backgrounds, including women-men, workers-employers, supervisors-officers, retired, tradesmen and students, residing in Nevşehir city center.

Result and Discussion

The survey that was conducted in the city center of Nevşehir consisted of 525 people and 53.5% of the participants were men and the remaining 46.5% were women. 71.1% of the participants were married or had been married once.

The study was applied to the age group of 18 and over. 72.4% of the individuals participating in the study were graduates of high school or university. In order to make the data as reliable as possible, it was aimed to reach people from different professions.

8.6% of the participants declared that they never went to the mosque while 92.4% of the participants stated that they went to the mosque at different times and for different prayers. Therefore, it was evaluated that the participants and their answers were suitable for the purpose of the study.

74.1% of the participants stated that they thought religious officials had graduated from religious high schools (Imam Hatip). 44.2% of the participants stated that they found the education of the officials to be insufficient. Society finds religious officials are unequipped and inadequate for their profession. This perception has been identified to be one of the factors that negatively affects the society's view of the service given by the religious officials.

56.2% of the participants stated they consider religious officials respected citizens in their society. Although religious officials have been criticized in many ways, this statement had an average score of 3.42 thus making it the most approved statement.

49.2% of the participants stated that they agree with the statement of “the feeling of trust in religious officials is high in the society”. This statement had an average score of 3.32 thus making it the second most approved statement.

48.8% of the participants agreed that the religious officials have good relations with the community inside and outside the mosque. This statement had an average score of 3.29, thus making this statement the third most approved statement.

25% of the participants agreed with the statement “that officials are interested in the problems of the community”, while the remaining 75% either disagreed with this statement, or stated that they were undecided. The statement had an average score of 2.74 thus making it the least approved statement.

44.2% of the participants stated they found the education level of the religious officials to be insufficient. It had an average approval score of 2.76 thus making this statement the second least agreed statement.

37.8% of the participants stated that they didn't agree with the statement of “The religious officials are competent in their profession.”. This statement had an average score of 2.92 thus making it the third least agreed statement.

Results: When the results of the study were evaluated, it was determined that the perception of the religious officials of the society was negative or undecided on many issues.

Suggestion: It is recommended that the Presidency of Religious Affairs take new measures in this regard and that religious officials should pay more attention to themselves and their duties.

DIFFERENCES IN THE DEPRECIATION POLICY: THE CASE OF AZERBAIJAN AND TURKEY

AMORTİSMAN POLİTİKASI FARKLILIKLARI: AZERBAIJAN VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hafıza HAJIYEVA
Azerbaycan Devlet Ziraat
Üniversitesi, Tarım İşletmeciliği ve
Yönetim Fakültesi, Muhasebe ve
Denetim
haciyeva.hafiza@mail.ru
ORCID: 0000-0002-2062-6495

Mehmet GÜNEŞ
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve
Teknoloji Üniversitesi,
İşletme Fakültesi, Uluslararası
Ticaret ve Finansman Bölümü
mtgunes@atu.edu.tr
ORCID:0000-0002-1938-6914

Neriman YALÇIN
Adana Alparslan Türkeş Bilim
ve Teknoloji Üniversitesi,
İşletme Fakültesi, İşletme
Bölümü
nerimanyalcin@atu.edu.tr
ORCID:0000-0002-2196-4779

ÖZ

Geliş Tarihi:
24.06.2022

Kabul Tarihi:
23.08.2022

Yayın Tarihi:
30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Amortisman
Oranları
Amortisman
Yöntemleri
Amortismana
Tabi Olmayan
Varlıklar
Değerleme

Keywords

Depreciation
Rates
Depreciation
Methods
Non-
Depreciable
Property
Valuation

Amortisman, vergiye tabi kârın belirlenmesinde etkin bir kalem olduğundan, bu kalem açısından ülkelerin pozisyonları araştırılmalıdır. Ülkeler arasında amortisman hesabında hizmet ömrü varsayımlarında farklılıklar olabileceği kabul edilmekle birlikte, bir varlığın hizmet ömrünün ekonomik faktörler tarafından belirlenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan ve Türkiye'nin amortisman politikaları arasındaki farklılıkları, iki ülkenin uyguladığı amortisman yöntemlerini, amortisman oranlarını, amortismana tabi ve amortismana tabi olmayan maddi duran varlıklarını incelemektir. İki ülkenin amortisman mevzuatı incelenerek uygulamadaki farklılıkları karşılaştırılmaktadır.

İçerik analizi olarak gerçekleştirilen bu araştırmanın örneklemini Türkiye ve Azerbaycan ülkelerinin amortisman uygulamasına ilişkin yasal düzenlemelerdir. Önce Azerbaycan'ın yasal düzenlemeleri, ardından Türkiye'deki yasal düzenlemeler anlatılmış; iki ülke, amortismana tabi varlıklar, amortisman oranları, amortisman hesabında hizmet ömrü ve amortismana tabi olmayan varlıklar incelenerek karşılaştırılmıştır.

Bulgular, amortisman uygulama ve oranlarının iki ülke arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Ancak bu durumu açıklayabilecek ekonomik bir faktör tespit edilememiştir. Temel olarak amortisman tutarı, amortisman oranı ve amortisman tutarının hesaplanması yöntemlerinde çeşitli farklılıklar tespit edilmiş ve örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Since depreciation is all item in determining taxable profit, countries' positions in this item should be investigated. Although it is accepted that there may be differences in the service life assumptions in the calculation of depreciation between countries, the service life of an asset should be determined by economic factors.

This study aims to examine the differences between the depreciation policies of Azerbaijan and Turkey, the depreciation methods applied by the two countries, the depreciation rates, and the depreciable and non-depreciable tangible assets. It is to compare the differences in practice by examining the depreciation legislation of the two countries.

The sample of this research, carried out as content analysis, is the legal regulations regarding the depreciation application of Turkey and Azerbaijan. First, Azerbaijan's legal rules and then Turkey's legal principles were explained; Two countries, depreciable assets, depreciation rates, service life in the depreciation calculation, and non-depreciable assets, were examined and compared.

The findings revealed that depreciation practices and rates differ between the two countries. However, an economic factor that could explain this situation could not be determined. Differences have been identified in the methods of calculating the depreciation amount, depreciation rate, and depreciation amount and have been tried to be shown with examples.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilin.1135251>

Atf/Cite as: Hajiyeva, A. & Güneş, M & Yalçın, N. (2022). Differences In The Depreciation Policy: The Case Of Azerbaijan And Turkey. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1674-1690.

Introduction

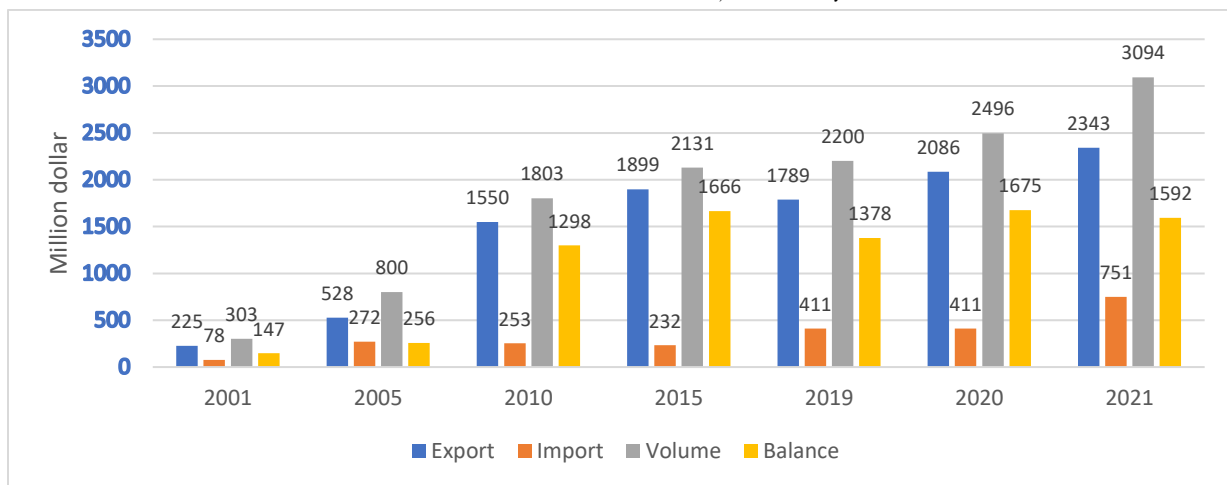
With globalization, it is expected that specific standards will be achieved in accounting practices, and regulations will be in the same perspective. However, especially in recent years, efforts have been made to ensure that international accounting standards are uniform in all countries to reach transparent, comparable financial reports that reflect the actual situation in terms of accounting. For this reason, the applied accounting approaches and financial reporting standards must be generally accepted in international norms.

In this context, accounting practices between the Republic of Turkey and the Republic of Azerbaijan, which have close ties in terms of commercial and cultural relations, and geographical location, are examined. So, in this research, the depreciation practices of the two countries were reviewed on the legislation and examples.

According to the data for 2021, Turkey is the first among the countries that the Republic of Azerbaijan exports non-oil products; It ranks second in exports of all products and second in imports.

The total trade volume between the two countries by year is presented in Table 1 below.

Table 1. The Trade of Azerbaijan - Turkey

Note: Profile of Azerbaijan, Ministry of Trade (Turkey, 2021)

Depreciation is the regular (systematic) distribution of the depreciable amount of an asset over its useful life over a specified period (Karimov, 2009: 169). Tax accounting requires that the depreciation be calculated systematically and distributed because the sudden write-off of an entity's capital expenditures does not allow the entity to estimate its actual profit. In this case, there are sharp differences in the entity's profit and loss statement for consecutive years. Therefore, the cost of fixed assets is not shown as a direct expense but deducted from income in the form of depreciation allowances.

Depreciation is the result of two factors affecting tangible and intangible assets. The first factor is the economic and accounting, which means functional and physical wear and tear. The second factor stems from the fact that it is not possible to obtain fixed assets per year, and their value must be included in expenses (Starova and Cermakova, 2010: 38). Reasons for depreciation allowances: depreciation, deterioration, failure of fixed assets as a result of unforeseen events, inability to perform timely and required maintenance, repair and replacement of parts, replacement of old ones with technological developments, changes in demand for products due to fashion and similar factors, social, cultural and political outcomes, economic reasons, and so on (Abdioglu et al., 2014: 368). Although depreciation reduces the tax base, the differentiation in depreciation methods can be used as a tax planning tool. For this reason, the honesty rule should use the right to set aside depreciation.

Although there is little need to invest in property, plant, and equipment in trade and service enterprises, accounting for property, plant, and equipment is essential to accounting and reporting. In industrial enterprises, investments in fixed assets must be made first.

The capitalization of these assets and the elimination of depreciation on these assets are carefully considered to reflect the actual situation in the financial statements. In addition, the share of depreciation in industrial enterprises is essential not only as a cost of the period but also as an element of the cost of goods produced (Pamukçu, 2010: 68).

The purpose of this study is to examine the differences between the depreciation policies of Azerbaijan and Turkey, the depreciation methods applied by the two countries, depreciation rates, depreciable or non-depreciable assets, and to compare the differences in practice by examining the depreciation of tangible assets in the tax legislation of Azerbaijan and Turkey.

This study, which was carried out to reveal the differences in depreciation regulation and application between the two countries, literature research, methodology, practices from the two countries, and the conclusion are included.

Review of Related Literature

Intensive research on the concept of depreciation has been conducted and reported in the literature around the world. Sheshukova and Ivannikov (2006) write that the declining balance method assumes that the efficiency of using fixed assets will be lower than in the previous year due to the gradual depletion of fixed assets.

Güntutmaz and Erdoğan (2008) investigated the application of cyst depreciation in passenger cars belonging to businesses based on decreasing balances, excluding passenger cars used for this purpose by those who partially or wholly rent or operate passenger cars in various ways. At this time, there is no problem when normal depreciation is applied. However, they stated that different issues might arise when the depreciation of pro-*rota* is made according to the decreasing balance method, and they also gave examples.

Zuca et al. (2009) note that the amount of depreciation is an essential self-financing source for investments. Depreciation of fixed assets is a generalized process worldwide, whether applied in one way or another, emphasizing its multifaceted economic role; he studied the theoretical aspects. Depreciation means that it is an integral part of production costs and has a well-defined role in determining profitability.

Pamukçu (2010) notes that applying Pro-*rota* depreciation is also one of the issues that make a difference. Although pro-*rota* depreciation is a specific application in the tax legislation of the Republic of Turkey, it is applied to all tangible assets in the accounting standard of the Republic of Turkey. In addition, the principles of application are different. For example, according to the Tax Procedure Law, the underestimated depreciation in the first year is added to the last year's depreciation. Still, in the accounting standard, it is accepted as depreciation expense for the following year.

Korkmaz (2013) gave examples of the application of extraordinary depreciation in various situations and included recommendations regarding the application. He emphasized that in the case of receiving compensation for the insured property due to the flood disaster, the opinion prevails that the amount found as a result of the comparison of the payment received from the insurance without additional depreciation for the economic asset for which insurance compensation is received and the net value of the economic asset should be shown in the profit-loss account. The rulings of the Ministry also support this view.

Erol and Uyanık (2014) state that while global or transnational companies are managed from a central structure, investors need reports containing standard criteria to see the outcomes of their worldwide investments and loans healthily. In their opinion, there should be more parallelism and even more parallelism between the Turkish Accounting System and the Tax Procedure Law.

Ağca (2015) explained the causes of international accounting differences and the solutions to the problems arising from these differences by examining the international accounting literature.

Dmitrievna and Borisovna (2017) state that the choice of a particular depreciation method should be determined for the entire period of depreciation of fixed assets. They emphasize that their countries' legislation prohibits changing the method of calculating depreciation during the useful life of fixed assets.

Kaya and Atasel (2017) think that the 16 standards of the Turkish Accounting System contribute to the transparent and factual presentation of material assets in the financial statements and the comparability of the financial statements of operations in the world and Turkey. However, they also realize that the establishment

and application of a single type of accounting rule in the world and Turkey are mighty. One of the reasons for this, they said, was the combination of multiple accounting practices in Turkey and the fact that the tax issue was given priority at every stage.

The explanations of Dinç and Atabay (2018) show that the accounting regulations that are in effect and that will come into force in Turkey may reveal different rules regarding depreciation. However, these rules in accounting standards are different from tax rules and may differ. However, these differences make accounting records more complex and challenging to track. For this reason, professionals often base their depreciation calculations on tax rules for fear of tax penalties. This situation causes fixed asset values to be reflected in the financial statements.

Jafarli (2018) notes that the amendments to the Tax Code related to the application of depreciation in the Republic of Azerbaijan serve to stimulate the activities of micro and small businesses. According to the amendment, rapid depreciation rates will be applied to fixed assets on the balance sheets of micro and small businesses. This can be briefly explained as the volume of transactions, excluding VAT registrants, does not exceed 117,645.06 \$ (at the Central Bank of the Republic of Azerbaijan exchange rate dated 13.06.2022) in any month (months) of a consecutive 12-month period. Accordingly, the taxpayer of this category has the right to deduct the excess amount of income by applying a factor of 2 to the annual depreciation rate for fixed assets on the balance sheet.

Akpınar (2021) examined the subject, methods, and conditions of depreciation in the Republic of Turkey according to the Tax Procedure Law. He explained that in the Republic of Turkey, the tangible fixed assets owned by the enterprises to continue their activities and used for more than one year are subject to depreciation. Therefore, the Ministry of Finance announces the depreciation rates to be applied to these assets by being updated yearly with the Tax Procedure Law Communiqué. In addition, businesses calculate depreciation expenses by using these rates in their desired depreciation method.

Research Methodology

In the research, the depreciation practices of the two countries were examined through legislation and examples. In this research, which was carried out as content analysis, the sample is the legal regulations of Turkey and Azerbaijan countries on depreciation application.

First, the legal regulations of Azerbaijan and then the legal regulations in Turkey are explained; The two countries were compared by examining the depreciated assets, depreciation rates, amortization periods, and non-depreciable assets. Finally, depreciation calculation examples are presented by applying the depreciation rules in both countries.

Legal Regulations of Both Countries

Depreciation allocations by categories of fixed assets are calculated by applying the depreciation rate established for each type of fixed asset based on the relevant article of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan to the residual value of fixed assets in that category.

However, in micro-entrepreneurship (number of employees 1-10, annual income ≤ 200 AZN) and small businesses (number of employees 11-50, $200 <$ annual income $\leq 3,000$ AZN) (The Prime Minister of the Republic of Azerbaijan, 2018: 1), rapid depreciation rates are applied to fixed assets. As a result, the taxable profits of this category of taxpayers are reduced, and they have the opportunity to expand their activities by saving working capital.

Table 2. Depreciation rates applied in the Republic of Azerbaijan

Ordinal Numeral	Depreciable Property	Depreciation Rates
1	Capitalized expenditures on land improvement, buildings, constructions, installations	Up to 7 percent
2	Machines, equipment	Up to 20 percent
3	Computer technology, which is a product of high technology	Up to 25 percent
4	Transport vehicles	Up to 25 percent
5	Working animals	Up to 20 percent
6	Expenditures on geological exploration and preparation for the extraction of natural resources	Up to 25 percent
7	Intangible assets (for those whose useful life is unknown)	Up to 10 percent
8	Other fixed assets	Up to 20 percent

Note: The table was prepared by the researcher

Depreciation allocations by categories of fixed assets are calculated by applying the depreciation rate established for each category of fixed assets in accordance with the Tax Code of the Republic of Azerbaijan to the residual value of fixed assets belonging to that category at the end of the tax year.

Useful life is the expected useful life of an asset or the amount of production or uses expected of an asset (Albay, 2019: 38).

Applying a prolonged depreciation rate compared to the process of physical and moral depreciation can lead to a situation where fixed assets have to be withdrawn at a certain point before the depreciation fund is fully established (Zucaet. al, 2009: 297).

To calculate depreciation, the residual value of fixed assets (funds) at the end of the tax year consists of the amount determined in the following order (but not less than zero):

The residual value of fixed assets at the end of the previous year (the value remaining after deducting the amount of depreciation calculated for this year) includes the cost of fixed assets received in the current year in accordance with Article 143 of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, as well as the excess of the established repair costs in accordance with Article 115 of this Code, the residual value of fixed assets is deductible if the residual value is less than 294.12 US dollars (according to the Central Bank of the Republic of Azerbaijan at the rate of manats as of 08.02.2022) or 5% of the initial value presented in the tax year. The increase in the revaluation of property, plant, and equipment (positive difference resulting from revaluation) is not added to the residual value of property, plant, and equipment at the end of the tax year for depreciation purposes.

Suppose, at the end of the year, the residual value of fixed assets is 294.12 USD (at the exchange rate of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan dated 08.02.2022 AZN) or less than 5 percent of its original value. In that case, the amount of residual value is deducted from income.

In the Republic of Turkey, several methods are used to calculate the amount of depreciation for fixed assets. Under this method, the depreciation rate and useful life of assets are disclosed in the Depreciation and Depletion Payment Period List (Türkiye Cumhuriyeti, Resmi Gazetesi, 2015, 1).

The depreciable cost for movable property in the Republic of Turkey is 1,028.6 USD (at the exchange rate of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan on 08.02.2022), and the depreciable cost for real estate is 2,498 USD (at the exchange rate of Central Bank of the Republic of Azerbaijan on 08.02.2022). The depreciation rate

for fixed assets not exceeding this amount is set at 100%. In other words, property, plant, and equipment valued at these amounts are fully depreciated at the end of the year they are recorded (Council of Ministers, 2006). Regarding depreciation, the Republic of Turkey adopts two methods: straight line and decreasing residual method, but particular depreciation method for mines, extraordinary depreciation principle for assets subject to special depreciation or loss, and cyst depreciation method for passenger cars. Taking these into account, we can classify the depreciation methods used as follows:

- Straight-line method (Tax Code of the Republic of Turkey, Article 315),
- Decreasing balance method (Tax Code of the Republic of Turkey, Article 315),
- Depreciation in mines (Tax Code of the Republic of Turkey, Article 316),
- Extraordinary depreciation (Tax Code of the Republic of Turkey, Article 316, Article 317),
- Pro-rotta depreciation (Tax Code of the Republic of Turkey, Article 320).

Table 3. Applied in the Republic of Turkey Depreciation Rates

Ordinal Numeral	Depreciable Property	Depreciation Rates (within the range)	Useful period (years)
1	Buildings, constructions, installations	2-25 %	6-50
2	Machines, equipment	4-50 %	2-25
3	Computer technology, which is a product of high technology	8.33-33.33 %	3-12
4	Transport vehicles	20 %	5
5	Biological assets	2-40 %	2-40
6	Expenditures on geological exploration and preparation for the extraction of natural resources	20 %	5
7	Intangible assets	6.66-20 %	5-15

Note: The table was prepared by the researcher

The useful life in the Republic of Azerbaijan is determined by the manufacturer or the current market situation. In the Republic of Turkey, it is announced by the Ministry of Treasury and Finance.

Entities are free to apply a different depreciation method to each asset. For example, an entity may depreciate using the declining balance method for equipment and the straight-line method for machinery (Deran and Yakupçebiöglü, 2006).

According to the Tax Code of the Republic of Turkey, the depreciation rate to be applied by the declining balance method is not more than 50%, and the straight line is twice the depreciation rate (Kaya and Atasel, 2017:144).

Depreciation of some fixed assets is not calculated, which depends on the economic nature of those fixed assets and the economic position of those involved in the enterprise (Salahov and Mehdiyev, 2016: 307).

Table 4. Comparison of Non-Depreciable Assets in the Republic of Azerbaijan and Turkey

Republic of Azerbaijan	Republic of Turkey
Land	Land and plots of land (If there is nothing on it)
Equipment, exhibits, samples, active and non-active models, models, and other visual aids used in cabinets and laboratories for research, teaching, and experimental purposes	Research and development costs- depreciation rate of 20%, the useful life of five years
Productive animals (breeding cows, buffaloes, mares, camels, deer, pigs, sheep, goats, breeding bulls, goats, stallions, wild boars, rams, goats, and other production animals such as)	Dairy and rearing cattle (this class includes dairy cows, breeding calves, etc.), dairy sheep and goats (including breeding ram and goats), bees, - depreciation rate 20%, useful life five years, laying hens depreciation rate 50%, useful life two years.
Exhibits of fauna in zoos and other similar establishments	It is not depreciated
Perennial plantings that do not reach the service life	It depends on whether it is a commercial activity or not.
Library funds, film funds (video, audio, photo), stage props, museum treasures (exhibits)	Library funds and film funds (video, audio, photo) are not depreciated, but the depreciation rate of the theatre decorations is 50%, and the useful life is two years
Fully depreciated fixed assets, if they are serviceable	It is not depreciated
Conserved (suspended) fixed assets	It is not depreciated
Public roads	Roads (concrete and asphalt roads, parquet roads, ordinary highways, and ordinary pavements and similar roads) - depreciation rate 12.50%, useful life eight years
Equipment in public parks	It is not depreciated
Fixed assets in an unused warehouse	Fixed assets under construction

Note: The table was prepared by the researcher

All assets used for commercial purposes in the Republic of Turkey are depreciated.

Pedigree or dairy cattle and hens used for entrepreneurial and production purposes are also depreciated within the depreciation rates specified in the Tax Code of the Republic of Turkey (Erol and Uyanık, 2014: 96).

According to the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, depreciation is not calculated on pedigree cows, buffaloes, mares, camels, deer, pigs, sheep, goats, breeding bulls, calves, stallions, wild boars, rams, goats, and other production animals.

Under the straight-line method, the amount of depreciation to be allocated is equal to each year, and the depreciation at the end of the depreciation period is similar to the cost of the economic asset.

Calculation of the amount of depreciation using the declining balance method is determined by deducting the depreciation to be accrued each year from the depreciation previously allocated to the total depreciable amount (Fatullayev, 2019: 205).

The ownership of mineral deposits in the Republic of Turkey is subordinated to the state. Therefore, these are not mineral deposits owned by individuals and legal entities operating them but only the right and privileges to exploit these fields. In addition, depreciation practices for specific depleted assets, such as mines, have different characteristics from those of other tangible and intangible assets. For example, the right to exploit mineral resources is exercised by obtaining an operating license and mining permit from the state or by accepting this license from licensed persons. There are no legal obstacles here.

If the company has its license, the price to be revoked is the discounted price. The concessional price includes all costs associated with identifying the ore, such as the preparation of topographic maps required to obtain the concession, the salaries of technical and other workers sent to the mine site, and drilling costs. If the right of use has been leased or acquired, the amount to be amortized in the acquired mines is the cost.

Depreciation can be calculated when the reserve amount is determined and documented by the Ministry of Energy and Natural Resources. Depreciation cannot be calculated unless the apparent and probable reserves are known. In the case of the acquisition of land on which materials such as ore, sand, gravel, and clay will be extracted or used for products such as cement, brick, tile, etc., the amount of land depreciated by the method of mining depreciation is included (Ayar, 2015: 38).

When a depreciation rate is applied to fixed assets of any category below the depreciation rate established for the tax year, the resulting difference may be added to the amount of depreciation deductible in subsequent tax years. Depreciation for buildings, structures, and facilities (from now on - buildings) is made separately for each building. Assessment is one of the most important and complex topics in accounting science.

An appraisal is the acquisition of assets or liabilities that constitute an entity's existence due to multiplying the amount obtained by measurement, counting, or deducting the unit value on a particular date. It expresses the importance of resource items in currency, i.e., their valuation.

By selecting the appropriate valuation measure, the values of assets and resources can be determined as closely as possible to reality.

With a measure of misstatement of assets and resources, financial statements, if they can be measured, lead to erroneous decisions (Tunçez, 2019: 209). Valuation of a taxpayer's registered property in the Republic of Azerbaijan shall be carried out by an appraiser by the Law of the Republic of Azerbaijan "On Appraisal Activity," except in cases when a court decision assesses the taxpayer's property, as well as the application of regulated prices. The cost of assets includes the costs of their acquisition, installation, manufacture, transportation, and construction, as well as other costs that increase the value of assets, except for expenses that the taxpayer is entitled to deduct from income and increases in the revaluation of property, equipment, and equipment (positive difference arising as a result of revaluation). (Tax Code of the Republic of Azerbaijan, 2022: article 143). If the assets are obtained through loans, the loan interest does not increase the value of the assets and is deducted from income under Article 108 of the Tax Code of Azerbaijan.

Long-term tangible assets can be valued at three values: initial cost, residual value, and replacement cost.

Long-term tangible assets are carried at cost, i.e., the actual cost of acquiring, transporting, installing, and preparing them, excluding VAT and other reimbursable taxes and insurance costs.

The initial value of long-term tangible assets received in the form of shares from the founders is determined by the agreed value based on the market prices of that period. Market prices determine the initial cost of long-term tangible assets received as gratuitous financial assistance at their registration date. The initial cost of a long-term tangible asset acquired under an exchange agreement is measured by the value of the replacement asset. For example, suppose it is impossible to determine the value of the replaced assets. In that case, the cost is determined by acquiring similar property, plant, and equipment in the same period.

The difference between the cost of long-term tangible assets and the amount of depreciation charged on them is called the residual value (Terekhova, 2008: 189).

An entity's balance sheet reflects long-term tangible assets at the residual value.

In current conditions, the value determined after the revaluation of long-term tangible assets is called the replacement cost of long-term tangible assets (Abbasov, 2013: 266).

As a general principle in the Republic of Turkey, depreciable assets are carried at cost. Cost is the sum of all payments made to acquire or increase the value of an economic asset and all related expenses. Property, plant, and equipment assessed as depreciable by law are purchased, manufactured, or constructed, so the main cost element is either the purchase price or the cost of production or construction (Republic of Turkey tax procedure law, 2022: article 262).

In addition to the purchase price of property, plant, and equipment, this may include customs duties on machinery, equipment, and facilities, transportation and installation costs, and the costs of acquiring and demolishing an existing building and leveling the land (Topal, 2019:109).

Including notary, property title, court, appraisal, and commission, and cash costs in the cost is entrusted to enterprises' decisions. Businesses can include these costs in the price or write them off as direct costs.

Expenses such as construction and real estate sales taxes may be included in the cost of a building constructed by an entity or recorded as an expense.

If the building to be constructed is an old building on the site, the demolition costs of the old building will be included in the cost of the new building. If the demolished old building has an obsolete value, this balance should be included in the initial cost of the new real estate at net book value based on the opinion of the Ministry of Finance. When the demolished value of a building is sold or used in a new building, the difference is considered taxable income when determining the financial profit when the value obtained exceeds the depreciable net carrying amount of the old building.

If the initial value of economic assets is unknown or it is not possible to estimate them at cost, buildings and lands from assets will be assessed at tax value, others, at exchange value, at book value; if not, at previous values and depreciation will be calculated.

Vacant land and areas are not depreciated. Here, a definite result is obtained from developing the word empty. In the future, when a building or facility is built on these lands, the value of the land may be added to those buildings or structures and depreciated over the total value. In fact, the article explicitly states that facilities such as orchards, mulberry trees, hazelnut trees, olive groves, rose gardens, fig orchards, and vineyards to be established in agricultural enterprises may be depreciated (Republic of Turkey tax procedure law, 2022: article 314).

Calculation of Depreciation Examples

Various differences have been determined in the depreciation calculation methods of Azerbaijan and Turkey, and this situation has been tried to be shown with examples below.

Example 1.

Suppose there is a coal mine with a license cost of \$100,000, a useful life of 3 years, and a reserve of 210 tons. Fifty tons were produced in the first year, 60 tons in the second year, and 100 tons in the third year.

For an enterprise operating in the Republic of Azerbaijan, the straight-line method will be used to determine the useful life of an intangible asset license.

$$\text{Depreciation amount} = \text{initial cost} / \text{useful life}$$

$$\text{Depreciation amount} = 100,000/3 = 33,333 \text{ USD}$$

For an enterprise operating in the Republic of Turkey, let's depreciate it in 2 ways.

1. Amount of depreciation to be applied in mines:

$$\text{Concession or Cost Fee} / \text{Apparent or Probable Reserve} * \text{Annual production}$$

If we use the calculation method, we can find the amount of depreciation per unit and calculate the amount of depreciation according to the amount of production per year.

Depreciation amount per 1 product = $\$100,000 / 210 = 476.2$ USD
Depreciation amount for the first year = $50 * 476.2 = 24,000$ USD
Depreciation amount for the second = $60 * 476.2 = 29,000$ USD
Depreciation amount for the third = $100 * 476.2 = 48,000$ USD.

2. Amount of depreciation :

Annual production ratio = Annual production / Apparent or Probable Reserve
*Annual depreciation amount = Annual production ratio * Concession or Cost Fee*

The annual production rate for the first year = $50 / 210 = 0.24$

The annual depreciation amount for the first year = $0.24 * 100,000 = 24,000$ USD

The annual production rate for the second year = $60 / 210 = 0.29$

The annual depreciation amount for the second year = $0.29 * 100,000 = 29,000$ USD

The annual production rate for the third year = $100 / 210 = 0.48$

The annual depreciation amount for the third year = $0.48 * 100,000 = 48,000$ USD

To account for the loss of value due to a natural disaster as an extraordinary depreciation loss, you must first determine that the loss in value of property, plant, and equipment resulted from a natural disaster. (Yılmaz, 2019: 42).

The difference between the asset's net carrying amount and the amount determined by the valuation commission will be subject to extraordinary depreciation. However, except for periods of emergency depreciation (those subject to excessive depreciation due to forced labor), depreciation cannot be carried out using straight-line and declining balance methods.

Area of application of the emergency depreciation method:

Complete or partial loss of value due to disasters such as fire, earthquake, flood, technical efficiency, and cost reduction due to new inventions, cannot be used in whole or in part.

After disasters such as fires, earthquakes, and floods, the Ministry of Finance should be asked to apply emergency depreciation (Korkmaz, 2013:85).

Example 2.

The initial cost of a piece of equipment with a useful life of 5 years is \$ 100,000. The calculation will be carried out by the straight-line method.

Annual depreciation amount = $100,000 / 5 = 20,000$ \$

In the third year, a state of emergency occurs, and the Valuation Commission of the Ministry of Finance of the Republic of Turkey determines that the damage is \$ 20,000. Given this situation, we can say that the useful life of the equipment will be four years.

Pro-Rata Depreciation - Depreciation is calculated based on the part of the month in which the passenger car is included in the asset and for the remaining months, except for vehicles used by those operating in the region or whole by renting or operating other vehicles. According to the registered cars, the assets outside the cars are fully depreciated in the year of commencement of operations (Republic of Turkey Ministry of Finance, 2018). On the other hand, Pro-Rata Depreciation will not be applied to passenger cars used for this purpose by taxpayers whose activities are wholly or partially leased or operated by other means (Benli, 2016).

Pro-Rata Depreciation calculation formula:

Depreciation amount for the first year (annual depreciation amount / 12) * a number of months used (Elitaş et al., 2009: 21).

It will be useful to give a few examples to demonstrate the application of Pro-Rata Depreciation better and show the mistakes taxpayers made in the application.

Example 3.

Consider an enterprise engaged in the service sector. The initial cost of a car purchased on 01.08.2018 is \$ 5,000. The enterprise fully complies with the conditions under which the Pro-Rata Depreciation can be depreciated. However, various problems can arise when Pro-Rata Depreciation is carried out using the reduced balance method (Güntutmaz and Erdoğan, 2008: 115).

Let's find differences in the approach to this issue by the legislation of Turkey and the Republic of Azerbaijan.

Table 5. The Differences Between the Depreciation Years and the Depreciation Amounts

In The Republic of Azerbaijan				In The Republic of Turkey			
Date	Depreciable Amount (USD)	Depreciation Amount (USD)	Accumulated Depreciation (USD)	Date	Depreciable Amount (USD)	Depreciation Amount (USD)	Accumulated Depreciation (USD)
2018	5,000	1250	1,250	2018	5,000	833	2,000
2019	3,750	937.5	2,187.5	2019	3,000	1200	3,200
2020	2,812.5	703.1	2,890.6	2020	1,800	720	3,920
2021	2,109.4	527.4	3418	2021	1,080	432	4,352
2022	1,582	395.5	3,813.5	2022	648	648	5,000
2023	1,186.5	296.6	4,110.1				
2024	889.9	222.5	4,332.6				
2025	667.4	166.9	4,499.5				
2026	500.4	125.2	4,624.7				
2027	375.2	94	4,718.7				
2028	281.3	281.3	5,000				

Note: The table was prepared by the researcher

Article 114 of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan states that the depreciation rate for a vehicle is 25%. At the same time, according to the legislation, the liquidation value is depreciated to 294.1 USD (exchange rate according to the statement of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan dated 31.01.2022). Taking these into account, the calculation was made in Table 5.

2018, depreciation amount = 5,000 * 25 % = 1,250 USD

2019, depreciation amount = $(5,000 - 1,250) * 25\% = 937.5$ USD
 2020, depreciation amount = $(3,750 - 937.5) * 25\% = 703.1$ USD
 2021, depreciation amount = $(2,812.5 - 703.1) * 25\% = 527.4$ USD
 2022, depreciation amount = $(2,109.4 - 527.4) * 25\% = 395.5$ USD
 2023, depreciation amount = $(1,582 - 395.5) * 25\% = 296.6$ USD
 2024, depreciation amount = $(1,186.5 - 296.6) * 25\% = 222.5$ USD
 2025, depreciation amount = $(889.9 - 222.5) * 25\% = 166.9$ USD
 2026, depreciation amount = $(667.4 - 166.9) * 25\% = 125.2$ USD
 2027, depreciation amount = $(500.4 - 125.2) * 25\% = 94$ USD
 2028, depreciation amount = $(375.2 - 94) = 281.3$ USD

In the legislation of the Republic of Turkey, the depreciation rate for a vehicle is 20%, and the useful life is five years. Therefore, the differences between the depreciation years and the depreciation amounts between the two countries can be seen in Table 5. The cyst depreciation method may be used if the entity does not lease or use the vehicle for such activities. In this case, it can be depreciated for five months in 2018.

2018, depreciation amount = $5,000 * 20\% * 2 = 2000$ USD
 depreciation amount for 5 months = $2000/12 * 5 = 833$ USD
 2019, depreciation amount = $(5,000 - 2,000) * 20\% * 2 = 1,200$ USD
 2020, depreciation amount = $(3,000 - 1,200) * 20\% * 2 = 720$ USD
 2021, depreciation amount = $(1,800 - 720) * 20\% * 2 = 432$ USD
 2022, depreciation amount = $(1,080 - 432) = 648$ USD

In the Republic of Turkey, goodwill is depreciated in equal amounts over five years in accordance with the registration value. If the company wants, it can eliminate the one-time cost. The lease and the right of use are depreciated equally throughout use. Intangible assets with indefinite useful lives are depreciated over five years. If the lease and right of use expire for any reason before the expiration of the term, the remaining amount is written off as a one-time expense (Dinç and Atabay, 2018: 77).

Depreciation allocations by categories of fixed assets are calculated by applying the depreciation rate established for each category of fixed assets established by the relevant article of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan to the residual value of fixed assets to that category. However, in micro and small businesses, rapid depreciation rates are applied to fixed assets. As a result, the taxable profits of this category of taxpayers are reduced, and they have the opportunity to expand their activities by saving working capital.

According to the relevant article of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, the depreciation rate for equipment is 20%, and the depreciation rate for other fixed assets is 20%. According to the relevant article of this Code, a coefficient of 2 should be applied to the depreciation rates specified in the micro-entrepreneurship entity.

Example 4.

Suppose that the residual value of the equipment used by a micro-business entity to carry out business activities at the end of the current year is \$ 10,000, and the residual value of other fixed assets at the end of the current year is \$ 8,000. The depreciation amount will be calculated as follows.

Depreciation of equipment for the reporting year = $10,000 \times 20\% \times 2 = 4,000$ USD;

Amount of depreciation on other fixed assets in the reporting year = $8,000 \times 20\% \times 2 = 3,200$ USD;

Total depreciation allowances of the enterprise in the reporting year = $4,000 + 3,200 = 7,200$ USD.

Example 5.

The residual value of a computer used by a small business entity at the end of the current year is \$ 800, the residual value of a vehicle at the end of the current year is \$ 22,000, and the residual value of a building at the end of the current year is \$ 70,000. Based on this, we will calculate as follows:

The amount of depreciation for the computer = $800 \times 25\% \times 1.5 = 300$ USD;

The amount of depreciation for the vehicle = $22,000 \times 25\% \times 1.5 = 8,250$ USD;

The amount of depreciation for the building = $70,000 \times 7\% \times 1.5 = 7,350$ USD;

Total depreciation allowances of the enterprise in the reporting year = $300 + 8,250 + 7,350 = 15,900$ USD.

In this case, the entity has the right to deduct the profit by deducting \$ 15,900 in depreciation as an expense.

According to the relevant article of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, only 40% of assets (calculate depreciation using the declining balance method by the legislation) are acquired or installed at the expense of funds allocated to state enterprises at the expense of investment expenditures, calculated by the annual depreciation rates established by the relevant article of this Code.

Example 6.

An enterprise financed from the budget has a vehicle with a residual value of 20,000 USD received at the expense of investment expenditures from the state budget.

The depreciation rate for the vehicle is 25%.

Depreciation amount for the reporting year = $20,000 \times 25\% = 5,000$ USD

An enterprise may deduct from its income only 40% of the amount of depreciation calculated by the depreciation rate under the relevant Code.

Depreciation amount deducted from income = $5,000 \times 40\% = 2,000$ USD.

Table 6.Differences in Depreciation Amounts

Year	In The Republic of Azerbaijan			In The Republic of Turkey		
	Depreciable Amount (USD)	Depreciation Amount (USD)	Accumulated Depreciation (USD)	Depreciable Amount (USD)	Depreciation Amount (USD)	Accumulated Depreciation (USD)
1	2,000	25	I* 500	2,000	40	I* 800
				2,000	20	II* 400
2	1,500	25	I 375	1,200	40	I 480
				2,000	20	II 400
3	1,125	25	I 281.3	720	40	I 288
				2,000	20	II 400
4	843.7	25	I 210.9	432	40	I 172.8
				2,000	20	II 400
5	632.8	25	I 158.2	259.2	100	I 259.2
				2,000	20	II 400
6	474.6	25	I 118.7			
7	355.9	25	I 89			
8	266.9	25	I 67			

Note: The table was prepared by the researcher

The difference in the depreciation policies of the two countries can be seen in Table 6. The main difference is the percentage difference in the vehicle's depreciation rate, which is worth \$ 2,000. Another difference is that the annual depreciation amount in the Republic of Turkey can be calculated in two ways.

Conclusion

As a result of studying the differences in the depreciation policy, we found that according to the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, tangible assets are depreciated using the declining balance method until the liquidation value remains at 294.12 USD (at the exchange rate of the Central Bank of Azerbaijan on 08.02.2022). In addition, intangible assets with a known useful life are depreciated on a straight-line basis, and 10% for those with an indefinite useful life. According to the Tax Code of the Republic of Turkey, an enterprise can depreciate its depreciable assets by choosing one of two methods (straight line or decreasing balance) calculated in two layers. According to the relevant legislation, the cancellation cost is not considered, and in the last year, it is depreciated by 100%.

The study reveals that one of the main differences between the two countries is that by the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, the amount of depreciation is calculated by coefficients 1.5 and 2 to increase the amount of depreciation deducted from income as support for small and micro businesses and pay less income tax.

Depreciation rates applied in the Republic of Turkey have been disclosed in more detail. For example, different depreciation rates are applied to concrete, masonry, iron, steel, semi-masonry, semi-wooden buildings (buildings built by pouring concrete on wooden structures), seasonal cinemas, casinos and similar places, glass or wooden structures, glass buildings (warehouses and facilities) and similar classifications. The general communique of tax procedure law also states that depreciable economic assets not included in any classification in the list may be

depreciated at the request of taxpayers for a period and rates determined by the Ministry of Treasury and Finance.

Table 4 also shows that non-depreciable assets are disclosed in more detail by the Republic of Azerbaijan Tax Code. When looking at the non-depreciable assets of the two countries in this table, productive animals are depreciated by the Tax Code of the Republic of Turkey concerning the Tax Code of the Republic of Azerbaijan. If we compare this indicator for the two countries, direct costs are written off in the Republic of Azerbaijan. Still, in the Republic of Turkey, expenses are written off by amortization for five years in a balanced manner or by a declining balance method of $20\% * 2$.

The two countries have different depreciation calculations for mining. Differences in depreciation amounts can be seen by looking at Example 1. For example, in the Republic of Azerbaijan, the initial cost of the license was calculated using the straight-line method, and the same amount of depreciation was provided each year. Still, in the Republic of Turkey, the depreciation amount differs each year because the functional method is used.

The legislation of the Republic of Turkey, which takes this into account in the event of an emergency, uses the method of emergency depreciation. In this case, the reduction of useful life due to property damage should be positively assessed.

The results of the analysis of the depreciation policy of passenger cars in the two countries can be seen in Table 5. For example, in the Republic of Azerbaijan, the same car will be depreciated using the 11-year depreciation method. In contrast, in the Republic of Turkey, the difference between the full-year depreciation amount calculated on the first-year depreciation months is added to the depreciation expense for the last year and deducted from income. The main difference in this table is the difference in years of depreciation. During the analysis of the difference of 6 years, we can note that the same car will be written off at a later cost in the Republic of Azerbaijan. For example, suppose the fully depreciable property does not leave the farm. In that case, the process of faster depreciation and overstatement of the amount of depreciation to reduce income and the renewal of assets should be positively assessed. The initial cost is considered a depreciable amount in both countries. As the limitations of this study, we can state that it is difficult to obtain information about the Azerbaijani accounting system and economic institutions and that the standards and rules are not similar between countries.

References

- Ağca, A. (2015). Ülke Muhasebe Sistemlerindeki Farklılıklar ve Bu Farklılıklardan Kaynaklanan Sorunlara Getirilen Çözüm Önerileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8).
- Akpınar, A. (2021). İşletmelerde binek otomobillerin amortisman uygulamaları, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 4(2), 165-181.
- Abdioğlu, H., Yumuşak, S. & Uyar, E. (2014). Vergi Usul Kanunu ve Türkiye Muhasebe Standartlarının gözden geçirilmesi ve örneklerin incelenmesi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (23), 364-397.
- Ayar, S. (2015). *Amortismanlar*, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep, 38-39.
- Albay, A. (2019). *Duran Varlıkların ve Amortismanların UFRS Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 38-39.
- Abbasov, G. (2013), *Accounting (Financial) Starting From Scratch*, Taknur, Baku, 258-290.
- Benli, K. (2016), Pro-Rota Depreciation Application and Errors in the Tax Procedure law, <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/kadirbenli/001/>, Access date: 21/02/2022.
- Bakanlar Kurulu (2006). *Kamu İdarelerine Ait Taşınmazların Kaydına İlişkin Yönetmelik*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.200610970.pdf>, Access date: 10/02/2022.
- Bakanlar Kurulu (2006). *Taşınır Mal Yönetmeliği*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/3.5.200611545.pdf>, Access date: 02/02/2022.
- Dinç, E. & Atabay, E. (2018). Türkiye'deki Yasal Düzenlemelere Göre Amortisman Uygulamaları ve Vergi Etkisine Yönelik Değerlendirme, *Muhasebe, Finans ve Denetim Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 67-91.
- Deran, A. & Yakupçebioglu, S.N. (2006). Türk vergi mevzuatında amortisman muhasebesi, <https://www.mevzuatdergisi.com/2006/08a/01.htm#:~:text=VUK>, Access date: 20/02/2022.
- Dmitrievna, K.A. & Borisovna, E.N. (2017). The Problem of Selecting Method of Calculating Depreciation of Fixed Assets in Companies, *Universum Scientific Journals*, 1(34).

- Elitaş, C., Akyüz, Y. & Bulca, H. (2009). Kıst Amortisman Uygulamasının Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ve Türk Muhasebe Sistemi Açısından Karşılaştırılması, *Finansal Çözüm Dergisi*, (94), 17-32.
- Erol, A. & Uyanık, R.Y. (2014). Bir Mükellef Hakkı Olarak Amortisman Müessesesi İçinde Maddi Duran Varlık Amortisman Usullerinin Vergi Usul Kanunu ve Türkiye Muhasebe Standartları Açısından Değerlendirilmesi, *Finansal Çözüm Dergisi*, 24(124), 91-112.
- Fatullayev, R.(2019). *Fundamentals of International Accounting*, Economic Research and Training Center, Baku, 191-213.
- Güntutmaz, M. & Erdoğan, H.S. (2008). Binek Otomobillerde Azalan Bakiyeler Usulüne Göre Kıst Amortisman Ayrılması, *Vergi Raporu Makaleler*, (103), 115-118.
- Jafarli, E. (2018). Fast Depreciation is Applied for Small Entrepreneurs, <https://vergiler.az/news/economy/214.html>, Access date: 13/06/2022.
- Korkmaz, A. (2013). Fevkalade Amortisman Uygulaması, Muhasebeleştirilmesi ve Kalan Değerin İtfası, *Vergi Raporu Makaleler*, (168),84-91.
- Karimov, A. (2009). *Accounting, Taxes*, Ozan Publishing House, Baku, 165-190.
- Kaya, U. & Atasel, O.Y. (2017). Türkiye Muhasebe Standartları ile Vergi Usul Kanunu Açısından Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamalarının Karşılaştırılması: Literatürdeki Farklılıklar Üzerinde Bir Değerlendirme, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 137-155.
- Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı (2018). Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180706-23.htm>, Access date: 25/02/2022.
- Profile of Azerbaijan, Ministry of Trade (Tukey) (2021). [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaijan_2022.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ticaret.gov.tr/data/5eb6749913b8767e5c4b1fcd/Azerbaijan_2022.pdf), access date: 28/02/2022.
- Pamukçu, F. (2010). Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamasının Türkiye Muhasebe Standartları ve Türk Vergi Mevzuatı Açısından Karşılaştırılması, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 67-84.
- Türkiye Cumhuriyeti, Resmi Gazete (2004). *Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/12/20151225-15.htm>, Access date: 21/01/2022.
- Türkiye Cumhuriyeti, Resmi Gazete (2015). *Amortisman ve Tükenme Payları*, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/11/20151104-6.htm>, Access date: 15/01/2022.
- Starova, M. & Cermakova, H.(2010). Method of Component Depreciation of Fixed Assets and Its Comparison with Traditional Methods, *Agris Online Papers in Economics and Informatics*, 2(3), 37-46.
- Salahov, A. & Mehdiyev, V. (2016). *Accounting*, Textbook, Baku Printing House No. 3, Baku, 298-326.
- Sheshukova, T.Q. & Ivannikov, S.N. (2006). Accounting Problems for Depreciation of Main Deposits, *All for Accountant*, 15(183), 9-11.
- The Prime Minister of the Republic of Azerbaijan (2018). On Approval of “Criteria for Distribution of Micro, Small, Medium and Large Business Entities”, <https://e-qanun.az/framework/41048>, Access date: 12/01/2022.
- Tunçez, A.H. (2019). Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ile Vergi Usul Kanunu (VUK) Açısından Değerleme Ölçümlerinin Karşılaştırılması, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(1), 208-214.
- Tax Code of the Republic of Azerbaijan (2022). <https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>, Access date: 05/01/2022.
- Terekhova, V.A. (2008). *Financial Accounting*, University of Economics Publishing House, Baku, 185-196.
- Topal, M. (2019). *Amortismanların Türk Vergi Sistemindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 108-115.
- Yılmaz, M. (2019). *Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamalarının Vergi Mevzuatı ve Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, 42-43.
- Zuca, M., Tanta, A. & Trica, S.A. (2009). Passing from Accounting to Fiscal Depreciation, *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 11(1), 296-301.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Özellikle küreselleşme ile birlikte her konuda olduğu gibi muhasebe uygulamalarında da belirli standartlara ulaşılması ve düzenlemelerin de aynı perspektifte olması beklenmektedir. Son yıllarda muhasebe açısından gerçek durumu yansıtan şeffaf, karşılaştırılabilir finansal raporlara ulaşmak için uluslararası muhasebe standartlarının tüm ülkelerde tek tip olması için gerekli çalışmalar yürütülmektedir. Bu nedenle uygulanan muhasebe yaklaşımlarının ve finansal raporlama standartlarının uluslararası normlarda genel kabul görmüş olması muhasebe kullanıcıları açısından istenilen bir durumdur.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki amortisman kavramı karşılaştırmak önemlidir. Çünkü, iki ülke arasında geçmişten gelen kültürel ilişkilerin ve coğrafi konum açısından yakın bağların varlığı ve özellikle Azerbaycan'ın 1991 yılından sonra bağımsızlığını kazanması ile birlikte Türkiye ile artan ticari ilişkileri ve sürekli ifade edilen "kardeş devlet" vurgusu iki ülkenin kanunlarını ve mevzuatlarını karşılaştırmayı gerekli kılmıştır.

Bu kapsamda ticari, kültürel ilişkiler ve coğrafi konum açısından yakın bağları bulunan Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki muhasebe uygulamaları bu çalışmada incelenerek, iki ülkenin amortisman uygulamaları mevzuat ve örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan ve Türkiye'nin amortisman politikaları arasındaki farklılıkları, iki ülkenin uyguladığı amortisman yöntemlerini, amortisman oranlarını, amortisman tabi ve amortisman tabi olmayan maddi duran varlıklarını incelemektir. İki ülkenin amortisman mevzuatı incelenerek uygulamadaki farklılıkları karşılaştırılmaktadır.

İçerik analizi olarak gerçekleştirilen bu araştırmanın örneklemini Türkiye ve Azerbaycan'ın amortisman uygulamasına ilişkin yasal düzenlemelerdir. Önce Azerbaycan'ın yasal düzenlemeleri, ardından Türkiye'deki yasal düzenlemeler anlatılmış; iki ülke, amortisman tabi varlıklar, amortisman oranları, amortisman hesabında hizmet ömrü ve amortisman tabi olmayan varlıklar incelenerek karşılaştırılmıştır.

Literatür araştırmasında, hem ulusal hem de uluslararası literatür taranarak amortisman kavramı üzerine yapılan çalışmalar değerlendirilmiş ve sunulmuştur. Araştırmanın bulguları olarak, amortisman uygulama ve oranlarının iki ülke arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Temel olarak amortisman tutarı, amortisman oranı ve amortisman tutarının hesaplanması yöntemlerinde çeşitli farklılıklar tespit edilmiş ve örneklerle ifade edilmiştir.

Amortisman politikasındaki farklılıkları incelemenin bir sonucu olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu'na göre, maddi duran varlıkların azalan bakiyeler yöntemi kullanılarak amortisman tabi tutulduğu belirlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Vergi Kanunu'na göre ise bir işletmenin, amortisman tabi varlıklarını iki kademeli olarak hesaplanan iki yöntemden (normal veya azalan bakiye) birini seçerek amortisman tabi tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca çalışmada, iki ülke arasındaki temel farklılıklardan birinin, Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Kanunu'na göre, amortisman tutarını hesaplarken, küçük ve orta ölçekli işletmelere destek olmak için amortisman oranını 1.5 ile 2 kat arasında artırarak hesaplama kolaylığı getirmesidir. Bu sayede işletmeler vergi avantajı sağlayarak daha az gelir vergisi ödemektedirler.

HİTİT METİNLERİNDE GEÇEN GİŞTÚG ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

SOME OBSERVATIONS ON GİŞTÚG IN HITTITE TEXTS

Hasan TUNCER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

hasantuncer@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1054-7950

ÖZ

Geliş Tarihi: 6.7.2022
Kabul Tarihi: 14.9.2022
Yayın Tarihi: 30.9.2022
Anahtar Kelimeler: Hitit, Ağaç, GİŞTÚG, Şimşir Ağacı, Çivi Yazısı
Keywords: Hittite, Tree, GİŞTÚG Boxwood, Cuneiform

Hitit ülkesinde ağaçlara büyük bir önem verilmiştir. Ağaçlardan elde edilen ürünlerin yanı sıra, çeşitli ilaçların yapımında da ağaç yapraklarından faydalanılmıştır. Şüphesiz bu nedenlerden dolayı, ağaç konusu kanun maddelerinde de yer almış ve herhangi bir ağaca zarar verilmesi veya onun sökülmesi durumunda, zarara yol açan kişi cezalandırılmıştır. Hititlerde ağaçların manevi önemleri de vardır. Özellikle ritüel ve bayram metinlerinde bu durum karşımıza çıkmaktadır. Hitit belgelerinde birçok ağaç türü bulunmaktadır. Bunlardan birisi, GİŞTÚG olarak adlandırılmaktadır. Hitit metinlerinde geçen Sümerce GİŞTÚG sözcüğü, şimşir ağacı anlamındadır. Ritüel, bayram, kült, envanter gibi farklı türden metinlerde belgelenmiştir. Ritüel esnasında kralın ritüeli gerçekleştirdiği yer, şimşir ağaçlarının bulunduğu orman olmakla birlikte; şimşir ağacından elde edilen birçok farklı nesne bulunmaktadır. Bu nesnelere bazıları ritüellerde kullanılmakta ve manevi bir değer taşımaktadır.

ABSTRACT

Trees were given great importance in the Hittite realm. In addition to products obtained from trees, tree leaves were also used in the production of various medicines. Undoubtedly, for these reasons, the subject of trees is also included in the articles of law and in case of any tree being damaged or uprooted, the person who caused the damage is punished. Among the Hittites, trees also had spiritual significance. This is especially true in ritual and festival texts. There are many types of trees in Hittite documents. One of them is called GİŞTÚG. The Sumerian word GİŞTÚG in Hittite texts means boxwood. It is documented in different kinds of texts such as rituals, festivals, cults, inventories. During the ritual, the place where the king performed the ritual is the forest with boxwood trees; there are many different objects made from boxwood. Some of these objects are used in rituals and have a spiritual value.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.114491>

Atıf/Cite as: Tuncer, H. (2022). Hitit Metinlerinde Geçen Gıştúg Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1691-1700.

Giriş

Hititlerde GIŞ ideogramı ağaç anlamına gelmekle birlikte, ağaçtan yapılan ürünlerin determinatifi görevindedir. Bu ideogramın Hititçe karşılığı ise, *tarnu-* sözcüğüdür (Tischler, 2008: 193; Ünal, 2016: 526). Çivi yazılı metinlerde Sumerce ve Akadca ideogramda karşımıza çıkan birçok ağaç ve bitki ismi yer almıştır (Şahin&Koçyiğit, 2021: 448). Bu ağaç türlerinden birisi, Sumerce GIŞTÚG olarak zikredilir. Akadca karşılığı ise, *taskarinnu* sözcüğüdür (CAD, 2006: 280). Ünal ve Tischler, bu kelimenin “şimşir ağacı” anlamına geldiğini belirtir (Tischler, 2008: 290; Ünal, 2016: 543). Ertem, şimşir ağacı anlamını verdiğini bu ideogramın Hititçe okunuşunun tespit edilemediğini ifade etmiş (Ertem, 1987: 104); ancak sonraki süreçte Erkut, Sumerce GIŞTÚG’un Hititçe karşılığı olarak GIŞ^{HLA}*šarpa* sözcüğünü önermiştir (Erkut, 2017: 115). Ayrıca Ertem, GIŞ^{HLA} GIŞTÚG sözcüğünü “şimşir ağaçlarının oluşturduğu orman” şeklinde yorumlamıştır (Ertem, 1987: 105).

Şimşirlerin Akdeniz bölgesinde, Himalayalar’da, Asya’nın doğusunda, Afrika’nın sıcak bölgelerinde, Orta Amerika’da ve Türkiye’de 30 kadar türü bulunmaktadır. Bunlar, her dem yeşil çalı ya da ağaç şeklinde olan odunsu bitkilerdir (Türkyılmaz, 2005: 11). Şimşir ağacıyla ilgili açıklamalardan söz ederken, Anadolu şimşirine de değinmek gerekir. Anadolu şimşiri, şimşirgiller ailesinin bir türü olup yeşil, sık dallı, çalı veya ağaç halinde, odunsu ve ekonomik öneme sahip şekilde karşımıza çıkar. Günümüzde özellikle Karadeniz ve Marmara bölgesinde yoğun olmakla birlikte, Adana, Antalya, Bolu, Denizli, Hatay, Karabük, Kastamonu, Kahramanmaraş, Kocaeli, Muğla ve Osmaniye’de yayılım göstermektedir (Özkaya, 2020: 310). Çoğunlukla bir metre kadar boylan çalı, az olarak da 8 metre, bazen de 16 metreye kadar boylanabilen ağaççık ya da ağaç durumundadır (Türkyılmaz, 2005: 11).

En eski devirlerden beri insan; ağaç ve ormanlardan birçok farklı şekilde faydalanmıştır. Hitit dünyasında da bu durum farklı değildir. Ağaçlar; maddi getirileri olan, meyvelerinden faydalanılan ve yapraklarından çeşitli ilaçların yapıldığı nesnelere. Çivi yazılı belgelerdeki kullanımlarına bakacak olursak, şimşir ağacından tarak, heykelcik gibi farklı nesnelere yapıldığını görmekteyiz. Ayrıca kralın, şimşir ağaçlarının oluşturduğu ormanlık alanda gerçekleştirdiği ritüel ve buradaki *tarnu* evine gitmesi, bu ağacın ve oluşturduğu ormanın manevi yönünü ortaya koymaktadır. Hititçe *tarnu* kelimesi için Ünal, “yıkama evi¹, yunak², hamam³ anlamlarını önermiştir (Ünal, 2016: 523). Ardzinba, kralın Hattuša’ya vardığında *tarnu*da yıkandığını ve ardından arabayla kentin yukarı semtine hareket ettiğini ifade eder (Ardzinba, 21). O halde sözü edilen *tarnu* yapısı Hattuša’nın hemen aşağı kısmında yer almaktaydı (Sir Gavaz, 2016: 473). Güterbock, kralın gittiği şimşir ormanının şehrin dışında olduğunu ifade etmiş, buna kanıt olarak da şimşir ormanına GIŞGIGIR adı verilen araçla gidildiğini göstermiştir (Güterbock, 1964: 67; Sir Gavaz, 2016: 473-474). Sir Gavaz ise, kralın Hattuša içerisinde de araçla seyahat ettiğini, örneğin aşağı şehirden yukarı şehre giderken araç kullandığını belirtmiştir (Sir Gavaz, 2016: 474). Konuyla ilgili farklı fikirler bulunsa da, şimşir ağacı ve ormanı ve burada bulunan *tarnu* yapısı, kralın çeşitli ayinleri gerçekleştirdiği ve kutsal bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Aşağıda, şimşir ağacının geçtiği çeşitli metin türlerinden ve bu ağacın fonksiyonlarından söz edilecektir.

Ritüel ve Bayram Metinlerinde GIŞTÚG

KBo 38.209 numaralı belge, bir ritüel metnidir. Şimşir ağacından yapılmış nesnelere söz edildiği belgenin ilgili kısmı (öy. I), tapınağı ve tanrıların heykelciklerini temizlemek ile başlayan bir ritüelin başlangıç kısmıdır (Haas, 2003: 742-743; Starke, 1990: 410):

1 *ma-a-an* DU^{rHLA} ʾ 1-*aš*ʾ QA-DU GIŞ^{pa-}ʾ *ab*ʾ-*hi-ša-za-*[

2 3 GIŞGAG^{HLA} GIŞ^{pa-ab-hi-}ʾ *ša*ʾ-*ia* ŠA GIŞTÚG NE [

3 *nu-kán* ŠÀ É.DINGIR^{LIM} *ši-tar-ni-in-za* IŠ-TU [

4 EGIR-*an tar-na-an-zi nam-ma* É.DINGIR^{LIM}

1 Eğer Fırtına tanrılarında biri gürültü çıkaran bir gereçten ...

2 3 çivi (ve) pahhiša şimşirden

3 ve tapınağın şitarnisi ...

4 sonra bırakırlar, ayrıca tapınak...

KUB 7.53 numaralı belge, Tunnawiya ritüeli ile ilgilidir. Metinde şimşir ağacından yapılmış olan bazı ürünlerden söz edilmiştir. Metnin ilgili kısmının (öy. I) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir (Goetze, 1938: 4-5):

18 [GEŠ]TUG^{HILA}-ŠU-ia-za-kán IŠ-TU SÍG GE₆ e-hu-ra-da-iç-zi 9 GIŠGA.ZUM

19 [Š]A GIŠTÚG TUR^{TIM} 1 GIŠsar-ra-aš ŠA GIŠTÚG TUR

18 ve siyah yün ile kulaklarını tıkar. 9 küçük tarak

19 şimşir ağacından. şimşir ağacından küçük bir fırça

Yine Tunnawiya ritüelinde, şimşir ağacından yapılmış olan 9 adet tarağın kullanımını görmekteyiz. Metnin ilgili kısımlarının transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir (Goetze, 1938: 14-17)

(öy. II)

61 na-aš-ta EN SISKUR.SISKUR wa-ar-pu-wa-an-zi pa-iç-zi

62 na-aš-ta^{MUNUS}ŠU.GI 9 GIŠGA.ZUM ŠA GIŠTÚG an-da up-pa-a-i

63 1 še-e-na-an IM-aš an-da up-pa-a-i nu-za še-e-na-an [I]M-[aš]

64 wa-ar-pu-u-wa-an-zi kat-ta-an GİR.MEŠ-aš da-a-i

65 nu-za še-ir wa-ar-ap-zi^{GIŠGA.ZUM}^{HILA}-ma^{MUNUS}SUHUR.LÁ <da-a-i>

66 na-an^{MUNUS}SUHUR.LÁ ku-e-iç-zi-ia IŠ-TU GIŠGA.ZUM

67 kat-ta 1-ŠU ki-ša-a-iç-zi

61 Sonra kurban sahibi yıkanmaya gider.

62 Sonra yaşlı kadın şimşir ağacından (yapılmış) 9 tarak getirir.

63 Kilden bir figür getirir ve o koyar kilden figürü

64 (onu) yıkamak için ayaklarının yanında

65 ve o (yaşlı kadın) onların üzerinde yıkar. Fakat yardımcı kadın tarakları alır.

66 Ve yardımcı kadın tarakla

67 bir kez tarar.

Yukarıdaki belgede, şimşirden yapılan nesnelere, kişiyi içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak amacıyla, ritüel malzemesi olarak kullanılmıştır (Turgut, 2019: 26). Yardımcı kadın, şüphesiz olumsuz duruma maruz kalmış kimse veya onu temsil eden figürü kötülüklerden uzak tutmak ve temizlemek için şimşir ağacından yapılmış olan tarakla taramaktadır.

KBo 22.128 numaralı belge, Ajatarša, Wattiti ve Šušumaniga'nın ritüelleri ve büyülerini ile ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmında şimşir ağacından yapılmış olan bir ağırşak olduğunu görmekteyiz. İlgili kısmın (öy. II) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir (Groddek, 2008: 138; Fuscagni, 2017: hethiter.net/: CTH 390)

5 ki-i-ma hu-u-ga-an-ta-aš d[a-a-i] SÍG GE₆ SÍG SIG₇.SIG₇ SÍG SA₅

6 SÍG ZA.GİN da-a-i na-at a-ap-pa pár-za ma[-la-ak-zi nam-ma-aš]

7 *pa-^rra^{-a} ha-an-da-a-an an-d[a] tar-na-i na-aš-t[a an-da ŠA GI ha-pu-ú-še-eš-šar]*

8 *Ü ŠA^{GIŠ}TÚG pa-an-za-ki-it-ti-in w[a-ra-qp-zi na-an an-da]*

9 *na^{-a}-i⁻ⁱ na-at-ša-an AN[A] NINDA.GUR₄.R[A da-a-i na-at iš-pa-an-ta-az]*

10 *ša-ra-a šu-ub-⁻ba⁷ [pé-e-da-i]*

5 Ama bunları (büyü için) çağrılanlar için alır: Siyah yün, sarı yün, kırmızı yün,

6 mavi yün alır ve (bunları) ayırır. Bundan sonra

7 onları belli bir sıraya göre iç içe geçirir. İçine bir ok sapını ve

8 şimşir ağacından yapılmış bir ağırşak yerleştirir, onları bir araya getirir,

9 kalın bir ekmek parçasının üzerine koyar (ve) geceleri

10 çatıya çıkarır.

KBo 44.17 numaralı Kizzuwatnalı Maštigga ritüelinde, şimşir ağacından iki adet heykelcik yapıldığını görmekteyiz. Belgenin ilgili kısmının (öy. I) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir (Mouton, 2012: hethiter.net/: CTH 404.1.I; Kılıç&Başol, 2015: 36; Reyhan, 2003: 169):

27 *nu^{MUNUS}ŠU.GI iš-na-aš ALAM^{HIA} 2 ALAM GIŠ TÚG wa-[aš-ša-an-da]*

28 *na-at-kán SAG.DU^{HIA}-ŠU-NU ka-ri-ia-an-te-eš n[u-us]*

29 *A-NA 2 BE-EL SÍSKUR GİR^{HIA}-aš pé-ra-an kat-ta da-a-⁻ⁱ [2 ŠU^{HIA}-aš-ma-aš-kán]*

30 *2 EME^{HIA} iš-na-aš I-NA SAG.DU-ŠU-NU da-a-i*

27 Yaşlı kadın kil heykelcikleri ve iki adet şimşirden heykelciği alır. (Onlar) giyiniktir

28 ve başları örtülüdür.

29 Onları iki ritüel sahibinin ayaklarının dibine yerleştirir ve iki eli

30 ve iki dili onların başlarının üzerine koyar.

KUB 20.42 numaralı belge, AN.TAH.SUM Bayramı ile ilgilidir. Belgenin ilgili kısmında (öy. I) şimşir ağacının bulunduğu ormanlık alanda bayramın kutlandığı ifade edilir ve şimşir ağacı bir konumu belirtmek amacıyla kullanılır (Groddek, 2004: 71; Haas, 1994: 773):

1 *[ma-a-an-za la-b]a⁻ar⁷-na-aš^mTu-ut-ba-li-ia-aš LUGAL.GAL*

2 *[LUGAL KUR^{URU}Ha-a]t-ti UR.SAG*

3 *[DUMU^mHa-aš]⁻tu⁷-ši-li LUGAL.GAL UR.SAG¹*

4 *[DUMU DUMU-ŠU] ŠA^mMu-ur-ši-li LUGAL.GAL UR.SAG¹*

5 *[ŠÀ.BA]L.BAL ŠA^mTu-ut-ba-li-ia LUGAL.GAL*

6 *[LUGAL.KU]R^{URU}Ha-at-ti UR.SAG*

7 *[DU] URUHa-at-ti I-NA GIŠ^{HIA} GIŠTÚG*

8 *[]^É tar-nu-i ma-an-ni-in-ku-wa-an*

9 *[EZE]N₄ AN.TAH^{AH}.ŠUM^{SAR} ha-me-eš-bi i-ia-zi*

10 *[N]^{A4}bu-u-wa-ši ŠA^{DU} URUHa-at-ti*

11 [] ^Étar-nu-i A-NA GIŠ^{HILA} GIŠTÚG

12 [m]a^r an^r-ni-in-ku-wa-an ar-ta-ri

1 Tabarna Tudhaliya, büyük kral,

2 kahraman Hatti ülkesinin kralı,

3 kahraman Hattušili'nin oğlu, büyük kral,

4 kahraman Muršili'nin torunu, büyük kral,

5 kahraman Tudhaliya'nın soyundan, büyük kral,

6 kral, Hatti'nin kahramanı,

7-8 Hatti'nin Fırtına Tanrısı, *tarnu* evinin yanındaki şimşir ormanında

9 baharda Antahşum Bayramını yapar.

10 Hatti'nin Fırtına Tanrısının *humaši* taşına

11 *tarnu* evinde şimşir ormanına

12 yakın durur.

KBo 10.20 numaralı belge, yine AN.TAH.SUM Bayramı ile ilgilidir. Belgede, öncelikle bir rahip *tarnu* evine gider, ardından şimşir ormanındaki Fırtına Tanrısının *humaši* taşına gidip, buranın bayram için hazırlanmasını sağlar. Ertesi gün kral *tarnu* evine gider ve buradaki *humaši* taşında kurbanlar kesilir. Metnin ilgili kısımlarının transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir (Güterbock, 1960: 83-86; Alp, 1993:140-143):

(öy. II)

27 lu-uk-ka-ti-ma LUGAL-uš ták-na-aš^{DUTU} xxx[

28 LÚHAL-ma ne-ku-uç me-bur I-NA ^Étar-nu-u-i [pa-iç-zî]

29 A-NA GIŠ^{HILA} GIŠTÚG NA⁴hu-u-wa-ši ŠA^{DU} x-eš-zî[î]

30 lu-uk-ka-ti-ma LUGAL-uš I-NA ^Étar-nu-u-i ŠA GIŠ^{HILA} [GIŠTÚG pa-iç-zî]

31 nu ŠA^{DU} NA⁴hu-u-wa-ši GUD^{HILA} UDU^{HILA} hu-u-kán-zî[î]

27 Ertesi gün kral, dünyanın Güneş Tanrıçasını kutlarken ...

28 akşam bir büyü rahibi *tarnu* evine gider.

29 Şimşir ormanında (bulunan) Fırtına Tanrısının *humaši* taşında ...

30 Ertesi gün kral, şimşir ormanının *tarnu* evine gider.

31 Fırtına Tanrısının *humaši* taşında sığırlar ve koyunlar keserler.

(öy. III)

7 lu-uk-ka-ti-ma šu-up-pa-ia-aš UD-aç LUGAL-uš-ma

8 A-NA GIŠ^{HILA} GIŠTÚG pa-iç-zî nu-kán pát-ti-ia-u-wa-aš ANŠE.KUR.RA^{MEŠ}

9 KASKAL-ši da-a-i EGIR-iç-zî-ia-aç-ma-kán ma-a-an [GA]L ME-ŠE-DI

10 ma-a-an GAL.DUMU^{MEŠ} É.GAL PA-NI^{DU} pí-ba-aš-ša-aš-ši

11 Û PA-NI^{DUTU} URUTÚL-na GAL^{HILA} aš-ša-nu-uç-zî

7 Ertesi gün, etin (sunu) günüdür. Kral,

8 şimşir ormanına gider ve atları

9 yola koyar. Sonra (birisi) ister muhafız askerlerinin başı olsun

10-11 ister saray oğlanlarının başı olsun, kadehleri, Fırtına Tanrısı pıhaşaşşı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçasının önüne koyarlar.

KBo 21.34 numaralı belge, Teşup ve Lawazantiyalı Hebat için kutlanan bayramlarla ilgilidir. Kral, Teşup ve Hebat'ı hem Lawazantiya hem de Aştuyara kentine çağırması ve toplanma yeri olarak şimşir ağacının altını işaret etmiştir. Bu durumda, bir lokasyonun işaret edilmesinde ön plana çıkan şimşir ağacı, tanrıların toplandığı manevi bir yer olarak da zikredilmiştir. Sözü geçen tanrılar için, şimşir ağacının altında “yılın olgunlaşması” kutlanmaktadır (Sir Gavaz, 2016: 473). Metnin ilgili kısmının (ay. IV) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir (Akdoğan, 2019: 12; Lebrun, 1977: 125-133):

39 DUB 3.KAM Ú-U[L QA-T]I ma-a-an-za LUGAL-us^{DIM} ^DHé-pát

40 I-NA^{URU}La-a-u-wa-az[-za-an-t]i-ia

41^{DUG}bar-ši-ia-al-lí[-uš] ki-nu-ma-an-zi

42 pa-ra-a-ia I-NA^{URU}Aš-tu-u-y[a]-ra

43 A-NA ŠA-PAL^{GIŠTÚG^{HIA}} MU-t[i m]e-e-a-ni hal-za-a-i

39 Üçüncü tablet bitmemiştir (Bu tablet şunun hakkındadır). Kral, Teşup (ve) Hebat'ı

40-41 pithos açılışı için Lawazantiya kentine

42 ve ayrıca Aştuyara kentine

43 bütün yıl boyunca, şimşir ağacının altında (toplanmak üzere) çağırdığı vakit.

Kült ve Envanter Metinlerinde ^{GIŠTÚG}

KUB 29.4 numaralı belge, gece tanrıçası kültünün genişlemesiyle ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmında (öy. I) şimşir ağacından yapılmış olan müzik aletinden söz edilmektedir (Miller, 2004: 275; Masalçı-Şahin, 2020: 58-59).

24 ... I^{NU-TIM} ^{GIŠ}bu-bu-pa-al

25 ma-a-an ŠA^{GIŠTÚG} ma-a-an ŠA ZU₉ AM.SI I^{EN} ^{GIŠ}ar-ka-mi-iš

24 ... bir takım *hubupal* müzik aleti

25 şimşir ağacından, fildişinden bir *arkammi* müzik aleti.

Yukarıdaki belgenin devamında, yine şimşir ağacından yapılmış olan ürünlerden söz edilmektedir (Miller, 2004: 275-276):

(öy. I)

26 1 SI GU₄ İ.DÜG.GA I^{NU-TIM} ^{GIŠ}KÀ.SÚM² ma-a-an ŠA^{GIŠTÚG} ma-a-an ŠA ZU₉ AM.SI

27 I^{NU-TIM} ^{GIŠ}ma-na-ap-na-al-la ma-a-an ŠA^{GIŠTÚG} ma-a-an ŠA ZU₉ AM.SI

26 1 adet ince/kaliteli yağ ile doldurulmuş boğa boynuzu, 1 tarak –şimşir ağacı veya fildişinden-

27 1 takım *manapnalla* –şimşir ağacı veya fildişinden-

Yine aynı belgede (öy. I), bu kez şimşir ağacından küçük bir yatağın yapıldığını görmekteyiz (Miller, 2004: 276):

41 *1'[(^{NU-TUM}GISNÁ TUR Š)]A GİSTÚG

41 şimşir ağacından (yapılmış) küçük bir yatak

Erkut, Sumerce GİSTÚG ile Hititçe GİŞšarpa eşitliğini savunmaktadır. Şimşirden yapılan –yukarıdaki gibi- nefesli, üfleme çalgıların bulunduğunu, günümüzde zurna ve kaval gibi aletlerin bunları temsil ettiğini ve belgede geçen *hubuṣal*'in “zurna, kaval” ya da onun türev şimşirden yapılmış üfleme aleti olabileceğini ifade eder (Erkut, 2017: 116).

KUB 40.2 numaralı belge, İshara kültü ile ilgilidir. Metinde şimşir ağacından yapılmış olan bir yatak görmekteyiz. İlgili kısmın (ay.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir (Murat, 2009: 162-164; Chrzanowska, 2017: hethiter.net/: CTH 641.1)

25 *ki-i-ma A-NA* MUNUS*EN-TI I-NA* MU.3^{KAM} *pa-* []

26 1 DUG ZABAR 1 URUDUPIŠAN 10 GAL ZABAR 1^{NU-TUM}

27 GAL KÙ.BABBAR *a-ku-wa-an-na-aš* IŠ-TU É.GAL^{LIM} []

28 GİSNÁ GİSTÚG GİŠ*ba-aš-ši-ia-al-li* GİŠ^x[]

29 *a-ia-at-mi-ia-aš an-da ap-pa-an-da* Ú-NU-U[T]

30 *kap-pi-ia* KÙ.BABBAR *an-da ap-pa-an-da* []

25 *Entu*'ya her üç yılda bir şunları verirler: ...

26 1 bronz kap, 1 bakır kap, 10 bronz kadeh, 1 çift ...

27 içmek için gümüş kadeh, saraydan ...

28 şimşir ağacından bir yatak, bir tabure, bir

29 tamamen donatılmış, aletler ...

30 ve gümüş *kap-pi* kabı tamamen donatılmış

KUB 42.75 numaralı envanter metninde, şimşir ağacından yapılan tarağın başka bir yere konulduğunu görmekteyiz. Metnin ilgili kısmının (ay.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir (Siegelova, 1986: 66-67; Koşak, 1982: 189-190):

6 4 GA.ZUM SÌG ŠÀ 2 KA^xUD AM.SI 2 GİSTÚG

7 ŠÀ¹ GİŠKAN-HA-AN² KÙ.BABBAR

6 4 adet yün tarak, 2'si fildişi(nden) 2'si şimşir ağacı(ndan)

7 gümüş sehpa² (içindedir).

Sonuç

Birçok eskiçağ toplumunda olduğu gibi, Hititlerde de sosyal, ekonomik ve dini anlamda ağaçlara büyük önem verilmiştir. Hititler devrinde şimşir ağacından yapılan nesnelere varlığı, çivi yazılı tabletler sayesinde öğrenilmiştir. Günümüzde Anadolu coğrafyasında da şimşirden yapılmış birçok farklı nesnelere rastlamaktayız. Öyle ki, Hititçe çivi yazılı metinlerde sözü edilen şimşirden yapılmış olan tarak, günümüzde halen varlığını sürdürmektedir. Bu tarak çeşidinin insan sağlığına ve saçlarına iyi geldiği düşünülmektedir. Geçmişten günümüze Anadolu topraklarında bir gelenek olarak üretilmeye devam eden bu nesne, Hititlerden bu yana hatta gelecek kuşaklara aktarılacak bir kültür unsuru haline getirilmiş olmalıdır.

Şimşirden yapılmış olan tarağın günümüzde şifalı ve faydalı olması durumu, Hititçe metinlerde de kötülüklerin insan bedeninden uzaklaştırılması şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bir belgede dokuz farklı taraktan faydalanılarak yardımcı kadın tarafından saçları taranan kimsenin, bu şekilde kötülüklerden ve içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulacağı düşünülmüştür.

Çivi yazılı metinlerden, şimşirden yapılmış olan heykelcikler ve ağırşakların varlığını öğrenmekteyiz. Ritüel sahibini temsilen bir araç veya aracı olarak niteleyebileceğimiz ve onun üzerindeki olumsuz durumların giderilmesi için kullanılan heykelcikler, manevi bir rol oynarken; yine ritüelin gerçekleştiği esnada birçok yün çeşidini şimşirden yapılmış ağırşakın bir araya getirdiğini görmekteyiz. Böylesine önemli bir manevi rolünün yanında, ağırşakın esas kullanım şekli de ritüelde karşımıza çıkmıştır. Hitit dokumasının gelişmesinde kirman ve öreke gibi ön plana çıkan ağırşak, birçok dokuma ürününün üretilmesinde önemli bir oynamış ve Hitit ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Şimşirden çeşitli nesnelere yapılması ve bunların çeşitli ritüel ve kültlerde ön plana çıkmaları ve hatta sunulmalarının yanında; yatak, tarak gibi ürünlerin şimşirden yapılmış olması, onların sağlam ve estetik bir yapıya sahip olduğu izlenimini ortaya koymaktadır.

Hitit kralının ritüeli gerçekleştirmek için gittiği alanlardan birisi şimşir ağaçlarının bulunduğu ormanlık alandır. Burada bulunan *tarnu* evine de giden kralın gerçekleştirdiği bütün eylemler, ritüelin bir parçası şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca *tarnu* evinin şimşir ormanında yapılmış ve bulunuyor olmasının da bir tesadüf olmadığını ve durumun maneviyatını ortaya koyduğunu düşünmekteyiz. Şimşir ağacının maneviyatını ortaya koyan diğer bir durum ise, tanrıların şimşir ağacının altında toplanması ve kutlamanın tam olarak burada yapılmasıdır.

Hem dini, hem sosyal, hem de ekonomik anlamda çivi yazılı tabletlerde rol oynayan şimşir ağacı ve onun oluşturduğu ormanlık alan, sadece manevi değil maddi anlamda da ön plana çıkmıştır. Birçok ağaç çeşidinin zikredildiği çivi yazılı metinlerde, şimşir ağacı da kendisine yer bularak, Hitit kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur.

Kaynakça

- Akdoğan, R. (2019). ^{URU}La(hu)wazantiya “La(huwazantiya Şehri. IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 08-14 Eylül 2014. (haz. A. Süel). Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 1-48.
- Alp, S. (1993). *Beiträge zur Erforschung des Hethitischen Tempels*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Chrzanowska, A., (2017). hethiter.net/: CTH 641.1 (Portal Mainz).
- Erkut, E. S., (2017). Hititçe ^{GIS}şarpa Üzerine Bir Araştırma. *Dr. E. Sedat Erkut Toplu Eserleri Ölümünün Birinci Yılı Anısına*. (ed. G. Masalcı-Şahin, F. Sevinç-Erbaşı, Ö. Sir-Gavaz). Bilgin Kültür Sanat Yayınları: 115-119.
- Ertem, H. (1987). *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Fuscagni, F., (2017). hethiter.net/: CTH 390 (Portal Mainz).
- Goetze, A., (1938). *The Hittite Ritual of Tunnawi*. American Oriental Society.
- Groddek, D., (2004). *Hethitische Texte in Transkription KUB 20*. DBH 13. Dresden: Harrassowitz Verlag.
- Groddek, D., (2004). *Hethitische Texte in Transkription KBo 22*. DBH 24. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Güterbock, H. G., (1960). An Outline of the Hittite AN.TAH.ŠUM Festival. *Journal of Near Eastern Studies*. 19/2. The University of Chicago Press: 80-89.
- Haas, V., (1994). *Geschichte der Hethitischen Religion*. Leiden: Brill.
- Haas, V., (2003). *Materia Magica et Medica Hethitica: Ein Beitrag zur heilkunde im Alten Orient*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Kılıç, Y., Başol, S., (2015). Hitit Büyü Ritüellerinde Geçen Bazı Otsu Bitkiler, Ağaç Türleri ve Ahşap Nesnelere. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2/6: 28-58.
- Koşak, S., (1982). *Hittite Inventory Texts (CTH 241-250)*. Heidelberg: Carl Winter.
- Lebrun, R., (1977). Textes religieux hittites de la fin de l'empire. *Hethitica II*. (ed. G. Jucquois-R. Lebrun). Peeters: 99-153.
- Masalçı-Şahin, G., (2020). *Hititlerde Müzik, Müzik Aletleri ve Müzisyenler*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Miller, J. L., (2004). *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals*. StBoT 46. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Mouton, A., (2012). hethiter.net/: CTH 404.1.I (Portal Mainz).
- Murat, L., (2009). Goddess Išhara. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 28/45: 159-189.
- Özkaya, M. S., (2020). Şimşir Ormanlarında Bazı Toprak ve İklim Özelliklerinin *Cylindrocladium Pseudonaviculatum*'in Epidemiyolojisi Üzerine Etkilerin Araştırılması: Taşlıca ve Tütüncüler Örnekleri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. 21/2: 310-317.
- Reyhan, E., (2003). Kizzuwatna'lı Maštigga'ya Ait Ritüel Metinler Üzerine. *Archivum Anatolicum* 6/1: 165-196.
- Siegelova, J., (1986). *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts und Inventardokumente 1*. Praz: Narodni Muzeum.
- Sir Gavaz, Ö., (2016). Hititçe Metinlerde Geçen Tauriša Kenti ve Ormanı. *ANTAHSUM^{SAAR} "Çiğdem" Eski Anadolu Araştırmalarına ve Hititlere Adanmış Bir Hayat: Ahmet Ünal Armağanı*. (ed. S. Erkut, Ö. Sir Gavaz). Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 469-480.
- Starke, F., (1990). *Untersuchung zur Stammbildung des keilschrift-luwischen Nomens*. StBoT 31. Otto Harrassowitz: Wiesbaden.
- Şahin, H. A., Koçyiğit, Ş., (2021). Eski Ön Asya Hukukunda Ağaçlara Verilen Önem. *Oannes* 3/2: 439-456. *The Assyrian Dictionary*, (ed. M. T. Roth), Vol. 18/T. Winona Lake: Oriental Institute of the University of Chicago.
- Tischler, J., (2008). *Hethitisches Handwörterbuch*. Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck.
- Turgut, M., (2019). The Using of Trees in Hittite Rituals. *International Journal of Agriculture, Forestry and Life Sciences* 3/1: 22-30.
- Türkyılmaz, E., (2005). *Anadolu Şimşirinin (Buxus sempervirens L.) Bazı Morfolojik ve Fiziksel Özellikleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Ünal, A., (2016). *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Throughout history, every society has given great importance to trees. Although there have been changes in the climate of Anatolia from past to present, the existence of various tree species in the Hittite realm period is known thanks to cuneiform tablets. In the Hittite realm, where trees come to the fore in social, economic, religious and many other senses, many tree species are found in the texts. One of these tree species is the boxwood, referred to as ^{GIŠ}TÚG in Sumerian.

It is known that there are many varieties of boxwood. However, when it comes to Hittites, it would be more correct to talk about Anatolian boxwood. Although Anatolian boxwood is a species of the boxwood family, it appears as green, densely branched, bush or tree, woody and economically important. It is mostly a shrub that grows up to one meter, and a small shrub or tree that can grow up to eight meters, sometimes up to sixteen meters. The boxwood tree, which is also used as an ornamental plant today, stands out with its solid structure in many different fields. It is one of the hardest woods and is very dense. For these reasons, although it is difficult to process, it has an important place in the production of quality and robust products.

The ^{GIŠ} ideogram mentioned when describing the boxwood tree, in addition to its meaning tree, appears as the determinative of objects made of wood. The Hittite equivalent of this ideogram is the word *tarnu-*. The idea that the word ^{GIŠ}TÚG means boxwood is generally accepted. ^{GIŠ}TÚG, which is included in many text types such as rituals, festivals, cults, inventories, appears with different forms of use. In addition, a forest area formed by boxwood trees is mentioned in the texts. In this forest, there is a place called *tarnu* house. This is a place visited by the king. The festival ceremony held here reveals the spirituality of both the forest with boxwood trees and this house. It is no coincidence, of course, that the king carried out festival practices in the boxwood forest. Also here is the *humašī* stone of the Storm God. Before the king performs the ritual, a priest of magic goes to the *tarnu* house in the boxwood forest, where he makes various arrangements for the ritual, making the area suitable for the festival. After the king performs various practices during the festival, cattle and sheep are slaughtered on the *humašī* stone in the boxwood forest. In this way, devotion and respect to the gods are demonstrated.

Boxwood can appear in both tree and shrub form. It has a durable structure. We learn from Hittite cuneiform texts that objects such as combs, beds and musical instruments are made from boxwood. The tradition of making combs from boxwood continues today. This means that this tradition and line of business has been continued in Anatolian lands from past to present. People who noticed the quality and durability of boxwood during the Hittite period have pioneered the continuation of this production today. Of course, various objects made of boxwood have a material counterpart. However, these objects are also spiritually important. In Hittite cuneiform texts, it is thought that by combing one's hair, that person will get rid of bad and negative situations. Today, it is thought that the comb produced from boxwood is good for human health and hair.

It is observed in Hittite documents that spindle whorls were made from boxwood. In the Hittite realm, which is known to attach great importance to craftsman and weaving, spindle whorls such as spindle and distaff are also seen as an important object for weaving work. In addition, in the documents, how a product of the spindle whorl made of boxwood is woven is also mentioned, and the weaving process has taken its place in the text in detail.

Among the Hittites, the ritual owner sometimes does not directly take part in the ritual. Instead, there are objects that can be described as a tool or mediator to represent him/her. One of these objects is figurines made of boxwood. Ritual practice is carried out to remove and completely eliminate the negative situation on the person who has the ritual. Meanwhile, figurines made of boxwood take place as a part of the ritual, representing the ritual owner. While the processes to be done are carried out on the figurines, it is seen that the figurines play a spiritual role. In short, the objects made of boxwood not only have a material value, but are also important elements that act as a mediator between those who have problems and serve as a bridge between these people and the sorceress.

It is learned through Hittite cuneiform texts that many objects are made from boxwood. Boxwood is preferred for products that have a durable and aesthetic structure, such as combs, beds and musical instruments. Even the size of the bed was mentioned and expressed in the texts as a small bed. The Hittites also noticed this feature of boxwood, which is known for its robust and useful structure today, and they found it appropriate to produce various objects from this tree type. In some texts, the number of objects made of boxwood is mentioned. For example, in one text it is stated that nine combs were made from boxwood.

Appearing as a bed as a house object; it has been used as a comb from past to present in terms of both spiritual and health benefits; appearing in the form of figurines, representing the ritual owner and helping him/her get rid of negative situations; coming to the forefront with its aesthetic and artistic aspects by being used in musical instrument making; the boxwood tree, which has a place and a role in the weaving culture and the economy of the Hittites as a spindle whorl and is mentioned in many other texts, had an important place in the Hittite cultural realm.

“UYUYAN EROS” KABARTMALI URNE KAPAKLARINA NYSA KENTİNDEN BİR ÖRNEK AN EXAMPLE OF CINERARY URN LIDS WITH “SLEEPING EROS” RELIEF FROM NYSA

Hava KESKİN

Akdeniz Üniversitesi

Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü

havvakeskin@akdeniz.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-7747-7059

ÖZ

Geliş Tarihi:

13.8.2022

Kabul Tarihi:

19.9.2022

Yayın Tarihi:

30.9.2022

Anahtar Kelimeler:

Nysa ad Maeandrum

Urne

Uyuyan Eros

Kabartma

Keywords:

Nysa ad Maeandrum

Urne

Sleeping Eros

Relief

Nysa ad Maeandrum antik dönemde Karia Bölgesi'nin önemli kentlerinden birini oluşturmaktaydı. Ünlü coğrafyacı Strabon'un eğitim aldığı kentlerden biri olarak bilinmekte, kütüphane ve gymnasium gibi yapıları da barındırmasıyla da bir eğitim ve kültür kenti olarak ön plana çıkmaktadır. Kuruluşunu Hellenistik Dönem ile birlikte bildiğimiz kentin özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde mimari açıdan geliştiği anlaşılmaktadır. Kentin belirli bir aristokrat sınıfa sahip olduğu kütüphane ve gerontikon gibi yapıların yapım ve onarımına verilen destekleri belgeleyen yazıtlardan da bilinmektedir. Devam eden kazılar çok sayıda mimari ve heykeltıraşlık buluntusu sunmaktadır. Ele geçen buluntuların arasında yer alan “Uyuyan Eros” kabartmalı eser çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Kökeni Hellenistik Dönem'e dayanan motif Nysa örneğinde aslan postu üzerine uzanmaktadır. Heykeltıraşlık geleneği açısından Roma İmparatorluk Dönemi'nin sevilen bir tipini yansıtan eser bunun yanı sıra kentteki kremasyon defin ve *urne* mezar geleneğini ilk kez belgelemektedir. Çalışmada eserin tanıtılması ve tarihlendirilmesinin yanı sıra işlevi irdelenerek kent tarihi açısından önemine değinilmektedir.

ABSTRACT

Nysa ad Maeandrum was one of the important cities of Caria Region in ancient times. The city is known as one of the cities where the famous geographer Strabo was educated, and it stands out as an education and culture city with buildings such as a library and gymnasium. It is understood that the city, of which foundation is known together with the Hellenistic Period, developed architecturally, especially during the Roman Imperial Period. It is also known by the inscriptions about the beneficence for the building and repairment of structures such as the “Library” and the “Gerontikon” that the city had a particular aristocratic class. Ongoing excavations yield numerous architectural and sculptural finds. Among these, a piece with "Sleeping Eros" relief is the subject of the study. The motif, which has its origins in the Hellenistic Period, extends on the lion skin in the Nysa example. The piece reflecting a popular type of the Roman Imperial Period in terms of sculpture tradition, also documents the cremation burial and urn burial tradition in the city for the first time. In the study, besides the introduction and dating of the piece, its function is examined and its importance in terms of city history is mentioned.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1161618>

Atf/Cite as: Keskin, H. (2022). “Uyuyan Eros” Kabartmalı Urne Kapaklarına Nysa Kentinden Bir Örnek. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1701-1710.

Giriş

Günümüzde Aydın ili Sultanhisar ilçesinde bulunan Nysa ad Maeandrum kenti antik dönemde Karia'nın kuzey sınırında yer almaktaydı. Mesogis Dağlarına sırtını yaslamış kentin kuruluşu Hellenistik Dönem ile bilinir. Burada eğitim almış olan Strabon, Lakedaimon'lu üç kardeş Athymbros, Athymbrados ve Hydrelös'un kendi isimleriyle anılan birer kent kurduğundan bahseder. İsimleri bilinmeyen bu üç yerleşimin sakinleri tarafından sonradan Nysa kurulmuşsa da ünlü coğrafyacının zamanında Nysalılar yalnızca Athymbros'u kurucuları olarak kabul etmekteydiler¹. Strabon, burada doğan ünlü kişilerden biri olan Aristodemos'tan eğitim aldığından bahsetmekte ayrıca stoacı filozof Apollonios, Aristodemos'un babası Menekrates ve yine Aristodemos'un kardeşi Sostratos ve bir başka Aristodemos'u da Nysalı olarak anmaktadır². Bu bağlamda Strabon zamanında Nysa'nın bir eğitim kenti olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır³.

Geçtiğimiz 20. yüzyılın başlarında aralıklı olarak araştırılmış olan kentin bilimsel kazıları 1990 yılı itibarıyla V. İdil tarafından başlatılmıştır. 2012 yılından bu yana ise S.H. Öztaner'in bilimsel danışmanlığında ardından başkanlığında sürdürülmektedir⁴. Özellikle Roma mimarisinin usta işçiliğini yansıtan buluntularıyla göze çarpan kent aynı zamanda heykeltıraşlık eserleriyle de dikkat çekicidir. Günümüzde Aydın Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen tiyatronun sahne binasının podyumlarına ait zengin bezemeli frizler kentin heykeltıraşlık programında ulaştığı noktanın en çarpıcı örneklerini oluşturmaktadır⁵. Bunların yanı sıra süregelen kazılar yeni heykeltıraşlık buluntuları da sunmaya devam etmektedir.

Eserlerin arasında, 2020 sezonu Cadde 1'in doğu ucunda gerçekleştirilmiş olan 20.C1.51 sondajında ikincil kontekste rastlanılan "Uyuyan Eros" kabartmalı bir heykeltıraşlık eseri bu çalışmanın konusunu oluşturur (Şekil 1). Çalışma kapsamında tanımlanması ve tarihlendirmesinin yapılmasının yanı sıra işlevinin irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Not: Nysa kazı arşivi

Şekil 1. Nysa Uyuyan Eros Kabartmalı Kapak. Üstten görünüş.

¹ Str. XIV.1.46.

² Str. XIV.1. 48.

³ Öztaner, 2022.

⁴ Kent kazıları 2012 ile 2016 yılları arasında Aydın Arkeoloji Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Doç. Dr. S. H. Öztaner' in bilimsel danışmanlığında, 2016 yılından itibaren başkanlığında gerçekleştirilmektedir. Nysa ad Maeandrum Kazısı başkanı olarak bu makalenin konusunu oluşturan eserin çalışılması konusunda sağladığı izin ve destek için kendisine teşekkür ediyorum.

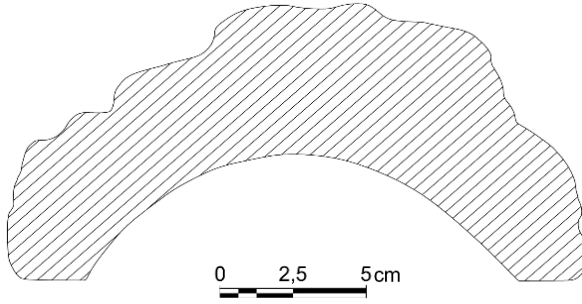
⁵ Kadioğlu 2022.

Tanımlama ve Tarihlendirme

Ölçüler: U: 15 cm, D: 10 cm, G: 17cm

Malzeme ve durum: İnce grenli beyaz mermerden yapılmış olan eserin yaklaşık olarak yarısı kırık ve eksiktir. Yüzeyinde kireç kalıntıları ve aşınmalar bulunmaktadır. Eros figürünün baş kısmında göz, burun ve üst dudakta aşınmalar, sol kolunun iç kısmında ise yüzeyden kopmalar vardır. Figürün belden aşağısından itibaren olan kısmı kırık ve eksiktir (Şekil 1).

Eser, üzerinde kanatlı bir Eros figürü kabartması olan dikdörtgene yakın formlu bir kapağı oluşturmaktadır. Köşeleri hafif yuvarlatılmış olup üstten bakıldığında sol yanı daha düz şekillendirilmiş iken sağ yanı hafif yuvarlatılmıştır. Kapağın iç kısmı yine eşit olmayıp 1,5 cm-2,5 cm arasında değişen düz bir çerçeveye çevrilmiştir. Kenar çerçeve oldukça ince tıraşlanmışken iç kısım görece kabaca düzeltilmiştir. İç kısım çukur olarak işlenmiştir ve merkezde 4 cm derinliğindedir (Şekil 2).

Not: Çizen G. Cebeci

Şekil 2. Nysa "Uyuyan Eros" Kabartmalı Kapak. Kesit çizimi.

Not: Nysa kazı arşivi

Şekil 3. Nysa "Uyuyan Eros" Kabartmalı Kapak. Dar yandan görünüş.

Tanımlama

Kapağın üzerinde aslan postuna uzanmış uyuyan bir Eros figürü yer almaktadır (Şekil 1). Alttaki aslan postunun başı ve iki ön pençesi korunmuş olup yan yüzeylerinde aslanın başı Eros'un başının üstü, pençeleri ise başının iki yanı hizasında kabartma olarak işlenmiştir (Şekil 3-5). Post, bir kaya üzerine serilmiş görünümündedir. Eros figürü sol kanadının üzerine uzanmıştır. Sağ kanat sırtı hizasındadır. Kanatlardaki kısa ve uzun tüyler kabartma olarak işlenmiştir. Bel hizasına kadar korunmuş figürün başı ve gövdesi $\frac{3}{4}$ oranında cepheye dönüktür. Sol kolu dirsekten kıvrılmış ve sol eli avucu açık olarak başına yaslanmaktadır. Sağ kolu gövdesini sol yana doğru çapraz örterken dirseğin aşağısından itibaren kırık ve eksiktir. Sol kanat hizasında, ucu yumuşak bir konturla sivrilen, meşale veya sadak olabilecek bir objenin üst kısmı bulunmaktadır. Başında aşınmalar bulunan figürün kısa ve salyangoz biçiminde döndürülmüş kıvrık saçları vardır. Yuvarlak ve etli bir yüz yapısına sahiptir. Dudakları kalın ve kapalı, gözler ise tamamen kapalıdır (Şekil 1).

Tarihlendirme

Küçük ölçülerde yapılmış eserin tarihlendirmesi teknik ve stilistik unsurlarla mümkündür. Teknik açıdan yüzeyin büyük ölçüde pürüzsüz hale getirildiği görülmektedir. Matkap kullanımı ise yalnızca Eros'un saçlarında, bukle merkezinde söz konusudur (Şekil 4.). Genel görünüm itibariyle yumuşak bir işçilik uygulanmıştır. Eros'un yattığı aslan postunun altındaki kaya kütlesi de adeta örtü varmışçasına yumuşak dalgalanmalarla işlenmiştir. Kanatlarının içerisinde tüylerin detayları görünmez ancak üstünde detaylandırma yapılmıştır. Eserin genelindeki yumuşak, iyi işçilik Roma İmparatorluk Dönemi'nin erken evrelerine işaret etmektedir. Küçük ölçülerde yapıldığından yüz detaylarında tarihlendirmeyi destekleyecek bir işçilik bulunmamaktadır. Yalnızca tombul yanakları olan bir çocuk yüzünün işlendiği görülmektedir.

Tarihlendirme konusunda daha belirleyici olan husus saçlardaki modelleme ve tekniktir. Saç buklelerinin tek tek salyangoz görünümünde döndürülerek ortasının derin bir matkap darbesiyle verilmesi Flaviuslar Dönemi'nin saç işçiliğini hatırlatmaktadır. Capitoline Müzesi'nde bulunan ve buradaki Eros'a benzer bir saç modeli ve işçiliğin tercih edildiği birkaç çocuk portresi Claudiuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁶. Söz konusu portrelerde buklelerin uçları döndürülerek salyangoz görünümü kazandırılmıştır. Ancak bukleler Nysa örneğindeki gibi sık ve bitişik değil uzun saç tutamlarının uçlarında verilmiş ve daha plastik görünmektedirler. Flaviuslar Dönemi'nde ise tıpkı buradaki Eros'ta olduğu gibi merkezi matkap deliğiyle vurgulanmış tekil bukleler daha yoğun olarak kullanılmıştır. Özellikle kadın portrelerinde bu durum açıkça izlenebilmektedir⁷. MS 1. yüzyıl sonlarından itibaren Traianus Dönemi'nde de bu modelleme ve teknik hala kullanılmakta ve artık salyangoz bukleleri tekdüze bir hava kazanmaktadır⁸. MS 4. yüzyılda da bu tür bukle düzenlemeleri görülmektedir. Ancak genelinde daha katı ve stilize bir işçilik yapılmaktadır⁹. Boston'da sergilenen ve buluntu yeri bilinmeyen, Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilmiş “Uyuyan Eros”, saç modellemesi ve işçiliği bakımından Nysa örneğine oldukça yakındır¹⁰.

Not: Nysa kazı arşivi

Şekil 4. Nysa “Uyuyan Eros” Kabartmalı Kapak. Eros saç ve kanat detayları ve aslan postunun baş ve pençe detayları.

Not: Nysa kazı arşivi

Şekil 5. Nysa “Uyuyan Eros” Kabartmalı Kapak. Aslan postunun baş detayı

Vatikan Müzesi'nde sergilenen, portre başlı bir Merkür heykelciği olarak adlandırılan gencin saçlarının işçiliği de oldukça benzerdir¹¹. Söz konusu eser de Traianus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Bu bağlamda Nysa Eros'unun saç buklelerinin tekdüze hale gelmesiyle birlikte yumuşak bir işçiliğe sahip olmasından ve Boston örneğine olan yakınlığından dolayı Flaviuslar Dönemi'ne, MS 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıl başlarına tarihlenebileceği düşünülmektedir.

Çalışma konusu eser, kentin Sütunlu Cadde/Cadde 1 çalışmaları esnasında ikincil kontekst içinde ele geçmiş olup buluntu yeri ile ilişkilendirilememektedir. Bunun yerine kentin ölü gömme gelenekleri ve mezar türleri hakkında bilgiler sunmaktadır.

Nysa'nın *nekropolis* alanı batıda, kent ve Akharaka kutsal alanı arasındaki 5 kilometrelik bölgede yer almaktadır. Bu bölgede genel olarak tuğla örgülü tonozlu mezarlar başlıca kullanılan mezar türleri olarak göze çarpar ancak *nekropolis* araştırmaları daha çok ön inceleme niteliğinde olup bütünüyle anlaşılması ancak ileriki çalışmalarla mümkün olabilecektir¹². Bunun dışında önemli kişilerin kent içinde gömülebildiği de tespit edilmiştir.

⁶ Fitschen & Zanker, 2014, Nr. 6-8, Taf. 9-10.

⁷ Krş. Özgan, 2013, Res. 30-36, 39; Fitschen & Zanker, 2014, Nr. 68-69.

⁸ Atina Agorası'ndan benzer saç işçiliği için krş. Burnett-Grossman, 2013, Nr. S 1118, 201, PL. 106, 325 (S1118); Krş. Özgan, 2013, Res. 117-119. Ayrıca Tralleis'ten ele geçmiş uyuyan bir Eros heykelciğinin saçlarıyla karşılaştırmak için bkz. Çekilmez, 2016, 312-314.

⁹ MS 4. yüzyıla tarihlendirilen örnek için krş. Sorabella, 2007, Fig. 19. 4.

¹⁰ Söldner, 1986, Kat.171, 690-691, Abb. 161. Flaviuslar Dönemine tarihlendirilmiştir.

¹¹ Bol, 2010, Abb. 257, 165-167.

¹² İdil, 1999, 75-77.

Kütüphanenin önünde yapının ve kentin önemli bir hayırseverine ait lahit ele geçmiştir¹³. MS 2. yüzyıla tarihlendirilen lahit, kentte tuğla örgülü tonozlu mezarların yanı sıra lahit gömüsünün de tercih edildiğini belgelemektedir. Çalışma konusunu oluşturan “Uyuyan Eros” kabartmalı kapak ise üçüncü bir mezar ve defin türünün kentteki kullanımını göstermektedir. Mezar sanatında çoğunlukla lahit kapaklarında görülen motif, Nysa örneğinde bir urne kapağında kullanılmış olup kremasyon uygulamasıyla ilişkilendirilmekte ve her ikisi de kentte ilk kez yayımlanmaktadır. Bu bağlamda Nysa eserinin tanıtım ve tarihlendirmesinden sonra kısaca motifin ve bu tür *urnem*in kullanım ve gelişimine değinmek yararlı olacaktır.

Aslan Postu Üzerinde Uyuyan Eros ve Motifin Kullanımı

Kanatlı küçük bir çocuğun, bir kumaş veya aslan postu üzerine uzanarak uyuduğu örneklere Roma sanatında çokça rastlanmaktadır¹⁴. Bu tipin Hellenistik Dönem’de yaratılan bir arketipin kopyaları ve varyasyonları olarak özellikle MS 1. yüzyıl ve 4. yüzyıl arasında belgelenmiştir. Eros’u betimlemesiyle özünde mitolojik karakterli olan motifin mezarlar üzerindeki kullanımında ebeveynlerin defnettikleri çocukları için iyi dileklerini ve çocukların bizzat kendisini sembolize ettiği önerilmiştir¹⁵. En erken örneklerinden biri New York Metropolitan Müzesi’nde sergilenen bronz bir heykeldir (Şekil 6)¹⁶. Kayıp balmumu tekniğinde yapılmış olan eser B.S. Ridgway tarafından MÖ 250-150 arasına tarihlendirilmiştir. Söz konusu eserin nasıl bir işlevinin olduğu ise belirsizdir. Genel olarak çeşitli kullanım alanları olup hamam yapılarında ve bahçelerde dekoratif amacının yanı sıra adak ve mezarlarda kullanıldığını gösteren örnekler tespit edilmiştir¹⁷.

(Not: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/254502> (02.08.2022))
Şekil 6. Bronz “Uyuyan Eros” Heykeli. MÖ. 250-150. Rodos üretimi.

¹³ Stročka 2012, 29-37.

¹⁴ Hermay, Cassimatis & Vollkommer, 1986, Eros 779-791.

¹⁵ Sorabella, 2007, 353 vd.

¹⁶ Ridgway tarafından Hellenistik Dönem’e tarihlenen New York Erosu bu tipin en erken örneği kabul edilmektedir. Bkz. Ridgway, 1943. Buna karşın M. Şahin en erken örneğinin Myrina örneği olduğunu ve tipin Klasik kökenli olduğunu önermektedir. Bkz. Şahin 2004, 735-736.

¹⁷ Aristodemou, 2021, 29 vd. Pisidia Antiokheia Erosunun buluntu yeri bilinmemekle birlikte *nekropolis*le ilişkilendirilmek istenir. Bkz. Şahin 2004, 736-737. The J. P. Getty müzesinde bulunan “Uyuyan Eros” heykelciğinin buluntu yeri bilinmemekle birlikte bir mezardan geldiği düşünülmektedir. Bkz. Koch & Wight, 1988, Nr. 43. 114-116. Fonksiyonu konusunda daha genel olarak bkz. Söldner 1986, 291 vdd.

M. Söldner tarafından uyuyan/uzanan Eros'un tipleri ortaya konulmuş ve sonrasında birçok araştırmacı tarafından bu tipoloji izlenmiştir¹⁸. Bu gruplandırmada, başının altına dirsekten kıvrılmış sol elini koyarak uyuyan örnekler, İstanbul tipi olarak adlandırılmış olup en erken örneği Tralleis'ten getirilmiş ve Flaviuslar Dönemi'ne tarihlendirilen İstanbul Eros'u oluşturmaktadır¹⁹.

Araştırmalara göre mezarlarda mermerden yapılmış "Uyuyan Eros" motifinin kullanımı, uzanan yetişkin figürleriyle eş zamanlı ortaya çıkar. Bu durum Romalı sanatçıların Eros'un çocuk mezarlarına olan uygunluğunun fark edilmesiyle gerçekleşmiş olarak yorumlanmakta ve çocuk mezarlarında Eros'un kullanımının umut edilen ölümsüzlüğü de sembolize edebileceği önerilmektedir²⁰. K. Fitschen ve P. Zanker tarafından, Roma Capitoline Müzesi'ndeki Uyuyan Erosların ideal özelliklerine karşın portre özellikleri taşıdığı da tespit edilmiştir²¹. Bu bağlamda motifin çocuk mezarlarında ölen çocuğun kendisini de betimleyebildiği anlaşılmaktadır²².

Bu tür betimlemelerde bazen Eroslar kendi mantosu üzerinde, bazen bir kumaş üzerinde uzanmaktadır²³. Ancak bugüne kadar ele geçen birçok örnek, tıpkı Nysa eserinde olduğu gibi sıklıkla aslan postunun tercih edildiğini gösterir²⁴. Yalnızca aslan postuyla değil aynı zamanda Herakles veya onun sopasıyla da betimlenmiş Eros örnekleri vardır²⁵. Esasen Eros'un Herakles'in atribütleriyle birlikte betimlenmesi MÖ 4. yüzyıla birlikte başlar. S. Woodford'a göre bu tür tasvirler ikonografik olarak oyuncu Eros'un kahramanın silahlarını çalmasıyla açıklanabilir²⁶. Bu bağlamda yazarın bu önerisi, motifin çocuk mezarlarında tercih edilmesine de uygun düşmektedir. Thessaloniki Müzesi'nden bir lahit kapağı üzerinde betimlenen aslan postu üzerinde uyuyan Eros, yazıtlı bir mezarda bulunmasından dolayı önem arz etmektedir. Yazıtı göre, mezarı Korragos adlı bir kişi mezarı hem torunu hem de üvey oğlu için yaptırmıştır. Böylelikle motifin çocuk mezarlarında tercih edilmesini epigrafik olarak da kanıtlanmaktadır²⁷.

Motif, erken örneklerin ortaya çıktığı Kıta Yunanistan ve İtalya'nın yanı sıra Anadolu'da da tercih edilmiştir²⁸. Miletos'tan bir adet yalnızca belden aşağısı ele geçmiş bir örnek²⁹, Kyme'den bir adet³⁰, Tralleis'ten üç adet uzanmış pozdaki "Uyuyan Eros" örneği bilinmekte ancak bunlar bir mezar türü ile doğrudan ilişkilendirilememektedir³¹. Side'den ele geçen üç örnek J. İnan tarafından tanıtılmış olup fonksiyonuna dair öneride bulunulmamıştır³². Pisidia Antiokheia'sında da "uyuyan Eros" heykelciği ele geçmiş olup M. Şahin tarafından ele alınmıştır. Buluntu yeri bilinmeyen bu örneğin ikonografisi nedeniyle *nekropolis* alanından geldiği önerilmiştir³³. Tralleis kentinden ele geçmiş bir başka "Uyuyan Eros" heykelciği M. Çekilmez tarafından irdelenmiştir. İkonografik olarak kabartma örnekleriyle benzer olan ve kent *nekropolis*'inden geldiğinden Tralleis eserinin bir mezar hediyesi olabileceği önerilmiştir³⁴. Çalışma konusu eserin yanı sıra Nysa kentinde, "uyuyan Eros" un betimlendiği küçük boyutlu ve yalnızca 1 cm kalınlıkları nedeniyle olasılıkla dekoratif amaçlı kullanıldığı açık olan iki kabartma örneği daha ele geçmiştir. Bunlardan biri tiyatronun *scaenae frons* çalışmalarında ele geçmiş olup M. Kadioğlu tarafından MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁵. Bir diğeri ise *agora* çalışmalarında bulunmuş olup henüz yayımlanmamıştır.

¹⁸ Söldner, 1986; Yakın zamanda tipleri özetleyen çalışma olarak bkz. Aristodemou, 2021, 29 vd.

¹⁹ Söldner, 1986, 649-657. Özellikle Kat. Nr. 100, Abb. 98, 114-116.

²⁰ Sorabella, 2007, 359-361; Ayrıca Eros/Amor, Cupid motifinin çocuk mezarlarında tercih edilmesi konusunda bkz. Blanc & Gury, 1986, 1047.

²¹ Fitschen & Zanker, 2014, Nr. 25 a-b.

²² Eros betimlemesinin ölen çocuklarla özdeşleştirilmesi hakkında Aristodemou, 2021, 36-39.

²³ Sorabella 2007, Fig. 19. 1, 19. 4, 19. 6 ve 19. 7; Özgan, 1995, Kat. Nr. TR 58-59, Taf. 29, 1. 2.

²⁴ Sorabella, 2007, Fig. 19. 2 ve 3, 19. 5, 19. 8, 19. 14.

²⁵ Blanc & Gury, 1986, 1028-1029, 612-620.

²⁶ Woodford, 1989.

²⁷ Aristodemou, 2021, Fig. 8, 31-32.

²⁸ Çoğu örneğin buluntu yeri bilinmemektedir. Farklı buluntu gruplarının bir araya getirildiği çalışma olarak bkz. Söldner, 1986, 595 vdd.

²⁹ Söldner, 1986, Kat. Nr. 88.

³⁰ Söldner, 1986, Kat. Nr. 63.

³¹ Söldner, 1986, Nr. 100-101, 145; Tralleis eserleri olarak bu örnekler ayrıca R. Özgan tarafından bir araya getirmiş ancak derinlemesine irdelenmemiştir. Bkz. Özgan, 1995, Kat. Nr. TR 57-59.

³² İnan, 1975, 86-88; Ayrıca Söldner 1986, Nr. 54, 151, 161.

³³ Şahin, 2004, 736-737.

³⁴ Çekilmez 2016, 311.

³⁵ Kadioğlu, 2006, 329, Nr. 612, Taf. 44, 4.

Nysa dışındaki örneklerin *nekropolis*lerde kullanılmış olması mümkün olmakla birlikte doğrudan bir mezar türüne ait olduğunu gösteren herhangi bir işçilik detayından bahsedilmemektedir. İkonografik olarak çocuk mezarlarıyla ilişkilendirilebilmekte ancak Tralleis heykelciğinde olduğu gibi bir mezar hediyesi olarak kullanılmış olmaları ve kabartmalı örneklerin de benzer bir fonksiyonunun olması mümkün görünmektedir. Bu bağlamda genel olarak Anadolu'dan bugüne kadar ele geçen ve yayımlanan örnekler *nekropolis*lerle ilişkilendirilse de kesin olarak bir mezar türüyle ilişkilendirilemediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda aşağıda değerlendirileceği üzere Nysa eseri bir mezar türüyle ilişkilendirilebiliyor olması bakımından önem arz etmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde korunan, Tralleis antik kentinden olan “Uyuyan Eros” örnekleri Nysa'ya komşu ve akraba sayılabilecek bir yerleşimden gelmesi bakımından önem arz eder³⁶. Söz konusu Tralleis örneğinde yine aslan postuna uzanmış uyuyan Eros sol elinde Herakles'in sopasını tutmaktadır³⁷. Motifin birçok varyasyonunda Eros sıklıkla Herakles'in sopasıyla, buğday başaklarıyla veya ok, yay, sadak gibi silahlar ve meşaleyle betimlenebilmektedir. Nysa örneğinde yanında bir obje olduğu anlaşılmakta ancak kırık olduğundan tam olarak tanımlanamamaktadır. Ancak sivri uçlu objenin bir meşale veya sadak olabileceğini düşündürmektedir. Tipolojik olarak eserimiz, Eros'un sol elini başının altına koyarak uyumasıyla Söldner'in çalışmasındaki İstanbul grubuna dahil edilmektedir³⁸.

K. Fitschen ve P. Zanker, Capitoline Müzesi'ndeki örneklerin buluntu yerinin bilinmediğini ancak lahit kapağı olarak veya muhakkak bir mezardan, mezar anıtından gelmiş olması gerektiğini düşünmektedir³⁹. H. Wrede, tarafından ise J.P. Getty Müzesi'ndeki kline kapaklı bir çocuk lahdi üzerine yapılan çalışmada kapak üzerinde arka sırtında “uyuyan Eros” motifi bulunduğu tespit edilmiştir⁴⁰. Yine Söldner'de lahitlerin yanı sıra ayrı bir parça olarak üretilen “uyuyan Eros” kabartmalarının bir lahde monte edildiğine işaret etmektedir⁴¹. Yukarıda anılan Thessaloniki Müzesi örneği motifin doğrudan çocuk lahdi kapaklarında tercih edildiğini kanıtladığını bu noktada hatırlatmak gerekmektedir⁴².

Nysa eserinin bir kapak olduğu oldukça açıktır (Şekil 2-4). Ancak küçük ölçülerde (U: 15 cm, D: 10 cm, G: 17cm) olduğundan hiçbir biçimde yukarıdaki gibi bir lahitle ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Mermerden de üretildiği bilinen *pyxis* gibi kaplara ait olamayacak kadar büyük, kalın cidarlı ve ağırdır. Motifin eskatolojik kullanımı da göz önünde bulundurulduğunda küçük bir mezar ile ilişkilendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ölçüleri itibariyle bir *ostothek* için çok küçüktür. Bu bağlamda en uygun olasılık bir *urne* kapağı olmasıdır. Üzerini kapattığı *urnenin* ağzı eldeki ölçülerden hesaplandığında yaklaşık 17 x 20 cm ölçülerinde ve kenarları yuvarlatılmış bir dikdörtgen formunda olmalıdır. Bu tür mermerden yapılmış ancak dairesel ağızlı *urne* Sparta'da in situ olarak rastlanmıştır⁴³. Ayrıca Madrid'te Museo del Prado'da korunan de iki adet dairesel mermer *urne* kapağı da belgelenmiştir⁴⁴. Dikdörtgen formlu küçük *urne* mezarları (*cinerarium*) ise Roma İmparatorluğu'nda, Augustus Dönemi'nden Traianus Dönemi'ne kadar özellikle İtalya bölgesinde sevilerek kullanılmışlardır⁴⁵. Nysa örneği ile kıyaslandığında bu mermer *urnenin* ölçüleri önem arz etmektedir. Roma örnekleri, *columbarium* denilen mezarlardaki nişlere yerleştirilmekteydiler. Bunların 24 ve 25 cm gibi genişliklere sahip olmaları Nysa örneğinin yaklaşık ölçülerine yakın olup onun bir *urne* olduğunu bir kez daha göstermektedir. Dahası motifin güçlü bir sembolizmle çocuk mezarlarında tercih ediliyor olması bir çocuğa ait *urne* olduğunu da göstermektedir.

³⁶ Söldner 1986, Kat. Nr. 100-101, 145; Özgan, 1995, Kat. Nr. 58-59. Ayrıca Tralleis kentinden ele geçen ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen Eros buluntuları sayıca fazladır, bkz. Çekilmez, 2016, 3

³⁷ Özgan, 1995, Kat. Nr. TR 58.

³⁸ Söldner, 1986, 649-657. Özellikle Kat. Nr. 100.

³⁹ Fitschen & Zanker, 2014, Nr. 25 a-b. Çocuklarını kaybetmiş aileler tarafından yaptırılmış ev bahçelerindeki bir mezar anıtı kullanımı olabileceğini de önerirler.

⁴⁰ Wrede, 1990, 17, Abb. 1 e.

⁴¹ Söldner 1986, lahit kapağında Kat. Nr. 174, 270, lahit kapağına monte edilen örnek için Kat. Nr. 171, fonksiyonu için daha kapsamlı bkz. 271, 291 vd.

⁴² Aristodemou, 2021, Fig. 8, 31-32.

⁴³ Poupaki, 2009. Özellikle kapaklı örnekler Fig. 25. 10 ve 25. 13.

⁴⁴ Schröder, 2004, Nr. 211-212, 492-493.

⁴⁵ Gigante, 1994; Ayrıca biraz daha büyük ölçülerdeki örnekler için bkz. Koch & Wight, 1988, 1-6; Ayrıca buluntu yeri belirsiz ancak *urne* olarak tanımlanmış üç örnek Söldner tarafından katalog içinde değerlendirilmiştir. Bkz. Söldner 1986, Kat. Nr. 334, 337-338.

Nysa kentinin belirli bir elit sınıfına sahip olduğu “Kütüphane” ve “*Gerontikon*” gibi yapıların yapım ve onarımına verilen desteklerden bilinmektedir. Kütüphane’nin önünde bulunan lahit içerisinde birbirlerine akrabalık ilişkisiyle bağlı iki kişiye ait iskeletler ele geçmiştir⁴⁶. Bu definin kent içinde ve de önemli bir kamusal yapısıyla ilişkili yapılmış olması lahidin sahiplerinin kütüphaneyi yaptıran kişiler olduğunu göstermiş, sonradan zarar verildiği anlaşılan bir yazıt onların onurlandırılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu uygulamanın bir benzeri Ephesos Celsus Kütüphanesinde de belgelenmiştir. Nysa’nın bir diğer önemli yapısı olan *Gerontikon* (Yaşlılar Meclisi) kentin bütünüyle araştırılmış alanlarından⁴⁷. Burada da yine epigrafik verilerle de desteklenen imparator ailesi ve yapının hayırseverine ait bulgular ele geçmiştir. Yapının, annesinin vasiyeti üzerine Sextus Iulius Maior Antoninus Pythodorus tarafından yaptırıldığı ve hayırseverin ailesiyle birlikte imparator ailesinin de heykellerle onurlandırıldığı tespit edilmiştir⁴⁸. Ayrıca başka onurlandırma yazıtlarıyla da özellikle MS 2. ve 3. yüzyıllarda kentte elit bir sınıfın varlığı kanıtlanmıştır⁴⁹. Bu veriler ışığında çalışma konusu eser hakkında bir adım daha ileri gidilerek, eserin kalitesinden de anlaşıldığı üzere Nysa’nın MS 1. yüzyıl sonu- 2. yüzyıl başlarındaki elitlerinden bir ailenin, küçük yaşta kaybettiği çocuklarının anısına, küllerini defnettiği *urnenin* “uyuyan Eros” kabartmalı kapağı olduğu önerilebilir.

Kaynakça

- Akdoğu-Arca, Ebru N. (2016). Iulius Iulianus Phrygia-Caria Eyaletinin İlk Valisi miydi?, *Vir doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin*, 60-73.
- Aristodemou, G. (2021). Eros Figures in the Iconography of Death. Some Notes on Funerary Monuments from Macedonia during the Roman Period. L. Vives-F. Sánchez (Ed.) *In Eternal Sadness: Representations of Death in Visual Culture from Antiquity to the Present Time. Monographic Issue, Eikón Imago 10* (2021) içinde (pp 25-42). <https://dx.doi.org/10.5209/eiko.74134>.
- Blanc, N. & Gury, F. (1986). Amor avec Hercule, *LIMC III*.
- Bol, R. (2010). *Die Geschichte der antiken Bildbauerkunst. IV. Plastik der Römischen Kaiserzeit bis zum tode Kaiser Hadrianus*. Mainz.
- Burnett-Grossman, J. (2013). *Funerary Sculpture. The Athenian Agora 35*, 1-246.
- Çekilmez, M. (2016). Tralleis’ten Uyuyan bir Eros Yontusu. *OLBA XXIV*, 297-322.
- Fitschen, K. & Zanker, P. (2014). *Katalog der Römischen Portrats in den Capitolinischen Museen und der anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, Band IV*.
- Gigante, L. M. (1994). Two Cineraria in the J.B. Speed Art Museum, Louisville, Kentucky, *Vergilius (1959-), Vol. 40* (1994), 69-75.
- Gökalp-Özdil, N. (2015). A New Honorary Decree from Nysa ad Maenadrum, *Philia. International Journal of Ancient Mediterranean Studies 1*, 146-152.
- Hermay, A., Cassimatis H. & Vollkommer R. (1986). Eros, *LIMC III*, 779-791.
- İdil, V. (1999). *Nysa ve Akbarakha/Nysa and Akbarakha*, 1999. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- İnan, J. (1975). *Side’nin Roma Devri Heykeltıraşlığı*.
- Kadioğlu, M. (2006). *Die Scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander, Forschungen in Nysa am Mäander. Band 1*.
- Kadioğlu, M. (2014). *Das Gerontikon von Nysa am Mäander, Forschungen in Nysa am Mäander. Band 3*.
- Kadioğlu, M. (2022). Tiyatro ve podyum frizleri, S.H. Öztaner (Ed.). *Nysa. Çift Yakalı Kent içinde (baskıda)*.

⁴⁶ Lahit yaklaşık olarak MÖ 130’lu yıllara tarihlenmiştir. Bu konuda bkz. Strocka, 2012, 29-37, 221.

⁴⁷ Yapının mimarisi ve buluntularıyla birlikte bütüncül araştırması için bkz. Kadioğlu 2014.

⁴⁸ Epigrafik veriler için bkz. Kadioğlu 2014, 89-95; Heykeller için bkz. Kadioğlu 2014, 95-101

⁴⁹ Marcus Aurelius Musaön ve oğlu Menecrates için bkz. Gökalp-Özdil, 2015, 147vd; Ayrıca MS 3.yüzyıldan Clodius Celsinus yazıtı için bkz. Akdoğu-Arca, 2016, 67-68. Kentteki *emergesia* hakkında daha kapsamlı olarak Öztaner, Akdoğu-Arca & Gökalp-Özdil 2014, 233-236.

- Koch, G. & Wight, K. (1988). *Roman Funerary Sculpture Catalogue of the Collections*. The J.P. Getty Museum.
- Özgan, R. (1995). *Die Griechischen und Römischen Skulpturen aus Tralleis. Asia Minor Studien, Band 15*. Bonn
- Özgan, R. (2013). *Roma Portre Sanatı II*. Ege Yayınları.
- Öztaner, S. H. (2022). S. H. Öztaner (Ed.) *Nysa. Çift Yakalı Kent*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (baskıda).
- Öztaner, S. H., Akdoğu-Arca, E.N. & Gökalp-Özdil, N. (2014). Nysa ad Maeandrum'daki Yeni Bulgular Üzerine bir Değerlendirme, *In Memoriam Filiz Öktem*, 225-245. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Poupaki, E. (2009). Marble Urns in the Sparta Museum, *British School at Athens Studies, Vol.16, Sparta and Laconia: From Prehistory to Pre-Modern*, 243-251.
- Ridgway, B. S. (1943). A Bronze Eros. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, Nov. New Series, Vol. 2 (3)*, 118-125
- Schröder, S. F. (2004). *Katalog der antiken Skulpturen des Museu del Prado in Madrid, Band II. Idealplastik*. Mainz.
- Sorabella, J. (2007). Eros and the Lizard: Children, Animals and Roman Funerary Sculpture. *Construction of Childhood in Ancient Greece and Italy, Hesperia Supplements, Vol 41*, 353-370.
- Söldner, M. (1986). *Untersuchungen zu liegenden Erosen in der hellenistischen und römischen Kunst*. Lang, Frankfurt am Main.
- Strabon. *Geographika* (Çev. A.Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strocka, V. M., Hoffmann, S. & Hiesel, G. (2012). *Die Bibliothek von Nysa am Mäander, Forschungen in Nysa am Mäander Band 2*, 2012.
- Şahin, M. (2004). Pisidia Antiokhiası Erosu, T. Korkut (Ed.), *60. Yaşında Fabri Işık'a Armağan. Anadolu'da Doğdu* içinde (ss. 731-741). Ege Yayınları.
- Woodford, S. (1989). Herakles' Atributes and their Appropriation by Eros, *The Journal of Hellenic Studies, Vol 109*, 200-204.
- Wrede, H. (1990). Der Sarkophagdeckel eines Mädchens in Malibu und die frühen Klinensarkophage Roms, Athens und Kleinasiens. M. True-G. Koch (Ed.), *Roman Funerary Monuments in the J.P. Getty Museum, Vol 1* içinde (pp. 15-46).

EXTENDED SUMMARY

Nysa ad Maeandrum, located in today's Sultanhisar district of Aydın, was on the northern border of Caria in ancient times. The foundation of the city, which leans on the Mesogis Mountains, is known during the Hellenistic Period. Strabon, who was educated in the city, mentions that three brothers from Lakedaimon, Athymbros, Athymbrados and Hydrellos, founded cities named after themselves. Although Nysa was founded by the inhabitants of these three cities, whose names are unknown, in the time of the famous geographer, the Nysa people considered Athymbros as their founder. Strabo also mentions that he was educated by Aristodemus, one of the famous person born in the city. The Stoic philosopher Apollonios also refers to Menecrates, Aristodemus' father and Sostratos, Aristodemus' brother and another Aristodemus as Nysa citizens. In this context, it is understood that Nysa came to the forefront as an education city during the time of Strabo.

Scientific excavations of the city, which was explored intermittently at the beginning of the last 20th century, were initiated by V. İdil by 1990. Since 2012, it has been maintained by S. H. Öztaner, initially in cooperation with the museum. The city, which stands out with its finds reflecting the master craftsmanship of Roman architecture, is also striking with its sculptures. The richly decorated friezes of the podiums of the stage building of the theater, which are exhibited in Aydın Archaeology Museum today, are the most striking examples of the point the city has reached in the sculpture program. In addition to these, ongoing excavations continue to present new sculptural finds. Among the pieces, a sculptural piece with reliefs of "Sleeping Eros", which was found outside the context during 2020 season excavations, is the subject of this study. The scope of the study is to introduce the piece, date it and determine its function and examine its importance in terms of city history.

The piece is almost half-broken and incomplete. In the protected area, an Eros is depicted in a sleeping position, lying on a lion's skin on his left wing, facing slightly to his left and resting his left hand on his head. The drill workmanship in his hair that framed his childish and chubby face was applied only in the center of his snail-shaped, fully rounded tresses. Dating the piece, which came in the secondary context, is possible only with stylistic elements. In this context, it is known that the snail-shaped tresses with drill applied in the center, starting from the Claudian Period, became denser and monotonous during the Flavian Period. This model was also applied in the 4th century AD in a more schematic and rigid style. The "Sleeping Eros" of Nysa, on the other hand, should be dated to the late 1st/ early 2nd century AD due to its uniform appearance in hair and the soft workmanship seen throughout the work.

Sleeping Eros motif was used decoratively in structures such as baths, villa gardens, nymphaion in ancient art. However, it is also seen in tomb art and can be associated with the tombs of children who died at a young age. It's pretty obvious that Nysa's piece is a lid. However, due to its small size, it cannot be associated with a sarcophagus in any way. It is too big and heavy to belong to vessels like pyxis, which is known to be produced from marble. Considering the eschatological use of the motif, it is understood that it should be associated with a small tomb. It is very small for an ostothek in terms of its dimensions. In this context, the most appropriate possibility is to be an urn lid. When the mouth of the urn it is covered with is calculated from the available measurements, it should measure approximately 17 x 20 cm and in the form of a rectangle with rounded edges. The circular rimmed urn made of marble in this type was found as in situ in Sparta. Rectangular shaped small urns (cinerarium), on the other hand, were used fondly in the Roman Empire, especially in the Italian region, from the Augustus Period to the Traianus Period. Compared to the Nysa sample, the dimensions of these marble urns are important. Roman specimens were placed in niches in tombs called *columbarium*. Their widths of 24 and 25 cm are close to the approximate dimensions of the Nysa example, which once again shows that it is an urn. Moreover, the fact that the motif is preferred in children's tombs with a strong symbolism also shows that it is a child's urn. It is known by the beneficence to the building and repairment of structures such as the "Library" and "Gerontikon" that Nysa has a particular elite class. In the sarcophagus in front of the library, skeletons belonging to two people related to each other were found. The fact that this burial was made in the city and in connection with an important public structure indicates that the owners of the sarcophagus were the people who built the library. An inscription that later turned out to be damaged was associated with their honouring. A similar practice is documented in the Ephesus Celsus Library. *Gerontikon* (Council of Elders), another important structure of Nysa, is one of the thoroughly researched areas of the city. Here, again, the finds of the emperor's family and the benefactor of the structure, which are also supported by epigraphic data, were found. It has been determined that the structure was built by Sextus Iulius Maior Antoninus Pythodorus upon the will of his mother, and the emperor family was honoured with statues along with the benefactor's family. In the light of these data, it can be thought that a family from the elites of the late 1st/ early 2nd century AD in Nysa buried ashes in an urn with "Sleeping Eros" motif in memory of their child lost at a young age, as can be understood from the quality of the piece, going one step further about this piece.

MONTREUX SONRASI TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE İNÖNÜ-POTEMKİN GÖRÜŞMESİ (23 KASIM 1938)

INONU-POTEMKIN MEETING (23 NOVEMBER 1938) IN THE FRAMEWORK OF TURKISH-SOVIET RELATIONS AFTER MONTREUX CONVENTION

İrşat SARIALIOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü

irsat.sarialioglu@hbv.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-7835-0746

ÖZ

Geliş Tarihi:
25.5.2022

Kabul Tarihi:
23.8.2022

Yayın Tarihi:
30.9.2022

Anahtar Kelimeler:

Türk Dış Politikası,
Türk-Sovyet
İlişkileri,
İsmet İnönü,
Vladimir Petrovich
Potemkin.

Keywords:

Turkish Foreign
Policy,
Turkish-Soviet
Relations,
İsmet İnönü,
Vladimir Petrovich
Potemkin.

Bu makalede Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Vladimir Petrovich Potemkin'in 23 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yle yaptığı görüşme, Montreux sonrası Türk Sovyet ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 21 Kasım 1938 tarihli cenaze töreni için Moskova tarafından, Sovyetler Birliği heyeti başkanı olarak görevlendirilen Potemkin, cenazenin ardından bir süre daha Türkiye'de kalmış ve bu süreçte İsmet İnönü'yle Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Aleksey Terentyev'in katıldığı uzun bir görüşme yapmıştır. Türkiye'nin Almanya ve İngiltere'yle olan ilişkileri ve yeni bir karşılıklı yardım paketi meselesi gibi Montreux sonrası süreçte Türk Sovyet ilişkilerini meşgul eden konuların görüldüğü bu görüşme, uluslararası kamuoyu ve yabancı misyonlar nezdinde büyük bir merak konusu olmuş, hatta Atatürk sonrası Türk Sovyet ilişkilerinde eski yakınlığa dönüş olarak yorumlanmıştır. Çalışma içerisinde literatürde bahsi geçmekle birlikte içeriğine ilişkin bir bilgiye rastlanmayan 23 Kasım 1938 tarihli İnönü Potemkin görüşmesinin detayları Türk Diplomatik Arşivi, İngiltere Ulusal Arşivi ve İngilizce olarak yayınlanmış Alman ve Sovyet arşivi evrakı çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, İnönü-Potemkin görüşmesini, Türk-Sovyet ilişkilerinde eski samimiyeti yeniden tesis eden bir diplomatik girişim olarak değerlendirmenin doğru olmadığı ve Atatürk'ün vefatının ardından ilişkilerde ani ve dramatik bir değişimin meydana gelmediği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

In this article, the meeting of the Soviet Union Deputy People's Commissar of Foreign Affairs Vladimir Petrovich Potemkin with President İsmet İnönü on November 23, 1938 is evaluated within the framework of Turkish-Soviet relations after Montreux. Potemkin, who was appointed as the head of the Soviet Union delegation by Moscow for the funeral of Mustafa Kemal Atatürk on November 21, 1938, stayed in Turkey for a while after the funeral. Within this period Potemkin had a long meeting with İsmet İnönü, with the participation of Turkish Foreign Minister Şükrü Saraçoğlu and the Ambassador of the Soviet Union to Ankara Aleksey Terentyev. During the meeting, issues that occupied Turkish-Soviet relations in the post-Montreux period, such as Turkey's relations with Germany and England and the issue of a new mutual assistance pact, were discussed. The meeting became a subject of great curiosity in the eyes of the international public and foreign missions and was interpreted as a return to the old intimacy in Turkish-Soviet relations. In this article, the details of the meeting between İnönü and Potemkin dated November 23, 1938, which is mentioned in the literature but no information about its content has been found, has been tried to be revealed within the framework of the Turkish Diplomatic Archive, the British National Archive and the German and Soviet archive documents published in English. As a result of the study, it was concluded that it is not correct to evaluate the meeting between İnönü and Potemkin as a diplomatic initiative that reestablishes the old sincerity in Turkish-Soviet relations and there was no sudden and dramatic change in relations after the death of Atatürk.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilin.1121238>

Atıf/Cite as: Sarılioğlu, İ. (2022). Montreux Sonrası Türk- Sovyet İlişkileri Çerçevesinde İnönü-Potemkin Görüşmesi (23 Kasım 1938). *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1711-1726.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün 21 Kasım 1938 tarihli cenaze törenine birçok ülke, geniş bir heyetle katılmıştır. Sovyetler Birliği, cenaze töreni için Sovyet askeri kıtasının başında Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Vladimir Petrovich Potemkin¹ ile Karadeniz Filosu Kumandanı Amiral Yumaşev ve SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Aleksey Terentyev'i görevlendirmiştir. Potemkin başkanlığındaki Sovyet heyeti, 20 Kasım günü cenazeye katılmak için Ankara'ya ulaşmıştır. Yabancı heyetler ve beraberindeki askeri kıtaların çoğu cenazenin ardından, 22 Kasım'da Ankara'dan ayrılmıştır (Ulus, 21 Kasım 1938: 2; Ulus 23 Kasım 1938: 1; Ağayev, 2010: 145-148). Sovyet askeri kıtaları da bu tarihte Ankara'dan ayrılmışken Sovyet heyetinin başında olan Potemkin, 26 Kasım'a kadar Türkiye'de kalmış ve bu süreçte yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yle, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Aleksey Terentyev'in katıldığı uzun bir görüşme yapmıştır (Ulus, 24 Kasım 1938: 1). İnönü'yle görüşmesinin ardından Potemkin, 24 Kasım'da Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nu, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'yı ve Savunma Bakanı Kazım Özalp'i de ziyaret ettikten sonra 26 Kasım'da Moskova'ya doğru yola çıkmıştır (Akşam, 25 Kasım 1938: 11; Ağayev, 2010: 148-149). Potemkin'in bilhassa İnönü'yle olan görüşmesi, hem Türk hem de Sovyet basınında yoğun ilgi görmüştür. Fakat her iki ülke basınında da ziyaretin içeriğine yer verilmemiş, konuya dair sadece ziyaretten bir süre sonra Saraçoğlu'nun Tass ajansına yaptığı beyanata yetinilmiştir. Potemkin'in ziyaretinin ardından Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun, Tass ajansına verdiği beyanat şu biçimdedir:

Bugün bana vermiş olduğunuz fırsattan istifade ederek size ve sizin vasıtanızla da Sovyet efkâr-ı umumiyesine demek isterim ki Türkiye'nin harici siyaseti Türk-Sovyet münasebatına müteallik bütün tezahüratında iki memleket arasında samimî dostluk rabitaları teessüs ettiği andan beri değişmemiştir. Büyük komşu memleket için olan dostluğumuz yalnız siyasi bir vahime değil Türkiye ve Sovyetler Birliğinde yeni rejimler kurulalıdanberi geçen hadiselere kök salmış bir hakikattir. Size şunu da söylemekle bilhassa bahtiyarım ki nasıl memleketimin Sovyetler Birliği'ne karşı olan siyaseti değişmemiş ise Türk milletinin de hissiyatı derinliklerinde hiçbir değişikliğe uğramamıştır (Aydın Taribi, 1938-a: 102).

Saraçoğlu'nun bu beyanatu Türk basınında geniş yankı uyandırmıştır (Ulus, 29 Kasım 1938: 1; Akşam, 29 Kasım 1938: 2; Son Telgraf, 29 Kasım 1938: 2; Haber, 29 Kasım 1938: 5; Cumhuriyet, 29 Kasım 1938: 3; Kurun, 29 Kasım 1938: 8; Son Posta, 29 Kasım 1938: 1). Beyanat birçok gazetede, "Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki samimî dostluk rabitaları teessüs ettiğinden beri değişmemiştir" (Akşam, 29 Kasım 1938: 2; Ulus, 29 Kasım 1938: 1), "Sovyetlerle Dostluğumuzda değişiklik yoktur" (Haber, 29 Kasım 1938: 5) gibi başlıklar altında haberleştirilmiştir.

Saraçoğlu'nun beyanatının ardından, ziyarete ilişkin Journal de Moscou gazetesinde şu yoruma rastlanmaktadır:

Türkiye Hariciye Vekilinin Sovyet münasebetleri hakkında beyanatu pek tabii olarak Sovyetler Birliği'nde alaka ve dikkati çekmiştir. Filhakika vekil Sovyet dostluğunun siyasi bir efsane değil, bir gerçek olduğunu baklı olarak kaydeylemiştir. Ankara'da Sovyet delegelerine gösterilen candan kabul ve bu delegelerin Türk hükümetinin dirjanlarına (yöneticilerine) yaptıkları görüşmeler iki memleket münasebetlerinin sağlamlığını bir kere daha görmeğe imkan vermiştir. Türk hükümeti şimdiki karışık beynelmilel vaziyette bütün dünyaya Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki halisane münasebetlerin çözülmez olduğunu ispatı lüzumlu addetmiştir. Sovyetler Birliğinin tamamen paylaştığı bu pastifik (barışçıl) ilhamlar Sovyet-Türk teşriki mesaisinin barış davası için hainz olduğu ve olabileceği yüksek ehemmiyeti göstermektedir (Aydın Taribi, 1938-b:149).

Karşılıklı beyanatlardaki, iki ülke arasındaki dostluğun değişmediği vurgusu dönem itibarıyla özel bir anlam içermektedir. Zira 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ardından Türk Sovyet ilişkilerinin seyri ve geleceği uluslararası camiada sıkça irdelenen bir konu haline almıştı.

Millî Mücadele dönemi ile başlayan Türk-Sovyet Dostluğu 1925 tarihli Türkiye-Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması ile zirvesine ulaşmıştı. Bu antlaşma ile Sovyetler Birliği ve Türkiye birbirlerine karşı, tarafsızlık ve saldırmazlık taahhütlerinin yanı sıra, diğer devletlerle, karşı tarafa yöneltilmiş bir

1 Vladimir Petroviç Potemkin (1874-1946), diplomat, tarihçi ve eğitim bilimci olan Sovyet devlet adamı. 1923 yılında başladığı diplomatik kariyeri boyunca İstanbul Başkonsolosluğu (1924-26); Türkiye Büyükelçiliği Danışmanlığı (1926-28); Yunanistan Büyükelçiliği (Kasım 1929-Eylül 1932); İtalya Büyükelçiliği (Eylül 1932-Kasım 1934); Fransa Büyükelçiliği (Kasım 1934-Nisan 1937) ve Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı (1937-40) görevlerini yürütmüştür. 1940 tarihinden sonra ise diplomasi kariyerine son veren Potemkin, RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) Eğitim Halk Komiseri (1940-46) ve SSCB Bilimler Akademisi Başkanlığı (1943-46) görevlerini yürütmüştür. Bu dönemde Potemkin'in başkanlığındaki bir kurul tarafından Türkçeye "Uluslararası İlişkiler Tarihi" adıyla çevrilen bir eser kaleme alınmıştır (Perinçek, 2005, 68).

ittifaka, düşmanca bir harekete ve siyasi veya ekonomik antlaşmalara katılmayacaklarına dair yükümlülük altına girmişti (Soysal, 2000: 272-273). Bu haliyle 1925 Antlaşması İsmet İnönü'nün cümlesiyle, *Türkiye ile Rusya'ya devamlı bir muabede ile birbirine bağlanmış gibiydi* (İnönü, 1998: 137). Türkiye ile kurulan bu ilişki, özellikle İngiltere başta olmak üzere Batılı güçlerin Orta Doğu bölgesindeki hâkimiyetini kontrol altında tutmak hedefi doğrultusunda Sovyetler Birliği dış politikasında da kilit bir öneme sahipti (Ulam, 1974: 168).

1930'lara gelindiğinde ise, Sovyetler Birliği yavaş yavaş Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde işbirliği içerisinde olduğu tek büyük güç olmaktan çıkmaya başladı (Gönlübol ve Sar, 1982: 13). 1936 tarihli Montreux Sözleşmesi ve ardından yeni bir ikili pakt konusunda yaşanan anlaşmazlıklarla birlikte Türk Sovyet ilişkilerinde yeni sorun alanları ortaya çıktı. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zeki Apaydın'ın raporlarında da Montreux sonrası oluşan soğukluğun etkisiyle Sovyetler Birliği'nin mümkün olan her vesileyle iki ülke arası ilişkilerde müşkülât çıkardığı ve Türk tarafını sürekli kendilerine yeni teminat vermeye mecbur bıraktığı vurgulanmaktadır (BCA/TDA/571/35231-138611-108; BCA/TDA/571/35231-138611-105). Bu bağlamda tebaa ve hudut konularında Sovyetler Birliği'nin çıkardıkları zorluklar ile kredili ya da kredisiz Türkiye'nin satın almak istediklerini uygun görmemeleri de ilişkilerdeki yeni dönemin birer işareti niteliğindedir (BCA/TDA/571/35231-138611-105).

Fakat tüm bunların yanı sıra Montreux'nün ardından ilişkilerde meydana gelen soğukluğu doğru tanımlamak gerekmektedir. Bu tarihte hala Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerin ve karşılıklı güvenin temini Türk dış politikasının merkezi bir prensibiydi. Diğer taraftan 1930'ların ikinci yarısından itibaren uluslararası sistemdeki gelişmeler ve belirsizliğin de etkisiyle aradaki sorunlara rağmen iki ülkenin de birbiriyle olan ilişkilerine hassasiyet gösterdiği bir siyasal ortam mevcuttu. Ayrıca, Hitler'in 1933 yılında Almanya'da beklenmedik bir şekilde iktidara gelişi, tehdidi kapitalist devletlerden bekleyen Sovyetler Birliği'ni bütünüyle yeni bir durumla karşı karşıya bırakmıştı (Bushkovitch, 2017: 359). Hitlerin yarattığı tehdit Sovyetler Birliği'ni bir taraftan komşularıyla kapsamlı savunma antlaşmaları arayışına iterken bir taraftan da kolektif güvenlik prensibi çerçevesinde Batıyla işbirliği sürecini başlatarak dramatik bir dış politika değişimini gündeme getirmekteydi (Haslam, 1984:1-6; Ulam, 1974: 209). Bununla birlikte Almanya tehdidinin, Sovyetler Birliği'nin Batı'ya duyduğu derin şüpheyi ortadan kaldırmadığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Sovyet liderlerinin Almanya'ya karşı yürütülecek bir savaş durumunda diplomatik manevra ve kâğıt üzerindeki ittifakların ötesinde, Batı'dan etkin destek alacaklarına dair ciddi şüpheleri bulunmaktaydı. Bu koşullar altında, Ulam'ın altını çizdiği üzere (1974: 238), Sovyetler Birliği, 1939 yılına kadar, kendisini içerisinde bulacağı bir savaşı önlemeye veya ertelemeye olanak tanıyan tüm seçenekleri açık tutma ve devletlerarası ilişkilerini bu temel prensip çerçevesinde yeniden değerlendirme yönünde bir siyaset izledi. Zeki Apaydın'ın, Ekim 1938'de Potemkin ile yaptığı Almanya'nın Karadeniz'e çıkması ihtimali hakkındaki görüşmede, ilişkilerdeki pürüzleri halledip zemini daha geniş bir politika için izhar etmek gerektiği temennisinde bulunması üzerine Potemkin'in verdiği yanıt da bu politikaya işaret etmekteydi: “evet, hakikaten bir takım pürüzler vardır. Fakat bunların cümlesi büyük politika etrafında mutabık kalınca kendiliğinden düzeler” (BCA/TDA/571/35231-138611-71).

Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olması ise özellikle Sovyetler Birliği nezdinde ilişkilerdeki eski yakınlığı tesis etmek için fırsat olarak görülmüştür. Potemkin, cenazenin ardından Sovyet heyetiyle birlikte Moskova'ya bu yüzden dönmemişti. Sovyet Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının cenazeye katılan yabancı temsilciler arasında Ankara'yı en son terk eden oluşu ve İnönü'yle yaptığı görüşme uluslararası kamuoyu ve yabancı misyonlar nezdinde büyük bir merak konusu olmuş; hatta Türk Sovyet ilişkilerinde eski yakınlığa dönüş olarak yorumlanmıştır (Marzari, 1971: 65; Güçlü, 2003: 958-959; TNA/ FO 424/282, XXXVI, No:55). Bu çalışmanın temel hedefi, literatürde bahsi geçmekle birlikte içeriğine ilişkin bir bilgiye rastlanmayan 23 Kasım 1938 tarihli İnönü Potemkin görüşmesinin detaylarını ortaya koymaktır. Çalışma, bahsi geçen görüşmenin basında yer aldığı gibi, ikili ilişkilerde eski yakınlığı yeniden tesis eden bir diplomatik girişim olarak değerlendirmenin doğru olup olmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Bu çerçevede çalışma içerisinde ilk etapta Montreux sonrası, Türk Sovyet ilişkilerinin genel çerçevesi çizilecektir. Ardından ise, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Türk Diplomatik Arşivi fonu (BCA/TDA), İngiliz Ulusal Arşivi Dışişleri Bakanlığı fonu (TNA/FO) ve yayınlanmış Sovyet ve Alman arşiv belgeleri ışığında Potemkin'in İnönü ve Saraçoğlu'yla yaptığı görüşmeler değerlendirilecektir.

1. Montreux Sonrası Türk-Sovyet İlişkileri

Montreux Boğazlar Sözleşmesi Türk Sovyet ilişkilerinde önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir (Burçak, 1946: 66-67; Soysal, 1981: 28; Bilge, 1992: 11; Gürün, 2010: 151; Atabey, 2014: 1).² Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf devletlere gönderdiği 10 Nisan 1936 tarihli notayla revizyonist devletlerin uluslararası taahhütleri tek taraflı hareketlerle çiğnemesi üzerine maruz kaldığı güvenlik endişesi sebebiyle, *rebus sic stantibus* (koşullar değiştiği takdirde) ilkesine dayanarak boğazlar hususunda yeni bir rejim saptanması için bir konferans toplanması çağrısında bulunmuştur (Gönlübol ve Sar, 1982: 126; Özersay, 2002: 371). 22 Haziran 1936'da Montreux'de toplanan konferansta, mesele sadece Türkiye'nin güvenlik endişelerini teskin eden yeni bir Boğazlar rejimi kurmaktan ibaret kalmamış, tüm Avrupa kıtasının güvenliği sorunu tartışmalara yansımıştır. Sovyetler Birliği'nin Montreux'deki tutumu büyük ölçüde Hitler tarafından izlenen dış politikanın uyandırdığı endişelerin etkisi altında şekillenmiştir (Erkin 1968: 88). Sovyetler Birliği, Karadeniz sahildarı devletlerin ayrıcalık hakları olduğu gerekçesinden hareketle Boğazlarda diğer devletlere göre üstünlük sağlama amacı gütmüş, Boğazların Karadeniz dışı devletlere kapanmasını ve kendisinin Akdeniz'e serbestçe çıkışının sağlanmasını amaçlamıştır (Burçak, 1946: 65; Bilge, 1992: 119; Yüceer, 2011: 98). Türkiye ise, Sovyetler Birliği'ne Boğazlardan otomatik giriş çıkış hakkı tanınmasını Karadeniz'de büyük bir donanma bulundurmasının teşviki olarak yorumlamış ve bu durumu kendi güvenliği açısından sakıncalı bulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973: 78). Bunun yanı sıra konferans sürecinde, Sovyetler Birliği'nin çıkardığı güçlükler Türkiye hükümetinin Moskova'nın niyetinden şüpheye düşmesine sebep olmuştur. Başbakan İnönü'ye göre, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov'un konferans esnasındaki müsaadesiz, hiçbir sınırlama ve şarta tabi olmadan giriş-çıkış talebi, Sovyet politikasında esaslı ve gizi tutulmuş bir niyete işaret etmekteydi (Gürün, 2010: 50). Nitekim, Montreux Konferansı'nın açıldığı gün Litvinov'un Tevfik Rüştü Aras'a boğazların müdafası için bir ittifak teklifinde bulunması, konferanstan alamayacakları hakları Türkiye ile ikili bir anlaşma ile elde etme ve Boğazların yönetiminde söz sahibi olma stratejisi olarak değerlendirilmiştir (Bilge, 1992: 115; Akgün, 1994: 220).

20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz'e kıyası olan bir devlet olarak Sovyetler Birliği lehine düzenlemeler içermektedir. Fakat Moskova, sözleşmenin güney bölgesindeki güvenliği garanti altına aldığını düşünmemektedir ve konferanstan çıkan sonuçtan tam olarak memnun kalmamıştır (Ponomarev vd., 1969: 328; Burçak, 1946: 65-66; Esmer, 1947: 296). Sözleşme, Sovyetler Birliği'ne sağladığı tüm avantajlara rağmen Boğazların kontrolünü -savaş halinde ve yakın savaş tehdidi altında- tamamen Türkiye'ye bırakmaktaydı (Soysal, 2000: 509-516). Konferans esnasında Litvinov bu sebeple, *bu kadar önemli bir kararı-en iyi dostumuz olsa bile- herhangi bir ülkeye bırakmak hiç boşuma gitmeyecektir*, demekteydi (Meray ve Olcay, 2020: 197-198). Zira bu durum Moskova için, Karadeniz güvenliğinin Türkiye'yle ve Türkiye'nin Rusya'nın uzun dönemli rakipleriyle olan ilişkilerine bağlı kalması anlamına gelmekteydi (Marzari, 1971: 63-79).

Bu durumun mümkün olduğunca önüne geçebilmek için yeni bir karşılıklı yardımlaşma paktının imza edilmesi, Montreux'nün ardından Türk-Sovyet ilişkilerini uzun bir süre meşgul etmiştir. İki ülke arasında vuku bulacak yeni bir ittifak anlaşması, önemli sonuçlar doğurabilirdi. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 19. Maddesi, muharip herhangi bir devletin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini yasaklamaktaydı. Bunun iki istisnası vardı: Milletler Cemiyeti'nin aldığı zorlama tedbirlerini uygulamak için Boğazlardan geçmesi gereken savaş gemileri bu yasağın dışında bırakılmıştı. Bunun yanı sıra Milletler Cemiyeti Misakına göre akdedilen ve Türkiye'yi bağlayan bir karşılıklı yardım anlaşması gereğince tecavüze uğramış bir devlete yapılacak yardım hali de bu yasağın dışında kalmaktaydı. (Soysal, 2000: 516; Erkin, 1968: 109-110;). Sovyetler Birliği, Türkiye ile karşılıklı bir yardım anlaşması ile özel bir ilişki kurarak Montreux'nün sınırlamalarını mümkün olduğunca aşmaya çalışmaktaydı. (Crowe, 1973: 112). Böyle bir anlaşma, Sovyetler Birliği lehine Montreux Sözleşmesi haricinde bir avantaj sağlayabilirdi. Bu ise başta Almanya ve İngiltere olmak üzere diğer devletlerin itirazlarını beraberinde getirecekti (Crowe, 1973: 112; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973: 41). Burada bir noktanın altını çizmek gerekmektedir. Karşılıklı yardım antlaşmalarına ilişkin istisna, münhasıran Türkiye'nin bu antlaşmalarla yüklendiği taahhütlerden doğmaktaydı ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden doğan bir sorumluluğu teşkil etmemekteydi. Türkiye'yi Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin akitlerine karşı değil kendisiyle karşılıklı yardım antlaşması imzalanmış devlete karşı bağlamaktaydı. Tecavüzün vuku bulduğu şartlar içerisinde, Milletler

2 Bu konuda daha farklı bir yaklaşım için bkz: İşçi, O. (2020). Yardstick of friendship: Soviet-Turkish relations and the Montreux Convention of 1936. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 21 (4), 733-762.

Cemiyeti'nin oybirliği ile karara varamaması halinde yardım anlaşmasından doğan yükümlülükleri yerine getirmek mecburiyetini yüklenip yüklenmemek ve Boğazları müttefik deniz kuvvetlerine açıp açmamak hususundaki karar yalnız Türkiye'nin takdirine bırakılmıştı. (Erkin, 1968: 110). Bu noktada Boğazların Türkiye tarafından açılmasının, müteceviz güç tarafından tarafsızlıkla bağdaşmayan bir durum olarak değerlendirilme ihtimali mevcuttu. Aksi halde de, yardım anlaşması imzaladığı müttefik, Türkiye'ye anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini ihlal ettiği iddiasını yöneltebilirdi. Netice itibariyle istisna halin uygulanması halinde kararı ne yönde olursa olsun Türkiye'nin nazik ve hatta tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalması uzak bir ihtimal değildi (Erkin, 1968, 110).

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği yeni bir ikili pakt vasıtasıyla Türkiye ile ilişkilerini güçlendirme amacı da gütmekteydi. Bu bağlamda, Türkiye'nin savaş halinde Sovyetler Birliği'ne sağlayacağı yardımdan ziyade anlaşmanın siyasi etkisi de önem taşımaktaydı. Yeni bir anlaşmayla Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmasının önüne geçilmesi hedeflenmekteydi (İşçi, 2020: 748).

Bu minvalde ilk etapta, 20 Ağustos 1936'da Cenevre'de Aras ile Litvinov arasında bir Karadeniz Misakı üzerinde görüşülmüştür (Crowe, 1973: 113-114). Ekim 1936'da Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Genel Kurul toplantısında ise Litvinov Aras'a iki ülke arasında umumi bir ittifak teklifinde bulunmuş, ardından konu Moskova'da Türk Büyükelçisiyle yapılacak müzakerelere havale edilmiştir. Moskova'da Apaydın'la Litvinov arasında görüşmeler devam ederken İsmet İnönü'nün Apaydın'a gönderdiği telgraf Türkiye'nin Montreux sonrası Sovyetler Birliği ile yeni bir anlaşma girişimine nasıl baktığını görmek açısından önemlidir:

Umumi ve katı bir asistans yapmak için imkân olup olmadığında mütereddid olduğumuzu sizin bilmeniz lazımdır ki, temaslarda ona göre ihtiyatlı vaziyet alalım. Bugün iktisadi münasebetlerimiz Alman pazarına tabidir. Bu hususta alış verişimiz büyük miktarda sarsılır ise zararımız ve zaafımız pek büyük olur. Evvelâ pazarlarımızı ıslah etmeliyiz. Bu çok zaman meselesidir. Diğer taraftan Avrupa vaziyetinin bugünkü hali bizî vaktinden evvel ve diğerlerinin meseleleri için harbe sürüklemesinden sakınıyoruz. Vaziyetler henüz açık değildir. Sonra asıl mühim bir sebep de alacağımız yeni taahhüdlerin Montreux Mukavelesi ile telifi mümkün olup olmayacağı şüpheli bir hal almıştır. Akdeniz devletlerinin hep beraber Türk-Sovyet cephesine karşı füli olarak vaziyet almağa kalkışmak sureti ile cevap vermeleri ihtimali gayri mümkün değildir. Bu ihtimalin bizim için kazandığımızdan fazla zarar olduğundan şüphe yoktur. Bu mülahazatı bilmeniz ihtiyatlı olan zihniyetimize intibak etmeniz için lazımdır. Tabii bu mülahazalar yalnız sizin içindir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973: 139).

İnönü'nün telgrafının ardından müzakereler, Apaydın'ın Litvinov'a Ankara'nın Montreux Sözleşmesi'nin ötesinde bir devlete bir hak tanınmasını sakıncalı ve erken bulunduğunu belirtmesiyle neticelenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973: 144; Tacibayev, 2002: 116-117). Ankara, uluslararası bir sözleşmeye taraf olunduktan sonra imzacılardan biriyle aynı minvalde iki taraflı bir pakt imzalamayı *normal dışı* bir durum olarak değerlendirmiştir. Bu arada Türkiye'nin Sovyetlerle yeni bir anlaşma yapılması hususunda İngiltere ile fikir alış verişinde bulunması ise Türk Sovyet ilişkilerine olumsuz bir etki bırakmıştır (Açıkalın, 1947: 479).

13-16 Temmuz 1937'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Moskova ziyaretiyle beraber Montreux'den beri Türk Rus ilişkilerinin gündeminde olan Karadeniz Misakı veya yeni bir Türk Rus paktı söylentileri tekrardan uluslararası kamuoyunun gündemine oturmuştur. Moskova'da gerçekleştirdiği görüşmelerde Aras, Türkiye'nin Rusya'ya karşı olan yükümlülüklerini titizlikle yerine getireceğinin altını çizmekle beraber Türkiye'nin bu yükümlülüklerin genişletilmesine dair ima ya da açık bir talebi onaylamaya razı olmadığını da beyan etmiştir (TNA/ FO 424/281, XXXIV, No: 9). Aras'ın bu cümleleri konjonktür gereği bir Karadeniz Paktı'nın gerçekleşeceği söylentilerini bertaraf etmek amacı taşımaktadır (TNA/ FO 424/281, XXXIV, No: 10). Ziyarete ilişkin Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'la olan görüşmesinde, Türkiye'nin Sovyetlerden zaman zaman kendisine yönelen baskılara karşı koymayı hedeflediğini ve bu minvalde Sovyetlerin ittifak anlaşması teklifinin reddedildiğini belirtmiştir (DGFP, S.D, V.5, 1593/384191-93, No: 542: 719-721). Yine Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un memorandumunda da Aras'ın Moskova ziyareti esnasında Sovyetlerin ittifak tekliflerini yinediğini nakledilmekte ve Aras'ın bu teklifi reddedilmesinden sonra ise ilişkilerde hatırı sayılır bir soğukluk vuku bulunduğunun altı çizilmektedir (DGFP S.D, V.5, 1593/384191-93, No: 542: 720; DGFP S.D, V.5, 2129/464271-73, No: 537:710-712). Bu anlamda Aras'ın İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi ile görüşmesi esnasında Moskova ziyaretine ilişkin yaptığı yorum da dikkate değerdir. Dışişleri Bakanı, ziyaret vesilesiyle yanlış anlaşılmalara ve Sovyetlerin Türk politikasına ilişkin şüpheleri hususlarında ilerleme kaydedildiğini ve ziyaretin Türk Rus dostluğunun teyit edilmesi açısından başarılı olduğunu belirtmekle

beraber ilişkilerde *küçük fakat sinsi ilerleyen bir ibtilafın kaldığını* belirlemektedir (TNA/ FO 424/281, XXXIV, No: 9; TNA/ FO 424/281, XXXIV, No: 55).

Montreux sonrası süreçte Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyen bir diğer faktör de Türkiye'nin dış politika faaliyetleridir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği raporlarında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin kendisinden başka hiçbir memleketle dostluk kurmasını istemediği ve bu durumun ister istemez ikili ilişkilere olumsuz bir faktör olarak yansıdığı aktarılmaktadır. Bu noktada özellikle Almanya ve İngiltere'nin öne çıkmaktadır. (BCA/TDA/571/35231-138611-108)

Nazi Partisinin iktidara gelmesinin ardından Almanya'nın dış ticaret politikası Nazi Almanya'sının siyasi, askeri ve ekonomik amaçlarına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Dış ticaret politikasında önemli bir atılım gerçekleştiren Almanya'nın bu düzenlemelerle öncelikli amacı, Güneydoğu Avrupa, Balkan ve Yakındoğu ülkeleriyle ticareti mümkün olduğunca geliştirmektir. Bu anlamda Türkiye de Almanya'nın ekonomik yayılma programında ön sırada yer alan ülkelerden biri haline gelmiştir (Koçak, 2013: 199-200). Almanya'nın bu ülkelerle geliştirdiği ekonomik yakınlaşmanın siyasi alana yansması, özellikle de Karadeniz bölgesindeki güç dengesini değiştirmesi Sovyetler Birliği'ni tedirgin etmiştir (BCA/TDA/571/35212-138573-15; BCA/TDA/571/35231-138611-71). Sovyet resmi görüşünü yansıtan İzvestiya ve Pravda gazetelerinde Almanların Balkanlar ve Ortadoğu'daki faaliyetlerinden duyulan endişeye sık sık yer verildiği görülmektedir. 6 Ekim 1938'de Türkiye ile Almanya arasında imzalanan kredi anlaşması da Türk Sovyet ilişkilerinde olumsuz bir etki yaratmıştır (BCA/TDA/571/35231-138611-108). Anlaşmanın ardından Litvinov Apaydın'a *dünyada siyasi menfaat olmaksızın kredi bulunamaz*, yorumunda bulunmuştur. Litvinov'a göre işin siyasi tarafı sonradan gelse ve Türkiye şimdilik siyasi bir taahhüt almamış olsa da bu almayacağı anlamına gelmemektedir (BCA/TDA/571/35212-138573-15). Türkiye ise bu dönemde Almanya ile olan iktisadi bağların beraberinde getirdiği dostluk münasebetlerini tarafsızlık temelinde sürdürmek istiyordu (Kuneralp, 1982: 12-13; Koçak, 2013: 128-130). Diğer taraftan İnönü'nün Apaydın'a gönderdiği telgrafta da belirttiği üzere, dönem itibarıyla Türkiye'nin iktisadi münasebetleri büyük ölçüde Alman pazarına tabiydi.

Almanya'nın yanı sıra Türkiye'nin İngiltere'yle olan ilişkileri de bu dönemde Türk Sovyet ilişkilerinde sorun yaratan bir olgudur. 1920'li yılların sonundan itibaren Türkiye'nin başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerle ilişkilerindeki sorunları gidermeye başlaması Milli Mücadele döneminden itibaren yakın bir ilişki içerisinde bulunan Sovyetlerle olan münasebetlere yeni bir boyut eklemiştir. Ardından 1930'larla birlikte İtalya'nın Türkiye için yarattığı tehlike Türk İngiliz ilişkileriyle birlikte ister istemez Türk Sovyet ilişkilerini de etkilemiştir. Avrupa'da savaş hazırlıklarının başlamasıyla Türkiye Akdeniz'de ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı. Bu durumda, Türk dış politikası Sovyetler Birliği ile kurduğu dayanışmanın yanı sıra, savunma ve caydırıcılık olanaklarını artırma çabası içerisine girmiştir. (Soysal, 1981: 96, 105, 151). Sovyetler Birliği bir kara devletiydi ve denizlerde önemli bir mevcudiyeti yoktu. Oysa İtalya'nın Akdeniz'in doğusundaki emelleri etkin bir deniz gücünü elinde tutan bir müttefik gerektirmekteydi. Hayati bir kaygı kaynağı olarak nitelendirilen Doğu Akdeniz'de beliren İtalyan tehlikesi Türkiye'yi İngiltere'yle yakın bir işbirliğine yöneltmiştir (Deringil, 2014: 70). 1934'te başlayan Türk İngiliz yakınlaşmasının ardından 1930'ların ikinci yarısı büyük ölçüde Deringil'in (2014: 70) belirttiği üzere Türkiye'nin bu iki güçlü dostluğu birbiriyle bağdaştırma çabası içinde geçmiştir.

Sovyetler Birliği ise Türk Sovyet ilişkilerinin bozulmasının temel sebebi olarak *Türkiye'nin İngiltere ekseninde hareket etmesini* görmekteydi. (Tacıbayev, 2002: 111; Vandov, 2014: 324). 1937 yılının Mayıs ayında Litvinov İnönü'ye Türk Sovyet münasebetlerinin Türk İngiliz münasebetlerine tabi olmasından endişe ettiklerini dile getirmişti (İnönü, 2020: 181). Diğer taraftan Sovyetler Türkiye'nin İngiliz dış politikasına sağladığı katkıdan da şikâyetçiydi. Sovyet Hükümeti Sadabad Paktı'nı kendisine karşı yöneltilmiş bir girişim olarak değerlendirmekte ve pakt vesilesiyle Türkiye ve Irak'ın Arap ülkelerinde İngiliz etkisinin *iletkeni* olarak rol oynadığını düşünmekteydi. Benzer bir durum Balkan bölgesi için de geçerliydi. 1937 yılından itibaren İngiltere ve Türkiye'nin Bulgaristan'ı Balkan Antantı'na dâhil etme çabaları, Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmekteydi (Jivkova, 1978: 130-133). İnönü'nün Karabük'te İngiliz heyeti ile birlikte 1937 Nisanında Demir Çelik fabrikalarının temelini atmasının hemen ardından Karahan'ın Ankara Büyükelçiliğinden alınması da bu bakımdan bir tepkinin ifadesiydi (Burçak, 1983: 20).

Ardından, 27 Mayıs 1938'de Türkiye ile İngiltere arasında 10 milyon sterlin ticari, 6 milyon sterlin silahlanma kredisini içeren bir anlaşma imzalandı (Karakuş, 2006: 162). Anlaşma Türkiye'nin silah ticaretinde İngiltere'yi ön plana çıkarmaktaydı. Barlas ve Güvenç (2014: 252) bu durumu, 1930'larda değişmekte olan uluslararası

konumunun izdüşümü olarak yorumlamaktadır. Bu hususta Sovyetler Birliği'nin de benzer bir yoruma sahip olduğu aşıkardır. Ankara'nın Moskova Büyükelçiliğinin 1938 yılı raporlarında, Sovyetlerin Türk İngiliz ilişkilerinden duyduğu endişe belirgin bir biçimde görülmektedir. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Apaydın Ankara'ya gönderdiği raporlarda bu endişeye sık sık yer vermekte ve Sovyetlerin *dostları ve dostlukları konusunda pek kıskanç ve inhisarçı bir zihniyette* olduklarından bahisle bu durumun karşılıklı ilişkilerde güvensizliğe sebep olduğunu belirtmektedir. Apaydın'a göre, Almanya'nın dünya barışına yönelik yarattığı tehlikenin yanı sıra Sovyet yöneticileri kendileri için asıl tehlikenin İngiliz politikasının istikameti olacağına inanmaktaydılar ve İngiliz politikasına karşı hoşnutsuzluk, kuşku ve güvensizlikle doluydular. Bu koşullar altında İngiltere'yle yakınlaşma eğiliminde olan Türkiye'nin de İngiltere'nin yanında yer alacağı endişesi Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumunu belirleyen etmenlerin başında gelmekteydi (BCA/TDA/571_35231-138611-116).

Türk dış politikası açısından ise Batıyla yakınlaşma eğilimi var olmakla beraber dönemin temel dış politika prensibi hala Sovyetler Birliği ile kurulan iyi ilişkilerin devamıydı (Açıkalm, 1947: 479; Millman, 1995: 488; Güçlü, 2003: 956). Bu bakımdan, iki ülke arası endişe ve güvensizliğe sebep olan etmenlerin zaman geçirmeksizin halledilmesi Türkiye'nin hassasiyet gösterdiği bir durumdu. Bu durumu İsmet İnönü (1988: 137) anılarında *Sovyetlerle münasebetlerimizin emniyet üzerinde bulunması ve araya bir şüphle girmeksizin devam etmesi bizim için ilk günden beri önemli bir dikkat mevzuu olmuştur*, cümlesiyle ifade etmektedir.

Sovyet endişelerini gidermeye yönelik Türk hariciyesinin geleneksel tutumu 1938 yılında da titizlikle sürdürülen bir politikaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Aras, Sovyetler Birliği'yle dostluk münasebatına ve karşılıklı güvene Cumhuriyet Hükümetinin ve kendisinin ne kadar ehemmiyet verdiğini izah ettiği talimatında, Türkiye'nin İngiltere ve Almanya ile olan ilişkilerine yönelik endişelerini bertaraf etmek için Apaydın'dan Potemkin ile şu esaslar doğrultusunda mülakat yapmasını istemiştir:

Biz namuslu olduğumuz kadar vefalı adamlarız. Türkiye'nin kudretini siyasi sabada krediler ile de satmayız. Ancak Türkiye'nin inkişafını isteyen ve ona yardım eden Devleti dost telakki etmemiz gayet tabiidir ve hiçbir dostumuzun aleyhine alet olmayız. Sovyet Rusya bu dostlarımızın başında gelir. Kredi vermese ve istediğimizi satmasa da yine biz ona verdiğimiz sözde sabit kaldık ve kalacağız. Altında imzamız bulunan taahhütler bizim şerefimizdir ve biz şerefsiz yaşayamayız kaldık ki Sovyet Rusya her Devletten evvel kudreti yettiği kadar bize kredi verdi, silah verdi ve fabrikalarımızı yaptı. Bir namuslu Türk çocuğunun bunları unutmamasına imkan yoktur. Kudreti yeterse Sovyet Rusya'nın yine bize her sabada yardım edeceğinden eminim. Çünkü böyle bir yardım her ikimizin de menfaatine uygundur. Yardım nisbetinde biz başka devletlere daha az muhtaç bırakır. Şurası muhakkaktır ki Türkiye vaziyetini ...³ bir anlayışla müdriktir. Dostlarımızı daima vefalı kalacağız. Taahhütlerimizi tam yerine getireceğiz. Kimseye alet olmayacağız, hep bize iyilik yapan bir Devlete muzır olmak gibi bir kusur Türkiye tarihine yazılmayacaktır. Konuşmalarımızın sonundaki büyük politikada mutabakat bahsine gelince; Türkiye'nin büyük politikadaki hissesi cürmü ile mütenasiptir. Sovyet Rusya'nın alaka ve menfaatini celp eden işlerin hudut ve şümülüne biz tabii işlemeyiz. Bizim için tek mesele sulh içinde çalışmak ve komşularımız için aleyhine geçilmez ve kullanılmaz bir diyar olmaktır. Bu itibarla büyük dostumuz ve komşumuz Sovyet Rusya için her halde fâideli ve dost komşu halinde bulunuyoruz. Ne kuvvetimiz varsa bu temiz ve doğru politikayı tatbikte kullanacağız. Kuvvetimiz ne kadar çok olursa muvaffakiyet o derece emniyetli demektir. Şimdilik bundan daha ileri bir politikaya kuvvetimiz yetişmez. Bu hakikat dostlarımızı da malumdur. Türkiye'nin büyük politikayı mütalaası mevcut ve karşılıklı taahhütleri(y)le ve kuvveti(y)le mütenasiptir. Bunun böyle olduğu dostlarımızın meçhulü değildir... (BCA/TDA/571/35231-138611-72).

2. İnönü Potemkin Görüşmesi

1938 yılının sonuna doğru, Atatürk'ün vefatı ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olması, Sovyetler Birliği nezdinde ilişkilerin yeni bir safhaya gireceği beklentisini ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zeki Apaydın İnönü'nün cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından gönderdiği raporda durumu şu cümlelerle açıklamaktadır: “İnönü'nün reisicumhurluğa intihabı Sovyet Hükümetince büyük bir alaka ve muhabbet ve yüksek bir takdir ve emniyet hisleri(y)le takip olunmuş ve karşılanmıştır (BCA/TDA/571/35231-138611-111)”. İzvestiya gibi resmi görüşü takip etmenin mümkün olduğu Sovyet basın organları bu süreçte İsmet İnönü'ye ilişkin övgüleri satırlarına taşırken, Molotof ve Litvinov İnönü'nün şahsında Türk-Sovyet dostluğu politikası

3 Belgenin bu kısmı yırtık olduğundan okunamamıştır.

için büyük bir teminat bulduklarını, Potemkin ise Türk siyasal hayatındaki bu değişikliğin Türk Sovyet dostluğunu kuvvetlendireceğini belirtmiştir (BCA/TDA/571_35231-138611-111).

Sovyetler Birliği, bu dönemde, İsmet İnönü'nün Sovyet taraftarı olduğunu düşünmekteydi (DGFP S.D, V.5, 1593/384233, No: 559: 744). Bunun temel sebebi İsmet İnönü'nün ekonomide devletçilik taraftarı olmasıydı. Başbakanlığı döneminde İsmet İnönü, "liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz", diyerek ekonomi anlayışını *mütedil devletçi* olarak tanımlamaktaydı (Aydın Tarihi, 1930: 6541). Ekonomik model tercihleri ve piyasalar için verilen mücadelede iki dünya savaşı arasındaki ekonomik savaş döneminin en belirgin özelliklerinden biriydi (Carr, 2010:168) ve İsmet İnönü'nün ortaya koyduğu bu tercih Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'yi emperyalist Batı'dan uzaklaştıran bir siyaset olarak değerlendirilmekteydi (TDA/2303/8301026). Bu sebeple, 1937 yılında devletçilik politikalarının liberal ekonomi anlayışıyla yumuşatılması için Atatürk'ün İnönü'nün yerine Celal Bayar'ı getirmesi Sovyetler Birliği tarafından endişe ile karşılanmıştı. Hatta İsmet İnönü'nün 1937 yılında başbakanlıktan ayrılması Sovyet yönetimince İnönü'nün Sovyet yönelimli addettikleri politikasıyla ilişkilendirmişti (Marzari, 1971: 63-79). Atatürk'ün vefatının hemen ardından Sovyetler Birliği yetkililerinin, Moskova Büyükelçisi Apaydın'a evvela devletçilik siyasetinin akıbetine ilişkin sorular yönelmesi de bundandı. O dönemde Atatürk'ün ölümü üzerine cumhurbaşkanlığı için İsmet İnönü'ye alternatif olarak Fethi Okyar gibi liberal anlayışa sahip siyasetçilerin adının geçmesi⁴ Sovyet yetkililerini endişelendirmişti. Bu dönemde Sovyetler Birliği açısından, liberal eğilimli bir siyasetçinin yeni hükümette etkin bir konumda olup olmayışı ile cumhurbaşkanlığına geçtikten sonra İnönü'nün devletçilik politikasını devam ettirip ettirmeyeceği soruları büyük önem taşımaktaydı. Litvinov 16 Kasım 1938'de Apaydın'a İnönü'nün yeni dönemde devletçilik siyasetini takip edip etmeyeceğini sormuştu. Bu görüşmeye ilişkin Apaydın, sorusuna karşılık olarak, "devletçilik siyasetinin devletin ve partinin politikası olarak devam edeceği, bahsi geçen politikanın İnönü tarafından planlanmış ve tatbik edilmiş olduğu ve bundan sonra da İnönü'nün politikası olarak devam edeceği" cevabı alan Litvinov'un rahatladığını kaydetmektedir.(BCA/TDA/571_35231-138611-107). Bahsi geçen görüşmeye dair ilgi çekici bir diğer ayrıntı da Litvinov'un Fethi Okyar'ın Dışişleri Bakanlığı ihtimali üzerinde durmasıdır. Siyaset ve ekonomi alanında liberal bir bakış açısını benimseyen 1930 tarihli SCF (Serbest Cumhuriyet Fırkası) denemesinden beri, Sovyetler Birliği Fethi Okyar'ı, "Sovyetler Birliği'nin düşmanı", "Batı'nın samimi dostu" ve "emperyalistlerin doğrudan doğruya ajanı" olarak tanımlanmaktaydı (TDA/2763/13404803; TDA/571/4897496). Bu bakımdan, kabinenin kesin olarak teşekkül ettiğini ve Şükrü Saraçoğlu'nun Dışişleri Bakanı olduğunu duyunca Litvinov'un memnun olması ve Türkiye hükümetindeki bu değişikliklerin Türk Sovyet dostluğunu kuvvetlendireceği kanaatinde olduğunu belirtmesi şaşırtıcı değildir(BCA/TDA/571_35231-138611-107; BCA/TDA/571_35231-138611-111).

Yukarıdaki anekdotlardan da anlaşıldığı üzere, Atatürk'ün vefatı ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına geçmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yle ilişkilerinde kademe kaydetme beklentisi belirgin bir biçimde kendini göstermiştir. Moskova Büyükelçisi Apaydın, İnönü'nün cumhurbaşkanlığına geçmesinden sonra artan ümitlerini kendisine açıkça beyan ettiklerini nakletmektedir (BCA/TDA/571/35231-138611-108). Türkiye ile olan ilişkilerini yeniden canlandırmanın zamanının geldiğine inan Moskova, bu değişikliklerle beraber Ankara'nın kolektif güvenlik prensibi doğrultusunda kendisi ile birlikte hareket etmesi beklentisi içerisine girmiştir (DGFP S.D, V.5, 1593/384233, No: 559: 744; BCA/TDA/571/35231-138611-108). Bu çerçevede vakit kaybetmeksizin Türkiye'yle daha yakın bir işbirliği üzerine kapsamlı bir program hazırlığına girilmiş ve uzun süredir gündemde olan Türk Rus paktının hayata geçeceğine ilişkin umutlar da artmıştır (DGFP S.D, V.5, 1593/384233, No: 559: 744). Sadece Sovyetler Birliği değil yabancı diplomatik çevrelerde ve basında da Montreux sonrası Karadeniz Paktı veya Türk-Sovyet ittifakı altı altında zaman zaman gündeme gelen pakt meselesinin İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ile birlikte hayata geçeceği sık sık konuşulan bir konu haline gelmiştir. Potemkin'in Atatürk'ün cenazesine katılan yabancı konuklar arasında Ankara'yı en son terk eden kişi olması da bu söylentileri iyiden iyiye arttırmıştır (DGFP S.D, V.5, 1593/384233, No: 559:744; DGFP S.D, V.5, 96/107758, No: 560: 745; Marzari, 1971: 64-65).

4 Atatürk'ün hastalığının son evrelerinde, Atatürk sonrası dönem için İsmet İnönü ve Fethi Okyar'ın isimleri etrafında bir takım şayialar çıkmıştı. Atatürk'ün hastalığının ilerlemesi üzerine Fethi Okyar'ın büyükelçi olarak görev yaptığı Londra'dan Türkiye'ye gelmesi ve uzun bir süre kalması bu dedikoduları arttırmış, hatta bu sebeple Şükrü Kaya şayiaları tekdiz etmek için bir açıklama yapmak durumunda kalmıştı (Us, 1966: 303).

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zeki Apaydın Potemkin'in Ankara gelmesi vesilesiyle, 16 Kasım 1938'de Dışişleri Bakanlığına Sovyetler Birliği politikasını özetleyen bir rapor göndermiştir. Apaydın raporuna çarpıcı bir biçimde, yaklaşan harp felaketi karşısında bir taraftan Fransa ve İngiltere ile antifaşist cephe oluşumuna çabalarırken bir taraftan da Almanya ile anlaşma imkânını araştırmakta olduğunu ileri sürerek başlamaktadır. Büyükelçiye göre bu amaç doğrultusunda Sovyetler Birliği, nüfuzu altındaki Litvanya'yı Memel konusunda Almanlara zorluk çıkarmamaya sevk etmiştir. Bunların yanı sıra Sovyetlerin Romanya, İran ve Türkiye ile ilişkileri de takviye etmeye özen gösterdiğini izah eden Apaydın, uluslararası sistemin o günkü koşullarında stratejik konumundan dolayı Türkiye'yi ihmal etmenin hata olacağını Sovyet politika üreticilerinin de malumu olduğunu hatırlatmaktadır (BCA/TDA/571/35231-138611-105).

Apaydın, konuya ilişkin 22 Kasım 1938 tarihli telgrafında ise, Montreux Sözleşmesi'yle başlayan soğukluğu tadil etmek için teklif ettikleri mütekabil pakt önerisini Türkiye'nin reddetmesi üzerine dönemin Hariciye Komiserinin "bundan sonra size yapabileceğimiz bir teklif kalmadı, artık teklifin sizden gelmesine intizar edeceğiz" sitemini hatırlatarak ittifak meselesinin ilişkilerde bıraktığı olumsuz etkiye değinmektedir. Ardından da, "Almanya ile ticari münasebetlerimizi kıskanmağa ve haricî politika faaliyetlerimizden endişeler izharına başladılar" cümlesiyle ilişkilerdeki diğer önemli sorun alanlarına işaret etmektedir. Raporunda bu hususlarda her vesileyle Sovyet yetkililerine açıklama yaptığını, fakat ilerleme kaydedemediğini söyleyen Apaydın, uluslararası sistemin mevcut durumunun bu ilerlemeyi beraberinde getireceğinden ümitli görünmektedir. İç ve dış politikada ciddi bir baskı altında ve endişe içinde bulunan, her şeye şüpheyle yaklaşan Sovyet hükümetinin Türkiye'ye de fiiliyatta çıkardığı zorlukların bu tutumdan kaynaklandığını düşünen Apaydın, durumun Sovyetlerin Türkiye ile olan ilişkilerini takviye etmeye taraftar olmadıkları anlamına gelmediğine dikkat çekmektedir. Büyükelçi'ye göre kendisini kuşatan baskı çemberinin her zamankinden daha fazla şiddetlendiği mevcut dönemde, Sovyetler Birliği'nin Potemkin'in Ankara ziyareti vesilesiyle Türkiye'yle yakınlaşma arayışı içerisine girmesi muhtemeldir. Apaydın raporunda yakınlaşma siyaseti çerçevesinde Ankara ziyaretinde Potemkin'in Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı olan yükümlülüklerini genişletme imkânı arayacağını öngörmektedir. Sovyet yetkililerine iki ülke arası kurulan dostluğa riayet etmesinin ötesine geçen -yeni bir ittifak antlaşması- isteklerini Türkiye'nin kabul edemeyeceğini izah etmesine rağmen; mükerreren bu tarz taleplere maruz kaldığına temas eden Büyükelçi, Potemkin'in konuyu gündeme getireceğini; fakat Ankara'dan alacağı dostluk teminatıyla yetineceğini düşünmektedir (BCA/TDA/571/35231-138611-108).

Potemkin İnönü görüşmesi 23 Kasım 1938'de gerçekleşmiştir. Yaklaşık bir buçuk saat süren görüşmede Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Terentyev ve Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu da hazır bulunmuştur (Ayın Tarihi, 1938-a: 98). Potemkin sözlerine Sovyetler Birliği'nin kararlı bir şekilde barış için çabalama, barışı sağlamaya yönelik her türlü girişimi aktif olarak destekleme ve saldırganların barışı ihlal etme girişimlerine istikrarlı bir biçimde karşı çıkmaya dayalı dış politikasının değişmediğini zikrederek başlamıştır. Ardından ise, 1935 yılında Çekoslovakya ile Almanya'nın saldırısına karşı yapılan ittifak antlaşmasına ve 1937 yılında Japonya'nın işgalinin ardından Çin'e yönelik yardım politikasına atıfla hükümetinin hak ve çıkarlarına yönelik tüm ihlalleri geri çevirmeye devam edeceğini ortaya koymuş ve bu noktada Türkiye'nin Sovyet dostluğuna güvenebileceğini ileri sürmüştür (Ministry For Foreign Affairs of the USSR, No:28: 88-90).

Potemkin, İnönü'ye tebriklerini sunarken, Sovyetler Birliği'nin kendisinin cumhurbaşkanlığını Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceğinin teminatı olarak gördüğünü hususiyetle vurgulamıştır. Ardından ise, uluslararası sistemin yeniden düzenlenmekte olduğu mevcut durumda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye dostluk teminatı verirken kendilerinin de İnönü'nün Türk Sovyet ilişkilerinin geleceğine yönelik fikirlerini bilmek istediklerini belirtmiştir (Ministry For Foreign Affairs of the USSR, No:28: 88-90).

Cumhurbaşkanı İnönü sözlerine Türkiye'nin dış politikasının temeli olarak gördüğü ve görmeye devam ettiği Sovyet-Türk dostluğunun değişmezliğini Sovyetler Birliği'nin yeniden teyit etmesine olağanüstü önem verdiğine temas ederek başlamış ve Saraçoğlu'nu Potemkin'in ifadelerini Bakanlar Kurulu'na iletmekle görevlendirmiştir. Potemkin'in ifadelerinin, yabancı müdahalecilere karşı ortak bir mücadele yürütmüş olan Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluğun değişmezliği konusunda Türk halkına güven telkin edeceğinin altını çizen İnönü, dünyayı büyük karışıklıklarla tehdit eden böylesi bir zamanda bu tür bir güvenin özellikle gerekli olduğunu da vurgulamıştır (Ministry For Foreign Affairs of the USSR, No:28: 88-90).

Görüşmede İnönü Potemkin'e uluslararası sistemi tehdit eden ani ve büyük değişimlerin vuku bulması durumunda, Türkiye'nin hiçbir şekilde Sovyet karşıtı kampın içinde yer almayacağına, eğer Sovyetlere karşı

herhangi bir saldırı vuku bulursa saldırganların Türkiye topraklarından geçmesinin engelleneceğine ve Türkiye sınırından Sovyetler'e yönelik herhangi bir saldırıya izin verilmeyeceğine dair garanti vermiştir. İnönü oldukça açık bir dille beyan ettiği bu durumun resmi olarak Sovyet hükümetinin dikkatine sunulabileceğini de sözlerine eklemiştir (Ministry For Foreign Affairs of the USSR, No:28: 88-90).

Montreux sonrası iki ülke arası ilişkileri meşgul eden yeni bir ittifak meselesi de İnönü Potemkin görüşmesinde gündeme gelmiştir. Fakat bu görüşmede de Türkiye Sovyetlere karşı yeni bir taahhüt veya vaat içerisine girmemiştir (DGFP S.D, V.5, 96/107758, No: 560: 745). Hatta İnönü müzakereler esnasında Sovyetler Birliği'yle mevcut antlaşmaların ötesinde bir bağlantıya girmekten imtina etmiştir. Potemkin Moskova'ya gönderdiği raporda bu hususu şöyle açıklamaktadır:

Türk Hükümeti, birden fazla vesileyle, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki mevcut antlaşma ilişkilerinin genişletilip genişletilmemesi gerektiğini kendisine sormuştu. Mevcut durumda da İnönü, neredeyse yirmi yıllık bir zaman sınavına dayanan iki ülke arası ilişkilerin, Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya veya Fransa ile yaptığı antlaşmalardan daha güçlü ve daha güvenilir olduğuna inanmaktadır. (İnönü'ye göre) Türk-Sovyet ilişkileri dostluktan ötedir ve bu gerçekte Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ittifakıdır (Ministry For Foreign Affairs of the USSR, No:28: 88-90).

İttifak meselesinin ardından, Cumhurbaşkanı İnönü, Türk Sovyet ilişkilerinde güvensizlik ve sorun oluşturan diğer meselelere yönelmiş ve Sovyetlerin Türkiye'nin dış politika faaliyetlerine ilişkin endişelerini bertaraf etmeye yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Cumhurbaşkanı İngiltere ve Almanya'ya atıfla, Türkiye'nin emperyalist ülkelerin kaynaklarını kullanmasının, bu ülkelerin Türkiye'ye kredi, silah ve sanayide gerekli olan teçhizatı sağlamasının Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ittifakın önemini hiçbir şekilde azaltmadığını izah etmiştir. Ardından, bu durumun Türkiye'ye siyasi bir yükümlülük getirmediğine temas ederek, bir anlamda Litvinov'un Apaydın'la gerçekleştirdiği 17 Ekim 1938 tarihli görüşmedeki değerlendirmesine yanıt vermiştir. Bugüne kadar ne İngiltere'nin ne de Almanya'nın Türkiye'yi kendi dış politika yörüngesine çekmeye veya Sovyetler Birliği'nden ayrılmaya yönelik bir teşebbüste bulduklarının altını çizen Cumhurbaşkanı, bahsi geçen ülkelerin bunun mümkün olmadığını çok iyi bildiklerini de sözlerine eklemiş ve herhangi bir ülkenin bu tarz bir teşebbüste bulunması durumunda, Türk hükümetinin en güçlü şekilde cevabını vereceği konusunda Potemkin'i temin etmiştir. Türk hükümetinin Sovyet hükümetinden objektif olmasını ve kendi gücünü arttırmak için her çareye başvurmak durumunda olan Türkiye'nin pozisyonunu anlamasını beklediğini belirten İnönü, Sovyet hükümetinin de Türkiye'nin düşmanı olan ülkelerle ekonomik ilişkiler sürdürdüğüne, Türkiye'nin, ekonomik ve askeri alanda güçlenmek için aynı yolu izlediğine vurgu yapmıştır (Ministry For Foreign Affairs of the USSR, No:28: 88-90).

Daha önce de belirtildiği üzere Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin karşılıklı güven esasında yürütülmesi ve bu noktada ortaya çıkan pürüzlerin vakit kaybetmeksizin ortadan kaldırılması Türk dış politikasının dönemsel öncelikleri arasında yer almaktaydı. İnönü de Potemkin'le olan görüşmesi esnasında Türk dış politikasının bu temel prensibine atıfla, karşılıklı güveni iki ülke arası dostluğun temeli olarak gördüğünü vurgulamış ve ilişkilerde şüphe ve güvensizliğe yer vermemek için doğrudan görüşme ve tartışmaların önemi üzerinde durmuştur. Ardından ise İnönü'nün, Potemkin'den Sovyet liderlerine selamlarını iletmesini ve Moskova'da kendisine yapılan dostane karşılamanın sonsuza dek hafızasında kalacağına dair onları temin etmesini rica etmesiyle görüşme sonlanmıştır (Ministry For Foreign Affairs of the USSR, No:28: 88-90).

3. Potemkin-Saraçoğlu Görüşmesi

Potemkin'in İnönü'nün ardından Saraçoğlu'yla gerçekleştirdiği görüşmede Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı üstlendiği yükümlülükler tamamen sadık kalacağını ve Rusya'nın saldırgan bir tutumla karşılaşması durumunda 1925 Antlaşmasına uygun davranacağını belirtmiştir. Ardından, Saraçoğlu da İnönü gibi Türk sınırlarının Rusya'ya karşı saldırı amacıyla hiçbir zaman kullanılmayacağı hususunda teminat vermiş, fakat Potemkin'in arzu ettiği biçimde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı olan yükümlülüklerini genişletmeye yanaşmamış, bilakis bu durumdan özellikle kaçınmıştır (TNA/ FO 424/281, XXXVI, No:55). Zira İnönü'nün cumhurbaşkanlığına geçişinden sonra da Ankara'daki genel kanı, Sovyetler Birliği ile yeni bir anlaşma ile yükümlülüklerin genişletilmesinden kaçınmak ve Sovyetler Birliği'nin bu yöndeki kampanyasına ısrarlı bir biçimde direnmek gerektiği yönündeydi (DGFP S.D, V.5, 1593/384233, No: 559: 744). Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu Türkiye'nin böyle bir pakta sıcak bakmasının mümkün olmadığını

belirtmekteydi (DGFP S.D, V.5, 96/107758, No: 560: 745). Bu hususta Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Kroll de, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının ardından Menemencioğlu'nun kendisine ifade ettiklerine bakılırsa Sovyetlerin yeni bir anlaşma fikrinin bir hayalden öteye geçemeyeceği yorumunda bulunmaktaydı (DGFP S.D, V.5, 1593/384233, No: 559: 744).

İki ülke arasında yeni bir anlaşma hususunda bir sonuç elde edilememesine rağmen, Saraçoğlu-Potemkin görüşmesi olumsuz bir havaya bürünmemiştir. Potemkin'in *durumu kabullenmek zorunda kaldığını* belirten Saraçoğlu, Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının müzakere boyunca ılımlı bir tutum sergilediğini de vurgulamaktadır (TNA/ FO 424/282, XXXVI, No:55). İki tarafın da ilişkilerde mümkün olduğunca dostluk ve karşılıklı güvenin muhafazasına hususi önem gösterdiği görüşmenin ardından Türk Dışişleri Bakanı'nın Tass ajansına verdiği, "iki memleket arasında samimî dostluk rabitaları teessüs ettiği andan beri değişmemiştir" beyanatından da belli olmaktadır. Dışişleri Bakanı, böyle bir beyanatu Potemkin'in bizzat talep ettiğini, kendisinin de bu talebi geri çevirmek istemediğini zikretmektedir (TNA/ FO 424/282, XXXVI, No:55). Bununla beraber resmi açıklamanın ardında, Potemkin'in gerek İnönü ile gerekse Saraçoğlu ile görüşmesinin, İnönü'nün cumhurbaşkanı oluşuyla beraber beklenen samimiyet artışını ve dış politika revizyonunu beraberinde getirmediği de ortadadır. Saraçoğlu bu durumu: "tek aktüel değişiklik Rusya ile olan dostluğumuzu ifade etmede gözle görülür bir biçimde daha samimiyiz" cümlesiyle özetlemiştir (TNA/ FO 424/282, XXXVI, No:55).

Sonuç

Kasım 1938'de, Atatürk'ün vefatı ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olması, Sovyetler Birliği nezdinde Türkiye ile olan ilişkilerin yeni bir safhaya gireceği beklentisini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Montreux'nün ardından uzun süredir iki ülke arası gündemi meşgul eden yeni bir karşılıklı yardımlaşma paktının hayata geçeceğine ilişkin beklentiler de artmıştır.

Atatürk'ün cenazesi için gelen yabancı konuklar arasında en son Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı Potemkin'in Ankara'dan ayrılması ve yeni Cumhurbaşkanı İnönü'yle uzun bir görüşme gerçekleştirmesi uluslararası kamuoyunda da Montreux sonrası Türk Sovyet ilişkilerindeki soğukluğun İnönü'nün cumhurbaşkanlığına geçişiyle yerini eski yakınlığa bırakacağı yönünde bir kanı (soru) ortaya çıkarmıştır. Potemkin'in ziyaretinin ardından başında da Montreux'den sonra ortaya çıkan sorunları yadsıyan ve Türk Sovyet dostluğun kurulduğu günden itibaren değişmediğini vurgulayan bir dil göze çarpmaktadır.

23 Kasım 1938'de gerçekleşen Potemkin İnönü görüşmesi yaklaşık bir buçuk saat sürmüş ve görüşmede Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Terentyev ile Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu da hazır bulunmuştur. Görüşmenin hemen başında Potemkin'in, Sovyetler Birliği'nin İnönü'nün cumhurbaşkanlığını Türk Sovyet ilişkilerinin geleceğinin teminatı olarak gördüğünü belirtmesi ve buna karşın İnönü'nün Türk Sovyet ilişkilerinin geleceğine yönelik fikirlerinin ülkesi için önemine vurgu yapması, Atatürk'ün cenazesi için gelen yabancı konuklar arasında neden en son Potemkin'in Ankara'dan ayrıldığını açıklamaktadır.

İnönü Potemkin görüşmesinde Montreux sonrası iki ülke arası ilişkilerdeki tüm sorun alanlarının gündeme geldiği görülmektedir. Görüşmede, Türk-Sovyet dostluğunu Türkiye'nin dış politikasının temeli olarak gördüğünü vurgulayan İnönü, İngiltere ve Almanya'yla olan ilişkilerin Sovyet Rusya ile olan dostluğun önemini hiçbir şekilde azaltmadığının altını çizmekle beraber Türk hükümetinin Sovyet hükümetinden objektif olmasını ve kendi gücünü arttırmak için her çareye başvurmak durumunda olan Türkiye'nin pozisyonunu anlamasını beklediğini belirtmiştir. Montreux sonrası iki ülke arası ilişkileri meşgul eden yeni bir ittifak meselesi de görüşmede gündeme gelmiş, fakat İnönü, Sovyetlere karşı yeni bir taahhüt veya vaat içerisine girmemiştir. Uluslararası sistemi tehdit eden ani ve büyük değişimlerin vuku bulması durumunda Türkiye'nin hiçbir şekilde Sovyet karşıtı kampın içinde yer almayacağına ve Türkiye sınırından Sovyetler yönelik herhangi bir saldırıya izin verilmeyeceğine dair garanti vermesinin yanı sıra İnönü, 1925 Antlaşması'nın doğurduğu bu garantilerin ötesinde yeni bir yükümlülük altına girmekten kaçınmıştır. Zira İnönü'nün cumhurbaşkanlığına geçişinden sonra da Ankara'daki genel kanı, yeni bir anlaşma ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı 1925 Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerin genişletilmesinden kaçınmak ve Sovyetler Birliği'nin bu yöndeki taleplerine ısrarlı bir biçimde direnmek gerektiği yönündedir. 1938 yılının sonunda, mevcut uluslararası sistemi alt üst edecek bir savaşın yaklaşmakta olduğu gerçeği kabul edilmekle beraber, vaziyet henüz tam olarak sarıh değildir. Türkiye mevcut durumda, vaktinden evvel ve diğer ülkelerin meseleleri dolayısıyla bir savaşa sürüklenmekten kaçınma politikası

izlemektedir. Bunun yanı sıra, Sovyetler Birliği ile yeni bir anlaşmanın vuku bulması durumunda alınacak yeni taahhütlerin Montreux Sözleşmesi'ne uygunluğu sorunu ile diğer devletlerin bu duruma verecekleri karşılık da Türkiye'nin bu konudaki tereddütlerini açıklamaktadır.

Yeni bir karşılıklı yardımlaşma paktı meselesinde olduğu gibi Türkiye'nin dış politika yönelimleri konusunda da İnönü Potemkin görüşmesinin Türk dış politikasında esaslı bir revizyonu beraberinde getirmediği görülmektedir. Çalışma içerisinde de belirtildiği üzere 1930'larda, Sovyetler Birliği Türkiye'nin uluslararası sistem içerisinde işbirliği içerisinde olduğu tek büyük güç olmaktan çıkmıştı. Bu dönemde Türk dış politikasında Batıyla yakınlaşma eğiliminin yanı sıra Akdeniz'de karşı karşıya kalınan tehdidin etkisiyle İngiltere'yle olan ilişkiler ön plana çıkmaktaydı. Sovyetler Birliği ise 1934'te başlayan Türk İngiliz yakınlaşmasını Türk Sovyet ilişkilerinin bozulmasının temel sebebi olarak görmekteydi. Bu tarihten sonra Türk dış politikasının temel uğraşlarından birini İngiltere ve Sovyetler Birliği ile kurulan dostluğu birbiriyle bağdaştırma çabası oluşturacaktı. Bu çaba İnönü'nün Potemkinle olan 23 Kasım tarihli görüşmesinde de görülmektedir. Türk siyasi hayatındaki mühim değişikliğin etkileyemeyeceği bir diğer faktör ise Türkiye'nin iktisadi ilişkilerinin büyük ölçüde Alman pazarına bağlı olduğu gerçeğiydi. Türkiye bu dönemde Almanya ile olan iktisadi bağların beraberinde getirdiği dostluk münasebetlerini tarafsızlık temelinde sürdürmekten yana bir siyaset izlemekteydi. Görüşme esnasında İnönü, tıpkı İngiltere ile olan ilişkiler konusunda olduğu gibi Almanya ile olan ilişkiler konusunda da Sovyet tarafının endişelerini gidermeye yönelik bir dil kullanmakla beraber, Sovyet hükümetinden Türkiye'nin pozisyonu anlamasını talep etmiştir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının ardından Potemkin'le yaptığı görüşmeyi, Sovyetler Birliği'nin beklediği ya da dönemin basınında ve uluslararası arenada algılandığı gibi ikili ilişkilerde eski yakınlığı yeniden tesis eden bir diplomatik girişim olarak değerlendirmek mümkün değildir. İnönü'nün ve ardından Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Almanya ve İngiltere'yle olan ilişkiler ve yeni bir karşılıklı yardımlaşma paktı konusundaki tutumları, Atatürk'ün vefatının ardından Türk Sovyet ilişkilerinde ani ve önemli bir değişikliğin vuku bulmadığını göstermektedir.

Bununla beraber yaklaşan dünya savaşının da etkisiyle iki ülkenin de aradaki sorunlara rağmen karşılıklı iyi ilişkilerin devamından yana bir politika izledikleri ve Ankara-Moskova diyaloguna hassasiyet gösterdikleri İnönü-Potemkin görüşmesinde de açıkça belli olmaktadır. Görüşmenin ardından karşılıklı olarak verilen beyanatlarda bunu teyit etmektedir.

Montreux sonra Türk Sovyet ilişkileri dostluk ilişkilerin devamı prensibinin korunduğu, karşılıklı yardımlaşma paktı meselesinin ve Türkiye'nin dış politika yönelimlerinin ilişkilere yansıyan olumsuz etkisinin kontrol altına alınmaya çalışıldığı bir yapı arz etmekteydi. Kasım 1938 tarihli İnönü Potemkin görüşmesinde de bunun devam ettiği gözlemlenmektedir. Fakat bunun yanı sıra, Aras'ın 1937 tarihli Moskova ziyaretine atıfla belirttiği *ihtilafın* İnönü-Potemkin görüşmesinde de *sinsive ilerlemeye devam ettiğini* söylemek mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türk Diplomatik Arşivi (TDA) (BCA/TDA):

- BCA/TDA/571/35212-138573-15, 17.10.1938.
- BCA/TDA/571/35231-138611-71, 26.10.1938.
- BCA/TDA/571/35231-138611-72, 27.10.1938.
- BCA/TDA/571/35231-138611-105, 16.11.1938.
- BCA/TDA/571/35231-138611-108, 22.11.1938.
- BCA/TDA/571/35231-138611-116, 9.5.1938.
- BCA/TDA/571/5231-138611-107, 16.11.1938
- BCA/TDA/571/35231-138611-108, 2.11.1938.
- BCA/TDA/571/35231-138611-111, 15.11.1938.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA):

TDA/571/4897496, 12.11.1930.

TDA/2303/8301026, 29.09.1930.

TDA/2763/13404803, 17.10.1930.

The National Archives (TNA), Foreign Office: Confidential Print Turkey (FO 424)

TNA/ FO 424/281, Part XXXIV, P. Loraine'den Eden'a, No: 9, 26.07.1937.

TNA/ FO 424/281, Part XXXIV, Viscount Chilston'dan Eden'a, No: 10, 26.07.1937.

TNA/ FO 424/281, Part XXXIV, P. Loraine'den Eden'a, No: 55, 2.11.1937.

TNA/ FO 424/282, Part XXXVI, P. Loraine'den Halifax'a, No:55, 30.11.1938.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Ministry For Foreign Affairs of the USSR, (1976). No:28: Telegram From The Deputy People's Commissar (Potemkin) for Foreign Affairs of the USSR to the People Commissariat for the Foreign Affairs of the USSR, 24.11.1938. *Soviet Peace Efforts on the Eve of World War II: Documents and Records*, (A.A. Gromyko, A.N. Grylev, I.N. Zemskov. S.P. Kozyrev, B.Y. Sipols, V.M. Falin, M.A. Kharlamov, V.M. Khvostov, ed.). Moskow: Progress Publishers 1976.

Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume 5, (DGFP, S.D, V.5), 1593/384191-93, No: 542, Memarandum by the Foreign Minister, 5 Nisan 1938. Berlin. United States Government Printing Office, 1953.

Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume 5, (DGFP S.D, V.5), 2129/464271-73, No: 537, Ambassador in Turkey to the Foreign Ministry, 27 Ağustos 1937, Tarabya. United States Government Printing Office, 1953.

Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume 5, (DGFP S.D, V.5), 1593/384233, No: 559, Charge d'affaires in Turkey to the Foreign Ministry, 1 Şubat 1939, Ankara. United States Government Printing Office, 1953.

Documents On German Foreign Policy 1918-1945, Series D, Volume 5, (DGFP S.D, V.5), 96/107758, No: 560, Memarandum by the State Secretary, 10 Şubat 1939, Berlin. United States Government Printing Office, 1953.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 25 Kasım 1938

Akşam, 29 Kasım 1938

Ayın Tarihi, Haziran-Eylül 1930.

Ayın tarihi, II. Teşrin 1938.

Ayın Tarihi, Birinci Kanun, 1938.

Cumhuriyet, 29 Kasım 1938.

Haber, 29 Kasım 1938.

Kurun, 29 Kasım 1938.

Son Telgraf, 29 Kasım 1938.

Son Posta, 29 Kasım 1938.

Ulus 13 Temmuz 1937.

Ulus 18 Temmuz 1937.

Ulus, 21 Kasım 1938.

Ulus 23 Kasım 1938.

Ulus 24 Kasım 1938.

Ulus, 29 Kasım 1938.

Araştırma ve incelemeler

- Açıklan, C. (1947). Turkey's international relations. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, 23 (4), 477-491.
- Ağayev, E. (2010). Atatürk'ün vefatının Sovyet basınında yansıması. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 6 (11),131-157.
- Akgün, M. (1994). Türk dış politikasında bir jeopolitik etme olarak boğazlar. F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, içinde (ss.213-225). İstanbul: Der.
- Atabey, F. (2014). Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet ilişkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2 (4), 1-11.
- Barlas, D. & Güvenç, S. (2014). *Türkiye'nin Akdeniz siyaseti (1923-1939) orta büyüklükte devlet diplomasisi ve deniz gücünün sınırları*. (B. Cezar, çev.), Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bilge, S. (1992). *Güç komşuluk Türkiye Sovyetler Birliği ilişkileri 1920-1964*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Burçak, R. S. (1946). *Türk-Rus-İngiliz münasebetleri (1791-1941)*. İstanbul: Aydınlik Matbaası.
- Burçak, R. S. (1983). *Moskova görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve dış politikamız üzerindeki tesirleri*. Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Bushkovitch, P. (2017). *Rusya'nın kısa tarihi*. (M. Doğan, çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Carr, E. H., (2010). *Yirmi yıl krizi 1919-1939*. (C. Cemgil, Çev), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Crowe, F. S. (1973). *The Soviet Union and the Turkish Straits 1933-1945* [Unpublished PhD Dissertation]. Florida State University.
- Deringil, S. (2014). *Denge oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Esmer, A. Ş. (1947). The Straits: crux of world politics. *Foreign Affairs*, 25 (2), 290-302.
- Gönlübol,, M. & Sar, C. (1982). 1919-1939 dönemi. *Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt:1 (1919-1973)*, içinde (ss.-132). Ankara Üniversitesi S.B.F. Basımevi.
- Güçlü, Y. (2003). The uneasy relationship: Turkey's foreign policy as regards the Soviet Union at the outbreak of the second world war. *BELLETEN*, 67 (250) , 949-986.
- Gürün, K. (2010). *Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1953)*. Ankara: TTK.
- Haslam, J. (1984). *The Soviet Union and the struggle for collective security in Europe, 1933-39*. London: Macmillan.
- İnönü, İ. (1988). *Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938)*. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- İnönü, İ (2020). *Defterler 1919-1973*. (A. Demirel, yay. Haz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İşçi, O. (2020). Yardstick of friendship: Soviet-Turkish relations and the Montreux Convention of 1936. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 21 (4), 733-762.
- Jivkova, L. (1978). *İngiliz-Türk ilişkileri 1933-1939*. (F. Muharrem & F. Erdinç, çev). İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Karakuş, E. (2006). *İkinci dünya savaşı öncesi İngiliz belgelerinde Türk İngiliz ilişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Koçak, C. (2013). Türk-Alman ilişkileri (1923-1939) iki dünya savaşı arasındaki dönemde siyasal, kültürel, askeri ve ekonomik ilişkiler. Ankara: TTK.
- Kuneralp, Z. (1982). İkinci Dünya Harbinde Türk dış siyaseti: Dışişleri Bakanlığı'nın on bir telgrafı. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Marzari, F. (1971). Western-Soviet rivalry in Turkey, 1939:1. *Middle Eastern Studies*, 7 (1), 63-79.
- Meray, S. L. & Olcay, O. (2020). *Montrö Boğazlar Konferansı tutanaklar, belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Millman, B. (1995). Turkish foreign and strategic policy, 1934-42. *Middle Eastern Studies*, 31 (3), 483-508.

- Özersay, K. (2002). Montreux Boğazlar Sözleşmesi. B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980 içinde* (ss.370-384). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Perinçek, M. B. (2005). Atatürk döneminde Rusya Komünist Partisi (Bolşevik)-Bütün Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi Politbürosu'nun Türkiye'ye ilişkin toplantı gündemleri ve kararları (1919-1938). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0 (2012), 53-106.
- Ponomarev B. N. & Anatolii A. G. & Vladimir M. K. (1969). *History of Soviet foreign policy 1917-1945*. (D. Skvirsky, çev.). Moskow: Progress Publishers.
- Soysal, İ. (1981). Türkiye'nin Batı ittifakına yönelişi (1934-1937). *Belleten*, 177, 95-155.
- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve açıklamaları ile birlikte Türkiye'nin siyasal andlaşmaları, cilt 1, 1920-1945*, Ankara: TTK.
- Tacibayev, R. (2002). *Sovyet kaynaklarına göre Türk Sovyet münasebetleri (1925-1945)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü (1973). *Türkiye dış politikasında 50 yıl Montreux ve savaş öncesi yılları (1935-1939)*.
- Ulam, A.B. (1974). *Expansion and coexistence Soviet foreign policy, 1917-73*. New York: Praeger Publishers.
- Us, A. (1966). *Asım Us'un hatıra notları 1930'dan 1950 yılına kadar Atatürk ve İsmet İnönü devrine ait seçme firkalar*. İstanbul: Vakit Matbaası.
- Vandov, D. (2014). *Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yüceer, S. (2011). Atatürk dönemi (1919-1938) Türk Rus ilişkilerinin siyasi boyutu. *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus ilişkileri, I. çalıştay bildirileri*, (İ. Kamalov & İ. Svistunova, çev ve yay. haz.) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

EXTENDED SUMMARY

In this article, the meeting of the Soviet Union Deputy People's Commissar of Foreign Affairs Vladimir Petrovich Potemkin with President İsmet İnönü on November 23, 1938 is evaluated within the framework of Turkish-Soviet relations after Montreux Convention. Potemkin, who was appointed as the head of the Soviet Union delegation by Moscow for the funeral of Mustafa Kemal Atatürk on November 21, 1938, stayed in Turkey for a while after the funeral. Within this period Potemkin had a long meeting with İsmet İnönü. In this article, the details of the meeting between İnönü and Potemkin dated November 23, 1938, which is mentioned in the literature but no information about its content has been found, has been tried to be revealed within the framework of the Turkish Diplomatic Archive, the British National Archive and the German and Soviet archive documents published in English.

Many countries attended the funeral of Mustafa Kemal Atatürk on November 21, 1938 with a large delegation. The Soviet Union appointed the Deputy People's Commissar of Foreign Affairs Vladimir Petrovich Potemkin to the head of the Soviet military detachment for the funeral. The Soviet delegation led by Potemkin arrived at Ankara on November 20. Foreign delegations and most of the accompanying military detachments left Ankara on November 22. While the Soviet delegation left Ankara on this date, Potemkin remained in Turkey until November 26. Among the foreign guests who came for Atatürk's funeral, Potemkin was the last to leave Ankara. And within that period, he had a long meeting with the new President İsmet İnönü. The meeting became a subject of great curiosity in the eyes of the international public and foreign missions and was interpreted as a return to the old intimacy in Turkish-Soviet relations. Indeed, this meeting has created an opinion in the international arena that the coldness in Turkish-Soviet relations after Montreux would be replaced by the old intimacy with İnönü's transition to the presidency.

According to the Soviet Union, İsmet İnönü's transition to the presidency was also an opportunity to re-establish the old intimacy in her relations with Turkey. In this context, without wasting time, a comprehensive program was started on closer cooperation with Turkey and hopes for the realization of the Turkish-Russian pact, which was on the agenda for a long time, were also increased. This was the reason why Potemkin did not return to Moscow with the Soviet delegation. Hence the meeting between Potemkin and İnönü had a significant place in Turkish Soviet relations.

The meeting took place on November 23, 1938. The meeting took approximately one and half hour. Turkish Foreign Minister Şükrü Saraçoğlu and the Ambassador of the Soviet Union to Ankara Aleksey Terentyev were also at the meeting. During the meeting, issues that occupied Turkish-Soviet relations in the post-Montreux period, such as Turkey's relations with Germany and England and the issue of a new mutual assistance pact, were discussed.

At the beginning of the meeting, Potemkin congratulated İnönü's presidency and especially emphasized that the Soviet Union saw in İnönü's election as President of the Turkish Republic genuine guarantees of the stability of Turkey's friendly co-operation with the USSR in future.

Then he told İnönü that Turkey could rest assured of the invariability of Soviet Union's friendship. Nonetheless Potemkin added that, in the present situation, which was giving rise to the danger of major upheavals and causing a realignment of international forces, it would be useful for Soviet government to know how İnönü himself regarded future Soviet-Turkish relations.

İnönü emphasized that he saw Turkish-Soviet friendship as the basis of Turkey's foreign policy. While he underlined that the relations with England and Germany would not diminish the importance of friendship with Soviet Russia, he stated that the Turkish government would expect the Soviet government to be objective and to understand the position of Turkey, which would resort to every means to increase its own power.

Afterward İnönü assured Potemkin of that in case of sudden and major changes that threaten the international system, Turkey would not be included in the anti-Soviet camp and that any attack against the Soviets from the Turkish border would not be allowed. On the other hand, İnönü avoided taking on any new obligations. A new alliance issue, which occupied the relations between the two countries after Montreux, was also on the agenda during the meeting, but İnönü did not make any new commitments or undertaking against the Soviet Union. He rather, abstained from it. After İnönü, the foreign minister Saraçoğlu's meeting with Potemkin was also in same manner. Taking into account all of these, it is not possible to evaluate İnönü's meeting with Potemkin after he became president, as a diplomatic attempt to re-establish the old intimacy in bilateral relations. İnönü's and Saraçoğlu's attitudes on Turkey's relations with Germany and England and on a mutual assistance pact showed that no significant change took place in Turkish Soviet relations after Atatürk.

THE FORMATION OF THE SILK ROAD BEFORE THE MONGOL EMPIRE

MOĞOL İMPARATORLUĞU ÖNCESİ İPEKYOLU'NUN OLUŞUMU

Kubilay ATİK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
kubilay@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7657-6645

ÖZ

Geliş Tarihi:
15.05.2022

Kabul Tarihi:
14.09.2022

Yayın Tarihi:
30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Göçebeler
İpek Yolu
Kültürel Değiş tokuş
Medeniyetler

Keywords

Nomads
Silk Road
Cultural Exchange
Civilizations

Bu çalışma en erken dönemlerden Moğol imparatorluğunun dağılmasına kadar geçen süreçte ipek yolu üzerinde kültürel, teknolojik ve ekonomik değiş tokuşu ve ipekyolu güzergahında yaşayan göçbelerin bu yolun gelişiminde oynadıkları rollerini ele almaktadır. Göçebe toplumların rollerinin uzun süredir ya göz ardı edilmeleri ya da basmakalıp önyargıların kurbanları olmaları nedeniyle yeni bir bakış açısı ile yaklaşılması önemlidir. Bu bakımdan Merkezi Avrasya bozkırının merkeze oturtup çevresindeki yerleşik bölgeleri çevreye koyarak bu çalışma ipek yolunun oluşumuna bozkır-merkezli bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Aslında bozkır imparatorlukları olmadan muhtemelen bir ipek yolu da olmazdı ve göçbelerin koruması ve izni olmadan bir Çinli, İranlı ya da Avrupalı da Avrasya'nın değişik noktalarını birbirine bağlayan ve Macaristan'dan Mançurya'ya uzanan bozkırlardan geçen bu zorlu yolculuğa da kalkışamazdı. Bu nedenle tarihi İpekyolu kavramının oluşumuna yalnızca tüccarlar ve ticaretin varış noktaları açısından değil bu ticareti mümkün kılan ve bu sırada kültür ve medeniyetlerin kaynaşmasına da yardımcı olan araçlar açısından da bakmadan konu tam olarak anlaşılabilir.

ABSTRACT

This paper focuses on the cultural, technological and economic exchanges along the silk road from the early times to the dissolution of the Mongol Empire and the role of the nomadic peoples inhabiting along the silk road for the development of it. Since the role of the nomadic peoples have long been either disregarded or have been a victim of stereotypes and prejudices, it is important to examine their role within a new perspective. In this respect, by putting the Central Eurasian steppe area to the centre, and the sedentary areas around it to the peripheries, this paper approaches the formation of the silk roads in a steppe-centered manner. In fact, without the nomadic empires, there would probably be no silk road, since without their protection and permission, no Chinese, Persian or European could take up the arduous journey between different points of Eurasia all of which were connected via the Central Eurasian steppe stretching from Hungary to Manchuria.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1117051>

Atf/Cite as: Atik, K. (2022). The Formation Of The Silk Road Before The Mongol Empire. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1727-1734.

Introduction

This paper is the full version of a presentation in the conference “The Cultural-Civilizational Capabilities of Iran in the Formation and the Revival of the Silk Road Interactions and its Future Outlook” on the 15th of November 2016 whose abstract was printed in the conference abstracts book. Pastoral nomads have been known to roam the steppes of Eurasia since very early times. While livestock animals such as sheep, goat, cow and yak were domesticated very early in the human history, the domestication of horse and camel as transport animals was a decisive element in the formation of nomadic political entities. Although we tend to imagine Altaic peoples such as the Turks or Mongols as typical horse riding nomads, archeological evidence suggests that horse was domesticated first as a livestock and then as a transport animal in the western parts of the Eurasian steppe (Larson & Burger, 2013, p. 202). But nevertheless, at some point in history horse riding became a common distinctive feature of the steppe warriors. At the early stages, horses were used as livestock and later on for driving carts and war chariots. But it was riding the horse itself and shooting arrows at the same time that gave a distinct advantage over their enemies to the Eurasian nomads in warfare. Although the details of such technical developments are lost to us due to lack of archeological and documentary evidence, we know very well that once the nomads began to build empires of their own organized initially around loosely organized tribal confederations, they became both a threat and a partner to their sedentary neighbors on the peripheries of the Eurasian steppe. While a series of nomadic states and dynasties ruled over the steppe and sometimes their sedentary neighbors, Iran and China also emerged as permanent political entities on their eastern and western flanks as economically and culturally centers of civilization and power. India could also be counted as a center of civilization and great economic wealth, but since it lacked political unity after the death of Asoka, Indian states isolated themselves from the Central Asian political scene unless they were not visited or invaded. As it so happened throughout its history. In this respect, it is no wonder that at around the same time the Chinese, Indian and Iranian sources began to talk of strangers roaming on their borders and causing trouble. Today we do not know the certain identities of the peoples called as Rong, Yi and Di by the Chinese in their earliest historical records. But we can date back the earliest of the nomadic political entities who began to challenge their sedentary neighbors on a geographically large scale such as the Scythians. The Scythians are thought to be an originally Iranian language speaking group. They were spread over a large area stretching from the Black sea to Central Asia. They were a large confederation which did not merely include the Iranian speaking peoples. To their west and south they had relations with the Greeks, Persians, and to their east with the Turkic peoples and the Chinese. However, although the military and the political affairs and organizations of the nomads on the steppe have so far been widely observed both by the contemporaries and the modern scholars, their being carriers of culture and civilization has long been ignored. Beginning from the Scythians, the nomads began to dominate the silk road politically and militarily. As a result, they also became intermediaries between the eastern and western end points of the silk road, especially between China and Iran. This paper, therefore, examines the relation of the nomads to the transfer of cultural items between China and Iran rather than the military and the political affairs.

Main Argument

A trade route, or rather a trade network consisting of different routes connected to each other which we today call as the silk road existed for a very long time. Silk was not the main item traded, and not necessarily the most important or expensive item. The term silk road was actually coined by a German explorer Ferdinand Richthofen in the late 19th century (Waugh, 2007, p. 4). But a regular trade route that began from China and went west through the Gansu corridor to the oases of the Tarim and from there into Transoxiana and Iran began to emerge at around the Han times, another route diverged from central Asia to the North and towards the Pontic steppe and Europe. By the 6th century BCE, archeological evidence suggests that there was already a flow of goods from China to West and vice versa. In a Scythian tomb excavated in Germany, Chinese silk has been discovered which is a testimony to the role of the Scythians in connecting the eastern and the western parts of the silk road (Christopoulos, 2012, p. 31). Recently a body belonging to a Chinese man was found in a Roman site in Britain as well, suggesting that people also travelled from China all the way to the peripheries of Europe (Leach et al., 2009). In this respect, it is hard to talk about a coherent road that emerged at a certain time and passed through a certain route. There were many roads that could change according to the times.

Which goods flowed between the ends of these routes, by whom and for whom are the subject of this paper. Silk was probably not the most important thing that was traded as mentioned before. Beginning from the domestication of certain animals such as horse, but more importantly the camel, the flow of goods on long distances became possible along the Asian continent. The Sakas or the Sogdians as they are called were the descendants of the Scythians and they used their specialization in pastoralism for becoming dominant players on the silk road, especially during the Tang dynasty. Although most historians agree that what we can call as a silk road began to emerge during the Han Dynasty at around the 5th century BCE, two eras were vital in the formation of the silk road as a coherent quasi-global trade network. The first era for the blooming of trade for this route was during the time of the Tang Dynasty in China, the Türk Qaghanate¹ on the steppe and the Sassanid Empire in Iran. One of the reasons for the trade boom was that, neither the Han Dynasty in China, nor the Huns on the steppe had enough capacity to protect traders before. But the Tang and the Türk Qaghanate were strong enough to provide protection for the merchants, while the Tang had the economic power, the Türk Qaghanate had the military to guard the traders on the way. On the other end of the route, the Sassanids also profited from this trade. Contrary to the general view by the Chinese and Turkish historians, there was a network of alliances and cooperation throughout the silk road between seemingly enemy entities. The Sogdians became an important element within the Türk Qaghanate as bureaucrats and merchants to such an extent that, some historians call the Türk Qaghanate as a Turco-Sogdian enterprise (Vaissière, 2018, p. 335). But the root of this loyalty was more economic than political or sentimental. The Sogdian homeland, which is around modern day Tajikistan was a poor region and the Sogdians needed trade. As a people belonging to the East Iranian branch of the Iranian people, they were linguistically and culturally related to the Sassanids, but their Saka or Scythian background also put them in a position culturally close to the Turkic peoples of the steppe. Therefore, the existence of a Türk Qaghanate through the silk road was beneficial for them. The Türks on the other hand needed Sogdian know-how and cultural elements for their statecraft. For the Tang on the other hand, foreign merchants and embassies that came to China were not only a source of income for the court, but also a source of legitimacy. The founders of the Tang came from the Tabgach, or as they are called in Chinese, the Tuoba ethnic group on the paternal side and Turkic on the maternal lineage (Skaff, 2012, p. 54). As ethnic foreigners in China, the Tang rulers felt themselves insecure after they have just overthrown another Tabgach dynasty the Sui. The Sui in return had overthrown other foreigners. As a result, the Tang rulers felt insecure and in order to win the support of the ethnic Chinese majority, they needed to legitimize themselves in the eyes of the Chinese. Receiving visitors from around the world who came to see the wonders of the Tang China was a great way of achieving this. As a result, the silk road bloomed under the mutual protection of Türk Qaghans and Chinese Emperors.

Despite the political role, the goods and ideas that flowed from the silk road had great effect on the cultures of the countries located on the road. For instance, Buddhism, Manicheism and Christianity were promoted in China by the Sogdian and Uighur merchants in China (Peng, 2011, p. 74). Although prominent figures such as Xuanzang² are thought to be responsible for the diffusion of Buddhism in China, it should be remembered that when Xuanzang traveled through the silk road, he witnessed the nomads on the roads to be Buddhists. In terms of mass conversions and diffusion of religion, nomads were more instrumental both by bringing the religion and protecting its houses of worship within the silk road (Xuanzang, 2000; Xuanzang et al., 1996).

During the Tang dynasty, we also begin to see Iranian musical instruments, dances and clothes in the Tang murals and literature (Abramson, 2008, p. 90). Although embassy missions from Iran also brought such samples, the popular dissemination of Iranian music was mainly through the taverns which was as much frequented by the Chinese as the nomads and merchants. As a result of taverns catering to nomadic and foreign clients as well

¹ The name Türk has been used for referring to the political entity called as the Türk Qaghanate rather than the ethnonym that roughly corresponds to the Turkic peoples sharing a common linguistic and cultural heritage.

² Xuanzang (Chinese: 玄奘 602-664) was a Chinese Buddhist monk who travelled to India as a pilgrim to India and he not only studied and taught in India, but also brought various books and sutras with him. But he is today best remembered for his work translated into English under the title of *Great Tang Records on the Western Regions* (Xuanzang et al., 1996). This work is one of the most detailed Works which depict the central Asian cities as well as the nomads and the Türk Qaghanate in the West. During that period before the advent of Islam. For a reprint of his original work see: (Xuanzang, 2000).

as Chinese clients alike, Iranian and Central Asian music and dance became popular in the Tang capital of Chang'an. It is no wonder that the Chinese music began to change during the Tang era and instruments of Iranian origin arrived in China during this time. Alongside the silk road, it was not only the merchants who travelled. Musicians, dancers and other sorts of entertainers travelled to and fro on the silk road between the countries. While the Arabic merchants were travelling through a marine silk road to the southern coast of China, the Persians, Sogdians and even Romans were travelling to China through central Asia under the protection of the Türk Qaghans who needed the trade revenues for the maintenance of his state bureaucracy made up of the Sogdians and Chinese (Barfield, 1992, p. 67). Music in the Chinese palace was actually a formal affair and the Confucian worldview dictated that appropriate music should be used in the palace and the ceremonies (Dong, 2010, p. 107). As a result of the popularity of central Asian and Iranian music not only in the merchant quarters, but also in the palace, the Confucian statesmen began to complain about the negative effects of the "barbarian" music in the palace and the demoralizing influence of these new "barbarian" dances which lacked Confucian decorum and moral modes (Abramson, 2008, p. 98).

Alongside music and musicians, there also arrived the western style clothing from central Asia and Iran to China. But Chinese silk and clothes also became popular in central Asian cities, steppe, and Iran on the western end of the silk road during the Tang dynasty. As an example, the Chinese style costume of a Türk princess who went to the Byzantine court became popular for a long time in the Byzantine empire under the name of Chihekion named after the Princess Chichek (Aksoy, 2016, p. 11). As a Turkic princess, Chichek not only brought Turkic and steppe customs and culture to the Byzantine palace, she also brought Chinese cultural assets which she had learnt in the Türk royal house as a result of the close relations with China. While the Chinese princesses who had been married of the Turkic or other nomadic nobles were responsible for bringing the elite Chinese culture into the steppe, the same was valid for the Turkic nobility and the nomadic nobility who had been either married or serving in the palaces of the Byzantine and Sassanid empires, and they were constantly not only bringing their own cultural baggage to these courts, but also carrying cultural assets between the eastern and western ends of the silk road. Princess Chichek was one historically attested well-known examples, but archeological finds might demonstrate further lesser known examples. We know from the Chinese sources for instance that, Tang Taizong's son and heir apparent Li Chengqian not only wore Turkic style clothing and ate steppe food, he also had himself built a Turkic style Yurt and dwelled in it within the palace grounds. And it seems he was not alone in this, since we again hear the Confucian elite complaining about the Chinese aristocracy, wearing, eating and living like "barbarians" (Skaff, 2004, p. 47). Although silk had long been imported by the Romans and the Persians, it was mostly in the form of raw silk which was then tailored according to Roman tastes or Iranian tastes. By this time, another Central Asian invention also became popular in Iran, China and the Byzantine Empire. The introduction of the trousers by the nomads changed the way men wear clothes forever up to this day. While the Chinese, Iranian and Greek men wore tunics, skirts or togas in ancient times, the nomads needed trousers in order to be able to ride horses more comfortably. The Iranians adopted trousers before the Chinese but the Chinese court circles adopted trousers as a result of influence from the nomads. Certain women's fashion also flowed from Iran to China through the merchants and nomads on the silk road during this era. It was especially during the Sassanid era that the steppe culture in terms of men's wear entered Iran as well as silk. Although there were wars fought between the Sassanid Empire and the Türks, there was also a tremendous amount of cultural exchange in all areas of daily life and culture. While some of the Turkic tribes would also serve the Chinese and the Sassanid Empire as mercenaries and brought their culture to these courts, the Iranian origin Sogdian merchants served the Türk Qaghanate and in times of turmoil and war, many Chinese also did not hesitate to flee to the Türks to provide their services in return for safety and employment. As a result, the Türk Qaghanate stood at the crossroads of a trade and cultural networks. When the Sassanid Empire fell to the Arab invasions, one of the Sassanid princes, Firoz escaped to China and he brought with him his followers to the Tang capital. The Turks were already acquainted with the Iranian culture thanks to their close encounters with the Sogdians and the Sassanid Empire, but for China this was a novelty. During the Tang dynasty, it is no coincidence that with the presence of Iranian, Sogdian, and Turkic political figures and merchants in the Tang capital, the Chinese taste in clothing, hair style, and cloth patterns and designs begin to change and resemble more to the Iranian and Turkic models.

Food was another important cultural element that began to diffuse along the silk road on a larger scale after the Tang dynasty came to power in China. The Tabgach rulers being nomads themselves, had a liking for kimis,

ayran, yoghurt and other dairy products. As a result, drinking kimis and ayran were more popular among the northern elite while drinking tea was considered to be effeminate. Tea on the other hand came to be a popular drink in the colder steppe area. Actually, contrary to the general belief, the silk road did not necessarily always flow from east to west. There was also another route where horses, livestock and western goods arriving via Iran and Central Asia to the modern-day Mongolian steppe, then the center of the Türk power flowed south to China in exchange for Chinese silk, tea, books, ceramics and other Chinese products. This route has been named as horse and tea route due to the fact that the horses and tea were the most valued products by the parties in this trade. It is not known whether tea was sold also to the western countries such as Iran and the East Roman Empire and beyond or not, but especially during the Uighur Qaghanate that followed the collapse of the Eastern Türk Qaghanate, the Mongolian steppe became an important trade center. But despite tea's being a limited drink in Asia during the Tang dynasty, the spices from India, Iran and West Asia also began to flow into China in large quantities during the Tang dynasty. As shall be seen later on, the nomads continued to patronize trade on the steppe area until the dissolution of the Mongol Empire during the fourteenth century, which also coincided with the European explorations. However, today most of the spices that are used both in Eastern and Western cuisines are a mixture of different geographical areas. While it was certainly the European maritime traders of the early modern and modern eras that made the use of these "exotic" spices more common, most of these spices such as cassia, pepper, garlic and other seasonings and spices were already known in the east and west for a long time. The second boom for the flow of foods and drinks between the east and the west coincides with the rise of the Mongols and what is termed as *pax Mongolica*. Contrary to the general belief that the Mongols and other nomadic peoples only had a taste for meat and dairy products, the nomadic elite had very sophisticated culinary tastes. This is especially attested in the royal banquets of the Mongol Khans (Allsen, 2004, p. 128). This stereotype that the nomadic people only liked meat and dairy products probably stem from the fact that, for the ordinary people with the lower economic means. While meat was an expensive food for the sedentary people who lived on agricultural goods and staple grains such as rice and wheat, meat was abundant and cheaper for the nomadic peoples and milk and the dairy products were even cheaper. Yet, their reach to agricultural products were limited and they had to limit their diet to the dairy products, meat and simple vegetables that could be grown on the steppe as well, such as onion and garlic. But the Mongolian banquets which are recorded in the Chinese and Persian sources draw a different picture. In Iran for instance, in the banquet following the coronation of Hülegü, food was brought from China, eastern Mediterranean, Iran, India, Central Asia and of course there was also qimis and meat, but the variety of food from different parts of the Mongol Empire suggests that the Mongols did not necessarily limit themselves to steppe culinary tastes, but it was a necessary that the geography caused. In contrast to the Mongol courts in China and Iran for instance, Carpini who travelled to Mongolia from a northerly route through the Qipchaq steppe narrates a different story about the Mongol tastes. Unlike their cousins in Iran and China who seems to like different cuisines, the Mongols in Russia and the Qipchaq steppe seem to continue their steppe habits of eating and drinking. This was most probably due to lack of agriculture on the Qipchaq steppe and the relative distance of this steppe from the silk road that passes from further south. Thus, this comparison of the banquets in the Qipchaq steppe and Iran does demonstrate the fact that, as long as the nomads ruled over vast areas connecting the nomadic and sedentary areas together, they brought different cuisines together. It is no wonder that Spaghetti noodles are attributed in popular culture to Marco Polo's travels to China and bringing Chinese noodles to Italy. This could only be possible during the time of a strong nomadic Empire that unites the edges of the silk road and makes it possible for all kinds of travelers to travel on the Eurasian steppe that separates the different sedentary civilization centers of Eurasia.

The flow of such popular products as food and drinks, clothes as well as art, and ideas, religions actually flourished during times when there was a strong political entity in the steppe that not only protected and patronized the merchants, and the flow of people such as religious missionaries, but the presence of a single nomadic Empire on the whole steppe decreased the expenses for the merchants by lifting the barriers and the customs. Once you would enter the Mongol Empire or the Türk Qaghanate, you would be able to travel all the way to China from Iran or vice versa as long as there was political stability in these empires. This can be easily contrasted with two travels of two Chinese pilgrims to India. Xuanzang, who travelled to India through Central Asia was welcome by the Western Türk Qaghan and he could stay in the inns protected and patronized by the

Qaghan and run by either the Buddhist monasteries or by the merchants. Fa Xian³ who travelled to India through a land route but returned to China through the sea route had difficulties resulting from the storms and pirates alike and most people seem to favor the land route over the sea route in times of political stability in the Mongolian steppe and Central Asia. Xuanzang's reception in the Qaghan's palace demonstrates us that the nomadic rulers were not mere barbarians content with looting and receiving tribute or taxes from the sedentary population, to the opposite, they were also trying to receive cultural assets from their neighbors and sedentary subjects alike. It has often been pointed out by historians that one of the greatest skills of the nomadic peoples of the Eurasian steppe has been their ability to adapt themselves to their new environments, but even a greater skill seems to be that of carrying these cultural traits that they have adapted to the new lands that they arrive in or conquer and give new energy to the local cultures. Therefore, it is no coincidence that in sedentary civilization centers on the silk road such as China, Iran, Anatolia and even India, the times of cultural, political and artistic flourishing of a cosmopolitan nature bringing together elements from different cultures that would otherwise not be possible happen to be under the rule of such nomadic dynasties such as the Seljukids and Mongols in Iran, the so-called "alien" dynasties in China the primary example of which is the Mongol Yuan dynasty, or in times of unity and a stable political situation on the Eurasian steppe. Therefore, it is no wonder that with the dissolution of the Mongolian Empire and the wars between the post-Jinggisid khanates of Mongolian and Turkic origin in central Asia and the Eurasian steppe, what has been termed as the silk road began to lose its value and fell into oblivion.

Conclusion

The nomadic societies and the political entities that were established and/or governed by nomads had until the recent decades been treated as disruptors and negative elements not only for the "civilized" sedentary world of Eurasia, but also for trade, cultural exchange and diffusion of different aspects of civilization varying from religion to food and music. But as argued on this paper, their political organizations, whether they be centralized states or tribal confederations, not only did not disrupt these activities, but to the contrary encouraged the increase in volume of these activities which were vital to the survival and thriving of their polities. In addition, the trade routes that were commonly called as "the silk road" originally did not simply pass through their territories, but were actually created under the encouragement and protection of these nomadic states and confederations. While the goods produced in China, especially silk was an essential trade items that made these trade routes feasible entities, these were not the only or the most important commodities that were carried. There were interim roads that were mainly centered on regional trade, not a Sino-Mediterranean trade, and there were commodities that were carried from other regions along these interim routes or the main routes between regions other than China and the Mediterranean. Additionally there were north-south routes other than the more commonly known east-west routes which were very essential for the nomadic societies and polities that encouraged protected and benefitted from these routes. In a way, it can be said that, the silk road was a construct of these pastoral nomads regardless of their ethnic affiliations which formed throughout a time period of more than a millennium. Without these pastoral nomads both permitting and protecting these routes, a silk road would not have been possible.

Works Cited

- Abramson, M. S. (2008). *Ethnic Identity in Tang China*. University of Pennsylvania Press.
- Aksoy, İ. (2016). Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını. *Yasama Dergisi*, 32, 8. http://www.yasadergisi.org/web/yasama_dergisi/2016/sayi32/sayi32_7-20.pdf
- Allsen, T. T. (2004). *Culture and Conquest in Mongol Eurasia* (2nd ed.). Cambridge University Press.

³ Faxian (Chinese: 法顯 337-422) was a Chinese monk whose record of his pilgrimage to India from China has been the earliest source extant in Chinese about the Buddhist establishments. His description of the lands that he had travelled on his way to India and back are also very important historical records of these areas. His work has been translated into English as *A Record of Buddhist Kingdoms, Being an Account by the Chinese Monk Fa-Xian of his Travels in India and Ceylon in Search of the Buddhist Books of Discipline* and other languages. (Legge & Faxian, 2005) For a Chinese edition see: (Fa, 1995)

- Barfield, T. (1992). *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757*. Wiley.
- Christopoulos, L. (2012). Hellenes and Romans in Ancient China (240 BC–1398 AD). *Chinese Academy of Social Sciences*, 230, 1–79.
- Dong, F. (2010). 司马迁, 董仲舒音乐思想的对比研究 [Simaqian, dongzhongshu yinyue sixiang de duibi yanjiu: A Comparative Study of Sima Qian and Dong Zhongshu 's Musical Thoughts]. *陕西师范大学学报 [Shanxi Shifan Daxue Xuebao]*, 5.
- Fa X. (1995). *佛国记注译 [Foguji Zhuyi]*. Changchun Publishing House.
- Larson, G., & Burger, J. (2013). A population genetics view of animal domestication. *Trends in Genetics*, 29(4), 197–205. <https://doi.org/10.1016/j.tig.2013.01.003>
- Leach, S., Lewis, M., Chenery, C., Müldner, G., & Eckardt, H. (2009). Migration and diversity in Roman Britain: A multidisciplinary approach to the identification of immigrants in Roman York, England. *American Journal of Physical Anthropology*, 140(3), 546–561. <https://doi.org/10.1002/ajpa.21104>
- Legge, J., & Faxian. (2005). *A Record of Buddhistic Kingdoms*. Cosimo, Inc.
- Peng, J. (2011). 东突厥汗国属部的突厥化—以粟特人为中心的考察 [Dong Tujue Hanguo Shudu de Tujuehua-Yi Suterren wei Zhongxin de Kaocha]. *历史研究 [Lishi Yanjiu: Historical Research]*, 2, 71–83.
- Skaff, J. K. (2004). Survival in the Frontier Zone: Comparative Perspectives on Identity and Political Allegiance in China's Inner Asian Borderlands during the Sui-Tang Dynastic Transition (617-630). *Journal of World History*, 15(2), 117–153. <http://muse.jhu.edu/journals/jwh/summary/v015/15.2skaff.html>
- Skaff, J. K. (2012). *Sui-Tang China and its Turko-Mongol Neighbors: Culture, Power, and Connections, 580-800*. Oxford University Press.
- Vaissière, É. de la. (2018). *Sogdian Traders: A History*. BRILL.
- Waugh, D. (2007). Richthofen's "Silk Roads": Toward the Archaeology of a Concept. *The Silk Road*, 5(1).
- Xuanzang. (2000). *大唐西域记校注 [Da Tang Xiyuji Jiaozhu]*. Zhonghua Shuju.
- Xuanzang, Bianji, & Li, J. (1996). *The great Tang dynasty record of the western regions*. Numata Center for Buddhist Translation & Research.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Günümüzde ipek yolu adı verilen, aslında tek bir yol olmayıp çok sayıda yol ve değişik güzergahtan oluşan ticaret ağı ilk göçebe devletlerin Avrasya bozkırında ortaya çıkmaları ile oluşmaya başlamıştır. Son dönemlere kadar tarihçiler tarafından genellikle medeniyet ve kültürel gelişime karşı sanki bir engelmiş gibi görülen bozkır göçbeleri aslında ipek yolu adı verilen bu ticaret ağı üzerinde yapılan ticaretin yanı sıra din, kültürel öğeler, düşünce ve diğer medeniyet unsurlarının taşınmasında aracı rolü üstlenmişlerdir. İskitlerden başlayarak oluşan bu ticaret yolları yalnızca doğu ile batıyı birbirine bağlamakla kalmamışlar, kuzey-güney hattında da farklı medeniyetlerin birbirleri ile tanışmasını, ticaret yapmasını ve ortak gelişimlerini de sağlamışlardır. İskitlerin dağılmasından sonra Hunlar Asya'da yaklaşık altı yüzyıl boyunca bozkırı yönetimler, altına almışlardır. Aşağı yukarı aynı dönemde Çin'de de önce Qin daha sonra da Han Hanedanlarının Çin'i birleştirmesi ile Çin'den Roma İmparatorluğuna ulaşan ticaret ağlarının ortaya çıkmasının aynı döneme denk gelmesi tesadüf değildir. İskitler döneminde yönetici sınıfın meşruiyet sembolü olarak hem doğudan hem de batıdan getirdiği lüks ürünlerin ticareti Hunlar döneminde Hun İmparatorluğunun koruması altında daha da gelişmiştir. Bozkırdaki boylar için bu lüks ürünlerin temini onlara bu ürünleri sağlayabilen Hun Şanyülerini meşru hükümdar yapmakla kalmayıp bu ürünleri elde edebilen boy beylerini de diğerlerinden daha üstün bir sosyal konuma oturtmaktaydı. Daha sonraki dönemde ise İskitlerin uzantısı olan Soğdlar ve Türkler Türk kağanlığı döneminde yine bozkırdan geçen ticaret yollarının yeniden canlanmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Türk Kağanlığı için Türk-Soğd ortak girişimi adlandırması kullanan tarihçiler dahi vardır. Bu dönemde Aşina hanedan üyeleri bozkırdaki göçebe boylardan savaşçı olarak yararlanırken Soğdların da bürokrasi, ticaret gibi alanlardaki yeteneklerinden yararlanmışlardır. Aynı dönemde Çin'de ise Tabgaçlar önce Wei daha sonra da Sui ve Tang hanedanlarını kurarak Çin'i birleştirmişlerdir. Bozkırda Türklerin Soğdlarla kurduğuna benzer bir ortaklığı Çin'deki hanedanlar da Çinli yerli nüfus ile bozkırdan gelen ve Çinlilerin ordularında özellikle Tang döneminden itibaren giderek daha önemli roller üstlenen diğer göçebeler ile kurmuşlardır. Kitanlar, Moğollar, Türkler, Tangutlar gibi farklı etnik gruplara tabii olan bireyler ya da bazen bütün olarak boylar bozkırda baskıya uğrarlarsa ya da Çin tarafından verilen ödüller azipse Çin tarafına geçmekteydiler. Bu sırada Türk kağanlığı ise Hun İmparatorluğunun sınırlarından da öteye geçerek Ak Hunları yenip İran'a kuzeyde ise eski düşmanları Avarların peşinden Kırım'a kadar uzanmışlardır. Böylelikle Türk Kağanlığı döneminde Tang başkenti Xi'an'dan Roma'ya kadar uzanan ticaret yolu hem İran hem de İran'ın bu yolu tıkaması durumunda kuzeyden Karadeniz üzerinden devam edebilmiştir. Sonraki dönemde Moğol İmparatorluğu yeniden bozkırı birleştirene kadar Avrasya bozkırında siyasi birlik sağlanamamış ve bozkırdan geçen ticaretin bir kısmı İslam halifeliğinin koruması altında Hint Okyanusuna kaymışsa da Karahanlılar ve Selçuklular da Moğolların gelişine kadar ellerinden geldiğince topraklarından geçen ticareti korumuş, teşvik etmiş ve ticaretle birlikte din, düşünce ve kültürel öğelerin de geçmesine izin vermişlerdir. Bu bağlamda Budizm'in Çin'e ulaşması aslında doğrudan Hindistan üzerinden Çin'e değil Orta Asya üzerinden Batı Türk Kağanlığının izni ve korumasıyla mümkün olmuştur. Daha sonraki dönemde Nasturi Hıristiyanlık ile İslam da fetihlerden çok ticaret yolları üzerinden doğuya doğru yayılmıştır. Moğol imparatorluğunun önce Çinggis Kağan daha sonra ardılları, özellikle de Kubilay Kağan döneminde Avrasya Bozkırının tamamını ve Çin, İran, Orta Asya ile Anadolu'yu da fethetmesi ile ipek yolu Marco Polo'nun kitabında anlatılan ve genel olarak akla gelen hali ile Pekin'den Venedik'e uzanan ipek yolu Moğol Kağanlarının koruması altında gelişmiştir. Batıdan doğuya doğru İslam ve Hıristiyanlık yayılırken aynı zamanda İslam ve Hıristiyan dünyasındaki astronomi matematik, tıp, coğrafya gibi alanlardaki bilgi de Çin'e kadar aktarılmıştır. Kubilay Kağan ve ardılları Pekin'de İslam Bilimi Okulu kurdururken Çin'den de İran'a ve Avrupa'ya bilim, sanat, kültürün farklı alanlarında bilgi aktarımı yapılmıştır. Seramikler, ile diğer ürünlerin yanı sıra yemek, tıp, coğrafya, haritacılık, kağıt üretimi, porselen ve Çini sanatı gibi pek çok kültürel öğe de Çin'den İslam dünyası ve batıya taşınmıştır. Bu taşınma sürecinde Moğol Kağanları ve hanları tıpkı kendilerinden önceki göçebeler gibi yalnızca pasif izleyiciler olmamışlardır. Tersine nelerin taşınacağına dahi zaman zaman bizzat karar vermişler ve doğu-batı ve kuzey-güney eksenli ticaretin yanında iletilen bilgi ve düşüncenin yayılımında belirleyici rol oynamışlardır. Ancak daha sonra *pax Mongolica* olarak da adlandırılan Moğol barışının sona ermesi ve Avrupalıların coğrafi keşiflerle Çin'e giden deniz yollarını keşfetmesi ile Avrasya bozkırlarından geçen bu ticaret yolları eski önemlerini yitirmiş, ateşli silahların giderek daha güçlü hale gelmesi sonucunda da göçbelerin askeri üstünlükleri sona ermiş ve ipek yolu olarak adlandırılan bu ticaret ağı tarihe karışmıştır.

PLATON'UN POLİTİKA FELSEFESİNDEKİ SINIF AYRIMI VE YÖNETİM BİÇİMLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF CLASS DIVISION AND REGIMES IN PLATO'S POLITICAL PHILOSOPHY

Mehmet EVREN

Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

mehmet_efesus@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-3237-7526

ÖZ

Geliş Tarihi:

4.7.2022

Kabul Tarihi:

5.9.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Platon,
Politika,
Adalet,
Yönetim Biçimleri,
Sınıf Ayrımı.

Keywords

Plato,
Politics,
Justice,
Regimes,
Class Division.

Platon, insanların temel ihtiyaçlarından dolayı birbirlerine muhtaç olduklarını söyler. Ona göre, bu gereksinimler insanları bir araya getirmekte ve bu sayede toplumsal işbölümü oluşmaktadır. İşbölümü esasına dayanan bir toplum tasarımı ortaya koyan Platon, insan doğasını altın, gümüş ve demir ya da tunç diye sınıflandırır ve insanların mutlu olmaları için tasarladığı ideal toplum ve devlet düzenini de sınıf ayrımına dayandırır. Nitekim Platon'a göre sınıf ayrımı gereği herkesin anladığı ve doğasına uygun işi yapması durumunda o toplum ve devlette adalet sağlanır. *Devlet* diyalogunda sınıf ayrımını dikkate alarak yöneten ve yönetilenlerin kimler olacağına dair ideal bir yönetim sistemi teklif eden Platon, politika felsefesine ilişkin kaleme aldığı diğer diyaloglarında da yönetim biçimlerinden söz etmektedir. Platon'un, felsefenin pratik alanındaki yani bilhassa politika felsefesindeki düşüncelerinin ele alındığı bu çalışmada onun devlet felsefesinde yer verdiği sınıf ayrımı anlayışı ve yönetim biçimlerine dair düşüncelerini, *Devlet (Politeia)* diyalogu başta olmak üzere *Devlet Adamı (Politikos)* ve *Yasalar (Nomoi)* adlı eserleri odağa alınarak bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Plato asserts that people need each other for their basic needs. According to Plato, these needs bring people together and thus, a social division of labor occurs. Putting forward a society design based on the division of labor, Plato classifies human nature as gold, silver, and iron/bronze and, builds the ideal society and state order, which he designed for people to be happy, on class distinction. Indeed, according to Plato, due to class distinction, justice is provided in that society and state when everyone does the work they are familiar with and are in accordance with their nature. Plato, who proposes an ideal management system regarding who the ruler and the ruled will be, taking into account the class distinction, in his dialogue *The Republic*, also mentions the forms of government in his other dialogues on political philosophy. In this study, in which Plato's thoughts in the practical field of philosophy, especially in political philosophy, are discussed, an evaluation has been tried to made on Plato's understanding of class division and regimes in his philosophy of state by taking into account his works, primarily *The Republic (Politeia)*, *The Statesman (Politikos)* and *Laws (Nomoi)*.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1134301>

Atf/Cite as: Evren, M. (2022). Platon'un Politika Felsefesindeki Sınıf Ayrımı Ve Yönetim Biçimlerine Dair Bir Değerlendirme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1735-1747.

Giriş

Platon (MÖ 427-347), felsefenin hem teorik (*epistemoloji, ontoloji*) hem de pratik, (*aksiyoloji*) alanlarında yazıları olan sistematik bir düşündürdür. Bilhassa onun, “idealar öğretisi” felsefenin bu alanlarında hakikatin arandığı yer olma özelliğindedir. Nitekim Platon’un, epistemolojideki genel geçer bilgiye ulaşma çabası, ontolojideki ideal varlık düşüncesi ve aksiyoloji alanındaki etik ve politika felsefesine dair görüşleri temelde “idealar öğretisi”nden zuhur etmektedir.

Antik Yunan düşüncesinde etik ve politika felsefesi, Sofistler ve Sokrates (MÖ 470-399)’in yaptıkları katkılar sayesinde ön plana çıkmıştır. Nitekim Antik Yunan düşüncesinde özellikle bu düşünürlerin etik ve politika gibi pratik alanlarını sorgulamaları neticesinde felsefenin tartışma zemini de doğal olarak doğadan insana (Guthrie, 1999: 30) ve insanın kurmuş olduğu toplum ve devlet düzenine yönelmiştir. Dolayısıyla insanın yönetim alanındaki pratik meselelerini konu edinen klasik politika felsefesi de pek çok düşünürün ilgi duyduğu bir disiplin haline gelmiştir. Bu bağlamda Platon, *Devlet (Politeia)*¹ diyalogunda hocası Sokrates’i konuşturarak şehir politika ilişkisini kurar. Nitekim Sokrates, kendisini “at sineği” olarak ilan ederek kent yönetimini, kentin politikacılarını ve kentin klasik demokrasi geleneğini eleştirir (Platon, 1946: 31a). Dolayısıyla Platon, hocası Sokrates’in bu eleştirileri üzerinden toplum ve devlet düzenindeki politik krizlere dikkat çekmektedir. Aynı zamanda yaşadığı kentte süregelen politik krizlerin de yakın tanığı olarak ve *Mektuplar* adlı diyalogunda yaşanan bu krizlere şu şekilde değinmiştir:

“Olaylar adeta akıntıya kapılmıştı. Ancak yine de olanları değiştirmek ya da en azından durumu iyileştirebilmek adına çözüm yolu bulmaya çalışıyordum. Bu arada bütün devletlerin kötü yönetildiklerini anladım. Çünkü devletler yeniden düzenlenmedikçe, kanunların daha iyi bir hale getirilmelerine imkân yoktur. (...) İnsanların başına gelen kötülüklerden sakınmasının da ancak gerçek filozofların iktidarı almaları ve tanrının da yardımcı olması sayesinde olabileceğini belirtmişim” (Platon, 2010: 325e-326b).

Görüldüğü üzere Platon bu ifadelerinde kentte yaşanan politik krize dikkat çekerek eksik olduğunu düşündüğü ideal yönetimi aramaktadır. O, politik eyleminin gayesini kentteki politik krizlerin çözümü olarak görmektedir. Bu nedenle politika felsefesinde yeni bir düzen inşa etmeye ve politik krizleri aşmaya çalışmaktadır. Ona göre, politik krizin aşılması ise ancak toplum ve devlette adaletin sağlanmasıyla mümkündür. Dolayısıyla *Devlet* adlı diyalogun daha ilk cümlelerinde “Adalet² nedir?” sorusu bu bağlamda önem kazanır. Çünkü Platon, bu soruyu sorarak adil insanı, adil toplumu ve adil yönetimi aradığını ortaya koymaktadır. Platon’un devlet felsefesindeki bu adalet arayışı aslında onun sınıf ayrımına ve iş bölümüne neden başvurduğunu da açıklamaktadır.

Biz de bu çalışmada Platon’un *Devlet* adlı diyalogu başta olmak üzere *Devlet Adamı* ve *Yasalar* adlı diyaloglarını da dikkate alarak Platon’da toplum düzeni için gerekli görülen sınıf ayrımı anlayışını içeren bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Ayrıca ideal devlet düzeni için gerekli gördüğü yönetim şekillerinden söz edeceğiz. Ancak insanların mutluluğunun amaçlandığı Platon’un ideal düzeninde, adaletin tesisi için iş bölümü ve sınıf ayrımının varlığı önceliklidir. Dolayısıyla konunun bütünlüğü açısından ilk olarak Platon’un kentteki “adalet” arayışından söz edeceğiz.

Platon’un Politika Felsefesindeki Adalet Anlayışı

Geçmiş çok eskilere dayanan “Adalet nedir?” sorusu günümüzde de pek çok düşünür tarafından hâlâ yanıtı aranmakta olan kadim bir sorudur. Platon da vatandaşı olduğu sitenin karşılaştığı politik krizlere yakından tanık olması nedeniyle doğal olarak bu sorunun yanıtını aramıştır. Nitekim *Devlet* diyalogunun ilk bölümünde hocası Sokrates’i Sofistlere karşı, adaletin ne olduğuna dair bir tartışmanın içine dâhil eder.

Platon’un bu diyalogunda Sofist düşünür Thrasymakhos, adaleti “güçlünün işine gelen” diye tanımlar. Ayrıca Thrasymakhos, her yönetimin kanunlarını kendi işine geldiği gibi koyduğundan söz eder. Çünkü ona göre güç

¹ Leo Strauss, *Politeia*’nın, Platon’un *Devlet*’inin orijinal adı olduğunu ve muhtelif anlamlar içerdiğini söyler. Strauss, rejim olarak tercüme edilen *politeia*’nın kente karakterini, biçimini ve ahlaki tonunu veren şey olduğunu rejim olmaksızın, *politeia* olmaksızın asla *polis*’le karşı karşıya kalınmayacağını ifade eder (Strauss, 2018a:135).

² Platon’da geçen adalet kavramı kimi kaynaklarda doğruluk diye çevrilmektedir. Ancak biz bu çalışmada doğruluk kavramı yerine adalet kavramını kullanmayı tercih ettik.

yönetendedir (Platon, 2012: 338c, 339a). Sokrates, Thrasymakhos'tan farklı düşünmektedir. Zira ona göre adalet, herkese borçlu olduğumuz şeyin ödenmesi ve herkese hakkını vermektir (Platon, 2012: 331e, 332c). Sokrates'in bu tanımı sofistlerin aksine adaletin ideal bir formu olduğunu gösterir ve bunun ancak filozof tarafından bilinebileceğine işaret eder. Çünkü Platon'a göre arınmış akıl yürütme yetenekleri nedeniyle filozoflar onları keşfedebilirler (Tannenbaum & Schultz 2010: 71). Platon, adalet başta olmak üzere pek çok meselenin hakikatine ancak filozofun nüfuz edebileceğini “mağara metaforu” örneğinde şu şekilde açıklamaktadır:

“Görünen dünya mağara zindanı olsun. Mağarayı aydınlatan ateş de güneşin yeryüzüne vuran ışığı. Üst dünyaya çıkan yokuş ve yukarıda seyredilen güzellikler de ruhun düşünceler dünyasına yükselişi olsun (...) Herhalde benim düşünceme göre kavranan dünyanın sınırlarında “iyi” ideası vardır. İnsan onu kolay kolay göremez. Görebilmek için de, dünyada iyi ve güzel ne varsa hepsinin ondan geldiğini anlamış olması gerekir. Görülen dünyada ışığı yaratan ve dağıtan odur. Kavranan dünyada da doğruluk ve kavrayış ondan gelir. İnsan ancak onu gördükten sonra iç ve dış hayatında bilgece davranabilir” (Platon, 2012: 517c). “Görünen dünya sahte ve gerçek diye ayrılır. Bir şeyin yansıması, kopyası, ondan ne kadar ayrıysa, sanıyla bilgi de birbirinden o kadar ayrıdır” (Platon, 2012: 510b). “Öyleyse, seçkin insanları en yüksek saydığımız şeyin bilgisine doğru yöneltmek, onları karanlıklardan ışığa çıkarmak, devletin kurucuları olan bizlere düşer” (Platon, 2012: 519d).

Görüldüğü üzere Platon'a göre ideal sitede iyiyi kötüden ancak filozoflar ayırabilir (Brun, 2007: 115). Zira onlar, episteme ile sanıyı ve gerçek ile kopyayı birbirinden ayıran ve mağaranın dışındaki ışığı gören kişilerdir. Onlar en iyi ideasından en fazla pay alanlardır. İşte bu nedenle devleti filozoflar yönetmelidir. Ayrıca filozoflar, sorumluluk alarak kamuyu aydınlatan kişilerdir. Nitekim Platon'a göre filozofun görevi, Sokrates'in yapmaya çalıştığı gibi, mağaraya dönmek ve mağaradakilerin hakikatlerin farkına varmalarını sağlamaktır. Dolayısıyla, Platon'a göre bir devlette, yönetme otoritesi filozoflara verildiği zaman devlet adaletli olur (Tannenbaum & Schultz 2010: 73-74).

Bununla birlikte Platon, “adaletin insanları bir seferde ahlaki, etik ve sosyal-siyasal yapan iyi ideasının bir niteliği olduğunu söyler. Bu yolla o, özeli kamusala bağlayarak polisteki adaletle bireydeki adalet arasında bağlantı kurar. Sadece doğru bir devlette bireyler hem iyi insanlar hem de iyi yurttaşlar olarak gerçek doğalarını tümüyle gerçekleştirebilirler; böyle bir siyasal düzen olmadan onlar kaos içindedirler” (Tannenbaum & Schultz 2010: 72). Bu yüzden Platon'a göre adaletin, bir tek insanda olduğu kadar bütün bir insan topluluğunda da bulunması gerekmektedir (Platon, 2012: 368e). Ayrıca Platon, *Devlet* diyalogunda devletin amacını toplumun yani bütün yurttaşların mutluluğu olarak açıklar ve bunu sağlamanın yolunun da sınıf ayrımından geçtiğini ifade eder (Platon, 2012: 420c). Dolayısıyla Platon, daha önce de ifade edildiği gibi adaletin ideal toplum ya da devlet düzeninde gerçekleşeceğini düşünmektedir. Bu itibarla Platon'un *Devlet* diyalogu dikkate alındığında adaletin tesis edileceği ideal toplum ya da düzen anlayışının iş bölümü ve sınıf ayrımı düşüncesine dayandığını söyleyebiliriz.

Platon'un Politika Felsefesinde İş Bölümü ve Sınıf Ayrımı

Platon'a göre insan, temel gereksinimleri olan toplumsal bir varlıktır (Platon, 2012: 369b). Dolayısıyla insanın bu durumu, toplum düzenini gerekli kılmaktadır. Öyleyse burada şu soruyu sormak gerekir: Platon'da toplum düzeni nasıl meydana gelir? Platon, bu soruya şöyle cevap vermektedir:

“Bir insan bir eksiği için, bir başkasına başvurur, başka bir eksiği için de bir başkasına. Böylece birçok eksikler birçok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsisi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplum düzeni” (Platon, 2012: 369c) denir.

A. Badiou, Platon'un iş bölümünün, “siyasal toplulukların ortaya çıkışını aydınlatmak için, bireysel bir kendi kendine yeterliliğin imkânsızlığından başka bir ilke” olmadığını ifade eder (Badiou, 2015: 91). Bununla birlikte Platon, ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkacak toplum düzeninde toplumun işlerini görecektir çiftçi, duvarcı, dokumacı, kunduracı vb. meslekler ve işler olması gerektiğinden söz eder (Platon, 2012: 369d). Bu durum Badiou'ya göre Platon'un savunduğu iş bölümünü, dolayısıyla gerçek toplumların ortaya çıkışını da aydınlatmaktadır (Badiou, 2015: 92). Görüldüğü üzere ideal toplum düzeninde ilk ortaya çıkması gereken iş bölümüdür.

Öte yandan Platon, kuracağı devlette, bu iş bölümü oluşurken kunduracının sadece kunduracı olmasını ister. Kunduracı, kunduracılığın haricinde bir de kaptanlık yapamaz. Dolayısıyla ona göre bu diğer meslek grupları için de geçerlidir. Yani çiftçi çiftçidir, hâkimin görevini icra etmez. Asker askerdir, askerlik ederken ticaret

yapamaz (Platon, 2012: 397e). Bu yüzden Platon'a göre her sınıf insanın kendi işlerinde kalıp yalnız kendi işleriyle uğraşması adalettir ve bir devleti adaletli yapan ilke de budur (Platon, 2012: 434c). Demek ki Platon'da iş bölümü herkesin anladığı ve ehil olduğu işi yapmasıdır. Bu durumda akıllara şu soru gelmektedir: Kim ya da kimler yönetici olmak ve yönetmek için ehildir?

Devlet diyalogunda devlette yöneten ve yönetilenlerin kimler olacağı meselesine eğilen Platon, "Çiftçiler arasında en iyisi kimdir?" sorusunu sormakta ve yanıtını "Toprağı işlemesini en iyi bilen değil mi?" diye vermektedir. Bu yüzden Platon, tıpkı toprağı işlemesini en iyi bilenler gibi yönetenler ve koruyucular da toplumdaki en iyiler oldukları için devleti bunların kurup yönetmesi gerektiğini söyler (Platon, 2012: 412c). Bununla birlikte *Devlet Adamı* diyalogunda da "aynı bir dümençinin dikkatini her zaman gemi ve gemidekilere yöneltmesi gibi, kanun yazmak yerine kanunlara uygun davranarak kendisiyle birlikte yolcularını kurtarması gibi. Devletin dümenini bu ilkeye göre yönlendirebilen önderler de sanatlarına kanundan üstün bir güç vererek doğru" (Platon, 2011: 297a) yönetim sergilenebileceğini ifade eder. Platon, *Devlet* diyalogunda bu kişilerin yönetim işi için akıllı, değerli, üstelik de toplumla ilgili insanlar olduklarını söylemektedir (Platon, 2012: 412d). Bununla birlikte yöneten ve yönetilenin temelde nasıl belirlendiğine dair şunları ifade eder:

"Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama, sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır (...)"(Platon, 2012: 415a-b).

Görüldüğü üzere Platon, insan doğasının altın, gümüş ve demir ya da tunçtan oluştuğunu söylemektedir. Dolayısıyla sınıf ayrımını savunmaktadır. Bu doğrultuda Platon'a göre yöneten kişi de doğal olarak doğası altın olan kişidir. Ancak Platon'un "metaller mitosuna" dayanan sınıf ayrımı anlayışı bir liyakat göstergesi gibi midir yoksa katı bir "kast sistemi" ya da "ırk öğretisi" midir?

"Metaller mitosunun" sınıfı toplum yapısına ve doğuştan kalıtsal farklılıklara ya da doğal niteliksel eşitsizlik anlayışına dayandığına yönelik itirazlar gelmektedir. Zira A. Şenel (1995: 147), Platon'un, akıllıdan akıllı, güçlüden güçlü çocukların doğduğu söyleminin aynı zamanda bir "ırk öğretisi" olduğunu ifade ederken K. Popper (1902-1994) bu durumu katı bir kast sistemi olarak okumaktadır. Popper'a göre Platon'un en iyi devleti en katı sınıf ayrımına dayanır ve bu yönüyle bir kast devletidir. İlave olarak Popper, Platon'un sınıfları kaldırma gibi bir amaç gütmeyeceğini söyler. Bu yüzden, Popper'a göre Platon, her sınıfın kendi işine bakması gerektiği ilkesinden hareketle yönetici yönetir, işçi çalışır ve köle köleliğini yapar anlayışını savunmaktadır (Popper, 2010: 60,119).

Popper, aynı şekilde Platon'un bir sınıftan ötekine geçmesinin siteye karşı işlenmiş en büyük suç (Platon, 2012: 434c) olduğu şeklindeki düşüncesini eleştirmektedir. Popper'a göre bu katı bir sınıf ayrımını haklı gösterme arayışından başka bir şey değildir. Bunların dışında Popper, Platon'a göre yöneticilerin "ırk, eğitim ve değer ölçüleri" olmak üzere üç bakımdan pek çok üstünlükleri olduğunu söyler (Popper, 2010: 63). Dolayısıyla buradaki üstünlük nitelik ve değer yönünden kategorik eşitliğe ve hiyerarşiye dayanan bir üstünlüktür. Ancak her ne kadar Popper, Platon'da katı kast sisteminin olduğunu belirtse de Platon, devlet felsefesinde kategoriler ya da sınıflar arası geçişi mümkün kılmaktadır. Çünkü eğitim için seçilen çocuklar sadece koruyucuların çocukları değildir. Üreticilerin çocuklarından da doğası altın ve gümüş olanlar seçilip Platon'a göre kamusal eğitimden geçmektedir. Hatta Platon, koruyuculardan işe yaramaz çocuk doğarsa diğer sınıfa verilmesi gerektiğini söyler (Platon, 2012: 423d, 415a-c). Nitekim A. E. Taylor, Platon'un en başından itibaren, koruyucu olmak için gerekli meziyetlere sahip olan çocukların diğerlerinden ayrılmasını ve sistematik bir hazırlık sürecinden geçirilip eğitilmesini istediğini ifade eder (Taylor, 2021: 83).

Bununla birlikte A. Arslan, Platon'un sınıfı sisteminin bir kast sistemi olmadığını ifade edip ve haklı olarak katı kast sisteminde kastlar arası geçişin mümkün olmadığını söyler (Arslan, 2010: 409). Öyle ki Platon'a göre sadece bekçiler ya da koruyucular filozof olabilir, ancak bu durum bekçilerin bir dizi eğitim sürecinden geçirilmesinden sonra mümkündür (Platon, 2012: 376b-e, 413d-e, 414a). Nitekim Platon'a göre halkın ruhunda iştah ve eğilimler ağır bastığından felsefe eğitimi onlar için uygun değildir (Ünder, 2019: 7). Dolayısıyla burada asıl eleştirilmesi gereken husus Platon'un sadece koruyucular için eğitimi mümkün görmesidir. Çünkü Platon'un bu düşüncesi evrensel bir eğitim anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

Öte yandan L. Arnhart, Platon'un sınıf ayrımı düşüncesini, Popper gibi, yurttaşları üç gruba ayıran katı kast sistemi olarak okumamaktadır. "Sokrates'e göre ebeveynleri kim olursa olsun insanlar doğal olarak onlara en uygun olan grubun içinde yer almalıdırlar" ifadelerine yer veren Arnhart'a göre, Sokrates, bu yolla fırsat eşitliğinin önemini öğretmektedir (Arnhart, 2011: 47). Bununla birlikte her siyasal topluluk, toplumsal iş bölümüne ihtiyaç duyar ve farklı kişiler farklı işleri yaparlar. Böylelikle Sokrates'i konuşturan Platon'a göre iktidar, ayrıcalık ve mülkiyet eşitsiz olarak paylaşılır. Dolayısıyla Sokrates, bu durumun yurttaşları, mesleki atamalarda ve nimetlerin paylaşılması noktasında liyakata dayalı bir sistem olduğu yönünde ikna eder. Ayrıca Arnhart, Sokrates'in, bunun da yapay farklılıklardan ziyade, ancak doğal yeteneklere dayanarak yapılabileceğini iddia ettiğini söylemektedir (Arnhart, 2011: 48). Benzer şekilde Taylor, Platon'un "sık sık yapılan testlerle uygunsuz olanları daha aşağı bir sınıfa düşürmek, aşağı sınıfın hak eden ve yetenekli üyelerini de daha yukarı bir sınıfa yükseltmek" gibi bir amacı olduğunu söylemektedir. Nitekim Taylor, bu durumun ise "devletin her köşesinde *yeteneklere açık kariyer olanakları*" sunduğunu ifade eder (Taylor, 2021: 83).

W.C.K. Guthrie (1906-1981), Platon'un yönetim biçiminin sınıf ayrımına dayanan bir aristokrasi olduğunu belirtmektedir (Guthrie, 1999: 114). Ancak Arslan, bunun bir soy veya kan aristokrasisi olmadığını, bir kabiliyet ve yetenek aristokrasisi olduğunu ifade eder. Ayrıca o, Platon'un insanların liyakatlerine göre yönetilmeleri anlayışının bir "meritokrasi" olduğunu söylemektedir (Arslan, 2010: 410). Bununla birlikte Platon, sınıf ayrımı ve iş bölümü gereği bilge kişilerin başta oldukları "profesyonel politikacılar" ve uzmanlaşmayı gerektiren "profesyonel ordu"yu savunmaktadır (Ağaoğulları, 2009: 219).

Bir başka politika felsefecisi L. Strauss (1899-1973) ise, Sokrates'in öncelikli olarak adaleti aradığını söyler ve Sokrates'e göre adalet ilk olarak soyuna veya hatta cinsiyetine bakılmaksızın, herkese doğasına uygun bir iş verilmesidir. Dolayısıyla yönetici sınıf en iyi insanlardır ve yöneticilerin yardımcıları olan askerler ise en iyi ikinci sınıftır. Buna mukabil tek vasfı yönetilmek olanlar ise iyilik bakımından en geride bulunanlardır. Bu yüzden Platon'un iddiasına göre, hak ettiği şeyi alıyorsa, hiç kimse adaletsizlikten şikâyet edemez (Strauss, 2018b: 254).

Platon'un iş bölümü ya da sınıf ayrımına yönelik aldığı kimi eleştirilere kısaca değindikten sonra onun sınıf ayrımı düşüncesinin temelinde bulunan üç parçalı ruh anlayışından söz edebiliriz. Platon'un sınıf ayrımı anlayışı esasında ruhun üç bölümüne karşılık gelmektedir (Platon, 2012: 435c). Ancak Platon'un ruhu üç bölüme ayıran düşüncesinden önce Pythagoras (MÖ 570-495), insan ruhunu akıl, mantık ve tutku olmak üzere üç bölüme ayırmaktaydı (Laertios, 2007: 391). Nitekim daha sonra Pythagoras'ın bu düşüncesi Platon'da üç parçalı ruh anlayışı ve onun toplumsal yansımaları olarak sınıf ayrımı şeklinde kendini gösterir.

Pythagoras, akıl ve tutkunun diğer hayvanlarda olmasına rağmen mantığın sadece insanlara özgü olduğunu söyler ve ona göre ruhun akıl bölümü ölümsüzdür. Ruhun egemenliği yürekte beyne kadardır. Ruhun yürekteki bölümü tutkudur. Beyindeki kısımları ise akıl ve mantıktır (Laertios, 2007: 391). Pythagoras'ın bu düşüncesine benzer şekilde Platon, içimizde hesaplayan, düşünen akıl yanımız, arzulayan iştihâ yanımız ve üçüncü olarak da azgınlık, kırgınlık yanımız bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre akıl en ölçülü olan yanımızdır. İçimizde olup biten her şeyi kollayıp yönetmek onun görevidir. Öfkenin işi ise onu dinlemek ve ondan yana olmaktır. Platon, içimizdeki yetilerin her birinin işini görmesi durumunda doğru kişi olacağımızı söyler (Platon, 2012: 439e, 441e). Bununla birlikte Platon'a göre nasıl sağlık bedendeki organların tabiata uygun bir düzenle sıraya girmesinden, birbirine bağlanmasından ileri geliyorsa, aynı şekilde adaleti yapan da içimizdeki bölümlerin tabiata uygun bir şekilde bağlanıp sıralanışındır (Platon, 2012: 444d).

Dolayısıyla Platon, ideal devletinde ruhun üç yanına karşılık gelen üç sınıfın olduğunu ve bu üç sınıfın karşılıklı durumları ve değerlerinden ötürü de bu devletin ölçülü, cesur ve bilge olduğunu söylemektedir. Platon'a göre bilgelik ve cesaret akıl yanıyla iradeye karşılık gelirken ölçülülük ile adalet ruhun tümüyle ilgilidir (Platon, 2012: 435c, 440a-441e). Dolayısıyla yöneticilerin erdemi bilgelik, koruyucunun erdemi cesaret, üretici sınıfın erdemi ise ölçülülüktür. Ancak Platon ölçülülük, cesaret ve bilgelikten geriye kalan ve hepsini tamamlayan değer ise adalet olduğunu ifade eder (Platon, 2012: 432b; 2007: 765d). Buna ilaveten Platon'a göre ruhun bölümleri aynı zamanda toplumsal hiyerarşide belli sınıflara tekabül eder (Topakkaya, 2014: 240). Zira Platon'a göre site, herkesin yararı için hiyerarşize olmuş "yönetmek, yasaları korumak, mal üretmek" gibi üç ayrı etkinliğe dayanır. Bununla birlikte ruh da üç farklı fonksiyonu yerine getiren "düşünmek, hareket etmek, arzu etmek" gibi üç işleve dayanmaktadır. Akıl, *logistikon*, bilgelik sayesinde ruhun tümünü kontrol eder (Mattéi, 2008: 94). Bu yüzden Platon doğası altından olan ve ruhun akıl ve mantık kısmını teşkil eden bilge kişinin yönetici olmasını ister.

Bununla birlikte Platon, *Devlet*'te öne sürdüğü içimizde hesaplayan, düşünen akıl, arzulayan iştihâ ve üçüncü olarak da azgınlık, kızgınlık yanı olan ve bunlara karşılık gelen “parasever, ünsever ve bilgisever” (Platon, 2012: 580d-e, 581c) üçlü insan tipolojisi olduğunu ifade eder (Cevizci, 2011: 30). Ancak Cevizci'nin iddiasına göre Platon daha sonra *Devlet Adamı* diyalogunda bunların yerine ikili bir tipolojiyi geçirir ve birine etkinlik diğerine ise sükûnet ilkesinin hâkim olduğu, sırasıyla güç ya da enerjiyle ölçülülüğe sahip olan iki farklı kişiliğin bulunduğunu söyler (Cevizci, 2011: 30). Görüldüğü üzere Platon, *Devlet* diyalogunda savunduğu üçlü sınıf ayrımı yerine *Devlet Adamı* diyalogunda ikili bir sınıf ayrımı getirmektedir.

Öte yandan yine Cevizci'nin iddiasına göre Platon, *Devlet Adamı*'nda her toplumun veya politik düzenin dünyaya kendi perspektifinden bakan, olayları kendi psikik doğalarından hareketle yorumlayan iki ayrı kişilik tipi ürettiğini ve bu tür kişiliklerden meydana gelen iki sınıf insanın bulunduğunu ileri sürmektedir. Aynı zamanda Platon bu durumun savaş ve barış taraftarlarıyla partilerin doğuşuna ve toplumun bölünmesine yol açtığını belirtmektedir (Cevizci, 2011: 31). Dolayısıyla böylesi olaylar ona göre toplumsal felaketlere ve politik krizlerin çıkmasına neden olur. Bu krizlerin çözümünde ise dokumacılık sanatını (Platon, 2011: 279b, 280a) iyi bilen bir devlet adamının iki sınıf arasındaki dengeyi, ahengi ve toplumsal birliği sağlaması önem arz etmektedir (Cevizci, 2011: 31). Platon, birbirine karşıt olan iki sınıfın idaresinde devlet adamını yetkin görmektedir. Ona göre devlet adamının “farklı insan tiplerini anayasal bir yapı içinde bir araya getirmek, onların karma bir anayasal düzen içinde birbirlerini tamamlayacak ve dengeleyecek şekilde bütünleştirmek” gibi bir misyonu vardır. Bunun da “kamu görevlileri veya devlet hizmetlerinin farklı tipten insanlara verilmesiyle başarılacak veya bir tür kuvvetler ayrılığı ilkesine başvurulmasıyla” (Cevizci, 2011: 31-32) gerçekleşeceğini ifade eder. “Gerçekten de doğaya uygun siyaset, yani bizim siyasetimiz bir devlet kurmak için kötüler ve iyileri rastgele bir biçimde bir araya getirmek istemeyecektir. Kuşkusuz ki ilk olarak halkı denemek isteyecek, denemesi bittikten sonra, halkı bu konuda bilgili ve usta insanların eline verecektir” (Platon, 2011: 308d) ifadelerine yer veren Platon, devlet ya da kamu hizmetlerinde liyakat ve ehliyet sahibi kişilerin önemli mevkilerde bulunmasını da onaylamaktadır.

Öte yandan Platon, *Devlet* diyalogunda filozofların devletlerde kral ya da kral önder, veya filozof olmadıkça, aynı insanda devlet gücüyle akıl gücü birleşmedikçe, kesin bir kanunla herkese yalnız kendi yapacağı iş verilmedikçe, bu devletlerin başının dertten kurtulmayacağını söyler. Platon böylesi bir durumda tasarladığı devletin gerçekleşemeyeceğini ifade eder (Platon, 2012: 473d-e). Çünkü ona göre filozoflar devleti ele geçirmedikçe ne devletin ne yurttaşların dertleri biter ne de tasarladığı devlet gerçekleşir (Platon, 2012: 501e). Görüldüğü üzere Platon, burada bilgelerin yönetimi olan aristokrasiyi savunur. Çünkü Platon, devletin başındakilerin zengin olduklarını söylemektedir. Ancak ona göre bu kişiler altın zengini değil, akıl ve erdem zengini. Nitekim o, insanları mutluluğa ulaştıracak olanın da zenginliğin bu türlü olduğunu ifade eder (Platon, 2012: 521a). Ayrıca *Devlet Adamı* diyalogunda dokuma ustası ve yönetme bilgisine (Platon, 2011: 279b-282d, 292a-b) sahip olan devlet adamını politik krizlerin çözümünün merkezinde görmektedir. Dolayısıyla Platon'un politika felsefesinde ele aldığı yönetim biçimleri de krizlerin çözümü bağlamında önemlidir. Bu yüzden biz de Platon'un politika felsefesinde yer verdiği yönetim biçimlerden söz edeceğiz.

Platon'un Politika Felsefesinde Yönetim Biçimleri

Hatırlanacağı gibi Platon'un *Devlet* diyalogunda ideal toplum ve devlet düzeni yöneticiler, koruyucular ve üreticilerden oluşmaktaydı. Bununla birlikte ona göre yöneticilerin erdemi bilgelik, koruyucularınkı cesaret, üretici sınıfın erdemi ise ölçülülüktür ve ölçülülük aynı zamanda hepsinin erdemidir (Platon, 2012: 432b, 435c). Bu durum ideal toplum ve devlet düzeni için de gereklidir. Öte yandan bunun tersi gerçekleştiğinde ise yani cehalet, korkaklık ve ölçsüzlüğün olduğu bir toplumda ise adaletsizlik baş gösterecektir ve o toplum hastalıklı bir toplum olacaktır. Dolayısıyla Platon'un bozuk yönetim şekilleri dediği timokrazi, oligarşi, demokrasi ve tiranlık gibi rejimler ortaya çıkmaktadır (Platon, 2012: 544c-558a).

Nitekim devletin hastalığı olarak gördüğü ilk rejim şân ve şeref düşkünlerinin yer aldığı timokrazi yönetimidir ve bu yönetim en iyi rejim olan aristokrasinin bozulmuş hâlidir. Bununla birlikte timokrazi rejiminin bozulmuş hâli ise gelir üstünlüğüne dayanan oligarşi rejimidir. Platon'a göre oligarşi devletin olabildiğince zengin olmak isteginin ve doymak bilmeyen bir mülk edinme açlığının sonucudur. Bu, zenginliği ortaya çıkardığı gibi fakirliğin de sebebidir. Bu yüzden bu iki sınıf arasındaki çatışmadan aşırı özgürlük talepleri olan sınıfın rejimi olan demokrasi doğmaktadır. Demokrasi rejiminde ise aşırı özgürlük tutkusu köleliği ve baskıyı getirmektedir. Demokrasi rejiminin bozulmuş hâli de zorbalık veya dikta yönetimini doğurmaktadır (Platon, 2012: 545a-d,

550d, 555b, 557a-d, 562a-d). Dolayısıyla Platon'a göre ideal olmayan bu bozuk yönetim biçimleri toplumda politik krizlerin yaşanmasına neden olur. Platon, *Devlet* diyalogunda en iyi rejim olarak gördüğü aristokrasi dışında liyakatin azalmasıyla doğru orantılı olarak bozuk olan dört siyasi rejimden söz eder (Klosko, 2006: 214).

Platon, *Devlet Adamı* diyalogunda ise politik ve hukuki zemin üzerinde bir rejim sınıflaması yapmaktadır (Cevizci, 2011: 28). Dolayısıyla *Devlet Adamı*'nda siyasi rejimlerin tasnifi değişmektedir. Temele aldığı iki kriter ise "yasaya uyan ve uymayan" devletler ile bu devletlerin başında bulunan kişilerin sayısı olmaktadır (Arslan, 2010: 429). Bu kriterlere göre yasalı ve başta bir kişinin olduğu hükümet krallıktır (monarşi) ve bu en iyi yönetimdir. Öte yandan başta bir kişinin olduğu fakat yasadışı olarak yönetenin rejimi de tiranlıktır ve çekilmez bir yönetimdir (Platon, 2011: 302e; Arslan, 2010: 429). Başta bir azınlığın bulunduğu ve yasaya uygun olarak sergilenen yönetim aristokrasidir. Eğer bu rejim yasadışı bir rejim ise bunun adı oligarşidir (Arslan, 2010: 429). Bununla birlikte Platon'a göre bu rejimlerin hepsi kanunlara göre yönetiliyorsa en kötüsü demokrasidir. Ancak Platon, yasaların ve kanunların hüküm sürmediği rejimlerle demokrasi yönetimini kıyasladığında ise yaşanacak rejimin demokrasi olduğunu söyler (Platon, 2011: 303a-b). Bununla birlikte Taylor, *Devlet Adamı*'nda toplumda dört ara tip yönetim elde edildiğini şöyle ifade eder:

- i. aristokrasi (temel bir 'anayasal hukuka' bağlı az sayıda kişinin yönetimi anlamında),
- ii. bu türden bir yasaya bağlı demokrasi;
- iii. yasadışı demokrasi;
- iv. oligarşi (az sayıda kişinin keyfi yönetimi)" (Taylor, 2021: 102).

Görüldüğü üzere Platon'un rejim tercihinde temel ölçü yasadır. Bu itibarla eğer yasalı olursa başta tercih etmediği demokrasi gibi bir rejimi iyi, öncelikli tercihi olan monarşiyi ise yasalı olmaması hâlinde kötü kabul etmektedir.

Öte yandan Strauss, Platon'un, rejimlere yukarıdan aşağıya inen³ düzeydeki uygulamasında kendine özgü bir anlam yüklediğini ifade eder. Ancak Strauss'a göre Platon'da sadece demokrasi, iniş için bir istisna oluşturmaktadır. Nedeni ise demokrasinin, iyi ve kötü, her şeye tanıdığı kötü şöhretli aşırı serbestlikte felsefeye izin vermesidir. Hâlbuki Platon'a göre filozoflara sadece filozofların yönetimi olarak bilinen aristokraside izin verilmektedir. Dolayısıyla Platon, doğal olarak filozofların yöneticiler olmalarını ister (Strauss, 2018a: 154). Görüldüğü üzere Platon'un, bilgelerin yönetimi olan aristokrasiyi savunup demokrasiyi eleştirmesi aslında herkesin felsefe yapma ve yönetime talip olma isteğinin de önüne geçmek istemesindedir. Platon'un geniş halk kitlelerinin filozof olamayacağı fikri ve felsefeyle ilgilenmesi gerekenleri yalnızca küçük bir azınlıktan müteşekkil görmesi (Platon, 2012: 494a, 496b) bu bağlamda önemlidir.

Platon'un demokrasiye karşı çıkmasının nedenlerinden biri de *Devlet*'te savunduğu sınıf ayırımına dayanan adalet anlayışına bu rejimin imkân tanımamasıdır. Çünkü Platon, yöneticilerin doğasını altından görmekte ve yönetim işinde ehil olduklarını düşünmektedir. *Devlet* diyalogunda filozofların yönetici olmasını, yani aristokratik monarşiyi ideal devlet düzeni olarak bu yüzden istemektedir. Zira devlet, kararlarını bilgece vermelidir ve bilgece karar vermek de bir bilgi işidir. Düşünme ve akıl yürütme asıl filozofun kullandığı araçlardır ve en iyi yargıç da filozoftur (Platon, 2012: 428b, 582d, 583a). Ayrıca Platon'un *Devlet Adamı* diyalogunda da kralın yönetimini bir bilgi işi olarak görmektedir. Ama o, sıradan bir bilgi, bilim değil, diğer bilimler arasından doğan, eleştirel ve yönetici bir bilimdir (Platon, 2011:292b) yani politika bilimidir.

Öte yandan Platon'un bu iki diyalogunda yönetim yönünden bir farklılık ortaya çıkar. Platon, *Devlet* diyalogunda devletin başındakilerin zengin kişiler olduklarını söyler. Ancak bu kişilerin altın zengini değil, akıl ve erdem zengini, insanları mutluluğa ulaştıracak olanın da zenginliğin bu türüsü olduğunu ifade eder (Platon, 2012: 521a). Yani Platon, *Devlet* diyalogunda aristokratik monarşi anlayışını savunur. *Devlet Adamı* diyalogunda ise politik ve hukuki zemin üzerinde yükselen en iyi yönetim biçiminin liyakat ve yasaya saygısı olan anayasal monarşi olduğunu düşünmektedir. Bu geçiş artık Platon'un, *Devlet*'te savunduğu ideal devlet düzeninden *Devlet Adamı* ve daha sonra *Yasalar* diyalogunda da vazgeçtiğini göstermektedir (Gökberk, 1993: 73; Cevizci, 2011: 27-29).

³ "Hesiodos'un *İşler ve Günler*'indeki insan türlerinin, ırklarının düzenlenmesine, bazı göndermeler bulunmaktadır. Beş ırk var: İlki tabii ki altın; ve sonra gümüş çağ gelir, gördüğünüz gibi, yukarıdan aşağıya; ve sonra bronz; ve sonra kahramanlar; ve sonra demir çağı. Başka bir deyişle, Hesiodos'ta genel olarak yukarıdan aşağıya inen bir düzen var, ancak aşağıya iniş dördüncü sırada tuhaf bir kesintiye uğrar". Bkz. (Strauss, 2018a:154).

Her ne kadar Platon, ideal devlet düzeninden hukuk zemini üzerinde yükselen en iyi yönetim lehine vazgeçmiş olsa da yine de filozof kralın yanılmaz biri olduğunu söyler. O, kanunların bir yere kadar kralların işi olduğunu ifade eder ve ona göre en güzeli kanunlar değil, bilgili bir kraldır (Platon, 2011: 294a). Dolayısıyla Platon, devlet adamının gerçek ya da bilimsel yönetme sanatını bilen biri olduğunu öne sürer (Klosko, 2006: 178). Bununla birlikte “*Devlet Adamı*’nda ilke olarak yasa koyucusunu yasanın üzerine yerleştirdiğini veya yasa koyucu filozof hükümdarı yasallığın üzerinde bulunan bir varlık olarak konumladığını görmekteyiz” (Arslan, 2010: 427).

G. Klosko, Platon’a göre gerçek hükümdarın geçmişteki yasalar tarafından kısıtlanmayacağını ifade eder. O, yasaların orijinal kanunlaştırılmasına getirdiği bilimsel anlayışı yeni koşullara uygulayacaktır. Nasıl ki bir doktor daha önce yazdığı reçetelere uymaktan çekilmeyecekse ve bilgilerini doğrudan hastalarının mevcut koşullarına uygulayacaksa, gerçek hükümdar da yasalara uymak zorunda hissetmeyecektir (Klosko, 2006: 178). Bu bağlamda Platon’un, *Devlet Adamı*’ndaki şu sözleri akıllara gelmektedir: “Hekim beklendiğinden daha kısa bir süre içinde döner ve hastasını rüzgârlar ya da mevsimlerden kaynaklanan beklenmeyen bir değişme nedeniyle daha iyi durumda bulursa başkalarına vermektan çekinir mi? Yoksa hekim başka bir reçete vermezken, hastalar da bu yeni reçeteyi bozmaya hakkı olmadığı üzerinde inat mı edecektir?” (Platon, 2011: 295e). Klosko, burada yasaların Platon’un bir doktorun hastalarından uzun bir süre ayrı kalması durumunda bırakacağı talimatlara eşdeğer olduğunu söyler. Çünkü gerçek devlet adamının kuralı üstündür ve değişen koşullara uyum sağlayabilir (Klosko, 2006: 178).

Platon, *Devlet Adamı*’nda ideal düzen arayışından neden vazgeçtiğini şu sözlerle bildirir: “Gerçekten de kentlerde bir arı kovanından çıkar gibi doğuştan üstün ruh ve bedene sahip bir kral olmadığı için, en doğru devletin yolundan giderek kanunlar yazmak için bir araya gelmeliyiz” (Platon, 2011: 301e) demektedir. Nitekim A. Arslan, nasıl bir hekimin her zaman hastalarının yanında bulunmasının mümkün olmadığı hastalarına uygulamaları için yazılı reçeteler bırakması gibi, filozof yasa koyucunun olmadığı ya da öldüğü zaman da toplumun izlemesi gereken yasaları yazılı olarak bırakmasını kast ettiğini ifade eder. Platon’un bu düşüncesi “filozofun mutlak hâkimiyetine dayanan en iyi rejim yerine çoğu zaman ikinci en iyi rejimle, yani filozofun değil de yasanın hâkimiyetine dayanan rejimle” (Arslan, 2010: 428-429) yetindiğini göstermektedir.

Platon, bir diğer diyalogu *Yasalar*’da da ideal bir yönetim biçimine ulaşma arzusunda olup (Şentuna & Babür, 2007: 32) kent kurma ve yasaları yapma işini, insanları erdeme yönelten en iyi araç olarak görmektedir (Platon, 2007: 708d). Ancak adaletsizliğe sürüklenmeden tek başına yönetecek bir insanı bulmak zordur (Platon, 2007: 713c). Bu yüzden Platon, “Yöneticiler” denen kimselere “yasaların hizmetkârları” adını vermesinin, yeni bir ad bulmak hevesiyle olmadığını; bir kentin kurtuluşunun ya da yıkılışının her şeyden çok buna bağlı olduğunu düşündüğünden dolayı verdiği söylemektedir (Platon, 2007: 715d).

Öte yandan Platon’a göre bir devlette yasa güçsüzse ve çiğneniyorsa o devletin yıkılışı çok yakındır. Ancak yasa yöneticilerin üstündeysen ve yöneticiler onun kölesi ise, devletin kurtuluşu ve tanrıların kentlere verdiği bütün nimetleri elde etmek söz konusudur (Platon, 2007: 715d). Ayrıca Platon’a göre yasama önemli bir işleve sahiptir. Ancak Platon, düzeni oturmuş bir kentte iyi çıkarılmış yasaların yürütme işinde beceriksiz olan yöneticilere bırakıldığında, bu durumda yöneticiler maskara olmakla birlikte, iyi yasalardan da yararlanamazlar. Zira Platon’a göre bu iş bilmez yöneticiler yüzünden kentlere olmadık zararlar ve yıkımlar gelir (Platon, 2007: 751c). Bu yüzden Platon’a göre her şeyden önce kişiler yönetim görevlerine hakkıyla getirilmelidir. Ayrıca kendileri ve aileleri çocukluktan seçime kadar yeterince incelenmiş olmalıdır. Daha sonra seçecek kişilerin de adayları kabul ederken ya da geri çevirirken, bu ikisi arasında doğru bir kararla seçim yapabilmek için, bu kişilerin yasa gelenekleri içinde iyi eğitilip yetişmiş olmaları gerekmektedir (Platon, 2007: 751c). Görüldüğü gibi Platon, *Yasalar* adlı diyalogunda da, diğer iki diyalogunda olduğu gibi, politik krizler üzerinden bir düzen arayışı içine girmektedir ve bu durum için bir çözüm yolu bulmaya çalışmaktadır. Ancak bu diyalogunda önerdiği çözüm yolu ise yasaların üstünlüğüdür (Gökberk, 1993: 73). Platon, *Devlet Adamı* diyalogunda olduğu gibi *Yasalar*’da da devlet hizmetlerinde liyakat ve ehliyet sahibi kişilerin bulunmasını önemsemektedir.

Bununla birlikte Platon’un *Devlet* diyalogunda hükümdar yasanın üstünde yer alırken, en iyi ikinci devleti savunduğu *Devlet Adamı* ve *Yasalar* diyalogunda ise yasa hükümdarın üstündedir (Arslan, 2010: 432). Öyle ki Platon, *Yasalar* diyalogunda politik yönetimde en iyiden göreceli olarak vazgeçmiş, en iyi ikinci devlete yönelmiştir (Gökberk, 1993: 73). Dolayısıyla *Devlet Adamı* diyalogunda “üstü örtük bir şekilde genç bir tiranın, hükümdarın gücü ile filozofun bilgeliğinin bir araya gelmesinin, yani filozofun krala danışmanlık etmesini” (Arslan, 2010: 432) *Yasalar* diyalogunda daha açık olarak şu şekilde ifade eder: “Bana tiranlıkla yönetilen bir kent

verin; başındaki tiran da genç, belleği güçlü, kolay kavrayan, yiğit ve yaradılıştan eli bol olsun; içindeki öteki erdemlerin bir işe yaraması bekleniyorsa, daha önce erdemün bütün parçalarına eklenmesi gerekir (...)" (Platon, 2007: 710b). Bununla birlikte Platon'a göre, toplumsal erdemlerin üstüne çıkıp bu yetileri kazanamayan kişi devletin tümünü yönetecek hale gelemez. Ancak başkaları yönetirken onlara yardımcı olur (Platon, 2007: 768a). Görüldüğü üzere bu pasajlarında filozofun danışmanlık yapmasını istemektedir. Dolayısıyla Platon'un, *Devlet*'teki bilgelerin kişisel yönetimi yerini *Yasalar*'da bürokrasi, felsefenin yerini ise gelenek, görenek ve yasalar alır (Gökberk, 1993: 73; Arslan, 2010: 432).

Platon'un, *Devlet* gibi, *Devlet Adamı* ve *Yasalar* diyalogları da onun politika felsefesine yöneliktir. Platon, bu diyaloglarında adaleti ve adil yönetimi aramaktadır. Ancak o, *Devlet*'te savunduğu kimi düşüncelerinden daha önceki paragraflarda ifade edildiği gibi vazgeçer. Örneğin Platon *Yasalar* diyalogunda "uyum, akli başındalık ve özgürlük" gibi değerlerin yasa koyucu tarafından gözetilmesi gerektiğini ifade eder. Platon, burada devlet düzenlerinin demokrasi ve monarşi gibi iki ana düzeni olduğunu ve monarşinin Perslerde demokrasinin ise kendi sitesinde en uç noktalarına ulaştığından söz eder. Bununla birlikte Platon'a göre, diğer rejimlerin hemen hepsi bu iki sistemin çeşitlemeleridir. Dolayısıyla özgürlük ve uyum sağ görüşle birleşecekse, her iki rejim tarafından oluşan karma bir yönetim olmalıdır (Platon, 2007: 693e). Benzer şekilde Platon, ideal devlet düzeni yerine *Devlet Adamı*'nda ikinci iyi yönetimi geçirir ve bu yönetim türünde "rıza, liyakat ve hukuk" gibi üç ölçüt koyar. Dolayısıyla yönetimi yönetenlerin rızasına veya gönüllülüğüne dayandıran Platon, söz konusu ölçütlerden rızayı, meşru yönetim şekillerini, bilhassa da kral veya tek adamın yasaya uygun yönetimini veya anayasal monarşiyi tiranın baskıcı, despot yönetiminden ayırmak için kullanmaktadır. Bununla birlikte diğer iki ölçüt de liyakat ve hukuktur (Cevizci, 2011: 27, 28). Platon *Yasalar* adlı diyalogunda ise artık bilgelerin yönetiminde ısrar etmemektedir. O, bu diyalogunda yasaların üstünlüğünden söz etmekle birlikte daha önce de ifade edildiği gibi filozofun yöneticiye danışmanlık yapmasını istemektedir. Bununla birlikte artık Platon, idealist devlet anlayışından realist devlet anlayışına geçmekte (Gökberk, 1993: 73), yani "gökyüzünden yeryüzüne indirilmiş felsefe" düşüncesini temsil etmektedir (Cevizci, 2011: 19). Görüldüğü üzere Platon'un, politika felsefesinde bilgelerin yönetimi olan aristokratik monarşiden, filozofun yöneticilere danışmanlık yaptığı anayasal monarşi ve yasaların üstünlüğüne bir geçiş söz konusudur.

Ancak Platon, *Yasalar* diyalogunun son bölümünde ise şu soruyu sorar: "İnsan devlet adamının hedeflemesi gereken amacı bilmiyorsa, her şeyden önce "yönetici" adına layık mıdır? Sonra, amacını kesinlikle bilmediği bir şeyi koruyabilir mi?" (Platon, 2007: 962b). Bu yüzden Platon, devletin amacını ve bu amaca ne şekilde ulaşması gerektiğini hangi yasaların ve hangi insanların iyi olduğunu gösterecek bir kuruma ihtiyaç duyulduğunu ifade eder (Platon, 2007: 962b). Platon'a göre bu kurum, Gece Konseyi'dir. Platon, bu konsey ile ikinci en iyi devletini aslında *Devlet* diyalogunda tasarladığı ideal devlete bir adım daha yaklaşırma gayretindedir. Zira bu kurum, ortada ne *karma anayasa*, ne de *denge-fren sistemini* bırakacaktır. Ona göre bu konsey, tek başına devletin ruhu olacaktır. Bununla birlikte konsey üyeleri iyi eğitim almış, din ve felsefeye hâkim, çeşitli bilimlerde uzmanlaşmış kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca Platon, bu kişileri toplumsal erdemleri bakımından lekesiz ve adeta tanrısal kişiler olarak tasarlamıştır (Ağaoğulları, 2015: 122-123). Dolayısıyla Gece Konseyi'nin üyeleri, yasalarda kaçınılmaz olarak eksik dile gelen mutlak ahlak ölçülerini iyi bildikleri için *Devlet*'te anlatılan filozof-yöneticilere daha çok yakındırlar (Şentuna & Babür, 2007: 43). Nitekim Gece Konseyi, Platon'un *Devlet*'inde idealize ettiği yönetime benzemektedir.

Öte yandan Taylor, Platon'un Syrakusa'da yaşadığı başarısız deneyin *Yasalar*'da bilge bir yasakoyucu ile genç hevesli bir yöneticinin birlikteliğinde başarılı ve sağlam bir yönetim oluşturduğu görüşünde hâlâ ısrarcı olduğunu söyler. Bununla birlikte Taylor, Platon'un *Devlet*'te ortaya koyduğu idealleri aslında terk etmediğini belirtmektedir (Taylor, 2021: 24, 31).

Sonuç/Değerlendirme

Platon'un düşüncesini harekete geçiren ve tetikleyen ana sorun yaşanan politik krizlerdir. Bu krizlerin ortaya çıkmasında Perslerle yapılan savaşlar, Yunan dünyasındaki liderlik mücadelesi ve klasik demokrasi geleneği içinde iktidarın el değiştirmesi gibi pek çok şey vardır. Bu sorunlar Platon'u politik felsefe bağlamında çözüm arayışına itmiştir. Dolayısıyla klasik politika felsefesinin kurucularından olan Platon, döneminin politik meselelerine duyarsız kalmamış ve sitesinde yaşanan politik krizlere de çözüm aramıştır.

Platon'un bu çözüm arayışı aslında iyi bir toplumun ve devletin arayışıdır. Nitekim Platon'un, politika felsefesinde yapmaya çalıştığı insanların mutlu ve güvenli bir şekilde yaşayacakları ideal toplum ve devlet düzeni

kurmaktır. Dolayısıyla Platon'un, bu ideal toplum ve devlet düzeni kurma arzusu *Devlet, Devlet Adamı ve Yasalar* gibi diyaloglarda yönetim alanında yaşanan değişimlerin kaynağında yer alır. Bununla birlikte Platon'un, ülke dışına yaptığı bir dizi seyahatler ve edindiği politik tecrübelerinde yönetim alanındaki değişimlerin bir başka nedeni olarak görülebilir.

Platon, insanların mutlu ve güvenli bir toplum ve devlet düzeninde yaşayabilmeleri için *Devlet* diyalogunda belirttiği üzere filozofların kral ya da yönetici olduğu iş bölümü ve sınıf ayırımına dayanan toplumsal yapıyı zorunlu görmektedir. Çünkü Platon'a göre, iş bölümü ve dolayısıyla sınıf ayırımında belirlenen bir toplumsal sistem adaletin tesisi için önem arz eder. Bu da filozofların yönetimi olan aristokratik monarşiyi gerekli kılmaktadır.

Öte yandan *Devlet Adamı* ve *Yasalar*'da politik krizlere çare aramayı sürdüren Platon, *Devlet* diyalogunda savunduğu iş bölümü ve sınıf ayırımına dayanan aristokratik monarşiden ideal bir toplum ve devlet düzeninin çıkmayacağını farkındadır. Bu yüzden Platon, ikinci en iyi dediği devlet modeli üzerinde odaklanmıştır. Bu model ise artık filozofun kral ya da yönetici olmasından ziyade yöneticiye danışmalık yaptığı realist bir toplum ve devlet düzenidir. Bununla birlikte Platon, hukuk ve yasanın üstün olduğunu kabul eder. Dolayısıyla bu sistem yasaların üstünlüğüne dayanmaktadır. Ancak Platon, *Yasalar* diyalogunun son bölümünde ise Gece Konsey'inden söz eder. Aslında bu konsey onun ikinci en iyi devletini *Devlet* diyalogunda tasarladığı ideal devlete dönüştürme tutkusundan vazgeçmediğini göstermektedir.

Son olarak Platon'un politika felsefesinde yer alan yönetim biçimleri ve sınıf ayırımına dair görüşlerinin kendisinden sonraki pek çok düşünür üzerinde olumlu ya da olumsuz tesirlerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim Platon, kimi düşünürler tarafından egemenliği belli bir zümreye veya sınıfa verdiği için, doğal niteliksel eşitsizliği ve ırk öğretisini savunduğu için eleştirilmiştir. Buna ilaveten *Devlet* diyalogunda tasarladığı ideal toplum ve devlet tasarımı da pek çok düşünür tarafından otoriter bir rejim olarak görülüp eleştirilmiştir. Öte yandan savunduğu nitelikli iş bölümünün yarattığı fırsat eşitliğinden ve ehliyet sahibi kişilerin kamu hizmetlerinde yer almasına dair düşüncelerinden dolayı da olumlu eleştiriler almıştır. Bu ve benzeri eleştirileri çoğaltabiliriz. Ancak Platon'un *Devlet Adamı* ve *Yasalar* diyaloglarını dışarda tutarak sadece *Devlet* diyalogu üzerinden bir okuma ve eleştiri yapmak doğru olmasa gerekir. Çünkü Platon'un politika felsefesi sadece *Devlet* diyalogundan ibaret değildir. Zira bu çalışmada görüldüğü üzere Platon, *Devlet* diyalogundaki politika felsefesine dair sınıf ayırımı ve yönetim şekillerine dair kimi fikirlerini diğer diyaloglarında değiştirmiştir ve aynı zamanda Platon'un bu üç diyalogu politika felsefesinde nasıl bir değişimin ve dönüşümün yaşandığını da gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2009). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2015). Platon'un Bilişi. M. A. Ağaoğulları, (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde (ss.91-123). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arnhart, L. (2011). *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi* (A. K. Bayram, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Arslan, A. (2010). *İlkçağ Felsefe Tarihi -Sofistlerden Platon'a-*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Badiou, A. (2015). *Platon'un Devleti* (S. Kılıç, N. Özyıldırım, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Brun, J. (2007). *Platon ve Akademia* (İ. Yerguz, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cevizci, A. (2011). "Önsöz". *Devlet Adamı* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Gökberk, M. (1993). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Guthrie, W.C.K. (1999). *İlkçağ Felsefe Tarihi* (A. Cevizci, Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Laertios, D. (2007). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* (C. Şentuna, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Klosko, G. (2006). *The Development of Plato's Political Theory*. New York: Oxford University Press.
- Mattéi, J. F. (2008). *Platon* (İ. Yerguz, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Platon. (2012). *Devlet* (S. Eyüboğlu, M. A. Cimboz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2011). *Devlet Adamı* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2010). *Mektuplar* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

- Platon. (1946). *Sokrates'in Savunması* (N. Berkes, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Platon. (2007). *Yasalar* (C. Şentuna, S. Babür, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Popper, K. (2010). *Açık Toplum Düşmanları, Cilt I: Platon* (M. Tunçay, Çev.). Ankara: Liberte Yayınevi.
- Strauss, L. (2018a). *Platon'un Politik Felsefesi- Kriton Cilt 2- 1966 Güz Döneminde Verilen Dersler* (Ö. Orhan, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Strauss, L. (2018b). *Platon'un Politik Felsefesi- Savunma Cilt 1- 1966 Güz Döneminde Verilen Dersler* (Ö. Orhan, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tariböncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şentuna, C., & Babür, S. (2007). "Giriş", *Yasalar* (C. Şentuna, S. Babür, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Tannenbaum, D. G., & Schultz, D. (2010). *Siyasî Düşünce Tarihi Filozof ve Fikirleri* (F. Demirci, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Taylor, A. E. (2021). *Platon/ Bilgi, Ruh ve Devlet* (C. İ. Özkan, Çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Topakkaya, A. (2014). *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ünder, H. (2019). Platon'un Devletinde Eğitim Ve İnsan Doğası. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences* (JFES), 26 (1), 185-201. DOI: 10.1501/Egifak_0000000518

EXTENDED SUMMARY

The study aims to make an assessment of Plato's (427-347 BC) class division and management styles in his political philosophy. In this context, it has been tried to make a review that includes an understanding of class division, which he considers necessary for the social order, by taking into account Plato's dialogue called *The Republic*, and also the dialogues called *The Statesman* and *Laws*. In addition, the forms of government that Plato considered necessary for the ideal state order were mentioned. In his political philosophy, Plato draws attention to the political crisis in the city and seeks the ideal administration, which he thinks is incomplete. He sees the aim of his political action as the solution to political crises in the city. For this reason, he tries to build a new order in his political philosophy and overcome political crises. Thinking that overcoming the political crisis can only be possible with the provision of justice in the society and the state order, Plato, at the beginning of his dialogue, pursues the question "What is justice?" Such a question is elaborated by Plato's quest for just people, just society, and just government. The quest for justice, which constitutes the fundamental perspective of Plato's political philosophy, actually reveals the reasons why the philosopher resorted to a class division and division of labor.

In this direction, in this study, firstly, the place of the question "What is justice", which dates back to ancient times, in Plato's political philosophy tried to be determined. Plato, who naturally sought the answer to this question because he was a close witness of the political crises faced by the site he was a citizen of, thought that justice would only take place in an ideal society or state order. In this respect, considering Plato's *State* dialogue, we can say that the understanding of ideal society or order in which justice will be established is based on the idea of division of labor and class division.

Secondly, the place of division of labor and class distinction in Plato's political philosophy and the change in these ideas are mentioned in the study. While doing this, the views of some thinkers who criticize Plato's division of labor and class separation approach, either positively or negatively, are also included. According to Plato, human is a social being with basic needs, and division of labor occurs in line with human needs, and this is necessary for the provision of an ideal social order. However, division of labor in Plato is only possible if everyone does the work that they understand and are capable of. However, naturally, Plato's understanding of this division of labor brings to mind the question of who is/are competent in the field of management.

While presenting an analysis of human nature, Plato, who likens various human natures to metals in the form of gold, silver and iron or bronze, expands this diversity in a way that allows class distinction in the social structure. In this direction, Plato thinks that the nature of the person who rules is like a gold mine. This understanding of Plato brings debates such as "is this understanding of class distinction based on Plato's "myth of metals" an indication of merit or is it a rigid "caste system" or "race doctrine?" As a matter of fact, Plato's "myth of metals" received negative criticism from some thinkers that it was based on class society structure and innate hereditary differences or natural qualitative inequality. As a matter of fact, just as Plato received negative criticism from some thinkers that the "Metals myth" was based on the class society structure and innate hereditary differences or the understanding of natural qualitative inequality, it also received positive criticism from some thinkers who interpreted the class society structure and social division of labor as discovering people's abilities, being based on merit and sharing the blessings.

Thirdly, in the study, the forms of government in Plato's political philosophy are emphasized and it is mentioned how Plato classifies the forms of government. In this context, the study focuses on how the change in management styles took place in Plato's three dialogues on political philosophy. So much so that while Plato defends an aristocratic monarchy, which is the rule of the wise, as an ideal management model in the *State* dialogue, he defends the constitutional monarchy in the *Statesman* dialogue. In his dialogue called *Laws*, Plato, who defends the rule of law, also wants the philosopher to advise the ruler. However, Plato agrees that the law and legal regularities are supreme. Therefore, this system is based on the rule of law. However, Plato mentions the Night Council in the last part of the *Laws* dialogue. In fact, this council shows that he has not given up on his passion to transform his second best state into the ideal state he envisioned in the *State* dialogue.

On the other hand, how Plato classifies the regimes in these three dialogues is also discussed in the study. Regimes such as timocracy, oligarchy, democracy and tyranny, which Plato called corrupt government forms, were included. While Plato sees democracy as one of the bad regimes in the *State* dialogue, in the *Statesman* dialogue, we see that he changed the order of democracy from the best to the worst in the legal and illegal

distinction. Because in Plato's dialogue, it is seen that the basic criterion in the choice of regime is the law. In this respect, he considers a regime such as democracy, which he does not prefer at first, good if it is based on the law, and accepts the monarchy, which is his primary choice, as bad if it is not based on the law.

Finally, in the study, the positive or negative effects of Plato's views on management styles and class separation, especially in political philosophy, on many thinkers after him were expressed. As a matter of fact, Plato has been criticized by some thinkers for giving the dominance to a certain group or class, for defending natural qualitative inequality and the doctrine of race. In addition, the ideal society and state design designed by Plato in the State dialogue has also been evaluated as an authoritarian regime by many thinkers. On the other hand, he received positive criticism for the equality of opportunity created by the qualified division of labor he advocated, and for his thoughts on the participation of qualified people in public services. We can multiply this and similar criticisms. However, leaving out Plato's The Statesman and Laws dialogues, it would not be right to read and criticize only on the State dialogue. Because Plato's political philosophy is not just a dialogue of the State. Because, as seen in this study, Plato changed some of his ideas on political philosophy in the State dialogue in other dialogues, and at the same time, these three dialogues reveal what kind of change and transformation took place in Plato's political philosophy.

ODYSSEIA'NIN APOLLONİK SÖYLEM EKSENİNDE ANALİZİ

ANALYSIS OF ODYSSEY ON THE CONTEXT OF APOLLONIAN DISCOURSE

Deniz AKDENİZ

Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma
Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
dnizakdeniz@gmail.com
ORCID No: 0000-0001-7289-9279

Nurşah ÇOKBANKİR ŞENGÜL

Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm
Rehberliği Bölümü
nursahsengul@akdeniz.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-5451-6198

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
13.8.2022

Kabul Tarihi:
19.9.2022

Yayın Tarihi:
30.9.2022

Anahtar Kelimeler:
Apollonik
Homeros
Odyssea
Logos
Mythos

Keywords:
Apollonian
Homer
Odyssey
Logos
Mythos

Antik Çağ'dan beri önce spesifik olarak Helen toplumunda, daha sonra büyük bir yayılım göstererek gittikçe artan bir şekilde tüm dünyada büyük bir etki bırakmış olan kanonik metinlerden olan Homeros'un Odysseia adlı eseri her döneme farklı yönleriyle damga vurmuştur. Troia Savaşı sonrası Ithake kralı Odysseus'un on yıllık yolculuğunu anlatan eser, başından sonuna kadar mitolojik olaylarla bezelidir. Eserde mitolojik olayların yanında elbette denizcilik faaliyetleri, bazı lokasyonlar, dinsel argümanlar, bazı halklar ve özellikleri ile ilgili kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde hakikate dayanan bilgiler bulunmaktadır. Ancak eser temelde, günümüzde bile sanatçılara ve her türden okura ilham veren edebi bir başyapıttır. Bunun yanında Odysseia'da sözü edilen yerleşim yerlerinin ve otokhton halkın tasvirinden *mythostan logos*a geçişin ve bunun yaratmış olduğu algısal dönüşümün izlerini takip etmek mümkündür. Eser doğanın domestikasyonu, tanrıların müdahil olmaları, kentsel ve kırsal yaşam kategorizasyonu ile Apollonik bir yapı arz etmektedir. Bu çalışmada Homeros'un Odysseia adlı eserindeki olaylar, tanrılar ve coğrafya Apollonik söylem ekseninde değerlendirilmiştir. Ayrıca Odysseia'ya hâkim olan söylemin *mythostan logos*a geçiş ile ilgili verdiği ipuçları üzerinde durulmuştur.

Homer's Odyssey, one of the canonical texts that has left a great impact first on Greek society in particular, and then increasingly on the whole world with a great spread since antiquity, has left its mark on every period with different aspects. In addition to mythological events, of course, there is information based on the truth about maritime activities, some locations, religious arguments, some peoples and their characteristics in a way that leaves no room for doubt. But the work is fundamentally a mythos, a literary masterpiece that inspires artists and readers of all kinds even today. In addition to this, it is possible to follow the traces of the transition from mythos to logos and the perceptual transformation created by this from the depiction of the settlements and autochthonous people mentioned in the Odyssey. The work presents an Apollonic structure with the domestication of nature, the involvement of the gods, the categorization of urban and rural life. In this study, the events, gods and geography in Homer's Odyssey are evaluated on the context of Apollonian discourse. In addition, the clues given by the discourse dominating the Odyssey about the transition from mythos to logos are emphasized.

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1161619>

Atıf/Cite as: Akdeniz, D. & Çokbankir Şengül, N. (2022). Odysseia'nın Apollonik Söylem Ekseninde Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1760-1771.

Giriş

Delphoi Tapınağı'nın duvarlarında yazılı olan *En güzel en adil olandır, Sınırı aşma, Kibirden kaçın, Aşırılığa izin verme* buyrukları; Yunan güzellik kavramının ve *khaosa* bir sınır getirmenin temelini oluşturmaktadır. Bu temel de Delphoi Tapınağı'nın batı cephesinde Mousalar arasında gösterilen Apollon'un korumasına teslim edilen bir fikirdir. Tapınağın doğu cephesinde ise tüm kuralları ölçü tanımadan çığneyen *khaos* tanrısı Dionysos'un bir tasviri bulunmaktadır (Eco, 2019: 53-55). Özellikle Nietzsche'den sonra daha net bir biçimde farkına varılan ve araştırılan Apollon – Dionysos dikotomisi Homeros'un mitleri, doğayı, toplumsal ilişkileri aktarış şekliinden de açıkça ortaya çıkmaktadır (Nietzsche, 2018: 33-34). Nietzsche, Helen kültür tarihinde Titanların savaşlarını ve katı halk felsefesini de içeren Tunç Çağı'ndan, Apollonik güzellik anlayışının hâkimiyetindeki Homeros'un dünyasına geçişe değinmiştir. Daha sonra tragedyada baş gösteren Dionysosçu akımın bu naif görkemi alt üst etmesini takiben Apollonik yapının Dor sanatı ve dünya görüşünde donuk bir yüceliğe ulaştığını belirtmiş ve yaşanan dikotomik savaşıma vurgu yapmıştır. Apollonik yapıdan söz ederken eserde bir *telos* (τὸ τέλος) olarak Odysseus'un eve dönmesi esastır ve lineer yapı zaman zaman bozulsa da; okuyanlar narrasyona içkin söylem nedeniyle amaçlanan ve idealize edilen *telosun* gerçekleşeceğini bilirler. Apollonik kahraman yazgı tarafından hırpalanmış, tanrısız onurlandırmalarda hak ettiği ödülü kazanmıştır. Metafizik avuntunun yerini *deus ex machina* (makineden tanrı)¹ almıştır. Dionysosçu taraf sanattan adeta yer altına, bir gizli tapını biçimindeki yozlaşmaya kaçmak zorunda kalmıştır (Nietzsche, 2018: 106-107). Gerçekten de Odysseus büyük badireler atlatmış, Athena *deus ex machina* olarak her yerde yardımına koşmuş ve eserdeki Kalypso, Kirke, Seirenler, Lotophagoi gibi mitsel öğeler üstesinden gelmesi ya da kaçıp kurtulması gereken ayartıcılar olarak görülmüştür. Bu anlamda eser keşfedilen ve stilize edilen doğa ile hiyerarşik toplumsal ilişkiler ekseninde dönemin Akdeniz dünyasının *zeitgeistini* (zamanın ruhunu) içinde taşımaktadır.

Odysseia'da Athena ve Poseidon'un işleniş şekli, Kirke, Kalypso, Seirenler gibi mitolojik kadın figürlerin yeri, kentlerin ve kırsal alanların özellikleri, eserin Apollonik yapısı ile ilgili net sonuçlara varılmasına yol açmaktadır. Nitekim bu kültürde Titanların alt edilmesi, canavarların öldürülmesi, halüsinasyonlar ve eğlendirici yanılsamalar yoluyla korkunç derinlikteki bir dünya görüşünün (Dionysosçu yapı) ve en duyarlı acı çekme yeteneğinin karşısında utku kazanması gerekmektedir (Nietzsche, 2018: 29). Nietzsche'nin bu radikal transformasyon ile ilgili çizmiş olduğu çerçeve, Odysseus'un serüvenlerinde gerek sarıh bir şekilde gerekse de zımnen ortaya çıkmaktadır. Schopenhauer de dalgalı azgın bir denizde bir denizcinin güçsüz teknesine güvenerek oturduğu gibi; yalnız bir insanın da ızdıraplar dünyasının ortasında, *principium individuationis*'e (bireyleşme ilkesi)² güvenerek sakince oturduğunu söyler (Schopenhauer, 2020: 505). Bireyin ve bireyselleşmenin kutsal addedildiği, özelde doğa ile genel olarak her şey ile bir olma halinden kopuşu belirten *principium individuationis* düşüncesi Odysseia'da açık bir şekilde görülmektedir (Dürüşken 2014: 32-37). Hiçbir varlığın imtiyazlı bir statü sahibi olmadığı egaliter doğa, eserde antroposantrik bir şekilde araçsallaştırılmaktadır. Bireyleşme, özerk bir konuma erişme uğruna *mythostaki* bütünsellikten kurtulma ve kaçış Odysseus'un serüvenlerinin odak noktalarındandır. “Ölçüyü kaçırmamak, kendini bilmek” gibi düsturlara sahip olan Apollonik evrende, ölçüyü kaçırmak hakir görülen bir durum olup Odysseia'nın birçok bölümünde bunu görmek mümkündür. Bu yönüyle Odysseia'yı alegorik olarak Apollonik rasyonel düşünce ekseninde ve rasyonelleşmenin mite olan karşılığı olarak yorumlayan Adorno ve Horkheimer'a (1995: 66) göre Odysseus Batı dünyasının ilk habercisi ve *mythostan* kopuşun sembolüdür. Ayrıca Homeros'un eserinden başka hiçbir eserin rasyonel düşünce ile mitin iç içe geçişine bu denli etkileyici bir kanıt oluşturmadığını belirtmişlerdir.

Bu çalışmada Homeros'un Odysseia adlı eserindeki tanrıçalar ve tanrılar, toplumsal ve ekonomik yapı, coğrafi tanımlamalar, mitolojik olaylar ve yorumlar değerlendirilmiş; eserin Apollonik yapısının ve *mythostan logosu* geçiş ile ilgili verdiği ipuçlarının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışma Antik kaynakların yanı sıra modern kaynaklarla da desteklenmiştir.

¹ ἀπὸ μηχανῆς θεός.

² Bireylerin şeyleri tezahür ettikleri şekilde idrak etme tarzı. Schopenhauer *principium individuationis* kavramının Hindu mitolojisinde gerçeği örten görüntü anlamındaki *Maya* ve Kant'ın kullanmış olduğu görünüş anlamındaki *Erscheinung* kavramları ile aynı olduğunu belirtmiştir. Schopenhauer'in *principium individuationis* yorumu için bk. Schopenhauer, 2020, 504-505.

Athena, Poseidon ve Odysseus İlişkisi

Yolculuğu boyunca Odysseus'a en fazla yardımı dokunan ve rehberlik eden karakter tanrıça Athena'dır; Poseidon ise Odysseus'un uzun ve meşakkatli yolculuğunun en önemli sebebi olmuştur. Odysseus'un yolculuğunda başat rol oynayan bu iki tanrı arasında Atina kentinin hamiliği için yaşanan mücadele kayda değer bir olaydır. Attika Bölgesi'nin efsanevi ilk kralı Kekrops zamanında tanrılar yeryüzündeki kentleri aralarında paylaşmak istemişlerdir. Poseidon akropolisin ortasına *trideni*ni indirmesiyle Erekhtheis denilen göl meydana gelmiş; Athena ise zeytin ağacını dikmiştir. On iki tanrının hakemlikleri sonucu kentin hamisi Athena olmuştur (Apollod. *Bibl.* III.14.1). Atina kentinin kültürel bir merkez olması ile Athena'nın karakteristik özellikleri göz önüne alındığında kent in hamisinin Athena seçilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında; kentlerin savunmasının, savaşın, yararlı öğüdün, kahramanca çabanın, bilgeliğin, dokumanın ve bazı el sanatlarının tanrıçası olan Athena bu özellikleriyle zaten Odyssea'nın ruhuna da en fazla uyan Olympos tanrıçasıdır. Göğsünde ve kalkanında Gorgon başı taşımasına, barbar simgelerle süslü olmasına rağmen; Athena, Apollon ve Artemis ile beraber *keithonik* (χθόνιος)³ dünya ile savaşta en militan Olymposlulardan biridir (Paglia, 2004: 99). Kötülükleri önleyen (ἀποτρόπαιος - *apotropaios*) bir sembol olarak taşıdığı Gorgon başı aslında *keithonik* dünyadan tam bir kopuşun olanaksızlığını veya yaratacağı dilemmayı göstermesi bakımından önemlidir. Bazı tradisyonlarda ölümlülerin ve tanrıların en bilgisi olarak gösterilen annesi bilgelik tanrıçası Metis'in Zeus tarafından yutulmasından sonra Zeus'un kafasından doğduğu anlatılan (Hes. *Theog.* 886-900) Athena'nın, bu yönüyle bile kadim Ana Tanrıça özelliklerinden ne kadar uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Athena, annesi Metis'in rahminden değil de Zeus'un tanrıça Metis'i yutması sonucunda Zeus'un kafasından doğarak, rasyonalize edilmiş, dönüştürülmüş reenarnasyonudur. O artık tamamen Olymposlu tanrıçadır. Atina kentinin hamiliği için Poseidon ile girdiği mücadele sonucu zeytin ağacını yaratması ve kültür merkezi kent in koruyucu tanrıçası olması (Apollod. *Bibl.* III.14.1); Argonautların özellikle bilinmeyen Karadeniz coğrafyasını keşifleri öncesinde Argo gemisinin inşasına katkısı (Apollod. *Bibl.* I.3.16); fiziksel ve karakteristik özellikleriyle kentli ve medeni stereotipinin oldukça dışında bir figür olan Medusa'nın öldürülmesinde Perseus'a yardımı (Apollod. *Bibl.* II.4.2); kahraman Herakles'e gerçekleştirdiği işlerde ve görevlerde yol göstericiliği (Apollod. *Bibl.* II.5.1-12); *kendini bil* (γνώθι σεαυτόν) düsturundan uzaklaşıp ölçüyü kaçıran, hybrise (ἡ ὕβρις) kapılan, tanrıçaya karşı yerini bilmeyen Arakhne'yi cezalandırması (Ovid. *Met.* 6. 1-145); Eski Ahit'teki (Yarat. 3. 7) yasak meyveyi yedikten sonra bilme ve muhakeme yetisine sahip olan ve mahrem yerlerini kapatan Adem ile Havva'nın rasyonaliteye geçişle benzer bir şekilde banyo yaparken kendisini çıplak gören kahin Teiresias'ı kör etmesi (Apollod. *Bibl.* III.6.7) gibi mitolojik birçok olayda görüldüğü gibi Athena *logosu*, medeniyeti, rasyonel düşüncüyü ve bilgeliği temsil etmektedir. Bu temsilin önemli örnekleri arasında sayılacak bir başka kanıt da son gününde bebeklerin, delikanlıların ve yeni evli kadınların *phratrialara* kaydedildiği Apaturia Festivali'nden babası Zeus ile birlikte sorumlu olan Athena *Phratria*'dır (Toepffer 1893, col. 2672-2680). Athena, Klasik Yunan güzellik ve *harmonia* anlayışının dört başı mamur temsilcilerindendir. Flütü icat edip çalmaya başlayan Athena yüzünün aldığı şekilden dolayı flütü fırlatmıştır (Apollod. *Bibl.* I.4.2). Çünkü Apollon gibi o da Klasik Yunan güzellik anlayışının, ölçünün temsilcilerindendir. Amorf, yarı insan yarı hayvan mitsel figürler ona uzaktır. Bu tarz mitolojik figürlerin yanı sıra fiziksel olarak sorunlu insanlar da bu dünyaya uzaktır. *Ilias*'ta hiyerarşik olan yerini bilmeyip hadsizliğe varan bir şekilde kahramanlara sövme cüretinde bulunan Thersites, Odysseus tarafından değnekle dövülmüştür (*Il.* II.1.245-280). Topal ve kambur olan Thersites, Odysseus tarafından dövülünce kahramanlar gülüp eğlenmişlerdir; çünkü Thersites güzelliğ in kutsal; çirkinliğin ve deformasyonun tiksindirici olduğu Klasik Yunan güzellik anlayışına uymamaktadır (Paglia, 2004: 135). Ayrıca Athena'nın sabana öküz sürmeyi insanlara öğretmesi, saban-pulluğun mucidi olarak addedilmesi, baharın başlangıcında tarlaları koruması için şükranla anılması, atların evcilleştirilmesini öğretmesi gibi özellikleri aslında tarımsal devrim ile bağını da göstermektedir.⁴ Pausanias'ın (1.24.3) insanlar için yararlı ve zeka içeren sanatın, zanaatın büyük ustası olarak *işçi, iş yapan* (ἡ ἐργαστή / *ergane*) şeklinde adlandırdığı tanrıçanın Odyssea'nın ana figürlerinden biri olması anlaşılabilir bir durumdur. Zanaat ve hüner (ἡ τέχνη / *tekhne*) en önemli özelliklerindendir. *Tekhne* vasıtasıyla doğa bir mimar edasıyla araçsallaştırılır, kentler kurulur, medeniyet inşa edilir. Taliplerden Antinoos, Penelopeia'nın kendilerini oyalaması ile ilgili serzenişte bulunurken "Athena'nın bağışladığı el işi, yürek erdemleri, düzenbazlık ve eski kadınlarda bulunmayan akıl"dan söz etmiştir (*Od.* II. 116-128). Penelopeia'ya Athena tarafından bahşedilen bu melekeler

³ Yeraltı, yeraltıyla ilgili, ölümler diyarı.

⁴ Theoi Greek Mythology. Erişim adresi: <https://www.theoi.com/Olympios/Athena.html> (erişim tarihi: 13.09.2021).

aynı şekilde Odysseus'ta da vardır. Odysseus'un *polytropos* (πολύτροπος: kurnaz, binbir hileli) olarak adlandırılmasının nedeni de budur. Troia Atı olayı, Kyklop Polyphemos ile mücadelesinde kendisini *hiç kims*e (οὐτις) olarak tanıtmaması ve Kyklop'un mağarasından bir koçun karnına sarılarak çıkması gibi birçok olay Odysseus'un Homerik aklının, hünerinin ve pratik zekasının dışı vurumudur. Batının fanatik amaçsallığını temsil eden bu aklın simgesi de Athena'dır (Paglia, 2004:99-100). Athena'nın Helen mitolojisindeki yeri irdelendiğinde, Odysseia'da çizilen Odysseus figürü ile yoğun bir ilişki içinde olduğu görülmektedir.⁵

Athena, Odysseus'un en önemli yardımcısıyken; denizin, depremlerin, sellerin, kuraklığın ve atların tanrısı olan Poseidon ise Odysseus'a büyük bir kin beslemektedir. Eserde Poseidon'un Odysseus'a beslediği bu kinin nedeni, Odysseus'un Poseidon'un oğlu Kyklop Polyphemos'u kör etmesi gösterilmektedir (*Od.* I.68-69). Oysa Polyphemos, Kyklopları misafirperverlikten yoksun (ἡ ἀξενία/*aksenia*), Zeus'u ve öbür tanrıları umursamayan, canlılarının istediğini yapan bir grup olarak tanımlanmıştır. Üstelik Polyphemos, Kyklopların Zeus'tan ve diğer tanrılardan daha güçlü olduğunu iddia ederek ölçüyü bilmeyen, *hybris*in pençesinde bir profil çizmiştir (*Od.* IX. 273-280). Arkadaşlarını diri diri yiyen biri karşısında Odysseus'un hilesiz kurtulma olasılığı yoktur. Burada eserdeki doğa – kültür dikotomisine ilişkin ipuçları da bulunmaktadır. Denizlerin, depremlerin, sellerin acımasız ve ölçüsüz tanrısı olan Poseidon bu yönüyle doğayı simgelemektedir. Eski bir tanrı olan Poseidon'un etimolojik olarak “ὁ πόσις (koca, eş) – *posis*” ve “δᾶ (yer)- *da*” kelimelerinden türediği ve “toprağın – yerin kocası” olarak anıldığını açıklayan kaynaklar vardır (Howatson, 2015: 770). Ölüler Ülkesi'nde Teiresias kehanette bulunurken, Odysseus'a Ithake'ye varacağını ancak omzunda gemilere kanat olan bir kürekle tekrar yola çıkacağını; gemileri ve kürekleri hiç bilmeyen bir coğrafyada rastladığı bir yolcunun gemi küreğini harman küreği olarak adlandıracağını söylemiştir. Odysseus'un hemen orada küreği gömmesini ve Poseidon'a adaklar adamasını istemiştir (*Od.* XI. 119-138). Bu olayın Poseidon'daki kadim *keithonik* güce vurgu yapması olasıdır. Arkadia'nın birçok yerinde Demeter ile Poseidon'un yakın bağlantısı (Thomson, 1914: 96) göz önüne alındığında bu durum daha anlaşılır bir hale gelmektedir. Doğayı temsil eden Poseidon, doğal olarak *telos*unu gerçekleştirmek isteyen Odysseus'un önünde aşılması gereken engellerden biri olarak durmaktadır. Ayrıca bu noktada Odysseia'da Olympos tanrıları merkezdeyken doğa tanrılarının ya önemlerini yitirmiş ya da ihmal edilmiş oldukları gözlemlenmektedir. *Helios* o kadar etkisiz ve güçsüz bir tanrı olarak verilmiştir ki; Odysseus'un adamları sığırlarını öldürdüğünde Zeus'a giderek onları cezalandırmasını istemiştir (*Od.* XII. 377-383). Özellikle bereket tanrıçası Demeter'e hiç değinilmemesi doğa tanrılarına karşı olan bu ilgisizliği gözler önüne sermektedir. Ritüellerinin ana teması doğada ve doğa ürünlerinde periyodik olarak gözlemlenen gizemli soluş ve diriliş olan Demeter tapınımı Homeros'tan sonra da Helen dininin temel motifi olarak devam etmesine rağmen, Olympos dininin dışında bırakılmıştır (Finley, 2003:164).

Mitolojik Evren

Odysseia'da *Lotophagoi* (Lotosiyenler), Kirke, Seirenler ve Kalypso ile ilgili bölümler de mitsel evrene tekabül eden ve Odysseus'un *telos*una ulaşması için aşması gereken engellerdendir. Odysseus'un adamlarıyla beraber ilk mitsel serüvenlerinden olan Lotosiyenler bölümünde keşif için gönderilen ve Lotos yemişini yiyen üç kişi fiziki olarak zarar görmemelerine rağmen sılayı unutmuşlar ve oradan ayrılmak istememişlerdir. Lotos yemişi bambaşka bir haletiruhiyeye bürünmelerine sebep olmuş, kendilerinden geçmişlerdir. Odysseus, direnmelerine ve yalvarışlarına aldırmadan onları zorla gemiye sürüklemiş ve zincire vurmuştur (*Od.* IX. 90-99). Görüldüğü gibi Lotos; sılayı, görevlerini, gerçekleştirmek zorunda oldukları amaçlarını unutmalarına neden olmuş ve onları mitsel bir evrene sürüklemiştir. Bireysellikleri yok olmuş; lineer, *telos* eksenli zamandan habersiz bir duruma gelmişlerdir. Odysseus için bu asla kabul edilebilir bir şey değildir. Malı, mülkü, statüsü kuruyup sadece bedeniyle sınırlanınca Shakespeare kahramanı Kral Lear gibi Odysseus da, diğer kahramanlar da bir hiçten başka bir şey olmayacaktır (Paglia, 2004: 327). Yapılacak çok iş vardır ve baştan çıkarıcı bir hüviyeti olan bu coğrafyadan derhal uzaklaşmalıdır. Çünkü yurdu, geçmişi, *telos*u unutmak demek döngüsel zamana teslim olmak ve doğanın içinde bütünsel bir şekilde erimek anlamına gelmektedir. Bu hal, Homerik tasavvur açısından oldukça sorunludur. Bu yüzden bir kral ve lider olarak Odysseus onları tekrar irade sahibi oldukları, şeklen ve ruhen organize edilmiş bir evrene geri çekmiştir. Çünkü Odysseus'a göre gerçekleştirilmesi gereken bir amaç vardır. Oysa bu cennet benzeri topraklar sahte bir varoluşun, duygusuzca sürünmenin ve hayvan varoluşu gibi yetersizliğin vatanıdır.

⁵ Athena, Odysseus'un yanı sıra Yunan mitolojisinin Iason, Perseus gibi birçok kahramanının yanında bulunmuş ve onlara yardım etmiştir.

Lotosiyenlere karşı ütopyanın tarihsel emek vasıtasıyla gerçekleştiğini düşündüğü kendi davasını savunur ve tembelleri gemiye taşıtır (Horkheimer ve Adorno, 1995: 81). Bu bölümde Odysseus'un arkadaşlarını keşif için gönderirken kullandığı "arkadaşlarımdan bazıları, yeryüzünde ekmeğe yiyen insanların kim olduğunu öğrenmek için gönderdim" (Od. IX. 88-89) sözleri; kendilerinin doğayı domestike eden medeni bir toplumu temsil ettiklerini göstermesi ve muhatap oldukları güruhun ise (daha sonra yaşananlar göz önüne alındığında) bu bilinçten uzak olduğunu yansıtmaya bakımından önemlidir. Kendilerini medeniyetten, bilinçten uzaklaştıran bu coğrafya kültürleri ve toplumsal bellekleri açısından tehlike doğuran ve uzak durulması gereken bir yere dönüşmüştür.

Aiaia'da Odysseus'un bazı adamları Kirke'nin konağında sihirle domuzla dönüştürülmüşlerdir. İçeriye girmeyip olanları gözlemleyen Eurylokhos bir tuzak olduğunu sezmiş ve geri dönerek olanları anlatmıştır. Domuzlar diğer tanrılar için de kurban edildiyse de genel itibarıyla tapınımı için karakteristik olabilecek tanrıça Demeter'dir (White, 1981: 24; Drew Griffith, 2015: 129). Dolayısıyla bu öyküde, domuzların kutsal sayıldığı Demeter'in *kēthonik* kültürünün etkisi söz konusu olabilir (Horkheimer ve Adorno, 1995: 89). Eurylokhos dehşet içinde Odysseus'a Kirke'nin topraklarından hemen ayrılmalrı için yalvarmış ve buralardan kaçmanın kara günü önlemenin tek yolu olduğunu belirtmiştir. Bu durum Kirke'nin ve yaşadığı coğrafyanın kendi dünyaları açısından müphemliğini ve tehlikeli halini göstermektedir. Odysseus'un Kirke'nin büyüünden Hermes'in tavsiyeleri ve kendisine vermiş olduğu *moly* (τὸ μῶλυ) bitkisi vasıtasıyla kurtulması (Od. X. 281-306) önemli bir detay barındırmaktadır. Çünkü Hermes özellikleri itibarıyla bir Olympos tanrısı olmakla birlikte, aynı zamanda hem yeryüzünde olabilen hem de bir ruh taşıyıcı olarak (ψυχοπομπός / *psykhopompos*) Hades'e inme kudretine sahip olan bütünsel bir tanrıdır. Paglia (2004: 100), Aphrodite ile beraber Hermes'i *kēthonik* unsurların Olymposlulardan yavaş yavaş çekilişinin göstergeleri olarak vermiş; ancak ikisinin de tam anlamıyla Apollonik bir yapıya bürünmediğini belirtmiştir. Nitekim Odysseus'un Kirke'nin coğrafyasındaki kurtarıcısı da bu tabakalara hakim olan eşiklerin tanrısı Hermes olmuştur. Hermes'in daha sonra da gizemci fraksiyonlara ve metinlere ilham kaynağı olması onun bu anlamdaki etkisini gözler önüne sermektedir. Odysseus, kendisini tamamen mitik bir evrene çekecek olan Kirke'nin büyüünden *deus ex machina* (Hermes'in yardımı) ile kurtulmuş ve Kirke'yi *telosunu* gerçekleştirmek için bir araç haline getirmiştir. Seirenleri, Skylla ile Kharybdis'i, Helios'un sürüsünün bulunduğu Thrinakia'yı nasıl aşacağını, seçmesi gereken güzergahı Kirke'den öğrenmiştir. Odysseus burada ayartıcı ve *telosuna* tamamen uzak bir figür olan Kirke'yi aşmakla kalmamış, aynı zamanda onu bilir de kılmıştır. Bu sayede hem Seirenleri hem de Skylla ve Kharybdis'i aşarak dünyaya hakim, bilinmezleri bilir kılan, mühendisliğin, zanaatın, kaşifliğin prototiplerinden biri olmuştur. Nitekim ufukta Akdeniz'i bilir kılacak ve domestike bir coğrafya haline getirecek kolonizasyon döneminin ayak izleri görülmektedir.

Odysseus Kirke'nin önerisiyle kahin Teiresias'a danışmak için Ölüler Ülkesi'ne indiğinde diğer birçok kahraman gibi Akhilleus ile de karşılaşmıştır. Akhilleus'un Odysseus'a söylediklerinde salt Apollonik yapının diyalektiğini ve bir noktadan sonraki açmazlarını da içinde barındırmaktadır. Akhilleus varlıksız, yoksul bir çiftçinin yanında ırgat olmayı, el kapısında kulluk etmeyi ölüler ülkesinde kral olmaya tercih ettiğini söylemiştir (Od. XI. 487-491). Yaşamın hiyerarşiden, şan ve şöhretten daha evla olduğunu ifade etmesi; sonradan yüklenilen, görev addedilen melekelerin bir insan için çözüm ve rahatlama yaratamayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Bu yönüyle Odysseus – Akhilleus karşılaşması zımnen de olsa Apollonik yapının açmazlarına da vurgu yapmaktadır. Odysseus'un Seirenleri geçerken yaşadıkları da Dionysosçu müziğin, Apollonik yapı açısından ne kadar uzak, yabancı ve tehlikeli addedildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kirke, Seirenler konusunda Odysseus'a tavsiye verirken adamlarının kulaklarını balmumuyla tıkamasını, kendisini ise direğe bağlatmasını ve Seirenleri doya doya dinlemesini salık vermiştir. Seirenlerin ezgileri o kadar cazip ve büyüleyicidir ki Odysseus adamlarına kendisini çözmeleri için yalvarmıştır (Od. XII. 39-54). Seirenlerin müziğini dinleyenler, Kirke'nin değneğiyle dokunduğu kişiler ve Lotosiyenler gibi kendilerinden geçerek asli görevden uzaklaşmaktadırlar. Seirenlerin ezgilerinde Dionysosçu müziğin özelliklerini ve bunun Apollonik algıdaki yansımalarını görmek mümkündür. Nietzsche, Dionysosçu müziğin doğanın dokunaklı özelliğini öne çıkarmasına, bireyler halinde parçalanışına iç geçirmesine, yarattığı esriklığe, Homerosçu Helen dünyası için yeni ve duyulmamış bir şey oluşuna, korku ve dehşet uyandırmasına değinmiştir (Nietzsche, 2018: 25). Nietzsche'nin tasvir ettiği bu müziğin emareleri Seirenlerin ezgilerinin yoğun etkisinde görülmektedir. Seirenler Odysseus'a hiçkimsenin onların ağızlarından çıkan tatlı melodileri işitene kadar kara gemileriyle bu adanın yakınından geçmediklerini söylemişlerdir (Od. XII. 186-188). Oysa Odysseus bambaşka bir insan tipolojisi olarak hem Seirenleri dinleme ve onları bilme ayrıcalığına sahip olmuş hem de zarar görmeden yaşadıkları coğrafyadan geçebilmiştir. Binbir hileli, kurnaz Odysseus tarafından aşılması gereken Seirenler artık aşılmış ve bilinir kılınmışlardır. Seirenlerden sonra geçmiş olduğu Skylla ve

Kharybdis ile ilgili bölümlerde de görülebileceği gibi Odysseus artık bilinmeyi ve tehlikeli olanı bilinir ve aşılabilir bir boyuta getirmiştir. İnsanoğlunun hayal dünyasında esrarlı ve tekin olmayan olarak yer etmiş olan mitsel öğeler deneyimlenmiş, çözülmüş ve rasyonalize edilmiştir. Odysseus bu yönüyle; aydınlanmış, doğayı tamamen antroposantrik bir şekilde domestike edip şekle şemale oturtmuş, bilinmeyi bilinir kılarak modern insanın öncüllerinden olmuştur. Odysseus'un Seirenlerin müziğini dinlemesi, adamlarının ise kulaklarında balmumu ile müzikten bihaber, dinç ve dikkatlerini toplamış bir şekilde işlerine bakmaları kral ve tebaa hiyerarşisini göstermektedir. Odysseus'u *praksise* (ἡ πραξις) bağlayan bağları Seirenleri *praksisten* uzak tutmaktadır (Franz, 1995: 156-157).

Odysseus'un adamları kendilerine izin verilmemesine rağmen sabırlı olmayıp Thrinakia'da Helios'un ineklerinden kesip yedikleri için büyük bir fırtınada yok olmuşlardır. Odysseus ise parçalanmış gemisinin bir kalasına tutunarak dokuz gün dokuz gece sonunda Nympe Kalypso'nun yaşadığı Ogygie Adası'na gelmiştir (*Od.* XII. 397-453). Odysseus'un Kalypso'nun yanında uzun süre kalması ve gerçekleşmesi gereken *telos*unun akamete uğraması Athena'yı rahatsız etmiş ve bu konuda tanrılara serzenişte bulunmuştur. Zeus, Hermes'i görevlendirerek Kalypso'yu bilgilendirmiş ve Odysseus'un adadan ayrılmasına karar verilmiştir. Kalypso'nun Odysseus'a kendisinden ayrılmamasını, bundan sonra atlatacağı badireleri bilmesi halinde burada kalacağını ve onu ölümsüz yapacağını söylemesi etkili olmamıştır (*Od.* V. 1-170). Burada da eski inançtan, doğa tanrılarında kopuş süreci ile ilgili referanslar edinmek mümkündür. Lotosiyenler evreni gibi burası da Odysseus için yoldaki çeldiricilerdendir. "Gizleyen, saklayan" anlamındaki Kalypso'nun dünyası bir tasarım halinde stilize edilen, yasaların ve kuralların olduğu dünyaya yabancıdır. Orada da döngüsel bir zaman, doğa ile bir olma anlamında ölümsüzlük vardır. Odysseus ise bir eşe (Penelopeia) ve krallık unvanına sahiptir. Burada amaçsızca yaşamak yerine yapılacak çok işi vardır ve mitsel evrene kanmayıp esas görevini yerine getirmelidir. Ölümsüzlük vaadine rağmen Odysseus'un evine geri dönmeyi seçmesi, herkesin tabi olduğu kadere (yaşlanmak, ölmek) teslim olması demektir. Bu da mitsel evrenden kopuşun yaratacağı tragedyayı içinde barındıran ve izlerini günümüzde de yoğun olarak gördüğümüz bir durumdur. İnsanoğlu yaşlılıktan kaçınmalı, daha çok yaşamalı hatta ölümsüzlük için çabalamalıdır. Bu anlamda Odysseia zihniyet dönüşümü açısından eşsiz örnekler barındırmaktadır.

Odysseus'un ayrılmak için yapmış olduğu sal, teknisyenliğini gösteren en açık örneklerinden biridir. Bu anlamda Odysseus, Helen kentlerinde önemleri hem edebi hem de arkeolojik olarak belgelenmiş olan zanaatkarların ve inşaat ustalarının atası olması bakımından da önemlidir. Dolayısıyla Helen Uygarlığı kahramanlığın yanında insanın yeni özellikleri arasında kurnazlık, zihni ve teknik becerileriyle zor durumları çözebilme gibi yeni insani özellikleri de kabul etmiştir (Pasquale, 2020: 84-85).

Eserde ana karakterlerden biri olan Penelopeia, kocası Odysseus'u yirmi yıl boyunca beklemiş ve bu süre boyunca taliplerini çeşitli hilelerle oyalamıştır. Bu anlamda Penelopeia, kocası Agamemnon'u aşığıyla birlikte öldüren hain Klytaimnestra'nın aksine "iyi" kadın olarak görülmüştür. Çünkü Penelopeia, eşini yıllarca beklemiş, ihaneti aklından geçirmemiştir. Bu açıdan Penelopeia, kadınların sadece araçsallaştırıldığı Kahramanlar Çağı'nın kadına biçtiği rolü en iyi temsil eden kadın figürdür. Odysseus gibi talipler için de kadın Penelopeia bir kadın olarak esas unsur ya da arzulanana değildir. Taliplerin kral olmak için sahip olmaları gereken gereklilikler manzumesinin bir aracıdır. Eril gücün otoriteyi elde edebilmesi için ulaşılması gereken bir hedeftir. Klytaimnestra ise evlilik kurumunun ve sadakatin gerektirdiklerini yerine getirmediği, sadakatin gerektirdiklerini yapmadığı ve bir kadın olarak toplumun ona yüklediği değer yargılarına uygun davranmadığı için "kötü" olarak adlandırılan bir kadındır. Nitekim annesi ve annesinin aşığı tarafından katledilen babasının intikamını almak için annesi Klytaimnestra'yı öldürerek anne katili olan Orestes, bu olaydan dolayı öfke tanrıçaları Erinysler tarafından cezalandırılmak istemiş ve bunun üzerine de Apollon'dan yardım istemiştir (Aiskh. *Khoep.* 1048-1058). Areopagos'ta kurulan mahkemede Athena'nın verdiği bir oy fazlasıyla Orestes beraat etmiş ve öfke tanrıçaları Erinysler, iyi niyetli tanrıçaları Eumenides'e dönüşmüşlerdir (Aiskh. *Eum.* 808-1050). Ehlileştirilen Erinysler burada "Ey yeni kuşak tanrılar! Eski yasaları ezip geçtiniz ve ellerimden aldınız; ben ise onursuz, zavallı, oldukça öfkeliyim" (Aiskh. *Eum.* 808-810) şeklindeki feryadı ehlileştirilen eski dönem anaerkil tanrılarını ve ataerkil transformasyonu anlamamız açısından önemlidir. Bu yüzden Apollon ve Athena'nın ana katili Orestes'i affetmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Aynı şekilde yeni düzenin değerlerini koruyan ve kendisine biçilen rolü layıkıyla yerine getiren Penelopeia, Klytaimnestra'nın karşıtını oluşturmaktadır. Odysseus da Agamemnon gibi yurduna döndüğünde

evi düşmanlar tarafından ele geçirilmiştir. Telemakhos da Orestes gibi ailesinin haklarını korumak ve savunmak için mücadele etmiştir. Penelopeia ideal kadın olduğu için Odysseus kurtulmuş, Agamemnon ise trajik bir şekilde katledilmiştir (Powell, 2018: 659). Penelopeia idealize edilen kadını temsil ederken, Klytaimnestra da ahlaksız kadını temsil etmektedir. Dönemin ahlaki değerlerine uyan kadının ödüllendirildiği, kocasına sadık olmayan kadının ise ölümle cezalandırıldığı bu tarz mitolojik hikayeler aracılığıyla kadına toplumsal değerlere uygun yaşarsa ödüllendirileceği, uygun yaşamazsa ise cezalandırılacağı mesajı verilmektedir.

Kent – Perifer ve Sosyal Yapı

Odysseia'nın bazı bölümlerinde yerleşim yerleri ile ilgili normatif algılara rastlanması, coğrafya ve sınıflandırmaların nasıl olduğuna dair bilgiler edinmemizi sağlar. Eserde verilmiş olan kırsal yerleşme (ὁ ἀγρός) ile kent (ἡ πόλις) stereotiplerinde Apollonik yapının çok açık tezahürlerini görmek mümkündür. Apollonik yapıda esas ve makbul olan doğanın antroposantrik bir şekilde stilize edilmesidir. Nitekim Apollon – doğa ilişkisinin yapısıyla ilgili en bariz örneklerden biri Aiskhylos'un *Eumenides* adlı tragedyasında bulunmaktadır. Eserde Apollon'un Delphoi Tapınağı'nın yeni sahibi olmak için Delos'tan yola çıkışı, medeniyetin sembol kentlerinden Atina'ya ve daha sonra Parnassos eteklerindeki tapınağa gelişi anlatılmıştır. Apollon'un trajik unsurların vuku bulduğu Thebai'ye değil de; klasikleşmiş, medeniyetin merkezi Atina'ya gelmesi Apollonik unsurlarının ruhunu yansıtmaktadır. Yolculuğu sırasında Hephaistos'un Atinalı çocuklarının Apollon'un yolunu baltalarla açmaları, bakir toprağı ekili hale getirmeleri Apollon'a verilen misyonu anlamak açısından önemlidir. Odysseia'da yasalarıyla, kurumlarıyla, hiyerarşik sosyal yapısıyla, domestike edilmiş coğrafyasıyla kent Foucault'un tabiriyle dispozitif bir yapı arz etmektedir. Foucault (2011: 118), dispozitif kavramı ile söylem, kurum, mimari yapı, tüzel karar, yasa, idari önlem, bilimsel önerme, felsefe, ahlak ve insani düsturlar gibi heterojen unsurlardan oluşan bir ilişkiler ağına işaret etmektedir. Eserdeki Apollonik dispozitif yapı, Agamben'in de "yaşayan varlıkları yakalama, yönlendirme, belirleme, önleme, modelleme, denetleme; bu varlıkların vücut diline, davranışlarına, fikir ve söylemlerine dayanak teşkil etme yetisi olan her şey" (Agamben, 2012: 29-30) olarak tanımladığı ekseninde gün yüzüne çıkmaktadır. Çünkü eserdeki coğrafya algısı limanıyla, tarım arazisiyle, çiftliğiyle, kurumlarıyla ve medeni tarafıyla kente; tehlikeli yapısıyla, *kehthonik* tarafıyla, domestike edilmemiş halinin yarattığı belirsizlik ve tehlikeleri kırsal alanlara ve denizlere vurgu yapmaktadır. Mevcut Apollonik algıda Dionysiak unsurlar baskılanmakta veya tamamen idealize edilen bir forma büründürülmektedir. İdealize ve standardize edilmiş kent stereotipinde esere hâkim genel havada olduğu gibi *kehthonik* taraf ya müphem ve tehlikeli addedilmiş ya da dönüştürülmesi gereken bir olgu gözüyle bakılmıştır.

Bu olgu en sarıh haliyle Odysseia'nın Kykloplar bölümünde gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bölümde Odysseus keçi adasına ve çevresine göz gezdirmek için durmuş ve çevrenin yabancı halden nasıl yaşanabilir bir coğrafyaya gelebileceğini aklından geçirmiştir. Adada avcılarının, tarımın olmadığını görmüş ve bu el değmemiş coğrafyanın insanlık yararına avlanma, hayvan otlatma, çiftlik, tarım arazisi, üzüm bağı, iyi bir liman olarak kullanılabilirliğini düşünmüştür (*Od.* IX. 116-141). Adanın gelişmemiş, insan tarafından şekillenmemiş durumu Kyklopların yabaniliğinin belirtisiyken; Odysseus'un adayı algılama şekli çok daha farklıdır. Bu coğrafyanın Odysseus'un zihnindeki izdüşümü, insan eliyle şekillenmiş olan doğanın insanların amacına göre tamamen dönüştürülmüş kent lehine hiyerarşik domestikasyonunu aşikâr bir halde açıklamaktadır (Edwards, 1993: 28). Burada *mythostan logosu* geçişin, Apollonik evrenin izlerini sürmek mümkündür. Eserde *kehthonik* tarafı temsil eden Kykloplar "yasa bilmeyen, azgın, elleriyle ya da sabanla hiçbir şey ekmeyen, hiç kimseyi umursamayan" bir grup olarak tanımlanmışlardır (*Od.* IX. 106-115). Platon da aynı şekilde (*Leg.* iii. 680) Homeros'un anlattığı Kyklopların yaşam biçiminin medeniyetin ilk aşamasını, yasaların olmadığı dönemi yansıttığını ileri sürmüştür. Kyklopların yaşadıkları coğrafya ve yaşam şekilleri doğanın henüz domestike edilmediği avcılık ve toplayıcılık döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Odysseus'un Kyklopların yaşadıkları coğrafyaya ulaştığında zihninde oluşan yerleşim planı ve kent stereotipi, barbar ve yasadışı olarak gördüğü Polyphemos'u alt etmesi; işlenmemiş doğaya hâkim olarak medeniyet unsurlarını getiren kültür taşıyıcı bir misyona sahip olduğunu göstermektedir. Akdeniz coğrafyasını bir kâşif merakıyla dolaşan Odysseus özellikle bu bölümde keşfedilmemiş coğrafyanın işlevselliği, insan lehine dönüştürülmesi ile ilgili yol gösterici ve öncü bir profil çizmektedir. İşlenmesi halinde toprağın mevsimine göre her şeyi bol bol vereceğini, sulak ve yumuşak çayırlarda hiç bozulmayacak bağlar yetişeceğini, kolay işlenen semiz topraktan dolgun hasat alınacağını, koylarının doğal liman özellikleri taşıdığını belirtmiştir. Görüldüğü gibi Odysseus'un bir mimar edasıyla doğayı tasarlaması, becerinin ve zanaatın (*tekhne*) Apollonik

evrendeki başat yerini göstermektedir. Odysseus'un topografyayı tamamen antroposantrik bir şekilde algılayıp ifşa etmesi, doğanın hızlı bir şekilde medeniyet ekseninde keşfedilerek dönüştürülmesini başlatacak olan kolonizasyon döneminin de başlangıcı olması açısından önemlidir. Kyklopların yasalardan bihaber, töre bilmez, misafirperverlikten yoksun şeklinde verilen karakteristik özellikleri barbarlar olarak görülmelerine, dolayısıyla kolayca gözden çıkarılabilecek bir grup olduklarına işaret etmektedir. Bu durum Antik Yunan'da Helen dilini konuşmayan topluluklar için kullanılan "barbar (βάρβαρος)"⁶ kavramını ve kullanım amacını da gözler önüne sermektedir. İşlenmemiş şarap yapmayı bilseler de medeniyetten uzak olan Kykloplar mumbit topraklarını ekip biçmemekte, doğal liman özelliği taşıyan coğrafyalarında gemiler yapıp keşfe çıkmamaktadırlar. Greklerin Sicilya, İtalya gibi yerlerde karşılaşmış mücadele ettikleri insanlara benzerler. Tehlikeli fakat aptal olarak görülen bu tür insanların kurnaz ve kıvrak zekâlı Greklerden saygı görmeleri beklenemezdi (Powell, 2018: 150).

Görüldüğü gibi Kyklopların insan eliyle şekillenmemiş coğrafyasının domestikasyonu Odysseus tarafından büyük bir şevkle tahayyül edilmiş ve bir tasarım halinde sunulmuştur. Doğanın domestikasyonu, araçsallaştırılması ve stereotipleştirilmesi Homeros tarafından benzer bir şekilde Akhilleus'un kalkanında ve Skheria ile Troia kentlerinin kuruluş mesellerinde de verilmiştir. Hephaistos, Thetis'in isteğiyle Akhilleus'a yaptığı kalkana önce kenti, daha sonra tarlaları ve bağları, en son ise otlakları ve kalkanı çepeçevre saran Okeanos'u işlemiştir (Il. XVIII. 491-608). Medeniyet hiyerarşisi bakımından kent en önde gelen alandır. Bu alanlardan en medeni olarak addedilene kenttir (πόλις), daha sonra tarlalar gelmektedir. Sadece dışarda kalan ve insanların av için gittiği otlaklar yabaniğin olduğu bakir alanlar olarak görülmüştür. Kalkana işlenen dünya tasavvurundan da anlaşılacağı üzere coğrafya artık avcılık ve toplayıcılık dönemi insanının coğrafyası değildir. Parsellenmiş, dönüştürülmüş, hiyerarşik bir hüviyete bürünmüş antroposantrik bir coğrafya söz konusudur. Odysseia'da Phaiaklara önderlik eden Nausithoos Skheria'yı kurarken önce kenti dört taraftan surlarla çevirdikten sonra sur içinde sonra evler ve tapınaklar inşa ettirmiştir (Od. VI. 7-10). Kent surları dışında kalan alanlar en son tarlalar şeklinde bölünmüştür. Kent dışındaki alanla ve orada yaşayanlarla ilgili çok fazla bilgi verilmemesine rağmen kent ile çevresinin surlarla belirgin bir biçimde ayrıldığı ve kentin kırsal alan üzerindeki otoritesi açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kykloplar örneğinde görüldüğü gibi Homeros tüm kurumları ve yapısıyla kent (πόλις) konseptinin dışında olanları yasadışı, şiddet kullanan, toplumsal ruhu eksik, tanrılara ibadet etmeyen bir grup olarak vermiştir. Ayrıca Telemakhos, babasının akıbetini Menelaos'a sorarken (Od. IV. 315-321) ve dadı Eurykleia, Penelopeia ile konuşurken (Od. IV. 750-757) Odysseus'un sürülerinden ve bereketli topraklarından söz etmişlerdir. Eserdeki bu veriler kent içinde yaşayanların periferdeki topraklar üzerindeki hâkimiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı şekilde kent içinde yaşayanların, surların dışındaki kırsalda yaşayanlar için düşündükleri de çok farklı değildir. Bu durum Ithake'de taliplerden Antinoos'un, Eumaios ve Philoitios'a söylediklerinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Antinoos, Eumaios ve Philoitios'a: "sadece günlük işleri düşünen budala köylüler" diye hitap etmektedir (Od. XXI. 85). Kökenleri kırsal yaşama, kent dışına (ὁ ἄγρός) dayandığı için onları aşağılamaktadır. Kırsal alanda yaşayanlara "köylüler" (ὁ ἀγροῖται – *agroítai*) olarak hitap etmesi kent dışında yaşayanlar konusundaki algıyı açık etmektedir. Antinoos'un suçlamasında "sadece günlük işleri düşünen budala köylüler" tabirini kullanması ise; zaman mefhumunun ayırıcılığında, artı değer üreten gelişmiş toplumun temel özelliklerine vurgu yapmaktadır. Kullanılan ifadelerden akropolde, kentte yaşayanların daha ayrıcalıklı, kırsalda yaşayanların ise toplumsal hiyerarşide daha aşağıda görüldüğü ortaya çıkmaktadır.

Homeros'un gözünden Sparta, Pylos, Skheria şehirleri misafirperverliğin, cömertliğin, sadakatin, kurallara uymanın vücut bulmuş haliyken; Ithake şiddetin, ihanetin ve açgözlülüğün sembolü olarak gösterilmiştir (Edwards, 1993: 28). Skheria'da Nausikaa'nın, Odysseus'a kırsal alandan kente gitmelerini salık vermesi, dönemin kent ve kırsal alan anlayışının karakteristik özellikleri ile kentin kırsal alan üzerindeki nüfuzu hakkında bilgi elde edilmesini olanaklı kılmaktadır. Nausikaa, kentin surlarla çevrili olduğundan, iki limana sahip olduğundan, kent dışında babasına ait bahçe bulunduğu, babasının evinin herkes tarafından bilinen ve kentte bir diğer örneği olmayan şatafatından söz etmektedir (Od. VI. 255-300). Telemakhos'un babasının akıbetini öğrenmek için ziyaret ettiği Pylos (Od. III) ve Sparta (Od. III) şehirleri de aynen Skheria şehri gibi

⁶ Helen dilini konuşmayan herkese tanımlaman için kullanılan bir kelime olan βάρβαρος, Homeros tarafından Kariyalılar için kullanılmıştır (Il. 2. 867). Daha sonraki yazarlar tarafından Helen dilini konuşmayan tüm halklar bu kelime ile tanımlanmıştır; bk. Hdt. 1.58; Pl. Pl. 262d.

hıyerarşik ilifkilerin olduğu, Homerik kent özellikleri taşıyan bir durumdadır. Eserini yasa tanımazlığın (νόμεος / anomos) tanrıların iradesine ters dftğ ve cezalandırıldığı aksiyomu üzerine kuran Homeros’un Ithake ile ilgili algısını tahmin etmek güç değildir. Kent, kaba ve zalim gasplar tarafından ele geerilmişken Kral Laertes sersefil bir kıyafetle, bir dilenci gibi yaşayarak kırsalda güvenlik aramaktadır (Od. XXIV.205-210). Kentte yasanın, geleneklerin tersyüz edilmesi o kadar kötü bir durumdur ki eser boyunca güvensiz addedilen kırsal alan Ithake zeline kentten daha güvenli bir sığınak haline gelmiştir. *Polisi* tamamlayan unsurlar bir kentte akamete uğrarsa, kentin nasıl kestirilemez ve vahşi bir yapıya bürünebileceği çok sarih bir şekilde verilmiştir.

Ayrıca kent zanaatın, üretim ve zenginliğin merkezi olarak tanımlanırken; kırsal kesim de kendine has zenginlikleriyle kent tarafından kontrol edilen bir coğrafya olarak verilmiştir. Kent surları dışındaki yerlerin de bir zenginlik kaynağı olabileceği ile ilgili en bariz örneklerden biri Eumaios’un Odysseus’un yirmi erkek kadar varlıklı olduğunu belirttiği bölümdür. Eumaios, Odysseus’un zenginliğinden söz ederken evindeki mal varlığını değil, sürülerini listelemiştir. Kendi çobanlarının ve yabancı çobanların otlatığı Ithake’nin uçlarına kadar yayılan sığır, koyun, domuz ve keçi sürülerinden söz etmiştir (Od. XIV. 96-104). Yani kent surlarının dışında kalan alanlar da tarlalarıyla, meyve ağaçlarıyla, otlatılan hayvan sürüleriyle zenginlik sembolü olarak addedilmiştir. Kırsal alan ve dolayısıyla kırsal alanda yaşayanlar hıyerarşik olarak akropolde yaşayanlardan kültürel olarak daha aşağı bir seviyededir. Periferin kontrolü kentlilerin elindedir. Akropolisin dışında kalan kırsal alanların, satyrlerin tanrısının Pan olması da (Verg. *Georg.* II. 493) kent – kırsal alan dikotomisini ve hıyerarşisini göstermesi bakımından önemlidir. Pan yarı insan ve yarı keçi şeklinde tasvir edilen mitolojik bir figürdür. Fiziksel görünüşüyle ölçü ve estetiğin hâkim olduğu Klasik Yunan güzellik anlayışının dışındadır.

Odysseus Ithake’ye geldikten sonra karısının talipleri devre dışı bırakılmış ve kent olması gerektiği hale brnmştir. Kral Leartes’e iade-i itibarda bulunulmuş; Ithakeliler eski toplumsal konumlarına, Telemakhos kent ve kendisi için çok önemli olan babasına, hizmetçiler efendilerine kavuşmuşlardır. Böylece kent içinde kralı, aristokrasisi, hizmetçileri, akropolü ve kırsal kesimiyle birlikte toplumsal ilifkiler ağı yeniden inşa edilmiştir. Ithake’de artık her şey eskisi gibi olup düzen yeniden kurulmuştur (Vernant, 2001: 121).

Sonuç

Homeros’un Odysseia adlı eseri; doğanın ve kadının araçsallaştırılması, dünyanın bilinir bir hale gelmesi, coğrfyanın insan yararına tasarlanması, toplumsal ilifkiler ağının verilif şekli gibi birçok söylemden de anlaşılacağı üzere Apollonik bir yapı arz etmektedir. Eserde doğa tanrıçalarına ve tanrılarına daha az önem verilmiş, Olympos tanrıları merkeze alınmıştır. Eserdeki mitolojik olaylar ve bu olayların aşılma şekli incelendiğinde *mythostan logosu* geçişin izlerini de görmek mümkündür. Odysseia’daki söylemden de anlaşılacağı üzere Odysseus modern insanın prototipi sayılabilecek karakteristik özelliklere sahiptir. Nitekim Latin kaynaklarında tüm sınavlara ve tehlikelere göğüs geren, tutkularının esiri olmayan bilgeliğin sembollerinden biri olarak gösterilen (Nappi, 2018: 657) Odysseus’u, Dante bilme arzusuna (= *libido sciendis*) sahip bir figür olarak vermiştir. Odysseus hılebaz avukatların ve hainlerin olduğu Inferno (cehennem) bölümündedir. Ateş dile gelerek Odysseus’un Ithake’ye hiç dönmediğini ve Herakles Sütunları’nın ötesine geçerek hala bir şeyler arayıp durduğunu belirtmiştir (Alighieri xxvi. 91-106). Gerçekten de Odysseia’daki söylemden de anlaşılacağı üzere zarlar atılmış (*alea iacta est*), Rubicon Nehri geçilmiştir. Bir arketip olarak Odysseus’un yeri cehennemdir. Çünkü bilme, salt Apollonik aydınlanma, köklerden kopuş kendi tragedyasını da içinde taşımaktadır. Bu durum Silenos’un kral Midas’ın insan için en iyi şeyin ne olduğu sorusu karşısındaki tıradını akıllara getirmektedir: “İnsan için en iyi şey bu dünyaya hiç gelmemektir. İnsan için en iyi ikinci şey ise en kısa zamanda bu dünyayı terk etmektir” (Plut. *Cons. Ap.* 27). Doğa artık antroposantrik bir araç, ölüm geciktirilmesi hatta üstesinden gelmesi gereken bir mefhumdur. Günümüz insanında da görüldüğü üzere zamanla yarış halinde arayış ve ilerleme devam etmektedir. Oysa bu aydınlanma, evrenin merkezine kurulma diyalektik bir şekilde harmoniadan kopuşa ve cennetten kovulma paradigmasına işaret etmektedir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Aiskh. *Khoep.* (= Aiskhylos, *Khoephoroi*). Kullanılan Metin ve eviri: Aeschylus.

- Libation Bearers. Trans.: Herbert Weir Smyth, Harvard University Press. 1926.
- Eum.* (= Aiskhylos, *Eumenides*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Eumenides*. Trans.: A. H. Sommerstein. Cambridge, Mass.-London 2009 (The Loeb Classical Library).
- Apollod. *Bibl.* (= Apollodoros, *Bibliotheke*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Apollodorus, The Library, Trans: Sir James George Frazer. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, 1921.
- Apollodorus, The Library of Greek Mythology, Trans: R. Hard. Oxford University Press. 2008.
- Hdt. (=Herodotos, *Historiae*) with an English translation by A. D. Godley. Cambridge. Harvard University Press. 1920.
- Hes. *theog.* (= Hesiodos, *Theogonia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Hesiod. The Homeric Hymns and Homeric. Trans. Hugh G. Evelyn-White. Theogony. Cambridge, MA.,Harvard University Press; London, 1914.
- Hom. *Il.* (= Homeros, *Ilias*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Homer. The Iliad Trans.: A.T. Murray, Ph.D. in two volumes. Cambridge, MA., Harvard University Press; London, 1924.
- Hom. *Od.* (= Homeros, *Odysseia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Homer. The Odyssey . Trans.: A.T. Murray, PH.D. in two volumes. Cambridge, MA., Harvard University Press; London, 1919
- Ovid. *Met.* (= Ovidius, *Metamorphoseis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Publius Ovidius Naso, *Dönüşümler I-XV*. Çev.: A. Çoşkun Abuğla. İstanbul 2019.
- Paus. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Description of Greece*. Trans.: W. H. Jones – H. A. Ormerod – R. E. Wycherley, vols. I-V. New York. 1918-2004 (The Loeb Classical Library).
- Pl. *Leg.* (= Platon, *Leges*, [*νόμοι*]). Kullanılan Metin ve Çeviri: Plato, *Laws*. Trans.: R. G. Burry, vol. I. Cambridge - Massachusetts - London 1961 (The Loeb Classical Library).
- Plt.* (=Platon, *Politikos*). Plato. Platonis Opera, ed. John Burnet. Oxford University Press. 1903.
- Plut. *Cons. Ap.* (= Plutarkhos, *Consolatio ad Apollonium*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch. *Moralia*. Trans.: Frank Cole Babbitt. Harvard University Press. London. 1928.
- Verg. *Georg.* (= Vergilius, *Georgica*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Vergilius, *Georgica*. Çev.: Ç. Dürüşken. İstanbul 2015.
- Yeni Yaşam Açıklamalı Kutsal Kitap (2009). Life Publishers International.

Modern Kaynaklar

- Agamben G. (2012). *Dispozitif Nedir?* (E. Dedeoğlu, Çev.). Monokl Yayınları.
- Alighieri D. (2011). *İlahi Komedy* (R. Teksoy, Çev.). Oğlak Yayıncılık.
- Dürüşken Ç. (2014). *Antikçağ Felsefesi. Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*. Alfa Yayıncılık.
- Eco U. (2019). *Güzelliğin Tarihi* (Ali Cevat Akkoyunlu, Çev.).Doğan Egmont Yayıncılık.
- Edwards A. T. (1993). Homer's Ethical Geography: Country and City in the Odyssey. *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 123: 27 – 78. <https://doi.org/10.2307/284323>
- Finley M. I. (2003). *Odysseus'un Dünyası* (G. E. Durna, Çev.). Ayraç Yayınevi.
- Foucault M. (2011). *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1* (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Franz M. (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar I. Ek: Odysseus ve Seirenler* (O. Özügül, Çev.). Kabalca Yayınevi.
- Griffith R. D. (2015). Cannibal Demeter (Pin. Ol. 1.52) and the Thesmophoria Pigs. *The Classical Journal*, 111/2, 129-139. 10.1353/tcj.2015.0006
- Horkheimer M. ve Adorno W. T. (1995). *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar I* (O. Özügül, Çev.). Kabalca Yayınevi.
- Howatson M. C. (2015). *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (F. Ersöz, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Nappi M. (2018). Kahramanlık Mitolojisi ve Efsane Dizileri. In U. Eco (Ed.), *Antik Yunan* (pp. 636-659). Alfa Tarih.
- Nietzsche F. (2018). *Tragedyanın Doğuşu* (M. Tüzel, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Paglia C. (2004). *Cinsel Kimlikler: Nefertiti'den Emily Dickinson'a Sanat ve Çöküş* (A. Hazaryan, F. Demirci Çev.).

Epos Yayınları.

Pasquale D. G. (2020). Filozoflar ve Eserleri: Yunanistan'da Bilim ve Teknik. In U. Eco (Ed.), *Felsefe Tarihi: Antik Yunan* (pp. 84 – 94). Alfa Kitap.

Powell B. B. (2018). *Klasik Mitoloji* (S. O. Çavuş, Çev.). Bilge Kültür Sanat.

Schopenhauer A. (2020). *İsteme ve Tasavvur Olarak Dünya* (A. O. Aktaş, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Thomson J. A. K. (1914). *Studies in the Odyssey*. Clarendon Press.

Toepffer J. (1893). "Apaturia (2)". RE I, col. 2672-2680.

Vernant, J. P. (2001). *Evren Tanrılar İnsanlar* (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.

White D. (1981). Cyrene's Sanctuary of Demeter and Persephone: A Summary of a Decade of Excavation. *American Journal of Archaeology* 85 (1): 13-30. <https://doi.org/10.2307/504962>

EXTENDED SUMMARY

In his work *The Birth of Tragedy*, Nietzsche revealed a new interpretation of Ancient Greece and the present day on the context of tragedies and made various criticisms. At the heart of this groundbreaking interpretation are the two ancient Greek gods Apollo and Dionysus. Apollo represents engineering, architecture, handicrafts, the unraveling of nature's dark secrets, harmony and order; Dionysus, on the other hand, represents overflowing and exuberant emotions, passion, cyclicity, uncultivated nature. Nietzsche states that Homer's works are also built on an Apollonian discourse. In this study, the Apollonian discourse dominating Homer's *Odyssey* is evaluated through the goddesses and gods, mythological events, urban and rural structure. As a matter of fact, the way Athena and Poseidon are treated in the *Odyssey*, the place of mythical women such as Circe, Calypso, Sirens, the characteristics of cities and rural areas lead us to draw clear conclusions about the Apollonian structure of the work.

Individualization, escaping from the totality of the mythos for the sake of attaining an autonomous position, is one of the focal points of Odysseus' adventures. In the Apollonian universe, which has maxims such as not missing the measure and knowing oneself, missing the measure is despised and it is possible to see this in many parts of the *Odyssey*. With these characteristics, Odysseus is seen as the first messenger of the western world and a symbol of the break with the myth.

As can be seen from the way the gods were handled in the *Odyssey*, while the gods of Olympus were at the center, the gods of nature either lost their importance or were neglected. This lack of interest in the nature gods is also evident in the absence of any mention of Demeter, the goddess of fertility. Demeter worship, whose main theme of rituals is the mysterious fading and resurrection periodically observed in nature and natural products, was excluded from the Olympian religion, although it continued to be the main motif of Greek religion after Homer.

The chapters on Lotophagoi, Circe, Sirens, Calypso in the work correspond to the mythical universe and are among the obstacles Odysseus must overcome to reach his goal. These places that take Odysseus and his men away from civilization and consciousness are dangerous and should be avoided. With the help of the gods of Olympus, Odysseus escaped from Circe's spell, which would have drawn him into a completely mythical universe, and turned Circe into a tool to realize his goal. He learned from Kirke how to overcome Sirens, Skylla and Charybdis, Thrinacia, that is, the route he should choose. Here Odysseus has not only overcome Circe, a seductive figure and completely distant from his purpose, he has made her known. In this way, he surpassed Siren, Skylla and Charybdis, made the unknown known; he became one of the prototypes of engineering, craft and exploration. As a matter of fact, traces of the colonization period, which began to make the Mediterranean a known and domesticated geography, were visible on the horizon. In this respect, Odysseus was one of the pioneers of the modern and enlightened human being, who has domesticated nature in a completely anthropocentric way, shaped it into form, and made the unknown known. It is possible to see examples of this in many events in the epic. For example, Calypso promises Odysseus immortality if he stays with her. Odysseus, on the other hand, has a wife (Penelopeia), the title of king, and instead of living aimlessly here, he has a lot of work to do; he should not be fooled by the mythic universe but fulfill his main duty. Despite the promise of immortality, Odysseus' choice to return home means surrendering to the fate (aging, dying) to which everyone is subject. This is a situation that contains the tragedy that will be created by the break from the mythical universe and whose traces we see intensely today. In this sense, *Odyssey* contains unique examples in terms of the transformation of mentality. The raft Odysseus built to leave is one of the clearest examples of his technicianism. In this sense, Odysseus is the ancestor of the artisans and builders whose significance is documented both literary and archaeologically in Greek cities. Therefore, in addition to heroism, the Greek civilization also accepted cunning and the ability to solve difficult situations with mental and technical skills as new characteristics of human beings.

It is possible to see very clear manifestations of the Apollonian structure in the rural settlement and urban stereotypes given in the work. In the work, the city represents civilization with its port, agricultural land, farms and institutions, while rural areas and seas represent a dangerous geography with its chthonic side and the uncertainties created by its undomesticated state. In the idealized and standardized urban stereotype, as in the general atmosphere prevailing in the work, the chthonic side was either considered ambiguous and dangerous, or viewed as a phenomenon that needed to be transformed. As can be seen, Odysseus' design of nature as an architect shows the dominant place of skill and craft in the Apollonian universe. Odysseus' perception and disclosure of the topography in a completely anthropocentric way is important in terms of being the beginning of the colonization period that will initiate the rapid discovery and acculturation of nature on the context of civilization.

As can be seen, the *Odyssey* is completely dominated by an Apollonian perspective. Nature and myths were considered vague and dangerous. Making nature and myths known and comprehensible is the essence of the epic. In Odysseus' character, it is possible to clearly see the clues of the modern and age of enlightenment man.

18. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET: DİMYAT LİMANI ÖRNEĞİ COMMERCE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN IN THE 18TH CENTURY: THE CASE OF DAMIETTA PORT

Mehtap NASIROĞLU AYDIN
Batman Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
mehtapnasiroglu@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-4411-0784

ÖZ

Nil'in doğu kolunda yer alan Dimyat, Suriye limanlarına yakın konumuyla asırlar boyunca Filistin, Suriye ve Anadolu pazarlarıyla ticaret yapan gemilere hizmet vermiştir. 1517'de Mısır'ın fethiyle beraber Osmanlı idaresine geçen Dimyat Limanı, ticari önemi nedeniyle 1572 yılında diğer Mısır liman kentleriyle beraber sancak statüsüne getirilmiş ve merkezden atanan yöneticiler tarafından idare edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin burada uyguladığı politikalar nedeniyle Dimyat Limanı'nın ticari açıdan ilişki içerisinde bulunduğu bölgeler daha çok devletin iç ticaret ayağını oluşturan bölgelerdi. Dimyat Limanı'nın Avrupa limanlarıyla olan ticari ilişkisi çok sınırlı düzeylerde kalmıştır. Dimyat, başta pirinç olmak üzere kahve, şeker, hububat, kına, keten vb. ticari emtiayı daha çok Anadolu kıyıları, Suriye limanları ve Osmanlı başkenti İstanbul'a taşıyan konumuyla ön plana çıkmıştır. Önemli Mısır limanlarından olan İskenderiye ile kıyaslandığında daha küçük bir liman konumunda olan Dimyat, özellikle kendisine özgü yetişen pirinci sayesinde yüzyıllar boyunca İstanbul için önemli bir merkez konumunda olmuştur.

Bu çalışmada, 18. yüzyılda Dimyat Limanı'nda gerçekleştirilen ticaretin boyutlarına odaklanılacaktır. Bu bağlamda ticarete konu olan mallar, ticari ilişkide bulunulan coğrafya ve kullanılan güzergâhların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bu limandaki ticareti canlı tutmak için izlediği politikalara Osmanlı arşiv belgeleri ışığında değinilecektir.

ABSTRACT

Located on the eastern branch of the Nile, close to Syrian ports, Damietta has served marine vessels trading with the Palestinian, Syrian and Anatolian markets for centuries. With the 1517 conquest of Egypt, Port of Damietta came under the rule of the Ottomans, and thus, owing to its commercial importance, the city was given the status of a centrally administered sanjak in 1572 together with other Egyptian port cities. Due to the policies implemented there by the Ottoman State, the regions which Port of Damietta had commercial relations with were mostly regions that formed the domestic trade pillar of the state. The port's commercial relationship with European ports remained at a very limited level. Damietta came to the forefront with its position as the shipping port of various commercial commodities such as notably rice, coffee, sugar, cereals, henna, linen, etc. transported to Anatolian coasts, Syrian ports and the Ottoman capital, Istanbul. Being a rather small port when compared to Alexandria, one of the important Egyptian ports, Damietta has been an important center for Istanbul for centuries, especially thanks to the rice indigenous to the city. In this study, we will focus on the dimensions of the trade conducted in Port of Damietta in the 18th century. In this context, the traded commodities, the geography with which the port had commercial relations with and the routes used, as well as the policies followed by the Ottoman state to keep the trade in Damietta alive will be discussed in the light of documents found in Ottoman archives.

Geliş Tarihi:
29.06.2022

Kabul Tarihi:
11.09.2022

Yayın Tarihi:
30.09.2022

Anahtar Kelimeler:
Dimyat
Ticaret
Liman
Doğu Akdeniz

Keywords:
Damietta
Commerce
Port
Eastern
Mediterranean

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1137819>

Atıf/Cite as: Nasıroğlu, Aydın, M. (2022). 18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret: Dimyat Limanı Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1748-1759.

Giriş

Fernand Braudel, bir Dünya haritası üzerinden bakıldığı zaman yer kabuğunun basit bir parçası gibi görünen Akdeniz'in doğu kıyılarında ticaretin keşfedilmesiyle Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Girit ve Miken gibi uygarlıkların zaman içerisinde nasıl büyüyüp geliştiğini ve bu denizin eski dünyanın tüm medeniyetlerini nasıl bir araya getirerek büyük bir bileşene dönüştürdüğünü anlatır (Braudel, 2007: 15, 60). Faruk Tabak ise; 16. yüzyılın sonlarından itibaren Akdeniz'in imkânlarının nasıl daraldığından ve bu coğrafyadaki aktörlerin değişmesiyle beraber 17. yüzyılda nüfus ve ekin alanlarının azalarak nasıl bir dönüşüme sahne olduğundan bahseder (Tabak, 2010: 29).¹ Dimyat, bu kadim ticaret dünyasının doğusunda yer alan önemli limanlardan biridir. Nil'in doğu kolunda Levant² kıyılarındaki limanlara yakın bir konumda bulunan Dimyat, yüzyıllar boyunca Filistin, Suriye ve Anadolu pazarlarıyla ticaret yapan gemilere hizmet etmiştir (Crecelius, 1990: 185). Dimyat'ı Osmanlı idaresine geçişinin ilk yıllarında ziyaret eden Piri Reis, buranın alçak yerlerde kumlu bir ada görünümünde olduğunu ve gemilerle Nil nehrinin ağzından buraya ulaşıldığını belirtir. Dimyat'ı meyvesi bol bir şehir olarak tanıtan Piri Reis, kadirga gemilerinin Dimyat Boğazı'na girdiklerini ve buradan Kahire'ye kadar gidebildiklerini yazar (Piri Reis, 1988: 1519).

Akdeniz'in büyük güçleri, öteden beri Hint Okyanusu ticaretinin kontrolünü elde etmenin yolunun Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne giden deniz yolları ile Orta Asya'dan batıya kadar giden kara yollarını kontrol altında tutmaktan geçtiğini biliyorlardı (Abu Lughod, 1989: 149). Portekizliler, 16. yüzyılda Endonezya ve Hindistan'dan Basra Körfezi ve Kızıldeniz aracılığıyla Ortadoğu'ya ulaşan ticaret yollarını kesmek için çok çaba sarf etmişler ancak bunu başaramayacaklarını anlayınca yüzyılın ikinci yarısında Hürmüz'den Ortadoğu'ya baharat satışını serbest bırakmak zorunda kalmışlardı (İnalçık, 2013: 132). Dolayısıyla Portekizliler'in Hindistan'a ulaşmalarından sonra baharatın Doğu Akdeniz limanlarına gelmez olduğu düşüncesi yapılan araştırmalarla çürütülmüş ve baharat ticaretinin bazı dalgalanmalara rağmen 16. Yüzyıl boyunca devam ettiği ortaya çıkmıştır (Özbaran, 1977: 68). Bu anlamda Dimyat'ın da içinde bulunduğu Doğu Akdeniz limanları uzun müddet önemlerini korumaya devam ettiler. Mısır, Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı topraklarına katmak istediği büyük ve idare edilmesi zor bir coğrafyaydı. Padişah, Mısır'ı aldıktan sonra idari anlamda kontrolü sağlamak için yaklaşık 8 ay burada kalmıştı (Emecen, 2017: 310). Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır'ın siyasi fethini tamamlamış ve burada Osmanlı hâkimiyetini tesis etmek için, itaat edenlerin gücünü yanına almak, etmeyenlerin ise nüfuzunu kırmak yolunu tutmuştu. Bu bağlamda merkez için önemli mevkiler konumunda olan Cidde, Reşid, Dimyat ve İskenderiye gibi limanların idaresi Osmanlı siyaset eğitiminden geçmiş mutemed devlet adamlarına bırakılmıştı (es-Seyyid, 1990: 55, 133). Bu tarihten sonra Mısır-İstanbul hattının önemli bir limanına dönüşen Dimyat'ın gümrük gelirleri günden güne artış göstermiştir. Limanın ticari önemi arttıkça korsanların faaliyetleri ve yabancı taarruzu da baş göstermiş bu anlamda Osmanlı Devleti, hem yolcu ve tüccar gemilerini korsanlardan korumak hem de genel anlamda Akdeniz limanlarının güvenliğini sağlamak amacıyla 1572 yılında Dimyat, İskenderiye ve Reşid şehirlerini birer sancak statüsüne getirmiştir (Çetin, 1994: 309-310).

Bu çalışmanın konusunu Dimyat Limanı'nda 18. yüzyılda gerçekleştirilen ticaretin sınırları oluşturmaktadır. Bu bağlamda ticarete konu olan emtia, ticari ilişkide bulunulan coğrafya ve kullanılan güzergâhların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bu limandaki ticareti canlı tutmak için izlediği politikalara değinilecektir. Çalışmada kullanılan kaynaklar çoğunlukla Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan mühimme, mukataa, muhasebe ve diğer münferit belgelerden oluşmaktadır. Ülkemizde doğrudan 18. yüzyılda Dimyat Limanı'nda ticaret konusunu ele alan herhangi bir çalışma bulunmamakla beraber yurt dışında bu hususu ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Daniel Crecelius'un "Damiette in the Late Eighteenth Century" isimli makalesi olup bu çalışma daha çok Dimyat Limanı'nın 18. yüzyılın sonlarındaki durumunu ele almıştır (Crecelius, 1990). Diğer bir çalışma yine aynı yazara ait olan "Damiette and Syrian-Egyptian Trade in the Second Half of the Eighteenth Century" isimli çalışma olup yine 18. yüzyılın son çeyreğine odaklanarak Dimyat ticaretini Suriye ve Mısır ticaretiyle beraber ele almıştır (Crecelius, 2010). Bir başka çalışma ise; Daniel Crecelius ve Hamza 'Abd Al-'Aziz Badr'ın beraber yaptıkları "French Ships and Their Cargoes Sailing between Damiette and Ottoman Ports 1777-1781" isimli çalışmadır. Bu çalışma daha çok şer'iyye sicilleri kaynak olarak kullanılarak Dimyat'tan Fransız gemileriyle yapılan ticarete değinmiştir (Crecelius ve Badr, 1994). Anılan çalışmalar Dimyat Limanı'nın 18.

¹ Akdeniz ile ilgili diğer bazı çalışmalar için bkz. (Abulafia, 2012), (Katip Çelebi, 2019), (Greene, 2019).

² 10. Yüzyıldan itibaren Avrupa literatüründe Akdeniz'in doğu kıyıları için "Levant" tabiri kullanılmıştır. Bkz. (Turan, 2003: 145)

yüzyılın son çeyreğindeki durumuna odaklanırken bu çalışma ise limanın yüzyılın başından sonuna kadar geçen zamanının tamamını ele almaya odaklanmıştır. Bununla birlikte Dimyat Limanı'nın özellikle Osmanlı başkenti için taşıdığı önemi ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu çalışmaların dışında hem yurt içi hem de yurt dışında Osmanlı döneminde Mısır Eyaleti üzerine yapılan çalışmaların içerisinde genel olarak Dimyat sancağına da değinilmiş ancak anılan limandaki ticaret doğrudan odak noktası olmamıştır. Bu bağlamda İdris Bostan'ın yaptığı çalışmalara da değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı Denizciliği üzerine çok ehemmiyetli çalışmalar gerçekleştiren İdris Bostan'ın Osmanlı Deniz Ticareti isimli eserinde kaleme aldığı "Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Deniz Üssü ve Limanı: 18. Yüzyılda Mısır İskenderiyesi" adlı bölüm Mısır-İstanbul hattının en önemli ticaret merkezlerinden olan İskenderiye'ye odaklanmıştır. İskenderiye ve Dimyat limanlarının birbirlerine yakınlıkları, ayrıca her iki limanın da Mısır'ın içlerine dağıtılmak üzere dışardan gelen mallar için birer antrepo özelliği taşımaları gibi benzer özelliklerinden dolayı anılan çalışmadan da istifade edilmiştir (Bostan, 2019). Bunların yanı sıra arşiv vesikalarına dayanarak 18. yüzyılda Dimyat Limanı ticaretinin sınırları belgelerin elverdiği ölçüde oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışma kaleme alınırken her ne kadar 16. yüzyıla ait olsa da mukayese yapmak açısından Mısır Kanunnamelerine de bakılmış ancak Dimyat limanı ile ilgili yeterli bilgi bulunamamıştır. Ahmet Akgündüz tarafından hazırlanan Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri isimli eserin 6. Cildinde Mısır Kanunnamelerine yer verilmiş, ancak burada yer alan Osmanlı dönemine ait en uzun, ilk ve en son Merkezi ve Umumi Mısır Kanunnamesinde Dimyat ticaretine dair tek bilgi 16. Yüzyılın ilk çeyreğinde buraya üç bin erdeb³ buğday satıldığıdır (Akgündüz, 1993: 119).

Dimyat'ın Ticari Ehemmiyeti

Mısır, güvenli ve derin su limanları olmamasına rağmen büyük Dünya ticaret yollarının üzerindeki stratejik konumu ve tarımsal bolluğu ile Doğu Akdeniz ticaretinde önemli rol oynamayı başarmıştır. Mısır'ın en önemli limanı olan İskenderiye, tehlikeli bir su kaynağına sahipti ve şiddetli kuzey rüzgârları ve açık denizlerin savurduğu gemilere güvenli bir barınak sağlayamamasına rağmen Mısır'ın Avrupa ve Osmanlı dünyalarıyla olan ana bağlantısı olmaya devam etti. Reşid ve Dimyat, sırasıyla Nil'in batı ve doğu kollarında biraz içteki konumları ile denizden korunmaktaydılar, ancak zaman zaman Nil'in ağzında biriken kum çubukları tarafından denizden kesilme dezavantajına sahiptiler. Daha büyük gemiler denizde demirlemek ve yüklerini boşaltmak zorunda oldukları için hem Reşid hem de Dimyat öncelikle daha küçük gemiler tarafından kullanıldı (Crecelius, 1990: 185).

İlkçağlardan beri Mısır'ın önemli bir ticaret merkezi olan Dimyat, ortaçağda buraya yerleşmeye çalışan Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki çatışmalara sahne olmuştur (Çetin, 1994: 309). Müslümanlar ve Haçlılar arasındaki bu savaşların temel nedeni her iki tarafın da Dimyat'ı uluslararası ticaretin gözbebeği olarak görmeleriydi. Nitekim W. Heyd Dimyat'ı Nil'in ve Mısır'ın anahtarı olarak tanımlamıştır (Heyd, 2000: 453-454). 14. yüzyılda burayı ziyaret eden Seyyah İbn-i Battûta; çok güzel bir şehir olarak bahsettiği Dimyat'ta özellikle meyve bahçelerinin yoğunluğundan bahsetmiş ve bunların gemilerle Mısır'a nakledildiğini yazmıştır. Seyyah ayrıca, buraya özgü bazı balık türlerinin Suriye, Kahire ve Anadolu'ya gönderildiğine değinerek buranın ticari önemine vurgu yapmıştır (İbn Battûta, 2004: 321-322).

Dimyat, sadece genel ticaret açısından değil, aynı zamanda Hint ürünlerinin önemli bir pazarı olması bakımından da önemli bir yer tutmaktaydı. Bu özelliği Haçlı seferleri döneminin sonuna kadar sürmüştür. Dimyat'ın tüm ticaret şehirlerinde olduğu gibi malların depolanıp satışa çıkarıldığı bir alanı bulunmaktaydı. Haçlı ordusunun şehri almak için yaklaştığı dönemde burayı boşaltmak zorunda kalan halk bu ticari emtia ile dolu depoyu ateşe vererek kentten ayrılmışlardır (Heyd, 2000: 429).

Dimyat, Memlükler döneminde Doğu Akdeniz limanlarına hizmet eden önemli bir liman olmayı sürdürdü. Özellikle Hindistan ticaret yolu üzerinde doğu-batı kavşağında yer alma özelliğiyle bu dönemde Avrupa ticaretinde de kendini göstermeye devam etti (Çetin, 2004: 72). 15. yüzyılda Hint mallarının Osmanlı ülkesine girişinde İskenderiye-Antalya yolu kullanılmaktaydı. Ancak Rodos'un 1522'de Osmanlılar tarafından alınmasıyla birlikte Dimyat ve İskenderiye limanlarından İstanbul'a uzanan ticaret yolu daha güvenli bir hal almaya başladı

³ Mısır'da kullanılan bir hacim ölçüsü. Bkz. (Akgündüz, 1993: 119)

ve böylelikle Antalya'nın Hint baharatı ticaretindeki önemi kaybolarak Dimyat-İstanbul hattı dolaysız bir deniz yoluna dönüştü (İnalçık, 2000: 375-376). Osmanlı döneminde Dimyat'ın da içinde bulunduğu Mısır limanları, donanmanın zahire ve asker ihtiyacını sağlamak ve idare ile Mısır'ın farklı unsurları arasında denge kurmak, ayrıca burada bulunan unsurların Osmanlı Padişahına bağlılığını sağlamak gibi askeri fonksiyonlar taşıyorlardı. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, Dimyat, İskenderiye ve Reşit gibi limanlarda kendi otoritesini kurmayı başarmıştı. Zira, bu limanların kalelerinde görevli olan askerler, idari açıdan Mısır valilerinden değil, Sancak beylerinden talimat alıyorlardı (Süleyman, 1995: 64, 110). 18. yüzyılda da Dimyat ve diğer liman şehirlerine Mısır valisi tarafından müdahale edilmemesine dönük merkezden yazılan bir talimat bulunmaktadır (BOA. AE. SAMD. III. 27/2548)⁴.

17. yüzyılın ikinci yarısında Dimyat'ı ziyaret eden Evliya Çelebi de şehrin ticari fonksiyonuna vurgu yapmış ve padişahların pirinç ihtiyacının buradan karşılandığını söylemiştir. Burada bulunan menzilat ve Fereskür pirinçlerinin dünyanın başka yerinde bulunmadığını yazan seyyah, ayrıca Dimyat'ta balık, balık yumurtası, beyaz ekmek, ipek alacalar ve muz gibi ürünlerin de bol miktarda bulunduğunu ve ticarete konu emtiayı teşkil ettiğini vurgulamıştır. Evliya Çelebi, Dimyat'taki en önemli iktisadi faaliyetlerin dokumacılık ve ticaret olduğunu vurgulayarak 140 dükkânın pirinç ticaretiyle uğraştığını, yaklaşık 600 işletmede de dokumacılık faaliyetlerinin yürütüldüğünü bildirmiştir. Avrupalı ve Ermeni tüccarların da Dimyat'a sürekli gelip gittikleri ve ticari faaliyetlerde buldukları, seyyahın değindiği diğer bir husustur (Evliya Çelebi, 1985: 495-500). 18. yüzyılda da buraya uğrayan birçok seyyah Dimyat'ın ticari kapasitesinden bahsetmiş özellikle irili ufaklı birçok geminin Anadolu ve Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a sürekli pirinç taşıdığını bildirmişlerdir. Dimyat'ın Avrupa şehirleri ve Doğu Akdeniz limanlarıyla ticareti 18. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Dimyat'ın Mısır hazinesine gelirleri 1696 yılında 49 kese 19.210 kuruş iken bu meblağ 1782-83 yıllarında artarak 62 kese 14.530 kuruşa ulaşmıştı. (Çetin, 1994: 309-310).

Dimyat'ta Deniz Ticareti

Dimyat limanı hem iç ticaret hem de dış ticaret için büyük öneme sahip olduğundan hareketliliğini daima korudu. Devletin dış ticaret hacmi iç ticaret hacmiyle kıyaslandığında çok sınırlı kalmaktaydı. 18. yüzyılda da Osmanlı ülkesinde bölgeler arası ticaret büyük önem taşımaktaydı. Başkent İstanbul'un tükettiği temel gıda maddeleri iç ticaretle deniz taşımacılığının elverişli olduğu bölgelerden sağlanmaktaydı (Pamuk, 2014: 66, 162). Bu bağlamda 18. yüzyılda Dimyat limanında yapılan ticaret de daha çok iç ticarete konu olan bir hüviyet taşımaktaydı. Zira 1783 yılında Dimyat limanına gidiş geliş yapan gemi sayısı 498'e ulaşmıştı ve bunların sadece 16'sı yani yüzde % 3,2'si Avrupa'ya gidiş geliş yapmaktaydı. Geriye kalan gemilerin tamamı Osmanlı limanlarıyla bağlantılı olan gemilerdi. Sayda ve Güney Suriye'deki limanlar, 1770-80 yılları arasında Marsilya'ya ortalama 1 ila 2 milyon livres tournois değerinde mal ihraç ederken, bu rakam sadece Dimyat Limanı'na 5 ila 6 milyon livres tournois arasında gerçekleşmekteydi. Suriye'de üretilen ürünler, özellikle tekstil, Marsilya'ya yapılan ihracatın % 1'ini ve Dimyat'a yapılan ihracatın yaklaşık % 30'unu temsil etmekteydi (Panzac, 1992: 202). Dolayısıyla bu bölümde daha çok Dimyat limanının iç ticarete konu olan yapılması hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki iç deniz ticaretinin büyük bölümü 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa gemileriyle gerçekleştirilmiştir (Creelius ve Badr, 1994: 253). 1758 yılında yazılan bir fermanda Dimyat Boğazı'ndan İstanbul'a pirinç ve diğer emtia getiren 14 Fransız gemisinden bahsedilmektedir (BOA. C. HR. 1/26)⁵. Dimyat, esasen Osmanlı gemiciliğinin baskın olduğu Osmanlı Devleti limanlarından biriydi. Bununla birlikte Fransız kaptanlar 1770'lerin sonlarında ve 1780'lerin başlarında burada çok aktif olup bu limanı kullanan tüm Avrupa gemilerinin yaklaşık % 90'ını oluşturmaktaydı. Bu ticaretin temel ürünlerini Dimyat'a gelen tütün, ipek, pamuk, odun ve Dimyat'tan giden pirinç, kahve ve kumaş oluşturmaktaydı (Creelius ve Badr, 1994: 271-272). 1772 yılında Dimyat'tan İstanbul'a mal taşıyan iki Fransız kaptanının başkente getirdikleri ürünler, pirinç, kahve ve sabundu. Buna göre; Fermo Kaptan'ın denetiminde olan gemiyle 8 ferde kahve ve 1700 zenbil pirinç, Bellanova

⁴ Bunlardan bir tanesi 1703 yılında İstifalı Hasan Paşa'nın Hazine-i Amire'den aldığı salyaneye mukabelesinde Dimyat ve Reşid sancaklarında mutasarrıf olduğu salyaneye Mısır valisi tarafından müdahale edilmemesine yönelik talimattır (BOA, AE. SAMD. III. 27/2548).

⁵ Fermanda ayrıca 14 Fransız gemisi kaptanlarından birinin ticaret için gittiği Dimyat'ta halktan cebren para aldığına yönelik başka bir kaptanın şikâyeti üzerine bu durumların meydana gelmemesi için Kaptan-ı Derya'ya talimat verilmiştir.

Kaptan'ın denetiminde olan gemiyle ise; 1300 sandık sabun Osmanlı başkentine getirilmişti. İlk geminin Dimyat'tan İstanbul'a varış süresi 30 gün iken ikinci geminin varış süresi 20 gün olmuştur. (BOA. TSMA. E. 1145/46).

Dimyat'ın 18. yüzyılda ticari ilişki içerisinde bulunduğu ve iç ticaretin önemli bir ayağı olarak kabul edilecek bölgelerden biri Suriye limanlarıydı. Dimyat'ın hinterlandı pirinç, meyve ve diğer tarım ürünleri üreten zengin bir tarım bölgesiydi. Özellikle başta pirinç olmak üzere kahve ve kumaş Dimyat'ın Suriye pazarlarına ve ötesine yaptığı en büyük ihracattı. Suriye limanlarından Dimyat'ı ziyaret eden gemiler genelde Kıbrıs, Trablus, Sayda ve Lazkiye gibi limanlardan geliyorlardı. Buralardan gelen tütün, odun ve ipek gibi mallar anılan limanlardan Dimyat'a gelen en önemli ürünlerdi (Creelius, 2010: 165-166). 1706 yılına ait bir kayıta Dimyat'tan Lazkiye limanına pirinç ve diğer tahıl ürünlerini taşıyan gemilerden bahsedilmiş, gemiler boşaltıldıktan sonra bu defa Dimyat'a gidecek mallar yüklenmiş ancak bu esnada Lazkiye İskelesi'nde demirlemiş gemiler bir Fransız kalyonu tarafından gasp edilmiştir (BOA. İE.ŞKRT. 7/620). 1763 yılına ait bir başka kayıta İskenderiye ve Dimyat Boğazlarındaki tüccar gemilerinin kontrolünde olarak Yafa, Akka, Trablusşam ve Lazkiye limanlarına gelen tüccarları korsanlardan koruması üzere üç kalyonun anılan boğazlara gönderilmesi için Kaptan-ı Derya'ya emir verilmiştir (BOA. AE.SMST.III. 103/7819).

Dimyat'ın ticari ilişki içerisinde bulunduğu en önemli bölge ise kuşkusuz Osmanlı başkenti İstanbul'dur. Mısır valisinin, Padişahın kişisel kullanımı için İstanbul'a göndermekle yükümlü olduğu üç temel ürün, pirinç, mercimek ve şekerdi (Creelius ve Badr, 1993: 194). Dimyat, Reşid ve İskenderiye, Nil'in Akdeniz'e döküldüğü deltayı oluşturan Mısır bölgesinin en verimli arazilerine sahip olması nedeniyle burada yetişen bazı baharat türleri ve pirinç, Osmanlı başkentinin önemli bir ihtiyacını karşılamaktaydı (Pinkerton, 1814: 196). Mısır'ın Dimyat ve Reşit arasındaki bölgelerde bolca yetiştirdiği pirinç, 18. yüzyılda özellikle Dimyat Limanı'ndan başkente gelen başlıca ihracat ürünüydü. Dimyat'ta yüklenen tahılı, gemiler doğrudan İstanbul'a taşıyabilirken, Reşit'teki depolardan gelen tahıllar genellikle daha büyük kalyonların demirlediği İskenderiye'ye nakledilmek zorundaydı (Creelius ve Badr, 1993: 193-194). 1759 yılında Donanma-yı Hümayun'a ait iki kalyonun Dimyat İskelesi'nden başkent İstanbul'a taşıdığı emtianın cinslerini gösteren defter, Dimyat Limanı'ndan Osmanlı Sarayı'na hangi ürünlerin geldiği ile ilgili fikir vermektedir. Murabitzâde Ahmed Bey ve Ömer Kaptan'ın idaresinde Dimyat Limanı'na giden bu iki miri kalyonla başkente pirinç, kahve, şeker, keten, kına gibi birçok farklı emtia taşınmıştır (BOA. C. BH. 248/11488).

Arşiv belgeleri incelendiğinde Dimyat pirincinin saray ve ordunun iâşe ihtiyacını karşılamak üzere ticarete konu olan en önemli emtia arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Mesela, 1768 yılında Mısır valisinin yüz bin kile Dimyat pirincini miri kalyonlarla İstanbul'a göndermesi istenmiştir. Belgede, devletin ilkbaharda Rusya ile bir savaşa gireceği, bu nedenle ordunun ihtiyacı olan pirincin kış gelmeden başkente ulaştırılması gerektiği yazılıdır (BOA. C. DH. 305/15238).

Osmanlı sarayında Matbah-ı Amire denilen Saray mutfağı için gerekli malzemelerin depolandığı bölüme Kilâr-ı Âmire adı verilmekteydi. İstanbul dışından gelen hububat, pirinç, şeker ve baharat gibi iâşe malzemeleri saray mutfağı için kullanılmak üzere burada depolanırdı. Saray'da pirincin önemli bir kısmı irsaliye⁶ şeklinde Mısır'dan, geri kalan bölümü ise ocaklık statüsüne getirilen Drama ve Filibe'den getirilirdi. Drama ve Filibe pirinçleri kırmızı renkte olduğu için Mısır pirinci kalite olarak bunlardan daha üstündü. Şeker ve baharat da Mısır irsaliyesi içinde ciddi yer tutan ürünlerdi (Bilgin, 2003: 116,118). Dimyat'a bağlı birçok nahiyede saray mutfağı için pirinç yetiştirildiği anlaşılmaktadır. 1795 yılında Dimyat'ta bulunan pirinç mezarlarının seddinin harap olduğu bu nedenle pirinç mahsulünün az olduğu dolayısıyla Kilâr-ı Âmire için her yıl gönderilen pirincin bu yıl gönderilemeyeceği ancak mercimeğin gönderilebileceği vurgulanmıştır (BOA. C. SM. 15/795).

1777 yılında Dimyat tahminen 100.000 erdeb pirinç ihraç ederken 1791-1798 yılları arasında bu oran önemli miktarda düşmüş ve 28.000 erdeb pirinç ihraç edilmiştir. Bunun 8.000 erdebi Avrupa'ya yönlendirilmiştir (Creelius, 1990: 189).

Dimyat'tan İstanbul'a gelen en önemli ürünlerden biri de kahveydi. Esasen Osmanlı Devleti'nde kahve tüketimine çok sıcak bakılmamakta, kahvehanelere defalarca yasaklar konulmakta, hatta 16. yüzyılda Ebusuud

⁶ İrsaliye tabiri Osmanlı Devleti'nde genel manada taşradan merkeze, dar manada ise salyaneli eyaletlerden ve özellikle Mısır'dan başkent İstanbul'a gönderilen, erzak, para ve diğer ürünler için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (es-Seyyid, 2020: 452).

Efendi ve Bostanzade Mehmed Efendi'nin verdikleri fetvalarda kahve içmenin dinen sakıncalı bir husus olduğu üzerinde durulmaktaydı. Bununla beraber Osmanlı İstanbul'una yapılan kahve ticaretinin sınırlarına bakıldığında yasaklara rağmen kahve tüketiminin devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. 17. yüzyılda devlet erkânının toplantılarında ve resmi törenlerde kahvenin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır (Bostan, 2019: 174, 183). 1759 yılında Dimyat Limanı'ndan İstanbul'a mal taşıyan iki gemide de kahve bulunmaktaydı. Bunlardan biriyle 256,30 kantar, diğeriyle ise 300,40 kantar kahve Dimyat Limanı'ndan İstanbul'a taşınmıştır (BOA. C. BH. 248/11488). Bir Mısır kantarının yaklaşık 56 kg.'a denk geldiği hesabıyla (Kallek, 2001: 319) hesaplandığında bu tarihte Dimyat'tan İstanbul'a yaklaşık 31 ton kahve geldiği sonucu çıkmaktadır. Yüzyılın ilerleyen dönemlerinde bu miktarın azaldığı görülmektedir. Nitekim 1772 yılında bir Fransız gemisiyle Dimyat'tan İstanbul'a gelen kahvenin miktarı 8 ferdedir (BOA. TSMA. E. 1145/46). Bir ferdenin 128 kg.'a tekabül ettiği (Bostan, 2019: 183) varsayıldığında yaklaşık bir ton kahvenin bu gemiyle başkente geldiği anlaşılmaktadır. Zaman içerisinde İstanbul'a gelen kahve miktarının düşmesi, zor bulunan bir ürüne dönüşmesine ve fiyatların yükselmesine yol açmaktaydı. Mısır limanlarından gelen kahve miktarında yaşanan düşüşün nedeni tam olarak bilinmese de arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla 18. Yüzyılda anılan limanlardaki tüccarın kahveyi çok pahalıya satması, İstanbul'a gelen kahveyi sekteye uğratmış olabilir. Zira 1765'te Mısır valisine yollanan bir hükümde Dimyat, İskenderiye ve Reşit limanlarında bulunan tüccarın kahveyi pahalı satma fikrinde bulunmaları, İstanbul'un kahve ihtiyacını ciddi oranda tazyik ettiği, bu duruma meydan verilmemesi ve başkente bolca kahve gönderilmesinin sağlanması isteniyordu (BOA. C. BLD. 25/1206).

Devletin Deniz Ticareti Üzerindeki Denetimi

Mısır-İstanbul hattındaki deniz taşımacılığı başkentin iâşe ihtiyacı açısından önem arz ettiği için devlet, yeri geldiğinde bu konuyla ilgili tedbirler alabilmekteydi. Bu ticaretin İstanbul için önemi arttıkça devlet nezdinde denizlerin güvenliği konusu çözülmesi gereken önemli bir sorun haline gelmekteydi. Rodos şövalyelerinin üssü olarak nitelendirilen Rodos adasının Osmanlılar tarafından alınmasıyla anılan ticaret güzergâhı tümüyle devletin denetimine girmişti (Pamuk, 2014: 68). Bununla beraber 17. ve 18. yüzyıllarda Mısır'a gidip gelen birçok gemi Akdeniz'de korsanların saldırılarına uğrayabilmekteydi. Devlet, gemilerin güvenliğini sağlamak amacıyla Mısır-İstanbul hattında gidiş geliş yapan gemilerin konvoy halinde yola çıkmaları için bir nizam ihdas etmişti. 18. yüzyılda çıkartılan fermanlarla tüccar kalyonlarının uyacağı kurallar belirlenmişti. Buna göre, Mısır'a ticaret amacıyla konvoy usulüyle gidip gelen kalyonlardan birinin kaptanı, "kaptanlar başbuğu" olarak seçiliyor ve konvoyu komuta ediyordu (Bostan, 2019: 151-152). Nitekim 1710 yılında Akdeniz'deki "kalyonlar başbuğu" İbrahim Kaptan'a hitaben yazılan talimatta; Payas İskeleyi'nden Dimyat Boğazı'na kadar olan iskelelerden Mısır'a gidip gelen gemileri korsan saldırısından korumak üzere yanındaki kalyonlardan ikisini ayırarak tayin etmesi ya da bindiği kalyon ile diğerini beraber alıp anılan yerleri muhafaza etmesi istenmiştir (BOA. C. BH. 91/4391). 1712 yılına ait bir mühimme kaydında aynı husus tekrar vurgulanmış ve miri kalyonların "kaptanlar başbuğu" olan İbrahim Kaptan'dan on adet kalyondan oluşan konvoydan iki geminin İskenderiye'den Dimyat Boğazı'na kadar gezerek bölgeyi korsan gemilerinin zararından koruması, geri kalan sekiz kalyonun ise başkente gönderilmesi istenmiştir (BOA. DVNS. MHM. nr.119: 174 /781).

Osmanlı Devleti, yeri geldiğinde Mısır limanlarında ticarete konu olan emtianın hangi gemilere yüklenip hangilerine yüklenmemesi gerektiğine dair de hükümler verebiliyordu. 1719 yılında merkezden Mısır valiliğine gönderilen yazıda kahve ve hububatın Avrupa'ya ihracının yasaklandığı, bu nedenle anılan emtiayı müstemen gemilerine yükleyenlerin tespit edilip cezalandırılmaları, bahsedilen kahve ve hububatın sadece Müslüman gemilerine yüklenip başkent İstanbul'a gönderilmesi bildirilmiştir (BOA. AE. SAMD. III. 137/13338).

Devletin deniz ticareti üzerindeki denetimi, taşımacılıkta kullanılan gemilerin inşası üzerinde de etkili olabilmekteydi. Mesela, 1719'da Gelibolu naibi ve yeniçeri zabitine hitaben yazılan hükümde Mısır ticaretinde kullanılan tüccar gemilerinin çok az bir kısmının kalyon⁷ olduğu, diğerlerinin ise üç direkli şayka ve firkate türü

⁷ Osmanlı Devleti 1645-1669 Girit Seferleri esnasında yaygın olarak kullandıkları kadırğa tipi kürekli gemilerin Venedikliler'in gemileri karşısında hafif kaldığını görmüş ve bu tarihten itibaren büyük yelkenli gemiler olan kalyon inşasına ağırlık vermeye başlamıştır. Osmanlılar, 18. yüzyılda üç ambarlı büyük kalyonlar inşa etmeye başladılar. Ayrıntılı bilgi için *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* maddesine bkz. (Bostan, 1996: 11-12); Ayrıca Osmanlı'da kürekli gemilerden yelkenli gemilere geçişin nasıl gerçekleştiği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Bostan, 2004).

gemiler olup bunların korsan kalyonlarına mukavemet edemedikleri bildirilmiştir. Bu duruma müdahale etmek amacıyla Dimyat'ın da dâhil olduğu ticaret gemilerinin tehdit altında bulunduğu limanlarda ticaret yapmak üzere yeni kalyonlar inşa edilmesi istenmiştir (BOA. DVNS. MHM. nr.127: 294 /1290). 1788 yılına ait bir kayıttta her sene Donanma-yı Hümayun'a ait iki kalyonun Dimyat ve Reşid iskelelerine tayin olunması gerektiğine işaret edilmiştir (BOA. AE. SABH. I. 16/1400).

Devletin Dimyat Limanı'nda ticaretin düzenli bir biçimde işlemesi için ihdas ettiği bazı nizamlar söz konusu olabilmekteydi. Mesela; İskenderiye ve Dimyat iskelelerinde Mısır'dan İstanbul'a zahire sevk eden Müslüman, Arnavut ve müstemen gemilerinin bekletilmeden yüklerinin yükletilmesi ve yola çıkarılmasına dönük nizama uyulması için Mısır valisine hüküm gönderilmiştir (BOA. C. DH. 305/15239). Başka bir hükümde miri kalyonlar kaptanlarından Dimyat ve İskenderiye limanlarından İstanbul'a çeşitli zahire yüklü olarak gelmesi beklenen tüccar gemilerinin kış gelmeden koruma düzeni sağlanarak yola çıkarılmalarının sağlanması istenmiştir (BOA. DVNS. MHM. nr.139: 26/94). Mısır limanlarında taşımacılık yapan gemilerin uymak zorunda oldukları başka kurallar da söz konusuydu. Mesela, Dimyat ve İskenderiye limanlarından İstanbul'a gönderilecek kahve, pirinç ve diğer emtianın önce tüccar kalyonlarına sonra üç direkli gemilere doldurulması, bunlar dolduktan sonra başkente gitmeleri koşuluyla müstemen gemilerine yüklenmesi gerekmekteydi. Bu kuralın çiğnenmesine meydan verilmemesi için Mısır valisi, İskenderiye ve Dimyat kadıları tekrar tekrar bilgilendirilmekteydi (BOA. C. BLD. 7/312). Devlet, özellikle Mısır limanlarıyla İstanbul arasında taşımacılık yapan yabancı gemiler üzerinde ciddi bir denetim yapmaktaydı. 1761 yılında Dimyat ve İskenderiye limanlarından kahve ve pirinç yükleyecek yabancı gemi kaptanlarının ticari emtiayı doğruca İstanbul'a getireceklerine dair konsoloslarından senet almaları gerektiği bildirilmiş, bu senedi taşımayan gemilere anılan limanlardan kesinlikle mal verilmemesi talimatı verilmiştir (BOA. C. İKTS. 32/1599). Merkezin Mısır limanlarında bu kuralları uygulamasının arka planında esasen Avrupalı tüccarların 18. yüzyılda yasadışı olarak ticaret yapmaları yatmaktaydı. Crecelius'un yaptığı araştırmalara göre bu dönemde Fransız, Venedik ve Ragusalılar, diğer Osmanlı limanlarına pirinç taşıma bahanesiyle Dimyat limanından gemilerine pirinç yüklüyorlar ve kıydan ayrıldıktan sonra varış noktalarını Avrupa olarak değiştiriyorlardı (Crecelius, 1990: 186). Daha yüzyılın başlarında bu konuya dair hükümlere rastlamak mümkün. 1706 yılına ait bir mühimme kaydında kahve, pirinç ve mercimek gibi malların Reşid, Dimyat ve İskenderiye iskelelerinde İstanbul'a gidecek diye Avrupa gemilerine yüklendiği ancak bu gemilerin daha sonra rotalarını değiştirmelerinden ötürü anılan emtianın İstanbul'a ulaşmadığı, bu durumun da başkente kahve ve hububat kıtlığına sebep olduğu bildirilmiş ve Mısır valisinden bu suiistimale neden olan kişiler hakkında gerekli cezaların verilmesi emredilmiştir (BOA. DVNS. MHM. nr.115: 152 /633).

Yasaklara rağmen Mısır iskelelerinden mal taşıyan gemilerin kuralları ihlal ettiği anlaşılmaktadır. Ticaretin devingen bir olgu olması, dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda tüccar ve kaptanları açık denizlerde denetlemenin kolay olmaması gibi nedenlerden dolayı kuralların sıklıkla delindiği anlaşılmaktadır. Bazen Donanma-yı Hümayun'a ait kalyonların kaptanları dahi bu yasadışı ticaretin bir parçası olabilmekteydi. Bazı tüccarlar resm-i miri ve gümrüklerini vermemek için Dimyat ve diğer Mısır limanlarından aldıkları pirinç, kahve ve diğer eşyayı kaptanlar ve leventler aracılığıyla Donanma-yı Hümayun kalyonlarına yüklüyorlar ve yol üstündeki tüccar ve ahaliye satıyorlardı. 1755 yılına ait bu kayıttta Osmanlı gümrüklerini zarara sokan tüccarlardan gerekli vergilerin ve gümrüklerin tahsil edilmesi ve Kaptan-ı Derya marifetiyle Donanma-yı Hümayun kalyonları kaptanlarıyla ilgili gerekli işlemlerin yapılması için talimat verildiği anlaşılmaktadır (BOA. AE. SOSM. III. 32/2231). Mısır limanlarından gelen eşyanın İstanbul'a ulaşması gerektiği üzerine çok sayıda uyarı yazısının bulunması esasen Dimyat'ın da içinde bulunduğu bu limanların Osmanlı başkentinin işesi için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. 1760 yılına ait İstanbul gümrük emini tarafından gönderilen taktir, bu uyarıları yineleme mahiyeti taşımaktadır. Yazıda Dimyat, İskenderiye ve Reşit iskelelerinden İstanbul'a nakledilmek üzere kalyon ve üç direkli şayka türü gemilerin aldıkları kahve, pirinç ve şeker gibi ürünleri yolda satmamaları ve muhakkak surette başkente ulaştırmaları istenmiştir (BOA. C. DH. 337/16823).

Devletin deniz ticareti üzerindeki denetimi Mısır-İstanbul hattıyla sınırlı değildi. Mısır limanlarının iç ticaretin önemli bir eksenini olan Suriye limanlarıyla olan ticari ilişkisi de devlet için önem taşımaktaydı. Mesela, 1763 yılında Dimyat ve İskenderiye boğazlarından Trablusşam ve Lazkiye sahillerine gidip gelen tüccarların korsanlardan korunmasına yönelik üç kalyonun gönderilmesi için Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa'ya emir verilmiştir (BOA. AE. SMST. III. 103/7819).

1798 yılında Mısır'ın Fransa saldırısına uğramasıyla beraber Dimyat Limanı'ndaki ticaret de önemli oranda etkilendi. Osmanlı Devleti'nin bu saldırılar esnasında Mısır limanlarında ticaret yapan Müslüman tüccarları korumaya dönük politikaları söz konusu olmuştur. Mesela, 1798 yılına ait bir emirde Fransız saldırılarından dolayı malları zarar gören Dimyat, İskenderiye ve Reşit limanlarındaki tüccarların zararlarına bedel olmak üzere İstanbul ve taşradaki Fransız elçi ve konsoloslarının beratlı tercüman ve hizmetkarlarından tüccarlık yapanların mallarının zaptı istenmiştir (BOA, AE. SSLM. III. 64/3891).

18. yüzyılın başından itibaren devlet Mısır limanlarında ticaret yapan gemilerden alınacak gümrük vergisini belirlemiş ve bu miktarın alınmasına dikkat edilmesi için anılan liman kentlerinin sancakbeylerine hükümler yollamıştır. 1708 yılına ait bir mühimme kaydında Dimyat ve Reşit limanlarında ticaret yapan Müslüman ve Avrupalı tüccar gemilerinden fetihten beri alınan harcın miktarı neyse aynen devam ettirilmesi, harç oranının düşük tutulmamasına dönük hüküm yazılmıştır (BOA. DVNS. MHM. nr. 115: 556/2469). Devlet'in Dimyat iskelesinde yapılan ticaret üzerindeki denetimi esasen Mısır'ın liman kentlerindeki yabancı devlet konsoloslarının bir muhatabı bulunması ve keyfilik önüne geçmesi için taleplerini iletebilecekleri bir mecra olması açısından da önem arz etmekteydi. Nitekim 1797 yılında bu hususla ilgili Avusturya'nın Kahire'de bulunan konsolosu bir takrir sunmuştur. Buna göre; Dimyat iskelesine gelen tüccar gemilerinden kanun gereği alınması gereken gümrük vergisinin % 3 oranında olduğu ancak burada bulunan gümrük memurlarının kanun dışı bir şekilde bu orandan daha fazla akçe talebinde buldukları vurgulanmış, bununla ilgili merkezin müdahale etmesi istenmiştir (BOA. C. HR. 114/5664).

Sonuç

Nil Nehri'nin doğu kolunda yer alan Dimyat Limanı, ilkçağlardan itibaren Mısır'ın önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Ticari ehemmiyetinden dolayı ortaçağda Müslümanlar ve Haçlılar arasındaki çatışmalara sahne olmuş, Memlükler döneminde ise Doğu Akdeniz limanlarına hizmet eden önemli bir liman olmaya devam etmiştir. 1517'de Mısır'ın tam anlamıyla Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle Dimyat Limanı da diğer Mısır limanları gibi Osmanlı devletinin kontrolü altına girmiştir. Osmanlı Devleti Dimyat'ın da içinde bulunduğu limanlardaki idari yapılanmayı Mısır'ın diğer bölgelerinin aksine kendi atadığı yöneticilerle tesis etmiştir. Zira bu limanlar hem donanmanın zahire ve asker ihtiyacını sağlamak hem de Mısır'da idari anlamda denge kurmak gibi fonksiyonlar taşımaktaydı.

Dimyat, 18. yüzyılda ticari anlamda Osmanlı gemiciliğinin baskın olduğu limanlardan biriydi. Bununla birlikte devletin Akdeniz'deki iç deniz ticaretinin önemli bir kısmı Fransız gemileriyle gerçekleştirilmekteydi. Dimyat, hem başkent İstanbul hem de Anadolu'nun güney kıyıları boyunca batıya doğru Kıbrıs, Girit ve Suriye limanlarına kadar uzanan bir alana hizmet veriyordu. Yunan adaları ve Marsilya gibi yerler ise Dimyat'ın sadece ara sıra ticari ilişki içerisinde olduğu limanlardı. Dimyat'ın Suriye pazarlarına gönderdiği en önemli emtia başta pirinç olmak üzere kahve ve kumaştı. Kıbrıs, Trablus, Sayda ve Lazkiye gibi limanlardan ise Dimyat'a tütün, odun ve ipek gibi mallar gelmekteydi.

Dimyat Limanı'nın ticari ilişki içerisinde bulunduğu en önemli bölge ise İstanbul'dur. Özellikle verimli arazileri nedeniyle Dimyat, Osmanlı başkentinin ihtiyacı olan pirinç ve bazı baharat türlerinin yetiştirildiği önemli bir merkezdi. 18. yüzyılda Dimyat limanından İstanbul'a giden başlıca ürünler; pirinç, kahve, şeker, mercimek, kına ve ketendi. Bu ürünlerin başında gelen pirinç Osmanlı sarayının en önemli ihtiyaç kalemini oluşturmaktaydı ve 1768 yılında yüz bin kile Dimyat pirinci Saray ve ordunun iâşe ihtiyacı için talep edilmişti. Dimyat Limanı'ndan İstanbul'a taşınan diğer önemli ürün kahveydi. Kahvenin, devletin birçok yasağına rağmen ticareti devam eden bir ürün olması özellikle dikkat çekicidir. 1759 yılında Dimyat Limanı'ndan İstanbul'a taşınan kahvenin miktarı 31 ton civarındaydı.

Dimyat Limanı'nın ticaret hacmine bakıldığı zaman Mısır'ın en büyük limanı olan İskenderiye'ye göre daha küçük bir liman olduğu, ancak özellikle pirinç gibi sadece Dimyat'a özgü yetişen bazı mahsuller nedeniyle iç ticaretin önemli noktalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Dimyat Limanı'nın bu özelliğinden dolayı diğer Mısır limanlarında olduğu gibi bazı tedbir ve kurallar uygulamaktan kaçınmadığı görülmektedir. Devletin burada gerçekleştirilen ticaretin güvenli olarak sağlanması için gerek korsanlık gerekse diğer tehlikelere karşı ticaret gemilerini korumaya dönük politikalar izlediği anlaşılmaktadır. Devletin Dimyat Limanı'ndaki ticarete uyguladığı diğer politika ise bu limandan özellikle Avrupa'ya mal taşınmasına engel olmaktı. Bu yasaklar bazı

tüccar gemileri tarafından ara sıra delinse de genel anlamda Avrupa limanlarıyla olan ticaret, iç ticaretle kıyaslandığında çok sınırlı kalmıştır.

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA. AE. SABH. I. (Ali Emiri, I. Abdülhamid), 16/1400.
BOA. AE. SAMD. III. (Ali Emiri, III. Ahmed), 27/2548; 137/13338
BOA. AE. SMST. III. (Ali Emiri, III. Mustafa), 103/7819.
BOA. AE. SOSM. III. (Ali Emiri, III. Osman), 32/2231.
BOA. AE. SSLM. III. (Ali Emiri, III. Selim), 64/3891.
BOA. C. BH. (Cevdet Bahriye), 248/11488; 91/4391.
BOA. C. BLD. (Cevdet Belediye) 7/312; 25/1206.
BOA. C. DH. (Cevdet Dahiliye), 305/15238; 305/15239; 337/16823.
BOA. C. HR. (Cevdet Hariciye), 1/26; 114/5664.
BOA. C. İKTS. (Cevdet İktisat), 32/1599.
BOA. C. SM. (Cevdet Saray), 15/795.
BOA. DVNS. MHM. nr.115: 152 /633; 556/2469; nr.119: 174 /781; nr.127: 294 /1290; nr.139: 26/94.
BOA. İE. ŞKRT. (Şükr ü Şikayet), 7/620.
BOA. TSMA. E. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), 1145/46.

2.Seyahatnameler

- Evliya Çelebi. (1985). *Seyahatname*. (9-10), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
İbn Battûta. (2004). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. (A. S. Aykut, Çev.). (1), Yapı Kredi Yayınları.
Pinkerton, J. (1808). A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels in All Parts of the World, Londra: Strahan and Prefton, Printers-Strett.
Piri Reis. (1988). *Kitab-ı Bahriye*, (4), (Editör: Ertuğrul Zekâi Ökte), İstanbul: Kültür Bakanlığı- TTT.

3.Araştırma Eserler

- Abulafia, D. (2012). *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
Abu-Lughod, J. (1989). *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, New York: Oxford University Press.
Akgündüz, A. (1993). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tablilleri 6. Kitap, II. Kısım*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
Bilgin, A. (2003). Matbah-ı Âmire. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (28), 115-119.
Bostan, İ. (1996). Gemi, Osmanlı Dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (14), 11-15.
Bostan, İ. (2004). Kadırgadan Kalyon'a XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisi'nin Değişimi. *Osmanlı Araştırmaları*, (24), 65-86.
Bostan, İ. (2019). *Osmanlı Deniz Ticareti*, İstanbul: Küre Yayınları.
Braudel, F. (2007). Akdeniz, Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras. (N. Erkurt, A. Derman, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
Crecelius, D. (1990). Damiette in the Late Eighteenth Century, *Journal of the American Research Center in Egypt*, (27), 1990, 185-189.
Crecelius, D. (2010). Damiette and Syrian-Egyptian Trade in the Second Half of the Eighteenth Century. Abdul-Karim Rafeq; Peter Sluglett, Stefan Weber (Ed), *Syria and Bilad al-Sham under Ottoman Rule* (ss. 155-175). Brill.
Crecelius, D., Badr, H. A. (1993). An Egyptian Grain Shipment of 1763 to the Imperial Pantry in İstanbul. *Journal of the American Research Center in Egypt*, (30), 193-198.
Crecelius, D., Badr, H. A. (1994). French Ships and Their Cargoes Sailing between Damiette and Ottoman Ports 1777-1781. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, (37), 251-286.

- Çetin, A. (1994). Dimyat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (9), 309-310.
- Çetin, A. (2004). Memlûkler Devrinde Kârimî Tüccarları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (35), 71-87.
- Emecen, F.M. (2017). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Greene, M. (2019). *Katolik Korsanlar ve Rum Tüccarlar Bir Akdeniz Tarihi*, (A. B. Sayın, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (E. Z. Karal, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (1), Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Kallek, C. (2001). Kantar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (24), 317-320.
- Katip Çelebi. (2019). *Müntehab-ı Babriyye- Akdeniz ve Ege'nin Tarihi Coğrafyası 1645-1646*, (F. Sarıcaoğlu, Haz.). Nadir Eserler Kitaplığı.
- Özbaran, S. (1977). Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu/Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. (31), 65-146.
- Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Panzac, D. (1992). International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire During the 18th Century. *International Journal of Middle East Studies*, (24), 189-206.
- es-Seyyid, S. M. (1990). *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- es-Seyyid, S. M. (2020). İrsâliye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (22), 452-454.
- Süleyman, A. (1995). *Taribü'l-Mevâni'l-Mısriyye fi'l-'Asri'l-'Osmani*. Kahire.
- Tabak, F. (2010). Solan Akdeniz: 1550-1870: Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım, (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, Ş. (2003). Levant. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), (27), 145-147.

EXTENDED SUMMARY

The subject of this study is to delineate the trade conducted in Damietta Port in the 18th century, with particular mention of the traded commodities, the geography with which the port had commercial relations with and the routes used, as well as the policies followed by the Ottoman state to keep the trade in Damietta alive. The sources consulted in this study mostly include the *mühimme* (“registers of important affairs”), *mukataa* (register of land owned by the Ottoman crown), accounting and other individual documents in the Ottoman Archives kept by State Archives Authority.

Damietta, which has been an important Egyptian trade center to this day since ancient times, witnessed conflicts between the Crusaders, who tried to settle there in the medieval period, and Muslims. The root cause for the wars between Muslims and Crusaders was that both sides saw Damietta as the apple of the eye of international trade. Indeed, W. Heyd defined Damietta as the key to the Nile and Egypt. Damietta held an important place not only in terms of general trade, but also in that it was an important market for Indian products up until the end of the Crusades period. Damietta continued to be an important port serving Eastern Mediterranean ports during the Mamluk period. In the same period, its presence was felt in European trade as well, especially owing to its location at the east-west crossroads of the Indian trade route.

In the 15th century, the Alexandria-Antalya road used to be the point of entry for Indian goods into Ottoman territories. But with the 1522 conquest of Rhodes by the Ottomans, the trade route extending from the ports of Damietta and Alexandria to Istanbul began to become a safer option, thus making Antalya lose its significance in Indian spice trade, and as a result, the Damietta-Istanbul line evolved into a direct sea route. During the Ottoman period, the Egyptian ports, including Damietta, had also military functions such as supplying the navy's need for grain and soldiers, balancing the administration with the different elements of Egypt, and ensuring the loyalty of those elements to the Ottoman Sultan.

Damietta Port has always maintained its mobility due to its great significance for both domestic and foreign trade. The foreign trade volume of the state was very limited when compared to the domestic trade volume. In the 18th century, interregional trade played a paramount role in the Ottoman territory. Staple food products consumed by Istanbul, the capital city, were supplied from regions where domestic trade and maritime transportation were convenient. This being the case, the trade in Damietta Port in the 18th century was of a nature that consisted of domestic trade to a large extent. A major part of Ottoman inland maritime trade in the Mediterranean was carried out with European ships in the 17th and 18th centuries.

One of the regions with which Damietta had commercial relations in the 18th century that can be considered an important pillar of domestic trade was the Syrian ports. Damietta's hinterland was a rich agricultural region producing rice, fruit and other agricultural products. Coffee, fabric and especially rice were Damietta's biggest exports to Syrian markets and beyond. Ships visiting Damietta from Syrian ports would usually come from ports such as Cyprus, Tripoli, Sidon and Latakia. Goods such as tobacco, wood and silk coming from these places were the most important products that Damietta used to import from the mentioned ports.

The area of highest magnitude which Damietta had commercial relations with was undoubtedly the Ottoman capital, Istanbul. The three commodities that the Egyptian governor was bound to send to Istanbul for the Sultan's personal use were rice, lentils and sugar. Damietta, Rosetta and Alexandria had the most fertile lands of the Egyptian region, forming the delta where the Nile flows into the Mediterranean, and some types of spices and rice grown here used to meet an important need of the Ottoman capital. Rice, which Egypt grew in abundance in the regions between Damietta and Rosetta, was the primary export product that was shipped to the Ottoman capital especially from Port of Damietta in the 18th century. Grain shipped from Damietta could be transported to Istanbul directly, whereas grain from granaries in Rosetta often had to be transported to Alexandria first, where larger galleons could anchor. The primary products that were shipped from Damietta Port to Istanbul in the 18th century were rice, coffee, sugar, lentils, henna and flax. Rice, holding the highest share among these products, was the most important needs item of the Ottoman palace, and in 1768, one hundred thousand bushels of Damietta rice was demanded to cover the food needs of the Palace and the army. Another important product transported from Damietta Port to Istanbul was coffee. It is particularly worth noticing that coffee is a product whose trade survived numerous government bans. The amount of coffee transported from Damietta Port to Istanbul in 1759 was around 31 tons.

Since maritime transport on the Egypt-Istanbul line was key for covering the capital's need for food, the state would take certain measures in this regard if need were. In time, this trade route became even more so important for Istanbul, and with it, security of the seas became a major concern and a burning issue for the state. When the Ottomans conquered Rhodes, known as the base of the Knights of Rhodes, the said trade route came under the rule of the Ottoman state in its entirety. It can be seen that the Ottoman Empire did not hesitate to apply certain precautions and rules, as in other Egyptian ports, due to this feature of Damietta Port. It is understood that the state pursued policies that aimed at protecting merchant ships from piracy and other dangers in order to ensure safe trade on that route. Another policy implemented by the state with regard to trade at Damietta Port was to prevent the transportation of goods from this port to other destinations, especially Europe. Although these prohibitions were occasionally flouted by some merchant ships, trade with European ports in general was very limited compared to domestic trade.

With the French attack on Egypt in 1798, trade in Damietta Port was also affected significantly. During these attacks, the Ottoman Empire introduced policies to protect the Muslim merchants trading in Egyptian ports. The aim pursued with these policies was to preserve the commercial vitality of Damietta Port, which was an important subsistence center for Istanbul, the capital of the Ottoman Empire.

SURİYE'DE KALAN TOPRAKLARI VE KİLİS HALKI¹

THE REMAINING TERRITORIES IN SYRIA AND THE PEOPLE OF KİLİS²

Osman TAŞKIN

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

osmtsk@gmail.com,

ORCID No: 0000-0002-6193-7169

ÖZ

Bu makale 20 Ekim 1921'de Türkiye ve Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'yla belirlenen Türkiye- Suriye hudut çizgisinin Kilis'te yaratmış olduğu ekonomik ve sosyal etkisine ve hudut dışında kalan toprakların durumuna odaklanmıştır. Sınır hattının şehrin çok yakınından geçerek parçalamış olduğu aşiretler, bağ, bahçe, köy ve toprakların halk üzerinde nasıl bir tesir bıraktığı ve bu konuda dile getirilen sıkıntıların neler olduğu üzerinde durulmuştur. Anlaşmanın uygulanmasında yapılan yanlışlıkların ve keyfiliklerin halkın tahammülünü ne derece zorladığı incelenmiştir. Uluslararası bir anlaşmayla temin edilen hakların zamanla nasıl haksız yere ellerinden alındığı ve yaşanan sıkıntılar ve bu sıkıntıların giderilmesi için halkın gösterdiği çaresiz çabalar ele alınmıştır. Yaşanan problemler karşısında genel siyasi tavrının nasıl olduğu ve bu tavır karşısında gösterilen tepkiler incelenmiştir. Toprakları Suriye'de kalan vatandaşlarımızın bu toprakların tasarrufunda Fransız manda yönetimi ve bağımsızlığı verildikten sonra Suriye hükümetiyle Türkiye arasında yapılan siyasi ilişkiler ve bu çerçevede Türkiye hükümetinin ortaya koyduğu politika incelenmiştir. Günümüzde bu tasarruf haklarının durumu, hak ve alacaklarının ne durumda olduğu üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

This article examines the economic and social impact of the Turkish-Syrian borderline, which was determined according to the Ankara Agreement signed between Turkey and France on October 20, 1921, and also focuses on the situation of the lands beyond the border. The borderline destroyed the tribes, vineyards, gardens, villages and lands passing by the city and for this reason it has been emphasized how this had an effect on the people and the problems expressed in this regard are elaborated. The extent to which the mistakes and arbitrariness in the implementation of the agreement strain the tolerance of the people has been analysed. It is discussed that how their rights provided by an international agreement are unjustly and gradually taken away; the troubles experienced and the desperate efforts of the people to overcome these troubles are also covered in this study. The attitude of the public administration in the face of the problems depending on the political environment and the reactions to this attitude are examined. After the administration of Syria as a French mandate and the independence were given to Turkish citizens whose lands remained in Syria, the political relations between the Syrian government and Turkey and the policy of the Turkish government in this context are evaluated. Nowadays, the condition of the right of disposition, their rights and claims are foregrounded.

Geliş Tarihi:
29.06.2022

Kabul Tarihi:
10.09.2022

Yayın Tarihi:
30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Suriye Sınırı
Emlak meselesi
Ankara Antlaşması
Fransız Mandası
Kilis

Keywords

Syrian Border
Real Estate
Problems
Ankara Treaty,
French Mandate,
Kilis

DOI: <https://doi.org/10.30783/newsosbilen.1137758>

Atf/Cite as: Taşkın, O. (2022). Suriye'de Kalan Toprakları ve Kilis Halkı. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1772-1783.

¹ Bu makale 07-08.12.2021 tarihinde düzenlen Kilis'in Kurtuluşunun 100. Yılı Sempozyumu'nda "Hudut Dışında Kalan Topraklar ve Kilis'ten Yansıyan Problemler" başlıklı sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

² This article is an expanded version of the presentation presented at the 100th Anniversary of the Liberation of Kilis Symposium held on 7-8.12.2021.

Giriş

Bu çalışma uzun yıllar çözümlenmesi çeşitli siyasi engellere takılmış olan toprakları Suriye’de kalan vatandaşların emlak meselesi, ortaya çıkışı, Kilis halkı ve ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuzluklara odaklanmıştır. Konu ele alınırken bu hususta yapılan görüşme, toplantı veya komisyon çalışmaları ile karşılıklı anlaşma ve tek taraflı alınan kararlar, arşiv kaynakları, inceleme eserler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Konuyla ilgili yayın dışında hukuki metinler, 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması’nın uygulanmasıyla ortaya çıkan olumsuzluklara dair arşiv belgeleri, Ahmet Remzi Bey’in³ beyanatları ve halkın sıkıntılarını en iyi yansıtan Kilis Yevmi Halk Gazetesi⁴ çalışmada kaynak olarak kullanıldı.

1921 öncesine göre Kilis halkına ait toprakların çoğu Suriye sınır çizgisinin güneyinde kaldı. Ancak antlaşma gereği halkın mülkiyet hakları devam etmiştir. Ne var ki, bu hakların kullanılması sırasında hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Fransız manda yönetiminin politikaları, çileli gümrük muameleleri ve güvenli olmayan bölgede sürekli beslenen asayişsizlik problemler yaratmaya başladı. Mülkiyet hakkı hak sahibine menkul veya gayrimenkul bir eşya üzerinde yararlanma hakkı veren hukuki bir kavram olmaktan öteye gitmedi (Şığva, 2016: 183). Ankara Antlaşması bu hakları tanımakla birlikte anlaşmada hiçbir sosyokültürel ve tarihi gerçeklik belirleyici bir unsur olarak dikkate alınmamıştı. Asıl belirleyici ve zorlayıcı olan unsur genel siyasi durum ve tutum oldu. Fransa ile iyi ilişkilerin bozulmaması için Kilis eşrafı ve halkı da oldukça hassas bir tutum sergilemek zorunda kaldı. Ancak çok geçmeden Fransız manda yönetimi hudut dışında kalan topraklarla bağlantısı olan halkın mülkiyet hakkı ve tasarruf yetkisi ile bundan doğan sorumlulukların yerine getirilmeleri hususunda çileye dönüşen politikalar uygulamaya başladı. Artık Kilis halkının yüzyıllardır yaşam kaynağı olan toprakların bir anda bıçak gibi kesilip ayrılması halkın morali ve şehrin iktisadi hayatında büyük tesir bırakacaktır.

20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması’na göre hudut ve hudut dışında kalan arazilerin durumu

Kilis’in Suriye ile olan sınırı 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması’yla hukuki bir zemine oturmuştur (Yamaç, 2018: 1154). Bu zeminin nasıl oluştuğu meselesine gelince Türk hükümetinin milli mücadelede başarılı sonuçlar alması ve İtilaf bloğunu dağıtma politikası çerçevesinde Fransa’nın anlaşmaya olan eğiliminden istifade edilmesiyle mümkün olmuştur. Fransa İngiltere’yi Sevri hafifleterek bir anlaşma zeminine zorlaması yanında İtalya’nın de desteğini alması sonrasında 25 Ocak 1921’de başlayan Londra Konferansı gerçekleştirilmişti. Türk hükümeti 21 Şubat’ta gerçekleşecek olan konferansa 6 Şubat 1921 tarihli bir kararnameyle Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet de katıldı (BCA. 30-18-1-1/ 2 – 33- 14- / 08/05/1921). Bekir Sami Bey ikili görüşmeler sonrasında resmi onay almadan Fransa hükümeti yetkilileriyle 11 Mart 1921 tarihli bir anlaşma imzalamıştır (Metintaş, 2019: 4). Ancak bu anlaşmayı Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden herhangi bir talimat doğrultusunda yapmadığı için kabul edilmedi. Bu yüzden geri döndüğünde oldukça eleştirilmiş hatta istifa etmek zorunda kalmıştır (BCA. 30-18-1-1/ 3-19-5 / 08/05/1921). Anlaşma geçerli olmamıştı ama anlaşma Fransızlar bu anlaşma zemininde görüşme taleplerini daha sonra yinelemişlerdir. Bekir Sami Bey’in yaptığı gayri resmi bu anlaşmanın güney sınırında Sevri Antlaşması’nın yeniden düzenlenmiş bir hali niteliğinde hükümleri içeriyor olması bunu açıklamaktadır. Bekir Sami Bey’e karşı eleştirilerin odak noktası da buydu. Anlaşmaya göre sınır İskenderun Payas’ın güneyinden başlayıp Meydan-ı Ekbez’i Suriye tarafında bırakacak şekilde Kilis’e ulaşıyordu. Kilis Türkiye tarafında kalacak şekilde Güneydoğuya ilerleyen sınır hattı Çobanbey İstasyonu ve demiryolundan devam edip Nusaybin kasabası ve Dicle Nehri hattından Cizre kasabasını Suriye tarafında bırakacak şekilde belirlenmişti (Metintaş, 2019: 4). Bu anlaşmanın hiçbir geçerliliği yoktu ama Türk hükümeti ve Fransız hükümeti nezdinde bir anlaşma zemini hazırladığını sonraki süreç göstermişti. Bu sırada TBMM ordularının Batı Cephesi’nde 21 Mart- 3 Nisan 1921 tarihleri arasında İkinci İnönü Savaşı’nda Yunan ilerleyişini bir kez daha durdurması, Ankara’nın pozisyonunu İtilaf Devletleri karşısında biraz daha güçlendirmişti. Bunun üzerine Fevzi Paşa’nın yönlendirmesi ile 1921 Mayıs’ında Dışişleri Bakanlığı Münir Bey’i Fransızlarla başlayan müzakereleri sürdürmek üzere, en azından aradaki bağın kopuşunu engellemek için Fransızların Anadolu’daki ana karargâhının bulunduğu Adana’ya gönderdi. Münir Bey Adana’ya giderken yanında iki taraf arasında anlaşmazlığa yol açan Suriye sınırı ile ilgili Fransızları tatmin edeceği düşünülen bazı teklifler götürmüştü. Münir Bey’in elindeki plana göre Türkiye ile Fransa mandası Suriye arasındaki sınır, İskenderun Körfezi’nde bugünkü İskenderun şehir merkezinin kuzeyinde bulunan Sariseki Kasabasından başlayacak Afrin, el Bab ve Münbiç Türkiye’de kalmak şartıyla Halep’in kuzeyinden geçecek şekilde belirlenmişti (Metintaş 2019, p. 4). Ne var ki yukarıda ifade ettiğimiz gibi bir kere Bekir Sami Bey tarafından Sevri’yi çağrıştıran Fransa’nın hoşuna giden daha kuzeyden geçen bir sınır hattı fikri verilmişti. Fransa’nın bu yeni teklifi kabul etmemesi gayet doğaldı. Bunun üzerine Fransa Bekir Sami

³ Ahmet Remzi Bey Kilis kaymakamlığı yapmış, İaşe Başkanlığı, Müdafa-i Hukuk başkanlığı gibi görevlerde bulunmuş, 1923-1939 yılları arasında dört dönem Gaziantep milletvekilliği yapmış ve 1983 yılında vefat etmiştir. (Biçici 2015, pp. 18–19); (Biçici 2020, p. 146, 155-160).

⁴ Bundan sonra KYHG şeklinde kullanılacaktır.

Bey'in imzaladığı iptal edilmiş olan anlaşmanın tekrar görüşülmesi için Franklin Boillon'u Ankara'ya göndermiş, uzun görüşmelerin ardından 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır (Benek, 2016: 180; Metintaş, 2019: 4). Bu anlaşmanın Münir Bey'in götürmüş olduğu sınır teklifinden çok Bekir Sami Bey'in imzaladığı iptal edilen anlaşmaya daha benzer olduğunu izaha etmeye gerek yoktur. Fransız hükümetinin Franklin Boillon aracılığıyla Londra'da yapılan gayri resmi geçersiz antlaşma! Üzerinden iyi bir siyaset yürüttüğü söylenebilir.

Ankara Antlaşması'nın 3. maddesine göre genel bir hat belirlenmiş ve sözü geçen sınır hattı anlaşmanın 8. maddesinde şöyle belirlenmiştir:

Sınır, İskenderun Körfezi üzerinden Payas'ın güneyinden Meydan-ı Ekebez'e doğru gidecek, oradan Karnaba Suriye'ye ve Kilis Türkiye'ye bırakılarak Çobanbey İstasyonu'nda demiryolunu izleyecek, demiryolu Nusaybin'e kadar Türk topraklarında kalacaktır. Nusaybin ile Cezire-i İbn Ömer (Cizre) arasındaki eski yol Türkiye'de kalarak Dicle'ye varacaktır. Demiryolunda her iki ülke de aynı bakka sahip olacaktır. Bu antlaşmanın imzalanmasını izleyen bir ay içinde her iki taraf temsilcilerinin oluşturduğu bir komisyon bu hattı saptayacaktır.

Genel olarak bakıldığında demiryolu hattı sınırı belirliyordu (Benek, 2016: 181; Yamaç, 2018: 1155; Metintaş, 2019: 18; Şığva, 2016: 184; Tansel, 1991: 50) Antlaşmanın 13. maddesinde hududun her iki tarafında oturan yerli ve yarı göçebe halk, buradaki otlaklardan faydalanacak veya emlak, arazi sahibi olanlar eskisi gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar serbestçe ve hiçbir gümrük, otlak vergisi veya başka bir vergi vermeden hayvanlarını, araçlarını, tohumlarını ve bitkilerini taşıyabileceklerdir. Bunlara ait vergileri de oturdukları memlekette ödemeleri kararlaştırılmıştır (Metintaş, 2019: 19). Bu anlaşma gerek İngiltere gerekse Rusya'nın hoşuna gitmemiş Fransızların Türk Hükümeti ile anlaşmasını söylemişler, hatta İngiltere anlaşmanın gizli maddeleri bulunduğunu bile iddia etmiştir (Tansel, 1991: 52-53).

Yetkililer ise bu yeni hattın halkta yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırmak için sınır hattının geçici olduğu, düzeltileceği doğrultusunda cevaplar vermiştir. Umutları yeni bir anlaşmaya kalan halkın beklentileri 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşmasıyla da giderilememiştir; 3. maddesiyle 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması aynen kabul edilmişti. Türk uyrukluların ülke sınırları dışındaki, yabancı uyrukluların Türkiye'deki mülkiyet hakları güvence altına alınmıştı (Salık, 2018: 1; Soysal, 2000: 80, 226-227).

Bu arada Fransızlar güneyde kalan bazı yerlerin tapu-kadastro kayıtlarını istedikleri anlaşılmaktadır. 1922 yılı sonlarına ait bir arşiv kaydında bu istekle ilgili uygulamanın nasıl olacağı sorulmuştu. Ankara Antlaşması'nda buna dair bir hüküm olmadığı için defterlerin ve kayıtların verilmesi gibi bir zorunluluk olmadığına dair yerinde bir karar verildiği görülmektedir (BCA. 30-10-0-0 / 262 - 764 - 9 12/12/1922). Manda yönetiminin demografik yapıda uyguladığı politika çerçevesinde kayıtları alarak tarihi izleri yok etme peşinde olduğunu kolaylıkla söylenebilir.

Ankara ve Lozan Antlaşmalarından sonra hudut, hudut dışında kalan topraklar ve Türkiye-Suriye ilişkileri

Suriye 1916'da Sykes-Picot Antlaşması'yla önce İngiltere, savaştan sonra Fransa'ya devredilmiş, Fransa ise Milletler Cemiyeti döneminde Suriye'de bir manda rejimi kurmuştu (Akgün, 2012: 4; Benek, 2016: 178). Osmanlı Devleti'nin çökmesinden sonra yaşanan siyasi boşluk uluslararası bir mesele olmuştu. Milli mücadele sürecinde de bölge ve sınırlar önemli bir meseleyi teşkil ediyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919 günü Ankara'da yaptığı bir konuşmasında Misak-ı Milliye değerlendirirken muhtemel sınırların nerelerden geçmesi gerektiğine işaret veriyordu; *Toroslar ile Antakya arasında Türklerin meskûn bulunduğu ve bu bölgenin bin yıldan beri Türk kamı ile yoğrulduğunu, bu bölgedeki hududun İskenderun Körfezinin güneyinden başlayıp Antakya ile Halep ve Katma arasındaki bir noktadan geçerek, Cerablus Köprüsü'nün güneyinde Fırat'a vardığını söyleyecektir* (Yamaç, 2018: 1154). Hudut meselesinde Ankara Antlaşmasında ayrıntıların belirlenmesi için bir ay içinde sınır komisyonu kurulması kararlaştırılmış olduğu halde bu komisyon bir türlü oluşturulup sonuçlandırılmamıştı. Oysa Kilis halkı oluşturulacak olan bu komisyonun beklentilerini karşılayacağı umutlarını hep korumuşlardı; 5 Mart 1925 tarihli bir haberde Ankara Türk Sözü gazetesine dayanarak Suriye hududu incelemelerinde görevli Fransız miralayla ile kaymakam Abdi Bey'in incelemelerini bitirdikleri ve yakında raporları ilgili makama verecekleri belirtiliyordu. 29 Mart 1925 tarihli bir başka haberde de Ankara'da Suriye hududunun çizilmesinde Fransa hükümetinin lehimizde geniş düzenleme yapılmasını kabul etmiş olduğu, dolayısıyla Mösyö Franklin Boillon'la gerçekleşecek müzakerelerde iddialarının sonuçlandırılacağı ihtimalinin yüksek olduğu yazılmıştı. 5 Ağustos 1925 tarihli başka bir haber de yine hududun düzenlenmesine yakında başlanacağı belirtiliyordu (Tahal, 2019: 277, 627-629). Oysa bu konuda iş yapacak komisyon 30 Mayıs 1925 günü Halep'te yapılan bir Protokolle kurulması kararlaştırılabilmiş ve işe ancak Eylülde başlayabilmişti (Soysal, 2000: 289). Fakat komisyon masaya oturduğunda bu sefer de *eski yol* tanımına tartışmaya sebep olmuş, çelişen iddialar yüzünden çözülememiştir (Yamaç, 2018: 1158). Sonuçta 18 Şubat 1926 tarihinde

yapılan Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi Türkiye-Suriye sınırını açıklığa kavuşturduğu gibi 1921 Antlaşmasının bazı hükümlerinin uygulama biçimlerini ayrıntılarıyla belirlemiş ve bazı hükümler getirmiştir. 15 maddelik sözleşmeye ekli 1 numaralı protokol Türk-Suriye sınırını ayrıntılarıyla belirlemiş ve bunu yaparken, 1921 antlaşmasına göre Payas ve Kilis kesimlerinde Türkiye yararına biraz değişiklik getirmiştir (Soysal, 2000: 291; BCA. 30-18-1-1 / 17 - 85 - 11 1/16/1926). Bu anlaşma iki devlet arasındaki bazı sorunları çözmüş olsa da bu sefer yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle eski yol meselesi yine anlaşmazlığa sebep olmuştur (Yamaç, 2018: 1159).

Sorunların temelinde Suriye hükümetinin bazı uygulamaları vardı. Türk vatandaşlarının mülkiyet haklarının sınırlandırılmasına neden olunca karşılık olarak Türkiye de 28.05.1927 tarih ve 1062 sayılı kanunla Türk vatandaşlarının mülkiyet hakkını kısmen veya tamamen sınırlayan devletlerin Türkiye'deki vatandaşlarının mülkiyet hakkını, misilleme olarak kısmen ve tamamen sınırlamaya veya el koymaya Bakanlar Kurulu yetkili kılındı (Esener, 2006: 1; Şığva, 2016: 186). Bunun üzerine 1927 yılında Suriyelilerin Türkiye'deki emlak ve arazilerinin kendilerine terk edilmesini talep ettikleri görülmektedir (BCA. 30-18-1-1 / 24 - 28 - 13 5/4/1927). Ardından Suriye manda yönetimi Suriye'de ikamet eden Türklerin mallarına bir takım kısıtlamalar getirdi. Bunun üzerine Bakanlar Kurulunca 17.04.1929 tarihli bir karar ile Suriyelilerin Türkiye'deki taşınmazlarına el konuldu (Şığva, 2016: 187). 3 Mayıs 1930 tarihinde ise Halep'te imzalanan Tahdidi Hudut Nihai Protokolü ile Türkiye-Suriye hudut çizilmesinden sonra diğer tarafta kalan arazi sahiplerine ait hazırlanan protokolün imzası için dış işlerine yetki verildi (BCA. 30-18-1-2 / 8 - 6 - 13 2/5/1930). Bu arada 17.04.1929 tarihli yukarıdaki karar Türkiye-Fransa arasında 1932 yılında Ankara'da imzalanan anlaşma ile yürürlükten kaldırıldı. Bu anlaşmayla Türklerin Suriye ve Lübnan'da bulunan taşınmazları ile Suriyelilerin Türkiye'deki taşınmazları üzerine iki taraf hükümetlerince konulan tedbirlerin 18 ay içinde kaldırılması öngörülmüştür. Bu süre çeşitli kanunlarla 11.10.1936 tarihine kadar uzatıldı. Ancak komisyon çalışmalarından bir sonuç elde edilemediği gibi Suriye yönetimi vatandaşlarımıza ait taşınmazlar üzerindeki kısıtlamaları artırdı. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu 13.01.1939 tarihli bir karar ile Suriye uyruklu kişilerin Türkiye'deki mallarının üçüncü şahıslara ipotek ve ferağını durdurdu (Şığva, 2016: 187).

1930 tarihinde yapılan anlaşma Türkiye tarafından dört aydan daha kısa bir sürede imzalanmasına rağmen Fransa bu işlemi üç yıldan daha fazla bir zaman sonra yapmış 13 Mayıs 1933 günü yürürlüğe girebilmişti. Ardından Hatay sorunu nedeniyle iki Hükümet arasında oluşan gergin hava ortamında 29 Aralık 1937 günlü Türk hükümetinin bir notası ile tek taraflı olarak bozulmuştu. Bu süreçte Fransa 9 Eylül 1936 yılında yaptığı bir anlaşma ile Suriye'ye üç yıl içinde bağımsızlık tanımayı da kabul etmişti (Yamaç, 2018: 1163). 1938 Kasım başlarında da Hatay meselesi öne çıkmış Suriye-Hatay hududunu tespit için Suriye'ye heyet gönderilmişti (30-18-1-2 / 85 - 93 - 10 11/12/1938). 19 Mayıs 1939 tarihinde Hatay'da imzalanan Hatay-Suriye Tahdidi Hudut Nihai Protokolü ve 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara'da imzalanan Hatay Antlaşması ile Türkiye-Suriye arasındaki arazi meselelerinin kesin olarak halledilmesini içeren antlaşma yapılmış ve bununla ilgili kanun tasarısı kabul edilmiştir (Benek, 2016: 180);(BCA. 30-18-1-2 / 87 - 61 - 20 6/27/1939). Ancak Temmuz 1939'da Türkiye ile Suriye arasındaki arazi meselesinin çözümlenmesi için Ankara'da imzalanan Türk-Fransız antlaşmasının karşılıklı görüşülmesi büyükelçi nezdinde Paris'te gerçekleştirildi (BCA. 30-18-1-2 / 87 - 70 - 20 7/19/1939). Arazi meselesini kesin olarak çözmek bir yana problemler iyice büyümeye devam etmişti.

1942 tarihli bir belgede Kilis'in Hacı Gümüş Mahallesi'nden Ziya oğlu Abicin Necioğlu Suriye'nin hududumuza yakın Havar Köyü'ndeki topraklarının bir kısmının işgal edildiğini ve toplamak istediği mahsulünü yerinde bırakmaya mecbur edildiğinden şikâyetçi olmaktadır (BCA. 30-10-0-0 / 265 - 791 - 34 9/25/1942). Sonunda Türkiye ile Suriye arasında asıl emlak meselesi 1958 yılında ortaya çıktı. Suriye'deki yabancıların 300 hektardan fazla olan topraklar bedel ödemedi kamulaştırıldı. 16 Mart 1961 tarihli *Milliyet* gazetesinde *Suriye'de malı bulunan Türkler müşkül durumda* başlığıyla verilen bir habere göre Kilis'in Şeyh Abdullah Mahallesi'nde oturan Horo Kahraman isimli bir Türk vatandaşı Suriye'nin Afrin kazasına bağlı Şilteh köyünde 400 dönüm arazisi olduğunu ve mallarına el konulduğunu ifade ediyordu (Salık, 2018: 1; Milliyet, 16.03.1961: 3). Suriye hükümeti ülkedeki Türk vatandaşlarının taşınmaz malları üzerindeki haklarını kısıtlamaya yönelik bu politikasını özellikle 1958 yılında yürürlüğe koyduğu *Zirai Reform* kanununun uygulanması bahanesiyle yapıyordu. Suriye hükümeti müdahale ve eritme politikası uyguluyor ve Türklerin mülkiyet haklarını ileri derecede kısıtlıyordu. 1964 başından sonra Toprak Reformu kapsamında binlerce Türk vatandaşının Suriye'deki toprağına el koymuş Ankara ve Lozan antlaşmalarına aykırı olarak mülkiyet hakları çığnenmiştir. Buna karşılık olarak Türkiye hükümeti bakanlar kurulunun 01.10.1966 tarih ve 6/7104 sayılı kararı ile Suriye uyruklu bütün özel ve tüzel kişilerin Türkiye'de bulunan taşınır ve taşınmaz malları ile bütün hak ve menfaatlerine 1062 sayılı Kanun hükümleri gereğince hazine tarafından el konuldu (Esener, 2006: 1-3) (Şığva, 2016: 188; Suriye Uyrukluların Mallarının Tesbiti ve Bu Mallara El Konulması Hakkında Yönetmelik).

Bu kararın ardından Suriye emlak sorununun müzakere yoluyla çözülmesi için talepte bulundu. Türk ve Suriye arasında ilk toplantı 9-27 Eylül 1968 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirildi. 1969 yılında Suriye ile olan sınır

ilişkilerimizi incelemek üzere teknik toplantılar yapıldı (BCA. 30-18-1-2 / 240 - 68 - 9 10/3/1969). 1970'de teknik işbirliği protokolü gerçekleştirildi (BCA. 30-18-1-2 / 258 - 76 - 17 10/26/1970). 1971 yılında Suriye ile olan ihtilafli sınır meselelerini ve diğer hususları incelemek üzere Halep'te bir toplantı gerçekleştirdi (BCA. 30-18-1-2 / 266 - 34 - 16 5/20/1971). Mülklerle ilgili heyetler arasında yapılan bir dizi görüşme neticesinde 26 Şubat 1971 tarihli *Kısıtlayıcı Tedbirlerin Kısmen Kaldırılması Hakkında Protokol* üzerinde uzlaşma sağlandı. Bu protokolle iki taraf taşınır mallar üzerindeki tedbirleri karşılıklı olarak kaldırdı ve Suriye tarafı mülklerine el koyduğu Türk vatandaşlarına ödeme yapmayı kabul etti (Salık, 2018: 1). Bu görüşmeler sonrasında yapılan protokolle sayısı iki bini bulan Suriye'deki hak sahibi Türk vatandaşlarının dosyalarının incelenmesi ve tazminata veya iadeye konu teşkil edecek taşınmaz malların tespitinde uygulanacak hükümler belirlendi. Türklerin Suriye'deki, Suriyelilerin de Türkiye'deki mal varlıklarını tespit etmek amacıyla 9 Mayıs 1972 tarihinde *Türkiye-Suriye Emlak Komisyonu Hakkında Protokol* başlıklı sözleşme üzerinde anlaşmaya varıldı. Suriye bu protokolle toprak reformu kapsamına giren ve Türk vatandaşlarına ait olan topraklar için tazminat ödemeyi, diğer çeşitli yollardan alınan taşınmaz malları sahiplerine iade etmeyi, bunlardan iadesi imkânsız olanlar için de tazminat ödemeyi kabul etmiştir. 22 Aralık 1972'de emlak meselesinin çözümüyle ilgili *Emlak Sorunlarının Çözülmesine Dair Sözleşme ve Eki Ödeme Protokolü* antlaşması imzalandı. Protokol ve ekleri 1976 yılında çıkartılan bir kanunla kabul edilmiş ve 1983 yılında Bakanlar Kurulu tarafından onaylandı (Salık, 2018: 1; BCA. 30-18-1-2 / 472 - 22 - 3 2/28/1983). Ancak Milli Güvenlik Kurulu sözleşmeyi sakıncalı bulmuş, sözleşme ve ekli protokoller karşılıklı olarak görüşülmemiş ve yürürlüğe girmemiştir (Salık, 2018: 1). Türkiye 13 Ekim 2009 tarihinde Türk vatandaşlarına ait yaklaşık 800 bin dönümü bulan toprakların durumunu gündeme getirerek üç aşamalı bir çözüm önerisinde bulunmuş, Suriye tarafı bu öneriyi iki aşamaya indirerek kabul etmiştir. Buna göre ilk etapta tarafların sınırları içinde diğer ülke vatandaşlarına ait olan toprakları ve bankalarda tutulan hesapları karşı tarafa bildirmesinin ardından miras intikal işlemlerinin mütakabiliyet esası çerçevesinde serbest bırakılması hususlarında anlaşmaya varılmıştır. Taraflar bu işlemlerin sonunda nihai emlak antlaşmasını imzalamak için uzlaşmışlardır. Ancak daha sonra emlak meselesinde bir ilerleme kaydedilememiştir (Salık, 2018: 1). 2009'da üst düzeyde yetkililer emlak konusuna çözüm getirilmesi amacıyla tesis edilen Türkiye-Suriye Emlak Komisyonu toplantılarının sürdürülmesini desteklerini yinelemişlerdir (T.C. Dışişleri Bakanlığı). Ne var ki, yaşanan siyasi olaylar bu konunun bir daha gündeme gelmesine fırsat vermemiş, yakın zamanda gündeme gelecek gibi de durmuyor.

Hudut ötesinde kalan topraklar ve Kilis'ten yansıyan problemler

Ankara Antlaşması'ndan önce Kilis 9 nahiyeye 620 parça köy mevcudu ile batıdan 110 km, güneyden 90 km olan bir sahayı kapsıyordu. Ameki, Reyhaniye, Harem, Halep, Bab mıntukalarıyla birleşen sınır Halep'e 15 km kadar yaklaşıyordu. Bu antlaşmayla 4/5 oranında arazisini kaybetmişti. Kilis'te kalan 180 parça köy ise arazi genişliği ve toprak verimliliği açısından gerekli vasıf ve şartlardan da hayli uzaktı (KYHG, 6.5.1926: 2); (Yıldırım, 2021: 120, 156). Kilis merkezinde oturan halkın 40 bin parça bağ ve tarlası Suriye mandası sınırları içinde kaldı (Tahal, 2019: 627). Kilisli Kadri Ameki, Şakağı, Okcuizzedin ve Şeyhler nahiyeleri ile Com nahiyelerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu ve bu nahiyelerin Fransız manda yönetimince oluşturulan Kürdağı nahiyesi sınırları içinde kaldığını, Fellah nahiyesinde Menbiç, Musabeyli, Elbeyli ve Türkmen nahiyelerinin tamamıyla Türk ahali olduğunu ifade eder (Kilisli Kadri, 1932: 135). İbrahim Hakkı Konyalı bu antlaşmanın Kilis'in 1 km güneyinden geçen sınır hattının kazanın en bereketli arazileri Fellah, Ameki, Şakağı, Karacalı, Com, Okcuizzedin ve Şeyhler nahiyesinin tamamını böldüğünü ve buralarda yaşayan 30 bin nüfusla birlikte 400 parça köy, bağ, zeytinlik, bahçe ve arazinin 2/3'nün Suriye tarafında kaldığını belirtir (Konyalı, 1968: 187-188). Dönemin Gaziantep milletvekili Ahmet Remzi Bey Ankara Antlaşmasıyla belirlenen hudut hattının yeniden düzenlenmesi gerektiği noktasında yaptığı değerlendirmesinde, hangi köylerin hudut dışında kalmaması gerektiğini dile getirmiş, en azından Kilis'in güneyinde bulunan Arap köyleri ile karışık olmayan ve toplu bir şekilde bir birine bitişik tamamen Kilislilere ait olan Yazıbağı, M'arin, Sucu, Niyre, Yahmil, Telâlîn, Dabık, Telâr gibi Türk köylerinin Kilis'e geri verilmesiyle bir dereceye kadar doğal şekline döndürmenin gerektiğine işaret etmiştir (KYHG, 6.12.1926: 1; Yıldırım, 2021: 162-163). İbrahim Hakkı Konyalı Ankara Antlaşması'nın Kilis halkı üzerinde bıraktığı tesiri şu şekilde ifade etmektedir: *Ankara Antlaşmasından sonra sınır çizgisi Kilis'in iktisadi anlamda elini kolunu kırmış, kötürüm bir adam vaziyetine getirmiştir* (Konyalı, 1968: 187-188). Ahmet Remzi Bey'in ifadesiyle Ankara Antlaşması gereğince oluşturulan komisyonunun Fransızların ısrarı ile cetvelle harita üzerinde çizilirken aşiretleri, köyleri, aileleri parçalamışlardır (Yıldırım, 2021: 121). Ahmet Remzi Bey hiçbir toplumsal ve idari şartı sağlamayan bu sınırın her iki tarafın yararına olacak şekilde düzeltilmesi gerektiğini, asıl mahrumiyet yaşayan toplu kitlelerin bizim tarafta kaldığını ifade etmektedir. İstenen arazilerin sahiplerinin Türk olduğu ve arazilerin mülkiyetinin tamamının kasabada oturan yerli halkın elinde olduğunu ifade etmiştir. Üstelik Anlaşma gereğince arazi gelir vergisinin de Suriye hükümetine ait olmadığını, bu pürüzlü hattın çirkin hadiselerin yaşanmasına neden olduğu ve her iki tarafın ilişkilerine zarar verdiğini, halkın sürekli içeri dışarı akın etmesi sonucunda buraların bir anarşi sahası olduğunu belirtmiştir (Tahal, 2019: 627-629). Belirlenen yeni sınır hattı bölgede yaşayan bütün

vatandaşları sosyal ve ekonomik açıdan oldukça kötü etkilemiştir (Benek, 2016: 177). Her gün tarlasına giden insanların gümrüğü geçme çilesi bir ıstırap halini almıştı. Çekilen çile ve halkın feryadı artarak devam ettikçe ısrarlı müracaatlar karşısında hudut belirleme komisyonu üyeleri sınırın geçici olduğu yolunda teselli edici cevaplardan başka bir şey yapmıyordu (KYHG, 4.24.1926: 1; Yıldırım, 2021: 129-130). Bu hususta İbrahim Hakkı Konyalı, şehrin kuzeyindeki kıraç ve verimsiz dağlık kesim hariç en verimli doğu, batı ve güney kısımlarının hudut dışında kaldığını ve şehrin ekonomik anlamda varlık göstermesinin mümkün olmadığını, gün geçtikçe ekonomik sıkıntıların kendisini hissettirmeye başladığını belirtir. Bu durumun korkunçluğunu başlangıçta düşünen halkın telgraflarla yüksek makamlara müracaat ettiklerini; Hassa'da bulunan hudut belirleme komisyonlarına teşebbüslerde bulunarak gayri tabi sınır yüzünden maruz kaldıkları sorunları, ekonomik olarak yaşayabilme imkanı sağlayacak asgari bir sınırın nerelerden geçmesi gerekeceğini delilleriyle izah ederek kazanın haklarını savunduklarını dile getirmiştir. Ancak Kilis'in hududu çizilirken halkın bütün gayretlerine rağmen başarı elde edemediklerini ifade etmiştir (Konyalı, 1968: 187-188). Ahmet Remzi Bey de bu hususta Kilis halkının Lozan görüşmelerinde sınır hattının düzeltileceği konusundaki beklentilerinin boşa çıktığını, sınır hattı belirlenmesinden hemen sonra tahrip edici, can sıkıcı durumlar hemen etkisini gösterdiğini, ıstırap çekenlerin seslerini duyurmaya çalıştığını ifade etmektedir; *kötü talibli Kilis müspet hesaplardan yine nasip sabibi olamamıştı. Kilis sınırı elimizde kırık parçalar halinde kıraç ve kayalık fakir topraklar bıraktı. Sınır hattı öncesinde yaşama imkanları oldukça geniş bir zeminden büyümüş şehri sonradan ortaya çıkan sakat şartlar zayıf düşürmüştü* (KYHG, 4.24.1926: 1; Yıldırım, 2021: 130). 1922 yılında toprakları sınırın güneyinde kalan Kilis halkı adına eşraf ve ileri gelenler Ankara'ya çektikleri bir telgrafta halkın içine düştüğü bu durumu dile getirmişlerdi. Telgrafta Kilis'in zirai ve iktisadi hayatında önemli bir yeri olan halkın geçimlerini temin ettikleri bağ ve bahçeleriyle güney ve güneybatı taraflarının, memleketin varlığı ve yaşam kaynağı olan Türk karasının Suriye hududu içinde kaldığı, bu sebeple kasaba ahalisinin büyük bir ümitsizlik, çaresizlik ve hayal kırıklığına düştüklerini, böyle yaşamaktansa şerefiyle ölmeyi tercih edeceklerini ifade etmişlerdi. Resmi makamların bu dilekçeyle ilgili yaptığı değerlendirmelere bakıldığında mevcut şartlar altında güney kısımda düzenleme yapılmasına Fransızların yanaşmayacakları belirtiliyordu. Bu hususla ilgili askeri makamdan gelen değerlendirme yazısında da Fransızların batı kısımda kısmi olarak düzenlemeye razı olabilecekleri ancak güney kısımda siyasi şartlar gereği kesin olarak yanaşmayacakları belirtiliyordu (BCA. 30-18-1-1 / 4 - 52 - 6 3/8/1922). Yani hükümet de bir şey yapamayacağını söylüyordu. Hudut çizgisinin yarattığı travmanın en bariz örneklerinden birisi bir vatandaşın meclise yazdığı 1922 tarihli bir mektupta yazıyordu: *Fransızlarla yapılan anlaşma bizî gırtlığımızdan boğazladı*. Bu cümle bölge insanın gündelik yaşamını nasıl etkilediğini ve yaşanan sıkıntıları özetliyordu. Mektuba göre vatandaşın seferberlikte mülkünün çoğu savaş alanı içinde kalmış ve ardından Fransızların işgaline uğramıştır. Aynı zamanda bunlarla mücadele sırasında birçok kıymetli eşyası ve kitapları yakılmıştır. Mektubunda *Fransızlarla yapılan anlaşma gereği tren hattının sınır kabul edilmesiyse de bizî gırtlığımızdan boğazladı bütün arazimiz Fransız toprağında kaldı* demektedir. Gelecek ümitlerinin bilinmez ve karmaşık olduğunu, ne yapacağını şaşırıldığını ifade ederek *ne yapayım, intihar mı edeyim, Fransız mı olayım, nasıl yaşayayım?* Gibi ifadelerle durumuna bir çare bulunmasını istemiştir. Belgedeki idari yazışmalarda yapacak fazla bir şeyin olmadığını, yine yapılan anlaşma hükümlerinde mücadele sırasında ya da işgal sırasında mülk ve emlakını kaybedenlerle ilgili bir hüküm bulunmadığı, emlak ve arazisi hududun öte tarafında kalanların eskiden olduğu gibi bu mülklerinden istifade edebilecekleriyle ilgili bir hüküm olduğu, milli mücadele uğrunda mal ve mülkünü kaybetmiş kişilere şimdilik boş yerlerden bir miktar toprak verilebileceği, devletin mali durumunun düzeldiği zaman zararları nispetinde nakdi mükâfat verilebileceğinden başka bir şey yapılamayacağı ifade edilmişti (BCA. 30-10-0-0 / 140 - 4 - 4 2/20/1922).

Kaza halkı anlaşmayla yaklaşık 8 bin km² genişliğinde arazisinin en verimli ve bereketli 5 bin km² gibi önemli bir kısmının ve milyonlara varan bağ ve zeytin ağaçları ile tüccarın ihracat ve ithalatını temin ettiği beş tren istasyonu ile İskenderun Limanı'nın sınırın dışında kalmasıyla ziraat ve iktisadi tamamen felce uğramıştı. Bölgenin ayrılmaz tarihi geçmişi et ve tırnak gibi birbirinden ayrılmaz olan 40 bine varan nüfus ve arkadaşı sınırın güneyinde terke mecbur kalarak kuzu ile koyunun birbirinden meleyerek zorla ayrılmasına benzeyen çok acı ve acı olduğu kadar hazin, can sıkıcı manzaraya şahit olmuştu. Bu kadar arkadaşını lisan ve ırk olarak hiçbir münasebeti olmayan Suriye'ye ilhak edilmiş ve bunlarla olan zirai ve iktisadi münasebetleri bir takım resmi uygulamalar ve zorluklar sebebiyle kesintiye uğramış, kendi bağ ve bahçelerine aynı zorluklarla gidip gelmek mecburiyetinde kalmışlardı. Bunları aktaran bir gazete yazısı özetle şu şekilde devam ediyordu: Kardeşi kardeşten ayıran gayri tabi sınırdaki tahammül sınırını aşan hadiseler Avrupalıların beşeriyet için vadettiği adalet ve medeniyetle nasıl bağdaşacaktır? Kaza halkı acaba hayat hakkından ve nefes almaktan ilelebet mahrum ve unutulmuş kalmaya mahkum mudur? Halk Cumhuriyet hükümetinin siyasetine ve sahipliğine güvenerek bir dakika çekilmesi mümkün olmayan hale sabır ve tahammül ediyordu. Ancak sabrın da tahammülün de bir sınırı bir nihayeti olması gerekirdi. Kasabanın önünden geçen ve her suretle ekonomisini ve hayat damarlarını kemiren bu sınırın bu şekilde kalmasına nasıl sabır ve tahammül edebilirlerdi? Evet, hükümetimiz Fransızlarla olan ananevi dostluğun ihya ve inkişafını arzulamakta olduğu gibi biz de buna taraftarız. Taraftar olduğumuzu da

birkaç senedir sınır yüzünden çekmekte olduğumuz elem ve sıkıntılara tahammül etmekle ziyadesiyle ispat etmiş oluyoruz. Ancak buna karşı biz de dostluğunu takdir ettiğimiz Fransızlardan haklarımıza hürmetle karşılık görmek isteriz. Şu isteğimizin hayali olmadığı hakiki ve meşru olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla başı Türkiye’de vücudu Suriye’de kalan bu suretle ölüme mahkum bulunan memleketimizin hayatının devamı ve gerekli görülüyorsa asgari bir derecede sınırın eskiden kazamız dahilinde bulunan tren hattını bu tarafta bırakacak bir şekilde ve biraz daha doğal sınırlar olmak üzere Cebel-i Sem’an dağlarını takip ederek doğuya uzatmak suretiyle düzenlenmesini Cumhuriyet hükümetinden talep etmekteyiz (Tahal, 2019: 95). Bir başka yazıda mahsulatın %60 servetin yüzde %80 azaldığı dile getirilmekteydi (KYHG, 6.5.1926: 2; Yıldırım, 2021: 156). Ahmet Remzi Bey hududun Kilis’ten ayırdığı Türk köylerinin tamamen Kilis ahalisin olup bunlar köylerine çoğunlukla gedik halinde tasarruf ettiğini, bir köyde tasarruf edenlerin sayısı bazen otuzu geçmekte, mutasarrıfların asıl bağlarının Kilis’te bulunması dolayısıyla kasabayı terk ederek hududun güneyinde ikamet etmelerinin mümkün olmadığını ifade eder. Bundan başka Kilislilerin mülkü olup hudut dışında kalan tarlaları, bağları, bahçe ve zeytinlikleri ayrıca hesaba katmak gerektiğini 49’u büyük önemli bahçe olduğu gibi 4800 küsur parçadan ibaret olan emlakın 430’unun şahsa ait olduğunu söyler. Bu emlak üzerine her hane halkından birinin tasarruf ettiği düşünüldüğünde neredeyse bütün bir şehir halkının hududun güneyinde bağı olduğu ve mülklerine gitmek için bazen günde birkaç kere hududu geçmek gerektiğini ifade eder (KYHG, 4.24.1926: 1; Yıldırım, 2021: 131).

Diğer yandan Suriye mahkemelerine, jandarmalarına dert anlatmak da zorlaşmıştı. Türk vatandaşları Suriye mahkemelerinden bir kere olsun huzur ve selamet fikri ile çıkamaz olmuş, hak elde etmek ümitsiz olmuştur. Bu sebeple malı gasp edilen vatandaşlar aşiret reislerinin himayesine sığınarak ellerine geçeni almaktan başka çare bulamıyordu. Asayişten sorumlu Suriye jandarmaları kabile halinde dolaşarak köylüye verginin iki mislini ödettirmekteydi. Kilis yakınlarındaki köyler günde en az iki defa sınırı geçerek bütün mahsulatlarını Kilis’te satmakta, alacak verecek itibarıyla bütün hesapları Kilis kasabasıyla ve tamamı ortakçı olarak Kilislilerin arazilerini işletmekteydi (KYHG, 4.24.1926: 1, 2; Yıldırım, 2021: 131). Bir diğer problem güneyde kalan malların tasarrufu ferag ve intikal muameleleri bin türlü sorunlar içinde kalmıştır. Ayrıca ağnam ve mahsulat vergileri iki hükümet arasında cereyan eden birçok ayrılık nedeniyle Kilis halkı zarar görüyordu (KYHG, 4.24.1926: 1; Yıldırım, 2021: 132). Manda yönetimi antlaşmaya göre alamadığı vergiyi başka türlü çıkarmayı düşünerek her türlü baskıyı meşru görmeye başlamıştı. Vergi memurlarının fahiş vergi kararlarıyla düşmanlıklarını gösteren örnekler çoğalmıştı. Bir anlamda Türklerin arazilerinden el çekmeleri için gereken idari tedbirler çeşitli baskı şeklinde ortaya çıkıyordu. Antlaşmaya göre borçlarını kendi hükümetlerine ödeyip ödemediklerine bakılmaksızın altı senelik vergi bir hafta içerisinde istenmişti. Ayrıca Kilis toprakları tamamen bölgede yağma için toplanan grupların yağma zemini olmuştu (KYHG, 6.1.1926: 1; Yıldırım, 2021: 147–148). Fransız işgal idaresi kuzeyden güneye geçen eşkıya sürüsünü bahane ederek sözde karşılık olmak üzere yağma ve tahribe ortak oluyor ve kışkırtıyordu. Bazı mültecilerin Kilis’te buldukları iddiasıyla herhangi bir olayı Kilis mallarını talan etmeye bahane ediyordu. Bir günün içerisinde yüzlerce hayvan binlerce liralık eşya talan ediliyor, meydana gelen zarar ve ziyanın telafi edilmesi, yağma edilmiş olan malların geri verilmesi için yapılan girişimler sonuçsuz kalıyordu (Yıldırım, 2021: 154–155). Ayrıca hudut güvenliği için alınan tedbirler Kilis halkına yüklediği zararlar artıyordu. Bir memleketten diğerine seyahat edenlerin tabi olacakları usul ve resmi uygulamalar bağına gitmek isteyen bir Kilisliye de aynen uygulanıyordu (KYHG, 6.5.1926: 1; Yıldırım, 2021: 155). Gümrükten günde en az üç defa bağına gidip gelenlerin muayeneye tabi olması, bir sepet üzüm getirecek olan veya harman yerine tarlasından bir demet taşıyan da aynı muayeneye tabi oluyordu (KYHG, 6.5.1926: 1; Yıldırım, 2021: 155).

1922 yılına ait bir arşiv kaydında Kilis ahalisine ait olan zeytin aşarının toplanmasına Arap hükümetince ısrar edildiği, karışıklık yüzünden mahsulün ağaç üzerinde kalmasına neden olduğu, tamamen zayı olarak halkın yüz bin lira zararına sebep olacağı belirtilmişti. Fazla beklemeye tahammül olmayan bu siyasi meselenin felaketzede halk adına bir kaç gün içerisinde neticesinin bildirilmesi istenmişti (BCA. 30-10-0-0 / 262 - 764 - 10 12/14/1922). Aşar vergisi hususunda Suriye manda hükümetinin halk üzerindeki baskısı 1922 sonları ve 1923 yılı başında resmi bir bildiriyle daha da arttı. Suriye olağanüstü komiserliğinin bildirisine göre 1919 yılından 1924 yılına kadar olan vergi bakiyelerinin ödenmesi talep edilmekteydi. Bu durum özetle şöyle ifade edilmişti: Kaygısız yattığımız gece yok. Ankara Antlaşması üzerine Türkiye ile Suriye arasında öyle gayri tabi geçici bir sınır hattı çizilmiştir ki, anlaşmanın imzalanmasından bugüne kadar sınır yüzünden önemli önemsiz tartışmasız bir gün geçmedi desek mübalağa etmiş olmayız. Gerçek şu ki, gün geçmiyor ki şu veya bu madde vesilesiyle Suriyelilerle aramızsa sorun oluşturabilecek bir hadise meydana gelmesin. Nitekim son günlerde de bir aşar meselesi gerçekleşti. Durum gerçekten tahammül edilemez (Tahal, 2019: 17). 29 Aralık 1924 tarihli Azez Maliye Müşavirliği Türkiye’de ikamet eden mal sahiplerinin 1 Aralık 1923 tarih ve 6748 numaralı emri gereği bahsi geçen senelerin aşar bedelinin bir hafta içinde Azez Düyûn-ı Umumiye Sandığı’na teslim etmedikleri takdirde tahsil-i envâl kanununun 9. maddesi gereğince Türkiye’de ikamet eden mal sahiplerinin menkul ve gayrimenkulleri haczedilmek suretiyle tahsil edileceği duyurulmuştu. Şimdiye kadar tahsil edilmemiş vergi bedelinden dolayı üç senelik faiz, mahkeme masrafları ve saire de isteniyordu. Bir anlamda halkı yıldırma ve güneyde bağlantısı olanları baskıyla ucuz pahalı mülklerini elden çıkarmaya zorluyorlardı (Tahal, 2019: 17).

Diğer yandan sınır ötesinde kalanlarla ilgili yürütülen sosyal politikalar da devreye sokulmuş görülmektedir. Kilis'e yapılması istenen hastane meselesinde bu dile getirilmişti. 1922 Haziran'ında Gaziantep sıhhiye müdüriyetinden alınan bir raporda, sınırın güneyinde kalan Suriye ve Halep mntıklarının çoğunluğunun Türklerle meskûn olduğu ve bunların sağlık ihtiyaçları için sınırlarımız içinde olan sağlık kuruluşlarına müracaata mecbur kaldıkları ancak o civarda sağlık kuruluşumuz olmadığından Amerikan Yakındoğu kuruluşlarından istifade ettikleri belirtilmektedir. Bu hale karşı rekabet etmek ve oradaki halkın hükümetimizin merhamet ve şefkatinden istifade etmelerini temin için üç farklı noktaya yirmişer yataklı bir dispanser veya Kilis kasabasında elli yataklı bir hastanenin yapılması talep edilmektedir. Raporda bu bölgede hastane olmadığı ve asıl meselenin sadece sağlık olmadığı siyasi ve toplumsal bir konu olduğu tespiti dikkate değerdir; *maksad-ı sibhiyeden ziyade bir kazıye-yi siyasiye ve içtimaiyyeye temas eden bir ihtiyaç ve lüzum* dur. Eğer tespiti yapıp uygun görülürse hastanenin yapılması için tahsisatın yapılması istenmiştir (BCA. 30-10-0-0 / 178 - 226 - 3 6/11/1922). Bu politikanın nasıl yürütüldüğüne dair bir bilgiye ulaşamadık ancak hudut çizgisi birçok topraklar ve kasabaları ikiye bölüp ekonomik ve sosyal zararlara sebebiyet vermesi yanında güneyde kalan Türk ve Müslümanlar için de sorunlar devam etti. 1923'te Fransızlar Suriye'de Lübnan-ı Kebir, Şam, Halep ve Ulvi adlarında müstakil birer il kurmuşlar ve bu teşkilatta birçok memur çıkartılıp, maaşları indirilmiş yerlerine Ermeni ve Hristiyan memurlar yerleştirilmiştir (BCA. 30-10-0-0 / 262 - 764 - 11 2/3/1923). Bu arada güneyde kalan bazı yerlerin tapularının Fransızlar tarafından istendiği görülmektedir. Anlaşılan bölgenin demografik yapısı üzerinde politikaları yürürlükteydi; 1922 yılı sonlarına ait arşiv kaydında Suriye sınırı içerisinde kalan yerlerin (Resül-ayn ve Belan gibi köylerine ait) tapu-kadastro kayıtlarının Fransızlara verilip verilmeyeceğinin karara bağlanması istenmiştir. Yetkililer anlaşmada buna dair bir hüküm olmadığı ve bu noktada defterlerin ve kayıtların verilmesi gibi bir zorunluluk olmadığı belirtilmiştir (BCA. 30-10-0-0 / 262 - 764 - 9 12/12/1922).

Neticede bölge halkına 1926 yılına kadar mevcut siyasi ortam çözümsüzlük, belirlenen hudut hattı ise ekonomik ve sosyal problemlerden başka bir şey getirmedi. Mevcut durum sadece hudut dışında toprağı kalan Kilis halkını değil, şehirdeki tüm halkı etkileyen bir ekonomik daralmaya sebep olup, Konyalı'nın ifadeleriyle kasabayı eli kolu kırılmış kötürüm bir vaziyete soktu. Halkın yüksek makamlara sürekli müracaat ve ricalarda bulunmaları sonrasında bu seslenişler dikkate alınarak 1926 yılında yapılan ikinci bir anlaşmayla Kilis'in bağ ve zeytinliklerinden önemli bir kısmı ve bir kaç Türk köyünü kurtarmışlardır (Konyalı, 1968: 189). Bu durum 6 Mart 1926 günlü gazetede şu şekilde aktarılmıştır: Halep'ten alınan bir habere göre güneyden sınırimıza dahil edilen köyler şu şekilde olduğu belirtilmiştir; Karataş (Haraba), Zadelî, Karakuyu, (Salabiyan Niyazi Bey), Tibil, Kefer Rahim, Arpa Kesmez, Havara, Seve, Hamilî'dir (Yıldırım, 2021: 56). 30 Mayıs 1926 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi (1) Sayılı Protokole göre ise sınır şu şekilde belirlenmiştir: Mıhrap dağını Karataş'tan ayıran dere, Çağla tepesi, Sakarkaya, Yazıbağı'nın yaklaşık 1 km. doğusu, Karakuyu'dan Tibil'e giden yol, Tibil'in 800 metre güneyi, Azaz-Kilis yoluyla Armucan'ın 600 metre güney doğusu, Şamrin ve Breçe'ye doğru akan dereye, Çemrin ile Telüşşam'dan gelen patikalar ile birleştiği yere, Kâfirçoş'u Kilis'e bağlayan patika ile Kâfirçoş'a doğru yönelerek Kâfir Harim'in 700 metre güney batısı, Kâfir Harim Köyünün 1 km. güneyi, Sayu'nun yaklaşık 700 metre batısı, Süep deresi, Sayu ve Hamilî yoluna, Hamilî'nin yaklaşık 1 km. güney-doğusu, Kara Mezraa'dan yaklaşık 800 metre, Bigeydin Köyünden 1200 metre uzaklığa, Küçük Bikir'den Tatamos'a, Cıldıraba'nın 300 metre güneyi, Salhan'ın 800 metre güney batısına, Çobanbey İstasyonu Türk toprağında Köy ise Suriye toprağında kalacak şekildedir (Soysal, 2000: 300-302). Ancak bu kısmi düzenleme de Kilis'i iktisadi açıdan yaşamasına yetecek mahiyette olmamış Kilis'in ziraatla, özellikle bağ ve zeytin hasılatıyla yaşayan bir memleket olduğundan Kilis sınırları içinde kalan köylerde hakkıyla hasılat verecek arazi çok az kalmıştı (Konyalı, 1968: 189).

1926 yılında kısmi düzenleme yapılmış ancak Suriye hükümeti anlaşma hükümleri dışında Türkiye'de ikamet eden Türk vatandaşların sınırın güneyindeki yaylaklar ve otlatmak için geçirilen hayvanlardan ağnam ve aşar vergisi toplamıştı. Yapılan tespitler sonucu hudut ahalsinin gümrük ve vergi muafiyetlerini belirlemek için Halep'te bir komisyon oluşturuldu (BCA. 30-18-1-1 / 30 - 53 - 20 8/16/1928); (BCA. 30-18-1-1 / 30 - 57 - 6 9/23/1928); (BCA. 30-18-1-2 / 1 - 12 - 30 1/9/1929).

Konyalı 1928 yılında kasaba ve köylerde birçok aile günlerce işsiz ve aç kaldıklarını yazmaktadır; memlekette var olan açlığa kışın yağışlı ve havaların kapalı gitmesi yüzünden işsizlik de eklenmişti. Günlük geçimini kendi çabasıyla kazanan çiftçiler perişan bir hale gelmişti. Bu vaziyet karşısında halk büyük fedakârlıklar yapmış, her mahalle ve köyde ihtiyaç sahibi aileler tespit edilerek ikişer aylık ihtiyaçları temin edilmişti. Bütün bunların neticesinde bu sıkıntılı durum karşısında çiftçilikle geçinen binlerce halk iş bulmak için etraftaki memleketlere özellikle Fevzipaşa-Malatya demiryolu boyunca göç etmişlerdir (Konyalı, 1968: 190).

Bir diğer husus sınırdaki güvenlik sorunuydu. 18.06.1928 tarihli bir arşiv kaydına göre Suriye aşiretlerinden iki yüz kadar silahlı adamlarla hudut karakolları arasındaki boşluktan sınırı geçerek Harran kazasının Nusretiye nahiyesinde bir köye baskın yapmış şiddetli çatışmadan sonra geri çekilmişlerdi. Üstelik aşiretlerin sınırcılarımıza yakınlaşması ve baskınlarına karşı Fransız ve Suriye hiç bir tedbir almamakla beraber muhtelif aşiretleri tahrik

etmişlerdi. Ayrıca hudut hattı boyunca güneyde önceden hiç bir ermeni bulunmadığı halde hudut üzerinde Türkiye'den giden Ermenilerden oluşan bir koridor ve köylere doğru da yeni yeni Ermeni köyleri tesis etmişlerdi. Köylerde siyasi cemiyetler kurarak bunların silahlandırılması ve aşiretlerin düzensiz kuvvetlerinin de gerektiğinde bir kuvvet olarak istihdamı fikri ile himaye etmek suretiyle sürekli olarak hududun güvenliğini ihlal etmekteydiler (BCA. 30-10-0-0 / 112 - 758 - 4 6/18/1928). Bu sebeple güney hattı boyunca oluşan güvensizlik ortamı Fransız ve mandası Suriye hükümetince yapılan kışkırtmaların ve silahlandırmaların da etkisiyle terörist olaylara ve sosyal problemlere bunların neticesi ekonomik sıkıntılara sebep oluyordu. Bu kışkırtmaların manda yönetimi sözcülüğünü yapan gazetelerle de destekleniyordu. 11.05.1929 tarihli arşiv belgesinde Türkiye-Suriye sınırı ve Fransa mandası hakkında Şam'da çıkan Eşşab gazetesinin bir makalesi yer almaktadır. Makalede sınır görüşmeleri çerçevesinde Türkiye'nin Fransa mandater yönetiminin yumuşak yüzünden faydalanarak daha fazla toprak ihtirası içinde bulunduğu dile getirilmişti (BCA. 30-10-0-0 / 230 - 549 - 2 5/11/1929). Doğru Yol Gazetesi de bu gazete gibi kamuoyunu etkileyerek kışkırtma haberler yapıyordu.

Kilis Ticaret Odası'nın kazaya gelen İsmet Paşa'ya vermiş oldukları 26.9.1932 tarihli bir rapora göre Kilis kazasına ait ekonomik sıkıntıların artarak devam ettiğini göstermektedir. Hudut meselesinin birçok zamandan beri müzakere altında olmasına rağmen şimdiye kadar gereği gibi önem verilmediğinden halledilemediği ifade edilmiştir. 10 Ocak 1933 tarihli belgede nezaket üslubuna da dikkat edilerek hükümetin ağır bir şekilde eleştirilmesi halkın çektiği sıkıntıların büyüklüğünü göstermektedir. Rapora göre memleketin ekonomisine ait meseleleri daha geniş bir zamana ertelemeyi uygun gördükleri ancak hudut yüzünden oldukça sıkılmış, bir iskelet halini almış adeta felç olmuş şu kaza halkının, esnafın acil dert ve ihtiyaçlarını arza cüret ettiklerini dile getirmişlerdir. Raporda üzüm alımı gibi bazı sorunlarla birlikte dikkat çekilen şey gayri tabi sınır hattının yaratmış olduğu problem idi. Raporda gayri tabi bir hudut hattının kazanın en verimli ve bereketli arazisini güneyde bıraktığı, gümrük ve kapı uygulamalarının getirdiği külfetin en tabi hak ve ticaretten mahrum etmiş olduğu için Kilislielerin birçoğunun muhacir, amale haline düşmüş olduğu belirtilmiştir. Şehrin güneydeki bütün müşterilerinin orada kaldığı, süt, yoğurt ve zahire gibi her gün etraftan gelmesi ve getirilmesi adet olan malzeme ve zaruri ihtiyaçların geçişi bile gümrükçe men edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca kazanın geçiminin hububat, bağcılık ve zeytincilikten ibaret olduğu benzeri görülmedik bir kuraklık sebebiyle zeytinlerin bulunmadığı ve üzüm hasılatının da geçen yılın yarısından daha az bulunduğu belirtilmekteydi. Raporda konumuzla ilgili dile getirilen diğer önemli husus Kilislielerin güneyde kalan emlak ve arazilerinin alınıp satılmasına izin verilmemesi meselesiydi. Kilis halkının Suriye tarafında birçok emval ve arazisi kaldığını, bu mallarından tam anlamıyla yararlanamadıklarından öte Suriyelilerin kendilerini her gün bir şekilde taciz etmekte olduklarını, aşar ve vergi istemek suretiyle tehdit ettiklerini, üstelik bu malların intikal, taksim ve ferağ gibi tasarruf muamelelerini yaptırmadıkları dile getirilmişti (BCA. 30-10-0-0 / 155 - 90 - 10 1/10/1933). Uluslararası anlaşmalarla temin edilen haklarını alamayan vatandaşların dışında hudut dışında kalan vakıf mülk ve tasarruflarının akıbeti de başka bir meseledir.

10.06.1939 tarihli Kilis halkı adına başbakanlığa çekilen bir telgrafta Suriye'de kalan arazilerinden Fransızların gösterdiği sorunlar sebebiyle istifade edemediklerini dile getirmektedirler. Bu sebeple adı geçen arazilerin anavatan sınırları içine alınması talep edilmişti. İçişleri bakanlığı ise bu hususta dışişleri bakanlığının görüşleri alınarak bakanlığın değerlendirmesine göre cevap verileceğini belirtiyordu. Telgrafta halkın dile getirdikleri ifadeler yirmi yıldır çektikleri problemleri izaha gerek bırakmayacak bir manifesto niteliğindedir. Özetle şunlar deniyordu: Eskiden Kilis'e bağlı yüzlerce Türk köyü, kazanın güney kısmını teşkil eden yüz bin hektarıktan fazla arazi, milyonlarca bağ ve zeytin ağaçlarımız ve en verimli sebze bağlarımız yirmi senedir Suriye'nin sömürgeci idaresinin esareti altında inlemektedir. Güney demir yolunun beş istasyonu daha önce kazamız sınırları içinden geçerken şimdi bir istasyona bile sahip değiliz. Hudut haricindeki bu mallarımızdan da sömürgecilerin icat ettiği bin çeşit zorluklar karşısında asgari düzeyde bile istifade edemiyoruz. Pasavan⁵ derdi dolayısıyla altı aydan beri mallarımızın içine gidemiyoruz. Ekinlerimiz yüz üstü kaldı. Sömürge memurlarının zulüm ve baskısı artık çekilmez bir hale geldi. Biçimsiz burun şeklinde sokulmuş hudut yüzünden memleketimiz ekonomik açıdan felç olmuş bir vaziyette iken son zamanlardaki Fransız idaresinin zalimane tahakkümüne büsbütün mahkûm bir vaziyete soktu. Hudut haricindeki köylerimizin arazimizin ve güney demir yollarının kurtarılması Kilis'in yaşaması için ne derece elzem ise güney hudutlarının emniyet ve selameti noktasından da büyük bir öneme sahiptir. Kurtuluş dakikaları bekleyen muhtarlarımızın ve öz topraklarımızı kurtarmanızı ve bize verdiğiniz vadin yerine getirilmesini saygılarımızla arz ediyoruz (BCA. 30-10-0-0 / 265 - 786 - 19 6/10/1939). Yüzyıllarca ekonomik ihtiyaçlarını bir yerden alıp vermeye alışmış, bir bütün olmuş bir şehrin bıçak keser gibi bir anda ayrılması doğal olarak bir şok yaratmıştı. Meşru ekonomik ilişkilerin hudut çizgisiyle bir anda gayrimeşru pozisyona düşmesi başka bir şok dalgasını ekonomik darlık yaratmıştı. Bölge

⁵ Bunlar daha çok sınır bölgesinde oturan iki taraf vatandaşlarına, sınır makamları tarafından, karşı taraf sınır bölgesindeki acil ve zaruri işlerini takip etmeleri için sınırı geçmek ve karşı tarafta belirli bir süre (kısa bir süre) kalabilmek üzere verilen, pasaport yerine geçen ve harç alınmayan belgelerdi (Gültekin and Çöğğün 2007, p. 29).

halkının bir anlamda bağımlı olduğu alışılmış ticari ilişkileri yasal olmayan bir yol haline gelmiş, bu da çeşitli zamanlarda ticari ilişkilerin yasaklanması gibi tedbirler alınmasına neden olmuştu (BCA. 30-10-0-0 / 180 - 245 - 16 11/24/1939). Büyük, küçükbaş hayvan ve sadeyağ, sabun ve akaryakıt gibi temel ihtiyaç mallarının yasadışı alışverişleri bir yasaklanıp bir serbest bırakılıyordu (BCA. 30-18-1-2 / 117 - 66 - 3 10/20/1948); (BCA. 30-18-1-2 / 122 - 29 - 13 4/5/1950).

Meseleye bir diğer açıdan bakacak olursak ifade ettiğimiz gibi Türkiye tarafında kalan aile veya aşiretlerin toprakları Suriye’de kalmış, Suriye tarafında kalan bazı aile ve aşiretlerin toprakları da Türkiye’de kalmıştı. Ankara Antlaşması hükümlerine göre bu aileler 1956 yılına kadar topraklarını işletmek için kaymakamlıklardan aldıkları pasavan veya idari mektupla gidiş geliş yapmak suretiyle topraklarını işletmişlerdi (Kurt ve Çöğğün, 2007: 28-29). Ne var ki Suriye devletinin toprağa ilişkin uygulamalarından dolayı birçok sorunlarla karşılaşmışlardı; Suriye’de taşınmaz malı bulunan vatandaşlarımızın kendi mallarını tasarruflarına çeşitli mevzuat ve 1958 yılında çıkarılan Toprak Reformu Kanunu hükümleri çerçevesinde büyük kısıtlamalar getirildi (Şığva 2016, p.184, 185). Bu tarihe kadar Suriye’de yürürlükteki arazi rejimine göre hak sahibine kendi arazisi üzerinde “mülkiyet hakkı” verilirken bu kanun onun yerine bir nevi “tasarruf hakkı” tanımakta ve bu hakkı mal sahibinin tasarrufundaki araziye yasa da öngörülen zamanda kullanmaması halinde düşürmektedir. Suriye hükümetinin bu mevzuat çerçevesinde yürüttüğü uygulamalar sonucunda vatandaşlarımızın arazilerinin ellerinden çıkmasına neden oluyordu. Ayrıca Suriye’de miras hukukuna göre yabancı uyruklu şahıslar miras yolu ile taşınmaz mal edinme hakları da bulunmuyordu. Üstelik toprak reformu yasası el konulan arazilerin arazi bedelinin 40 yıl vadeli %1,5 faizli bono ile Suriye’de ödenmesini öngörmekteydi. Ancak bu yasa hükümleri çerçevesinde 1958 yılından itibaren vatandaşlarımıza ait tarım arazileri kamulaştırılmış olduğu halde kendilerine bugüne kadar hiçbir tazminat da ödenmemiştir. Ayrıca, vatandaşlarımız yıllardır kamulaştırılan araziler dışında kalan arazilerini de tasarruf edememekte, Suriye vatandaşları tarafından ya işgal edilmekte veya Suriye hükümetince kiraya verilmektedir (Şığva, 2016: 185).

Ayrıca geçimlerini sınırın her iki yakasında gidip gelmeye alışan halkı etkileyen başka bir durum daha yaşanmıştı. 1956 yılında güvenlik amacıyla Türkiye-Suriye sınırında Hatay, Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin ve Şırnak il sınırlarında yaklaşık eni 50-400 m arasındaki alan mayınlanmıştı (Çullu, 2015: 38). Bu yıllara kadar tel örgü bulunmadığı için köyler arasında ticari ilişkiler olağan bir şekilde devam ediyor, sınırda yer alan köylerin büyük bir kısmı hayvansal ve tarımsal ürünlerini değerlendirmek amacıyla resmi ve gayri resmi yollarla sınırdaki önemli merkezlere gidip gelmekteydiler (Benek, 2016: 176). Sınırdan içeriye doğru mayınlanan bu verimli araziler, 1959 yılından itibaren tarım yapılmaksızın atıl duruma gelmiştir. Bu saha içerisinde arazilerin % 75’lik bölümü işlenebilir ve tarım potansiyeli yüksek arazilerden oluşmuştu. Bu alanın %15,5’lik kısmı yani 3.618 hektarlık alanı Kilis sınırları içerisinde kalmıştı (Benek, 2016: 185; Çullu, 2015: 43). Günümüzde bu saha tarıma açılmıştır.

Sonuç

İşgal yıllarında başlayan Kilis halkının sıkıntıları yapılan anlaşmayla da bitmedi. Hatta daha büyük sosyal ve ekonomik buhranlar yaşamasına neden olan olaylar gelişti. Tarihi ve coğrafi olarak ayrılmaz toprakların bıçak keser gibi ikiye bölündüğü Kilis şehri ekonomik açıdan kötürüm bir vaziyete dönüştü. İşgal sırasında malını mülkünü kaybedenlere hükümetin dahi bir çare olamaması bir yana mülklerini kaybetmemiş olanların da başından dert eksik olmamıştır. Halkın Suriye sınır hattının güneyinde kalan topraklarını işleyebilmek için bin bir dertle boğuşmasını gerektirmiştir. Her gün gümrükten geçerken ülkeler arası geçiş şartlarının aranması derdinden başka Fransız mandası Suriye hükümetinin anlaşma hükümlerine aykırı politikaları, yıldırma ve vergi baskısı gibi her türlü eziyeti çekmek zorunda kalmışlardır. Fransız manda yönetimi sınır bölgelerinde çeşitli aşiret ve grupları kışkırtarak güvenlik zafiyeti oluşturmuş, ermeni ve çeşitli gurupları bölgeye yerleştirme politikası izlemiştir. Ayrıca aynı idare toprakları güneyde kalan halkı yıldırma siyasetiyle topraklarını terke veya ucuz pahalı elden çıkartmaya dönük faaliyet içerisinde olmuştur. Gayri tabi sınırın düzeltilmesi için Kilis halkı ve yetkililer tarafından yapılan çağrılar, 1926 yılında yapılan kısmi düzeltme dışında sonuçsuz kalmıştır. Hudut dışında kalan toprakların tasarrufu ve Ankara Antlaşması’na göre verilen haklar konusunda gerek Fransa manda yönetimi gerekse Suriye hükümetleri nezdinde istenilen netice hala daha alınmış değildir. Suriye hükümetinin bu hususta ödemesi gereken hak ve alacaklar da mevcut şartlar yüzünden belirsizliğini korumaktadır. Günümüzde Suriye’de devam eden iç savaşın sona ermesinin ardından Türk halkının tarihten gelen hakları çerçevesinde Türk hükümetlerinin geliştireceği politikalara ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-1 / 3-19-5 - / 08/05/1921; 30-18-1-2 / 85 - 93 - 10 (11/12/1938); 30-10-0-0 / 112 - 758 - 4 (6/18/1928);

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-10-0-0 / 140 - 4 - 4 (2/20/1922); 30-10-0-0 / 155 - 90 - 10 (1/10/1933); 30-10-0-0 / 178 - 226 - 3 (6/11/1922); 30-10-0-0 / 180 - 245 - 16 (11/24/1939);
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-10-0-0 / 230 - 549 - 2 (5/11/1929); 30-10-0-0 / 262 - 764 - 10 (12/14/1922); 30-10-0-0 / 262 - 764 - 11 (2/3/1923);
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-10-0-0 / 262 - 764 - 9 (12/12/1922); 30-10-0-0 / 265 - 786 - 19 (6/10/1939); 30-10-0-0 / 265 - 791 - 34 (9/25/1942);
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-1 / 17 - 85 - 11 (1/16/1926); 30-18-1-1 / 24 - 28 - 13 (5/4/1927); 30-18-1-1 / 24 - 31 - 13 (5/18/1927);
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-1 / 30 - 53 - 20 (8/16/1928); 30-18-1-1 / 30 - 57 - 6 (9/23/1928); 30-18-1-1 / 4 - 52 - 6 (3/8/1922); 30-18-1-2 / 1 - 12 - 30 (1/9/1929);
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-2 / 117 - 66 - 3 (10/20/1948); 30-18-1-2 / 122 - 29 - 13 (4/5/1950); 30-18-1-2 / 240 - 68 - 9 (10/3/1969);
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-2 / 258 - 76 - 17 (10/26/1970); 30-18-1-2 / 266 - 34 - 16 (5/20/1971); 30-18-1-2 / 472 - 22 - 3 (2/28/1983);
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-2 / 8 - 6 - 13 (2/5/1930); 30-18-1-2 / 87 - 61 - 20 (6/27/1939); 30-18-1-2 / 87 - 70 - 20 (7/19/1939).

Basılı Kaynaklar

- Kilis Yevmi Halk Gazetesi* (4/20/1926); (4/24/1926); (6/1/1926); (6/5/1926); (6/12/1926).
- Milliyet, 16/03/1961, s.3. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1961/03/16>
- Benek, Sedat (2016): Türkiye-Suriye ilişkilerinin sosyal coğrafya açısından tarihsel arka planı. In *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15(1), pp. 171–192. <https://doi.org/10.21547/jss.256743>
- Biçici, Mehmet (2015): Gaziantep milletvekilleri ve siyasi faaliyetleri(1923-1950). İçinde *Asia Minor Studies*, 3(5). <https://doi.org/10.17067/asm.245282>
- Biçici, Mehmet (2020): *Gaziantep'te siyasal yaşam*. Gaziantep: İKSAD.
- Esener, Haluk (2006): 1062 sayılı mukabele-i bilmisil kanunu ve bu kanun çerçevesinde suriye uyruklularının ülkemizdeki mallarının durumu. İçinde *E-Yaklaşım* (37).
- Kilisli Kadri (1932): *Kilis tarihi*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1968): *Abideleri ve kitâbeleri ile Kilis tarihi*. İstanbul: Fatih Matbaası.
- Metintaş, Mustafa Yahya (2019): Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde tartışılması. İçinde *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 2(5), pp. 1–26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yakintarih/issue/49664/636739>
- Salk, Nuri (2018): Lozan'da unutulmuş topraklar: Türkiye-Suriye ilişkilerinde emlak meselesi. İçinde *Kriter, Ocak Yıl 2, Sayı 20*. <https://kriterdergi.com/siyaset/lozanda-unutulmus-topraklar-turkiye-suriye-iliskilerinde-emlak-meselesi>, (E.T. 11/4/2021).
- Soysal, İsmail (2000): *Tarihçeleri ve açıklamalarıyla birlikte Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1920-1945)*. 3. Baskı. 1 volume. Ankara: TTK.
- Suriye Uyruklularının Mallarının Tesbiti ve Bu Mallara El Konulması Hakkında Yönetmelik. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.67104.pdf>
- Şığva, Sinan (2016): İdari yargı kararları ışığında 1062 sayılı mukabele-i bilmisil kanununun uygulanışı. In *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 6 (2), pp. 181–196.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı: Türkiye - Suriye YDSİK 1. Toplantısı Ortak Bildirisi, 22-23 Aralık 2009, Şam. https://www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1_toplantisi-ortak-bildirisi_22-23-aralik_sam.tr.mfa.
- Tahal, Zübeyde (2019): *Kilis Yevmi Halk Gazetesi (Transkripsiyon ve Değerlendirmesi 1925-1926)*. [Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Tansel, Selahattin (1991): *Mondros'tan Mudanya'ya kadar. IV*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Yamaç, Müzehher (2018): *Fransız diplomatik belgelerinde Türkiye-Suriye sınır sorunu (1918-1940)*. In *Bellefen* 82 (295), pp. 1153–1174. <https://doi.org/10.37879/bellefen.2018.1153>
- Yıldırım, Ahmet (2021): *Kilis Yevmi Halk Gazetesi (Transkripsiyon ve Değerlendirme 1926-1927)*. [Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

EXTENDED SUMMARY

In this study, the economic and social problems stimulated by the demarcation of borderline according to Ankara Agreement signed between Turkey and France on October 20, 1921 are elaborated. It is revealed that the social and economic problems caused by the unnatural demarcation of borders without considering any social and geographical features. The current political environment has not shown enough will to solve the problems, and therefore, the problems created by the borderline still continue. Except for the partial arrangement made in 1926, nothing has been the same as before. Moreover, the people were exposed to the social and economic pressures by the Syrian government. These oppression and intimidation policies started in 1922, and some tribes and minorities were implicitly supported and provoked from time to time, and social and demographic structure was attempted to change in the settlements beyond the border. In fact, according to the Ankara Agreement, the local and semi-nomadic people living on both sides of the border would benefit from the pastures here or those who owned real estate and land would continue to use their rights as before. They would be able to transport their animals, vehicles, seeds and crops freely and without any customs or pasture charge or any other charge for their business needs. It was determined that they would pay their taxes in the country where they lived. However, the citizens whose lands are beyond the borders could not use their right of disposition granted by the Ankara Agreement, and over time, these lands were nationalized by the Syrian government and have not made any compensation or payment until today. On the other hand, the Turkish government confiscated the properties of those who are Syrian citizens and stay within the borders of Turkey and forbade them to own property.

Kilis lost most of its existing lands with the Ankara Agreement made in 1921. Before the Ankara Agreement, Kilis covered an area of 9 towns, 620 villages, 110 km from the west and 90 km from the south. The border with Ameki, Reyhaniye, Harem, Aleppo and Bab regions was approaching closer to Aleppo about 15 km. The amount of land lost by the province, which developed in a wide administrative and economic area, was 4/5 due to the borderline applied as per the agreement. The remaining 180 villages in Kilis were far from the necessary qualifications and conditions in terms of land width and soil fertility. 40 thousand pieces of vineyards and fields of the people living in the center of Kilis remained within the borders of Syrian administration as a French Mandate. Ahmet Remzi Bey who was Gaziantep Deputy of the time stated that the borderline determined by the Ankara Agreement should be reorganized and which villages should stay within the border. He pointed out Turkish villages such as 'arin, Sucu, Niyre, Yahmil, Telâlin, Dabik, Telâr should be returned to their natural state to a certain extent by taking them back to Kilis. İbrahim Hakkı Konyalı expresses the effect of the Ankara Agreement on the people of Kilis as follows: After the Ankara Agreement, the border line damaged Kilis economically and converted Kilis into a crippled.

Ahmet Remzi Bey stated that the commission formed in accordance with the Ankara Agreement, with the insistence of the French, divided tribes, villages and families while drawing them on the map with a ruler. On the other hand, according to the terms of the agreement, the continuation of the property rights of the people was maintained.

However, during the application of these rights, nothing proceeded as before. The practices of the French Mandate waded in the lands and the people. The backbreaking customs, procedures and the insecurity supplied by the unsafe region aggravated the people. It is ensured that the people of Kilis showed sensitivity so that the good relations between the Turkish government and France would not be deteriorated, however, administration on the other side did not show ultimate attention. Before long, the French mandate administration began to implement policies that caused suffering for the people who were connected with the lands beyond the borders to fulfil their property rights and disposition power and their responsibilities arising from it. The lands that have been the source of life for Kilis for centuries were divided into two all of a sudden and the economy of the city was paralyzed. The problems caused by the borderline determined within the framework of the provisions of this agreement on the people began to be felt before a long time, and the demands from the authorities to restore this were heightened. The authorities said that these problems had been referred to the commission in accordance with the terms of the agreement, and they replied that the borderline was temporary and would be corrected. The expectations of the people, whose hopes were left in a new agreement at this point, were unfortunately crossed the bridge later with the Treaty of Lausanne and could not be resolved. Afterwards, the land problem could not be discussed and the Syrian government continued to tyrannize Turkish citizens on various occasions. Finally, the real estate problem between Turkey and Syria occurred in 1958. The Syrian government expropriated more than 300 hectares of lands of foreigners in Syria at no cost. The Syrian government continued its policy of intervention and dissolution, severely restricting the property rights of the Turks. Finally, within the scope of the Land Reform implementation after January 1964, The Syrian government appropriated thousands of Turkish citizens' lands in Syria, and their property rights guaranteed by the Ankara and Lausanne agreements were violated. The protocol made after the negotiations in 1971 provided the provisions to be applied in reviewing files of the Turkish citizens nearly two thousand who have the right in Syria and it was determined that provisions of the determination of the premises and properties will be made for compensation or return. On 13 October 2009, Turkey brought to the agenda that the situation of the lands of approximately 800 thousand decares belonging to Turkish citizens, and the Syrian side agreed to solve the proposed solution in two stages. However, the political events occurred did not give the opportunity to become a current issue again, and it does not seem like it will be on the agenda any time soon.

KAPADOKYA KÜLTÜR YOLU'NUN ALTERNATİF TURİZM ROTASI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF THE CAPPADOCIA CULTURE ROAD WITHIN THE CONTEXT OF ALTERNATIVE TOURISM ROUTE

Şenay GÜNGÖR

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

senaygungor@nevsehir.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-5453-5930

ÖZ

Turizme karşı beklentilerin değişmesi, seyahat olgularının çeşitlenmesi ile kültür temelli turizm faaliyetlerine olan ilgi artış göstermektedir. Buna bağlı olarak kültür-mekân etkileşimi ve bu etkileşimin sonuçları, her geçen gün daha fazla öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, Kapadokya Kültür Yolu'nun önemli bir alternatif turizm rotası olabileceğine ve yeni turizm destinasyonları oluşturabilecek potansiyeline dikkat çekmek amaçlanmıştır. Ayrıca 2023 Türkiye Turizm Stratejisi'ndeki hedeflerin gerçekleştirilmesi kapsamında, turizm rotalarının önemi vurgulanmıştır. Tarama modelini odağına alan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına uygun olarak yürütülmüştür. Seçilen bu metodolojiye bağlı olarak ilgili literatür taranmış ve çok sayıda resmi doküman incelenmiş, benzerlik ve karşıtlık ilişkileri dikkate alınarak ikincil veriler değerlendirilmiştir. Ayrıca gözlem ve katılımcı gözlem yoluyla birincil veriler elde edilmiştir. Bununla birlikte rota bileşeni olabilecek kültürel varlıkların konumları ve aralarındaki mesafeler belirlenerek Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) ortamında haritalandırılmıştır. Son olarak Kapadokya Kültür Yolu'nun güçlü ve zayıf yönleri ile sahip olduğu fırsatlar ve karşı karşıya kaldığı tehditler değerlendirilerek SWOT analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda turizm faaliyetleri ve turizm gelirleri bakımından Türkiye'nin öncü kentlerinden olan Nevşehir'de, farklı turizm rotalarına olan ilginin artması göz önüne alınarak Kapadokya Kültür Yolu ile turizm faaliyetlerinin desteklenmesi vurgulanmıştır.

ABSTRACT

With the change in expectations towards tourism and the diversification of travel phenomena, the interest in culture-based tourism activities is increasing. Accordingly, the culture-space interaction and the results of this interaction come to the fore more and more every day. This study aims to draw attention to the fact that the Cappadocia Cultural Road can be an important alternative tourism route and its potential to create new tourism destinations. In addition, the importance of tourism routes was emphasized within the scope of realizing the targets in the 2023 Tourism Strategy of Turkey. This study, which focuses on the scanning model, was carried out in accordance with the case study, which is one of the qualitative research methods. Based on this chosen methodology, the relevant literature was reviewed and many official documents were examined, and secondary data were evaluated by considering the similarity and contrast relations. In addition, primary data were obtained through observation and participant observation. In addition, the locations of cultural assets that can be route components and the distances between them were determined and mapped in the GIS (Geographic Information System) environment. Finally, a SWOT analysis was conducted by evaluating the strengths and weaknesses of the Cappadocia Cultural Road, the opportunities it has and the threats it faces. As a result of the study, taking into account the increasing interest in different tourism routes in Nevşehir, which is one of the leading cities of Turkey in terms of tourism activities and tourism revenues, supporting tourism activities with the Cappadocia Cultural Road was emphasized.

Geliş Tarihi:

4.7.2022

Kabul Tarihi:

14.9.2022

Yayın Tarihi:

30.9.2022

Anahtar Kelimeler:

Kapadokya Kültür Yolu
Neveşehir
Kültürel Miras
Kültürel Turizm
Turizm Rotası

Keywords:

Cappadocia Culture Road
Neveşehir
Cultural Heritage
Cultural Tourism
Tourism Route.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilin.114505>

Atf/Cite as: Güngör, Ş. (2022). Kapadokya Kültür Yolu'nun Alternatif Turizm Rotası Bağlamında Değerlendirilmesi. *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1784-1802.

Giriş

Endüstri devrimiyle beraber özellikle gelişmiş ülkelerde yaşayan toplumların çalışma saatlerinin azalma göstermesi, insanların çalışma dışında kendilerine daha fazla zaman ayırma isteği ve sağlığına önem vermesinin ön plana çıkması turizm ve rekreasyon kavramını ortaya çıkarmıştır. Boş zaman kavramı ile insanlar, var olan etkinlikler ile yetinmeyip eğlenmek, dinlenmek ve farklı toplumlar ile etkileşime girmek gibi çeşitli arayışlar içerisine girmiştir. Bu arayışlar insanların başka alanlara yönelmesiyle turizm olgusunun hız kazanmasına neden olmuştur (Köybaşı, 2006). Turizm faaliyetinde bulunacak insanların yapmak istedikleri aktiviteler, merak ettiği alanlar turizm talebinin niteliğini oluşturmaktadır. Geçmişte kitle halinde ve sınırlı alanlara yapılan turizm faaliyetleri, gelişen teknoloji ve ulaşım olanakları ile günümüzde oldukça çeşitlenmiştir. Turizmin varlığının yanı sıra sürdürülebilirlik olması ve planlama dahilinde devam etmesi çok önemlidir.

Planlamanın faaliyet alanlarındaki değişimlere uyum sağlayan ve bu değişimleri yansıtan dinamik bir süreç olduğunu ifade edilebilir. Artan teknolojik gelişmeler ile birlikte seyahat eğilimleri coğrafik açıdan daha geniş alanlara yayılmış ve birçok alan turistler tarafından daha ulaşılabilir hale gelmiştir. Turizmdeki geniş alanlara yayılım durumu sadece pozitif bir etki oluşturmamış aynı zamanda belli başlı problemleri de beraberinde getirmiştir. Turistik faaliyetin fayda mı yoksa daha çok zarar mı getirdiği tartışmaları uzun zamandır devam etmektedir. Bu sebeple, turizmdeki gelişmenin kendi haline bırakılmaması, sosyal açıdan olduğu gibi doğal çevre açısından da önemli tahribata neden olacağından turizmde belli planlamaların yapılması ve turistik alandaki yerel halka ait hakların güvence altına alınması önem arz etmektedir. Ulaşılmak istenen hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için yararlanılacak araçları, iş ve zaman çizelgesi gibi önemli hususları dikkatlice düşünülmüş ve birbirine entegre olmuş bir planlama dahilinde turizm sektörü daha etkili hale gelecektir. Yapılan planlama sayesinde kullanılan kültürel ve doğal kaynakların gelecek nesil için de korunması sağlanarak daha sürdürülebilir bir turizm faaliyet alanı oluşturulacaktır. Aynı zamanda sektör içerisinde yer alan, çekicilikler, hizmet ve faaliyet alanları, tesisler vb. birçok unsurun bölgede birbiriyle eş güdümlü şekilde organize edilmesi ve birbirini destekler nitelikte olması sağlanmış olacaktır (Alaeddinoğlu & Aliagaoglu, 2005; Güngör & Vural, 2021). Turizm faaliyetlerinde gerçekleştirilmek istenilen her aşama etkin, korumalı, düzenli ve programlı olarak geleceğe yönelik sonuçlar vermelidir (Akova, 2008; Doğanay & Zaman, 2013; Sertkaya Doğan, 2018).

Amaç ve Yöntem

Farklı turizm rotalarına olan ilginin artması göz önüne alındığında Kapadokya Kültür Yolu'nun mevcut destinasyonlarla birlikte yeni turizm destinasyonları yaratacak bir potansiyele sahiptir. Bu açıdan baktığımızda bölgede alternatif bir turizm rotasının oluşturulması turizm faaliyetlerini arttırabilecek ve turistler açısından alternatifler sunabilecektir. Çalışmada öncelikle bu potansiyele dikkat çekmek amaçlanmıştır. Kapadokya zengin yürüyüş parkurlara sahip olup bu bağlamda Meskendir, Kızıkkükür, Kılıçlar, Güllüdere, Zemi, Güvercinlik, Aşk vadileri öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Kapadokya Kültür Yolu, kültürel unsurları odağına alan tematik bir rota olması ile oldukça değerlidir. Yürüyerek ortalama 4 günde tamamlanması planlanan bir rota üzerinden turistik ürün çeşitlendirmesi, bölgeye gelen ziyaretçilerin ortalama kalış sürelerinin uzatılması, turizm sezonunun yıla yayılması, turistlerin bilmediği ve dolayısıyla daha az tercih edeceği bölgelerde hareketliliğin arttırılması ön görülmektedir. Bu çerçevede 2023 Türkiye Turizm Stratejisi'ndeki hedeflerin gerçekleştirilmesi kapsamında, turizm rotalarının önemi vurgulanmıştır. Ayrıca çalışma Kapadokya Kültür Yolu ile ilgili ilk akademik araştırmalardandır. Dolayısıyla literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tarama modelini odağına alan bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına uygun olarak yürütülmüştür. Seçilen bu metodolojiye bağlı olarak ilgili literatür taranmış ve çok sayıda resmi doküman incelenmiş, benzerlik ve karşıtlık ilişkileri dikkate alınarak ikincil veriler değerlendirilmiştir. Ayrıca gözlem ve katılımcı gözlem yoluyla birincil veriler elde edilmiştir. Araştırmacı rotanın oluşturulmasında çalışmalara dahil olmuş ve yakından gözlem yapma fırsatı yakalamıştır. Belirlenen rota birkaç kez yürünmüş ve elde edilen birincil veriler çalışmanın geneline yansıtılmıştır. Böylece rotaya dair hem birincil hem de ikincil veriler toplanarak verilerin çeşitlenmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte rota bileşeni olabilecek kültürel varlıkların GPS yardımı ile konum bilgisi alınmıştır. Bu varlıkların konumları ve aralarındaki mesafeler belirlenerek Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) ortamında ArcMap programı ile haritalandırılmıştır. Son olarak Kapadokya Kültür Yolu'nun güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiş, bölgenin sahip olduğu fırsatlar ve zaman içinde karşılaşılabileceği tehditler değerlendirilerek SWOT analizi yapılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Turizm

Önemli hizmet sektörleri arasında bulunan turizm, modern bir olgu olarak görülmesinin yanı sıra yüzyıllar boyunca devam etmektedir. Sarı & Bayraktar, 2018'e göre turizm kavramı Latince kökenli olup İngilizce tour, touring sözcüklerinden türemiştir. Turizm, farklı disiplinler ve farklı araştırmacılar tarafından değişik şekillerde tanımlanmakla birlikte, bu tanımlamalarda ulaşım, konaklama ve çekicilik faktörlerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Aynı zamanda dünyanın en çok gelir getiren sektörlerinden biri olan turizmin; ekonomik getirilerinin yanı sıra, doğru kullanıldığı takdirde farklı doğal, kültürel, tarihi zenginliklere sahip ülke ve bölgeler arasında lokomotif görevi üstlenen bir faaliyet halini aldığı da bilinmektedir.

Turizm olayının ortaya çıkışı, gelişimi ve etkileri ele alındığında, karmaşık ve çok yönlü olması dikkat çeker. Turizmin doğmasında ve bunu takip eden süreçte çok sayıda faktör etkili olmaktadır. Buna bağlı olarak turizm ve birçok disiplin ilişki halindedir. Coğrafya bilimi de, bir mekân içinde meydana gelen ve mekânla iç içe geçmiş halde bulunan turizm faaliyetleri ile yakından ilgilenmektedir. Çünkü turizm ve coğrafyayı buluşturan pek çok paydaş bulunmaktadır (Güngör & Adıgüzel, 2022).

Kültürel Turizm

Artan küreselleşme ile birlikte teknoloji ve ekonomide büyük değişiklikler ortaya çıkmaktadır. İnsanlar deniz, kum, güneş tercihlerinden farklı olarak kendi ilgi alanlarındaki çekiciliklere yönelmektedir. Coğrafi ve kültürel farklılıklar global dünyada dikkat çekici hale gelmektedir. Bir yere ait olan kültür geniş bir anlam ifade ettiğinden, turistler farklı kültürlerle ait olan çekicilikleri merak edip yerinde görüp tanımak istemektedir. Bu bağlamda insanların turizm faaliyetlerine katılma nedenleri arasında kültür etmeni de önemli bir yere sahip olmuştur.

Turizme karşı beklentilerin değişmesi, seyahat olgularının çeşitlenmesi ile II. Dünya savaşının ardından bugüne kadar kültür temelli turizm faaliyetlerine olan ilgi artış göstermektedir. Bu yüzden kültürel özelliği yoğun olan kentler, önemli turizm çekicilikleri sayesinde turizm destinasyonu haline gelmektedir (Tapur, 2009; Doğaner, 2013; Güngör, 2018). Dünya turizm örgütü (UNWTO) seyahat endüstrisinde yeni yüzyılın yükselen değerleri arasında kültürel turizmi göstermektedir. Kültürel turizmin giderek daha da yükseliş göstereceğini ve kültürel turizm merkezlerinin yüzyılın çekici merkezleri arasında olacağını ortaya koymaktadır (Akova, 2018). Ayrıca UNWTO (2018) Turizm ve Kültür Sinerjileri Raporunda turizm hareketlerinin %40'ını kültürel turizmin oluşturduğu belirtilmektedir. Kültürel turizm seyahat etme eğilimlerinin başladığı ilk günden bugüne kadar varlığını devam ettirmiştir. Bununla birlikte değişen şartlara bağlı olarak kültür algısı ve bir çekicilik olarak gücü de değişiklik göstermiştir. Kültür ve turizm ilişkisi, kimi zaman ekonomik büyümenin ve gelişmenin temel taşı olarak ele alınmıştır (Emekli, 2021: 420).

Kapadokya Kültür Yolu'nun uzun bir tarihi geçmişe sahip olan bir bölge içinde yer alması, kültürel yapıtların çeşitlenmesine ve turizm unsurları açısından bölgenin zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Birçok uygarlığın geçmişten günümüze bıraktığı izler ve tarihi miras, rotayı, ulusal ve uluslararası platformlarda çekici kılacak, kültür turizmi açısından değerini arttıracak önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Ancak kültür turizmi istenilen düzeyde sürdürülebilir hale getirilemezse Kapadokya ve benzer süreçler yaşayan bölgelerin sahip olduğu kültürel unsurlar, olumsuz etkilere maruz kalacaktır.

Kültürel Miras

Kültür-mekân etkileşimi ve bu etkileşimin sonuçları, her geçen gün daha fazla öne çıkmaktadır. Bu kapsamda kültürel miras ve kültürel mirasın korunması anlayışı insanlığın ortak birikimleri olan unsurların devamlılığını sağlamaktadır. Kültürel miras toplum içerisindeki üyelere ortak geçmişi anlatan, geçmişten miras alınan ve gelecek nesillere miras olarak bırakılmak istenen, topluma ait olgular bütünüdür. Somut ve somut olmayan kültürel miras şeklinde uluslararası alanda kabul görmüştür. Arkeolojik eserler, tarihi binalar ve yapılar, anıtlar ve mimari kalıntılar gibi somut kültürel varlıklar ile uygulamalar, bilgiler, temsiller, anlatımlar, beceriler ve bunlarla alakalı araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar gibi somut olmayan kültürel varlıklar, kültürel turizm bağlamında ele alınmaktadır (Nyaupane vd., 2006: 82; Deniz & Savaşkan, 2018: 94).

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na göre kültür varlıkları; *tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan, özgün bir değeri bulunan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır* (Resmi Gazete, 1983: 1). Aynı kanunda *kaya mezarlıkları, yazılı, resimli ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar, höyükler, tümülüsler, ören yerleri, akropol ve nekropoller; kale, hisar, burç, sur, tarihi kışla, tabya ve istihkâmlar ile bunlarda bulunan sabit silahlar; harabeler, kervansaraylar, han, hamam ve medreseler; kümbet, türbe ve kitabeler, köprüler, su kemerleri, su yolları, sarnıç ve kuyular; tarihi yol kalıntıları, mesafe taşları, eski sınırları belirten delikli taşlar, dikili taşlar, sunaklar, tersaneler, rıhtımlar; tarihi saraylar, köşkeler, evler, yahlar ve konaklar; camiler, mescitler, musallalar, namazgâhlar; çeşme ve sebiller; imarethane, darphane, şifabane, muvakkithane, simkeşhane, tekke ve zaviyeler; mezarlıklar, hazireler, arastalar, bedestenler, kapalı çarşılar, sandukalar, siteller, sinagoglar, bazilikalar, kiliseler, manastırlar; külliyeler, eski anıt ve duvar kalıntıları; freskler, kabartmalar, mozaiikler, peri bacaları ve benzeri unsurlar taşınmaz kültür varlıkları şeklinde ifade edilmiştir (Resmi Gazete, 1983: 3).*

Turizm ve kültürel miras arasındaki bağ, turizmin gelişmesinde oldukça önemlidir. Kültürel mirasın ekonomik değeri söz konusu olduğunda turizm ve özellikle kültürel turizm ön plana çıkmaktadır. Kültürel miras kavramı dinamik bir yapıya sahip olmakla birlikte zaman içinde tanımları genişlemiş ve zenginleşmiştir. Buna bağlı olarak birçok araştırmacı, kültürel miras kavramını çalışmalarının merkezine almıştır. (Carter & Grimwade, 1997; Aliğaoglu, 2004; Nyaupane, White & Budruk, (2006); Nicholas, Thapa & Ko, 2009; Çetin, 2010; Varnacı Uzun & Somuncu, 2011; Özdemir, 2013; Wang, 2016; Ceylan & Somuncu, 2016; Açıcı, Ertaş & Sönmez, 2017; Kara, 2017; Sezer, 2017; Gümüşçü, 2018; Akpirinç & Mancı, 2019; Adie, Falk & Savioli, 2020; Çokişler, 2021; Süer, 2021; Szromek, Herman & Naramski 2021; Yang, Qiu & Fu, 2021; Coşkun & Okuyucu, 2022).

Küreselleşme sürecinde, kültürel mirasın korunması ve doğal yapısında muhafaza ederek gelecek nesillere aktarılması da oldukça önemlidir. Kültürel mirasın korunması ve turistik çekicilik olarak pazarlanması, sık sık gündeme gelmektedir. Bununla birlikte sürdürülebilir turizm açısından ele alınması pozitif etkenler olarak değerlendirilmektedir. Kültür-mekân etkileşimi ve bu bağlamda kültürel mirasın korunması konusu, her geçen gün daha da önem kazanmıştır (Acielma & Güngör, 2021). Toplumun aynası olan kültürel mirasın korunması bir bakıma insanlık tarihinin de korunması anlamına gelmektedir. Ancak küreselleşen dünyada hızla değişen değerler ve ülkeler arası rekabete bağlı olarak kültürel miras unsurları üzerinde ciddi bir baskı oluşmaktadır. Doğan, 2018'de ifade edildiği gibi tarihi çekicilikler için en önemli sorunlardan biri, tahrip ve bozulmalardır. İklim şartlarının aşındırıcı etkisinin yanında turistlerin tarihi dokulara dokunmaları, bilinçsiz onarım çalışmaları, tarihi eser hırsızlığı ve kaçakçılığı gibi beşeri müdahaleler de söz konusu olmaktadır. Bu nedenle bütüncül bir yaklaşım ile baskılar ayrıntılı olarak ele alınmalı, belli program ölçeğinde sürdürülebilir projelerle turizm faaliyetlerinin prensipleri belirlenmelidir (Doğan, 2018: 27).

Kapadokya Bölgesi özelinde Nevşehir sahip olduğu köklü tarihi ve uzun geçmişiyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu kapsamda somut kültürel miras varlıkları açısından zengin olan Nevşehir'de yer alan birçok taşınmaz kültür varlığında, hem koruma hem de turizm faaliyetlerinde bir çekicilik unsuru olarak onarım çalışmaları devam etmektedir (Doğaner, 2013). Taşınmaz kültür varlıklarını bir toplumun ve bir dönemin kültürel izlerini üzerinde barındıran eşsiz değerler olarak ele almak ve bu değerlerin gelecek nesillere aktarımını sağlamak temel hedef olmalıdır.

Turizm Rotası ve Rota Planlaması

Rota kavramı; en kısa anlamıyla varılmak istenilen yere ulaşmak için izlenen yol olarak bilinmektedir. İnsanların kısa süre içerisinde varmak istediği yere, en kısa yolu takip ederek ulaşmak istemesi ve aynı zamanda yapılacak seyahatleri güvenli bir şekilde tamamlama ve hedefledikleri noktaya varma isteğinden doğan rota kavramı, tekil olan anıtsal alanların, tarihi alanların ve doğal alanların fiziksel karakterini temsil eden güzergâh seçimlerindeki karar süreçlerinde kullanılmaktadır. Bu nedenle birçok tarihi ve doğal alanın birlikteliği ile anlam kazanan rota, daha sistemli bir hâl almış olur (Görmüş vd., 2016).

Rota kurgulamada, planlama ve uygulama süreçlerinde belirlenen ilke ve hedeflerin takip edilmesi, bu yönde bir planlamanın oluşturulması ilk amaçlardandır. Özellikle günümüzde turistlerde değişen tatil anlayışları ile doğal ve kültürel miras alanlarına ilginin artması, bölgede oluşan hareketliğin yönünü azaltmak ya da çeşitlendirmek için alternatif olabilecek turizm noktaları oluşturma fikri, turizm rotası kavramının oluşumuna neden olmuştur. Doğal ve kültürel açıdan zengin alanları kapsayan rota ve ağların oluşturulması, bölgenin bütüncül olarak

korunmasının ve sunulmasının yanında oluşacak tahribatı en aza indirecektir. Ele alınan bu bileşenlerin günümüzdeki beklentilerinin karşılanması ve geleceğinin planlanması amacıyla oluşturulan rota planlama süreci ile daha sistemli ve sürdürülebilir bir programın ya da projenin elde edilmesi sağlanacaktır. Aynı zamanda kültürel ve sosyo-ekonomik etkiler de göz önüne alınarak oluşturulan turizm rota planlamaları, miras alanlarının kırılganlığını önemseyerek bu alanların korunmasına katkı sağlayacaktır. Yaş gruplarına, ilgi alanlarına dönük beklentilerin ön planda tutularak oluşturulan çok yönlü rotalar turizm faaliyetlerinde çeşitlilik oluşturacaktır (Akın & Gül, 2020).

Yapılan turizm rota planlamasında öncelikli ilkeleri belirlemek, sürdürülebilirlik açısından oldukça önemlidir. Bu yaklaşımla Görmüş vd., 2016'da da ifade edildiği gibi 8 ilke üzerinde durulmuştur.

- Bir çevreyi ve mirası paylaşan tüm aktörlerin ve süreçlerde yer alacak birimlerin ortak hedefi, bölge değerlerinin tanıtılması ve kalkınmasını destekleyecek şekilde hareket etmesi eylemidir. Böylece planlama aşamasında, projelirmede ve sürecin izlenmesinde ortak bir karara varılmalı ve işbirliği ile hareket edilmelidir.
- Rota planlama sürecinde kültürel peyzajı yansıtan yapılara müdahale etmeden iyileştirme ve canlandırma çalışmalarının yapılmasını sağlayarak özgün değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamak, süreçteki temel amaçlardan olmalıdır.
- Kültürel mirası, yerel halk ile ilişkilendirmek, tematik bir turizm rotasının oluşturulmasında çok önemlidir. Bu sebeple bölgede var olan mirası kapsayacak bir rota planlaması üzerinde yerel halkın toplumsal yapısını, özgün kimlik değerlerini bozmadan tarihsel, kültürel ve toplumsal bir bütünlük oluşturulmalıdır. Planlamada var olan değerlerin yerel halk ile birlikte ele alınması ve yöre için kalkınma açısından yeni faaliyet alanlarının oluşumunu sağlamak önemlidir.
- Rota planlamada temel ilkelerden biri de kırsal kalkınmadır. Oluşturulacak turizm rota planlamasında, bölgede kırsal turizmin gelişimini sağlamak, aynı zamanda modern üretim ve pazarlama teknikleri ile bölge ekonomisini canlandırmak ve sürdürülebilir turizm anlayışı ile yerel değerleri geleceğe taşımak öncelikli hedefler arasında olmalıdır.
- Kapadokya'ya gelen hem yerli hem de yabancı ziyaretçiler için en genel sorun yörenin sadece bilinen ve popüler olan sınırlı mekânlarını görerek bölgeden ayrılmalarıdır. Belli noktalarda yoğunlaşan, dar kalıplar içerisine sığdırılan turizm faaliyetlerinin, bu noktalarda oluşturduğu baskının azaltılması, rota planlamasının getirileri arasında değerlendirilebilir. Bu sayede turistik hareketlerin özel ilgi alanlarına yöneltilmesi, kırsal alanlarda çok az ziyaret edilen yerlerin çekicilik kazanarak daha popüler olması ve tanıtılması sağlanmalıdır.
- Hazırlanan rota planlama süreçlerine yerel halkın dahil edilip katılımının sağlamak, yapılacak planlamanın benimsenmesini ve çalışmaların sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. Aynı zamanda yöre halkının yapılan çalışmada söz sahibi olması, kendilerini çalışmanın bir parçası olarak görmeleri odağa alınmalıdır.
- Bütüncül tanıtım ilkesi ile çalışma alanı kültürel, doğal, tarihi ve sosyal tüm yönleri ile ele alınmalıdır. Bölgenin çok yönlülüğü rota sistemine daha fazla hareketlilik katacağı gibi sistemin daha dinamik olmasını sağlayacaktır.
- Yöre halkına yönelik eğitim, seminer, yarışma, şenlik gibi etkinlikler yerelde düzenlenmeli ve bu etkinliklerin sürekliliği sağlanmalıdır. Böylelikle yerel halkın da beklentileri karşılanmalıdır (Görmüş vd., 2016:88-89).

Tüm bileşenler ve ilkelerle, tutarlı bir rota sistemimin kurgulanmasından sonraki adım, bölge üzerinde yer alan önemli alan ve güzergâhların mekânsal kurgulanma aşamasıdır. Bu aşamada, bölge üzerinde çeşitli yerlere dağılmış olan önemli güzergâhlar, yerleşim yerleri ve miras alanları, bölgenin kendine özgün kimliği de göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır. Kurgulanacak mekânsal rotanın kanyon, şelale gibi doğal ve nadir değerler üzerinden geçmesi, kale, kilise, tarihi kent, arkeolojik eser niteliğindeki kültürel miras alanlarına uğraması, köylerde ziyaretçilerin ihtiyaçlarına cevap verecek durakların oluşturulması, yerel kalkınmaya olanak sağlayacak kültürel miras unsurları açısından zengin özgün yerleşim alanlarından geçmesi, ziyaretçi hareketliliklerini esneten ve aynı zamanda çeşitlendiren bir olanak sunacaktır. Bu sebeple oluşturulan rota

planlamalarında nasıl bir yol izleneceği, hangi duraklarda mola verileceği, konaklama noktaları, ikincil rota güzergâhlarının hangileri olacağı konusunda karar verilmesi, rotaların mekânsal olarak da oluşmaya başlamasını sağlamaktadır.

Fiziksel ve aynı zamanda sosyo-kültürel tüm boyutlarıyla geniş bir alanı kapsayan rota planlama sistemi; birden fazla güzergâhtan ve bu güzergâhlar üzerinde yer alan durak noktalarından meydana gelir. Bu sebeple özellikle sürdürülebilirlik açısından doğru güzergâh seçimlerinin yapılması, durak seçimlerinin işlevsel olması önem taşımaktadır. Yapılacak planlamada, çalışma alanının doğal ve kültürel değerlerini yansıtan, kimliğini en iyi şekilde temsil eden birincil alanlardan oluşan ana rotalar oluşturulmaktadır. Bu alanlar oluşturulacak rotanın omurga görevini üstlenmiş olacaktır.

Ana güzergâh belirlenmesi işleminden sonraki aşama ise, ikincil güzergâh denilen alternatif olabilecek rotaların oluşturulmasıdır. Bu alanlar özel temaların yer aldığı, ana rotalar üzerinden geçen, kestirme bağlantılar sağlayacak yerler olarak seçilmelidir. Örneğin yerleşim merkezleri, konaklama, sağlık, ulaşım gibi faaliyetler ana güzergâh noktalarını oluştururken, rota üzerinde yer alan kamp alanları, ustalık ve beceri gerektiren üretim alanları, tarımsal faaliyetlerin yapıldığı alanlar, temel ihtiyaç alanları gibi odaklar rota üzerinde destekleyici olarak alternatif noktalarını oluşturacaktır.

Bu bağlamda Kapadokya Kültür Yolu adı altında hazırlanan rota planlama ve uygulama süreçlerinde temel amaç, bölgedeki doğal ve kültürel mirası bir bütün olarak ele almak ve sunmaktır. Bu doğrultuda hazırlanan bir rota planlaması ile bölgenin kimliği ön plana çıkarılmakla birlikte özgün olan kültürel değerleri de tanıtılmış ve canlandırılmış olacaktır. Rota sisteminin temel amaçları doğrultusunda özellikle bölge üzerinde yer alan miras öğeleri, yerel kimliği yansıtan yapılar, özgün değer taşıyan alanların da rota planlamasına dâhil edilmesi yerel ekonomiyi güçlendirdiği gibi etkili bir tanıtım desteği ile birlikte eğitim ve teşvik edici projelerin gelişimine imkan verecektir (ÇEKÜL, 2015). Kültürel, sosyal ve ekonomik olarak bütünlük sağlayacak bir turizm rota planlamasının sistemli ve sürdürülebilir olması adına bu yönde bir tasarım ve planlamanın yapılması, belirli ilke ve hedeflerin takibi ile mümkün hale gelebilmektedir. Bu doğrultuda Nevşehir ilinin mekânsal, kültürel çeşitliliği ve sosyal yapısı açısından yapılan değerlendirmeler ve belirlenen ilkelerle hareket etmek hem sistemli bir şekilde ilerlemeye hem de hazırlanan rota planlamasının daha sürdürülebilir olmasını sağlayacaktır.

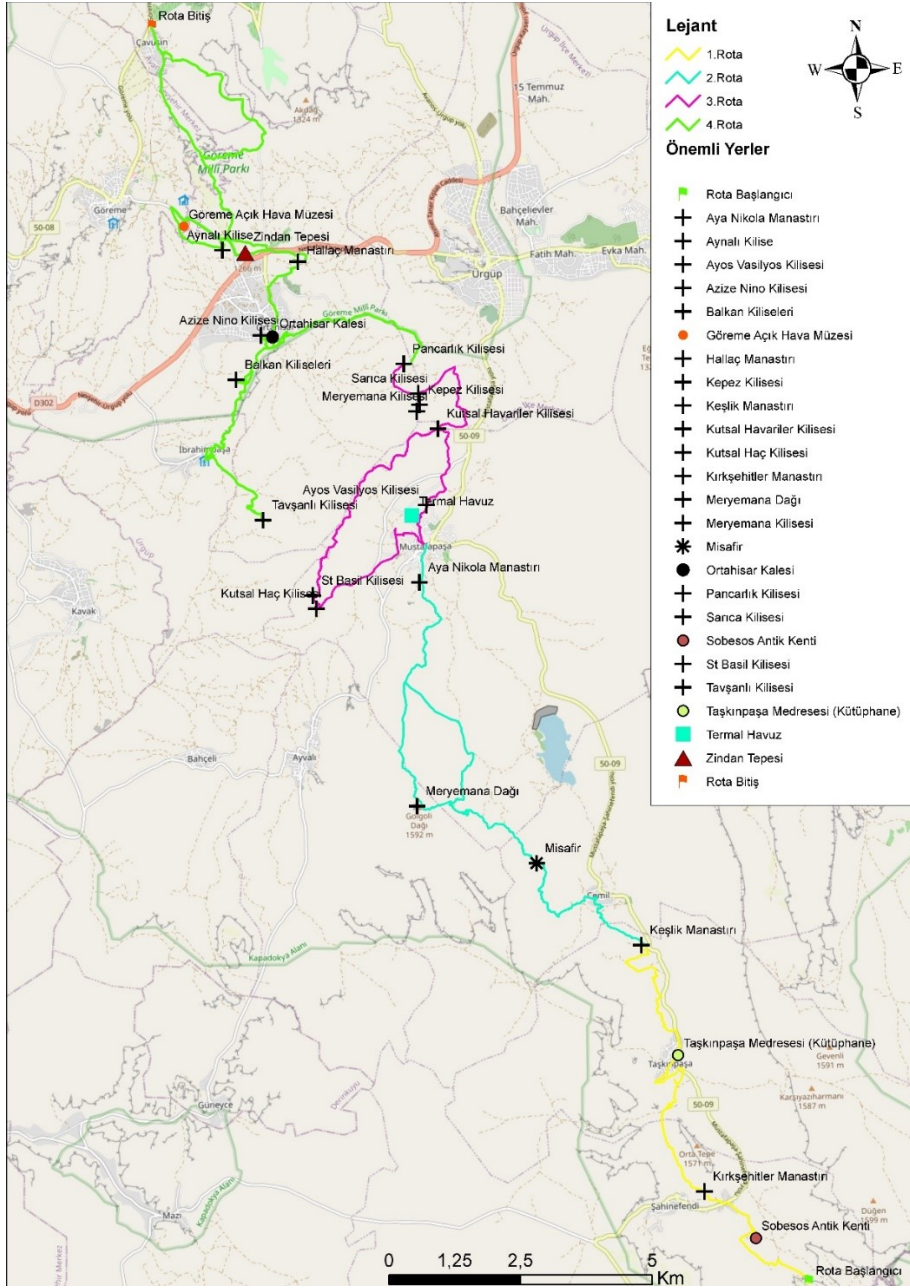
Ayrıca turist beklentilerinin değişimine bağlı olarak kültür dozu yüksek ve bilgilendirme özelliği fazla olan alanların tercih edilmesi ile markalaşma sürecinde rotaların önemli etkisi ve her geçen gün kültür rotalarına ilginin artmasına bağlı olarak, kültürel turizm ve kültür rotaları öne çıkarılmaktadır. Türkiye Turizm Stratejisi 2023'te Kapadokya Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi dâhilinde Nevşehir'in bulunması, bu kapsamda bölge turizminin gelişimi adına önemli bir avantajdır. Kentsel ölçekte markalaşma stratejisi kapsamında ise zengin kültürel ve doğal değerlere sahip kentlerimizin markalaştırılarak, turistler için bir çekim noktası haline getirilmesi hedeflenen kentlerden biri yine Nevşehir'dir. İl ölçeğinde kültür turizmi canlandırılarak marka kültür kenti oluşturulması amaçlanmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi 2023, 2007). 2012 yılında, Tarihi Kentler Birliği adına, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL) Vakfı tarafından hazırlanan Kültür Öncelikli Bölgesel Yol Haritaları programı başlatılmıştır. Yol Haritaları programı çerçevesinde hazırlanan Kapadokya Stratejik Yön Planı'nda önerilen hedeflerin arasında kültürel turizm ve turizm rotalarına vurgu yapılmaktadır (Kapadokya Stratejik Yön Planı, 2012). Yine ÇEKÜL tarafından 2015 yılında yayınlanan Kültür Rotaları Planlama Rehberi, kültür rotaları oluşturulması ve sürecin yürütülmesi ile ilgili kapsamlı bir çalışmadır.

Kapadokya Kültür Yolu

Kapadokya Kültür Yolu, Nevşehir Valiliği tarafından belirlenen ve Ahiler Kalkınma Ajansı 2020 Yılı Turizm Altyapısının Güçlendirilmesi Mali Destek Programı kapsamında desteklenen bir turizm rotasıdır. Rotanın temeli Yahyalı İlçesi, Çamlıca (Farasa) Köyü'nde yaşayan din adamı Aziz Arsenios'un Kapadokya'da yer alan kutsal mekanları düzenli ziyaretlerine dayanmaktadır. Çünkü 1924 Lozan Antlaşması'na göre yapılan nüfus mübadelesine kadar, Göreme, Hıristiyanların dini merkezi konumunda olmuştur. Bu sebeple diğer bölgelerdeki Hıristiyan din adamları karşılıklı görüşmeler yapmak ve bağlılıklarını bildirmek için Göreme'ye sık sık ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Bu din adamlarından biri de Aziz Arsenios'tur (URL 1). Aziz Arsenios 1980 yılında Yahyalı İlçesi Çamlıca (Farasa) Köyü'nde doğmuş, 1924 yılında Yunanistan'da vefat etmiştir. Yaşadığı yıllarda gösterdiği mucizeler ve tedavi ettiği hastalıklardan dolayı, halk tarafından saygı duyulan bir din adamıdır. 1986 yılında,

Ekümenik Patrikhane'nin Patrik ve Sinod kararıyla, Peder Arsenios resmen aziz olarak tanınmış ve kilisesinin azizler topluluğuna dahil edilmiştir (URL 2).

Turizm rotası olarak planlanan Kapadokya Kültür Yolu da Aziz Arsenios'un yürüyerek gerçekleştirdiği ziyaretler sırasında takip ettiği güzergah referans alınarak oluşturulmuştur. Öncelikle bu güzergah üzerinde yer alan miras öğeleri, yerel kimliği yansıtan yapılar, özgün değer taşıyan varlıklar rota planlamasına dahil edilmekle birlikte rota planlamasının temel amacı doğal ve kültürel mirası bir bütün olarak ele almak ve sunmaktır. Aziz Arsenios ziyaretlerini inancı gereği hep yürüyerek yapmış olduğundan, Kapadokya Kültür Yolu, doğal ve kültürel mirasın bir bütünlük içinde yürüyerek keşfedilmesini hedeflemektedir.

Şekil 1. Kapadokya Kültür Yolu ve Taşınmaz Kültür Varlıkları.

Kapadokya Kültür Yolu, Sobesos antik kentinden başlayıp sırası ile Taşkınpaşa, Cemil, Mustafa Paşa, Ortahisar, İbrahimpaşa yerleşmelerini takip ederek Çavuşin'de son bulmaktadır. Toplamda ortalama 70 km olan rota 4 günde yürünecek şekilde planlanmıştır. 1. gün Sobesos antik kentinden başlayıp Cemil'de (ortalama 12, 6 km), 2. Gün Cemil'den başlayıp Mustafapaşa'da (ortalama 14 km), 3. Gün Mustafapaşa'dan başlayıp Ortahisar'da (ortalama 15,7 km), 4. Gün İbrahimpaşa'dan başlayıp Çavuşin'de (ortalama 27,3 km) sonlanmaktadır.

Kapadokya Kültür Yolu Üzerinde Yer Alan Taşınmaz Kültür Varlıkları

Kapadokya Kültür Yolu üzerindeki taşınmaz kültür varlıkları bir hat boyunca şöyle sıralanmaktadır.

1. gün rotası: Sobesos Antik Kenti, Kırkşehitler Manastırı, Taşkınpaşa Cami, Taşkınpaşa Medresesi (Kütüphane).
2. gün rotası: Keşlik Manastırı, Aya Nikola Manastırı.
3. gün rotası: Kutsal Haç Kilisesi, St Basil Kilisesi, Ayos Vasilyos Kilisesi, Kutsal Havariler Kilisesi, Meryemana Kilisesi, Sarca Kilisesi, Pancarlık Kilisesi.
4. gün rotası: Tavşanlı Kilisesi, Balkan Kiliseleri, Azize Nino Kilisesi, Ortahisar Kalesi, Hallaç Manastırı.

Çalışmanın hacmi düşünülerek Kapadokya Kültür Yolu üzerinde yer alan taşınmaz kültür varlıklarından birkaçına özellikleri açısından yer verilmiştir.

Sobesos Antik Kenti

Nevşehir ili, Ürgüp ilçesi, Şahinefendi köyünde yer alan Sobesos Antik Kenti, ilçenin 23 km güneyinde yöre halkı tarafından Örencik olarak adlandırılan bölge içerisindeki Damsa çayının kaynak noktasına yakın bir konumda yer almaktadır. Doğusunda Hodul Kavak köyü, batısında Mazı köyü, güneyinde Güzelöz köyü ve kuzeyinde Mustafapaşa köyü bulunur. Nevşehir Müze Müdürlüğü tarafından yürütülen kurtarma kazısı çalışmaları ile toplam 25.000 m²'lik alan il özel idaresi tarafından 2005 yılında resmi olarak kamulaştırılmış ve asfaltlama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkarılan yerleşim yerinde dini yapılar, hamam, konutlar ve mezarlar bulunmaktadır (Yenipınar, Gülyaz & Tutar, 2006: 121; Erpek, 2020: 652) (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Sobesos Antik Kentinden görünümler.

Alan içerisinde Antik kente ait herhangi bir kitabe rastlanmadığından dolayı yaklaşık olarak 1650-1700 yıllık olduğu tahmin edilmektedir. Sobesos olarak adlandırılan antik kentin isim kökeninin Luwi'lere dayandığı düşünülmektedir. Şehrin asıl isminin ise Swa, Assa/Assos öğelerinden türetilmiş olan Swassa olduğu, Roma ve Bizans dönemlerinde Sobesos/Sobessos olarak anıldığı bilinmektedir. Osmanlı dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ise Süveşe, Süveş, Söviş adları ile anılmıştır. Sobesos adının fonetik değişime uğrayarak ortaya çıktığı

düşünülmekte olup ilerleyen süreçte Şahinefendi olarak isimlendirilmiştir (Yenipınar, Gülyaz & Tutar, 2006: 122; Erpek, 2019:6).

Sobesos küçük ölçekli bir piskoposluk merkezidir. Sobesos Antik Kentinin, yaklaşık 400 m2 lik alanı kaplayan sütun ve mozaikli toplantı salonlarına sahip olduğu, bunun yanı sıra bu yapıların 4. yüzyıl ortalarına ve 5. yüzyılın başlarına ait olabileceği düşünülmektedir (Yenipınar, Gülyaz & Tutar, 2006; Erpek, 2020).

Keşlik Manastırı

Batı kültüründeki dinsel düşüncenin yanında felsefi düşünce, ibadet anlayışı ve yaşam biçimleri manastır yaşamının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Manastır yaşamının 4. yüzyılda temellerinin atılıp 15. yüzyılın sonuna kadar sürdüğü bilinmektedir. MS 313 yıllarında Batı Roma İmparatoru olan Konstantintinus tarafından Hıristiyanlığın serbest hale getirilmesi ile manastıra olan ilgi artmış ve ilk keşişler 3. yüzyılın sonlarında görülmeye başlamıştır. Böylece Hıristiyanlıkla birlikte keşiş sayılarında hızlı bir artış meydana gelmiştir (Altunkaynak, 2006). Bizans Döneminden miras kalmış kaya kiliselerden biri Cemil Köyünde bulunan Keşlik Manastır'dır (Fotoğraf 2). Manastır, Ürgüp'ten 12 km uzaklıktaki Cemil köyüne 1,3 km mesafede yer alan Ürgüp-Yeşilhisar yolunun batısında bulunur (Yıldız, 2019).

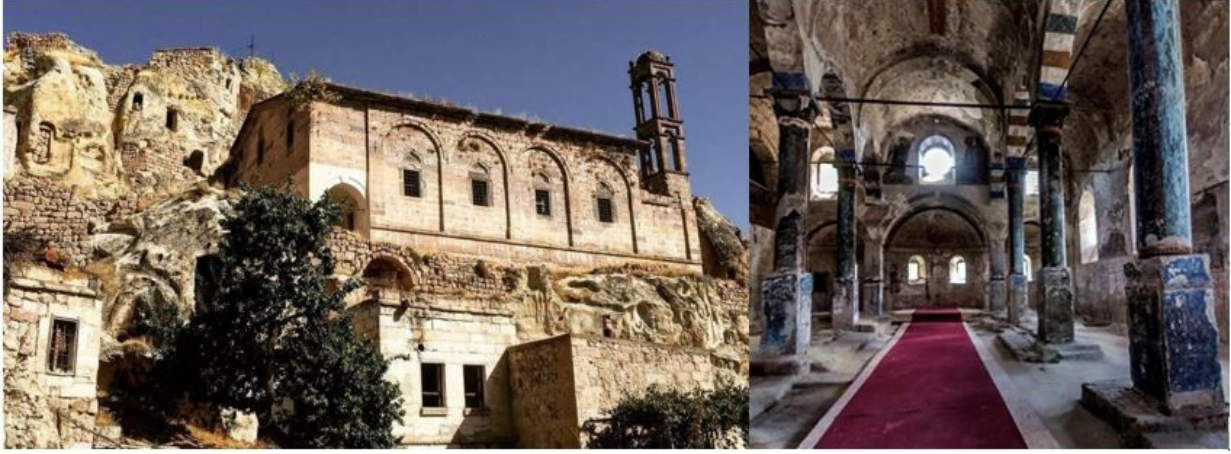
Fotoğraf 2. Keşlik Manastırından görünümeler.

Keşlik Manastırı içerisinde iki adet kilise, mutfak, toplantı salonu, yemekhane, şarap imalathanesi, kutsal su kaynağı denilen ayazma, keşişlerin ve rahiplerin kaldığı evler ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Kesme taşlardan inşa edilmiş, dikdörtgen plana sahip olan ayazma, manastırın güneyinde, giriş kısmının batısında yer almaktadır. Manastırın kuzeyinde yer alan yemekhane Archangelios Kilisesi'nin doğusu ve H. Stephanos Kilisesi'nin batısında yer alır. Dikdörtgen planlı yemekhanenin güney kısmında yuvarlak forma sahip bir giriş kısmı bulunmaktadır. Yapı 5 adet kemerle 2 bölüme ayrılmış ve her iki bölümde tabanları kazınarak yüksek bir formda olmayan masa ve oturma şekilleri oluşturulmuştur. Yemekhanenin hemen doğusunda ise düzenli olmayan plan ve formda bir mutfak yer almaktadır. Manastırın kuzey kısmında Rodley olarak isimlendirilen toplantı salonu, kiliselerin de dahil olduğu manastır yapısı içerisindeki en düzgün forma ve gösterişli bir yapıya sahip alandır. Dikdörtgen planlı yapının tavan kısmı tonoz örtülü özellikte iken taban ise günümüzde tamamıyla çökmüş halde bulunmaktadır. Giriş kapısının üzerinde madalyonlar yer alır ve bu madalyonlar içerisine kırmızı boya ile haç motifleri çizilmiştir. Toplantı salonunun alt katında ise şaraphane bulunur. Mimari yapısıyla toplantılar için ayrılmış özel bir alan görünümü olan yapının giriş kapısındaki haç motifinden başka hiçbir bezemeye rastlanmamıştır. Manastırın doğusunda yer alan sarnıç H. Stephanos Kilisesi'nin altındadır. Dikdörtgen bir forma sahip olan yapı, geçirilen onarım sırasında sıvayla tamamen kaplanmıştır. Manastır içerisinde mahzen ve şarap yapımı için birçok bölüm bulunur. Bunun yanı sıra toplantı salonunun alt kısmının şarap üretiminin yapıldığı en

kapsamlı yer olduğu düşünülmektedir. Manastırın batı yönünde Archangelios Kilisesi'nin yer aldığı koninin alt kısmında L formunda bir plana sahip vaftizhane ve vaftizhaneye ait bir havuz yer almaktadır (Yıldız, 2019).

Kutsal Haç Kilisesi

Nevşehir'in Cemil köyünde, Post-Bizans Dönemi'ne ait Kutsal Haç Kilisesi vadiye bakan bir yamaçta bulunmaktadır (Fotoğraf 3). Nevşehir çevresinde günümüze gelebilen en eski kilise (1838) olduğu düşünülmektedir. Doğal kaya ve örme duvarlarla oluşturulan avlunun içerisinde yer alan bir kilise, kilisenin güneydoğu yönünde bir çan kulesi, kuzey ve batısında ise manastıra ait olan kısmen kaya oyması diyebileceğimiz iki adet mekân bulunmaktadır. Aynı zamanda kilisenin kuzey duvarları boyunca boy gösteren ve batı yöndeki bu mekânları kilisenin doğu yönüne bağlayan 2,45 m. genişlikte olan, tonozlu kaya üzerinde bir dehliz de dikkat çekmektedir. Kilisenin batısında bulunan giriş kapısının üzerinde boya kullanılarak yazılmış on satırlık bir kitabe yer almaktadır. Kitabe, kilise inşasına ait bilgiler içermektedir. Kitabe metni biraz karışık olmakla birlikte, kilisenin Kutsal Haç'a adanmış olduğu anlaşılmaktadır. 1838 yılında, Helenan ve Konstantin'in kutsal günleri olarak görülen 21 Mayıs'ta inşa edilmeye başlanmıştır. Bu inşa süreci yaklaşık 6 ay sonra bitmiştir. Açılışı ise başrahip Paisios tarafından kutsanarak yapılmıştır (Pekak, 1998: 22, 23; Pekak, 2009).

Fotoğraf 3. Kutsal Haç Kilisesinden görünüm.

Doğu-Batı doğrultusunda uzanan kilise bazilikal planlıdır. Kilisenin güneydoğu yönünde yer alan köşesinde, beden duvarının üzerine inşa edilmiş olan iki katlı bir çan kulesi bulunmaktadır. Bu çan kulesinin her iki katı da dört yöne doğru yuvarlak kemeler ile açılmaktadır. Kilise duvarları üzerinde, bazıları iki farklı tabaka şeklinde yansıyan freskolar bulunmaktadır. Cemil'deki manastırın en ilginç yanlarından biri, kuzeydoğu yönüne uzanan dehlizin batı ucunda olan kaya üzerine oyulmuş mekândır. Düz tavanlı olan bu mekânın doğusunda bir giriş kapısı, batısında ise dikdörtgen şeklinde bir penceresi bulunmaktadır. Mekânın zemininde ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan " çift haç " biçiminde bir oyuk yer almaktadır. Çift haç biçimindeki bu oyukla Kutsal Haça ait bir parçanın korunduğu düşünülmektedir. Kilise içerisinde duvarda veya niş içerisinde değil de zeminde olması oldukça ilgi çekicidir. Oyuğun şekli ve kilise isminin benzerliği değerlendirildiğinde, birbiriyle oldukça uyumlu olduğu görülmektedir. (Pekak, 1998: 23, 25). Ayrıca kilisenin güney duvarı üzerinde aşırı tahribata uğramış konusunun ne oldu anlaşılmayan bir freskonun Georgios Iordanides tarafından 1990 yılında yapılmış olduğu bilgisine, resmin altında yer alan kitabeden ulaşılmıştır (Özbek, 2016: 391).

Hallaç Manastırı

Manastırlar, buldukları bölgelerin tarihi, sosyolojik ve kültürel yapıları hakkında bilgi vermesinin yanında kilise, hizmet mekanları, yemekhane, çeşitli ışıklar gibi birçok mimari mekanları da bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca bazı Bizans manastırlarına bakıldığında içerisinde mezar şapellerinin yanı sıra şaraphane, vaftizhane, toplantı salonları, ayazmalar, hücre odaları, sığınaklar, sarnıç, depo ve kiler gibi yapıları da buldukları görülür. Kapadokya bünyesinde yer alan manastırların kendisine has plan şemaları bölgenin sahip olduğu

topoğrafik dokusu ile yakından ilişkilidir. Bölgede dağınık halde bulunan kilise, bir avlu ve etrafında dizili şekildeki odalardan oluşan avlulu manastırlardan biri de Ortahisar'da yer alan Hallaç (Hastane) Manastır'dır (Rodley, 1985; Ertürk & Kaderli, 2020: 44). Hallaç Manastırı, Ortahisar'ın 1 km kuzey doğusunda, Hallaç Deresi olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. Kayaya oyulan manastır geniş bir alana yayılmıştır (Fotoğraf 4). Manastırda yer alan 1. Anonim Kilise olarak da adlandırılan kilise içerinde boyalı, geometrik motifler ve figürler yer almaktadır (Crescenzi, 2012; dell'Aquila & Polimeni, 2022). Hallaç adı, Anadolu'ya ilk gelen Türkmen oymaklarından Hallaçların burada yerleşmiş olmasına dayanmaktadır. 11. yüzyılda inşa edildiği sanılan manastırda rahiplerin şifa bulmak üzere kiliseye gelen hastaları tedavi etmeye çalıştıkları ve çeşitli ilaçlar verdikleri bilinmektedir. Bu nedenle yapı kompleksine Hastane Manastırı denilmektedir. Bu adlandırmanın duvarlardan birinde yer alan ve yatan bir hastayı tedavi eden Aziz Paul freskinden kaynaklanmış olabileceği de ileri sürülen görüşler arasındadır (Uzunöz, 2018: 290). *Bizans döneminde manastır veya kilise olarak kullanılmış olan kaya oyma yapıların girişleri ve pencere boşlukları kapatılarak mekan içi güvercinlik haline getirilmiştir. Hallaç Manastırı güvercinlikleri bunlara en iyi örneklerdendir* (Büyükmihçi, 2006: 105).

Fotoğraf 4. Hallaç Manastırından görünümeler.

KAPADOKYA KÜLTÜR YOLU'NUN ALTERNATİF BİR TURİZM ROTASI AÇISINDAN SWOT ANALİZİ

Kapadokya Kültür Yolu'nun güçlü ve zayıf yönleri olmakla birlikte sahip olduğu fırsatlar ve karşı karşıya kaldığı tehditler bulunmaktadır (Tablo 1). Turizm rotası bağlamında SWOT analizinin yapılması güncel durumun değerlendirilmesinin yanı sıra sürdürülebilirlik açısından stratejiler oluşturmayı kolaylaştırmaktadır.

Tüm Dünyada bilinen turistik bir destinasyonun parçası olması, bölgenin tarihsel ve kültürel değerlerinin zenginliği ve özgünlüğü Kapadokya Kültür Yolu için en önemli fırsatlardandır. Karayolu ve havayolu ulaşımı bağlamında kolay erişilebilir olması, rotanın değerini arttırmaktadır. Çünkü düşük maliyetle, daha kısa sürede ulaşım imkânının gelişmesi turizmin popülerite kazanmasında etkili olan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm faaliyetleri ile ulaşım imkânları arasında önemli bir ilişki vardır (Sertkaya Doğan, 2013: 213). Yine kırsal toplumların yenilenme sürecine katkı sağlayabilecek önemli araçlardan birinin turizm olduğu düşünüldüğünde (Balcı Akova, 2018) Kapadokya Kültür Yolu üzerinde yaşayan yerel halkın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik açısından gelişmesi, farkındalığının artması diğer bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bölgesel kalkınmada dengeyi oluşturmada, girişimciliği arttırmada turizm gelirlerinin önemli etkileri bulunmaktadır. Ayrıca kırsal kesimde yer alan, yeteri kadar ilgi görmeyen, turistler tarafından keşfedilmeyi bekleyen kültürel miras unsurlarının keşfedilmesinde etkili olması rotanın güçlü çıktılarıdır. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Kapadokya'da ziyaretçilere genellikle paket turların sunulması genel bir problem olarak değerlendirilebilir. Bu durum kalış süresini kısaltmakta ve turizm faaliyetlerini sınırlı bir alanda yoğunlaştırmaktadır. Bununla birlikte rotanın etkili ve sürdürülebilir bir planlama ile ortadan kaldırılacak düzeyde zayıf yönleri mevcuttur. Bunlar Kapadokya Kültür Yolu için yapılan tanıtım ve uygulamaların henüz yetersiz olması, rota üzerinde bulunan somut kültürel miras unsurlarının tahribatı, bölgedeki tarihi ve doğal turizm çekiciliklerinin yeterli değeri görememesi, Kapadokya Kültür Yolu'nun bazı kesimlerinde nitelikli konaklama ve ulaşım imkânlarının kısıtlılığı,

konaklamanın ve turizm aktivitelerinin pahalılığı, altyapının yetersizliği ve mola noktalarının yetersiz olması şeklinde sıralanabilir.

Tablo 1. Kapadokya Kültür Yolu'nun Alternatif Bir Turizm Rotası Açısından SWOT Analizi

A-Güçlü Yönler	B- Zayıf Yönler
<p>-Tüm Dünyada bilinen turistik bir destinasyonun parçası olması</p> <p>-Karayolu ve havayolu ulaşımı bağlamında kolay erişilebilir olması</p> <p>-Kapadokya Kültür Yolu üzerinde bulunan turizm çekiciliklerinin yeterliliği</p> <p>-Kültür yolu üzerinde çok önemli doğal turizm çekiciliklerinin yer alması</p> <p>-Kırsal kesimde yer alan, yeteri kadar ilgi görmeyen, turistler tarafından keşfedilmeyi bekleyen kültürel miras unsurlarının keşfedilmesinde etkili olması</p> <p>-Kapadokya Kültür Yolu içerisinde yer alan kültürel miras unsurlarının rota boyunca birbirini takip ediyor olması</p> <p>-Alternatif turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için potansiyele sahip olması</p> <p>-Kapadokya bölgesi için oluşturulmuş kısa, orta ve uzun vadede gerçekleştirilen rotaların her geçen gün değer kazanması</p> <p>-Markalaşma sürecinde rotaların önemli etkisi ve kültür rotalarına ilginin artması</p> <p>-Turist beklentilerinin değişimine bağlı olarak kültür dozu yüksek ve bilgilendirme özelliği fazla olan alanların tercihi</p> <p>-Bozulmamış doğal çevre olanaklarının varlığı</p>	<p>- Kapadokya Kültür Yolu'nun yeni bir rota olmasından dolayı henüz bilinmemesi</p> <p>-Turizm rotası için ayrılan tanıtım ve uygulamaların henüz yetersiz olması</p> <p>-Kapadokya Kültür Yolu üzerinde bulunan somut kültürel miras unsurlarının tahribatı</p> <p>-Bölgedeki tarihi ve doğal turizm çekiciliklerinin yeterli değeri görememesi</p> <p>-Yoğun turist alan bölgelerde yerel halkın turistlerle etkileşimi sonucunda özgünlüğün zarar görmesi</p> <p>-Kapadokya Kültür Yolu'nun bazı kesimlerinde nitelikli konaklama ve ulaşım imkanlarının kısıtlılığı</p> <p>-Konaklamanın ve turizm aktivitelerinin pahalılığı</p> <p>-Altyapının yetersiz olması</p> <p>-Mola noktalarının yetersiz olması</p> <p>-Ziyaretçilerin turizm rotası içerisinde güvenilirliği açısından pratik çözümlerin yetersiz olması</p>
C- Fırsatlar	D- Tehditler
<p>-Bölgenin turizm çekicilikleri ile diğer bölgelere göre göreceli üstünlüklere sahip olması</p> <p>-Bölgenin doğal çekiciliğinin korunması</p> <p>-Birçok kültürel miras unsurunu barındırması</p> <p>-Kapadokya Kültür Yolu için bütüncül bir turizm yaklaşımı sergilenmesi ve çalışmaların hız kazanması</p> <p>-Turizm rotası üzerinde yaşayan yerel halkın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan gelişmesi, farkındalığının artması</p> <p>-Yerel halkın, genel anlamda, turizm faaliyetlerine olumlu bakması ve yöre insanının konukseverliği</p> <p>-Turizmden pay alma bağlamında yerel halkın özellikle de kadınların istihdam konusunda istekli olması</p> <p>-Rota üzerindeki turizm çekiciliklerinin tanıtımının kolaylaşması</p> <p>-Ahiler Kalkınma Ajansı 2020 Yılı Turizm Altyapısının Güçlendirilmesi Mali Destek Programı kapsamında desteklenmesi</p>	<p>-Bölgeye taşıma kapasitesi üzerinde turist alınması</p> <p>-Turistler ve yerel halkın doğal ve kültürel turizm unsurlarına zarar vermesi</p> <p>-Doğal yollarla oluşan tahribatlar</p> <p>-Özensiz yapılan restorasyon çalışmaları ve miras unsurlarına zarar verme ihtimali</p> <p>-Kısa vadeli, çıkar odaklı yatırım girişimleri</p> <p>-Bilinçsiz turizm aktiviteleri</p> <p>-Yerel halkın paydaş olarak yeterince pay alamaması</p> <p>-Ekonomik dalgalanmaların olumsuz etkisi</p>

Sonuç ve Tartışma

Turizm bir ülkenin ulusal ve uluslararası ölçekte tanınırlığını sağlayan ve aynı zamanda bu ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel vb. birçok açıdan kalkınmasında rol oynayan bir faaliyettir (Aksoy, 2022). Ülkeler ve şehirler arasında dostluk ve kardeşlik duygularının pekişmesini sağlayarak kültürel bir etkileşimi de meydana getirmektedir (Akın & Gül, 2020). Oluşturduğu bu etkileşim sayesinde kültür alışverişlerine olanak sağlayan bir sektördür (Alkan, 2018). Geçmiş uzun yıllara dayanan bu faaliyet özellikle sanayileşme ve kentleşme olgusunun hız kazanmasıyla birlikte farklı bir eğilim göstermiştir (Arslan, 2019). Kitleler halinde belirli dönemlerde ve belirli alanlarda gerçekleştirilen turizm olgusu değişmiş ve alternatif turizm arayışı ön plana çıkmıştır. Bu durum üzerinde kentlerde yaşanan baskılar, kentlerin giderek suni mekanlar haline dönüşmesi, yaşam kalitesinin azalması ile stresten uzaklaşma, gezme, eğlenme, doğal ve kültürel güzellikleri keşfetme ve doğayla iç içe olma isteği gibi bir çok faktör etkili olmuştur. Ayhan & Çağlıyan, 2021'de belirtildiği gibi turizm olgusunda yaşanan bu değişimle birlikte büyük kentlere olan ilgi, zaman içinde daha küçük ve doğayla bütünleşik olan kentlere doğru bir değişim göstermiştir.

Sık sık vurgulandığı gibi turistik faaliyetler günümüzde yalnızca gezme amacıyla yapılmamakta, dünya görüşlerini geliştirmek ve eğitim seviyelerini arttırmanın yanında yeni yerler keşfederek o alan hakkında tarihi ve kültürel bilgilere sahip olmak, dini inanışlar gereği manevi açıdan huzurlu hissetmek gibi çeşitli nedenlerle yapılmaktadır (Değirmencioglu, 2021). Bu bağlamda turizm rotaları bu faaliyetlerin tümünü kapsayan tarihi, kültürel ve dini açıdan özelliklerin birlikteliğini sunan anlamlı bir sistem özelliği kazanmıştır (Duran, Eryücel, & Özcan, 2019). Turizm rotalarının oluşturulmasındaki temel amaçlardan biri destinasyon yelpazesini genişleterek tanınırlığı ve katılımcı sayısını arttırmaktır (Kervankıran & Çuhadar, 2014; Yılmaz, 2021). Rotalar turizm faaliyet alanlarında birbirinden bağımsız olan işletme ve destinasyon alanlarının birbiriyle bütünlük ilkesi içerisinde kombine olmasını sağlamaktadır. Bu nedenle turizm rotalarının oluşturulması yerel halkın kalkınmasına olanak sunmakta, ulusal ve uluslararası boyutta tanınırlığı arttırmakta ayrıca var olan güzergahların iyileştirilmesine imkan sağlamaktadır (Nemutlu, 2018).

İnsanların büyük kentlerden uzaklaşma isteği doğal tabanlı turizm, ekoturizm, kültür turizmi gibi kavramların ön plana çıkmasını sağlamıştır (Levent & Uçar, 2018). Bu sayede doğaya dayalı turizm anlayışı insanların daha fazla ilgi duyduğu bir faaliyet haline almıştır. Doğal alanların turizme açılması bilinçsizce kullanımına da sebep olmuştur. Yetersiz planlama, kısa vadeli çözümler, kazanç odaklı yaklaşım ve yetersiz yatırımlar doğal turizm kaynaklarını olumsuz etkilemektedir (Birsen & Dinç, 2018). Oluşan olumsuzlukların minimuma indirgenmesi için kaynakların verimli kullanılması, ekolojik yapı bazlı çözümlerin üretilmesi ve yerel kimlikle ilişkilendirilmesi önemli bir husustur (Eriçok, 2019). Bu nedenle rota planlamalarında paydaşların katılımı ve iş birliği önemli bir husustur. Bunun yanında yerel ölçekte sosyo-kültürel, çevresel ve ekonomik gelişmelere katkı sağlanması dikkate alınmalıdır. Çünkü en uygun şekilde hazırlanan turizm rotaları, turizm değerlerinin korunarak gelecek kuşaklara aktırılmasını sağladığı gibi turizm amaçlı gelişmesine ve daha fazla tanıtılmasına imkan sağlayacaktır. Bu yönüyle baktığımızda nispeten küçük olan kentlerin kendilerine özgü tarihi eserleri, müzik, giyim kuşam ve yemek kültürleri gibi kültürel miras niteliği taşıyan öğelerinin ön plana çıkmasını sağlamada, bu unsurların rota planlamalarına dahil edilmesi önemli bir husustur (Ayhan & Çağlıyan, 2021).

Tüm olumlu sonuçların yanı sıra bölgede turistik faaliyetlerin gelişmesiyle oluşabilecek problemlerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Halaç & Benzer, 2019). Turizmin muhtemel olumsuz sonuçları arasında yöresel yaşam tarzlarında değişme, yerel halkın turizmden yeterince pay alamaması, kaynaklarda oluşacak tahribatlar ve doğal hayatın bozulmaya uğraması gibi durumlar sayılabilir. Bu nedenle yapılacak rota planlama çalışmalarına yöre halkının ve diğer tüm paydaşların dahil edilmesi ve belirli eğitimler düzenlenmesi, uzun vadeli çözümler üretilmesi gerekmektedir (Güngör, 2015; Gül & Yılmaz, 2020).

Ülkemiz sahip olduğu konum gereği dünya üzerindeki ortak miras açısından oldukça zengindir (Baykal, 2015). Özellikle kültürel ve dini açıdan önem taşıyan ve kutsal görülen mekanların ülkemizde yer alması yerel kalkınmamıza önemli ölçüde fırsat ve avantajlar sunmaktadır (Levent & Uçar, 2018). Bu açıdan ele alındığında Kapadokya Kültür Yolu'nun önemli bir alternatif turizm rotası olabileceği ve yeni turizm destinasyonları yaratacak bir potansiyele sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışmada öncelikle bu potansiyele dikkat çekilmiştir. Kapadokya Kültür Yolu, kültürel unsurları odağına alan tematik bir rota olması ile oldukça değerlidir. Kültürel mirasın bir kimlik kazanması oldukça önemli bir husustur. Çünkü bu kimlik sayesinde kültürel mirasın çekicilik boyutu artmaktadır. Bu çalışmada her ne kadar taşınmaz kültür varlıklarına odaklanılmış olsa da rota üzerinde

birçok doğal ve kültürel kaynağın turistik ürüne dönüştürülebilmesi söz konusudur. Turistlere paket turlarda genellikle sunulmayan Taşkınpaşa, Cemil, Mustafapaşa, İbrahimpaşa gibi noktalarda hareketliliğin artması beklenmektedir. Rota kapsamında destinasyonların 4 gün yürünerek ziyaret edilmesi, ziyaretçilerin bölgede kalış süresini uzatacaktır. Yine turizm rotası üzerinde yaşayan yerel halkın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik açısından gelişmesi ve farkındalığının artması ile unutulmaya başlanan kültürel değerlerin tekrar canlandırılması ön görülmektedir.

Yapılan SWOT analizi değerlendirildiğinde Kapadokya kültür yolunun ulusal ve uluslararası arenada bir marka oluşturabilecek fırsat ve imkanlara sahip olduğu görülmektedir. Bir turizm rotası olarak Kapadokya Kültür Yolu'nun güçlü yönlerinin desteklenmesi, fırsatlarının geliştirilerek maksimum fayda elde edilmesi amaçlanmalıdır. Aynı zamanda tehdit koşullarının hızlı bir şekilde ortadan kaldırılması için çalışmalar yapılmalı ve belirlenen zayıf yönlerinin ise etkin bir şekilde güçlendirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak bu çalışmada farklı turizm rotalarına olan ilginin artması göz önüne alınarak Kapadokya Kültür Yolu ile turizm faaliyetleri ve turizm gelirleri bakımından Türkiye'nin öncü kentlerinden olan Nevşehir'de turizm faaliyetlerinin desteklenmesi ele alınmıştır.

Bununla birlikte bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Nevşehir valiliği tarafından belirlenen ve Ahiler Kalkınma Ajansı 2020 Yılı Turizm Altyapısının Güçlendirilmesi Mali Destek Programı kapsamında desteklenen Rota Kapadokya projesi referans alınmıştır. Ayrıca Kapadokya Kültür Yolu üzerinde yer alan somut kültürel miras unsurlarından taşınmaz kültür varlıklarına odaklanılmıştır. Merkezinde yerel halkın olduğu tüm paydaşları içeren çalışmalar yapılarak kapsam genişletilebilir. Ayrıca nitel ve nicel yöntemler birlikte kullanılarak elde edilen veriler zenginleştirilebilir.

Kaynakça

- Acıelma, B. & Güngör, Ş. (2021). Kültürel mirasın korunması ve turizm ilişkisi bağlamında Altınköy Açık Hava Müzesi. *Kültürel Miras Araştırmaları*, 2 (2), 72-77.
- Açııcı, F. K., Ertaş, Ş. & Sönmez, E. (2017). Sürdürülebilir turizm: Kültür turizmi ve kültürel miras. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 52-66.
- Adie, B. A., Falk, M. & Savioli, M. (2020). Overtourism as a perceived threat to cultural heritage in Europe. *Current Issues in Tourism*, 23 (14), 1737-1741.
- Akın, T. & Gül, A. (2020). Isparta- Atabey Yöresinin Ekoturizm Potansiyeli ve Turizm Rotalarının Belirlenmesi. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 5(2), 221-240.
- Akova İ. (2008). *Turizm Araştırmaları*. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Akova, İ. (2018). Coğrafya ve Turizm. E. Duran & Ö. Sertkaya Doğan (Ed.), *Türkiye Turizm Coğrafyası* içinde (ss. 165-195). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Akpırınç, E. & Mancı, A. R. (2019). Yerel halkın kültürel miras farkındalığı ve deneyimi: Şanlıurfa örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3 (2), 245-260.
- Aksoy, E. (2022). Erzurum Tabyaları Kültür Rotası Önerisi ve Kültür Turizmi Olanakları. *Turvolgy Research Dergisi*, 73, 84-96.
- Alaeddinoğlu, F. & Aliagaoglu, A. (2005). Turizinde Planlama ve Türkiye'de Turizm Planlaması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 87-18.
- Aliagaoglu, A. (2004). Sosyo-kültürel miras turizmi ve Türkiye'den örnekler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (2) , 50-64.
- Alkan, A. (2018). Alternatif Bir Turizm Rotası: Kurtalan Ekspresi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 1016-1038.
- Altunkaynak, S. (2006). *Ürgüp, Cemil köyü Keşlik Manastırı*. [Yüksek lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, E. S. (2019). Burdur'da Doğa Turizmi İle İlişkili Alternatif Rotaların Belirlenmesi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 40, 332-346.
- Ayhan, G. & Çağlayan, A. (2021). Tunceli İlinde Alevi İnanç Turizmi Rotaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 583-606.
- Balcı Akova, S. (2018). Değişen Dünyada Kırsal Alanlar: Kırsal Turizm. E. Duran ve Ö. Sertkaya Doğan (Ed.), *Türkiye Turizm Coğrafyası* içinde (ss. 99-135). Çanakkale: Paradigma Akademi.

- Baykal, F. (2015). Uluslararası Turizm Ulaştırmasının Akış Yönü ve Dağılım Dokusu. *Ege Coğrafya Dergisi*, 24(2), 57-68.
- Birsen, A. G. & Dinç, A. (2018). Kırsal Turizm Planlaması Kapsamında Gastronomi Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(1), 120-132.
- Büyükmihçı, G. (2006). 19. Yüzyıl Anadolu'sunda Günümüze Yansıyan Özgün Bir Tarımsal Ticaret Yapısı: Güvercinlikler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 97-119.
- Carter, B. & Grimwade, G. (1997). Balancing use and preservation in cultural heritage management. *International Journal of Heritage Studies*, 3 (1), 45-53.
- Ceylan, S. & Somuncu, M. (2016). Kültür turizmi alanlarında turizmin çeşitlendirilmesine eleştirel bir bakış: Safranbolu UNESCO Dünya miras alanı. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 53-64.
- Coşkun, R. & Okuyucu, A. (2022). Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmle İlişisine Yönelik Yerel Halkın Algı ve Tutumları: Odunpazarı Örneği, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 20 (1), 246-281.
- Crescenzi, C. (2012). Criticality and documentation of a rupestrian site. The monastery of Hallaç: the vestibule in Rupestrian Settlements in the Mediterranean region. From Archaeology to good practices for their restauration and protection. International seminar in Terra Jonica, Massafra, Aprile-maggio 2011.
- ÇEKÜL (2015). Kültür rotaları planlama rehberi. Tarihi Kentler Birliği Yayınları, Kılavuz Kitapçıklar Dizisi 3. İstanbul: Stil Matbaa.
- ÇEKÜL. (2012). Kapadokya Stratejik Yön Planı.
- Çetin, T. (2010). Cumalıkızık köyünde kültürel miras ve turizm algısı. *Milli Folklor Dergisi*, 11 (87), 181- 190.
- Çokişler, N. (2021). Kültürel mirasın turizmde kullanımı: Bir pratik çerçeve önerisi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 5 (1), 87-98.
- Değirmencioğlu, A. Ö. (2021). Kaman İlçesinin Turizm Potansiyelinin Farklı Paydaşlar Tarafından Değerlendirilmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(1), 281-296.
- Dell'aquila, F. & Polimeni, B. (2012). Cave facades of Cappadocian Churches: morphological analysis and excavation techniques. Crescenzi & R. Caprara (Ed.), *The Rupestrian Settlements In The Circum-Mediterranean Area* içinde (ss. 223-233). Firenze: DADsp-UniFi.
- Deniz, T. & Savaşkan, Y. (2018). Taşınmaz kültür varlıkları kapsamında Ayasofya Müzesi'nin İstanbul kültür turizmine katkısı. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (2): 92-103.
- Doğan, M. (2018). Turizm-Sürdürülebilirlik ve Çevre. E. Duran ve Ö. Sertkaya Doğan (Ed.), *Türkiye Turizm Coğrafyası* içinde (ss. 21-44.). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Doğanay, H. & Zaman, S. (2013). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Pegem Akademi: Ankara.
- Doğaner S. (2013). *Türkiye Kültür Turizmi*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Duran, E., Eryücel, Ö. & Özcan, Z. (2019). Şarap Üretimi ve Tüketiminin Türkiye Turizmindeki Yeri: Kadim Anadolu Bağ Rotası Başlangıç Noktası Olarak Çanakkale Örneği. *Turizm ve Arastırma Dergisi*, 8(1), 70-83.
- Emekli, G. (2021). Coğrafya, turizm, kültür ilişkilerinin turizm coğrafyasına yansımaları ve kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(2), 405-428.
- Eriçok, A. K. (2019). Van Gölü Havzası'nda Kültür Rotası Önerisi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 173-199.
- Erpek, C. (2019). *Şahinefendi Köyü (Neneşehir) Geç Antik Dönem ve Sonrasına Ait Arkeolojik Kalıntılar*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Erpek, C. (2020). Geç Antik Dönem'de Kapadokya'da Kentler. *Neneşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 642-657.
- Ertürk, S. & Kaderli, L. (2020). Göreme, Saklı Kilise, Manastır Yemekhanelerinin Değerlendirilmesi. *Social Science Development Journal*, 5(21), 40-66.
- Görmüş, S., Atmış, E., Özkazanç, N. K., Günşen, H. B., & Artar, M. (2016). *Ekorota Bartın: Doğal ve Kültürel Koridorların Haritalanması*. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları.
- Gümüüşü, O. (2018). Tarihi coğrafya ve kültürel miras. *Erdem Dergisi*, (75), 99-120.
- Güngör, Ş. & Adıgüzel, F. (2022). Turizm ve coğrafya etkileşimi. İ. İlhan & A. G. Özkoç (Ed.), *Disiplinlerarası Boyutlarıyla Turizm içinde*. İstanbul: Değişim Yayınları.

- Güngör, Ş. & Vural, E. (2021). Sürdürülebilir Turizm ve Planlaması. M. Doğan, M. Köse & F. Ayhan (Ed.), Coğrafi Planlama içinde (ss.131-148). Ankara: Pegem Akademi.
- Güngör, Ş. (2015). Yerel Halkın Turizm Algısı Çavuşin Örneği. Türkiye Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi (Avrupa Coğrafyacılar Derneği yıllık Kongresi ile ortak olarak) Bildiriler Kitabı içinde (ss. 575- 585). Salih Şahin, Alper Uzun, Songül Aslan ve Bilgen Orhan (Editörler). Ankara: Pegem Akademi.
- Güngör, Ş. (2018). *İç Anadolu Bölgesi'nin Turizm coğrafyası*. E. Duran ve Ö. Sertkaya Doğan (Ed.), Türkiye Turizm Coğrafyası içinde (ss. 501-542). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Halaç, H. H. & Benzer, M. (2019). Küçük Yerleşim Yerlerinin Turizme Açılmasında Kültürel Mirasın Rota ile Kurgulanması. *Geomatik Dergisi*, 4(1), 23-29.
- Kara, G. (2017). Kültürel mirasın turizm amaçlı kullanılmasında turist taleplerinin belirlenmesi: Safranbolu örneği. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 40-50.
- Kervankıran, İ. & Çuhadar, M. (2014). Turizm Rotalarının oluşturulmasında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Önemi. III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi (ss. 576-589). Aydın.
- Köybaşı, N. (2006). *Boş zaman sosyolojisi ve boş zamanları değerlendirme aracı olarak dinlenme turizmi ve kültür turizmine katılan yerli turistlerin karşılaştırmalı sosyolojik analizi*. [Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023.
- Levent, Y. S. & Uçar, M. (2018). Kültürel Rotalar Bağlamında Mersin İlinin İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi. I. Uluslararası Akdeniz Sempozyumu Bildiriler kitabı içinde(ss. 322-340), Mersin.
- Nemutlu, F. E. (2018). Turizm ve Rekreasyon Rotası Belirlenmesi: Çanakkale Örneği. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(2), 291-298.
- Nicholas, L. N., Thapa, B. & Ko, Y. J. (2009). Residents' perspectives of a worldheritage site: The Pitons management area, St. Lucia. *Annals of Tourism Research*, 36 (3), 390-412.
- Nyaupane, G. P., White, D. D. & Budruk, M. (2006). Motive-Based Tourist Market Segmentation: An Application To Native American Cultural Heritage Sites In Arizona, USA. *Journal Of Heritage Tourism*, 1(2), 81-99.
- Özbek, Y. (2016). Mustafapaşa (Sinassos) duvar resimlerinde sıradışı konular ve Georgios Iordanidis. *Mediterranean Journal of Humanities*, VI (2), 381-398.
- Özdemir, Ü. (2013). Safranbolu'nun kültürel miras kaynakları ve korunması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16 (26), 129-142.
- Pekak, S. (1998). Kappadokya'da Post-Bizans Dönemi Dini Mimarisi: Nevşehir ve Çevresi. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt I içinde (ss 1-44). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Pekak, S. (2009). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi kiliseleri: örnekler, sorunlar, öneriler. *METU JFA*, 26(2), 249-277.
- Resmi Gazete (1983). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. Kanun No: 2863. Sayı: 18113.
- Rodley, L. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sarı, C. & Bayraktar, S. E. (2018). Kemer İlçesindeki Esnafın Turizm ve Turist ile İlgili Tutumları. 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (ss. 167-187). Ankara: TÜCAUM.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2013). Evaluation of the Relationship between Transportation and Tourism in Istanbul. A. Drujinin, Z. Kostova, I. Sharuh & E. Atasoy (Editör), *The Science and Education at the Beginning of the 21st Century in Turkey* (ss. 212-217). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Sertkaya Doğan, Ö. 2018. Türkiye Turizminin Beşeri Kaynakları. E. Duran & Ö. Sertkaya Doğan (Ed.), *Türkiye Turizm Coğrafyası* içinde (ss. 273-293). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Sezer, İ. (2017). Kültürel mirasın turizm açısından değerlendirilmesi: Taşköprü ilçesi örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 175-198.
- Süer, S. (2021). Kültürel mirasın turizm amaçlı kullanımı: Bergama ilçesi örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11 (3), 479-502.
- Szromek, A. R., Herman, K. & Naramski, M. (2021). Sustainable development of industrial heritage tourism—A case study of the industrial monuments route in Poland. *Tourism Management*, 83, 1-12.
- Tapur, T. (2009). Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 473-493.
- UNWTO. 2018. Report on tourism and culture synergies. Madrid: UNWTO.

- Uzunöz, A. (2019). Turizmin Atar Damarı Nevşehir. İ. Çiçek (Editör) *Memleket Pusulası Nevşehir* içinde (ss. 277-309). İstanbul: Eski Babil Yayınları.
- Varnacı Uzun F. & Somuncu, M. (2011). Kültürel peyzajın korunması ve turizm ilişkisi bağlamında yerel halkın görüşleri: Ihlara Vadisi örneği. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 21-36.
- Wang, Y. P. (2016). A study on Kinmen Residents' perception of tourism development and cultural heritage impact. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12 (12), 2909-2920.
- Yang, H., Qiu, L. & Fu, X. (2021). Toward cultural heritage sustainability through participatory planning based on investigation of the value perceptions and preservation attitudes: Qing Mu Chuan, China. *Sustainability*, 13 (3), 1171.
- Yenipınar, H., Gülyaz, M. E. & Tutar, S. (2006). Sobesos Antik Kenti Kurtarma Kazısı Çalışmaları. 15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma 195 Kazıları Sempozyumu bildirileri içinde (ss 121-136). Ankara.
- Yıldız, H. T. (2019). *Kapadokya Bölgesinde bulunan farklı dönem kaya oyma yapıları*. [Yüksek lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, E. (2021). *Kültür Turizminde Kamu Özel Sektör İş Birliği Galata Bölgesi Turizm Rotası*. [Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

Web Kaynakları

URL 1 <https://kapadokyakulturyolu.com.tr/index.php> (Erişim tarihi: 09.05.2022).

URL 2 <https://www.ortodokslartoplulugu.org/azizlerimiz-hayat-hikayeleri/10-kasim-aziz-arsenius/> (Erişim tarihi: 09.05.2022).

EXTENDED SUMMARY

The activities that people who will engage in tourism activities want to do and the areas they are curious about constitute the quality of tourism demand. In the past, tourism activities, which were carried out in mass and in limited areas, have become quite diversified today with the developing technology and transportation opportunities. In addition to the existence of tourism, it is very important that it is sustainable and continues within the scope of planning. It can be stated that planning is a dynamic process that adapts to changes in the fields of activity and reflects these changes. The tourism sector will become more effective within the scope of a carefully considered and integrated planning of the goals to be achieved and the tools to be used to achieve these goals, as well as the work and timetable.

Considering the increasing interest in different tourism routes, it is clear that the Cappadocia Cultural Route can be an important alternative tourism route and has the potential to create new tourism destinations. This study aims to draw attention to this potential first. Cappadocia has rich hiking trails and, in this context, Meskendir, Kızıkçukur, Kılıçlar, Güllüdere, Zemi, Güvercinlik and Aşk valleys stand out. However, the Cappadocia Cultural Road is very valuable as it is a thematic route that focuses on cultural elements. It is envisioned that the touristic products will be diversified on a route planned to be completed in an average of 4 days on foot, the average stay of the visitors to the regions will be extended, tourism season will be extended to the whole year, and the mobility in the regions that tourists do not know and therefore prefer less will be increased. In this context, the importance of tourism routes has been emphasized within the scope of realizing the targets in the 2023 Tourism Strategy of Turkey. Moreover, the study is one of the first academic researches on the Cappadocia Cultural Road. Therefore, it is thought that it will contribute to the literature.

This study, which focuses on the scanning model, was carried out in accordance with the case study, which is one of the qualitative research methods. Based on this chosen methodology, the relevant literature was reviewed and many official documents were examined, and secondary data were evaluated by considering the similarity and contrast relations. Furthermore, primary data were obtained through observation and participant observation. The researcher was involved in the creation of the route and had the opportunity to observe closely. The determined route was walked several times and the primary data obtained was reflected in the overall study. Thus, by collecting both primary and secondary data about the route, the diversification of the data was ensured. In addition to this, the locations of cultural assets that can be a route component and the distances between them are mapped in the GIS (Geographic Information System) environment. Finally, a SWOT analysis was conducted by evaluating the strengths and weaknesses of the Cappadocia Cultural Road, the opportunities it has and the threats it faces.

Culture-space interaction and the results of this interaction come to the fore more and more every day. In this context, the understanding of cultural heritage and the protection of cultural heritage ensures the continuity of the elements that are the common accumulations of humanity. The link between tourism and cultural heritage is very important in the development of tourism. When it comes to the economic value of cultural heritage, tourism and especially cultural tourism come to the fore. In this context, the main purpose of the route planning and implementation processes prepared under the name of Cappadocia Cultural Road is to consider and present the natural and cultural heritage in the region as a whole. With a route planning prepared in this direction, the identity of the region will be brought to the fore and its unique cultural values will be introduced and revived. In line with the main objectives of the route system, the inclusion of heritage items, structures reflecting local identity, and areas with original value in the route planning will not only strengthen the local economy, but also enable the development of education and encouraging projects with an effective promotional support (ÇEKÜL, 2015).

Cappadocia Culture Road is a tourism route determined by Nevşehir Governorship and supported within the scope of Ahiler Development Agency's 2020 Financial Support Program for Strengthening Tourism Infrastructure. The basis of the route is based on the regular visits of the holy places in Cappadocia by the clergyman St. Arsenios, who lives in Yahyalı District, Çamlıca (Farasa) Village. The Cappadocia Cultural Road, which is planned as a tourism route, was created with reference to the route followed by St. Arsenios during his visits on foot. First of all, heritage items, structures reflecting local identity, and assets with unique value on this route are included in the route planning, but the main purpose of route planning is to consider and present the natural and cultural heritage as a whole. Since St. Arsenios has always made his visits on foot due to his belief,

the Cappadocia Cultural Route aims to explore the natural and cultural heritage as a whole by walking. The Cappadocia Cultural Road starts from the Ancient City of Sobesos and ends in Çavuşin, following the settlements of Taşkınpaşa, Cemil, Mustafa Paşa, Ortahisar and İbrahimpaşa, respectively. The route is planned to be walked in 4 days. Day 1 starts from Sobesos Ancient City and goes to Cemil (average 12,6 km), the 2nd day starts from Cemil to Mustafapaşa (average 14 km), the 3rd day starts from Mustafapaşa and goes to Ortahisar (average 15,7 km), the 4th day starts from İbrahimpaşa and ends in Çavuşin (average 27,3 km).

The Cappadocia Cultural Road has strengths and weaknesses, opportunities and threats (Table 1). Making SWOT analysis in the context of the tourism route makes it easier to evaluate the current situation and to create strategies for its sustainability. When the SWOT analysis is evaluated, it is seen that the Cappadocia cultural route has the opportunities to create a brand in the national and international arena. As a tourism route, it should be aimed to support the strengths of the Cappadocia Cultural Road and to gain maximum benefit by developing its opportunities. At the same time, efforts should be made to quickly eliminate the threat conditions and the identified weaknesses should be effectively strengthened.

Due to its location, our country is very rich in terms of common heritage in the world (Baykal, 2015). Especially the presence of places that are culturally and religiously important and considered sacred in our country offers significant opportunities and advantages for our local development (Levent & Uçar, 2018). From this point of view, it turns out that the Cappadocia Cultural Road can be an important alternative tourism route and has the potential to create new tourism destinations. In the study, first of all, attention was drawn to this potential. The Cappadocia Cultural Road is very valuable as it is a thematic route that focuses on cultural elements. It is very important for cultural heritage to gain an identity. Because of this identity, the attractiveness dimension of cultural heritage increases. Although this study focuses on immovable cultural assets, it is possible to transform many natural and cultural resources into touristic products on the route. Mobility is expected to increase at points such as Taşkınpaşa, Cemil, Mustafapaşa, İbrahimpaşa, which are not usually offered to tourists on package tours.

COVID-19 SALGINININ KUZEY EGE BÖLGESİ'NDEKİ TURİZM İŞLETMELERİ ÜZERİNE ETKİLERİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH TO DETERMINE THE EFFECTS OF THE COVID-19 EPIDEMIC ON TOURISM ENTERPRISES IN THE NORTH AEGEAN REGION

Yasin KARADENİZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
ykaradeniz@comu.edu.tr
ORCID:0000-0002-5609-5171

Çiğdem ÖZKAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
cigdemozkan@comu.edu.tr
ORCID:0000-0002-9823-4117

ÖZ

Geliş Tarihi:

30.1.2022

Kabul Tarihi:

7.9.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler

Covid-19

Salgın

Turizm İşletmeleri

Kuzey Ege

Keywords

Covid-19

Epidemic

Tourism Businesses

North Eagean

Bu araştırma kapsamında, Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve 'Covid-19' olarak teşhis edilen salgının turizm işletmeleri üzerindeki 2020 ve 2021 yaz sezonlarındaki etkileri tespit edilmek istenmektedir.

Ağustos-Eylül 2021 döneminde Ayvalık-Ayvacak/Kadrga sahili arasında faaliyet gösteren toplamda 22 adet kamping, glamping, günübirlik tesis, sezonluk daire, yıldızlı otel, butik otel, apart vb turizm işletmesi ziyaret edilmiştir. Bu tesislerde görevli yöneticiler veya işletmecilerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler temalara ayrılarak analiz edilmiştir.

Analizler sonucunda, Covid-19 salgını sürecinin kuzey ege bölgesindeki turizm işletmeleri üzerinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik etkilerine ve bundan sonrası için alınabilecek tedbirlere yönelik bulgular paylaşılmıştır. Araştırmaya katılan işletme yöneticilerinin çoğu (Kamping, Glamping, Günübirlik hariç), Covid-19 salgın sürecinin işletmelere ek bir maliyet getirdiğini ifade etmiştir. Ancak bu maliyetleri işletmelerdeki fiyatlara yansıtamadıklarını ve bu nedenle karlılıklarının düştüğünü vurgulamışlardır. Araştırmanın dünya gündeminde tartışılan güncel bir konu olması ve elde edilen sonuçlar bakımından da Türkiye turizmi ve ekonomisi üzerindeki salgın etkilerinin tespit edilmesi hususunda önemli katkılar sağlayabileceği düşüncesi çalışmayı önemli hale getirmektedir.

ABSTRACT

Within the scope of this research, it is desired to determine the effects of the epidemic, which emerged in the city of Wuhan, China and diagnosed as 'Covid-19', on tourism businesses in the summer seasons of 2020 and 2021.

Between August and September 2021, a total of 22 businesses were visited. Face-to-face meetings with managers or operators in charge of these facilities has been conducted. The data obtained as a result of the interviews were analyzed by dividing them into themes.

As a result of the analyzes, findings about the emerging socio-economic effects caused by Covid-19 epidemic process on tourism businesses and the measures that can be taken for the future are shared. Most of the business managers who participated in the research (except for camping, glamping and establishments for excursionists), expressed that Covid-19 epidemic process brought an additional cost to businesses. However, what they pointed out is that they cannot reflect these additional costs to prices, which causes their profit ability to decrease. The Notion that the research is on a up-to-date and hotly-debated topic all around the world and it is also very important as it plays a crucial role on detecting the impact of the epidemic on Turkey's tourism and economy qualifies it as an important study.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilin.1065344>

Atıf/Cite as: Karadeniz, Y., Özkan, Ç. (2022). Covid-19 Salgınının Kuzey Ege Bölgesi'ndeki Turizm İşletmeleri Üzerine Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1803-1814.

Giriş

2019 yılının sonlarında Covid-19 salgının ortaya çıkması ve hızlıca bütün dünyaya yayılmasıyla birlikte virüsün yayılmasını önlemek ve bulaşmasını azaltmak için olağanüstü küresel önlemler uygulanmaya başlamış ve buna paralel olarak diğer yandan da aşı çalışmaları başlamıştır. Aşılamada ve hasta sayılarında yaşanan olumlu gelişmelere bağlı olarak özellikle 2021 yılında alınan önlemlerin bir bölümü Dünya genelinde gevşetilmiştir. Ancak Dünya Sağlık Örgütü ve ülkelerin yetkili sağlık birimleri tarafından salgına ilişkin mevcut gelişmeler ve bilimsel çalışmalar sürekli takip edilmekte ve gerektiğinde ek tedbirler alınabilmektedir.

Salgın sürecinin ülkelerde birçok açıdan ortaya çıkardığı sorunlar ve sıkıntılar ilk günden itibaren hep gündeme getirilmiştir. Bu süreç dünya ülkelerindeki birçok sektörü de etkilemiştir. Turizm sektörü de bu sektörlerin başında gelmektedir. Salgın hastalıklar ve turizm sektörü arasında önemi bir ilişki vardır. Turizm kaynaklı yaşanan ülkelerarası hareketlilikler, hastalıkların bir ülkeden başka ülkelere taşınmasına sebep olabilmektedir.

Dünyada ve Türkiye’de salgının yayılması ile bulaş riskini önlemek için alınan tedbirlere bağlı olarak yaşanan kısıtlamalar başta turizm sektörü olmak üzere, diğer birçok sektörü de olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca yaşanan bu durumdan yaş, cinsiyet, statü farkı gözetmeksizin, toplumun tüm kesimleri de etkilenmektedir. Dünya genelinde yurtdışına seyahat yasaklarının konması, tur seyahatlerinin belirli bir dönem yasaklanması, konaklama sınırlamaları gibi tedbirler özellikle salgın döneminin ilk sezonu olan 2020 yaz sezonunda turizm sektörünü ciddi anlamda etkilemiştir.

Salgın sonrası dönem olan 2020 ve 2021 yıllarında devlet salgının toplum ve işletmeler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için birçok tedbir paketi açıklamış ve bunları sırasıyla uygulamaya koymuştur.

Covid-19 salgının turizm sektöründeki etkilerini farklı açılardan ortaya koymak için salgının ilk çıktığı yıllardan itibaren literatürde bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışma, hem literatürde yapılan çalışmalara katkı sağlamak hem de Çin’in Vuhan şehrinde ortaya çıkan ve *yeni koronavirus (Covid-19)* olarak teşhis edilen salgının kuzey ege bölgesindeki turizm işletmeleri üzerindeki 2020 ve 2021 yaz sezonlarındaki etkilerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle Covid-19 salgının turizm ve ekonomiye olası ve mevcut etkileri ile salgınla ilgili literatürde yapılan bazı çalışmalardan bahsedilmiştir. Daha sonra çalışmanın amaç, yöntem ve analizlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Analizler sonucunda, Covid-19 salgını sürecinin turizm işletmeleri üzerinde ortaya çıkan etkilerine ve bundan sonrası için alınabilecek tedbirlere yönelik bulgular açıklanmıştır. Son bölümde ise çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, benzer çalışmalarla paralellik gösteren noktalarda vurgulanarak sonuç ve öneriler paylaşılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Covid 19 salgını ile birlikte, sağlık sistemi ve toplumsal hayatla ilgili ortaya çıkan sorunların yanında; üretimin gerilemesi, ürünlerin tedarik zincirinde aksaklıklar yaşanması, ulusal ve uluslararası iş hayatındaki olumsuzluklar, piyasadaki kötü nakit akışı ve gelir artışında önemli düşüş gibi ciddi ekonomik sorunlar baş göstermiştir (Haleem, Javaid ve Vaishya, 2020: 1).

Turizm sektörü de, Dünya genelinde küresel salgınlardan kaynaklı konjektürel dalgalanmalardan hızlı bir şekilde etkilenmektedir. Bu sektörün önemli bir ayağı olan turizm işletmeleri Türkiye Ekonomisi açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden bu işletmelerin salgından etkilenmesi ülke ekonomisini de etkilemektedir.

Turizm ve seyahat sektörü, gelir etkisi ve istihdam olanakları bakımından dünyadaki en büyük üçüncü sektör olarak görülmektedir. Son yıllarda dünyanın farklı yerlerinde meydana gelen doğal afetler, iç çatışmalar, salgın hastalıklar, teknolojik başarısızlık, terör saldırıları, bio güvenlik tehditleri, ekonomik, politik ve siyasi istikrarsızlık dahil olmak üzere, SARS (şiddetli akut solunum yolu enfeksiyonu), 11 Eylül saldırıları, Körfez Savaşı gibi küresel krizler ve bu krizlerin etkileri (Scott ve Laws, 2005: 150) turizm talebini değişik oranlarda olumsuz etkilemiştir. Turizm sektörü krizin etki ve büyüklüğüne bağlı olarak değişik oranlarda dalgalanabilmekte ve ekonomik kayıplar kaçınılmaz olabilmektedir.

Yirmi yıldan daha kısa bir sürede dünya ölümcül ve yıkıcı bir salgınla üçüncü kez karşı karşıya kalmıştır. Birincisi 2002-2003 yıllarında gerçekleşen şiddetli akut solunum sendromu (SARS), ikincisi 2012 yılında Orta Doğu solunum sendromu koronavirus (MERS-CoV) olmuştur. Hem SARS hem de MERS’in yayılmasında da tek bir kişinin taşıyıcı olması yeterli olmuş ve beraberinde pek çok kişiye aynı anda bu hastalık bulaşmıştır. Son olarak

Dünya, Çin'in Wuhan kentinde deniz ürünlerinin satıldığı bir pazarda başladığı ve yayıldığı ifade edilen Covid-19 virüsüyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu salgının ortaya çıkması ile birlikte Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), ülkelerin virüsle etkin mücadele edebilmesi için müdahale rehberlik paketi yayımlamıştır. Bu süreç dinamik bir yapıya sahip olarak nitelendirilmiş olup DSÖ örgütü tarafından bu rehber sürekli güncellenmektedir.

Dünya Turizm Örgütü resmî web sayfasında Mayıs 2020 tarihinde güncellenerek yayımlanan “Covid-19 Salgınının Uluslararası Turizm Üzerindeki Etki Değerlendirmesi” adlı dokümanda yer alan anahtar mesajlar şu şekilde belirtilmiştir (UNWTO, 2020): Dünya, Covid-19 salgını ile eşi görülmemiş bir küresel sağlık, sosyal ve ekonomik acil durum ile karşı karşıyadır. Seyahat ve turizm büyük ölçüde durma noktasındadır. Uçaklar kalkmamakta, oteller büyük ölçüde kapalı tutulmakta ve dünya genelinde uygulanan seyahat kısıtlamaları ile birlikte turizm en fazla etkilenen sektörler arasında yer almaktadır.

Bu süreçte Turizm sektörü daha önce eşi benzeri görülmemiş bir durum ile karşı karşıya kalmıştır. Covid-19 salgını 2020 yılının ilk çeyreğinde turist girişlerini bir yıl önce olduğundan çok daha az bir orana indirmiştir. 2020 yılının ilk çeyreğinde ülkelere turist girişleri bir önceki yıla göre %22 oranında bir düşüş göstermektedir. Son çeyreğin son ayı olan aralık ayında ki salgının etkisini arttırdığı ay olarak ifade edilebilir. Düşüş %57 oranına ulaşmaktadır. Bu oran 80 milyar ABD doları gelir kaybı anlamına gelmektedir (UNWTO, 2020). 2021 yıl yaz sezonunda ise aşı alanında yaşanan olumlu gelişmeler hasta sayılarına da yansımış ve kademeli normalleşme adımlarının atılması ile birlikte Türkiye’de turizm sektörü bir önceki yıla göre daha fazla hareketlenmiştir.

Türkiye’de turizm geliri, salgın sürecine denk gelen 2020 yılında bir önceki yıla göre %65,1 azalarak 12 milyar 59 milyon 320 bin dolar olmuştur. Turizm geliri 2021 yılında ise bir önceki yıla göre %103 artarak 24 milyar 482 milyon 332 bin dolar olmuştur. Turizm geliri Nisan, Mayıs ve Haziran 2022 aylarından oluşan II. Çeyrekte ise bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %190,2 artmıştır (<https://data.tuik.gov.tr/>, 2022).

Covid-19 tüm sektörlerin ve yatırımcıların kısa süre içinde önemli ve büyük kayıplara uğramasına sebep olmakla birlikte bu durumun etkisini bir süre daha devam ettireceği öngörülmektedir. Ülkelerin bu etkileri azaltabilmek için önemli ekonomik tedbirleri ardı ardına aldıkları ve önemli ekonomik paketler açıkladıkları görülmektedir. Bu ekonomik paketlere rağmen küresel bir durgunluğun kaçınılmaz olduğu ve bu durgunluğun uzun bir süre devam edeceği yaygın şekilde ifade edilmektedir.

Covid-19 salgını dünya çapında yüksek ve artan maliyetler yaratmaktadır ve gerekli koruma önlemleri ekonomiyi ciddi şekilde etkilemektedir. Salgının bir sonucu olarak, küresel ekonominin 2020 yılında önemli ölçüde daraldığı görülmektedir. 2021 yılında ise aşılama hızının artmasıyla birlikte küresel ekonominin, ekonomik faaliyetler normalleştiği ve politik desteklerle birlikte büyüyeceği öngörülmektedir. Bununla birlikte, risklerin de dikkate alınması ve daha ciddi sonuçlarla karşılaşılabilmesi de göz ardı edilmemelidir. Özellikle belli sektörler salgının etkisi sonucu çok ciddi zarar görmüş ve görmeye de devam edeceği için karar vericilerin gerek hane halklarını ve gerekse işletmeleri korumak adına parasal ve finansal piyasa önlemleri alması gerekecektir.

Yine uluslararası düzeyde, salgının etkilerinin üstesinden gelmek için, hem ekonomik açıdan zor durumda kalan hem de zayıf sağlık sistemi sebebiyle bu süreci daha zor atlatabilecek olan ülkelere de finansal açıdan destek olunmasının gerekli olacağı öngörülmektedir (IMF (2020) “World Economic Outlook”, April 2020 -- The Great Lockdown). Özellikle dünya genelinde geliştirilen Covid-19 aşılarının ekonomisi ve sağlık sistemi zayıf ülkelere de ulaşması salgının hızla ortadan kaldırılması ve yayılmasının önlenmesinde çok önemli olan bir diğer husustur.

Salgının yayılmaya başladığı 2020 yılının başlarından itibaren salgının çeşitli açılardan değerlendirildiği ve birçok sektörle ilişkilendirildiği bilimsel çalışmalar yayınlanmaya başlanmıştır ve farklı alanlarda salgınla ilişkili yapılan bu çalışmalar halen yayınlanmaya devam etmektedir. Aşağıda bu çalışmalardan bazı örnekler verilmiştir.

Çeti ve Ünlüöner (2019) çalışmalarında salgın hastalıklara bağlı olarak oluşan sağlık krizlerinin turizm sektörü üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada ayak ve ağız hastalığı, SARS, kuş gribi, domuz gribi ve ebola salgınları ele alınmıştır. Salgınların etkisinin belirlenebilmesi için turist sayısı üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bulgulara göre salgınların ülkelerin turist sayıları üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Salgınla ilgili ilk vakanın görüldüğü yıl veya bir sonraki yılda ülkelerin gelen turist sayılarında düşüş yaşandığı tespit edilmiştir.

Alaeddinoğlu ve Rol (2020) çalışmasında, öncelikle turizm ve salgınlar arasındaki ilişkiyi incelemiş ve geçmişte dünyayı etkisi altına alan salgınların turizmde yarattığı krizler ve üretilen çözümleri irdelemişlerdir. Salgın

dönemlerinde insanların tatil anlayışlarının büyük ölçüde değiştiği tespit edilmiştir. Bu dönemde seyahat tercihlerinde psikolojik tercihlerin; ekonomik ve sosyal tercihlerin önüne geçtiği belirlenmiştir.

Çıtak ve Çalış (2020) çalışmasında, Covid-19'un ülkemiz için önemli bir döviz geliri sağlayan turizm sektörüne olan finansal etkilerini ele almışlardır.

Köşker (2017) çalışmasında, Tıp biliminin ilerlemesine ve hastalıkların dünya genelinde yaygınlaşmasının etkili bir şekilde kontrolüne rağmen, turizm talebini etkileyen bazı hastalıklar bulunduğunu, 2001 yılında Birleşik Krallık'ta meydana gelen ŞAP (Ağız ve burun hastalığı) hastalığının özellikle kırsal turizmi etkilediğini belirtmiştir. Aynı çalışmada 2003 yılında Asya'daki SARS hastalığının da Asya ülkelerindeki turizm hareketlerini olumsuz etkilediği vurgulanmıştır.

Erol (2020) çalışmasında; İtalya, İspanya ve Türkiye örneklerine yer vermiştir. Çalışmada bu ülkelerde alınan tedbirlerden bahsedilmektedir. Ancak alınan önlemlere rağmen, Covid-19 krizinin ne zaman sona ereceğini bilmemenin, tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de kaygıların sürmesine neden olacağı vurgulanmıştır.

Khan (2020) çalışmasında; Covid-19 salgının Safranbolu'da turizme etkilerini incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Covid-19 salgını Safranbolu'ya gelen turist sayısını oldukça azaltmıştır.

Acar (2020) çalışmasında, "Çin'den dünyaya yayılan ölümcül virüsün küresel ölçekte etkileri uzun süre hissedilebilecek türden zararlar oluşturacağı ve diğer birçok sektör gibi turizm sektörünün de bu zararlardan doğrudan olumsuz bir şekilde etkileneceği" sonucuna varmıştır.

Özatay ve Sak (2020) yazdıkları makalede ise "Küresel salgının olası iktisadi etkilerini hızla yönetebilmek için bir tedbir seti geliştirmek, küresel salgına karşı doğru tedbirlerin alınmasını kolaylaştıracaktır." vurgusunu yapmışlardır.

Üstün ve Özçiftçi (2020) çalışmasında, "Hastalığın farklı seyreden klinik prognozu, görüldüğü yaş grupları ve yayılışı dikkate alındığında; konunun sadece tıbbi boyutla sınırla kalmayacağı, sosyokültürel, etik ve ahlâk, hukuk, eğitim, turizm, ekonomi, tarım, halk sağlığı açısından olumsuz bazı etkileri olabileceği tahmin edilebilir." şeklinde açıklamalar yapmışlardır.

Budak ve Korkmaz (2020) makalelerinde COVID-19 pandemisini genel olarak değerlendirmişler ve pandemi sürecinin, dünyadaki diğer ülkelerle birlikte Türkiye'deki etkisini de dikkate alarak, çıkarımlarda bulunmuşlardır.

Tekin, Sosyal (2021) çalışmasında "Turizm işletmelerinin ve yükseköğretim kurumlarının Covid-19 salgını sürecindeki yenilikçi uygulamalarına, geleceğin meslekleri ile insan kaynağının özelliklerine ve geleceğin yenilikçi turizm eğitimi için tavsiyelere" yer vermiştir.

Gün (2021) çalışmasında, "Türkiye'de turizm sektörünün Covid-19 sürecinden ciddi bir biçimde etkilenmiş olduğunu; Türkiye'ye yurt dışından gelen turist sayısı ile turizmden elde edilen gelirin 2020 yılında 2019 yılına kıyasla ciddi bir düşüş göstermiş olduğuna yönelik bulgular" elde etmiştir.

Ayıttey vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada ise Covid 19 salgınının Çin ve Dünya ekonomisine olan etkileri araştırılmış ve salgının yılın ilk çeyreğinde Çin ekonomisini yaklaşık 62 milyar dolar ve dünya ekonomisini de 280 milyar doları aşan zarara uğratacağının tahmin edildiği ifade edilmiştir.

Abu Bakar ve Rosbi'ye (2020) göre, pandemi turizm sektöründe arz ve talep dengesinin bozulmasına neden olacaktır. Buda zamanında müdahale edilmezse turizm sektörünün çöküşüne neden olabilecektir.

Hoque vd. de (2020), Çin'de Covid 19 salgınının turizm sektörü üzerine etkilerini incelemişlerdir.

Mahase (2020) tarafından yapılan çalışmada WHO verilerine göre virüsün yayılmasını takip eden süreçte, maske vb. kişisel koruyucu ekipman ve solunum cihazlarına olan talebin normal seviyelere göre 100 kat ve ilgili malzeme fiyatlarının da yaklaşık 20 kat artış gösterdiği belirtilmektedir.

Turizm sektörü talep boyutu itibarıyla meydana gelen farklı durumlara olumlu veya olumsuz bir şekilde ani tepkiler verebilen dinamik bir yapıya sahiptir. Küresel ölçekte ilgi ile takip edilen, gerçekleştirildikleri bölgelere ciddi rakamlarda ziyaretçi akışı sağlayan ve ev sahibi ülkelerde gelir yaratıcı etkiye sahip etkinlikler ya da destinasyonların sahip olduğu ve onları eşsiz kılan çekicilikler turizm sektöründen elde edilen gelirler üzerinde pozitif bir etki oluştururken; terör saldırıları, siyasi olaylar ve salgın hastalıklar gibi beklenmeyen ve yaşanması arzu edilmeyen bir dizi durum da küresel çapta seyahat ile ilgili planların değiştirilmesi, rezervasyonların iptali ve

sınırların salgının görüldüğü ülke vatandaşlarına kapatılması gibi durumlar turizm sektörü açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Öngörülemez durumlar arasında yer alan salgın hastalıklar da ortaya çıktığı destinasyona olan güveni azaltmaktadır (Çeti ve Ünlüören, 2019: 109-110).

Bu tür çalışmaların geliştirilmesi ve salgın sonrasında turizm sektöründe ve bu bağlamda ülke ekonomisinde ortaya çıkan somut durumun değerlendirilmesi ve sektöre yönelik geleceğe dönük öneriler geliştirilmesi açısından yapılan çalışma önem arz etmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Literatürde yukarıda örneklerini verdiğimiz Covid-19 salgınının turizm ve ekonomi alanındaki etkilerini açıklamaya yönelik güncel olarak yayınlanan bazı makalelerden kısaca bahsedilmiştir. Konunun güncel bir konu olması, bu güncelliğini önümüzdeki dönemlerde de sürdürme ihtimalinin yüksek olması, henüz ortaya çıkmayan yönlerinin olması ve araştırma bölgemizde böyle bir çalışmanın olmaması gibi nedenler, bizleri böyle bir çalışmaya yönlendirmiştir. Araştırmayla özellikle salgının Kuzey Ege bölgesindeki turizm işletmelerine yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Türkiye Ekonomisine katkısı açısından da, Kuzey Ege Bölgesinin Covid-19 sonrası dönem Turizm faaliyetlerinin ve gelirlerinin durumunun genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır ve geleceğe dönük bazı ekonomik tahminlerin yapılabilmesine de olanak tanınmıştır.

Bu araştırma kapsamında, Çin'in Vuhan şehrinde ortaya çıkan ve *yeni koronavirüs (Covid-19)* olarak teşhis edilen salgının turizm işletmeleri üzerindeki 2020 ve 2021 yaz sezonlarındaki etkileri tespit edilmek istenmektedir. Bu amaç doğrultusunda Kuzey Ege bölgesinde bulunan yaz sezonunda hizmet veren turizm işletmeleri yöneticileri veya işletme sahipleri ile Ağustos-Eylül 2021 döneminde görüşmeler yapılarak, salgının bölge işletmeleri üzerindeki iki dönemlik sosyo-ekonomik etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma Soruları

Araştırma soruları, sektördeki uzman görüşleri alınarak ve ayrıca literatür taraması yapılarak oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında, işletmelerin faaliyet süreleri, işletme türü, soruları yanıtlayan kişilerin işletmedeki görevi gibi kategorik soruların yanı sıra aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Geçmiş sezonlardaki doluluk oranları ile Covid-19 sonrası 2020 ve 2021 sezonlarındaki doluluk oranları arasında ne gibi farklılıklar vardır?
- Covid-19 geçmişte işletmenize gelen misafir profilini etkiledi mi? Ne gibi değişiklik oldu?
- Covid-19 nedeniyle personel sayısında herhangi bir değişiklik yapıldı mı?
- Covid-19 nedeniyle alınan ek tedbirler işletmenizde ek bir maliyete neden oldu mu? Ne gibi ek tedbirler aldınız?
- Covid-19 sürecinde devletten herhangi bir destek aldınız mı? Cevabınız evet ise ne tür bir destek aldınız?
- Covid-19 sürecinde rezervasyon yönteminde herhangi bir değişiklik oldu mu? Cevabınız evet ise ne tür bir değişiklik yaptınız?
- Covid-19 sürecinde tur ile gelen misafirleriniz oldu mu?
- Covid-19 sürecinde işletmenizin gelirlerinde değişiklikler oldu mu?
- Covid-19 sonrası dönemler olan 2020 yaz sezonu ile 2021 yaz sezonu arasında gözlemlediğiniz genel farklılıklar var mı? Varsa kısaca açıklayınız.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama aracı olan görüşme tekniğinden yararlanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Ağustos-Eylül 2021 döneminde Ayvalık-Ayvacık/Kadırga sahili arasında faaliyet gösteren toplamda 22 adet kamping, glamping, günübirlik tesis, sezonluk daire, yıldızlı otel, butik otel, apart vb

turizm işletmesi ziyaret edilmiştir. Bu tesislerde görevli yöneticiler veya işletmecilerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler temalara ayrılarak analiz edilmiştir.

Evren-Örneklem ve Kısıtlar

Araştırmanın evrenini kuzey ege bölgesindeki turizm işletmeleri oluşturmaktadır. Araştırmada ulaşılabilirlik, zaman, maliyet kısıtlarından dolayı evrenin tamamına ulaşmak yerine örneklem alınma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda veri toplama aracı başlığında da açıkladığımız yaklaşık 145 işletmeden seçili 22 adet işletmenin yetkilileri ile görüşmeler yapılmıştır. İşletmeleri seçerken araştırmadan daha detaylı bulgular elde etmek amacıyla ‘farklı türlerdeki turizm işletmelerinin seçilmesi’ (Kamu / Özel, 3 yıldız / 4 yıldız gibi) hususuna dikkat edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgular açıklanmıştır. Aşağıda Tablo 1’de araştırmaya katılan turizm işletmeleri ve işletme sorumlularına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 1’de yer alan ifadelerle göre, araştırmaya 18 erkek ve 4 kadın işletme sorumlusu katılmıştır. Katılımcıların işletmelerde pozisyonları farklı olmakla birlikte genellikle orta ve üst yönetim kademeleri olan Önbüro şefi/müdürü, muhasebe müdürü, genel müdür, yönetici, F&B müdürü, işletme sahiplerinden oluşmaktadır. İşletmelerin faaliyet sürelerinin 3 yıl ile 49 yıl arasında değiştiği ve gününbirlik işletmeden 5 yıldızlı otele kadar farklı konaklama tipindeki işletmelerin araştırmaya katıldığı görülmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanlara İlişkin Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Pozisyon	İşletme Faaliyet Süresi (Yıl)	İşletme Türü
K1	Erkek	Ön büro şefi	11	4 Yıldız
K2	Erkek	Sahibi	18	Pansiyon
K3	Erkek	Yönetici	8	Gününbirlik
K4	Kadın	Sahibi	7	Kamping/Rest.
K5	Erkek	Muhasebe müdürü	23	3 Yıldız
K6	Erkek	Muhasebe müdürü	6	Butik Otel
K7	Erkek	Sahibi	30	3 Yıldız
K8	Erkek	İşletmeci	4	2 Yıldız
K9	Erkek	Ön büro müdürü	6	Pansiyon
K10	Erkek	Sahibi	30	Gününbirlik
K11	Erkek	Sahibi	3	Kamping/Glamp.
K12	Erkek	Ön büro müdürü	30	Termal otel
K13	Erkek	F&B müdürü	3	Termal otel
K14	Erkek	Müdür	3	Resort Otel
K15	Erkek	Sahibi	25	5 Yıldız
K16	Kadın	Ön büro müdürü	6	4 Yıldız
K17	Kadın	Sahibi	49	Motel
K18	Erkek	Genel müdür	6	5 Yıldız
K19	Erkek	Ön büro müdürü	15	Termal otel
K20	Erkek	Sahibi	20	Butik Otel
K21	Erkek	Sahibi	5	Restoran
K22	Kadın	Sahibi	10	Pansiyon

Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorular belirli temalar altında toplanarak analiz edilmiştir. Bu temalar aşağıdaki gibidir:

Tema 1: Ekonomik Etkileri

Tema 2: Doluluk Oranları ve Personel Sayısına Etkileri

Tema 3: Misafir Profili ve Rezervasyona Etkileri

Tema 1: Ekonomik Etkileri

Katılımcılara yöneltilen “Covid-19 Salgın sürecinin işletmelerine ek maliyet getirip getirmediği” sorusuna tüm katılımcılar, ek maliyet getirdiğini, maliyetlerinin ek tedbirler dolayısıyla arttığını ifade etmişlerdir. Maske, dezenfektan malzemesi, eldiven, uyarı levhaları, hijyen malzemelerinin maliyetleri artırdığını, bu maliyetleri fiyatlara yansıtamadıklarını belirtmişlerdir. “K5 adlı katılımcı kumandaları, anahtarları poşetlediklerini her misafir sonrası yenilediğini, dezenfektan firması ile anlaştıklarını” ve bu nedenle maliyetlerin arttığını ifade etmiştir.

Araştırmaya katılan otellerden kamping, restoran ve günübirlik ve glampingler hariç diğer işletmelerin tamamı “Güvenli Turizm Belgesi aldıklarını ve bu nedenle her ay denetleme geçirdikleri ve bu denetlemelerin ücretli olması nedeniyle maliyetlerin arttığını” ifade etmişlerdir.

K19 adlı katılımcı “günde yaklaşık 1000 adet maske, 300 adet eldiven tüketiyoruz. Eldiven ve maskenin bu kadar maliyetli olacağını düşünmemiştim. Müşteriye ve çalışanlarımıza vermek zorundayız” demiştir.

K4 adlı katılımcı “bir dezenfektan firması ile anlaştık odalar için her hafta geliyor ve dezenfekte ediyorlar bunun için ücret ödüyoruz” ifadelerini kullanmıştır.

Katılımcılara yöneltilen “Covid-19 sürecinde devletten herhangi bir destek aldınız mı?” sorusuna katılımcıların 7’sinin destek almadığı, pansiyon, restoran, kamping, glamping, günübirlik tesis statüsünde olanların 3.000 TL destek aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Termal otel, otel, butik otel, motel, resort otel statüsünde olanların 2020 ve 2021 yıllarında devlet tarafından salgın kapsamında sağlanan Kısa Çalışma Ödeneği desteğinden faydalandıkları görülmüştür. Destek almayanların ise kendi istekleri ile kısa çalışma ödeneği ve ek maddi destek başvurusunda bulunmadıkları ifade edilebilir.

K10 adlı katılımcı “devletten aldığımız destek çok yetersiz kaldı. Özellikle 2021 sezonun geç açılması maddi olarak bizi çok etkiledi” ifadelerini kullanmıştır.

Katılımcılara yöneltilen “Covid-19 sürecinde işletmenizin gelirlerinde herhangi bir değişiklik oldu mu?” sorusuna katılımcılardan Günübirlik ve Kamping, Glamping işletmeleri dışındaki işletmeler maliyetlerin (hijyen ve maske ve mesafe tedbirleri nedeniyle) arttığını, bu maliyetleri fiyatlara yansıtamadıklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle gerek sezonun kısa sürmesi gerekse de ek tedbirler nedeniyle toplam karlılıkta Covid-19 öncesine göre azalma yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Kamping, Glamping, Günübirlik işletme sahipleri ile yapılan görüşmede, gelirlerinin Covid-19 öncesine göre arttığını, daha fazla talep gördüklerini, karavan ile gelen misafirlerinin arttığını belirtmişlerdir. Bu durumun salgın sürecinde beklenen bir sonuç olduğu, tatilecilerin izole, daha az kalabalık ve bireysel tatili daha fazla talep ettikleri söylenebilir. Ayrıca bu işletme sahipleri salgın sonrası dönemde gelen müşterilerinin eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğunu ve üst meslek gruplarından müşterileri misafir ettiklerini belirtmişlerdir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında görülmektedir ki turizm işletmelerinin maliyetlerinde salgın sonrası dönemde alınan tedbirler nedeniyle ciddi maliyet artışı yaşanmıştır. Bu artış da özellikle büyük konaklama işletmelerinde restaurant ve oda hijyeninin sağlanması için personel sayısında artışa gidilmesinin etkili olduğu görülmektedir. Tur ve şehirlerarası seyahat kısıtlamalarının, salgın sonrası yaz sezonunda işletmeleri olumsuz etkilediği gözlenmiştir. Aşı sürecinde yaşanan olumlu gelişmeler sonucunda kademeli normalleşme sürecine geçişle birlikte 2021 yaz sezonunda bazı konaklama işletmelerinin doluluk oranları artmıştır. Bu durum hem işletmelerin mevcut olumsuz ekonomik koşulları aşmaları hem de ülke ekonomisinin canlanması açısından önemli husustur. İstisnai olarak körfez bölgesinde ağırlıklı termal tesis olarak faaliyet gösteren genellikle bebekli ve yaşlı misafirleri olan bazı işletmeler yaz döneminde tam doluluk oranına ulaşamamışlardır. Bu tesis yöneticileri özellikle Eylül 2021 sonrası dönem için daha umutlu olduklarını belirtmişlerdir. Görülüyor ki 60-65 yaş üstü gruplar salgın döneminde ve sezonda tatil yapma konusunda daha çekimser davranmaktadır.

Tema 2: Doluluk Oranları ve Personele Etkileri

Katılımcılara Yöneltilen “Geçmiş sezonlardaki doluluk oranları ile 2020-2021 sezonlarındaki doluluk oranları arasında ne gibi farklılık var?” sorusuna her katılımcının otel konsepti ve buldukları bölgeye göre farklı yanıtlar verdikleri görülmüştür. Bu nedenle bu soruya ilişkin bir genelleme yapılması doğru olmayacaktır. Buna göre;

Butik oteller yöneticileri veya sahipleri doluluklarının %20 - %40 oranlarında düştüğünü ifade etmişlerdir. Günübirlik tesis ve kamping/glampinglerin 2020-2021 yaz sezonunda doluluklarının arttığını ifade etmiştir. 3

yıldızlı bir otel (K1) doluluklarda fark olmadığını, K2 pansiyon azaldığını, K8 (2 yıldızlı otel) doluluklarının değişmediği, pansiyon (K9) doluluğun arttığını ifade etmiştir.

Buradan elde edilen sonuca göre; salgın sürecinde (2020-2021) doluluk oranları işletmelerin rezervasyon alma şekillerine, rezervasyon bağlantılarına, faaliyet sürelerine, işletme tipine, verdikleri hizmete ve buldukları bölgeye göre farklılık göstermektedir.

“Covid-19 salgını sürecinde personel sayısında herhangi bir değişiklik oldu mu?” sorusuna katılımcıların bir bölümü personel sayısında herhangi bir değişiklik yapmadıklarını yaz sezonunda geçmiş sezonlardaki oranda personel çalıştırdıklarını ifade etmişlerdir. Büyük konaklama işletmelerinde ise özellikle restaurant, oda ve havuz hijyeninin tam anlamıyla sağlanabilmesi için personel sayısında artışa gidildiği görülmektedir. Bazı işletmelerde ise dolulukların azalmasına rağmen hijyen, mesafe, masaya servis veya ürünleri servis personelinin sunması nedeniyle personel sayısı azalmamıştır.

“Salgın dönemleri içerisinde olan 2020-2021 yaz sezonu arasında gözlemediğiniz herhangi bir farklılık var mıdır?” sorusuna katılımcı işletme yöneticilerinden 6’sı fark olmadığını, 4’ü 2020 ye kıyasla aşı sonrası sezon olan 2021 de insanların daha rahat hareket ettiklerini, kademeli normalleşme sürecine geçilmesiyle birlikte 2021 yaz sezonunun doluluklar açısından daha iyi geçtiğini (5 katılımcı), bir kamping işletmecisi ise 2021 yaz sezonunda karavan ile gelen misafirlerin arttığını, gelen misafirlerin gelir ve eğitim seviyelerinin arttığını ifade etmiştir.

Tema 3: Misafir Profili ve Rezervasyona Etkileri

Katılımcılara yöneltilen “Covid-19 süreci misafir profilinizi etkiledi mi?” sorusuna, katılımcıların 9’u misafir profilini etkilemediğini, K3, K7 adlı katılımcılar çevre il ve ilçelerden talep arttığını, K4, K21 adlı katılımcılar misafirlerin daha hesaplı davrandıklarını, her şeyin fiyatını sorduklarını daha az para harcama eğilimi içinde olduklarını ifade etmiştir. K6 adlı katılımcı kalitenin düştüğünü, K10 adlı katılımcı yaşlıların daha önce daha fazla geldiklerini Covid-19 sürecinde gelmediklerini, K11, profil kalitesinin arttığını, K12 ise genç misafirlerin arttığını ifade etmiştir.

Buradan elde edilen sonuca göre; birçok işletmenin misafir profilinde kısmi de olsa değişiklikler olduğu bu değişikliklerin Covid-19 salgın sürecinden kaynaklandığı, salgın sonrasında misafir profilinin ne şekilde olacağı ile ilgili öngöründe bulunulamayacağı ifade edilebilir.

“Salgın sürecinde rezervasyon yönteminde herhangi bir değişiklik oldu mu?” sorusuna, katılımcıların çoğunluğu (Kamping-Glamping hariç) rezervasyon yönteminde herhangi bir değişiklik olmadığı, Kamping ve Glamping müşterilerinin salgın öncesinde kapı müşterisi olduğu salgın sürecinde ise rezervasyon ile geldikleri sonucuna ulaşılmıştır.

“Covid-19 sürecinde tur ile gelen misafirleriniz oldu mu? sorusuna katılımcıların tamamının tur ile gelen misafirlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Geçmiş dönemlerde Mart-Nisan-Mayıs aylarında tur rezervasyonlarının çok iyi olduğunu fakat kısıtlamalar nedeniyle tur almadıklarını belirtmişlerdir. Yaz sezonunda geçmişte tur rezervasyonu alan bir otel yöneticisi Covid-19 sürecinde tur almadığını belirtmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgın sürecinden tüm sektörler etkilenmiştir. Ancak turizm sektörü birçok açıdan en başta etkilenen sektörler arasındadır. Araştırmadan elde edilen bulgular, daha önce yapılan benzer araştırmalarla paralellik göstermektedir. Örneğin, salgın dönemlerinde insanların tatil anlayışları büyük ölçüde değişim göstermektedir. Psikolojik tercihler, ekonomik ve sosyal tercihlerin önüne geçmektedir. Turizm işletmelerine gelen yerli, yabancı turist sayısında düşüşler yaşanmaktadır ve turizm gelirleri salgın öncesi döneme göre düşüş göstermektedir. Turizm işletmelerinde salgından kaynaklı ekipman malzemeleri talebinde artış ve ekipman fiyatlarındaki yükselişe bağlı olarak maliyet artışları yaşanmaktadır. Bu örnekler; hem bu çalışmadan hem de önceki bölümlerde açıklanan çalışmalardan da elde edilen, salgının turizm sektörü üzerindeki ortak etkilerinden bazılarıdır.

Turizm sektörü paydaşlarından olan Kuzey Ege Bölgesi’nde faaliyet yürüten konaklama işletmelerinin salgından ne düzeyde etkilendiğinin belirlenmesine yönelik yapılan bu çalışmadan özetle aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Araştırmaya katılan işletmelerin büyük çoğunluğuna (Kamping, Glamping, Günübürlük hariç), salgın sürecinin ek maliyet getirdiği, bu maliyetlerin fiyatlara tam anlamıyla yansıtılmadığı (müşteri kaybı olmaması için) ve sezonunda kısa sürmesiyle karlılıklarının azaldığı,
- Kuzey ege bölgesindeki Günübürlük, Kamping ve Glamping işletmelerinin salgın sürecinde doluluklarının arttığı ve bu bağlamda gelirlerinin de arttığı, tatilcilerin izole, daha az kalabalık ve bireysel tatili daha fazla talep ettikleri,
- Araştırmaya katılan işletmelerin tamamının, Sağlık bakanlığının belirlediği sosyal mesafe ve hijyen kurallarına dikkat ettikleri, personel sayılarında önemli bir değişikliğe gitmedikleri, (Büyük işletmelerin mutfak ve oda temizlik bölümleri hariç),
- Salgın kısıtlamalarından ve sezondaki gecikmelerden dolayı turla misafir kabul edemedikleri,
- Covid-19 sürecinde (2020-2021) doluluk oranlarının işletmelerin rezervasyon alma şekillerine, rezervasyon bağlantılarına, faaliyet sürelerine, işletme tipine, verdikleri hizmete ve buldukları bölgeye göre farklılık gösterdiği,
- Güvenli turizm sertifikasının işletmelere ek maliyet getirdiği, küçük ölçekli işletmelerin devletten belirli miktarlarda nakit yardım desteği aldığı, orta ve büyük ölçekli işletmelerin ise kısmi çalışma ödeneğinden yararlandığı,
- Salgın sonrası sezonda işletmelere gelen misafirlerin rezervasyon aşamasından itibaren tatil ve işletme seçimlerinde özellikle hijyen ve salgından korunma gereğiyle daha seçici davrandıkları,
- Yaşlı yaş gruplarının salgın döneminde ve sezonda tatil yapma konusunda daha çekimser davrandıkları,
- Ayvacık/Kadırga bölgesindeki günübürlük belediye tesisinde 2021 sezonunda müşteri yoğunluğunun arttığı, ancak Akçay bölgesindeki belediye termal tesislerinde ise tam tersi müşteri yoğunluğunun azaldığı, gözlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; salgın döneminden kuzey ege bölgesindeki turizm işletmeleri ve dolayısıyla turizm sektörü, başta ekonomik koşullar olmak üzere çeşitli açılardan etkilenmiştir. Bu etki işletmenin türüne, konumuna bağlı olarak farklı şekillerde gözlenmiştir. Bu tarz durumlarda olumsuz etkileri daha aza indirmek için devlet tarafından sağlanan desteklerde artışa gidilebilir ve salgın dönemleri için önceden tedbir almaya yönelik yasal düzenlemeler getirilebilir. Özellikle bu süreçte birlikte devlet tarafından önemli turizm yatırım teşviklerinin tekrar revize edilerek yatırımcıların kullanımına sunulması yararlı olabilir. Gelecekte benzer durumlarla karşılaşılmasına yönelik hem devlet hem de işletmeler tarafından önceden bazı eylem planları hazırlanabilir. Böylelikle salgınlara karşı daha hazırlıklı yakalanma şansı artmış olur. Covid-19 salgını tüm dünya ülkelerini, işletmelerini ve mikro bazda toplumdaki bireyleri birçok açıdan etkilemiştir. Salgın dönemlerinde toplumdaki bireylere de salgının yayılma hızının azalması ve ortadan kalkması konusunda önemli görevler düşmektedir. Yeni nesil, çeşitli eğitimlerle salgın dönemlerine daha hazırlıklı hale getirilmeli ve bu şekilde toplumun daha çok bilinçlenmesi sağlanmalıdır. Bu bağlamda tüm kesimlerin salgın döneminde yaşanan olumsuzluklardan gerekli dersleri çıkarması ve bundan sonrası için oluşacak yeni yaşam düzenine bu perspektiften bakması son derece önemlidir.

Covid-19 ve sonuçları turizm sektörünün bir gerçeğidir ve yaşanan krizle mücadele etmenin yolları hem sektör içinde, hem devletler nezdinde hem de uluslararası işbirlikleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır. Salgın kısa vadeli tedbirlerin yanında Türk turizmde kalıcı yapısal bazı değişiklikler yapmak için de bir fırsat olarak görülebilir. Kısa vadede salgın tamamen ortadan kalksa bile birçok sektörde olacağı gibi turizm sektöründe de kalıcı değişimler yaratacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda Turizm işletmeleri de bu yaşananlardan yola çıkarak daha dinamik bir yapıya sahip olma gayreti içinde olmalı, özellikle salgın dönemlerinde hizmet sunma şekillerini hızlı bir şekilde değiştirebilme yeteneklerini geliştirmeli ve bunun için gereken profesyonel desteği almalıdırlar. Yapılan tüm bu değerlendirmelere göre de araştırmanın, hem sektöre hem de bundan sonraki benzer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Abu Bakar, N. ve S. Rosbi (2020). Effect of Coronavirus disease (COVID-19) to tourism industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, Vol-7, Issue-4, 189-193.

- Ayittey, F. K., Ayittey, M. K., Chiwero, N. B., Kamasah, J. S. ve Dzuovor, C. (2020). Economic Impacts of Wuhan 2019-nCoV on China and the World. *Journal of Medical Virology*, 10.1002/jmv.25706.
- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Bahar: 7-21.
- Alaeddinoğlu, F. ve Rol, S. (2020), Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri, *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: Salgın Hastalıklar Özel Sayı.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği, *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, Sayı:1, 62-79.
- Çeti, B. ve Ünlüönen K. (2019). Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 109-128.
- Çıtak, N. ve Çalış, Y.E. (2020), Covid-19 Salgınının Turizm Sektörü Üzerine Olan Finansal Etkileri, *İda Academia*, Cilt:3, Sayı:2, 110-132.
- Erol, S.I. (2020). Covid-19'un Turizm Sektöründe İstihdama Etkisi: İtalya, İspanya ve Türkiye Örnekleri, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 38-49.
- Gün, S. ve Tutcu, A. (2021). Covid-19 Sürecinde Turizm Sektörü ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(6): 530-543.
- Haleem, A.,Javaid, M. ve Vaishya, R.(2020). Effects of COVID-19 Pandemic in Daily Life. *Current Medicine Research and Practice*, Doi: 10.1016/j.cmrp.2020.03.011.
- Hoque, A., Shikha, F. A., Hasanat, M. W., Arif, I. ve Abdul Hamid, A.B. (2020). The Effect of Coronavirus (COVID-19) in the Tourism Industry in China, *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(1).
- IMF (2020). "World Economic Outlook", April 2020 -- The Great Lockdown.
- Khan, A.A. (2020). Covid-19 Salgınının Turizm Üzerindeki Etkileri: Safranbolu Miras Kenti Örneği, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 28-37
- Köşker, H. (2017). Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri Üzerine Bir Araştırma: 2016 Yılı Türkiye Örneği, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:62, 216-230.
- Mahase, E. (2020). Coronavirus: global stocks of protective gear are depleted, with demand at "100 times" normal level, WHO warns. *BMJ 2020*; doi: 10.1136/bmj.m543.
- Özatay, F. ve Sak, G. (2020). Covid-19'un Ekonomik Sonuçlarını Yönetebilmek İçin Ne Yapılabilir?, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, www.tepav.org.tr.
- Scott, N. ve Laws, E. (2005). Tourism crises and disasters: Enhancing understanding of system effects. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 19(2-3), 149-158. Doi:10.1300/J073v19n02_12.
- Tekin, Y. (2021). Covid-19 Sürecinde Turizm Sektörü ve Turizm Eğitiminde Yenilikçi Uygulamalar, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(9), 876-888.
- UNWTO (2020). Impact Assessment of the Covid-19 Outbreak on International Tourism
- UNWTO (2020). International Tourist Numbers Could Fall 60-80% In 2020, Unwto Reports
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, Cilt: 25, Özel Sayı: 1, 142-153.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık. <https://data.tuik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 06.08.2022.

Açıklamalar

Bu araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2021-3362 kodlu BAP projesi kapsamında desteklenmiştir. Ayrıca araştırmanın yapılabilmesi için gerekli

olan “Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul İlkeleri” onayı da 15.04.20021 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu’ndan alınmıştır.

EXTENDED SUMMARY

The problems and problems caused by the epidemic process in many countries have always been brought to the agenda since the first day. This process has also affected many sectors in the countries of the world. The tourism sector is one of these sectors. There is an important relationship between epidemics and the tourism sector. Inter-country movements due to tourism can cause diseases to be transferred from one country to another.

The spread of the epidemic in the world and in Turkey and the restrictions experienced due to the measures taken to prevent the risk of transmission may adversely affect many other sectors, especially the tourism sector. In addition, all segments of the society are also affected by this situation, regardless of age, gender and status. Measures such as imposing travel bans worldwide, banning tour travel for a certain period, and accommodation restrictions have seriously affected the tourism sector, especially in the summer season of 2020, the first season of the epidemic period.

In the post-epidemic period, 2020 and 2021, the state announced many package of measures to reduce the negative effects of the epidemic on society and businesses and put them into practice respectively.

Within the scope of this research, it is desired to determine the effects of the epidemic, which emerged in the city of Wuhan, China and diagnosed as 'newcoronavirus (Covid-19)', on tourism businesses in the summer seasons of 2020 and 2021. For this purpose, the two-term socio-economic effects of the epidemic on the regional businesses were tried to be determined by conducting interviews with the managers or business owners of the tourism enterprises serving in the summer season in the North Aegean region during the period of August-September 2021.

Between August and September 2021, a total of 22 camping, glamping, establishments for excursionists, seasonal apartments, star hotels, boutique hotels, apartments, etc. Businesses were visited. Face-to-face meetings with managers or operators in charge of these facilities has been conducted. The data obtained as a result of the interviews were analyzed by dividing them into themes.

As a result of the analyzes, findings about the emerging socio-economic effects caused by Covid-19 epidemic process on tourism businesses and the measures that can be taken for the future are shared. Most of the business managers who participated in the research (except for camping, glamping and establishments for excursionists), expressed that Covid-19 epidemic process brought an additional cost to businesses. However, what they pointed out is that they cannot reflect these additional costs to prices, which causes their profit ability to decrease. It was observed that all the facilities that were visited conformed to Covid-19 measures established by Ministry of Health. In addition, it was observed that the occupancy of the Daily, Camping and Glamping businesses in the North Aegean region increased during the epidemic and in this context, their incomes increased, and holidaymakers demanded more isolated, less crowded and individual holidays. On the other hand, it is seen that older age groups are more reluctant to take a vacation during the epidemic and season.

According to another result obtained in the research, the occupancy rates in the Covid-19 process (2020-2021) vary according to the way businesses receive reservations, reservation connections, duration of activity, business type, service they provide and the region they are located in.

The Notion that the research is on a up-to-date and hotly-debated topic all around the world and it is also very important as it plays a crucial role on detecting the impact of the epidemic on Turkey's tourism and economy qualifies it as an important study.

According to the results obtained from the research; during the epidemic period, tourism businesses in the northern Aegean region, and therefore the tourism sector, were affected in various aspects, especially in economic conditions. This effect has been observed in different ways depending on the type and location of the enterprise. In such cases, in order to minimize the negative effects, the support provided by the state can be increased and legal regulations can be introduced to take precautionary measures for epidemic periods. Especially with this process, it may be beneficial to revise important tourism investment incentives by the state and make them available to investors. Some action plans can be prepared in advance by both the government and businesses to face similar situations in the future. Thus, the chance of being better prepared for epidemics increases. The Covid-19 epidemic has affected all the countries of the world, businesses and individuals in society on a micro basis in many ways. During epidemic periods, individuals in the society have important duties to reduce the spread of the epidemic and to eliminate it. The new generation should be better prepared for the epidemic periods with various trainings, and in this way, the society should be more conscious. In this context, it is extremely important for all segments to take the necessary lessons from the negativities experienced during the epidemic period and to look at the new life order that will be formed for the future from this perspective.

EĞİTİM TURİZMİ KAPSAMINDA DESTİNASYON SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

FACTORS AFFECTING DESTINATION SELECTION WITHIN THE SCOPE OF EDUCATION TOURISM

Fatih Hasan HANÇER

Galatasaray Üniversitesi, İç Denetim Birim Başkanlığı

fatihhasanhancer@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4673-2747

Şule AYDIN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

suleaydin@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8760-643X

ÖZ

Eğitim turizmi, ülkelere önemli ekonomik katkılar sağlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Avustralya, İngiltere, Fransa ve Almanya eğitim turizmi pazarındaki en güçlü ülkelerdendir. Dünyanın en çok turist ağırlayan ülkelerinden olan Türkiye, eğitim turizmi alanında önemli bir varlık gösterememektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, eğitim turizmi kapsamında yükseköğrenim için Türkiye'ye gelen yabancı uyruklu öğrencilerin bu kararı almasında etkili olan faktörlerin ortaya çıkarılmasıdır. Ayrıca, Türkiye'de eğitim turizminin genel görünümünün ortaya koyulması ve bu öğrencilerin Türkiye'de öğrenim görmeye karar verdikten sonra yaşadıkları olumlu ve olumsuz deneyimlerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

Literatür taramasının ardından nitel yaklaşımın esas alındığı çalışmada derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. İstanbul ilindeki 10 farklı vakıf üniversitesinde öğrenim gören 27 yabancı öğrenciden elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur.

Araştırma sonucunda ülke ve şehir seçim sürecinde ailevi nedenler, tavsiyeler, sosyokültürel ve dini yakınlık, İstanbul'un imajı, vize kolaylığı ve düşük öğrenim ücretlerinin oldukça etkili olduğu görülmüştür. Üniversite seçim sürecinde ise arkadaş tavsiyeleri ve üniversitelerin konumu öne çıkmıştır.

ABSTRACT

Educational tourism makes a significant economic contribution to the countries. The United States (USA), Canada, Australia, Great Britain, France and Germany are among the strongest countries in the educational tourism Sunday. Turkey, which is one of the most tourist-welcoming countries in the world, can not show an important presence in the field of educational tourism.

The main purpose of this study is to reveal the factors that are effective in making this decision for foreign students who come to Turkey for higher education within the scope of educational tourism. In addition, it was aimed to reveal the general outlook of educational tourism in Turkey and to reveal the positive and negative experiences of these students after they decided to study in Turkey.

After a literature review, a semi-structured interview form was prepared using the findings obtained from in-depth interviews in the study, on which a qualitative approach was based. The data obtained from 27 foreign students studying at 10 different foundation universities in Istanbul province were subjected to content analysis.

As a result of the research, it was found that family reasons, recommendations, sociocultural and religious proximity, the image of Istanbul, ease of visa and low tuition fees were very effective in the country and city selection process. In the university selection process, friend recommendations and the location of universities were highlighted.

Geliş Tarihi:

14.02.2022

Kabul Tarihi:

13.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler:

Eğitim,
Eğitim Turizmi,
Destinasyon Seçimi

Keywords:

Education,
Education Tourism,
Choice of Destination

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilen.1073344>

Atıf/Cite as: Hançer, F.H. ve Aydın, Ş. (2022). Eğitim Turizmi Kapsamında Destinasyon Seçimini Etkileyen Faktörler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1815-1832.

Giriş

Ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemelerin sonucunda yükseköğrenim amacıyla farklı ülkelere yapılan seyahatlerin sayısı giderek artmıştır. Bu seyahatlerin ilerleyen yıllarda da süreceği söylenebilir.

Öğrenim amaçlı seyahatlerde yapılan harcamalar, eğitim sektörünün yanı sıra konaklama, ulaşım, sağlık, haberleşme ve gayrimenkul hizmetleri başta olmak üzere birçok alanı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya, Fransa ve Almanya uluslararası öğrenci hareketliliğinin yol açtığı ekonomik kazançtan en çok faydalanan ülkelerin başında gelmektedir (Ger vd., 2017; Ghazarian ve Keller, 2016; Bümen, 2016).

Uluslararası öğrenci hareketliliğinin sağladığı fırsatlardan birisi olan eğitim turizmi, ekonomik katkıların yanında sosyokültürel ve siyasi alanlarda getireceği kazanımlar nedeniyle birçok ülkenin dikkatini çekmektedir. Bu durum, uluslararası eğitim turizmi pazarında yoğun bir rekabet yaratmaktadır (Lanegran, 2005; Becker ve Kolster, 2012). Uluslararası öğrencilere ilişkin olarak üniversitelerce yapılan bir takım çalışmalara ait sonuçlar, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yabancı uyruklu öğrenci sayısının giderek arttığını doğrulamaktadır. Asya ve Afrika’da ilgi ve etki alanlarının artması, üniversite sayısının özellikle son 15 yılda önemli oranda yükselmesi, Türkiye’nin potansiyelini açığa çıkarmasına imkân sağlamış, bu sayede 2013-2014 eğitim-öğretim yılında yaklaşık 48.000 olan yabancı uyruklu öğrenci sayısı, 2020-2021 eğitim-öğretim yılı itibarıyla 125.138’e yükselmiştir. Bu yükselişe rağmen jeo-stratejik konumu ve mevcut potansiyeli göz önüne alındığında Türkiye’nin eğitim turizmi pazarından yeterince faydalanamadığı görülmektedir. Turizmin pek çok türünde olduğu gibi eğitim turizminde de yüksek bir potansiyele sahip olan Türkiye eğitim turizmi alanında bu potansiyelini yeterince kullanamamaktadır. Coğrafi konum, sosyokültürel benzerlikler ve gelişmiş batı ülkelerine göre daha uygun ekonomik şartlara sahip olmasına rağmen Türkiye’nin az sayıda yabancı uyruklu öğrenci tarafından eğitim destinasyonu olarak seçilmesi, çalışmanın temel problemi olarak kabul edilmiştir. Eğitim turizmi kapsamında yükseköğrenim amacıyla Türkiye’yi tercih eden yabancı uyruklu öğrencilerin, karar alma sürecinde dikkate aldığı faktörlerin tespiti amaçlanmıştır.

Araştırma ile eğitim turizmi konusunda literatüre katkı sağlanması ve bu konuyla ilgilenen müteakip araştırmacılara yol gösterilmesi hedeflenmektedir. Eğitim turizmi kavramının doktora düzeyinde ilk defa araştırılıyor olması nedeniyle alanyazındaki önemli bir boşluğun doldurulması beklenmektedir. Ülkemizde, vakıf yükseköğretim kurumları başta olmak üzere birçok üniversite, yükseköğretimde uluslararasılaşmaya yönelik çalışmalarını sürdürmekte ve uluslararası öğrencileri kendi bünyesine çekmeye çalışmaktadır. Ayrıca uluslararası öğrencilere danışmanlık ve aracılık hizmeti veren çeşitli kurumların sayısı giderek artmakta, uluslararası eğitimlere yönelik etkinlikler (fuar, kongre vb.) düzenlenmektedir. Bu nedenle araştırma sonuçlarının, üniversiteler başta olmak üzere uluslararası eğitim sürecinde rol alan tüm paydaşlara katkı sağlayacağı ön görülmektedir. Araştırma konusunun, eğitim, turizm, iletişim, kültür, dil, ekonomi ve diploması gibi çok sayıda bileşen ile etki ve ilgi alanına sahip olduğu değerlendirilmektedir. Bu nedenle, yükseköğretim kurumlarının yanı sıra diğer kamu kurumları ile yabancı dil kursları, mesleki eğitim kursları, konaklama işletmeleri, ulaştırma işletmeleri, seyahat acenteleri, yurtdışı eğitim hizmeti üzerinde yoğunlaşan aracı kurumlar ve yeni araştırmacılar, araştırma sonuçlarından faydalanabileceklerdir. Araştırma sonucunda ortaya çıkacak sorunlara ilişkin olarak ilgili kurumlarca uygulanabilir politika önerilerinin geliştirilmesi, eğitim turizminin ilerlemesine katkı sağlayacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Eğitim Turizmi ve Eğitim Turisti

Son yıllarda fazlaca duyulan eğitim turizmi kavramı aslında yeni bir olgu değildir. Herhangi bir konuda eğitim alma veya belirli bir konuyu öğrenme amacıyla yapılan seyahatler çok eskilerden beri süregelmektedir (Smith ve Jenner:1997). Ancak bu seyahatler 17’nci yüzyıldan itibaren görece daha planlı bir şekilde gerçekleştirilmeye başlamıştır. Eğitim turizmi kavramının başlangıcı niteliğini taşıyan ‘Grand Tour’ (Büyük Tur) isimli seyahatler, ilk olarak İngiltere’de ortaya çıkmıştır. İngiltere’de yaşayan soylu aileler, bu seyahatlerle çocuklarını Almanya, Fransa, İtalya ve İsviçre gibi ülkelere göndermiştir (CTC, 2001; Hibbert, 1987: 14). Bu süre zarfında uluslararası ilişkiler, sanat, spor ve dil eğitimi başta olmak üzere çeşitli konularda eğitim alan genç bireyler, buldukları destinasyonlarda ‘turist’ olarak isimlendirilmiştir (Theobald, 1995).

Bireyler, eğitim amacının daha fazla ön plana çıktığı ‘Büyük Tur’ gibi seyahatler sonrasında, merak duygusunu gidermek veya farklı destinasyon ve insanları gözlemlemek amacıyla da çeşitli yolculuk ve gezilere katılmaya başlamıştır (Burkart ve Medlik: 1981). Bu geziler sayesinde farklı kültürleri ve coğrafi güzellikleri deneyimleyen insanlar, bu tecrübelerinin ne kadar özel ve değerli olduğunu fark etmiştir. Seyahat sürecinde

eğitim ve öğrenme motivasyonuna atfedilen değeri, 20'nci yüzyılda öncelikle Avrupa ülkelerinde ardından ABD'de yükseköğretimde hareketliliğinin gelişiminde pay sahibi olmuştur (Kalinowski ve Weiler, 1992). İlerleyen yıllarda Büyük Tur'a (*Grand Tour*) benzer nitelikteki eğitim turizmi kavramı yeniden gündeme gelmiştir (Gibson, 1998: 32).

Ulaşım ve iletişim teknolojilerinin yanı sıra eğitim ve öğrenme süreçlerinde önemli değışimler yaşanmaktadır. Bu değışimler doğrudan doğruya eğitim turisti ve eğitim turizmi kavramları günümüz koşullarına göre açıklanmaya çalışılacaktır. Bir grup bireyin veya bir kişinin, herhangi bir şeyi öğrenme veya bir konuda bilgi edinme amacıyla farklı ülke veya bölgelere seyahat etme süreci, eğitim turizmi olarak isimlendirilir. Bu sürece katılan kişiler de eğitim turistidir (Bodger, 1998). Daha farklı bir tanımla, yolculuk sürecinin herhangi bir aşamasında, öğrenme veya eğitim alma amacının esas veya ikincil nitelik taşıdığı turizm çeşidi, eğitim turizmi olarak adlandırılmaktadır. Eğitim turizmi, örgün lisans/lisansüstü öğrenim programları, mesleki gelişim kursları, okul seyahatleri, yabancı dil kursları ve öğrenci değışim hareketliliği gibi türleri içerebilmektedir (Ritchie vd. 2003). Guo (2000: 4) herhangi bir konuda bilgi edinmeyi veya öğrenmeyi amaçlayan ve genellikle öğrenci ve öğretmenlerin katıldığı turizm çeşidini eğitim turizmi olarak açıklarken Ritchie ve Simon ise (2009) Guo'nun (2000) aksine, eğitim turizminin sadece öğrenci ve öğretmenlerle sınırlandırılmayacağını, toplumdaki tüm bireyleri kapsayıcı nitelik taşıdığını ileri sürmektedir.

Eğitim turizmine ilişkin yukarıda yapılan açıklamalar kapsamında, öğrenme ve/veya eğitim alma amacını seyahat sürecinde birincil veya ikincil motivasyon kaynağı olarak benimseyen ve en az bir gece asıl ikamet edilen destinasyondan (şehir/ülke) ayrılan kişiler eğitim ziyaretçisi (*educational stayover*) veya eğitim turisti (*educational tourist*) olarak adlandırılabilir. Öğrenme ve/veya eğitim alma sürecinde yolculuğa çıktığı yerde geceleme yapmadan esas ikametine dönen kişiler ise günübirlik eğitim turisti/ziyaretçisi (*same-day educational tourist*) veya eğitim gezgincisi (*excursionist*) olarak isimlendirilebilmektedir (Ritchie vd. 2003). Dünya Turizm Örgütü (2012) esas ikameti dışındaki yerlerde 24 saatten daha uzun ve bir yıldan az bir süreyle, eğitim, öğrenme, iş, eğlence ve diğer faaliyetlerde bulunma nedeniyle seyahat eden birey ve/veya grupları eğitim turisti olarak tanımlamaktadır.

Eğitim turizmi kavrama ilişkin ilk tanımlarda süre, amaç, yöntem ve mesafe gibi ölçütlerde getirilen bazı sınırlamaların günümüzde çok geçerli olmadığı görülmektedir. Dünya Turizm Örgütü, eğitim turizminin kişisel gelişim, araştırma-geliştirme, öğrenme, mesleki tecrübe edinimi gibi amaçlarla yapılabildiğini ve örgün eğitim, dil kursları, okul gezileri, mesleki kurslar gibi yöntemlerle sürece katılımın mümkün olduğunu belirtmektedir. Örgüt, eğitim turizmi kavramına ilişkin yaptığı güncel tanımda önceki tanımlardan farklı bir şekilde süreden bahsetmemiştir (UNWTO, 2016).

Tanımlarda farklılık olsa da eğitim turizmi kavramının aşağıdaki üç unsuru barındırdığı görülmektedir (Huang, 2008):

- Eğitim turistlerinin esas amacı para kazanmak değildir.
- Seyahat sürecinde herhangi bir konuda öğrenme ve/veya eğitim alma amacı vardır.
- Eğitim seyahatinin sonunda asıl ikamete dönüş hedeflenmektedir.

Sonuç olarak, eğitim turizminde süreye yönelik sınırlamaların artık bulunmadığı, süreç esnasında öncelikle öğrenme/eğitim alma motivasyonunun önem kazandığı ve seyahat sonunda asıl ikamete dönüş amacı bulunduğu söylenebilir.

2.2. Eğitim Turizminin Önemi

Öğrenci hareketliliğinin artması ve mesafelerin kısılmasıyla birlikte eğitim turizminin önemi de giderek kendini hissettirmektedir. Eğitim turizmi pazarında oldukça güçlü olan ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya gibi ülkeler, yükseköğretimde rekabetin gerektirdiği gelişmeleri takip etmektedir. Bu kapsamda, hedef pazarlara ulaşmak için rekabet stratejileri titizlikle uygulanmaktadır (Hemsley-Brown ve Izhar, 2006).

Gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkeler de eğitim turizmi pazarından faydalanmak ve diğer ülkelerle rekabet edebilmek amacıyla stratejik çalışmalara başlamıştır (Varghese, 2011). Eğitim turizmi pazarında yer edinebilmek için iyi uygulama örneklerini yakından takip etmek gerektiği ifade edilmektedir (Becker ve Kolster, 2012).

Yabancı uyruklu öğrencilerce ödenen öğrenim ücretleri ve diğer masraflar bir arada değerlendirildiğinde, eğitim turizminin çok boyutlu ve önemli bir ekonomik pazar oluşturduğu görülmektedir. Bu pazar, ekonomik katkılarının yanı sıra doğrudan ve dolaylı olarak istihdamı da etkilemektedir. Eğitim ve turizm

endüstrileriyle beraber ulaşım, konaklama, sağlık, sigorta, iletişim gibi birçok sektör bu alandan faydalanmaktadır (Altbach vd., 2009: 7-8).

Turizm ve eğitim sektöründe son yıllarda yaşanan gelişmeler, etkileşim düzeyini yükselterek uluslararası öğrenci hareketliliğini daha görünür hâle getirse de bu hareketliliğin boyutunun ve öneminin yeterince anlaşılmadığı söylenebilir (Smith ve Jenner, 1997: 60). Turizm ve eğitim arasındaki bağlantı ve ilişkilerle henüz araştırılmamış birçok konu bulunmaktadır (Roppolo, 1996: 191).

2.3. Eğitim Turizmi Alanındaki Fırsatlar ve Sorunlar

Eğitim turizmi, beraberinde birçok fırsat ve sorunu getirebilmektedir. Eğitim seyahatleriyle yükseköğretimde ülkeler arası hareketlilik artırmakta, ilişkili projelerin de katkısıyla özellikle genç bireylerin sosyokültürel gelişimi etkilenmektedir (Alemu, 2014: 74).

Teknoloji transferi, eğitimde finansman kolaylığı, ulusal düzeyde eğitim kalitesinin artması, sosyokültürel kazanımlar, iletişim becerilerinin artması, uluslararası standartlara erişimin sağlanması, uluslararası eğitim turizmi sayesinde ortaya çıkan fırsatlar olarak sıralanabilir (Bostrom, 2010). Ülkeler arasında kurulan stratejik ortaklıkları neticesinde artan doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları da eğitim turizminin faydalarındandır (Knight, 2014: 55-56). Bu sürecin en önemli faydalarından bir tanesi de yabancı dil öğrenimi ve kullanımının yaygınlaşmasıdır (Altbach ve Knight, 2007).

Yukarıda açıklanan fırsatların yanı sıra bir takım sorunlar da bulunmaktadır. Stratejik seviyelerde yanlış kararlar alınması ve planlama eksikleri, eğitim turizmi sürecinde yaşanan sorunların temelini oluşturmaktadır (Arabkheradmand vd., 2015: 3-6). Uluslararası eğitim hareketliliğinin önündeki engeller kurumsal, kültürel ve kişisel boyutlarda kendini gösterebilir (Leask, 2015). “Beyin göçü” sorunu birçok araştırmada ön plana çıkan sorunların başında gelmektedir (Knight, 2003). Bürokratik aksaklıklar, müfredat uyumsuzlukları, iletişim sorunları, kabul ve vize sürecinde yaşanan sorunlar, eğitim seyahatlerinin önündeki diğer engellerden bazılarıdır (Hudzik, 2015: 76-77). İngilizcenin eğitim sürecinde aşırı baskın olması birçok araştırmacı tarafından eleştirilmektedir. Yükseköğretimde sadece İngilizcenin kullanılması ve diğer dillerin önemsenmemesinin, öğrenci ve akademisyenlerce itici bulunabileceğine dair değerlendirmeler yapılmaktadır (Svensson ve Wihlborg, 2010; Choudaha ve De Wit, 2014: 19-34). Olumlu bir sonuç olarak görülen eğitim turizmine katılan öğrenci sayısındaki artış ise eğitimin kalitesinin düşüşüne ilişkin endişeleri beraberinde getirmektedir. Ayrıca, uzaktan eğitim teknolojisinin yaygınlaşması, geleneksel eğitim seyahatlerine olan talebi olumsuz etkileyebilmektedir. Talebin azalmasının yanı sıra örgün eğitimin en önemli kazanımlarından birisi olan sosyokültürel etkileşim de uzaktan eğitimle olumsuz etkilenmektedir (Salmi, 2001; Friedman, 2013). Bir bölgedeki eğitimin tamamen yabancı uyruklu öğrencilere odaklı olmasının ve yabancı uyruklu öğrenci sayısının aşırı artmasının da önemli sakıncaları olabilir. İngiltere’deki yabancı uyruklu öğrenci sayısının giderek artması, birçok üniversitenin neredeyse tamamen yabancılara bağımlı olması sorununu beraberinde getirmektedir. 1990’larda Asya ülkelerinde görülen ekonomik kriz sonucunda bu ülkelerden İngiltere’ye gelen öğrenci sayısı oldukça azalmıştır. Bunun sonucunda ülkedeki birçok lisans ve lisansüstü bölüm ile araştırma merkezi kapanma tehlikesi yaşamıştır (Baty, 2000).

Yabancı uyruklulara sergilenen olumsuz tutum ve davranışlar, iletişim ve yabancı dil kaynaklı sorunlar ile maddi sıkıntılar bu süreçte görülen olumsuz durumlardandır. Din ve inanç eksenli olumsuz tutum ve davranışların son yıllarda bazı ülkelerde belirgin bir problem haline geldiği görülmektedir. Yabancı uyruklu öğrenciler, yaşam tarzları, kıyafetleri, dini inançları veya uyrukları gibi sebeplerden dolayı ırkçı tutumlarla karşılaşabilmektedir (Taşçı, 2018: 33).

3. YÖNTEM

Araştırmanın temel amacı, yükseköğrenim için Türkiye’ye gelen yabancı uyruklu öğrencilerin destinasyon ve üniversite seçiminde etkili olan faktörlerin ortaya çıkarılması olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranacaktır:

- Yükseköğrenim için Türkiye’ye gelen yabancı uyruklu öğrencilerin ülke ve şehir seçimini etkileyen faktörler nelerdir?
- Yabancı öğrencilerin üniversite seçimini etkileyen faktörler nelerdir?
- Seçim sürecinde başvuru bilgileri kaynakları nelerdir?
- Öğrenim öncesinde Türkiye’ye yapılan seyahatlerin karar verme sürecinde herhangi bir etkisi var mıdır?

- Yabancı öğrencilerin bu süreçte yaşadığı olumlu/olumsuz deneyimler nelerdir?
- Yabancı öğrencilerin öğrenim sonrasında Türkiye’de kalmaya yönelik düşünceleri nelerdir?
- Yabancı öğrencilerin Türkiye’yi tercih etmesi için neler yapılmalıdır?

Araştırma sorularından anlaşılacağı üzere araştırmada tercih sürecini etkileyen faktörlerin yanı sıra, faydalanılan bilgi kaynaklarının ve önceki seyahatlerin etkili olup olmadığının belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, öğrencilerin olumlu ve olumsuz deneyimleri, öğrenim sonrasına yönelik hedefleri ve Türkiye’nin yabancı uyruklu öğrencilerce tercih edilmesine ilişkin önerileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın vakıf üniversiteleri başta olmak üzere yabancı uyruklu öğrencileri bünyesine çekerek eğitim turizmi pazarında rekabet etmek isteyen tüm yükseköğretim kurumlarına katkı sağlaması beklenmektedir. Araştırma sonuçları ile ilgili kurum ve kuruluşlara politika önerileri sunulması, bu sayede eğitim turizminde ilerleme kaydedilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmada sürecinde nitel veri toplama yöntemi esas alınmıştır. Öncelikle alanyazın taranmış ardından vakıf üniversitelerinde öğrenim gören beş yabancı uyruklu öğrenci ile derinlemesine ön görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler ve alanyazında kullanılan bazı görüşme formlarından (Bodycott, 2009; Lee, 2008) yararlanılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır.

Araştırmanın evrenini İstanbul ilindeki vakıf üniversitelerinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem belirleme sürecinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, önceden belirlenen bir dizi ölçüt bulunmaktadır. Ölçütler, araştırmacı tarafından oluşturulabildiği gibi önceden hazır olan bir ölçüt listesi de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 140). Bu çerçevede, örneklemin oluşturulması sürecinde araştırma amacıyla örtüşecek şekilde araştırmacı tarafından hazırlanan ölçütler şunlardır:

- Vakıf üniversitelerinde lisans düzeyinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler olması,
- Öğrencilerin değişim hareketliliği (Erasmus, Mevlana vb.) kapsamında olmaması ve bizzat öğrenim ücreti ödemesi,
- Zorunlu sebeplerden (Suriye’deki savaş sebebi gibi) dolayı Türkiye’de bulunmaması,
- Katılımcı gruptaki öğrencilerin olabildiğince çeşitlilik (Ülke, milliyet, üniversite, bölüm, sınıf ve cinsiyet gibi) içermesi

Vakıf üniversiteleri, devlet üniversitelerine kıyasla çok daha yüksek öğrenim ücretleri talep ettiğinden ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlamaktadır (Erçek, 2017). Ücretli öğrenim veren bu kurumların yabancı uyruklu öğrenci çekmek için devlet üniversitelerine göre daha fazla çaba sarf etmesi ve birbirleriyle rekabet içerisinde olmaları beklenen bir durumdur. Bu nedenle, araştırmanın evrenini İstanbul ilindeki vakıf üniversitelerinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler oluşturmaktadır.

Veri toplama sürecinde 20’nci görüşmeden itibaren önceki verilerin tekrar edilmeye başladığı görülmüştür. 27’nci görüşme sonrasında da yeterli boyutta veri toplandığı değerlendirilerek görüşmeler sonlandırılmıştır. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi yöntemleri beraber kullanılmıştır.

Araştırmada geçerlik ve güvenilirliği güvence altına almak amacıyla alınmış olan önlemler şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırma soruları açık şekilde tanımlanmıştır.
- Araştırmacının konumu belirgin biçimde ifade edilmiştir. Veri toplama süreci sadece araştırmacı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.
- Veriler, araştırma sorularına cevap verecek ayrıntıda ve amaca uygun şekilde elde edilmiştir.
- Görüşme formunun oluşturulması ve görüşmelerin yapılması esnasında esnek bir yaklaşım sergilenmiştir. Görüşmeler, derinlemesine ve yüz yüze gerçekleştirilmiştir.
- Ham şekilde saklanan görüşme kayıtları sayesinde teyit mekanizmaları çalıştırılabilmektedir.
- Değerlendirme ve sonuç aşamasına temel oluşturması için görüşmecilerden elde edilen verilerin bir kısmı doğrudan sunulmuştur.
- Nitel veri toplama yöntemleri konusunda uzman olan akademisyenlerden destek alınmıştır. Uzman eleştiri ve önerileri, özellikle görüşme formunun hazırlanması ve veri analizi süreçlerinde araştırmaya çok önemli katkılar sağlamıştır.

Araştırma kapsamında İstanbul ilindeki vakıf üniversitelerinde öğrenim gören 27 öğrenci ile görüşülmüştür. Katılımcılara ilişkin tanıtıcı bilgiler, Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1: Görüşmeye Katılan Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Dağılımı

Sıra No	Cinsiyet	Yaş	Ülke	Üniversite	Bölüm	Sınıfı	Yıllık Öğrenim Ücreti	Aylık Ortalama Harcamaya Miktarı
1	E	23	Afganistan	A	Uluslararası İlişkiler (İng)	3	5.500 \$	3.500 TL
2	E	21	Suriye	B	Mimarlık (İng)	3	3.400 \$	3.800 TL
3	K	19	Suriye	B	Mimarlık (İng)	2	3.570 \$	2.700 TL
4	E	21	Lübnan	B	Mimarlık (İng)	3	3.000 \$	4.500 TL
5	K	23	Ukrayna	C	Ekonomi (İng)	2	2.000 \$	4.800 TL
6	E	32	S. Arabistan	D	Mimarlık (İng)	3	9.000 \$	5.500 TL
7	E	22	Lübnan	E	Endüstri Müh. (İng)	3	7.900 \$	3.500 TL
8	E	19	İran	E	Endüstri Müh. (İng)	2	7.900 \$	3.400 TL
9	K	20	Filistin	E	Halkla İlişkiler (İng)	2	5.500 \$	3.000 TL
10	K	20	Özbekistan	E	İşletme Yön. (İng)	3	7.900 \$	2.500 TL
11	K	20	Almanya	E	Psikoloji (İng)	2	7.900 \$	3.000 TL
12	E	19	İngiltere	E	Enerji Sis. Müh. (İng.)	2	7.900 \$	1.200 TL
13	K	27	İran	E	Psikolojik Dan. ve Reh. (İng)	2	6.000 \$	2.500 TL
14	K	19	Tunus	E	Moleküler Biy. ve Gen. (İng)	2	7.900 \$	3.000 TL
15	E	21	Azerbaycan	E	Siyaset Bilimi ve UA İliş.(İng)	3	7.110 \$	2.900 TL
16	E	19	Libya	F	İşletme (İng)	1	7.500 \$	4.500 TL
17	E	25	Irak	G	UA Ticaret ve Finans(İng)	4	4.000 \$	2.300 TL
18	E	26	Etiyopya	G	UA Ticaret ve Finans(İng)	4	4.000 \$	1.800 TL
19	K	38	Ürdün	H	İç Mimarlık (İng)	1	3.800 \$	7.500 TL
20	E	24	Senegal	I	İşletme (İng)	3	2.200 \$	2.000 TL
21	K	18	Suriye	E	İletişim Tasarımı (İng)	1	5.600 \$	3.500 TL

Sıra No	Cinsiyet	Yaş	Ülke	Üniversite	Bölüm	Sınıfı	Yıllık Öğrenim Ücreti	Aylık Ortalama Harcama Miktarı
22	K	20	Fas	E	İletişim Tasarımı (İng)	1	5600 \$	2.500 TL
23	E	19	Filistin	E	Mekatronik Müh. (İng.)	1	7.000 \$	2.500 TL
24	E	21	Ruanda	E	İnşaat Müh. (İng.)	3	7.000 \$	2.800 TL
25	K	22	Pakistan	J	El.-Elektronik Müh. (İng.)	2	3.500 \$	2.500 TL
26	E	28	Mısır	J	İşletme (İng.)	1	6.000 \$	3.200 TL
27	K	32	Dağıstan	J	Halkla İlişkiler ve Rek.(İng.)	1	6.000 \$	2.500 TL

Tablo 1’de araştırmaya katılan 27 öğrenciye ilişkin tanıtıcı bilgiler özetlenmiştir. Buna göre katılımcıların 15’i erkek, 12’si kadın olup yaş ortalaması 22,59’dur. Görüşülenlerin 7’si 19, 4’ü 20, 4’ü 21, 2’si 22, 2’si 23, 2’si 32, diğerleri ise 18, 24, 25, 26, 28 ve 38 yaşındadır. Yaşı en büyük öğrenci 38, en küçük öğrenci 18 yaşındadır. Katılımcıların 17’si Asya, 7’si Afrika, 3’ü Avrupa’da yer alan ülkelerden gelmiştir. Katılımcıların genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden geldiği gözlemlenmiştir. Öğrencilerin 7’si birinci, 9’u ikinci, 9’u üçüncü ve 2’si dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir.

Öğrenim için ödenen yıllık ücretlere bakıldığında 7’sinin 7.900 dolar, 2’sinin 4.000 dolar, 2’sinin 5.500 dolar, 2’sinin 5.600 dolar, 2’sinin 6.000 dolar, 2’sinin 7.000 dolar ödediği, ortalama ücretin ise 5.799 dolar olduğu görülmektedir. Türkiye’de aylık harcama miktarlarına bakıldığında ise 5’inin 2.500 TL, 4’ünün 3.000 TL, 3’ünün 3.500 TL, 2’sinin 2.500 TL, kalan 13’ünün ise 1.200, 1.800, 2.000, 2.300, 2.700, 2.800, 2.900, 3.200, 3.400, 3.800, 4.800, 5.500, 7.500 TL harcadığı, aylık ortalama harcama miktarının 3.255 TL olduğu görülmektedir.

4.ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1.Ülke ve Şehir Seçiminde Etkili Olan Faktörlere İlişkin Bulgular

Bulguların değerlendirilmesi sürecinde görüşmelere katılan yabancı uyruklu öğrenciler “K1,K2,K3.....K25” şeklinde kodlanarak ifade edilmiştir.

Ailevi nedenler, tavsiyeler ve ülkeler arası benzerlik, öğrenim için Türkiye ve İstanbul’un seçilmesinde öne çıkan faktörlerdir. Bunları, vize kolaylığı, İstanbul ilinin imajı, coğrafi yakınlık ve ulaşım kolaylığı ile öğrenim ücretleri izlemektedir.

Ailevi nedenler ve tavsiyeler 10’ar, ülkeler arası benzerlik 8, vize kolaylığı 6, kent imajı 4, coğrafi yakınlık 4, öğrenim ücretleri 3, ulaşım kolaylığı 2 katılımcı tarafından ifade edilmiştir.

Ailevi nedenleri vurgulayan 10 öğrencinin ikisi süreçte babasının karar alıcı pozisyonunda bulunduğunu, dördü ise ailedeki diğer bireylerin eğitimi nedeniyle Türkiye’yi seçtiklerini belirtmiştir.

Kimlerden tavsiye aldıkları hususu söz konusu olduğunda 10 öğrencinin baba tavsiyesinden, iki öğrencinin Türkiye’de öğrenim gören arkadaşlarından, iki öğrencinin de İstanbul’da yaşayan aile dostlarından etkilendiği görülmüştür. Diğer öğrencilerden farklı bir konuya işaret eden Ruanda uyruklu K24, ülke ve şehir seçim sürecinde Ruanda’da yatırım yapan bir Türk şirketinin varlığının etkili olduğu bilgisini şu sözlerle paylaşmaktadır:

“Ruanda’da bir Türk inşaat şirketi var. Çok meşhurlar. Summa inşaat isimli. İlk defa onlardan duyduk. Onlar tavsiye etti İstanbul’da üniversite okumam.” (K24)

8 öğrenci Türkiye ile kendi ülkeleri arasındaki benzerlikleri vurgularken özellikle kültürel benzerlik, yaşam biçimleri ve inanç özgürlüğünden söz etmiştir. Filistin uyruklu K9 Türk dizilerinden çok etkilendiğini ve İstanbul'u çok merak ettiğini belirtmiştir. K16, Türkiye'de yemek konusunda çok rahat ettiğini beyan etmiştir. Fas uyruklu K22 de dini hususları vurgularken başörtülü olmasından dolayı Türkiye'de rahat ettiğini, kıyafet konusunda kimsenin ayrımcılığa maruz kalmadığını ifade etmiştir.

"Ailemle 2 kez İstanbul'a gelmiştik. Ailem kültürel açıdan burayı çok sevdi. İnsanlarını da çok sevdi. Türk dizilerini çok seviyorduk. Çok merak ediyorduk. Özellikle İstanbul'u. Diğer ülkeleri de araştırdım ama İstanbul'a özellikle konsantre oldum." (K9)

"Libya'daki iç savaş nedeniyle yurtdışında okuma kararı almıştık. Lise eğitimini Romanya'da bitirdim. Üniversite için İstanbul'u düşündüm. Daha önce 4 kez tatil için gelmiştik Türkiye'ye. Kültürel ve dini açıdan rahat olabileceğimiz için İstanbul'u seçtim. Helâl yemek konusunda Romanya'da çok zorlanmıştım" (K16)

"...Kültürel açıdan da Fas'a benziyor. Başörtülülere karşı olumsuz bir şey yok. Dini konularda hoşgörülü. Fas'tan gelenlere vize de istenmiyor." (K22)

Vize kolaylığı, öğrencilerce sıkça vurgulanan (6 öğrenci) faktörlerden bir diğeridir. Öncelikle, ABD ve Avrupa ülkelerini tercih eden bazı öğrenciler, vize sürecinde yaşadıkları sorunlardan dolayı Türkiye'ye yönelmiştir. Bu durum, vize kolaylığının eğitim turizmi açısından Türkiye'ye bir avantaj sağladığını göstermektedir.

Coğrafi yakınlık ve ulaşım kolaylığı, Türkiye ve İstanbul'un tercih edilmesinde öne çıkan ve birbiriyle ilişkili olan faktörlerdir. Bu hususu vurgulayanlar (6 öğrenci) Türkiye'nin kendi ülkelerine yakınlığından ve yeterli miktarda uçak seferi olmasından memnuniyetlerini dile getirmiştir.

İstanbul'un imajından söz eden 4 öğrenci, şehrin turistik yönü, tanınırlığı ve büyüklüğünden etkilendiklerini belirtmiştir. Ayrıca üniversite, bölüm ve yabancı öğrenci sayısının fazlalığı ile yabancı öğrenci profilinin çeşitlilik içermesi olumlu faktörler olarak paylaşılmıştır.

Öğrenim ücretlerinin uygunluğu ve gündelik yaşam maliyetleri, 4 öğrenci tarafından vurgulanmıştır. Bu öğrenciler, öncelikle ABD ve Avrupa ülkelerini araştırdıklarını ancak öğrenim ücretlerinin ve gündelik yaşam maliyetlerinin çok yüksek olmasından dolayı Türkiye'ye yönelindiklerini ifade etmişlerdir. Öğrenim ücretleri ve gündelik yaşam maliyetlerinin düşük olması da eğitim turizmi açısından Türkiye'nin avantajlı yönlerindedir.

Bu veriler hep birlikte değerlendirildiğinde katılımcıların genellikle kültürel ve dini yakınlığı göz önüne alarak ailelerinin tavsiye ve etkisiyle Türkiye'de öğrenimi tercih ettikleri bu tercihte Türkiye'deki öğrenim ücretlerinin düşüklüğünün ve vize kolaylığının da oldukça etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4.2. Üniversite Seçiminde Etkili Olan Faktörlere İlişkin Bulgular

Arkadaş tavsiyeleri ve üniversitenin konumu, üniversite seçim sürecinde öne çıkan faktörlerdir. Bu faktörleri sırasıyla öğrenim görülmek istenen bölümlerle ilgili değerlendirmeler, öğrenim ücretleri, eğitim dili, lisansüstü eğitim imkânları, internet ve sosyal medya, burs ve indirim seçenekleri, yabancı öğrenci sayısı ve akademik kadro izlemektedir. Öğrencilerden 13'ü arkadaş tavsiyesi, 9'u konum, 6'sı öğrenim görülmek istenen bölüm, 6'sı öğrenim ücretleri, 6'sı eğitim dili, 4'ü lisansüstü eğitim imkânları, 4'ü internet ve sosyal medya, 4'ü burs ve indirim seçenekleri, 4'ü yabancı öğrenci sayısı, 3'ü akademik kadro gibi faktörlerle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca 2'şer kez başvuru sürecinin kolaylığı, yabancı öğrenci çeşitliliği, çift ana dal ve yan dal imkânları ile üniversite sıralama ve derecelendirmelerinin etkisi faktörleri katılımcılarca dile getirilmiştir.

Arkadaş ve tanıdık tavsiyelerine vurgu yapanların Türkiye'de yaşayan arkadaşlarından /aile yakınlarından bilgi topladığı ve onların tavsiyelerinden etkilendiği bulgulanmıştır. Katılımcıların neredeyse tamamının, soydaşlarının tavsiyelerinden etkilendiği, başka ülke vatandaşlarından herhangi bir bilgi almadığı görülmüştür. Bu kapsamda, üniversite yönetimlerinin kayıtlı yabancı öğrencileri arasından birer temsilci seçmesinin ve bu temsilcilerin vize alımı, başvuru, kayıt, dersler, ulaşım, konaklama ve diğer gündelik meseleler konusunda aday öğrencileri bilgilendirmesinin tanıtım sürecine olumlu katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Üniversitelerin konumunun önemini vurgulayan 9 öğrencinin cevapları irdelendiğinde konumun ilk aşamada çok fazla dikkate alınmadığı ancak süreç içerisinde oldukça önemli bir etken hâline geldiği, hâlihazırda öğrencilerin büyük çoğunluğunun kampüsün konumunu oldukça önemseydiği görüşmeler esnasında dikkat

çekmiştir. Birden fazla üniversiteden kabul alan öğrencilerin bir kısmının karar aşamasında kampüsün konumunu ve etrafındaki yerleşim birimlerini dikkate aldıkları bulgulanmıştır.

“...Babamın kiraladığı ev Bostancı’da olduğu için eve de yakın bir okul olmasını istedik.” (K5)

“İstanbul’da 8 tane daha üniversiteyi araştırdım. Uluslararası üniversite sıralamalarını kontrol ettim. Birçok açıdan yapılmış sıralamalarda yer aldığını görünce şimdiki okulumu seçtim. Sosyal medyada öğrenciler arasında da oldukça popüler olduğunu gördüm. Ama özellikle konumunu çok sevdim.” (K9)

“Bu okulda İşletme okuyan Afgan bir arkadaşım da tavsiye etmişti. Özellikle ulaşım imkânları, konumun ve yabancı öğrenci sayısının çok olmasından söz etmişti. Bu yüzden bu okulu seçtim.” (K13)

“...Üniversitenin konumunu beğendim. Oturduğumuz eve yakın...” (K19)

“Babam burada kendi ülkemizden bir gençle tanışmış. Üniversite öğrencisi. O üç tane üniversiteyi önermiş babama. B....., A.... ve G.... Üniversiteleri. Fiyat ve konum olarak burası daha mantıklı geldiği için burayı seçti babam” (K20)

“İki tane üniversiteye başvurmuştum. İkisinden de kabul aldım ama sosyal medyadaki yorumları okuyunca ve okulun yerini görünce şimdiki okulumu seçtim.” (K23)

Bölümle ilgili değerlendirmelerinin tercih sürecindeki en önemli faktör olduğunu vurgulayan öğrenciler öğrenim görecekları bölümü belirledikten sonra farklı üniversitelerin o bölüme yönelik sunduğu imkânları (akademisyenlerin niteliği, çalışmalarını, laboratuvar ve lisansüstü öğrenim imkânlarını, yan dal ve çift ana dal seçenekleri vb.) araştırdıklarını ve bu unsurların genel bir değerlendirmesini yaptıktan sonra nihai kararlarını verdiklerini belirtmişlerdir.

Öğrenim ücretleri üniversite tercihinde etkili olan bir diğer önemli husustur. 6 öğrenci öğrenim ücretlerinin makul olduğunu ifade ederken, birden fazla üniversiteden kabul alan 4 öğrenci bu aşamada, öğrenim ücreti daha düşük olan üniversiteye yöneldiğini belirtmiştir. Öğrenim görülecek programın dilinin İngilizce olması, üniversite tercihinde öne çıkan bir diğer önemli kriterdir. İnternet ve sosyal medya platformlarında edinilen bilgilerin etkili olduğunu ifade eden 4 öğrenci araştırma sürecinde interneti kullandıklarını, üniversiteler hakkındaki haberleri ve çeşitli mecralardaki yorumları okuduklarını hatta e-posta vb. yollarla üniversitelerden bilgi almaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Görüşmecilerin önemli kısmı, üniversitelerin resmi web sitelerinin, tercih sürecinde araştırma yapan yabancı öğrenciler için çok kullanışlı olmadığı yönünde eleştirilerde bulunmuştur. Ayrıca, üniversiteye uzaktan başvuru konusu başta olmak üzere bazı çevrim içi işlemlerle ilgili memnuniyetsizlikler gözlemlenmiştir. Öğrenciler başvuru işlemleri için zor ve karmaşık bir yazılıma sahip olanlar yerine kısa sürede ve kolayca başvuru sistemine sahip üniversiteleri tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Lisansüstü programların bulunması, akademisyenlerin niteliği, yabancı öğrenci çeşitliliği, yan dal ve çift ana dal imkânlarının bulunması üniversite tercihinde etkili olan diğer faktörlerdir. Ayrıca uluslararası derecelendirme kuruluşlarınca yapılan sıralamaların da başarılı öğrencilerce dikkate alındığı görülmüştür.

4.3. Karar Verme Sürecinde Başvurulan Bilgi Kaynaklarına İlişkin Bulgular

Karar verme sürecinde öne çıkan bilgi kaynaklarının internet ve sosyal medya ile arkadaşlar olduğu, bu ikiliyi yakın çevrelerinin (ebeveyn, aile ve akraba) izlediği bulgulanmıştır. Öğrencilerin 16’sı internet ya da sosyal medya araştırması, 4’ü üniversitelerin kurumsal web siteleri, 15’i arkadaş tavsiyesi, 6’sı tanıdık/akraba tavsiyesi, 4’ü ebeveyn tavsiyesi, 2’si de eğitim acentesi ve fuarlarından yararlandığını belirtmiştir. Bu durum, öğrencilerin yakın çevresindeki (aile, arkadaş, tanıdık, akraba) insanlardan aldıkları bilgiye güven duyduklarını göstermektedir. Tavsiyesine başvuranların 15’i arkadaş, 10’u akraba ya da aile yakınıdır. Öğrenciler bilgi toplamaya başladıklarında konuyu ailelerine açmakta ya da arkadaşları ile iletişime geçerek karar verme sürecinde onlardan yardım almaktadır. Arkadaş tavsiyesi, ülke ve şehir seçiminde de etkili bir faktördür, ancak üniversite ve bölüm seçiminde neredeyse en önemli faktör olarak öne çıkmaktadır.

16 öğrenci çok önemli bir diğer faktör olan internet ve sosyal medya platformlarından yararlandığını beyan etmiştir. Bu noktada öğrenciler, web siteleri aracılığıyla Türkiye’nin yanı sıra diğer ülkelerle ilgili bilgi toplamakta, üniversitelerin sosyal medya hesaplarını araştırmakta ve bu hesaplarda paylaşılmış yorumları okumaktadır. 4 öğrenci üniversitelerin resmî web sitelerini incelediğini ve şeffağça bilgilendirme yapılan üniversiteleri tercih ettiklerini ifade etmiştir.

“Çoğunlukla internette ve sosyal medya hesaplarından araştırdım. Buradaki yorumların hepsini okumaya çalıştım. Çok farklı ülkelerden öğrencilerin paylaşımlarını inceledim” (K4)

“Özellikle internette araştırma yaptım. Üniversitelerin çeşitli açılardan derecelendirildiği uluslararası sıralamaları internette inceledim. Sosyal medyadaki paylaşımları okudum” (K9)

“Arkadaşlarımın tavsiyesi sonrasında internet ve sosyal medyada okulla ilgili yorumları okudum” (K14)

“...İnternette de çok araştırdım. B... Üniversitesinin web sitesi de oldukça bilgilendiriciydi.” (K6)

“Arkadaşımın tavsiyesinden sonra internette araştırdım. Okulu web sitesinden online başvuru yaptım. Başvuru çok kolaydı...” (K7)

“Arkadaşlarımın tavsiyesine ve internete başvurduğum. Özellikle okulun web sitesini inceledim. Bölümüm ve akademisyenlerle ilgili araştırma yaptım” (K12)

“...Okulun web sayfasına baktım. Özellikle bölümü tanıtan bilgiler oldukça açıklayıcıydı.” (K15)

Öğrencilerden sadece birinin eğitim fuarında, birinin de eğitim acentesi aracılığıyla üniversiteler hakkında bilgi topladığı tespit edilmiştir. Yabancı uyruklu öğrencilere ulaşma sürecinde önemli tanıtım mecralarından olan eğitim fuarları ve acentelerin daha etkili bir şekilde kullanılmasının Türkiye’deki üniversitelerin tanınırlığına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Üniversitenin iletişim kaynakları (telefon, e-posta vb.) aracılığıyla bilgi toplamaya çalışan sadece bir katılımcının olması ve onun da bu süreci aşağıdaki sözlerle açıklaması dikkat çekicidir.

“Burada okuyan Afgan arkadaşım tavsiye etti. Ben de internette çok araştırdım. Diğer başvurduğum okulları da araştırdım. Diğer okullara yolladığım e-postalara cevap alamadım. Ama şimdiki okulumla ilgili talep ettiğim her konuda cevap aldım.” (K13)

4.4. Öğrenim Öncesinde Yapılan Seyahatlerin Etkisine İlişkin Bulgular

Katılımcı 27 öğrenciden 18’inin yükseköğrenim öncesinde Türkiye’yi ziyaret ettiği, 9’unun etmediği tespit edilmiştir. Ziyaretlerin genellikle tatil amacı taşıdığı, 3 katılımcının birer kez diğer 15 katılımcının ise birden çok kez Türkiye’yi ziyaret ettiği görülmüştür. Öğrencilerin neredeyse tamamı, bu ziyaretlerin yükseköğrenim öncesinde Türkiye’yi seçme kararını olumlu etkilediğini vurgulamış, sadece K8, ziyaretlerinin karar verme sürecini herhangi bir şekilde etkilemediğini ifade etmiştir.

Türkiye’yi ziyaret etmeyen 9 öğrenciden 8’i yakın akraba veya arkadaşlarının Türkiye’yi ziyaret ettiğini, kendi tecrübeleri olmasa dahi bu kişiler vasıtasıyla Türkiye hakkında topladıkları bilgilerin tercihlerini olumlu etkilediğini belirtmiştir. Üniversitelerin öğrencilere ulaşması gerekirken öğrencilerin yakın çevresi (akraba, tanıdık ve arkadaşları) aracılığıyla üniversitelere erişmesi dikkat çekicidir.

4.5. Üniversiteye Giriş ve Eğitim Süresince Yaşananlara İlişkin Bulgular

Görüşmenin 5’inci sorusu “Üniversiteye giriş ve eğitim süresince varsa yaşadığımız olumlu/olumsuz şeyleri anlatır mısınız?” şeklindedir. Bu soruyla yabancı uyruklu öğrencilerin üniversitelere başvuru sürecinden itibaren gözlemlediği veya deneyimlediği olumlu ve olumsuz tecrübelerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Olumlu deneyimlere ilişkin cevapların irdelenmesi sonucunda öğrencilerin genel olarak süreçten memnun olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada, başvuru sürecinin kolaylığı, İstanbul’daki ulaşım imkânlarının çeşitliliği, yeme-içme imkânları ve öğretim elemanlarıyla kurulan iletişimden duyulan memnuniyet ön plana çıkmaktadır. Ayrıca gündelik yaşam maliyetleri, sağlık sistemi, yabancı öğrenci çeşitliliği ve İstanbul’un güvenli olması gibi konularla ilgili de olumlu deneyimlerinden söz edilmiştir.

Türkiye’de öğrenci olmaktan dolayı çok önemli bir derecede memnuniyetsizlik yaşayan katılımcı gözlenmemiştir. Araştırmaya katılan 27 öğrenciden 15’i olumsuz herhangi bir deneyimden söz etmemiştir. Ancak kalan 12 öğrenci, olumlu deneyimlerin yanında bazı olumsuz deneyimler de yaşadığını ifade etmiştir. Yabancılarla yönelik antipati ve yabancı dilden kaynaklanan sorunlar, öğrencilerin en önemli olumsuz deneyim alanları olarak dikkat çekmektedir.

Misafirperverlik ve hoşgörüsü ile tanınan Türkiye’de yabancılarla yönelik bir antipatinin var olduğunun ileri sürülmesi önemli bir husustur. Bu konuda olumsuz tecrübeleri olan 4 öğrenciden 3’ü Arap, 1’i de Afgan kökenlidir ve tamamı yaşadıkları negatif deneyimlerin mülteci zannedilmelerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Suriye uyruklu K2 ve K3, gözlemledikleri antipatinin bizzat Suriyeli olmalarından

kaynaklandığını algılamaktadır. Afgan uyruklu K1'in ise Suriyelilere benzetilmekten rahatsız olması ve ücretsiz eğitim almadığını vurgulaması dikkat çekicidir. Ayrıca Suudi Arabistan uyruklu K6 ve Fas uyruklu K22, Arap uyruklulara karşı özellikle okul dışında, toplu taşıma araçlarında dik dik bakmak gibi bazı antipatik davranışlar gözlemlediklerini anlatmışlardır. Bununla birlikte öğrencilerin tamamı, okul ve kampüs içerisinde olumsuz herhangi bir tutum ve muameleye maruz kalmadıklarını belirtmiştir. Son yıllarda sığınmacılara yönelik olumsuz tutumların arttığı söylenebilir. Özellikle Arap kökenli öğrencilerin sığınmacı olmadıklarını vurgulaması dikkat çekicidir. Büyük bir sığınmacı kitlesine ev sahipliği yapan bir ülkede münferit bazı sorunlar yaşanması ve bunun bazı yabancı öğrencilere olumsuz yansımalarının olması şaşırtıcı değildir. Nitekim öğrenciler olumsuz deneyimlerinin genel bir tavırdan değil, bireysel davranışlardan kaynaklandığını ifade etmiştir.

"Genel olarak Türkiye'de çok şey olumlu ama olumsuz şeyler de var. Mesela, vize süreci çok uzun sürüyor, evraklarla uğraşyoruz. Oturma için işleri çok uzun sürüyor. Okulun istediği evraklar çok. Her şeyimiz yasal ve tam olmasına rağmen böyle. Biz mülteci değiliz, ben okul için geldim buna rağmen zor. Ben buraya göç etmedim, okul için geldim. Bu işlemler çok garip geldi bana. Mesela Avrupa ülkelerini seçsem bu kadar uğraşmazdım, zorlanmazdım. Türkiye'de zaten yabancılar ile Türklere farklı muamele uygulanıyor, her açıdan. Mesela nüfus idaresine gittiğimizde bize farklı davranıldığını hissediyoruz, mülteci olmadığımızı anlatmaya çalışıyoruz. Suriyeli sığınmacılara karşı gösterilen antipati bize de sergileniyor. Sizden maddi bir talebimiz, istegimiz yok ama sanki mülteciymiş gibi görülüyoruz, şuramıza kadar geldi (Katılımcı elini boğazına götürerek işaret etti). Özellikle son zamanlarda bunu daha fazla hissediyoruz." (K1)

"Buradaki öğrencilerin %90'ı bize karşı çok iyi. Yabancı gibi davranmıyor bize. Hocalar da çok iyi. Aslında olumsuz çok fazla şey yaşamadım. Ancak bazı insanların Suriyeli olduğumuzdan dolayı bize biraz antipati beslediğini hissediyorum. Biz mülteci değiliz. Babamın Suriye'de ve Türkiye'de kuyumcu dükkânı var. Türkiye'deki dükkân nedeniyle Türk devletine vergi ödüyor. Ben de kendimi Türk gibi hissediyorum. Bizim bir suçumuz yok." (K2)

"Genelde herkes bize iyi davranıyor. Yabancı olmamızdan değil ancak Suriyeli olmamızdan ötürü biraz rahatsızlık duyulduğunu hissediyorum. Bazıları, bizim mülteci olduğumuzu ve Türkiye'ye çaresizlikten geldiğimizi zannediyor. Böyle bir şey yok. Ailem Suriye'de. İstesem orada da okuyabilirdim ancak para ödeyerek Türkiye'de okuyorum. Türkiye devleti bana herhangi bir para yardım yapmıyor. Kendi paramızla hayatımızı sürdürüyoruz." (K3)

"Okula girişte hiçbir sorun yaşamadım. Ama günlük hayatta Araplara karşı hoşgörüsüzüğüm arttığını düşünüyorum. Suriyeli sığınmacıların karıştığı olaylar yüzünden hem Suriyeli hem de diğer Arap ülkelerinden gelen öğrencilere karşı okul dışında biraz garip bakıldığını hissediyorum. Kötü örnekler yüzünden biz de zarar görüyoruz. Ama üniversite içerisinde olumsuz hiçbir şey yaşamadım hiç. Yabancı gibi hissetmiyorum kendimi okul içinde." (K6)

"Nadiren de olsa Araplara karşı özellikle toplu taşımada önyargılı bakışları hissediyorum. Bunun baricinde olumsuz bir şey yok. Hatta çok şey olumlu. Yemekler çok lezzetli ve ucuz. Öğrenciler için çok güzel bir şehir. Restoranlarda ve ulaşımda öğrenci indirimleri çok güzel uygulamalar. Ayrıca çok güvenli. Gece saat 01:00'de bile metrobüs kullanıyorum rabatlakla. Kiralar Avrupa ülkelerinden çok daha uygun fiyatlı." (K22)

Yabancı dille ilgili olumsuz deneyimlerini aktaran öğrenciler, üniversite içinde ve dışında iletişimde zorlandıklarını, yabancı öğrenci ofisinde yabancı dil bilen personel sayısının yetersiz olduğunu ve bundan dolayı çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. K4 ve K18'in cevapları dikkat çekicidir.

"Bence en önemli sorun uluslararası öğrencilerle iletişim kurma biçimi ve onların sorunlarının çözülmemesi. Özellikle idari birimlerde çalışanlar bu konuda çok yetersiz. Çalışanların çok azı İngilizce biliyor. Bütün herkesin Türkçe veya İngilizce bilmesi bekleniyor ama bu mümkün değil. Ana dili Fransızca olan arkadaşlarım var ve çok zorlanıyorlar. Ben 5 dilde kendimi ifade edebiliyorum ama herkesin böyle olması beklenemez. Çalışanlar İngilizceyi daha etkin olarak kullanmalı ve diğer dilleri de az da olsa konuşabilmeli. Bütün problemlerin temelinde bence dil var. Kayıt esnasında kimlik, iletişim bilgilerimi yanlış kayıt ettiler. 3 kere kendim gidip uğraşmak zorunda kaldım. Bundan daha büyük sorunlar da yaşanabilirdi. Uluslararası öğrenci ofisinde çalışan görevliler bile İngilizceyi iyi konuşamıyorlar. Ofiste sadece 1 kişi İngilizce konuşabiliyordu." (K4)

"Olumsuz herhangi bir şey yaşamadım. Ancak en büyük sorun dil sorunu. Bürokratik işlemleri ve kayıt işlemlerini yaparken görevlilerle anlaşabilmek çok zordu. Benim ana dilim Fransızca ve Arapça. Biraz da İngilizce biliyorum. Okulda da dışarıda da hiç kimse Fransızca ve Arapça bilmiyor. Ana dili Fransızca veya

Arapça olan çok arkadaşım var. Hepsi de aynı sorundan şikâyetçi, ama Türkler çok çok iyi insanlar. Çok yardımseverler. Misafirperverler” (K18)

“Yabancı dil problemi büyük problem. Türkçe bilmiyorsanız çok zor iletişim kurmak. Sadece okul içinde değil okul dışında da. Çok az kişi İngilizce konuşabiliyor. Fransızca bilen hiç yok. Benim anadilim Fransızca.” (K20)

4.6. Öğrenim Sonrasında Türkiye’de Kalma Fikrine İlişkin Bulgular

Bu soruda, mevcut yabancı öğrencilerin öğrenim sonrasında ilişkin planlarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Cevap içeriklerinden öğrencilerin neredeyse tamamının, lisans öğrenimi sonrasında ilişkin henüz karar veremediği ve Türkiye’deki son senelerinde planlarının netleşeceği anlaşılmıştır. Lisans öğrenimi sonrasında Türkiye’de ve özellikle İstanbul’da kalmayı planlayan 10 öğrencinin iş hayatına atılmayı hedeflediği, yüksek lisans düşünmediği görülmüştür. Lisansüstü öğrenime sıcak bakan 14 öğrenciden sadece 4’ü Türkiye’yi kalan 10’u ise Avrupa ülkeleri ile ABD ve Kanada’ya hedeflemektedir. 13 öğrenci ise öğrenim sonrasında kendi ülkelerine dönerek çalışmak istediğini açıkça belirtmiştir.

Türkiye’de yüksek lisans fikrine sıcak bakmayan öğrencilerin “İngilizce yüksek lisans programı çeşitliliğinin yetersizliği, lisans öğreniminde beklenen kalitenin yakalanamaması, derslerin İngilizce anlatılmaması” gibi konularda yakınması dikkat çekicidir.

4.7. Eğitim Turizminde Türkiye’nin Tercih Edilmesi Sürecinde Uluslararası Öğrencilerin Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular

Görüşmenin 7’nci sorusu “*Sizce, yabancı öğrencilerin Türkiye’yi tercih etmesi için neler yapılmalıdır?*” şeklindedir. Bu soruyla, eğitim turizmi alanında tüketici konumunda bulunan yabancı öğrencilerin nihai görüşlerinin tespit edilmesi ve bu doğrultuda önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

Öğrencilerin üzerinde en çok durduğu husus, Türkiye’deki yabancı öğrencilere yarı zamanlı çalışma olanağının verilmemesidir. Bu konuyu vurgulayan 8 öğrenci başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de öğrencilere öğrenim gördükleri sürece yarı zamanlı olarak çalışma izni verilmesini istemektedir.

Derslerin İngilizce işlenmesi talebi 7 öğrenci tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca yabancı dil ofisinde ve diğer bürokratik birimlerde İngilizce iletişim kurmada yaşanan sorunlar 7 kez vurgulanmıştır. Katılımcılar, yabancı dilde öğrenim veren programlarda öğrenimin gerçekten İngilizce yapılması halinde Türkiye’ye yönelik talebin artacağını ifade etmekte, ayrıca yabancı dilde öğrenim veren lisansüstü program sayısının Türkiye’de yetersiz olduğunu belirtmektedir. Araştırma bulguları, yabancı öğrencilerin en önemli sorunlarının yabancı dil kaynaklı olduğunu göstermektedir.

Yerli ve yabancı öğrenciler arasındaki iletişimin zayıf olduğu ve etkileşimin artırılması gerektiği konusu, katılımcılarca ifade edilen önemli hususlardan birisidir. Konaklama, ulaşım ve sağlık hizmetlerine ilişkin olarak yaşanan sorunlar da çok fazla vurgulanamasa da kısmen dikkat çekmektedir. Nadiren olsa da yabancılara yönelik olumsuz uygulamaların varlığı, vize işlemlerinde yaşanan sorunlar, Türk üniversitelerinin tanıtım eksikliği ve başarısızlığı, bilgi kaynaklarının yetersizliği, staj ilişkin yaşanan sorunlar, öğrenciler tarafından dile getirilmiştir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, Türkiye’de eğitim turizminin genel görünümünün incelenmesi, yükseköğrenim için Türkiye’ye gelen yabancı öğrencileri etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi ve öğrencilerin yaşadığı deneyimlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda dikkat çeken sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Yabancı öğrencilerin ülke ve şehir seçiminde öncelikle dikkate aldığı faktörlerin ailevi nedenler, tavsiyeler, ülkeler arası benzerlik olduğu bulgulanmıştır. Vize kolaylığı, İstanbul’un imajı, coğrafi yakınlık ve ulaşım kolaylığı ile öğrenim ücretleri, etkili olan diğer faktörlerdir.

Ülke ve şehir seçimine ilişkin verilen karar sonrasında öğrencilerin üniversite seçiminde öncelikle arkadaş ya da aile yakınlarından aldığı tavsiyelerin çok etkili olduğu bulgulanmıştır. Bu etkeni üniversitelerin konumu, bölümle ilgili değerlendirmeler, öğrenim ücreti, eğitim dili, lisansüstü eğitim imkânları, internet ve sosyal medya, burs ve indirim seçenekleri, yabancı öğrenci sayısı ve akademik kadro gibi etkenler izlemektedir.

Ülke, şehir, üniversite ve bölüm seçim sürecinde yabancı öğrencilerin başvurduğu bilgi kaynakları değerlendirildiğinde internet tarayıcıları, sosyal medya platformları ve arkadaş tavsiyelerinin öne çıktığı tespit edilmiştir. Çok az sayıda öğrencinin de eğitim acentesi veya fuarları vasıtasıyla bilgi topladığı bulgulanmıştır. Öğrenim öncesinde yapılan ziyaretler üniversite sürecinde Türkiye’yi seçme kararını olumlu etkilemektedir. Öğrencilerin, kendi gayretleri veya yakınları vasıtasıyla bilgi topladığı görülmüştür. Başvuru sürecinin kolaylığı olumlu deneyim olarak öne çıkmakta, yabancı dil sorunu ve yabancılara yönelik var olduğu ileri sürülen antipati ise en önemli olumsuz deneyim alanları olarak dikkat çekmektedir. Özellikle, yabancı öğrenci ofisi başta olmak üzere idari personelle kurulan iletişim kaynaklı problemler göze çarpmaktadır. Öğrenciler lisansüstü öğrenim için ülkemize sıcak bakmamaktadır. Bu noktada “İngilizce öğrenim verilen lisansüstü program sayısı ve çeşitliliğinin yetersizliği, devam edilen lisans öğreniminin kalitesinin düşüklüğü ve derslerin Türkçe işlenmesi” gibi konular eleştirilmektedir.

Yabancı dil kaynaklı sorunların çözümü halinde Türkiye’nin daha fazla tercih edileceği görüşü hâkimdir. Ülkeler arası krizler sonucunda Türkiye’de öğrenim gören yabancı öğrencilerin tedirginlik yaşamaları ve bazı öğrencilerin politikacıların söylemlerine dikkat etmeleri gerektiğine vurgu yapması, dikkat çekicidir. Diğer ülkelerde yabancı öğrencilere verilen çalışma izni ve staj imkânlarının Türkiye’deki yabancı öğrencilere sunulması önemli önerilerdendir.

Yabancı öğrencilerin karar verme sürecinde etkili olan internet sitelerinin önemi konusunda Türk üniversiteleri oldukça sorunludur. Resmi web siteleri çoğunlukla Türkçe hazırlanmış, yabancı dilde hazırlanan sitelerin önemli bölümünde içerik bilgisi yetersizdir. Türkiye’deki üniversitelerin iletişim politikalarının gözden geçirilmesi, farklı dillerde kullanıcı dostu web sayfaları hazırlanması ve sosyal medya hesaplarının etkili yönetilmesi durumunda daha fazla yabancı öğrenciye ulaşılabilecektir.

Araştırma sonucunda geliştirilen öneriler; “Eğitim Turizmi Yönetişimi”, “Yükseköğretim Kurumları”, “Turizm İşletmeleri”, “Müteakip Araştırmalar” başlıkları olmak üzere dört ana bölümde ele alınarak aşağıda sunulmuştur:

5.1. Eğitim Turizminin Yönetişimine Yönelik Tavsiyeler

• Eğitim turizmine yönelik ulusal ve kapsamlı bir strateji oluşturulabilir. Bu strateji çerçevesinde gerekli program, eylem planları ve alt faaliyetlere ilişkin bütçe hazırlanabilir.

• Eğitim turizminin etkin yönetimi amacıyla kurulacak bir üst yapı sayesinde paydaşlar arasında koordinasyon sağlanabilir, ilgili kurumlara eğitim ve danışmanlık hizmeti verilebilir. Ayrıca bu yapı yabancı ülkelerde gerçekleştirilecek destek tanıtım faaliyetlerine önderlik edebilir.

• Paydaşların farkındalık düzeyi artırılmalıdır. Üniversitelerde öğrenim gören Türk öğrenciler ile akademik ve idari personel başta olmak üzere yabancı öğrencilerin gündelik hayatta iletişim kurabileceği kişilerin farkındalık düzeyinin yükseltilmesi ve muhtemel olumsuz olayların önüne geçilmesi hedeflenmelidir.

• Karar alma süreçlerini kolaylaştırıcı, standart veri toplama sistemleri kurulabilir. Tüm üniversiteleri kapsayacak ve kişisel verilerin güvenliğini ihlal etmeyecek şekilde yabancı öğrencilerden temin edilecek verilerin standart bir şekle getirilmesi gerekmektedir. Bu veriler sayesinde yabancı öğrenci beklenti, talep, öneri, şikâyet ve tutumları daha sistemli şekilde gözlenerek karar alma süreçlerinde kullanılabilir.

• İzleme ve değerlendirme sistemi kurulabilir. Yabancı öğrencilerin çeşitli ölçütlere göre periyodik olarak değerlendirilmesi, bu bilgiler ışığında yıllık veya birkaç yıllık raporlar hazırlanması gerekebilir. Bu sistem hedef pazarlara yönelik tanıtım faaliyetlerine temel teşkil edecek birçok bilgiye erişimi kolaylaştıracaktır.

5.2. Yükseköğretim Kurumu (YÖK) ve Üniversitelere Yönelik Öneriler

• Üniversiteler, yabancı öğrencilerin öğrenimi konusunu stratejik düzeyde ele almalıdır. Stratejik plan hazırlama sürecinde yabancı öğrencilerle ilgili hedeflere yer verilebilir.

• Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yönetilen “Study in TURKEY” portalı kullanıcı dostu bir web sitesine dönüştürülmeli ve ihtiyaç duyulan bilgilerle donatılmalıdır. Ayrıca, İngilizce, Arapça ve Türkçe olarak hazırlanan portala Rusça ve Fransızca dilleri eklenebilir.

• Eğitim programları çeşitlendirilebilir. Her üniversite, kapasitesi doğrultusunda yabancı öğrencilerin ilgisini çekecek lisans ve lisansüstü programların açılması için gayret göstermelidir. Hâlihazırda, özellikle yabancı dillerde eğitim verilen lisansüstü programların çok az olduğu görülmektedir. İngilizcenin yanında

diğer yabancı dillerde (Fransızca, Almanca, Arapça gibi) bazı programların açılması, bu dilleri iyi derecede bilen öğrencilerin tercihlerini olumlu etkileyebilir.

- Yabancı öğrencilerin yaşadığı dil kaynaklı sorunlar ivedilikle ele alınmalıdır. Eğitim dili İngilizce olan bölümlerde derslerin Türkçe işlenmemesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Akıcı bir şekilde İngilizce konuşamayan öğretim üyeleri için ücretsiz kurslar düzenlemeli ve özellikle öğretimin devam etmediği yaz aylarında yurt dışındaki üniversitelere dil öğrenmek üzere gönderilmelidir.

- Uluslararası öğrenci ofislerinde istihdam edilecek personel, İngilizce yanında en az bir yabancı dili daha akıcı şekilde konuşabilen ve yazabilen, bilgi teknolojileri konusunda ileri seviyede bilgi sahibi kişilerden seçilmelidir. Ayrıca üniversiteler, tercih eden öğrencilerin geldiği ülkeleri dikkate alarak farklı yabancı dilleri (Fransızca, Rusça, Arapça, Çince vb.) konuşabilen tam zamanlı ya da yarı zamanlı personel istihdam etmelidir. İletişim sorunlarının büyük ölçüde çözülmesi sonucunda Türkiye daha fazla tercih edilebilecektir.

- Uluslararası öğrenci ofisleri tüm üniversitelerde resmi bir statüyle kurularak yeterli fiziki olanaklar ve nitelikli insan kaynağı istihdam edilebilir. Bazı üniversitelerde bu ofislerin çok yetersiz kaldığı, fiziki olanak ve insan kaynaklarının yabancı öğrencilerin sorununu çözmekten ziyade daha fazla sorunun kaynağı olduğu görülmüştür.

- Doğrudan YÖK Başkanına bağlı, yarı özerk niteliğe sahip, “Türkiye Uluslararası Öğrenci Ofisinin kurulmasının sorunları büyük ölçüde çözeceği değerlendirilmektedir. Ofis, Türkiye’deki yabancı öğrenci hareketliliğini yönetecek şekilde teşkilatlandırılabilir. Ofis, muhtemel yabancı öğrencilerin taleplerini ve sorularını yanıtlayabilmek için 7 gün 24 saat esasına göre çalışan ve gelen telefon, e-posta ve mesajları anında cevaplayabilecek bir sistem kurulabilir. Bu sistemi destekleyecek şekilde yabancı öğrenci kabul eden tüm üniversitelerde rektör veya rektör yardımcılarına doğrudan bağlı bir birim kurulabilir. Ofis tarafından kurulacak sistem sayesinde başvuru, seçim ve kayıt işlemlerinde yaşanan sorunlar ve farklı uygulamalar önenebilir. Bu sistemle yabancı öğrencilerle ilgili işlemlerde hem bir eşgüdüm hem de denetim sağlanabilir.

- Üniversitelerin resmi web siteleri ve sosyal medya hesapları etkin şekilde yönetilmelidir. Web sitelerinde yer alan ana sayfaların yanı sıra alt sayfalar ve sayfa içerikleri mutlaka Türkçe, İngilizce ve uygun görülecek diğer dillerde oluşturulmalı ve periyodik olarak güncellenmelidir.

- Başvuru sistemleri, bürokratik karmaşadan uzak olmalı ve sadece gerekli bilgi ve belgeleri talep etmelidir. Talep, şikâyet ve sorulara zamanında cevap verebilecek iletişim mecraları (web.whatsapp.com vd.) aktif şekilde kullanılmalıdır. Son yıllarda giderek yaygınlaşan sosyal medya hesapları etkin şekilde yönetilmelidir. Başvuru ücretleri makul seviyede tutulmalı, kayıt olmayan öğrencilere iade edilmelidir. Üniversiteler, başvuru ve kayıt sürecinde yabancı dil bilen ve iletişim becerisi yüksek personeli görevlendirmelidir.

- Akreditasyon ve denklik konularıyla ilgili bilgilendirici bir sistem kurulabilir. İlgili bölümden alınacak diplomaların hangi ülkelerde tanındığına ilişkin güncel ve şeffaf bilgiler öğrencilerin bilgisine sunulabilir. Türkiye’de verilen diplomaların özellikle Avrupa ülkelerinde ve ABD’de daha fazla alanda tanınması için girişimlerde bulunulabilir.

- Ücret politikaları gözden geçirilerek burs ve indirim seçenekleri genişletilebilir. Çift ana dal bursu, aile bursu, spor bursu, başarı bursu, tavsiye bursu, erken kayıt indirimi vb. gibi çeşitli alternatifler sağlanabilir.

- Yabancı öğrencilerin sağlık hizmetlerinden yararlanmaları için YÖK Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı arasında iş birliği yapılabilir. Konaklama imkânları genişletilmelidir. Farklı bir ülke ve kültür içerisine giren bir öğrencinin, alışma sürecinde yaşadığı barınma sorunu ciddi mağduriyetler doğurabilir. Bu nedenle, üniversiteler intibak sürecinde yabancı öğrencilere düşük ücretler karşılığında konaklama hizmeti sağlamak için girişimlerde bulunabilir.

- Yabancı öğrencilerin stajına yönelik bir koordinasyon makamı bulunmamaktadır. Böyle bir birimin kurulması ve bu konuda bir mevzuat hazırlanması staj sürecinde yaşanan sorunları çözebilecektir. Birçok öğrencinin talebi olan yarı zamanlı çalışma izni konusu ise ülkemizde artan genç işsizlik nedeniyle çok olası değildir. Yabancı öğrencilere çalışma izni verilmesi, tepkilere yol açabilir.

- Kampüs konum ve imkânları daha çekici hale getirilmelidir. Görüşmeler esnasında, öğrencilerin bir kısmının kampüsün konumuyla ilgili çok memnun olduğu, bir kısmının hiç memnun olmadığı gözlenmiştir. Mevcut kampüs yerinin değiştirilmesi mümkün değildir. Ancak, bazı üniversitelerin kampüsten merkezi semtlere sağladığı ücretsiz ulaşım hizmeti bütün üniversitelerce yapılabilir.

5.3.Tanıtım Faaliyetlerine Yönelik Öneriler

- Eğitim fuarları, yabancı öğrenci sayısını artırmak için en etkili mecralardan biridir. Üniversiteler bu fuarlara azami düzeyde katılmalı ayrıca eğitim acenteleriyle iş birliği yapmalıdır.
- Tanıtım filmleri ve sosyal medya aracılığıyla hedef kitleye ulaşılmalıdır. Tanıtım filmlerinde mevcut öğrencilerle birlikte o üniversiteden mezun olmuş kariyerli kişilerin deneyimlerine yer verilebilir.
- Sinema ve dizi turizminden faydalanılmalıdır. Özellikle kültürel yakınlığımız olan eski Osmanlı coğrafyasında ve Orta Asya'da Türk dizileri oldukça popüler durumdadır. Bu bölgelerde, Türk dizilerinin yayın saatlerinde ürün yerleştirme veya doğrudan reklamlarla Türk üniversiteleri tanıtılabilir.
- Turizm sektörünün paydaşlarıyla işbirliği yapılmalıdır. Üniversiteler, turizm işletmeleriyle işbirliği yaparak görünürlüklerini artırabilir ve daha fazla öğrenci veya ailelerin ilgisini çekebilir.

5.4.Müteakip Araştırmacılara Yönelik Öneriler

- Hem gönderen hem de kabul eden ülke olma niteliği taşıyan Türkiye, eğitim turizminde çok önemli destinasyonlardan biridir. Eğitim turizmi, ekonomik katkılarının yanı sıra göç, beyin göçü, sığınma, ekonomi ve sosyokültürel etkiler gibi pek çok boyutla ilişkilendirilmektedir. Boyutların her biri, eğitim turizmi alanında yapılacak araştırmaların öznesi olabilir. Müteakip araştırmacılara eğitim turizminde gelişmiş ülkelerin (İngiltere, Kanada vb.) incelenmesi, devlet-vakıf üniversitelerindeki yabancı öğrencilerin sorunlarının mukayese edilmesi, Türkiye'den başka ülkelere giden öğrencilerin irdelenmesi, eğitim turizminin etkileri gibi konularda çalışılması önerilmektedir.
- Hâlihazırda, ülkemizde eğitim turizminin öneminin yeterince kavranmadığı ve pazarda etkili olamadığı söylenebilir. Bu nedenle, süreç, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi stratejik bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Çözüm odaklı plan ve politikaların uygulanması durumunda Türkiye, uluslararası eğitim turizmi pazarından önemli bir pay elde edebilecektir.

Kaynakça

- Abubakar, A.M., Shneikat, B.H.T., Oday, A. (2014). Motivational factors for educational tourism: A case study in Northern Cyprus. *Tourism Management Perspective*, 11: 5862
- Alemu, S. (2014). An Appraisal of the internationalisation of higher education in SubSaharan Africa. *Journal CEPS* 4 .(2), www.cepsi.si
- Altbach, P.G., Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3), 290-305.
- Altbach, P.G., Reisberg, L., Rumbley, L.E. (2009). Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution. *UNESCO World Conference on Higher Education*, 2009, pp. 1-246.
- Arabkheradmand, A., Shabani, E.A., Zand-Moghadam, A., Bahrami, H.S., Derakhshesh, A., Golkhandan, A.R. (2015). *An introduction to the internationalization of higher education: Essential topics*. University Press of America.
- Baty, P. (2000). Dependence on foreign fees poses threat to UK research. *The Times Higher Education Supplement*.
- Becker, R., Kolster, R. (2012). *International Student Recruitment: Policies and Developments in Selected Countries*. The Hague: Nuffic.
- Bodger, D. (1998). Leisure, learning, and travel. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 69(4), 28-31.
- Bostrom, C.A. (2010). Diffusion of internationalization in Turkish higher education. *Journal of Studies in International Education*, 14 (2), 143-160.
- Burkart, A.J., Medlik, S. (1981). *Tourism: Past, Present and Future*. London: Heinemann.
- Bümen H. (2015) Eğitim Hizmetleri Pazarlaması: Uludağ Üniversitesi'nde Öğrenim Gören Yabancı Uyraklı Öğrenciler Üzerinde Bir Alan Araştırması. Yüksek Lisans Tezi Uludağ Üniversitesi.
- Canadian Tourism Commission (CTC) (2001). *Learning Travel: 'Canadian EdVentures' Learning Vacations in Canada: An Overview*. Ontario: Canadian Tourism Commission.
- Choudaha, R., De Wit, H. (2014). Challenges and Opportunities for Global Student Mobility in the Future: A Comparative and Critical Analysis. pp. 19-34. In: Bernard Streitweiser, Editor, *Internationalization of Higher Education and Global Mobility*. Oxford Studies in Comparative Education Series, Symposium Books, Oxford
- Erçek M.K. (2017) Yeni Bir Kavram Olarak Eğitim Turizminde Küresel Anlamda Türkiye'nin Durumunun Değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 47(5) 668-677
- Friedman, T. (2013). *Revolution hits the universities*. The New York Times, 26 (1)
- Ger, A.M., Ertepinar, H., Sayı, A.K., Suna, H.T., Türk, Z., Akdemir, Z.G. (2017). *Uluslararası Öğrencilerin Üniversite Ve Ülke Seçimini Etkileyen Faktörler* <https://www.aydin.edu.tr/tr-tr/akademik/fakulteler/egitim/Documents/Uluslararasılaşma%20Raporu.pdf> Erişim: 01.03.2019
- Ghazarian, P.G., Keller, D.R. (2016). Country image and ideal destination choice in study abroad: Evidence from the Republic of Korea. *International Education Journal: Comparative Perspectives*, 15(4), 20-34.
- Gibson, H. (1998). The educational tourist. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 69(4), 32-34.
- Guo, Y. (2000). *Vocation Economy*. Guangzhou: Guangzhou Economics Press.
- Hemsley-Brown, J., Izhar, O. (2006). "Universities in a competitive global marketplace: A systematic review of the literature on higher education marketing." *International Journal of public sector management*
- Hibbert, C. (1987). *The Grand Tour*. London: Methuen.
- Huang, R. (2008). Mapping Educational Tourists Experience in the UK: Understanding International Students. *Third World Quarterly*, 29(5): 1003-1020
- Hudzik, J.K. (2015). *Comprehensive Internationalization. Institutional Pathways to Success*. New York: Routledge.
- Kalinowski, K., Weiler, B. (1992). Educational travel. In C. M. Hall and B. Weiler (eds) *Special Interest Tourism* (pp. 15–26). London: Belhaven.
- Knight J. (2003) Internationalization of Higher Education Practices and Priorities: 2003 IAU Survey Report. International Association of Universities, 1-31, Paris, France. <http://www.unesco.org/iau>
- Knight, J. (2014). Three generations of crossborder higher education: New developments, issues and challenges. In: B. Streitwieser (Eds.). *Internationalization of Higher Education and Global Mobility*, 43-58.

- Lanegrn, D. (2005). *Discussion on Question: What Makes a Good Field Trip?* With B. Hecht. St. Paul, MN.
- Leask, B. (2015). *Internationalising the Curriculum*. London: Routledge.
- Lee J.J. (2008) Beyond borders: International student pathways to the United States. *Journal of Studies in International Education*, 20(10), 1–20.
- Ritchie J.R., Simon H. (2009) Understanding and Meeting the Challenges of Customer/Tourist Experience Research. *International Journal of Tourism Research*, 11: 111-126
- Ritchie, B.W., Carr, N., Cooper, C.P. (2003). *Managing educational tourism* (Vol. 10). Channel View Publications.
- Roppolo, C. (1996). International education: What does this mean for universities and tourism? In M. Robinson, N. Evans and P. Callaghan (eds) *Tourism and Cultural Change* (pp. 191–201). Sunderland: *Centre for Travel and Tourism and Business Editorial Press*.
- Salmi, J. (2001). Higher education at a turning point. Tertiary education in the 21st Century: Challenges and opportunities. *Higher Education Management*, 13(2),105-131.
- Smith, C., Jenner, P. (1997). Market segments: Educational tourism. *Travel and Tourism Analyst* 3, 60–75.
- Svensson, L., Wihlborg, M. (2010). Internationalising the content of higher education: the need for a curriculum perspective. *Higher Education*, 60(6),595-613.
- Taşçı, G. (2018). *Yükseköğretimde Uluslararasılaşma: Türkiye Örneği (1995-2014)* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Theobald, W. F. (1995). The context, meaning and scope of tourism. *Global tourism: the next decade.*, 3-19.
- UNWTO (2016). *“Guide For Local Authorities on Developing Sustainable Tourism.”* Paris: OECD.
- Varghese, N.V. (2011). Globalization and cross-border education: Challenges for the development of higher education in Commonwealth countries. *Kuala Lumpur: International Institute for Educational Planning (IIEP)*.
- Yıldırım A, Şimşek H (2013) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

EXTENDED SUMMARY

Introduction

Educational tourism provides very serious economic contributions to the national economies. The USA, Canada, Australia, England, France and Germany are among the strongest countries in the educational tourism market. Turkey, which is one of the countries hosting the most tourists in the world, can't show a serious presence in the field of educational tourism.

Purpose

The main purpose of this study is to reveal the factors that are effective in making this decision of foreign students who come to Turkey for higher education within the scope of educational tourism. In addition, it is aimed to reveal the general view of educational tourism in Turkey and to reveal the positive and negative experiences of these students after they decided to study in Turkey.

Foundation universities contribute more to the country's economy as they charge much higher tuition fees compared to state universities. For this reason, the universe of the research consists of foreign students studying at foundation universities in Istanbul.

Methodology

In the research process, the qualitative research method was used. A semi-structured interview form was prepared by making use of in-depth preliminary interviews and some interview forms used in the literature. In the data collection process, after the 27th interview, it was evaluated that sufficient data was collected and the interviews were concluded. In the analysis of the data obtained from the participants, descriptive analysis and content analysis methods were used together.

Conclusion and Discussion

The prominent factors in country and city selection are family reasons, recommendations, and similarities between countries. Visa convenience, image of the province of Istanbul, geographical proximity and ease of transportation, and tuition fees come after the first three factors.

The most influential factor in choosing a university is the advice received from friends or family. This factor is followed by factors such as location, department-related evaluations, tuition fees, language of instruction, postgraduate education opportunities, internet and social media, scholarship and discount opportunities, number of foreign students and academic staff.

Internet/social media and friends come to the fore in the referenced information sources. Rarely is information collected through training agencies or fairs.

Visits made before education positively affect the decision to choose Turkey during the university process. It has been observed that students gather information through their own efforts or their relatives. Universities in Turkey can't make enough efforts to reach foreign students.

The ease of the application process stands out as a positive experience, while the foreign language problem and the alleged antipathy towards foreigners draw attention as the most important negative experience areas. In particular, problems arising from communication with the administrative staff, especially the foreign student office, stand out.

Students do not look forward to our country for postgraduate education. At this point, issues such as "the inadequacy of the number and diversity of postgraduate programs taught in English, the low quality of the undergraduate education continued and the teaching of the courses in Turkish" is criticized.

There is a prevailing opinion that Turkey will be preferred more in the case of solving problems originating from foreign languages. It is remarkable that foreign students studying in Turkey experience anxiety as a result of international crises and that some students emphasize that they should pay attention to the discourses of politicians. Providing work permits and internship opportunities given to foreign students in other countries to foreign students in Turkey is an important recommendation.

Turkish universities are quite problematic about the importance of websites that are effective in the decision-making process of foreign students. Official websites are mostly prepared in Turkish, and content information is insufficient in most of the websites prepared in foreign languages. More foreign students can be reached if the communication policies of universities in Turkey are reviewed, user-friendly web pages are prepared in different languages, and social media accounts are managed effectively.

Thanks to a superstructure to be established for the effective management of educational tourism, coordination between stakeholders can be ensured and training and consultancy services can be provided

to relevant institutions. In addition, this structure can lead the support promotion activities to be carried out in foreign countries. Standard data collection systems should be established to facilitate decision-making processes. The data to be obtained from foreign students should be brought into a standard form in a way that covers all universities and does not violate the security of personal data. Thanks to these data, the expectations, demands, suggestions, complaints and attitudes of foreign students can be observed more systematically and used in decision-making processes. A monitoring and evaluation system should be established. It is necessary to periodically evaluate foreign students according to various criteria and to prepare annual or several annual reports in light of this information. This system is for promotional activities for target markets.

Every university should strive to open undergraduate and graduate programs that will attract the attention of foreign students in line with their capacities. International student offices should be established in all universities with an official status, sufficient physical facilities and qualified human resources should be created. Official websites and social media accounts of universities should be managed effectively. In addition to the main pages on the websites, sub-pages and page contents must be created in Turkish, English and other languages that are deemed appropriate and periodically updated. Application systems should be free from bureaucratic complexity and only request necessary information and documents. Communication channels that can respond to requests, complaints and questions promptly (For example: web.whatsapp.com) should be actively used. Social media accounts, which have become increasingly widespread in recent years, should be managed effectively. Application fees should be kept at a reasonable level and returned to unregistered students. Universities should assign personnel who speak a foreign language and have high communication skills during the application and registration process. An informative system on accreditation and equivalence issues should be established. Attempts should be made to make the diplomas awarded in Turkey more recognized, especially in European countries and the USA. Scholarship and discount opportunities should be expanded by reviewing wage policies. Double major scholarship, family scholarship, sports scholarship, achievement scholarship, referral scholarship, early registration discount etc. various alternatives should be provided. Campus locations and facilities should be made more attractive. During the interviews, it was observed that some of the students were very satisfied with the location of the campus, and some were not at all. It is not possible to change the current campus location. However, free transportation services provided by some universities from campus to central districts can be provided by all universities.

To be effective in promotion and marketing activities, high participation in education fairs should be ensured and cooperation should be made with education agencies. In addition, social media platforms should be used effectively. Cinema and TV series tourism, which has been very popular in recent years, should be benefited from.

Turkey is one of the most important destinations in educational tourism. The process has socio-cultural dimensions as well as economic contributions. In this context, educational tourism in Turkey should be investigated in the future with all its dimensions and relations. Each of these dimensions and relations (Example: Migration, Asylum, Brain Drain, Economic Effects, Socio-Cultural Effects, etc.) can be the subject of a research topic in itself. The following researchers; It is expected to work on subjects such as examining developed countries in educational tourism, comparing the problems of foreign students in state-foundation universities, examining students who go to other countries from Turkey, and the effects of educational tourism.

As a result, it can be said that the importance of educational tourism is not sufficiently understood in Turkey. Therefore, the process should be approached from a strategic point of view, as in developed countries. If solution-oriented plans and policies are implemented, Turkey will be able to obtain a significant share in the international education tourism market.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE NEVŞEHİR'DE MEYDANA GELEN DOĞAL AFETLER VE YAPILAN YARDIMLAR

NATURAL DISASTERS IN NEVŞEHİR IN THE REPUBLIC PERIOD AND AID GIVEN

Ali ÇAKIRBAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

acakirbas@nevsehir.edu.tr

ORCID No: 0000-0002-2217-5392

ÖZ

Coğrafi konumu itibarıyla Nevşehir, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin geçiş noktalarından biri olmuştur. Nevşehir'in coğrafi yapısı, iklimi ve bitki örtüsü aynı zamanda doğal felaketleri de beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin deprem risk haritasına bakıldığında Nevşehir 3 ve 4 derece risk bölgesi olarak görülmektedir. Ancak zemin yapısı, iklim ve bitki örtüsü açısından bakıldığında, kuraklık, su baskınları, dolu ve kaya düşmesi gibi doğal afetlerin daha yaygın görüldüğü söylenebilir. Bu afetler şehrin sosyo-ekonomik yapısını olumsuz olarak etkilemiştir. Şehrin ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayanmasından dolayı kuraklık, dolu yağışı ile yağmur ve akarsu taşkınlarından dolayı oluşan su baskınları tarım arazilerine ve hayvanlara zarar vererek ekonomiyi felce uğratmıştır. Ayrıca kaya düşmesi sebebiyle de bazı yerleşim yerlerinin daha güvenli alanlara nakledilmesi gerekmiştir. Nevşehir'deki doğal afetlerin yıkıcı etkisini tarih boyunca görmek mümkündür. Bu afetlere karşı devletin imkânlar dairesinde çözüm ürettiği ve zaman zaman tedbir aldığı resmi belgelerde de görülmektedir. Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde Nevşehir'de meydana gelmiş olan doğal afetler incelenmiştir. Nevşehir'de meydana gelen doğal afetlerde en büyük problemin alt yapı yetersizliği olduğu anlaşılmaktadır. Dolu yağışı ve en küçük bir yağmurda bile sel taşkınlarının yaşanması bunun en önemli göstergesidir. Cumhuriyet döneminde Nevşehir'de meydana gelen doğal afetler şehrin ekonomik ve sosyal gelişimini engellerken, yaralanmalara, can ve mal kayıplarına da sebep olmuştur. Şehrin ekonomisinin büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa da dayanması bu doğal afetlerin Nevşehir'in ekonomisi üzerinde de olumsuz bir etkiye yol açmıştır.

Geliş Tarihi:

27.05.2022

Kabul Tarihi:

19.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler:

Nevşehir Tarihi, Doğal Afet, Kaya Düşmesi, Şehir Tarihi, Cumhuriyet Tarihi

Keywords:

Nevşehir History, Natural Disaster, Rockfall, City History, Republic History.

ABSTRACT

Due to its geographical location, Nevşehir has made it one of the transition points of various civilizations throughout history. Nevşehir's geographical structure, climate and vegetation also brought natural disasters. Considering the earthquake risk map of Turkey, Nevşehir is seen as a 3 and 4 degree risk zone. However, in terms of soil structure, climate and vegetation, it can be said that natural disasters such as drought, floods, hail and rockfall are more common. These disasters negatively affected the socio-economic structure of the city. Due to the fact that the city's economy is based on agriculture and animal husbandry, drought, hail, rain and floods caused by river floods have damaged agricultural lands and animals and paralyzed the economy. In addition, some settlements had to be moved to safer areas due to rockfalls. It is possible to see the devastating effects of natural disasters in Nevşehir throughout history. It is also seen in the official documents that the state produces solutions within the scope of possibilities and takes precautions from time to time against these disasters. In this study, natural disasters that occurred in Nevşehir in the Republican Period were examined. When the natural disasters in Nevşehir are examined, it is striking that the biggest problem is the lack of infrastructure. The most important indicator of this is that there are floods and floods even in the slightest rain. The natural disasters that occurred in Nevşehir in the Republican Period, while hindering the economic and social development of the city, also caused disability, loss of life and property. The fact that the city's economy is largely based on agriculture and animal husbandry, these natural disasters have also had a negative impact on the economy of Nevşehir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilin.1122370>

Atf/Cite as: Çakırbaş, A. (2022). Cumhuriyet Dönemi'nde Nevşehir'de Meydana Gelen Doğal Afetler ve Yapılan Yardımlar. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3),1834-1843.

Giriş

Kapadokya bölgesinin merkezinde yer alan Nevşehir, çevresindeki geçmişte volkanik olup sönmüş Hasan, Erciyes ve Melendiz dağlarının kül ve tüfleriyle şekillenmiş dünyada ender rastlanan yüzey ve toprak yapısına sahip bir ildir. Nevşehir, 5659 kilometrekare yüzölçümüne ve 1150 metre rakıma sahiptir. Volkanik dağların püskürttüğü lav ve küllerin birikmesiyle oluşan peribacaları bölgeyi bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Bölgenin tarihi, Roma İmparatorluğu'na bağlı Kapadokya Krallığına kadar varan oldukça eskiye dayanmakta olup ilk defa Yunan Tarihçi Herodot'un metinlerinde geçmektedir. Bölge, daha sonraki dönemlerde pek çok kavim tarafından el değiştirmiş ve Malazgirt sonrasında Türk hâkimiyetine girmiştir.

XVIII. yüzyılda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile birlikte eski adı Muşkara olan Nevşehir imar ve iskân görmüş idari taksimat olarak Niğde Sancağı'na bağlanmıştır. İklim olarak yazları sıcak ve kurak, kışları sert ve soğuk karasal iklimin hâkim olduğu coğrafyanın bitki örtüsü bozkırdır. Bu koşullarda bölge halkının geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarımsal üretim bağcılık yanında hayvancılıkta kullanılan çavdar, arpa, buğday, fiğ, yulaf, burçak ile fasulye, nohut ve mercimek gibi bakliyat ürünlerini kapsamaktadır. Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Niğde'nin il olmasıyla buraya bağlı kaza statüsü kazanmış ve 1954 yılında da müstakil il statüsüne kavuşmuştur.

Toplumun tamamı veya bir kısmında fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan, insan faaliyetlerini ve hayatın normal akışını kesintiye uğratan veya durduran doğal, teknolojik ya da insan kaynaklı olaylar afet kapsamında değerlendirilmektedir. Doğal afet ise can ve mal kaybına sebep olan doğal olaylardır. Doğal afetlerin birinci özelliği doğal olması, ikincisi can ve mal kaybına sebep olması ve üçüncüsü de kısa sürede meydana gelmesi ve insanlar tarafından engellenememesidir. Türkiye'de sıklıkla rastlanan doğal afetler deprem, yangın, sel, çığ, heyelan, kaya düşmesi, don, kıtlık, kuraklık ve salgın hastalıklar olarak sıralanabilir. Türkiye'nin jeolojik yapısı ve iklim özellikleri sebebiyle zaman zaman depremler başta olmak üzere diğer doğal afetler ile karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye'deki doğal afetlerin 1950-2008 yılları arasındaki istatistik verilerine göre depremlerden %55 oranla 158.241 kişi, heyelanlardan %21 oranla 59.345 kişi, su baskınlarından %8 oranla 22.157 kişi, kaya düşmesinden %7 oranla 19.422 kişi, çığdan %2 oranla 4.384 kişi, çoklu afet olaylarından (heyelan ve su baskını) %4 oranla 12.210 kişi ve bunların dışında kalan afetlerden %3 oranla 9.237 kişi mağdur olmuştur (Gökçe vd, 2008: 10).

Harita 1: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Afet Etüt ve Hasar Tespit Dairesi İmar Planına Esas Jeolojik Jeoteknik Etüt ve Projeler Şubesi, Projeler Şefliği, Ekim 2008. Kaynak: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/3504/xfiles/94-201406021514-afetler_tum_dagilim_renkli_2.pdf Erişim Tarihi: 07.03.2022.

Türkiye'deki doğal afetlerde yaşanan kayıplar son yarım yüzyılda Gayri Safi Milli Hasılanın %3-4'üne tekabül etmektedir. Özellikle son 60 yılda yaşanan deprem ve sellerde maddi kayıpların yanında ciddi can kayıpları da söz konusu olmuştur. 1950 sonrası sadece depremlerdeki can kaybı sayısı 32.000'in üzerindedir (Gökçe vd, 2008: 1).

Doğal afetler açısından Nevşehir her ne kadar üçüncü ve dördüncü derece deprem kuşağında bulunsada diğer doğal afetler açısından risk oluşturan bölgede yer almaktadır. Türkiye’de 79 ilde Kaya Düşmesi felaketi görülmektedir. En fazla kaya düşmesi Kayseri’de görülürken, Erzurum’un ardından üçüncü sırada Nevşehir gelmektedir. 1950 yılından bugüne kadar Nevşehir’de 201 Kaya Düşmesi olayı yaşanmıştır (Afet Yönetimi Kapsamında 2019 Yılına Bakış Ve Doğa Kaynaklı Olay İstatistikleri, 2020: 88). Nevşehir il merkezi ve ilçelerinde bölgenin zemin yapısına bağlı olarak kaya düşmesi olayı yoğun olarak görülmekte olup en son 2007 yılında Ürgüp ilçesinde yaşanan kaya düşmesi olayında 3 kişi hayatını kaybetmiş 5’i de yaralanmıştır.

Kızılırmak havzası içerisinde bulunan ilde su baskınları da görülmektedir. Su baskınlarından özellikle Avanos ve Gülşehir ilçeleri daha fazla etkilenmektedir. 1950-2019 yılları arasında Nevşehir’de 49 adet sel/su baskını afeti yaşanmıştır. Sadece 2019 yılında Nevşehir’de yaşanan su baskını sayısı 7’dir (*Afet Yönetimi Kapsamında 2019 Yılına Bakış Ve Doğa Kaynaklı Olay İstatistikleri*, 2020: 91-92).

Nevşehir’de meydana gelen doğal afetlerde maddi kayıpların yanında can kaybına sebep olan olaylar da yaşanmıştır. İncelenen dönem içerisinde Nevşehir’de yaşanan bu felaketlerin yaralarını sarmak ve olası felaketlerin önlenmesi amacıyla raporlar hazırlandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca ilgili kurumların hazırladığı raporlar çerçevesinde mağdur vatandaşlara yardım edildiği ve maddi kayıpların telafi edilmeye çalışıldığı yine arşiv belgelerine yansımıştır.

Cumhuriyet Dönemi Nevşehir’de Görülen Doğal Afetler ve Yapılan Yardımlar

Deprem

Depremler, doğal afetler içerisinde önceden tahmin edilemeyen ve günümüz teknolojisi yardımıyla tahmin edilse dahi tedbir alacak yeterli zamanın olmadığı bir doğal afet türüdür. Türkiye aktif fay hattı üzerinde bulunması sebebiyle sık sık deprem felaketlerinin yaşandığı bir ülkedir. Nevşehir jeolojik yapısı ve konumu itibarıyla aktif fay hattı dışında olup 3 ve 4 derece deprem kuşağında yer almaktadır. Türkiye geneline göre Nevşehir deprem riski en düşük olan illerimiz arasında yer almaktadır. AFAD kayıtlarına göre Nevşehir’de kaydedilen en büyük deprem 27 Mayıs 1900 tarihinde 4,3 şiddetinde olmuştur. Bunun dışında Nevşehir’de 4 şiddeti üzerinde bir deprem kaydedilmemiş ve Nevşehir’de hissedilen sarsıntılar çevre illerde oluşan depremlerden kaynaklanmaktadır.

Nevşehir ve ilçelerinde hissedilen depremlere ait belgeler 05 Haziran 1938 ve 28 Eylül 1938 tarihlidir. Buna göre Arapsun ilçesinde 28 Mayıs 1938 gecesi iki kez, Nevşehir ve Arapsun’da 22 Temmuz 1938 gecesi 3 kez hafif bir sarsıntı yaşandığı ve herhangi bir hasara neden olmadığı bildirilmektedir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0-119-841-13; BCA, 30-10-0-0-18-825-26). Bu sarsıntılarla ilgili herhangi bir hasar yaşanmamıştır.

Toprak Kayması/Heyelan

Toprak, moloz veya kaya kütlelerinin yamaçlardan aşağıya doğru hareket etmesi olarak tanımlanan heyelan dünyada olduğu kadar Türkiye’de de önemli tahribata neden olmaktadır. Türkiye’deki heyelanlar jeolojik, iklimsel, coğrafi özellikler ve yanlış arazi kullanımlarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Uzun süreli bol yağış alan bölgeler başta olmak üzere nemli iklime sahip Karadeniz Bölgesi heyelanların en sık yaşandığı bölgedir (*Heyelanlar*, 2016: 2). Nevşehir’in zemin yapısı genellikle kayalık ve volkanik tüf özellikleri gösterdiği için heyelan olayları daha seyrek gözlemlenmiştir. Ürgüp ve Kozaklı ilçelerinde zaman zaman heyelan olaylarına rastlanmıştır.

Nevşehir’in Gülşehir ilçesinde Cumhuriyet ve Çayırılı mahallelerinde 1964 yılında yaşanan toprak kayması sebebiyle 39 aile mağdur olmuştur. Yapılan teknik incelemeler sonunda afete maruz ailelerin Nevşehir- Kırşehir Şosesinin batısındaki Maşatlık mevki ile Kızılırmak Caddesine açılan yeni yolun kenarına yerleştirilmeleri uygun görülmüştür. Ayrıca afetzedeye ailelere inşaat yardımı olarak 15.000 lira para yardımı ile diğer alt yapı hizmetlerinin sağlanması için toplamda 675.000 liralık bir fon ayrılmıştır (BCA, 30.18.1-2-182-72-4).

1975 yılında Ürgüp’ün Ortahisar köyünde meydana gelen heyelan sebebiyle evleri yıkılan bir aileye 7269-1051 Sayılı yasanın hükümleri gereğince borçlandırılarak konut yaptırılmıştır. Ancak mağdur aile maddi durumunun yetersiz olması sebebiyle borçlarını ödeyemeyeceklerini bildirmiş ve indirim talep etmiştir. Bu talep üzerine Bakanlar Kurulu tarafından ilgili yasa gereği afetzedelere borçlandırma bedelleri üzerinden yarısına kadar indirim

uygulanması kararlaştırılmıştır. Böylece afetzedeye 15.000 lira olan borçlandırma bedeli üzerinden 7.500 lira indirim yapılmıştır (BCA, 30.18.1-2-332-35-20).

İmar ve İskân Bakanlığının 13 Ekim 1980'de hazırladığı rapora göre Ürgüp İlçesi Karaözü mevkiinde meydana gelen heyelanın bir otel ve yapımı devam eden dört konutu etkilediği tespit edilmiştir. Jeolojik etüt yapılmadan inşaaata başlandığı ve konut yapımının devam ettiği belirtilmiştir. Raporda heyelan yaşanan bölgenin 7269 Sayılı yasanın 2 maddesi¹ gereğince “afete maruz bölge ilan edilmesi, konut yapımının önlenmesi ve yeşil alan olarak kullanılması önerilmiştir. Bahse konu bölgenin Bakanlar Kurulunun 11 Mart 1981 tarih ve 8/2508 sayılı kararıyla “afete maruz bölge” ilan edilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1-2-418-251-8).

İmar ve İskân Bakanlığının 12 Temmuz 1991'de hazırladığı rapora göre Kozaklı'nın Büyük Yağlı Köyü Yabancı Mahallesiinde yaşanan heyelan sebebiyle bir rapor hazırlanarak bölgenin 7269 sayılı yasanın 2 maddesi gereğince “afete maruz bölge” ilan edilmesi teklif edilmiştir. Bakanlar Kurulunun 17 Eylül 1992 tarih ve 92/3525 sayılı kararıyla “afete maruz bölge” ilan edilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1-2-726-360-5).

Yağmur/Dolu ve Sel Baskınları

Dünyanın her yerinde yaşanan sel ve su baskınlarının temel sebebi ani ve şiddetli sağanak yağışlar ve kar/dolu erimeleridir. Sel veya su baskınları bir bölgedeki yağış miktarının mevsim ve ay ortalamalarının üzerinde gerçekleşmesiyle ortaya çıkar. Ancak bunun yanında bölgenin morfolojik koşullarına bağlı olarak arazinin bitki örtüsü, yükselti ve eğimi, dere yataklarının varlığı, betonlaşma durumu ve jeolojik yapısı selin oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Şahinalp, 2007: 92).

Nevşehir'in karasal iklim özelliğine göre yağışlar genellikle ilkbahar aylarında gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak özellikle Kızılırmak Havzası içerisinde bulunan Kozaklı, Hacıbektaş, Avanos ve Gülşehir ilçelerinde zaman zaman şiddetli yağmur ve dolu yağışları sebebiyle sel baskınları görülmektedir. Son 60 yıllık istatistiklere göre Nevşehir'de 42 sel ve su baskını vakası yaşanmıştır (*Türkiye'de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri*, 2018: 53).

Nevşehir merkeze bağlı köy ve kasabalarda 1931 yılının Mayıs ve Haziran aylarında yağın dolu sebebiyle oluşan selden Kasaba, Sulusaray, Tatlar, Çiftlik, Zile, Güvercinlik ve Tepeköy kasabaları ile Kızılcin, Uçhisar, Nar, Alacaşar, Boğaz, Göle ve Çardak köylerindeki bağ, bahçe ve tarım arazilerinde maddi zarar oluşmuştur. Selden zarar gören ahalinin toplam zararının yaklaşık 500.000 lira olduğu tahmin edilmiş, telafisi için maddi imkânlarının bulunmadığı ifade edilmiştir. Belediye Encümeni bu sebeple mezkûr ahalinin Ziraat ve Kooperatif Bankalarına olan borçlarının tecil edilerek yardım edilmesi hususunu Nevşehir Kaymakamlığı'na ve Niğde Valiliği'ne bildirmiştir (BCA, 30.10.0-0-117-819-17).

Ürgüp'ün Bahçeli, Ayvalı ve Mustafapaşa köylerinde 21 Eylül 1938'de bir saat dolu yağmasına bağlı olarak oluşan sel maddi hasara sebep olmuştur (BCA, 30.10.0-0-118-826-6).

1952 yılında Nevşehir'in 7 köyünde yaşanan dolu afeti sebebiyle bölge ahalsinin mahsulatında meydana gelen zarar sebebiyle Ziraat Bankası'na olan borçlarını ödeyememişlerdir. 3202 Sayılı Kanunun 47. Maddesine göre ahalinin durumu göz önüne alınarak toplam 198.131 lira olan borcun vade süresinden itibaren 1 yıl süre ile ertelenerek ahaliye destek olunmuştur (BCA, 30.18.1-2-131-6-11).

Ürgüp ilçesi Mustafapaşa kasabasında yaşanan sel baskını ve kaya düşmesi sebebiyle 36 ailenin konutlarında hasar oluştuğu tespit edilmiştir. Teknik inceleme sonrasında mağdur olan ailelerin aynı kasaba sınırları içerisinde Ürgüp Yeşilhisar yolu üzerinde bulunan Mezarlık ve Harman Mahallesi mevkiine yerleştirilmesine karar

¹ **7269 Sayılı Yasa, Madde 2 – (Değişik: 2/7/1968-1051/1 md.):** Su baskınına uğramış veya uğrayabilir bölgeler, İmar ve İskan Bakanlığının teklifi üzerine Devlet Su İşlerinin bağlı bulunduğu Bakanlıkça; yer sarsıntısı, yer kayması, kaya düşmesi ve çığ gibi afetlere uğramış veya uğrayabilir bölgeler ise, İmar ve İskan Bakanlığınca tespit ve bunlardan şehir ve kasabalarda meydana gelen ve gelebileceklerin sınırları imar planına, imar planı bulunmayan kasaba ve köylerde de belli edildikçe harita veya krokilere işlenmek suretiyle, afete maruz bölge olarak Cumhurbaşkanınca kararlaştırılır ve bu suretle tespit olunan sınırlar, (...) ⁽¹⁾ ilgili valiliklerce mahallinde ilan olunur. ⁽¹⁾ Mahalli şart ve özellikler dolayısıyla yangın afetine uğraması muhtemel olan sahalar, şehir ve kasabalarda belediye meclisleri, köylerde ihtiyar heyetleri tarafından tespit ve kaymakamların mütalaası alındıktan sonra valilerin tasvibi üzerine ilgili bölgelerde ilan olunur.

verilmiştir. Ayrıca Bakanlar Kurulu 8 Nisan 1968’de mağdur olan ailelere inşaatlarını yapmak için arazi sağlanması, inşaat yapım desteği, su ve kanalizasyon tesisleri, yol, kadastro ve imar planı gibi giderler için toplam 495.000 lira fon oluşturulması sağlanmıştır (BCA, 30.18.1-2-218-26-11).

1971 yılında Derinkuyu’nun Kuyutatlar köyünde yaşanan sel felaketi bir vatandaşımızın boğulmasına, köy evlerinden bazılarının kullanılamaz hale gelmesine ve ekili arazilerde maddi hasara sebep olmuştur. Tarlalardan toplanan ve harman yerlerine getirilen ürünler de sel sularına kapılmıştır. Nevşehir Senatörü Ragıp Üner bu durumu Cumhuriyet Senatosu’na taşıyarak çözüm önerilerinde bulunmuştur. Cumhuriyet Senatosunda yaptığı konuşmada; Devlet Su İşleri’nin sel sularını geldiği yere köyün kenarına bir kanal yapması köyü sel felaketinden kurtaracağını ve İmar ve İskân Bakanlığı’nın da sel yatağındaki evleri daha uygun bir yere taşıması halinde vatandaşların zarar görmesinin önleneceğini belirtmiştir (*Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 1971: 878; Çakırbaş, 2020: 1536). Ancak 10 Eylül 2014 tarihinde aynı yerde yaşanan sel felaketi alınan tedbirlerin yetersiz kaldığını bir kez daha göstermiştir. Derinkuyu’nun Kuyutatlar köyünde yaşanan bu sel felaketi ekili tarım alanlarına zarar vermiştir.

Gülşehir ilçesi Gümüşkent kasabasında 25 Haziran 1975 tarihinde meydana gelen sel felaketinde belediyeye ait kamu binaları zarar görmüştür. Kamu binalarının onarımı için belediyenin mevcut bütçesinin yetersiz olması sebebiyle beş yıl vadeyle geri ödemek koşuluyla deprem fonunda ödenek aktarılması Nevşehir Valiliğinden talep edilmiştir. Bakanlar Kurulunun 13 Kasım 1975’te 286.458.10 liralık ödenek Gümüşkent Belediyesine tahsis edilmiştir (BCA, 30.18.1-2-341-80-17).

Kaya Düşmesi

Kaya düşmeleri; engebeli ve dağlık arazilerde, sert ve yumuşak tabakaların üst üste geldiği yamaçlarda aşırı yağış, donma çözülme, ağaç köklerinin büyümesi ve sismik hareketlilik gibi sebeplerle dengelerini kaybedip eğim boyunca yuvarlanmaları şeklinde meydana gelen doğal bir olaydır. Kaya düşmelerinde yapılarda ve araçlarda hasarlara, ulaşımda aksamalara ve buna bağlı ekonomik kayıplara neden olabildiği gibi zaman zaman düşen kaya blokları can kayıplarına da neden olmaktadır (Akın vd, 2020: 1). Kaya düşmesi Türkiye’de oldukça sıklıkla görülmekte olup, bazı yerleşim yerlerinde meydana gelen kaya düşmesi olayları sebebiyle afete maruz bölge ilan edilerek yerleşim yeri uygun alanlara taşınmaktadır. Nevşehir’in coğrafi konumu gereği Erciyes, Melendiz ve Hasan Dağlarının volkanik etkisi sebebiyle kaya düşmesi tehlikesi potansiyeli fazladır. Kaya düşmesi felaketi açısından Nevşehir Türkiye’de üçüncü sırada gelmektedir. Nevşehir’de kaya düşmesi ve heyelan vakaları olarak 1950-2018 yılları arasında istatistiklere giren toplam 201 olay kayıtlara geçmiştir (*Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri*, 2018: 50).

Nevşehir’in Ürgüp ilçesine bağlı Mazı köyünde 1957 yılında kaya düşmesi afeti yaşanmıştır. Bu olayda 4 ailenin evleri kaya düşmesi sebebiyle yıkılmıştır. Bu afetzedelere 7269 sayılı yasanın hükmü gereğince 10.000 lira borçlandırılmak suretiyle konut yaptırılmıştır. İmar ve İskân Bakanlığı 28 Temmuz 1973’te afetzede ailelere indirim yapılması suretiyle ilgili afetzedelerin borçları 5.000 liraya düşürülmüştür (BCA, 30.18.1-2-304-69-11). Afetzedelerin maddi imkânsızlıkları sebebiyle borçlarını ödeyememesi üzerine Bakanlar Kurulu ilgili kanun çerçevesinde borç ödemelerine kolaylık getirmiştir.

Nevşehir Merkez ilçeye bağlı Tatların kasabasında 1957 yılında yaşanan kaya düşmesine bağlı olarak 26 vatandaşın konutları yıkılmıştır. Mağdur olan afetzedelere 7269 Sayılı Kanunun hükmü gereğince borçlandırılmak suretiyle konutlar yaptırılmıştır. İmar ve İskân Bakanlığının 5 Haziran 1975 tarih ve 10256 sayılı kararına istinaden afetzedelerin geçim durumları ve bölgesel özellikler dikkate alınarak 7269 Sayılı Kanuna 1051 Sayılı Kanunla eklenen ek 4.maddeye göre borçlandırma bedelleri üzerinden %50 oranında indirim uygulanması ön görülmüştür. Bakanlar Kurulunun 20 Haziran 1975 tarih ve 7/10153 sayılı kararı gereği bahse konu indirimin uygulanması kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1-2-335-46-3).

Ürgüp’ün Aksalur köyünde 1959 yılında İmar ve İskân Bakanlığının yapılan inceleme sonucunda kaya düşmesi tehlikesi sebebiyle köy halkının Bakanlar Kurulu’nun 20 Mayıs 1959 tarih 4/11660 sayılı kararıyla afet bölgesinden taşınarak güvenli uygun bir yere yerleştirilmesine karar verilmiştir (BCA, 30.18.1-2-152-26-5).

Nevşehir’in Ürgüp İlçesinde 1962 yılında yaşanan kaya düşmesi olayında bazı konutlarda hasar oluşmuştur. 2510 sayılı yasa gereği bu ailelere inşaat yardımında bulunulmuştur. 5 Aralık 1962’de jeolog raporları doğrultusunda

bölge muhtemel afete maruz bölge ilan edilmiş ve buradaki konutların kontrol altına alınarak boşaltılması tavsiye edilmiştir (BCA, 30.10.0-0-73-763-4).

Nevşehir Avanos İlçesine bağlı Çavuşin Köyünde 1963 yılında yaşanan kaya düşmesi tehlikesine maruz kalan 44 ailenin aynı bölgedeki Harmanlar mevkiine taşınması kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1-2-168-3-18). 1964 yılında İçişleri, Milli Eğitim, Bayındırlık, Tarım, İmar ve İskân Bakanlıklarının müştereken yaptıkları inceleme sonunda Çavuşin Köyünün 7269 Sayılı Kanun 2. Maddesine göre afete maruz bölge ilan edilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1-2-181-67-18).

Nevşehir Merkez ilçeye bağlı Göre köyünde 1965 yılında meydana gelen kaya düşmesi sebebiyle binası yıkılan 59 aileden hak sahibi olan 58 aileye daha önce kararlaştırılan 4.000 liralık inşaat yardımı verilmesi kararlaştırılmıştır. Maliye ve İmar ve İskân Bakanlığının konu hakkındaki mütalaasına istinaden, Bakanlar Kurulunun 13 Ekim 1965 tarih ve 6/5365 sayılı kararı ile afetzedede ailelere 3.500 lira daha ek yardım verilerek yardım miktarının 7.500 liraya çıkarılması sağlanmıştır (BCA, 30.18.1-2-189-61-17).

İmar ve İskân Bakanlığının 1965 yılında Nevşehir Merkez ilçeye bağlı Nar kasabasında yaptığı incelemeler neticesinde kaya düşmesi tehlikesine maruz olan 26 ailenin kasaba sınırları içerisinde yer alan mezarlık mevkiine nakledilmesine karar verilmiştir. Afete maruz kalarak hak sahibi olan 22 aileden her birine 10.000 lira inşaat yardımı yapılması, inşaat için arazi sağlanması, su tesisleri, yol ve kadastro hizmetlerinin sağlanması amacıyla 275.000 liralık bir fon oluşturulmuştur (BCA, 30.18.1-2-189-58-15). 1967 yılında Nar kasabasında 10.000 lira yardım yapılması kararlaştırılan hak sahiplerinden 19 aileye mahalli şartlar gereği dış duvarların yontma taştan yapılması zarureti üzerine yapılacak yardımın 15.000 liraya yükseltilmesi talep edilmiştir (BCA, 30.18.1-2-202-6-13).

Nevşehir'in Ürgüp İlçesi Mazı köyünde kaya düşmesine bağlı olarak evleri hasar gören dört aileye 1961 yılında çıkarılan bir kararname çerçevesinde aile başı 4.000 lira yardım yapılmış olup buna ilaveten 10 Eylül 1966 tarih ve 6/7019 sayılı kararname ile aile başı 6.000 lira daha destek verilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1-2-199-63-15).

Nevşehir'in Gülşehir ilçesinde yaşanan kaya düşmesi olayından mağdur olan ailelere 1966 yılında yaptırılan kamu tesislerinin kadastro ve imar çalışmalarına ayrılan 90.000 liralık fonun harcanması üzerine elektrik işleri için 69.437 liraya ihtiyaç duyulduğu Maliye Bakanlığına bildirilmiştir (BCA, 30.18.1-2-196-42-2).

Nevşehir Merkez ilçeye bağlı Tatların köyünde yaşanan kaya düşmesi olayı üzerine İmar ve İskân Bakanlığı tarafından 1966 yılında oluşturulan komite tarafından yapılan incelemede 88 ailenin mağduriyeti tespit edilmiştir. Afetzedede ailelerin köyün bitişiğindeki Sekibaşı mevkiine yerleştirilmeleri uygun görülmüş ve ailelerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir fon oluşturulmuştur. Her aileye 7.500 lira inşaat yardımını da kapsayan toplamda 792.000 liralık fon ile yeni yerleşim alanının imar ve kadastro hizmetleri de karşılanmıştır (BCA, 30.18.1-2-199-63-14).

1967 yılında Nevşehir Merkez ilçeye bağlı Avcılar (Göreme) kasabasında kaya düşmesi olayında 25 ailenin mağdur olduğu tespit edilmiştir. Bakanlık temsilcilerinin yaptığı incelemeler neticesinde mağdur ailelerin Uludere yolunun batısında Sora, Ada ve Mesevli mevkilerine yerleştirilmesi uygun görülmüştür. Bakanlık 275.000 liralık oluşturduğu fondan her aileye 10.000 lirayı geçmeyecek inşaat yardımı, arazi tahsisi, yol, su ve diğer kadastro işlerini finanse etmiştir (BCA, 30.18.1-2-204-21-14).

Nevşehir'in Ürgüp İlçesi Yeşilöz köyünde yaşanan kaya düşmesi olayı sonucunda evleri zarar gören 5 ailenin köy sınırları içerisinde Veliharman mevkiine tahliye edilmesi Bakanlık tarafından oluşturulan komisyon tarafından karar verilmiştir. 1967 yılında Bakanlık afetzedede ailelere inşaat yardımı olarak 7.500 lirayı geçmemek üzere para yardımı yapılması ve oluşturulan fondan afetzedede aileler için yapılacak konutlara arazi temini ve diğer imar işlerinin yürütülmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1-2-204-21-13).

Nevşehir Avanos İlçe merkezinde yaşanan kaya düşmesi olayında yapılan incelemeler neticesinde 60 ailenin mağduriyeti tespit edilmiştir. İmar ve İskân Bakanlığı tarafından oluşturulan komisyonun 1968'de yaptığı incelemeler sonunda ailelerin konutlarının bulunduğu bölgenin tehlike arz etmesi sebebiyle afetzedelerin, ilçe sınırları içerisindeki Bahçelievler Mahallesi arazisine yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca 990.000 liralık bir fon oluşturularak her aileye 15.000 lira inşaat yardımı ve diğer alt yapı çalışmaları bu fondan karşılanmıştır (BCA, 30.18.1-2-216-19-3).

Nevşehir Merkez ilçeye bağlı Nar Kasabasında 1969 yılında İmar ve İskân Bakanlığının yaptığı incelemeler neticesinde 74 binanın bulunduğu sahanın muhtemel kaya düşmesi afetine maruz olduğu daha önce tespit

edilmiştir. Yine aynı bölgede bu binaların dışında, 63 binanın bulunduğu sahanın da muhtemel kaya düşmesi afeti olma ihtimalinin bulunması sebebiyle Bakanlar Kurulunun 19 Haziran 1969 tarih ve 11956 sayılı kararıyla afete maruz alan ilan edilmesi kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1-2-235-41-3).

Kaya düşmesi afetine maruz kalan Nevşehir ili Gülşehir ilçesi merkezinde 32, Uçhisar'da 16, Ürgüp Demirtaş köyünde 44 ve Avanos Çavuşin köyünde 34 afetzedeye 7269 Sayılı Kanun çerçevesinde borçlandırılarak yapılan yardımlarda indirim talep edilmiştir. İmar ve İskân Bakanlığı'nın afetzedelerden gelen bu talepleri Bakanlar Kuruluna sunarak 1051 Sayılı Kanunla eklenen 4. Maddeye göre afetzelere %50 oranında indirim yapılması Bakanlar Kurulunun 12 Haziran 1973 tarih ve 7/6694 sayılı kararı ile kabul edilmiştir (BCA, 30.18.1-2-301-54-7).

Kuraklık

Dünyada ve ülkemizde büyük sıkıntılara sebep olan kuraklık bir iklim anomalisi olarak görülmektedir. Kuraklık sadece yağış miktarının azalması olarak görülmez ve buna ek başka etkenlerde mevcuttur. Hızla artan nüfus, şehirleşme, iklim değişiklikleri, orman tahribatları ve çölleşme neticesinde kuraklık toplulukları ve ülkeleri derinden etkilemektedir. Bu çerçevede kuraklık meteorolojik, tarımsal ve hidrolojik kuraklık olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kesin bir tanımı olmasa da yıllık ortalama yağışların kaydedilen normal değerlerin altına düşmesi sonucu arazi ve kaynakların olumsuz etkilenmesine ve hidrolojik dengenin bozulmasına neden olan doğa olayı kuraklık olarak tanımlanabilir (Sırdaş, 2002: 96).

Ülkemizin çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Nevşehir'de de zaman zaman kuraklık afetine bağlı olarak maddi ve manevi bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. 1952 yılında Nevşehir'e bağlı 7 köyde yaşanan kuraklık sebebiyle 1244 üretici mağdur olmuştur. Bu üreticilerin mahsullerinin zarar görmesi üzerine Ziraat Bankasına olan borçların ödenmesinde aksaklıklar yaşanmıştır. Borçluların talebi üzerine banka 3202 Sayılı Kanununun 47. Maddesinin ç fıkrasına istinaden borçların 1 yıl süreyle ertelenmesi hakkındaki yazılı talebi Bakanlar kurulu tarafından uygun görülmüştür (BCA, 30.18.1-2-131-6-11).

1962 yılında Kozaklı'ya bağlı 18 köyde yaşanan kuraklık sebebiyle çiftçilerin mahsulleri büyük zarara uğramıştır. Gelirlerinden olan çiftçilerin Ziraat Bankasına olan borçlarını ödeyememesi üzerine borçların vade itibaren 1 yıl süreyle uzatılması talebinde bulunmuşlardır. Ziraat Bankasının bu talebi Ticaret Bakanlığı ve Bakanlar Kurulu tarafından uygun bulunarak vadesi gelen borçlar vade tarihinden itibaren 1 yıl süreyle tecil edilmiştir (BCA, 30.18.1-2-164-11-18). 1962 yılındaki kuraklıktan etkilenen 10 köyün daha Ziraat Bankasına olan borçlarınının 31 Ağustos 1962 tarihinden itibaren 1 yıl süreyle ertelenmesi yolunda Bakanlar Kurulu 19 Ocak 1963 tarih ve 6/1288 sayı ile karar almıştır (BCA, 30.18.1-2-168-3-7).

Jeomedikal Afetler

İnsan topluluklarının hayatını sürdürdüğü jeolojik çevre insanın yaşam kalitesini de doğrudan ilgilendirmektedir. Bu durum kimi zaman tehlike ve sınırlamalar getirirken bazen de büyük avantajlar sağlamaktadır. Deprem, heyelan, sel gibi birçok doğal afetlerin yanında, Türkiye'nin bazı bölgelerinde asbest, erionit, kadmiyum, iyot gibi toksin mineral içeren kayaç veya tozların varlığından dolayı (kanser, deri ve diş hastalıkları) sağlık sorunlarına neden olan vakalar rapor edilmiştir. Jeolojik çevremizdeki bu toksin madde içeren malzemeler bazı hastalıklara bölgesel bir özellik kazandırmaktadır. Bunun örneklerinden birisi de Nevşehir ili Gülşehir ilçesine bağlı Tuzköy Kasabası ile Ürgüp ilçesine bağlı Karain Köyünde görülen akciğer kanseri vakalarıdır. Bu bölgeden rapor edilen vakalardaki akciğer kanserine yakalanan hastaların ciğerlerinde erionit mineraline rastlanmıştır. Bölgedeki volkanik tüf kayaçlarda bulunan erionit minerali solunum yoluyla alınarak kansere sebep olmaktadır (Jeoloji Mühendisleri Odası, 1).

1975 yılında Nevşehir ili Ürgüp ilçesine bağlı Karain Köyünde kanser vakalarının artış göstermesi üzerine köyün muhtarı İlyas Yiğit Sağlık Bakanlığı'na bir dilekçe yazarak durumun araştırılmasını talep etmiştir. Bu dilekçeye cevaben Dr. Y. İzzettin Barış Muhtarı hastalığa ait bütün belgelerle birlikte Ankara'ya davet etmiştir. Muhtar yanına sağlık memuru ve bir hastayı da alarak Dr. Barış ile görüşmek üzere Ankara'ya geldiğinde yapılan muayene sonunda hastalığın teşhisi Mezotelyoma (Akciğer ve Karın Zarı Kanseri) olarak konulmuştur. Oysa Karain köyündeki hastalara verem teşhis konularak buna göre tedavi uygulanmış ve hemen hemen bütün hastalar bir yıl içinde vefat etmiştir (Barış, 2003: 86-88).

Mezotelyoma'nın bilinen en önemli sebebi yoğun miktarda asbest veya erionit solunumuna maruz kalmaktır. Yapılan araştırmalar neticesinde Karain'de bulunan kayaların ve peribacalarının çoğunun erionit içerdiği tespit edilmiştir. Erionit genelde volkanik tuf yapılarında lifsi bir dokuya sahip olarak bulunmaktadır. Türkiye genelinde erionitli volkanik tüfler birçok bölgede olmasına rağmen Karain köyünde daha yoğun olarak bulunmaktadır (Atabey, 2013: 155-164).

İmar ve İşkân Bakanlığı'nın 7 Ağustos 1980 tarih ve 21381 sayılı yazısı ile Nevşehir ili Gülşehir ilçesine bağlı Tuzköy kasabası ile Ürgüp ilçesine bağlı Karain köylerinin jeolojik yapısı Sağlık Bakanlığının yaptığı incelemeler sonunda Mezotelyoma (Akciğer ve Karın Zarı kanseri) salgınına sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Bu sebeple bölgenin "İnsan Sağlığı İçin Tehlikeli Bölge" olarak kabul edilmesi yolunda Bakanlar Kurulu 28 Ağustos 1980 tarih ve 8/1557 sayılı kararı ile kararlaştırılmıştır. Sağlık Bakanlığı Tuzköy ve Karain'deki insan sağlığını tehdit eden Mezotelyoma salgınının insan eliyle bertaraf edilemeyeceği sebebiyle bölgedeki binalarında sağlık yönünden oturulması mahsurlu olduğu için "Afete Maruz Bölge" ilan edilmesi talep edilmiştir (BCA, 30.18.1-2-409-188-10; BCA, 30.18.1-2-405-156-7).

Sağlık ve İmar ve İşkân Bakanlıklarının hazırladıkları raporlar neticesinde 1980 yılında Tuzköy ve Karain doğal afet statüsüne alınmıştır. Tuzköy ve Karain'deki yerleşim daha güvenli başka bir yere taşınması için bir kanun çıkarılmıştır (Resmî Gazete, Sayı: 17177). Ancak Karain köylüleri köylerinin taşınmasına itiraz edince bu karar iptal edilerek köyün ışlah edilmesi kararlaştırılmıştır. Köy muhtarlığı köylünün toprakla bağının kesmek adına köy yollarına asfalt döktürmüş ve ağaçlandırma çalışması yaptırmıştır.

Tuzköy ve Karain köylerinde yaşanan jeomedikal afet riskine karşı mevcut köy yerleşimleri daha güvenli bir alana taşınarak inşa edilen 387 afet konutuna yerleştirilmiştir. Bazı afetzedelerin borçlanmayı kabul etmeyerek kendileri inşaatlarını yapmaları halinde de bu gibilere inşaat yardımı çerçevesinde parasal destek sağlanmıştır (İl Afet Risk Azaltma Planı, 2021: 37).

Sonuç

Nevşehir'in coğrafi özellikleri sebebiyle afet çeşitliliği açısından bakıldığında son 60 yıllık istatistiklere göre kaya düşmesi ve su baskınları il genelinde yaşanan ve yaşanması muhtemel afetler arasında görölmektedir. Nevşehir'de Jeomedikal afet görülen ve risk taşıyan bölgeler Gülşehir ve Ürgüp ilçelerinde daha yoğundur. Kozaklı ve Ürgüp ilçelerinde ise heyelan vakaları yaşanmış ve yaşanması muhtemel risk bölgesi olarak öngörülmektedir.

Nevşehir bulunduğu coğrafi konumu, jeolojik yapısı ve meteorolojik koşulları sebebiyle çeşitli afetlere maruz kalmaktadır. Nevşehir 3 ve 4 derece deprem kuşağında olduğu için en az etkilendiği doğal afet depremler olmuştur. Bunun yanı sıra Nevşehir kaya düşmesi doğal afetinde sahip olduğu jeolojik yapı sebebiyle Kayseri ve Erzurum'dan sonra üçüncü sırada gelmektedir. Afetten etkilenen kişi sayısı açısından Kayseri'den sonra ikinci sıradadır. Son 60 yıllık istatistiklere göre Nevşehir'de 179 kaya düşmesi vakası yaşanırken bu vakalarda 2607 vatandaşımız mağdur olmuştur.

Yaşanan kaya düşmesi afetine tedbir olarak İmar ve İşkân Bakanlığı'nın yaptığı incelemeler sonunda hazırlanan raporlara göre Nevşehir Merkez- Göre, Göreme, Nar, Tatların ve Uçhisar köyleri, Gülşehir Merkez mahalleleri, Avanos-Çavuşin köyü, Ürgüp-Aksalur, Mazı ve Yeşilöz köylerinde afete maruz bölge ilan edilmiştir. Ayrıca İmar ve İşkân Bakanlığının talebi ve Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde mağdur ailelere 7269 ve 1051 Sayılı Kanunlar çerçevesinde güvenli bir bölgede konutlar inşa edilmiştir. Evlerini kendileri yapmak isteyenlere de yine kanunlar çerçevesinde maddi para yardımları yapılmıştır. Ödeme sıkıntısı çekenlere ilgili kanun çerçevesinde borçları üzerinden %50'ye varan indirimler uygulanmıştır. Gülşehir ve Ürgüp ilçelerinde yaşanan heyelan afetlerinde bölge koruma altına alınarak yeşil alan ilan edilmiştir. Heyelan alanındaki mevcut yerleşimler daha güvenli bölgelere taşınmış ve mağdur olan ailelere parasal yardım yapılmıştır.

Nevşehir genelinde yaşanan afetler konusunda hazırlanan raporlar çerçevesinde afet risklerine karşı alınacak önlemlerin uygulamasında ağır davranıldığı belgelere de yansımaktadır. Sel ve su baskını yaşanmış afet bölgesinde alınacak önlemlerin gecikmesi yeni afetlere davetiye çıkarmıştır. Bütçe ve yatırım planlarında yaşanan aksaklıklar alınacak tedbirleri geciktirmiş ve yeni mağduriyetlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bölgedeki afetlere karşı her ne kadar bir takım önlemler alınmış olsa da afet riskleri hala devam etmektedir.

Kaynakça

- Afet Yönetimi Kapsamında 2019 Yılına Bakış Ve Doğa Kaynaklı Olay İstatistikleri, (2020), T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- Akın, M. Dinçer, İ. Orhan, A. (2020), Kaya Düşmelerinden Kaynaklı Afetlerin Değerlendirilmesine Yönelik Teknik Kılavuz, Ankara: AFAD Yayınları.
- Atabey, E. (2013), *Nevşehir İli Tıbbi Jeolojik Unsurları ve Halk Sağlığı*, Nevşehir: Nevşehir Belediyesi Yayınları.
- Barış, Y.İ. (2003), *Anadolu'nun Bitmeyen Akciğer ve Karın Zarı Kanseri Çilesi*, Ankara: Bilimsel Tıp Yayınları,
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0-119-841-13; BCA, 30.10.0-0-117-819-17; BCA, 30.10.0-0-118-826-6; BCA, 30.10.0-0-73-763-4; BCA, 30.18.1-2-131-6-11; BCA, 30.18.1-2-152-26-5; BCA, 30.18.1-2-164-11-18; BCA, 30.18.1-2-168-3-18; BCA, 30.18.1-2-168-3-7; BCA, 30.18.1-2-181-67-18; BCA, 30.18.1-2-182-72-4; BCA, 30.18.1-2-189-58-15; BCA, 30.18.1-2-189-61-17; BCA, 30.18.1-2-196-42-2; BCA, 30.18.1-2-199-63-14; BCA, 30.18.1-2-199-63-15; BCA, 30.18.1-2-202-6-13; BCA, 30.18.1-2-204-21-13; BCA, 30.18.1-2-204-21-14; BCA, 30.18.1-2-216-19-3; BCA, 30.18.1-2-218-26-11; BCA, 30.18.1-2-235-41-3; BCA, 30.18.1-2-301-54-7; BCA, 30.18.1-2-304-69-11; BCA, 30.18.1-2-332-35-20; BCA, 30.18.1-2-335-46-3; BCA, 30.18.1-2-341-80-17; BCA, 30.18.1-2-405-156-7; BCA, 30.18.1-2-409-188-10; BCA, 30.18.1-2-418-251-8; BCA, 30.18.1-2-726-360-5; BCA, 30.18.1-2-379-229-4; BCA, 30-10-0-0-18-825-26.
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 67. Cilt, 120. Birleşim.
- Çakırbaş, A. (2020), "Cumhuriyet Senatosu'nda Nevşehir'in Temsili", *History Studies* 12/4, Ağustos 2020, s. 1525-1541.
- Gökçe, O., Özden, Ş., Demir A. (2008), *Türkiye'de Afetlerin Mekânsal ve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri*, Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Afet Etüt ve Hasar Tespit Daire Başkanlığı Yayınları.
- Heyelanlar, (2016), Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Ankara: Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü.
- İl Afet Risk Azaltma Planı (2021), Nevşehir İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü.
- Kanser ve Jeoloji, Jeoloji Mühendisleri Odası, https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/34fdbf83b74c193_ek.pdf, Erişim Tarihi: 04.04.2022
- Sırdaş, S. (2002) "Meteorolojik Kuraklık ve Türkiye Modellemesi" İstanbul: *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, Cilt.2, Sayı. 2, s. 95-103.
- Şahinalp, M. S. (2007), "Neden ve Sonuçlarıyla Şanlı Urfa İlinde Yaşanan Sel Felaketleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı.49, s.89-122.
- Türkiye Cumhuriyeti, Resmî Gazete, (1 Aralık 1980), Sayı: 17177.
- Türkiye'de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri (2018), T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

EXTENDED SUMMARY

This study aims to reveal the natural disasters experienced in Nevşehir during the Republican period, the measures taken against these disasters and the state aids to the disaster victims, the sources of the period.

The natural disasters that took place in the province of Nevşehir in the Republican period were discussed in the light of the documents in the Prime Ministry Republic Archive. Since research studies on this subject are insufficient, it has not been possible to benefit from it comparatively. In addition, reports and statistical information prepared by the Ministry of Internal Affairs, Disaster and Emergency Management Presidency were used.

Located in the heart of the Cappadocia region, Nevşehir is a province established on the south side of the Kızılırmak valley. It is surrounded by Kayseri in the east, Aksaray in the west, Niğde in the south and Kırşehir and Yozgat in the north. Erciyes, which is volcanic, has a geographical structure that is rarely seen in the world, including fairy chimneys shaped by the accumulation of lava and ashes sprayed by the Melendiz and Hasan mountains. In the region where the continental climate is dominant, the summers are dry and hot, and the winters are harsh and cold. Looking at the structure of the fairy chimneys, it is understood that the climate has not changed over the past centuries, and depending on the climate, the vegetation of the region is steppe.

Due to its geographical location, Nevşehir has made it one of the transition points of various civilizations throughout history. Nevşehir's geographical structure, climate and vegetation also brought natural disasters. Considering the earthquake risk map of Turkey, Nevşehir is seen as a 3 and 4 degree risk zone. However, in terms of soil structure, climate and vegetation, it can be said that natural disasters such as drought, floods, hail and rockfall are more common. These disasters negatively affected the socio-economic structure of the city. Due to the fact that the city's economy is based on agriculture and animal husbandry, drought, hail, rain and floods caused by river floods have damaged agricultural lands and animals and paralyzed the economy.

In addition, some settlements had to be moved to safer areas due to rockfalls. It is possible to see the devastating effects of natural disasters in Nevşehir throughout history. It is also seen in the official documents that the state produces solutions within the scope of possibilities and takes precautions from time to time against these disasters. However, according to the documents, it has been determined that as a result of not showing the necessary sensitivity to take precautions against disasters, disruptions were experienced, the works that continued for many years could not be completed and the same disaster was encountered in the same region. The flood disaster in Derinkuyu Kuyutatlar village in 1971 is an example of this.

Due to the drought in 1952 in 7 villages of Nevşehir, 1244 producers became victims. Due to the damage to the crops of these producers, there were problems in the payment of debts to Ziraat Bank. Upon the request of the debtors, the written request of the bank regarding the postponement of the debts for 1 year pursuant to the three paragraphs of the 47th article of the Law No. 3202 was approved by the Council of Ministers and the grievances of the farmers were eliminated.

Against the risk of geomedical disasters in Tuzköy and Karain villages, the existing village settlements were moved to a safer area and placed in 387 disaster houses that were built. Financial support was provided to the disaster victims within the framework of construction assistance, in case some disaster victims did not accept borrowing and did their own construction.

In this study, natural disasters that occurred in Nevşehir in the Republican Period were examined. When the natural disasters in Nevşehir are examined, it is striking that the biggest problem is the lack of infrastructure. The most important indicator of this is that there are floods and floods even in the slightest rain. The natural disasters that occurred in Nevşehir in the Republican Period, while hindering the economic and social development of the city, also caused disability, loss of life and property. The fact that the city's economy is largely based on agriculture and animal husbandry, these natural disasters also had a negative impact on the economy of Nevşehir.

“GELİN CANLAR BİR OLALIM” TÜBİTAK 4004 PROJESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION of a TÜBİTAK-4004 PROJECT: "COME, SOULS, LET'S BE ONE"

Gökçe BECİT İŞÇİTÜRK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Bölümü

gokcebi@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6375-342X

Sevil SUNGUR

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, SHMYO,
Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü

sevilsungur@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4018-6375

Gökhan SEÇME

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

gsecme@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7098-1583

Erdoğan ÇİÇEK

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

erdogancicek@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5334-5737

ÖZ

Geliş Tarihi:

25.04.2022

Kabul Tarihi:

15.06.2022

Yayın Tarihi:

30.06.2022

Anahtar Kelimeler

TÜBİTAK 4004,
Doğa Eğitimi,
“Gelin Canlar Bir
Olalım”, Proje
Değerlendirme

Keywords:

Science and
Society Project,
Come, Souls, Let's
Be One, Project
Evaluation

Bu çalışmanın amacı “yaparak yaşayarak öğrenme” temelli olarak tasarlanan “Gelin Canlar Bir Olalım” başlıklı TÜBİTAK 4004 Bilim ve Toplum Projesinin tanıtılması ve sonuçlarının değerlendirilmesidir. Proje, 22-29 Ağustos 2021 tarihleri arasında Kapadokya bölgesinde uygulanmıştır. Proje Kapadokya bölgesinde bulunan ve jeomorfolojik olarak büyük öneme sahip Peri Bacalarının bulunduğu alanlarda uygulamalı jeolojik ve coğrafik eğitimler ile vadilerde ve Kızılırmak kenarında hem karasal hem de sulak ekosistemler ve yaban hayatı hakkında yapılan uygulamalı doğa eğitimini içermektedir. Projenin temel amacı, öğretmenlerin doğa hakkında kazanacakları teorik ve uygulamalı bilgi birikimi sağlamak, doğanın korunması ile ilgili farkındalık oluşturmak ve bu deneyimlerini öğrencilerine konuya hâkim bir şekilde aktararak doğa ve çevre bilincinin yaygınlaşmasına katkı sağlamaktır. Projenin hedef kitesini, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında görev yapmakta olan 40 Fen Bilgisi öğretmeni oluşturmaktadır. Projede görev alan eğitimcilerin katılımcılara gözlem, deney, uygulama, inceleme, oyunlaştırma vb. yaptırarak, katılımcıların yaşayarak öğrenmelerini sağlaması hedeflenmiştir. Proje sonunda katılımcı öğretmenlerle görüşmeler yapılarak projenin değerlendirilmesi yapılmıştır.

ABSTRACT

The aim of this study is to share the findings of the TUBITAK 4004 Science and Society Project, titled "Come, Souls, Let's Be One", which was designed on the basis of "learning by doing and living". The project had been applied in the Cappadocia region between 22-29 August 2021. The project includes applied geological and geographic trainings in areas where Fairy Chimneys, which are geomorphologically important, in the Cappadocia region; It includes practical nature education on both terrestrial and wetland ecosystems and wildlife in the valleys and on the Kızılırmak. The main purpose of the project is to provide teachers with theoretical and applied knowledge about nature, to raise awareness about the protection of nature and to contribute to the spread of nature and environmental awareness by transferring these experiences to their students in a commanding manner. The target audience of the project consists of 40 science teachers working in public schools affiliated to the Ministry of National Education. The trainers involved in the project gave the participants observation, experiment, practice, examination, gamification, etc. will enable the participants to learn by living.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilin.1108937>

Atıf/Cite as: Becit İşçitürk, G., Seçme, G., Sungur, S. ve Çiçek, E. (2022). “Gelin Canlar Bir Olalım” TÜBİTAK 4004 Projesinin Değerlendirilmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1844-1862.

Giriş

TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı, bilimsel bilginin toplum ile buluşturulmasını ve yaygınlaştırılmasını, bilginin mümkün olduğunca görselleştirilerek, etkileşimli uygulamalarla anlaşılır bir biçimde kazandırılmasını ve katılımcıların bilimsel olguları fark etmelerini sağlayarak, merak duygularının, araştırma, sorgulama ve öğrenme isteklerinin teşvik edilmesinin amaçlandığı, okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve dengi okul, ön lisans, lisans ve lisansüstü öğrencileri, öğretmenler ve bilim merkezleri çalışanlarının en az birinden oluşan hedef kitleye yönelik olarak hazırlanan projeleri desteklemektedir (TÜBİTAK, 2020). Bu çağrı kapsamında; katılımcılara doğa okur-yazarlığı prensipleri çerçevesinde bir bakış açısı kazandırmak, doğanın cansız öğeleri, bitki ve hayvanların gözlemlenmesi hakkında metodolojileri öğretilmesi ve/veya bilgilerinin güncellenmesini sağlamak, doğada keyifli vakit geçirmek için yapılacak etkinlikleri öğretmek, basit mekanik araçların yapılarak çalışma prensiplerinin daha iyi öğrenilmesini sağlamak, doğadan ilham alarak geliştirilen yapay zekâ artırılmış gerçeklik, görüntü işleme gibi yeni teknolojilerin temel prensiplerinin öğretilerek bunların eğitim-öğretim faaliyetlerinde yararlanma bilinci kazandırmak, farklı bölgelerden gelen katılımcı öğretmenler arasında bir iletişim ağının oluşturulmasını sağlayarak etkileşimi arttırmak amaçları doğrultusunda “Gelin Canlar Bir Olalım” projesi desteklenmeye hak kazanmıştır. İsmi ve temel felsefesini, bu topraklarda yaşamış Hacı Bektaş Veli’nin “Gelin Canlar Bir Olalım” öğretilerinden alan proje 22-29 Ağustos 2021 tarihleri arasında Kapadokya bölgesinde uygulanmıştır.

Öğretmen yeterlikleri “öğretmenlerin bilgi, beceri, tutum, değer, davranış gibi yönlerden sahip olmaları öngörülen özellikler bütünü” olarak tanımlanabilir (Şişman, 2009). Projenin amaçları incelendiğinde Fen ve Teknoloji öğretmeni özel alan yeterliklerinden, öğrencilerde yaşadığı çevreyi tanıma ve inceleme merakı uyandırabilme, öğrencilerin bilimsel süreçlerini geliştirebilme, öğrencilere bilimin doğası ve tarihsel gelişimi konularında anlayış kazandırabilme, öğrencilerin bilim ve teknoloji ilişkisini anlamlandırılmalarını sağlayabilme yeterlikleri ile birebir örtüştüğü görülmektedir. Fen ve Teknoloji Öğretmenliği Özel Alan Yeterliklerinde, Bilimsel Teknolojik ve Toplumsal Gelişim alt alanında “öğrencilerde yaşadığı çevreyi tanıma ve inceleme, bilimsel süreç becerilerini geliştirme, bilimin doğası ve tarihsel gelişimi konularında anlayış kazandırma, eleştirel düşünme, problem çözme becerilerini geliştirme, bilimsel ve teknolojik kavramları doğru ve etkin kullanma, bilim ve teknoloji ilişkisini anlamlandırma” ifadeleri yer almaktadır. Proje çıktılarının bu özel alan yeterliklerinin kazandırılmasında da etkili olacağı düşünülmektedir.

Projenin katılımcılarını Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kurumlarda görev alan ve meslekte 10 yılını doldurmuş Fen ve Teknoloji öğretmenleri oluşturmuştur. Proje katılımcılarının en az 10 yıllık öğretmenler olarak belirlenmesinin iki temel sebebi bulunmaktadır. Birincisi, 10 yıllık süreçte belirli bir bilgi, birikim ve deneyim sahibi olan öğretmenlerin, hızla gelişen teknolojik dünyada bilgi ve birimlerini güncelleştirerek gerçek dünya uygulamalarıyla birleştirmeleridir. İkincisi ise bilgi ve birikimlerini güncelleyen, teorik ve gerçek dünya uygulamaları arasındaki boşluğu azaltan öğretmenlerin yetiştireceği öğrencilerin çevreye duyarlı doğaya dost öğrenciler olmasını sağlamak ve daha da önemlisi öğretmenlerin meslek hayatları boyunca çok sayıda nesil öğrenci yetiştirecek olması da çarpan etkisiyle belirli bir sayıda öğrenciden ziyade nesillerin doğa bilinciyle yetişmesini sağlayacaktır. Projede gerçekleştirilen her bir etkinlik sonrasında katılımcılardan hem etkinliği hem de eğitimi değerlendirmeleri istenmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında hem etkinliğin hem eğitmenin başarısı ilerde planlanan projelere kaynak teşkil etmiştir. Etkinlik bazlı bu değerlendirmenin yanı sıra proje katılımcılarına proje öncesi-sonrası ilgili kazanımlara ilişkin bilgilerini ölçmek amacıyla öntest-sontest uygulanmıştır.

TÜBİTAK Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı kapsamında gerçekleştirilen projelerin katılımcılar üzerindeki etkililiğinin değerlendirilmesi hem yürütülen projenin geliştirilmesine katkı sunması hem de yapılacak diğer projelere örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Kapsamında gerçekleştirilen projelerin sonuçların ortaya konmasının amaçlandığı çalışmalar incelendiğinde, projenin çevre bilinci ve çevresel tutumlara önemli düzeyde katkı sağladığı (Keleş, Uzun ve Varnacı-Uzun, 2010); öğrenme ortamlarını daha eğlenceli ve verimli hale getirdiği (Buluş-Kırıkkaya, Bozkurt ve İmalı, 2011); etkinliklerin; katılımcılara, ilginç, eğlenceli, farklı ve faydalı geldiği (Hırça, 2013); bu projelerde edinilen kazanımlar sonucunda bilgilerin davranışa dönüşmesini kolaylaştırdığı (Oğurlu vd., 2013) gibi sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Bu çalışmada da TÜBİTAK tarafından desteklenen 121B634 numaralı “Gelin Canlar Bir Olalım” projesinin etkinliği katılımcıların gözünden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma, öğretmenlerin aktif katılımlarıyla, yaparak ve yaşayarak öğrenmelerinin hedeflendiği Kapadokya Bölgesindeki etkinliklerle doğa ve

çevre bilinci konularında, hedef kitle üzerindeki etkilerini ortaya koyması ve projenin geliştirilmesine katkı sağlaması bakımından önemlidir.

TÜBİTAK 4004 çağrısı kapsamında daha önceki yıllarda da çok sayıda proje gerçekleştirilmiştir. “Gelin Canlar Bir Olalım” projesinin önceki projelerden en önemli farkı Hünkâr Hacı Bektaş Veli’nin hoşgörü ve birlik beraberlik öğretisini proje adına da verilerek ülkemizin farklı şehirlerinden öğretmenlerin bir araya getirilerek kültürel bir köprü kurulmasıdır. Ayrıca proje faaliyetlerindeki uygulamalı eğitimlerin sayısının fazla olması ve doğayı ilham kaynağı olarak görerek bundan esinlenerek geliştirilen yapay zekâ uygulamalarının günlük hayattaki temel örnekleriyle açıklanması da önemli bir yeniliktir.

Projenin Uygulanma Süreci:

Eğitim etkinlikleri 22.08.2021-28.08.2021 tarihleri arasında 7 gece 8 gündüz olarak önceden hazırlanan bir program çerçevesinde Kapadokya’da gerçekleştirilmiştir. Öğrenmenin gerçekleşmesi süreçlerinde öğrenmenin kişisel bir süreç olduğu, sosyal ilişkilerle birlikte ortaya çıktığı ve mekâna bağlı olarak gerçekleştiği şeklinde üç temel husus üzerinde durulmuştur (Kısa, 2012, s. 1). TÜBİTAK Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı ile öğrencilere- öğretmen adaylarına ve öğretmenlere bu üç süreci de destekleyecek imkânlar sunulmaktadır. Kapadokya bölgesinde yürütülen Gelin Canlar Bir Olalım Projesi katılımcılarına doğa ve tarihin bütünleştiği bir mekân sunmaktadır. Coğrafi olaylar Peribacaları’nı oluştururken, tarihi süreçte, insanlar da bu peribacalarının içlerine evler, kiliseler ve manastırlar oymuş bunları fresklerle süsleyerek binlerce yıllık medeniyetlerin izlerini günümüze taşımıştır. İnsan yerleşimlerinin Paleolitik döneme kadar uzandığı Kapadokya’nın yazılı tarihi Hititlerle başlamaktadır. Tablo 1’de projede gerçekleştirilen etkinlikler ve bu etkinliklere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Projede gerçekleştirilen etkinliklere ilişkin bilgiler

Etkinliğin Adı	
Güzel Atlar Ülkesi: Kapadokya	Kapadokya’nın tarihi geçmişi, Hititler, Roma, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, bölgenin dinler tarihi açısından önemi, kayadan oyma kiliseler, Hristiyanlığın yasak olduğu Roma dönemindeki bölgenin durumu ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır.
Jeolojik Miras Kapadokya	Kapadokya bölgesinin jeolojisinin anlatılması ve doğal süreçlerin şekillendirdiği eşsiz morfolojinin başında gelen peri bacalarını görmek için iki farklı bölgede çalışmalar yapılmıştır.
Hititlerden Günümüze	Bu etkinlik kapsamında katılımcılara Avanos’ta çömlekçiliğin tarihi, sosyoekonomik önemi hakkında bilgi verilerek çömlek yapım ve serbest şekillendirme teknikleri anlatılmıştır.
Benim Eserim	Bu etkinlik kapsamında katılımcıların boyaması için bir balık modeli çamurdan uygulanarak, bisküvi pişirimi yapılmıştır. Katılımcılar tarafından balıklar boyanarak sırlı pişirim yapılmıştır. Ürünler sergilenmiş ve proje katılımcılarına etkinlik sonunda teslim edilmiştir.
Seherin Büyüsü: Balonların Dansı	Bu etkinlik kapsamında yıl boyunca sıcak hava balon uçuşlarının yapıldığı Kapadokya’da balonların gökyüzünde dansı güneşin doğuşu eşliğinde izlenmesi amaçlanmıştır.
Mübedele Çocuklarının Sokaklarında	Bu etkinlikte katılımcıların bölgenin tarihi yerleşim yerlerinden birisi olan ve tarihi dokusu çok iyi korunmuş olan Mustafapaşa yerleşiminin yerini gezerken mübedele ile ilgili bilgiler verilmiştir.
Tür Say	Gomeda Vadisinde yapılan doğa yürüyüşünde katılımcılar 4 farklı gruba ayrılarak yürüyüşleri sırasında rastladıkları bitki ve hayvan türlerine ilişkin fotoğraflar çekeceklerdir. Arazide elde edilen ham veriler daha sonra gerçekleştirecek analiz ve görselleştirme tekniklerinde kullanılmak üzere düzenli veri haline dönüştürülmüş böylece arazide bitki ve hayvanlara ilişkin veri elde etme teknikleri katılımcılara uygulamalı olarak aktarılmıştır.
İslam Bilginleri	Bu etkinlikte Müslüman bilim insanları tarafından icat edilen alet ve ya cihazların çalışan maketleri yapılmıştır. Böylece bilinenin aksine günümüzde kullandığımız birçok alet ve cihazın Müslüman bilim insanları tarafından yapıldığı konusunda bir farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir.

İcat Çıkart/ Prof. Dr. Fuat Sezgin Tasarım Atölyesi	Öncelikle katılımcılara Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesinde bulunan İslam Bilim Tarihi Sergi Alanı gezdirilmiş, bu sergi alanında mevcut olan Cezeri'nin Dört Sürgülü Kapısı tanıtılmıştır. Etkinlik kapsamında halen günümüzde de mekanığı kullanılmakta olan El Cezeri'nin Dört Sürgülü Kapı Maketi katılımcılarla birlikte yapılmıştır.
Mahsun Akan Irmak Melendiz	Bu etkinlik kapsamında katılımcılara vadi içerisinde bulunan Melendiz Çayı boyunca yürüyüş yapılarak güzergâh üzerindeki bitki ve hayvan toplulukları ile ilgili gözlem yapılarak bazı türlerin biyolojileri hakkında bilgiler verilmesi amaçlanmıştır.
Sudaki Hayatı Keşfetmek	Bu etkinlik kapsamında katılımcılara sudaki ekosistemler ve bu ekosistemler içerisindeki canlılık hakkında bilgiler verilerek bir akarsu sisteminde örneklemenin ne şekilde yapılacağı anlatılması ve buna bağlı olarak katılımcıların bilgi birikimlerinin artırılması amaçlanmıştır.
Çamurun İçindeki Yaşam: Bentoz	Bu etkinlik kapsamında katılımcılara doğal ekosistemler ve canlı grupları hakkında bilgiler verilerek etkinliğin gerçekleşeceği alanın genel yapısının açıklanması ve bir göl ekosistemi içerisindeki canlı gruplarından biri olan bentik makroomurgasızlara ait örneklemenin gerekli ekipmanlar kullanılarak nasıl gerçekleştirildiğinin uygulamalı olarak anlatılmıştır.
Plankton: Mikroskopik Sanat	Katılımcılara sudan numune alma işleminin (örnekleme) nasıl yapıldığı, örnekleme yaparken nelere dikkat edilmesi gerektiği, ülkemizde bu gibi işlemler için resmi kurumlarca hangi kriterlerin uygulandığı anlatılıp, örnekleme için kullanılacak olan ekipman ve malzemelerin fonksiyonları anlatılmıştır. Laboratuvar ortamına getirilen numuneler mikroskopta incelenmek için preparat hazırlama işlemine tabi tutulmuştur.
Göreme'yi Görmek	Peri bacası oluşumlarının ve kayadan oyma mekânların oldukça yoğun olduğu bu alanların aktif olarak yaşam alanı olarak kullanıldığı eşsiz bir bölge olan Göreme'de rehberler eşliğinde, grup halinde veya bireysel olarak zaman geçirmelerine olanak sağlanmıştır.
Yapay Zekâ: Doğayı Taklit Etmek	Bu etkinlik kapsamında günümüzün en önemli konularından yapay zekânın ilham kaynağı olan doğadaki canlıların zeki davranışlarının gözlemlenip günümüz gerçek dünya problemlerinin çözümünde kullanılabilecek algoritmalara nasıl dönüştürüldüğünün öğrenilerek doğadaki davranış ve olaylardan yeni algoritmalar gözlemleyebilme ve keşfedebilme bakış açısının kazandırılması amaçlanmaktadır.
Arttırılmış Gerçeklik ile Doğa	Bu etkinlik kapsamında doğa ile ilgili bilgilerin artırılmış gerçeklik araçları kullanılarak aktarılması amaçlanmıştır. Sadece anlatım yolu dışında anlatılan konunun artırılmış gerçeklik ile desteklenerek daha iyi kavranması amaçlanmıştır.
Görüntü İşleme ile Tür Tayini	Bu etkinlik kapsamında katılımcılara görüntü analizi ile tür tayini yapılmasında kullanılan programların tanıtılması ve fotoğraftan bitki ve balık türlerinin belirlenmesinde kullanılan programda uygulama yapılması amaçlanmıştır.
Hünkâr'ın Huzurunda	Bu etkinlik kapsamında katılımcılara Hacı Bektaş Veli'nin tarihi kişiliği, tasavvufi şahsiyeti, öğretileri, insana ve doğaya bakışı hakkında bilgi aktararak 13. yüzyılda değerli sözlerinin bugün dünyanın karşılaştığı büyük sorunlarının çözüm anahtarı olduğu gerçeğini ve uluslararası olan niteliği ortaya koymak, farkındalığı artırmak amaçlanmıştır.
Doğanın Senfonisi: Kuş Gözlemciliği	Bu etkinlik kapsamında katılımcılarla doğada kuş gözlemi yapılırken dikkat edilmesi gereken hususların anlatılması, kuşların boyut, ötüş, renk ve davranışlarında gözlenen farklılıkları ve zengin çeşitliliğin farkına varılması amaçlanmıştır.
Dijital Fotoğraf Sergisi	Katılımcılardan proje boyunca doğada yapılacak etkinlikler sırasında jeolojik oluşumlar, mimari özellikler, bitki ve hayvan türlerinin fotoğrafını çekmesi istenmiştir. İyi bir fotoğraf çekimi ile ilgili basit fikirler, ipuçları, ışığın kullanılması vb. gibi hususlarda eğitimler bilgiler verilmiştir. Proje sonunda bu fotoğraflar derlenerek tüm grubun katılımıyla izlenmiştir.
Son Test Uygulamaları	Bu etkinlik kapsamında katılımcıların proje sonrasındaki kazanımları ve projenin başarı ölçütlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.
Etkinliğin Değerlendirilmesi ve Gelecek Etkinlik İle İlgili Öneriler	Bu etkinlik kapsamında katılımcıların etkinliği değerlendirmeleri istenerek projenin gelecek dönemki başvurusunda eğitimlerin etkinliğinin artırılması, proje içeriğinin zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Tablo 1'de etkinlikler hem bölgenin doğal özelliklerinin hem de tarihi dokusunun tanıtıldığı, öğretmenlerin yaparak yaşayarak öğrenmelerine olanak sağlayacak şekilde planlanmış ve uygulanmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu projenin amacı TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı tarafından desteklenen Gelin Canlar Bir Olalım Projesinin değerlendirilmesidir. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Proje katılımcılarının projeden beklentileri ve katılma gerekçeleri nelerdir?
2. Proje katılımcılarının öntest ve sontest sonuçları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Proje katılımcılarının projenin güçlü yönlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Proje katılımcılarının projenin gelişmeye açık yönlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
5. Proje katılımcılarının projenin kendilerine kazandırdıklarına ilişkin görüşleri nelerdir?
6. Proje katılımcılarının projenin geliştirilmesine yönelik görüş ve önerileri nelerdir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın desenine, çalışma grubuna, veri toplama araçlarına, verilerin toplanmasına ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Deseni

Araştırmada nicel ve nitel araştırma süreçleri bir arada kullanılmıştır. Nicel kısımda katılımcı öğretmenlerin gelişimlerini ortaya koyabilmek amacıyla kontrol grupsuz ön test-son test deneysel desenden faydalanılmıştır. Tek gruba ait ön test ve son test değerleri arasındaki farkın anlamlılığının test edildiği bu desen tek faktörlü gruplar içi ya da tekrarlı ölçümler deseni olarak da tanımlanabilir (Karasar, 2010).

Proje katılımcılarının proje eğitimleri öncesinde ve sonrasında değişimi belirlemeye yönelik her bir eğitim içeriğiyle ilgili katılımcının kendi bilgi düzeyini değerlendirmesi için likert tipi sorular kullanılmıştır. Likert tipi sorularda cevaplayıcıların merkeze yönelik eğiliminden uzaklaşarak (Turan, Şimşek ve Aslan, 2015) daha kesin cevaplar vermelerini (Garland, 1991) sağlamak için 4 seçenekli yapı kullanılmıştır. Katılımcıların dengeli ya da ılımlı bir durumu (Kulas ve Stachowski, 2009), konuya ilgi duymama (Nowlis, Kahn ve Dhar, 2002), konuyla ilgili bilgiye sahip olmama (Stone, 2004) durumlarında kullandıkları kararsızlık ifadesi çıkarılarak fen bilgisi alanından öğretmen katılımcıların daha net ve kesin değerlendirmeler yapması sağlanmıştır.

Araştırmanın nitel süreçlerinde içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizi, verileri belirli kavramlar etrafında bir araya getirmek ve içinde saklı olabilecek gerçekleri okuyucunun anlayabileceği gibi yorumlamaktır. İçerik analizinde ilk olarak veriler kodlanarak temalar bulunur; veriler kodlara ve temalara göre organize edilir ve bulgular yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu TÜBİTAK 4004 Doğa ve Bilim Okulları çağrısı kapsamında desteklenen Gelin Canlar Bir Olalım projesine katılan ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı il merkezlerindeki devlet okullarında görev yapan, meslekte en az 10 yılını tamamlamış fen bilgisi öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın katılımcıları Türkiye'nin 19 farklı ilinden projeye başvuru yapan Fen Bilimleri öğretmenleri arasından proje kriterleri doğrultusunda seçilmiştir. Tablo 2'de katılımcıların demografi bilgileri yer almaktadır. Katılımcıların 18'i kadın, 22'si erkektir. Kadınların ve erkeklerin yaş ortalaması yaklaşık 40 olarak bulunmuştur. Katılımcıların öğretmenlik mesleğindeki çalışma süreleri incelendiğinde 15 kişinin 15-19 yıl, 14 kişinin ise 10-14 yıldır öğretmenlik yaptığı, 2 kişinin ise 25-29 yıllık çalışma süresine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Proje katılımcılarının demografik özellikleri

	Kadın	Erkek	Tüm Katılımcılar
Cinsiyet	18	22	40
Ortalama Yaş (yıl)	40,39	40,27	40,33
10 - 14 yıl	8	6	14
15 - 19 yıl	4	11	15
Mesleki deneyim	4	5	9
(f kişi sayısı) 20 - 24 yıl	2	0	2
25 -29 yıl			

Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Araştırmanın nitel verileri açık uçlu soruların yer aldığı bir görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan görüşme formu uzman görüşüne sunulmuş ve çevrimiçi ortamda projeye katılan öğretmenlere uygulanmıştır. Araştırmada yer alan açık uçlu sorulardan elde edilen nitel veriler içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmesi ve düzenlenerek yorumlanmasıdır. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramlaştırılması, daha sonra ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Araştırmanın nicel verilerinin toplanması iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, araştırmanın ilk günü katılımcılarla yapılan tanışma ve hoş geldiniz oturumunun sonunda, hazırlanan anket formu ile önce katılımcıların projeye katılma gerekçeleri belirlenmiş, ardından da proje kapsamında verilecek her bir eğitimi ve içeriğiyle ilgili en az bir soru bulunan ve katılımcıların mevcut durumlarını değerlendiren anket formu çevrimiçi olarak uygulanmıştır. İkinci aşamada ise projenin kapanış oturumunda son test uygulaması yapılmıştır. Öntest uygulamasındaki her bir eğitimi değerlendiren aynı sorular aynı yöntemle uygulanmış, katılımcıların ilgili konularda eğitimler sonrasında durumları değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde Excel ve SPSS 22 paket programları kullanılmıştır.

Bulgular

Öncelikle katılımcıların projeye katılma gerekçelerinin ve beklentilerinin değerlendirilmesi için öntest ile birlikte yapılan beklenti anketi sonucu elde edilen bulgular açıklanmıştır. Ardından problem cümleleri doğrultusunda araştırma bulguları incelenmiştir.

Proje Katılımcılarının Projeden Beklentileri ve Katılma Gerekçeleri

Katılımcıların projeye katılma gerekçeleri ve bununla bağlantılı olarak projeden beklentileri, projenin her bir etkinliği ile ilişkilendirilen cümleler ile değerlendirilmiştir. Katılımcılara uygulanan katılım gerekçesi ve beklentileri belirlemeye yönelik anket ve sonuçları aşağıda Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Proje katılımcılarının projeye katılma gerekçe ve beklentileri

Proje etkinlikleri ve içerikleri	N	1		2		3		4		Ağırl. Ort.
		f	%	f	%	f	%	f	%	
Kapadokya bölgesinin coğrafyası-jeolojik oluşumu hakkında bilgi edinme fırsatı sunması	40	2	5,00	4	10,00	8	20,00	26	65,00	3,5
Bitkisel ve hayvansal varlıkları ve yaşama ortamlarını daha iyi tanıma fırsatı	40	3	7,50	2	5,00	9	22,50	26	65,00	3,5
Doğa-insan etkileşimi konusunda daha ayrıntılı bilgiye sahip olma	40	1	2,50	3	7,50	8	20,00	28	70,00	3,6
Doğa-teknoloji etkileşimi konusunda daha ayrıntılı bilgiye sahip olma	40	2	5,00	2	5,00	10	25,00	26	65,00	3,5

Flora, bitki türleri ve ağaçlar hakkında daha fazla bilgiye sahip olma	40	1	2,50	3	7,50	8	20,00	28	70,00	3,6
Yaban hayvanları ve fauna hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olma	40	1	2,50	3	7,50	9	22,50	27	67,50	3,6
Fen eğitimi alanında çalışan bilim adamlarıyla tanışma fırsatı	40	0	0,00	2	5,00	12	30,00	26	65,00	3,6
Mesleki olarak gelişim ve bilgilerin güncellenmesi fırsatı yaratması	40	1	2,50	1	2,50	11	27,50	27	67,50	3,6
Fen eğitiminde yeni teknolojilerin kullanımı hakkında bilgilenmek	40	1	2,50	2	5,00	10	25,00	27	67,50	3,6
Ülkenin farklı bölgelerinden gelen zümrelerimle tanışma ve bilgi paylaşımı imkânı sağlaması	40	1	2,50	2	5,00	12	30,00	25	62,50	3,5
Öğrencilerime doğayı daha ayrıntılı ve bilimsel olarak anlatma fırsatı sağlaması	40	0	0,00	4	10,00	8	20,00	28	70,00	3,6
Boş zamanımı değerlendirme ve eğlenme fırsatı sunması	40	4	10,00	9	22,50	8	20,00	19	47,50	3,1
Eğitim programının ücretsiz olması	40	5	12,50	9	22,50	14	35,00	12	30,00	2,8

Tablo 3'te, "Eğitim programının ücretsiz olması" ve "boş zamanı değerlendirme ve eğlenme fırsatı sunması" ifadeleri hariç diğer tüm ifadelerin 3,5 ve üzerinde ortalama puan aldığı görülmektedir. Göreli olarak daha düşük ortalama puana sahip ifadeler beklendiği gibi bir projeye katılımında en arka sırada yer alması istenen ifadelerdir. Diğer tüm ifadelerin puanlarının 3,5 ve üzerinde olması katılımcıların proje etkinliklerine yönelik beklentilerine de işaret etmektedir. En yüksek ortalama puana sahip ifadeler olarak "Fen eğitimi alanında çalışan bilim adamlarıyla tanışma fırsatı", "Mesleki olarak gelişim ve bilgilerin güncellenmesi fırsatı yaratması" ve "Öğrencilerime doğayı daha ayrıntılı ve bilimsel olarak anlatma fırsatı sağlaması" bulunmuştur. Katılımcıların projeye katılma isteklerinin temelinde doğa ekseninde kişisel ve akademik gelişim ile öğrencilere daha da faydalı olabilme isteği olduğu görülmektedir.

Proje Katılımcılarının Öntest-Sontest Puanlarına İlişkin Bulgular

Gelin Canlar Bir Olalım projesinin fen bilgisi öğretmenlerinin proje hedefleri doğrultusunda farkındalık ve bilgilerine etkilerini tespit etmek amacıyla proje öncesinde ve sonrasında öğretmenlere proje kapsamında geliştirilen bilgi seviyesi değerlendirme anketi uygulanmıştır. Projeye katılan fen bilgisi öğretmenlerinin proje eğitimleri öncesindeki proje etkinlikleri ile ilgili bilgi düzeylerini değerlendirmek için ön test, proje etkinlikleri sonunda ilgili konularla ilgili bilgi düzeylerini değerlendirmek için de son test uygulaması gerçekleştirilmiştir. Öntest ve Sontest sonuçlarına dair betimsel istatistikler Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Ön test ve son test sonuçlarına ait istatistikler

Ölçüt	Ön test	Son test
Kişi sayısı	40	40
Soruların en düşük ortalama puanı	1,425	2,875
Soruların en yüksek ortalama puan	3,150	3,700
Tüm sorular ortalama puanı	2,033	3,452
Tüm sorular standart sapma (Sx)	0,394	0,200
2,5 ve altı genel ortalama puana sahip kişi sayısı	38	1
2,5 üzerinde genel ortalama puana sahip kişi sayısı	2	39
2,5 ve altı ortalama puana sahip soru sayısı	27	0
2,5 üzeri ortalama puana sahip soru sayısı	5	32

Tablo 4'te ankette sorulan sorulardan en düşük ortalama puana sahip olanı ön test için 1,425, son test için 2,875 olmuştur. En yüksek ortalama puana sahip sorunun ortalama puanı ön testte 3,150 olurken, son testte 3,700

olarak bulunmuştur. Öntestteki tüm soruların ortalaması 2,033 ve standart sapması 0,394 olurken son testte bu değerler 3,452 ortalama ve 0,200 standart sapma olarak hesaplanmıştır. Projedeki eğitimlerin etkinliğini ve amaca ulaşma derecesini gösterebilecek en önemli ölçüt kişilerin ortalama puanlarıdır. Buna göre ön test uygulamasında toplam 38 kişi 2,5 ve altı ortalama puan alırken, 2,5 üzeri ortalama puan alan kişi sayısı 2 olarak bulunmuştur. Son testte ise 2,5 ve altı puan alan kişi sayısı sadece 1 kişi olmuş, kalan 39 kişinin ortalama puanı ise 2,5 üzeri olarak hesaplanmıştır. Soruların ortalama puanları incelendiğinde, toplam 32 sorudan ön test de 27 tanesi 2,5 ve altı ortalama puan almış, 5 sorunun ortalama puanı ise 2,5 üzeri olmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların proje etkinlikleriyle ilgili bilgilerinin etkinlik öncesi değerlendirmesi (ön test sonuçları)

Proje etkinlikleri ve içerikleri	N	Ön Test								Ağırl. Ort.
		1		2		3		4		
		f	%	f	%	f	%	f	%	
Kapadokya coğrafyasının oluşumu ile ilgili ayrıntılı bilgi verebilirim.	40	3	7,50	21	52,50	15	37,50	1	2,50	2,350
Kapadokya'daki jeolojik oluşumlarla ilgili bilgim var.	40	4	10,00	16	40,00	20	50,00	0	0,00	2,400
Kapadokya'nın tarihi ve kültürel geçmişiyle ilgili bilgiye sahibim.	40	8	20,00	23	57,50	9	22,50	0	0,00	2,025
Kapadokya bölgesine bir gezi planlayabilecek kadar bilgiye sahibim.	40	17	42,50	18	45,00	3	7,50	2	5,00	1,750
Kapadokya'nın peri bacaları dışındaki doğal güzellikleri ile ilgili yeterli bilgiye sahibim.	40	15	37,50	17	42,50	7	17,50	1	2,50	1,850
Kapadokya yöresinde hüküm sürmüş medeniyetleri bilirim.	40	24	60,00	14	35,00	2	5,00	0	0,00	1,450
Mücadele kavramının ne olduğunu ve mübadelenin sosyo kültürel sonuçlarını bilirim.	40	5	12,50	23	57,50	12	30,00	0	0,00	2,175
Kapadokya yöresinin mücadele geçmişi bilirim.	40	25	62,50	13	32,50	2	5,00	0	0,00	1,425
İslam medeniyeti bilim insanları ve bilim dünyasına katkıları ile ilgili bilgim vardır.	40	6	15,00	22	55,00	11	27,50	1	2,50	2,175
İslam medeniyetine ait bilim insanlarının icatlarından bazılarını açıklayabilirim.	40	9	22,50	25	62,50	5	12,50	1	2,50	1,950
Mikroskop kullanabilir, numune alabilir ve numuneleri mikroskop ile inceleyebilirim.	40	0	0,00	7	17,50	20	50,00	13	32,50	3,150
Doğadaki mikroskopik canlıları inceleyebilir ve tanımlayabilirim.	40	2	5,00	18	45,00	17	42,50	3	7,50	2,525
Kuş gözlemciliği faaliyetleri ile ilgili bilgi sahibiyim.	40	10	25,00	23	57,50	7	17,50	0	0,00	1,925
Doğada sıkça rastlanılan kuş türlerini ayırt edebilecek bilgiye sahibim.	40	8	20,00	25	62,50	6	15,00	1	2,50	2,000
Sucul ekosistemlerdeki dip (taban) yaşamı hakkında bilgi sahibiyim.	40	22	55,00	16	40,00	2	5,00	0	0,00	1,500
Sudaki mikroskopik yaşam hakkında bilgi sahibiyim.	40	11	27,50	25	62,50	4	10,00	0	0,00	1,825
Doğadaki ekosistemler ve canlı grupları hakkında bilgiye sahibim.	40	2	5,00	15	37,50	20	50,00	3	7,50	2,600
Tatlı su ekosistemlerindeki canlıları tanırım.	40	5	12,50	27	67,50	8	20,00	0	0,00	2,075
Sıcak hava balonları ile ilgili bilgiye sahibim.	40	1	2,50	18	45,00	18	45,00	3	7,50	2,575
Kapadokya turizmde sıcak hava balonculuğunun önemi hakkında bilgiye sahibim.	40	1	2,50	16	40,00	17	42,50	6	15,00	2,700
Sucul ekosistemlerin işleyiş mekanizmaları hakkında bilgi sahibiyim.	40	5	12,50	28	70,00	7	17,50	0	0,00	2,050

Kapadokya'daki su kaynakları hakkında bilgi sahibiyim.	40	22	55,00	15	37,50	3	7,50	0	0,00	1,525
Kapadokya'ya özgü flora ve fauna türleri hakkında bilgi sahibiyim.	40	24	60,00	12	30,00	4	10,00	0	0,00	1,500
Bitki ve hayvan gözlemi ile ilgili bilgiye sahibim.	40	4	10,00	27	67,50	7	17,50	2	5,00	2,175
Bitki ve hayvan türlerinin örneklenmesi, korunması, sınıflandırılması ve kaydedilmesi ile ilgili bilgiye sahibim.	40	7	17,50	21	52,50	11	27,50	1	2,50	2,150
Bilgisayar bilimleri ve doğa arasındaki ilişkiyi açıklayabilirim.	40	9	22,50	25	62,50	6	15,00	0	0,00	1,925
Yapay zekanın çalışma mekanizması hakkında bilgi sahibiyim.	40	11	27,50	24	60,00	4	10,00	1	2,50	1,875
Yapay zeka ve doğa arasında örneklerle ilişki kurabilirim.	40	16	40,00	18	45,00	6	15,00	0	0,00	1,750
Artırılmış gerçeklik uygulamaları hakkında bilgi sahibiyim.	40	10	25,00	21	52,50	7	17,50	2	5,00	2,025
Artırılmış gerçeklik uygulamalarının doğadaki kullanımı hakkında bilgi sahibiyim.	40	18	45,00	18	45,00	3	7,50	1	2,50	1,675
Hacı Bektaş Veli'nin doğa ve insan anlayışı hakkında bilgi sahibiyim.	40	9	22,50	23	57,50	8	20,00	0	0,00	1,975
Alevi Bektaşî yaşam kültürü hakkında bilgi sahibiyim.	40	10	25,00	21	52,50	8	20,00	1	2,50	2,000

Katılımcıların proje kapsamındaki eğitim konularıyla ilgili, proje öncesinde sahip oldukları bilgi düzeylerini değerlendirmeleri için ön test uygulaması gerçekleştirilmiştir. Her bir proje etkinliği ve içerikle ilgili en az bir sorunun yer aldığı bilgi düzeyi değerlendirme anketinin ön test sonuçları Tablo 5'te görülmektedir. Ön test uygulamasında katılımcıların bilgi düzeylerini görece olarak daha düşük değerlendirdikleri en düşük puan alan ifadeler incelendiğinde, Kapadokya yöresindeki medeniyetler, yörenin mübadele geçmişi ifadeleri katılımcıların Kapadokya'nın sosyal ve kültürel geçmişine dair bilgi eksikliğine işaret etmektedir. Benzer şekilde, Kapadokya'daki su kaynakları, Kapadokya'ya özgü flora ve fauna ifadeleri de nispeten daha düşük ortalama puana sahip ifadeler olmuştur. Bu durum projenin Kapadokya'da gerçekleştirilmesi fikrinin katılımcıların önemli bir turizm merkezi olan Kapadokya'yı daha iyi tanımaları için isabetli bir karar olduğunu göstermektedir. Öntestteki diğer ifadeler incelendiğinde katılımcıların biyoloji ve doğa ile ilgili ifadelerde düşük de olsa belirli bir birikime sahip olduklarını düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 5'teki öntest sonuçlarına göre, katılımcıların proje etkinlikleri ve içeriğiyle ilgili bilgi düzeylerini ortalamadan altın olarak değerlendirdikleri (2,5 ortalama puan ve üzeri etkinlik sayısı sadece 3), tüm etkinliklere dair ortalama puanın ise 2,033 olarak bulunduğu görülmektedir. Projede gerçekleştirilen 32 etkinlikten 15 ile ilgili katılımcıların eğitimlerden önceki bilgi düzeylerini ortalama 2 puan ve altı olarak değerlendirdikleri, bilgi düzeylerini 2 ve 2,5 ortalama puan arasında değerlendirdikleri etkinlik sayısının ise 12 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla proje kapsamında planlanan etkinliklerin neredeyse tamamının katılımcıların kendilerini geliştirmeye açık yön olarak değerlendirdikleri alanlarla ilgili etkinliklerden oluşmaktadır.

Ön test uygulamasındaki en yüksek puan ise mikroskop kullanımı ile ilgili olmuştur. Fen bilgisi alanından gelen öğretmenler için mikroskop kullanımı, örnek alma ve analizi işlemleri beklentiler doğrultusunda, bilgi düzeyinin görece olarak yüksek olduğu bir ifade olmuştur.

Proje kapsamındaki eğitimler sonunda, katılımcıların bilgi düzeylerine dair değerlendirmelerindeki değişimin belirlenmesi için projenin son gününde, kapanış oturumunda son test uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ön test anketindeki aynı ifadelerle eğitimler öncesi ve sonrasındaki değişimin belirlenmesi amaçlanmıştır. Son test uygulamasına dair bulgular aşağıda Tablo 6'da verilmiştir.

Son test sonuçları incelendiğinde, ön test sonuçlarına göre ortalama puanlarda net bir artış olduğu görülmektedir. En düşük ortalama puana sahip etkinlik değeri ön test uygulamasında 1,425 iken, son test uygulamasında en düşük ortalama puan değeri 2,875 olarak bulunmuştur. En küçük ortalama puan anlamında iki katı bir iyileşme gerçekleşmiştir. En yüksek ortalama puanda da 3,150'ten 3,700'e artış sağlanmıştır. Tüm soruların ortalama puanında ise 2,033'ten 3,452'ye çıkan bir artış elde edilmiştir.

Sorulara verilen cevaplardan en az bir tane 2,5 ve altı ortalama puanı olan cevaba sahip katılımcı sayısı ön test uygulamasında 38 iken son test için yalnızca 1 olarak bulunmuştur. Tüm cevapların ortalama puanları en az 2,5 olan katılımcı sayısı öntest uygulamasında sadece 2 iken, son test de bu değer 39'a yükselmiştir. Tüm soruların ortalama puanı açısından, son test de ortalama puanı 3,275 den az olan sadece 2 katılımcı bulunurken, ön test de zaten maksimum puana sahip olan sorunun puanı 3,15 ancak olmuştur. Son test sonuçlarının açık ve net bir şekilde tüm sorular için yükseldiği hatta bir soru hariç tüm sorular için en az 1,5 katlık bir artış sağlandığı görülmektedir. Son testte ise 2,5 puan ve altı değer alan soru bulunmamakta, tüm soruların ortalama puanı 2,5 puan üzerinde gerçekleşmektedir. Ortalama puanını arttıran katılımcıların sayısındaki bu artış katılımcıların proje eğitimleri sonundaki gelişimlerini özetlemektedir.

Tablo 6. Katılımcıların proje etkinlikleriyle ilgili bilgilerinin etkinlik sonrası değerlendirilmesi (son test sonuçları)

Proje etkinlikleri ve içerikleri	N	Son Test								Ağırl. Ort.	Son test/ilk test oranı
		1		2		3		4			
		f	%	f	%	f	%	f	%		
Kapadokya coğrafyasının oluşumu ile ilgili ayrıntılı bilgi verebilirim.	40	0	0,00	0	0,00	12	30,00	28	70,00	3,700	1,57
Kapadokya'daki jeolojik oluşumlarla ilgili bilgim var.	40	0	0,00	0	0,00	14	35,00	26	65,00	3,650	1,52
Kapadokya'nın tarihi ve kültürel geçmişiyle ilgili bilgiye sahibim.	40	0	0,00	0	0,00	14	35,00	26	65,00	3,650	1,80
Kapadokya bölgesine bir gezi planlayabilecek kadar bilgiye sahibim.	40	0	0,00	0	0,00	17	42,50	23	57,50	3,575	2,04
Kapadokya'nın peri bacaları dışındaki doğal güzellikleri ile ilgili yeterli bilgiye sahibim.	40	0	0,00	0	0,00	14	35,00	26	65,00	3,650	1,97
Kapadokya yöresinde hüküm sürmüş medeniyetleri bilirim.	40	0	0,00	0	0,00	21	52,50	19	47,50	3,475	2,40
Mücadele kavramının ne olduğunu ve mübadelenin sosyo kültürel sonuçlarını bilirim.	40	0	0,00	0	0,00	17	42,50	23	57,50	3,575	1,64
Kapadokya yöresinin mücadele geçmişini bilirim.	40	0	0,00	0	0,00	18	45,00	22	55,00	3,550	2,49
İslam medeniyeti bilim insanları ve bilim dünyasına katkıları ile ilgili bilgim vardır.	40	0	0,00	1	2,50	16	40,00	23	57,50	3,550	1,63
İslam medeniyetine ait bilim insanların icatlarından bazılarını açıklayabilirim.	40	0	0,00	1	2,50	13	32,50	26	65,00	3,625	1,86
Mikroskop kullanabilir, numune alabilir ve numuneleri mikroskop ile inceleyebilirim.	40	0	0,00	1	2,50	10	25,00	29	72,50	3,700	1,17
Doğadaki mikroskobik canlıları inceleyebilir ve tanımlayabilirim.	40	0	0,00	1	2,50	14	35,00	25	62,50	3,600	1,43
Kuş gözlemciliği faaliyetleri ile ilgili bilgi sahibiyim.	40	1	2,50	11	27,50	19	47,50	9	22,50	2,900	1,51
Doğada sıkça rastlanılan kuş türlerini ayırt edebilecek bilgiye sahibim.	40	0	0,00	13	32,50	19	47,50	8	20,00	2,875	1,44
Sucul ekosistemlerdeki dip (taban) yaşamı hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	2	5,00	24	60,00	14	35,00	3,300	2,20
Sudaki mikroskobik yaşam hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	2	5,00	20	50,00	18	45,00	3,400	1,86
Doğadaki ekosistemler ve canlı grupları hakkında bilgiye sahibim.	40	0	0,00	1	2,50	19	47,50	20	50,00	3,475	1,34
Tatlı su ekosistemlerindeki canlıları tanım.	40	0	0,00	1	2,50	22	55,00	17	42,50	3,400	1,64
Sıcak hava balonları ile ilgili bilgiye sahibim.	40	0	0,00	1	2,50	14	35,00	25	62,50	3,600	1,40

Kapadokya turizminde sıcak hava balonculuğunun önemi hakkında bilgiye sahibim.	40	0	0,00	1	2,50	10	25,00	29	72,50	3,700	1,37
Sucul ekosistemlerin işleyiş mekanizmaları hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	2	5,00	22	55,00	16	40,00	3,350	1,63
Kapadokya'daki su kaynakları hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	2	5,00	19	47,50	19	47,50	3,425	2,25
Kapadokya'ya özgü flora ve fauna türleri hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	1	2,50	26	65,00	13	32,50	3,300	2,20
Bitki ve hayvan gözlemi ile ilgili bilgiye sahibim.	40	0	0,00	2	5,00	19	47,50	19	47,50	3,425	1,57
Bitki ve hayvan türlerinin örneklenmesi, korunması, sınıflandırılması ve kaydedilmesi ile ilgili bilgiye sahibim.	40	0	0,00	1	2,50	19	47,50	20	50,00	3,475	1,62
Bilgisayar bilimleri ve doğa arasındaki ilişkiyi açıklayabilirim.	40	0	0,00	2	5,00	19	47,50	19	47,50	3,425	1,78
Yapay zekânın çalışma mekanizması hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	1	2,50	25	62,50	14	35,00	3,325	1,77
Yapay zekâ ve doğa arasında örneklerle ilişki kurabilirim.	40	0	0,00	4	10,00	21	52,50	15	37,50	3,275	1,87
Artırılmış gerçeklik uygulamaları hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	2	5,00	25	62,50	13	32,50	3,275	1,62
Artırılmış gerçeklik uygulamalarının doğadaki kullanımı hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	2	5,00	25	62,50	13	32,50	3,275	1,96
Hacı Bektaş Veli'nin doğa ve insan anlayışı hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	1	2,50	18	45,00	21	52,50	3,500	1,77
Alevi Bektaşî yaşam kültürü hakkında bilgi sahibiyim.	40	0	0,00	1	2,50	20	50,00	19	47,50	3,450	1,73

Son test sonuçları incelendiğinde, ön test sonuçlarına göre yaklaşık 1,5 kat artış olmasına rağmen “Kuş gözlemciliği faaliyetleri ile ilgili bilgi sahibiyim” ve “Doğada sıkça rastlanılan kuş türlerini ayırt edebilecek bilgiye sahibim” ifadelerinin görece olarak daha düşük puan aldıkları görülmüştür. Ön test uygulamasında Kapadokya bölgesi ile ilgili bilgi eksikliği düşük puanlarla gösterilirken, son test sonuçlarında Kapadokya bölgesindeki medeniyetler, mübadele, turizm gibi konularda katılımcılar en yüksek ortalama puanları almışlardır. Dolayısıyla yöreye ait sosyal ve kültürel bilgi düzeyi en yüksek artış kaydedilen alan olmuştur. Aslında proje etkinlikleri ile ilgili her bir ifadeye oldukça yüksek ortalama puanlara ulaşıldığı, katılımcıların bu konularda bilgi düzeylerini önemli miktarda artırdığı görülmektedir. Doğadaki sistemler, doğa ve teknoloji etkileşimi gibi konuların her birinde katılımcıların bilgi düzeyinde önemli artışlar olduğunu ifade ettikleri belirlenmiştir.

Projenin Güçlü Yanlarına İlişkin Bulgular

Proje sonunda katılımcı öğretmenlerden projenin güçlü yanlarını kendi cümleleri ile ifade etmeleri istenmiştir. Katılımcı öğretmenlerin projenin güçlü yanlarına ilişkin görüşleri ve projenin tasarım ve işleyişine yönelik ifadeleri ile ilgili temalar ve görüşler Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Projenin güçlü yanlarına ilişkin yönelik görüşleri

Temalar	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Yaparak yaşayarak öğrenme imkanı sunması	6	20
Projenin iyi planlanmış olması	5	16,7
Projenin doğayla iç içe olma fırsatı sunması	5	16,7
10 yıl ve üstü mesleki deneyime sahip öğretmenlerin seçilmesi	5	16,7
İletişimin güçlü oluşu	5	16,7
Fen Bilgisi öğretmenlerinin birbirlerinden öğrenme fırsatı	4	13,2

Katılımcılar Tablo 7’de temalara dönüştürülen görüşlerini; “*Eğitmenlerin alanlarına hakimiyeti, eğitmen ve katılımcıların işbirliğinin yüksek olması, etkinliklerin proje amacına uygun olması, proje koordinatörü ile ekibinin ilgi ve motivasyonu projenin en güçlü yanlarıydı*”, “*Dinamik ve iletişimi yüksek bir proje oldu. Belli bir düzeye gelmiş öğretmenlerin kendilerini ve enerjilerini fark etmesinde etkiliydi.*”, “*Yaparak yaşayarak öğrendik, etkinlikler çok iyi planlanmıştı ve çok verimli geçti.*” ifadeleriyle desteklemişlerdir. Temalar ve ifadeler incelendiğinde katılımcıların güçlü yön olarak ifade ettikleri yaparak yaşayarak öğrenme imkânı sunulması; “yaparak yaşayarak öğrenme” temelli olarak tasarlanan “Gelin Canlar Bir Olalım” projesinin amacına uygun olarak yürütüldüğünün bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Benzer şekilde projenin katılımcıları 10 yıl ve üstü mesleki deneyime sahip öğretmenlerin seçilmesini ve projenin birbirlerinden de öğrenme imkânı sunmasını projenin güçlü yönü olarak ifade etmişlerdir. Projenin tasarımı sırasında özellikle öğretmenlerin mesleki yenilenmelerinin ve birbirlerinden öğrenmelerinin sağlanabilmesi için bu kriter belirlenmiştir. Projenin ülkemizde doğa ve tarihin iç içe geçtiği Kapadokya bölgesinde gerçekleştirilmiş olması da projenin güçlü yanlarından biri olarak ifade edilmektedir.

Projenin Geliştirilmeye Açık Yönlerine İlişkin Bulgular

Proje sonunda katılımcı öğretmenlerden projenin geliştirilmeye açık yönlerini kendi cümleleri ile ifade etmeleri istenmiştir. Bu görüş ve öneriler projenin ilerleyen dönemlerde devamlılığının sağlanması ve iyileştirilmesi adına oldukça önem taşımaktadır. Katılımcı öğretmenlerin projenin geliştirilmeye açık yönlerini ilişkin görüşleri genel olarak projenin yürütülmesi ile ilgili görüş ve önerilerdir. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda oluşturulan temalar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Projenin geliştirilmeye açık yönlerine ilişkin yönelik görüşleri

Temalar	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Proje süresinin uzatılması	10	36
Doğa etkinliklerinden sonra dinlenme süresi verilmesi	5	18
İşbirlikli çalışma etkinliklerinin artırılması	5	18
Katılımcıların da sunum yapması	4	14
Sosyal Etkinlik eklenmesi	4	14

Katılımcılar Tablo 8’de temalara dönüştürülen görüşlerini; *“Katılımcılar küçük gruplar halinde etkinlik yaptıktan sonra tekrar bir araya gelip fikir alışverişi yapılabilir.”* *“Zaman konusu iyi ayarlanmalı, doğa etkinlikleri yorucu olduğu için, doğa ile ilgili olan eğitimlerin dağılımı daha dikkat edilebilir, sonrasında dinlenme için zaman ayrılabilir.”* *“Süre daha uzun olabilirdi”* *“Etkinlik aralarında ya da sonlarında sosyal etkinliklere yer verilebilirdi”* ifadeleriyle desteklemişlerdir. Katılımcı öğretmenler projenin geliştirilmeye açık yönü olarak, katılımcıların da sunumlarda aktif rol almasını istediklerini belirtmişlerdir. Bu istek projenin akran öğrenmesi, fen bilimleri öğretmenlerinin birbirlerinden öğrenmeleri amaçlarını da desteklediğinden sonraki projeler için uygulanması uygun bulunmuştur.

Projenin Katılımcılara Kazandırdıklarına İlişkin Bulgular

Proje sonunda katılımcı öğretmenlerden projenin kendilerine neler kazandırdığına ilişkin görüşlerini kendi cümleleri ile ifade etmeleri istenmiştir. Katılımcı öğretmenlerin projenin kendilerine kazandırdıklarına ilişkin görüşleri doğrultusunda oluşturulan temalar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Öğretmenlerin Projenin Katılımcılara Kazandırdıklarına İlişkin Bulgular

Temalar	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Yeni Bilgiler Edinme	10	33
Yenilenme Fırsatı Sunması	8	27
Kapadokya’yı Tanıma Fırsatı	5	16,7
Zümrelerle İşbirliği Fırsatları	4	13,3
Yeni Proje Fikirleri	3	10

Katılımcılar Tablo 9’da temalara dönüştürülen görüşlerini; *“Deneyimli fen bilgisi öğretmenleriyle bir arada, uyum halinde çalışmak çok güzeldi. Proje etkinlikleri, öğrenilenleri uygulama şansı bulmamız eğitim öğretim yılı başlamadan önce büyük motivasyon sağladı”,* *“Doğayla ve doğal ortamında canlılarla birlikte olmanın heyecanı, tarih ve kültürlerin birbiriyle ne kadar bağdaşık olduğunu, grup çalışmasının başarıya etkisini, doğadaki canlı Türlerini ve özelliklerini keşfettim. hiç görmediğim, belki de göremeyeceğim yerleri rehberler eşliğinde gördüm. Özetle bilim, ilim, sanat ve zanaat doğayla iç içe...”*, *“Hiç bilmediğim bir bölgeyi tanıma fırsatı sundu. Kendi alanımdan birçok zümrem ile birlikte fikir alışverişinde bulunduk. Ders anlatımlarıma katkı sağladı.”*, *“Mesleğim açısından tekrar heyecan kattı, yeniliklerden haberdar oldum.”*, *“10 yıl ve üzeri hizmet tecrübesi olan öğretmenler olarak tecrübelerimizi yeni deneyimler ile güçlendirdik”,* *“Farklı bölgeden gelen meslektaşlar ile tanışmak, onların deneyimlerinden faydalanmak, yenilikçi eğitimler hakkında uygulamalar ve bilgi verilmesi”* ifadeleriyle desteklemişlerdir.

Projenin Geliştirilmesine Yönelik Bulgular

Proje sonunda katılımcı öğretmenlerden projenin geliştirilmesine ilişkin görüş ve önerileri istenmiştir. Öğretmenlerin neredeyse tamamı projenin devam ettirilmesi yönünde görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların görüşleri doğrultusunda oluşturulan temalar Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Öğretmenlerin Projenin geliştirilmesine ilişkin önerileri

Temalar	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Projenin devam ettirilmesi	25	83,3
Uygulamalı etkinliklerin artırılması	5	16,7

Katılımcılar Tablo 10’da temalara dönüştürülen görüşlerini; *“Boylamsal çalışmayla aynı ekibin farklı etkinliklerle çalışmalarda yer alması”,* *“Proje etkinlik süreleri uzatılarak, atölye ve laboratuvar etkinlikleri artırılarak devam ettirilmelidir.”*, *“Değişen çağa ayak uydurmak için eğitimde teknoloji entegrasyonunun öne çıktığı etkinlikler artırılabilir”,* ifadeleriyle desteklemişlerdir. Projenin yarattığı etkilerin sürdürülebilirliğinin sağlanması adına proje kazanımlarının uygulanması için projenin devamlılığını sağlanması önem kazanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları kapsamında desteklenen 121B634 numaralı Gelin Canlar Bir Olalım Projesinin etkinliği katılımcıların gözünden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda katılımcı öğretmenlerin gelişimlerini ortaya koyabilmek amacıyla her bir eğitim içeriğiyle ilgili likert tipi sorular kullanıldığı öntest-sontest uygulanmıştır. Araştırmanın ikinci kısmında da genel olarak projenin değerlendirilmesi amacıyla katılımcı öğretmenlere araştırmacılar tarafından oluşturulmuş yarı yapılandırılmış görüşme soruları yöneltilmiştir.

Katılımcıların projeye katılma gerekçeleri ve beklentileri incelendiğinde, katılımcıların kişisel ve akademik gelişim ve öğrencilerine daha da faydalı olabilme kaygıları; mesleki olarak gelişim ve bilgilerin güncellenmesi fırsatı ifadelerinin sıklıkla ifade edildiği görülmektedir. Katılımcıların bu beklentisinin projenin genel amaçlarından olan “öğretmenlerin kazandıkları bilgi-beceri ve deneyimleri zümreleri ve öğrencilerine aktarması” alt amacıyla uyum sağladığı görülmektedir. Katılımcıların projeye katılma amaçları arasında “Fen eğitimi alanında çalışan bilim adamlarıyla tanışma fırsatı” da öne çıkmaktadır. Katılımcıların bu ifadesi projenin “Farklı bölgelerden gelen katılımcı öğretmenler arasında bir iletişim ağının oluşturulmasını sağlayarak etkileşimi arttırmak” alt amacıyla birebir örtüşmektedir.

Projeye katılan fen bilgisi öğretmenlerinin proje eğitimleri öncesindeki proje etkinlikleri ile ilgili bilgi düzeylerini değerlendirmek için ön test, proje etkinlikleri sonunda ilgili konularla ilgili bilgi düzeylerini değerlendirmek için de son test uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ön test ve Son test sonuçlarına göre, son test puanlarının açık ve net bir şekilde tüm sorular için yükseldiği hatta bir soru hariç tüm sorular için en az 1,5 katlık bir artış sağlandığı görülmektedir. Son testte tüm soruların ortalama puanı 2,5 puanın üzerinde olması ve katılımcıların ortalama puanlarındaki artış katılımcıların proje eğitimleri sonundaki gelişimlerini özetlemektedir. Ön test ve son test arasındaki puan farkları, projenin etkinliklerinin katılımcıların ilgili konulardaki gelişimini net olarak sağladığını, eğitimlerin etkili ve faydalı olduğunu göstermiştir. Ön test uygulamasında Kapadokya bölgesi ile ilgili bilgi eksikliği düşük puanlarla gösterilirken, son test sonuçlarında Kapadokya bölgesindeki medeniyetler, mübadele, turizm gibi konularda katılımcılar en yüksek ortalama puanları almışlardır. Böylelikle projenin alt amaçlarına da uyumlu bir şekilde, ülkemizin önemli turizm merkezlerinden Kapadokya'nın sadece turizm değil doğa anlamında da katılımcılar tarafından daha iyi tanınması sağlanmıştır.

Projenin güçlü yönlerine ilişkin görüşler incelendiğinde projenin temel amacına ve TÜBİTAK 4004 Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları çağrısının temellerine uygun şekilde “yaparak-yaşayarak öğrenme imkânı sunması” sonucunun öne çıktığı görülmektedir. Güçlü yönlerle ilişkin sonuçlardan projenin iyi planlanmış olması, iletişimin güçlü olması gibi sonuçlar projenin başarısını kanıtlar nitelikte olmuştur. Bir diğer sonuçta da, “10 yıl ve üstü mesleki deneyime sahip öğretmenlerin seçilmesi” olarak ifade edilmiştir. Projenin hedef kitlesinin 10 yılını doldurmuş fen bilgisi öğretmenleri seçilmesi, öğretmenlerin bilgilerini güncelleme ve güncel teknolojik gelişmeleri gözlemlene imkânı sağlamış, bunun yanında öğretmenler olarak yetiştirecekleri öğrencilere bu güncel ve uygulamaya yönelik bilgilerini aktarmaları ile proje sonuçlarının sağlayacağı faydanın çarpan etkisi ile katlanmasa sağlanmıştır.

Projenin geliştirilmeye açık yönlerinden elde edilen sonuçlar bir sonraki projede araştırmacılara ışık tutacak olması açısından önem arz etmektedir. Proje süresinin uzatılması, işbirlikli etkinliklerin artırılması ve dinlenme sürelerinin eklenmesi önerileri ile proje ilerleyen dönemler için revize edilebilir.

Projenin katılımcı öğretmenlere yenilenme fırsatı sunması, Fen bilimleri öğretmeni bakışıyla Kapadokya'ya tanıma fırsatı sağlaması, zümrelerle işbirliği fırsatı sağlaması sonuçları projenin ana hedeflerinin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Katılımcı öğretmenler bu projenin kendilerine yeni proje fikirleri verdiğini ve kendilerini de proje yapmaya teşvik ettiğini ifade etmişlerdir. Araştırmanın bu sonucu projenin yaygın etkisinin de yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Tübitak-4004 Doğa ve Bilim Okullarının amacı; doğal süreçlerin bilimsel bakış açısıyla anlaşılmasını desteklemek, katılımcıları izleyici ve dinleyici konumundan çıkarıp, aktif görevler vererek onları “yapan-yaşayan” konumuna getirmek, bu yolla anlamlı öğrenmeyi sağlayarak bilginin daha kalıcı olmasına katkıda bulunmak, farklı konularda gerçekleştirilen gözlem ve uygulamalarla katılımcılara disiplinler arası bir bakış açısı kazandırmak, etkileşimli uygulamalarla, katılımcıların bilime bakış açısının olumlu yönde gelişmesine katkıda bulunmak, bireylerin bilimsel çalışmalar ve bilimsel düşünme konusunda özgüvenini geliştirmek ve pekiştirmek olarak ifade edilmektedir (TÜBİTAK, 2017). Gelin Canlar Bir Olalım Projesi özelinde değerlendirildiğinde proje çıktılarının tüm bu amaçları desteklediği görülmektedir.

Katılımcıların tamamı bu projenin devamının getirilmesi yönünde fikir bildirmiştir. Projenin yarattığı etkilerin sürdürülebilirliğinin sağlanması, proje kazanımlarının uygulanması ve sürecin devamlılığını ve gelişimini sağlayabilmek için bu türdeki çalışmaların bir kerede sonlandırılmaması, yürütülen çalışmaların devamlılığının sağlanması gerekmektedir (Yoloğlu ve Uçar, 2015). Bu nedenle bilgilendirme sürecinin devamlılığını ve yaygınlığını sağlamak amacıyla proje sonrası kurulan haberleşme grupları kapatılmamış ve aktif tutulmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca 2022 yılında da proje revize edilerek değerlendirilmek üzere TÜBİTAK Bilim ve Toplum Daire Başkanlığı'na sunulmuştur.

Öneriler

Proje sonuçlarının değerlendirildiği bu çalışma sonucunda ulaşılan uygulamaya yönelik öneri, desteklenen projelerin artarak devam etmesidir. TÜBİTAK 4004-4005 çağrıları gibi TÜBİTAK- MEB işbirliği ile gerçekleştirilen projeler akademisyenler- öğretmenler ve öğretmenler-öğretmenler arasında bir iletişim ve işbirliği ağı kurulmasını sağlamaktadır. Bu işbirliği yeni projelere ve kişisel ve mesleki gelişime önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda desteklenen projelerin artarak devam etmesi önemlidir. Bu tür projelerde katılımcı sayısının artırılması, farklı hedef kitle, yer ve disiplinlerde yaygınlaştırılması önerilebilir.

Araştırmaya yönelik öneriler: Bu projeler katılımcıların bilgi birikimi üzerinde de olumlu etkide bulunmakta, öğretmenlere kendilerini yenileme fırsatı sağlamaktadır. Projelere katılan öğretmenler ve bu öğretmenlerin eğitim verdiği öğrencilerin, uzun dönemlerde takibi yapılarak projenin etkililiği ve çarpan etkisinin belirlenmesi sağlanabilir. Proje farklı branşlardaki öğretmenlerle uygulanarak projenin etkisi farklı hedef kitlelerle test edilebilir.

Kaynakça

- Buluş Kırıkkaya, E., Bozkurt, E. ve İmalı, B. (2011). Örnek Bir Öğrenme Ortamı: TÜBİTAK Destekli İlköğretim Öğrencileri Bilim Yaz Okulu, *I. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Garland, R. (1991). The mid-point on a Likert rating scale: Is it desirable? *Marketing Bulletin*, 2, ss. 66-70.
- Hırça, N. (2013). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Yaz Bilim Kampı Deneyimleri, *Üstün Yetenekliler Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1(1), 22-30
- Karasar, N. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (21. Basım). Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Keleş, Ö., Uzun, N. ve Varnacı Uzun, F. (2010). Öğretmen Adaylarının Çevre Bilinci, Çevresel Tutum, Düşünce Ve Davranışlarının Doğa Eğitimi Projesine Bağlı Değişimi Ve Kalıcılığının Değerlendirilmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 384-401.
- Kısa, Y. (2012). *Sosyal bilgiler öğretiminde müze kullanımına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşlerinin incelenmesi: Afyonkarahisar müzeleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Kulas, J. T., Stachowski, A. A. (2009). Middle category endorsement in odd-numbered Likert response scales: Associated item characteristics, cognitive demands, and preferred meanings. *Journal of Research in Personality*, 43, ss.489-493.
- Nowlis, S. M., Kahn, B. E., & Dhar, R. (2002). Coping with ambivalence: The effect of removing a neutral option on consumer attitude and preference judgments. *Journal of Consumer Research*, 29, ss.319-334.
- Oğurlu, İ., Alkan, H., Ünal, Y., Ersin, M. Ö. ve Bayrak, H. (2013). *Çevre ve Doğa Eğitimlerinin Coğrafya Eğitimine Katkıları: İde Projeleri Örneği*, 3rd International Geography Symposium – Geomed, Symposium Proceedings, 498-508. http://web.deu.edu.tr/geomed/proceedings/download/048_Geo_Med_2013_Proceedings_498-508.pdf
- Stone, M. H. (2004). Substantive scale construction. In E. V. Smith Jr. & R. M. Smith (Eds.), *Introduction to Rasch measurement* (201-225). Maple Grove, MN: JAM.
- Şişman, M. (2009). Öğretmen yeterlilikleri: Modern bir söylem ve retorik. İnönü üniversitesi eğitim fakültesi dergisi, 10(3), 63-82.
- Turan, İ., Şimşek, Ü. Ve Aslan, H. (2015) “Eğitim araştırmalarında Likert ölçeği ve Likert-tipi soruların kullanımı ve analizi”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:30, s:186-203.
- TÜBİTAK (2022). *4004 Doğa ve Bilim Okulları* <https://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/bilim-ve-toplum/ulusal-destek-programlari/icerik-4004-doga-egitimi-ve-bilim-okullari>
- Yoloğlu, A ve Uçar, M.. (2015). Kültür Varlıkları ve Koruma Konusunda Aktif Öğrenme Temelli Tasarlanan Bir TÜBİTAK-4004 Projesi Değerlendirmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3).

EXTENDED SUMMARY

TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey)-4004 coded Nature Education and Science Schools Program supports projects aim to bring scientific knowledge together with the society and disseminate it, to provide information in a comprehensible way through interactive applications by visualizing as much as possible, and to encourage the sense of curiosity, research, inquiry and learning desires by enabling the participants to realize scientific facts. (TÜBİTAK, 2020). Within the scope of this call; to provide participants with a perspective within the framework of nature literacy principles, to teach methodologies about observing inanimate elements of nature, plants and animals and/or to update their knowledge, to teach activities to have a pleasant time in nature, to make simple mechanical tools and to learn working principles better, artificial intelligence, augmented reality, image processing, etc., developed by being inspired by nature. The "Come Souls, Let's Be One" project was entitled to be supported in order to raise awareness of the basic principles of new technologies such as teaching and learning and to use them in educational activities, and to increase interaction by creating a communication network between participating teachers from different regions. The project, which takes its name and basic philosophy from the "Come, souls, let's be one" teaching of Hacı Bektaş Veli, who lived in Cappadocia region. Project was implemented in the Cappadocia region between 22-29 August 2021. In this study, it is aimed to evaluate the effectiveness of the Come Souls, Let's Be One project supported by TÜBİTAK from the perspective of the participants. In this context, the research seeks answers to the following questions:

1. What are the expectations of the project participants from the project and the reasons for their participation?
2. Is there a significant difference between the pretest and posttest results of the project participants?
3. What are the opinions of the project participants regarding the strengths of the project?
4. What are the views of the project participants on the aspects of the project that are open to development?
5. What are the opinions of the project participants about what the project brought them?
6. What are the opinions and suggestions of the project participants regarding the development of the project?

Quantitative and qualitative research processes were used together in the research. In the quantitative part, the pre-test-post-test experimental design without a control group was used in order to reveal the development of the participating teachers. Content analysis was used in the qualitative processes of the research. The collection of quantitative data of the study was carried out in two stages. In the first stage, at the end of the meeting and welcome session held with the participants on the first day of the research, the reasons for participating in the project were determined first with the prepared questionnaire, and then the questionnaire form, which included at least one question about each training to be given within the scope of the project and its content, and which evaluated the current situation of the participants. In the second stage, a post-test application was made in the closing session of the project. The same questions evaluating each training in the pretest application were applied with the same method, and the status of the participants after the trainings on the relevant subjects was evaluated. Excel and SPSS 22 package programs were used in the analysis of the data. The qualitative data of the study were collected through an interview form with open-ended questions. Qualitative data obtained from open-ended questions in the research were analyzed by content analysis technique.

When the reasons and expectations of the participants for participating in the project are examined, the personal and academic development of the participants and their concerns about being more beneficial to their students; It is seen that the expressions of professional development and opportunity to update information are frequently expressed. It is seen that this expectation of the participants is compatible with the sub-purpose of "teachers transfer their knowledge, skills and experiences to their groups and students", which is one of the general objectives of the project. "The opportunity to meet scientists working in the field of science education" stands out among the participants' aims of participating in the project. This statement of the participants coincides with the sub-purpose of the project, "Increasing interaction by providing a communication network between participating teachers from different regions". A pre-test was applied to evaluate the knowledge level of the science teachers participating in the project about the project activities before the project training, and a post-

test was conducted to evaluate the knowledge levels of the related subjects at the end of the project activities. According to the pre-test and post-test results, it is seen that the post-test scores clearly and unequivocally increased for all questions, and at least 1.5-fold increase was achieved for all questions except one. The average score of all questions in the post-test is above 2.5 points and the increase in the average scores of the participants summarizes the progress of the participants at the end of the project training.

When the opinions about the strengths of the project are examined, it is seen that the result of "providing the opportunity to learn by doing" in accordance with the main purpose of the project and the foundations of the call of TÜBİTAK 4004 Nature Education and Science Schools. Among the results related to the strengths, the results such as the well-planned project and strong communication proved the success of the project. Another result was expressed as "selecting teachers with 10 years or more professional experience". Selecting science teachers who have completed 10 years of the target audience of the project provided the opportunity for teachers to update their knowledge and observe current technological developments.

All of the participants expressed their opinions on the continuation of this project. For this reason, in order to ensure the continuity and prevalence of the information process, the communication groups established after the project were not closed and care was taken to keep them active. In addition, in 2022, the project was revised and submitted to TÜBİTAK Science and Society Department for evaluation.

The suggestion for the implementation reached as a result of this study is that the supported projects continue to increase. Projects carried out with the cooperation of TÜBİTAK-MEB, such as TÜBİTAK 4004-4005 calls, ensure the establishment of a communication and cooperation network between academics-teachers and teachers-teachers.

KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA HACI BEKTAŞ VELİ TÜRBESİ VE ÇEVRESİNİN PEYZAJ ANALİZİ

THE LANDSCAPE ANALYSIS OF HACI BEKTAS VELI SHRINE AND ITS SURROUNDINGS IN THE CONTEXT OF CULTURAL HERITAGE

Ashhan TIRNAKÇI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

aslihanerdogan@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0122-5637

Esra ÖZHANCI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

ezhanci@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2789-6380

Meliha AKLIBAŞINDA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

melihaaaklibasinda@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3250-6375

Murat YÜCEKAYA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

muratyucekaya@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2072-712X

ÖZ

Toplumlar kültürel birikimlerine sahip çıkarak gelişirler ve var olurlar. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu'nun her yerinde, bu köklü kültürün derin izlerine rastlanmaktadır. Bu izleri taşıyan kültürel miras alanları; toplumların kültür birikimleriyle şekillenmiş, geçmiş ile bugün arasında bağlantı kuran tarihi, kültürel somut ve soyut değerlerin tümüdür. Hiç şüphesiz Hacı Bektaş Veli'de yaşadığı yüzyıla iz bırakırken sahip olduğu misyonu ve değerleriyle günümüze kadar gelmiş kültürel miraslarımızda önemli bir yer tutan mutasavvıf ve İslam filozofudur. 13. yüzyılda Nevşehir ili Hacıbektaş ilçesinde kurduğu külliye, vefatından sonra türbenin de aynı alan içine inşa edilmesiyle birlikte kültürel misyonunu daha da genişletmiştir. Kendi adıyla özdeşleşen Bektaşılık ve Ahilik geleneğinin de beslendiği sevgi, hoş görü, toplumsal eşitlik gibi insani değerleriyle bu kültürel miras ve çevresi, sadece yerel değil evrensel ölçekte de büyük bir öneme sahiptir.

Hacı Bektaş Veli Külliyesi UNESCO geçici kültürel miras listesinde yer alan ve Kapadokya turizm rotası içerisinde önemli bir yeri olan tarihi ve kültürel bir merkezdir. Tarihi yapı ve çevresinin tarihi ve kültürel değerlerinin korunması, alan ve çevresinin iyileştirilmesi, fiziksel ve sosyo-kültürel açıdan bütünleşmiş uyumlu bir alana dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada tarihi yapı ve çevresi tarihi çevrelerde peyzaj tasarım ilkeleri çerçevesinde tarihi yapı ve çevre ilişkisi, ulaşım (araç/yaya sirkülasyonu), kentsel donatı, görsel kirlilik, mevcut bitkisel düzenlemeler başlıkları altında analiz edilmiştir. Sonuç olarak mevcut durum ortaya konmuş, tarihi dokuyla uyumun sağlanması ve kültür/turizm yaşamının geliştirilmesine yönelik öneri ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

Societies develop and exist by protecting their cultural heritage. Deep traces of this deep-rooted culture can be found all over Anatolia, which has hosted many civilizations. Cultural heritage areas bearing these traces are all historical, cultural, tangible and intangible values that have been shaped by the cultural accumulation of societies and link the past with the present. Undoubtedly, Hacı Bektaş Veli is a mystic and Islamic philosopher who has an important place in our cultural heritage that has survived to the present day with his mission and values, while leaving a mark on the century he lived in. The islamic-ottoman social complex, which he established in the Hacıbektaş district of Nevşehir province in the 13th century, expanded its cultural mission further with the construction of the tomb in the same area after his death. This cultural heritage and its surroundings, with its human values such as love, tolerance and social equality, which are also the source of the Bektashism and Akhism tradition identified with its name, have a great importance not only on a local but also on a global scale.

Hacı Bektaş Veli Shrine is an important historical and cultural center that is on the UNESCO temporary cultural heritage list and has an important place in the Cappadocia tourism route. Preserving the historical and cultural values of the historical building and its surroundings, improving the area and its environment, it needs to be transformed into a harmonious space that is physically and socio-culturally integrated. From this point of view, in this study, the historical building and its surroundings were analyzed under the titles of historical building and environment relationship, transportation (vehicle/pedestrian circulation), urban equipment, visual pollution, existing plant arrangements within the framework of landscape design principles in historical environments. As a result, the current situation has been revealed, suggestions and evaluations have been made to ensure harmony with the historical texture and to improve the cultural/touristic life.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1160276>

Atıf/Cite as: Tırnakçı, A., Aklibaşında, M., Özhanç, E. ve Yücekaya, M. (2022). Kültürel Miras Bağlamında Hacı Bektaş Veli Türbesi ve Çevresinin Peyzaj Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1863-1875.

Giriş

İnsanoğlu varoluşundan bu yana toplumsal, sosyal, kültürel, dini, ekonomik vb. özellikleri ile yaşadıkları çevreyi şekillendirmişlerdir. Tarih boyunca birçok uygarlığa ve medeniyete ev sahipliği yapmış Türkiye doğal zenginliğiyle beraber kültürel ve tarihi zenginliğiyle de önemli bir mirasa sahiptir. Bu doğal ve kültürel çeşitlilik yapıdan başlayarak bütün bir kent dokusuna kadar kentlerin farklı kimlik kazanmasında rol oynamıştır.

Tarihi çevreler, geçmiş ile bugün arasında bağlantı kuran kültür varlıklarıdır. Tarihsel, sanatsal, belgesel, işlevsel vb. değerlere sahiplerdir (Çelik & Yazgan, 2009). Tarihi çevreler, zaman süreci içinde geçirmiş oldukları değişim sonucunda ortaya koydukları kültürel kimlikleri ile günümüz koşullarına ayak uydurabildikleri ve bu kimliklerini sürdürebildikleri sürece önem kazanmaktadırlar (Arabacıoğlu & Aydemir, 2007). Bu nedenlerle tarihsel ve kültürel sürekliliğin sağlanması için tarihi çevrelerin koruma altına alınması gerekmektedir.

Tarihi çevreyi korumayı gerektiren değerler (1) duygusal değerler [merak, kimliksel tanımlama, devamlılık, manevi (tinsel) ve sembol olma nitelikleri], (2) kültürel değerler [dokümantasyon, tarihsellik, ender bulunma, estetik anlamda sembol olma, mimari özellik, ekolojik ve yerleşme yapısı, bilimsellik] ve (3) kullanım değerleri [fonksiyonel, ekonomik, sosyal ve politik değerler] olarak üç başlık altında toplanabilir (Ter, 2002; Sürmegöz, 2010).

Kültürel mirası korumada önceleri tek yapıyı koruma düşüncesinden hareket edilirken zamanla etkin bir koruma için tarihi yapıların çevreleri ile ele alınması gerektiğinin anlaşılmasıyla tarihi çevre koruma düşüncesine bırakmıştır (Çelik, 2004; Özdemir, 2007). Tarihi kent dokusunun fiziksel niteliği, tarihsel öğelerin birbirleriyle etkileşimleri bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirilmelidir. Kültürel peyzajların sürdürülebilir kullanımlarla yeniden işlevlendirilmesi ve güncel yaşam koşullarına uyarlanması gelecek kuşaklara korunarak aktarılmasını ve sürekliliğini sağlayacaktır (Koçan, 2012). Bu amaçla kentsel tarihi çevre korumada korumanın yapı, bahçe, sokak, doku ve kent bütünü de kapsayacak şekilde ele alınması gerekmektedir; yalnızca fiziki koruma değil, sosyo-kültürel yapı ile birlikte koruma hedeflenmelidir (Çelik & Yazgan, 2009).

Tarihi çevreler kültürel mirasın devamlığının yanı sıra kentlerde turizmin de cazibe noktalarındandır. Coğrafi ve kültürel farklılıklar öteden beri insanların dikkatini çekmekte, turizmi gündeme getirmektedir. Turizm mekanı ve kültürü etkilemekte aynı zamanda kültürden ve mekandan etkilenecek tüm dünyaya yayılan bir hareket olarak önem kazanmaktadır (Emekli, 2006).

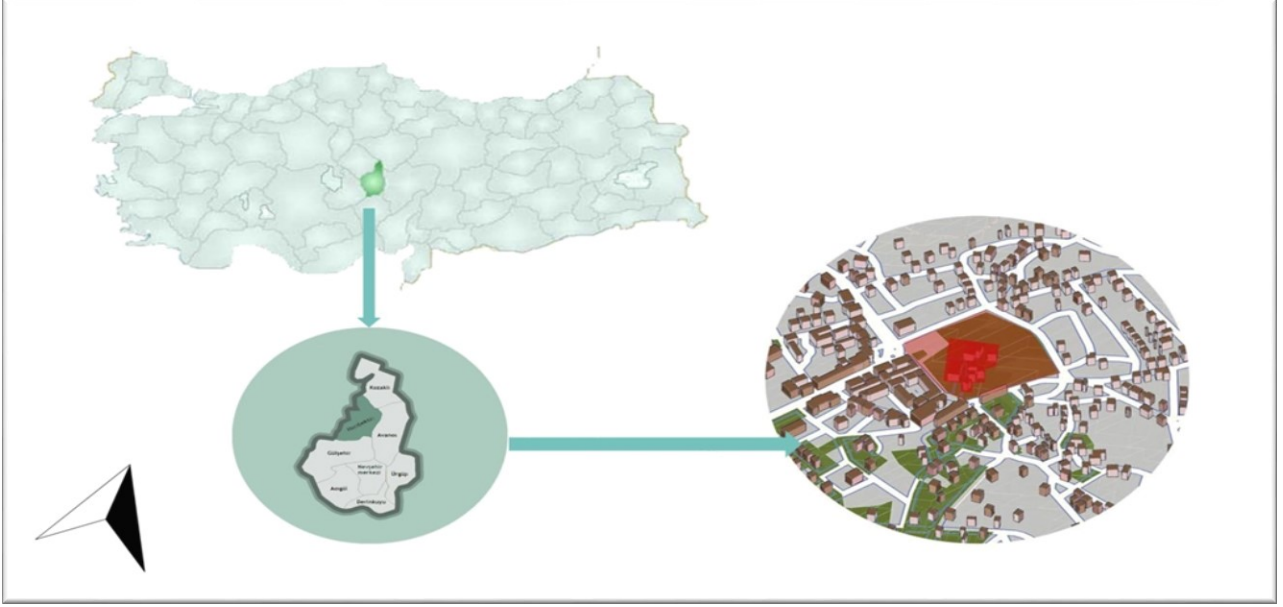
Tarihi çevre ile turizm faaliyetleri arasında koruma açısından da önemli bir ilişki vardır. Çünkü tarihi çevrelere yönelik gerçekleşen kültürel turizmin boyutu, mimari mirasın fiziksel durumuna göre değişmektedir. İyi bir şekilde muhafaza edilerek sunulmuş olan tarihi doku, buraya yönelik gerçekleşen turizm potansiyelini de yükseltecektir. Ayrıca turizm faaliyetlerinin getireceği ekonomik kazançlar; bu bölgelerin hem yerel halk, hem de yönetimler tarafından daha fazla benimsenmesini, sahip çıkılmasını ve daha iyi korunmasını sağlayabilmektedir. Sonuç olarak turizmin artmasıyla birlikte korumanın artması, korumanın artmasıyla da turizmin artması söz konusudur (Durak, 2014). Bu bağlamda tarihi çevrelerde peyzaj tasarım ilkeleri doğrultusunda yapılacak mikro ve makro ölçekli uygulamalar tarihi dokuların korunması, yaşatılması ve geliştirilmesinde önemli rol oynayacaktır (Tırnakçı & Aklibaşında, 2018).

Yapılan bu çalışmada Türkiye'nin başlıca turizm merkezlerinden Kapadokya Bölgesi içerisinde yer alan, 13. yüzyıla dayanan tarihçesiyle Türkiye'nin önemli kültürel ve tarihi miraslarından biri olan Hacı Bektaş Veli Külliyesi koruma ve kullanma dengesi içerisinde tarihi çevrelerde peyzaj tasarım ilkeleri çerçevesinde incelenmiştir.

1. Materyal ve Yöntem

1.1. Materyal

Çalışmanın ana materyalini; İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölgesinde Hacıbektaş İlçesinde (Nevşehir) bulunan Hacı Bektaş Veli Külliyesi ve yakın çevresi oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanı coğrafi konumu

UNESCO geçici kültürel miras listesinde (13 Nisan 2012) yer alan külliye, 14. yüzyılda kurulmuştur. Horasan erenlerinden Hacı Bektaş Veli Nişabur'dan taşındığında eski adı Sulucakarahöyük olan bugünkü Nevşehir ili Hacıbektaş ilçesine yerleşmiş ve burada Bektaşiliğin temelini atmıştır (Ocak, 1996). Daha sonrasında ilçenin adı Hacı Bektaş Veli'nin 1337 yılında vefatından sonra insanlık zemininde inşa ettiği hoşgörü ortamının anısına değiştirilmiştir (UNESCO, 2022). Bektaşiliğin merkezi olan Hacıbektaş ilçesinde zaman içerisinde Bektaşilikle ilgili başka yapı eklentileri ile bugünkü Hacı Bektaş Veli Külliyesi oluşmuştur (Tanman, 1996; Bayrakal, 2010) (Şekil 2).

Şekil 2. Çalışma alanı hava fotoğrafı (Anonim, 2022)

Çalışmada yardımcı materyal olarak konu ile ilgili literatür çalışmalarından, Nevşehir Hacıbektaş Müze Müdürlüğü'nden elde edilen bilgi ve belgelerden, yerinde yapılan gözlem ile tutulan notlar ve çekilen fotoğraflardan faydalanılmıştır.

Bu alanın araştırma alanı olarak seçilmesinin nedenleri;

- Taşındığı tarihi, dini ve kültürel kaynak değerleri ile bölgenin cazibe noktalarından biri olması,
- Taşındığı uluslararası inanç sistemiyle bir bellek mekân olması,
- Tarihi, kültürel ve dini anlamda yılın belirli dönemlerinde ulusal ve uluslararası ziyaretçilerin ilgi odağı olması,
- Bireylerin saygı, sevgi, şükran ve üzüntüsünü ifade ettiği, kolektif hafızanın sembolü olması,
- Kent ve bölge ölçeğinde inanç/hüzün turizm potansiyeline sahip olmasıdır.

1.2. Yöntem

Çalışmanın yöntemini; arazi çalışması, tarihi çevrede mekânsal analiz ve GZFT (SWOT) analizi, sonuç ve öneriler aşamaları oluşturmaktadır.

İlk olarak; yerinde yapılan gözlemlerle araştırma alanının mevcut durumu, tarihi dokunun ve çevresinin mekânsal özellikleri, yakın çevresi ile olan ilişkisi incelenmiş; mevcut durumu tarihi çevrelerde mekânsal özellikler ve peyzaj tasarımı (Tarihi Yapı ve Çevre İlişkisi, Ulaşım (Araç/Yaya Sirkülasyonu), Kentsel Donatı, Görsel Kirlilik, Mevcut Bitkisel Düzenlemeler) çerçevesinde irdelenmiştir.

Ardından; alanda yapılan envanter çalışması ile alanın sahip olduğu güçlü ve zayıf yönler ile sağladığı fırsatlar ve alana yönelik tehditler GZFT (SWOT) analizi ile tespit edilmiş, araştırma alanı kentsel tarihi çevre koruma çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Son olarak; tarihi çevrelerde peyzaj tasarımı ilkeleri doğrultusunda tarihi ve kültürel devamlılığı sağlayıcı ve kentsel kaliteyi artırıcı öneriler getirilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Tarihi Yapı ve Çevre İlişkisi

Çalışma alanı çevresinde Hacıbektaş Belediye Binası, Atatürk Evi ve Hacı Bektaş Veli Kültür Merkezi binası gibi kamusal alanlar dışında konut ve ticari yapı kullanımını dikkati çekmektedir. Külliye'nin kuzey batısında belediye binası ile ilişkilendirilmiş hem bir tören alanı niteliğinde hem de her yıl Ağustos ayında düzenli olarak Hacı Bektaş Veli'yi anma törenlerinde kullanılmak üzere tasarlanmış 2900 m²'lik bir meydan bulunmaktadır.

Günümüze kadar Külliye herhangi bir fonksiyon değişikliğine uğramamış ve alan içerisine hiçbir şekilde yeni fonksiyonlu yapılar eklenmemiştir. Külliye gerek mimari yapısı gerekse yapı- malzeme özelliği ile diğer yapılardan net bir şekilde ayrılmaktadır. Külliye'nin yeşil doku içerisinde yer alması, çevresel baskılardan etkilenmesini engellemektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Çalışma alanı ve yakın çevresi alan kullanım analizi

2.2. Ulaşım (Araç/Yaya Sirkülasyonu)

Külliye, Kapadokya turizm merkezine 60 km uzaklıktadır. Nevşehir-Kırşehir karayoluna paralel Atatürk Bulvarı ilçe merkezine ulaşımı sağlayan ve ana aksı oluşturan tek yoldur. Atatürk Bulvarı, Aşık Mahsuni Şerif Caddesi ve Cemalettin Çebi Caddesi birinci derece, Salih Niyazi Baba Sokak ikinci derece öneme sahip yollardır ve alan bu yollar ile çevrelenmiştir. İlçe Belediye Binası, Atatürk Evi ve tören alanının oluşturduğu düğüm noktası ilçenin meydanını oluşturmaktadır. Bu meydandan Aşık Mahsuni Şerif Caddesine dik uzanan ara yol ile Külliye ulaşım yaya olarak sağlanmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Çalışma alanı ve çevresi ulaşım analizi

Çalışma alanı ve çevresinde otopark olmaması nedeniyle araçlar Atatürk Bulvarı, Aşık Mahsuni Şerif Caddesi ve Cemalettin Çebi Caddesi üzerine park etmektedir. Bu durum alan ve çevresinde hem karmaşık bir görüntü

oluşturmakta hem de araç trafiğinin akmasını engellemektedir. Bu karmaşık ve algılanamayan araç trafiği yayaların güvenli ve sağlıklı hareketini kısıtlamakta, alana erişimi zorlaştırmaktadır. Alan genelinde ulaşım yaya odaklı çözümlenmiştir. Aşık Mahsuni Şerif Caddesi, Balım Sultan Sokak ve meydandan külliyeye ulaşımı sağlayan yaya yolunun kesiştiği düğüm noktası, törenlerin de yapıldığı küçük bir meydan niteliğindedir. Bu meydan külliyenin girişini vurgulamaktadır. Ancak ziyaretçileri bu noktaya yönlendirici nitelikte renk ve dokuya sahip bir sert zemin uygulaması yapılmamıştır.

2.3. Görsel Kirlilik

Tarihi çevre ve yakın çevresindeki mevcut yapıların birlikteliği noktasında görsel birliktelikte uyumsuzluk söz konusudur. Alan genelindeki telefon ve elektrik direkleri, reklam panoları yönlendirme levhaları, alanı çevreleyen ticari yapıların cepheleri ve tabelaları görsel kirliliğe neden olmaktadır. Yanlış seçilen yapı malzemeleri, zemin döşemeleri, atıl bırakılan çöp konteynerleri, alanın dokusuyla uyumlu olmayan kentsel donatı elemanları görsel kirliliğe neden olan diğer unsurlardır. İlçe Belediye Binası önünde bulunan tören alanının (meydan) yapısal ve bitkisel tasarımı tarihi çevrenin algılanmasında bölünmelere neden olmaktadır. Ayrıca alan çevresinde bulunan ve hediyelik eşya satan dükkanların, kafelerin, restoranların yağmurdan ve güneşten korunmak amacıyla kullandıkları farklı malzeme ve renkteki tenteleri de görsel bütünlüğü bozan görüntüler ortaya çıkartmaktadır (Şekil 6,7).

Şekil 6: Alan çevresinde bulunan tabela ve konteynerlerin oluşturduğu çirkin görüntü

Şekil 7: Alan çevresinde yer alan ticari yapıların oluşturduğu görsel kirlilik

2.4. Bitkisel Düzenlemeler

Çalışma alanı ve çevresinde düzenlenmiş çok az sayıda yeşil alan bulunmaktadır. Ancak alanın 28.700 m²lik, herhangi bir peyzaj tasarımının olmadığı geniş bir açık-yeşil alanla çevrelenmiş olması alanın çevresel baskılardan korunmasını sağlamaktadır. Bu açık alanda herhangi bir peyzaj tasarım ilkesi olmadan az sayıda kullanılan *Pinus nigra*, *Pinus sylvestris*, *Cedrus libani*, *Aesculus hippocastanum*, *Picea pungens*, *Morus nigra*, *Acer negundo*, *Thuja orientalis* gibi türlerin oluşturduğu ağaç grupları bulunmaktadır.

Atatürk Bulvarı'ndan Külliye'ye doğru çıkan geçiş alanının ortası yeşil alanlarla hareketlendirilmiştir. Bu alanda *Thuja orientalis* 'Pyramidalis' ve *Picea pungens* bitkileri ile çizgisel etki yaratılmış ve yayaların külliye girişine doğru yönlendirilmesi sağlanmıştır (Şekil 8). Ancak mevcut düzenleme hem estetik hem de fonksiyonel anlamda yeterli değildir. Ana giriş kapısının olduğu bölgede kullanılan *Cedrus libani* ve *Picea orientalis* gibi yüksek boy ve çap yapan bitkiler görüşü giriş kapısına değil yukarı yönlendirmiştir.

Şekil 8: Külliye'ye doğru çıkan yaya yolu

Külliye içerisinde özellikle havuz, aslanlı çeşme, aş evi vb. gibi işleve sahip bitişik nizamlı kullanım alanlarının bulunduğu ikinci avluda bitki dikiminin olabileceği alan bulunmadığı için tarihi dokuyla renk, doku ve form olarak uyuşmayan ve estetik olmayan saksılarda bitkiler kullanılmıştır.

Hacı Bektaş Veli türbesi ve Balım Sultan Türbesi'nin de yer aldığı üçüncü avlu iki adet yeşil alan ile bölünmüştür. Bu yeşil adalarda tarihi yapıların silüetini kapatmayacak şekilde çok sayıda mevsimlik çiçek ve çim kullanılmıştır (Şekil 9).

Şekil 9: Üçüncü avluya ait bitkisel düzenlemeler

Avlu içerisinde Balım Sultan Türbesi önünde çalışma alanının özgün kimliği ile bütünleşen, Bektaşî kültüründe kutsallık atfedilmiş ağaçlardan biri olan *Morus nigra* bitkisi bulunmaktadır. Soliter kullanılan *Morus nigra* bitkisi avlu içerisinde gerek kaligrafik yapısıyla gerekse yaşı ile (rivayete göre 700 yıllık) dikkat çekmektedir (Şekil 10).

Şekil 10: Bektaşî inancına göre kutsal olarak nitelendirilen *Morus nigra* bitkisi

2.5. Kentsel Donatı Elemanları

Tarihi yapı ve çevresinde kullanılan kentsel donatı elemanları arasında biçim, işlev ve estetik yönünden bütünlük bulunmamaktadır. Mevcut donatı elemanları hem yetersiz hem de tarihi dokuyla uyum sağlamadığı için ilçe (kent) estetiği açısından olumsuz görüntüler ortaya koymaktadır. Alan genelinde dokuyla uyum sağlamayan çöp kutusu, aydınlatma elemanı çiçek kasası, yönlendirme levhası gibi donatı elemanlarına rastlanılmıştır. Ayrıca tarihi yapı çevresinde kullanılan döşeme malzemeleri renk ve doku bakımından alanın genel karakteriyle uyum sağlamamaktadır.

(Şekil 11). Dolayısıyla tarihi çevreyi oluşturan parçalardan biri olan ve alan genelinde kullanılan donatı elemanlarının hem tarihi dokuyu vurgulamadığı hem de kültürel sokak dokusunun oluşturulmasında yetersiz kaldığı tespit edilmiştir.

Şekil 11: Tarihi dokuyla uyuşmayan farklı renk ve dokudaki donatı örnekleri

2.6. SWOT Analizi

Bu analiz, tarihi çevreye yönelik geliştirilecek sürdürülebilir koruma-geliştirme-alan yönetimi stratejilerinin mekânsal ve işlevsel öncelikleri ile mevcut sorunların belirlenmesi ve ileriye dönük çözüm önerilerinin geliştirilmesi kapsamında peyzaj planlama ve peyzaj tasarım önceliklerinin belirlenebilmesi açısından önemlidir (Skea, 1996; Doratlı vd., 2004; Güley ve Abbasoğlu, 2005; Özcan, 2009). Bu bağlamda SWOT analizi ile araştırma alanının sahip olduğu güçlü ve zayıf yönler, alanın sunduğu fırsatların nasıl değerlendirileceği, alana yönelik tehditlerin nasıl ortadan kaldırılacağı incelenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Çalışma alanı için yapılan GZFT (SWOT) analizi

GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER
<ul style="list-style-type: none"> • İlçe merkezinde odak noktası oluşturması • Tarihi, kültürel ve dini kaynak değeri olması • Alanın dünya miras listesine aday olarak gösterilmesi ve müze olarak korunması • Külliyeinin ilçe ve bölge kimliğine katkı sağlaması • Kapadokya Bölgesi turizm rotası içerisinde yer alması • Alan içerisinde Türbenin dışında Taç Kapı, Üçler Çeşmesi, Çilehane, Pir Evi gibi yapılarında bulunması 	<ul style="list-style-type: none"> • Hacı Bektaş Veli Külliyesini çevreleyen, estetik değer taşımayan ve görüntü kirliliği oluşturan yapıların olması • Mevcut çevre düzenlemesinin tarihi çevreyi ön plana çıkarmayı hedefleyen, tarihi yapıyla bütünlüklük bir tasarım/planlama anlayışına sahip olmaması • Tarihi yapıyla uyuşmayan mimariye sahip satış birimlerinin oluşturduğu görsel kirlilik • Mevcut yapı düzeninin alanın fiziki dokusuyla uyumsuz olması • Tarihi yapının algılanabilirliğinin zayıf olması • Kapadokya turizm merkezine nispeten uzak olması
FIRSATLAR	TEHDİTLER
<ul style="list-style-type: none"> • Bölgenin ulusal ve uluslararası platformlarda kültürel anlamda festival vb. etkinliklere ev sahipliği yapması, Hacı Bektaş Veliyi anma etkinliklerinin gerçekleştirilmesi • Ulusal ve uluslararası öneme sahip kültürel miras değerleri ile şekillenmiş tarihi dokunun turizme bağlı hizmet alanları olarak geliştirilmesi • Bölge halkının turizme sıcak bakması 	<ul style="list-style-type: none"> • Alanın çevresinde otopark alanının olmaması • Mevcut yapı düzenine ve bina cephelerine bağlı olarak alanın doku ve silüet özelliklerinin bozulma riski • Alan çevresinde olası yeni yapılaşmaların alan sınırlarını tehdit etmesi • Alanda düzenlenen çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklerde yeterli koruma önlemlerinin alınmaması sonucu çevresel bozulma

Tablo 1’de görüldüğü gibi tarihi çevrenin sahip olduğu güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditlerin analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen verilerin analizi sonuçlarına göre Hacı Bektaş Veli Külliyesi ve çevresinin mevcut dokusu ve sorunları belirlenmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Hacı Bektaş Veli Külliyesi Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana tarihi, dini ve kültürel açıdan çok büyük önem taşımaktadır. Bu özellikleri nedeniyle inanç ve kültür turizminin odağında yer almaktadır. Yapılan çalışma ile birlikte külliye ve yakın çevresinin kentsel tasarım ve peyzaj mimarlığı temelinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlar ve öneriler şu şekilde sıralanabilir.

Planlama aşamaları makro ölçekte değerlendirildiğinde;

- Külliye'nin bulunduğu Hacıbektaş ilçesi Kapadokya bölgesi turizm planı içerisine daha etkin bir şekilde dahil edilmelidir. Bu sayede bölgenin turizm potansiyeli artırılarak farkındalık oluşturulmalıdır.
- Külliye'nin bulunduğu bölgeye bağlanan akslar ile bu akslar çevresindeki yapılaşma ve peyzaj alanları rehabilite edilmeli ve yeniden planlanarak bütüncül planlama kararları alınmalıdır.
- Makro ölçekte tespit edilen bu eksikliklerin ve sorunların giderilmesinde en iyi çözüm külliye ve geniş çevresini içine alan yeni ve kapsamlı bir kentsel tasarım projesi hazırlamak olacaktır.

Planlama aşamaları mikro ölçekte değerlendirildiğinde;

- Bölgede yapılacak olan planlama ve tasarım çalışmaları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır.
- Külliye içerisinde avlular ve mimari bölümler ile birlikte hakim peyzaj etkili ve özgün bir karaktere sahiptir. Ancak külliye çevresi için aynı durumdan bahsetmek zordur. Bu nedenle külliye çevresindeki alanda da bir takım düzenlemeler yapılması önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılacak planlamalarda; yayaların önceliği dikkate alınarak taşıt trafiği külliye ve çevresinden uzak tutulmalı; yayaların rahat ulaşımı sağlanmalıdır.
- Tarihi çevrelerin gerek kültürel gerekse fiziki sürdürülebilirliği yapılacak doğru kentsel tasarım çalışmaları ile gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda tarihi dokuyu perdeleyen ve cepheleri ile kötü görüntü oluşturan satış birimleri ve ticaret alanları külliye'nin dış zonlarına taşınmalı, külliye peyzaj karakterinin çevresinde de devamlılığı sağlanmalıdır. Bölgenin turizm ile olan ilişkisi dikkate alındığında yeni yapılacak yapıların tarihi dokuyu bozmaması için bölgenin geleneksel mimari tipolojisi çıkarılmalı ve yeni yapıların bu tipolojiye göre inşası zorunlu tutulmalıdır.
- Genel manada konstrüksiyonel elemanlar ve donatı elemanlarının işlevsel ve estetik sorunlarının olduğu görülmektedir. Bu sorunların yerinde tespiti ile rehabilitasyon çalışmaları yapılmalı, tarihi dokuya uygun ve tarihi dokuyla bütünleşen birbirleriyle görsel olarak uyumlu kent mobilyaları (çöp kutusu, aydınlatma elamanı, bank, yönlendirme levhaları vb.) seçilmelidir.
- Sokaklar geleneksel bölge mimarisine uygun olarak yeniden tasarlanmalı ve bölgenin özgün kimliği ile bütünleşen bitkisel tasarımlarla tarihi dokunun ve yakın çevresinin çevre kalitesi yükseltilmelidir.
- Her yıl ağustos ayında gerçekleştirilen Hacı Bektaş Velii anma etkinliklerinde külliye çevresi ve ilçenin tamamında yoğun bir hareketlilik görülmektedir. Bu nedenle külliye yakın çevresi peyzaj tasarımlarında insanların rekreatif ihtiyaçlarının karşılanacağı hem açık mekânların hem de açık-yeşil alanların kurgulanması gerekmektedir.

Çalışmada Hacı Bektaş Veli Külliyesi ve yakın çevresinde mako ve mikro ölçekte yapılan analizler ışığında sunulan çözüm önerilerinin de değerlendirilmesiyle küresel, ülkesel ve yerel ölçekte büyük kazanımların elde edileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Anonim, (2022). Kültür ve Turizm Bakanlığı-Türkiye Kültür Portalı resmi web sitesi. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/nevsehir/gezilecekyer/hacibektas-vel-muzesi>

- Arabacıoğlu, F.P. & Aydemir, I. (2007). Tarihi evrelerde Yeniden Değerlendirme Kavramı. *MEGARON*, 2(4):204-212.
- Bayrakal, S. (2010). Nevşehir'in Hacı Bektaş İlçesindeki Bektaş Kültürüyle İlişkili Türk Eserleri, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 17(55), 281-310
- elik, D. (2004). *Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi evre Yenileme alışmalarının Peyzaj Mimarlığı Açısından Araştırılması: Beypazarı Örneği*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- elik, D. & Yazgan, M.E. (2009). Kentsel Peyzaj Tasarımı Kapsamında Tarihi evre Yenileme alışmalarının Araştırılması: Beypazarı Örneği. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6(3): 235-244.
- Doratlı, N., Hoşkara, Ş.Ö., Fıslı, M. (2004). An Analytical Methodology For Revitalization Strategies İn Historic Urban Quarters: A Case Study Of The Walled City Of Nicosia, North Cyprus. *Cities*, 21(4), 329-348.
- Durak, Ş. (2014). *Tarihi evrelerde Sürdürülebilir Turizm Planlaması: Diyarbakır Tarihi Sur İçi Bölgesi Örneği*. Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15: 51-59.
- Güley, K., Abbasoğlu, M.S. (2005). *Proposal for Revitalization and Conservation of the Famagusta*. WSEAS Int. Conf. on Environment, Ecosystems and Development, pp. 90-95, Italy.
- Harmanşah, R., Tanyeri-Erdemir, T., Hayden, R.M. (2014). *Secularizing the Unsecularizable: A Comparative Study of the Hacı Bektaş and Mevlana Museums in Turkey*. in: Choreographies of Shared Sacred Sites, edited by Elazar Barkan and Karen Barkey. Columbia University Press. 336-367, 2014.
- Koçan, N. (2012). Kütahya-Eskigediz Tarihi Kent Dokusunun Peyzaj Mimarlığı Açısından Değerlendirilmesi. *Ordu Üniv. Bil. Tek. Derg.*, 2(1): 81-96
- Ocak, A. Y. (1996). Hacı Bektaş-ı Veli, TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları, 455-458.
- Özcan, K. (2009). Sürdürülebilir Kentsel Korumanın Olabilirliği Üzerine Bir Yaklaşım Önerisi: Konya Tarihi Kent Merkezi Örneği. *METU JFA*, 26 (2), 1-18
- Skea, R. 1996. The strengths and weaknesses of conservation areas. *Journal of Urban Design*, 1(2), 215-28.
- Özdemir, H. (2007). *Tarihi evrelerde Kentsel Peyzaj Tasarım İlkelerinin Belirlenmesi, İstanbul-Zeyrek Örneğinde Bir İrdeleme*. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bartın.
- Sürmegöz, K. (2010). *Tarihi evrelerin Yeniden Değerlendirilmesine Araç Olarak Kentsel Tasarım; Beşiktaş Akaretler Sıraevleri Örneği*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tanman, M. B. (1996). *Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.14, İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları, 459-471.
- Ter, Ü.Ö. (2002). *Konya Kenti Açık ve Yeşil Alan Varlığı İçinde Tarihi Kent Merkeğinin Kentsel Tasarımı Üzerine Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Tırnakçı, A. & Aklıbaşında, M. (2018). Tarihi evrelerde Kentsel Peyzaj Tasarımın Kayseri Mimar Sinan Parkı Örneğinde İncelenmesi. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 34(3):1-16.
- UNESCO, (2022). UNESCO resmi web sitesi. <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5735/>

EXTENDED SUMMARY

Deep cultural traces can be found in Anatolia, which has hosted many civilizations. Cultural heritage sites bearing these traces; It is all of the historical, cultural, tangible and intangible values shaped by the cultural accumulation of societies and connecting the past and the present. Undoubtedly, Hacı Bektaş Veli is a Sufi and Islamic philosopher who has an important place in our cultural heritage that has survived to the present day with his mission and values, while leaving a mark on the century he lived in. The shrine, which he established in the Hacı Bektaş district of Nevşehir province in the 13th century, expanded its cultural mission with the construction of the tomb in the same area after his death. This cultural heritage and its environment, with its human values such as love, tolerance and social equality, which are also nourished by the Bektashism and Akhism tradition identified with its name, have a great importance not only on a local but also on a global scale.

According to UNESCO criteria; The Hacı Bektaş Veli Shrine has an extraordinary universal value as the words of the 13th century overlap with the "Declaration of Human Rights" of the 20th century. Cem and Semah rituals are still carried out by their followers in the 21st century, and the Kulliye has been the center where this philosophy was founded and spread to the world. The kulliye has the layout of a Turkish palace with a courtyard and consists of structures around three courtyards. It is necessary to protect the historical and cultural values of the historical building and its surroundings, to improve the area and its environment, and to transform it into a harmonious area that is physically and socio-culturally integrated.

The aim of the study is to examine the Hacı Bektaş-ı Veli Shrine, located in the Cappadocia Region, one of the main tourism centers of Turkey, within the framework of landscape design principles in historical environments within the balance of protection and use. In this study, analyzes and evaluations were made through detailed literature review on the subject, documents obtained from official institutions and organizations, field studies, on-site observations and photographs taken. The Hacı Bektaş Veli Shrine was chosen as the study area because it carries historical, religious and cultural resource values, is a belief center of international importance, is the center of attention of national and international visitors, and has universal values that unite people.

In the study, the current situation of the area was determined with field studies, the spatial characteristics of the historical texture and its surroundings, and its relationship with its immediate surroundings were examined; landscape design in historical environments. In this direction, the strengths and weaknesses of the area, the opportunities it provides and the threats to the area have been determined by SWOT analysis. As a result, suggestions were made to ensure historical and cultural continuity and increase urban quality in accordance with the principles of landscape design in historical environments.

Around the study area, there are public areas such as the Hacı Bektaş Town Hall, Atatürk House and the Ministry of Tourism/Culture Hacı Bektaş Veli Cultural Center building, as well as residential and commercial buildings. The fact that the shrine is located in the green texture prevents it from being affected by environmental pressures.

In terms of transportation and circulation; complex and imperceptible traffic restricts the safe and healthy movement of pedestrians and makes it difficult to access the area. Transportation throughout the area is pedestrian-oriented.

It has been noted that the unity and visual harmony of the existing structures in the area and its immediate surroundings are problematic. As a matter of fact, telephone and electricity poles, billboards, direction signs, facades and signboards of commercial buildings surrounding the area, incorrectly selected building materials, flooring, garbage containers left idle, urban equipment elements that are not compatible with the texture of the area cause visual pollution.

There are very few green areas in and around the study area. Species used in these areas were identified as *Pinus nigra*, *Pinus sylvestris*, *Cedrus libani*, *Aesculus hippocastanum*, *Picea pungens*, *Morus nigra*, *Acer negundo*, *Thuja orientalis*. In addition, *Thuja orientalis* 'Pyramidalis', *Picea pungens*, *Cedrus libani* and *Picea orientalis* plants were also used as directing and highlighting in the immediate environment and on the periphery. In front of the Balm Sultan Tomb, there is the *Morus nigra* plant, which is one of the trees attributed to sacredness in the Bektashi culture, which integrates with the original identity of the study area.

Throughout the area, there are reinforcement elements such as garbage bin, lighting element, flower box, routing plate that do not match with the texture. In addition, the flooring materials around the historical building have been chosen in a way that does not match the general character of the area in color and texture.

In SWOT analysis; Strengths such as being a focal point in the district center, being a historical, cultural and religious resource value, being a candidate for the world heritage list and protecting it as a museum have emerged. Weaknesses such as the presence of structures that do not have aesthetic value and create visual pollution surrounding the Hacı Bektaş Veli Shrine, and the fact that the historical structure is not perceptible, have been determined. There are opportunities in the area such as the development of the historical texture shaped by cultural heritage values of national and international importance as tourism-related service areas. In addition, threats such as lack of parking, expanding housing areas, pressures created by social activities have emerged.

**SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARI KAPSAMINDA İŞLETMELERİN SERA GAZI SALIMI: BİST
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA**
**GREENHOUSE GAS EMISSIONS OF BUSINESSES WITHIN THE SCOPE OF
SUSTAINABILITY REPORTS: A STUDY OF THE BIST SUSTAINABILITY INDEX**

Ahmet TANÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
atanc@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4119-8207

Fatih EKİNLER

fekinler@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4584-4173

ÖZ

Geliş Tarihi:

29.01.2022

Kabul Tarihi:

26.09.2022

Yayın Tarihi:

30.09.2022

Anahtar Kelimeler:

Sürdürülebilirlik
Raporlaması
Sera Gazı Salımı
Enerji Maliyeti
BİST

Keywords:

Sustainability
Reporting
Greenhouse Gas
Emission
Energy Cost
BIST

Son yıllarda sürdürülebilirlik en çok ilgi duyulan araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Ancak dünyanın sürdürülebilirliği ile işletmelerin sürdürülebilirliği arasındaki ilişkiyi ele alan sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi için yeni çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Hızla artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla büyük ölçekli işletmelerin kurulması ve kurulan bu işletmelerin atmosfere saldıkları sera gazı nedeniyle dünyanın sürdürülebilirliğinin tehlike altına gireceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, sürdürülebilirlik raporları kapsamında sera gazı salımının işletmelerin sürdürülebilirliği açısından oynadığı rolü ve dünyanın sürdürülebilirliği ile işletmelerin sürdürülebilirliği arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmanın veri setini BİST Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan ve aynı zamanda 2014 yılından itibaren her yıl düzenli olarak sürdürülebilirlik raporu yayınlanan şirketler oluşturmaktadır. Sürdürülebilirlik raporlarından elde edilen nicel veriler incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre şirketlerin yıllar itibariyle uyguladıkları verimli enerji politikalar ile enerji maliyetleri ve sera gazı salımlarını azalttıkları ve bu durumun işletmelerin sürdürülebilirliğini olumlu yönde etkileyeceği, aynı zamanda atmosfere salınan sera gazı miktarının azaltılmasıyla dünyanın sürdürülebilirliğine katkıda bulunacağı sonucu çıkarılmaktadır. Ayrıca yapılan araştırmada bazı sınırlıkların var olduğu ve gelecekte yapılacak araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

In recent years, sustainability has become one of the most interesting research areas. However, a limited number of studies have been conducted on the relationship between the sustainability of the world and the sustainability of businesses. New studies are needed to fill this gap in the literature. It is thought that the sustainability of the world will be endangered due to the establishment of large-scale enterprises in order to meet the needs of the rapidly increasing population and the greenhouse gas released by these enterprises into the atmosphere. The aim of this study is to reveal the role of greenhouse gas emissions in terms of sustainability of businesses and the relationship between the sustainability of the world and the sustainability of businesses within the scope of sustainability reports. The data set of the research consists of companies that are included in the BIST Sustainability index and that have regularly published sustainability reports every year since 2014. Quantitative data obtained from sustainability reports were examined. According to the findings of the research, it is concluded that the companies have reduced their energy costs and greenhouse gas emissions with the efficient energy policies they have implemented over the years, and this will positively affect the sustainability of the enterprises, as well as contribute to the sustainability of the world by reducing the amount of greenhouse gases released into the atmosphere. In addition, there are some limitations in the research and suggestions for future research are made.

DOI: <https://doi.org/10.30783/neysosbilin.1064985>

Atıf/Cite as: Tanç, A. ve Ekinler, F. (2022). Sürdürülebilirlik Raporları Kapsamında İşletmelerin Sera Gazı Salımı: Bist Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1876-1886.

Giriş

Günümüzde insan nüfusunun hızlı bir şekilde çoğalması ve bireysel ihtiyaçların çeşitlenmesi tüketimde ciddi bir artışa neden olmaktadır. Ayrıca teknolojiye, endüstride ve bilim dünyasında meydana gelen gelişmeler tüketimi farklı boyutlara taşımakta, insan ihtiyaçlarında değişimler meydana getirmekte ve enerjiye olan bağımlılığı artırmaktadır. Enerjiye olan bağımlılığın artması, fosil yakıtların daha fazla kullanılması ve bu yüzden doğaya verilen tahribatların ciddi boyutlara ulaşması, dünyanın sürdürülebilirliğinin tehlike altına girmesine neden olmaktadır.

Değişen tüketim miktarı ile beraber kullanılan enerji miktarı da değişme göstermiştir. Kullanılan enerji miktarının artması, daha fazla fosil yakıtlarının yanması anlamına geldiğinden sera gazı içerisinde yer alan karbondioksitin atmosferdeki yoğunluğunun artacağını da göstermektedir. İnsanlığın geleceğini tehlikeye atan bu durum karşısında küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele anlamında birçok ülkenin katıldığı “Kyoto Protokolü” imzalanmıştır. Bu protokolle sera gazı salımının azaltılması amaçlanmakta bu bağlamda karbon (sera gazı) vergileri konulmakta ve işletmelerin karbon ayak izinin yani çevreye verilen zararın minimize edilmesi için karbon denetimi yapılmaktadır.

Daha önceki çalışmalarda sürdürülebilirlik ile muhasebe müfredatı (Hazelton and Haigh, 2018), yönetim muhasebesi (Jasch and Lavicka, 2005; Mass, Schaltegger and Crutzen, 2016), muhasebe eğitimi (Cadiz Dyball and Thomson, 2013; Contrafatto, 2013), çevresel muhasebe (Jasch and Stasiskiene, 2005; Okoye and Raymond Asika, 2013) ilişkisi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Sürdürülebilirlik ile karbon muhasebesi konusuna (Schaltegger and Csutora, 2012; Saraswati, 2020) çalışmalarında değindikleri görülmektedir. Literatürde ihmal edildiğini düşündüğümüz ve daha önce yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak yapılan bu çalışmada, sera gazının sürdürülebilirlik ilişkisinde, sürdürülebilirlik raporları yayımlayan şirketlerin enerji maliyetleri üzerindeki etkileri incelenerek, dünyanın sürdürülebilirliği ile işletmelerin sürdürülebilirliği arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Bu araştırmada sürdürülebilirlik raporları kapsamında sera gazı salımı işletmelerin sürdürülebilirliğini nasıl etkilemektedir? Dünyanın sürdürülebilirliği ile işletmelerin sürdürülebilirliği arasında bir ilişki var mıdır? sorularına yanıt aranmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, sera gazı salımının işletmelerin sürdürülebilirliği bakımından oynadığı rolün belirlenmesi ve bununla birlikte sürdürülebilir bir dünya için işletmelerin neler yapması gerektiğinin belirlenmesidir. Bu kapsamda sürdürülebilirlik kavramı, sürdürülebilirliğin unsurları, sürdürülebilirlik raporlaması, Kyoto protokolü, karbon salımı, karbon ticareti, karbon denetimi ve karbon muhasebesi kısaca ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca BIST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan şirketlerden 2014 ile 2019 yılları arasında her yıl için ayrı ayrı olmak üzere sürdürülebilirlik raporlarını yayımlayan Arçelik, Garanti Bankası ve Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'ne ait altışar sürdürülebilirlik raporları incelenerek söz konusu şirketlerin sene bazında atmosfere saldıkları sera gazı miktarı belirtilmiştir. Bu şirketlere ait toplam enerji tüketimi ve buna bağlı olarak atmosfere saldıkları toplam sera gazı miktarı incelenmiştir. Söz konusu şirketlerin sera gazı salımını yıllar itibarıyla azalttıkları ve atmosfere salınacak olan sera gazının engellenmesiyle sürdürülebilirliğe katkıda buldukları ortaya konulmuştur.

Yapılan bu çalışma ile alana iki katkı sağlamaya çalışılmaktadır. Birincisi, daha önce yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak işletme sürdürülebilirliği ile dünyanın sürdürülebilirliği arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. İkincisi, işletmelerin enerji maliyetlerini verimli enerji politikalar sayesinde düşürmesi sonucu atmosfere salınan sera gazı miktarının azaldığının tespit edilmesi ve buna bağlı olarak hem işletmelerin sürdürülebilirliğini hem de dünyanın sürdürülebilirliğini etkilediğinin ortaya konulması nadir çalışma özelliğini taşımasını sağlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Dünya nüfusunun hızla artmasıyla birlikte sanayinin, kentleşmenin ve çevresel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Doğalgaz, petrol ve kömür yüksek oranda karbon içeren fosil yakıtlarından olduğu için insanların bu fosil yakıtlarını iş yerlerinde, evlerinde, taşıtlarda, fabrikalarda üretim aşamasının diğer kısımlarında kullanılmasıyla atmosferden çıkan karbondioksitin insan ve çevre sağlığı için önemli sorunları meydana getirmektedir. Bundan dolayı bu konuda gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Çünkü bu konu bugün ve gelecekte tüm dünyayı ilgilendiren ve gerekli hassasiyetin gösterilmesi gerektiği bir durumdur. Hem ulusal hem de uluslararası boyutta yaptırımlar uygulanarak bu sorunların daha büyük boyutlara ulaşmasının önüne geçilebilir. Bu kapsamda Kyoto Protokolü değerlendirmeye alınabilir. Bu bağlamda karbon vergileri, küresel boyutta sera gazı salımının

azaltılması amacıyla uygulamaya konularak sürdürülebilirliği sağlamada alınan tedbirler içerisinde. (Akman ve Özyiğit Ökten, 2017:128).

İşletmeler sürdürülebilirlik kavramı ile birlikte ortaya çıkan karbon ayak izi, karbon kredisi, karbon telifisi, karbon vergisi ve karbon fiyatlandırması terimlerinin içeriğine uydıkları takdirde sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaklardır.

Karbondioksit olarak üretilen ve ölçülen karbon miktarı şeklinde çevreye insan faaliyetlerinin verdiği zararın ölçüsü, karbon ayak izi olarak adlandırılmaktadır. Karbon ayak izleri kurumlar tarafından zorunlu ya da gönüllü karbon emisyonu azaltımı ve emisyon ticaret mekanizmalarına katılım sağlanması, müşteri talepleri, pazarlama, yasal zorunluluklar, yatırımcı talepleri, kurum imajı amacıyla hesaplanmaktadır. Birimi “ton.CO2” ya da “kg.CO2” şeklinde hesaplanan eşdeğerdir. İşletmeler şu şekilde karbon ayak izini azaltabilmektedir (Bekiroğlu, 2019: 7):

- Enerji Verimliliği
- Geri Dönüşüm
- Nitelikli yeşil alanları artırmak
- Yenilenebilir Enerji Kullanımı
- Karbon Salımı Düşük Olan Hizmet ve Ürünleri Tercih Etmek
- Ulaşım Tercihlerini Değiştirmek
- Yakıt Tercihini Değiştirmek
- Karbon Azaltım Kredisi Almak

İşletmeler, salımını yaptıkları karbondioksiti dengelemek için başka alanlarda karbon azaltma eylemine yönelik stratejiler oluşturmaktadır. Bu stratejiye karbon telifisi adı verilmektedir. Karbon telifisi önceleri işletmenin atmosfere yaydığı karbondioksitin miktarını eritebilecek sayıda ağaç dikilmesiyle şekillenirken, daha sonraki zamanlarda daha temiz yakıtların geliştirilmesine, yenilenebilir yakıtlı enerji tesislerinin kurulmasına ve hibrit motorlar gibi karbon azaltıcı veya yok edici teknolojilerin bulunmasına öncülük etmiştir (Özgül, 2016: 138).

Sera gazı salımının azaltılması amacıyla alınan tedbirlerden bir diğeri ise karbon ticaretidir. İşletmelerin karbon emisyon indirimi sözleşmelerine bağlı olarak indirdikleri her bir tona eş değer sera gazı için ticareti de yapılabilen Karbon Tahsisatı veya Karbon Kredisi olarak isimlendirilen karbon hakları karbon ticareti olarak adlandırılabilir. (Tunahan, 2010: 201). Fosil yakıtların karbon içeriğine göre uygulanan ve bir tüketim vergisi olan karbon vergisi, bu özelliğinden dolayı yalnızca karbon bazlı yakıtlarla sınırlıdır (Zhang ve Baranzini, 2003: 5). Karbon piyasalarını dünyada yer alan ülkelerin uygun karbon emisyonuna ulaşabilmeleri için emisyon kredileri satmaları ve almaları sonucunda oluşan piyasalardır. Böylece her üye ülkeye de karbon emisyon kotası sağlanarak bu ülkeler kendi devletlerindeki üreticiler arasında uygun şekilde bölüştürülmesi hedeflenmektedir. (Türe, 2019: 12).

Karbon salım ticareti, öncelikle karbon salım hedefi belirlenmemiş bir ülke, karbon salım hedefi belirlenmiş diğer bir ülke ile iş birliği yaparak diğer ülkede sera gazı salımını indirmeye yönelik projeleri üstlenebilir böylece elde ettiği karbon azalımı ile gelişmiş ülkenin Kyoto sözleşmesinden indirilebilir. Buna bağlı olarak söz konusu ülke öncelikle gelişmekte olan ülkelerde temiz teknoloji transferini ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eder ayrıca başka ülkelerde karbon salımını azaltarak kendi karbon salımını telafi eder. (Uyar ve Cengiz, 2011: 51).

Sera gazı salımı açısından raporlama ya da finansla raporlamanın haricinde konunun bağımsız denetim açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Karbon piyasalarında “Neden Bağımsız Denetçinin Güvence Raporuna Gereksinim Var” sorusunun cevabı şu şekilde açıklanabilir: Bağımsız denetim karbon ayak izi verilerinin yayınlandığı raporlarındaki yanlış açıklanma riskini azaltır ve emisyon azaltım projeleri veya ürün karşılaştırmaları durumunda şirket aleyhine olabilecek çevresel iddialara karşı bir güvence yaratır. Karbon emisyonları verilerinin doğruluğuna ilişkin yaratılan güvence şirket yönetimine daha tutarlı, objektif ve güvenilir kararlar almasında yardımcı olur. Buna ek olarak, yatırımcılar da dâhil olmak üzere dış paydaşların karar almada kullanacağı bilgilere olan güven arttırılmış olur. Bu nedenle şirketler, uluslararası genel kabul görmüş değerlendirme standartlarına dayalı karbon emisyonları verilerinin doğrulanması ile ilgili bilgi kullanıcılarına güvence yaratmaktadırlar (Kardeş Selimoğlu ve Özsözgün Çalışkan, 2016: 9).

Sera gazı salımı ve sera gazı ticaretinin gelişmesiyle beraber sera gazı muhasebesi kavramı ortaya çıkmıştır. Sera gazı muhasebesini şu şekilde açıklamak mümkündür; bir işletmenin faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı verilerinin toplanması, sera gazı salımının bir başka deyişle sera gazı izdüşümünün hesaplanması ve salım faktörlerini de işin içine koyarak hesaplanan rakamın karbondioksit eşdeğerine dönüştürülmesidir. İşletmelerin faaliyetleri sonucu atmosfere saldıkları sera gazı miktarının hesaplanması için sera gazı muhasebesine ihtiyaç duyulmaktadır. Karbon salımı hesaplamasında kullanılan 6 çeşit gaz bulunmaktadır. Bunlar; hayvanlar ve çöp toplama alanlarından kaynaklanan metan (CH₄), fosil yakıtlarının yakılmasından kaynaklanan karbondioksit (CO₂), elektrik dağıtım ekipmanının izolasyonundan kaynaklanan sülfür hexaflorid (SF₆), kimyasal soğutuculardan kaynaklanan hidroflorokarbonlar (HF), kanalizasyonlar ve gübreden kaynaklanan nitratoksid (N₂O), yarı iletkenler ve alüminyumların imalatından kaynaklanan peflorokarbonlar (PFC) dir (Uyar ve Cengiz, 2011: 56).

İnsanlığın hatta yeryüzünde yaşayan tüm canlıların geleceğini tehlike altına sokan süreci yavaşlatmak veya bu süreci durdurmak amacıyla ülkeler çeşitli tedbir arayışına başlamışlardır. Bu bağlamda 11 Aralık 1997 tarihinde Japonya'nın Kyoto şehrinde 100'den fazla ülkenin katılımıyla iklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadele için bir protokol imzalamışlardır ve bu protokole Kyoto protokolü adı verilmiştir.

Protokole göre ülkeler atmosfere saldıkları karbon miktarını 1990 senesindeki seviyelere düşürmeleri gerekmektedir. 1997 senesinde imzalanan protokol, ancak 2005 senesinde yürürlüğe girebilmiştir. Bunun nedeni, bu protokolün yürürlüğe girebilmesi için 1990 senesinde bu protokolü onaylayan ülkelerin atmosferde oluşan sera gazı emisyonlarının yeryüzünde bulunan toplam miktarının %55'ine ulaşması gerekmektedir. Ancak bu orana ancak sekiz sene sonra Rusya'nın katılımı ile ulaşılabildi. Bu protokol ile alınacak tedbirler, pahalı yatırımlar gerektirmektedir. Protokole göre aşağıdaki tedbirler alınacaktır (Kaya, 2018:1):

- Atmosfere salınan karbon miktarı %5'e çekilecek,
- Isıtmadan, motorlu araçlardan, endüstriden kaynaklanan karbon miktarını düşürme amaçlı olan mevzuat buna göre yeniden düzenlenecek,
- Ulaşımında, çöp toplamada çevrecilik önem arz edecek ve minimum enerji tüketen araçlar ile uzun yol gitme, minimum enerji ile ısınma, minimum güç tüketen teknolojik aletleri endüstriye kazandırma sağlanacak,
- Alternatif enerji kaynaklarına yönelerek atmosferde biriken metan ve karbondioksit oranı azaltılacak,
- Artık fosil yakıtlar yerini bio-dizel yakıtlara bırakacak,
- Çimento fabrikaları, kireç fabrikaları ve demir-çelik fabrikaları daha az enerji tüketme arayışlarına girecek,
- En az seviyede sera gazı tüketen teknolojiler termik santrallerde kullanılacak,
- Dünya genelinde güneş enerjisine daha fazla yer verilecek ve sera gazı nükleer enerjide olmadığı için dünya ülkeleri bu enerji sistemini ön plana çıkaracaklar,
- Vergi sisteminde de düzenlemelere gidilerek fazla miktarda sera gazı üreten ve yakıt tüketenlerden daha fazla vergi alınacaktır.

Dünyada gelişmiş olan ülkelerin esneklik sistemi olarak adlandırılan Temiz Kalkınma Mekanizması, Ortak Yürütme Mekanizması ve Emisyon Ticareti ile Kyoto Protokolü kapsamında istenilen hedeflere ulaşabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca istenilen hedeflere ulaşmak için gelişmiş ülkelerin karbon emisyonlarını minimize etmek için ulusal politikalar buna göre ayarlanmalıdır. Bu üçlü mekanizmalardan ilki olan Ortak Yürütme Mekanizması emisyon hedefi ortaya koyan bir ülke yine emisyon hedefini belirleyen bir diğer ülke ile emisyon azaltıcı proje yatırımı yaparsa emisyon azaltma kredisi elde ederek bu krediyi de toplam hedeflerinden indirecektir. İkinci mekanizma olarak Temiz Kalkınma Mekanizması emisyon hedefi belirlenmemiş az gelişmiş bir ülke ile emisyon hedefi belirlenmiş bir ülke beraber hareket ederek iş birliği yaparsa o ülkenin karbon emisyonunu en aza indirmek için yatırım projeleri yaparsa Sertifikalandırılmış Emisyon Azaltma Kredisi elde ederek toplam hedeflerinden indirilir. Emisyon hedefi belirleyen ülkeler hedeflerine ulaşabilmek için kendi aralarında yaptıkları ve emisyon ticaretine fırsat tanıyan bu mekanizma ile karbon emisyonu belirlenen hedeften daha aşağı bir seviyede tutarak bu indirimi başka bir taraf ülkeye satabilmektedir. (Aksu, 2011: 17).

İşletmeler sürdürülebilirliğe bütüncül bir yaklaşımla yaklaşmalı ve söylemlerin ötesinde uygulanmasına somut destek sağlamalıdır. İşletmeler sürdürülebilirliğin boyutları olan ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği bütüncül bir bakış açısıyla ele almalıdır. İşletmeler sürdürülebilirliği gerçekten hayata geçirmek için onu ele alıp yönetmeleri gerekmektedir (Giovannoni ve Fabietti, 2013: 23). İşletmelerin, sağlıklı bir çevrenin bileşenleri olan

temiz hava ve su gibi halka açık malları koruyarak sürdürülebilirlik anlamında uzun vadeli istikrar sağlamaları mümkündür (Emas, 2015: 2). Şimdiki zamanın ihtiyaçlarını giderirken bizden sonra gelecek olanların ihtiyaçlarını gidermelerine olanak sağlamak isteyen bir işletme çoğunlukla ekonomik, çevresel ve sosyal boyut olarak nitelendirilen sürdürülebilirliğin üçlü boyutunu göz ardı etmemesi gerekmektedir (Kuhlman ve Farrington, 2010: 3444).

BİST Sürdürülebilirlik Endeksi, sürdürülebilirlik performansı yüksek olan şirketlerin yer alacağı bir endeks oluşturulması ve bu sayede Türkiye'deki şirketler arasında sürdürülebilirlik ile ilgili bilgilendirmeler ve uygulamaların artmasını amaç edinmektedir. Yılda bir endeks dönemi bulunmakta ve her yıl endekte değerlendirilmeye tabi tutulan şirketler revize edilerek Borsa İstanbul tarafından yayınlanmaktadır. Endeks şirketlerin su kaynaklarının azalması, küresel ısınma, sağlık, doğal kaynakların tükenmesi, güvenlik gibi sürdürülebilirlik ile ilgili konulara yaklaşımını ele alarak bu konuda icra ettikleri faaliyetleri ve almış oldukları kararların bağımsız bir şekilde değerlendirilmesini sağlamaktadır.(BİST, 2021). Şirketler; itibar artırma, çalışanlarının motivasyonunu yükseltme, inovasyon arzusu, şeffaflık, paydaşların çeşitli bilgilere ulaşma isteği ve ekonomik faktörler gibi çeşitli nedenlerle sürdürülebilirlik bilgilerini bir rapor şeklinde sunma ihtiyacı duyabilmektedir (Gümrah ve Güngör Tanç, 2018: 337).

Yapılan araştırma ile Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan şirketlerin tükettikleri enerji miktarıyla atmosfere saldıkları sera gazı miktarını, aynı zamanda bu şirketlerin uyguladıkları verimli enerji politikaları sonucunda salımını engelledikleri sera gazı miktarını belirleyerek şirketlerin sürdürülebilirliğe katkısı ortaya konmaktadır. Ayrıca Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde henüz yer almayan şirketlerin ortaya konulan mevcut durumu kendi durumlarıyla karşılaştırma imkânı da tanınmaktadır.

Metodoloji

Çalışmanın bu kısımda araştırmanın veri seti, araştırmanın yöntemi ve araştırmanın sınırlılıkları yer almaktadır.

Araştırmanın Veri Seti

2014 yılında Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi'nin oluşturulmasıyla birlikte şirketler endekte yer almaya başlamışlardır. BİST verilerinden yararlanılarak dönemler itibariyle endekte yer alan şirketleri, aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Yıllar İtibariyle BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan Şirketler

Yılı	Şirketlerin Sayısı
2014-2015 dönemi	15
2015-2016 dönemi	29
2016-2017 dönemi	43
2017-2018 dönemi	63
2018-2019 dönemi	62
2019-2020 dönemi	61

Not. Veriler BİST internet sayfasından Kasım 2021 de elde edilmiştir.

Araştırma kapsamına 2014 ile 2019 yılları arasında BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan ve her yıl düzenli olarak sürdürülebilirlik raporu yayınlanan aynı zamanda üzerinde çalışılmak istenen konuya ilişkin verilere ulaşılabilen şirketler dâhil edilmiştir. Tablo 2'de araştırma kapsamına alınmış şirketler ve bu şirketlerin analizde kullanılan kısaltma adları yer almaktadır.

Tablo 2. Araştırma Kapsamına Alınan Şirketler

Şirketler	Kullanılan Kısaltma Ad
Arçelik	ARCLK
Garanti Bankası	GARAN
Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ	TOASO

Tabloda yer alan şirketlerin 2014 ile 2019 yılları arasında yayınlanmış olan sürdürülebilirlik raporları analiz kapsamına alınmıştır. Araştırma kapsamında 3 şirketin yayınlamış olduğu 18 tane sürdürülebilirlik raporları incelenmiştir.

Veri Analiz Yöntemi

Şirketlerin enerji tüketimleri, sera gazı salımları ve sera gazı azaltımları yayınlamış oldukları sürdürülebilirlik raporlarının içeriği analiz edilerek nicel verilerle yıllar itibariyle karşılaştırma yapılmıştır. Bu veriler yardımıyla sürdürülebilirlik raporları kapsamında sera gazı salımının işletmelerin sürdürülebilirliğini nasıl etkilediği ve ayrıca dünyanın sürdürülebilirliği ile işletmelerin sürdürülebilirliği arasındaki bir ilişkinin varlığına dair çıkarım yapılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Yapılan çalışmada sınırlılıklar mevcuttur. Çalışmada BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan bütün şirketlerin 2014 ile 2019 yılları arasında yayınlamış oldukları sürdürülebilirlik raporları incelenmiştir. 2014 ile 2019 yılları arasında sürekli BİST sürdürülebilirlik endeksinde bulunan 15 şirket vardır. Bu şirketlerden her yıl sürdürülebilirlik raporu yayınlayan şirket sayısı ise 6'dır. Söz konusu bu 6 şirketten sadece 3 şirketin sürdürülebilirlik raporlarından istenilen verilere ulaşılmıştır.

BİST sürdürülebilirlik endeksinin kuruluş yılı olan 2014 yılından 2019 yılına kadar her yıl endekste bulunan şirket sayısının farklılık göstermesi bir başka sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bulgular

BİST Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan ve aynı zamanda 2014 yılından itibaren her yıl düzenli olarak sürdürülebilirlik raporu yayınlanan şirketlerden verilerine ulaşılabilen 3 şirketin sürdürülebilirlik raporlarından yararlanılarak yıllar itibariyle tüketilen enerji ve buna bağlı olarak meydana gelen sera gazı salımı ve sera gazı azaltım verileri incelenmiştir. Elde edilen verilerden hareketle aşağıdaki tablolar oluşturulmuştur.

Tablo 3. Şirketlerin 2014-2019 Yıllarına Ait Doğrudan ve Dolaylı Sera Gazı Salımı (tonCO2e)

Yıllar/ Şirketler	ARCLK		GARAN		TOASO	
	Doğrudan Sera Gazı Salımı	Dolaylı Sera Gazı Salımı	Doğrudan Sera Gazı Salımı	Dolaylı Sera Gazı Salımı	Doğrudan Sera Gazı Salımı	Dolaylı Sera Gazı Salımı
2014	64.888	22.091	8.698	57.378	50.103	55.879
2015	55.992	31.794	11.763	63.874	68.904	61.753
2106	58.246	11.709	10.924	57.259	77.808	74.463
2017	56.540	21.898	11.835	58.628	68.467	69.136
2018	55.236	22.852	12.933	54.300	50.062	59.253
2019	47.900	0	14.923	55.198	46.266	53.272

Not. Veriler Arçelik, Garanti Bankası ve Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'nin internet sayfalarından Mart ve Kasım 2021'de elde edilmiştir.

Bir işletmenin sahip olduğu sera gazı kaynaklarından salınan emisyon, doğrudan sera gazı salımı olarak ifade edilirken işletmenin dışardan tedarik ettiği kaynaklardan salınan emisyon ise dolaylı sera gazı salımı olarak ifade edilmektedir. Tablo 3'deki verilere bakıldığında 2014 ile 2019 yılları arasında Arçelik şirketinin atmosfere saldığı doğrudan sera gazı salımı toplam 338.802(tonCO2e) olurken, toplam dolaylı sera gazı salımı ise

110.344(tonCO₂e) tür. Garanti Bankası'nın atmosfere saldığı doğrudan sera gazı salımı toplam 71.076(tonCO₂e) olurken, toplam dolaylı sera gazı salımı 346.637(tonCO₂e) dir. Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'nin atmosfere saldığı doğrudan sera gazı salımı toplam 361.610(tonCO₂e) olurken, toplam dolaylı sera gazı salımı 373.756(tonCO₂e) dir. İncelenen üç şirket arasında en fazla doğrudan sera gazı salımı yapan şirket Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. olurken en az doğrudan sera gazı salımı yapan şirket Garanti Bankası olduğu görölmektedir. Dolaylı sera gazı salımı bakımından bakıldığında en fazla dolaylı sera gazı salımı yapan şirket Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. olurken, en az dolaylı sera gazı salımı yapan şirket ise Arçelik olduğu görölmektedir.

Tablo 4. Şirketlerin 2014-2019 Yıllarına Ait Toplam Enerji Tüketimi ve Sera Gazı Salımı

Yıllar/ Şirketler	ARCLK		GARAN		TOASO	
	Toplam Enerji Tüketimi (GJ)	Toplam Sera Gazı Salımı(tonCO ₂ e)	Toplam Enerji Tüketimi (MWh)	Toplam Sera Gazı Salımı(tonCO ₂ e)	Toplam Enerji Tüketimi (GJ)	Toplam Sera Gazı Salımı(tonCO ₂ e)
2014	1.716.853	86.979	153.191	66.077	1.063.686	105.982
2015	1.734.286	87.786	164.443	75.637	1.303.923	130.657
2016	1.729.539	69.955	158.243	68.183	1.496.302	152.271
2017	1.639.803	78.438	161.515	70.463	1.446.336	137.603
2018	1.421.663	78.088	158.758	67.233	1.165.961	109.315
2019	1.306.876	47.900	171.172	70.121	1.042.245	99.538

Not. Veriler Arçelik, Garanti Bankası ve Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'nin internet sayfalarından Mart ve Kasım 2021'de elde edilmiştir.

Tablo 4'te 2014 ile 2019 yılları arasında Arçelik, Garanti Bankası ve Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'ne ait toplam enerji tüketimi ve buna bağlı olarak atmosfere saldıkları toplam sera gazı salımı verileri yer almaktadır. Şirketlere ait 6 yıllık veriler incelendiğinde Arçelik şirketinin toplam 9.549.020(GJ) enerji tükettiği buna bağlı olarak atmosfere toplam 449.146(tonCO₂e) sera gazı salımı yaptığı, Garanti Bankasının toplam 967.322(MWh) enerji tükettiği buna bağlı olarak atmosfere toplam 417.714(tonCO₂e) sera gazı salımı yaptığı, Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'nin ise toplam 7.518.453(GJ) enerji tükettiği buna bağlı olarak atmosfere toplam 735.366(tonCO₂e) sera gazı salımı yaptığı görölmektedir.

Yıllar/ Şirketler	ARCLK		GARAN		TOASO	
	Toplam Enerji Tüketimi (GJ)	Toplam Sera Gazı Salımı(tonCO ₂ e)	Toplam Enerji Tüketimi (MWh)	Toplam Sera Gazı Salımı(tonCO ₂ e)	Toplam Enerji Tüketimi (GJ)	Toplam Sera Gazı Salımı(tonCO ₂ e)
2014	-	-	3,2 (milyon tonCO ₂ e)	9.720 (tonCO ₂ e)	-	-
2015	-	-	5,7 (milyon tonCO ₂ e)	6.225 (tonCO ₂ e)	-	-
2016	4.385 (tonCO ₂ e)	-	5,0 (milyon tonCO ₂ e)	4.213 (tonCO ₂ e)	-	-
2017	5.132 (tonCO ₂ e)	-	5,4 (milyon tonCO ₂ e)	5.918 (tonCO ₂ e)	-	-
2018	3.459 (tonCO ₂ e)	-	5,4 (milyon tonCO ₂ e)	5.387 (tonCO ₂ e)	-	-
2019	4.818 (tonCO ₂ e)	-	5,9 (milyon tonCO ₂ e)	3.960 (tonCO ₂ e)	-	-

Not. Veriler Arçelik, Garanti Bankası ve Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'nin internet sayfalarından Mart ve Kasım 2021'de elde edilmiştir.

Tablo5'te 2014 ile 2019 yılları arasında Arçelik, Garanti Bankası ve Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'nin atmosfere salımını engellediği sera gazı miktarı verilmektedir. Tabloya bakıldığında Arçelik şirketinin 2014 ve 2015 yıllarına ait engellenen sera gazı miktarına verilerine ulaşamadığından 2016, 2017, 2018 ve 2019 yıllarına ait veriler kullanılmıştır. Buna göre şirketlerin verimli enerji politikalarıyla atmosfere salımını engellediği toplam sera gazı miktarı Arçelik şirketi için toplam 17.794 (tonCO₂e), Garanti Bankası için 30,6 (milyon tonCO₂e), Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş. için ise 35.423 (tonCO₂e) olduğu görölmektedir.

Yukarıda üç şirketin sürdürülebilirlik raporları incelenerek, bu şirketlerin 2014 ile 2019 yılları arasında tükettikleri enerji, atmosfere saldıkları sera gazı ve sera gazı azaltım bulguları elde edilmiştir. Edinilen bulgulara göre söz konusu şirketlerin enerjiden tasarruf ederek sera gazı salımını azalttıkları görölmektedir. Dolayısıyla yapılan enerji

tasarrufu, enerji maliyetlerini azaltacağından işletmelere olumlu katkı sağlayacağını söylemek mümkündür. Ayrıca atmosfere salınan sera gazı salınım miktarının azalması, dünyanın sürdürülebilirliğini olumlu yönde etkileyeceği söylenilebilir. Bu bağlamda şirketlerin sürdürülebilirlik raporlarında sera gazı salımına yer vermesi, endekse yeni girecek olan şirketler için yol gösterici nitelik taşıdığından önem arz etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sanayi devriminden sonra üretim hacminin genişlemesi ile işletmelerin doğaya verdikleri zarar artmıştır. Doğaya verilen zarar hem doğanın sürdürülebilirliğini hem de işletmenin sürdürülebilirliğini etkilemektedir. İşletmelerin, dünyanın sürdürülebilirliğine katkı sağlayabilmeleri için öncelikle kendi sürdürülebilirliğini sağlamak durumundadırlar. Bundan dolayı işletmeler, faaliyetlerinin ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik boyutlarını talep eden paydaşlarıyla paylaşması gerekmektedir. Nitekim işletmeler gelecekte kullanacakları doğal kaynakları tüketerek kendi sonlarını getirebilmektedir. İşletmelerin faaliyetleri sonucu atmosfere saldıkları sera gazı iklimlerin değişmesine ve küresel ısınmaya neden olmaktadır. Bunu önlemek için tüm ülkelerin Kyoto Protokolü gibi sera gazı salımının azaltılmasını amaçlayan antlaşmalar yapması dünyanın sürdürülebilirliği için atılabilecek önemli adımlardandır.

Çalışmanın araştırma kısmında BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan Arçelik, Garanti Bankası ve Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ'ne ait sera gazı salımları incelenmiştir. Verileri incelenen şirketlerin izledikleri verimli enerji politikalarıyla atmosfere salınan sera gazı miktarını azaltarak dünyanın sürdürülebilirliğine katkıda bulunacakları aynı zamanda verimli enerji politikaları sayesinde kullanılan enerjiden tasarruf edilmesi enerji maliyetlerinin düşmesine neden olacağından işletmelerin sürdürülebilirliğine katkıda bulunacağı söylenilebilmektedir. Sürdürülebilirlik raporları incelenen şirketlerin kullandıkları enerji nedeniyle atmosfere saldıkları sera gazı verilerine yer vermesi örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda sera gazı salımının ayrıca raporlanması işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarının kalitesini artıracaktır.

Bu çalışmada şirketlerin sürdürülebilirlik raporları incelenerek sera gazı salımının işletmelerin sürdürülebilirliği açısından önemi ve işletmelerin dünyanın sürdürülebilirliğine katkısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda sera gazı ölçüm ve raporlamasının işletmelerin finansal performansı açısından değerlendirmesi konu edinilebilir. Bu doğrultuda sera gazı salımının muhasebe bilimi bakış açısıyla ele alınması hem işletmelerin hem de dünyanın sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli rol oynayacaktır.

Kaynakça

Akman, Ç. & Özyiğit Ökten, A. (2017, Eylül 21-24). Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Sera Gazı Emisyonu [Sözlü sunum]. International Congress of The New Approaches and Technologies for Sustainable Development. Academia Scientific Meeting, Isparta.

Aksu, C. (2011). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre. Güney Ege Kalkınma Ajansı.

http://Geka.Gov.Tr/Dosyalar/O_19v5e00u1ru61bbncf2qmlcpv8.Pdf

Arçelik.(2021). <https://www.arcelikglobal.com/tr/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik-raporlari/tum-raporlar/>

Bekiroğlu, O. (2019). Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Kuralı: Karbon Ayak İzi.

http://Www.Emo.Org.Tr/Ekler/49c17cab08ed10e_Ek.Pdf

Borsa İstanbul. (2021). <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksi>

Cadiz Dyball, M. & Thomson, L. (2013).Sustainability and Accounting Education. *Accounting Education: an international journal*, Vol. 22, No. 4, 303– 307. <https://researchers.mq.edu.au/en/publications/sustainability-and-accounting-education>

Contrafatto, M. (2013). Utopia' and 'Passion: A Commentary on Sustainability and Accounting Education: The Elephant in the Classroom. *Accounting Education: an international journal*, Vol. 22, No. 4, pp.336–339. https://www.researchgate.net/publication/262852940_'Utopia'_and_'Passion'_A_Commentary_on_'Sustainability_and_Accounting_Education_The_Elephant_in_the_Classroom'

Emas, R. (2015). The concept of sustainable development: definition and defining principles, Brief for GSDR. https://www.researchgate.net/publication/339003550_The_Concept_of_Sustainable_Development_Definition_and_Defining_Principles

- Garanti Bankası(2015).
https://surdurulebilirlik.garantibbva.com.tr/media/1025/garanti_surdurulebilirlik_2015_hr.pdfn
- Garanti Bankası (2017).
https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/GBFR17_TR_KAP.pdf
- Garanti Bankası. (2019). <https://surdurulebilirlik.garantibbva.com.tr/kutuphane-kaynak/>
- Giovannoni, E. & Giacomo, F. (2013).What is sustainability? A review of the concept and its applications. In Integrated Reporting, Springer, Cham. 21-40.
https://www.researchgate.net/publication/289048182_What_Is_Sustainability_A_Review_of_the_Concept_and_Its_Applications
- Gümrah, A. & Güngör Tanç, Ş. (2018). Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Kalitesi: BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 (Özel Sayı), 334- 357.
https://www.researchgate.net/publication/330675734_Surdurulebilirlik_Raporlari_nin_Icerik_Kalitesi_BIST_Surdurulebilirlik_Endeksinde_Bir_Uygulama
- Hazelton, J. & Haigh, M. (2010).Incorporating Sustainability into Accounting Curricula: Lessons Learnt From an Action Research Study. *Accounting Education: an international journal*, Vol. 19, 159 –178.
<https://researchers.mq.edu.au/en/publications/incorporating-sustainability-into-accounting-curricula-lessons-le>
- Intertek Türkiye. (2019).Sürdürülebilirlik Kapsamında Sera Gazı Emisyonlarının Yönetilmesi.
<http://Www.Intertek-Turkey.Com/Medyakutuphanesi/Cevresurdurulebilirlikhizmetleribrosur.Pdf>
- Jasch, C. & Lavicka, A. (2005). Pilot project on sustainability management accounting with the Styrian automobile cluster. *Journal of Cleaner Production*, 14, 1214-1227.
https://www.researchgate.net/publication/223644855_Pilot_project_on_sustainability_management_accounting_with_the_Styrian_automobile_cluster
- Jasch, C. & Stasiskiene, Z. (2005). From Environmental Management Accounting to Sustainability Management Accounting. *Environmental research, engineering and management*, .No.4(34), P.77-88.
https://www.researchgate.net/publication/228778371_From_environmental_management_accounting_to_sustainability_management_accounting
- Kardeş Selimoğlu, S. & Özözgün Çalışkan, A. (2016).Sürdürülebilirlik Bağlamında Uluslararası Güvence Denetimi Standardı GDS (ISAE) 3410-Sera Gazı Beyanları-I. *Muhasebe ve Denetim Bakış Accounting & Auditing Review*, 15(47), s.1-20. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1869715>
- Kaya, A. (2018). Kyoto Protokolü Nedir? Amaçları Nelerdir? <https://Www.Tech-Worm.Com/Kyoto-Protokolu-Nedir-Amaclari-Nelerdir/>
- Kuhlman, T. & John, F. (2010).What is sustainability? *Sustainability Journal*, 2(11), 3436-3448.
https://www.researchgate.net/publication/47697344_What_is_Sustainability
- Mass, K., Schaltegger, S. & Crutzen, N. (2016).Integrating corporate sustainability assessment, management accounting, control, and reporting. *Journal of Cleaner Production*, 136, pp.237-248.
https://www.researchgate.net/publication/303830557_Advancing_the_integrating_corporate_sustainability_measurement_management_and_reporting
- Okoye, P.V.C. & Raymond Asika, E. (2013). An Appraisal Of Sustainability Environmental Accounting In Enhancing Corporate Productivity And Economic Performance. *International Journal of Advanced Research*, Volume 1, Issue 8, 685-693.
https://www.researchgate.net/publication/281647524_The_Effects_of_Sustainability_Reporting_on_the_Growth_of_Corporate_Organizations_in_Nigeria
- Özgül, B. (2016). Uluslararası İç Denetim Standartları Çerçevesi'nde Yapılan İç Denetim Faaliyeti ve Kurumsal Sürdürülebilirlik İlişkisi: Bist Sürdürülebilirlik Endeksi'ne Tabi Şirketlerde Anket Çalışması. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Saraswati, E. (2020).Carbon Accounting, Disclosure And Measurement: A Systematic Literature Review. *The International Journal of Accounting and Business Society*, Vol. 28, No. 2, 17-44.

<https://www.researchgate.net/publication/348328655> CARBON ACCOUNTING DISCLOSURE AND MEASUREEEMENT A Systematic Literature Review

Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ (2021).

<https://www.tofas.com.tr/Surdurulebilirlik/SurdurulebilirlikRaporlari/Pages/default.aspx>

Tunahan, H. (2010). Küresel İklim Değişikliğini Azaltmanın Bir Yolu Olarak Karbon Finansmanı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (46), s.199-215.

<https://www.researchgate.net/publication/294736193> Kuresel İklim Degisikligini Azaltmanın Bir Yolu Olarak Karbon Finansmanı

Türe, C. (2019). Karbon Borsası.

<http://Www.Solar-Academy.Com/Menuis/Karbon-Borsasi-Cengiz-Ture.011800.Pdf>

Uyar, S. & Cengiz, E. (2011). Karbon (Sera Gazı) Muhasebesi. *Mali Çözüm Dergisi / Finansal Analiz*, (106), 47-70. <https://docplayer.biz.tr/1586396-Karbon-sera-gazi-muhasebesi-carbon-green-house-gas-accounting.html>

Zhang, Z. & Baranzini, A. (2003) .What Do We Know about Carbon Taxes? A Inquiry into their Impacts on Competitiveness and Distribution of Income. *SSRN Electronic Journal*, 507-518. <https://www.researchgate.net/publication/222580006> What Do We Know About Carbon Taxes A Inquiry into their Impacts on Competitiveness and Distribution of Income

EXTENDED SUMMARY

In this research, how does greenhouse gas emissions affect the sustainability of businesses within the scope of sustainability reports? Is there a relationship between the sustainability of the world and the sustainability of businesses? seeking answers to questions. In this direction, the aim of the study is to determine the role of greenhouse gas emissions in terms of the sustainability of businesses and to determine what businesses should do for a sustainable world.

In this part of the study, the data set of the research, the method of the research and the limitations of the research are included.

Companies included in the BIST sustainability index between 2014 and 2019, whose sustainability report is published regularly every year, and data on the subject to be studied at the same time can be accessed, were included in the data set of the research. The sustainability reports of 3 companies published between 2014 and 2019 were included in the analysis. Within the scope of the research, 18 sustainability reports published by 3 companies were examined.

The content of the sustainability reports published by the companies on energy consumption, greenhouse gas emissions and greenhouse gas reductions were analyzed and compared with quantitative data over the years. With the help of these data, within the scope of sustainability reports, inferences were made about how greenhouse gas emissions affect the sustainability of businesses and also the existence of a relationship between the sustainability of the world and the sustainability of businesses.

There are limitations in the study. In the study, the sustainability reports of all companies in the BIST sustainability index published between 2014 and 2019 were examined. Between 2014 and 2019, there are 15 companies that are constantly in the BIST sustainability index. Among these companies, the number of companies that publish sustainability reports every year is 6. The data requested from the sustainability reports of only 3 companies out of these 6 companies was obtained. Another limitation is that the number of companies included in the index differs every year from 2014, the year of establishment of the BIST sustainability index, to 2019.

By making use of the sustainability reports of 3 companies that are included in the BIST Sustainability index and whose data can be accessed from companies whose sustainability reports have been published regularly since 2014, the energy consumed over the years and the greenhouse gas emissions and greenhouse gas reduction data resulting from this were examined.

By examining the sustainability reports of three companies, the energy consumed by these companies between 2014 and 2019, the greenhouse gas they released into the atmosphere and the greenhouse gas reduction findings were obtained. According to the findings, it is seen that the companies in question reduce their greenhouse gas emissions by saving energy.

With the expansion of the production volume after the industrial revolution, the damage caused by the enterprises to the nature has increased. The damage to nature affects both the sustainability of nature and the sustainability of the business. In order for businesses to contribute to the sustainability of the world, they must first ensure their own sustainability.

In the research part of the study, the greenhouse gas emissions of Arçelik, Garanti Bank and Tofaş Türk Automobile Factory Inc., which are included in the BIST sustainability index, were examined. It can be said that the companies whose data are analyzed will contribute to the sustainability of the world by reducing the amount of greenhouse gases released into the atmosphere with the efficient energy policies they follow, and at the same time, saving the energy used will contribute to the sustainability of the enterprises, since the energy used will decrease due to the efficient energy policies. The companies whose sustainability reports are examined include the greenhouse gas data they release into the atmosphere due to the energy they use is an example. In this context, separate reporting of greenhouse gas emissions will increase the quality of sustainability reports of businesses.

In this study, the sustainability reports of the companies were examined and the importance of greenhouse gas emissions in terms of the sustainability of the enterprises and the contribution of the enterprises to the sustainability of the world were tried to be revealed. In future studies, the evaluation of greenhouse gas measurement and reporting in terms of financial performance of enterprises can be the subject. In this respect, handling greenhouse gas emissions from the perspective of accounting science will play an important role in ensuring the sustainability of both businesses and the world.